अथसविग्रहामरकोशेप्रथमकांडप्रारंभः

श्रीगणेशायनमः सीतारामंनमस्कृत्यरामाश्रमनिबंधलः व्याख्याममरकोशस्यकुर्वेमंदमतीप्सिताम् १ ग्रंथसमाप्तिग्रंथप्रचारादिप्रतिबंधकदुरितप्रशमनायउपास्य
देवतासेवारूपंमंगलमाचरन् शिष्यशिक्षायैग्रंथादौनिबध्नाति अस्यश्लोकस्यविवरणंटिप्पणीकारैःप्रचुरंकृतंतथापिकिंचित्कुर्वे यस्येति भोधीराः अनघाः धियंराँतिददति
धीराज्ञानप्रदोगुरुरित्युक्तत्वात् नअघंपापंयेषांतेकृत्कृतिनएवतंसेवितुंप्रभवंतीत्यर्थः यस्यरामचंद्रस्य अनघाः नअघंयेभ्यस्तेपापनिवर्तकाइत्यर्थः गुणाःसत्यशौच
दयाक्षांत्यादयःसंति एतादृशःसः अक्षयः नविद्यतेक्षयोयस्य अनेननिर्गुणत्वंबोध्यते श्रियेधर्मअर्थकामसंपत्त्यै अमृताय मोक्षायच सेव्यतां भवद्भिरितिशेषः॥
कीदृशस्य अगाधस्य नगाधस्तलस्पर्शोयस्य अतिगंभीरस्याविषयानाकृष्टस्येतियावत् इत्याद्यूह्यं पुनःकीदृशस्य ज्ञानदयासिंधोः ज्ञायतेऽनेनेतिज्ञानंशास्त्रं दया

श्रीसीतारामचंद्राभ्यांनमः यस्यज्ञानदयासिंधोरगाधस्यानघागुणाः॥सेव्यतामक्षयोधीराःसश्रियेचामृतायच १ समाहृत्यान्यतंत्रा
णिसंक्षिप्तैःप्रतिसंस्कृतैः॥संपूर्णमुच्यतेवर्गैर्नामलिंगानुशासनं २

निष्कारणपरदुःखप्रहरणेच्छातयोःसिंधुरिव अनेनशास्त्रसंपन्नत्वंदयापूर्णत्वंचबो
ध्यते १ मूलग्रंथस्यप्रयोजनंदर्शयति समाहृत्येति मयासंपूर्णंनामलिंगानुशासनमुच्यतेइतिखंडान्वयः किंकृत्वा अन्यतंत्राणिसमाहृत्य अन्येषांतंत्राणिसिद्धांतान्
तंत्रंप्रधानेसिद्धांतेइत्यत्रैववक्ष्यमाणत्वात्तान्संगृह्येत्यर्थः संपूर्णमित्यस्यन्यूनत्वदोषरहितमित्यर्थः पुनःकीदृशं वर्गैर्युक्तंप्रकरणैरित्यर्थः संक्षिप्तैः अल्पैः पुनःप्रति
संस्कृतैः तंत्रोक्तशब्दतुल्यसंस्कृतैरित्यर्थः नामलिंगानुशासनमित्यस्यनामानिचलिंगानिचनमंति आख्यातार्थंप्रतिइतियोगेनस्वबंताःशब्दाः लिंगइत्यस्यस्त्रीपुंनपुंस
कानिअनुशिष्यंतेविविच्यबोध्यंतेस्मिन् अनेनवेतिशब्देदुर्घोरवरकृतशब्दानुशासनयोगरीत्यार्थोबोध्यः करणाधिकरणयोश्चेतिल्युटाग्रंथइत्यर्थः उच्यते कथ्यते २

लिंगज्ञानोपायंदर्शयति प्रायशइति प्रायशोबाहुल्येन रूपस्यभेदः रूपभेदः तेन यथा रमा इंदिरा पिनाकोजगवंपिनाकस्यपुंस्त्वं अजगवंक्लीबं धनुरित्यस्यपूर्वाज
गवसाहचर्यात्नपुंस्त्वं तद्विशेषविधेः क्वचित् तद्विशेषः लिंगबोधकशब्दः तस्योपादानात्विधेः यथा भेरी स्त्री दुंदुभिः पुमान् तेनभेरीतिइत्यंतेन शोचिःशो-
चिरुभेक्लीबे क्वचिद्विशेषणेन यथा कपोलोतत्परोहनुः हनोःपुंस्त्वं ३ अमरकोशे अनुक्तानांभिन्नलिंगानांभेदकथनायद्वंद्वः एकशेषश्चनकृतः अतएवदेवतादे
वतामराइतिनकृतं एतदुदाहरणं देवता दैवतानि तत्रदेवतास्त्रियां देवतानिवापुंसि एतेषांअमरपदेनसाकं द्वंद्वेसति अमरपदगतमेवलिंगंस्यात् एकशेषेपिस्वरूपबो

प्रायशोरूपभेदेनसाहचर्याच्चकुत्रचित् ॥ स्त्रीपुंनपुंसकंज्ञेयंतद्विशेषविधेः क्वचित् ३
भेदाख्यानायनद्वंद्वोनैकशेषोनसंकरः ॥ कृतोऽभिन्नलिंगानामनुक्तानांक्रमादृते ४

धोनस्यात् अभिन्नलिंगानांतुतौकृतौ त्रिदिवत्रिदशालयाइति पादारश्म्यंघ्रितुर्यांशाइत्यत्रपादशब्देएकशेषः स्थलांतरेउक्तानांभिन्नलिंगानांतुतौकृतौ यथा वि-
द्याधराप्सरोयक्षेतिमातापितरौ तथा संकरोपिनकृतः संकरोनामभिन्नाभिन्नलिंगानांमिश्रता यथा स्तवइतिपुल्लिंगमपस्तोत्रंक्लीबंपठितं अग्रेचस्तुत्यादिस्त्री
लिंगम् नतुस्तुतिस्तोत्रमित्यादि एवंजनुर्जननेत्यादिकंज्ञेयं तादृशानांक्रमंविनापाठोनकृतइतिदिक् ४

लिंगत्रयबोधनार्थंत्रिष्विति पदंदत्तं तत्रत्रिषु अधिकलिंगस्याभावात् न्यायसिद्धमिदं मिथुनंस्त्रीपुंसौ तत्रद्वयोरिति यथा अशनिर्द्वयोः द्विशब्दोप्युपलक्षणं अतएवहिहली नंप्रसवेसर्वं द्वयहीनेकुकुंदरेइतिसंगच्छते यन्निषिद्धंलिंगंतत्शेषलिंगकंज्ञेयं यथा वज्रमस्त्रीस्यादिति न्यायसिद्धंचेत्तत् विशेषनिषेधेशेषाभ्यनुज्ञानात् तुअंतेथस्यत्वंतं अथआदिर्यस्याथादि स्वंतंचअथादिनामपदंलिंगपदं सर्वनामपदंअव्ययपदंचपूर्वान्वयिन भवति नगरीत्वमरावती जवोथशीघ्रंपुंसित्वं तर्द्धिः शस्तंचाथत्रिषुद्रव्येइति लिंगपदं तस्यतुप्रियेति शिट्पदंवातुपुंसि अथशब्दोअथोशब्दस्याप्युपलक्षणं अएवअनुक्रोशोप्यथोहसः इत्यादिसिद्धमिति ५ स्वः अव्ययं स्वरादिस्वात् स्व र्यते स्तूयतेवा स्वृशब्दोपतापयोः स्वरति शब्दायतइतिवा स्वराति अभारव्याउपतापयति इतिसिद्धांतः अव्ययोः स्त्रीशब्दभेदेनाविष्णोनिर्व्ययेत्रिषु आदौमंगलार्थंपाठ

त्रिलिंग्यांत्रिष्वितिपदंमिथुनेतुद्वयोरिति ॥ निषिद्धलिंगंशेषार्थंत्वंतार्थादिनपूर्वभाक् ५ स्वरव्ययंस्वर्गनाकत्रिदिवत्रिदशालयाः ॥ सुर लोकोद्योदिवौद्वेस्त्रियांक्लीबेत्रिविष्टपम् ६ स्वर्गः सुष्ठुअर्ज्यतेस्वर्गः अर्जअर्जने कर्मणिघञ् सृज्यतेऽस्मिन्नितिवा ॥ नाकः नकंसुखं अकंदुःखं नाग नविद्यतेयस्मिन्नाकः प्रकृतिभावान्नलोपोन नावस्त्रिदिवेंबरे ॥ त्रिदिवः त्रयः ब्रह्मविष्णुशिवाः दिव्यंतेऽत्रेतित्रिदिवः हलश्चेतियञ् स्वर्गेपित्रिदिवंनद्यामितिमे दिनी ॥ त्रिदशालयः त्रिदशानांदेवानामालयः द्वंद्वसमासः ॥ सुरलोकः सुराणांलोकः ॥ द्योशब्दस्यद्यौः द्योतंतेऽस्यामितिद्यौः गोशब्दवत् गोतोणित्वृद्धिः द्यावौ द्यावः द्या वं द्यावौ द्याः द्यावा द्योभ्यां द्योभिरिति द्यौरव्ययमेकः ॥ द्यौदिवऔत् दिवौ दिवः द्वेस्त्रियां ॥ त्रिविष्टपं क्लीबे द्यौःस्त्रीस्वर्गेचगगनेदिवंक्लीबंतयोःस्मृतं मंदिरःसैरिभःशाकभव नंखंदिवनभइतित्रिकांडशेषात् त्रिविष्टपं विशंतिसुकृतिनोयस्मिन्नितिविष्टपं विशेःकपन् तृतीयंविष्टपंत्रिविष्टपं अयंपुंस्यपि तथाचामरमाला पिष्टपोविष्टपोप्यस्त्री भुवनंचत्रिपंस्मृतमिति इतिनवस्वर्गनामानि ६

अमराः नम्रियंते मृङ्प्राणत्यागे पचाद्यच् अमरस्त्रिदशेप्यस्तिसंहारेकुलिशद्रुमे स्त्रीगुडूच्यमरावत्योः स्थूणादूर्वाजरायुषु॥ निर्जराः जरायाः निष्क्रांताः निर्जरः — स्यात्पुमान् देवे जरात्यक्तेप्यवाच्यवत् निर्जरातुगुडूच्यांचतालपर्ण्यामपिस्त्रियाम्॥ देवाः दिव्यंतीतिदेवाः पचाद्यच् देवःसुरेघनेराज्ञिदेवमाख्यातमिंद्रिये देवी कृताभिषेकायांतेजनीस्पृक्कयोरपीतिउ०॥ त्रिदशाः तृतीयायौवनाख्यादशासदायेषां त्रीन्तापान्दशंतिवा दंशदशने॥ विबुधाः विशिष्टोबुधोयेषांते विशेषे गबुध्यंतेवा बुधअवगमने इगुपधेतिकः॥ सुराः सुरंति सुरऐश्वर्ये दीप्तौच यद्वा सुराअस्तियेषांते यद्वा शोभनंराजंते राजृदीप्तौ अन्येष्वपिदृश्यतेइति डः सु राचकृषमद्ययोः पुल्लिंगस्त्रिदिवेशोस्यात्॥ सुपर्वाणः सुष्ठुपर्वअमावास्यादि यत्नमंगुल्यादिपर्वउत्सवोयेषांवा सुपर्वानाशरेवंशेपर्वधूमसुरेपिच॥ सुमनसः शोभ

अमरानिर्जरादेवास्त्रिदशाविबुधाःसुराः॥ सुपर्वाणःसुमनसस्त्रिदिवेशादिवौकसः ७ आदितेयादिविषदोलेखाअदितिनंदनाः॥ आदि
त्याऋभवोस्वप्नाअमर्त्याअमृतांधसः ८

नंमनोयेषांते सुमनाःपुष्पमालत्योः स्त्रियांनाधीरदेवयोः॥ त्रिदिवेशाः त्रिदिवस्यईशाः॥ दिवौकसः दिवमो कोयेषांते दिवशब्दोअदंतः॥ मंदिरःसैरिभःशक्रभवनंखंदिवंनभइतित्रिकांडशेषात् द्यौः ओकोयेषांतेइतिविग्रहेदिवोकसोपि स्याद्दिवोकादिवौकाश्चदेवेचापीह पक्षिणोइतिरंतिदेवात् दिवोकाश्चदिवौकाश्चपुंसिदेवेचचातके ७ आदितेयाः अदित्याःअपत्यानि स्त्रीभ्योढक्॥ दिविषदः दिविसीदंति वर्तंते षद्लृ विशरणग त्यवसानेषु सुषामादिषुचेतिषत्वं द्युसदोपि तदुक्तंमाघे मनःसुयेनद्युसदान्यधायते॥ लेखाः लेख्यंते चित्रादौ लिखअक्षरविन्यासे अकर्त्तरिघञ् ग्रीवाहस्त पादेषुतिस्रोरेखाः संत्येषामितिवा लेखालेख्योसुरेलेखालिपिराजिकयोर्मता॥ अदितिनंदनाः अदितेःनंदनाः॥ आदित्याः अदितेरपत्यानि ण्यप्रत्ययः आदित्यो

भास्करेदेवे ऋभवः ऋशब्दवाच्यःस्वर्गः अदितिर्वा स्वरादित्वादव्ययं तत्रभावंति॥ अस्वप्नाः अविद्यमानः स्वप्नोयेषां॥ अमर्त्याः म्रियंतेत्रेतिमर्त्यः स्वार्थेयत् भूर्लोकः नमर्त्याः अमर्त्याः॥ अमृतंअंधोन्नंयेषांते सांतःशब्दः ८ बर्हिर्मुखाः बर्हिरग्निर्मुखंयेषांते॥ क्रतुभुजः क्रतून्क्रतुषुवाभुजंते क्विप्प्रत्ययांतं॥ गीर्वाणा गीर्बाणाइत्यपि गिरंवन्वंते स्तवप्रियत्वात् वनुयाचने कर्मण्यण् गीरेवनिग्रहानुग्रहसमर्थोबाणोःस्त्रंयेषांते॥दानवारयः दानवानामरयः॥ वृंदारकाः प्रश स्तंवृंदंयेषां शृंगवृंदाभ्यामारकन्॥देवतानि पुंसिवादेवताः देवता स्त्रियां इतिदेवानांनामानिषड्विंशति ९ आदित्यादयः प्रत्येकंगणदेवताःसमुदायचारि णोदेवताः आदित्याद्वादशप्रोक्ताविश्वेदेवादशस्मृताः वसवश्चाष्टसंख्याताःषट्त्रिंशत्तुषितामताः १ आभास्वराश्चतुःषष्टिर्वाताःपंचाशदूनकाः महारा

बर्हिर्मुखाः क्रतुभुजोगीर्वाणादानवारयः॥ वृंदारकादैवतानिपुंसिवादेवतास्त्रियां ॥
९ आदित्यविश्ववसवस्तुषिताभास्वरानिलाः॥ महाराजिकसाध्याश्चरुद्राश्चगणदेवताः १०

जिकनामानोद्विशतेविंशतिस्तथा २ साध्याद्वादशविख्यातारुद्राएकादशस्मृताः विश्वेसर्वनामसंज्ञोयं विश्वः विश्वो विश्वे विशंतिकर्मस्विति विश्वे विशप्रवेशने औ णादिकः क्वन्॥वसवः वसंतीतिवसवः वसनिवासेउप्रत्ययः॥तुषिताः तुष्यंति तुषतुष्टौ कितच् आभास्वराः आसमंताद्भासनशीलाः भासृदीप्तौ स्थेशभासेतिवरच् अनिलः अनंत्यनेन अनप्राणधारणे इलच् अनिलोनस्त्रवातयोः॥ महाराजिकाः महतीराजिः पंक्तिर्येषांते यद्वा महाराजोदेवतायेषां महाराजेतिठञ्॥साध्याः सा ध्यंसिद्धिः साधसंसिद्धौ ण्यत् सास्तियेषां मत्वर्थेच् साध्योयोगांतरेस्त्रे गणदेवविशेषेच्चसाधनीयेचवाच्यवत्॥रुद्राः रोदयंत्यसुरान् रुदिर्अश्रुविमोचने सेदेर्णिलुक्

विद्याधराः विद्यायागुटिकांजनादिविषयिण्याधराः धारकाः पचाद्यच् ॥ अप्सरसः अद्भ्यः सरंति सृगतौ असुन् ॥ यक्षः यक्ष्यते पूज्यते यक्षपूजायां कर्मणिघञ् यक्षोगु ह्यकमात्रेचगुह्यकाधीश्वरेपिचा ॥ रक्षांसि रक्षंत्येभ्योरक्षांसि रक्षपालने असुन् ॥ गंधर्वाः गंधंसौरभमर्वंतीतिगंधर्वाः अर्वगतौ कर्मण्यण् शकंध्वादिः ॥ किंनराः कु त्सिताः नराः ॥ पिशाचः पिशितमश्नाति पृषोदरादिः अशभोजने ॥ गुह्यकः गुहंति निधिंरक्षंति गुहसंवरणे निधिंरक्षंतियेयक्षास्तेस्युर्गुह्यकसंज्ञकाइति यद्वा गुह्यंकु त्सितंकायति कैशब्दे आतइतिकः यद्वा गुह्यंगोपनीयंकंसुखंयेषामितिवा ॥ सिद्धः सिद्धिरस्यास्तीति मत्वर्थेच् ॥ भूतः भवति इष्टंप्राप्नोति भूप्राप्तौ अमी विद्याधराद यः दश देवयोनयः देवायोनिर्येषांतेदेवयोनयः देवांशकाइत्यर्थः ११ असुराः अस्यंति क्षिपंतिदेवान् असुराः असुक्षेपणे असेरुरन् आसुराइत्यपिपाठः प्रज्ञाद्यण् अ

विद्याधराप्सरोयक्षरक्षोगंधर्वकिंनराः॥ पिशाचोगुह्यकः सिद्धोभूतोमीदेवयोनयः ११ असुरादैत्यदैतेयदनुजेंद्रारिदानवाः॥ शुक्रशि
ष्यादितिसुताः पूर्वदेवाःसुरद्विषः १२ सर्वज्ञः सुगतोबुद्धोधर्मराजस्तथागतः॥ समंतभद्रोभगवान्मारजिल्लोकजिज्जिनः १३

सुष्ठुरमंतेवा ॥ दैत्याः दितेरपत्यानि ण्यः ॥ दैतेयाः पूर्ववत् ॥ दनुजाः दनोर्दनौवाजाताः ॥ इंद्रारयः इंद्रस्य अरयः ॥ दानवाः दनोरपत्यानि अण् ॥ शुक्रशिष्याः शुक्रस्यशि ष्याः ॥ दितिसुताः दितेः सुताः ॥ पूर्वदेवाः पूर्वंचतेदेवाश्च यद्वा पूर्वदेवाः अन्यायाङ्कृष्टाः पूर्वदेवायेभ्योवा ॥ सुरद्विषः सुरान्द्विषंति द्विषअप्रीतौ सत्सूद्वेति क्विप् इत्यसु रनामदशकं १२ सर्वज्ञः सर्वंजानाति ज्ञाअवबोधने कप्रत्ययः ॥ सुगतः शोभनंगतंज्ञानमस्य ॥ बुद्धः प्रशस्ताबुद्धिरस्य यद्वा बुध्यते मतिबुध्यतीति क्तः ॥ धर्मराजः धर्मे णराजते धर्मस्यराजेतिवा टच् ॥ तथागतः तथासत्यंगतंज्ञानंयस्य ॥ समंतभद्रः समंतंभद्रमस्यसः ॥ भगवान् भगंमहात्म्यमस्यास्ति ॥ मारजित् मारंकामंजयतीति क्विप्तुक् ॥ लोकजित् लोकंजयतीति ॥ जिनः जयतीतिजिनः जिजयेनक्प्रत्ययः १३

षडभिज्ञः षट् अभिज्ञाः ज्ञायमाना नियस्य सः षट् दिव्यं चक्षुः श्रोत्रं परचित्तज्ञानं पूर्वनिवासानुस्मृतिः आत्मज्ञानं वियद्गमनं कायव्यूहादिसिद्धिः बुद्धोत्र प्रज्ञा पञ्चस्थान
शीलक्षान्तिवीर्यध्यानप्रज्ञासु अभिज्ञा आद्यज्ञानमस्येति ॥ दशबलः दशबलानि यस्य यदाहुः दानं शीलं क्षमा वीर्यं ध्यानप्रज्ञाबलानि च उपायः प्रणिधिर्ज्ञानं दशबुद्ध
बलानि च ॥ अद्वयवादी अद्वयं अद्वैतं वदत्यवश्यं आवश्यके णिनिः ॥ विनायकः विनयति अनुशास्ति नीञ् प्रापणे ण्वुल् तृचौ इति आय् ॥ मुनींद्रः मुनिषु इंद्रः ॥ श्रीघनः
श्रिया घनः पूर्णः क्रुन्मादिषु पाठान्नणत्वं ॥ शास्ता शास्तीति शास्तेस्तृन् तृच् वा ॥ मुनिः मन्यते अष्टादशबुद्धस्य १४ शाक्यमुनिरुक्तः शाकवृक्षप्रतिच्छन्नं वासोय-
स्माच्च चक्रिरे तस्मादिक्ष्वाकुवंशास्ते शाक्या इति भुवि स्मृताः शाके भवाः शाक्याः दिगादित्वाद्यत् तद्वंशावतीर्णो मुनिः शाक्यश्चासौ मुनिश्च शाक्यसिंहः शाक्यः सिंह

**षडभिज्ञो दशबलोऽद्वयवादी विनायकः ॥ मुनींद्रः श्रीघनः शास्ता मुनिः शाक्यमुनिस्तु यः १४ स शाक्यसिंहः सर्वार्थसिद्धः शौद्धोदनिश्च सः ॥ गौत
मश्चार्कबंधुश्च मायादेवीसुतश्च सः १५ ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्ठः परमेष्ठी पितामहः ॥**

इव उपमितमिति समासः ॥ सर्वार्थसिद्धः सर्वार्थेषु सिद्धः निष्पन्नः
सर्वार्थः सिद्धोस्येति वा सिद्धार्थोपि पर्यायः सिद्धार्थो बुद्ध सर्षपाविति शाश्वतः ॥ शौद्धोदनिः शुद्धोदनस्यापत्यं अत इञ् ॥ गौतमः गोतमस्य अयं शिष्यः तस्येदमि
त्यण् ॥ अर्कबंधुः अर्कस्य बंधुः सूर्यवंशजत्वात् ॥ मायादेवीसुतः माया चासौ देवी च तस्याः सुतः मायाशब्दस्य भाषितपुंस्कत्वाभावान्न पुंवत्वं इति बुद्धावांतरभेदस्य
शाक्यमुनेर्नामसप्तकं १५ ब्रह्मा बृंहति वर्धयति प्रजा इति ब्रह्मा बृहि वृद्धौ बृंहति वर्धते वा मनिन् प्रत्ययेनस्यादादेशः ॥ आत्मभूः आत्मनः विष्णोः सकाशात् आत्म
नास्वयमेव वा भवति क्विप् ॥ सुरज्येष्ठः सुरेषु ज्येष्ठः ॥ परमेष्ठी परमे व्योम्नि चिदाकाशे ब्रह्मपदे वा तिष्ठति किंदीतिइनिः परमेरुढः तत्पुरुषे कृति बहुलमित्यलुक् ॥ पिता
महः लोकपितॄणां मरीच्यादीनां वा पितामहः पितृशब्दाड्डामहच् ॥

हिरण्यगर्भः हिरण्यं हिरण्मयं अंडं तस्य गर्भ इव तदंडमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभमिति मनूक्तेः यद्वा हिरण्यं गर्भे यस्य॥ लोकेशः लोकानामीशः॥ स्वयंभूः स्वयमेव भवतीति भुवः संज्ञांतरयोरिति क्विप्॥ चतुराननः चत्वारि आननानि यस्य १६ धाता दधाति डुधाञ् धारणपोषणयोः ण्वुल् तृचाविति तृच्॥ अब्जयोनिः अब्जं योनिर्यस्य॥ द्रुहिणः द्रुह्यति दुष्टेभ्यः द्रुहि जिघांसायां बाहुलकादिनच् द्रुघणोपि ब्रह्मात्मभूः स्याद्द्रुहिणः द्रुघणश्च पितामह इति भागुरेः॥ द्रुघणः द्रुः संसारवृक्षः हन्यतेऽनेनेत्यर्थः द्रुउपपदे हंतेरप् प्रकृतेर्घनादेशः पूर्वपदादिति णत्वं॥ विरिंचिः विरचयतीति विरिंचिः रचयप्रयत्ने पृषोदरादिः विरिंचोपि पाठः विरिंचो द्रुघणः शिंजो विरिंचिर्द्रुहिणो मन इति शब्दार्णवात्॥ कमलासनः कमलं आसनं यस्य॥ स्रष्टा सृजतीति सृज विसर्गे तृच् अमागमः॥ प्रजापतिः प्रजानां पतिः प्रजापतिर्ना दक्षादौ महीपाले विधातरि॥ वे

हिरण्यगर्भो लोकेशः स्वयंभूश्चतुराननः १६ धाताब्जयोनिर्द्रुहिणो विरिंचिः कमलासनः॥ स्रष्टा प्रजापतिर्वेधा विधाता विश्वसृड्विधिः १७ विष्णुर्नारायणः कृष्णो वैकुंठो विष्टरश्रवाः॥

धा विधात्रो वेधश्चेति असिप्रत्यये वेधादेशो साधुः विदधाति॥ विधाता विशेषेण विदधाति दधाते स्तृच्॥ विश्वसृट् विश्वं सृजति क्विप्॥ विधिः विधत्ते इति उपसर्गे घोः किः विंशतिर्ब्रह्मणः १७ विष्णुः विवेष्टि विष्ऌ व्याप्तौ विषेः किच्चेति नुः॥ नारायणः नरायणोपि नराणां समूहो नारं नरस्य समूह इत्यण् तदयनं यस्य नराः अयनं यस्येति विग्रहे नरायणोपि अयनाशयणो विष्णुरूर्ध्वकर्मा नरायण इति शब्दार्णवः वसुर्नारायण पुनर्वसू विश्वरूपा इति त्रिकांडशेषात् नरस्यापत्यं वा नराज्जाता नाराः शैषिकोण् आपः ता निवा अयनं नारमयने जानानिवा अयनिप्रवर्तयनिवा अयगतौ ल्युट्॥ कृष्णः कृष्णो वर्णोस्यास्तीति मत्वर्थेच् कर्षति अरीनितिवा बाहुलकान्नक्॥ वैकुंठः विकुंठाया अपत्यं वा विगताकुंठा नाशो स्येतिवा विकुंठं ज्ञानं रुठानं वा यद्वा विकुंठानां जीवानां अयं वैकुंठः तस्येदमित्यण् नि

यंताज्ञानदोवा॥ विष्टरश्रवाः विष्टरेश्रूयते असुन् विष्टरः वृक्षः पलाशः॥ विष्टरः स्थिरइतित्रिकांडशेषः इक्षश्चात्राश्वत्थः यद्वा विष्टरोदर्भमुष्टिरिवश्रवसी कर्णावस्येति वा॥ दामोदरः दामउदरेयस्येति॥ हृषीकेशः हृषीकाणामिंद्रियाणामीशः॥ केशवः कश्चईशश्चकेशौ पुत्रपौत्रौस्तः केशा ह्योन्यनरस्यां यस्यकेशोवातीति वा गतौ आनइतिकः शंभोः पितामहोब्रह्मापिताशक्राद्यधीश्वरइतिपाद्योक्तेः॥ माधवः मायाः लक्ष्म्याः धवः यद्वा मधोरपत्यं अण् तद्वंशत्वात्॥ स्वभूः स्वतः भवतीति क्विप् १८ दैत्यारिः दैत्यानां अरिः॥ पुंडरीकाक्षः पुंडरीकमिव अक्षिणीयस्यसः समासांतः षच्॥ गोविंदः गां भुवं स्वर्गं धेनुंवा वेदंवा अविदत् वराहरूपेणोद्धारात्गामविदत् कामधेनोश्चऐश्वर्यप्राप्तेः इंद्रेणस्वर्गस्यनिवेदनात् मत्स्यादिरूपेण वेदहरणात्॥ गरुडध्वजः गरुडः ध्वजः चिन्हमस्येति॥ पीतांबरः पीतं

दामोदरोहृषीकेशः केशवोमाधवः स्वभूः १८ दैत्यारिः पुंडरीकाक्षोगोविंदोगरुडध्वजः॥ पीतांबरोऽच्युतः शार्ङ्गीविष्वक्सेनोजनार्दनः १९ उपेंद्र इंद्रावरजश्चक्रपाणिश्चतुर्भुजः॥ पद्मनाभोमधुरिपु

अंबरंयस्य॥ अच्युतः नास्तिच्युतंस्वबलंस्वपदाद्यस्य च्युङ्गतौ॥ शार्ङ्गी शृंगस्यविकारः शार्ङ्गं धनुःयस्यास्ति अतइनिः॥ विष्वक्सेनः विषुनानाअंचति विषूची सेनायस्य विष्वक्विश्वक्स्मृतोविज्ञैर्विषुवंविशत्वंतथा इतिद्विरूपकोशात् विष्वक्सेनाफल्गिन्यांस्याद्विष्वक्सेनोजनार्दने॥ जनार्दनः जननंजनः जनःजन्मतत् अर्दतिजनार्दनः नद्यादिः जनाः समुद्रस्थदैत्यभेदाः तेषांअर्दनइतिवा १९ उपेंद्रः इंद्रमुपगतः अनुजत्वात्॥ इंद्रावरजः इंद्रस्यअवरंजातः जनेर्डः॥ चक्रपाणिः चक्रंपाणौयस्य प्रहरणार्थेइतिसप्तम्याः परनिपातः॥ चतुर्भुजः चत्वारः भुजाः यस्य यद्वा भुंक्तेभुनक्तिवा भुजः इगुपधेतिकः चतुर्णांधर्मार्थकाममोक्षाणांभुजः॥ पद्मनाभः पद्मंनाभौयस्य योगविभागादच्॥ मधुरिपुः मधोरसुरस्यरिपुः॥

वासुदेवः वसुदेवस्यापत्यं ऋष्यंधकेत्यण् यद्वा वसतीतिवासुः वासुश्चासौदेवश्च सर्वत्रासौसमस्तंचवसत्यत्रेतिवैयनः ततोसौवासुदेवेतिविद्वद्भिः परिगीयतइतिविष्णुपु
राणात् यद्वा वसुदेवेशुद्धांतःकरणेदिव्यतेप्रकाशतेइति शेषेइत्यण् ॥ त्रिविक्रमः त्रिषुलोकेषुगुणेषुवाविक्रमोयस्य त्रयोवाविक्रमाःपादन्यासाःयस्य २० देवकीनंदनः
देवक्याः नंदनः ॥ शौरिः शूरस्यापत्यं वंशजत्वात् गणेगाठादणंबाधित्वाइञ् सौरिरपि ॥ श्रीपतिः श्रियः पतिः ॥ पुरुषोत्तमः पुरुषेषुउत्तमः पुरुषेभ्योवाउत्तमः उत्तमश्चा
सौपुरुषश्चेतितत्वं ॥ वनमाली आपादपद्मंयामालावनमालेतिसामनोनिकल्गिः सास्यास्तीति मत्वर्थेणिनिः वनंमलितुंशीलमस्येतिवा मलधारणेणिनिः ॥ बलिध्वंसी
बलिमसुरंध्वंसितुंशीलमस्य बलिनापूजादिनाअविद्यांध्वंसितुंशीलमस्येतिवा ॥ कंसारातिः कंसस्यारातिः ॥ अधोक्षजः अधःकृतंअक्षजंऐंद्रियकंज्ञानंयेन यद्वा अधो

वासुदेवस्त्रिविक्रमः २० देवकीनंदनःशौरिःश्रीपतिःपुरुषोत्तमः ॥ वनमालीबलिध्वंसीकंसारातिरधोक्षजः २१ विश्वंभरः कैटभजिद्विधुः
श्रीवत्सलांछनः ॥ पुराणपुरुषोयज्ञपुरुषोनरकांतकः २२ जलशायीविश्वरूपोमुकुंदोसुरमर्दनः ॥ वसुदेवोऽस्यजनकःसएवानकदुंदुभिः

क्षाणांजितेंद्रियाणांजायते प्रत्यक्षोभवति अधोक्षजंज्ञानमस्येति २१ विश्वंभरः विश्वंबिभर्ति संज्ञायांभृइतिखच् विश्वंभरोऽच्युतेशक्रेपुंसिविश्वंभराभुवि ॥ कैट २३
भजित् कैटभमजैषीत् सत्सूइतिक्विप् ॥ विधुः विध्यत्यसुरान् कुप्रत्ययेसंप्रसारणं ॥ श्रीवत्सलांछनः श्रीयुक्तोवत्सः श्रीवत्सः आवर्तविशेषःलांछनंयस्य शौरिःश्री
वत्सदैत्यारिविष्वक्सेनजनार्दनाः इतिशब्दार्णवात् ॥ पुराणपुरुषः कर्मधारयः ॥ यज्ञपुरुषः यज्ञफलदःपुरुषः ॥ नरकांतकः नन्निवारकः२२ जलशायी ॥ विश्वरूपः विश्वं
रूपयति ॥ मुकुंदः ॥ सुरमर्दनः इतिविष्णोर्नामानि ॥ अस्यकृष्णस्यजनकःपितावसुदेवः वसुषुदिव्यतिइतिवसुदेवः पचाद्यच् दिवुक्रीडादौ सएववसुदेवएवआनकदुं
दुभिः आनकैर्दुंदुभिश्चोपलक्षितः वसुदेवजन्मनिदेवैरानकदुंदुभि वादनात् द्वेकृष्णपितुः २२

बलभद्रः बलंभद्रंश्रेष्ठमस्य बलेनभद्रइतिवा बलभद्रात्रायमाणाकुमार्येः पुंसिसीरिणि ॥ प्रलंबघ्नः प्रलंबंहतवान् मूलविभुजादित्वात्कः ॥ बलदेवः बलेनदि
व्यति पचाद्यच् ॥ अच्युताग्रजः अच्युतस्यअग्रजः ॥ रेवतीरमणः रेवत्याःरमणः नंद्यादित्वात् ॥ रामः रमते रमंतेयोगिनोऽस्मिन्निति वा णःघञ्वा ॥ कामपालः का
मान्पालयति पालरक्षणे कर्मण्यण् ॥ हलायुधः हलंआयुधंयस्य २३ नीलांबरः नीलंअंबरंयस्य ॥ रौहिणेयः रोहिण्याःअपत्यं ढक्प्रत्ययः ॥ तालांकः तालःअंकः
ध्वजोयस्य ॥ मुसली मुसलमस्तियस्य मुसखंडने कलच् ॥ हली हलमस्त्यस्य ॥ संकर्षणः संकर्षति सम्यक्कृषतीतिवा कर्तरिल्युः कर्मणिल्युड्वा ॥ सीरपाणिः सीरः
पाणावस्य ॥ कालिंदीभेदनः कालिंद्याः भेदनः नंद्यादिः ॥ बलः बलमस्यास्ति अर्शआद्यच् इतिबलरामस्यसप्तदशनामानि २४ मदनः मदयतीति मदीहर्षग्लेपन

बलभद्रःप्रलंबघ्नोबलदेवोऽच्युताग्रजः ॥ रेवतीरमणोरामः कामपालोहलायुधः २३ नीलांबरोरौहिणेयस्तालांकोमुसलीहली ॥ संकर्षणःसीर
पाणिःकालिंदीभेदनोबलः २४ मदनोमन्मथोमारःप्रद्युम्नोमीनकेतनः ॥ कंदर्पोदर्पकोऽनंगःकामःपंचशरःस्मरः २५

योः ल्युप्रत्ययः ॥ मन्मथः म
थ्नातीतिमथः मंथविलोडने पचाद्यच् मनसः मथः मन्मथः मन्मथःकामचिंतायांकपित्थकुसुमायुधे ॥ मारः म्रियंतेऽनेन करणेघञ् ॥ प्रद्युम्नः प्रकृष्टंद्युम्नंबलंय
स्य ॥ मीनकेतनः मीनः मकरःकेतनंध्वजोयस्य ॥ कंदर्पः कमित्यव्ययंकुत्सायां कुत्सितोदर्पोऽस्यकंदर्पः यद्वा कंसुखंदृप्यति ॥ दर्पकः ण्वुलंतः दर्पयति णिजंतः ॥
अनंगः नास्तिअंगमस्य यद्वानांगंज्ञानमस्मादितिवा अनंगोमदनेनंगमाकाशमनसोरपि ॥ कामः काम्यतेऽनेन ॥ पंचशरः पंचशरायस्य पंचशराः के उन्मादनस्ता
पनश्चशोषणस्तंभनस्तथा संमोहनश्चकामस्यपंचबाणाःप्रकीर्तिताः ॥ स्मरः स्मरयति उत्कंठयति स्मृआध्याने णिजंतादच् मित्वात्ह्रस्वः स्मर्यतेऽनेनेतिवा २५

शंबरारिः शंबरस्यअरिः क्लीबंतुशंबरे नीचेबौद्धव्रतविशेषयोः, विशेषेपुंसिदैत्यस्यमत्स्यहरिणस्यचेतिरभसः शंबरंसलिलेपुंसिमृगदैत्यविशेषयोरितिमेदिनी ॥ म
नसिजः शृंगाररूपेणमनसिजायतेसप्तम्या जनेर्डः॥ कुसुमेषुः कुसुमानिइषवोयस्य ॥ अनन्यजः नास्त्यन्योयस्मात् अनन्यः विष्णुः तस्माज्जातः मनसोन्यस्मान्नजा
यतेवा जनेर्डः॥ पुष्पधन्वा पुष्पंधनुरस्य वासंज्ञायां इत्यनङ् ॥ रतिपतिः रतेःपतिः॥ मकरध्वजः मकरः ध्वजोऽस्य ॥ आत्मभूः आत्मनाभवति क्विप् २६ ब्रह्मसूः ब्र
ह्मतपः ब्रह्माणंसूतेचालयति षूप्रेरणे अन्येभ्योपिक्विप् ॥ विश्वकेतुः झषकेतुर्वा ऋष्यकेतुर्वा ऋश्यकेतुरपि विश्वस्मिन्केतुर्यस्य पताकायांध्वजेकेतुर्ग्रहोत्पातार
लस्मस्विति रभसः तदुक्तंशिवपुराणे खड्गायुधोनिरुद्धःस्यात्तथावैऋष्यकेतनामिति मदनस्यनामान्येकोनविंशतिः अरविंदमशोकंचचूतंचनवमल्लिकां नीलोत्प

शंबरारिर्मनसिजः कुसुमेषुरनन्यजः ॥ पुष्पधन्वारतिपतिर्मकरध्वजआत्मभूः २६ ब्रह्मसूर्विश्वकेतुःस्यादनिरुद्धउषापतिः॥ लक्ष्मीः पद्माल
यापद्माकमलाश्रीर्हरिप्रिया २७ इंदिरालोकमातामाक्षीरोदतनयारमा ॥

लंचपंचैतेपंचबाणस्यसायकाः॥ अनिरुद्धः उषापतिःस्यात् ब्रह्मसूर्झषके
तुःस्याद्विष्वक्सेनात्मजात्मजः इतिचतुष्टयमनिरुद्धस्येत्यन्ये ॥ लक्ष्मीः लक्षयति पश्यति नीतिज्ञं लक्षदर्शनांकयोः लक्षेर्मुट्चेतिईप्रत्ययः तस्यमुट् लक्ष्मीः संपत्ति
शोभयोः ऋद्धौषधौचपद्मायांवृद्धिनामौषधेपिचेति ॥ पद्मालया पद्ममालयोःस्याः॥ पद्मा पद्ममस्त्यस्याः मत्वर्थेच् ॥ कमला कंमलयति मलधारणे कमलंस
लिलेताम्रेजलजेव्योमभूषणे मृगभेदेतुकमलः कमलाश्रीवरस्त्रियां ॥ श्रीः श्रयति हरिं श्रयंत्येनामितिवा तदुक्तंव्याडिना लक्ष्मीसरस्वतीधात्रीसर्वसंपद्विभूति
शोभासु उपकरणवेषरचनाविधासुचश्रीरितिप्रथिता ॥ हरिप्रिया हरेःप्रिया ॥ इंदिरा ॥ लोकमाता ॥ मा ॥ क्षीरोदतनया ॥ रमा इत्येकादशनामानिलक्ष्म्याः॥

कृशानुरेताः कृशानौरेतोयस्य ॥ सर्वज्ञः सर्वंजानाति कपन्ययः ॥ धूर्जटिः धूर्भारभूताजटिर्यस्य जटझटसंघाते सर्वधातुभ्यइन्नीन् जटिर्जटेतिद्विरूपकोशात् धूः गंगा जटिष्वस्येतिवा ॥ नीललोहितः नीलश्चासौलोहितश्च कंठेजटासुच ॥ हरः हरतीति पचाद्यच् हारोपि हीरः कपर्दीशाभिरः इतिसंसारावर्तात् ॥ स्मरहरः स्मरंहरति हरतेइत्यच् ॥ भर्गः भर्जति भृजी भर्जने भृज्यंतेऽभाव्यायेनेतिवा हलश्चेतिघञ् ॥ त्र्यंबकः त्रीणिअंबकानिनेत्राणियस्य त्रिषुलोकेषुअंबकंयस्येतिवा अबकंनयनंदृष्टिरितिहलायुधः त्रयाणांलोकानामंबकः पितेतिवा त्रीन्वेदान्अंबतेशब्दायतेवा अबिशब्दे कर्मण्यण् स्वार्थेकत्वं त्रिषुलोकेषुकालेषुवा अंबःशब्दोवेदलक्षणोयस्येतिवा यद्वा त्रयःअकारउकारमकाराः अंबाःशब्दवाचकाः यस्येतिवा ॥ तिस्रः अंबाः द्यौर्भूम्यापोयस्येतिवा ॥ त्रिपुरांतकः त्रयाणांधातूनांसुवर्णरजतलोहानांपुराणि तेषामंतकः यद्वा त्रयाणांपुराणांसमाहारः तस्यअंतकः ३३ गंगाधरः धरतीतिधरः गंगायाःधरः शेषत्वविवक्षायांपचाद्यच् ॥ अंधकरिपुः अंधकस्यदैत्यस्यरिपुः ॥ क्रतुध्वंसी क्रतुंध्वंसयति सुपीतिणिनिः ॥ वृषध्वजः वृषः ध्वजःचिन्हमस्य ॥ व्योमकेशः व्योम्निकेशाःयस्य ॥ भवः भवति भवत्येवासर्वं भूधातोः पचाद्यच् भवत्यस्माद्विश्वमितिवा अप्अपादाने ॥ भीमः बिभेत्यस्मादितिभीमः भीमादयोपादानेइतिसाधुः भीमोम्लवेतसेघोरेशंभौमध्यमपांडवइत्युक्तत्वात् ॥ स्थाणुः तिष्ठति ॥ रुद्रः रोदयति रोदर्णिलुकुचेतिरक् णिचोलुकिगुणोन ॥ उमापतिः उमायाःपतिः इत्यष्टचत्वारिंशत्शिवनामानि ३४

> कृशानुरेताःसर्वज्ञोधूर्जटिर्नीललोहितः ॥ हरःस्मरहरोभर्गस्त्र्यंबकस्त्रिपुरांतकः ३३ गंगाधरोंऽधकरिपुःक्रतुध्वंसीवृषध्वजः ॥ व्योमकेशोभवोभीमःस्थाणूरुद्रउमापतिः ॥ "अहिर्बुध्न्योऽष्टमूर्तिश्चगजारिश्चमहानटः" ३४

कपर्दः केनसुखेनजलेनवापर्पूर्तिं ददाति संपदादित्वात्क्विपिप्डावेक्षिपिराल्लोपः कस्यजलस्यपरापूरणेनदापतीतिवा दैप्शोधने रूपीतिकप्रत्ययेनसाधुः अस्यशंभोः जटाजूटः. जटानां जूटः बंधः जटाबंधस्यैकं ॥ अस्यधनुः पिनाकः पिनाकादयश्चेतिसाधुः॥ अजगवं अजंछागंगच्छति यज्ञत्वेनप्रविशतीतिवा अजगः विष्णुः अस्तिशरत्वेन गोऽस्यजगादि तिवः आजग वमपि स्वार्थेण् धनुस्त्वजगवंपुंस्यमजकावमजीजकमितिशब्दार्णवः स्थाणोर्धनुराजगवमित्यमरमालाच अजकवमित्यपि अजः विष्णुः कोब्रह्मा तौअवति शकंध्वादिः अजकौ विष्णुब्रह्माणौ शिवधनुषः द्वेनामनी ॥ अस्यपारिषदाः गणाः प्रमथाः स्युः परिषदिसाधवः परिषदइतियोगविभागादण् प्रमथाः प्र मथ्नंतिदुष्टान् मथविलोडने पचाद्यच् प्रमथ्यंतेमंत्रादिनाइतिवा पार्षद्याइत्यपि शिवानुचराणां द्वे ब्राह्मीत्याद्यास्तु मातरः मन्यंतेपूज्यंते लोकमातृत्वादितिमात

**कपर्दोऽस्यजटाजूटःपिनाकोऽजगवंधनुः॥प्रमथाःस्युःपारिषदाब्राह्मीत्याद्यास्तुमातरः ३५ विभूतिर्भूतिरैश्वर्यमणिमादिकमष्टधा॥**

रः औणा दिकः मांति शिवपरिवारत्वेसमाविशंतीतिवा ॥ ब्राह्मी ब्रह्मणइयं तस्येदमित्यण् तदुक्तं ब्राह्मीमाहेश्वरीचैंद्रीवाराहीवैष्णवीतथा कौमारीत्यपिचामुंडाचर्चिकेत्यष्टमातरः भागुरि राह ब्राह्म्याद्यामातरःस्मृताइति ब्रह्माणीत्यपिपाठः ब्रह्माणंअणतिकीर्तयति अणशब्दे कर्मण्यण् ङीप् ब्रह्माण्याद्याः स्मृताःसप्तदेवतामातरोबुधैरितिहलायुधः ब्राह्म्यादि शक्तिदेवतानामेकैकं ३५ विभूतिः विशेषेणभूतिः॥ भूतिः भवनं क्तिन्प्रत्ययः॥ ऐश्वर्यं ईश्वरस्यभावः ष्यञिसाधुः त्रीणिऐश्वर्यनामानि॥ अणिमादिकं अष्टधा अणिमादिकमु च्यते अणिमालघिमाप्राप्तिःप्राकाम्यंमहिमातथा ईशित्ववशित्वंचैवतथाकामावशायिता अणिमा अणोर्भावः॥ लघिमा लघोर्भावः इमनिच्॥ प्राप्तिः॥ अंगुल्यग्रेणचंद्रादेः ॥ प्राकाम्यं प्रकामस्यभावः मनोरथसिद्धिः॥ महिमा महतोभावः॥ ईशिता ईशिनः भावः केऽइनोतल्॥ वशिता वशोऽस्यास्तीतिवशी वशिनः भावः तद्वितस्तल्॥ कामावशायिता का मान्वशते कामावशायिनःभावः इत्यष्टसिद्धयः॥

उमा ओः महेशस्यमालक्ष्मीः उमेतिमात्रातपसोनिषिद्धत्वात्त्वा॥ कात्यायनी कतस्यअपत्यं गर्गादियञंतात्ष्फेङीष्॥ गौरी गौरोवर्णःअस्तियस्याः॥ एवंकाली उमाकात्यायनी दुर्गाकालीहैमवतीश्वरी कालाकालंजरीगौरीतिवाचस्पतिः॥ हैमवती हिमवतोपत्यं अणंतात्ङीप् हैमवत्यभयास्वर्णक्षीर्योः श्वेतवचोमयोः॥ ईश्वरी ईष्टे ईश्वरऐश्वर्ये वरदिदित्वात्ङीप् ईश्वराइत्यपि वरचिठाप् ईश्वरः शंकरेधीरेतत्पत्न्यामीश्वरीश्वरा इतिबोपालितः ३६ शिवा शिवयतीति शिवोवास्याअस्तिभर्तृत्वेन शिवंभद्रंशिवःशंभुः शिवागौरीशिवाभयेतिशाश्वतः पुंयोगेतु शिवी भवानी भवस्यस्त्री॥ रुद्राणी रुद्रस्यस्त्री॥ शर्वाणी शर्वस्यस्त्री इंद्रवरुणेतिसाधवः॥ सर्वमंगला सर्वेषांमंगला सर्वाणिमंगलानियस्याः वा मंगलासितदूर्वायांशुभायांपुंसिभूभिजे नपुंसकंतुकल्याणेपुंसिसर्वार्थदक्षिणे॥ अपर्णा नपर्णानियस्याः तपस्यंत्यापर्णानामपित्यागात्॥ पार्वती पर्वत

उमाकात्यायनीगौरीकालीहैमवतीश्वरी ३६ शिवाभवानीरुद्राणीशर्वाणीसर्वमंगला॥ अपर्णापार्वतीदुर्गामृडानीचंडिकांबिका ३७ “आर्यादाक्षायणीचैवगिरिजामेनकात्मजा”॥ विनायकोविघ्नराजद्वैमातुरगणाधिपाः॥

स्यापत्यंस्त्री अणंतात्ङीप्॥ दुर्गा दुःखेनगम्यतेज्ञायतेस्यां सुदुरोरधिकरणेइतिडः यद्वा दुःखेनदुर्ष्टवीगीयते न्यूयते गैशब्दे आतश्चोपसर्गेइत्यङ् दुर्गंकोटेदुर्गमेस्याद्दुर्गातुनीलिकोमयोरितिहेमचंद्रः॥ मृडानी मृडस्यशिवस्यस्त्री इंद्रवरुणेतिसाधुः॥ चंडिका चंडति चडिकोपे ण्वुल्॥ अंबिका अंबेवअंबिका स्वार्थेकः अंबिकापार्वतीमात्रोर्धृतराष्ट्रस्यमातरि इत्यमायाः नामानिसप्तदश ३७ विनायकः विनयति ण्वुल् विशिष्टोनायकोविनायकइतिवा यद्वा विगतोनायकोयस्य तदुक्तंकोशांतरे विनायकस्तुहेरंबेतार्क्ष्येविघ्नेजिनेगुरौ॥ विघ्नराजः विघ्नानांराजाइतिविघ्नराजः समासांतष्टच्॥ द्वैमातुरः द्वयोःमात्रोःअपत्यं मातुरुत्संख्येतिसाधुः दुर्गाचामुंडाभ्यांपालितत्वात् तदुक्तं द्वैमातुरजरासंधवारणाननयोःपुमानिति॥ गणाधिपः गणानांप्रमथानामधिपः॥ ७

एकदंतः एकः दंतोऽस्य॥हेरंबः हेसंग्रामेरंबते हःशंकरेहरौहंसेरणारौमांचवाजिषु इतिनानार्थरत्नमाला स्वामीतु हेउपसिरंबते रबिशब्दे पचाद्यच्॥लंबोदरः लंबमुदरंय
स्यसः॥गजाननः गजस्यआननमिवआननंयस्य यद्वा गजआननं यस्य गजशब्दोगजमुखपरः इत्यष्टौगणपतेः॥ ३८॥ कार्तिकेयः कृत्तिकानामपत्यं स्त्रीभ्योढक्॥म
हासेनः महतीसेनाअस्य॥शरजन्मा शरेषुजन्मास्य॥षडाननः षट्आननान्यस्य॥पार्वतीनंदनः पार्वत्याःनंदनः॥स्कंदः स्कंदति स्कंदेरच्॥सेनानीः सेनांनयति सत्सू
इतिक्विप् सेनानीस्यात्पुमान्कार्तिकेयेसेनापतौपुमान्॥अग्निभूः अग्नेर्भवति क्विप्॥गुहः गूहति सेनांरक्षति गूहसंवरणे इगुपेतिकः गुहःषाण्मातुरेगुहा सिंह
पुष्प्यांचगर्तेचपर्वतादेश्चशंकरइत्यजयपाल ३९ बाहुलेयः बहुलानांकृत्तिकानामपत्यं॥तारकजित् तारकंजयति क्विप्तुक्॥विशाखः विशाखति शाखृश्लाखृव्या-

अप्येकदंतहेरंबलंबोदरगजाननाः ३८ कार्तिकेयोमहासेनःशरजन्माषडाननः॥पार्वतीनंदनःस्कंदःसेनानीरग्निभूर्गुहः ३९ बाहुलेयस्ता
रकजिद्विशाखःशिखिवाहनः॥षाण्मातुरःशक्तिधरःकुमारःक्रौंचदारणः ४०

प्तौ पचाद्यच् विशाखायांजातइतिवा संधिवेलेत्यण् तस्यश्रविष्ठेति
लुक्॥शिखिवाहनः शिखीमयूरः वाहनंयस्य॥षाण्मातुरः षण्णांमातृणामपत्यं द्वैमातुरवत्॥शक्तिधरः शक्तेःधरः॥कुमारः कुमारयतिक्रीडति कुमारक्रीडा
यां पचाद्यच् कुत्सितोमारोऽस्येतिवा यद्वा कुमारयतिदुष्टान् यत्तुब्रह्मचारित्वात्कुमारइत्युक्तं तथापितस्यभार्याआसीत् तदुक्तंवायुपुराणे शतक्रतोरूप
वतीदेवसेनेतियाश्रुता सामहेंद्रेणस्यर्थंभार्यात्वेनोपपादिता उदीर्णसेनापतयेमहासेनायसत्क्रतइति॥क्रौंचदारणः क्रौंचस्यपर्वतस्यदारणः दृविदारणे नंद्यादित्वात्
ल्युः कैलासेधनदावासेक्रौंचः क्रौंचोभिधीयते अतःक्रौंचदारणोपि सप्तदशकार्तिकेयस्यनामानि ४० ५ ५ ५

इंद्रः इंदति इदिपरमैश्वर्ये ऋज्रेत्यादिनारन् इंद्रःशक्रादित्यभेदयोगभेदांतरात्यस्क इंद्रः फणिज्जकेस्त्रीस्यात्॥मरुत्वान् मरुतःसंत्यस्य मतुपिझयइतिवत्वं॥म घवा मघवानित्यपि नृआदेशः मह्यते पूज्यते महपूजायां कनिन्॥बिडौजाः बिडति बिडभेदने इगुपेतिकः बिडंभेदकमोजोयस्य सांतःशब्दः॥पाकशासनः शा सयतिशासनः ण्यंतात्ल्युः पाकस्यदैत्यभेदस्यशासनः॥वृद्धश्रवाः वृद्धेभ्यःशृणोति श्रुश्रवणे असुन् वृद्धेश्रवसीअस्येतिवा यद्वा वृद्धेषुपंडितेषुश्रवोयशःय स्य॥सुनासीरः सुष्टुनासीरंसेनामुखं यद्वा सुष्टुनासीराःअग्रसराःयस्य णास्तृशब्दे बाहुलकादीरन् शुनासीरोपि शुनः वायुः शीरःसूर्यः तौस्तःयस्य अर्शआद्य चि अन्येमपीतिदीर्घः॥पुरुहूतः पुरुप्रचुरंहूतमाव्हानंयज्ञेयस्य यद्वा पुरूणिहूतानिनामानियस्य॥पुरंदरः पुरःअरीणांदारयति वाचंयमपुरंदरौचेति ४१ जि

इंद्रोमरुत्वान्मघवाबिडौजाःपाकशासनः॥वृद्धश्रवाःसुनासीरःपुरुहूतःपुरंदरः ४१ जिष्णुर्लेखर्षभःशक्रःशतमन्युर्दिवस्पतिः॥सुत्रा
मागोत्रभिद्वज्रीवासवोवृत्रहावृषा ४२

ष्णुः जयनशीलः जिजयेअभिभवे ग्लाजीस्थश्च्क्स्नुः जिष्णुर्नावासवेऽर्जुने॥लेखर्षभः लेखेषुदेवेषुऋषभः श्रेष्ठः॥शक्रः शक्नोति शक्लृशक्तौ स्फायितंचिवंचीतिरक् शक्रःपुमान्देवराजेकुटजार्जुनभूरुहे इत्युक्तत्वात्॥शतमन्युः शतंमन्यवोयज्ञाःयस्य यद्वा शतेषुदैत्येषु मन्युः क्रोधोयस्य॥दिवस्पतिः दिवः स्वर्गस्यपतिः॥ज्ञापकादलुकिकस्कादित्वात्सः॥सुत्रामा सूत्रामाइत्यपि सुष्टुत्रायते त्रैङ्पालने मनिन्॥गोत्रभित् गोत्रान् पर्वतान्भिनत्ति क्विप्तुक्॥वज्री वज्रोऽस्यास्तीति॥वासवः वसूनिरत्नानिसंत्यस्य मत्वर्थेण् वसोरपत्यमितिवा दैत्यानांवासंवातिवा वागतिगंधनयोः आतइ तिकः॥वृत्रहा वृत्रंहतवान् भूतेक्विप्॥वृषा वर्षति वृषुसेचने कनिन् ४२

५ ५ ५ ५

वास्तोष्पतिः वास्तोः गृहक्षेत्रस्यपतिरधिष्ठाता वास्तोष्पतिगृहमधेतिनिपातनादलुक् कस्कादित्वात्षत्वं ॥ सुरपतिः सुराणांपतिः ॥ बलारातिः बलस्यासुरस्यअरातिःशत्रुः ॥ शची पतिः शच्याःपतिः ॥ जंभभेदी जंभमसुरंभेत्तुंशीलमस्य ॥ हरिहयः हरिर्हयोयस्य त्वक्केशबालरोमाणिसुवर्णाभानियस्यतु हरिः सवर्णतोश्ववक्तुपीनकौशेयसप्रभः इतिशालि होत्रः ॥ स्वाराट् स्वः स्वर्गेराजते रोरीतिलोपेदीर्घः स्वेषुदेवेषुचधनेषुच आराजते ॥ नमुचिसूदनः नमुचेर्दैत्यस्यसूदनः ४३ संक्रंदनः संक्रंदयति क्रंदि आल्हानेरोदनेच नंद्यादिः ॥ दुश्च्यवनः दुःखेनदुष्टंदुष्टेषुवाच्यवनमस्य यद्वा दुःसहःच्यवनोमुनिरस्य ॥ तुराषाट् तोतोर्तितुरः इगुपधेतिकः तुरत्वरणे तुरंवेगवंतंसाहयति अभिभवति ण्यं तात्सहेः क्विप् अन्येषामपीतिदीर्घः यद्वा तुरः त्वरितः सन्परबलानिसहतइति अभ्रपक्षेनहिवृत्तीतिदीर्घः ॥ मेघवाहनः मेघाः वाहनमस्य ॥ आखंडलः आखंडयति खं

वास्तोष्पतिःसुरपतिर्बलारातिःशचीपतिः ॥ जंभभेदीहरिहयःस्वाराण्नमुचिसूदनः ४३ संक्रंदनोदुश्च्यवनस्तुराषाण्मेघवाहनः ॥ आखंड
लः सहस्राक्षऋभुक्षास्तस्यतुप्रिया ४४ पुलोमजाशचींद्राणीनगरीत्वमरावती ॥

डिभेदने वृषादित्वात्कलच् ॥ सहस्राक्षः सहस्रमक्षीणियस्यसः समासांतःषच् ॥ ऋभुक्षाः ऋभवःक्षीयंत्यत्र क्षिनिवासगत्योः ऋभुक्षः स्वर्गवज्रयोरितिविश्वः ऋभुक्षोस्यास्तीतिऋभुक्षाः अतइनिः इतींद्रनामानिपंचत्रिंशत् ४५ तस्यतुप्रिया पुलोमजा पुलोम्नः मुनेर्जाता पौलोम्यपि तस्यापत्यमित्यण् जातित्वात्ङीष् ॥ शची शचति शचव्यक्तायांवाचि सर्वधातुभ्यइतीन् कृदिकेति ङीष् ॥ इंद्राणी इंद्रमणति आनयति यद्वा इंद्रस्यस्त्री पुंयोगेङीष् आनुक् स्यादिंद्राणीशतावरी चारुधारामहेंद्राणीशक्राणीजयवादिनी इतिरभसः इतित्री णींद्रपत्न्याः ॥ नगरीतु अमरावती अमराः संत्यस्यां मतौबह्वचइतिदीर्घः एकंनगर्याः ॥

हयः उच्चैःश्रवाः उच्चैः श्रवसीयस्य उच्चैः शृणोतीतिवा श्रुधातोरसुन् उच्चैः महान्श्रवोयशोयस्येतिवा एकं इंद्राश्वस्य॥ सूतः सारथिः मातलिः मातंलातिं यद्वा मतल स्यअपत्यं एकं॥ वनं नंदनं नंदयति इंद्रोद्यानेनंदनस्तुतनयेहर्षकारिणीतिहेमः अतइञ् आदिवृद्धिःएकं ४५ अस्यप्रासादः वैजयंतःस्यात् वैजयंत्यः पताकाः संत्यस्य मत्व र्थेञ् वैजयंतोमहेंद्रस्यध्वजप्रासादयोःपुमान् वैजयंतीपताकायांजयंतीपादपेस्त्रियाम् इंद्रगृहस्यैकंनाम॥ जयंतः जयतीति झचिझौतः इतिसाधुः॥ पाकशासनिः पाकशा सनस्यापत्यं अतइञ् इंद्रपुत्रस्यद्वेनामनी॥ ऐरावतः इराउदकानिसंत्यस्मिन् इरावान्समुद्रः तस्मिन्भवः मतुबंतात् भवार्थेण् ऐरावतः॥ अभ्रमातंगः अभ्रंमेघस्तदात्म कोमातंगः शाकपार्थिवादिः यद्वा अभ्रेआकाशे मेघेवाविद्यमानोमातंगइतिवा॥ ऐरावणः इरयाउदकेनवणति वणशब्दे इरावणः इरासुरासैववनमुदकंयस्मिन्वा इरा

हयउच्चैःश्रवाःसूतोमातलिर्नंदनंवनं ४५ स्यात्प्रासादोवैजयंतोजयंतःपाकशासनिः॥ ऐरावतोभ्रमातंगैरावणाभ्रमुवल्लभाः ४६ ह्रादिनी वज्रमस्त्रीस्यात्कुलिशंभिदुरंपविः॥ शतकोटिःस्वरुःशंबो

वणेभवः तत्रभवइत्यण् ऐरावणः॥ अभ्रमुवल्लभः अभ्रमोः वल्लभः चत्वारि इंद्रहस्तिनोनामानि ४६ ह्रादिनी ह्रादतेवश्यं ह्रादअव्यक्तेशब्दे आवश्यकणिनिः ङीप् ह्रादः अस्तिअस्याइतिवास्त्रीलिंगे॥ वज्रं वजति वजगतौ रन्प्रत्ययः पुंनपुंसकयोः अस्त्रियांवज्र कुलिशौइतिसंसारार्णवः॥ कुलिशं कुलेहस्तेशेते अन्येष्वपीतिडः कुलिर्हस्तोभुजादलइतित्रिकांडशेषः शोतनूकरणे यद्वा कुत्सितंइषत्लिशति लिशअल्पीभावे इगुपेतिकः कुलिशोनस्त्रियांप्रोक्तोदंभोलौनाझषांतरे॥ भिदुरं भिनत्ति कुरच्॥ पविः पुनाति अचइः॥ शतकोटिः शतंकोटयोधाराअस्य॥ स्वरुः सरति स्वृशब्दोपता पयोः उप्रत्ययेगुणः यद्वा सुष्टुअरुंषिधारायस्य॥ शंबः शंसुखमस्यास्ति कंशभ्यामितिबः यद्वा शाम्यत्यरीन्॥



प्र॰ को॰

दंभोलिः दंभुरोधने दंभसिरोदनेअलिः समर्थः अलेरसुन् यद्वा दम्भोतिरवेदयति दंभुदंभने॥ अशनिः स्त्रीपुंसयोः अश्नाति अश्यतेऽनेनेतिवा अश्नातेरनिः दशवज्रस्यनामा
नि ४७ वज्राशनिरित्यपिनाम वज्राशनिंविदुर्वज्रं इतित्रिकांडशेषः अथवज्राशनिर्द्वयोरितिनामनिधानाच्च ॥ व्योमयानं व्योम्नियात्यनेन करणेल्युट् व्योमयानितिवा क
र्तरिसः ॥ विमानः विशिष्टंमानयंत्यनेन करणेघः यद्वा विशेषेणमात्यस्मिन् अधिकरणल्युट् विगतंमानंउपमाअस्येतिवा विमानशब्दःपुंसिक्लीबेच विमानोदेवयाने
चसप्तभूमिगृहेपिच घोटकेयानमात्रेचपुंनपुंसकयोर्मतः द्वेदेवरथस्य ॥ नारदाद्याः आदिशब्देनदेवलपर्वतादयः नरस्य अपत्यंनारं पानीयंददाति आतइतिकः नारंपा
नीयमित्युक्तंतत्पितृभ्यः सदाभवान् ददातितेनतेनामनारदेनिभविष्यनीतिआगमः नारंनरसमूहंद्यति कलहनेवा द्यतेःकः यद्वा नुःइदंनारं अज्ञानंद्यति दूरीकरो

दंभोलिरशनिर्द्वयोः ४७ व्योमयानंविमानोऽस्त्रीनारदाद्याःसुरर्षयः॥स्यात्सुधर्मादेवसभापीयूषममृतंसुधा ४८ मंदाकिनीवियद्गंगास्वर्ण
दीसुरदीर्घिका॥ तिज्ञानोपदेशेन दोअवखंडने॥ सुरर्षयः सुराश्चतेब्रह्मपुत्रत्वादृषयश्च सुराणांऋषयइतिवा एकंनाम॥ सुधर्मादेवसभास्यात् सुधर्मा शोभ
नः धर्मोयस्यामिति नांतपक्षेधर्मादनिच् ॥ देवसभा सहभांत्यस्यां इतिसभा सभाराजेतिस्मार्धुः देवानांसभा अवस्थानगृहं इतिद्वेदेवसभायाः॥ पीयूषं पीयते पी
यइतिसौत्रोधातुः ऊषन्प्रत्ययः बाहुलकात्पक्षेगुणः स्यात्पेयूषंचपीयूषंनवक्षीरेऽमृतेपिच इतिहारावलिः पीयूषंसप्तदिवसावधिक्षीरेतथामृते॥ अमृतं नम्रियतेऽ
नेन अमृतंयज्ञशेषेस्यात्पीयूषेसलिलेघृते अयाचितेचमोक्षेचनाधन्वंतरिदेवयोः॥ सुधा सुरवेनधीयते धेट्पाने आतश्चोपसर्गे इतिकर्मण्यङ् भोणिअमृतस्य ४८
मंदाकिनी मंदान् अकितुंशीलमस्याः अकअगकुटिलायांगतौ सुप्यजातावितिणिनिः॥ वियद्गंगा वियतिवियतेवागंगा॥ स्वर्णदी स्वः स्वर्गस्यनदी संज्ञायांपूर्वप
दादितिणत्वं॥ सुरदीर्घिका सुराणांदीर्घिकेव चत्वारिदेवगंगायाः

मेरुः मिनोतिज्योतींषि उच्चत्वात् डुमिञ्प्रक्षेपणे मिपीभ्यांरुः॥ सुमेरुः अन्यप्रादिनिरासार्थंसु इति॥ हेमाद्रिः हेम्नोद्रिः॥ रत्नसानुः रत्नानिसानावस्य॥ सुरालयः सुराणांआलयः पंचमेरोः ४९ मंदारः मंदते मोदयति मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकांतिगतिषु आरन्प्रत्ययः मंदाआराधारायस्य सरत्नत्वादिनिबा॥ पारिजातकः पारिणोजातः समुद्राज्जन्यत्वेनास्यास्ति तत्वं ततः स्वार्थेकन्॥ संतानः सम्यक् तनोतिपुष्णाति ज्वलितिसूत्रेणनोतरुपसंख्यानात्णः॥ कल्पवृक्षः कल्यः संकल्पितोऽर्थस्तस्यवृक्षः जन्यजनकभावसंबंधेषष्ठी॥ हरिचंदनं चंदयति चदिआल्हादने ण्यंतात्ल्युः नंद्यादित्वात् हरेश्चंदनं हरिचंदनमस्त्रीस्यात्त्रिदशानांमहीरुहे नपुंसकंतुगोशीर्षेज्योत्स्नाकुंकुमयोरपीत्युक्तत्वात् पंचैतेदेवतरवः तत्रहरिचंदनंक्लीबेपुंसिच ५० सनत्कुमारः सनात्नित्यंकुमारः यद्वा हंसगो

मेरुःसुमेरुर्हेमाद्रीरत्नसानुःसुरालयः ४९ पंचैतेदेवतरवोमंदारः पारिजातकः॥ संतानः कल्पवृक्षश्चपुंसिवाहरिचंदनं ५० सनत्कुमारोवैधात्रः स्ववैद्यावश्विनीसुतौ॥ नासत्यावश्विनौदस्रावाश्विनेयौचताबुभौ ५१

द्रुहिणः सनत् इतिब्रह्मपर्यायेरभसः तस्यकुमारोऽपत्यं॥ वैधात्रः विधातुरपत्यं अण् सनत्कुमारोपि वैद्यसंहिताप्रणेतृत्वात्स्ववैद्यपर्यायसंनिधौकथनं हेसनकादेः॥ स्ववैद्यौ स्वः स्वर्गस्यवैद्यौ अश्विनीसुतौ अश्विन्याः सुतौ॥ नासत्यौ नसत्यंययोस्तावसत्यौ नअसत्यौनासत्यौ नभ्राण्नपादितिनञः प्रकृतिभावः॥ अश्विनौ प्रशस्ताः अश्वाः संतिययोः यद्वा अश्विन्यांजातौ अश्वौ -स्तिजनकत्वेययोस्तौ॥ दस्रौ दस्यतः क्षिपतः रोगान् दसुउपक्षये स्फायितंचीतिरक्॥ आश्विनेयौ अश्विन्याअपत्ये स्त्रीभ्योढक् ताबुभावितिद्वित्वविशिष्टत्वादेकवचनाभाव इतिगुरुचरणाः अयंचप्रायोवादः देव्यांतस्यांप्रजायेतांनासत्योदस्रएवचेतिमार्कंडेयात् नासत्याविति दस्राविति चैकवाचकस्योभयोः प्रयोगोगौणः छत्रिणोयांतीतिवत् षडश्विनोः ५१

उर्वशीसुरवाः उर्वशीमसुरवाः उरून्महतः अश्नुतेव्याप्नोति वशीकरोतीति जारभरेतिवत्साधुः ॥ अप्सरसः अद्भ्यः संसरंति अत्रअप्सरसःशब्दः एकस्यामपिव्यक्तौ सरतेर
सुन् अप्सराइतिभाष्यादेकवचनमपि ॥ स्त्रियांबहुष्विनिस्वर्वेश्याइतिप्रोच्यंते स्वः स्वर्गस्यवेश्याः तदुक्तं घृताचीमेनकारंभाउर्वशीचतिलोत्तमा सुकेशीमंजुघोषाद्याः
कथ्यंतेऽप्सरसोबुधैः अप्सराइत्यपिप्रयोगदर्शनात्प्रायोबहुत्वं ॥ हाहाः हाइतिशोकव्यंजकशब्दंजहाति ओहाक्त्यागे विच् ॥ हूहूः हूइतिव्हयति क्विपिसंप्रसारणेहल
इतिदीर्घः एवंआद्याः एवमाद्यौयेषां ॥ त्रिदिवौकसां गंधर्वाः गंधंसौरभमर्वंति अर्वगतौ आद्यशब्दात्तुंबुरुविश्वावसुचित्ररथप्रभृतयः हाहाशब्दस्यरूपंतु हाहाः हा
हौ हाहाः हाहां हाहौ हाहान् हाहासांतोपि गंधर्वोवाचिहाहसोरितिसंसारावर्तात् गंधर्वोहाहसिप्रोक्त इतिरत्नकोशान्च हहाइत्यादिन्हस्वः हुहुइत्यत्रापयन्हस्व-

स्त्रियांबहुष्वप्सरसः स्वर्वेश्याउर्वशीसुरवाः ॥ हाहाहूहूश्चैवमाद्यागंधर्वास्त्रिदिवौकसाम् ५२
अग्निर्वैश्वानरोवन्हिर्वीतिहोत्रोधनंजयः ॥ कृपीटयोनिर्ज्वलनोजातवेदास्तनूनपात् ५३

श्च गीतमाधुर्यसंपन्नौविख्यातौचहहाहुहूइतिव्यासोक्तेः एकैकं ५२ अग्निः अंगति अगिगतौ अंगेर्नलोपश्चेतिनिसाधुः ॥ वैश्वानरः विश्वेनराअस्य विश्वानरस्यापत्यंवा नरेसं
इतिदीर्घः ऋष्यण् ॥ वन्हिः वहतिहव्यं वहतेर्निः ॥ वीतिहोत्रः वीतिभक्ष्यंपुरोडाशादिहूयतेऽस्मिन् हूदानादनयोः वीतिक्तिन् कर्मणिअग्रेभ्रन् वीतिरश्वोहोत्रंवहनमस्येति
वा ॥ धनंजयः धनंजयति खच्मुम् ॥ कृपीटयोनिः कृपीटस्यजलस्ययोनिः कृपीटमुदरेजलेइतिरत्नकोशात् कृपीटंयोनिरस्येतिवा ॥ ज्वलनः ज्वलति जुचंइतियुच् ॥
जातवेदाः जातंवेदोधनंयस्मात् जातेवेदेविद्यतेवा विदसत्तायां जातंवेत्तिवेदयतेवा विदचेतनादावसुन् ॥ तनूनपात् तनूः शरीरंनपातयति इत्यासूत्रं ५३

बर्हिः बृंहति बृहिवृद्धौ इस्ननलोपः पुल्लिंगोयंबर्हिरुक्तोबृहद्भानुरित्यमरमाला शुक्रोवैश्वानरोबर्हिर्बर्हिःशुष्मातनूनपात् इतिशब्दार्णवात् बर्हिःशुष्मेतिव्यस्तसमस्तंनामेतिकेचित् तत्रसमस्तपक्षेबर्हिः कुशाः शुष्मबलमस्येतिविग्रहः बर्हिःसांतः बर्हिरिदंतः शुष्मेतिनांतः शुष्यत्यनेनेतिशुष्मा शुषशोषणे मनिन् ॥ कृष्णवर्त्मा कृष्णोधूमोवर्त्मास्य नांतः॥शोचिष्केशः शोचिषिज्वाला केशाइवास्य ॥ उषर्बुधः उषःसंध्यायांबुध्यते प्रकाशते उषःप्रभातेसंध्यायामितिविश्वः॥आश्रयाशः आश्रयमाधारमश्नाति कर्मण्यण् आश्रयाशइतिपाठांतरं तत्र आशोस्नेःभेत्याशयः तमश्नाति प्राग्वदण् ॥ बृहद्भानुः बृहंतोभानवोऽस्येति ॥ कृशानुः कृशयति कृशतनूकरणे आनुक्॥ पावकः पुनाति पूञ्पवने ण्वुल्॥अनलः अनित्यनेन वृषादित्वात्कलच् अनलोवसुभेदेग्नौ ५४ रोहिताश्वः लोहिताअश्वायस्य तदुक्तं शालिहोत्रे वरुणस्त्वसिता

बर्हिःशुष्माकृष्णवर्त्माशोचिष्केशउषर्बुधः॥आश्रयाशोबृहद्भानुः कृशानुःपावकोऽनलः ५४ रोहिताश्वोवायुसखःशिखावानाशुशुक्ष
णिः॥हिरण्यरेताहुतभुग्दहनोहव्यवाहनः ५५ सप्तार्चिर्दमुनाःशुक्र

नश्वान्कुबेरकुमुदीपमान् हुताशनःकिंशुकाभानुर्वायुर्बभ्रूःस्वयाहणोदिति रोहितोमृगोऽश्वोवाहनमस्येतिवा आदिरपि॥वायुसखः वायोःसखा समासांतेटचि अदंतः वायुःसखास्येतिवा अत्रपक्षेअनङिसखाइति॥शिखावान् शिखाःसंत्यस्य मतुप्॥आशुशुक्षणिः आशुशीघ्रं आशुःव्रीहिर्वाशुक्षणोति क्षणाहिंसायामिन् शुइतिपूजार्थमव्ययं॥हिरण्यरेताः हिरण्यंरेतोऽस्य हिरण्यरेताःपुंसिस्याद्दिवाकरहविर्भुजोरित्युक्तः॥हुतभुक् हुतंभुंक्ते क्विप्जांतःशब्दः॥दहनः दहति नंद्यादिः॥हव्यवाहनः हव्यंवाहयति ण्यंतात्नवहेल्युः ५५ सप्तार्चिः सप्तार्चिषोयस्य कालीकरालीमनोजवासुलोहितासुधूम्रवर्णास्फुलिंगिनीविश्वदासाख्याः सप्तवन्हेर्जिह्वाः॥दमुनाः दाम्यति दमुउपशमे दमेरुनसच् दमुनाः दमुनसौ दमुनसइत्याद्यूह्यं दीर्घमध्योपि दमूनाः॥शुक्रः शोभयति शुक्रंरेतोस्यास्तीतिवा ऋज्रेंद्रेतिनिपातितः अर्शआद्यच् द्वितीयपक्षे॥

चित्रभानुः चित्राभानवोऽस्य॥विभावसुः विभाप्रभावसुधनंयस्य॥शुचिः शुचिः पवित्रंकरोति शुचयति तत्करोतीतिण्यतादिच्इः यद्वा शोचति॥अप्पित्तं अपांपित्तमिव दाह कत्वात् चतुस्त्रिंशदग्नेः॥और्वः उर्वस्यमुनेरपत्यं ऋष्यण्॥वाडवः वडवायांभवः तत्रभवः॥वडवानलः वडवायाःअनलः आधाराधेयभावएवसंबंधत्वेनषष्ठ्यर्थः श्रीणि वाडवाग्नेः ५६ वन्हेः ज्वालकीलौ द्वयोः स्त्रीपुंसयोः स्तः ज्वलति ज्वालितिइतिणः कीलति कीलबंधे इगुपेतिकः॥अर्चिः स्त्रीनपुंसकयोः नपुंस्यर्चिरितिवक्ष्यमाणत्वात् अर्च्यते अर्चपूजायां अर्चिः सांतः इदंतोपि॥हेतिशिखेस्त्रियां हिनोति हंतिवा हिगतौ ऊतीत्यादिनासाधुः पंचज्वालायाः॥स्फुलिंगः स्फुइतिअनुकरणं तेनलिंगति अच्॥अग्निकणः द्वे अग्नेः कणिकायां त्रिषु॥संतापः संतापयति तपसंतापे॥संज्वरः ज्वरयतीति उभाभ्यामपिअच् समौ समानार्थौ ५७ धर्मराजः धर्मस्यराजा टच्॥

चित्रभानुर्विभावसुः॥ शुचिरप्पित्तमौर्वस्तु वाडवो वडवानलः ५६ वन्हेर्द्वयोर्ज्वालकीलावर्चिर्हेतिः शिखा स्त्रियां॥ त्रिषु स्फुलिंगोऽग्निकणः संता
पः संज्वरः समौ ५७ धर्मराजः पितृपतिः समवर्ती परेतराट्॥ कृतांतो यमुनाभ्राता शमनो यमराड्यमः ५८ कालो दंडधरः श्राद्धदेवो वैवस्वतोंऽतकः॥

पितृपतिः पितॄणांपतिः॥समवर्ती समंवर्तितुंशीलमस्य णिनिः॥परेतराट् परेतेषुमृतेषुराजते सत्सूद्विषेतिक्विप्॥कृतांतः कृतोंतोविनाशोयेन॥यमुनाभ्राता यमुनायाःभ्राता ॥शमनः शमयति॥यमराट् यमेनसंयमेनराजते क्विप्॥यमः यमयति तदुक्तंविश्वे यमोदंडधरेध्वांक्षेसंयमेयमजेपिचेति ५८ कालः कलयत्यायुः कलसंख्याने कलेःअदं तेषुपाठात् मज्ञाद्यण्युक्तः॥दंडधरः दंडस्यधरः॥श्राद्धदेवः श्राद्धस्यदेवः अंशभाक्त्वात् पितृपतित्वाद्वा॥वैवस्वतः विवस्वतोऽपत्यं॥अंतकः अंतंकरोतीति ण्यंता- त्ण्वुल् इतियमस्यचतुर्दशनामानि॥

राक्षसः रक्षोंत्यस्मात् रक्षपालने असुन् स्वार्थेअण् ॥ कौणपः कुणपंशवंभक्षयितुंशीलमस्य णः कर्तव्यः कौणपाति पारक्षणे इत्याद्युक्तं कौणपः ॥ क्रव्यात् क्रव्यंमांसंअ त्तिविट् क्रव्यादः कर्मण्यण् कृत्तंपक्वंभुंक्ते पृषोदरादिः ॥ अस्रपः अस्रंरक्तंपिबति आतइतिकः अस्रपः नश्रपयति क्रव्यादत्वादश्रपः ॥ आशरः आशृणाति हिनस्तीत्या शरः शृहिंसायां पचाद्यच् आशिरइतिपाठेतु आशिरोहृत्तुपः शंकुः क्रव्यादोऽस्रपआशर इतिसंसारावर्तः ५९ रात्रिंचरः रात्रौचरति ॥ रात्रिचरः चरेष्टः रात्रेः कृतिविभाषेति मुम्विकल्पः ॥ कर्बुरः वर्णेन कर्वति कर्वहिंसायां कुरच् कर्बुरइतिपाठांतरेतु मुद्राह नैर्ऋतःकर्बरः क्रव्यात्कर्बुरोयातुरक्षसी इतिशाब्दार्णवः कृणाति कृहिंसायां घरच् ॥ नि कषात्मजः निकषायाआत्मजः ॥ यातुधानः यातूनिरक्षांसिदधानिपुष्णाति युचल्यट्वा स्वजातिपोषकत्वात् यातूनिधीयंतेऽस्मिन्निनिवा ल्युट् जातुधानइत्यपि तत्रेत्थं

राक्षसः कौणपः क्रव्यात्क्रव्यादोऽस्रपआशरः ५९ रात्रिंचरोरात्रिचरः कर्बुरोनिकषात्मजः ॥ यातुधानःपुण्यजनोनैर्ऋतोयातुरक्षसी ६० प्रचेताव रुणःपाशीयादसांपतिरप्पतिः ॥ श्वसनःस्पर्शनोवायुर्मातरिश्वासदागतिः ६१

जातुकदाचिद्धानंसन्निधानमस्येति ॥ पुण्यजनः पुण्यश्चासौजनश्च ॥ नैर्ऋतः नि र्ऋतेरपत्यं ॥ यातु ॥ रक्षः यातुरक्षसीनपुंसके पंचदशराक्षसस्य ६० प्रचेताः प्रचेतयति चितीधातोरसुन् प्रकृष्टंचेतोऽस्येतिवा प्रचेताःपाशनिपुणेपुंसिकृष्णेचवाच्यवत् इत्य० ॥ वरुणः व्रियते वृणोतिवा वृञ्वरणे उनन् वरुणस्तरुभेदेप्सुप्रतीचीपतिसूर्ययोरित्य० ॥ वरणोपि ॥ पाशी पाशोस्यास्ति मत्वर्थेअच् तदुक्तंविश्वे पाशीपाशधरेयताविति ॥ यादसांपतिः षष्ठ्या अलुक् ॥ अप्पतिः अपांपतिः पंचवरुणस्य ॥ श्वसनः श्वसित्यनेन श्वसप्राणने करणेल्युट् ॥ स्पर्शनः स्पृशति स्पृशस्पर्शने बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ तदु क्तंविश्वे स्पर्शनोमारुतेस्पर्शदानयोःस्पर्शनंमतमिति ॥ वायुः वाति वागतिगंधनयोः उण्प्रत्ययेयुक् ॥ मातरिश्वा मातरिअंतरिक्षेश्वयति संचरति श्वन्नुक्षन्निति निपातना त्सप्तम्याअलुक् श्वयतेः कनिन् इत्याद्युक्तं सदागतिः सदागतिरस्य ॥ ६१ ॥

पृषदश्वः पृषन्मृगभेदोऽश्वोवाहनमस्य यद्वा पृषतामंबुकणानामश्वइवेति गंधवहः वहति पचाद्यच् गंधस्यवहः गंधवाहः कर्मण्यण् ॥अनिलः अत्यनेन इलच् ॥आशुगः आशुगच्छति डमत्ययः ॥समीरः सम्यगीर्तेगच्छति ईरयतिमेरयतिवा पर्यंताद्वाअच् ईरगतौ ॥मारुतः म्रियंतेऽनेन मृग्रोरुतिः स्वार्थेण् ॥मरुत् मरुतशब्दोपिवोध्यः तदुक्तंविक्रमादित्यकोशे मरुतःस्पर्शनःप्राणः समीरोमारुतोमरुदिति मारुतःश्वसनःप्राणःसमीरोमरुतोजगदितिसंसारावर्ताच्च अतएवजगत्प्राणोपृथगपि तदुक्तंरुद्रकोशे जगत्स्याद्विष्टपेक्लीबंवायौनाजंगमेत्रिष्विति जगतीभुवनेरव्याताछंदोभेदेजलेपिचेतिविश्वश्च ॥जगत्प्राणः जगतांप्राणः एकत्वात् ॥समीरणः पर्यंतान्ल्युः ६२ नभस्वान् नभोऽस्याश्रयत्वेनास्ति मतुपिमत्वं ॥वातः वाति वातिरपि तदुक्तंसाहसांके वायुर्मरुत्वान्श्वसनःपवनोमरुतोऽनिलः नभस्वान्क्षिपणुर्वातिश्शुषिरोनघरोवहइति

पृषदश्वोगंधवहोगंधवाहानिलाशुगाः ॥समीरमारुतमरुज्जगत्प्राणसमीरणाः ६२ नभस्वद्वातपवनपवमानप्रभंजनाः ॥प्रकंपनोमहावातोझंझा
वातःसवृष्टिकः ६३ प्राणोपानःसमानश्चोदानव्यानौचवायवः ॥ शरीरस्थाइमेरंह

पवनः पुनाति बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥पवमानः पवते पूङ्जोःशानन्
आनेमुक् ॥प्रभंजनः प्रकर्षेभनक्ति भंजआमर्दने युच् विंशतिर्बलस्य ॥प्रकंपनः नंद्यादिः ॥ महावातः इयंमहावायोः ॥सएवसवृष्टिकः झंझावातइत्युच्यते ६३ प्राणः अपानः समानः उदानः व्यानः इमेशरीरस्थावायवःस्युः तत्र हृदिप्राणोगुदेपानः समानोनाभिमंडले उदानःकंठदेशेस्याद्व्यानः सर्वशरीरगः अन्नप्रवेशनंमूत्राद्युत्सर्गोऽन्नविपाचनं भाषणादिनिमेषादितद्व्यापाराः क्रमादमीत्युक्तत्वात् प्राणोऽन्यमारुतेबोलेकाव्येजीवेऽनिलेबिले पुल्लिंगेपूरितेवाच्यलिंगेपुंभूम्निचासुषु एकैकं ॥रंहः रमतेऽनेन रमतेरसुन् हुगागमश्च रंहत्यनेनवा रहिगतौ असुन्॥

नरः तरंत्यनेन तॄप्लवनतरणयोः असुन् ॥ रयः रीणात्यनेन रीगतिरेषणयोः एरच् रयंत्यनेनवा रय गतौ ॥ स्यदः स्यंदतेऽनेन स्यदोजवे ६४ जवः जुधानोरप् रंहआदयःसवेग
गतिवचनाः पंचवेगस्य ॥ शीघ्रं शिघ्राति व्याप्नोति शिघ्रिआघ्राणे शघ्रादयश्चेतिरंगंतोनिपातः ॥ त्वरितं त्वर तेस्म इत्वरासंभ्रमे गत्येतिक्तः कर्तरि ॥ लघु लंघते लघिगतौ कुप्र
त्ययेनलोपः ॥ क्षिप्रं क्षिपति क्षिपप्रेरणे रक् ॥ अरं ऋगतौअच् तदुक्तंशाश्वते अरमंगेरथांगस्यशीघ्रशीघ्रगयोरपि ॥ द्रुतं द्रवतिस्म द्रुगतौ गत्येतिक्तः ॥ सत्वरं सहत्वरयाव
र्तते ॥ चपलं चोपति चुपमंदायांगतौ कलप्रत्ययेउकारस्यअत् ॥ तूर्णं ॥ अविलंबितं विलंबतेस्म लबिअवस्रंसने अकर्मकत्वात्कर्तरिक्तः नञ्समासः ॥ आशु अश्नुते अ
शव्याप्तौ उण्प्रत्ययः एवमेकादशात्वरितस्य ॥ तत्रशीघ्रादयस्तद्धर्मवचनाएव अएवशीघ्रंपचतीतिप्रयोगोनतुजवंपचतीति वस्तुतस्तु वेगाख्यागुणपरारंहःप्रभृतयः

स्तरसातुरयःस्यदः ६४ जवोथशीघ्रंत्वरितंलघुक्षिप्रमरंद्रुतं ॥ सत्वरंचपलंतूर्णमविलंबितमाशुच ६५ सततेनारताश्रांतसंततनाविरतानिशं ॥ नि
त्यानवरताजस्रमप्यथातिशयोभरः ६६ अतिवेलभृशात्यर्थातिमात्रोद्गाढनिर्भरं ॥

शीघ्रादयस्तुकालाल्पत्वपराइति ६५ सततं संतन्यतेस्म तनुविस्तारे लो
पः समोवाहिततनयोः क्तः ॥ अनारतं आङ्पूर्वे रमिविरामेअविद्यमानंआरतंयस्मिन् ॥ अश्रांतं श्रमेः क्तः नञासमासः ॥ सततं . अनिशं नास्तिनिशायस्मिन् ॥ नि
त्यं त्यप्नेः ॥ अनवरतं नास्त्यवरतंयत्र ॥ अजस्रं नजस्यति जसुमोक्षणे रप्रत्ययः ॥ सततमजस्रशब्दावव्ययावपिनित्यपर्यायौस्तः सततंक्रियांतरैरव्यवधानं ॥ अतिशय
स्तुपौनः पुन्यंइतिभेदः इतिनवकं ॥ अतिशयः अतिशेते पचाद्यच् ॥ भरः भरति भृञ्भरणे पचाद्यच् ६६ अतिवेलं अतिक्रांतंवेलांमर्यादां क्रांताद्यर्थेद्वितीययेतिसमासः ॥
भृशं भृशते भृशुभ्रंशुअधःपतने इगुपेतिकः ॥ अत्यर्थं भृशांअर्थोनिवृत्तिर्विषयोवा तमतिक्रांतमत्यर्थं ॥ अतिमात्रं मात्रास्तोकंतामतिक्रांतं ॥ उद्गाढं उद्गाहतेस्म गाहूवि
लोडनेक्तः ॥ निर्भरं निःशेषेणभरोऽत्र ॥

तीव्रं तीव्रति तीव्रस्थौल्ये बाहुलकात्रक्॥ एकांतं एकोंतोनिश्चयोऽत्रेति॥ नितांतं नितांम्यतिस्म तमुकांक्षायांक्तः॥ गाढं बाढं दृढं इमेऽत्यंताः शीघ्रादि शीघ्रंत्वरितमित्या रभ्य दृढशब्दपर्यंतं क्लीबेनपुंसकलिंगे यदुक्तंतत्तु असत्वेद्रव्यवृत्तित्वाभावे एवज्ञेयं यथा शीघ्रंकृतवान् शीघ्रंजुहोति भृशंमूर्खः भृशंपाति ६७ एषांशीघ्रादीनांमध्ये यत्सत्व गामिद्रव्यवृत्ति तत्त्रिषु तस्यद्रव्यस्ययल्लिंगंतदेवास्येत्यर्थः यथा शीघ्राजरा शीघ्रोमृत्युः शीघ्रंगमनं अतिशयभरयोरसत्ववचनत्वेपिपुंस्त्वमेव पुल्लिंगनिर्देशात् तदुक्तंर भसे गाढैकांतनितांतानि पुमानतिशयोभर इति क्वचिद्द्रव्यगामीतिपाठस्तस्य विशेष्यगामीत्यर्थः॥ कुबेरः कुत्सितंबेरंशरीरंयस्य कुष्ठित्वात् कुत्सायांकिति शब्दोयंशरीरंबे रमुच्यते कुबेरःकुशरीरत्वान्नाम्नातेनैवसोंकितइतिवायुपुराणं यद्वा कुंबति कुवि आच्छादने कुंबेर्नलोपश्चेत्येरक्॥ त्र्यंबकसखः त्र्यंबकस्यसखा समासांतः टच्॥ यक्षराट्

तीव्रैकांतनितांतानिगाढबाढदृढानिच ६७ क्लीबेशीघ्राद्यसत्वेस्यात्त्रिष्वेषांसत्वगामियत्॥ कुबेरस्त्र्यंबकसखोयक्षराड्गुह्यकेश्वरः ६८ मनुष्य धर्माधनदोराजराजोधनाधिपः॥ किन्नरेशोवैश्रवणःपौलस्त्योनरवाहनः ६९ यक्षैकपिंगैलविल

यक्षेषुराजेति क्विप्॥ गुह्यकेश्वरः गुह्यंकायंति गुह्यकानामीश्वरः ६८ मनुष्यधर्मा मनुष्यस्येवधर्मोऽचारःश्मश्रुलोमत्वादिरस्य धर्मादनिच्॥ धनदः धनंदयते देङ्पालने आतइतिकः॥ राजराजः राज्ञांयक्षाणांराजा रा- जेतिटच् यक्षेन्द्रेचराजास्यादितित्रिकांडशेषः॥ धनाधिपः धनानामधिपः॥ किन्नरेशः किन्नराणामीशः॥ वैश्रवणः विश्रवसोऽपत्यं शिवादिगणेस्यविश्रवणर वणादेशौनिपातितौ॥ पौलस्त्यः पुलस्तेर्गोत्रापत्यंपुमान् गर्गाद्यञ्॥ नरवाहनः नरोवाहनमस्य ६९ यक्षः ईंलक्ष्मीं अक्ष्णोति व्याप्नोति अक्षूव्याप्तौ कर्मण्यण् यक्षते यक्षपूजायां यजतिशिवं इज्यतेलोकेनवा कर्मणिघञ्॥ एकपिंगः एकंपिंगमस्य॥ ऐडविडः इडविडोऽपत्यं डलयोरेकत्वस्मरणादैलविलोपि इडविलायाअपत्यमितिवाविग्रहः इडविडाअस्तिमातृ त्वेनास्येतिवा॥

श्रीदः श्रियं द्यते ददाति वा आतइति कः ॥ पुण्यजनेश्वरः पुण्यजनानामीश्वरः सप्तदशकुबेरस्य ॥ अस्येतिप्रत्येकंसंबध्यते अस्यकुबेरस्यउद्यानंचैत्ररथंस्यात् उद्यांतियस्मिन् अधिकरणेल्युट् चित्ररथेननिर्वृत्तं तद्धितोण् एकं ॥ अस्यपुत्रोनलकूबरःस्यात् नलःकूबरोयुगंधरोयस्य त्रिकांडशेषेतु पुत्रौतुनलकूबरावित्युक्तं नत्वेनासत्याविनिवन् औपचारिकंबोध्यं नलकूबरमणिग्रीवयोस्तत्पुत्रयोःपुराणप्रसिद्धत्वात् नलकूबरमणिग्रीवाविति ख्यातौश्रियान्वितावितिप्राग्वतं एकं ७० अस्यस्थानंकैलासः केजलेलासोल सनमस्य कैलासः स्फटिकः तस्यायंकैलासः तस्येदंइत्यण् यद्वा केलीनांसमूहःकैलं तेनआस्यतेःप्र आसउपवेशने हलश्चेतिघञ् ॥ अस्यपूर्नगरंअलका अलति भूषयति अलभूषणादिषु क्वुनक्षिपकादित्वादित्वं ॥ अस्यविमानंपुष्पकं पुष्पाति पुष्पविकसने पुष्पमिव इवार्थेकन् इत्येकैकं ॥ किंनरः किंचित्कुत्सितोवानरः एकोंकेप

श्रीदःपुण्यजनेश्वराः ॥ अस्योद्यानंचैत्ररथंपुत्रस्तुनलकूबरः ७० कैलासःस्थानमलकापूर्विमानंतुपुष्पकं ॥
स्यात्किन्नरःकिंपुरुषस्तुरंगवदनोमयुः ७१ निधिर्नाशेवधिर्भेदाः पद्मशंखादयोनिधेः ॥ ॥इतिस्वर्गवर्गः

रूपः ॥ तुरंगवदनः तुरंगस्येवषदनमस्य कस्यचिन्नरमुखाश्वकायत्वात् कस्यचिदश्वमुखंनरशरीरत्वात् ॥ मयुः मिनोति डुमिञ्प्रक्षेपणे उप्रत्ययेमीनातीत्यात्वं चत्वारिकिन्नरमात्रस्य ७१ निधिः नितरांधीयते धाञः किः नितरांदधाति पोषयत्यनेन निधीयतेवा धिधारणे संपदादिः आगमानित्यत्वान्नतुक् ॥ शेवधिः शेकस्यायेमोहूवावधिः तस्पुरुषइत्यलुक् इत्याद्यूह्यं द्वे सामान्यनिधेः नामनी पुंसि ॥ पद्मः पद्मालक्ष्मीरस्मिन्नस्ति मत्वर्थेच् ॥ शंखः तदुक्तंशब्दार्णवे पद्मोस्त्रियां महापद्मःशंखोमकरकच्छपौ मुकुंदकुंदनीलाश्चखर्वश्चनिधयोनवेति इत्यादयोनिधेर्भेदाः एकैकं इतिस्वर्गवर्गः ६ ६

द्यौः द्योतनेइतिद्यौः द्यौः शुदिव्शब्दः॥अभ्रं आपोअभ्रंतिअस्मात् अपादानेघञ् यद्वा अभ्रतिस्थैर्यंगच्छति अभ्रवभ्रमभ्रचरगत्यार्थाः अच् यद्वा नभ्राजते मृज्वदी
मो ङः॥व्योम व्ययति व्येञ्संवरणे नामन्सीमन्निनिसाधुः॥ पुष्करं पुष्यति पुषपुष्टौ पुषः किन्इतिकरच्॥अंबरं अंबः शब्दः तंराति आतइतिकः॥नभः नह्यतेमेघैः ण
हवंधने असुन्भादेशः तदुक्तंविश्वे नभोव्योम्निनभामेघेश्रावणेचपतङ्गृहे घ्राणेमृणालसूत्रेचवर्षासुचनभास्मृतइति॥अंतरिक्षं द्यावापृथिव्योरंतरीक्ष्यते ईक्षदर्शने
ह्रस्वः कर्मणिघञ् अंतरीक्षमपि ह्रस्वोनक्रियते॥गगनं गच्छंत्यनेनास्मिन् युच्गादेशः॥अनंतं नास्त्यंतोस्य॥सुरवर्त्म सुराणांवर्त्म॥खं खन्यते खनुअवदारणे डः खर्वं
त्यस्मिन्निनिवा खखगतौ १ वियत् विविश्वन एतिव्याप्नोति इणःशतृ वियच्छति यमेःक्विप् नविरमतिवा॥विष्णुपदं विष्णोःपदं आस्पदंस्वरूपंवा आसमंतात्काशंतेस्मि-

**द्योदिवौद्वेस्त्रियामभ्रंव्योमपुष्करमंबरम्॥ नभोंतरिक्षंगगनमनंतंसुरवर्त्मखं १ वियद्विष्णुपदंवातुपुंस्याकाशविहायसी॥विहायसोपिनाको**
**पिद्युःस्यात्तदव्ययं २ "तारापथोंतरिक्षंचमेघाध्वाचमहाबिलं" इतिव्योमवर्गः दिशस्तुककुभःकाष्ठा**

पदयोःभ काभूदीसौ अधिक
रणेघञ्॥विहायः विशेषेणहाययति गमयति विमानादीन् हयगतौ ण्यंतादसुन् विजहातिभुवंवा विदुर्विहायसंव्योमपक्षिणश्चविहायसइति शाश्वतः विहायाः शकुनौपुं
सिगगनेपुन्नपुंसकमित्युक्तत्वाच्च॥विहायसः॥ नाकः॥ द्युः इत्येकोनविंशतिराकाशस्य तत्र द्योदिवौस्त्रीलिंगे आकाशविहायसीक्लीबपुंसोः विहायसनाकौपुंसि द्युरव्य
यं अलिंगमित्यर्थः शेषंक्लीबं इतिव्योमवर्गः॥ ॥दिशः दिशंत्यवकाशं दिशअतिसर्जने ऋत्विगिति क्विन्॥ककुभः ककते ककलौल्ये बाहुलकादुभः यद्वा कुंवायुंस्कु
भ्नाति विस्तारयति स्कुंभुइतिसौत्राद्धातोः क्विप् अत्रपक्षेपृषोदरादित्वात्सलोपः केनादित्येनजलेनवाकुत्सितानिभानिनक्षत्राण्यत्रेति टाप्क्षेइदं॥काष्ठाः काशंते कथन्॥

आशाः आसमंतादुश्नुते व्याप्नोति अच् ॥ हरितः हरंतिनयंत्यनया इतिः पंचकंदिशां ॥ ताः पूर्वदक्षिणपश्चिमाः क्रमेणप्राच्यवाचीप्रतीच्यःस्युः यथा पूर्वादिक् प्राची प्राच्ये प्रशस्त्यैत्र प्रांचति प्राप्नोतिसूर्यं अंचुगतिपूजनयोः ऋत्विगिति क्विन् ॥ दक्षिणादिग्वाची अन्होमध्यं अंचत्यस्यां अपाचीइत्यपि स्वामिमते अपांचतिसूर्यं॥ पश्चिमादिक्प्रतीची प्रतिपश्चाद्दिनांतेंचतिसूर्यं एकैकं ॥ चाउत्तरादिक् साउदीची उदूर्ध्वंतरत्यत्र तृप्लवनतरणयोः अधिकरणेऽप् इत्यादयूर्ध्वं एवं॥दिश्यं दिग्भवे दिशिभवंतत्रस्यात् दिगादिभ्योयत्प्रत्ययः तत्रिषुवाच्यलिंगं यथा दिश्योहस्ती प्रत्यानजस्तत्रं एवंस्त्रियां क्लीबेच १ इंद्रादयोः शेक्रमात्पूर्वादीनांदिशापतयः एकैकं २

आशाश्चहरितश्चताः॥प्राच्यवाचीप्रतीच्यःस्ताः पूर्वदक्षिणपश्चिमाः॥उत्तरादिगुदीचीस्यादिश्यंतुत्रिषुदिग्भवे १ "अवाग्भवमवाचीनमुदीचीनमुदग्भवं ॥प्रत्यग्भवंप्रतीचीनंप्राचीनंप्राग्भवंत्रिषु १ " इंद्रोवह्निः पितृपतिर्नैरृतोवरुणोमरुत् ॥कुबेरईशः पतयः पूर्वादीनांदिशां क्रमात् २ ऐरावतः पुंडरीकोवामनः कुमुदोंजनः॥ पुष्पदंतःसार्वभौमःसुप्रतीकश्चदिग्गजाः ३ करिण्योऽभ्रमुकपिलापिंगलानुपमाःक्रमात्॥ ऐरावताद्यष्टौ क्रमाद्दिग्गजाः यथा ऐरावतः व्युत्पादितं ॥पुंडरीकः पुंडरीकवर्णयोगात् मत्वर्थेच् ॥वामनः खर्वत्वात्॥कुमुदः कुमुदंरक्तोत्पलं तत्तुल्यवर्णत्वात् पूर्वोच् कुमुदः कैरवेरक्तपद्मेःस्त्री कुंभिकोषध्याविल्कक्तत्वात् कौमोदतेवा मुदहर्षे इगुपधेतिकः॥ अंजनः अंजनवर्णत्वात् अच्॥पुष्पदंतः पुष्पमिवदंतायस्य॥ सार्वभौमः सर्वस्यांभूमौविदितः तत्रविदितइत्यण्॥ सुप्रतीकः शोभनाःप्रतीकाः अवयवाः यस्य सुप्रतीकोदिगीशे भेशोभनावयवेत्रिषु इत्युः एकैकं ३ अभ्रमुः नभ्राम्यति अभ्रआकाशएवमातिइतिवा प्रापाने औणादिकः कुः॥ कपिला कपिलवर्णत्वात्॥पिंगला पिंगलवर्णत्वात् उभयत्रमत्वर्थे॥अनुपमा नास्त्युपमायस्याः॥

ताम्रकर्णी ताम्रौकर्णौयस्याः नासिकेतिङीष् ॥ शुभ्रदंती शुभ्रौदंतौयस्याः उक्तएवङीष् ॥ अंगना अंगति अगिगतौ युच् ॥ अंजनावती अंजनमस्त्यस्याः मतौबह्वच इतिदीर्घः क्रमेणऐरावतादीनांहस्तिनीनामैकैकं ४ दिशोर्मध्येदिग्द्वयमध्यभागे अपदिशं क्लीबाव्ययं क्लीबंचतत्अव्ययंच ॥ विदिक् दिग्भ्यांविनिर्गता स्त्रियां तदुक्तम-मरमालायां यान्यासामंतरालानिप्रदिशोविदिशश्चताइति ५ अभ्यंतरं अभिगतमंतरं ॥ अंतरालं अंतरंलाति आतइतिकः आङ्प्रश्लेषोवा द्वेअंतरावकाशस्य ॥ चक्रवालं चक्राकारेणवलते वलसंवरणे अन्येषामितिदीर्घः इत्याद्यूह्यं ॥ मंडलं मंडयति मडिभूषायां कलच् मंडंभूषांलातीतिवा आतानुपेतिकः द्वेमंडलाकारेणपरिणतसमूहस्य ॥ अभ्रं अपोबिभर्ति मूलतिकः अभ्रतिवा अभ्रगतौ अच् नभ्रश्यंत्यापोस्मादा डः अभ्रंमेघेचगगने धातुभेदेचकांचनइत्युक्तत्वात् ॥ मेघः मेहति मिह

ताम्रकर्णीशुभ्रदंतीचांगनाचांजनावती ४ क्लीबेव्ययंत्वपदिशंदिशोर्मध्येविदिक्स्त्रियाम् ५ अभ्यंतरंत्वंतरालंचक्रवालंतुमंडलम् ॥-
अभ्रंमेघोवारिवाहस्तनयित्नुर्बलाहकः ६ धाराधरोजलधरस्तडित्वान्वारिदोंबुभृत् ॥ घनजीमूतमुदिरजलमुग्धूमयोनयः ७

सेचने पचाद्यच् कुत्वं ॥ वारिवाहः वारिवहति कर्मण्यण् ॥ स्तनयित्नुः स्तनयति स्तनगदीदेवशब्दे इत्नुचिणेरय् ॥ बलाहकः पृषोदरादिः बलाकाभिर्हीयते गम्यते ओहाङ्गतौ कर्मणि क्वुन् पृषोदरादिः इत्याद्यूह्यं ६ धाराधरः धाराणांजलस्यचधरः धाराधरोसिमेघयोरित्युक्तत्वात् ॥ जलधरः अच् ॥ तडित्वान् तडितःसंत्यस्मिन् मतुप् मत्वात्तदः ॥ वारिदः वारिददाति कः ॥ अंबुभृत् अंबुबिभर्ति क्विप्तुक् ॥ घनः हन्यतेवायुना अप्घत्वंच घनंस्यात्कांस्यतालादिवाद्यमध्यमनृत्ययोरित्युक्तत्वात् ॥ जीमूतः जीवनंजलंमूतंबद्धमनेन मूङ्बंधने पृषोदरादिः जियावयोहान्यामूतोबद्धइतिवा ॥ जलमुक् जलंमुंचति मुच्लृमोक्षणे क्विप् ॥ धूमयोनिः धूमोयोनिरस्य इतिपंचदशमेघस्य ७

कादंबिनी कदंबस्यविकाशः कादंबोऽस्त्यस्याः॥मेघमाला द्वेमेघवृंदस्य॥मेघभवे अभ्रियं अभ्रेभवं नत्रिषु तद्यथा अभ्रियाआपः अभ्रियः धारासंपातः अभ्रिय
मुदकं घप्रत्ययः एकं॥स्तनितं स्तनगददेवशब्दे॥गर्जितं गर्जशब्दे॥रसितं रसशब्दे रसितादित्र इमेक्तेनसाधवः आदिनाध्वनितन्हादरासादयः त्रयंमेघनिर्घोषे
स्यात् ८ शंपा शंसुखंपिबति कः॥शतन्हदा शतंन्हदाअर्चींषि अगाधजलाशयावा संत्यस्याइतिवा॥ऱ्हादिनी ऱ्हादते ऱ्हादोस्तियस्याइतिवा ऱ्हादिनीवज्रत
डितोरित्युक्तत्वात्॥ऐरावती इराआपः संत्यस्य इरावान् मेघः तस्येयं तस्येदमित्यण् तदंतान्ङीष्॥क्षणप्रभा क्षणंप्रभाऽस्याः॥तडित् ताडयति तडआघाते ताडे
णिलुक्चेतिसाधुः डलयोरभेदात् तलिदपि॥सौदा मनी सुदाम्नाअद्रिणाएकदिक्अण् सुदाम्निमेघेभवा सौदामिनीत्यपिपाठः सुदामातुपुमान्वारिधरपर्वतभेदयोरि

कादंबिनीमेघमालात्रिषुमेघभवेऽभ्रियम्॥स्तनितंगर्जितंमेघनिर्घोषेरसितादिच ८ शंपाशतन्हदाऱ्हादिन्यैरावत्यःक्षणप्रभा॥तडित्सौदा
मनीविद्युच्चंचलाचपलाअपि ९ स्फूर्जथुर्वज्रनिर्घोषोमेघज्योतिरिरंमदः॥इंद्रायुधंशक्रधनु

त्युक्तत्वात्॥विद्युत् विशेषेणद्योतते द्युतदीप्तौ क्वि
प्॥चंचला चंचुगतौ घञ् चंचंलाति कः चंचलातुतडिल्लक्ष्म्योश्चंचलश्चपलेनलइत्युक्तत्वात्॥चपला चोपति चुपमंदायांगतौ चपलाकमलाविद्युत्पुंश्चलीपिप्पलीषु
च नपुंसकंतुशीघ्रेस्याद्वाच्यवत्तरलेचलइत्युक्तत्वात् दशविद्युतः ९ स्फूर्जथुः स्फूर्जनं टुओस्फूर्जावज्रनिर्घोषे अथुच्॥वज्रनिर्घोषः अशनिशब्दः वज्रनिष्पेष
इत्यपिपाठे निष्पेषशब्दः तद्वत्त्यपरः पिष्लृसंचूर्णने संघट्टनमात्रपरइत्यन्ये द्वेवज्रध्वनेः॥मेघज्योतिः मेघअन्योन्यसंघट्टनेनमेघाग्निः सत्यप्रसादोज्योतिः पतति
त्यर्थः॥इरंमदः इरयाजलेनमाद्यतिदीप्यतेवा उग्रंपश्येरंमदेतिसाधुः अविंधनत्वात् द्वेमेघज्योतिषः वीजइतिप्रसिद्धस्य॥इंद्रायुधं इंद्रस्यायुधं॥शक्रधनुः शक्रस्यधनुः

ऋजुरोहितं ऋजुचतद्रोहितंच रोहः संजातोऽस्यइतच् ऋजुअवक्रं तदुक्तंविश्वे रोहितंरुधिरेप्रोक्तंऋजुशक्रशरासने रोहितोमीनमृगयोर्भेदेरोहितकद्रुमइति इति श्रोणिमेघमेनिफलितारविरश्मयोधनुराकारेणभांतितस्यधनुषः १० वृष्टिः वर्षणं वृषुसेचने क्तिन् ॥ वर्षं द्वयंमेघवर्षणस्य ॥ तद्विघाते वृष्टिविघातेअवग्राहः अवेग्रहे लिपञ् पक्षेअप् ॥ अवग्रहः एतद्द्वयंस्यात् ॥ धारासंपातः धाराणांसंपातः संभूयपतनं घञ् ॥ आसारः सरतेर्भावेघञ् तदुक्तंविश्वे आसारःस्यात्प्रसरणेधाराव र्षेसुहृद्बलइति हेमचंद्रः शीकरइत्येकं अंबुकणानां शीकृसेचने अरन् दंत्यादिरप्ययं ११ वर्षोपलः ॥ करका कृणोति कृञ्हिंसायां संज्ञायांवुन् पुंस्यपि तदु

**स्तदेवऋजुरोहितं १० वृष्टिर्वर्षंतद्विघातेऽवग्राहावग्रहौसमौ ॥ धारासंपातआसारःशीकरोंबुकणाःस्मृताः ११ वर्षोपलस्तुकरकामेघ च्छन्नेऽह्निदुर्दिनम् ॥ अंतर्धाव्यवधापुंसित्वंतर्द्धिरपवारणं १२ अपिधान तिरोधानपिधानाच्छादनानिच ॥ हिमांशुश्चंद्रमाश्चंद्रइंदुः कुमुदबांधवः १३**

क्तं वर्षोपलस्तुकरकाकरकोपिचदृश्यते द्वेयत्प्रथमवृष्टौमेघादिकंकठिनंसदुपलवत्पततितस्य ॥ मेघच्छन्नेऽह्निदुर्दिनं रात्रेरप्युपलक्ष- णं ॥ दुर्दिनंजलदध्वांतमितिरत्नकोशः एकं ॥ अंतर्धा ॥ व्यवधा उभयत्राप्यङ् ॥ अंतर्द्धिः अपवारणंस्यात् पुंसि १२ अपिधानं ॥ तिरोधानं ॥ पिधानं ॥ आच्छादनं अ ष्टकमाच्छादनस्य इमेसर्वेल्युटासाधवः ॥ हिमांशुः हिमाअंशवोयस्य ॥ चंद्रमाः चंद्रंकर्पूरंसादृश्येनमातितुलयति माधातोरसुन् सचडित् चंद्रमाल्हादंमिमीते नि र्मिमीतेइतिवा केवलादसुन् कार्त्स्न्येमिमीते माश्चासौस्चंद्रश्च चंद्रमाइतिच ॥ चंद्रः चंदयति चदिआल्हादने रक् हिमांशुश्चंद्रमाश्चंद्रःशशीचंद्रोहिमद्युतिरिति शब्दार्णवः ॥ इंदुः उनत्ति उंदीक्लेदने ॥ कुमुदबांधवः कुमुदानांबांधवः १३

विधुः विशेषेणधयंत्येनंसुराः धेट्पाने बाहुलकात्कुः तदुक्तंविश्वे विधुःशशांकेकर्पूरेहृषीकेशेचराक्षसइति॥सुधांशुः सुधायुक्ताअंशवोयस्य॥शुभ्रांशुः शुभ्रा अंशवोयस्य॥ओषधीशः ओषधीनामीशः॥ निशापतिः निशायाःपतिः॥ अब्जः अद्भ्योजातः डः॥ जैवातृकः जीवयति अंतर्भावितण्यर्थः आतृकन् तदुक्तंरभसे जैवातृकः पुमान्सोमेकृषकायुष्मतोस्त्रिष्विति॥सोमः अमृतंसूते मन् सूयते जायते इतिश्रुत्युक्तं सूयते यज्ञांगस्थानंवाकरोति सूतेअमृतंवा सोमइतिवा षुञ्अभिषवे षूप्रेरणेवेति सोमापि नामन् सीमन् सोमन् इत्यादि॥ग्लौः ग्लायति ग्लैहर्षक्षये डौः॥ मृगांकः मृगांकोस्य॥ कलानिधिः कलानिधीयंतेतत्र डुधाञ्किः १४ द्विजराजः द्विजानांराजा राजेतिटच् तदुक्तंविश्वे द्विजराजःशशधरेसौपर्णेनंतभोगिनोनि॥ शशधरः शशस्यधरः॥नक्षत्रेशः नक्षत्राणामीशः॥ क्षपाकरः क्षपांकरोति विंशतिचंद्रस्य

विधुःसुधांशुःशुभ्रांशुरोषधीशोनिशापतिः॥ अब्जोजैवातृकःसोमोग्लौर्मृगांकःकलानिधिः १४ द्विजराजःशशधरोनक्षत्रेशःक्षपाकरः॥ कलातुषोडशोभागोबिंबोस्त्रीमंडलंत्रिषु १५ भित्तंशकलखंडेवापुंस्यर्धोर्धंसमेंशके॥

चंद्रमंडलस्यषोडशभागः कलासंज्ञः कलयति कलसंख्याने पचाद्यच् कल्यतेवा एकं॥बिंबः बिंबेति शोभते वीगत्यादौ तदुक्तंहैमे बिंबंतुप्रतिबिंबेस्यान्मंडलेबिंबिकाफलइति॥मंडलं मंडयति मडिभूषायां तदुक्तंविश्वे स्यान्मंडलंद्वादशराजकेचदेशेचबिंबेचकदंबकेच कुष्टभेदेप्युपसूर्यकेपि भुजंगभेदेशुनिमंडलस्यादिति द्वेरविचंद्रमंडलस्य १५ भित्तादिचतुष्कंशकलस्य तत्र भित्तं भिद्यतेस्म॥शकलं शकोति शक्यतेवा शक्लृशक्तौ कलच् तदुक्तंविश्वे शकलंत्वचिखंडे चरागवस्तुनिवल्कलइति॥खंडं खंड्यते कर्मणिघञ् खडिभेदने एतेउभोक्लीबपुंसोःवर्तते॥अर्धः पुंस्येव यथा कंबलस्यार्धःखंडः वाच्यलिंगोपि यथा अर्धशाटी अर्धःपटः अर्धंपटं अर्धमित्येकंसमेविभागे नपुंसकमेव ऋधुवृद्धौकरणेघञ्॥

चंद्रिका चंद्रोऽस्त्यस्याः ठन् अतइनिठनौ ॥ कौमुदी कुमुदानामियं अण् ॥ ज्योत्स्ना ज्योतिरस्त्यस्यां निपात्यते तदुक्तंविश्वे ज्योत्स्नानंभांतरेऽपिस्यात्ज्योत्स्नायुक्तानिशिस्मृ-
तेति मयंचंद्रप्रभायां ॥ प्रसादः भावेघञ् प्रसीदतिस्म गत्यर्थेतिक्तः ॥ प्रसन्नता प्रसन्नस्यभावः पदद्वयंनैर्मल्यस्य १६ कलंकः कंब्राह्मणंकलयति हीनतांगमयति ज्ञापय-
तिवा लकिगतौ अण् ॥ अंकः अंक्यतेनेन अकिलक्षणे घञ् ॥ लांच्छनं लांछ्यतेनेन तदुक्तं हैमे लांछनंलक्ष्मचिन्हयोरिति ॥ चिन्हं चाहयति चाह्यतेऽनेनवा चहपरिक-
ल्कने कन् चिन्हंलक्ष्मपताकयोरितिहैमः ॥ लक्ष्म लक्षणं लक्षयति लक्षदर्शनांकनयोः मनिन् षट्कंचिन्हस्य ॥ सुषमेत्येकंपरमायाःशोभायाः परमा शोभा शोभतेसंया
अकर्तरीतिकर्मणिघञ् ॥ कांतिः क्तिन् ॥ द्युतिः द्योततेऽनया द्युतदीप्तौ इन् ॥ छविः छ्यति छिनत्तिअसारमितिवा छोछेदने छिदिरद्वैधीकरणे चत्वारिशोभामात्रस्य १७ अवश्या

चंद्रिकाकौमुदीज्योत्स्नाप्रसादस्तुप्रसन्नता १६ कलंकांकौलांछनंचचिन्हंलक्ष्मचलक्षणं ॥ सुषमापरमाशोभाशोभाकांतिर्द्युतिश्छविः १७ अव
श्यायस्तुनीहारस्तुषारस्तुहिनंहिमं ॥ प्रालेयं मिहिकाचाथहिमानीहिमसंहतिः १८ शीतंगुणेतद्वदर्थाः सुषीमःशिशिरोजडः ॥ तुषारःशीतलः
शीतोहिमःसप्तान्यलिंगकाः १९

यः अवश्यायते शैत्यमापाद्यते श्यैङ्गतौ णः ॥ नीहारः निन्हियते हृञ्हरणे घञ् ॥ तुषारः तोषयति आरन् ॥ तुहिनं तोहति तु
हिरदुहिरअर्दनेपितुह्यो न्हस्वश्चेतिइनन् ॥ हिमं हंति हिनोति वर्द्धते हिगतौवृद्धौ ॥ प्रालेयं प्रलीयतेऽत्रेति ॥ मिहिका मह्यते मह पूजायां मिहिकेतिपाठे मिहसेचने सप्त
हिमस्य ॥ हिमानी ङीष्आनुक् ॥ हिमसंहतिः द्वेमहतोहिमस्य एवंउक्तलिंगाःअवश्यायादयः १८ शीतशब्दः नपुंसकलिंगकः गुणेस्पर्शविशेषेएवभवति नतुगुणिनि ॥
सुषीमः सुषिमइत्यपि ॥ शिशिरः ॥ जडः ॥ तुषारः ॥ शीतलः ॥ शीतः ॥ हिमः एतेसप्ततद्वदर्थाः तद्वान्शीतगुणवानर्थोयेषांतेअन्यलिंगकाः विशेष्यलिंगाः तुषारहिमशा
ब्दौनिरूढलक्षणयागुणिन्यपिवर्तेतेइत्युभयत्रपठितौ १९

ध्रुवः ध्रुवति स्थिरोभवति ध्रुगतिस्थैर्ययोः अच् डित्वाद्गुणाभावः ध्रुवःशंखेहरेविष्णौवटेचौत्तानपादजे वस्कयोगभिदोः पुंसिध्रुवंत्वेजस्रतर्कयोरित्यकृत्त्वात्॥औत्तानपादिः उत्तानपादस्यापत्यं अतइञ् द्वे ध्रुवस्य॥अगस्त्यः अगंविंध्यंस्त्यायति आतोनुपेतिकः अगस्तिरपि अगमस्यतीति तदुक्तंशब्दार्णवे अथागस्त्यः कुंभयोनिरगस्तिः कलशीसुतइति॥कुंभसंभवः कुंभात्संभवोऽस्य॥मैत्रावरुणिः मित्रावरुणयोअपत्यं मैत्रावरुणोऽपि अण् और्वशेयागस्त्यमैत्रावरुणास्त्वाग्निमारुताइतिनामनिधानात् त्रीणिअगस्त्यस्य॥अस्यैवसधर्मिणीपत्नी लोपामुद्रास्यात् तदुक्तंरमिति आतइतिकेतल्लोपः अमुद्रालोपे धर्मलोपेअमुद्रा हर्षेतत्वमतइत्यर्थः समानोधर्मोऽस्त्यस्याः इनिः सादेशः एकं २० नक्षत्रं ऋक्षति ऋषीगतौ समत्ययेषस्यकः॥ऋक्षं भं भानि डः तदुक्तंएकाक्षरे भंनक्षत्रेगभस्तौस्त्रीपुंसिस्याद्भृगुनंदने भ्रमरोभः प्र

ध्रुवऔत्तानपादिःस्यादगस्त्यःकुंभसंभवः॥मैत्रावरुणिरस्यैवलोपामुद्रासधर्मिणी २० नक्षत्रमृक्षंभंताराताराकाप्युडुवास्त्रियां॥दाक्षायण्योऽश्विनीत्यादितारा अश्वयुगश्विनी २१ राधाविशाखापुष्येतु

कीर्तिनइति॥तारा तरंत्यनया भिरादिः नक्षत्रेनेत्रमध्येचतारास्यात्तारइत्यपीतिव्याडिः नक्षत्रेचाक्षिमध्येचतारकंतारकापिचेतिविश्वः॥उडु स्त्रीनपुंसकयोः अपिशब्दात्तारकापितथा उडुः उडू उडवइत्यादि धेनुवत् यद्वा उक्तोधंडयते उताशंकतडीयतेवा उमत्ययः तदुक्तंहैमे उसंबुद्धौरुषोक्तौचशिववाचीहनव्ययं उमश्चेडुतिषट् नक्षत्रमात्रस्य॥अश्विनीत्यादितारा: सप्तविंशतितारकाः दाक्षायण्यउच्यंते दक्षस्यापत्यानि उदीच्यामितिफञ् एकं॥अश्वयुक् अश्वंयुनक्ति क्विप्॥अश्विनी अश्वः अश्वरूपमस्त्यस्याः इनिः द्वेअश्विन्याः २१ राधा राध्नोतिकार्यमनया राधसंसिद्धौ गुरोश्चहलः इत्याद्यूह्यं॥विशाखा विशाखति शाखृव्याप्तौ अच् विशाखोयाचकेस्कंदेविशाखाभेकटिल्लकेइतिहैमः द्वे॥ पुष्यः पुष्णातिकार्याणि पुष्यसिद्धइतिक्यप्॥

सिद्ध्यः मासनक्षत्रयोर्भेदे सिद्ध्यंत्यस्मिन्॥ तिष्यः तुष्यंत्यस्मिन् तुषतुष्टौ सूर्यतिष्येतिसाधुः अयंपुष्ये॥ श्रविष्ठा श्रवणंश्रवः प्रसिद्धः श्रवोऽस्त्यस्याः मतुप् इष्ठन्॥ धनिष्ठा एव मतिशयेनधनवती साश्रविष्ठयासमेत्यन्वयः द्वेधनिष्ठायाः॥ प्रोष्ठपदाः प्रोष्ठोगौः तस्येवपादायासां॥ भाद्रपदाः पूर्वेद्वे उत्तरेद्वे च एवंचतुःसंख्याकत्वात् बहुत्वं स्त्रियः स्त्री लिंगाः स्फः २२ मृगशीर्षं आकृत्यामृगस्यशीर्षमिव॥ मृगशिरः मृगः शिरोऽस्य रूपभेदात्क्लीबत्वं॥ आग्रहायणी अग्रेहायनमस्याः मार्गशीर्षमारभ्यवर्षप्रवृत्तेः स्वार्थे ण् आग्रहायणीपौर्णमासी तद्योगान्नक्षत्रमपितथा अयंमृगशीर्षस्य॥ तच्छिरोदेशे या पंचतारकानिवसंति ताः इल्वलाः इलस्वप्नेक्षेपणेच वलच् इन्वकाइतिपाठेतु इन्वंति प्रीणयंति इन्विव्याप्तौप्रीणनेच एकं २३ बृहस्पतिः बृहतांपतिः तत्बृहतोरितिसाधुः॥ सुराचार्यः सुराणामाचार्यः॥ गीष्पतिः कस्कादिः गिरांपतिः॥ धिषणः

सिद्ध्यतिष्यौश्रविष्ठया॥ समाधनिष्ठाः स्युः प्रोष्ठपदाभाद्रपदाः स्त्रियां २२ मृगशीर्षंमृगशिरस्तस्मिन्नेवाग्रहायणी॥ इल्वलास्तच्छिरोदे शेतारकानिवसंतियाः २३ बृहस्पतिःसुराचार्योगीष्पतिर्धिषणोगुरुः॥ जीवआंगिरसोवाचस्पतिश्चित्रशिखंडिजः २४

प्रशस्ताधिषणाऽ स्य अर्शआद्यच् यद्वा धृष्णोति ञिधृषाप्रागल्भ्ये अत्रपक्षेक्युः धिषादेशः॥ गुरुः गृणात्युपदिशति गृशब्दे कृग्रोरुच्चेतिकुः उत्वादेशः तदुक्तंहैमे गुरुर्म हत्यांगिरसेपित्राद्यौधर्मदेशके अलघौदुर्जरेचापीति॥ जीवः जीवयति अच् मृतसंजीवनमंत्रज्ञत्वात् तदुक्तंहैमे जीवःस्यात्त्रिदशाचार्यद्रुमभेदशरीरिणीति॥ आंगिरसः अपत्यार्थेअण्॥ वाचस्पतिः पतिशब्देपरेसत्वविधानादलुक्॥ चित्रशिखंडिजः तदुक्तंहारावल्यां ऋषयःसप्तयामङ्क्तिः स्मृताश्चित्रशिखंडिनइति तदंतर्ग तादंगिरसोजातत्वाच्चित्रशिखंडिजोजातः नवबृहस्पतेः २४ श्रीरामचंद्रायनमः श्रीगोपालकृष्णायनमः श्रीपार्वतीरमणा॰

शुक्रः शोचति शुचशोके रक् माहेश्वरशुक्रद्वारानिर्गतत्वात् ॥ दैत्यगुरुः ॥ काव्यः कोनुमवश्यमाख्यातुमर्हः ओरावश्यकेइतिण्यत् कवेरपत्यं कुर्वादिभ्योण्यइतिवा ॥ उशनाः वशेः कनसिः ॥ भार्गवः भृगोरपत्यं ऋष्यण् ॥ कविः कुवते अचइः षट्कं शुक्रस्य ॥ अंगारकः अंगाति ईर्यति पीनत्वात् कर्मण्यण् अंगारइव इवार्थेकन् अंगतिवा अगिगतौ ॥ कुजः कोः पृथिव्याः जातः ॥ भौमः भूमेरपत्यं अपत्यर्थेअण् भौमोमंगलदैत्ययोरितिहेमः ॥ लोहितांगः लोहितानि अंगानियस्य ॥ महीसुतः मह्याः सुतः पंच मंगलस्य ॥ २५ ॥ रौहिणेयः रोहिण्या अपत्यं ढक् रौहिणेयोभवेद्वत्सेरेवतीरमणेबुधइतिविश्वः ॥ बुधः बुध्यते इगुपेतिकः ॥ सौम्यः सोमइव शाखादिः त्रयंबुधस्य ॥ सौरिः सूरस्यार्कस्यापत्यं इञ् सौरोपि इदमर्थेण् ॥ शनैश्चरः शनैश्चरति पचाद्यच् पंगुत्वात् शनिसौरिशनैश्चराइतिरभसाच्छनिरपि शनैश्चरेमंदइति वाचस्पतिः द्वे ॥

शुक्रोदैत्यगुरुःकाव्यउशनाभार्गवःकविः ॥ अंगारकःकुजोभौमोलोहितांगोमहीसुतः २५ रौहिणेयोबुधःसौम्यः
समौसौरिशनैश्चरौ ॥ तमस्तुराहुः स्वर्भानुः सैंहिकेयोविधुंतुदः २६ सप्तर्षयोमरीच्यत्रिमुखाश्चित्रशिखंडिनः ॥

तमः अस्तुन् ताम्यति तमांसिगुणतिमिरसैंहिकेयाइतित्रिकांडशेषः अदंत पुल्लिंगोपि पचादिः स्वर्भानुस्तुतमोराहुरितिपुंस्कांडेरत्नकोशामरमालयोर्दर्शनात् ॥ राहुः रहति गृहीत्वात्यजति चंद्रार्कौ रहत्यागेऔणादिः ॥ स्वर्भानुः स्वराकाशेविपरितलक्षणया भाति ॥ सैंहिकेयः सिंहिकायाअपत्यं स्त्रीभ्योढक् ॥ विधुंतुदः विधुंतुदति ॥ तुदव्यथने विध्वरुषोस्तुदः पंचराहोः ॥ मरीच्यत्रिमुखाः सप्तर्षयश्चित्रशिखंडिसंज्ञाः चित्रःशिखंडः चूडाविशेषोस्त्येषामितिव्युत्पत्त्याप्रत्येकंसमापिचित्रशिखंडिनः एकं मुखशब्दात्पुलहपुलस्त्यादयःसप्तर्षयः ज्ञेयाः सप्तचते दिक्संख्येतिसमासः तेच मरीचिरंगिराअत्रिःपुलस्त्यःपुलहः क्रतुः वसिष्ठश्चेतिसप्तैतेज्ञेयाश्चित्रशिखंडिनः ॥

राशीनामुदयोलग्नमित्यच्यते अश्नुवते व्याप्नुवंति अशव्यामोङ्णप्रत्ययेरुट् लगति स्कध्नोनिसूत्रे लग्नेतिनिपात्यते फले लग्नंराश्युदयेक्लीबंसक्तलज्जितयोस्त्रिष्वित्युक्तत्वा
त् एवं॥ तेतुमेषवृषादयःस्युः मेषोवृषोऽथमिथुनंकर्कटःसिंहकन्यके तुलाचवृश्चिकोधन्वमकरकुंभमीनकौ २७ सूरः सूवति प्रेरयति कर्मणिलोकं षूप्रेरणे क्रन् शूरो
पि तत्र शवति शूगतौ क्रनिदीर्घश्च तदुक्तंविश्वे शूरश्चारुभटेसूर्येइति शूरयतीतिवा शूरविक्रांतौ अच्॥सूर्यः सरति सृगतौ सूवतिप्रेरयतिकर्मणि लोकानितिवा षू
प्रेरणे राजसूयेतिनिपातः सूर्योऽर्कपर्णेतपनेस्त्रीतुनार्योषधीभिदोरित्युक्तं॥अर्यमा इर्यातिं श्वन्नुक्षन्पूषन्नितिनिपातितः॥आदित्यः अदितेरपत्यं दित्यदित्येतिण्यः
द्वादशात्मा द्वादशात्मानोमूर्तयोयस्य॥ दिवाकरः दिवादिनंकरोति दिवाविभेतिटः एवंभास्करादिषु॥ब्रध्नः तिमिरंबध्नाति बंधबंधने नक्ब्रधादेशः॥प्रभाकरः।विभा

राशीनामुदयोलग्नंतेतुमेषवृषादयः २७ सूरसूर्यार्यमादित्यद्वादशात्मदिवाकराः॥ भास्कराहस्करब्रध्नप्रभाकर
विभाकराः २८ भास्वद्विवस्वत्सप्ताश्वहरिदश्वोष्णरश्मयः॥ विकर्तनार्कमार्तंडमिहिरारुणपूषणः २९

करः २८ भास्वान् भासः संत्यस्य मतुप्॥विवस्वान् विविधंवस्ते आच्छादयति वसआच्छादने क्विप् विवोरश्मिः अस्यास्तीति मतुपितसोऽइतिमत्वात् नरुत्वं॥सप्ता
श्वः सप्ताश्वायस्य॥हरिदश्वः हरितोऽश्वायस्य हरिल्लक्षणं इंद्रनामसूक्तं॥उष्णरश्मिः उष्णारश्मयोयस्य॥विकर्तनः विशेषेणकर्तनंयस्य विश्वकर्मणायंत्रोल्ली-
ढत्वात् विकर्तयतिभक्तरोगानितिवा कृतीछेदने ण्यंतात्ल्युट्॥अर्कः अर्च्यते अर्चपूजायां कर्मणिघञ् कुत्वं यद्वा अर्क्यते अर्कस्तवने॥मार्तंडः मृतेंडेभवः शा
कंध्वादिः मार्तंडः क्रोडसूर्ययोः॥मिहिरः मेहति मिहसेचने किरच् मिहिरः सूर्यवृद्धयोः मिहिरइत्यपि॥अरुणः ऋच्छति उनन्॥पूषा पुष्णाति पुष तिवा पुषपुष्टौ पुषद्-
द्वौवा श्वन्नितिनिपातितः २९

द्युमणिः दिवोमणिरिव दिवउत् ॥ तरणिः तरंत्यनेनसंसारं तरतेरनिः तदुक्तंरभसे तरणिर्द्युमणौपुंसिकुमारीनौकयोःस्त्रियामिति ॥ मित्रः मेद्यति ञिमिदास्नेहने क्त्रन् ॥ चित्रभानुः चित्राभानवोऽस्य चित्रभानुःपुमान्वैश्वानरेप्यहस्करेपिचेत्यरू० ॥ विरोचनः विरोचते रुचदीप्तौ अनुदात्तेतश्चेतियुच् विरोचनःप्रल्हादस्यतनयेऽर्केग्निचंद्रयो रित्युक्तत्वात् ॥ विभावसुः विभैववसुर्यस्य तदुक्तं विभावसुःपुमान्सूर्येहारभेदेचपावकेइति ॥ ग्रहपतिः ग्रहाणांपतिः ॥ त्विषांपतिः अलुक् सत्वविधानात्ज्ञापका त् ॥ अहर्पतिः अन्हःपतिः अहरादीनांपत्येतिवारेफः ३० भानुः भाति ॥ हंसः हंति हेनेःसः ॥ सहस्रांशुः सहस्रमंशवोयस्य ॥ तपनः तपतेर्ल्युट् तपनोरुष्करेपिस्या

द्युमणिस्तरणिर्मित्रश्चित्रभानुर्विरोचनः ॥ विभावसुर्ग्रहपतिस्त्विषांपतिरहर्पतिः ३० भानुर्हंसःसहस्रांशुस्तपनःसवितारविः ॥ "कर्मसाक्षीजगच्चक्षुर्लोकबंधुस्त्रयीतनुः ॥ प्रद्योतनोदिनमणिःखद्योतोलोकबांधवः १ इनोभगोधामनिधिश्चांशुमाल्यब्जिनीपतिः ॥ "माठरःपिंगलोदंडश्चंडांशोःपारिपार्श्वकाः ३१

द्भास्करेनिरयांतरे तापयतिवा ण्यंतात्ल्युट् तापनोपि तपनस्तापनोरविरितिसंसारावर्तात् ॥ सविता सुवति षूप्रेरणे तृच् ॥ रविः रूयते स्तूयते रवतेवा रुशब्दे रुङ्गतौवा अच्इः सप्तत्रिंशत्सूर्यस्य ॥ माठरः मठति पचाद्यच् सएवमाठः मठमदनिवासयोः मठस्याप त्यमितिवा शिवाद्यण् आदिवृद्धिः मठत्यनेनमठः तंराति रादाने आतइतिकेऋष्यणिवृद्धिः मठरस्यापत्यमितिवा ॥ पिंगलः पिंगलोवर्णोस्यास्ति अर्शआद्यच् पिंगंवर्णं लातिवा कप्रत्ययः ॥ दंडः दंडोस्यास्ति दंडयतीतिवा मत्वर्थेच् कृत्वृत्तौतु पचाद्यच् इतिचंडांशोः ॥ पारिपार्श्वकाः पार्श्वेइति परिपार्श्वं परिपार्श्वेवर्तंते विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावात्ठक् उक्तंसौरतंत्रे शक्रोस्यवामपार्श्वेतुदंडाख्योदंडनायकः वन्हिस्तुदक्षिणेपार्श्वे पिंगलोवामभागतः यमोऽपिदक्षिणेपार्श्वेभवेन्माठरसंज्ञयेति एकैकं ३१

सूर्यसूतः सूर्यस्यसूतः॥अरुणः अरुणोवर्णोस्यास्ति मत्वर्थेअच्॥ अनूरुः अविद्यमानावूरूयस्य॥ काश्यपिः कश्यपस्यापत्यं बाह्वादित्वादिञ्॥ गरुडाग्रजः गरुड स्याग्रजः पंचसूर्यसारथेः॥ परिवेषः परितोविष्यतेऽनेन विष्लृव्याप्तौ घञ् परिवेषःस्यात्परिधौपरिवेष णाइतिमूर्धन्यांतेरुद्रः परिवेशोपि विशप्रवेशने वेष्टनेपरिवेशः स्याद्भानोश्चविधुमंडले इतितालव्यांतेरभसः॥ परिधिः परिधीयतेऽनेन उपसेनिकिः॥उपसूर्यकं उपगतंसूर्यं उपसूर्यं प्रादिसमासेस्वार्थेकः॥ मंडलं मंडने मडि भूषायां कलच् मंडलंपरिवेशश्चपरिधि श्चोपसूर्यकमितिभागुरिः परिवेषसाहचर्यात्परिधिः पुंसि चत्वारिचंद्रसूर्ययोरुत्पातादिजातमंडलस्य ३२ किरणः कीर्यंते कॄविक्षेपे क्युः॥उस्रः वसंतिरसाअस्मिन् वसनिवासे रक् प्रत्ययेसंप्रसारणं॥ मयूखः माङः ऊखप्रत्ययेमयादेशः॥ अंशुः अंशयति अंशविभाजने चुरादेर्मृगेतिसूत्रेणकुः

सूर्यसूतोरुणोऽनूरुः काश्यपिर्गरुडाग्रजः॥ परिवेषस्तु परिधिरुपसूर्यकमंडले ३२ किरणोस्रमयूखांशुगभस्तिघृणिधृष्णयः॥ भानुःकरोम रीचिःस्त्रीपुंसयोर्दीधितिःस्त्रियां ३३

यत्नउक्तंविश्वे अंशुर्लेशेरवौरश्माविति॥ अंशुः सूत्रादिसूक्ष्मांशेकिरणेचंडदीधितौ ॥ गभस्तिः गम्यतइतिगः डप्रत्य येटिलोपः ज्ञेयवर्गः तंबभस्ति दीपयति भसभर्त्सनदीप्त्योः क्तिच्॥ घृणिः जिघर्ति घृक्षरणदीप्त्योः घृसेचनेवा घृणिपृश्नीतिनिप्रत्ययेगुणाभावः॥ धृष्णिः धृष्णोति - ञिधृषाप्रागल्भ्ये धृष्णिरितिपाठे वृष्णुसेचने पृश्निरितिपाठेतु स्पृशति पृशुसेचनेवा एप्यो नित्यप्रत्ययेगुणाभावः॥ भानुः भाति॥ करः कीर्यंते कॄविक्षेपे कर्मणिअप्॥म रीचिः म्रियतेतमोऽस्मिन् मृङ्प्राणत्यागे इचिप्रत्ययः मरीचिःस्त्रीपुंसयोः द्वयोर्मरीचिःकिरणोभानुरुस्रःकरः पद्ममितिशब्दार्णवः मरीचिर्मुनिभेदेनागभस्तावनपुंस कमितिमेदिनीच॥ दीधितिः दीध्यते दीप्यते दीधीङ्दीप्तिदेवनयोः क्तिच् तितुत्रेतिनेट्निषेधः अग्रहादीनामितिनिषेधात् यीवर्णयोरितीकारलोपः दीधितिः स्त्रियामि तिलिंगानुशासनात् काकाक्षिन्यायेनदीधितिरित्यत्रस्त्रियामितिसंबध्यते उत्तरत्रापि एकादशकिरणानां ३३

प्रभा प्रभाति आतइतिकः॥रुक् क्विप्॥ रुचिः रोचते रुचदीप्तौ इन्सचकित् रुचिर्दीप्तौचशोभायामभिष्वंगाभिलाषयोरिति॥त्विट् त्वेषति त्विषदीप्तौ क्विप्॥भा भादीप्तौ हशिग्रहणात् ङः टाप् भाशुभ्यलंकृतौदीप्तौस्त्रियांभाः किरणेद्युताविनानार्थरत्नमाला भा विश्वपावत् सांतश्छेदे भासृदीप्तौ क्विप्॥छविः छ्यति छिनत्तिवातमः॥द्युतिः द्योततेनया द्युतदीप्तौ इन्सचकित् इत्याद्युत्र्यं दीप्तिः दीप्यतेनया दिपीदीप्तौ क्तिन्॥रोचिः रोचतेऽनेन रुचदीप्तौ इस्॥शोचिः इस् तत्रदीप्यं तानिस्त्रियांस्युः रोचिः शोचिः सांतेक्लीबे रोचिः रोचिषी रोचींषि एवं शोचिः॥प्रकाशः॥ द्योतः उभयत्रभावेकरणेवाघञ् इत्येकादशप्रभामात्रस्य॥प्रकाशः द्योतः आतपः अच् इतित्रयंसूर्यप्रभायाइत्येके ३४ कोष्णं ईषदुष्णं ईषदर्थेइतिकादेशः॥ कवोष्णं॥मंदोष्णं मंदंचतदुष्णंच॥कदुष्णं चत्वारिईषदुष्णस्य तत्र

**स्युःप्रभारुग्रुचिस्त्विड्भाभाश्छविद्युतिदीप्तयः॥ रोचिःशोचिरुभेक्लीबेप्रकाशोद्योतआतपः ३४ कोष्णंकवोष्णंमंदोष्णंकदुष्णंत्रिषुतद्वति॥**
**तिग्मंतीक्ष्णंखरंतद्वन्मृगतृष्णामरीचिका ३५ इतिदिग्वर्गः कालोदिष्टोप्यनेहापि**

कवोष्णंकदुष्णाइतिकवकत् आदेशाभ्यांसाधू तद्वति धर्मिणि त्रिषुवाच्यलिंगमित्यर्थः इदंधर्मपात्रेरुपभेदात्क्लीबत्वे॥तिग्मं तिजेर्मक्॥तीक्ष्णं स्नक् उभयत्रकुत्वं तदुक्तंरभसे तीक्ष्णंसामुद्रलवणेविषहोहाजिमुष्कके क्लीबंयवाग्रकेपुंसि तिग्मार्थत्यागिनोस्त्रिषु॥खरमिंद्रियंराति अभिभवति रादाने आतइतिकः तद्वत् कोष्णाधर्मेक्लीबंधर्मिणित्रिषु त्रीणि अत्युष्णस्य॥मृगतृष्णा मृगाणांतृष्णास्त्यस्यां अर्शआद्यच्॥मरीचिका मरीचिरिव इवेप्रतिकन् द्वयंमृगजलस्य॥मरुदेशादौसिकतासु प्रतिच्छुरिताः सूर्यकिरणाः जलाकारेण भ्रांतेरित्यर्थः ३५ इतिदिग्वर्गः कालः कल्यते कलसंख्यानेशब्देच कर्मणिघञ् कलयतिसर्वमितिवा ण्यंतादच् कालोमृत्यौमहाकालेसमयेयमकृष्णयोरितिकोशांतरात्॥दिष्टं दिशति दिशअतिसर्जने क्तिच्कौ इतिक्तः दिष्टंदैवेपुमान्काले इतिकोशांतरात्॥अनेहा नाहंतिनागच्छति नाहन्यतइतिवा सांतः असुन्प्रत्ययांतत्वात्॥

समयः सम्यगेति इण्गतौ पचाद्यच् चत्वारिकालस्य ॥ अथ पक्षतिः पक्षात्तिरितिसाधुः ॥ प्रतिपत् इमेद्वेप्रथमतिथेः स्तः तदाद्याः प्रतिपदाद्यास्तिथयः स्युः पक्षस्यमूलं त दुक्तंकोशांतरे पक्षतिस्तुभवेत्पक्षमूलेञ्चप्रतिपत्तिथाविति प्रतिपद्यते उपक्रम्यते अनयामासादिः अतसातत्यगमने इथिन् पृषोदरादिः तिथिशब्दस्तुद्वयोः स्त्रीपुंस-योः पक्षतिप्रतिपच्छब्दौतुस्त्रियामेव १ घस्त्रः घसत्यंधकारं घस्लृअदने स्फायितंचीतिरक् घस्त्रस्तुदिवसेहिंस्त्रे इत्युक्तत्वात् ॥ दिनं दीयते क्षीणंभवति दीङ्क्षये दि वादिः नकिबाहुलका न्हस्वः ॥ अहः नञिजहातेरितिकनिन् ॥ दिवसः दीव्यंत्यत्र असच्प्रत्ययः ॥ वासरः वासयति वसेर्ण्यंतादरः तदुक्तंकोशांतरे वासरस्तुपुमान्नागप्र भेददिनयोरपीति पंचदिवसस्य ॥ प्रत्यूषः प्रत्यूषति रुजतिकामुकान् ऊषरुजायां इगुपेतिकः प्रत्यूषोहर्मुखेवसौ इत्युक्तत्वात् प्रत्युषइत्यन्यत्र उषः प्रत्युषसिक्ली

समयोप्यथपक्षतिः ॥ प्रतिपद्वे इमेस्त्रीत्वेतदाद्यास्तिथयोद्वयोः १ घस्रोदिनाहनीवातु क्लीबेदिवसवासरौ ॥ प्रत्यूषोहर्मुखंकल्यमुषःप्रत्युषसी अपि २ प्रभातंचदिनांतेतुसायंसंध्यापितृप्रसूः ॥

बंपितृप्रसवांत्वयोषितीत्युक्तत्वात् ॥ अहर्मुखं अन्होमुखं रोसुपिइतिरः ॥ कल्यं कलयतिचेष्टां कलेर्यक् का ल्यमप्यन्यत्र प्रज्ञाद्यणिसाधुः तदुक्तं कोशांतरे कल्यंप्रभातंक्लीबंस्यात्कल्योवाग्श्रुतिवर्जिते सज्जनीरोगदक्षेषुकल्याणवचनेपिच उपायवचनेपिस्यात्त्रिषुमध्येतुयोबि ति ॥ उषः ओषत्यंधकारं उषदाहे उषःकिदित्यसिः ॥ प्रभातं पङ्कं प्रभातस्य कल्यंनालव्यांतं भातुंप्रवृत्तंप्रभातं आदिकर्मणिक्तः ॥ दिनांतः दिनस्यांतः स्यतिसमापय-तिदिनं सायः स्यतेः शाच्छोतिणः सायःकांडेदिनांतेचेतिकोशांतरात् एकंदिनांतस्य ॥ संध्या सम्यक्ध्यायंत्यस्यां ध्यैचिंतायां आतश्चोपसर्गे संध्यापितृप्रसूनद्यंतरयो र्युगसंधिष्वित्युक्तत्वात् अन्यत्रापिसंधीयते सुसंधीयतेस्यां वयातेरङ् तदुक्तंशब्दार्णवे संध्यापितृप्रसूसंधाइति ॥ पितृप्रसूः पितॄन्प्रसूते क्विप् हे संध्यायाः ॥

माण्हः अपराण्हः मध्यान्हादयः समासांताः टचिअन्हादेशेणत्वं ॥ त्रिसंध्यं तिसॄणांसंध्यानांसमाहारस्त्रिसंध्यं पक्षेत्रिसंध्या आबंतोवेतिस्त्रीत्वं एकं दिनाद्यंतमध्यानि ॥ शर्वरी शृणातिचेष्टाः शृहिंसायां ष्वरचिङीष् तदुक्तंकोशांतरे शर्वरीयामिनीस्त्रियोरिति शार्वरीइत्यपिपाठः शब्दार्णवेउक्तं शर्वरीशार्वरीशर्येति प्रज्ञाद्यणिसाधुः ३ निशा नितरांश्यति तनूकरोतिव्यापारान् शोतनूकरणे आतश्चोपसर्गेइतिकः निशादारुहरिद्रायांस्यात्त्रियामाहरिद्रयोरितिकोशांतरात् ॥ निशीथिनी निशीथाःसंत्यस्यां मत्वर्थेइनिः ॥ रात्रिः रातिसुखं रादाने राशदिभ्यांत्रिप् अन्यत्रपाठेरात्री तदुक्तंशब्दार्णवे रात्रीरात्रिस्तमस्विनीति ॥ त्रियामा त्रयोयामायस्याः यद्वा त्रीन् धर्मादीन्यापयति निरवकाशीकरोति कामप्रधानत्वात् अंतर्भावितण्यर्थात् यातेर्मन् ॥ क्षणदा क्षणमुत्सवंनिर्व्यापारस्थितिंवाददाति क्षणदोग्रणकेरात्रौक्षणदाक्षण

माह्णापराह्णमध्यान्हास्त्रिसंध्यमथशर्वरी ३ निशानिशीथिनीरात्रिस्त्रियामाक्षणदाक्षपा ॥ विभावरीतमस्विन्योरजनीयामिनीतमी ४ तमिस्रातामसीरात्रिर्ज्योत्स्नीचंद्रिकयान्विता ॥

दंजलइत्युक्तत्वात् ॥ क्षपा क्षपयतिचेष्टां क्षैक्षये ण्यंतात्पचितः अच् ॥ विभावरी विभातिनक्षत्रादिभिः क्वनिप् तदुक्तंकोशांतरे विभावरीनिशारात्र्योः कुट्टन्यांवक्रयोषिति ॥ तमस्विनी तमोस्त्यस्यां ॥ रजनी रजंत्यनुरक्ता भवंतिरागिणोऽस्यां क्षिपेः किच्चेतिचादनिः अन्यत्ररजनिरपि रजनीनीलिनीरात्रिहरिद्राजतुकासुचेत्युक्तत्वात् ॥ यामिनी निंदितायामायस्याः निंदायांइनिः भीतिहेतुत्वात् ॥ तमी ताम्यंत्यस्यां तमुग्लानौ इन्ङीष् तमिः पक्षेकृदिकारादितिङीषभावे पचाद्यचि तमापि द्वादशरात्रेः ४ या तामसी तमोयुक्तारात्रिःसा तमिस्रास्यात् तमोबहुलं आस्तियस्यां ज्योत्स्नादित्वादण् तामसीनिशिदुर्गायातामसो भुजगेखगे इत्युक्त॰ ॥ तमिस्रा ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधुः तमिस्रंतिमिरेकोपेपुंसिस्त्रीतुतमस्ततौ कृष्णपक्षनिशायांचेत्युक्त॰ एकं ॥ याचंद्रिकयाचंद्रप्रकाशेनान्वितायुक्तारात्रिः साज्योत्स्नी ज्योत्स्नाअस्तियस्यां प्राग्वत् ज्योत्स्नाचंद्रमसःप्रभेत्युक्त॰ ॥

आगामिवर्तमानेअहनीयुक्तेयस्यामितिबहुव्रीहिः पूर्वापरदिनाभ्यांयुक्तायांरात्रौपक्षिणी तदुक्तंकोशांतरं आगामिवर्तमानाहर्युक्तरात्रावपिपक्षिण्यामिति एकंनाम ५ बह्व्यो
निशाः गणरात्रंस्यात् गणानांबह्वीनांरात्रीणांसमाहारः एकं रात्रिसमुदायस्य ॥ प्रदोषः दुष्यति दुषवैकृत्ये पचाद्यच् प्रारंभोदोषायाः प्रादिसमासः प्रारब्धादोषायस्मि
न्निति दोषेत्यव्ययमप्यस्ति नक्तंदोषाचरजनावित्युक्तत्वात् ॥ रजनीमुखं रजन्यामुखमिव द्वेरात्रेः पूर्वभागस्य ॥ अर्धरात्रः निशीथः स्यात् निशेरतेऽस्मिन् शीङ् स्वप्ने
निशीथयोगोपी येनिथक् निशीथस्तुपुमानर्द्धरात्रेस्याद्भिमात्रक इत्युक्तत्वात् द्वेरात्रिमध्यसमयस्य ॥ यामः याति यापापणे मन् तदुक्तंकोशांतरे यामस्तुपुंसिप्रहरे
संयमेपिप्रकीर्तितइति ॥ प्रहरः प्रन्हियते दण्डादिरस्मिन् पुंसिसंज्ञेतिघः द्वे अहोरात्राष्टमांशस्य ६ प्रतिपत्पंचदश्योर्यदंतरंससंधिः स्यात् तदुक्तंरुद्रे दर्शप्रतिपदोः सं

आगामिवर्तमानाहर्युक्तायांनिशिपक्षिणी ५ गणरात्रंनिशाबह्व्यः प्रदोषोरजनीमुखं ॥ अर्धरात्रनिशीथौद्वौद्वौयामप्रहरौसमौ ६ सपर्वसं
धिः प्रतिपत्पंचदश्योर्यदंतरं ॥ पक्षांतौपंचदश्यौद्वेपौर्णमासीतुपूर्णिमा ७ कलाहीनेसानुमतिः पूर्णेराकानिशाकरे ॥ धौग्रंथिप्रस्तावयोरपि

पर्वक्लीबेविजानीयाद्दिग्पुवल्भ्रातिष्वपीति संधिमभिनोयजेनेत्यादौप्रसिद्धः सएव पर्वसंधिरित्येकंनाम ॥ द्वे अमापूर्णिमेपक्षांतौ पक्षस्यांतौ ॥ पंचदश्यौ पंचदशी
अमापि ॥ पौर्णमासीतु पूर्णिमास्यात् एकंनाम पूर्णः मासोऽस्यां स्वार्थेणिङ्डीप् यद्वा मास्चंद्रः पूर्णोमाः तस्येयं पूर्णचंद्रस्यपूरणांतेननिर्वृतापूर्णिमा भावप्रत्यया
न्तात्तेननिर्वृत्तामित्यर्थेइमप् द्वेशुक्लपक्षांत्यतिथाविल्यर्थः ७ सापूर्णिमा कलाहीनेचंद्रेसति अनुमतिरित्युच्यते एकं अनुमन्यतेअनुमतिः क्तिच् तदुक्तं अयान्तु
मतिरूनेंदुपूर्णिमानुज्ञयोरपि सैवपूर्णिमैव पूर्णेनिशाकरेसति राका रातिरक एकं तदुक्तंश्रुत्यां यापूर्वापौर्णमासीसाऽनुमतिर्योत्तरासाराकेति ॥ ७

अमावास्या अमासहवसतोस्यांचंद्रार्कौ॥अमावस्या अमावस्यदिति साधू॥दर्शः दृश्यते शास्त्रेणेति पुंसीतिघः कृष्णपक्षांत्यतिथेः चत्वारिनामानि॥अमाव सी अमावासी अमामासी तदुक्तंशब्दार्णवे अप्यमावस्यमावासीचामामास्यप्यमामसीति नामैकदेशेनामग्रहणेअमापि ८ साअमावास्यादृष्टेंदुश्चेत् सिनी वालीस्यात् दृष्टइंदुर्यस्यां सिनीचंद्रकलासाअस्तियस्यां मत्वर्थेइनिः सिनींवलति कर्मण्यण् ङीप् एकं॥उदयेअमायोगात् नष्टेंदुकलाअमाकुहूः नष्टाइंदुकलाय स्यां कुहयति कुहविस्मापने कूप्रत्ययः तदुक्तंकोशांतरे कुहूःस्त्रीकोकिलालापेनष्टेंदुकुलदर्शयोरिति एकं तदुक्तंश्रुत्यां यापूर्वाऽमावास्या सिनीवाली योत्तरा-साकुहूरिति अयमर्थः चतुर्दश्याअंतिमप्रहरः अमावास्यायाअष्टौप्रहराश्चेति नवप्रहरात्मकश्चंद्रक्षयकालःशास्त्रप्रसिद्धः तत्राद्यप्रहरद्वयेचंद्रस्यसूक्ष्मता अंतिम

अमावास्यात्वमावस्यादर्शःसूर्येंदुसंगमः ८ सादृष्टेंदुःसिनीवालीसानष्टेंदुकलाकुहूः॥उपरागोग्रहोराहुग्रस्तेत्विंदौचपूष्णिच ९ सोपप्लवोपरक्तौ द्वावग्न्युत्पातउपाहितः॥एकयोक्त्यापुष्पवंतौदिवाकरनिशाकरौ १०

प्रहरद्वयेकृत्स्नक्षयः अतोऽमावास्यायाआद्यप्रहरः सिनीवालीसंज्ञः अंत्यप्रहरद्वयंकुहू संज्ञं मध्यमप्रहरपंचकंदर्शसंज्ञमिति राहुग्रस्तेइंदौपूष्णिचतस्यग्रासस्यउपरागः तदुक्तंकोशांतरे उपरागस्तुपुंसिस्याद्राहुग्रासेर्कचंद्रयोः दुर्नयेग्रहकल्लोलेव्यसनेपिनिगद्य ते ग्रहोनिग्रहनिर्बंधग्रहणेषुरणोद्यमे सूर्यादौपूतनादौचसैंहिकेयोपरागयोरिति द्वेग्रहइति॥सोपप्लवः सहोपप्लवेनबहुव्रीहौसहस्यसः॥उपरक्तः उपरज्यतेस्म भूतेक्तः इतिद्वेराहुग्रस्तस्येंदोः सूर्यस्यवा॥अग्न्युत्पातः॥उपाहितः अग्नेरुत्पातः उपआसन्नमाहितंफलंयस्य इतिद्वेवन्हिकृतोपसर्गस्य धूमकेत्वाख्यस्यो त्पातस्यच एकयो-क्त्याः पृथग्वचनेन पुष्पवंतावित्युक्तौसूर्याचंद्रमसौज्ञेयौ एकयोक्त्येतिवचनात्पुष्पवंतइति पुष्पवानितिवासूर्यः चंद्रोवा नवक्तव्यः यथारोदसीइत्येकयोक्त्या द्यावापृ

थिव्यौ उच्येते पुष्पवंतशब्दोमतुबंतोः कारांतश्च अदंतपक्षेबाहुलकात् झच् अवंतइतिपुष्पशब्देन शकंध्वादित्वात् पररूपम् १० अष्टादशनिमेषाः अष्टादश अक्षि स्पंदकालाः यदा भवंतितदा एकाकाष्ठा स्यात् काशते काष्ठादारुहरिद्रायांकालमानप्रकर्षयोः स्याद्दिशिस्थानमात्रेचकाष्ठमाख्यातमिद्धियइतिविश्वः॥ त्रिंशत्काष्ठाः यदाभवंतितदा एकाकला कलयति कलसंख्याने॥ताः कलाः त्रिंशद्यदा भवंतितदा एकः क्षणः क्षणोति क्षणुहिंसायां क्षणःसर्वोत्सवेपिस्यात्तथामानेप्यनेहसः॥ तेक्षणाः द्वादशयदाभवंति तदाएकोमुहूर्तः अस्त्रियां ११ तेयदा त्रिंशन्मुहूर्ताभवंति तदाएकोऽहोरात्रः अहश्चरात्रिश्चतयोः समाहारः रात्राह्नाहाःपुंसि इति अयमेवविग्रहः साधुः अन्यथा अजभावप्रसंगात्॥ तेःहोरात्राः पंचदशसंख्याकाः यदा भवंति तदापक्षः पक्ष्यते पक्षपरिग्रहे कर्मणिघञ् तदुक्तंविश्वे

अष्टादशनिमेषास्तुकाष्ठात्रिंशत्तुताःकला॥ तास्तुत्रिंशत्क्षणस्तेतुमुहूर्तोद्वादशास्त्रियां ११ तेतुत्रिंशदहोरात्रःपक्षस्तेदशपंचच॥
पक्षौपूर्वापरौशुक्लकृष्णौमासस्तुतावुभौ १२ द्वौद्वौमाघादिमासौस्यादृतुस्तैरयनंत्रिभिः॥ अयनेद्वेगतिरुदग्दक्षिणार्कस्यवत्सरः १३

पक्षोमासार्धकेगेहपार्श्वसाध्यविशेषयोः केशादेःपरतोवृंदेबलेसखिसहाययोः चुल्लीरंध्रेपतत्रेचराजकुंजरपार्श्वयोः पूर्वापरौशुक्लकृष्णौ पक्षौज्ञेयौ तौपक्षौ एकः मासः मस्यतेपरिमीयतेयमनेन कर्मणिकरणेवाघञ् यतःशुक्लादिक्रमेण प्रायशोमासप्रवृत्तिः सातुचांद्रमानेन १२ माघादिमासौद्वौद्वौ एकः ऋतुः इयर्ति ऋच्छतिवा अर्तेश्चेतितुः चार्तिकत्वं सचहेमंतादिसंज्ञकइत्यर्थः माघादिशब्दस्तुअयनारंभपरः तैः त्रिभिः ऋतुभिः अयनंस्यात् अयतेःकर्तरि तेन अयगतौ ल्युट् तद्द्वेधा अर्कस्यउदग्गतिः उत्तरायणं दक्षिणागतिः दक्षिणायनं एवंअयनद्वयंवत्सरःस्यात् १३ ❧ ❧ ❧

समरात्रिंदिवे कालेतुलामेषावच्छिन्ने तुलासंक्रांतौमेषसंक्रांतौच विषुवत्॥विषुवं रात्रिश्चदिवाचरात्रिंदिवं तत्समंयस्मिन् विषुनानारूपंगमनंतदस्यास्तीति विषुसा ध्येव्ययंततोमतुप् संज्ञायामितिघत्वं विषुणोपि विषुवं विषुवान्रात्रिवासरइति पुंस्कांडेबोपालितः रात्रिंदिवशब्दअचतुरविचतुरेत्यादिनासाधुः॥पुष्ययुक्ता पुष्य नक्षत्रयुक्ता पौर्णमासी पौषीप्रोक्ता सापौषीयस्मिन्मासेस्यात् समासः नाम्नापौषः सा॰स्मिन्पौर्णमासीतिइत्यण् मघायुक्तापौर्णमासीयत्रससमाघः सआद्योयेषां ते परेपौषादन्येएकादशमासाएव पुक्तरीत्याज्ञेयाः एकैकं॥मार्गशीर्षः मार्गशीर्षीपौर्णमासी अस्मिन् अण्॥सहाः॥मार्गः॥आग्रहायणिकः अग्रेहायनमस्याः त तः स्वार्थेण् आग्रहायणीसास्तियत्रेत्यर्थेण् चत्वारिमार्गशीर्षस्य १४ पौषः पुष्ययुक्तापौर्णमास्यस्मिन्॥तैषः तिष्येणयुक्तापौर्णमास्यस्मिन् प्राग्वदण्॥सहस्यः

समरात्रिंदिवेकालेविषुवद्विषुवंचतत्॥ " पुष्ययुक्तापौर्णमासीपौषीमासेतुयत्रसा॥नाम्नासपौषोमाद्याश्चैवमेकादशापरे १ "
मार्गशीर्षेसहामार्गआग्रहायणिकश्चसः १४ पौषेतैषसहस्यौद्वौतपामाघेथफाल्गुने॥स्यात्तपस्यःफाल्गुनिकःस्याच्चैत्रेचैत्रिकोमधुः १५

सहसिबलेसाधुः तत्रसाधुरितियत् त्रीणिपौषस्य॥तपाः तपंत्यस्मिन् असुन् तदुक्तंहैमे तपश्चांद्रायणेथमेपुमान्शिशिरमाघयोरिति॥माघः मघयायुक्तापौर्णमास्यस्मि न् प्राग्वदण् हैमाघस्य॥फाल्गुनः फलेगुकचेत्युनन् ततः स्वार्थेण्वृद्धिः॥तपस्यः॥फाल्गुनिकः फलतिनिष्पादयति फलनिष्पत्तौ तदुक्तंगोवर्धनानंदे फल्गुनस्त्वर्जुने मासेनक्षत्रेफल्गुनीस्मृतेति फाल्गुनस्त्वर्जुनेमासेफाल्गुनीचास्यपौर्णिमेतिधरणिश्च फल्गुनीभिर्युक्तापौर्णमासीसास्मिन्नस्ति विभाषाफाल्गुनीतिठक् तपसिसाधुः तदुक्तं तपस्यसंज्ञमासेतत्पूर्णिमायांतुफाल्गुनी इति त्रीणि॥चैत्रः चित्रयायुक्तापौर्णमास्यस्मिन्॥चैत्रिकः विभाषाफाल्गुनीतिठक्॥मधुः मनज्ञाने फलिपाटीत्युः धश्चांतादेशः मधुपुष्परसेक्षौद्रेमद्येनातुमधुद्रुमे वसंतदैत्ययोश्चैत्रेस्याज्जीवंत्यांतुयोषितीति त्रीणि चैत्रस्य १५

वैशाखः विशाखयायुक्ता पौर्णमास्यस्मिन् साऽस्मिन्पौर्णमासीत्यण्॥ माधवः मधुमकरंदः सोऽस्मिन्नस्ति मधोर्ञ्चेतिञः॥ राधः राधाविशाखातद्युतीपौर्णमासीराधी साऽस्मिन्न-स्ति अण् प्राग्वत्॥ त्रीणि॥ ज्येष्ठः॥ शुक्रः तदुक्तं त्रिकांडशेषे शुक्रः स्याद्भार्गवेज्येष्ठेमासेवैश्वानरेपुमानिति॥ विरहिणः शोचंत्यस्मिन् शुचशोके ऋज्रेंद्रेतिरन्वस्यकः द्वे॥ शुचिः शोचंतिविरहिणोऽस्मिन् इगुपधात्इतीन्॥ आषाढः आषाढयायुक्तापौर्णमास्यस्मिन् अण् प्राग्वत् तदुक्तंरुद्रे आषाढोयतिनांदंडेमासेमलयपर्वतइति स्या दाषाढेत्वषाढकइतिशब्दार्णवश्चेति द्वे॥ श्रावणः श्रवणेनयुक्ताश्रावणीपौर्णमासीयस्मिन् साऽस्मिन्इत्यण् तदुक्तंहेमे श्रावणोमासिपाषंडेव्याल्यांश्रावणामतेति॥ नभाः विरहिणोनभ्यंतिनभ्नति नभंतेवा नभहिंसायां धनुर्धरेत्रिषुनभः क्लीबंव्योम्निपुमान्यने प्राणश्रावणवर्षासुबिसतंनोपतद्ग्रहइत्युक्तत्वात्॥ श्रावणिकः

वैशाखेमाधवोराधोज्येष्ठेशुक्रः शुचिस्त्वयं॥ आषाढेश्रावणेतुस्यान्नभाःश्रावणिकश्चसः १६ स्युर्नभस्यप्रोष्ठपदभाद्रभाद्रपदाःसमाः॥ स्यादा श्विनइषोप्याश्वयुजोपिस्यात्तुकार्त्तिके १७ बाहुलोर्जौकार्त्तिकिको

विभाषाफाल्गुनीश्रवणेतिठक् त्रीणि १६ नभस्यः नभःअ र्हंतत्रसाधुः यत्॥ प्रोष्ठपदः प्रोष्ठपदाभिर्युक्ताप्रोष्ठपदी साऽस्मिन् साऽस्मिन्नित्यण्॥ भाद्रः भद्राभिर्युक्ताभाद्री साऽस्मिन्॥ भाद्रपदः भद्रपदाभिर्युक्ताभाद्रपदी सा ऽस्मिन् चत्वारि नभत्रीणिअणंतानि॥ आश्विनः अश्विन्यायुक्तापौर्णमास्यस्मिन्॥ इषः इषगतौ संपदादिः ततोमत्वर्थेच्॥ आश्वयुजः अश्वयुजायुक्तापौर्णमास्यस्मि न् अश्विनोऽश्वयुजश्चेषइत्यमरमाला त्रीणि॥ कार्तिकः कृत्तिकाभिर्युक्तापौर्णमास्यस्मिन् अत्राप्यण् १७ बाहुलः बहुलाः कृत्तिकाः इदण् तद्युतश्च यस्मिन्॥ ऊर्जः ऊर्जयति उत्साहयतिजिगीषून् ण्यंतादच् तदुक्तंहेमे ऊर्जः स्यात्कार्तिकेबलइति॥ कार्तिकिकः विभाषपेतिठकिआदिवृद्धिः चत्वारि॥ ७ ३

अथऋतूनाह हेमंतः एकः हिनोनिवर्द्धयतिबलं हिगतौवृद्धौच झचिअंतादेशेमुट्गुणः॥शिशिरइत्यन्यः शशप्लु तगतौ शशंति धावंतियस्मिन्पथिकाः अजिरशिशिरइति
निपातः तदुक्तंविश्वे शिशिरःस्यादृतोभेदेतुषारेशीतलेत्यवदिति सचास्त्रियां एकैकं॥वसंतः वसंत्यत्रमदनोत्सवाः वसतेर्झच् अंतादेशः॥पुष्पसमयः स्पष्टं॥सुरभिः सु
ष्ठुरभंतेरमसयुक्ताभवंत्यत्र रभराभस्ये इन् त्रीणि॥ग्रीष्मः ग्रसतेरसान् ग्रसअदने मक्ग्रीआदेशेषुक् ग्रीष्मऊष्मर्तुभेदयोरित्युक्तत्वात्॥उष्मकः ऊषति रुजति ऊषरुजायां
अन्येभ्यइतिमनिन् यवादित्वात्कन् मकिअदंतः ऊष्मकः १८ निदाघः नितरांदह्यंतेऽत्र दह भस्मीकरणे हलश्चेतिघञ् न्यंक्वादित्वात्कुत्वं निदाघोग्रीष्मकालेस्यादुष्णस्वेद्मां
बुनोरपि॥उष्णोपगमः उष्णंउपगममत्र॥उष्णः ओषति उषदाहे नक् तदुक्तंमेदिन्यां उष्णोग्रीष्मेपुमान्दक्षाशीतयोरन्यलिंगकइति॥ ऊष्मागमः ऊष्मातापः आगमोत्र उ

हेमंतःशिशिरोःस्त्रियां॥वसंतेपुष्पसमयःसुरभिर्ग्रीष्मउष्मकः १८ निदाघउष्णोपगमउष्णऊष्मागमस्तपः॥स्त्रियांप्रावृट्स्त्रियांभूम्निव
र्षाअथशरत्स्त्रियां १९ षडमीऋतवः पुंसिमार्गादीनांयुगैः क्रमात्॥संवत्सरोवत्सरोब्दो

षरुजायां मनिन् ऊष्मापि ऊष्मातपनिदाघयोरितिनांतेबो
पालितः॥तपः तपति पचाद्यच् तपोकारांतः पुंसि इतिसमग्रोष्मस्य॥प्रावृट् वर्षणंवृट् प्रकृष्टावृडत्र वृषुसेचने नहिवृतिदीर्घः॥वर्षाः वर्षंवर्षणं अत्रास्ति मत्वर्थेअच्
हूवर्षर्तोः तत्रप्रावृट्शब्दः षांतः स्त्रियां वर्षाशब्दस्तुस्त्रीलिंगोनित्यंबहुवचनांतः॥शरत्स्त्रियां एकं शीर्यंतेऽस्यांपाकेनौषधयः शृहिंसायां शृदृभसोदिः भागुरिमते टापि
शरदाच तदुक्तंविश्वे शरद्भवेच्छरदयाप्रावृट्प्रावृषयासहेति १९ अमीहेमंतादयः षडपिऋतवः मार्गादीनांमार्गशीर्षादिमासानांयुगैः युग्मैः क्रमात्स्युः पुंसिच॥संवत्सरः
संवसंत्यृतवोऽत्र वसनिवासे सरप्रत्ययः सस्यतः॥एवंवत्सरोपि॥अब्दः आप्यते आप्लृव्याप्तौ दन्प्रत्ययेन्हस्वत्वंच तदुक्तं अब्दःसंवत्सरेवारिवाहमुस्तकयोःपुमानिति॥

हायनः हश्चेतिण्युट् तदुक्तं हायनोनस्त्रियांवर्षेपुंस्यर्थ्चिव्रीहिभेदयोरिति तत्रहायनांताअस्त्रियां॥शरत् शृणाति शॄहिंसायां माग्वत्॥समाः स्त्रियांबहुत्वेच समां-
समांविजायतइतिसूत्रात्समायांसमायामितितत्रभाष्याच्चैनिएंकत्वंदृश्यते तथा सहमांतिसहवर्ततेऋतवोऽस्यामिति मामाने बिदादित्वंकल्पनीयं उक्तंच समाःसंव
त्सरेस्त्रियामिति २० नृणांमासेनपितॄणामेकः अहोरात्रःस्यात् अहश्चरात्रिश्चेतिसमाहारद्वंद्वे अहःसर्वैतिअचिरात्रान्ह्नेतिपुंस्त्वं तत्र शुक्लपक्षोऽहः कृष्णोरात्रिः॥तथा
नृणांवर्षेण देवानामयंदैवोऽहोरात्रः उत्तरायणंदेवानांदिनं दक्षिणायनंरात्रिः मानुषाणांयच्चतुर्गुणंतद्दैवंयुगंज्ञेयं एवंदेवानांयुगसहस्रद्वयेन ब्रह्मणोयंब्राह्मोऽहोरा
त्रः अयंनिष्कर्षः उक्तदेवताहोरात्राणांषष्ट्यधिकैस्त्रिभिरहोरात्रशतैर्दिव्यंवर्षं दिव्यैर्द्वादशभिर्वर्षसहस्रैर्मानुषंचतुर्युगं तच्चदेवानामेकंयुगं तत्सहस्रंब्रह्मणोदिनं

हायनोऽस्त्रीशरत्समाः २० मासेनस्यादहोरात्रः पैत्रोवर्षेणदैवतः॥दैवेयुगसहस्रेद्वेब्राह्मः कल्पौतुतौनृणां २१ मन्वंतरंतुदिव्यानांयुगानामे
कसप्ततिः॥संवर्तः प्रलयः कल्पः क्षयः कल्पांतइत्यपि २२

ननुभूतानांस्थितिकालः तावत्यैवरात्रिर्भूतानांप्रलयकालइति॥अ
तः नृणांतौ द्वैदैवेयुगसहस्रेकल्पौस्तः कल्पयतः स्थितिंप्रलयंच क्लृप्सामर्थ्ये पचंतात्पचाद्यच् कल्पःशास्त्रविधौन्यायेसंवर्तेब्रह्मणोदिनइत्यकः २१ दिव्यानांयुगानां
याएकसप्ततिः एकाधिकासप्ततिः साचकिंचिदधिकेतिबोध्यं तन्मन्वंतरं मनोरंतरमवकाशइतिविग्रहः तैश्चतुर्दशभिर्ब्रह्मणोदिनंभवतीत्यर्थः एकं॥संवर्तः संव
र्ततेजगदत्र हलश्चेतिघञ् तदुक्तंहेमे संवर्तः प्रलयेस्कद्राविति॥प्रलयः प्रलीयतेऽत्र लिङ्श्लेषणे एरच् एवमेव कल्पः कल्पते विरुद्धलक्षणयाक्षीयतेऽत्र पुंसीतिघः त
दुक्तं कल्पोविकल्पेकल्पाद्रौसंवर्तेब्रह्मवासरे शास्त्रेन्यायेविधाविति हेमचंद्रात्॥क्षयः क्षीयंतेप्राणिनोऽत्र क्षिक्षये एरच्॥कल्पांतः कल्पस्यांतोऽवधिः पंचप्रलयस्य

पंकं पच्यते दुःखमनेन पचिव्यक्तीकरणे विस्तारे वा करणे घञ् पकोघेकर्दमः इति हैम ॥ पाप्मा आप्नोति व्याप्नोति लोकान् आप्लृव्याप्तौ नामन् सीमन्निति सूत्रेण निपातितः ॥ पापं पांत्यस्मादात्मानं पारक्षणे पानीनिपः यद्वा पिबति भक्षयति कर्तारं पापाने ॥ किल्बिषं कलयति क्रीडयति विषयेषु किल श्वैत्यक्रीडनयोः टिषच् बुगागमश्च ॥ कल्मषं कलयति वशीकरोति कलं रव्याने कल्मषेनि पृषोदरादिः  तदुक्तं कलुषं त्वाविलेपापे किल्बिषं पापरोगयोरित्यः ॥ वृजिनं वृज्यते वृजीवर्जने इनच् तदुक्तं कोशांतरे वृजिनं कल्मषे क्लीबं केशे ना कुटिले त्रिष्विति ॥ एनः एत्यधोऽनेन एनिगच्छति गायश्चित्तेन वा इण्गतौ असुन् नुडागमः ॥ अघं अधिगतौ पचादिः अघं दुःखव्यसनैनसोरिति हैमः ॥ अंहः अमति गच्छति अमगत्यादिषु यद्वा अहति अहिगतौ असुन् ॥ दुरितं दुष्टमितगमनमनेन ॥ दुष्कृतं दुष्टं कृतं करणम्

अस्त्री पंकं पुमान्पाप्मा पापं किल्बिषकल्मषं ॥ कलुषं वृजिनैनोघमंहो दुरितदुष्कृतं २३ स्याद्धर्ममस्त्रियां पुण्यश्रेयसी सुकृतं वृषः ॥ मुत्प्रीतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदामोदसंमदाः २४ स्यादानंदथुरानंदः शर्मशातसुखानि च ॥

नेन इदुदुपधस्येति षत्वं तत्र पंकं क्लीबपुंसोः पाप्मान कारांतः पुंसि द्वादश २३ धर्मं धरति विश्वं धृञ्धारणे अर्तिइत्यादिना मन् तदुक्तं रभसे धर्मः स्त्री पुण्य आचारस्वभावोपमक्रतौ अहिंसोपनिषन्न्यायेधनायुर्यमसोमपद्ति ॥ पुण्यं पुनाति पुनातेर्यन् शुद्ध्हस्वश्च ॥ श्रेयः अतिशयेन प्रशस्यं प्रशस्यस्य श्रः ईयसुन तदुक्तं श्रेयो मुक्तौ शुभे धर्मे त्रिप्रशस्ते च वाच्यवदिति ॥ सुकृतं सुष्टुकृतं ॥ वृषः वर्षति फलं वृषुसेचने इगुपधेतिकः एते षु धर्मम स्त्रियां पञ्च सुकृतस्य ॥ मुत् ॥ प्रीतिः प्रीञ्तर्पणे ॥ प्रमदः मदी हर्षे अप् प्रमदः संमदे मत इत्यः ॥ हर्षः हृषतुष्टौ घञ् ॥ प्रमोदः ॥ आमोदः उभयत्र घञ् ॥ संमदः पुंसीतिघ २४ आनंदथुः ट्विनोऽथुच् ॥ आनंदः शृणात्यशुभं शृहिंसायां मनिन् ॥ शर्म शयति दुःखं शोतनूकरणे तृन् ॥ शातं दंत्यादिर्वा ॥ सुखं शोभनानि खान्यनेन एतेषु द्वादश नामसु प्रीतिसाहचर्यान्मुदपि स्त्रियां दकारांतः ॥

श्वः श्रेयसं श्व आगामिश्रेयोऽत्र श्वसोवसीयः श्रेयसः इत्यच् ॥ शिवं शेतेनेन शीङ् स्वप्ने निपातनात् ह्रस्वश्च तदुक्तं विश्वे शिवं च मोक्षे क्षेमे च महादेवे सुखे जले शि वोयोगांतरे वेदे गुग्गुलौ बालके हरे पुंडरीके द्रुमे कीले इति ॥ भद्रं भंदते भदि कल्याणे रन् तदुक्तं हेमचंद्रे भद्रः शिवे खंजरीटे वृषभे च कदंबके करिजातिविशेषेणाक्लीबं मंगलमुस्तयोरिति भद्रं भद्रं शिवं तयोरिति त्रिकांडशेषश्च ॥ कल्याणं कल्ये प्रातःकाले अण्यते अण शब्दे अकर्तरीति घञ् वा कल्याणं हेम्नि मंगल इत्युक्तत्वात् ॥ मंगलं मंग ति मंग्यते वा मगि सर्पणे मंगेरलच् ॥ शुभं शोभते शुभ शोभायां इगुपधेति कः शुभो योगे शुभं भद्रे इत्यु० २५ भावुकं भवनशीलं लषपतेत्युकञ् भूप्राप्तौ ॥ भविकं भव त्यनेन भवो भद्रास्तिसत्तयोरित्यजयः ॥ भव्यं भव्यगेयेति यत् भवो भद्रामिरत्रास्ति ॥ कुशलं कुत्सितं शलते संवृणोति शल चलने च पचाद्यच् ॥ क्षेमं क्षपत्यशु

श्वःश्रेयसंशिवंभद्रंकल्याणंमंगलंशुभं २५ भावुकंभविकंभव्यंकुशलंक्षेममस्त्रियाम् ॥ शस्तंचाथत्रिषुद्रव्येपापंपुण्यंसुखादिच २६ मत ल्लिकामचर्चिकाप्रकांडमुद्धतल्लजौ ॥ प्रशस्तवाचकान्यमू भं क्षिक्षये मन् अस्त्रियामिति क्षेम शस्तमात्रान्वयि ॥ शस्तं शस्यते स्म शंसु स्तुतौ क्तःउदितो वे तिनेट् द्वादश कल्याणमात्रस्य पापपुण्यशब्दौ सुखादिशब्दाश्च श्वःश्रेयसादिशिवभद्रशस्तांतशब्दजातं द्रव्ये विशेष्ये वर्तमानं त्रिषु वाच्यलिंगमिति बोध्यं तत्र पापास्त्री पुण्यो घटः श्वःश्रेयसं गांगं जलं इत्यादि २६ मतल्लिका मतं अलति ण्वुल् क्षुन्वा पृषोदरादित्वाद् स्यलः प्रशस्तः कुलालः कुलालमतल्लिका ॥ मचर्चिका प्रशस्तः दंडः दंड मचर्चिका मं शं सुं चर्चति ण्वुल् ॥ प्रकांडं प्रशस्तः घटः घटप्रकांडं प्रगतं कांडं अवसरो ऽस्मात् रसो वा ॥ उद्धः प्रशस्तः दंडः दंडोद्धः संघो द्धोद्ध इति साधुः उद्धो हस्तपुटे वन्हौ श्लाघायां देहजानिलइ ति हेमः ॥ तल्लजः लजति पचाद्यच् तद्धत् लजः प्रशस्ता मृत् मृत्तल्लजः पंच प्रशस्तवाचकानि स्युः एते पंच नित्यं द्रव्ये एव लिंगांतरेण सामानाधिकर

पर्येपिस्त्वलिंगंनत्यजंति मनाक्षुिकादीनांरूढिशब्दत्वात्प्रशंसावचनैश्चेतिकृष्णसर्पवाप्यश्वादिवदेतैर्नित्यसमासाः प्रकांडःपुंस्यपि अस्त्रीप्रकांडोविटपेतरुस्कंधप्रशस्तयो रितिरभसः तदुक्तंचमेदिन्यां प्रकांडोनस्त्रीविटपेमूलशाखांतरेतरोः॥ अयः एत्यनेनसुखं इण्गतौ घः शुभावहोविधिरुच्यते शुभंआवहति पचादिः दैवमित्यर्थः अ योकारांतः एकं २७ दैवं देवादागतं ततेआगतइत्यण्॥दिष्टं दिश्यते उपदिश्यतेस्म कर्मणिक्तः॥भागधेयं भागेतिधेयः॥भाग्यं भज्यते भजसेवायां ण्यत् कुत्वं भाग्यंक र्मशुभाशुभं॥नियतिः स्त्री नियम्यतेऽनया क्तिन् नियतिर्नियमेदैवेइतिविश्वः॥विधिः पुंसि विधीयतेऽनेन उपसर्गेघोः किः डुधाञ् धक्कंभक्तनकर्मणाः॥ हेतुः हिनोति व्याप्नो ति कार्यं हिगतौ कमिमनीतितुन्॥कारणं पर्यंतात्करणेल्युट् कार्यतेऽनेन॥बीजं विशेषेणजायतेऽनेन यद्वा बीजयते व्येञ्संवरणे डैर्दीर्घः इत्यादिप्रकारः इत्याद्यूह्यं हेतु

न्ययःशुभावहोविधिः २७ दैवंदिष्टंभागधेयंभाग्यंस्त्रीनियतिर्विधिः॥हेतुर्नाकारणंबीजंनिदानंत्वादिकारणं २८ क्षेत्रज्ञआत्मापुरुषःप्र धानंप्रकृतिःस्त्रियां॥

र्ना त्रयंहेतुमात्रस्य॥निदानंतुआदिकारणंस्यात् नितरांदीयते साधारणतयाजन्यतेऽनेन डुधाञ् कर्मणिल्युट् नि दानंकारणेशुद्धौ तपसांफलयाचने आदिशुस्त्र्यंकारणं एकंउपादानकारणस्य २८ क्षेत्रज्ञः क्षीयतइतिक्षेत्रंशरीरंतज्जानाति ज्ञाअवबोधने आतोनुपेतिकः तदुक्तंहैमे क्षेत्रज्ञावात्मनि पुणाविति॥आत्मा अतति अतसातत्यगमने आङ्पूर्वात्मनिन्॥पुरुषः पुरति पुरअग्रगमने पुरःकुषन् पूरुषोपि पूरयतिवा पूरीआप्यायने पुरीपुशेतेसोवा पुरुष स्त्वात्मानिनरेपुन्नागेपीतिहैमः त्रयमात्मनः॥प्रधानं प्रधत्तेसर्वमात्मनीति अधिकरणेकरणेवा प्रकृष्टंधानमनेनवा तदुक्तंहैमे प्रधानंप्रकृतौबुद्धावुत्तमेपरमात्मनि म हामात्रेति॥प्रकृतिः प्रकृष्टाकृतिकायमस्याः इत्याद्यूह्यं तदुक्तंरभसे प्रकृतिर्गुणसाम्येस्यादमात्यादिस्वभावयोः योनौलिंगेपौरवर्गइति हे सत्वादिगुणसाम्यावस्थायाः॥

धीः ध्यायंत्यनया ध्यायतेः क्विप् संप्रसारणं हलइतिदीर्घश्च॥ प्रज्ञा प्रज्ञायतेऽनया ज्ञाअवबोधने आतश्चोपेत्यङ् तदुक्तंशब्दार्णवे प्रज्ञाश्रद्धाधराज्ञप्तिः पंडासवेदनंविदेति॥ शेमुषी शेः मोहस्तंमुष्णाति मुषस्तेये शीङोविच् मूलविभुजेतिमुषेः कः॥ मतिः मन्यतेऽनया मनज्ञाने क्तिन्॥ प्रेक्षा प्रकृष्टमीक्षणं गुरोश्चेत्यः टाप्॥ उपलब्धिः उपलभ्यतेऽनया डुलभष्प्राप्तौ क्तिन्॥ चित् चितीसंज्ञाने संपदादिः तातः॥ संवित् विदेः क्विप्॥ प्रतिपत् पद्यतेः क्विप् संपदादित्वात् एतौदांतौ॥ ज्ञप्तिः ण्यासश्रंथेतिप्राप्तेबाहुलकात्क्तिन्॥ चेतना ण्यासश्रंथेतियुच् अनादेशः चतुर्दशबुद्धेः १ या धारणावतीधीः सामेधा मेधते संगच्छते सर्वमस्यां मेधृसंगमे गुरोश्चेत्यकारः एकं॥ यन्मानसंकर्म इदमहंकुर्यामितिम नसोव्यापारः ससंकल्पः कृपूसामर्थ्ये भावेघञ् एकं॥ चित्ताभोगः चित्तस्यमनस आभोगः आङ्पूर्वात् भुजेर्घञ् कुत्वं तदेकप्रवणता

धीः प्रज्ञाशेमुषीमतिः॥ प्रेक्षोपलब्धिश्चित्संवित्प्रतिपज्ज्ञप्तिचेतनाः १ धीर्धारणावतीमेधासंकल्पः कर्ममानसं॥ चित्ताभोगोमनस्कारश्चर्चा
संख्याविचारणा २ अध्याहारस्तर्कऊहोविचिकित्सातुसंशयः॥ संदेहद्वापरौचाथसमौनिर्णयनिश्चयौ ३

पूर्णतावा आभोगोवरुणछत्रे पूर्णतायत्नयोरपीत्युक्तत्वात्॥ मनस्कारः मनसः कारोव्यापारविशेषः डुकृञ् भावेघञ् अतः कृकेतिसः हेमनसः सुखादौतत्परतायाः॥ चर्चा चर्चअध्ययने चिंतिपूजीतियुच् बाधकोङ्॥ संख्या॥ विचारणा संख्येत्यङंतं त्रयंप्रमाणैरर्थपरीक्षणस्य २ अध्याहारः अध्याहरणं॥ तर्कः अपूर्वोत्प्रेक्षणं तर्कोवितर्क्यकाक्षायामूहवर्णविपर्ययोरितिहेमः ऊहः ऊहनं ऊहवितर्के घञ् त्रयंतर्कस्य त्रिषुभावेघञ्॥ विचिकित्सा कितेः सन्नंतादकारः॥ संशयः शीङोच्॥ संदेहः दिहउपचये संदेहनं भावेघञ्॥ द्वापरः द्वौपराप्रकारौयस्य सर्वनामत्वात्पूर्वनिपाते पृषोदरादित्वादात्वं त्रयंसंशयज्ञानस्य॥ निर्णयः निर्णयनं णीञ्प्रापणे एरच्॥ निश्चयः चिञ्चयने अच् द्वेनिश्चयज्ञानस्य ३

मिथ्यादृष्टिः मिथ्येत्यपन्हवेतद्विषयिणीदृष्टिः॥ नास्तिकता नास्तिपरलोकइतिमतिर्यस्यतस्यभावः ठगंतात्तल् द्वेपरलोकाभाववादिज्ञानस्य॥ व्यापादः पदेर्ण्यंताद्घञ्॥
द्रोहचिंतनं द्रोहस्यचिंतनं द्वे अन्यद्रोहचिंतनस्य॥ सिद्धांतः सिद्धोंतोनिश्चयोयस्मिन्॥ राद्धांतः राद्धः सिद्धोंतोनिश्चयोयस्मिन् द्वेसिद्धांतस्य॥ भ्रांतिः भ्रमेःक्तिन् भ्र
मोंबुनिर्गमे भ्रांतोकुंदभ्रमणयोरपीत्युक्तत्वात्॥ मिथ्यामतिः मिथ्येत्यव्ययंतेनकर्मधारयः॥ भ्रमः त्रयमयथार्थज्ञानस्य ४ संवित् संवेदनं विदज्ञाने संपदादिः॥
आगूः धूर्वत् आगू. गमेर्डूप्रत्यये वधूवत आग्वौ आग्व. इति एतौस्त्रियां धूर्वदपिपक्षे आगुरौ आगुरइत्यादि गुरोउद्यमनेक्किप् हलिचेतिदीर्घः॥ प्रतिज्ञानं ल्युट्॥
नियमः नियमोयंत्रणायांचप्रतिज्ञानिश्चयेव्रतइत्युक्तत्वात् यमः समुपेतिअप्॥ आश्रवः आश्रवोंगीकृतौक्लेशेनान्यवद्वचनेस्थितइत्युक्तत्वात्॥ एवंसंश्रयप्रतिश्रवौ आङ्

मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकताव्यापादोद्रोहचिंतनं॥ समौसिद्धांतराद्धांतौभ्रांतिर्मिथ्यामतिर्भ्रमः ४ संविदागूःप्रतिज्ञानंनियमाश्रवसंश्रवाः॥
अंगीकाराभ्युपगमप्रतिश्रवसमाधयः ५ मोक्षेधीर्ज्ञानमन्यत्रविज्ञानंशिल्पशास्त्रयोः॥ मुक्तिःकैवल्यनिर्वाण

संप्रतिपूर्वेभ्यः अप्॥ अंगी
कारः अंगीतिच्व्यंतं अव्ययं कृञोघञ्॥ अभ्युपगमः ग्रहवृदृइत्यप्॥ प्रतिश्रवः॥ समाधिः उपसेतिभावेकिः तदुक्तंरभसे समाधिर्नासमर्थने ध्यानेवैरस्यनियमेकाव्यस्यच
गुणांतरेइति दशांगीकारस्य॥ मोक्षेतद्विषयेयाधीः तज्ज्ञानं ल्युट् एकं॥ अन्यत्रमोक्षात् शिल्पशास्त्रयोः धीः विज्ञानं अन्येतु मोक्षनिमित्तंशिल्पशास्त्रयोर्धीः
ज्ञानमुच्यते अन्यनिमित्तंयाधीः सा विज्ञानं विज्ञानंकर्मणिज्ञानेइतिहैमः॥ मुक्तिः मोचनं मुच्लृमोक्षणे क्तिन् तदुक्तंहैमे मुक्तिर्मोचनमोक्षयोरिति॥ कैवल्यं केव
लस्यभावः ष्यञ्॥ निर्वाणं निर्वाणंमोक्षनिर्वत्यविधानेकरिमज्जनइतिहैमः॥

श्रेयः अतिशयेनप्रशस्यं ईयसुनिश्रादेशः श्रेयोमुक्तौशुभेधर्मेइतिप्रशस्तेतुवाच्यवत्॥ निःश्रेयसं नितरांश्रेयो समासांतोच् निश्रेयसंतुकल्याणमोक्षयोः शंकरेपुमा-
नित्य॰॥ अमृतं अविद्यमानंमृतंमरणमत्र अमृतंयज्ञशेषेस्यात्पीयूषेसलिलेघृते अयाचितेचमोक्षेचनाधन्वंतरिदेवयोरित्युक्तत्वात् ६ मोक्षः मोक्षअवसाने एरच् घ
ञ्वा मोक्षोनिःश्रेयसेवृक्षविशेषेमोचनेमृताविनिहेमः॥ अपवर्गः अपवर्गस्त्यागमोक्षयोः क्रियावसानेसाफल्येइतिहेमः अष्टकंमोक्षस्य॥ अज्ञानं ज्ञानविरुद्धं॥ अ
विद्या विद्याविरुद्धा॥ अहंमतिः अहमितिविभक्तिप्रतिरूपकमव्ययं अहंकारार्थकं अहंमतिः अहंप्रधानामतिः त्रयंअज्ञानस्य॥ रूपं रूपयति विमोहयति रूप
विमोहने अच् इत्याद्यूह्यं रूपंतुश्लोकशब्दयोः स्पर्शावकाशसौंदर्येनाणकेनाटकादिषु ग्रंथावृत्तौस्वभावेचेतिहेमः॥ शब्दः शप्यते आक्रुश्यते शपआक्रो

**श्रेयोनिःश्रेयसामृतं ६ मोक्षोपवर्गोऽथाज्ञानमविद्याहंमतिः स्त्रियां॥ रूपंशब्दोगंधरसस्पर्शाश्चविषयाअमी ७ गोचराइंद्रियार्थाश्चहृषीकं विषयींद्रियं॥**

शे दन् शब्दोक्षरेयशोगीत्योर्वाक्येखेश्रवणेध्वनाविनिहेमः॥ गंधः गंधयति गंधअर्दने अच् गंधःसंबद्धलेशयोः गधकामोदगर्वेष्वितिहेम॰॥ र
सः रस्यते रसआस्वादने चुरादेरेरच् घञ्वा रसोगंधरसेजले शृंगारादौविषेवीर्येतिक्तादौद्रवरागयोः देहधातुप्रभेदेचपारदस्वाद्योः पुमानितिहेमः॥ स्पर्शः स्पृशसं
स्पर्शने घञ् तदुक्तंहेमे स्पर्शोवृगक्षिरेदानेस्पर्शनेस्पर्शकेरुजीति एतेपंचविषयाइति गोचराइति इंद्रियार्थाइतिचत्रयः॥ विसिन्वंति निबध्नंतींद्रियाणि षिञ्बंधने प
चाद्यच् परिनिवीतिषत्वं तदुक्तंहेमे विषयोयस्ययोज्ञातस्तत्रगोचरदेशयोः शब्दादौजनपदेचेति गावइंद्रियाणिचरंत्येषु गोचरसंचरेतिनिपातितः इंद्रियैरर्थ्यंते अर्थ
याच्ञायां कर्मणियञ् त्रीणि ७ हृषीकं हृष्यंत्यनेन हृषुअलीके अलिहृषीतिईकन् सचकित्॥ विषयि विषयोऽस्यास्ति॥ इंद्रियं इंद्रस्यात्मनोलिंगं इंद्रियंतुचक्षु
रादिषुरेतसीतिहेमः त्रीणि इंद्रियाणांचक्षुरादीनां विषयिनाम॥

कर्मेंद्रियंतुपाय्वादिस्यात् आदिनावागादि कर्मसाधकमिंद्रियं पायतिशोषयति पैशोषणे ह्वापेतिउण् युगागमः तच्च पायूपस्थंपाणिपादौवाक्चेतींद्रियसंग्रहः उ
त्सर्गआनंदादानगत्यालापाश्चतत्क्रियाइति॥ मनोनेत्रादिधींद्रियमुच्यते धीसाधनमिंद्रियं आदिनाश्रोत्रादि तच्च मनः कर्णौतथानेत्रंरसनाचत्वचासह नासिकाचे
तिषड्तानिधींद्रियाणिप्रचक्षतइति कामंदीये एकं॥ अथरसभेदानाह तुवरः तवीति हिनस्तिरोगान् तुइतिसौत्रः ष्वरच् दीर्घादिरपि वरेः ष्यान्क्रणिस्तुंगाष्यारहि
तेगविलूवरः कालेमासेरसायेन्चरसेपुंव्यंजनेन्युतइत्यत्पालिनी॥ कषायः कषतिकंठं कषहिंसायां बाहुलकादायः कषायःसुरभौरसे रागवस्तुनिनिर्यासेक्रोधादिषु
विलेपने इतिहेमः द्वे तुरटइतिख्यातस्य॥ मधुराद्याः पृथक्ज्ञेयाः एवंतुवराद्याः षडपिरसाउच्यंते मधुरः मधुमाधुर्यंयस्यास्ति मत्वर्थेरः मधुरस्तुप्रियेस्वादौर

कर्मेंद्रियंतुपाय्वादिमनोनेत्रादिधींद्रियं ८ तुवरस्तुकषायोस्त्रीमधुरोलवणःकटुः॥ तिक्तोम्लश्चरसाःपुंसितद्वत्सुषडमीत्रिषु ९

सेचरसवत्यपि मधुरामधुरापुर्यांयष्टिभेदमधूलिषु मधुकर्कटिकायांचमिश्रेयाशतपुष्पयोरितिहेमः सतुजलादौप्रसिद्धः एकं॥ लवणः लुनातिजाड्यं लूञ्छेदने
नंद्यादिः एवंलवणादौप्रसिद्धः एकं॥ कटुः कटत्यावृणोति तीक्ष्णतयामुखं कटेवर्षावरणयोः कटिवटिभ्यांचेत्युः तदुक्तंहेमे कटुकार्येमत्सरेचदूषणेचकटूरसे तिक्ते
प्रियंगुस्तुरभिकटुकाराजिकास्वपीतिहेमः सतुमरीचादौप्रसिद्धः तिक्तः तेजयतिस्म तिजनिशाने णिजभावेगत्यर्थेतिक्तः तिक्तस्तुसुरभौरसे तिक्तातुकटुरोहिण्यांतिक्तपर्पट
कौषधइतिहेमः निंबादौप्रसिद्धः॥ अम्लः अम्यतेशब्द्यते भोक्तृभिः अमिशब्दे तिंतिड्यादौप्रसिद्धः अम्लोरसेम्लवेतसइतिहेमः॥ रसः रसआस्वादने अदंतः र
स्यते आस्वाद्यते कर्मणिघञ् अमीतुवरादयःषट् रसशब्दवाच्याः पुंसिच तत्रतुवरकषाययोरस्त्रीत्वस्योक्तत्वात् तद्वत्सुरसवत्सुवर्तमानास्त्रिषु वाच्यलिंगाइत्य-
र्थः ९

विमर्देोत्थे माल्यादिगंधे घर्षणसमुद्भवे चंदनादिगंधेच जनमनोहरेपरिमलः मल्यते कर्मणिघञ् मलधारणे संज्ञापूर्वकोविधिरनित्यः इत्यावृद्ध्यं एकं॥विमर्दग्रहणे नजातिमाल्यादेर्निरासइत्यर्थः॥योनिनिर्हारी अत्यंतसमाकर्षिगंधआमोदउच्यते आसमंतान्मोदयतीति मुदहर्षे ण्यंतादच् आमोदोगंधहर्षयोरित्यु॰ कस्तूरिकायामामोदः कर्पूरेसुखवासनः बकुलेस्यात्परिमलश्चंपकेसुरभिस्तथेतिशब्दार्णवश्च एकं॥आगुणात्गुणेशब्दादयः पुंसीत्यंतः प्रागतः परंवाच्यलिंगत्वमधिक्रियते १० समाकर्षी समाकर्षत्यवश्यंमनः आवश्यकेणिनिः यद्वा समाकर्षशीलः सुपीतिणिनिः एवंनिर्हारी निर्हरत्यवश्यंमनो हृद्दूरगामिगंधस्य॥सुरभिः सुष्ठुरभतेऽत्र इन्॥घ्राणतर्पणः घ्राणंतर्पयति इष्टगंधः इष्टोगंधोऽस्य नदुक्तंरभसे इष्टगंधःसुगंधोस्यात्रिषुक्लीबंतुवालके इति॥सुगंधिः सुष्ठुगंधोस्य समासांतइकारः सुगंधिःस्यादिष्टगंधेत्रिषु

विमर्दोत्थेपरिमलोगंधेजनमनोहरे॥आमोदःसोऽतिनिर्हारीवाच्यलिंगत्वमागुणात् १० समाकर्षीतुनिर्हारीसुरभिर्घ्राणतर्पणः॥इष्टगंधः सुगंधिःस्यादामोदीमुखवासनः ११ पूतिगंधिस्तुदुर्गंधोविस्रंस्यादामगंधियत्॥शुक्लशुभ्रशुचिश्वेतविशदश्येनपांडुराः १२

क्षीरेनपुंसक-

मिति चत्वारीष्टगंधस्य॥आमोदी आमोदयति सुपिणिनिः॥मुखवासनः मुखंवासयति गंध्यादिः द्वयंमुखंवासयतितस्यतांबूलादेः ११ पूतिगंधिः पूयते पूयति पूतिर्दुष्टोगंधोऽस्य पूयीविशरणे दुर्गंधेच क्तिन्॥दुर्गंधः दुष्टोगंधोऽस्य द्वे अनिष्टगंध युक्तस्य॥यदामगंधितद्विस्रंस्यात् विस्यति विसप्रेरणे बाहुलकाद्रक् विस्रंसतेवा आमोऽपक्वमलस्तस्येवगंधोयस्यतत् उपमानाच्चेतिसमासांतइः॥शुक्लः शोकतिमनोऽस्मिन् ऋज्रेंद्रेतिसाधुः॥शुभ्रः शोभतेरक्॥शुचिः शुचेरिक्॥श्वेतः श्वितावर्णेघञ्॥विशदः शब्दे शातनेअच् विशीर्यते शद्लृशातने विशदःपांडुरेव्यक्ते इतिहैमः॥श्येतः श्यायतेरितन् पांडुरः पंडतेमनोऽस्मिन् पडिगतौ बाहुलकादुरोदीर्घश्चेतिसा

अवदातः अवदायतेस्म दैप् धातोः कर्मणिक्तः अवदातंतुविमलेमनोज्ञेसितपीतयोरितिहैमः॥ सितः सिनोति मनः षिञ् बंधने अंजिघृसीतिक्तः सितस्त्ववसितेबद्धे सितातुश
र्करेपिचेतिहैम.॥गौरः गुरीउद्यमे ऋज्रेंतिसाधुः तदुक्तंहैमे गौरः श्वेतेऽरुणेपीतेविशुद्धेचंद्रमस्यपि निर्देशेगौरंतुश्वेतसर्षपेपद्मकेसरइति॥ अवलक्षः धञ् भागुरिम
तेतु वलक्षः॥ धवल॰॥ अर्जुनः अर्ज्यते यंतादुनन्॥ हरिणः हरति मनः हृरतेरिनन् तदुक्तंहैमे हरिणोपांडुसारंगोहरिणीचारुयोषिति सुवर्णप्रतिमायांचहरितावृत्तभे
दयोरिति॥ पांडुरः नगपांसुपांडुभ्योरःइतिरः पांडुत्वमस्यास्तीति॥ पांडुः पंड्यते ज्ञायते पडिगतौ पृषोदरादिः पांडुःकुंतीपतौसितेइतिहैमः तदुक्तंशब्दार्णवे श्वेतस्तु
समपीतोसोरक्तेतरजपारुचिः वलक्षस्तुसितःशावःकदलीकुसुमोपमः अर्जुनस्तुसितःकृष्णलेशवान्कुमुदच्छविः पांडुस्तुपीतभागार्द्धःकेतकीधूलिसन्निभइति षोडश

अवदातःसितोगौरोवलक्षोधवलोऽर्जुनः॥ हरिणःपांडुरःपांडुरीषत्पांडुस्तुधूसरः १३ कृष्णोनीलासितश्यामकालश्यामलमेचकाः

नामानिशुक्लस्य तत्रार्जुनांतानित्रयोदशनामानिशुक्लस्य हरिणादीनित्रीणिपीतमिश्रशुक्लस्येतिकेचित्॥ ईषत्पांडुः धूसरः धुनोतिचेतः धूविधूनने कृधूमदीतिकसः
बाहुलकात्षत्वाभावः इत्याद्युज्ज्वलदत्तः यद्वा धूसंरातिधू सकांतिकरणेण्यंतादरच् तदुक्तंशब्दार्णवे धूसरीकिन्नरीभेदेनारवरेत्रिषुपांडुरे धूसरस्तुसितःपीतलेशवान्
बकुलच्छविरिति हेईषत्पांडुवलस्य १३ कृष्णः कर्षतिमनः कृषेवर्णेनक्नकृष्णत्वं तदुक्तंहैमे कृष्णःकाकेपिकेवर्णेविष्णौव्यासेऽर्जुनेकलौ कृष्णातुनील्यांद्रौपद्यांपिप्पली
द्राक्षयोरपि कृष्णंतुमरिचेलोहेइति॥ नीलः नीलति नीलवर्णे इगुपधेतिकः नीलोवर्णेमणौशैलेनिधिवानरभेदयोः नील्यौषध्यांलांछनेइतिहैमः॥ असितः नसि-
तः विरुद्धार्थेनञ्॥ श्यामः श्यायतेमनोऽस्मात् श्यैङ्गतौ मक्॥ कालः कल्यते कलसंख्याने घञ् कालपादेकृष्णसर्पमहाकालकृतांतयोः मरणानेहसोःकालीका

लिकासीरकीटयोरितिहैमः॥ श्यामलः श्यामत्वमस्यास्तीति मत्वर्थेलच् तदुक्तंहैमे श्यामलः पिप्पलेश्यामेइति॥ मेचकः मेचति मिश्रीभवतिवर्णांतरेण मचमुचिकल्कने क्वुन् उपधायाइत्वेगुणः मेचकः श्यामलेकृष्णोतिमिरेबर्हिचंद्रकइतिहैमः मेचकः कृष्णनीलःस्यादतसीपुष्पसन्निभइतिशब्दार्णवश्च समनील्यादिगत वर्णस्य॥ पीतः पीयते पिबतिवर्णांतरमितिवा कर्मणिकर्तरिवाक्तः तदुक्तंरभसे पीतंपानेहरिद्रायांस्त्रियांगौरेभिधेयवत्॥ गौरः गुरते उद्यमतेमनोऽस्मिन् गुरी उद्यमने इगुपधेतिकेस्वार्थेअण् गौरश्वेतेरुणेपीतेविशुद्धेचंद्रमस्यपि गौरंतुविशदेश्वेतसर्षपेपद्मकेसरइतिहैमः॥ हरिद्राभः हरिद्रेवाभादीप्तिर्यस्य श्रोणिपीतस्य॥ पालाशः पत्रस्यपलाशस्यायं तस्येदमित्यण् तदुक्तंरभसे पत्रंपलाशंनारसःशटीहरितकिंशुकेइति पलाशोपिस्यात्॥ हरितः हरति हृञ्तेरितन्॥ हरित् इतिः

पीतोगौरोहरिद्राभःपालाशोहरितोहरित् १५ रोहितोलोहितोरक्तःशोणः कोकनदच्छविः॥
अव्यक्तरागस्त्वरुणः

हरितास्त्रीचदूर्वायांहरिद्वर्णेपुंतेन्यवत् श्रोणिशिरीषादिपत्रगतवर्णस्य १५ रोहितः रोहति रुहजन्मनिप्रादुर्भावेच इतन् रेफस्यलोवा॥ लोहितः तदुक्तंहैमे लोहितंमंगलेनदे वर्णभेदेलोहितंतुकुंकुमेरक्तचंदने गोशीर्षेरुधिरेयुद्धेइतिहैमः॥ रक्तः रंजतिस्म रंजरागे क्तः यद्वा रज्यतेस्म रचप्रतियत्ने तदुक्तंहैमे रक्तंनील्यादिरंजिते कुंकुमेसृज्यनुरक्तेप्राचीनामलकेरुणेइति श्रोणिरक्तस्य॥ यः कोकनदच्छविः सशोणः कोकनदंरक्तोत्पलमिव छविर्यस्य शोणयति शोणृवर्णे पचाद्यच् तदुक्तंरभसे शोणःकृशानौस्योनाकेलोहिताश्वेनदेपुमानिति योऽव्यक्तरागः किंचिद्रक्तः सोऽरुणः ऋच्छति ऋगतौ ऋतेरुनन् तदुक्तममरमालायां अरुणःकृष्णलोहितइति अरुणोऽव्यक्तरागेऽर्केसंध्यारागेऽर्कसारथौ निःशब्दकपिलेकुष्ठभेदेनागुणिनित्रिषु अरुणानिविषा-
श्यामामंजिष्ठात्रिवृतास्त्वितिरभसश्च एकं॥

यः श्वेतमिश्रो रक्तः स पाटल इत्येकं नाम पाटयति पटगतौ ण्यंतात् कलच् वृषादित्वात् ॥ श्यावः श्यायते श्यैङ् गतौ बाहुलकात् वः ॥ कपिशः कपिर्वर्णविशेषः सोऽस्यास्ती ति मत्वर्थे शः कपिर्मर्कटः तद्वद्वर्णत्वादितिवा कपिशस्त्रिषु श्यामे स्त्री माधव्यां सिल्हके पुमान् ॥ धूसरारुणवर्णस्य ॥ धूम्रः पृषोदरादिर्धूम्रः ॥ धूमलः धूमं लाति रा दाने ला आदाने ॥ कृष्णलोहितः कृष्णाभिश्रितः लोहितः त्रीणि कृष्णायुक्त लोहितवर्णस्य ॥ कडारः कडं ऋच्छति ऋगतौ कर्मण्यण् कडवर्णे इलच् बस्यपः ॥ कपिलः कपिं वर्णं ला ति आत इति कः तदुक्तं विश्वे अनले वासुदेवे च कपिलः परिकीर्तित इति ॥ पिंगः पिंगति पिजि वर्णे घञ् कुत्वं ॥ पिशंगः पेशति पिश अवयवे अंगच् ॥ कद्रुः कंदति कदि आह्वाने रोदने च औणादिकः तदुक्तं रभसे कद्रुस्त्रिषु स्वर्णपिंगे नागानां मातरि स्त्रियां ॥ पिंगलः पिंजति पिजि वर्णे घञ् कुत्वं पिंगं लातीति तदुक्तं रभसे पिंगलः कपि-

श्वेतरक्तस्तु पाटलः १५ श्यावः स्यात्कपिशो धूम्रधूमलौ कृष्णलोहिते ॥ कडारः कपिलः पिंगपिशंगौ कद्रुपिंगलौ १६ चित्रं किर्मीरकल्माषशबलैताश्च कर्बुरे ॥

लेवह्नौ रुद्रे कैपारिपार्श्वके कपौ मुनौ निधेर्भेदे पिंगला कुमुदस्त्रियामिति शब्दार्णवे तु सितपीतहरिद्रक्तः कडारस्तृणवन्हिवत् अयं नद्रक्तपीताग कपिलो गो विभूषणः हरितांशोऽधिके सौतु पिशंगः पद्मधूलिवत् पिशंगस्त्वसितावेशात्त्विंशो दीपशिरवादिषु पिंगलस्तु परच्छायः पिंगेश कुंगरकंडवदिति पिं गा गोरोचनापांडुरिति कात्यश्च षट्कं पिंगलवर्णस्य अयं अत्यंत गौरबालकस्य केशेषु प्रसिद्धः १६ चित्रं चीयते चीञ् चयने ष्ट्रः चित्तं त्रायते वा आत इति कः ॥ किर्मीरः क र्मीर इत्यपि किरतेरीरन् मुट् च ॥ कल्माषः कल्यते असौ माषश्च कल्माषः कर्बुरे कृष्णोऽइति मूर्धन्यांते रभसः कल्माषो राक्षसे कृष्णो शबले पोनिहेमः ॥ शबलः शपेः कलः बादे शश्च ॥ एतः एति वर्णान् एते षट् कर्बुरे विचित्रवर्णस्य तदुक्तं मेदिन्यां कर्बुरं सलिले हेम्नि कर्बुरः पापरक्षसोः कर्बुरा कृष्णवृंतायां शबले पुनरन्यवदिति ॥

शक्लादयः गुणेगुणमात्रेवर्तमानाः पुंसि॥ चित्रतु रूपभेदान्नपुंसकं॥ यथाःस्यपटस्यचित्रंरूपं तद्वतिगुणवतिवस्तुनिवर्तमानागुणिलिंगाः अभिधेयलिंगाः गुण
वचनेभ्योमतुपोलुक् इतिगुणिनिवर्तमानत्वंतत्प्रत्याख्यानेगुणगुणिनोरभेदान्निर्वाहः इतिमहाभाष्यादवगंतव्यं यथा शक्लाशाटी शक्लःपटः शक्लंवस्त्रं१७
॥ ॥इतिधीवर्गः॥ ॥ब्राह्मी ब्रह्मणइयं ब्राह्मोजातावितिटिलोपःङीप्॥ भारती बिभर्ति भरतःस्वार्थेअण् भरतस्येयमितिवा तस्येदं॥भाषा भाष्य
ते भाषव्यक्तायांवाचि गुरोरित्यः॥गीः गृशब्दे संपदादिः भागुरिमते गिरापि॥तदुक्तंशब्दार्णवे ब्राह्मणीवचनवाग्जल्पितंगदितंगिरेति गीर्भणितिर्गिरितिभि
कांडशेषश्च॥ वाक् उच्यते वचपरिभाषणे क्विब्वचीतिक्विप्॥वाणी वणशब्दे इञ्॥सरस्वती सरोस्त्यस्याः मतुप्॥ व्याहारः व्याहरतेर्घञ्॥उक्तिः वचपरिभाष

गुणेशक्लादयःपुंसिगुणिलिंगास्तुतद्वति १७ इतिधीवर्गः ब्राह्मीतुभारतीभाषागीर्वाग्वाणीसरस्वती॥व्याहारउक्तिर्लपितं
भाषितंवचनंवचः १ अपभ्रंशोपशब्दःस्याच्छास्त्रेशब्दस्तुवाचकः॥तिङ्सुबंतचयोवाक्यंक्रियावाकारकान्विता २

णे क्तिन्॥लपितं लप
व्यक्तायांवाचि॥भाषितं क्तातावितौ॥वचनं वचेर्भावेल्युट् असुनिः॥वचः त्रयोदशनामानिवचनस्य तत्रसरस्वत्यंतानितदधिष्ठातृदेवतायाः केचित्तुब्राह्म्याद्या
स्त्रयोदशपर्यायाइत्याहुः गीःरेफांता १ पः अपशब्दः अपभ्रष्टःशब्दः गावी गोणीत्यादिः सःअपभ्रंशःस्यात् संस्कृतादपभ्रश्यति भ्रंशुअधःपतने पचाद्यच् एवं॥शा
स्त्रेव्याकरणादौयोवाचकःसाधुःसशब्दइतिव्यवह्रियते यथा घटोस्ति ओतप्रोततंतूनांवाचकःपटइतिच॥तिङ्सुबंतचयः तिङंतसुबंतपदसमूहोवाक्यं वचेर्ण्यत् वचो
शब्देतिकुत्व तिङंतचयोयथा पचयति भवति दृशिक्रियासत्तेति पचति भवति पाकोभवतीत्यर्थः॥सुबंतचयस्तु प्रकृतिसिद्धमिदंहिमहात्मनामित्यादिभवतीत्यव्याहार

स्य भाष्यकृतोमते आवश्यकत्वाभावात् सः वाक्यं क्रियेत्यादिवाशब्दः समुच्चये यद्वा वाशब्दः चेदित्यर्थे क्रियाचेत् कारकान्वितेत्यर्थः इदंशब्दं दुर्गेश्वरः स्ति कारका
न्वितक्रियाबोधकं भोभिक्षोभिक्षामभिरक्षेत्यादितिङ् सुप्चयात्मकमपिवाक्यमित्यर्थः २ श्रुतिः श्रूयते श्रुश्रवणे श्रूयतेधर्मोऽनयेतिवा कर्मणिकरणेवाक्तिन् श्रुतिः
श्रोत्रेचतत्कर्मण्याम्नायवार्तयोः स्त्रियामितिरभसात्॥ वेदः विदंत्यनेनधर्मं विदज्ञाने हलश्चेतिघञ्॥ आम्नायः आम्नायते अभ्यस्यते कर्मणिघञ् म्नाअभ्यासे आ
मनति उपदिशति धर्माधर्माविनिवा शाब्दोनिर्णः पुंक्॥ त्रयी चत्वारिवेदस्य अत्रलिंगसंकरेदोषाभावः स्त्रीतिविशेषविधानात् त्रय्याव्याख्यायमानत्वाच्च तत्यास्त्र
त्रयीत्ययंतच्चतुष्टयं वेदसामान्यस्यनाम॥ त्रयीशब्दोवेदसामान्येभिवेद्यावर्ततेच यथा द्विजशब्दोब्राह्मणेत्रिवर्णेच समस्तपदेतु त्रय्याप्रोक्तोधर्मस्त्रयीधर्मइत्यादिवि

**श्रुतिःस्त्रीवेदआम्नायस्त्रयीधर्मस्तुतद्विधिः॥ स्त्रियामृक्सामयजुषीइतिवेदास्त्रयस्त्रयी २ शिक्षेत्यादिश्रुतेरंगमोंकारप्रणवौसमौ॥ इतिहासःपुरावृत्त**

ग्रहः॥ तद्विधिः तस्यास्त्रय्याविधिर्वैदिकोविधिर्यज्ञादि धर्मःस्यात् स्मृत्यक्तोविधिर्धर्मएव तदुक्तं विधानमृग्यजुःसाम्नांत्रयीधर्मंविदुर्बुधाइति यच्चाहगौतमः
श्रुतिस्मृतिविहितोधर्मइति त्रयीशब्ददर्शनपूर्वकवेदभेदानाह ऋक् अस्याम्ऋच्यंतेस्तूयंतेदेवाःअनया ऋचस्तुतौ संपदादिः क्रिया॥ साम तदुक्तंविश्वे सामक्लीब
मुपायस्यभेदेवेदांतरेपिचेति स्यतिपापं॥ यजुः इज्यतेअनेन अर्तीत्यसुन् इतित्रयोवेदास्त्रयीप्रोक्ता त्रयोऽवयवायस्याः ३ श्रुतेः अंगं शिक्षेत्यादि अंग्यते ज्ञाय
तेऽनेन अगिगतौ घञ् शिक्षाकल्पोव्याकरणंनिरुक्तंज्योतिषांगतिः छंदोविचितिरित्येषःषडंगोवेदउच्यते तत्रकल्पः कल्पसूत्रं एकं॥ ओंकारः अवतेर्मन् तस्यटिलोपःऊ
ठ्कार॥ प्रणवः प्रणूयते स्तूयते णुस्तुतौ द्वे॥ इतिहासः इतिहेतिपारपर्योपदेशोव्ययतदास्तेऽस्मिन् आसउपवेशने अधिकरणेघञ्॥ पुरावृत्तं पुरावृत्तं आख्यानंव्यंतात्क्ता
घञ् पूर्वाचरितप्रतिपादकप्रबंधस्यमहाभारतादेः द्वे॥

उदात्तः उत्उच्चैरादीयते उच्चार्यतेस्म॥ अनुदात्तः॥ स्वरितः इतित्रयःस्वराःस्कः चतुर्थःप्रचितोनोक्तोयतोःसौछांदसःस्मृतः स्वर्यते शब्द्यते स्वशब्दोपतापयोः पचादिः यद्वा स्वर्यते अर्थोणिभिः घः यद्वा स्वेनराजते राजृदीप्तौ अन्येभ्योपीतिडः स्वरोनासासमीरस्यान्मध्यमादिस्त्रिकस्वरे उदात्तादावकाशदौस्वङ्गादौच ध्वनौपुमान् इतिविश्वमेदिन्यौ एकं ४ आन्वीक्षिकी अनुश्रवणोत्तरमीक्षणं परीक्षणमन्वीक्षा सा प्रयोजनमस्याः प्रयोजनमितिठक् तर्कविद्यायांगोतमादिप्रणीतायां एकं॥ अर्थशास्त्रेतु अर्थस्यभूम्यादेः शास्त्रंतत्र दंडनीतिः दंडोनीयते बोध्यतेःनयासा करणेक्तिन् यद्वा दडंनयति दंड्यान्प्रतिप्रापयति क्विप् बृहस्पत्यादिप्रणीताइत्यर्थः एकं॥ आख्यायिका आचष्टेच-क्षिङ् ख्याञ्॥ उपलब्धार्था उपलब्धोज्ञातः र्थोयस्याः अनुभूतार्थप्रतिपादकस्यवासवदत्तादेः द्वयं॥ यत्पंचलक्षणं तत्पुराणंकथ्यते पंचलक्षणानियथा सर्गश्चप्र

मुदात्ताद्यास्त्रयःस्वराः ४ आन्वीक्षिकीदंडनीतिस्तर्कविद्यार्थशास्त्रयोः॥ आख्यायिकोपलब्धार्थापुराणंपंचलक्षणं ५ प्रबंध कल्पनाकथाप्रवल्हिकाप्रहेलिका॥ स्मृतिस्तुधर्मसंहितासमाहृतिस्तुसंग्रहः ६

तिसर्गश्चवंशोमन्वंतराणिच वंश्यानुचरितंचैवपुराणंपंचलक्षणं पुराभवं सायं चिरंइत्यादिवत् ञ्रेणट्युट्युलौ पूर्वकालैकेसूत्रेतुड भावोनिपातितः यद्वा पुराअतीतानागतावर्थावणति अणशब्दे कर्मण्यण् ५ प्रबंधकल्पनाकथास्यात् कथवाक्यप्रबंधेचिनिपूजिइतिअङ् प्रबंधस्यवाग्जालस्यकल्पनारचना एकंनाटकरामायणादेः॥ प्रवल्हिका प्रवल्हते आच्छादयति ण्वुल्॥ प्रहेलिका प्रहेलयति अभिप्रायंसूचयति हलशावकरणे ण्वुलिगुणः द्वेदुर्विज्ञातार्थस्यप्रश्नस्य यदुक्तंनवीनैः पानीयंपातुमिच्छामित्वत्तःकमललोचने यदिदास्यसिनेच्छामिनोदास्यसिचदेहिमे इतिव्यक्तीकृत्यकमप्यर्थस्वरूपार्थस्यगोपनात् यत्रबाह्यार्थसंबद्धंकथ्यतेसा प्रहेलिकेत्यर्थः॥ यामन्वादिभिः कथिताधर्मसंहिता सास्मृतिः धर्मबोधार्थरचिताधर्मसंहितेत्यर्थः धाञः के

भूम्यादेश्चैवसस्थाने क्वचिदयमेवपाठः

हिः वेदार्थस्मरणपूर्वकं रचितत्वात्स्मृतिरित्यर्थः स्मरतेः क्तिन् एकं ॥ समाहृतिस्तु संग्रहः स्यात् ग्रहवृद्दृत्यप् तदुक्तंप्राचीनैः विस्तरेणोपदिष्टानामर्थानांसूत्रभाष्ययोः नि
बंधोयः समासेनसंग्रहंतंविदुर्बुधाः इतिसंग्रहग्रंथस्य ६ या समासार्था सा समस्या स्यात् असुक्षेपणेण्यत् संज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइतिवृद्ध्यभावः समासः पूरणसा
कांक्षोऽर्थोयस्याः कविशक्तिपरीक्षणार्थमपूर्णतयैवपठ्यमानेत्यर्थः यथा शतचंद्रंनभस्तलं तत्पूरणंयथा दामोदरकराघातविह्वलीकृतचेतसा दृष्टंचाणूरमल्लेनेति सम
स्यात्वसमास्यार्थेतिपाठेतु अपरिपूर्णार्थेत्यर्थः ॥ किंवदंती वदेर्झच् अंतआदेशः गौरादिः ॥ जनश्रुतिः जनेभ्यः श्रूयते कर्मणिक्तिन् द्वे लोकप्रवादस्य ॥ वार्ता वृत्तिर्लोकवृत्तिर
स्त्यस्यां वृत्तेश्चेतिणआदिरादिः टाप् ॥ प्रवृत्तिः प्रवर्तते व्याप्नोति तदुक्तंहैमे प्रवृत्तिर्वृत्तवृत्तांतप्रवाहेषुप्रवर्तनइति ॥ वृत्तांतः वृत्तोऽनुवर्तनीयोगवेषणीयोंऽतः समाप्तिर्यस्य

समस्यातुसमासार्थाकिंवदंतीजनश्रुतिः ॥ वार्ताप्रवृत्तिर्वृत्तांतउदंतः स्यादथाह्वयः ७ आख्याह्वेअभिधानंचनामधेयंचनामच ॥ हूतिराकारणा
ह्वानंसंहूतिर्बहुभिःकृता ८ विवादोव्यवहारःस्यादुपन्यासस्तुवाङ्मुखं ॥

वृत्तांतस्तुप्रकरणेकात्स्न्येवार्ताप्रकारयोरितिहैमः ॥ उदंतः उद्गतोऽतोयस्य उदंतः
साधुवार्तयोरिति चत्वारिप्रमाणलोकवृत्तकथनस्य ॥ आह्वयः आह्वयंति प्रसारणित्वात् डः तैर्यायतेयअर्थेकः ७ आख्या आख्यानं एवंआह्वा उभयत्रआतश्चोपसर्गेइतिअङ् अ
भिधानं अभिधीयते कर्मणिल्युट् इत्याद्यूह्यं ॥ नामधेयं भागरूपनामधेयः ॥ नाम नामन्निति साधुः षट्नाम्नः ॥ हूतिः क्तिन् ॥ आकारणा युच् ॥ आह्वानं ल्युट् त्रीण्याह्वान
स्य ॥ याबहुभिः कृताहूतिः सा संहूतिः उपसर्गबलात् एकं ८ विवादः विरुद्धोवादः ॥ व्यवहारः विनानाऽर्थेऽवसंदेहेहरणंहारउच्यते नानासंदेहहरणाद्व्यवहारइतिस्मृतइति
कात्यायनः द्वयंऋणादिनिमित्तनानाविप्रवादस्य ॥ उपन्यासः उपन्यसनं अस्यतेर्घञ् ॥ वाङ्मुखं वाचोमुखमिवमुखमुपक्रमः द्वेवचनोपक्रमस्य ॥

उपोद्घातः उपसमीपेउद्धननं ज्ञापनं॥उदाहारः उदाहरणं उभयत्रभावेघञ् द्वेप्रकृतिसिद्धार्थचिंतनस्य तदुक्तं चिंताप्रकृतसिद्ध्यर्थामुपोद्घातंप्रचक्षतइति वक्ष्यमाणोप योग्यार्थवर्णनस्येत्यन्ये॥शपनं शपआक्रोशे ल्युट् अथप्रत्ययेशपथः तदुक्तंहैमे शपथःकारआ क्रोशेशपनेचश्रुतादिभिरितिद्वयं ९ प्रश्नः पृच्छेर्नङ् शादेशः॥अनुयोगः युजेर्भावेघञ्॥पृच्छा प्रच्छेर्भावेअर्थेकेसंप्रसारणटाप् त्रीणिप्रश्नस्य॥प्रतिवाक्य उत्तर अप् द्वेउत्तरस्य॥मिथ्याभियोगः मिथ्याचासावभियोगश्च॥अभ्याख्यानं आयण कार्यः अभ्या शतंमेधारयसीत्यादिमिथ्याविवादस्य द्वे॥मिथ्याभिशंसन १० अभिशापः अभिशापनं द्वेमिथ्यारोपस्यसुरापानादिविषयस्य घञ्॥अनुरागजःशब्दः प्र णादः प्रणदनं घञ् तदुक्तंशब्दार्णवे प्रणादस्तुपुमांस्तारशब्देचश्रवणामये॥अनुरागकृतेशब्देप्रणादःसीत्कृतंनृणामिति एकं॥ यशः अशेरसुन् प्रकृतेर्युट्॥कीर्तिः -

उपोद्घातउदाहारःशपनंशपथःपुमान् ९ प्रश्नोऽनुयोगःपृच्छाचप्रतिवाक्योत्तरेसमे॥मिथ्याभियोगोभ्याख्यानमथमिथ्याभिशंसनं १० अभिशापःप्रणादस्तुशब्दस्यादनुरागजः॥यशःकीर्तिःसमज्ञाचस्तवस्तोत्रंस्तुतिर्नुतिः ११ आम्रेडितंद्विस्त्रिरुक्तमुच्चैर्घुष्टंतुघोषणा॥काकुःस्त्रियांविकारोयःशोकभीत्यादिभिर्ध्वनेः १२

कीर्त्यते कृतसंशब्दन ऊतियूतीतिसाधुः कीर्तिःप्रसादयशसोर्विस्तारेकर्दमेपिचेतिहैमः॥समज्ञा सम्यैः सर्वैर्ज्ञायते ज्ञाअवबोधने घञर्थेकः स मज्येतिपातेतु अजगतौ संज्ञायांक्यप् त्रीणिकीर्तेः॥स्तवः स्तूयतेऽनेन अप्॥स्तोत्र॥स्तुतिः ष्टुञ्स्तुतौ उभयत्रक्तिन्॥नुतिः चत्वारिस्तुतेः ११ द्वि. द्विवार त्रिः त्रिवारंचोक्तं आम्रेडितंस्यात् आम्रेड्यते आधिक्येनोच्यतेस्म म्रेडृउन्मादे यथा सर्पःसर्पइति एकं॥उच्चैर्घुष्टं उच्चैर्घुष्यतेस्म कर्मणिक्तः॥घोषणा घुषेर्ण्यन्ताद्युच् द्वेउच्चैर्घोष-स्य॥शोकभीत्यादिभिः ध्वनेः योविकारः सा काकुः कक्यते ककलौल्योपतापयोः बाहुलकादुण् आदिनाकामक्रोधादेर्ग्रहः एकं १२

अवर्णः वर्ण्यते वर्णवर्णने घञ् वर्णःप्रशंसा तद्विरुद्धोऽवर्णः आक्षेपः आक्षेपोभर्सनाकृष्टिकार्यालंकृतिषुस्मृतइत्यनेकार्थत्वात् ॥ निर्वादः वदतेर्घञ् तदुक्तंरभसे निर्वादःस्या लोकवादपरिनिश्चितवादयोरिति परीवादः उपेतिदीर्घः परीवादोऽपवादेस्याद्वीणावादनवस्तुनोः परिवादइत्यपि उपेतिदीर्घाभावे ॥ अपवादः अपवादस्तुनिंदायामाज्ञावि श्रंभयोरपि ॥ उपक्रोशः क्रुशआव्हाने घञ् ॥ जुगुप्सा गुपेर्निंदायांसन् ॥ कुत्सा कुत्सअवक्षेपणे ॥ निंदा तदुक्तंविश्वे निंदास्यादपवादेपिकुत्सायामपियोषितीति ॥ गर्ह णं गर्हगल्हकुत्सायां दशनिंदायाः अपवादवदिति वत्प्रत्ययेन अवर्णादीनामुपक्रोशस्यचैकलिंगत्वंज्ञापितं १३ पारुष्यं परुषोनिष्ठुरभाषणं तस्यभावः पारुष्यं ष्यञ्स्त्व र्थे पारुष्यंपरुषत्वेचदुर्वाक्येपुंसिगीष्पतावितिविश्वः ॥ अतिवादः अतिक्रम्यउक्तिरतिवादः घञ् द्वे अप्रियवचसः ॥ अपकारगीः अपकारार्थागीः रे चोरोऽसि त्वांघात -

अवर्णाक्षेपनिर्वादपरीवादापवादवत् ॥ उपक्रोशोजुगुप्साचकुत्सानिंदाचगर्हणे १३ पारुष्यमतिवादःस्याद्भर्त्सनंत्वपकारगीः ॥ यःस
निंदउपालंभस्तत्रस्यात्परिभाषणं १४ तत्रत्वाक्षारणायस्यादाक्रोशोमैथुनंप्रति ॥ स्यादाभाषणमालापःप्रलापोऽनर्थकंवचः १५

यिष्यामीत्यादि तद्भर्त्सनमुच्यते भर्त्सतर्जसंतर्जने ल्युट् एकं ॥ उपालंभोद्विधा गुणाविष्करणपूर्वकोनिंदापूर्वकश्च यः सनिंदः निंदयासहितः उपालंभः तत्रपरिभाष णमित्येकं ॥ आद्योयथा महाकुलीनस्यतवकिमुचितमिदं ॥ द्वितीयस्तु बंधकीकृतस्यतवोचितमेवेदमिति तत्रयोर्द्वितीयःसपरिभाषणं भाषव्यक्तायांवाचिल्युट् १४ मैथुनंप्रति परस्त्रीजारसंयोगनिमित्तेनयआक्रोशस्तत्रआक्षारणेत्येकं क्षरतेर्ण्यंतात्युच् क्लीबमपि आक्षारणं ल्युट् ॥ आभाषणं ल्युट् ॥ आलापः लपेर्घञ् ॥ अनु लपनं द्वे अन्योन्यसंबोधनपूर्वकभाषणस्य ॥ यत्अनर्थकंवचः सप्रलापः अत्रापिघञ् तदुक्तंहैमे विप्रलापोविरुद्धोक्तावनर्थकवचस्यपीति १५

अनुलापः॥ मुहुर्भाषा मुहुः पुनः पुनः भाषणं द्वे वारंवारभाषणस्य॥ विलाप॥ परिदेवनं दिवु परिदेवने ल्युट् द्वे खेदनयुक्तभाषणस्य॥ विप्रलाप. विरुद्धः प्रलापः॥ विरोधोक्तिः विरोधस्य उक्तिः द्वे अन्योन्यविरुद्धवचनस्य॥ मिथः अन्योन्यं युक्तिप्रयुक्तिसहितं यद्भाषणं स संलापः संपूर्वकः रपलपव्यक्तायांवाचिइतिधातुः अस्यात् घञ् वापदान्तस्येति पूर्वसवर्णः आलापस्तु एकेनापि क्रियते १६ सुप्रलापः सुष्ठुप्रकृष्टंलपनं यत्र॥ सुवचनं द्वे शोभनवचनस्य॥ अपलापः यत्र॥ अपलपन॥ निन्हवः निन्हवनं न्हुङ् अपनयने ऋदोरप् द्वे गोपनकारिवचनस्य॥ संदेशवाक् संदेशस्यवाक् वाचिकं स्यात् वाचोव्याहृतार्थायांइतिठक् द्वे दूतमुखात् संदेशवचनस्य॥ उत्तरे वक्ष्यमाणाः वाग्भेदाः रु

अनुलापो मुहुर्भाषा विलापः परिदेवनम्॥ विप्रलापो विरोधोक्तिः संलापो भाषणं मिथः १६ सुप्रलापः सुवचनमपलापस्तु निन्हवः॥ संदेशवाग्वाचिकं स्याद्वाग्भेदास्तु त्रिषूत्तरे १७ रुशती वागकल्याणी स्यात्कल्या तु शुभात्मिका॥ अत्यर्थमधुरं सान्त्वं संगतं हृदयंगमं १८ निष्ठुरं परुषं ग्राम्यमश्लीलं सूनृतं प्रिये॥

शत्यादयः सम्यगंतास्त्रि लिंगाः स्युः यथा रुशन्शब्दः रुशत्वचनं यावागकल्याणी सा रुशती आच्छीनद्योर्नुम्विकल्पः रुश हिंसायां शत्रंतात् ङीप् एकं तांतं॥ यावाक् शुभात्मिका सा कल्या स्यात् कलासु साधुः काल्यापि एकं तालव्यांतं॥ यदतिशयेनमधुरं तत् सान्त्वं सांत्वयति सान्त्वसामप्रयोगेण्यन्ताद् घञ् एकं॥ संगतं संगच्छतेस्म क्तः कर्तरि॥ हृदयंगमं हृदयंगच्छति गमश्चेतिखच् द्वे युक्त्यामिलितवचनस्य १८ निष्ठुरं नितिष्ठति कुरच्॥ परुषं पिपर्ति पूरयति अलंबुद्धिंकरोति पृपालनपूरणयोः उषच् तदुक्तं हैमे परुषं कठिनेरूक्षे स्यान्निष्ठुरवचस्यपीति द्वे कर्कशवचनस्य॥ ग्राम्यं ग्रामे भवं ग्रामाद्यखञौ इतियत्॥ अश्लीलं श्रियं लाति आतइतिकः कपिलकादित्वाल्लत्वं तद्भिन्नं द्वे शिथिलवचनस्य अश्रीकारकभंडादिवचस इत्यर्थः॥ प्रिये सत्ये सूनृतं स्यात् प्रीणाति प्रीञ्तर्पणे इगुपधेतिकः सुष्ठुनृत्यंत्यनेन घ अर्थेकः सत्ये त्वत्र तत्र साधुः सत्यसाधु तदुक्तं रभसे सूनृतं मंगलेपि स्यात्प्रियसत्ये वचस्यपि एकं॥

यत्परस्परेणपराहतं मातामेवंध्येतिवत्पूर्वापरविरुद्धंतत्र संकुलं .क्लिष्टं चेतिनामद्वयं संकोलति कलसंस्त्याने इगुपेतिकः संकुलंत्रिषुविस्पष्टवाचिव्यामेइत्युक्तत्वात् क्लि
श्यतेस्म क्लिशूविबोधने भूतेक्तः १९ यत्लुप्तवर्णपदंवचः तद्ग्रस्तंइत्येकं ग्रसुअदने लुप्तोवर्णःपदंवा यत्रवाक्येपदेवा ग्रस्यतेस्म ग्रस्तंग्रीसीकृतेपिस्याल्लुप्तवर्णपदोदितेइ-
त्यः॥ यत्त्वरितोदितंनिरस्तं असुक्षेपणे क्तः. एकंस्यात् त्वरितमुदितं निरस्यतेस्म निरस्तःप्रेषितशरेसंत्यक्तेत्वरितोदिते निष्ठ्यूतेचप्रतिहतेइतिहैमः॥सनिष्ठीवंलालायुक्तं
नदंबूकृतमुच्यते अंबूइतिच्छ्यतं सनिष्ठीवमपि यन्निगुणा. एकंश्लेष्मनिर्गमसहितवचसः॥यदनर्थकं जरद्गवादिवाक्यंतदबद्धंस्यात् अर्थात्नजइतिकप् अवध्यमपि तदुक्तं
अवध्यमवधार्हस्यादनर्थकवचस्यपीति २० अनक्षरं अवाच्यंस्यात् वचेण्यत् वचोशब्देतिनकुत्वं नप्रशस्तानिअक्षराणियस्मिन् द्वेवक्तुमनर्हस्यवचसः॥मृषार्थकं मृषार्थोय

सत्येथसंकुलक्लिष्टेपरस्परपराहते १९ लुप्तवर्णपदंग्रस्तंनिरस्तंत्वरितोदितं॥अंबूकृतंसनिष्ठीवमबद्धंस्यादनर्थकं २० अनक्षरमवाच्यं
स्यादाहतंतुमृषार्थकम्॥अथम्लिष्टमविस्पष्टंवितथंत्वनृतंवचः २१ सत्यंतथ्यमृतंसम्य

स्यवंध्यासुतोयातीतिवत् आहतंस्यात् एकं आहन्यते
स्म आहतंगुणितेचापिताडितेचमृषार्थके॥सोल्लुंठनं उल्लुंठनेनसहितं लुठिआलस्येप्रतिघातेच॥सोत्प्रासं उत्प्रासःउपहासः तत्सहितं द्वेसोपहासादिवचनस्य॥भणितं भणतेःक्तः
॥रतिकूजितं रतौकूजितं द्वेरतिसमयेशब्दस्य इति सोल्लुंठनंतुसोत्प्रासंभणितंरतिकूजितं इतिक्वचित्पठ्यते॥म्लिष्टं म्लेछतेस्म म्लेच्छअव्यक्तेशब्दे क्षुब्धस्वांतेतिनिपातितः
तदुक्तंमेदिन्यां म्लिष्टंत्रिष्वव्यक्तवाचीति द्वेअव्यक्तवचनस्य॥अविस्पष्टं नविस्पशयतेस्म स्पशबाधनस्पर्शनयोः क्तः॥यदनृतंवचः तद्वितथमित्युच्यते विगतंतथासत्यंयस्मा
त् नऋतं एकं २१ सत्यं तदुक्तंरभसे सत्यंकृतेचशपथेतथ्येचत्रिषुतद्वतीति॥तथ्यं सत्येसाधु॥ऋतं अर्यतेस्म ऋगतौ क्तः॥सम्यक् समंचति संगच्छते अंचुगतौ क्विन् सम्य
क् सम्यङ् पुंसि स्त्रियां समीची॥

अनुलापः॥ मुहुर्भाषा मुहुः पुनः पुनः भाषणं द्वे वारंवारभाषणस्य॥विलापः॥परिदेवनं दिवुपरिदेवने ल्युट् द्वे रोदनयुक्तभाषणस्य॥विप्रलापः विरुद्धः प्रलापः॥विरोधोक्तिः विरोधस्य उक्तिः द्वे अन्योन्यविरुद्धवचनस्य॥मिथः अन्योऽन्यं युक्तिप्रयुक्तिसहितं यद्भाषणं स संलापः संपूर्वकः रपलपव्यक्तायां वाचि इति धातुः अस्मात् घञ् वा पदांतस्येति पूर्वसवर्णः आलापस्तु एकेनापि क्रियते १६ सुप्रलापः सुष्ठु प्रकृष्टं लपनं घञ्॥ सुवचनं द्वे शोभनवचनस्य॥अपलापः घञ्॥अपलपनं॥निन्हवः निन्हवनं न्हुङ् अपनयनं कर्तरि अप् द्वे गोपनकारिवचनस्य॥संदेशवाक् संदेशस्य वाक् वाचिकं स्यात् वाचो व्याहृतार्थायां इति ठक् द्वे दूतमुखात् संदेशवचनस्य॥ उत्तरे वक्ष्यमाणाः वाग्भेदाः रु

अनुलापो मुहुर्भाषा विलापः परिदेवनम्॥ विप्रलापो विरोधोक्तिः संलापो भाषणं मिथः १६ सुप्रलापः सुवचनमपलापस्तु निन्हवः॥ संदेश-
वाग्वाचिकं स्याद्वाग्भेदास्तु त्रिषूत्तरे १७ रुशती वागकल्याणी स्यात्कल्या तु शुभात्मिका॥ अत्यर्थमधुरं सान्त्वं संगतं हृदयंगमं १८ निष्ठुरं प-
रुषं ग्राम्यमश्लीलं सूनृतं प्रिये॥

शत्यादयः सप्तवाग्भेदास्त्रिलिंगाः स्युः यथा रुशन् शब्दः रुशद्वचनं या वाग् अकल्याणी सा रुशती आच्छीनद्योर्नुम् विकल्पः रुश-
हिंसायां शत्रंतात् ङीप् एकं तांतं॥ या वाक् शुभात्मिका सा कल्या स्यात् कलासु साधुः काल्यापि एकं तालव्यांतं॥ यदतिशयेन मधुरं तत् सान्त्वं सान्त्वयति सान्त्वसामप्रयोगे ण्यंतात्
घ् एकं॥ संगतं संगच्छते स्म क्तः कर्तरि॥ हृदयंगमं हृदयं गच्छति गमश्चेति खच् द्वे युक्त्या मिलितवचनस्य १८ निष्ठुरं नितिष्ठति कुरच्॥ परुषं पिपर्ति पूरयति अलं बुद्धिं करो-
ति पृपालनपूरणयोः उषन् तदुक्तं हैमे परुषं कठोरं कर्कशं स्यान्निष्ठुरवचस्यपीति द्वे कर्कशवचनस्य॥ ग्राम्यं ग्रामे भवं ग्रामाद्यखञौ इति यत्॥ अश्लीलं श्रियं लाति आत
इति कः कपिलकादित्वाल्लत्वं तद्भिन्नं द्वे शिथिलवचनस्य अश्लीकारकभंडादिवचस इत्यर्थः॥ प्रिये सत्ये सूनृतं स्यात् प्रीणाति प्रीञ् तर्पणे इगुपेति कः सुष्ठु नृत्यंत्यनेन घ-
ञर्थे कः सत्ये त्यत्र तत्र साधुः सत्स्तु साधु तदुक्तं रभसे सूनृतं मंगलेपि स्यात् प्रियसत्ये वचस्यपि एकं॥

यत्परस्परेणपराहतं मातामेवंध्येतिवत्पूर्वापरविरुद्धंतत्र संकुलं .क्लिष्टं चेतिनामद्वयं संकोलति कलसंस्त्याने इगुपेतिकः संकुलंत्रिषुविस्पष्टवाचिव्यामेइत्यक्तत्वात् क्लिश्यंतेस्म क्लिशूविबोधने भूतेक्तः १९ यत्लुप्तवर्णपदंवचः तद्ग्रस्तंइत्येकं ग्रसुअदने लुप्तोवर्णःपदंवा यत्रवाक्येपदेवा ग्रस्यतेस्म ग्रस्तंग्रासीकृतेपिस्याल्लुप्तवर्णपदोदितेइ-त्यक्त॰॥ यत्त्वरितोदितंनिरस्तं असुक्षेपणे क्तः एकंस्यात् त्वरितमुदितं निरस्यतेस्म निरस्तःप्रेषितशरेसंत्यक्तेत्वरितोदिते निष्ठ्यूतेचप्रतिहतेइतिहैमः॥ सनिष्ठीवंलालायुक्तंतदंबूकृतमुच्यते अंबूइतिच्यंतं सनिष्ठेवमपि घञिगुणः एकंश्लेष्मनिर्गमसहितवचसः॥ यदनर्थकं जरद्गवादिवाक्यंतदबद्धंस्यात् अर्थान्निजद्धइतिक्प् अवध्यमपि तदुक्तं अवध्यमवधार्हेस्यादनर्थकवचस्यपीति २० अनक्षरं अवाच्यंस्यात् वचेण्यत् वचोशब्देतिनकुत्वं नप्रशस्तानिअक्षराणियस्मिन् द्वेवक्तुमनर्हस्यवचसः॥मृषार्थकं मृषार्थीय

**सत्येथसंकुलक्लिष्टेपरस्परपराहते १९ लुप्तवर्णपदंग्रस्तंनिरस्तंत्वरितोदितं॥अंबूकृतंसनिष्ठीवमबद्धंस्यादनर्थकं २० अनक्षरमवाच्यं स्यादाहतंतुमृषार्थकम्॥ अथम्लिष्टमविस्पष्टंवितथंत्वनृतंवचः २१ सत्यंतथ्यमृतंसम्य**

स्यचंध्यासुतोयातीतिवत् आहतंस्यात् एकं आहन्यतेस्म आहतंगुणितेचापिताडितेचमृषार्थके॥सोल्लुंठनं उल्लुंठनेनसहितं लुठिआलस्येप्रतिघातेच॥ सोत्प्रासं उत्प्रासःउपहासः तत्सहितं द्वेसोपहासादिवचनस्य॥ भणितं भणतेःक्तः॥रतिकूजितं रतौकूजितं द्वेरतिसमयेशब्दस्य इति सोल्लुंठनंतुसोत्प्रासंभणितंरतिकूजितं इतिक्वचित्पठ्यते॥ म्लिष्टं म्लेछतेस्म म्लेच्छअव्यक्तेशब्दे क्षुब्धस्वांतेतिनिपातितः तदुक्तंमेदिन्यां म्लिष्टंत्रिष्वव्यक्तवाचीति द्वेअव्यक्तवचनस्य॥अविस्पष्टं नविस्पश्यतेस्म स्पशबाधनस्पर्शनयोः क्तः॥ यदनृतंवचः तद्वितथमित्युच्यते विगतंतथासत्यंयस्मात् नऋतं एकं २१ सत्यं तदुक्तंरभसे सत्यंकृतेचशपथेतथ्येचत्रिषुतद्वतीति॥तथ्यं सत्येसाधु॥ ऋतं अर्यतेस्म ऋगतौ क्तः॥सम्यक् समंचति संगच्छते अंचुगतौ क्विन् सम्यक् सम्यङ् पुंसि स्त्रियां समीची॥

वागभेदास्त त्रिषूत्तरइतिवचनवृत्तित्वेनसत्यादीनांत्रिलिंगत्वमुक्तं यथा सत्यः पुमान् सत्या स्त्री सत्यमपत्यं॥इदानींवक्तृवृत्तित्वेनएषांत्रिलिंगत्वमाह अमूनि तद्वृति सत्य
वर्तित्रिषु यथा सत्या स्त्री सत्यःपुरुषः सत्यंवचः अलमिति॥शब्दः शब्दनं शब्दशब्दकरणे घञ्॥निनादः णदअव्यक्तेशब्दे घञ्॥निनदः अप्॥ध्वनिः ध्वनशब्दे
इः॥ध्वानः घञ्॥रवः रवणं रुशब्दे अप्॥स्वनः २२ स्वानः घञ्॥निर्घोषः घुषघुष्टौ॥निर्ह्रादः ह्रादअव्यक्तेशब्दे॥नादः॥निस्वानः एतेघञंताः॥निस्वनः॥आरवः॥
आरावः विभाषाङिरुप्लुवोः॥संरावः॥विरावः सप्तदशशब्दमात्रस्य॥वस्त्रपर्णानांस्वनिते मर्मरः मृङ्प्राणत्यागे अरन् मुगागमश्च तदुक्तंहैमे मर्मरोवस्त्रभेदेचशु

गमूनित्रिषुतद्वृति॥शब्देनिनादनिनदध्वनिध्वानरवस्वनाः २२ स्वाननिर्घोषनिर्ह्रादनादनिस्वाननिस्वनाः॥आरवारावसंरावविरावाअथ
मर्मरः २३ स्वनितेवस्त्रपर्णानां भूषणानांतुशिंजितम्॥निक्वाणोनिक्वणः क्वाणः क्वणः क्वणनमित्यपि २४ वीणायाः क्वणितेप्रादेः प्रक्वाणः
प्रक्वणादयः॥ कोलाहलः कलकलस्तिरश्चांवासितंरुतम्॥ स्त्रीप्रतिश्रुत्प्रतिध्वानेगीतंगानमुभेसमे २५ इतिशब्दादिवर्गः

ष्कपर्णयो
र्नीतथा पुंसिस्त्रियांपुनः प्रोक्तामर्मरीपीतदारुणीति २३ भूषणानांनूपुरादीनांस्वनितेशिंजितमित्येकं शिजिअव्यक्तेशब्दे क्तः॥निक्वाणः घञ्॥निक्वणः अप्॥क्वाणः॥क्वणः
॥क्वणनं ल्युट् पंचवीणादिस्वनितस्य २४ प्रादेरुपसर्गात्परेप्रक्वाणः प्रक्वणइत्यादयस्तेवीणायाएवक्वणितेनान्यत्र आदिग्रहणादुपक्वणादयः॥कोलाहलः कोलनंकोलः एकी-
भावस्तमाहलति हलविलेखने अच् कलशब्दे॥कलकलः कलादपिकलः द्वे बहुकृतस्पष्टशब्दस्य॥तिरश्चां रुतंवाशितंस्यात् तिरोंचतीति तिर्यंचः वाशृशब्दे वाशितार्कारि-
णीनार्योर्वाशितंभाषितेरुतेइत्युक्तत्वात् एकं प्रतिश्रुत् प्रतिप्रथमशब्दंलक्षीकृत्य श्रूयतेप्रतिश्रुत्॥प्रतिध्वानः द्वेप्रतिशब्दस्य॥गीतं॥गानं क्तल्युटौ तद्यथा गीतंवेश
ब्दगानयोरितिहैमः २५ इतिशब्दादिवर्गः

अथस्वरभेदानाह निषादः निषीदंतिमनोयस्मिन् षद्लृविशरणगत्यवसादनेषु हलश्चेनिघञ् तदुक्तंविश्वे निषादःस्वरभेदेऽपिचंडालेधीवरांतरइति॥ ऋषभः ऋषति ऋषीगतौ अभच् ऋषभस्त्वोषधांतरे स्वरभिद्वृषयोःकर्णरंध्रेकुंभारपुच्छयोरित्युक्तत्वात्॥ गांधारः गंधारदेशेभवः तत्रभवः गांधारोरागसिंदूरस्वरेषुनीवृदंतरइतिमेदिनी॥ षड्जः षड्भ्यःजातः सयथा नासांकंठमुरस्तालुजिव्हांदंतांश्चसंस्पृशन् षड्जःसंजायतेयस्मात्तस्मात्षड्जइतिस्मृतः॥ मध्यमः मध्येभवः सयथा तद्वदेवोत्थितोवायुरुरःकंठसमाहतः नाभिंप्राप्तोमहानादोमध्यस्थस्तेनमध्यमः॥ धैवतः धीमतामयं तस्येदं मतुपोवकारःसंज्ञात्वात्॥ पंचमः पंचानांपूरणः तदुक्तंमेदिन्यां पंचमोरागभेदःस्यात्स्वरभेदेचपंचमी पांडवानांचपत्न्यांस्त्रीपंचानांपूरणेत्रिष्विति वायुःसमुद्गतोनाभेरुरोहृत्कंठमूर्धसु विचरन्पंचमस्थानप्राप्त्यापंचमउच्यतइति तज्जन्यत्वात्स्वरःपंचम

निषादर्षभगांधारषड्जमध्यमधैवताः॥ पंचमश्चेत्यमीसप्ततंत्रीकंठोत्थिताःस्वराः १ काकलीतुकलेसूक्ष्मेध्वनौतुमधुरास्फुटे॥ कलोमंद्रस्तुगंभीरे

इत्यर्थः पूरणेडट्तस्यमट् इत्यमीसप्तस्वरास्तंत्रीतः कंठाच्चोच्चरंति वंशमुरजादयस्तुअनुकरणमात्रोपयोगिनइतिभावः नारदः षड्जंरौतिमयूरस्तुगावोनर्दंतिचर्षभं अजाविकौचगांधारंक्रौंचोनर्दतिमध्यमं १ पुष्पसाधारणेकालेकोकिलोरौतिपंचमं अश्वस्तुधैवतंरौतिनिषादंरौतिकुंजरइति २ एकैकं॥ सूक्ष्मेकलेकाकलीत्येकं स्त्रियां-ईषत्कलःकाकली ईषत्कलःइषदर्थेचेतिकोःकादेशः गौरादिः काकलिरपि अत्रपक्षेकलेरिनिःकृदिकेतिङीषविकल्पः अतएवसाधूदितंकाकलीभिःकुलीनाइत्यभिनंदप्रयोगः संगच्छते॥ मधुरास्फुटे ध्वनौ॥ कलः मधुरश्चासौस्वरः सचासावस्फुटोऽव्यक्ताक्षरश्च तादृशे कलनं कलसंख्याने घप्रत्ययः कडत्यनेन कडमदे डलयोरेकत्वस्मरणं तद्यथा कलास्यान्मूलरेवृद्धौशिल्यादावंशमात्रके षोडशांशेचचंद्रस्यकलनाकालमानयोः कलंशुक्रेत्रिषुजीर्णेचाव्यक्तमधुरध्वनौ एकं॥ गंभीरे ध्वनौमंद्रः मंदते मंदिस्तुत्यादिषु स्फायितंचीतिरक्॥

अत्यच्चैर्ध्वनौ नार इत्येकं तारयत्यतिक्रामयत्यन्यान् ध्वान् पचाद्यच् एकं ॥ त्रयः कलमंद्रताराः त्रिषु २ यः समन्वितलयः स एकतालः स्यात् सम्यगन्वितोनुगतो लयो नृ-त्यगीतादिसाम्यं यत्र एकः समस्तास्त्वोमानमस्येत्येकतालः एकं ॥ वीणा वेति ज्ञायते स्वरोऽस्यां रास्नासास्त्वेत्यादिना साधुः ॥ वल्लकी वल्लुते वल्लुसंवरणे क्वुन् गौरादिङीष् ॥ विपंची विपंचयति विस्तारयति शब्दं पचि विस्तारे पचादच् गौरादिङीष् विपंचीकेलिवीणयोरित्युक्तत्वात् त्रयं वीणायाः ॥ सा तु वीणा तु सप्तभिः तंत्रीभिरुपलक्षिता परिवा-दिनी परिवदति स्वरान् सुप्यजातौ इनि णिनिः ३ यद्वीणादिकं वाद्यं वादनीयं तत्ततमुच्यते तन्यते तनः प्रत्ययस्य कित्वान्नलोपः आदिना सौरंध्रीरावणहस्तकिन्नर्यादि एकं ॥ यन्मुर जादिकं मृदंगादिकं तदानद्धं स्यात् आदिना पटहादि आनह्यते स्म मुरवेचर्मणाबद्धातेस्म णह बंधने कर्मणि क्तः ॥ वंशादिकं वंशः वेणुः आदिर्यस्य आदिशब्दात् शंखादि त

तारोत्यच्चैस्त्रयस्त्रिषु २ समन्वितलयस्त्वेकतालो वीणा तु वल्लकी ॥ विपंची सा तु तंत्रीभिः सप्तभिः परिवादिनी ३ ततं वीणादिकं वाद्यमानद्धं मुरजादिकं ॥ वंशादिकं तु सुषिरं कांस्यतालादिकं घनम् ४ चतुर्विधमिदं वाद्यं वादित्रातोद्यनामकम् ॥

त्सुषिरं स्यात् सच्छिद्रमस्यास्ति ऊषसुषी-तिरः तदुक्तं मेदिन्यां सुषिरं वंशादिवाद्ये विवरे पि नपुंसकम् सुषिरो ना स्त्रियां गर्तेवन्हौ रंध्रान्विते त्रिषु एकं ॥ सूर्म्यं सुषिरामिवेति प्रयोगाद्दंत्यादिप्राच्यास्तु तालव्याद्यपी-त्याहुः ॥ कांस्यतालादि कांस्यमयस्तालः आदिना घंटादि घनं स्यात् निबिडत्वात् हन्यते हन हिंसागत्योः मूर्तौ घनइत्यप् घनः सांद्रे दृढे दार्ढ्ये विस्तारे मुद्गरे म्बुदे संघे सु स्ते घनं मध्यनृत्यवाद्यप्रभेदयोरिति हेमः ४ इदं ततादि चतुर्विधं वाद्यादि वादित्रं वाद्यते ध्वन्यते आसमंतात् तुद्यते तुद व्यथने आतोद्यं नामयस्य ततं चैवावनद्धं च घनं सुषिरमेव च चतुर्विधं तु विज्ञेयमातोद्यं लक्षणान्वितमिति भरतात् वादित्रे णित्रन् आतोद्ये ण्यत् ॥ ७ ७

मृदंगाः मद्यंते मृदक्षोदे अंगच् मृदंगमस्येति मृदंगोघोषवाद्ययोरितिहैमः मुरजाः मुराद्वेष्टनाज्जाताः मुरं वेष्टनंजातमस्येतिवा बहुत्वाद्बहुवचनं मुरसंवेष्टने पंचम्या
मिनिडः द्वेमृदंगस्य॥भेदास्तत्रयः अंक्यः अंकेउत्संगेभवः भवार्थेयत्॥आलिंग्यः आलिंग्यते लिगिगतौ ण्यत्॥उर्ध्वकः उर्ध्वैःकायति शब्दायते कैशब्दे
स्रूपीतियोगविभागेनकः तदुक्तं हरीतक्याकृतिस्त्वंक्योयवमध्यस्तथोर्ध्वकः आलिंग्यश्चैवगोपुच्छोमध्यदक्षिणवामगाइति ५ यशः पटहोदक्कास्यात् यशोऽर्थः पटहः द
गिति कायति कैशब्दे स्रूपीनिकः आनइतिवा द्वेदक्कायाः शाकपार्थिवादिः॥भेरी बिभेत्यस्यारवात् रन्प्रत्ययेगौरादिङीष् वंक्र्यादयश्चेतिरिप्रत्ययेभेरिरपि स्त्री॥दुंदुभिः
दुंदुइतिशब्देनभाति यद्वा द्यामुभातिशब्देन उभपूरणे पृषोदरादिः पुमान्स्यात् द्वेदुंदुभेः भेर्यानकदुंदुभीत्यपिपाठः॥आनकः आनित्यनेनवादितेन क्कुन् आनयति भा

भृदंगामुरजाभेदास्त्वंक्यालिंग्योर्ध्वकास्त्रयः ५ स्याद्यशः पटहोढक्काभेरीस्त्रीदुंदुभिः पुमान्॥आनकःपटहोऽस्त्रीस्यात्कोणोवीणादि
वादनम् ६ वीणादंडःप्रवालःस्यात्ककुभस्तुप्रसेवकः॥ णयति सोत्साहान्करोतियोधान् ण्वुल् तदुक्तंविश्वे आनकःपटहेभेर्यांमृदंगेध्वनदंबुदेइति॥पटहः
पटेनहन्यते डः तदुक्तंमेदिन्यां पटहोनासमारंभेआनकेपुंनपुंसकमिति अस्त्रीतिपूर्वान्वयि द्वे॥वीणादिवाद्यतेयेन धनुराद्याकृतिनासकोणःस्यात् कुण्यतेयेन कुणशब्दोपक
रणयोः हलश्चेतिघञ्॥द्वयोस्तुकोणोवीणादेर्वादनंसारिकावसेतिशब्दार्णवः कोणोवाद्यप्रभेदेस्याद्वीणादीनांचवादने एकदेशेगृहादीनामस्त्रेचलगुडेपिचेतिमेदिनी को
णोवीणादिवादने लगुडेस्त्रोलोहितांगे इतिहैमश्च एकं ६ वीणायाः दंडःप्रवालः एकं प्रकर्षेणवल्यते वलसंवरणे कर्मणिघञ् प्रवालोविद्रुमेवीणादंडेऽभिनवपल्लवेइतिहैमः
॥ककुभः कम्बकुत्सने भाति अंतर्भावितणयर्थोत्कः॥प्रसेवकः प्रसीव्यते षिवुसेवने क्कुन् ककुभोरोगभेदेपिवीणांके।ऽर्जुनपादपे इत्यः० द्वेवीणादंडादधःस्थितशब्दगांभी

र्यश्चर्मावनद्धदारुमयभांडस्य वीणाप्रांतस्थवक्रकाष्ठविशेषस्येत्यन्ये॥ अस्याः वीणायाः कायः तंत्रीरहितोदंडादिसमुच्चयः कोलंबकः स्यात् कुलसंस्त्याने बहुलंअं बच् कन्॥ वीणाप्रांतेतंत्र्योनिबध्यंते तत् निबंधनं उपनाहइत्युच्यते निबध्यंतेऽनेनास्मिन् बंधबंधने हलश्चेतिघञ् उपनह्यतेऽनेनास्मिन् नहबंधने अत्रापिघञ् द्वे. ७ डमरुः डमइतिशब्दंमियर्ति अर्तेः कुः॥ सएवमहान्मड्डुः डुमरुजोइत्यस्यपृषोदरादिः॥ डिंडिमः डिंडीतिशब्दंमिनोति प्रकाशयति डप्रत्ययेसाधुः॥ झर्झरः झर्झ शब्दंशाति तदुक्तंरभसे झर्झरःस्यात्कलियुगेवाद्यभांडेनदांतरे झल्लरीझञ्झरीचहुडुकेशान्वक्रेचवाद्यकेइति केचिदित्थं डमरुः कापालिकादीनांवाद्यं डिंडिमः दवंडी इतिप्रसिद्धः झर्झरः झागडइतिप्रसिद्धः॥ मर्दलः मृदंगसदृशोवाद्यभेदः मर्दसुपमर्दंलाति आतइतिकः एकं॥ पणवः पणंव्यवहारंवाति अन्येगोमुखहुडुकादयः

कोलंबकस्तुकायोस्यादुपनाहोनिबंधनम् ७ वाद्यप्रभेदाडमरुमड्डुडिंडिमझर्झराः॥ मर्दलः पणवोऽन्येचनर्तकीलासिकेसमे ८ विलं बितंद्रुतंमध्यंतत्त्वमोघोघनंक्रमात्॥

एतेषांवाद्यभेदानांपृथगेकैकं॥ नर्तकी नृत्यति नृतीगात्रविक्षेपे शिल्पिनिष्वुन्ङीष्॥ नर्तकः नर्तकः केवलेपोट गलचारणयोर्नटे नर्तकीलासिकायांचकरेणवामपियोषितीति॥ लासिका लसश्लेषणक्रीडनयोः ण्वुल् अकादेशः क्रियोपाधिकतयावाच्यलिंगत्वात्पुंस्त्वनिर्दे शस्यौत्सर्गिकत्वान्नर्तकोलासकः समावितिवक्तव्ये स्त्रीनिर्देशोङीष् टापोर्विवेकः तदुक्तंहेमे लासकोकेकिनर्तकाविति द्वेनर्तक्याः ८ यत् विलंबितनृत्यादि कंतत्तत्त्वस्यात् ततनंतत् तदस्यास्ति तनूविस्तारे संपदादिः मत्वर्थेवः विलंबतेकरश्चरणादयोयत्र लंबिअवस्रंसने एकं॥ यद्द्रुतं शीघ्रं नृत्यादिकंतत् ओघइत्युच्यते उचसमवाये घञ् पृषोदरादिः द्रवंति शीघ्रंगच्छंत्यत्र द्रुगतौ उभयप्रक्तोधिकरणे एकं॥ यन्मध्यंतद्घनमितिप्रोक्तं मूर्तौघनः तन्नविलंबितंनापिद्रुतमित्यर्थः एकं॥

कालक्रियामानंतालः स्यात कालक्रियमयोर्मानंनियमहेतुरित्यर्थः गीतवाद्यपादादिन्यासानांक्रियाकालयोः एकं ॥ साम्यं लयः स्यात् लीङ्श्लेषणे एरच् तालः करतलेंगुष्ठमध्यमायांच संमिते गीतकालक्रियामानेकरस्फालेद्रुमांतरे वाद्यभांडेचेतिमेदिनी ९ तांडवं तांडवंतृणभिन्नास्य भेदयोरितिहैममेदिन्यौ अस्त्रियांतांडवमित्यन्वयः तंडुनाप्रोक्तं तेन-प्रोक्तं इत्यण् ओगुणः ॥ नटनं नटअवस्कंदने ल्युट् ॥ नाट्यं छंदागोइनिञ्यः नाट्यंतौर्यत्रिकेलास्येइत्युक्तत्वात् ॥ लास्यं लास्यंतौर्यत्रिकंमतं नृत्येचेतिविश्वः लसश्लेषणक्रीडनयोः ण्यत् ॥ नृत्यंच ऋदुपधाच्चेतिभावेक्यप् ॥ नर्तनं षट् नृत्यस्य ॥ नृत्यगीतवाद्यमितीदंत्रयंमिलित्वा तौर्यत्रिकमितिनाट्यमितिस्यात् तूर्यमुरजादि तत्रभवं तौर्योपल-क्षितंत्रिकमितिविग्रहः इदमेवंनृत्यादित्रयंनाट्यमित्यर्थः नटस्येदं द्वे १० यः पुरुषः स्त्रीवेषधारी नर्तकः नृत्यति तस्मिन् ॥ भ्रकुंसः भ्रुकुंसः भ्रूकुंसः भ्रुवो भ्रुवा वा कुं

तालः कालक्रियामानंलयः साम्यमथास्त्रियाम् ९ तांडवंनटनंनाट्यंलास्यंनृत्यंचनर्तने ॥ तौर्यत्रिकंनृत्यगीतवाद्यंनाट्यमिदंत्रयं १०
भ्रकुंसश्चभ्रुकुंसश्चभ्रूकुंसश्चेतिनर्तकः ॥ स्त्रीवेषधारीपुरुषोनाट्योक्तौगणिकाज्जुका ११ भगिनीपतिरावुत्तोभावोविद्वानथावुकः

सोभाषणमस्याः भ्रुवाकुंसयतिवा भयंस्यात् पटपुटेतिदंडकेपठितात् ण्यंतादेरच् तदुक्तंशब्दार्णवे भ्रकुंसश्चभ्रुकुंसश्चभ्रूकुंसवदिति इकोन्हस्वङ्यतिसूत्रे ङ्यङ्ग्रुले नि वार्तिकस्यव्याख्याद्वयात् साधुत्वं नाट्योक्तावित्यधिकारः भागंगहारात् ॥ या गणिका सा अज्जुकाज्ञेया अर्जअर्जने बहुलंउकन् रस्यज्जः एकं ११ भगिन्याः पतिः आवुत्तइत्युच्यते एकं आपनंआप् संपदादिः तनोतेर्डः ॥ योविद्वान् सभावइत्युच्यते भावयतिपरिभावयति तदुक्तंविश्वे भावः सत्तास्वभावादि प्रायश्चेष्टात्मजन्मसु क्रियालीलापदार्थेषुबुधजंतुविभूतिष्विति एकं ॥ जनकस्तु आवुकइत्युच्यते अवति अवरक्षणे उकण् जनकः पितृनृपयोरित्युक्तत्वात् ॥

युवराजस्तु कुमारः भर्तृदारकः द्वयं कुमारयति कुमारक्रीडायां अच् कुमारांश्चानुचारके युवराजेशिशौस्कंदेशुकेवरुणपादपे कुमारंजात्यकवकेकुमारंस्यपराजिते इ तिहैमः भर्तुराज्ञोदारकः ण्वुल् द्वे १२ राजा भट्टारकः भटति भटपरिभाषणे क्विप् भट्चासौतारकश्च पृषोदरादित्वात् टः भट्टःस्वामित्वमृच्छति तदुक्तंहैमे भट्टा रकोनृपेनाट्येवाच्येदेवतपोधनर्षीन॥देवः दीव्यति अच् तदुक्तंहेमचंद्रे देवंत्वषीकेदेवस्तुनृपतौतोयदेस्मरे द्वयंराज्ञः॥तत्सुता भर्तृदारिका तस्यसुता भर्तुराज्ञो दारिका एकं॥कृताभिषेकायांदेवी स्त्र्येकं तदुक्तंहेमचंद्रे देवीकृताभिषेकायांतेजनीस्त्यृक्कयोरपीति॥इतरासुराज्ञीषु भट्टिनी तदुक्तंरभसे भट्टिनीद्विजभार्यायांनाट्ये

जनकोयुवराजस्तुकुमारोभर्तृदारकः १२ राजाभट्टारकोदेवस्तत्सुताभर्तृदारिका॥देवीकृताभिषेकायामितरासुतुभट्टिनी १३
अब्रह्मण्यमवध्योक्तोराजशालस्तुराष्ट्रियः॥अंबामाताथबालास्या

न्यांराजयोषितीति एकं अत्रविशेषःशब्दार्णवे गणिकानुचरैरज्जुकेति नाम्नानृपेणसा युवराजस्तुसर्वेणकुमारोभर्तृदारकः भट्टारकोवादेवोवावाच्योभृत्यजनेनसः ब्राह्मणेनतुनाम्नैवराजन्नित्यृषिभिः स च वयस्यराजन्निति वा विदूषक इमंवदेत् अभिषिक्तातुराज्ञासौदेवीत्यन्यातुभोगिनी भट्टिनीत्यपरैरन्यानंत्यैर्गोस्वामिनीतिसेति १३ अवध्योक्तोअब्रह्मण्यंस्यात् अवध्यस्य वधानर्हस्यब्राह्मणादेः ब्र ह्मणिसाधु तत्रसाधुरिति यत् ततोनञ्समासः एकं॥राजशालः राष्ट्रियउच्यते राष्ट्रेधिकृतः राष्ट्रावारेतिघः एकं॥अंबा अंब्यते शब्द्यते अबिशब्दे कर्मणिघञ् शकोश्चेति अकारोवा नात्योक्तावित्यधिकारस्यप्रायिकत्वादंबादीनांकेषांचिदन्यत्रापिप्रयोगः॥माता द्वे॥बाला वासूरिति द्वेकुमार्याः वास्यतेस्वगृहे बहुलग्रहणात्उः॥ ७

आर्यः अर्तुंयोग्यः ऋगतौ ण्यत् कर्तव्यमाचरन्काममकर्तव्यमनाचरन् तिष्ठतिप्रकृताचारेसतुआर्यइतिस्मृतः इतिवसिष्ठः॥ मर्षणात्सहनान्मारिषः हिंसानिवारकत्वा
द्वा रिषहिंसायां इगुपेतिकः माशब्देनसमासः मारिषःशाकभिद्यार्येनात्योक्तोपुंसिभाषितइतिमूर्धन्यांतेरभसः मार्षश्च तदुक्तं आर्येमारिषमार्षकाविति शब्दार्णवात्
द्वे आर्यस्य १४ या ज्येष्ठा भगिनीसा अत्तिका अत्ता माता सेवअंतिका संज्ञायांकन् अत्तिकाचांतिकानयेतिद्विरूपकोशाद्अंतिकापि अंतिकंनिकटेवाच्यलिंगंस्त्रीशोभ
नौषधे चुल्यांज्येष्ठभगिन्यांचनात्योक्त्यांकीर्त्यतेंतिकेतिरभसः एकं॥ निष्ठा नियतंस्थानं निष्ठा आतश्चोपेत्यङ् उपसेतिषः॥ निर्वहणं वहेर्ल्युट् अनादेशेणत्वं निय
तंस्थानमितिभावविवरणं निष्ठोत्कर्षव्यवस्थयोरित्यः निबर्हणंतुनिष्ठास्त्रीसंहारश्चसमापनइतिशब्दार्णवः समेइतिसमानार्थे नतुसमानलिंगे शब्दार्णवेलिंगभेददर्श

ह्वाःसूत्रार्यस्त्वमारिषः १४ अत्तिकाभगिनीज्येष्ठानिष्ठानिर्वहणेसमे॥ हंडेहंजेहलाह्वानेनीचांचेटींसखींप्रति १५ अंगहारोंगविक्षेपोव्यंजकाभि
नयौसमौ॥ निर्वृत्तेत्वंगसत्वाभ्यांद्वेत्रिष्वांगिकसात्त्विके १६

नात् द्वे॥ मुखप्रतिमुखगर्भविमर्शनिबर्हणाख्याःपंचनाटकेसंधयः तत्रपंचमस्यसंधेः प्रस्तुतकथास
मापनमित्यन्ये नीचांप्रत्याह्वाने हंडे॥ चेटीं प्रति हंजे॥ सखीं प्रति हला त्रीण्यव्ययानि हिंडते हिडिगत्यनादरयोः बहुलं एप्रत्ययः इत्वोकारः हंडेइत्यप्रकृत्यजोपि हलाशब्द
ष्टाबंतोपि सखीपर्यायः वालावास्तुःसखीहलेतिस्त्रीकांडेबोपालितात् हलविलेखने बाहुलकादाप्रत्ययः १५ अंगस्यस्थानात्स्थानांतरंनयनं अंगहारः हरतेर्घञ् अंगुल्यादिवि
न्यासः अंगविक्षेपः अंगानां क्षिपप्रेरणे घञ् द्वे नृत्यविशेषस्य॥ व्यंजकः व्यनक्ति अंजूव्यक्त्यादौ ण्वुल्॥ अभिनयः पचाद्यच् द्वे हस्तादिभिर्मनोगतार्थप्रकाशनस्य॥ अंगसत्वा
भ्यांभ्रूविक्षेपादिमनोवृत्त्यादिचताभ्यां निर्वृत्ते निष्पन्ने आंगिकसात्त्विकसंज्ञकेस्तः निर्वृत्तेक्षद्यूतादिभ्यइतिठक् यथाह स्तंभः स्वेदोथरोमांचःस्वरभंगोथवेपथुः वैवर्ण्यम
श्रुप्रलयइत्यष्टौसात्त्विकागुणाः इमेद्वे अपित्रिषु १६

शृंगारादयोऽष्टौरसाः नाट्येऽपिनावंनएव नेत्यथा शृंगारः शृंगंप्राधान्यंइयर्ति कर्मण्यण् तदुक्तंहैमे शृंगारोगजमंडने स्मरेतेरसभेदेच्चशृंगारंनागसंभवेइति॥वीरः॥ करुणः॥अद्भुतः॥हास्यः॥भयानकः॥बीभत्सः॥रौद्रः एते अष्टरसाः रस्यंते रसआस्वादने चुरादेरदंतात्कर्मणिघञ् तदुक्तंविश्वे रसोगंधरसेजले शृंगारादौविषे वीर्येतिक्तादौद्रवरागयोरिति चकारात्शांतोपिनवमः॥वात्सल्यं दशमः॥शृंगारः शुचिः शोचत्यऽनेन उत्तमयुवप्रकृतिकत्वेनजुगुप्सारहितत्वात् तदुक्तंहैमचंद्रे शुचिःशुक्ले सितेऽचले ग्रीष्माषाढानुपहतेषूपधाशुद्धमंत्रिणि शृंगारेचेति॥उज्ज्वलः उच्चैर्ज्वलति प्रकाशते अच् नतुणः तत्रानुपसर्गादित्यनुवृत्तेः तदुक्तंहैमे उज्ज्वलस्तुविकासिनि शृंगारेविशदेदीप्तेपीति त्रीणिशृंगारस्य १७ उत्साहवर्धनः उत्साहेनवर्धते ऋधुवृद्धौ उत्साहंवर्धयतीतिवा नंद्यादिः॥वीरः वीरयति

शृंगारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानकाः॥बीभत्सरौद्रौचरसाःशृंगारःशुचिरुज्ज्वलः १७ उत्साहवर्धनोवीरः कारुण्यंकरुणाघृणा॥कृपादया नुकंपास्यादनुक्रोशोप्यथोहसः १८

शूरवीरविक्रांतौ यद्वा विशेषेणईर्ते ईरयतिवा ईरगतौ कोऽज्वा वीरोजिनेभटेश्रेष्ठेवीरंशृंग्यांनतेपिचेत्यत्रूक्तत्वात् हूंवीररसस्य॥कारुण्यं करुणः तस्यभावः ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ्॥करुणा करोतेरुनन् तदुक्तंहैमे करुणातुकृपायांस्यात्करुणोरसवृक्षयोरिति॥घृणा घ्रियंतेऽनया घृसेचने नक्वहुलम् तदुक्तंहैमे घृणातुस्याज्जुगुप्सायांकरुणायामिति॥कृपा कल्पनं कृपकृपायां भिदादौक्रपेः संप्रेतिसाधुः कृपोद्रोण श्यालकःस्याद्द्रोण पत्न्यांकृपीस्मृतेति॥दया दयते रक्षत्यनया दयदानगतिहिंसारक्षणेषु भिदादिः अनुकंपागुरोश्चेत्यकारः अनुकंपनं कपिकिंचिच्चलने॥अनुक्रोशः अनुक्रोशत्यनेन क्रुशआव्हानेरोदनेच हलइतिघञ् सप्तकरुणस्य॥हसः हसनं हसेहसने स्वनहसोर्वेत्यप् १८

हासः घञ् तदुक्तंशब्दार्णवे तत्रहासोहसोहास्यंघर्घरंहासिकास्त्रियामिति॥हास्यं त्रयंहासस्य॥बीभत्सं बीभत्सास्त्यत्र मत्वर्थेच् बीभत्सोनार्जुनेक्रूरेघृणात्मविकृते त्रिष्वित्युक्तत्वात्॥विकृतं विकरणंकृतं जुगुप्साप्रभवत्वात् विकृतंत्रिषुबीभत्सेरोगितेसंस्कृतेपिचेतिविश्वः वैकृतोपि तदुक्तंशब्दार्णवे विकृतोवैकृतोप्याग्रहायण्या मग्रहायणमिति द्वेबीभत्सस्य इदंद्वयंरसेपुंसितद्वतित्रिषु॥विस्मयः विस्मयनं ष्मिङ्‌ईषद्धसने एरच् तदुक्तंहैमे विस्मयोद्भुतदर्पयोरिति॥अद्भुतं आश्चर्यार्थेव्ययं अत् त स्यभवनं आदिशुवोडुतच्॥आश्चर्यं आङ्इतिचर्यते अभिनीयते आश्चर्यमनित्येइतिसाधु॥चित्रं चित्रयति चित्रचित्रकरणे पचादिः चत्वारिअद्भुतस्य॥भैरवं भीरोरिदं तस्येदमित्यण् दूर्वायांभैरवः पुंसिशंकरेभीषणेत्रिष्वित्युक्तत्वात् १९ दारुणं दारयति चित्तं दृभयेउनन्॥भीषणं भीषयते ल्युः॥भीष्मं बिभेत्यस्मात् भीष्मोरुद्रेचगांगे

**हासोहास्यंचबीभत्संविकृतंत्रिष्विदंद्वयं॥विस्मयोद्भुतमाश्चर्यंचित्रमप्यथभैरवं १९ दारुणंभीषणंभीष्मंघोरंभीमंभयानकं॥भयंकरंप्र**
**तिभयंरौद्रंतूग्रममीत्रिषु २० चतुर्दशदरस्त्रासो**

येराक्षसेचभयंकरइतिहैमः॥घोरं घोरयति घुरभीमार्थशब्दयोः॥भीमं तदुक्तंहैमे भीमोरुकोदरेघोरेशंकरेप्य- म्लवेतसेइति भीइतोमकिषुगभावः॥भयानकं बिभेत्यस्मात् भियःआनक् तदुक्तं भयानकःस्मृतोव्याघ्रेरसेराहौभयंकरे॥भयंकरं भयंकरोति मेघइतिरवच्॥प्रतिभयं प्र तिगतंभयमस्मिन् प्रतिभयंभयेभीष्मेइतिहैमः।नवभयानकस्य॥रौद्रं रुद्रस्येदंअण् रौद्रोभीष्मेरसेतीव्रेरौद्रीगोर्यामितिहैमः॥उग्रं उचसमवायेरन् द्वेरौद्रस्य॥अमीअ द्भुताद्याश्चतुर्दशशब्दारसेपुंसि शृंगारवीरेत्यादिश्लोकेपुंस्त्वदर्शनात् अभिन्नलिंगानामेवद्वंद्वप्रतिज्ञानात् तद्वतितुत्रिषुवाच्यलिंगाः २७ रसानुक्त्वातदनुगुणत्वेनोद्भाव चान्भावानभिधत्ते दरः दीर्यत्यस्मात् दृभये अप् दरःस्याद्भयगर्तयोरित्युक्तत्वात्॥त्रासः त्रसीउद्वेगे घञ् तदुक्तंहैमे त्रासोभयेमणेर्दोषेइति॥

भीतिः ञिभीभये क्तिन्॥भीः॥साध्वसं साधूनस्यति पचादिपाठसामर्थ्यादजेवणेनेनेदमयुक्तं अणः प्रसंगात् इत्यक्तिः परास्तापाठवैय्यात्॥भयं भियेत्यपि तत्रेत्थं स्याद्तेनमृतींयाचगर्हांचाथभयंभियेतिशब्दार्णवः बाहुल्कादङिभियाइतिसाधु षट्भयस्य॥मनसः विकारः भावउच्यते भावयति करोतिरसानितिति पिचोच् एकं॥यः भावबोधकः चित्तविकारप्रकाशकः कटाक्षादिः सः अनुभावउच्यते अनुभावयतीति प्राग्वत्साधु तदुक्तंहैमे भावोऽभिप्रायवस्तुनोरिति अनुभावःप्रभा.वस्यान्निश्चयेभावसूचनइतिविश्वः एकं॥२१॥गर्वः गर्वमानेघञ्॥अभिमानः अभिसर्वतोमानः अभिमानोर्थादिदर्पज्ञानेप्रणयहिंसयोरित्युक्तत्वात्॥अहंकारः अहमितिकरणं त्रीणिगर्वस्य॥चित्तसमुन्नतिःमानःस्यात् मननं मनुअवबोधने घञ् चित्तस्यसमुन्नतिः परस्मादुत्कर्षचिंतनेनोन्नत्यंमानः तदुक्तंहैमे मानंप्रमाणेप्रस्थादौमानश्चित्तोन्नतौ

भीतिर्भीःसाध्वसंभयं॥विकारोमानसोभावोऽनुभावोभावबोधकः २१ गर्वोऽभिमानोऽहंकारोमानश्चित्तसमुन्नतिः॥अनादरःपरिभवःपरीभावस्तिरस्क्रिया २२ रीढावमाननावज्ञाऽवहेलनमसूर्क्षणं॥मंदाक्षंह्रीस्त्रपाव्रीडालज्जासापत्रपान्यतः २३

ग्रहइति एकं गर्वादयः पंचापिपर्यायाइतिसुक्तं॥अनादरः नञादरः॥परिभवः अप्पक्षेपघञ्॥परीभावः उपसेतिबहुलंदीर्घः॥तिरस्क्रिया तिरस्करणं २२ रीढा रेहणं रिह्बंधे क्तः॥अवमानना मनेर्ण्यंतात् अवमाननं॥अवज्ञा आतश्चोपेत्यङ् अवज्ञानं॥अवहेलनं हेल्ह अनादरेघञ्॥अ सूर्क्षणं सूर्क्षतिनञ्पूर्वोत्र नवअनादरस्य॥मंदाक्षं मंदमक्षंवागायत्र॥ह्रीः ह्रीलज्जायां संपदादिक्विप् त्रपले षित्वादङ्॥त्रपा तदुक्तंहैमे त्रपालज्जाकुरंटयोरिति॥व्रीडा व्रीडलज्जायां अकारप्रत्ययः॥लज्जा घञिव्रीडोपि गंडूषगर्ज्यभुजजामरहारकील-ज्वालाझटारप्रसवर्तकगर्दभांगा व्रीडादयश्चवरटश्चवराटकश्चउत्कंठबाणकरकाश्चसमामयाश्चेतिस्त्रीपुल्लिंगकथनेरभसः सालज्जाऽन्यतःपरस्मात्चेत् अपत्रपा अपत्रपा अड्नतः एकं २३

क्षांतिः क्षमूसहनेक्तिन् दीर्घः निजेःक्षमायांइनिसन् अमत्ययः टाप् ॥ तितिक्षा द्वेपराभ्युदय सहनस्य ॥ परस्यविषयेपरकीयधनेस्पृहा अभिध्या परस्वविषयविषयिणीच्छेत्यर्थः ॥
अभिचारेणध्यानंअभिध्या आनश्चेत्यङ् एकं ॥ अक्षांतिः नक्षमणं क्तिन्नंतेननञासमासः ॥ ईर्ष्या ईर्ष्यण्यं ईर्ष्यईर्ष्यायां गुरोरित्यः द्वेपरोत्कर्षासहिष्णुत्वस्य ॥ गुणेषुदोषा-
रोपः असूयास्यात् कंड्वादियगंतादकारः तदुक्तंशब्दार्णवे असूयात्वभ्यसूयाचेति एकं ॥ वैरं वीरस्यकर्म वैरमैथुनीतिनिर्देशाद्युवादित्वं ॥ विरोधः विरोधनं ॥ विद्वेषः विद्वे
षणं रुधिर्आवरणे द्विषअप्रीतौ उभयत्रघञ् त्रयंवैरस्य ॥ मन्युः मनज्ञाने मनिजनीनियुः तदुक्तंहैमे मन्युर्दैन्येक्रतौक्रुधीतिहैमः ॥ शोकः शुचशोके घञ् ॥ शुक् क्विप् स्त्रि
यां चांतः त्रीणिशोकस्य ॥ पश्चात्तापः पश्चात्तपनं ॥ अनुतापः अनुतपनं तपसंतापे घञ् ॥ विप्रतीसारः विप्रतिसरणं सृगतौ घञिदीर्घः त्रयंपश्चात्तापस्य २५ कोपः कुपक्रो

क्षांतिस्तितिक्षाभिध्यातुपरस्यविषयेस्पृहा ॥ अक्षांतिरीर्ष्यासूयातुदोषारोपोगुणेष्वपि २४ वैरंविरोधोविद्वेषोमन्युशोकौतुशुक्स्त्रियां ॥ प-
श्चात्तापोनुतापश्चविप्रतीसारइत्यपि २५ कोपक्रोधामर्षरोषप्रतिघारुट्क्रुधौस्त्रियौ ॥ शुचौतुचरितेशीलमुन्मादश्चित्तविभ्रमः २६ प्रेमानाप्रियताहार्द

धे ॥ क्रोधः क्रुधकोपे ॥ अमर्षः मृषतितिक्षायां नञ्समासः ॥ रोषः रुषहिंसायां चत्वारोघञंताः ॥ प्रतिघः डेन्यंकादिः प्रतिहननं प्रतिघोरुट्प्र
तीघातावितिहैमः ॥ रुट् रुट्क्रुधौ तदुक्तंशब्दार्णवे क्रोधोभामःक्रुधारुषेति तत्ररुट्षांता स्त्रियोस्त्रीलिंगे रुट्क्रुधौटाबंतावपि सप्तक्रोधस्य ॥ शुचौ शुद्धे चरिते-
आचरणे शीलं शीलसमाधाने ण्यंतात्घञ् तदुक्तंविश्वे शीलंस्वभावेसद्वृत्तेइति एकं ॥ उन्मादः उन्मदनं मदीहर्षे घञ् ॥ चित्तविभ्रमः चित्तस्यविभ्रमोनवस्थानं २६ प्रेमा
प्रियादिम्भनिच् इमान् प्रेमास्त्रीस्नेहमर्मणोरित्युक्तत्वात् ॥ प्रियता प्रियस्यभावः ॥ हार्दं हृदयस्यकर्म युवादिः ॥ ७ ७ ७

प्रेम प्रयणं प्रीञ्तर्पणे मनिन् प्रेमनांतक्लीबं॥स्नेहः स्नेहनं ष्णिहप्रीतौ घञ् स्नेहप्रेम्णिघृतादिकइत्युक्तत्वात् पंचस्नेहस्य॥दोहदं दोहमभिलाषंददाति अयमिच्छा मात्रवाच्यपिविशेषेणगर्भिणीच्छायांप्रयुज्यते तत्र दोहदोगर्भलक्षणे अभिलाषेतथागर्भेइतिहेमः॥इच्छा इषेःशेनिपातः॥कांक्षा कांक्षेः अकारः॥स्पृहा॥ईहा ईह चेष्टायां अकारः॥तृट्॥वांछा॥लिप्सा लभेःसन् अकारः॥मनोरथः मनसोरथइव २७ कामः कामनं कमुकांतौ कामःस्मरेच्छयोःपुमान् रेतस्यपिनिकामेचकाम्येपि स्यान्नपुंसकमित्युक्तत्वात्॥अभिलाषः लषनं लषकांतौ घञ्॥तर्षः॥दोहदादितर्षांतानिद्वादशस्पृहायाः॥सतर्षः महाश्चेल्लालसा ललईसायां औणादिरसण् द्वयोःस्त्रीपुंसयोः उपाधिः॥धर्मचिंता धर्मस्यचिंता उपाधिःपुंसि द्वेधर्मचिंतनस्य॥आधिः आधीयतेदुःखमनेन उपसर्गउपसेतिकिः॥मानसीव्यथा मनसिभवा आधिःपुंसि द्वेमनःपीडायाः २८

प्रेमस्नेहोऽथदोहदं॥इच्छाकांक्षास्पृहेहातृड्वांछालिप्सामनोरथः २७ कामोऽभिलाषस्तर्षश्चसोत्यर्थंलालसाद्वयोः॥उपा
धिर्नाधर्मचिंतापुंस्याधिर्मानसीव्यथा २८ स्याच्चिंतास्मृतिराध्यानमुत्कंठोत्कलिकेसमे॥उत्साहोऽध्यवसायःस्यात्सवीर्यमतिशक्तिभाक् २९

चिंता चिंतनं अकारः चितिस्मृत्यां युच् बाधनार्थे चिंतिपूजीति अङ् वा चिंतातुस्मृतिराध्यानंस्मरणंसस्पृहेपुनः उत्कंठोत्कलिकेतस्मिन्नभिध्यात्मृभयोरपीतिशब्दार्णवः॥ स्मृतिः स्मरणं स्मृआध्याने तदुक्तंहैमे स्मृतिःस्मरणधीच्छास्मृशास्त्रेइति॥आध्यानं ध्यैचिंतायां ल्युट् त्रीणिस्मरणस्य॥उत्कंठा कठिशोकेअकारः॥उत्कलिका कले वुंन् द्वेउत्कंठायाः॥उत्साहः उत्सहनं षहमर्षणे घञ्॥अध्यवसायः अध्यवसानं स्यतेर्घञ्युग् द्वेउत्साहस्य॥येनकृत्वाअसाध्यसाधनेप्युद्यतोभवतिसउत्साहोऽतिश क्तिभाक् सातिशक्तिश्चेद्वीर्यमुच्यते वीरेसाधुः अतिशयशक्तिवीर्यमितित्वमरमालायांस्त्रीत्वम् एकम् २९

कपटः केभूम्निपटइवाच्छादकः यद्वा पटतीतिपटः अच् कस्यब्रह्मणोपिपटः व्यापकः पटगतौ॥ व्याजः व्यजति क्षिपत्यनेन अजगतिक्षेपणयोः हलश्चेतिघञ् तदुक्तं विश्वे-
व्याजःशाठ्येऽपदेशेचेति॥ दंभः दंभत्यनेन दंभुदंभने घञ् दंभःकल्केकैतवेचेतिहेमचंद्रः॥ उपधिः उपधीयते आरोप्यतेऽनेन उपसेतिकिः उपधिर्व्याजचक्रयोरित्यज
न्वात्॥ छद्म छाद्यतेऽनेन छदअपवारणे -ह्रस्वः मनिन्॥ कैतवं कितवस्यकर्म युवादिः तदुक्तंहेमे कैतवंद्यूतदंभयोः कैतवः कितवेशत्राविति॥ कुसृतिः कुत्सितासृ
तिः सृगतौ क्तिन् कुगतीतिसमासः॥ निकृतिः निकृष्टागतिः क्रियापरप्रतारणरूपा यद्वा पराभीष्टस्यनिकर्तनं कृतीच्छेदने इक् कृष्यादिभ्यः तदुक्तंविश्वमेदिन्योः
निकृतिर्भर्त्सनेक्षेपेशवेशाठ्येपिचस्त्रियामिति॥ शाठ्यं शठति शठकैतवे शठस्यकर्म ष्यञ् नवकपटस्य॥ कपटमपि प्रमादः मदीहर्षे भावेघञ् प्रमादःसंमदेमत्ते-

कपटोऽस्त्रीव्याजदंभोपधयश्छद्मकैतवे॥ कुसृतिर्निकृतिःशाठ्यंप्रमादोनवधानता ३० कौतूहलंकौतुकंचकुतुकंचकुतूहलं॥ स्त्रीणांविलास
बिब्बोका

स्त्रियामुन्मद्योषितीत्युक्तत्वात्॥ अनवधानता नअवधानमस्यतस्यभावः तल् द्वे अविमृष्टकृत्यस्य ३० कौतूहलं कुतूंच
र्मनिर्मितस्नेहपात्रंहूलति हूलविलेखने मूलविभुजेतिसाधुः प्रज्ञाद्यण्॥ कौतुकं आध्यात्मादिः आदिवृद्धिः॥ कुतुकं कुतूंकायति कैशब्दे आतोनुपेतिकः॥ कुतूहलं
कुतुजनि चत्वारिकौतुकस्य॥ तत्ररामानयनवदनभ्रूप्रभृतीनांयः कश्चिदुत्पद्यतेविशेषः सविलापः लसश्लेषणेघञ् तदुक्तंकोशांतरे विलासोहारभेदेस्याल्लीलायाप-
पिपुंस्ययं यादसांबंधनोपायेमृगाणामपिपक्षिणां तेषामेवचविश्वासोहेत्नोःमावरणेपिचेति॥ बिब्बोकः निपूर्वात्विपूर्वात् वा वा धातोर्मृगय्वादित्वात्
कुः ततः ओकउचः केइतिओकशब्देनषष्ठीसमासः बिब्बोकोऽभिमतप्राप्तावपिगर्वादनादरइत्युक्तत्वात्॥ ५ ५

विभ्रमः भ्रमु अनवस्थाने घञ् चित्तवृत्त्यनवस्थानं शृंगाराद्विभ्रमो मतः विभ्रमो रत्नवृत्तेपि भ्रमे वाकेपि पुमानयमिति कोशाच्च ॥ ललितं सकलांगसमीचीनविन्यासो ललितं स्मृ तं अनाचार्योपदिष्टं स्याल्ललितं रतिचेष्टितमिति कोशाच्च लल ईप्सायां लड विलासे भावे क्तः डलयोरैक्यं ३१ हेला तत्रापीत्थं स्याद्भावसूचको हावो हेलास्यैवानुभावनं प्रो द्घाटस्फुरणे हेडनिवा ॥ लीला प्रियस्यानुकृतिर्लीला श्लिष्टावाग्वेषचेष्टितैः लीलाकेलिर्विलासश्च शृंगारभावजक्रिया इतिशब्दाःप्रकारार्था दन्येपिज्ञेयाः अमीस्त्रीणांशृं गारभावजाः शृंगाररससमुद्भूताः क्रियाश्चेष्टा षडमी हावाःस्युः एकैकं अन्येपिज्ञेयाइत्युक्तं तेचयथा लीलाविलासोविच्छित्तिर्विभ्रमः किलकिंचितं मोट्टायितंकुट्टमि तंविब्बोकोललितंतथा विहृतंचेतिमंतव्यादश स्त्रीणांस्वभावजाइतिनाटकरत्नकोशः विच्छित्तिः छिदिर्द्वैधीकरणे क्तिन् मंडनानादरन्यासो विच्छित्ती रूपदर्पतः ॥ किलकिंचितं हर्षा

विभ्रमाललितंतथा ३१ हेलालीलेत्यमीहावाः क्रियाःशृंगारभावजाः ॥ द्रवकेलिपरीहासाः क्रीडालीलाचनर्मच ३२ व्याजोःपदेशोलक्ष्यंच

दुदितगीतादिव्यामिश्रं किलकिंचितं ॥ मोट्टायितं मृशादिभ्यइतिक्यङन्तःक्तः मोट्टायितं प्रियंस्मृत्वासांगभंगं विजृंभणं ॥ कुट्टमितं कुट्ट छेदने घञ् इमप् दुःखोपचारः सौख्ये पिहर्षात्कुट्टमितंमतं ॥ विहृतं वक्तव्यभाषणेव्याजोहिहृतंदर्शितेंगितम् ॥ द्रवः द्रुगतौ अप् द्रवोविद्रवनर्मणोरित्युक्तत्वात् ॥ केलिः केलनं किलक्रीडायां केलृचलनेवा इन् केलिःपुंसि भिन्नलिंगानांद्वंद्वाभावात् ॥ परीहासः परिहासः घञ्दीर्घः ॥ क्रीडा क्रीडनं क्रीडृविहारे गुरोश्चेत्यकारः क्रीडाकेलिप्रकारैःस्यात्खेलाज्ञानकयोरपीत्युक्तं ॥ लीला लीलेत्यत्रखेलतिकेचित् खेलृचलने अकारः ॥ नर्म नृनयेमनिन् षट्क्रीडायाः ३२ व्याजः घञ् वीभावोन ॥ अपदेशः अपदेशनं दिशअतिसर्जने घञ् ॥ लक्ष्यं ल क्ष्यते लक्षआलोचने ण्यत् लक्ष्यंस्यादपदेशेपिशरव्येपिनपुंसकमित्युक्तं व्याख्यायांचनलक्षक्लीबंव्याजशरव्ययोरितिमूर्धन्यांतेरभसश्च ॥ अभीप्सितार्थसिद्ध्यर्थमर्यंति
रानुष्ठानंव्याजइत्यर्थः श्रीणिस्वरूपाच्छादनस्य ॥

क्रीडा ॥ खेला अकारः ॥ कूर्दनं त्रयंबाललीलायाः ॥ घर्मः जिघर्त्यंगमनेन घृक्षरणदीप्त्योः निपातः ॥ निदाघः निदह्यतेऽनेन घञ् ॥ स्वेदः घञ् स्विद्यत्यनेनांगं तदुक्तंहैमे स्वे-
दोघर्मस्वेदनेचेति त्रयंस्वेदस्य ॥ प्रलयः एरच् प्रलयोमृत्युकल्पांतमूर्छापायेषुपुंस्ययमित्युक्तः० ॥ नष्टचेष्टता नष्टाचेष्टायस्यतस्यभावः तस्यभावस्त्वतलौ द्वे परिस्पंदनाशस्य
३३ अवहित्था अबहिःस्थितिः स्थइत्तियोगविभागात्कः पृषोदरादिः ॥ आकारगुप्तिः आकारस्यशोकादिजनितमुखम्लान्यादेर्गोपनं गुपेःक्तिन् द्वौसमौ ॥ संवेगः ओविजे
र्घञ् ॥ संभ्रमः भ्रमुचलनेघञ् संभ्रमःसाध्वसेपिस्यात्संवेगादरयोरपीत्युक्तत्वात् द्वेहर्षादिनाकर्मसुत्वरणस्य ॥ सोत्प्रासः उत्प्रासनं असुक्षेपणे घञ् उत्प्रासेनाधिक्ये
नक्षेपणेनवा सहितः आच्छुरितकमुच्यते आच्छुरणं परछेदनं छुरछेदने भावेक्तः स्वार्थेकः स्यादाच्छुरितकंहासेनखराघातभेदयोरित्युक्तः० एकं परस्परामर्षजनकहास-

क्रीडाखेलाचकूर्दनं ॥ घर्मोनिदाघःस्वेदःस्यात्प्रलयोनष्टचेष्टता ३३ अवहित्थाकारगुप्तिः समौसंवेगसंभ्रमौ ॥ स्यादाच्छुरितकंहासः सोत्प्रासःस
मनाग्स्मितं ३४ मध्यमःस्याद्विहसितंरोमांचोरोमहर्षणं ॥ क्रंदितंरुदितंक्रुष्टंजृंभस्तुत्रिषुजृंभणं ३५ विप्रलंभोविसंवादौ

स्य सः हासः मनाक् ईषच्चेत्स्मि
तंस्यात् ष्मिङ् ईषद्धसने क्तोभावे ईषद्विकसितैर्दंतैः कटाक्षैः सौष्ठवान्वितं अलक्षितद्विजद्वारंउत्तमानांस्मितंभवेत् ३४ सः हासःमध्यमश्चेदनल्पाधिकस्तर्हिविहसितंस्यात् हसह
सनेभावेक्तः मस्तावोत्थंसानुरागमाहुर्विहसितंबुधाइतिकोशांतरात् एकं ॥ रोमांचः रोम्णामंचनंपूजनं घञ् अचेःपूजायामितिरद् विधानात्वार्तिकमतेनकुत्वं ॥ रोमहर्षणं रो
म्णांहर्षणं पुलककंटकरोमक्रियारोमोद्गमाश्चात्रैव द्वेरोमोद्गमस्य ॥ क्रंदितं क्रदिरोदनेक्तः ॥ रुदितं रुदिर्अश्रुविमोचनेक्तः ॥ क्रुष्टं क्रुशरोदनेक्तः ॥ त्रीणिरोदनस्य ॥ जृंभः
घञ् ॥ जृंभणं भावेल्युट् द्वेजृंभिकायाः जांभईइतिख्यातायाः तत्रजृंभस्त्रिषु ३५ विप्रलंभः विशेषेणप्रलंभनं डुलभष्प्राप्तौ घञ् ॥ विसंवादः विरुद्धंसम्यग्वदनं घञ्
द्वेवंचनायुक्तभाषणस्य अंगीकृतासंपादनस्येतिवा ॥

रिंगयं रिगिगतौ भावेल्युट् रिखणमपि॥स्खलनं स्खलसंचलने ल्युट् हेरवधर्मादेश्चलनस्य बालानांहस्तपादगमनस्येत्यन्ये॥निद्रा निद्राणं द्राकुत्सायांगतौ आतश्चोपसर्गेङ्॥ शयनं शीङ्स्वप्ने भावेल्युट् शयनेस्फरतेनिद्राशयनयोश्चनपुंसकमित्यु॰॥स्वापः ञिष्वपृशयेघञ् स्वापःशयननिद्रयोरित्यु॰॥स्वप्नः स्वपोनन् तदुक्तंकोशांतरे स्वप्नःस्वापेप्रसुप्तस्यविज्ञानेदर्शनेपुमानिति॥संवेशः संवेशनं विशप्रवेशने घञ् पंचनिद्रायाः ३६ तंद्री स्पहिगृहित्यत्रतंद्रेर्निनिपातितात्करोति ण्यंतादच्‌ङ्ः तंद्रीतंद्रस्तंद्रे निद्रारूपकोशः॥प्रमीला गुरोश्चहलइतिअकारः प्रमीलनं मीलनिमेषणे हेअत्यंतप्रमादेनासर्वेंद्रियासामर्थ्यस्य॥भ्रकुटिः कुटकौटिल्ये इन्प्रत्ययः॥भ्रुकुटिः भ्रुवोः कुटिः॥भ्रूकुटिः पृषोदरादित्वाद्धकारेभ्रूकुटीत्यपि भयंक्रोधादिजनितभ्रूवक्रतायाः भ्रकुंसवक्रोरूप्यं इदंमागुक्तं॥असोम अद्दिणासरोपेचस्फषि अदृष्टिरित्येकं निरुक्तादृष्टिः (ते

रिगणंस्खलनंसमे॥स्यान्निद्राशयनंस्वापःस्वप्नःसंवेशइत्यपि ३६ तंद्रीप्रमीलाभ्रकुटिर्भ्रुकुटिर्भ्रूकुटिःस्त्रियां॥अदृष्टिःस्यादसौम्येक्षिणि संसिद्धिप्रकृतीत्विमे ३७ स्वरूपंचस्वभावश्चनिसर्गश्चाथवेपथुः॥कंपोऽथक्षणउद्धर्षोमहउद्धवउत्सवः ३८ इतिनाट्यवर्गः

रूक्षार्थेनञ् असौम्ये असुंदरेवा क्रूरदृष्टिरित्यर्थः॥ संसिद्धिः संसेधनं षिधुसंराद्धौ॥प्रकृतिः इमेइतिद्वयोःस्त्रीत्वोपप्रमार्थमुक्तं उभाभ्यांक्तिन् ३७ स्वरूपं स्वंरूपयति॥स्वभावः स्वस्यैवभावः॥निसर्गः भावेघञ् पंचस्वभावस्य॥वेपथुः टुवेपृकंपनेट्वितोथुच्॥कंपः हेकंपस्य॥क्षणः क्षणोतिदुःखं क्षणुहिंसायां पचाद्यच् तदुक्तंहेमे क्षणःकालविशेषेस्यात्पर्वण्यवसरेप्यव्यापारविकलत्वेचपरतंत्रत्वमध्ययोरिति॥उद्धर्षः उद्धर्षयति हृषुअलीके ण्यंतादच् उद्गतोहर्षोत्रेतिवा॥महः महनं महपूजायां पुंसिसंज्ञायामितिघः यद्वा महति अच् तदुक्तंकोशांतरे महीनद्यंतरेभूमौमहउत्सवतेजसोरिति॥उद्धवः उद्धुनोतिदुःखं धूञ्कंपने पचाद्यच् तदुक्तंकोशांतरे उद्धवोयादवभिदिमहेचक्रतुपावके॥उत्सवः उत्सवति षूप्रेरणे अच् उत्सवोमहउत्सेकेइच्छाप्रसरकोपयोरित्युक्तत्वात् महोऽदंतः ३८ इतिनाट्यवर्गः ७

अधोभुवनं अधश्च तद्भुवनं च अधोपि अधः अव्ययं स्यात्पाताले इति त्रिकांडशेषात्॥पातालं पतंत्यत्र पापात् पतिचंडिभ्यामालञ् पातालं वडवानले रसातले चेति हैमः॥बलिस
द्म बलेः सद्म॥रसातलं रसायास्तलं॥नागलोकः नागानां लोकः पंचपातालस्य॥कुहरं कुं हरति हरतेरनुमनेच् यद्वा कुहविस्मापने कुहं राति रादाने आतइति कः तदुक्तं
कोशांतरे कुहरं गह्वरे छिद्रे कुहावं नागांतरे पुमानिति॥शुषिरं शोषणं शुषशोषणे ऊषशुषमुष्केतिरः शुषिरं वंशादिवाद्ये विवरेपि नपुंसकमित्युक्तत्वात्॥विवरं विवृणो
ति वृञ् वरणे अच् यद्वा विव्रियते विगतो विरोस्माद्वा वीनां पक्षिणां वरं वा विवरं दूषणे गर्ते इत्य०॥बिलं बिलति भिनत्ति बिलभेदने बिल्यते वा इगुपधेति कः घञर्थे इ-
ति वा तदुक्तं कोशांतरे बिलं छिद्रे गुहायां च पुमानुच्चैःश्रवोहये इत्य०॥छिद्रं छिद्यते छिद्रभेदने घञ्॥यद्वा छिद्यते छिदिर् द्वैधीकरणे रक्॥निर्व्यथनं॥रोकं रोचतेत्र

अधोभुवनपातालबलिसद्मरसातलं॥नागलोकोऽथकुहरंशुषिरंविवरंबिलं १ छिद्रंनिर्व्यथनंरोकंरंध्रंश्वभ्रंवपाशुषिः॥गर्तावटौभुविश्व
भ्रेसरंध्रेशुषिरंत्रिषु २ अंधकारोऽस्त्रियांध्वांतं

रुचदीप्तौ हलश्चेति घञ्॥रंध्रं रंधयति रंधहिंसासंराध्योः बाहुलकात्रक् नुमपि रंध्रं तु भूषणे छि
द्रे इति विश्वमेदिन्यौ॥श्वभ्रं श्वभ्रयति श्वभ्रगतौ ण्यंतादच् शोभनमभ्रं व्योमात्र वा तालव्यादि॥वपा उप्यतेऽत्र भिदादित्वादङ्॥शुषिः शुष्यत्यत्र शुषशोषणे किः
शुषिरपि शुषिः शुषुस्चाति बहुलं किः एकादश छिद्रमात्रस्य भुवि गर्तावटौ द्वौ शब्दौ समौ वर्तेते गिरति गॄनिगरणे हसिमृङ्इति तन् स्त्रियां टाप् तदुक्तं हैमे गर्तोव
टे कुकुंदरे इति गर्तस्त्र्यपि शकटशरगर्तशृंगा इति स्त्रीपुंसप्रकरणे रभसात् अवत्यस्मात् अव रक्षणादौ शकादिभ्योटन् अवटीरिती दंतोपि द्रुमूरंध्रस्य शुषिरमि-
त्येके सरंध्रे रंध्रयुक्ते वस्तुनि शुषिरमपि त्रिषु वाच्यलिंगं २ अंधकारः अंधं करोति अंधदृष्ट्युपघाते घञ् कृञः कर्मण्यण् अंधकारः क्लीबपुंसोः॥ध्वांतं ध्वन्यते ध्वनश
ब्दे क्षुब्धस्वांतेति निपातः॥

तमिस्त्रं तमोस्त्यत्र ज्योत्स्नेतिनिपातः तमिस्त्रास्त्याश्रयत्वेनास्येतिवा मत्वर्थेच् क्षेपेतमिस्त्रंतिमिरकोपेस्त्रीतुतमस्ततौ कृष्णापक्षनिशायांचेतिविश्वमेदिन्यौ॥तिमिरं तिम्य
ति तिम्‌आर्द्रीभावे किरच्॥तमः ताम्यत्यनेन तमुग्लानौ असुन् तमसमपि तदुक्तंत्रिकांडशेषे तमसंतुनिशाचर्मेइति पंचांधकारस्य॥गाढे ध्वांतेतमसि अंधतमसमि
त्येकं अंधंचतत्तमश्च अवसमंधेभ्यइत्यच्॥क्षीणध्वांतेः वतमसमित्येकं अवहीनंतमः अत्राप्यच् एकं ३ विष्वक्तमः सर्वत्रव्यापितमः संतमसंस्यात् अत्राप्यच् समंता
तमः॥नागाः नगेभवाः तत्रभवइत्यण् इत्याद्यूह्यं तदुक्तंहैमे नागरंगेसीसपत्रेस्त्रीबंधेकरणांतरइति॥काद्रवेयाः कद्र्वा अपत्यानि स्त्रीभ्योढक् हे नागानां॥तदीश्व
रः तेषामीशाः॥शेषः शिष्यते शिष्लृविशेषणे कर्मणियत्र् तदुक्तंहैमे शेषोःनंतेवधेसीरिण्युपयुक्तेतरेपिच शेषानिर्माल्यदानेस्यादिति॥अनंतः नअंतोऽस्य अनंतः

तमिस्त्रंतिमिरंतमः॥ध्वांतेगाढेंधतमसंक्षीणेवतमसंतमः ३ विष्वक्संतमसंनागाः काद्रवेयास्तदीश्वराः॥शेषोऽनंतोवासुकिस्तुसर्पराजोऽथगो
नसे ४ तिलित्सःस्यादजगरेशयुर्वाहसइत्युभौ॥

केशावेशेषेपुमान्निरवधौत्रिष्विति द्वयंअनंतस्य॥वासुकिः वसुरत्नंकेमूर्ध्नियस्य वसु
कायतिवा केशब्दे आतइतिकः वसुकः तस्यापत्यं अतइञ्॥सर्पराजा सर्पाणांराजा द्वेनागराजस्य॥गोनसः गोरिवनासिकायस्य अत्र नासिकेत्यच् नसादेशः गोनासेगोन
साविति त्रिकांडशेषः गोनसोमंडलीबोडइतितुविक्रमादित्यः ४ तिलित्सः तेलति तिलगतौ तिलति तिलस्नेहने संपदादिः तिलमेति इण्गतौ क्विप्तुक् अग्रेषोतकर्मणिकः
इत्याद्यूह्यं द्वेघणसइतिप्रसि०॥अजगरः गिरति गृनिगरणे अच् अजस्यगरः अजोनित्योगरोविषंयस्येतिवा॥शयुः शेते शीङ्स्वप्ने भृमृशीत्युः॥वाहसः वहति वहप्रापणे
वहियुभ्यांणित् इत्यसच् वाहसःस्यादजगरेःबुनिर्याणनिषण्णयोरितिहैमः इतित्रयंअजगरस्य आरइतिख्यात०॥

अलगर्दः लगति लगेसंगे क्विप् अर्दयति अर्दगतौ अच् लग्चासावर्दश्च तद्भिन्नोअलगर्दः लक्चासावर्दश्च लग्नःसन्पीडक इत्यर्थः निर्विषत्वात्तद्भिन्नः लगर्दइत्याद्यूह्यं अलगर्द्दइत्यपि॥जलव्यालः जलस्थोव्यालः द्वेजलसर्पस्य पाणसर्पविरोळेइत्यादिप्र०॥ राजिलः राजिःरेखास्यास्ति सिध्मादित्वाल्लच् यद्वा राजिंलाति लादाने आत इनिकः तदुक्तंकोशांतरे निर्मुक्तोनिर्विषःसर्पोराजिलःपरिकीर्तितइति राजीलइत्यपि॥डुंडुभः डु डु इत्यनुकरणशब्दः तंभणति तेनभातीतिवा अन्येभ्योइतिडः पक्षे-कः तवर्गतृतीयादिरपि द्वेनिर्विषस्यहिमुखसर्पस्य मालुंड दुतोंड इतिख्यातस्य ५ मालुधानः मालुरोषधी तत्र धानमस्य मालुधानश्चित्रसर्पेमहापद्मेचंद्रश्यनइत्यत्र लिनी तदुक्तंचविश्वे मालुधानोमातुलाहौमालुधानीलतांतरइति॥मातुलाहिः मातुलयति मूलविभुजादिः मातुलश्चासावहिश्च द्वेखड्गाकारचित्रसर्पस्य आधोडेंदिव

अलगर्दोजलव्यालःसमौराजिलडुंडुभौ ५ मालुधानोमातुलाहिर्निर्मुक्तोमुक्तकंचुकः॥सर्पः पृदाकुर्भुजगोभुजंगोऽहिर्भुजंगमः ६ आ शीविषोविषधर

इइतिख्यातस्य॥निर्मुक्तः निर्गतः मुक्तोयस्य॥मुक्तकंचुकः द्वे त्यक्तकंचुकस्य मुक्तः कंचुकोयेन तदुक्तंकोशांतरे निर्मुक्तस्त्यक्तसंगेस्यान्मुक्तकंचुक भोगिनीति॥सर्पः सर्पति सृप्लृगतौ अच्॥पृदाकुः पर्दते पर्दकुत्सितेशब्दे काकुःसम्प्रसारणं अल्लोपश्च पृदाकुर्वृश्चिकेव्याघ्रेसर्पचित्रकयोःपुमानिति उक्तत्वात्॥भुज-गः भुजःसन्गच्छति भुजेनकौटिल्येनगच्छतिवा डः तदुक्तंहेमे भुजंगःसर्पविंगयोरिति खश्चिमुम्॥अहिः आहंति आङिहन्तेः इन् डित् तदुक्तंकोशांतरे अहि ईश्चास्त्रेसर्पेपुंसीति॥भुजंगमः खच्डिद्वाच्यः ६ आशीविषः आशीस्तालुगतादंष्ट्रानयाविद्धोनजीवति तत्रविषमस्य पृषोदरादिः आशीर्विषोपि केचिदीकारां तमाशीशब्दमाहुः आशीभिवकलापिदोशिनिराजशेखरः॥विषधरः विषस्यधरः अजंतेनसमासः॥

चक्री चक्रमस्यास्तीति॥तदुक्तं हैमे चक्रीकोकेकुलालेऽहौवैकुंठेचक्रवर्तिनीति॥व्यालः व्याडति अडउद्यमे व्याङ्पूर्वः डलयोरेकत्वस्मरणात् व्यालोपि व्यालोदुष्ट
गजेसर्पेखलेश्वापदसिंहयोरितिविश्वमेदिन्यौ॥सरीसृपः कुटिलंसर्पति नित्यंकौटिल्येइतियङ् अच्॥कुंडली कुंडलंकुंडलाकारतास्यास्ति मत्वर्थेइनिः कुंडलंक
र्णभूषायांपाशेपिवलयेपिचेत्यनेकार्थत्वात्॥गूढपात् गूढापादाअस्य पृषोदरादिः यद्वा गूढंपादयति पदगतौ ण्यंतात्क्विप्॥चक्षुःश्रवाः चक्षुःश्रवः कर्णोस्य॥
काकोदरः काकस्येवोदरमस्य॥फणी फणाऽस्यास्ति व्रीह्यादिः ७ दर्वीकरः दर्व्याकरः फणएवास्यप्रहारकत्वात् दर्वीफणंकरोतीतिवा॥दीर्घपृष्ठः दीर्घंपृष्ठ
मस्य॥दंदशूकः गर्हितंदशति लुपसदेतियङ् यजजपदशांयंगितिऊकः तदुक्तंकोशांतरे दंदशूकस्तुपुल्लिंगोराक्षसेचसरीसृपइति॥बिलेशयः बिलेशेते

श्चक्रीव्यालःसरीसृपः॥कुंडलीगूढपाच्चक्षुःश्रवाःकाकोदरःफणी ७ दर्वीकरोदीर्घपृष्ठोदंदशूकोबिलेशयः॥उरगःपन्नगोभोगीजिह्मगःपव
नाशनः ८ "लेलिहानोद्विरसनोगोकर्णःकंचुकीतथा॥कुंभीनसःफलधरोहरिर्भोगधरस्तथा १ अहेःशरीरंभोगःस्यादाशीरप्यहिदंष्ट्रिका"

अधिकरणेशेतेरित्यच् शयवासेतिअलुक् तदुक्तंहैमे बिलेशयोमूषकेऽहौ इति॥उरगः उरसागच्छति उरसोलोपश्चेतिसाधुः॥पन्नगः पन्नंपतितंयथातथागच्छति सर्वत्र
पन्नयोरितिडः तदुक्तंकोशांतरे पन्नगश्चौषधीभेदेतथैवपवनाशिनि॥भोगी भोगःशरीरंवक्रगतिर्वाऽस्यास्ति इनिः भोगीभुजंगमेपिस्याद्ग्रामपात्रेनृपेपुमानित्युः॥जिह्मगः
जिह्मंकुटिलंगच्छति डः तदुक्तंविश्वे जिह्मगोहोन्धमंदगेइति॥पवनाशनः पवनोऽशनमस्य पंचविंशतिःपवनाशनस्य ८"लेलिहानः लिहआस्वादने यङंताल्लट् शा
नच्॥द्विरसनः गोकर्णः कंचुकी कुंभीनसः फणधरः हरिः भोगधरः इत्याद्यष्टौसर्पमात्रस्य अहेःशरीरंभोगःस्यात् आशीरपिअहिदंष्ट्रिकास्यात् इतिसार्द्धपद्यस्यक्षेप
कत्वान्नव्यातं॥"

यहिषास्थ्यादिअहिभवंतत् आहेयंत्रिषुस्यात् अहोर्भवं कुलकुक्षिइतिअहेर्ढञ् आदिनाकंचुकादिग्रहणं स्त्रियां आहेयी टिड्ढेतिङीप्॥स्फटायांतु द्वयोः स्त्रीपुंसयोः फणास्यात् स्फुटति स्फुटविकसने अच् पृषोदरादिः फणति फणगतौ अच् द्वयोरित्यनेनस्फटापिसंबध्यते इतिगुरुचरणाः फटापि कंचुकनिर्मोकौसमौ कंचुकश्चनिर्मोकश्च कंच्यते क्वचिद्दीप्तिबंधनयोः बाहुलकादुकन् कंचुकोवारबाणेस्यात्निर्मोकेकवचेपिच वर्धापकगृहीतांगस्थितवस्त्रेचचोलके कंचुक्यौषधिभेदेचेतिविश्वमेदिन्यौ निश्चयेनमुच्यत इति कर्मणिघञ् द्वेसर्पत्वचः निर्मोकोमोचनेव्योम्निसन्नाहेसर्पकंचुकइत्युक्त०॥ क्ष्वेडः क्ष्वेडते मोहयति अच् क्ष्विद्यत्यनेनवा ञिक्ष्विदास्नेहनमोचनयोः हलश्चेतिघञ् पृषोदरादिः क्ष्वेडावंशशलाकायांसिंहनादेचयोषिति लोहितार्कगर्णफलेघोषपुष्पेनपुंसकं दुरासदेचकुटिलेवाच्यलिंगःप्रकीर्तितइत्युक्तत्वात्॥गरलं गरंलाति लादाने आतइतिकः न

स्त्रियामाहेयंविषास्थ्यादि स्फटायांतुफणाद्वयोः॥समौकंचुकनिर्मोकौक्ष्वेडस्तुगरलंविषं ९ पुंसिक्लीबेचकाकोलकालकूटहलाहलाः॥सौराष्ट्रिकःशौल्किकेयोब्रह्मपुत्रःप्रदीपनः १० दारदोवत्सनाभश्च

पुल्लिंगमपि पुंसिक्लीबेचेतिविषेणापिसंबध्यते कैरपि इत्युक्तत्वात् त्रयंविषमात्रस्य॥ दुर्गहेमे गरलंपन्नगविषेतृणेफलकमानयोरिति॥विषं वेवेष्टिकायं विष्लृव्याप्तौ इगुपधेतिकः काकोलः ईषत्कोलति कलसंस्त्याने अच् ईषदर्थेइतिकोः कादेशः त्वंविषब्रह्मणः पुत्रसत्यधर्मेव्यवस्थितइतियाज्ञवल्क्येनोक्तं॥कालकूटः कालमपिकूटयति कूटपरिदाहे ण्यंतात्कर्मण्यण् कालस्यकर्मणोमृत्योर्वा कटोराशिरिवेतिवा॥हलाहलः हल इव आहलति अच्॥सौराष्ट्रिकः सुराष्ट्रेभवइति ठञ्॥शौल्किकेयः शुल्किदेशेभवः हलिइतिसूत्रेयोगविभागात्ढञ्॥ ब्रह्मपुत्रः ब्रह्मणः पुत्रः॥प्रदीपनः प्रदीपयति जठरमिति१० दारदः दरदिदेशेभवः अण् दारदोविषभेदेस्यात्पारदेहिंगुलेपुमानित्युक्तत्वात्॥ वत्सनाभः वत्सान्नभ्नाति णभहिंसायां कर्मण्यण् वत्सस्यनाभिरिवनाभिरस्येतिवा॥

अमीकाकोलाद्यानवस्थावरविषभेदाः तत्रकाकोलादित्रयंक्लीबपुंसोः॥ वत्सनाभः बच्छनागइतिलोकेप्रसिद्धः काकोलः कालमेचकः कालकूटः पृथुमालिदैत्यरक्तोद्भवः हालाहलस्तालपत्राकृतिः हलाहलंहालहलं हलाहलमित्यपितत्पर्यायाः तदुक्तंचद्विरूपकोशे हलाहलंहालहलंवदंत्यपिहलाहलमिति गोनासगोनसौ हालाहलंहालहलंविषमितित्रिकांडशेषः॥ विषवैद्यः विद्यामधीते वेत्तिवा तदधीते तद्वेदइत्यण् विषस्यवैद्यः॥ जांगुलिकः जांगुलींविषविद्यां अधीतेवेदवा वसंतादिभ्यष्ठगितिठक् जांगुल्यादीव्यतीतिवा परीक्षितंसमश्नीयाज्जांगुलीभिर्विषघ्नतइत्य॰ द्वेविषहारवैद्यस्य॥ व्यालग्राही व्यालंगृण्हाति स्तपिइतिणिनिः॥ अहितुंडिकः अहेस्तुंडं मुखंतेनदीव्यतीतिठक् व्यालग्राहोऽहितुंडिकइत्यमरमाला द्वे सर्पग्राहिणः गारुडीइतिभ॰ ११ इतिपातालभोगिवर्गः नारकः॥ नरकः नरान् नृणातिवा नृनये क्रन्

विषभेदाअमीनव॥ विषवैद्योजांगुलिकोव्यालग्राह्यहितुंडिकः ११ इतिपातालभोगिवर्गः स्यान्नारकस्तुनरकोनिरयोदुर्गतिःस्त्रियां॥ तद्भेदास्तपनावीचीमहारौरवरौरवाः १ संहारःकालसूत्रंच

दिम्यःसंज्ञायामितिवुन् नरकः पुंसिनिरयेदैत्यांतरप्रभेदयोरितिविश्वमेदिन्यौ प्रज्ञाद्यणिनारकः॥ निरयः निर्गतोअयात्॥ दुर्गतिः दुष्टागतिः चत्वारिनरकस्य॥ तस्यनरकस्यभेदानाह तपनः तपति नंद्यादिः॥ अवीचिः नविद्यतेवीचिःसुखमत्र तपनोरुष्करेपिस्याद्भास्करेनिरयांतरे वीचिः स्वल्पतरंगेस्यादवकाशेसुखेपिचेतिविश्वः अवीचिस्तुतरंगेस्यान्नरकेपिनिगद्यतइतिहेमः॥ महारौरवः महतोरुरोरयं रुरुर्नामप्राणिविशेषः तस्येदमित्यण्॥ रौरवः रौरवोनरकेघोरेइतिहेमः १ संहारः सम्यक्हारोऽत्र हारः हरणं संघातइत्यपिपाठः तत्रेत्थंभ्र सम्यक्घातोऽत्र॥ कालसूत्रं कालान्ययोमयानिसूत्राण्यत्र॥ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

इत्याद्याः नरकभेदाः आद्यशब्देनतामिस्रांधतामिस्रासिपत्रवनाद्यः जलवद्भासमानोप्यश्मपृष्ठरूपत्वान्नवीचयोयत्रसोः वीचिरित्यर्थः ॥ नारकाः नरकेभवाः तत्रभवइ
त्यण् ॥ सत्वाः इण्गतौ गत्यर्थेक्तः ॥ प्रेता प्रेतोभूतांतरे पुंसिमृतेस्याद्वाच्यलिंगकइत्युक्तत्वात् एवं प्रेतानांसिंधुः नदी वैतरणीज्ञेया विगतस्तरणिर्यत्रतत्रभवा विग
तातरणिर्नौ यत्रवा वितरणेनदानेनलंघ्यते इतिवा शेषेइत्यण् प्रेतानदीवैतरणीस्मृतेतित्रिकांडशेषः एवं ॥ नारक्यलक्ष्मीः अशोभानिर्ऋतिः स्यात् एवं निर्गतान्ऋति
र्घृणायस्याः तदुक्तंरभसे ऋतिर्निर्गतौघृणायांचश्रद्धायांचशप्योपिचेति ऋतिः सौत्रः इक्कृष्यादिभ्यः कृपायांचेत्येके इतिकौमुद्यां निर्ऋतिः स्यादलक्ष्म्यांस्त्रीदिशांपालांत
रेपुमानित्य० २ विष्टिः विशतिक्लेशं विशप्रवेशने विशप्रवेशनेक्तिच् यद्वा विष्णाति विषविप्रयोगे तदुक्तंहैमे विष्टिः कर्मकरेमूल्ये भद्राजूप्रेरणेषुचेति ॥ आजूः आजव

त्याद्याः सत्वास्तुनारकाः ॥ प्रेतावैतरणीसिंधुः स्यादलक्ष्मीस्तुनिर्ऋतिः २ विष्टिराजूः कारणातुयातनातीव्रवेदना ॥ पीडाबाधाव्यथादुःखमामनस्यंप्रसूतिजं ३

ति जुगतौ क्विप्वचीत्यादिनासाधुः आअज्यतेचेतिगुरुचरणाः तदुक्तंशाश्वते आजूवेतनयोर्विष्टिः कर्मकृत्कर्मणोरपीति द्वे नरकेहठात्प्रक्षेपस्य भद्राख्यकरणस्येत्यन्ये
॥ कारणा कृञ्हिंसायां ण्यंताद्युच् कारणंकरणेहेतुवंधयोश्वनपुंसकमित्यु० ॥ यातना यतनिकारादौण्यंताद्युच् ॥ तीव्रवेदना तीव्राचासौवेदनाच विदवेदनादौण्यंतात्युच्
त्रीणि नरकदुःखस्य ॥ पीडा पीडअवगाहने ण्यंताद्युच् तदुक्तंहैमे पीडार्तिमर्दनोत्तंसकृपासुसरलद्रुमइति ॥ बाधा बाधृविलोडने गुरोरित्यः बाधादुःखेनिषेधेचेतिहै-
मः आबाधेतिवाछेदः तत्र आबाधावेदनादुःखमितिहलायुधः ॥ व्यथा दुःखं दुर्निंदितंखननि डः इत्याद्यूह्यं ॥ आमनस्यं अमनसोभावइतिष्यञ् मानस्याद्भि-
न्नमितिवा प्रसूतिजमप्रमानस्यंकृच्छ्रकष्टंकलाकुलमितिवाचस्पतिः आमनस्यमपि ॥ प्रसूतिजं प्रसूतेर्जातं ३ ७ ७

कष्टं कषति कषहिंसायां क्तः कष्टंतुगहनेकृच्छ्रे इत्युक्तं०॥ कृच्छ्रं कृंतति कृतीछेदने रक् कृतेश्छ्रः॥ आभीलं आसमंताद्बिभेत्यस्मात् आनङानेकः आभीलंभीषणेकृ-
च्छ्रेपीतिहैमः नवदुःखस्य अत्रनवापिदुःखस्येत्येके पीडा दिचतुष्कंमनःपीडायाः आमनस्यादिद्वयंवैमनस्यस्य कष्टादित्रयंशरीरपीडायाइतिभेदः एते
षामध्येयदुःखादिकंभेद्यगामिविशेष्यवृत्तितत्त्रिषु यथासेयंसेवादुःखाचबहुरूपा सोयंदुःखःस्नेतोऽगुणः सर्वंदुःखंविवेकिनइतिभेद्यगामित्वाभावेतदुक्तलिंगमेव
इतिनरकवर्गः समुद्रः समुन्नति उंदीक्लेदने रक्नलोपः समीचीनाउद्राजलचरविशेषायस्मिन्निति वा सहमुद्रयामर्यादयावर्ततइतिवा वोपसर्जनस्येसहस्यसः॥अ
ब्धिः आपोधीयंतेऽत्र कर्मण्यधिकरणेचेतिकिः॥अकूपारः कुं पृथिवींपिपर्ति पृपालनपूरणयोः कर्मण्यण् अन्येषामपीतिकुशब्दस्यदीर्घः नञ्समासः इत्याद्यूह्यं॥पा

स्यात्कष्टंकृच्छ्रमाभीलंत्रिष्वेषांभेद्यगामियत् इतिनरकवर्गः समुद्रोऽब्धिरकूपारः पारावारः सरित्पतिः॥ उदन्वानुदधिः सिंधुःसरस्वान्सागरोर्णवः१
रत्नाकरोजलनिधिर्यादःपतिरपांपतिः॥

रावारः पारमावृणोति वृञ्वरणे अण् पारापारावस्यस्तइतिवा मत्वर्थेच् तदुक्तंकोशांतरे पारावारःपयोराशौपारावारं
तटद्वयइत्युक्तत्वात् पारापारइत्यपि पारअपारमस्य सरित्पतिः सरितांपतिः॥उदन्वान् उदकानिसंत्यत्र उदन्वानुदधौचेतिसाधुः॥ उदधिः उदकानिधीयंतेऽत्र॥ सिंधुः
स्पंदनेआपोऽत्र स्यंदूप्रस्रवणे स्यंदेःसंप्रसारणं धश्चेत्युः सिंधुर्वमथुदेशाब्धिर्नदेनासरितिस्त्रियामितिविश्वमेदिन्यौ॥सरस्वान् सरोनीरंगतोनास्त्यस्मिन् तसौमत्व
र्थे सरोनीरेतडागेचेतिरुद्रः सरस्वांस्तुनदेवाब्धौनान्यवद्रसिकेस्त्रियामित्युक्तत्वात्॥सागरः सगरस्यराज्ञोऽयं तस्येदं॥अर्णवः अर्णांस्यत्रसंति अर्णसोलोपश्चेति॥र
त्नाकरः रत्नानामाकरः॥जलनिधिः जलानिनिधीयंतेऽत्र कर्मणीतिकिः जलानांनिधिरितिवा॥यादःपतिः यादसांजलजंतूनांपतिः॥अपांपतिः पंचदशसमुद्रमात्रस्य॥

तस्यसमुद्रस्यप्रणोदाः क्षीरोदः क्षीरमुदकंयस्य उत्तरपदस्येत्युदादेशः॥एवं लवणोदः तथाःपरेस्युः तेच इक्षुरसोदः सुरोदः घृतोदः दधिमंडोदः स्वादूदः समुद्रविशेषाणांपृथ
कृपृथगेकैकं २ आपः आप्नुवंति आप्यंतेवा आप्लृव्याप्तौ आप्नोतेर्ह्रस्वश्चेतिक्विप् ह्रस्वत्वंच स्त्रियांबहुत्वेचनित्यं॥वाः॥वारि वारयति तृष्णांण्यंतात्क्विप् इञ्वारि॥सलिलं
सलति सलगतौ इलच् सरिलमपि रलयोरेकत्वात् तत्र सरिलंसलिरंसलिलमितिवाचस्पतिः॥कमलं काम्यते कमुकांतौ वृषादित्वात्कलच् कमलाश्रीर्जलंपद्मंकमलंकमलो
मृग इतिधरणिः कमलंव्योम्निभेषजे पंकजेसलिलेनाम्नेकमलस्तुमृगांतरे कमलाश्रीवरस्त्रियोरितिहेमचंद्रः॥जलं जलति जलअपवारणे अच्॥पयः पयते पीयतेवा पय
गतौ पीङ्पानेवा असुन् पयःक्षीरेचनीरेचेति॥कीलालं कीलांज्वालामलति वारयति अलभूषणादौ कर्मण्यण् और्वाग्निः कीलांलातिवा तदुक्तंहैमे कीलालंरुधिरेतोयेइ

तस्यप्रणोदाःक्षीरोदलवणोदस्तथापरे २ आपःस्त्रीभूम्निवार्वारिसलिलंकमलंजलं॥पयःकीलालममृतंजीवनंभुवनंवनं ३ कबंधमुदकंपाथः

ति॥अमृतं नमृतंमरणमस्त्यस्मिन् प्राणस्यापोमयत्वात् अमृतंयज्ञशेषेस्यात्पीयूषेसलिलेघृते अयाचितेचमोक्षेचनाधन्वंतरिदेवयोः अमृतामागधीपथ्यागुडूच्यामल
कीषुचेति॥जीवनं जीव्यतेऽनेन जीवप्राणधारणे ल्युट्करणे जीवनंवर्तनेनीरप्राणधारणयोरपीत्युक्त०॥भुवनं भूयते भूप्राप्तौ क्युन् भवंत्युत्पद्यंतेऽनेन ल्युट् संज्ञात्वान्नगु
णः तदुक्तंकोशांतरे भुवनंविष्टपेपिस्यात्सलिलेगगनेजलइति॥वनं वन्यते संभज्यतेवा वनसंभक्तौ घञ् संज्ञात्वान्नवृद्धिः वनंप्रस्रवणेगेहेप्रवाहेंभसिकानने इतिहेमः॥कबंधं
कंसुखंबध्नाति बंधबंधने कर्मण्यण् कबंधोःस्त्रीक्रियायुक्तमपमूर्धकलेवरं क्लीबंजलेपुंस्युदरेराहुरक्षोविशेषयोरि० केचित्तुकमंधमपिपठंति॥उदकं उनत्ति उंदीक्लेदने उदक
मितिमाधुः दकमित्यपि तदुक्तंहलायुधे प्रोक्तंप्राज्ञैर्भुवनममृतंजीवनीयंदकंचेति कंदकंजलमितित्रिकांडशेषः अस्मिन्पक्षेकबंधंचदकंपाथइतिपाठः॥पाथः पाति पारक्षणे उ
दकेथुट्चेत्यसुन् थुट्॥

पुष्करं पुष्णाति पुषपुष्टौ पुषः करन् पुष्करंपुष्करेव्योम्निपयः करिकराग्रयोः पुष्करंतूर्यवक्त्रेचकांडेरवड्गफलेपिचेत्यः॥सर्वतोमुखं सर्वतोमुखान्यत्र सर्वदिग्गमना
त् तदुक्तंकोशांतरे सर्वतोमुखउग्रेचक्षेत्रज्ञब्रह्मणोःपुमान् नपुंसकंतुपानीयेस्मरवर्त्मन्यपिस्मृतमिति॥अंभः आप्नोति आप्यतेवा आप्लृव्याप्तौ असुन् भः नुम्ह्रस्वः
॥अर्णः ऋच्छति ऋगतौ उदकेनुट्च॥तोयं तौतु तुःसौत्रः आवरणार्थः औणादिकोयः॥पानीयं पीयते पापाने अनीयर पानीयंपेनजलयोरितिहैमः॥नीरं नीय
ते णीञ्प्रापणे स्फायीतिरक्॥नारं निश्चयेनरातिस्मरवं कः॥क्षीरं क्षियति क्षिनिवासगत्योः क्रनदीर्घः क्षीरंपानीयदुग्धयोरितिहैमः॥ अंबु अंबते अबिशब्दे बहुलं
उः॥शंबरं शंवृणोति वृञ्वरणे अच् शंबंसंवरणंरातीतिवा तदुक्तंविश्वे शंबरंसलिलेपुंसिमृगदैत्यविशेषयोः शंबरीचारवुपर्ण्यांस्यादिति संबरमितिदंत्यादि ४ मेघपु

पुष्करंसर्वतोमुखं॥ अंभोर्णस्तोयपानीयनीरक्षीरांबुशंबरं ४ मेघपुष्पंघनरसस्त्रिषुद्वेआप्यमम्मयम्॥ भंगस्तरंगऊर्मिर्वा

ष्पं मेघपुष्पमिव ॥घनरसः घनस्यरसः पुंसि तदुक्तंशब्दार्णवे नीरंघनरसःपुमानिति सप्तविंशतिजलस्य वाःरेफांता पूर्वोक्तरसाहचर्यात्स्त्रियांक्लीबेच शेषंक्लीबं असुनि
आपःसांतंक्लीबेच वारंनारमित्यप्ययमक्लीबं अत्र संसारावर्तःप्रमाणं घनरसमितिक्लीबमपि घनरसमंबुक्षीरमितिरत्नकोशात्॥आप्यं अपांविकारः अण् ष्यञ्॥
अम्मयं मयट् द्वेजलविकारस्य त्रिषु आप्या अम्मयी इत्यादि॥भंगः भज्यते भंजोआमर्दनेघञ् तदुक्तंहैमे भंगस्तरंगभेदेचरुग्विशेषपराजये कौटिल्येभय-
विच्छित्तिरिति॥तरंगः तरति तृप्लुवनतरणयोः॥ऊर्मिः ऋच्छति ऋगतौ उदादेशः मिः॥ ५ ६ ७

वीचिः वयति ऊयतेवा वेञ्‌तंतुसंताने इच्‌ डित्‌ तदुक्तंहैमे ऊर्मिःप्रीडाजवोत्कंठलेरवाप्राकाशयवीचिषु वस्त्रसंकोचलेरवायामिति वास्त्रियामिति काकाक्षिन्यायेनोर्मिवीचि भ्यांसंबध्यते ऊर्मिरेवस्त्रीपुंसयोः वीचिस्तुनित्यंस्त्रीत्येके पुल्लिंगस्त्रीलिंगयोर्वीचिमणियष्टिमुष्टित्रुटिशामिपाटलिशालललितरणिश्रेण्यूर्मयोबस्तिश्चेतिवामनः च त्वारिलहर्याः॥महत्सुऊर्मिषुउल्लोलः लोलयतीतिलोलः अच्‌ उद्गतश्चासौलोलश्च उल्लोडयति लोडुउन्माने डलयोरेकत्वात्‌॥कल्लोलः कंजलंतस्यलोलः उन्मादः तोर्लि कल्लते अनेन नद्यइतिशेषः कल्लअव्यक्तशब्दे बहुलंओलच्‌ द्वेमहातरंगस्य॥अंभसांभ्रमः आवर्तः स्यात्‌ आवर्तनं वृतुवर्तने घञ्‌ आवर्तश्चिंतनेवारिभ्रमेचावर्तने पुमानित्यु॰ मंडलाकारजलभ्रमणस्यैकं ६ पृषंति पर्षंति पृषुसेचने वर्तमानेइतिसाधु तदुक्तंकोशांतरे पृषन्मृगेपुमान्बिंदौनद्वयोः पृषतोपिनेति॥बिंदवः बिंदति बि

स्त्रियांवीचिरथोर्मिषु ५ महत्सूल्लोलकल्लोलौस्यादावर्तोंऽभसांभ्रमः॥ पृषंतिबिंदुपृषताः पुमांसोविप्रुषःस्त्रियः ६ चक्राणिपुटभेदाःस्युर्भ्र- माश्चजलनिर्गमाः॥

दिअवयवे बहुलंउः तदुक्तंकोशांतरे बिंदुर्दंतक्षतांतरे भ्रुवोर्मध्येरूपकाव्यकृतौचपृषतेपुमानिति॥पृषतः पर्षंति॥विप्रुषः प्रुषुप्लुषुदाहे भावेक्विप्‌ विगतारुल्काप्रुट्दाहोस्मात्‌ पृषत्क्लीबे बिंदुपृषतौपुंसि विप्रुट्स्त्री ६ चक्राणि वंचति वंचुगतौ रक्‌ वक्रः शनैश्चरेपुंसिपुटभेदेनपुंसकमित्युक्तत्वात्‌ गुरु चरणास्तु चक्राण्यपि तत्रचक्राकारेणयांत्यथइति तदुक्तंमेदिन्यां चक्रःकोकेपुमान्क्लीबंब्रजेसैन्यतरंगयोः राष्ट्रेदंभांतरेकुंभकारोपकरणास्त्रयोः जलावर्तेपीतिचादौ इति॥पुटभेदाः पुटंसंश्लिष्टंभिंदंति भिदिर्विदारणे अण्‌ पुटभेदस्तुनगरेजलौघेतटिनीमुखइतिहेमः॥भ्रमाः भ्रमंतिजलाअनेन हलश्च तदुक्तंकोशांतरे भ्रमोंऽबु निर्गमेभ्रांतौकुंदभ्रमणयोरपीति॥जलनिर्गमाः जलानांनिर्गमाः चत्वारियानिचक्राकारेणजलान्यधोयांतितेषां चक्रादिद्वयं चक्राकारेणजलानामधोयानस्य भ्रमा

दिहृयंजलनिस्सरणजालकस्य नद्यादौअधःस्थजलस्योर्ध्वनिस्सरणस्यैनिवामलं ॥ कूलं कूलयति कूल आवरणे अच् ॥ रोधः रुणद्धि रुधिर्आवरणे अ
सुन् ॥ तीरं तीरयति पारतीरेनिष्पत्तौ अच् ॥ प्रतीरं ॥ तटं तटति तटउच्छ्राये अच् रोधः स्नांतं अदंतोपि रोधःप्रोक्तश्चरोधसीतिसंसारावर्तः तटं त्रिलिंगंपंचतीरस्य ॥
परावर्चातीरेक्रमेण पारावारे उच्येते परंच अर्वाक् नद्याःपरतीरंपारं अर्वाक्तीरं अवारमित्यर्थः एकैकं ॥ तयोःपारावारयोःअंतरं मध्यं पात्रंस्यात् पिबंत्यत्र पांथ
स्माहा पातेष्ट्रन् तदुक्तंहैमे पात्रंतुकूलयोर्मध्येपर्णेनृपतिमंत्रिणि योग्यभाजनयोर्यज्ञभांडेमाधातुकर्तरीति एकं ॥ अंतर्वारिणः वारिणांतः मध्येयत्तटं सद्वीपइति
अंतरीपमितिचोच्यते द्विर्गताआपोत्र ऋक्पूरितिसमासांतः उप्रत्ययश्चांतइतिईत्वं अपांअंतर्गतं अंतरीपमिति अस्त्रियामितिअंतरीपउभाभ्यांसंबध्यते द्वे जलम-

कूलंरोधश्चतीरंचप्रतीरंचतटंत्रिषु ७ पारावारेपरावर्चीतीरेपात्रंतदंतरं ॥ द्वीपोःस्त्रियामंतरीपंयदंतर्वारिणस्तटं ८ तोयोत्थितंतत्पुलिनंसै
कतंसिकतामयं ॥ निषद्वरस्तुजंबालःपंकोःस्त्रीशादकर्दमौ ९ ध्यस्थस्थानस्य ८ तोयोत्थितंतत्पुलिनमुच्यते पुलति पुलमहत्वे इनन् त्रिकांडशेषेतु पुलिनं
द्वीपमुच्यतइति एकं ॥ सैकतं सिकताःसंत्यस्मिन् सिकतेतिअण् ॥ सिकतामयं सिकतानांविकारः मयट् द्वे वालुकामयतटस्य ॥ निषद्वरः निषीदंत्यत्र षद्लृविशरणगत्यवसा
दनेषु नौषदेर्निष्वरच् सदेरितिषत्वं इत्याद्यूह्यं तदुक्तंविश्वे निषद्वरःस्मरेपंकेनिशायांतुनिषद्वरेइति ॥ जंबालः जमति जमुअदने बाहुलकात् यद्वा जंबअदने जंबंआलाति
वा कः लादाने जंबालःशैवलेपंकेजगत्येप्रदनद्रुमे मेदकेपिप्पमद्येचपुंसिधूर्तैभिधेयवदित्सु ॥ पंकः पच्यते पचिविस्तारे घञ् पंकोःस्त्रीकर्दमेपापेइतिहैमः ॥ शादः शीयंतेःस्मि
न्ननेन शद्लृशातने णः इत्याद्यूह्यं तदुक्तंहैमे शादःकर्दमशाष्पयोरिति ॥ कर्दमः कर्दति कर्दकुत्सितेशब्दे कलिअमः पंकशब्दःपुंनपुंसकयोः पंचकर्दमस्य ९

जलोच्छ्रासाः जलानिउच्छ्रसंत्येभिः परिवहंत्येभिः श्वसप्राणने वह्नेरपियत्र् ॥परीवाहाः परीवाहोजलोच्छ्रासेमहीभृद्योग्यवस्तुनि परिवाहाइत्यपि द्वेमहद्भूजलस्य निर्गममार्गस्य जलप्रवृद्धिरेवपरीवाहइत्येके ॥ कूपकाः कुत्सिताः कूपाः कुत्सितेकः॥विदारकाः घञंतात्कः कूपकोगुणवृक्षंस्यात्तैलपात्रेककुंदरे इतिकोशांतरात् विदार्यंते इतिविदारणे द्वेशुष्कनद्यादौहिजलार्थंगर्ताः क्रियंतेतेषां॥स्रोतोहिथाकारिणःशिलादयः कूपकाइत्येके॥नौ नार्यं नौभिस्तारितुमर्हं नौवेतियत् जले नाव्यं नावानार्यं एकंनौतरणयोग्यजलस्य तत्त्रिषु॥नौः नुद्यते नुदप्रेरणे डौः यद्वा नयति णीञ्प्रापणे डः अवेःऊः॥तरणिः तरंत्यनया तृप्लवनतरणयोः अनिः तरणिस्तरणौकेः शौकुमार्योषधिभेदयोरितिहेमः॥तरिः अचइः अयंनौकायाः तदुक्तंहेमे तरिर्दशायांवेलायांवस्त्रादीनांचपेटकइति १० उडुपं उडुनोजलात्पाति पारक्षणे कःपीतिकः॥प्लुवः प्लवते प्लुङ्

जलोच्छ्रासाःपरीवाहाः कूपकास्तुविदारकाः॥नाव्यंत्रिलिंगंनौतार्येस्त्रियांनौस्तरणिस्तरिः १० उडुपंतुप्लवःकोलः स्रोतोंबुसरणंस्वतः॥आतरस्तरपण्यंस्याद्द्रोणीकाष्ठांबुवाहिनी ११

गतौ अच् उडुपश्चंद्रभेलयोरितिधरणिः प्लवः प्लक्षेप्लुतेकपौ शब्देकारंडवेम्लेंच्छजातौभेलकभेकयोः क्रमनिम्नमहीभागेकुलकेजलवायसे जलांतरेप्लुवंगंधतृणेमुस्तकभिद्यपीतिहेमः॥कोलः कोलति कुलसंस्त्याने अच् तदुक्तंविश्वे कोलःकोलंतुबदरीफलमिति कोलोभेलकउत्संगेकपाल्यांचित्रकेकिरौ॥कोलंतुबदरेकोलापिप्पल्यांचव्यभेषजइतिहेमश्च अयमल्पनौकायाः होडी पडाव इतिख्यातायाः॥स्वतः यदंबुसरणंतत्स्रोतइत्युच्यते स्रवति स्रुगतौ असुनःतुट् सांतमेकं तालव्यादिरपि॥आतरः आतरत्यनेन पुंसीतिघः आतरस्तरपण्यंस्यादनुत्तरमितिबोपालितः॥तरपण्यं तरस्यपण्यं तरणंअप् द्वेनद्यादितरणेदेयमूल्यस्य॥काष्ठांबुवाहिनी काष्ठमयीजलवाहिनीसाद्रोणीस्यात् द्रवति द्रुगतौ द्रोणिः बाहुश्चेतिनीङीषा काष्ठांबुसेचनी द्रुणिश्चेतिरूपरत्नाकरः काष्ठमुपलक्षणं,पाषाणादेः एकंद्रोणीइति ११

सांयात्रिकः समुदितानांगमनंद्वीपांतरगमनंवा संयात्रा साप्रयोजनमस्यास्तीति प्रयोजनं इतिठक् ॥ पोतवणिक् पोतेनोपलक्षितोवणिक् द्वे नौकयावाणिज्यकारिणः ॥
कर्णधारः कर्णश्चोत्रमरित्रंचधरति धृधारणे अण् ॥ नाविकः नावातरति नौद्व्यचतरतीतिठक् द्वे नाविकस्य नौपृष्ठदंडधारकस्येत्यन्ये ॥ नियामकाः नियच्छंतिपोतं ण्वुल्
नियामकः पोतवाहे कर्णधारेनियंतरि इतिकोशांतरे ॥ पोतवाहाः पोतंवहंति अण् द्वे पोतमध्यस्थितकाष्ठाग्रेदुष्टजलादिज्ञानायस्थितायेनियंतुंशक्तास्तेषां ॥ कूपकः
कूपेकायति सुपीतिकः कैशब्दे ॥ गुणवृक्षकः गुणानांरज्जूनांवृक्षः द्वे नौमध्यस्थरज्जुबंधनकाष्ठस्य कुवाडोलकाठीइतिख्यातस्य १२ नौकादंडः नौकायादंडः ॥ क्षेपणी
क्षिप्यते अनयेतिवा क्षिपः किच्चेत्यनिः बहुलंगुणः क्षेपणिरपि द्वे नौकावाहकदंडस्य वल्हेइतिख्या॰ ॥ अरित्रं ऋच्छत्यनेन ऋगतौ अर्तीनिइत्रः ॥ केनिपातकः केजले

सांयात्रिकः पोतवणिक्कर्णधारस्तुनाविकः ॥ नियामकाः पोतवाहाः कूपकोगुणवृक्षकः १२ नौकादंडः क्षेपणीस्यादरित्रंकेनिपातकः ॥ अ
भ्रिःस्त्रीकाष्ठकुद्दालः सेकपात्रंतुसेचनं १३ क्लीबेर्धनावंनावोर्धेतीतनौके तितु त्रिषु ॥

निपातोस्य हलदंताइत्यलुक्कन् द्वे कर्णस्यसुकाणूइतिख्यातस्य
॥ अभ्रिः अभ्रति अभ्र गतौ इन् अभ्रीत्यपि ॥ काष्ठकुद्दालः काष्ठस्यकुद्दालः द्वे पोतादेर्मलापनयनार्थंकाष्ठादिरचितकुद्दालस्य कुडतीइतिख्यातस्य ॥ सेकपात्रं सेकस्य
पात्रं ॥ सेचनं सिच्यतेऽनेन करणेल्युट् सेचनंक्षरणेसेकेनौकायाः सेकभाजनइतिविश्वमेदिन्यौ द्वे चर्मादिरचितस्यजलोत्सर्जनपात्रस्य बादलीडोलइतिख्यातस्य ॥ या
नपात्रंतुपोतोब्धिभवेत्त्रिषुसमुद्रियं सामुद्रिकोमनुष्योब्धिजानासामुद्रिकाचनौरितिक्वचित् १३ नावोर्धं अर्धनावंस्यात् नस्क्लीबे नावोद्विगोरर्धाच्चेतिटच् अतीतनौके
नौकामतीत्यवर्तमानेमनुष्यादौ अतितु अतीतानौर्येन नपुंसकेइतिह्रस्वः अतिनौः पुमान् स्त्रीवा त्रिषु एकं ॥

अतःपरंअगाधात् अगाधशब्दमभिव्याप्य त्रि धुवाच्यलिंगाइत्यर्थः॥ प्रसन्नः प्रसन्नास्त्रीसुरायांस्यादच्छसंतुष्टयोस्त्रिष्वित्युक्तत्वात्॥ अच्छः छोछेदने सुपीनिकः अ
छोभल्लूकेस्फटिकेमलेच्छाभिमुखेव्ययमितिहेमः द्वेनिर्मलस्य॥ कलुषः लुषति लुषहिंसायां इगुपेनिकः कस्यजलस्यलुषोयानकः कलुषंत्वाविलेपापेइतिविश्वः॥नच्छः
॥आविलः आविलति बिलभेदने इगुपेनिकः त्रीणिमलिनजलस्य १४ निम्नं निमननि म्नाअभ्यासे आतश्चोपेतिकः॥गभीरं गच्छति गाॾ्गतौ गम्लृगतौ गभीर
गंभीराविति निपातितौ त्रीणिगंभीरस्यरवोलइतिरव्यातस्य॥ तस्यगंभीरस्य तद्विपर्यये उत्तानंस्यात् उद्गतस्तानोविस्तारोऽस्मात् तदुक्तंकोशांतरे उत्ता नत्वगंभीरेस्या
दूर्ध्वास्यशयितेत्रिष्विति एकं॥अगाधं नास्तिगाधःस्थितिरत्र नञास्त्येतिसाधुः॥अतलस्पर्शं नविद्यतेतलस्पर्शोऽस्य द्वे अत्यंतगंभीरस्य॥ कैवर्तः केजलेवर्तते वृतु

त्रिष्वागाधात्प्रसन्नोच्छः कलुषोनच्छआविलः १४ निम्नंगभीरंगंभीरमुत्तानंतद्विपर्यये॥ अगाधमतलस्पर्शेकैवर्तेदाशधीवरौ १५ आना
यः पुंसिजालंस्याच्छणसूत्रंपवित्रकं॥ मत्स्याधानीकुवेणीस्याद्बडिशंमत्स्यवेधनं १६

वर्तने अच्॥दाशः दशतिमत्स्यान् दंशदशने दंशोष्टेतिसाधुः य
द्वा दाश्यते मूल्यमस्मै दाशृदाने घञ् दासइत्यपि तत्रेत्थं दासोभृत्येचशूद्रेचज्ञातेऽर्थितिचधीवरइत्यु०॥धीवरः दधातिमत्स्यान् छित्वरेत्यादिनानिपातः त्रीणिकैवर्तस्य
१५ आनायः आनयंति मत्स्याननेन श्र्यांतिघञ्॥जालं जलेक्षिप्यते शेपेइत्यण् तदुक्तंरभसे जालंवृंदगवाक्षयोः क्षारकानायदंभेषुनीपेनास्त्रीहयोषकइति द्वेजालस्य
॥शणसूत्रं शणोति शणगतौ अच् शणस्यसूत्रं॥ पवित्रकं पवित्राद्विपरीतलक्षणयासंज्ञायांकः द्वेशणसूत्रजालस्य॥मात्स्याधानी मत्स्याआधीयंतेऽत्र डुधाञ्धारणपो
षणयोः ल्युट्॥ कुवेणी कुत्सितंवेणंतेमत्स्याः हलश्चेतिघञ् वेणृगतौ द्वेमत्स्यबंधनकरंडिकायाः॥ बडिशं बलिनोमत्स्यान्श्यति शोतनूकरणे आतइतिकः डलयोरै
क्याद्बडिशमपि बडिशा बडिशी अयोःपिलमध्यावा॥मत्स्यवेधनं मत्स्यानांवेधनं द्वेमत्स्यवेधनस्य गलइति० १६

पृथुरोमा पृथूनिरोमाण्यस्य ॥ झषः झषति झषहिंसार्थः अच् ॥ मत्स्यः मद्यति मदीहर्षे स्यः ॥ मीनः मीनाति मीयतेवा मीञ्हिंसायां फेनमीनौ ॥ वैसारिणः विवि धंसरति सृगतौ णिनिः विसेतिअण् ॥ अंडजः अंडाज्जायतेस्म जनीप्रादुर्भावे डः ॥ विसारः विशेषेणसरति सृगतौ व्याधीतिघञ् ॥ शकुली शकलमस्यास्तीति अतइनिः शाकलंवल्कले: थैन्चेतितालव्यादावजयः अष्टौमत्स्यस्य ॥ गंडकः गडति गडसेचने क्वुन् ॥ शकुलार्भकः शकुलोत्रमत्स्यमात्रइतिगुरवः तस्यार्भकः द्वेमत्स्यविशेषस्य गरइतिख्यातस्य १७ सहस्रदंष्ट्रः सहस्रंदंष्ट्रायस्य ॥ पाठीनः पाठिंपृष्ठंनमयति णमप्रह्वत्वे अंतर्भावितणिः डुः अन्येतिदीर्घः तदुक्तंहैमे पाठीनोगुग्गुलुद्रुमे पाठकेमीनभेदेचे ति द्वेबहुदंष्ट्रस्यमत्स्यविशेषस्य ॥ उलूपी उविस्मयजनकंरूपमस्यास्ति अतइनिः रलयोरैक्यं ॥ शिशुकः कं तदुक्तंकोशांतरे शिशुकः शिशुमारेस्याद्दालकेलूपिनोरपीति

पृथुरोमाझषोमत्स्योमीनोवैसारिणोंऽडजः ॥ विसारःशकुलीचाथगंडकःशकुलार्भकः १७ सहस्रदंष्ट्रःपाठीनउलूपीशिशुकःसमौ ॥ नलमीन
श्चिलिचिमःप्रोष्ठीतुशफरीद्वयोः १८ क्षुद्राडमत्स्यसंघातःपोताधानमथोझषाः ॥

द्वेशिशुमाराकारमत्स्यस्य ॥ नलमीनः नलवनस्थोमीनः नलमीनश्चिलिचि मोत्त्रहन्त्रीनोद्विजस्तिमिरितिरत्नमाला डलयोरैक्यात् नडमीनोऽपि ॥ चिलिचिमः चिलिंचिंविलासंमिमीते माङ्माने कः ॥ चिलिचिमिरपि नलमीनश्चिलिचिमिरितिबोपालितः द्वेजलतृषाचारिमत्स्यविशेषस्यवेगसाइतिख्या० ॥ प्रोष्ठी प्रकृष्टओष्ठोयस्याः पररूपं नासिकेतिङीष् ॥ शफरी शफंराति रादाने कः पुंसितुप्रोष्ठः शफरश्च द्वेसहरीइति– ख्यातस्य शफरमत्स्यविशेषस्य १८ क्षुद्रांडमत्स्यसंघातः क्षुद्रादंडाज्जातामत्स्यास्तेषांसंघातः पोताधानंस्यात् पोतोऽर्भकआधीयतेऽत्र धाञोल्युट् ॥ अ थो झषविशेषाः उच्यंते ॥

५ ५ ५ ५ ५ ५

रोहितः रोहति रुहबीजजन्मप्रादुर्भावे इतन् तदुक्तंकोशांतरे रोहितंकुंकुमेरक्तेऋज्वृशाक्रशरासने पुंसिस्यान्मीनमृगयोर्भेदेलोहितकर्दमे इति एकं रोहिइतिप्रसिद्धस्य ॥मद्गुरः मज्जति मस्जेर्निपातः मंगराइतिप्रसिद्धः॥शालः शाड्यते शाडृश्लाघायां डलयोरैक्यं घञ् सालोपि सालोवरुणसर्जयोरितिरभसे तुदंत्यादिः शालोह लेमत्स्यभेदेशालोकस्तन्मदेशयोरितिहैमः चक्रांकितमत्स्यइत्यर्थः एकं॥राजीवः राजीरेखास्यास्ति अन्येतिवः राजीवोमीनसारंगभेदयोरितिहैमः अब्जमपि एकं राया इतिप्रसिद्धः॥ शकुलः शक्नोतिगंतुंवेगेन शकॢशक्तौ बहुलंउलच् एकंसौराइतिप्रसिद्धः॥तिमिः ताम्यति तमुग्लानौ इन् १९ तिमिंगिलः तिमिंगिरति गृनिगरणे मूले तिकः आदिशब्दान्नंद्यावर्तादयोऽन्ये पृथक् एकैकं॥यादांसि यांतिवेगेन याप्रापणे असुन् बहुलदुक्॥ जलजंतवः जलानांजंतवः द्वे जलचरमात्रस्य॥तद्भेदाः तेषांजल

**रोहितोमद्गुरःशालोराजीवःशकुलस्तिमिः १९ तिमिंगिलादयश्चाथयादांसिजलजंतवः॥तद्भेदाःशिशुमारोद्रशंकवोमकरादयः २० स्यात्कुलीरःकर्कटकःकूर्मेकमठकच्छपौ॥**

जंतूनांभेदाउच्यन्ते शिशुमारः शिशून्मारयति मृङ्प्राणत्यागे अण् शिशुमारोंबुसंभूतजंतौतारात्मकाच्युते इतिविश्वमेदिन्यौ शिरसइतिख्या तः॥उद्रः उनत्ति उंदीक्लेदने रक् हूदइतिख्यातः॥शंकुः शंकतेऽस्मात् खरुशंकुइतिसाधुः सकूइतिख्यातः तदुक्तंहैमे शंकुःपत्रशिराजालेसंख्याकीलकशंभुषु यादोस्त्र भेदयोर्मेढ्रइति॥मकरः कृणाति कॄहिंसायां अच् पृषोदरादिः यद्वा मंकते मकिभूषायां अच् मगरइतिप्रसिद्धः आदिनाजलहस्त्यादयः २० कुलीरः कुलति कुलसंस्त्याने कौलीयते लिङ्श्लेषणे इतिः अग्रेण कुलिनंईरयति कुलिरइत्यपि॥कर्कटकः करोति कटेवर्षावरणयोः कृणातेर्विच् अच् स्वार्थेकः करश्चासौकटश्च कर्कस्वेनवर्णेटलति वा टलगतौडः करकटइत्यपि करकडइतिगुरवः तदुक्तंहैमे कर्कटः कुलिरइति द्वे कुरलें खेंकडाइतिख्या०॥ कूर्मः को ऊर्मिर्वेगोस्य योगविभागादच् ऊर्मिस्त्रीपुंसयोर्वी

च्यांप्रकाशेवेगभंगयोरितिरभसः॥कमठः काम्यते कमुकांतौ रठः केजलेमठतीतिवा मठमदनिवासयोः अच् कमठः कच्छपेपुंसिभांडभेदेनपुंसकमित्य०॥कच्छपः क
च्छेनपिबति पापाते स्रपीतिकः अन्यत्रकच्छपीत्यपिपाठः कच्छपीवल्लकीभेदेडुलीस्फुद्रगदांतरे पुंसिनिध्यंतरेकूर्मेमल्लबंधांतरेपिचेतिविश्वमेदिन्यौ त्रीणिकांसवइति
रव्या०॥ग्राहः गृह्णाति ग्रहउपादाने विभाषाग्रहइतिणः तदुक्तंहैमे ग्राहोग्रहेजलचरइति॥अवहारः अवहरति हरतेर्णः तदुक्तंहैमे अवहारस्तुयुद्धादिविश्रांतौग्राहचोरयोः
निमंत्रणोपनेनव्यइति द्वेगोहनाडेसावजइतिरव्या०॥नक्रः नक्रामति दूरस्थलं क्रमुपादविक्षेपे डः नक्रंनासाग्रदारुणोः नक्रोयादसीतिहैमः॥कुंभीरः कुंभीहस्ती नमीरयति
अण् द्वेनक्रस्यग्राहविशेषस्य सुसरइतिरव्या०॥ महीलता मह्याःलतेव २१ गंडूपदः गंडवो ग्रंथयः पदान्यस्य॥किंचुलकः किंचित् चुंलुंपति वार्तिकनिर्दिष्टाच्चुलुंपातेडः किं

ग्राहोऽवहारोनक्रस्तुकुंभीरोथमहीलता २१ गंडूपदःकिंचुलकोनिहाकागोधिकासमे॥रक्तपातुजलौकायांस्त्रियांभूम्निजलौकसः २२ मु
क्तास्फोटःस्त्रियांशुक्तिः

चिलुकइत्यपि चयंजलचरभेदस्य केंचू काडू दानवार गांडोळ इतिरव्या०॥निहाका नियतंजहातिभुवं नौहश्चेतिसाधुः॥गोधिका गु
ध्यति गुधपरिवेष्टने ण्वुल् द्वेजलगोधिकायाः पाण्यातील घोरपड इतिरव्यातायाः॥रक्तपा रक्तंपिबति आतश्चेकः॥तदुक्तंकोशांतरे रक्तपास्याज्जलौकायांडाकिन्यांनानु
रास्सेइति॥जलौका जलमोकोऽस्याः ओकउचः कइतिसिद्धेनसमासः॥जलौकसः स्त्रियांभूम्नि उचः कइतिनिपातितोऽदंतओकशब्दः जलौकातुजलौकास्याज्जलूका
चजलौकसीतिसंसारावर्तात् बहुवचनंप्रायिकं जलौकापिजलौकास्याज्जलूकाजलजंतुकेतितारपालोपि त्रीणिजळूइतिप्रसिद्धस्य २२ मुक्तास्फोटः मुक्ताःस्फुटंत्यत्र स्फुट
विकसने हलइतिघञ्॥शुक्तिः शुच्यति शोचति शोकंनिया अच्य अभिषवे शुचशोके शुक्रगतौवा क्तिच् तदुक्तंकोशांतरे शक्तिःकपालशकलेशंखेशंखनखेपिचेति द्वेशुक्तिकायाः॥

अ०कां०

५५

शंखः शंखनति खनुअवदारणे अन्यइतिडः शाम्यत्यलक्ष्मीर्वा शमुउपशमे सण्यर्थात् खः॥ कंबुः काम्यते कमुकांतौ जंब्वादिः कंबुर्वलयशंखयोरित्यु० हे शंखस्य अ-
स्त्रियौपुंनपुंसकौ॥ क्षुद्रशंखाः क्षुद्राश्चतेशंखाश्च शंकते शकिशंकायां अनुदात्तेतश्चेयुक् कन्॥ शंखनखाः शंखस्यनखइवेति हे सूक्ष्मशंखानां॥ जलशुक्तयः शं
बूकाः स्युः उलूकादिः जलमात्रजाः शुक्तयः शंबूकाननपुंसके इतिमेदिनेर्हिलिंगता शंबूकः शंबुकश्चैवपूर्वः कांतश्चसर्वदा ककारेणविनाशेषोदृश्यतेग्रंथविस्तरइ
त्युत्पलिनी २३ भेकः बिभेति ञिभीभये इण्भीकेतिकन् भेकोमंडूकमेघयोरित्युक्तत्वात्॥ मंडूकः मंडयतिजलाशयं मंडतेवा मडिभूषायां शलिमंडिभ्यांऊकन् न
दुक्तं हैमे मंडूकपर्ण्यामंडूकी मंडूको भेकशोणकाविति॥ वर्षाभूः वर्षासुभवति भुवः संज्ञायां वर्षाभूः स्त्रीचशोथघ्न्यां भूलनाप्लवयोः पुमानितिविश्वमेदिन्यौ॥ शालू

शंखःस्यात्कंबुरस्त्रियौ॥ क्षुद्रशंखाः शंखनखाः शंबूकाजलशुक्तयः २३ भेकेमंडूकवर्षाभूशालूरप्लवदर्दुराः॥ शिलीगंडूपदीभेकीवर्षाभ्वी
कमठीदुलिः २४ मद्गुरस्यप्रियाशृंगी

रः शालते शालकत्थने खर्जपिंजादिभ्यइतिऊरः डलयोरैक्यं तत्र शाडते शाडृगतौ परि
सरकृकलासस्वेदसालूरइत्यूष्मविवेकाद्दंत्यादिरपि प्लवः प्लवते प्लुङ्गतौ अच् तदुक्तंकोशांतरे प्लवः प्लुसे प्लुतौकपाविति॥ दर्दुरः दृणाति शब्दैः कर्णौ दृविदार-
णे मुकुरदर्दुरौ तदुक्तंकोशांतरे दर्दुरः पर्वतेपुंसिस्त्रियांश्वीषड्जमभाजने दर्दुरस्तोयदेभेकेवाद्यभांडाद्रिभेदयोरिति षट्भेकस्य॥ शिली शिलति शिलउंछे इगुपेतिकः॥
गंडूपदी व्याख्यातं हेस्वल्पगंडूपदजातेः॥ भेकी॥ वर्षाभ्वी गौरादिः वर्षाभूरपि भेक्यांपुनर्नवायांस्त्रीवर्षाभूर्दर्दुरेपुमानितियादवः हे स्त्रीभेकजातेः॥ कमठी पुंयो
गेजातौवाङीष्॥ दुलिः दोलति दुलउत्क्षेपे इगुपेतिकिः हे कूर्म्याः २४ मद्गुरस्य मत्स्य भेदस्यप्रियाशृंगीत्युच्यते शृणाति शृहिंसायां शृणातेर्ह्रस्वश्चेतिगन्
तुट्च एकं॥

दुर्नाम्मा दुष्टंनिंदितंनामास्याः दुर्नाम्नी अनउपेनिवाङीष्॥दीर्घकोशिका दीर्घः कोशोयस्याः आनिङीषंतात्कन्-ह्रस्वः इत्याह्यूहां द्वेजलूकाकारस्यजलचरविशेषस्य॥जलाशयाः जलमाशयोहृदयमस्य जलमाशेते तिष्ठन्यत्रेतिवा पुंसीनियः तदुक्तंकोशांतरे जलाशयोजलाधारेस्यादुशीरे॥न्यलिंगकमिति॥जलाधाराः जलानांआधाराः द्वेनदा-गादीनां त्र्यजलाशयेषु अगाधजलः-ह्रदउच्यते अगाधमतलस्पर्शजलंयस्य -ह्रादनेन्ह्रादअव्यक्तेशब्दे अच् पृषोदरादिः एकं २५ उपकूपजलाशये आहावः निपानमाहावः निपानंस्यात् पिबतेःकरणेनिल्युट् इतिद्वे आह्वयंतेऽत्र नियतंपिबंत्यस्मिन् द्वेकूपसमीपेयोजलाशयः कूपो ध्द्धृतांबुस्थापनीयशिलादिरचितोगर्तः यत्रात्यंतंसुखेनगोमहिषादयः पिबंति तस्य॥अंधुः अम्यते अमगत्यादौ अर्जीतिकुः यद्वा अंधयंति अंधुरस्युपघाते पृगेतिसाधुः॥प्रहिः प्रन्हियते कूपेः इः डिच्च॥कूपः कौति कुशब्दे

दुर्नामादीर्घकोशिका॥जलाशयाजलाधारास्तत्रागाधजलोन्ह्रदः २५ आहावस्तुनिपानंस्यादुपकूपजलाशये॥पुंस्येवांधुःप्रहिःकूपउदपानंतु पुंसिवा २६ नेमिस्त्रीकाऽस्यवीनाहोमुखबंधनमस्ययत्॥पुष्करिण्यांतुखातंस्यादखातंदेवखातके २७

कुयूइतिपः कुत्सितनाईषद्वाआपोऽत्र ऋक्पूर् इतिसमासांतः ऊदेत्यत्रदीर्घनिर्देशादन्यत्रापिल्यकट्॥उदपानं उदकंपिबंत्यस्मिन् पुंसिवा चत्वारिविहारइति०॥२६॥अस्यकूपस्यनेमिः अंतेरज्वादिधारणार्थंदारुयंत्रसात्रिका संख्यायाः संधेतिकन् त्रिकाकूपस्यनेमौस्यात्त्रिकंपृष्ठाधरेस्त्रियामितिविश्वमेदिन्यौ हानराहाटइतिख्यातस्यैकं॥अकूपस्यपाषाणादिभिर्यन्मुखबंधनं सवीनाहउच्यते विनह्यतेनेन नहबंधने यत्रदीर्घः विनाहइत्यपि नंदीपटइतिख्यातस्यैकं॥पुष्करिणी पुष्कराणिसंत्यस्यां मत्वर्थेइनिः॥खातं अखानि खनुअवदारणे क्तः कर्मणि अतएवअखानिइति चिण्णंतमादर्शि द्वेपुष्करिण्याः॥अखातं नञ्पूर्वान्क्तः॥देवखातकं देवेनखातं अखातोदेवखातकइतिपुंस्कांडेःभरदत्तात्पुंस्यपि द्वेअकृत्रिमस्थानस्य देवह्रदस्य जलाशयस्येत्यन्ये २७

पद्माकरः पद्मानामाकरः तडागः तडयते तडआघाते नडादित्वं तदुक्तंविश्वे तडागस्तुजलाधारविशेषेयंत्रकूपकेइति ॥ कासारः कासनै कासृशब्दे आरन् पद्मा इषत्सारोस्य कोः कादेशः मत्वर्थेअच् इत्यायुक्तं ॥ सरसी स्त्रियते सृगतौ असुन्ङीष् सरः पंचनडागस्य तडागइत्यत्रतटागइत्यपि तटाकतडागावपि सतुअस्त्रियां अत्रपद्मादिदेस पद्मागाधजलाशयस्य कासारादित्रयंकृत्निमपद्माकरस्येत्यपिगतं सरसीस्त्री सरः सांतं असुनंतत्वात् वेशंतः विशंत्यत्रगेकादयः विशप्रवेशने जृविशिभ्यांझच् पल्वलं पलतिपल्यतेवा पलगतौ वलन् पुंस्यपि वेशंतः पल्वलोस्त्रीतिवाचस्पतिः ॥ अल्पसरः अल्पंचतत्सरश्च त्रीणिस्वल्पसरसः वापी वपंत्यस्यां वसिवपीतिइञ् कृदिके तिवाङीष् नच वाप्यं वापिरपिस्मृतेतिद्विरूपकोशः दीर्घिका दीर्घेव संज्ञायांकन् हदीर्घिकेतिख्यातायाः २८ खेयं खन्यते खनुअवदारणे ईचखनः परिखा प

पद्माकरस्तडागोस्त्रीकासारः सरसीसरः ॥ वेशंतः पल्वलंचाल्पसरोवापी तुदीर्घिका ॥ २८ ॥ खेयंतुपरिखाधारस्त्वंभसांयत्रधारणम् ॥
स्यादालवालमावालमावापोथनदीसरित् ॥ २९ ॥

रितः खन्यतेइति अन्येतिडः डेंदुर्गाद्विहिर्येत्यरितः खातं क्रियतेतस्यचरइति प्रसि द्धस्य यत्र अंभसाधारणंसेचादिसेकार्थंजलानांसंग्रहणंसआधारः स्यात् आधियतेजलमस्मिन् अध्यायेतिघञ् तदुक्तंकोशांतरे आधारश्चाधिकरणेप्यालवालेंऽबुधा रणइति यदपि अपांधारणमाधारस्तदल्पंचालवालकमिति एकं बांध इतिख्यात० आलवालं आसमंताज्जलस्यलवमालाति लाआदाने आवलतेंभोनेन वलसंव रणे हलइतिघञ् अलवालमपि तत्रेत्थं लवमालाति तद्भिन्नं नञ्समासेंहृस्वादीत्यन्ये आवालं आईषत्वालाःवृक्षाअत्र आवापः आवपंतिजलमत्र डुवप्बीजतंतु- संताने घञ् त्रयंवृक्षादिमूलेसमंततोः प्रसोधारणार्थे यद्देष्टनंतस्य अळे इतिख्यातस्य नदी नदति णदअव्यक्तेशब्दे अच् सरित् सरति सृगतौ सतेरितिः २९

तरंगिणी तरंगाःसंत्यस्यां इनिः शैवलिनी शैवलमस्त्यस्यां तटिनी तटमस्त्यस्याः ह्रादिनी ह्रदाः संत्यस्यां ह्रदिनीइत्यपि एतेषु इन्नंतात्ङीप् धुनी धुनोतिवेतसादि-
न् पृषोदरादिः स्रोतस्वती स्रोतांसिसंत्यस्याः स्रोतस्विनीत्यपि द्वीपवती द्वीपमस्त्यस्यां स्रवंती स्रवति लटः शतृङीप् निम्नगा निम्नंगच्छति गम्लृगतौ डः आपगा
अपांसमूहो आपंतेनगच्छति समूहेण गच्छेर्डः अपगेतिह्रस्वादिरपि विद्यादगारमागारमपगामापगामपीतिद्विरूपकोशः द्वादशनद्याः ३० गंगा गच्छति गन् गम्य द्यो
रितिगन् विष्णुपदी विष्णुः पदंस्थानंयस्याः गौरादिः तदुक्तंहैमे विष्णुपदंनभो ज्ञयोः विष्णुपदस्तु क्षीरोदे विष्णुपदीसुरापगेति जन्हुतनया जन्होः राजर्षेस्तनया
सुरनिम्नगा सुराणांनिम्नगा भागीरथी भगीरथस्येयं तस्येदं त्रिपथगा त्रयाणांपथांसमाहारस्त्रिपथंतेनगच्छतिडः त्रिस्रोताः त्रीणिस्रोतांसियस्याः भीष्म

तरंगिणीशैवलिनीतटिनीह्रादिनीधुनी ॥ स्रोतस्वतीद्वीपवतीस्रवंतीनिम्नगापगा ॥ ३० ॥ कूलंकषानिर्झरिणीरोधोवक्रासरस्वती ॥ गं
गाविष्णुपदीजन्हुतनयासुरनिम्नगा ॥ भागीरथीत्रिपथगात्रिस्रोताभीष्मसूरपि ॥ ३१ ॥ कालिंदीसूर्यतनयायमुनाशमनस्वसा ॥ रेवातुनर्म
दासोमोद्भवामेकलकन्यका ॥ ३२ ॥

सूः भीष्मंसूतेसा षूङ् प्राणिप्रसवे क्विप् अष्टौभागीरथ्याः ३१ कालिंदी कलिंदस्येयं अणंतात्ङीप् सूर्यतनया सूर्यस्य
तनया यमुना यच्छति यमउपरमे अर्जियमिइतिउनन् शमनस्वसा शमनस्यस्वसा चत्वारियमुनायाः शमनस्वसा न्तदंता रेवा रेवृ प्लवगतौ अच् नर्मदा नर्मददातिकः द्य
तिवा डुदाञ्दाने दोअवखंडनेवा नर्मदः केलिसचिवेनर्मदासरिदंतरेइतिविश्वमेदिन्यौ सोमोद्भवा सोमात्सोमवंशजात्पुरूरवसउद्भवति अच् तेनावतारितत्वात् यद्वा
सोमोमृतमुद्भवत्यस्याः स्वर्गप्रदत्वात् सोमाद्रुद्रादुद्भवति मेकलकन्यका मेकलस्यऋषेरद्रेर्वाकन्यका चत्वारिनर्मदायाः ३२ ॥श्रीसितारामप्रसन्न॥

करतोया करस्यतोयं नदत्रास्ति मत्वर्थेन् सदानीरा सदानीरंयस्याः इ्गौरीविवाहेशंकरहस्तेदत्तंकन्यादानोदकं तस्मात् जातायाः यदुक्तं प्रथमंकर्कटेदेवी त्र्यहंगंगारज
स्वला सर्वारक्तवहानद्यः करतोयांबुवाहिनीति बाहुदा आतइनिकः बाहुर्छिन्नंदत्तवतीलिखितस्यऋषेः यद्वा बहुदस्यकार्तवीर्यस्येयंतेनावतारित्वात् अत्रपक्षे अजादिः
सैतवाहिनी सितानिवाहनानियस्यार्जुनस्यतस्येयं अण् यद्वा सितस्यार्जुनस्येयं सैतीच्यासौवाहिनीच इ्कार्तवीर्यार्ज्जुनेनयावतारिता तस्याः शतद्रुः शतधाद्रवति
द्रुगतौडुः वसिष्ठशापभयाच्छतधाद्रुताशतद्रुःजातेत्यर्थः शुतुद्रिः शुपुजितंतुदति तुदव्यथने बहुलंरुक् इ्शतरुद्रेतिदेशभाषयाप्रसिद्धायाः विपाशा पाशविमो
चयति सत्येतिमोचनेणिन् अत्र विपाट् विपट्शांतत्वात् षत्वं शकारांता इ्पाशमोचिनीतिख्यातायाः ३३ शोणः शोणति शोणृवर्णगत्योः अच हिरण्यवाहः हिर

करतोयासदानीराबाहुदासैतवाहिनी ॥ शतद्रुस्तुशुतुद्रिःस्याद्विपाशातुविपाट्स्त्रियाम् ॥ ३३ ॥ शोणोहिरण्यवाहःस्यात्कुल्याल्पाकृ
त्रिमासरित ॥ शरावतीवेत्रवतीचंद्रभागासरस्वती ॥ ३४ ॥ कावेरीसरितोन्याश्च

ण्यंवहति अण् इ्नदविशेषस्य शोणनदीतिप्रसिद्धस्य याःल्पाकृ
त्रिमासरित्साकुल्यास्मात् नत्रसाधुरितियत् तालव्यांतं एकं कुल्यानदीकुल्यमस्थिकुल्यावारिप्रणालिकेतिधरणेर्नदिमात्रेपि शरावती शराःसंत्यस्यां वेत्रवती वेत्रम
स्त्यस्यां उभयत्रमतुप् चंद्रभागा चंद्रभागयोः पर्वतयोः इयं तत्रभवत्वात् अण् चंद्रभागाचांद्रभागा चाद्रभोगीचसामता चंद्रभागीत्वसैवोक्तेतिद्विरूपकोशः
सरस्वती सरांसिसंत्यस्यांमत्वंतात्ङीप् ॥ ३४ ॥ कावेरी कस्यजलस्यवेरंशरीरंतस्येयं अणि आदिवृद्धिः तदुक्तंकोशांतरे कावेरीस्यात्सारिद्भेदेपण्यनारीहरिद्रयोरिति
एतेपंचसरिद्विशेषाः एकैकं अन्याश्चसरितः कौशिकीगंडकीचर्मण्वतीगोदावर्यादयः स्युः

संभेदः संभिद्यंते मिलंत्यत्र भिदिर् विदारणे हलश्चेति घञ् सिंधुसंगमः सिंध्वोः संगमः द्वे नदीमेलनस्य पयसः जलस्य पदव्यां निर्गमनमार्गे मकरमुखादिरूपायां प्रणा लीत्येकं तद्द्वयोः पुंसि तु प्रणालः नल्यते नल बंधने कर्मणि घञ् उपसर्गादिति णः ३५ उत्तरौ दार्विकसारवौ त्रिषु स्यातां यथा देविकायां नद्यां भवं दाविकं दीव्यते दिवु क्री डायां ण्वुल् गुणः भवार्थे अण् देविकाशिंशपेति आद्यच आत्वं सरस्वत्यां भवं सारवं सरति सर्तेरसुः भवार्थेऽण् दांड् आयनेति निपातनात्साधुः एकैकं स्त्रियां तु दावि की सारवी अणंतत्वात्साधुत्वं ङीप् सौगंधिकं शोभनो गंधः प्रयोजनमस्य विनयादित्वं प्रयोजनमिति ठक् सौगंधिकं तु कल्हारे पद्मरागे च कत्तृणे इत्युक्तत्वात् क ल्हारं कस्य जलस्य हार इव केन ल्हादते वा अच् पृषोदरादिः द्वे संध्याविकासिनः शुक्लसरोजस्य हल्लकं हल्लति हल्ल विकासने ण्वुल् पद्मासंपदादिः हल हलं लातीति कः

संभेदः सिंधुसंगमः॥ द्वयोः प्रणाली पयसः पदव्यां त्रिषु तूत्तरौ ॥ ३५॥ देविकायां सरस्वत्यां च भवेद्दाविकसारवौ ॥ सौगंधिकं तु कल्हारं ह ल्लकं रक्तसंध्यकम् ॥ ३६॥ स्यादुत्पलं कुवलयमथ नीलांबुजन्म च ॥ इंदीवरं च नीलेऽस्मिन् सिते कुमुदकैरवे ॥ ३७॥

स्वार्थे कन् इत्याद्युक्तं रक्तसंध्य कं रक्ता संधा यस्य संधान् अकानि अककुटिलायां गतौ मूलविभुजादित्वात्कः द्वे रक्तकल्हारस्य ३६ उत्पलं उत्पलति पल गतौ पचाद्यच् कुवलयं कोर्वलयमिव शोभाकरत्वात् इत्याद्युक्तं कु वलं तूत्पलं कुवमिति त्रिकांडशेषः द्वे कुमुदस्य कमलसाधारणस्येत्यन्ये नीलेऽस्मिन्नुत्पले नीलांबुजन्म नीलं च तदंबुजन्म च इंदीवरं इंदति इदि परमैश्वर्ये इगुपधज्ञेति इगुपधादिके तिङीष् इंदीलक्ष्मीस्तस्या वरमिष्टं इंदीवरं कुवलयेऽशतावर्यां च योषितीत्युक्तत्वात् द्वे नीलोत्पलस्य इंदिवरं इंदीवारं इत्यपि सितेऽशुक्लेऽस्मिन्नुत्पले कमुदं कौ मोदते मुद हर्षे मूलविभुजादित्वात्कः कैरवं के जले रौति रु शब्दे पचाद्यच् तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् कैरवस्य हंसस्येदं वा तस्येदमित्यण् आदिवृद्धिः द्वे शुक्लोत्पलस्य ३७

एषांउत्पलविशेषाणां कंदेनाममूलं शालकंस्यात् शल्यते शलतिवा .शलचलनसंवरणयोः शालिमंडिभ्यामू कन् इत्थिश्च एकंवारिपर्णी वारिणिपर्णान्यस्याः पाककर्णे लिङीष यद्वावारिणि पर्ति पृपालनपूरणयोः धापृइतिनः जातेरितिङीष् कुंभिका कुंभोस्त्यस्याः मत्वर्थेठन् हेजलकुंभितख्यातायाः जलनीली जलंनीलयति नीलवर्णेकर्मण्यण इत्यादृह्यं शेवालं जलेशेतेतिष्ठति शीङेवालञ् शैवलःवालंन् शेवालश्चापिशैवालः शेवलोजलनीलि का त्रीणिशेवाळइतिप्रसिद्धस्य कुमुद्वती कुमुदानिसंति कुमुदनडवेतसेभ्योडमतुपूझन् इतितत्वं ३८ कुमुदिनी अतइनिः द्वेकुमुदिन्याः कुमुदयुक्तदेशस्यच नलिनी नडाःसंत्यत्र डलयोरैक्यं अतएव नडिन्यपि बिसिनी बिसमस्त्यस्याः पद्मिनी पद्मानिसंत्यस्यां पुरवशब्दात मृणालिनीत्यादयाः तदुक्तंमेदिन्यां पद्मिनीपद्मसंघातेस्त्रीविशेषेसरोंबुजइति पद्मिनीयोषिदंतरे पद्मं पद्यते

शालूकमेषांकंदःस्याद्वारिपर्णीतुकुंभिका ॥ जलनीलीतुशैवालंशैवलोथकुमुद्वती ॥ ३८ ॥ कुमुदिन्यांनलिन्यांतुबिसिनीपद्मिनीमुखाः ॥

वापुंसिपद्मंनलिनमरविंदंमहोत्पलं ॥ ३९ ॥ सहस्रपत्रंकमलंशतपत्रंकुशेशयम् ॥

पदगतौ पद्मोःस्त्रीपद्मकेव्यूहनिधिसंख्यांतरेंबुजइत्यर्कत्वात् नलिनं नलति णलगंधे अरविंदं अलंशीघ्रंलिप्सांविंदति अकाराणिपत्राणिविंदतिवा महोत्पलं महच्चतदुत्पलंच तदुक्तंरभसे उत्पलं कुष्ठभूरुहे इंदीवरेमांसशून्येद्यति-३९ सहस्रपत्रं सहस्रंपत्राण्यस्यंकमलं कंजलं अलति अलभूषणादौ यद्वा काम्यते कमुकांतौ तदुक्तंहैमे कमलंक्योम्निभेषजे पंकजेसलिलेताम्रे कमलस्तु मृगांतरे कमलाश्चावरंनार्योरिति ३९ शतपत्रं शतंपत्राण्यस्य शतपत्रशिखंडिनि दार्वाघाटेसारसेच कमलेतुनपुंसकमिति विश्वमेदिन्यो कुशेशयं कुशेजलेशेत अधिकरणेशेतेरित्यच् शयवासित्यलुक्

पंकेरुहं पंकेरोहतिरुहप्रादुर्भावे इगुपेतिकः तत्पुरुषेइत्यलुक् तामरसं तामरंघृतमर्णश्चेतिरुद्रः तत्रसस्ति अन्येष्योपीतिडः यद्वा तम्यते तमुकांक्षायां घञ्निषेधानित्य त्वात् घृत्यिः रसं रस्यते रस आस्वादने ण्यंतादेरच् तामंचतद्रसंच सारसं तत्रभवइत्यण् सारसंसरसीरुहे सारसःपुष्करारव्येस्यादितिहेमः सरसीरुहं सरस्यांरोहति मूलविभूजादिःइगुपधेतिप्रांच ।स्त्र्म तत्रउपपदनिबंधनत्वाभावेनदर्शितविग्रहासंभवात्गणेउभयविधसंभवात् युक्तोविग्रहः ४० बिसप्रसूनं बिसस्यप्रसूनं राजीवं केसरस्यराज्यस्त्यस्य अन्यष्योपिदृश्यतेइतिवः राजीवंनलिनेनालुभेदेहरिणमीनयोरित्युक्तत्वात् पुष्करं पुष्णाति पुषपुष्टौ पुषःकित्इति करन् अंभोरुहं अंभसिरोहतिकः षोडशाकमलस्य वापुंसितिषोडशानांलगति तत्र पुंडरीकं पुंडयति मंडिभूषायां पुडिचकर्करीकादयश्चेत्यरीकन् तदुक्तंकोशांतरे पुंडरीकंसितांभोजेसितछत्रेच-

पंकेरुहंतामरसंसारसंसरसीरुहं ॥४०॥ बिसप्रसूनराजीवपुष्करांभोरुहाणिच ॥ पुंडरीकंसितांभोजमथरक्तसरोरुहे ॥ ४१॥ रक्तोत्पलंकोकनदंनालोनालमथास्त्रियां ॥ मृणालंबिसमब्जादिकदंबेखंडमस्त्रियां ॥ ४२॥

भेषजेइति सितांभोज्यं सितंशुक्लंचतत् अंभोजंच द्वेसितकमलस्य रक्तसरोरुहं रक्तंचतत् ॥ ४१॥ रक्तोत्पलं रक्तंचतदुत्पलंच कोकनदं कोकांश्चक्राप्नदति णदअव्यक्तेशब्दे अंतर्भावितण्यर्थात्मूलविभूजादित्वात्कः तदुक्तंविश्वे अथकोकनदंरक्तकुमुदेरक्तपंकजेइति त्रीणिरक्तकमलस्यकोकनदमितिरक्तकुंदेपिवर्त्तते तत्रेत्थं रक्ताब्जेरक्तकुंदेचबुधैः कोकनदंस्मृतंमिति नालः नलति णलबंधनेज्वलितिइतिणः नालं तदुक्तंकोशांतरे नालंनालीपद्मखंडेनालीशाककदंबकइति एवंनालानालीच द्वेपद्मादिदंडस्य मृणालं मृण्यते मृणहिंसायां तमिविशिइत्यादिनाकालन् तदुक्तंविश्वे मृणालंनलदेक्लीबंपुंभपुंसकयोर्बिसइति बिसं बिसति बिसप्रसरणे इगुपेतिकः मृणालेतुबिशंबिसमितिद्विरूपकोशः मृणालिगुणापचयेस्त्रीत्वात् षिद्गौरेतिङीष् मृणालः - द्वेमृणालस्यभिसेइतिरव्यातस्य अस्त्रियांक्लीबपुंसयोः अब्जादिकदंबे कमलादीनां व्रातेखंडमित्येकंनामस्यात् अस्त्रियां शंडःशडिरुजायांसंघातेच। घञ् लणुदाने अम-

ताडुः बहुलंषत्वाभावः षंडः तालव्योमूर्द्धन्यो। आदिकदंबषंडशब्दोयंमूर्द्धन्यएवचषमेपूर्वाचार्यैर्विनिर्दिष्टइत्यूष्मविवेकः ४२ करहाटः करंहाटयति हस्तदीसो कर्मण्यण् तदुक्तंहैमे करहाटः पद्मकंदेपुष्पद्रुमविशेषयोरिति शिफाकंदः शिफामूलतरूप्ररोहस्तत्सहितः कंदः कंदोमूलमित्यर्थः शिफेतिचकंदमितिचपृथकुनामनीइत्यन्ये किंजल्कः केजलेसरसि स्तगतो पचाद्यच् हलदंताइत्यलुक् केशोर्यतेवा शृहिंसायां अप् तदुक्तंकोशांतरे केसरोहंगुनिर्क्ष्वांवंकिंजल्केनस्त्रियांपुमान् सिंहच्छटायांपुन्नागे बकुलेनागकेसर इति केशरइत्यपि द्वेकेसरस्य संषर्तिका संवर्तते वृतुवर्तने रुदिषिकुषिवृतिइति इन् संवर्तिर्नवपत्रिकेतिबोपालितः नवदलं नवंचतत्दलंच बीजकोशः द्वेपद्मादीनांनवकोशस्य बीजकोशः बीजस्यकमलाक्षस्यकोशःपात्रमिति आधारइतिकश्चित् वराटकः वरंदलंवरणमटति अटगतौ कर्मण्यण् वराटकः पद्मबीजकोशे

करहाटः शिफाकंदः किंजल्कः केसरोस्त्रियाम्॥संवर्तिकानवदलंबीजकोशोवराटकः॥ इतिवारिवर्गः ॥उक्तंस्वर्व्योमदिक्कालधीशब्दादिसनाट्यकम्॥पातालभोगिनरकंवारिचैषांचसंगतं॥१॥इत्यमरसिंहकृतौनामलिंगानुशासने॥स्वरादिकांडःप्रथमःसांगएवसमर्थितः॥१॥

रज्जौकपर्दके इत्य०॥ द्वेबीजकोशस्य॥ ॥इतिवारिवर्गः॥ ॥उक्तान्वर्गान् संगृह्णाति उक्तमिति अत्रस्वर्गादिवार्यंताः एकादशवर्गाः मयोक्ताः एषां एकादशवर्गाणां संगतं संबद्धवशात्प्राप्तं देवासुरमेधादिकंतद् प्यूक्तं ॥१॥इतीति एवममरसिंहस्यकृतौनाम्नालिंगानांचानुशासनेस्वरादि शब्दानां कांडः समूहः सांगः अंगोपांगसहितः प्रथमः समर्थितः प्रोक्तः॥१॥ श्रीमत्यमरकोशेपंडितेत्युपनाम्नाहरिणाविरचितविग्रहःप्रथमकांडःसमाप्तिमगमत्॥ ॥कृष्णायवासुदेवायहरयेनंदसूनवे॥ सिद्धार्थंसर्वकार्याणांनमोस्तुममविष्णवे॥ ॥इतिसविग्रहामरकोशेप्रथमकांडंसमाप्तं॥ ॥श्रीसितारामप्रसंन्न॥ ॥७॥ ॥७॥

॥ इतिसविग्रहामरकोशेप्रथमकांडंसमाप्तम् ॥

अथसविग्रहामरकोशेद्वितीयकांडंप्रारभ्यते.

श्रीगणेशायनमः    इहवक्ष्यमाणोद्वितीयकांडेवर्गाउक्ताः वक्तुमारब्धाः कीदृशाः पृथिव्यादिभिरुपलक्षिताः तत्रांगानि मृदादीनि उपांगानिनिम्नादीनि अपणा
दीनिविपण्यादीनि एवमन्यत्राप्यूह्यं मृगशब्दोऽरण्यपशुमात्रपरः आरण्याःपशवोमृगाइत्युक्तत्वात् आदिशब्देनपक्षिकीटादीनांग्रहणं तत्रचांगोपांगानि
पक्षिपक्षादीनि यद्वा मृगानत्तुंशीलंयस्यसमृगादीसिंहः १ भूः भवतीतिभूः भूधातुःसत्तारूपार्थे भूःस्थानमात्रेकथितावरण्यामपिधर्योर्वापि भूमिः भू-
मिःस्थितोस्थानमात्रइतिहैमः अचला नचलतीत्यचला चलकंपने अचलाःसंत्यस्यांवा अर्शआद्यच्‌ टाप्‌ अचलस्तुगिरिकीलयोः अचलाभुवीतिहैमः अ

श्रीगणेशायनमः   वर्गाःपृथ्वीपुरक्ष्माभृद्वनौषधिमृगादिभिः नृब्रह्मक्षत्रविट्शूद्रैःसांगोपांगैरिहोदिताः १ भूर्भूमिरच
लानंतारसाविश्वंभरास्थिरा धराधरित्रीधरणीक्षोणीज्याकाश्यपीक्षितिः २

नंता नास्त्यंतोयस्याः यद्वा अनंतोऽस्तिधारकोयस्याः अ
नंतःकेशवेशेषेपुमान्निरवधौत्रिषु रसा रसोऽस्यामस्तीति रस्यतेवा रसआस्वादने॥ विश्वंभरा विश्वंबिभर्तीति डुभृञ्‌भरणे विश्वंभरोऽच्युतेशक्रेपुंसिविश्वं-
भराभुवि॥ स्थिरा तिष्ठतीति स्थिराभूशालपर्ण्योर्नाशनोमोक्षेबलेत्रिषु इति॥ धरा धरतीविश्वं धृञ्‌धारणे धराःसंतियस्यांवा यद्वा धृङ्‌अवस्थाने ध्रियते
धरःकूर्माधिपेगिरौ कर्पासमूलेथधरामेदोभूमिजरायुषीतिहैमः॥ धरित्री धरतीति॥ धरणी धृञ्‌धारणे धरणंधारणेमानविशेषेधरणीभुवीतिहैमः॥ क्षोणी
क्षौतीति टुक्षुशब्दे॥ ज्या ज्यामौर्वीज्यावसुंधरेतिशाश्वतः॥ काश्यपी कश्यपस्यइयं॥ क्षितिः क्षिपतीति क्षिनिवासगत्योः क्षितिर्गेहेभुविक्षयइतिहैमः २

सर्वंसहा सर्वंसहते षहमर्षणे॥ वसुमती वसुधनमस्त्यस्यां॥ वसुधा वसुदधातीति॥ उर्वी उर्णोतीति ऊर्णुयतेवा ऊर्णुञ् आच्छादने॥ वसुंधरा वसुधारयती
ति॥ गोत्रा गोत्राःशैलाःसंत्यस्यां गांजलंत्रायतेवा त्रैङ् पालने॥ कुः कुवते कुङ्शब्दे॥ पृथिवी प्रथतइति प्रथविस्तारे पृथ्वीपृथवीपृथिवीतिशब्दार्णवः॥पृ
थ्वी पृथ्वीभूमौमहत्यांचत्वक्पत्र्यांकृष्णजीरके॥ क्ष्मा क्षमतेइति क्षमुसहने॥ अवनिः अवतीति अव्यतेवा अवरक्षणादौ॥ मेदिनी मेदमस्त्यस्यामिति मदक्षो
मेदकुष्टहेतिशालिहोत्रः मेद्यतीवा ञिमिदास्नेहने॥ मही मह्यतइति महपूजायां यद्वा महीयते महीङ्पूजायां महीनद्यंतरेभूमौमहउत्सवतेजसो इतिहेमः

सर्वंसहावसुमतीवसुधोर्वीवसुंधरा गोत्राकुःपृथिवीपृथ्वीक्ष्मावनिर्मेदिनीमही भूतधात्रीरत्नगर्भाविपुलासागरांबरा ३
मृन्मृत्तिकाप्रशस्तातुमृत्सामृत्स्नाचमृत्तिका उर्वरासर्वसस्याढ्यास्यादूषःक्षारमृत्तिका ४ इतिसप्तविंशतिः भूमेरभिधानानि अत्र

भूमिधरणीत्यादयोङीषंताअपि कृदिकारा दक्तनइतिगणसूत्रात्॥ भूतधात्री भूतानांधात्रीति॥ रत्नगर्भा रत्नानिगर्भेयस्याः॥ विपुला॥ सागरांबरा साग
रः अंबरंयस्याः इतिभूमेश्चत्वारिनामानि ३ मृत् मृद्यतइति मृदक्षोदे॥ मृत्तिका मृदस्तिकन्॥ द्वे मृदः नामनी॥ प्रशस्ता मृत्सा प्रशस्तामृत्तिका॥ मृत्स्ना
प्रशस्ता मृत्तिका द्वेप्रशस्तमृदःअभिधाने॥ प्रशस्तामृत्तिकात्वित्यन्वयः कृष्णाभूमः कृष्णामृत्स्यादुदग्भूमउदङ्मृदि पांडुभूमःपांडुमृच्चेत्यपिपठ्यते॥ सर्वस
स्याढ्या सर्वैःसस्यैःआढ्यामृत्तिका उर्वरेत्युच्यते उर्वरा उरूणामरा यद्वा उर्व्यते उर्वीहिंसायां यद्वा उर्वंरातीददातीति यद्वा उरुश्चासौवराच यद्वा ऊर्ध्वव
रा॥ एवं ऊषः ऊषतीति पीडांकरोतीति ऊषरुजायां॥ क्षारमृत्तिका क्षारयतीति क्षरसंचलने क्षाराचासौमृत्तिकाचेतिवा द्वेक्षारमृत्तिकायाः अभिधाने ४

उषवान् ऊषोस्त्यस्मिन् ऊषरुजायां॥ ऊषरः हृयंक्षारमृन्विशिष्टायाः अभिधानं॥ द्वावप्यन्यलिंगौ यथा ऊषवती ऊषरावास्थली ऊषरंस्थलमित्यादि॥ स्थलं स्थलतीति ष्ठलस्थाने स्थली अकृत्रिमभूमेःनाम कृत्रिमातुस्थला स्थलमुभयसाधारणं॥ मरुः म्रियंतेऽस्मिन्भूतानि मृङ्प्राणत्यागे मरुर्नागिरिधन्वनोः॥ धन्वा धन्व्यतेऽस्मात् धविगत्यर्थः धन्वातुमरुदेशेनाक्लीबेचापेस्थलेपिच॥ इतिद्वेनिर्जलदेशस्याभिधाने॥ खिलं खिलति खिलउंछे खिल्यतेऽस्मिन्वा॥ अप्रहतं नप्रहन्यतेस्म हलादिभिः हनहिंसागत्योः समे समानार्थे त्रिषुलिंगेष्वित्यर्थः इतिद्वेहलाद्यकृष्टदेशस्यनामनी ५ जगती गच्छतीति गम्लृगतौ जगत्स्याद्विष्टपेक्लीबंवायौनाजंगमेषुच॥ जगतीभुवनेक्ष्मायांछंदोभेदेजनेपिच॥ लोकः लोक्यते लोकृदर्शने लोकोविश्वेजनइतिहेमः॥ विष्टपं विशन्त्यत्र विशप्रवेशने पिष्टपमपिपाठेतु पिष्यन्तेवात्र पिशगतौ पिषसंचूर्णनेवा विष्टपः पुमानितिवोपालितः॥ भुवनं भवत्यस्मिन् जगत् इतिपंचभूतलस्याभिधानानि॥ एकंमहाभूतंपृथिवी पंचमहाभूतविषयेंद्रियात्मकंजगदितिपृथिवीजगतोर्भेदः अयं जंबुद्वीपवर्तीदृश्यमानोलोकः भारतनामकंवर्षंज्ञेयं उक्तंच उत्तरंयत्समुद्रस्यहिमाद्रेश्चैवदक्षिणं वर्षंतद्भारतंनामभारतीयत्रसंततिरिति॥ भारतं भरतस्यराज्ञइदंभारतं वर्षशब्दः पुल्लिंगोपि पुंनपुंसकयोर्वर्षंजंबुद्वीपाब्दवृष्टिष्वितिरुद्रः वर्षोस्त्रीभारतादौचजंबुद्वीपाब्दवृष्टिष्वितिमेदिनी इत्येकमभिधेयं एवं इलावृत्तान्यष्टौवर्षाण्यन्यान्यपिशारावत्याअवधेः ६

ऊषवानूषरोद्वावप्यन्यलिंगौस्थलंस्थली समानौमरुधन्वानौद्वेखिलाप्रहतेसमे ५ त्रिष्वथोजगतीलोकोविष्टपंभुवनंजगत् लोकोयंभारतंवर्षंशरावत्यास्तुयोवधेः ६

यः प्राक् दक्षिणः प्राक्सहितोदक्षिणोदेशः सप्राच्यः प्राच्यांभवः इत्येकंनाम॥ शरावत्याअवधेः यः पश्चिमोत्तरः पश्चिमेनसहितः सः देशः उदीच्यः उदीच्यांभवः इत्येकमभिधानं॥ प्रत्यंतः अंतंप्रतिगतः॥ म्लेच्छदेशः म्लेच्छानांदेशः तदुक्तं चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानंयस्मिन्देशेनविद्यते तंम्लेच्छविषयंप्राहुरार्यावर्तमतः परं इतिद्वेशिष्टाचाररहितस्यस्वशादिदेशस्यनामनी॥ मध्यदेशः मध्यश्चासौदेशश्च॥ मध्यमः मध्येभवः इतिद्वेनामनी एतत्परिमाणंतु हिमवद्विंध्ययोर्मध्यंयत्प्राग्विनशनादपि प्रत्यगेवप्रयागाच्चमध्यदेशः प्रकीर्तितइत्युक्तत्वात् विनशनं कुरुक्षेत्रं ७ आर्यावर्तः आर्याआसमंतात् वर्ततेऽत्र॥ पुण्यभूमिः पुण्यस्यभूमिः पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा उक्तंच आसमुद्रात्तुवैपूर्वादासमुद्रात्तुपश्चिमात् तयोरेवांतरंगिर्योरार्यावर्तंविदुर्बुधाइत्युक्तत्वात्॥

देशः प्राग्दक्षिणः प्राच्यउदीच्यः पश्चिमोत्तरः प्रत्यंतोम्लेच्छदेशः स्यान्मध्यदेशस्तुमध्यमः ७ आर्यावर्तः पुण्यभूमिर्मध्यंविंध्यहिमागयोः निवृज्जनपदोदेशविषयौतूपवर्तनं ८ त्रिष्वागोष्ठा नडप्रायेनड्वान्नड्वलइत्यपि

हिमागः हिमप्रधानोऽगः॥ हिमालयोरितिपाठेतु हिमेनअल्यते अलंभूषणादौ इतिद्वेविंध्यहिमागमध्यदेशस्याभिधाने॥ निवृत् निवृत्पुंसि साहचर्यात् नियतंवर्ततेऽस्मिन् नहिवृत्तीतिदीर्घः अस्मिन्नित्यधिकरणस्यकर्तृत्वविवक्षा वृतुवर्तने॥ जनपदः जनः पदंवस्तुयत्र जानपदोपि भवेज्जनपदोजानपदोपिजनदेशयोरितिविश्वमेदिन्यौ इतिद्वेजननिवासस्थानस्याभिधाने॥ देशः दिशतीति दिशअतिसर्जने॥ विषयः विसिनोति षिञ्बंधने॥ उपवर्तनं उपवर्ततेऽत्र इतित्रीणिग्रामसमुदायलक्षणस्यदेशमात्रस्याभिधेयानि ८ अथगोष्ठशब्दमभिव्याप्यवक्ष्यमाणास्त्रिषुलिंगेषुइत्यर्थः॥ नड्वान् नडाः प्रायाः यत्र॥ नड्वलः नडाः संत्यस्मिन् इतिद्वेनडप्रायेनडबहुलदेशेअभिधाने॥

अतिपंथाः अतिपूजायां सुपूजायां ॥ सत्पंथाः सन्चासौपंथाश्च ॥ सत्पथः सन्चासौपथाश्च ॥ अर्चितः अंचितः शोभनेमार्गे इतित्रीणिशोभनमार्गस्यनामानि ॥ व्यध्वः
विरुद्धोऽध्वा ॥ दुरध्वः दुष्टोऽध्वा ॥ विपथः विरुद्धः पंथाः ॥ कदध्वा कुत्सितोऽध्वा ॥ कापथः कुत्सितःपंथा कुपथोपिइतिपंचदुर्मार्गस्याभिधानानि नञ्कुद-
ध्वानांतः ॥ अपंथाः पथोऽभावः ॥ अपथं नपुंसकं द्वेमार्गाभावस्याभिधाने ॥ शृंगाटकं शृंगंप्राधान्यं अटतीति अटगतौ ॥ चतुष्पथं चतुर्णांपथांसमाहारः द्व
द्वाटाइतिख्यातस्यनामनी ॥ दूरशून्यः दूरश्चासौशून्यश्चदूरशून्यः छायाजलादिवर्जितोदूरस्थोऽध्वामार्गः प्रांतरं प्रकृष्टं अंतरं प्रांतरमित्युच्यते इत्येकंनाम

अतिपंथाःसत्पंथाश्चसत्पथश्चार्चितेऽध्वनि व्यध्वो दुरध्वोविपथः कदध्वाकापथःसमाः १६ अपंथास्त्वपथंतुल्येशृंगाटक
चतुष्पथे प्रांतरंदूरशून्योऽध्वाकांतारंवर्त्मदुर्गमम् १७ गव्यूतिःस्त्रीक्रोशयुगंनल्वःकिष्कुचतुःशतं

कांतारं कंस्यसुखस्यज
लस्यवा अंतः कांतः कांतं ऋच्छति ऋगतौ यत्दुर्गमंचोरकंटकाद्युपद्रवयुक्तंवर्त्ममार्गः कांतारमित्युच्यते पुंसि कांतारः कांतारोस्त्रीमहारण्येबिलेदुर्गमव
र्त्मनीतिमेदिनी इत्येकंनाम १७ क्रोशयुगं गव्यूतिरित्युच्यते क्रोशोधनुःसहस्रेद्वेधनुर्हस्तचतुष्टयम् द्वाभ्यांधनुःसहस्राभ्यांगव्यूतिःपुंसिभाषित इ तिश
ब्दार्णवात् पुंस्यपि क्लीबेतुगव्यूतं धन्वंतरसहस्रंतुक्रोशः क्रोशद्वयंपुनः गव्यूतंस्त्रीतुगव्यूतिर्गोरुतंगोमतंचतदितिवाचस्पतिः ॥ किष्कूणांहस्तानांचतुःशतंच
तुःशतीवानल्वइत्युच्यते चतुःशतहस्तमितंस्थानंनल्वसंज्ञकमित्यर्थः एकंनाम

घंटापथः घंटोपलक्षितःपंथाः शाकपार्थिवादिवत् यद्वा घंटानांपंथाः तद्वतांहस्त्यादीनांग्रहणं दशधन्वंतरोराजमार्गोघंटापथःस्मृतइतिचाणक्यः॥संसरणं संभूयसरं त्यत्र अनेनवा सङ्गतो इतिद्वेराजपथमात्रस्याभिधाने॥तत्संसरणंपुरस्यनगरस्यचेदुपनिष्करमित्येकंनाम बुधैःसंसरणंवर्त्मगजादीनामसंकुलं पुरस्योपस्करंचोक्तमिति मुग्नः॥उपनिष्करं उपनिष्कीयते सैन्यैर्हन्यते कृहिंसायां १८ द्यावेत्यादि पंचद्विवचननामानिद्यावाभूम्योः॥गंजेत्यादित्रयंक्षारसमुद्रस्य गंजाखनौसुरागृहे रुमास्त्र ग्रीवद्रोरुक्षुविशिष्टलवणाकरइतिमेदिनी गंजारुमेस्त्रियां अंगोपांगापेक्षयाभूमिरेवात्रप्रधानमितिभूमिवर्गइतिव्यपदेशः एवमन्यत्रापिमंतव्यं इतिभूमिवर्गः पूः पिपर्तीति पृपालनपूर्णयोः॥पुरी पूर्यते पुरिरित्यन्यत्र॥नगरी नगाःसंत्यस्यां॥पत्तनं पतंतिजनायत्र॥पट्टनं॥पुटभेदनं पुटानिपत्राणिभिद्यंतेऽत्र भिदिरविदा

घंटापथःसंसरणंतत्पुरस्योपनिष्करं १८ द्यावापृथिव्यौरोदस्यौद्यावाभूमीचरोदसी दिवस्पृथिव्यौगंजातुरुमास्याल्लवणाकरः १९ इतिभूमिवर्गः पूःस्त्रीपुरीनगर्यौवापत्तनंपुटभेदनं स्थानीयनिगमोऽन्यत्तुयन्मूलनगरात्पुरं १ तच्छाखानगरंवेशोवेश्याजनसमाश्रयः

रणे॥स्थानीयं स्थानायहितं॥निगमः नितरांगच्छंत्यत्र इतिसप्तनगरस्याभिधानानि॥पूः पुरी पुरीनगर्यौवास्त्रियौ पक्षेपुरं॥नगरं केचित्त्व भेदंत्वकुर्यथा यत्रानेकशिल्पिनोऽनेकवणिकादिव्यवहारस्तत्पुरादि यत्रराजातदनुचराश्चसंतितत्पुरंपत्तनादिसंज्ञं यत्प्राकारादिवेष्टितंविस्तीर्णपुरंतत्स्थानीयादिना मकमिति यन्मूलनगरादन्यत्पुरंतच्छाखानगरमित्यन्वयः॥शाखानगरं शाखेवनगरं इत्येकंनाम॥मूलनगरंराजधानी १ वेशः विशंत्यत्र विशप्रवेशने॥ वेश्याज नसमाश्रयः वेश्याजनस्यसमाश्रयोवासस्थानंवेशइत्युच्यते इतिद्वेवेश्यानिवासस्याभिधाने ६२ ६७ ६७ श्रीः

आपणः आ समंतात्पण्यंतेऽत्र पण व्यवहारे॥निषद्यायां निषीदंत्यस्यांजनाः षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु इतिद्वेक्रय्यवस्तुशालायाअभिधाने॥विपणिः विपणंत्यत्र पणव्यवहारे॥पण्यवीथिका पण्यानांवीथिका इतिद्वेक्रय्यवस्तुशालापंक्तेःअभिधाने २ रथ्या रथंवहतीति॥प्रतोली प्रतोलयती तुलउन्माने॥ विशिखा॥ इतित्रीणि ग्रामाभ्यंतरमार्गस्यनामानि॥चयः चियते चिञ्चयने॥वप्रं वप्रश्चावरणेरंदेप्राकारेमूलबंधनइतिधरणिः इतिद्वेप्राकारस्याभिधाने॥ प्राकारः प्राक्रियते डुकृञ्करणे॥वरणः वृणोतीति वृञ्वरणे॥शालः शल्यते शलगतौ सालोवरुणसर्जयोरितिरभसः इतित्रीणियष्टिकाकंटकादिरचितवेष्ट

आपणस्तुनिषद्यायांविपणिःपण्यवीथिका २ रथ्याप्रतोलीविशिखास्याच्चयोवप्रमस्त्रियां प्राकारोवरणःशालःप्राचीनं
प्रांततोवृतिः ३ भित्तिःस्त्रीकुड्यमेडूकंयदंतर्न्यस्तकीकसं गृहंगेहोदवसितंवेश्मसद्मनिकेतनम् ४

स्यनामानि॥प्राचीन प्राचीयते चिञ्चयने नगरादेःप्रांतमार्गेयावृतिः वेष्टनंवेणुकंटकादीनांतत्प्राचीनमित्यर्थः॥प्रांततः॥ वृतिः व्रियतेऽनया वृञ्वरणे॥भित्तिः भिद्यते भिदिरविदारणे॥भित्तिःकुड्येप्रभेदेचेतिहैमः॥कुड्यं कुड्यांसाधु कुडयंतेवा कुडुकार्कश्ये द्वेभित्तेःअभिधाने॥एडूकं इड्यते इडस्तुतौ॥अंतर्न्यस्तकीकसं अंतर्न्यस्तानिकीकसानिअस्थीनिदार्ढ्यार्थंयत्र तत्एडूकं कीकसं कठिनद्रव्यस्यउपलक्षणं एकंनाम॥ गृहं गृण्हाति गृहउपादाने॥गेहं गेनगणेशेनईह्यते काम्यते ईहचेष्टायां गोगणेशोगंधर्वोवा॥ उदवसितं ऊर्ध्वं अवसीयंतेस्म षिञ्बंधने॥वेश्म विशंत्यत्र विशप्रवेशने॥ सद्म सीदंत्यस्मिन्॥निकेतनं निकेत्यतेऽस्मिन् कितनिवासे ४

निशांतं निशायामम्यतेस्म अमगत्यादौ ॥ पस्त्यं वसतेस्साधु ॥ सदनं सीदंत्यत्र ॥ भवनं भवनंसदनेभावइतिहैमः ॥ आगारं आ अग्यते अगकुटिलायांग तौ ॥ मंदिरं मंद्यते सुप्यते मदिस्वप्नादौ मंदिरोमकरावासेमंदिरंनगरेगृहइतिहैमः ॥ गृहाः तत्रगृहशब्दस्तुबहुत्वेनित्यंपुंसिच चात्क्लीबेपि ॥ निकाय्यः निचीयं ते धान्यादिकमत्र चिञ्चयने ॥ निलयः निलीयतेऽत्र लीङ्श्लेषणे ॥ आलयः इतिषोडशगृहस्याभिधानानि ५ वासः वसंत्यत्र ॥ कुटी कुटती कुटिलीभवति कुट कौटिल्ये कुटीशब्दस्तुद्वयोः स्त्रियांतुकुटी कुटिश्च पुंसिकुटः कुटःकोटेपुमानस्त्रीकुटःस्त्रीपुंसयोर्गृहइतिमेदिनी ॥ शाला शलंत्यत्र शलगतौ ॥ सभा सहभां

निशांतपस्त्यसदनंभवनागारमंदिरम् गृहाःपुंसिचभूम्न्येवनिकाय्यनिलयालयाः ५ वासःकुटीद्वयोःशालासभासंजवनं
त्विदम् चतुःशालंमुनीनांतुपर्णशालोटजोस्त्रियाम् ६ चैत्यमायतनंतुल्येवाजिशालातुमंदुरा

त्यंत्र इतिसभागृहस्यचत्वारिनामानि गृ हादिसप्तांत्यानिविंशतिर्नामानिगृहस्येत्यन्ये ॥ संजवनं सम्यक्जवंत्यत्र जुगतौ ॥ चतुःशालं चतसृणांशालानांसमाहारश्चतुःशालं इतिहैअन्योन्याभिमुख- शालाचतुष्कस्याभिधाने ॥ पर्णशाला पर्णनिर्मिताशाला ॥ उटजः उटाज्जायते उटजस्तृणपर्णादिरितिदेशिकोशः इतिद्वेमुनिगृहस्यनामनी ॥ चैत्यं चीय ते ॥ आयतनं आयतंतेऽत्र यतिप्रयत्ने इतिद्वेयज्ञायतनभेदस्य ॥ वाजिशाला वाजिनांशाला ॥ मंदुरा मदंत्यत्र मदिस्तुत्यादौ मंदुरावाजिशालायांशयनीया र्थवस्तुनीत्युक्तत्वात् इतिद्वेअश्वशालायाः अभिधाने

आवेशनं आविशंत्यत्र विशप्रवेशने आवेशनंशिल्पिशालेप्रूतावेशप्रवेशयोरितिविश्वमेदिन्यौ॥शिल्पिशाला शिल्पिनांशाला शिल्पशालेत्यपिपाठः तत्र शिल्पस्यशालेतितुस्वामी इतिद्वेस्वर्णकारादीनांशालायाः अभिधाने॥प्रपा प्रपिबंत्यस्यां पापाने॥पानीयशालिका पानीयस्यशालिका इतिद्वेपानीयस्यशालायाः पाणपोहीऽतिप्रसिद्धायाः अभिधाने॥ ७ ॥छात्रादिनिलयः शिष्यादीनांगृहंमठइत्युच्यते मठंत्यत्र मठमदनिवासयोः यद्वा मठतिनिवासयति॥छात्रांतेवास्यादिर्येषांपरिव्राजकक्षपणकादीनां तेषांनिलयइतिवा आदिनाकापालिकादिसंग्रहः॥गंजा गजंत्यस्यां गञ्जिशब्दार्थः गंजाखनौस्त्रीरागृहे गंजः-स्यात्पुंसिरीठायांभांडागारेतुनस्त्रियामितिविश्वमेदिन्यौ॥मदिरागृहं मदिरायाःगृहं इतिद्वेमद्यस्थानस्यअभिधाने॥गर्भागारं गर्भइवागारं॥वासगृहं वासस्य

आवेशनंशिल्पिशालाप्रपापानीयशालिका ७ मठश्छात्रादिनिलयोगंजातुमदिरागृहं गर्भागारंवासगृहमरिष्टंसूतिकागृहं कुट्टिमोऽस्त्रीनिबद्धा भूश्चंद्रशालाशिरोगृहं ८ वातायनंगवाक्षोऽथमंडपोऽस्त्रीजनाश्रयः

गृहं इतिद्वेगृहमध्यभागस्याभिधाने॥अरिष्टं नास्तिरिष्टमत्र यद्वानरिष्यतेस्म हिंस्रैरितिशेषः रिषहिंसायां अरिष्टोलशुनेलिंबेफेनिलेकाककंकयोः अरिष्टमशुभेनक्रेसूतिकागारआसवइतिविश्वमेदिन्यौ॥सूतिकागृहं सूतैवसूतिकातस्यागृहं इतिद्वेप्रसवस्थानस्याभिधाने चत्वारोऽपिपर्यायाइत्यन्ये॥कुट्टिमः पाषाणादिनिबद्धाभूःस कुट्टिमइत्येकंभूमिगृहतळघरइतिप्रसिद्धस्यनाम॥चंद्रादिद्वयंगृहोपरितनगृहस्यनाम॥वातायनं वातस्यायनं॥गवाक्षः गवांअक्षीइव गवाक्षीशक्रवारु-ण्यांगवाक्षीजालकेकपावितिविश्वः इतिद्वेगवाक्षस्यझरोकाइतिप्रसिद्धस्याभिधाने॥मंडपः पारक्षणे मंडिभूषायांच॥जनाश्रयः जनानांआश्रयः इतिद्वेमंडपस्याभि॰॥

धनिनांधनवतां वासः गृहंतत्हर्म्यादि हरतीतिमनः हृञ्हरणे आदिनास्वस्तिकाट्टालिकादेर्गृहणं॥देवानांराज्ञांचगृहंप्रासादः प्रसीदंतिमनोत्र एकंनाम॥सौधः सुधालेपोऽस्यास्ति यद्वासुधयालिप्तः॥राजसदनं राज्ञःसदनंयोग्यत्वात् यद्वा सदनानांराजाइतिराजसदनं॥उपकार्या॥उपकारिका उपकरोतीति इतिचत्वारिराजगृहस्यनामानि॥स्वस्तिकः स्वस्तिक्षेमंकायति कैशब्दे।सर्वतोभद्रः सर्वतोभद्रमत्र॥नंद्यावर्तः नंदयतीतिनंदी आवर्तोत्र १० विच्छंदकः विशिष्टः छिंदोऽत्र यद्वा विशिष्टान्छंदयति साभिलषवान्करोति॥प्रभेदाः प्रकर्षःभेदोयेषां स्वस्तिकादयईश्वरसद्मनांराजगृहाणांप्रभेदाः भवंति॥भूभुजां

हर्म्यादिधनिनांवासःप्रासादोदेवभूभुजां ९ सौधोऽस्त्रीराजसदनमुपकार्योपकारिका स्वस्तिकःसर्वतोभद्रोनंद्यावर्तादयोपिच १० विच्छंदकःप्रभेदाहिभवंतीश्वरसद्मनाम् स्त्र्यगारंभूभुजामंतःपुरंस्यादवरोधनं ११ शुद्धांतश्चावरोधश्चस्यादट्टःक्षौममस्त्रियां प्रघाणप्रघणालिंदाबहिर्द्वारप्रकोष्ठके १२

स्त्र्यगारं स्त्रीणांअगारं अंतःपुरं॥अवरोधनं अवरुध्यंतेत्र ११ शुद्धांतः शुद्धाःअंतेसमीपेयस्य ॥अवरोधः अवरुध्यतेऽस्मिन् इतिचत्वारिनामानि॥अट्टः अट्यते अट्टअतिक्रमणे अट्टयतीतिवा॥क्षौमं क्षुवंत्यत्र टुक्षुशब्दे इतिद्वेहर्म्यादिपृष्ठस्यउपरिगृहस्य माडीइत्यादिख्यातस्यअभिधाने.॥प्रघाणः प्रहन्यते ताड्यते आगारैकदेशे॥प्रघणः प्रघाणश्चेतिसाधुः प्रघणोलिंदकेतासेकलशोलोहमुद्गरइतिहैमः॥अलिंदः अल्यते भूष्यते अलभूषणादौ॥आलिंदोऽपि गृहैकदेशे-आलिंदःप्रघाणःप्रघणस्तथा इत्यमरमाला इतित्रीणिद्वाराग्रवर्तिचतुष्कस्यनामानि

गृहावग्रहणी गृहं अवगृह्यतेऽनया गृहउपादाने॥देहली देहंलातीति लादाने इतिद्वेगृहद्वाराधोभागस्य उम्बाइतिप्रसिद्धस्यअभिधाने॥अंगणं अंगंत्यत्र अगिगतौ अंगणंप्रांगणेंयानेकाभिन्यामंगनामतेइतिनांतवर्गेविश्वः॥चत्वरं चत्यते चतियाचने॥अजिरं अजंत्यत्र अजगतौ इतित्रीणिप्रांगणस्याभिधानानि॥शिला शिलति शिलउंछे इत्येकंद्वारस्तंभाधस्थितकाष्ठस्यनाम॥नासा नास्यते णासृशब्दे इत्येकंनाम द्वारस्तंभोपरिस्थितस्यदारुणइति १३ प्रच्छन्नं प्रकर्षेणछन्नं॥अंतर्द्वारं अंतःस्थितंद्वारं शाकपार्थिवादिवत् इतिद्वेगुप्तद्वारस्यखिड्कीसंज्ञस्यअभिधाने॥पक्षद्वारं पक्षेपार्श्वेद्वारं॥पक्षकं पक्षइव इतिद्वेपार्श्व

गृहावग्रहणीदेहल्यंगणंचत्वराजिरे अधस्ताद्दारुणिशिलानासादारुपरिस्थितम् १३
प्रछन्नमंतर्द्वारंस्यात्पक्षद्वारंतुपक्षकं वलीकनीध्रेपटलप्रांतेथपटलंछदिः १४

द्वारस्याभिधाने प्रछन्नमंतर्द्वारंस्यात्पक्षद्वारंनदुच्यतेइतिकात्याल पक्षद्वारंपूर्वान्वयीत्यन्ये॥वलीकं वलतिआवृणोति भित्यादि वलसंवरणे॥नीध्रं नितरांध्रियते धृङ्अवस्थाने निश्चयेनधरति जलमितिवा धृञ्धारणे इतिद्वेगृहछादनस्यभित्तिबहिर्भागस्य वळचणपड्वी इतिख्यातस्याभिधाने॥पटलप्रांते पटलस्यछदिषःप्रांते॥पटलं पटंलाति लाआदाने पटलंनिलकेनेत्ररोगेछदिषिसंचये पटिकेपरिवारेचेतिहैमः॥छदिः छादयति छदअपवारणे इतिद्वेछादनस्यशाकारइतिख्यातस्यनामनी छदिःसांतंस्त्रियांछदिषी १४

गोपानसी गोपायति गुपूरक्षणे यद्वा गवांगोभिर्वापानंगोपानंकिरणानांगृहणं किरणैर्वाकस्थ ति निवर्तयति॥ वलभी वलति वलसंवरणे वलभिः वडभीइतिमू र्धन्यमध्योपि शब्दांतेवलभीचंद्रशालेसौधोर्ध्ववेश्मनीतिरभसः ओकोगृहंपिटंचालोवडभीचंद्रशालिकेतित्रिकांडशेषः॥ वक्रदारुणि वक्राणि दारूणि यस्मि न् इतिहेछादनार्थंयद्वक्रदारु तत्रअभिधाने पटलाधारभूतवक्रकाष्ठइत्यर्थः पटलाधारवंशपंजरस्य ओमण कडणी वांसाइतिप्रसिद्धस्य सज्ञाइत्यपिमतं॥ क पोतपालिका कपोतानांपालिका कपोतान्पालयतिवा॥ विटंकं विशेषेणटंक्यतेऽत्र टकिबंधने इतिद्वेसौधादौकाष्ठादिरचितपक्षिगृहस्याभिधाने १५ द्वाः द्वारय ति दृवरणे यद्वा द्वार्यते॥ द्वारं॥ प्रतीहारः प्रतिन्हियते इतित्रयंद्वारस्यनामानि तत्र द्वाः स्त्रियां रेफांतः॥ वितर्दिः विगतातर्दिर्हिंसाऽस्याः तर्दिर्हिंसायां॥वेदि

गोपानसीतुवलभीछादनेवक्रदारुणि कपोतपालिकायांतुविटंकंपुंन्नपुंसकम् १५ स्त्रीद्वार्द्वारंप्रतीहारःस्याद्वितर्दिस्तु
वेदिका तोरणोऽस्त्रीबहिर्द्वारंपुरद्वारंतुगोपुरं १६ कूटंपूर्द्वारियद्धस्तिनखस्तस्मिन्नथत्रिषु

का विदंत्यस्यां॥ विद्लृलाभे इतिद्वे वे- द्याः नामनी अंगणादिषु कृतस्योपवेशस्थानस्येतिवा वितर्दिःस्त्री वितर्दी इत्यपि॥ तोरणः तुरंत्यत्र तुरत्वरणहिंसयोः तोलयंत्य त्रेतिवा तुलउन्माने र लयोरेकत्वं॥ बहिर्द्वारं बहिः द्वारं इतिद्वेतोरणस्यद्वारबाह्यभागस्याभिधाने॥ पुरद्वारं पुरस्यद्वारं॥ गोपुरं गोपायतीति गुपुरक्षणे यद्वा गुल्यते गुल्महत्वे रलयोरभेदः गोभिःपुरं इतिद्वेनगरद्वारस्याभिधाने १६ कूटं पुरद्वारि नगरद्वारेसुखेनावतरणार्थंकृतस्यक्रनिमनिम्नस्यमृत्तिकापुंजस्ययत्कूटं सः हस्तिनख इत्युच्यते हस्तिनः नखइव हस्तिनानखन्यतइतिवा खनुअवदारणे इत्येकंनाम

कपाटं कंवातंशिरोवापाटयति पटगतौ कवाटमित्यन्ये तत्र कंवटती वटवेष्टने कवंशब्दंअटतीतिवा कुशब्दे॥कवाटश्चकपालश्चत्रिषुस्यादररंननेतिवाच स्पतिः कवाटश्चाररमितित्रिकांडशेषः॥अररं इतिद्वेकवाटइतिख्यातस्याभिधाने॥ तद्विष्कंभः तस्यकपाटस्यअवष्टंभकंयन्मुसलंतदर्गलमित्युच्यते १७ आरोहणं आरुह्यतेऽनेन रुहप्रादुर्भावे॥सोपानं इतिद्वेसोपानस्य पायरी इतिख्यातस्याभिधाने॥ निश्रेणिः नियताश्रेणिःपंक्तिःयस्यां॥अधिरोहिणी अधिरु ह्यतेऽनया इतिद्वयंनिसणि शिडीइतिख्यातस्य॥ संमार्जनी संमृज्यतेऽनया मृजशुद्धौ॥शोधनी शोध्यतेऽनया शुधशौचेइतिद्वेसारणीकेरसुणीइतिख्यात स्यअभि॰॥संकरः संकीर्यते कृविक्षेपे हिंसायांवा॥ अवकरः अवकीर्यते इतिद्वयं १८ मुखं मुखंउपायेप्रारंभेश्रेष्ठेनिःसरणास्ययोरितिहेमः॥ निःसरणं निःसरंत्यने

कपाटमररंतुल्येतद्विष्कंभोऽर्गलंनना १७ आरोहणंस्यात्सोपानंनिश्रेणिस्त्वधिरोहिणी संमार्जनीशोधनीस्यात्संकरोऽवक रस्तथा १८ क्षिप्तेमुखंनिःसरणंसन्निवेशोनिकर्षणः समौसंवसथग्रामौवेश्मभूर्वास्तुरस्त्रियां १९ ग्रामांतउपशल्यं स्यात्सीमसीमेस्त्रियामुभे

न सृगतौ इतिद्वेगृहादेर्मुखभूतस्यद्वारप्रदेशस्य उसदारपुढीलदारइतिख्यातस्यनामनी॥सन्निवेशः संतिविशंतेऽत्र विशप्रवे- शने॥निकर्षणः कर्षणान्निर्गतः इतिद्वेसमीचीनवासस्थानस्य पुरादौगृहादिरचनापरिछिन्नदेशास्येत्यर्थः॥संवसथः संवसंत्यत्र वसनिवासे॥ग्रामः ग्रसते ग्रसुअदने इतिद्वे ग्रामस्यनामनी॥वेश्मभूः वेश्मनोभूः॥वास्तुः वसंत्यत्रेति वास्तुरुच्यते इतिद्वेगृहरचनावच्छिन्नभूमेः नामनी १९ ग्रामांते ग्रामस्यअंतःतत्र॥उपशल्यं शल्यमुपगतं ग्रामगृहणं चोपलक्षणं अतएव उपकंठोपशल्येद्वेइतित्रिकांडशेषः ग्रामांतमुपशल्यमित्यपिपाठः॥ तच्चग्रामस्यांतंसमीपं॥सीम॥सीमा सीयते षिञ्‌बंधने नामन् सीमन् इत्यादिनानिपातः इतिद्वेग्रामादेर्मर्यादायाअभिधाने॥ पूर्वोनकारांतः उभेद्वेस्त्रियाम्

घोषः घोषंतिगावोऽत्र घुषिरविशब्दने अन्यमतेशब्देइति ॥ आभीरपल्ली आभीराणांपल्ली आभीरपल्लिरित्यपिपाठः कुटीग्रामकयोः पल्लिरितिशाश्वतः इतिद्वेगोपाल ग्रामस्यतदेहस्यवाअभिधाने ॥ पक्कणः पचः पचंतीतिपचः क्विप् कणायत्र ॥ शबरालयः शबंरांति शबराः तेषामालयः इतिद्वेभिल्लग्रामस्य २० इतिपुरवर्गः महीध्रः म हींधरति धृञ्धारणे ॥ शिखरी शिखरमस्यांस्ति शिखरीस्यादपामार्गेशैलपादपयोःपुमान् ॥ क्ष्माभृत् क्ष्मांबिभर्ति डुभृञ्धारणपोषणयोः हिंस्रतेः हृञ्हरणे ॥ अहार्यः नह्रार्यः ॥ धरः धरति धृञ्धारणे ॥ धरःकूर्माधिपेगिरौ ॥ पर्वतः पर्वाणिसंत्यत्र यद्वा पर्वति पर्वपूरणे ॥ अद्रिः अत्ति अद्यतेवा अदभक्षणे ॥ गोत्रः गांत्रायते त्रैङ्पालने गोत्रंक्षेत्रेऽन्वयेछत्रेसंभाव्यबोधवर्त्मनोः वनेनाम्निचगोत्रोद्रौगोत्राभुविगवांगणे इतिहैमः ॥ गिरिः गिरति गृणातिवा गॄनिगरणे ॥ ग्रावा ग्रसते ग्रसुअदने ॥ अचलः

**घोषआभीरपल्लीस्यात्पक्कणःशबरालयः २० इतिपुरवर्गः महीध्रेशिखरिक्ष्माभृदहार्यधरपर्वताः अद्रिगोत्रगिरिग्रा वाःचलशैलशिलोच्चयाः १ लोकालोकश्चक्रवालस्त्रिकूटस्त्रिककुत्समौ** नचलति चलकंपने अचलस्तु गिरिकीलयोः अचलाभुवीतिहैमः ॥ शैलः प्रचुराःशिलाःसंत्यत्र ॥ शिलोच्चयः शिलाभिरुच्चीयते चिञ्चयने इतित्रयोदशपर्वतसामान्यस्याभिधानानि १ लोकालोकः लोकालोकोप्रकाशांध कारावत्रस्तः लोकृदर्शने अंतर्बहिः सूर्यकिरणाभ्यांस्पर्शास्पर्शाभ्यां ॥ चक्रवालः चक्रं भूमंडलंवलते वलवेष्टने डलयोरेकत्वस्मरणाच्चक्रवाडोऽपि यद्वा च क्राकारेणवाडते वाडआप्लाव्ये चक्रवालमस्यास्ति इतिवा चक्रवालोद्रिभेदेस्याच्चक्रवालंतुमंडलइतिहैमः इतिद्वेसप्तद्वीपवत्याभूमेः प्राकारभूतेगिरौना मनी ॥ त्रिकूटः त्रीणिकूटान्यस्य त्रिकूटंसिंधुलवणेत्रिकूटःपर्वतांतरइतिहैमः ॥ त्रिककुत् त्रीणिककुदसदृशानिशृंगाण्यस्य इतिद्वेत्रिकूटाचलस्यनामनी

अस्तः अस्यन्तिरस्मिन्नित्यस्तः यद्वा अस्यते क्षिप्यते असु क्षेपणे अस्तं क्षिप्यन्ते वासरा अनेनेत्यस्तो गिरिः अस्तस्तु चरमक्ष्माभृदित्यमरः अस्तः पश्चिमाचलः इति विश्वमेदिन्यौ ॥ चरमक्ष्माभृत् चरमश्चासौ क्ष्माभृच्च चरगतौ द्वे अस्ताचलस्य नामनी ॥ उदयः उद्यांति ग्रहा अस्मात् इणगतौ उदयः पर्वतोन्नत्योरिति हैमः ॥ पूर्वपर्वतः इति द्वे उदयाचलस्य नामनी २ हिमवान् हिममस्त्यत्र ॥ निषधः निषीदति निषधः कठिने देशे नद्यां जे पर्वतांतरे इति विश्वमेदिन्यौ ॥ विंध्यः विरुद्धं ध्यायति ध्यै चिंतायां ॥ माल्यवान् माल्याकारतास्यास्ति ॥ पारियात्रकः परितो यात्रया दृश्यते पारियात्रिक इत्यपि पाठः ॥ गंधमादनं गंधेन मादयति गंधमादन इति पुल्लिंगोप्यन्यत्र स्याद्गंधमादने शृंगे गंधके वानरांतरे स्त्री सुरायां नगे ना स्त्री इति मेदिनी ॥ हेमकूटः हेम्नः कूटो राशिः हिमवानित्यादयः सप्त पर्वतविशेषाः आदिशब्दान्मलयदर्दुरचित्रकूटमैनाकसह्यादिग्रहणं ॥ पाषाणः पिनष्टि पिष्लृ संचूर्णने यद्वा पष

अस्तस्तु चरमक्ष्माभृदुदयः पूर्वपर्वतः २ हिमवान्निषधो विंध्यो माल्यवान्पारियात्रकः गंधमादनमन्ये च हेमकूटादयो नगाः
३ पाषाणप्रस्तरग्रावोपलाश्मानः शिला दृषत् कूटोस्त्री शिखरं शृंगं प्रपातस्त्वतटो भृगुः ४

त्यनेन पषबाधे ग्रंथे च अणति अण शब्दे पाषश्चासौ अणश्च पाषाणः ॥ प्रस्तरः प्रस्तृणाति स्तञ् आच्छादने ॥ ग्रावा गिरति गृणाति वा गृ निगरणे शब्दे वा यद्वा गिरति गृ सेके अवति अव रक्षणादौ ग्रश्चासावावा च ॥ उपलः उपलाति ला आदाने यद्वा पलति पल गतौ ओः शंभोः पलः बोधकः ॥ अश्मा अश्नुते अशू व्याप्तौ संघाते च ॥ शिला शिलति शिल उंछे ॥ दृषत् दृणाति दॄ विदारणे इति सप्त पाषाणस्य शिला दृषदौ स्त्रियां ॥ कूटः कूटयति कूट दाहे कूट्यते वा ॥ शिखरं शिखाः स्यास्ति ॥ शृंगं शृणाति शॄ हिंसायां शृंगं प्रभुत्वे शिखरे चिन्हे क्रीडांबुयंत्रके अयमपि पुन्नपुंसकलिंग इति त्रीणि पर्वताग्रस्याभिधानानि ॥ प्रपातः प्रपतंत्यस्मात् पत्लृ गतौ ॥ अतटः न तटमत्र ॥ भृगुः भ्रज्जति भृज्यते वा भ्रस्ज पाके त्रीणि पर्वतात्पतनस्थानस्य ४

अद्रेर्नितंबोमध्यभागः कटकइतिप्रोच्यते कटति कट्यतेवा कटेवर्षावृरणयोः एकंपर्वतमध्यभागस्यनाम॥स्नुः स्नौतिजलं स्नातिवा ष्णःप्रस्त्रवणे॥ प्रस्थः प्रतिष्ठंते ऽत्र प्र स्थोस्त्रियांमानभेदेसानावस्यकच्च रस्कनि॥सानुः सनोति षणुदाने त्रीणिपुंनपुंसकलिंगानिसमभूभागेपर्वतैकदेशे॥ उत्सः उनत्तिजलेन उंदीक्लेदने॥प्रस्त्रव णं प्रस्त्रवंत्यापोऽस्मात् स्नुगतौ द्वेयत्रपानीयंनिपत्यबहुलीभवतितस्यस्थानस्याभिधाने॥वारिप्रवाहः वारिणः प्रवाहः॥निर्झरः॥झरः॥त्रीणिनिर्गतजलप्र वाहस्यझराइतिख्यातस्याभि०॥दरी दृणाति दृविदारणे॥कंदरः कंजलंदार्यते॥इतिद्वेपर्वतस्यगृहाकारस्त्रिमविवरस्यनामनी॥पाक्षिके कंदराभवति

**कटकोऽस्त्रीनितंबोद्रेः स्नुः प्रस्थः सानुरस्त्रियां उत्सः प्रस्त्रवणंवारिप्रवाहोनिर्झरोझरः ५ दरीतुकंदरोवास्त्रीदेवखात बिलेगुहा गव्हरंगंडशैलास्तुच्युताः स्थूलोपलागिरेः ६ खनिःस्त्रियामाकरःस्यात्पादाः प्रत्यंतपर्वताः उपत्यकाद्रे रासन्नाभूमिरूर्ध्वमधित्यका ७**

देवखातबिलं देवैः खातंखनितंयत्बिलंतस्मिन्बिलेद्वेअभिधाने॥ गुहा गाह्यते गाहूविलोडने॥ गव्ह रं देवखातेबिलंगुहेति गव्हरंबिलदंभयोरितिशाश्वतः॥ गिरेः सकाशाच्च्युताः पतितायेस्थूलपाषाणास्तेगंडशैलाइत्युच्यंते गंडाइवशैलाः शैलानांगंडाइव ६ खनिः खन्यते खनुअवदारणे॥ आकरः आकुर्वंत्यत्र आकीर्यंतेधातवोऽत्रवा कृविक्षेपे खानिरित्यपिपाठः खनिरेवमतास्वानिरितिद्विरूपकोशः द्वेरत्ना- द्युत्पत्तिस्थानस्य॥ पादाः पद्यंतेएभिः पदगतौ॥ प्रत्यंतपर्वताः प्रत्यंतेमहीध्राणांसमीपेयेक्षुद्राः पर्वताः इतिद्वेपर्वतसमीपस्थक्षुद्रपर्वतानामभिधाने॥ अद्रेः अधः सन्निहिताभूमिरुपत्यकेत्युच्यते॥ अद्रेरूर्ध्वायाभूमिः साऽधित्यका ७

७ ७ ७ ७

धातुः अद्रेर्यन्मनःशिलादिसधातुरित्युच्यते आदिनाहरितालस्वर्णताम्रादिग्रहः अत्रैवं सुवर्णरौप्यताम्राणिहरितालंमनःशिला गैरिकांजनकासीससीससलोहाः सहिंगुलाः गंधकोऽभ्रइत्याद्याधातवोगिरिसंभवाइति दर्शितशोभामितिधातवः गैरिकंतुविशेषेणधातुः धातुशब्देनैवप्रसिद्धत्वात् एकंगैरूकावइतिरव्यात स्यनाम॥ निकुंजः॥ कुंजः कुंजत्यत्र कुजिअव्यक्तेशब्दे द्वेलतादिपिहितोदरे लताद्याच्छादितगर्भेअभिधाने विकल्पेनद्वयंक्लीबमपि आदिशब्देनतृणादी नांसंग्रहः ८ इतिशैलवर्गः अटवी अटंत्यत्र अट्गतौ॥अरण्यं अर्यतेऋगतौ॥विपिनं विशेषेणपिबंत्यत्र पिगतौ॥गहनं गाहते गाह विलोडने ऋच्छुग

**धातुर्मनःशिलाद्यद्रेर्गैरिकंतुविशेषतः निकुंजकुंजौवाक्लीबेलतादिपिहितोदरे इतिशैलवर्गः अटव्यरण्यंविपि-नंगहनंकाननंवनं महारण्यमरण्यानीगृहारामास्तुनिष्कुटाः १ आरामःस्यादुपवनंकृत्रिमंवनमेवयत् आमात्यग णिकागेहोपवनेवृक्षवाटिका २**

इनयोरितिनिर्देशात्ह्रस्वः॥ काननं कानयति दीपयतिस्मरादिकमितिशेषः यद्वा कंजलंअननंजीवन मस्येति॥वनं वनति वनसंभक्तौ वनंनपुंसकेनीरेनिवासालयकानने इतिषट्अरण्यस्यनामानि तत्राटवीस्त्रियां॥ महारण्यं महच्चतदरण्यंच॥अर-ण्यानीइतिद्वेमहारण्यस्यनामनी॥ गृहारामाः॥निष्कुटाः कुटाद्गृहान्निष्क्रांतानिष्कुटाः १ यत्कृत्रिमंकृत्यानिर्वृत्तंवनंतत्र आरामः आरमंत्यत्र॥उपवनं इतिद्वेनामनी॥ वृक्षवाटिकेत्येकं वट्यते वट्वेष्टने आमात्यानांवेश्यानांचयद्गृहोपवनंतस्मिन् २

यद्राज्ञः साधारणंप्रमदाभिरन्यैर्वासहक्रीडाद्यर्थंवनंतत्रआक्रीडः आक्रीडंत्यत्र क्रीडविहारे॥उद्यानं उद्यांत्यत्र याप्रापणे ज्ञेयमाक्रीडमुद्यानमित्यमरमा
लायामाक्रीडस्यापिक्लीबत्वमुक्तं उद्यानंस्यान्निःसरणेवनभेदेप्रयोजने एतदुद्यानं अंतःपुरोचितंराज्ञीनामेवक्रीडायामुचितंचेत्प्रमदवनंस्यात् ३ वीथी वी-
थ्यते विशूयात्वने॥आलिः अलति अलभूषणादौ॥आवलिः आवलति वल्संवरणे॥पंक्तिः पचते पचिविस्तारे॥श्रेणी श्रियते श्रिञ्सेवायाम् पंचपंक्तेः
नामानि॥लेखा रेखा लिख्यते लिखअक्षरविन्यासे॥राजिः राजति राजदीप्तौ द्वेलेखानामनी॥सांतरापंक्तिः निरंतरालेखावा॥वनसमूहे वनानांसमूहे

**पुमानाक्रीडउद्यानंराज्ञःसाधारणंवनं स्यादेतदेवप्रमदवनमंतःपुरोचितम् ३ वीथ्यालिरावलिःपंक्तिःश्रेणीलेखा**
**स्तुराजयः वन्यावनसमूहेस्यादंकुरोऽभिनवोद्भिदि ४ वृक्षोमहीरुहःशाखीविटपीपादपस्तरुः अनोकहःकु**
**टःशालःपलाशीद्रुद्रुमागमाः ५**

वन्या॥अभिनवोद्भिदि उद्भिनत्तिभवं भिदिरविदारणे अंकुरइत्येकं अंक्यते अकिलक्षणे अंकुरश्चां
कुरःप्रोक्त इतिहलायुधः॥वृक्षः वृक्षति वृक्षवरणे॥महीरुहः मह्यांरोहति रुहबीजजन्मनिप्रादुर्भावेच॥शाखी शाखाःस्यास्ति॥विटपी विटपःशाखाविस्तारोऽस्या
स्तीति अतइनिठनौ पादपः पादैःपिबंति पापाने पादपोवृक्षपीठयोरितिहैमः॥तरुः तरति तॄप्लवनतरणयोः॥अनोकहः अनसःशकटस्याकंगतिंहंति॥कुटः कु
टति कुटकौटिल्ये॥शालः सालइत्यपिपाठः शालःसर्जतरोवृक्षमात्रप्राकारयोरपीति सालःपादपमात्रेस्यात्प्राकारइतिमेदिनी विश्वप्रकाशौ॥पलाशी पलाशा
निसंत्यत्र पलाशीवृक्षरक्षसोरितिविश्वमेदिन्यौ॥द्रुः॥द्रुमः द्रुशब्दान्मप्रत्ययः॥अगमः नगच्छति गम्लृगतौ इतित्रयोदशवृक्षनामानि ५

पुष्पाज्जातैः फलैरुपलक्षितोवृक्षोवानस्पत्यः वनस्पतौभवः इत्येकमाम्रादेर्नाम ॥ अपुष्पात्पुष्पंविनाज्जातैस्तैः फलैरुपलक्षितोवृक्षोवनस्पतिः इत्येकंपनसोदुंब
रादेर्नाम ॥ द्रुममात्रेऽपिवनस्पतिः वनस्पतिर्नाद्रुमात्रेविनापुष्पंफलिद्रुमइतिमेदिनीकोशात् ॥ फलपाकांताः फलपाकएवअंतोयासांताः ओषध्यः भवंति ओ
षः प्लोषोदाभिर्वाधीयतेऽत्र डुधाञ्धारणपोषणयोः इत्येकंव्रीहियवादेः नाम ॥ अवंध्यः नवंध्यः अवंध्यः ॥ फलेग्रहिः फलानिगृण्हाति गृहउपादाने इति
इयथाकालंफलधरस्यनामनी ६ वंधेसाधुःवंध्यः। अफलः नफलान्यस्य ॥ अवकेशी अवसन्नाःकेशायस्य सोस्तिदृष्टांतत्वेनास्यसोवकेशी इत्याद्यूह्यम् इति

वानस्पत्यःफलैःपुष्पात्तैरपुष्पाद्वनस्पतिः ओषध्यःफलपाकांताःस्युरवंध्यःफलेग्रहिः ६ वंध्योफलोवकेशीचफलवान्फ
लिनःफली प्रफुल्लोत्फुल्लसंफुल्लव्याकोशविकचस्फुटाः ७ फुल्लश्चैतेविकसितेस्युरवंध्यादयस्त्रिषु स्थाणुर्वानाध्रुवः
शंकुर्ह्रस्वशाखाशिफःक्षुपः ८ त्रीणित्रऋतावपिफलरहितस्यनामानि ॥ फलवान् फलानिविद्यंतेयस्य ॥ फलिनः ॥ फली फलादिनिःइतित्रीणिस
फलस्याभिधानानि ॥ प्रफुल्लः प्रफुल्लति फुल्लविकसने ॥ उत्फुल्लः ॥ संफुल्लः ॥ व्याकोशः व्याकोशोव्यावृत्तः कोशःसंकोचास्मात् ॥ विकचः विगतःकचोऽ
स्मात् ॥ स्फुटः स्फुटति स्फुटविकसने स्फुटोव्यक्तप्रफुल्लयोः ७ फुल्लः एतेऽष्टौविकसितेपुष्पितेस्युः अवंध्यादयः अवंध्योऽ फलइत्यादयोविकसितांना
स्त्रिषुभवंति स्थाणुः स्थाणुःकीलेहरेपुमानस्त्रीध्रुवेइतिहैमःवाना रूपभेदात्क्लीबत्वं ॥ ध्रुवः ध्रुवति ध्रुवगतिस्थैर्ययोः पाठांतराभिप्रायं ॥ शंकुः शंकतेऽस्मा
त् शकि शंकायां त्रीणिशाखापत्ररहितवृक्षस्यनामानि ॥ ह्रस्वशाखाशिफः शाखाप्रसिद्धा शिफावृक्षमूलं ह्रस्वेशाखामूलेयस्यसक्षुपःस्मात् क्षौति टुक्षुशब्दे
एकं ८

अप्रकांडे नविद्यतेप्रकांडोयस्यतत्र ॥ स्तंबः तिष्ठति स्तागतिनिवृत्तौ ॥ गुल्मः गुडति गुडरक्षायां डलयोरेकत्वं इतिहैस्कंधरहितवृक्षस्यनामनी ॥ वल्ली वल्लते वल्लु संवरणे वल्लीतुवेल्लिः सरणइतिवाचस्पतिः वल्लिरितिपाठः इतिडि० ॥ व्रततिः प्रतनोति तनुविस्तारे पस्यतु व्रततिर्व्रततीस्तथेतिहलायुधः· व्रततिस्तुप्रतानिन्यांविस्तारेइतिहला युधः यद्वा व्रतमिवकरोति ॥ लता लतति सौत्रोधातुर्वेष्टनार्थः त्रीणिलतामात्रस्यनामानि शाखापत्रप्रचयप्रतानःसो॰स्यास्ति ॥ वीरुत् विरुणद्धि रुधिरआवर णे ॥ गुल्मिनी गुल्मः प्रतानोस्त्यस्याः ॥ उलपः उलप्यते उलः सौत्रआवरणार्थोदाहार्थोवा शाखापत्रप्रचयःप्रतानःसोऽस्त्यस्याः साप्रतानिनीवीरुदादिद्वत्रयवा-

अप्रकांडेस्तंबगुल्मौवल्लीतुव्रततिर्लता लताप्रतानिनीवीरुद्गुल्मिन्युलपइत्यपि ९ नगाद्यारोहउच्छ्रा
यउत्सेधश्चोच्छ्रयश्चसः अस्त्रीप्रकांडःस्कंधःस्यान्मूलाच्छाखावधिस्तरोः १० समेशाखालतेस्कंधशाखा
शालेशिफाजटे

न्या ॥ शाखादिभिर्विस्तृतालतातत्रेत्यर्थः ९ नगाद्यारोहः नगस्यतरोःआरोहणंउच्चत्वं आरोहोदैर्घ्यउच्छ्रायस्त्रीकल्यांमानपि यपि आरोहणेगजारोहइतिहेमः आदिशब्देनगिरिदेवालयादि तत्र ॥ उच्छ्रायः उच्छ्रयणं श्रिञ्सेवायाम् ॥ उत्सेधः उत्सेधनं षिधुगत्यां उत्सेधस्तूच्छ्रयेनस्त्रीक्लीबसंह ननेपिचेतिमेदिनी इतित्रीणिवृक्षादिदैर्घ्यस्यनामानि ॥ प्रकांडः प्रकाड्यते कडभेदने प्रकांडोविटपेशस्तेमूलस्कंधांतरेतरोरितिहेमः ॥ स्कंधः स्कंद्यते आरुह्यते स्कंदि रगतिशोषणयोः इतिद्वेतरोर्मूलमारभ्यशाखापर्यंतोयोभागस्तस्यनामनी १० शाखा शाखति शाखृव्याप्तौ ॥ लता द्वेशाखायाअ० ॥ स्कंधशाखा ॥ शाला शलनं शलचलने द्वेप्रधानशाखायाअभि० स्कंधात्प्रथमोत्पन्नशाखायाइत्यर्थः ॥ शिफा शेतेसौशीङ् स्वप्ने शिफाजटायांसरितिमांसिकायांचमातरि ॥ जटा जटति जटसंघाते द्वेतरु मूलस्यनामनी

गुच्छकः गुध्यते गुधिपरिवेष्टने स्तबकेहारभेदेचगुच्छस्तंबेऽपिकीर्तितइति रुद्रः॥स्तबकः स्तूयते ष्टुञ्स्तुतौ वुन्प्रत्ययः यद्वा तिष्ठति इतिविग्रहः द्वेकलिका
दिभिराकीर्णस्यपल्लवग्रंथेः नामनी केचित् विकसोन्मुखकलिकायाः पुष्पादिस्तवकेगुच्छइतितालव्यांतेरंतिदेवः॥ कुड्मलः कुद्मते कुटतिवा कुटच्छेदने कौटिल्येवा
मुकुलः मुंचति कलिकात्वं मुच्लृमोक्षणे इतिद्वेईषद्विकसितकलिकायाः नामनी १६ सुमनसः सुष्टुमन्यंतेआभिः॥ पुष्पं पुष्यति पुष्पविकसने प्रसूनं प्रसूयतं
सा॥कुसुमं कुस्यति कुससंश्लेषणे उमप्रत्ययः कुसुमंस्त्रीरजोनेत्ररोगयोरित्युक्तं॥सुमं सर्वसाधुसमानेषुसमंस्यादभिधेयवत् इतिमेदिनी कुसुमंसममित्यपि
पाठः भूम्निस्त्रियांसुमनसइतिरत्नकोशः सुमनाः पुष्पमालत्योस्त्रियामितिमेदिनीकोशः॥ मकरंदः मकरमपि द्यति कामजनकत्वात् दोअवखंडने यद्वा मकरम

स्याद्गुच्छकस्तस्तबकः कुड्मलोमुकुलोस्त्रियां १६ स्त्रियः सुमनसः पुष्पंप्रसूनंकुसुमंसुमं मकरंदः पुष्परसः परागः सुमनो
रजः १७ द्विहीनंप्रसवेसर्वंहरीतक्यादयःस्त्रियां आश्वत्थवैणवप्लाक्षनैयग्रोधैंगुदंफले १८

स्यंदति अदिबंधने॥पुष्परसः पुष्पस्यरसः
इतिद्वेपुष्पमधुनामनी॥ परागः परांगच्छति गम्लृगतौ परागःकौसुमेरेणौधूलिस्नानीयपयोरपि गिरिप्रभेदेविख्यातावुपरागेन्चचंदने॥ सुमनोरजः सुमनसांरजः द्वेपुष्पेर
णोः १७ द्विहीनं द्वाभ्यांस्त्रीपुंसाभ्यांहीनं सर्ववक्ष्यमाणंप्लक्षनैषधिजातीयंस्त्रीपुल्लिंगहीनमश्वत्थकपित्थादिषुवर्तमानंप्रसवेपुष्पेफलेमूलेचवर्तमानंनपुंसकलिंगंज्ञेयमि
त्यर्थः यथा चंपकंसूरणमित्यादि तस्मिन्सविशेषमाह हरीतक्यादयःस्त्रियां स्त्रीलिंगे हरीतक्याःफलंहरीतकी आदिशब्दात्द्राक्षाकर्कटीकोशातक्यादीनांसंग्रहः॥
अश्वत्थस्यफलंआश्वत्थं॥वेणोः फलंवैणवं॥प्लक्षस्यफलंप्लाक्षं॥न्यग्रोधस्यफलंनैयग्रोधं॥इंगुद्याःफलंऐंगुदं॥बृहत्याःफलंबार्हतं एतेवंप्लक्षादिभ्योणितिपुनरण्विधाना
न्नलुक् १८

१३

जंबूः जंब्वाः फलं जमति जमुअदने एवमेव जंबु आंबवं इतित्रीणिजंब्वाः फलनामानि ॥ पुष्पेवर्तमानाः जातिप्रभृतयः प्रभृतिशब्दात् यूथिकामल्लिकेत्यादीनां ग्रहणं स्वलिंगाएवभवंति नतुक्लीबे तद्यथा जात्याः पुष्पंजातीस्त्री ॥ व्रीहयः फलेस्वलिंगाः यथा व्रीहीणांफलानिव्रीहयः पुंसि एवंमाषमुद्गयवादयोपि ऊह्याः १९ विदारी बृहती अंशुमती इत्याद्यामूलेऽपिस्वलिंगाः तद्यथा विदार्याः मूलंविदारी ॥ अपिशब्देनपुष्पेऽपिस्वलिंगाः ॥ पाटलापुष्पेवर्तमानाक्लीबे यथा पाटलायाः पुष्पं पाटलं अपिशब्दात्स्वलिंगा पाटलः कुसुमेवर्णेप्याशुव्रीहिश्चपाटल इतिशाश्वतकोशात्पुल्लिंगोपि ॥ बोधिद्रुमः बोधिश्चासौद्रुमश्च ॥ चलदलः चलानिद

**बार्हतंचफलेजंब्वाजंबूःस्त्रीजंबुजांबवं पुष्पेजातिप्रभृतयःस्वलिंगाव्रीहयःफले १९ विदार्याद्यास्तुमूलेऽपिपुष्पेक्लीबेपि पाटला बोधिद्रुमश्चलदलः पिप्पलः कुंजराशनः २० अश्वत्थेऽथकपित्थेस्युर्दधित्थग्राहिमन्मथाः तस्मिन्दधिफलः पुष्पफलदंतशठावपि २१**

लानियस्य ॥ पिप्पलः पिप्पलंजलंअस्तियस्य मूलेसिक्तत्वात् पिप्पलंसलिलेवस्त्रछेदभेदेचनातरौ इत्युक्तत्वात् ॥ कुंजराशनः कुंजरेणाश्यते अशभोजने कर्मणिल्युट् २० अश्वत्थं नश्वश्चिरंतिष्ठति यद्वा अश्वत्थंजलमस्यास्ति आपः प्रजाहितंशीतमश्वत्थंपवनं विषमितिरत्नकोशः अश्वत्थः पिप्पलद्रोस्यादश्वत्थापूर्णिमामता इत्युक्तत्वात् पंचपिप्पलवृक्षस्याभिधानानि ॥ कपित्थः अमरमालायांपवर्गतृतीयमध्योपि ॥ दधित्थः दधिवर्णस्तिष्ठत्यस्मिन् ॥ ग्राही गृण्हाति ग्रहउपादाने ॥ मन्मथः मनोमथः मन्मथः मनज्ञानेसंपदादित्वात् क्विप् नलोपेलुक् मथतीतिमथेरच् ॥ दधिफलः दधि अस्तिफलेयस्य ॥ पुष्पफलः पुष्पयुक्तंफलमस्य ॥ दंतशठः दंतानांशठइव समकपित्थस्यकंवडइतिख्यानस्याभिधानानि २१ ७ ५

उदुंबरः उल्लंघितमंबरमनेन उदतिशयेनांबतेवा अविशब्दे उदुंबरस्तूदेहल्यांवृक्षभेदेचषंडके कुष्टभेदेऽपिचपुमांस्ताम्रेऽपिस्यान्नपुंसकमितिविश्वः मेदिन्यांतव र्गतृतीयमध्यः त्रिकांडशेषेप्येवमेव॥जंतुफलः जंतवःफलेऽस्य॥ यज्ञांगः यज्ञमंगति अगिगत्यर्थः॥ हेमदुग्धकः हेमवर्णदुग्धमस्य चत्वारि उदुंबरस्य उं बरइतिख्यातस्यनामानि॥ कोविदारः कुंभूमिंविदारयति दृविदारणे॥चमरिकः चमरंअस्यास्ति अतइनिठनौ॥कुद्दालः कुंउद्दालयति दलविदारणे युगपत्रकः युगंयुग्मंपत्रमस्य चत्वारिकांचन इतिख्यातस्यनामानि २२ सप्तपर्णः कांडेकांडेसप्तपर्णान्यस्य॥विशालत्वक् विशालात्वगस्य॥शारदः शरदिपुष्प्यति शारदीतोयपिप्पल्यांसप्तपर्णेचेतिदंत्यांतेषुरुद्रः शारदोऽब्देस्त्रियांतोयपिप्पलीसप्तपर्णयोरितिमेदिनी॥विषमच्छदः विषमाःछदायस्य

उदुंबरे जंतुफलोयज्ञांगोहेमदुग्धकः कोविदारेचमरिकःकुद्दालोयुगपत्रकः २२
सप्तपर्णे विशालत्वक्शारदोविषमच्छदः आरग्वधेराजवृक्षशम्याकचतुरंगुलाः २३

चत्वारिसांतवणइतिख्यातस्याभिधानानि दुरधिगमवस्तुनःप्राकृतसंज्ञयापिव्याख्यानेनदोषः तत्रैवं प्रयोजनार्थाचवनप्रवृत्तिर्यतस्ततःप्राकृतमित्य दोषइति किंच रसवीर्यविपाकेभ्योमूलात्पुष्पात्फलाद्दलात् आकाराद्देशकालादेर्वनौषध्यर्थमुन्नयेदिति आरग्वधः आरगंरोग शंकामपिहंति इत्यायूत्वं आरग्वधः आरग्धः -ह्रस्वादिरपि अरग्वधोथसंपाकःकृतमालस्तथारग्वधइतिरत्नकोशः॥राजवृक्षः राजाचासौवृक्षश्च वृक्षाणांराजावा राजदंतादिःरोगा णांराजानंवृश्चतीतिवा ओव्रश्चूछेदने॥शम्याकः शंकल्याणंपाकोऽस्य संपाकः शंपाकश्च तदुक्तं संपाकस्त्वर्कवेधृष्टेत्रिषुनाचतुरंगुलइतिमेदिनी॥चतुरंगुलः चत- स्रः अंगुल्यः प्रमाणंयस्य २३

आरेवतः आरेवयतिनिःसारयति मलसारकत्वात् रेवृप्लुवगतौ अततसातत्यगमने आरेवश्चासौअतश्च ॥ व्याधिघातः व्याधीन्हंतीति ॥ कृतमालः कृतामा
लाऽस्य पुष्पैरितिशेषः ॥ सुवर्णः शोभनोवर्णोऽस्य ॥ सुपर्णकइतिवापाठः अष्टोबाहवाइतिरव्यातस्यनामानि ॥ जंबीरः जभ्यते जभुअदने जंबीरःप्र
स्थपुष्पेस्यात्तथादंतशठद्रुमइत्युक्तत्वात् ॥ दंतशठः दंतानांशठइव ॥ जंभः ॥ जंभीरः ॥ जंभलः पंचजांबेरलघुइड निंबु इतिरव्यातस्याभिधानानि २४
वरुणः वृणोति वृञ्वरणे करणेवा ॥ वरणः ॥ सेतुः सिनोति सीयतेवा षिञ्बंधने सेतुर्नालौकुमारके इत्युक्तत्वात् ॥ तिक्तशाकः तिक्तः शाकोऽस्य

**आरेवतव्याधिघातकृतमालसुवर्णकाः स्युर्जंबीरेदंतशठजंभजंभीरजंभलाः २४ वरुणोवरणःसेतुस्तिक्तशाकःकु
मारकः पुन्नागेपुरुषस्तुंगःकेसरोदेववल्लभः २५ पारिभद्रेनिंबतरुर्मंदारःपारिजातकः**

तिक्तशाकस्तुरवदिरेवरुणेपत्रसुंदर
इत्युक्तत्वात् ॥ कुमारकः कुमारयति कुमारक्रीडायामित्यादि चिरतरुणत्वात् पंचवायवर्णाइतिरव्यातस्य ॥ पुन्नागः पुमान् नागइव ॥ पुरुषः पूरयति
पुर अग्रगमने ॥ तुंगः तुंज्यते तुजिहिंसायां घञ् ॥ केसरः प्रशस्ताःकेसरायस्य अर्शआद्यच् केसरोनागकेसरः केशरइत्यपिपाठः ॥ देववल्लभः ॥ पंचसं
देसराइतिरव्यातस्य २५ पारिभद्रः पारिमस्यास्तीति अतइनिः पारि पारंगतं भद्रंयस्य ॥ निंबतरुः नियमयति यमउपरमे पृषोदरादिः निंबति निवि
सेचने बवयोरैक्यं निंबसंज्ञकस्तरुः शाकपार्थिवादिः ॥ मंदारः मंदाःआराःयस्यवा मंदंऋच्छति ऋगतौ इत्याद्यूह्यं ॥ पारिजातः पारि पारंगतंजातंजन्म
यस्यसमुद्राज्जातोवा स्वार्थेकः चत्वारिनिंबतरोः कडूनिंबइतिरव्यातस्याभि०

तिनिशः अतिशयेननेशाति णिश्समाधौ यद्वा अतिक्रांतोनिशाःतिनिशः पृषोदरादित्वात् अकारलोपः॥स्यंदनः स्यंदते स्यंदूप्रस्रवणे॥नेमिः ह्रस्वांतः संहितायां कृतोदीर्घोपदकालेनिवर्तते नयति णीञ्प्रापणे॥नेमिः पुंल्लिंगस्तिनिशेनेमिश्चक्रप्रांतेस्त्रियामपीतिरुद्रः॥रथद्रुः रथस्यद्रुः तत्रोपयुक्तत्वात्॥अतिमुक्तकः अतिशयितोमुक्तोविस्तारोऽस्य २६ वंजुलः वच्यते वंचुगतौ॥चित्रकृत् चित्रंकरोति ससतिवसइतिख्यातस्य॥पीतनः पीतंकरोति तत्करोतीतिणिजंतात् बहुलमन्यत्रापीतियुच्॥कपीतनः तनोति तनुविस्तारे कपीनांकपेर्वर्णस्यवातनः इत्याम्रातकः आम्रमतति अतसातत्यगमने कपिचूतोऽम्रातकोस्यफलेपश्वाहरीतकीतित्रिकांडशेषः त्रीणिअंबाडाइतिख्यातस्य॥मधूकः मह्यते गन्यतेवा महपूजायां मनज्ञानेवा॥मधुकः॥मधूलः॥मधुलः॥गुडपुष्पः गुडइवपुष्पमस्य॥मधु-

तिनिशेस्यंदनोनेमीरथद्रुरतिमुक्तकः २६ वंजुलश्चित्रकृच्चाथद्वौपीतनकपीतनौ आम्रातकेमधूकेतुगुडपुष्पमधुद्रुमौ २७
वानप्रस्थमधुष्ठीलौजलजेत्रमधूलकः पीलौगुडफलस्त्रंसीतस्मिंस्तुगिरिसंभवे २८

द्रुमः मधुनामाद्रुमः २७ वानप्रस्थः वनप्रस्थेवनैकदेशेभवः वानप्रस्थोमधूकेपिस्यात्तृतीयाश्रमेपुमानितिरुद्रः॥मधुष्ठीलः मधुष्ठीवति ष्ठिवुनिरसने मधुष्ठीलेगर्भेऽस्येतिवा पंचमोहाइतिख्यातस्यनामानि जलजेत्रमधूकेमधूलकइत्येकंनाम मधुलाति लादाने गिरिजेत्रमधूलकइत्यपिपाठः गौरशाकोमधूकोऽन्योगिरिजः सोऽल्पपत्रकइतिमाधवः॥मधूकोऽन्योमधूलस्तु जलजोदीर्घपत्रकइतिस्वामी॥पीलुः पीलति पीलप्रतिष्टंभे॥गुडफलः गुडइवफलमस्य॥स्रंसी स्रंसयति मलं स्रंसुअधःपतने त्रीणिगुर्जरदेशेपीलुवृक्षस्याक्रोडइतिप्रसिद्धस्य तस्मिन्पीलौगिरिजे २८

अक्षोटः अक्ष्णोति अक्षूव्याप्तौ अक्षस्येवउटाःपर्णान्यस्येतिवा ॥ कर्पराल. कर्परमलति अलभूषणादौ यद्वा कर्पराख्याऽस्ति कंदरालइतिवापाठः पूर्ववत्द्वेप र्वतपीलोःअक्रोडइतिख्यातस्य॥अंकोटः अंक्यते अकिलक्षणे॥अंकोठः अंकोलः इत्यपिपाठौ॥निकोचः निकुच्यते कुचशब्दे निकोटइत्यपिपाठः द्वेअंको टस्यपिस्तेइतिख्यातस्य॥पलाशः प्रशस्तानिपलाशानियस्य अर्शआद्यच् यद्वा पलंमांसमश्नाति अशभोजने॥किंशुकः किंचित्शुकइव शुकतुंडाभ पुष्पत्वात्॥पर्णः पृणाति पृणप्रीणने तौदादिकः यद्वा प्रशस्तानिपर्णानियस्य अर्शआद्यच् यद्वा पिपर्ति पृपालनपूरणयोः पर्णपत्रेकिंशुकेनाइतिधांत्क त्वात्॥वातपोथः वातंपोथयति पुथहिंसायां इतिचत्वारिपलाशस्य॥वेतसः वयते वेञ्तंतुसंताने २९ रथः रम्यतेऽत्र रमुक्रीडायां रथःस्यंदनवानीरयो

**अक्षोटकर्परालौद्वावंकोटेतुनिकोचकः पलाशेकिंशुकःपर्णोवातपोथोऽथवेतसे २९ रथाभ्रपुष्पविदुलशीतवानीरवंजु**
**लाः द्वौपरिव्याधविदुलौनादेयीचांबुवेतसे ३०**

ऽत्यजयः॥अभ्रपुष्पः अभ्रमिवाभ्रसमयेवापुष्पमस्य॥विदुलः वेत्तिविंदतिवा॥शीतः शीतमस्यास्ति शीतमित्यपि शीतंतुपाग्वानीरबहुवारद्रुमेष्वित्यजयात्॥वानीरः वायति ओवैशोषणे वंशकंआसमंतान्नीरंयस्य॥वंजुलः व ञ्जति वजगतौ सप्तवेतसस्यवेतइतिख्यातस्य॥परिव्याधः परिविध्यते व्यधताडने परिव्याधस्तुपुंसिस्याद्वेतसेचद्रुमोत्पले॥विदुलः॥नादेयी नद्यांभवा नद्यादिभ्योढक् नादेयीशब्दः स्त्रियां नादेयीनागरंगेस्याज्जायायांजलवेतसे इत्युक्तत्वात्॥अंबुवेतसः अंबुनिजातोवेतसो शाक पार्थिवादिः इतिचत्वारिजलोत्पन्नवेतसस्य ३०

असौसौभांजनोरक्तोरक्तपुष्पश्चेत् मधुशिग्रुरित्युच्यते एकं ॥ सौभांजनः शोभामनक्ति शोभांजनइत्यपिपाठः शिनोति शिञ्निशाने शिग्रुर्नाशाकमात्रेचशोभांज नमहीरुहे ॥ तीक्ष्णगंधः तीक्ष्णोगंधोऽस्य ॥ आक्षीवः आक्षीवति आक्षीवयतिवा क्षीवृमदे अक्षीवइत्यपिपाठः ॥ मोचकः मोचयति मुच्लृमोक्षणे पंचशोग्रूल शोव गा शोवट इतिख्यातस्य ॥ अरिष्टः नरिष्टमस्मात् अरिष्टोलशुने निंबेपेनिलेकाककंकयोः रिष्टंक्षेमाशुभाभावेपुंसिखड्गेचफेनिले इतिमेदिनी ॥ फेनिलः फेनोऽ स्यास्ति ॥ डूरिठाइतिख्यातस्य ३१ बिल्वः बेलयति बिल्भेदने ॥ शांडिल्यः शांडिलस्यगोत्रापत्यंपुमान् शांडिल्यइवेतिवा ॥ शैलूषः शिलूषस्यअपत्यं शैलूषइवेति वा ॥ मालूरः मांलक्ष्मींपरेषांलुनाति ॥ श्रीफलः श्रीप्रदंफलंश्रीप्रियंवाफलमस्य शाकपार्थिवादिवत् श्रीफलःपुंसिमालूरेधात्रीनीलीकयोःस्त्रियां ॥ इतिपंचबिल्वस्य ॥

**सौभांजनेशिग्रुतीक्ष्णगंधकाक्षीवमोचकाः रक्तोसौमधुशिग्रुःस्यादरिष्टःफेनिलःसमौ ३१ बिल्वेशांडिल्यशैलूषौमालू रश्रीफलावपि प्लक्षोजटीपर्कटीस्यान्न्यग्रोधोबहुपाद्वटः ३२ गालवःशाबरोलोध्रस्तिरीटस्तिल्वमार्जनौ**

प्लक्षः प्रक्षरति क्षरसंचलने यद्वाप्लक्षते प्लक्षभक्षणे प्लक्षसयोगच्छतीतिवा ॥ जटी जटति जटसंघाते ॥ पर्कटी पृच्यते पृचीसंपर्के ॥ पर्कटीनूतनफलेयुगादौप्लक्षपादपइत्युक्तत्वात् इतित्रीणि पिंपर्योःनामा॰ न्यग्रोधः न्यक्रुणद्धि रुधिरआवरणे न्यग्रोधस्तुपुमान्व्यामवटयोश्चशमीतरौ ॥ बहुपात् बहवःपादाअस्य ॥ वटः वटति वटवेष्टने त्रीणिवटतरोः ३२ गालवः गालवस्यापत्यं गालवोमुनिभेदःस्याल्लोध्रवृक्षेचकीर्तितः ॥ शाबरः शबराणामयं ॥ लोध्रः रुणद्धि रुधिर्आवरणे लोध्रोवश्यंकरेपुंसिकार्तिकेयेगणाधिपे इति ॥ तिरीटः तीर्यतेमलम नेन ॥ तिल्वः तिल्यतेऽनेनांगं तिलस्नेहे ॥ मार्जनः मार्जनंनद्वयोर्मार्ष्टौपुंसिस्याल्लोध्रशाखिनि इतिषट्लोध्रस्यनामानि तत्राद्यौ श्वेतलोध्रे शेषारक्तलोध्रेइतिस्वामी ॥

आम्रः अम्यते अमगत्यादौ॥चूतः चूष्यतेस्म चूषपाने पृषोदरादिः च्योततिरसमितिवा च्युतिरक्षरणे॥रसालः रसमलति अलभूषणादौ इतित्रयः आम्रस्यवाचकाःशब्दाः असौ आम्रः अतिशयेनसौरभः अतिसौरभश्चेत् सहकारः सहकारयति मेलयति इत्येकनाम ३३ कुंभः कंउंभति उंभपूरणे शकंध्वादिश्च कुंभेतिसंघातविगृहीतं कुंभःक्लीबंतुगुग्गुलौ विनिरभसः कुंभोलूः खलकं कुंभोलूखलकं कुंभोलूखलाकाराहृदसकोशान्निर्यातं कुंभोलूखलकंकुंभंकुंभोलूखलकंवरमितिवाचस्पतिः कुंभांविद्यात्तिगुग्गुलावितिविश्वप्रकाशः॥उलूखलकं उलूखंलाति लादाने ततःस्वार्थेकः उलूखलेगुग्गुलौनक्लीबमुक्तमुदूखलमितिरुद्रः अस्मिन्पक्षेकुंभांचोदूखलमितिपाठः उदूखलंगुग्गुलेस्यादुलूखलेपिनद्वयोरितिमेदिनी॥कौशिकः कोशेभवः कौशिकोनकुलेव्यालग्राहेगुग्गुलुशक्रयोः कोशेयोलूकयोर्यःस्याद्विश्वामित्रमुनावपि कौशिकीचंडिकायांचनदीभेदेचयोषितीति॥गुग्गुलः गोजति गु

**आम्रश्चूतोरसालोसौसहकारोऽतिसौरभः ३३ कुंभोलूखलकंक्लीबेकौशिकोगुग्गुलुःपुरः शेलुःश्लेष्मातकःशीतउद्दालोबहुवारकः ३४ राजादनंप्रियालःस्यात्संनकद्रुर्धनुःपटः**

जस्तेये गुडति गुडरक्षणे डलयोरेकत्वं पुरः पुरति पुरअग्रगमने पंचगुग्गुलुरक्षस्य॥ शेलुः शिलति शिलउंछे॥श्लेष्मातकः श्लेष्माणमतति अतसातत्यगमने॥शीतः श्यायतेस्म श्यैङ्गतौ॥उद्दालः उद्दालयति दलविदारणे॥बहुवारकः बहून्वारयति रुक्ष्वर णे पंचशेलटमोंकरोइतिख्यातस्य ३४ राजादनं राजभिरद्यते अदभक्षणे राजादनंक्षीरिकायांप्रियालेकिंशकेपिचेतिप्रामाण्यं द्वितीयंतु राजावनंप्रसरकोराजातनइतिवाचस्पतिः राजानमततीतिवाराजादनं॥पियालः पीयते पीयुःसौत्रोधातुः पियालश्चप्रियालकइतिमाधवः॥सन्नकद्रुः सन्नःलीनः कद्रुर्वर्णोस्य॥धनुः धनुःप्रियालकद्रुमइतिरत्नकोशः धनुःपुमान्प्रियालद्रौराशिभेदेशरासनइतिमेदिनी॥धनुःप्रियालेनानस्त्रीराशिभेदेशरासनइति॥पटः पटति अत्र पटःप्रियालवृक्षेनासक्लेलेपुंनपुंसकमितिरभसः समस्तंनामत्तु मतांतरे धनुःपटः धनुषइवपटोविस्तारोस्येति चत्वारिचारइतिख्यातस्य॥

श्रीपर्णिका श्रीः पर्णेषुयस्याः॥ कुमुदिका कौमोदते मुदीहर्षे॥ कुंभी कुंभीवकुंभी असाधारकत्वात् पृश्निकायांचकुंभीस्यात्पाटलोकट्फलेपिचेतिदेवः कुंभी- स्त्री॥ कैटर्यः केटंराति किटत्रासे अनिलिनत्वात्॥ कट्फलः कटति कटेवर्षावरणयोः कटूफलमस्य पंचकुंभल कुंभ्या इति कायफळइतिचख्यातस्य ४० क्रमु- कः क्रामति क्रमुपादविक्षेपे क्रमुकः पट्टिकालोध्रेत्नुवाकेभद्रमुस्तके॥ पट्टिकाख्यः पट्टिकाआख्यायस्य॥ पट्टी पट्टोऽस्यास्तीति इन्नंतः पट्टः पेषणपाषाणेव्रणा दीनांचबंधने॥ चतुःपथेऽथराज्ञादिशासनांतरपाटयोः यद्वा पट्टिःस्त्रीपटगोदेस्याल्ललाटेकुंभिकाद्रुमइत्युक्तत्वाच्च॥ लाक्षाप्रसादनः लाक्षाप्रसीदत्यनेन च त्वारिलोहितलोध्रभेदस्य॥ तूदः तुदति पापं तुदप्रेरणे तुदइत्यपिपाठः तत्रेत्र्यं तुदति तुदव्यथने॥ यूपः युवंत्यनेन यूमिश्रणामिश्रणयोः इत्यायूत्यं ब्रह्मण्यः

**श्रीपर्णिकाकुमुदिकाकुंभीकैटर्यकट्फलौ ४० क्रमुकःपट्टिकाख्यःस्यात्पट्टीलाक्षाप्रसादनः तूदस्तुयूपःक्रमुकोब्रह्मण्यो**
**ब्रह्मदारुच ४१ तूलंचनीपप्रियककदंबास्तुहलिप्रिये वीरवृक्षोऽरुष्करोग्निमुखीभल्लातकीत्रिषु ४२**

ब्रह्मणिवैदिकेसाधुः॥ ब्रह्मदारु ब्रह्मणोब्रह्मणिवादारु ४० तूलं तूलयति तूल्यतेवा तूलनिष्कर्षे तुलइत्यपिपाठः पुल्लिंगस्तुपिचौतूलः क्लीबंस्याद्ब्रह्मदारुणीतिरुद्रः षट्कं अश्वत्थाकारेवृक्षभे देपारसापिंपळइतिमहाराष्ट्रभाषायांख्याते॥ नीपः णीञ्प्रापणे प्रीणाति प्रीञ्तर्पणे॥ कदंबः कदति कदः सौत्रौधातुर्हिंसार्थः॥ हलिप्रियः हलिनः प्रियः सु रायाअधिवासनात् चत्वारिकदंबइतिख्यातस्य॥ वीरवृक्षः वीरइववृक्षोदुःस्पर्शत्वात् वीरवृक्षस्तुभल्लातकार्जुनद्रुमयोःपुमान्॥ अरुष्करः अरुव्रणंकरोति ॥ अग्निमुखी अग्निरिवमुखमस्याः भवेदग्निमुखोदेवविप्रेभल्लातकेस्त्रियां॥ भल्लातकी भल्लईषातवि अतसातत्यगमने गौरादिः चत्वारिबिबवाभिलावाइतिख्यातस्य

गर्दभांडः गर्दभंअमति अमगत्यादिषु अमंताड्डुः॥ कंद्रालः कंदरांलाति कंदरालःपुमान्गर्दभांडेप्लक्षतरावपि॥कपीतनः याःलक्ष्म्याःतनःईतनःकपीनांतनःकपीतनः कपीतनोगर्दभांडशिरीषाम्रातकेषुच॥ सुपार्श्वकः शोभनंपार्श्वमस्य॥प्लक्षः प्रक्षरति क्षरसंचलने प्लक्षोद्वीपेगर्दभांडेऽश्वत्थेजटिनिपक्षकइतिहेमः पंचगजहंड खाठीपिंपरीइतिख्यातस्य॥ तिंतिडी निम्यति तिमआर्द्रीभावे तिंतिडिस्वाम्लिकाचिंचातिंतिडीकाकपिप्रियेतिवाचस्पतिः॥चिंचा चिमित्यव्यक्तंशब्दंचिनोति चिञ्चयने॥आम्लिका अम्लोरसोस्यास्ति अम्लिकाचाम्लिकाचिंचातिंतिडीकाचतिंतिलाइतिचंद्रः त्रयंचिंचायाः॥पीतसारकः पीतः सारोऽस्य ४३ सर्जकः सृजति सृजविसर्गे यद्वा सर्ज्यते वर्जअर्जने असनः अस्यति असक्षेपणे प्रियकोजीवकोसनइतिरत्नकोशः आसनंक्षेपणेक्लीबंपुंसिस्याज्जीवकद्रुमे पीठेभस्कंधयोःक्लीबमासनंनाजुजीवकइतिरुद्र

गर्दभांडेकंद्रालकपीतनसुपार्श्वकाः प्लक्षश्चतिंतिडीचिंचाम्लिकाऽथोपीतसारके ४३ सर्जकासनबंधूकपुष्पप्रियकजीवकाः
सालेतुसर्जकार्श्याश्वकर्णकाःसस्यसंवरः ४४ नदीसर्जोवीरतरुरिंद्रद्रुःककुभोऽर्जुनः

रभसो॥बंधूकपुष्पः बंधुकस्येवपुष्पाण्यस्य प्रियकः प्रीणाति प्रीञ्तर्पणे॥जीवकः जीवयति जीवप्राणधारणे षड्कअसणाइतिख्यातस्य॥सालः सल्यते सल्गतौ पुंसिभूरुहमात्रेऽपिसालोवरणसर्जयोरितिदंत्यादौ रभसः शालइत्यपिपाठः॥सर्जः॥कार्श्यः कृशतनूकरणे कृषति कृषविलेखने कार्ष्यइत्यपिपाठः॥अश्वकर्णकः अश्वस्यकर्णइवपत्रमस्य॥सस्यसंवरः सस्यैःसंव्रीयते वृञ्वरणे पंचशालवृक्षस्य सालईइतिप्रसिद्धस्य ४४ नदीसर्जः नद्याःसर्जः॥वीरतरुः वीरश्चासौतरुश्च दृढकाष्ठत्वात॥इंद्रद्रुः इंद्रस्यइंद्रइवद्रुः॥ककुभः ककुभोदिशःसंत्यस्य बहुविस्तरत्वात् ककुभोरागभेदेःप्रवीणांकेऽर्जुनपादपे॥अर्जुनः अर्ज्यते अर्जअर्जने पार्थस्तुककुभोजिष्णावितिविश्वकोशः पंच अर्जुनवृक्षस्यनामानि॥

एरंडः आ इरयति वायुविशेषः ईरगतौ कंपनेच॥ उरुबूकः उरुमहांतंवायति ओवैशोषणे उलूकादिषुनिपातितः॥ रुचकः रोच्यते रुचदीप्तौ कुन्प्रत्ययः॥चित्रकः चित्रयति चित्रअद्भुतादौ॥चंचुः चंचति चंचुगत्यर्थः॥पंचांगुलः पंचअंगुलयोयस्य॥मंडः मंडयति मडिभूषायां आमलक्यांस्त्रियांमंडएरंडेमोत्र्वापिलयोरितिरभसः मंडःपंचांगुलेशाकेपुंसिक्लीबंतुवस्तुनि कश्चिदमंडमाह आमंडइत्यपि गंधर्वहस्तकोमंडआमंडोव्याघ्रपुच्छकइतितारपालः॥वर्धमानः वर्धते वर्धछेदनपूरणयोः व्यडंबकः व्यडंमलमवयति अविरक्षसने व्यडंबनइतिस्वामी इत्येकादशएरंडस्यनामानि यल्पासल्पाकाराशमीसशमीरइत्येकं॥ शमी शमयतिरोगान्

एरंडउरुबूकश्चरुचकश्चित्रकश्चसः चंचुःपंचांगुलोमंडवर्धमानव्यडंबकाः ५१ अल्पाशमीशमीरःस्याच्छमीसक्तुफलाशिवा पिंडीतकोमरुबकःश्वसनःकरहाटकः ५२ शल्यश्चमदनेशक्रपादपःपारिभद्रकः भद्रदारुद्रुकिलिमंपीतदारुचदारुच ५३

शमीसक्तुफलायांचशिबिकायांचगुग्गुले॥ सक्तुफला सक्तुवत्फलमस्याः॥शिवा शिवंकरोति त्रयंशम्याः॥पिंडीतकः पिंडीतनोति अन्येभ्यो पीतिडःकन् पिंडीतकःस्यान्नगरेमदनाख्यमहीरुहे॥मरुबकः मरुंवाति कुन् आकारलोपः॥श्वसनः श्वसनंश्वसितेपुंसिमारुतेमदनद्रुमे॥करहाटकः करंहाटयति हटदीप्तौ ५२ शल्यः शलति शलगतौ॥मदनः मदयति मदीहर्षग्लपनयोः षट्कंगोळाइतिख्यातस्य॥शक्रपादपः शक्रस्यपादपः॥पारिभद्रकः पारिनिंबंप्रायभद्रमस्य पारिभद्रस्तुनिंबद्रोमंदारेदेवदारुणि॥भद्रदारु भद्रंदारु भद्रदारुणिचक्लीबमित्यमरमाला॥ द्रुकिलिमं किलति किलश्वेत्यक्रीडनयोः बाहुलकादिमच् द्रुश्चासौकिलिमं॥पीतदारु पीतंचतत् दारुचपीतदारु॥दारु दीर्यते दृविदारणे पुंनपुंसकयोर्दार्वितित्रिकांडशेषः ५३ ६२ ६२

पूतिकाष्ठं पूतिचतत्काष्ठंच॥देवदारु देवस्यदारुनस्मिन् एतानिसप्तनामानि॥पाटलिः पाति टलति टलवैक्लव्ये सर्वधातुभ्यइन् पाश्चासौटलिश्च पाटलीइत्यपिपाठः॥ पाटला पाटलाति पाटलापाटलौस्त्रीस्यादस्याःपुष्पेपुनर्नना॥अमोघा नमोघा अलिप्रियाविशालाग्राप्यमोघापाटलिर्द्वयोरितिवाचस्पतिः मोघेत्यपिपाठः तत्रे स्थं मोहयति मोघास्त्रीपाटलावृक्षेमोघंत्रिषुनिरर्थकइतिरुद्रः॥काचस्थाली काचस्य काष्ण्यर्यस्य स्थाली पात्रं गुरुचरणास्तु कालास्थालीइतिपठंति तत्र का ला स्थाली इतिपदयुग्मंज्ञेयं काला कालोवर्णोस्यास्ति कालातुकृष्णवृंताख्यामंजिष्ठानीलिकासुचेतिमेदिनी॥स्थाली तिष्ठति ष्ठागतिनिवृत्तौ स्थालीस्या त्पाटलोखयोरितिमेदिनीविश्वप्रकाशौ॥फलेरुहा फलेरोहति ५४ कृष्णवृंता कृष्णंवृंतमस्याः कृष्णवृंतापाटलायांमाषपर्ण्यांचयोषिति॥कुबेराक्षी कुबेरस्येवा–

पूतिकाष्ठंचसप्तस्युर्देवदारुण्यथद्वयोः पाटलिःपाटलामोघाकाचस्थालीफलेरुहा ५४ कृष्णवृंताकुबेराक्षीश्यामातुमहिला
ह्वया लतागोवंदनीगुंद्राप्रियंगुःफलिनीफली ५५ विष्वक्सेनागंधफलीकारंभाप्रियकश्चसा

क्षियस्याः सप्तपाटलायाः पाडळीइति ख्यातायाः तत्रपाटलिर्द्वयोः॥श्यामा श्यामोवर्णोस्त्यस्याः श्यामोवटेप्रयागस्यवारिदेवृद्धदारुके॥पिकेचकृष्णहरितेपुंसिस्यात्तद्वतित्रिषु॥महिलाह्वया महि लायाःस्त्रियाः आह्वयइवआह्वयोयस्याः॥लता लतति लतिःसौत्रोधातुः॥गोवंदनी गविभूमौवंद्यते वदिअभिवादनस्तुत्योः॥गुंद्रा गुंद्रयति गुद्रिक्षोदे॥प्रि यंगुः प्रियंगच्छति॥फलिनी फलमस्त्यस्याः फलिन्यग्निशिखायांचफलिन्यांस्त्रीफलेत्रिषु॥फली ५५ विष्वक्सेना विष्वक्सिनोति षिञ्बंधने विष्वक्सेनाफ लिन्यांस्याद्विष्वक्सेनोजनार्दने॥गंधफली गंधवत्फलमस्याः पाककर्णेनिङीष्॥कारंभा ईषद्रंभाकारंभा॥प्रियकः प्रीञ्तर्पणे क्वुन् अकादेशोह्रस्वः द्वादशप्रियंगुवृ क्षेचायांटीइतिख्याते॥

मंडूकपर्णः मंडूकइवपर्णमस्य॥पत्रोर्णः पत्रेऊर्णाऽस्य पत्रोर्णधौतकौशेयंक्लीबंस्याच्छोणकेपुमान्॥नटः नटति नटनृतौ॥कट्वंगः कटून्यंगान्यस्य॥टुंटुकः टुंटु इतिकायति कैशब्दे आतोनुपसर्गेकः ५६ स्योनाकः सीव्यति षिवुतंतुसंताने तेनाकति अक्यतेवा अककुटिलायांगतौ स्योनः किरणसूर्ययोः श्योनाकइत्यपिपा ठः॥शुकनासः शुकनासेवपुष्पमस्यास्ति॥ऋक्षः ऋषति ऋषीगतौ ऋक्षःपर्वतराजेस्यान्भल्लुकेशोणकेपुमान् दीर्घवृंतः दीर्घवृंतमस्य॥कुटंनटः कुटन् च ञ्चभवन् नटति नटस्पंदने॥शोणकः शोणति शोणवर्णे गुरुचरणास्तु शोनकइत्याहुः तत्रैवं शवति॥अरलुः द्वादशदंडिका दिंडाइतिख्यातस्य॥तिष्यफला

मंडूकपर्णपत्रोर्णनटकट्वंगटुंटुकाः ५६ स्योनाकशुकनासर्क्षदीर्घवृंतकुटंनटाः शोणकश्चारलौतिष्यफलात्वामलकीत्रिषु
५७ अमृताचवयस्थाचत्रिलिंगस्तुबिभीतकः नाक्षस्तुषःकर्षफलोभूतावासःकलिद्रुमः ५८ श्रीराधाकृष्णाभ्यांनं॰

तिष्ये कलियुगेफलमस्याः॥आमलकी आमलते मलधारणे ५७ अमृता नम्रियंतेऽनया अमृतामागधीपथ्यागुडूच्यामलकीषुच॥वयस्था वयोयौवनंति ष्ठत्यनया वयस्थातुस्त्रियांब्राह्मीगुडूच्यामलकीषुच सूक्ष्मैलायांचकाकोल्यांपथ्यायांतरुणेषुचेत्युक्तत्वात् त्रिष्वित्युक्तेः आमलकः आमलकं चत्वारिआ मलक्याः॥बिभीतकः विगतंरोगभयमस्मात्॥अक्षः अक्षति अक्षूव्याप्तौ अक्षोज्ञानात्मशकटावयवेषुसपाशके रुद्राक्षद्राक्षयोःसर्पबिभीतकतरावपि च- क्रेवर्षेपुमान्क्लीबमक्षंसौवर्चलेंद्रियइतिहेमः॥तुषः तुष्यति तुषतुष्टौ॥कर्षफलः कर्षफलमस्य॥भूतावासः भूतानामावासः॥कलिद्रुमः कलेर्द्रुमः षट्धा टिंगइतिख्यातस्य क्वचिदयंबेहडाइतिख्यातः ५८

६१ ६१ ६१ ६१ ६१

अभया नभयमस्याः अभयास्त्रीहरीतक्यामुशीरेचनपुंसकं अभयामलकीगोरीपेरुसक्तुफलासक्न्वेतिमेदिनी॥अव्यथा नव्यथायस्याः अव्यथोनिर्व्यथेसर्पे चारटीपथ्ययोः स्त्रियामित्युक्तत्वात्॥पथ्या पथोऽनपेता॥कायस्था कायस्तिष्ठत्यनया अन्नवयस्थेत्यपिपाठः॥पूतना पूतंकरोति पूतनातुहरीतक्यांदानवीरा गभेदयोरित्युक्तत्वात्॥अमृता नमृतंयस्याः॥हरीतकी हरिर्वर्णइतीयस्याः॥हैमवती हिमवतिजाता॥चेतकी चेतयति चितिसंज्ञाने॥श्रेयसी अतिप्रशस्ता शिवा शिवंकरोति शिवोमोक्षेमहादेवेकीलेचग्रहयोगयोरितिविश्वः एकादशाहिरडाइतिख्यातस्य ५९ पीतद्रुः पीतश्चासौद्रुश्च॥सरलः सरति सृगतौ॥पूतिकाष्ठं पूतःपावनस्यकाष्ठंपूतिकाष्ठं त्रयंसरलस्य सरलदेवदारइतिख्यातस्य॥द्रुमोत्पलः द्रुमेउत्पलमिवपुष्पंयस्य॥कर्णिकारः कर्णिकामियर्ति ऋगतौ॥परि

अभयात्वव्यथापथ्याकायस्थापूतनामृता हरीतकीहैमवतीचेतकीश्रेयसीशिवा ५९ पीतद्रुःसरलःपूतिकाष्ठंचाथद्रुमोत्पलः कर्णिकारःपरिव्याधोलकुचोलिकुचोडहुः ६० पनसःकंटकिफलोनिचुलोहिज्जलोंऽबुजः

व्याधः परिविध्यति व्यधताडने परिव्याधस्तुपुंसिस्याद्रुतसेचद्रुमोत्पले त्रीणिकर्णिकारस्यपांगाराइतिख्यातस्य॥लकुचः लक्यते लकआस्वादने॥लिकुचः पृषोदरादिः॥डहुः दहति दहभस्मीकरणे डहूरित्यपीतिस्वामीचरणाः त्रयंओंटइतिख्यातस्य क्षुद्रपनसस्येत्यपिमतं ६० पनसः पनाय्यतेस्तूयतेपनसः पनसःकंटकिफलेकंटकेवानरांतरे॥स्त्रियांरोगप्रभेदेस्यात् पणसइत्यपिपाठः॥कंटकिफलः कंटकाःसंत्यस्य कंटकिफलमस्येतिवा॥द्वेपनसइतिख्यातस्य॥निचुलः निचोलति चुलसमुच्छ्राये निचुलस्तुनिचोलेस्यादिज्जलाख्यमहीरुहे निचुलिज्जलहिज्जलाइतिरभसः॥हिज्जलः हिनोति हिगतौवृद्धौच क्विपतुक् हितंजलमस्येतिवा इज्जलइत्यपिपाठः एति इण्गतौ इत् जलमस्य॥अंबुजः अंबुनिजातः जनीप्रादुर्भावे त्रयंइजरइतिख्यातस्य स्थलवेतसस्येत्यपिकेचित् निचुलस्थलवेतसइतिशब्दार्णवात् समुद्रफलस्येत्यपिकेचित्॥

काकोदुंबरिका काकप्रिया उदुंबरी संज्ञायांकन्॥फल्गुः फलति फलनिष्पत्तौ॥मलयूः मलंयवति युजुगुप्सायां यद्वा मलते मलधारणे मलपूः मलापूरित्यपिपाठौ॥जघनेफला जघनेफलंयस्याः चत्वारिकाळाउंबरबोरवाटा खर्वत इतिख्यातस्य पाश्चात्तनपुरातनसाहचर्यात्फल्गुशब्दस्तस्त्रीलिंगे ६१ अरिष्टः नरिष्टमशुभमस्मात्॥सर्वतोभद्रः सर्वतोभद्रंयस्मात् सर्वतोभद्रइत्युक्तः काव्यचित्रेगृहांतरे निंबेनासर्वतोभद्रागंभारिनटयोषितोः इत्युक्तत्वात्॥हिंगुनिर्यासः हिंग्वाकारोहिंगुगंधोवानिर्यासोऽस्य हिंगुनिर्यासइत्येषनिंबेहिंगुरसेपिचेतिमेदिनी॥मालकः मलते मलधारणे॥पिचुमंदः पिचुंमंदयतीति॥निंबः निंबतिस्वास्थ्यं॥णिबिसेचने बवयोरेकत्वं षट्निंबस्य॥पिच्छिला पिच्छास्त्यस्याः॥अगुरु नगुरुर्यस्मात् अगुरुक्लीबेशिंशपायामितिरुद्रः अगुरुःस्याच्छिंशपायामितिविश्वप्रकाशः अगुरूपदंतुपुन्नपुंसकं॥शिंशपा शिमित्यव्यक्तंशब्दं शब्देनवाशायति इत्याद्यूह्यं अगुरुशिंशपेत्येकंपदंस्वामीइत्याह् याकपिलाकपिलवर्णपुष्पा साभस्मगर्भोच्यते भस्मगर्भोयस्याः शुक्लसारत्वादित्येकं चत्वारिशिसवाइतिख्यातस्य॥शिरीषः शृणाति शीर्यतेवा शॄ हिंसायां॥कपीतनः तनोति तनुविस्तारे कपीनांकपेर्वर्णस्यवाईतनः कपीतनः लक्ष्मीविस्तारकः॥भंडिलः भंडते कल्याणंकरोति भडिकल्याणे रलयोरेकत्वाद्भंडिरोपि भंडिलोभंडिरोनेतिवाचस्पतिः त्रयंशिरसइतिख्यातस्य॥चांपेयः चंपायाःअपत्यं ढक् चांपेयश्चंपकेस्वर्णेकिंजल्केनागकेसरे॥चंपकः चंपयति चंप्यतेवा॥हेमपुष्पकः हेमवर्णंपुष्पमस्य त्रयंकुडचांफा सोनचांफा इतिख्यातस्य ६३

**काकोदुंबरिकाफल्गुर्मलयूर्जघनेफला ६१ अरिष्टःसर्वतोभद्रहिंगुनिर्यासमालकाः पिचुमंदश्चनिंबेथपिच्छिलाऽगुरुशिंशपा ६२ कपिलाभस्मगर्भासाशिरीषस्तुकपीतनः भंडिलोप्यथचांपेयश्चंपकोहेमपुष्पकः ६३**

एतस्यचंपकस्यकलिकायाः गंधफलीइत्येकं गंधः फलंसाध्यमस्याः॥ केसरः केसराःसंत्यस्य मत्वर्थेअच् केसरंहिंगुनिर्य्यासकिंजल्केनस्त्रियांपुमान् सिंहच्छटायांपुन्नागेबकुले नागकेसरइत्युक्तत्वात्॥ बकुलः बंकते बकिगत्यर्थः द्वे ओंवळ बकुळ इतिख्यातस्य॥ वंजुलः वजति वजगतौ॥ अशोकः नशोकोऽस्मात् अशोकस्त्रिषुनिःशोकेपुंसि कंकेलिपादपे स्त्रियांतुकटुरोहिण्यांपारदेस्यान्नपुंसकमित्युक्तत्वात् इतिद्वेअशोकस्यनामनी॥ करकः करोतिदोषाभावं बुन्प्रत्ययः करकस्तुपुमान्पक्षिविशेषेदाडिमेपिच द्व योर्मेघोपलेनस्त्रीकरकंचकमंडलावित्युक्तत्वात्॥ दाडिमः दलनंदालः दलविशरणे दालेननिर्वृत्तः डलयोरेकत्वं दाडिंबइत्यन्यत्र दाडिंबसारपिंडीरस्वाद्वम्लशकवल्लभा

**एतस्यकलिकागंधफलीस्यादथकेसरे बकुलोवंजुलोशोकेस्समौकरकदाडिमौ ६४ चांपेयःकेसरोनागकेसरःकांचनाव्हयः**
**जयाजयंतीतर्कारीनादेयीवैजयंतिका ६५ श्रीपर्णमग्निमंथःस्यात्कणिकागणिकारिका**

इतिरभसः डालिमइत्यपि द्वे दाडिमस्य डा ळिंबइतिख्यातस्य ६४ चांपेयः चंपायाअपत्यं चांपेयश्चंपकेस्वर्णेकिंजल्केनागकेसरे॥ केसरः केसराःसंत्यस्य मत्वर्थेअच्॥ नागकेसरः नागाख्यः केसरः॥ कांचनाव्ह यः कांचनस्यआव्हयइवआव्हयोयस्य चत्वारिनागचांफाइतिख्यातस्यनामानि कांचनाव्हयः हेमपर्यायनामकइत्यर्थः॥ जया जयति॥ जयंती जयंतीवृक्षभिद्यो र्योमिंद्रपुत्रीपताकयोः॥ तर्कारी तर्कमृच्छति ऋगतौ॥ नादेयी नद्यांभवा॥ वैजयंतिका विजयंतस्येयं तस्येदमित्यण् स्वार्थेकन् पंचदांहाकळ थोरऐरणइतिख्या तायाः ६५ श्रीपर्णं श्रीः पर्णेषुयस्य॥ अग्निमंथः अग्निमथ्नाति मंथविलोडने॥ कणिका कणति कणशब्दे कणाःसंत्यस्यां वा इत्यादौ ठन्॥ गणिकारिका गणिंक रोति कर्मण्यण् स्वार्थेकन्॥

७ ७ ७ ७

जयः जयतीतिपचाद्यच् पंचनखेलइतिख्यातस्य दशाप्येकस्यपर्यायाइतिस्वामीचरणाः॥ कुटजः कूटेशृंगेजायतेस्म पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः॥शक्रः शक्नोति शा क्कशक्लौ शक्रः पुमान्देवराजेकुटजेऽर्जुनभूरुहइत्युक्तत्वात्॥वत्सकः वदति वदव्यक्तायांवाचि सप्रत्ययेस्वार्थेकन्॥गिरिमल्लिका इवार्थेकन् चत्वारिकुडाइतिप्रसि द्धस्य ६६ एतस्यैवकुटजस्यफलेकलिंगं कलिंगच्छति अंतर्भावितण्यर्थोगमिः॥इंद्रयवं इंद्रसंज्ञस्यवृक्षस्ययवं यवाकारबीजत्वात्॥भद्रयवं भद्रंचतद्यवंच कलिंगं द्रयवः पुमानित्यमरमाला॥ कलिंगा तत्रैवस्त्रीकांडेपाठात्॥कृष्णपाकफलः कृष्णापाकंफलमस्य अविग्नः ओविजीभयचलनयोः आङ्पूर्वः आविग्नइत्यपि ॥सुषेणः

जयोऽथकुटजःशक्रोवत्सकोगिरिमल्लिका ६६ एतस्यैवकलिंगेंद्रयवभद्रयवंफले कृष्णपाकफलाविग्नसुषेणाःकर मर्दके ६७ कालस्कंधस्तमालःस्यात्तापिच्छोऽप्यथसिंदुके सिंदुवारेंद्रसुरसौनिर्गुंडींद्राणिकेत्यपि ६८

शोभनासेनायस्य॥सुषु सिनोति षिञ्बंधने॥करमर्दकः करंमृद्नाति मृदक्षोदे चत्वारिकरमर्दकस्य करवंदइतिख्यातस्य ६७ कालस्कंधः कालःस्कंधोऽस्य कालस्कंधस्तमालस्यात्तिंदुकः जीवकद्रुमइत्युक्तत्वात्॥तमालः ताम्यति तमुग्लानौ तमालस्तिलकेखड्गेतापिच्छेवरुणद्रुमे॥तापिच्छः तापिनं छादयति छदअपवारणे द्वयंतमालस्य॥ सिंदुकः स्यंदते सिंदुवारः श्वेतपुष्पः सिंधुकः सिंधुवारितः॥इंद्रसुरसः इंद्रस्यसुरसः॥निर्गुंडी निर्गुंडति गुडरक्षायां नैर्भयादिवः इगुपधेतिकः पृषोदरादिः निर्गुंडीनी लशेफाल्यांसिंदुवारद्रुमेपिचेतिहेमः॥इंद्राणिका इंद्रमाणयति इंद्राणीकरणोस्त्रीणांगोन्तेयोःसिंदुवारयोः पंचसिंदुवारस्य सिंधुवारः निगुंडी निर्गुंडी इतिख्यातस्य ६८

वेणी वेणीव देवताडेपिवेणीस्यात्प्रवेण्यामपियोषितीतिरभसः ॥ गरा गृण्हाति गृशब्दे स्वराइत्यपिपाठः देवताडे खरातीक्ष्णोनिकुम्भ्यां दन्तेपुमानितिरभसः ॥ गरी अग रीइत्यपिपदं स्वरागरीइतिसमस्तमपिपदं मूषिकाविषघ्नत्वात्गरागरीइत्येकंपदं गरमाणिरति नर्मंदं जीमूतकोदेवदाडोवृत्तकोगरागरीइति ॥ देवताडः देवंइन्द्रियंताड यति तडआघाते देवोमेघेसुरेराज्ञिस्यान्नपुंसकमिंद्रिये जीमूतः जीमूतइव जीमूतोद्रोद्रिकरेदेवताडेपयोधरे पंचदेवताडस्यदेवताली देवडांगरी इतिरन्यात स्य ॥ श्रीहस्तिनी श्रीहस्तोविद्यतेयस्याः इत्याघूर्णं ॥ भूरुंडी भुवंरुंडयति आच्छादयति हे हस्तिकर्णाभपत्रस्यशाकभेदस्य सिरिहस्तिनी थोरकुरडू इति रव्यातस्य ॥ तृणशून्यं तृणशून्यंमल्लिकायांतथास्यात्केतकीफलइतिविश्वमेदिन्यौ तृणशून्येगुल्मेसाधु तत्रसाधुरितियत् ॥ मल्लिका मल्लते गंधंमल्यतेवा म

वेणीगरागरीदेवताडोजीमूतइत्यपि श्रीहस्तिनीतुभूरुंडीतृणशून्यंतुमल्लिका ६९ भूपदीशीलभीरुश्चसेवास्फोटावनोद्भवा शेफालिकातुसुवहानिर्गुंडीनीलिकाचसा ७०

ल्लुधारणे मल्लिकोहंसभेदेस्यात्तृणशून्येपिमल्लिकेतिरुद्रः ६९ भूपदी भुविपदमस्याः ॥ शीतभी रुः शीताद्भीरुः शतभीरुरित्यपिपाठः मल्लिकाशतभीरुश्चगवाक्षीभद्रमल्लिका शीतभीरुर्मदयंती भूपदीतृणशून्यकाइतिवाचस्पतिः चत्वारिमल्लिकाया मोगरीइतिरव्यातायाः ॥ सेवमल्लिका वनोद्भवा वनेउद्भवोयस्याः आस्फोटेत्यप्युच्यते एकंरानमोगरीइतिरव्यातस्य आस्फोटयति स्फुटीकरणे आस्फो टाविष्णुक्रांतायांवनमल्लार्कपर्णयोरितिरभसः आस्फोटस्तुपुमानर्कपर्णेस्यात्कोविदारके आस्फोतेत्यपि आस्फोतागिरिकर्ण्यांवनमल्यांनयोषितीतिमेदिनी ॥ शेफालिका शेरतेशेफाःअलयोस्यां स्वार्थेकन् ॥ सुवहा सुष्ठुवहत्यामोदं वहप्रापणे निर्गुंडी ॥ नीलिका नीलादोषधौ ङीष् कन् चत्वारिकृष्णपुष्पायाःनिर्गुंड्याः रानीनिर्गुंडीइतिरव्यातायाः ७०

इयंश्वेतपुष्पा असौनिर्गुंडीसिता श्वेतसुरसा शोभनोरसोऽस्याः श्वेताचासौसुरसाचेति भूतवेशीइत्युच्यते भूतानिविशंति विशप्रवेशने इयंकालशीनिर्गुं-
डीइतिख्यातायाः॥ मागधी मगधदेशेभवा मागधोमगधोद्भूतेशुक्लजीरकबंदिनोः वैश्यतः क्षत्रियापुत्रेमागधीस्यात्तुपिप्पली॥ गणिका चित्तापहारित्वाद्गणि
कासादृश्यं॥ यूथिका यूथमस्त्यस्याः यूथिकास्थानकेपुष्पविशेषेपिचयोषिति॥ अंबष्ठा अंबेवमातेवतिष्ठति ङ्यापोरितिन्ह्रस्वः षत्वंच अंबष्ठोदेशभेदेपिवि
प्राद्वैश्यासुतेपिच अंबष्ठाप्यम्ललोण्यांस्यात्पाठायूथिकयोरपि इतिविश्वः चत्वारियूथिकायाः जुईइतिख्यातायाः॥ सायूथिकापीतपुष्पाचेद्धेमपुष्पिकास्यात्
इत्येकं ७१ अतिमुक्तः मुक्तान् विरक्तान् अति॥ पुंड्रकः पुंडति पुंड्यतेवा पुंडिखंडने रक्प्रत्ययेस्वार्थेकन्॥ वासंती वसंतेपुष्प्यति कालादितिअण् ङीप्॥ माधवी

सिताऽसौश्वेतसुरसा भूतवेश्यथमागधी गणिकायूथिकांबष्ठासापीताहेमपुष्पिका ७१ अतिमुक्तः पुंड्रकः स्याद्वासंतीमा
धवीलता सुमनामालतीजातिः सप्तलानवमालिका ७२

मधौपुष्प्यति पूर्ववत्॥ लता पंच कुंद
भेदस्य कुसरीइति कस्तूरमोगरा मधुमाधवीइतिख्यातस्य॥ अतिमुक्तादिद्वयंमल्लिकाभेदस्येत्येके माधवीलताइत्येकंपदमपि॥ सुमनाः सुष्ठुमन्यते मनज्ञाने यद्वा
शोभनंमनोऽस्याः स्त्रियांसुमनसोभूम्निपुष्पेजातौतुभेदतः तत्रसुमनाः सांतः टाबंतोपि तत्रैवं सुमनायाश्चपत्रेणेतिसुश्रुतेर्दर्शनात्॥ मालती मांलक्ष्मीं लतति तल
सौत्रोवेष्टनार्थः॥ जातिः जायते जनीप्रादुर्भावे जातीइत्यपिपाठः जातीफलेचमालत्यामितिमेदिनी त्रीणिजातेःजाईचमेलीमोतीश्वेतजाईपीतवर्णजाईइतिख्याता
याः॥ सप्तला सप्तमनोबुद्धींद्रियाणिलाति लाआदाने नवमालिका नवामालायस्याः द्वेनेवाली थोरमोगरा बटमोगरा वेलमोगराइतिख्यातायाः ७२

माघ्यं माघेसाधु माघेभवंदिगादित्वाद्यदितिप्रांचः॥कुंदं कुंभुवंद्यायतिद्यतिवा देपशोधने दोअवखंडनेवा माघ्यः कुंदः कुरंटकइतिपुंस्कांडेरत्नकोशात् कुंदोमाघ्येस्त्रीमुकुं
दच्चभ्रमिभेदयंतरेषुचेतिमेदिनी इकुंदस्य॥रक्तकः रक्तपुष्पत्वात्स्वार्थेकन्॥बंधूकः बध्नातिचित्तं बंधबंधने बंधुकंबंधुजीवेस्यात्बंधुकःपीतसारके॥बंधुजीवकः बंधुरिव
जीवंजलंयस्य समासांतःकप् त्रीणिबंधुकस्यदुपारीइतिख्यातस्य॥सह्ना सहने आतपं षहमर्षणे॥कुमारी कुमारक्रीडायांअच् गौरादिः कामयते कमुकांतौ इत्याद्यू-
ह्यं॥तरणिः तरत्यनया तृप्लवनतरणयोः॥द्युमणौतरणिः पुंसिकुमारीनौकयोःस्त्रियां त्रीणिकुमारीइतिकांटेशेवंती शेवंतीगुलाबइतिचख्यातायाकुमार्याःनामानि॥अ-
म्लानः नम्लायतिस्म अम्लानस्त्वमलेपिंडीभेदइतिहेमः॥महासहा महतीचासौसहा महासहामाषपर्ण्यामम्लानेपिचयोषिति इआबोलीइतिख्यातायाः तस्मिन्अ

**माघ्यंकुंदंरक्तकस्तुबंधूकोबंधुजीवकः सह्नाकुमारीतरणिरम्लानस्तुमहासहा ७३ तत्रशोणेकुरबकस्तत्रपीतेकुरंटकः नी**
**लाझिंटीद्वयोर्बाणादासीचार्तगलश्चसा ७४ सैरीयकस्तुझिंटीस्यात्तस्मिन्कुरबकोऽरुणे**

म्लानइत्येकंकुरंटकमात्रस्य कांटेशेवंतीश्योररा
नशेवंतीइत्याख्यातायाइतिसिद्धाः ७३ तत्राम्लाने शोणे रक्ते कुरबकइत्येकं आलीनांकुत्सितईषद्वोत्राल्पमकरंदत्वात् कुरुबकइत्यपिपाठः॥तत्राम्लानेपीतवर्णेकुरंटकइ
त्येकं कोःरुंटकः ण्वुल् रुटिस्तेये कुर्यते कुरछेदने॥नीली नीलवर्णायाझिंटी तत्रबाणा वण्यते वणशब्दे कर्मणिघञ् बाणातुबाणमूल्येस्त्रीनलक्षियांपुनर्द्वयोः॥दासी द
स्यते दसुउपक्षये दासीबाणेतिकोशः कर्मणिघञ् गौरादिः॥आर्तगलः आर्तःक्षीणे गलति गलअदने इतित्रयं॥ द्वयोरित्युक्तेर्बाणइत्यपि नीलाझिंटीनीलझिंटीत्यपिपाठः॥
सैरीयकः सीरेभवः कर्षः तत्रभवइत्यण् ततोढञ्ढः स्वार्थेकन् सैरीयकःसहचरइतिकोशांतरात्॥झिंटी झिमितिरटति पृषोदरादिः द्वयंझिंटीमात्रस्य कोरांटीइतिख्या॰ तस्मिन्सैरी
यकेऽरुणे रक्तवर्णे कुरबकइत्येकं॥

यापीतपुष्पाझिंटीसाकुरंटकइत्युच्यते तस्मिन्कुरंटके सहचरीत्यपि सहचरति पचाद्यच् टित्वान्ङीप् द्वयोरित्युक्तेःसहचरइत्यपि ७५ ओड्रपुष्पं आ ईषत् उनत्ति उंदीक्लेदने स्फायितंचीतिरक् बाहुलकाट्टस्यडत्वं ओड्रंपुष्पंयस्य ओड्रपुष्पेपिवृक्षेपिजपाशब्दःप्रकीर्तितइतित्रिकांडशेषः॥जपापुष्पं जपायाःपुष्पं ङ्यापोःसंज्ञाछंदसोर्बहुलमिति ह्रस्वः॥ जवेत्यपि जवायांतुजपाक्रियामितिधर्मदासः ओड्रपुष्पस्यवृक्षस्यापिचजवेत्यभिधानं॥ यत् तिलस्यपुष्पंतद्वज्रपुष्पं एकं वज्रमिवपुष्पं॥ प्रतिहासः प्रतीपोहासोस्य प्रतीहासइत्यपिपाठः॥शतप्रासः शतंप्रासाःपुष्पाणियस्य इत्याद्यूह्यं॥ चंडातः चंडमततित अतसातत्यगमने॥ हयमारकः हयान्मारकः ७६

पीताकुरंटकोझिंटीतस्मिन्सहचरीद्वयोः ७५ ओड्रपुष्पंजपापुष्पंवज्रपुष्पंतिलस्ययत् प्रतिहासशतप्रासचंडातहयमारकाः ७६ करवीरेकरीरेतुक्रकरग्रंथिलावुभौ उन्मत्तःकितवोधूर्तोधत्तूरःकनकाह्वयः ७७

करवीरः करंवीरयति वीरविक्रांतौ करवीरः कृपाणेस्याद्दैत्यभेदाश्वमारयोः पंचकंकरवीरस्यकण्हेरइतिख्यातस्य॥करीरः करिणंईरयति वंशांकुरेकरीरीस्त्रीवृक्षभिद्घटयोःपुमान्॥क्रकरः ग्रंथिलः ग्रंथिरस्यास्ति ग्रंथिलातिवा द्वौणिकरीरस्य॥ उन्मत्तः उन्मत्तयति॥कितवः कितवाःसंत्यस्य इत्याद्यूह्यं॥धूर्तः धूर्व्यते स्म धुर्वीहिंसायां इत्याद्यूह्यं॥धत्तूरः धत्तूरस्तुस्मृतोधूर्तोदेविताकितवःशठइतिस्वामी धूसति धूसकांतिकरणे तुरगतित्वरणयोः इगुपधेतिकः धूःक्षिप् इत्याद्यूह्यं॥(धुस्तूरः।धुस्तूरः।धूस्तूरः।धुत्तूरः।धुस्तुरस्तुपुंडरीशोधुस्तूरः कनकाह्वयइतिशब्दार्णवः॥उन्मत्तउन्मादवतिधुत्तूरमुचुकुंदयोरितिविश्वप्रकाशः॥मदनःस्मरवसंतद्रुमिद्धूस्तूरसिक्थकइतिमेदिनी) कनकाह्वयः कनकमाह्वयोयस्य कनकंहेम्निपुंसिस्यात्किंशुकेनागकेसरे धत्तूरेकांचनारेचकालीयेचंपकेपिच ७७

मातुलः मास्ति नास्तितुलाऽस्य माश्रीतुलास्येनिवा कनकनामकत्वात् मातुलोव्रीहिभिन्मात् स्मात्रोश्चमदनद्रुमे॥मदनः मदयति मदीहर्षग्लेपनयोः सप्तधत्तूरस्यनामानि
अस्यधत्तूरस्यफलेमातुलपुत्रकइत्येकं॥फलपूरः फलेनपूर्यते पूरिआप्यायने एवंबीजपूरः॥रुचकः रोचते रुचदीप्तौ अभीप्सितौच रुचकोबीजपूरेन्चनिष्केदन्तकपो
तयोः॥मातुलुंगकः मातुश्चासौलुंगश्च चत्वारिमातुलुंगस्यमहालुंगइतिख्यातस्य ७८ समीरणः सम्यक् ईरयति ईरगतौ समीरणास्तृपचनेपथिकेचफणिज्जके
॥मरुबकः मरौवाति आतइतिकेस्वार्थेकन्॥प्रस्थपुष्पः प्रस्थेसानौपुष्यति पुष्पविकसने॥फणिज्जकः फणिर्जातोऽस्मात् पृषोदरादिः इत्याद्यूह्यं॥जंबीरः

मातुलोमदनश्चास्यफलेमातुलपुत्रकः फलपूरोबीजपूरोरुचकोमातुलुंगके ७८ समीरणोमरुबकःप्रस्थपुष्पःफणिज्जकः
जंबीरोप्यथपर्णासकठिंजरकुठेरकौ ७९ सितेर्जकोत्रपाठीतुचित्रकोवन्हिसंज्ञकः

जम्यते जमुअदने वीरयति वीरविक्रांतौ जम्श्चासौवी
रश्च जंबीरःप्रस्थपुष्पेस्यात्तथादंतशठद्रुमइति जंभीरइत्यपि पंचदेशांतरेजंबीरइतिख्यातस्य स्वल्पपर्णस्यपर्णासभेदस्य श्वेतमरवाइतिचख्यातस्य॥पर्णासः
पर्णान्यस्यति असुक्षेपणे यद्वा पर्णैरसति असदीप्तौ॥कठिंजरः कठिणंजरयति पृषोदरादिः॥कुठेरकः कुंठति कुंठप्रतिघाते एरक्प्रत्ययः कन्च त्रीणिप
र्णासस्य आजवलेतिबाबरीइतिख्यातस्य ७९अत्रपर्णासेसितेकांडपुष्पाभ्यांश्वेतेअर्जकइत्येकं॥अर्जयति अर्जअर्जने ण्वुल्॥पाठी पाठोऽस्यास्ति॥चित्रकः
चित्तंबुद्धिंत्रायते त्रैङ्पालने कप्रत्ययेस्वार्थेकन्॥वन्हिसंज्ञकः वन्हिःसंज्ञायस्य॥तत्रपाठीइत्यंतः वन्हिःपर्यायनामकइत्यर्थः अयंचित्रकस्यचिताइतिख्यातस्य

अर्काव्हः अर्कआव्हयंयस्य अर्कोर्कपर्णस्फटिकेरवौताम्रेदिवस्पतौ॥वसुकः वसति वसनिवासे उप्रत्ययेस्वार्थेकन् वसुकंरोमकेपुंसिशिवमल्ल्यर्कपर्णयोः॥आस्फोटः आ-स्फोटयति स्फुटिरविकसने आस्फोतइत्यपि टकारस्यतकारः पृषोदरादित्वात् आस्फोतस्तुपुमानर्कपर्णेस्यात्कोविदारके आस्फोतागिरिपर्ण्यांचवनमल्यांचयोषितीति मेदिनी॥गणरूपः गणाःबहूनिरूपाण्यस्य नानात्वात्॥विकिरणः विकीरति कॄविक्षेपे विविधाःकिरणाः यस्येत्यन्ये अन्येषामपीतिदीर्घः ८० मंदारः मदानियर्ति कर्मण्यण्॥अर्कपर्णः अर्कवत्पर्णानियस्य इतिसप्तअर्कस्यरुईइतिख्यातस्यनामानि॥अत्रशुक्लेः लर्कः अलति अलभूषणादौ क्विप् अल्चासावर्कश्च॥प्रतापसः प्रतापंचसस्तेजःस्यति कप्रत्ययः इत्याद्यूह्यं इतिश्वेतरुईइतिख्या॰॥शिवमल्ली शिवप्रियामल्ली॥पाशुपतः पशुपतेरयं अण्प्रत्ययः॥एकाष्ठीलः एकंअस्थिलाति सु

अर्काव्हवसुकास्फोटगणरूपविकीरणाः ८० मंदारश्चार्कपर्णोत्रशुक्लेःलर्कप्रतापसौ शिवमल्लीपाशुपतएकाष्ठीलोबुकोवसुः
८१ वृंदावृक्षादनीवृक्षरुहाजीवंतिकेत्यपि वत्सादनीछिन्नरुहागुडूचीतंत्रिकामृता ८२ जीवंतिकासोमवल्लीविशल्यामधुपर्ण्यपि

षामादित्वात्षत्वं॥बुकः बकइत्यपि वाधातोःक्कन् बकस्तुबकपुष्पेस्यात्कंकेश्रीदेवरक्षसीतिविश्वप्रकाशः॥वसुः वस्ते वसतिवा पंचबुकस्यरुईमंदारइतिख्यात॰ ८१ वृंदा वंद्यते वदिअभिवादनस्तुत्योः॥ वृक्षादनी वृक्षमत्ति अदभक्षणे॥वृक्षरुहा वृक्षंरोहति॥जीवंतिका जीवति चत्वारिवृक्षोपरिजातलताविशेषस्यबेदर्ले वेटागुळी बांधेइतिख्यातस्य॥वत्सादनी वत्सैरद्यते अदभक्षणे॥छिन्नरुहा छिन्नासति रोहति इगुपधेतिकः॥गुडूची गुडति गुडरक्षणे॥तंत्रिका तंत्रयति तंत्रिकुटुंबधारणे॥अमृता नमृतमस्याः अमृतामागधीपथ्यागुडूच्यामलकीषुच ८२ जीवंतिका जीवंतिकागुडूच्यांचजीवाख्याशाकवंदयोरितिविश्वः॥सोमवल्ली सोमस्यवल्ली॥विशल्या विगतंशल्यंयस्याः विशल्याग्निशिखादंतीगुडूचीत्रिजटासुच मधुपर्णी मधुमयानिपर्णान्यस्याः नवगुडूच्या गुळवेलइतिख्यातायाः॥

मूर्वा मुरति मुरसंवेष्टने तुदादिः॥देवी दीव्यति॥मधुरसा मधुःरसोयस्याः॥मोरटा मुरति मुरसंवेष्टने॥तेजनी तेजति तेजपालने॥स्रवा स्रवति स्रुगतौ ८३ मधू
लिका मधुलाति॥मधुश्रेणी मधुनःश्रेणी॥गोकर्णी गोःकर्णइव॥पीलुपर्णी पीलोरिवपर्णान्यस्याः पीलुपर्णीमेचिकायांमूर्वायामोषधीभिदि संपदादित्वाद्भिदेः-
क्विप् षष्ठीतत्पुरुषः दशामूर्वायाः मूरइतिख्यातायाः इयंधनुर्गुणोपयोगिनी॥पाठा पठ्यते पठव्यक्तायांवाची कर्मणिघञ्॥अंबष्ठा अंबशब्दपूर्वकात् स्थाधातोः
कप्रत्ययेअंबांबेतिषत्वेसाधुः अंबष्ठाप्यम्ललोण्यांस्यात्पाठायुथिकयोरपि॥विद्धकर्णी विद्धौकर्णौयया॥अविद्धकर्ण्यपि तत्रैवं अविद्धो अछिद्रो॥स्थापनी

मूर्वादेवीमधुरसामोरटातेजनीस्रवा ८३ मधूलिकामधुश्रेणीगोकर्णीपीलुपर्ण्यपि पाठांबष्ठाविद्धकर्णीस्थापनीश्रेयसी
रसा ८४ एकाष्ठीलापापचेलीप्राचीनावनतिक्तिका कटुःकटंभराशोकरोहिणीकटुरोहिणी ८५

स्थापयति स्थापनंरोपणेपुंसिवने
पाठौषधौस्त्रियां॥श्रेयसी अतिशयेनप्रशस्ता श्रेयसीकरिपिप्पल्यामभयापीठयोरपि॥रसा रस्यते रसआस्वादने ८४ एकाष्ठीला एकबीजा॥पापचेली पापेचलति
चलविलसने॥प्राचीना स्वार्थेखः॥वनतिक्तिका वनेतिक्तास्वार्थेकन् दशापाठायाः पाडवळी पाहाडमूळइतिख्यातायाः॥कटुः कटति कटेवर्षावरणयोः कटुःस्त्री
कटुरोहिण्यांलताराजिकयोरपि॥कटंभरा भरेतिपाठेभृधातोः॥कटति कटंवृणोति वृञ्वरणे कटंवराइत्यपि॥अशोकरोहिणी अशोकइवरोहति आरोहणंकरोति
व्यक्तमपीदंनाम अशोकाकटुरोहिण्यामशोकोवंजुलद्रुमइतिरभसः॥रोहिणीकटुरोहिण्यामितिरुद्रः कटुरोहिणी कटुश्चासौरोहिणीच ८५ ६७

मत्स्यपित्ता मत्स्यानांपित्तमिव तत्स्वादुत्वात्॥कृष्णभेदी कृष्णेनवर्णेनभेदश्छेदोऽस्याः यद्वा कृष्णांनाममलंभिनत्ति कृष्णभेदे कृष्णाभेद्राचंडरुहेतिनिघंटुः॥चक्रांगी चक्राकारमंगमस्याः चक्रांगीकटुरोहिण्यामितिहेमः॥शकुलादनी शकुलैरद्यते अशोकेदारकुटकीइतिख्यातायाः॥आत्मगुप्ता आत्मनागुप्ता दुःस्पर्शत्वात्॥अजहा नजहातिशूकान्॥जडेत्यपिपाठः तत्रैवं जडयति॥अव्यंडा नविगतमंडमस्याः अव्यंडावृषभीगुप्तेतींदुः॥कंडूरा कंडूं राति रादाने कटुरेतिपाठः कपिकच्छूश्चकंडूरकंडूराशूकशिंबिकेतींदुः॥प्रावृषायणी प्रावृषामेति अयतेवा प्रावृषात्तुजलार्णवइतित्रिकांडशेषः ८६ ऋष्यप्रोक्ता ऋष्यैर्मृगैः प्रोक्ता ऋषिभिःप्रोक्तावा ऋष्यप्रोक्ताशतावर्याअचलाशूकशिंबिषु॥शूकशिंबिः शूकयुक्ताशिंबिः शाखच्छशांकशिशिराणिचशूकशिंबिः इत्यूष्मविवेकाद्दिनालव्या

मत्स्यपित्ताकृष्णभेदीचक्रांगीशकुलादनी आत्मगुप्ताऽजहाऽव्यंडाकंडूराप्रावृषायणी ८६ ऋष्यप्रोक्ताशूकशिंबिःकपिकच्छुश्चमर्कटी चित्रोपचित्रान्यग्रोधीद्रवंतीशंबरीवृषा ८७ प्रत्यक्श्रेणीसुतश्रेणीरंडामूषिकपर्ण्यपि

दिः शूकशिंबिश्च मर्कटी मर्कटाःशूकबिंबाचेतिवाचस्पतिः॥कपिकच्छुः कपीनांकच्छुः कंडूहेतुत्वात्॥मर्कटी मर्कटीव विविधचेष्टाहेतुत्वात् नवकुवली कुहिरीइतिख्यातायां मर्कटतुल्यलोमयुक्तत्वान्मर्कटी॥ यत्स्पर्शेनकंडूउत्पद्यतेऽतःकंडूरा॥चित्रा चित्रंरूपमस्त्यस्याः मत्वर्थेअच्॥चित्राखुपर्णीगोडंबासुभद्रादंतिकासुच॥मायायांसर्पनक्षत्रनदीदेवेषुचस्त्रियां॥उपचित्रा चित्रमुपगता॥न्यग्रोधी न्यक्रुणद्धि बहुमूलत्वात्॥द्रवंती द्रवति द्रुगतौ लट्शतृ॥शंबरी शंवृणोति वृञ्वरणे शाभिधातोरित्यच्॥वृषा वर्षति वृषुसेचने इगुपधेतिकः ८७ प्रत्यक्श्रेणी प्रतीचीश्रेणीयस्याः॥सुतश्रेणी सुतानांश्रेणीयस्याः॥रंडा रमंतेऽत्र रमुक्रीडायां स्वामीत्वं

डेत्याह तंत्रतु चंड्यते चडिकोपेघञ् ॥ प्रत्यक्श्रेणी दृषाचंडापुत्रश्रेण्याखुपर्णिकेतिनिघंटुः ॥ मूषिकपर्णी मूषिककर्णाकारंपर्णमस्याः दृशामूषिकपर्ण्याः उंदीरकानीइति ख्यातायाः ॥ अपामार्गः उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः अपमार्ज्यतेऽनेन अपकृष्टःआसमंतान्मार्गोस्येतिवा ॥ शैखरिकः शिखरेप्रायेणाभवति अध्यात्मादिः ॥ धामार्गवः धाम्नोर्गः धामार्गः तंवाति अधामार्गवइत्यपि अधामार्गवोपामार्गः कोशातकीचेतिद्व्यर्थे ॥ मयूरकः मयूरप्रतिकृतिःकन् मयूरकोप्यपामार्गेक्षीबंतुस्थौंजनेषु नः ८८ प्रत्यक्पर्णी प्रत्यंचीपर्णान्यस्य केशपर्णी केशाइवपर्णान्यस्याः कीशपर्णीइतिगुरुचरणाः तत्रेत्थं कपिलोमतुल्यानिलोमशानिपर्णान्यस्याः कपिलोमतुल्यत्वंलोमसःशिखीध्वस्तइतिवत् ॥ किणिही किणिनोव्रणानजिहीते ओहाङ्गतो आतइतिकप्रत्ययेगौरादित्वात्ङीष् हंतिइतिपक्षे अन्येषामितिडः

अपामार्गःशैखरिकोधामार्गवमयूरको ८८ प्रत्यक्पर्णीकेशपर्णीकिणिहीखरमंजरी हंजिकाब्राह्मणीपद्माभार्गीब्राह्मणयष्टिका ८९ अंगारवल्लीबालेयशाकबर्बरवर्धकाः मंजिष्ठाविकसाजिंगीसमंगाकालमेषिका ९०

खरमंजरी खरामंजरिरस्याः अघेअपामार्गस्यआघाडाइतिख्यातस्य ॥ हंजिका हंतिरोगान् पृषोदरादिः फंजिकेतिस्वामी ॥ ब्राह्मणी ब्रह्मणःइयं ॥ पद्मा पद्माकारपुष्पत्वात् ॥ भार्गी भर्गस्येयस्याः पंसोदित्वादण्ङीप् ॥ ब्राह्मणयष्टिका ब्राह्मणस्ययष्टिरिवतादृशप्रकांडत्वात् ८९ अंगारवल्ली अंगारवत्वल्ल्यस्याः ॥ वालेयशाकः वालेयस्यशाकः ॥ वर्बरः ववर्ति दृब्ववर्णे ॥ वर्धकः वर्धते वृधुछेदने नवभार्ग्याः भारंगीइतिख्यातायाः ॥ मंजिष्ठा मंजेःशोभनेवर्णेतिष्ठति इत्याद्यूह्यं ॥ विकसा विकसति कसगतौ ॥ विकषेतिस्वामी तत्रविकषति कषहिंसायां ॥ जिंगी जिंगतीतिजिंगी ॥ समंगा समंततोअंगति पचाद्यच् शकंध्वादिः ॥ कालमेषिका कालंवर्णमिषति मिषस्पर्धायां मंजिष्ठाकालमेषिकेतिनिघंटुः ९०

मंडूकपर्णी मंडूकवत्पर्णमस्याः॥ भंडीरी भडि गतौ बाहुलकादीरन्॥ भंडी भंडति भडिआभांजने भडिगतौ इतिगुरवः रक्ताभंडिरिकाचेतींदुः॥ योजनवल्ली योजनगामिनीवल्ली योजनपर्ण्यपीतिपाठः नवकंमंजिष्ठायाः॥ यासः यसुप्रयत्ने भावेघञ् मत्वर्थेअच् युमिश्रणामिश्रणयोः यौतीतियवासः॥ दुःस्पर्शः दुःखे नस्पृशति स्पृशसंस्पर्शने॥ धन्वयासः धन्वनीयासः मरुभवत्वात् धनुर्यासइत्यपिपाठः॥ कुनाशकः कुं नाशयति णश्अदर्शने ११ रोदनी रोदयति रुदिर्अश्रुविमोचने चोदनीइतिगुरुपादाः॥ कच्छुरा कच्छुंराति रादाने॥ अनंता नांतोस्याः॥ समुद्रांता समुद्रांतोस्त्यस्याः अच् मत्वर्थे दुरालभा दुःखेनाल

मंडूकपर्णीभंडीरीभंडीयोजनवल्यपि यासोयवासोदुःस्पर्शोधन्वयासःकुनाशकः ११ रोदनीकच्छुरानंतासमुद्रांतादुरालभा
पृश्निपर्णीपृथक्पर्णीचित्रपर्ण्यंघ्रिपर्णिका १२ क्रोष्टुविन्नासिंहपुच्छीकलशीधावनीगुहा निदिग्धिकास्पृशीव्याघ्रीबृहतीकंटका
रिका १३

भ्यते दुलभष्प्राप्तौ दशधन्वयासस्यधगासाइतिख्यातस्य॥ पृश्निपर्णी पृश्निरल्पंपर्णमस्याः॥ पृथक्पर्णी पृथक्असक्तंपर्णमस्याः॥ चित्रंपर्णंअस्त्यस्याः मत्वर्थेअच्॥ अंघ्रिपर्णिका अंघ्रेराकारपर्णान्यस्याः अंघ्रिवल्लिकेतिकेचित् १२ क्रोष्टुविन्ना क्रोष्टुभिर्विन्ना विदलाभे॥ सिंहपुच्छी सिंहपुच्छवत्पुच्छमस्याः सिंहपुच्छाकारपुच्छत्वात्॥ कलशी कलंश्यति शोतनुकरणे इन्प्रत्ययेबाहुलकादाकारलोपः॥ धावनी धावति धावुगतिशुद्ध्योः बाहुलकात् गुहा गूहति गुहूसंवरणे नवसिंहपुच्छ्याः डवलापिठवणइतिख्यातायाः॥ निदिग्धिका निदिह्यतेस्म दिहउपचये कर्मणिक्तेटाप् स्वार्थेकन्॥ स्पृशी स्पृशति स्पृशस्पर्शने इगुपधेतिकेगौरादित्वात्ङीष्॥ व्याघ्री व्याजिघ्रति आतश्चोपसर्गेइतिकप्रत्ययः जातित्वात्ङीष्॥ बृहती वर्तमानेइतिनिपातितः ङीप्च॥ कंटकारिका कंटकानियर्ति ऋगतौ १३

प्रचोदनी प्रचोदयति चूदसंचोदने कर्तरिल्युट्॥ कुली कोलति कुलसंस्त्याने इगुपधेकप्रत्यये गौरादित्वात्ङीष्॥ क्षुद्रा क्षुणत्ति क्षुदिर्संपेषणे रक्प्रत्ययः॥ दुःस्पर्शा दुःखेनस्पृश्यते॥ राष्ट्रिका मत्वर्थेठन्टाप् राष्ट्रमस्त्यस्याः दशकूटकारिकायाः रिंगणीइतिख्यातायाः॥ नीली नीलादोषधौइतिङीष्॥ काला काल्यते॥ क्लीतकिका क्लीतकं क्रयोस्त्यस्याः क्लीइतिरेफस्यलत्वं अतः ठन्॥ ग्रामीणा ग्रामेभवा ग्रामाद्यखौ इतिखेईनादेशः णत्वंटाप्॥ मधुपर्णिका ग्रामीणानीलिकायांस्त्रीग्रामोद्भूतेभिधेयवत्॥ मधुपर्णिका मधुराणिपर्णान्यस्याः १४ रंजनी रंजयति कर्तरिल्युट् णिलोपस्यस्थानिवद्भावान्नलोपोन॥ श्रीफली श्रीमत्फलमस्याः॥ तुत्था तुद्यते तुदव्यथने तुत्थयतिवा तुत्थआवरणे तुत्थाश्रीफलिकामेलासारवाहीवरंजनीतिनिघंटुः तुत्थमंजनभेदेस्यान्नीलीसूक्ष्मैलयोःस्त्रियां॥ द्रोणी द्रवति द्रुगतौ तूणीइतिप्रांचः॥ तूणीनील्यांनिषंगेस्त्रीति

प्रचोदनीकुलीक्षुद्रादुःस्पर्शाराष्ट्रिकेत्यपि नीलीकालाक्लीतकिकाग्रामीणामधुपर्णिका १४ रंजनीश्रीफलीतुत्थाद्रोणीदो-
लाचनीलिनी अवल्गुजःसोमराजीसुवल्लिःसोमवल्लिका १५ कालमेषीकृष्णाफलावाकुचीपूतिफल्यपि

मेदिनी तूणीतुनील्यांतूणानिषंगकइतिविश्वप्रकाशः॥ दोला दोलयति दुलुत्क्षेपे मलेतिस्वामी॥ नीलिनी नीलोवर्णोस्त्यस्याः मत्वर्थेइनिः एकादशानील्याः इयंवस्त्रादिरंजनकारिणीकृष्णावर्णा॥ अवल्गुजः अवल्गौजातः॥ सोमराजी सोमइवसोमेनवाराजति राजृदीप्तौ सोमराजिशब्दः ङीबंतइन्नंतश्च॥ सुवल्लिः शोभनावल्लिरस्याः॥ सोमवल्लिका सोमस्यवल्लिः स्वार्थेकन् १५ कालमेषी कलंभिषति मिषस्पर्धायां कालमेशीइत्यपि॥ कृष्णफला कृष्णंफलमस्याः॥ वाकुची वातंकोचयति पृषोदरादित्वात्तलोपः कुचशब्दे॥ पूतिफली पूतिःफलेषुअस्याः अष्टौवाकुचीबावचीइतिख्यातायाः॥

कृष्णा कृष्णोवर्णोऽस्त्यस्याः कृष्णास्याद्द्रौपदीनीलीकणाद्राक्षासुयोषिति ॥ उपकुल्या उपकोलति कुलसंस्त्याने ॥ वैदेही विदेहभवा वैदेहीरोचनासीतावाणीस्त्रीपि-
पलीषुच ॥ मागधी मगधेषुभवा मागधीस्त्रीकणायूथ्योर्वोच्यवन्मागधोद्भवे पुंसिवेस्यात्क्षात्रियाजेशक्लृजीरकबंदिनोः ॥ चपला चपति चपसांत्वने हृषादित्वात्कलच्
॥ कणा कणति कण्शब्दे कणाजीरककुंभीरमक्षिकापिप्पलीषुच १६ उषणा ओषति उषदाहे ऊषणाइत्यपि तत्र ऊषति ऊष् रुजायां ऊषणंमरिचेक्लीबंकणाया
मूषणास्त्रियां ॥ पिप्पली पिपर्ति पृपालनपूरणे पृषोदरादिः पिप्पलंसलिलेवस्त्रेछेदेभेदेचनान्तरो ॥ निरर्गलेपक्षिभेदेकणायांपिप्पलीस्मृता पिप्पलिरित्यपि ॥ शौंडी
शुंडायांभवा मद्यपानगृहभवत्वात् शौंडोमत्तेचविख्यातेपिप्पल्यांतुभवेस्त्रियां ॥ कोला कोलतिकुलसंस्त्याने कोलंकोलफलेक्लीबंपिप्पलीचव्ययोःस्त्रियां दशापिप्प

**कृष्णोपकुल्यावैदेहीमागधीचपलाकणा १६ उषणापिप्पलीशौंडीकोलाऽथकरिपिप्पली कपिवल्लीकोलवल्लीश्रेयसीवशिरः पुमान्**
**१७ चव्यंतुचविकाकाकचिंचीगुंजेतुकृष्णला पलंकषात्विक्षुगंधाश्वदंष्ट्रास्वादुकंटकः १८**

ल्याः ॥ करिपिप्पली करीवपिप्पली वृहत्वात् ॥ कपिव
ल्ली कपिरिववल्ली ॥ कोलवल्ली कोलइववल्ली ॥ श्रेयसी अतिशयेनप्रशस्ता ॥ वशिरः वस्ते तालव्यपाठेवशकांतौवष्टि वसआच्छादने वशिरः पुमान् पंचगजपिप्पल्याः १७ च
व्यं चर्वते चर्वअदने ण्यत् पृषोदरादिः एवंचविकेत्यत्र अकादेशेरेफलोपः चव्यंतुचविकेक्लीबंचव्यायामपियोषिति चव्येत्यपि चव्याकोलाचचविकेतिहेमचंद्रः चविका चविकइत्य
पिपुंसिवर्तते केचित्तव्यादिद्वयंपूर्वान्वयीत्याहुः अत्रपक्षेतुस्थानेचःपाठः ॥ इयंन व्यस्य चवक इतिख्यातस्य ॥ काकचिंची काकवर्णाचिंचा काकचिंचिः काकचिंचेत्यपि भवतः ॥ गुं
जा गुंजति गुजिअव्यक्तशब्दे गुंजातुकाकचिंचायांपटहेचकलध्वनाविति मेदिनी ॥ कृष्णला कृष्णांवर्णलाति त्रीणिगुंजायाः ॥ पलंकषा पलंमांसंकषति कषहिंसार्थः पलंकषागो

२९

क्षुरकेस्त्रियांरास्नापलाशयोरितिरभसः॥ इक्षुगंधा इक्षुगंधइवगंधोऽस्याः इक्षुगंधाकोकिलाख्येक्रुष्यांशाकेचगोक्षुरइत्युक्तत्वात्॥स्वदंष्ट्रा शलोदंष्ट्रेव॥स्वादुकंट कः स्वादुःकंटकोऽस्य ९८ गोकंटकः गोः धेनोः पृथिव्याः वा कंटकः गोकंटकोगोक्षुरकेस्थपुटेचगवांखुरे॥ गोक्षुरकः क्षुरविलेखने इगुपधेतिकः॥ वनशृंगाटः वनस्य शृंगाटइव समगोक्षुरस्य गोखरूसराटाइतिख्यातस्य॥ विश्वा विशंति विशप्रवेशने विश्वंकृत्स्नेचभुवनेविश्वेदेवेषुनागरे विश्वाप्रतिविषायांस्यादित्युक्तत्वात् ॥ विषा कप्रत्ययः वेवेष्टि विष्लृव्याप्तौ. विषंजलेतिविषायांस्त्रियांक्ष्वेडेतुनस्त्रियामित्युक्तत्वात्॥ प्रतिविषा प्रतीपंविषमस्याः॥ अतिविषा विषंअतिक्रांता॥उप विषा विषमुपगता॥अरुणा अरुणोवर्णोऽस्याः मत्वर्थेप्रत्ययः अरुणाऽतिविषाश्यामामंजिष्ठात्रिवृतासुच ९९ शृंगी शृणाति शृहिंसायां शृंगीविषायामृषभेस्व

गोकंटकोगोक्षुरकोवनशृंगाटइत्यपि विश्वाविषाप्रतिविषाऽतिविषोपविषाऽरुणा ९९ शृंगीमहौषधंचाथक्षीरावीदुग्धिका
समे शतमूलीबहुसुताऽभीरुरिंदीवरीवरी १०० ऋष्यप्रोक्ताभीरुपत्रीनारायण्यःशतावरी

र्णमीनविशेषयोरितिविश्वः॥ महौषधं महच्चतदौषधंच महौषधंचशुंठ्यांस्याद्विषायांलशुनेपिच अष्टौअतिविषायाःअतिविषइतिख्यातायाः॥क्षीरावी क्षीरमवति कर्मण्यण् ङीप् अवरक्षणादौ॥ दुग्धिका दुग्धमस्त्यस्याः मत्वर्थेठन् द्वेदुग्धीइतिख्यातायाः॥ शतमूली शतंमूलान्यस्याः॥ बहुसुता बहवः सुतायस्याः॥अभीरुः नभीरुः स्थिरपत्रत्वात्॥ इंदीवरी इंदीवरमस्त्यस्याः इंदीवरंकुवलयेशतावर्यांचयोषिति इत्युक्तः नीलोत्पलाकारपुष्पत्वात् ॥वरी वृणोति अच्प्रत्ययेगौरादित्वात्ङीष् १०० ऋष्यप्रो क्ता ऋष्यैःप्रोक्ता॥अभीरुपत्री अभीरूणिपत्राण्यस्याः॥नारायणी नारायणोऽच्युतेभीरुगौर्योर्नारायणीमता॥शतावरी शतेनावृणोति गौरादिः शतावरीतुशच्यांस्यादिंदी वर्यामपिस्त्रियां॥

अहेरुः नहिनोति हिगतौ दशाकंस्त्रीलिंगं शतमूल्याः सहस्रमुळी शतावरीइतिख्यातायाः॥पीतद्रुः पीतंद्रवति द्रुगतौ॥कालीयकः कालस्यायं छांतात्स्वार्थेक
न् कालेयकइतिवापाठः अग्निकलिभ्यामितिढक्स्वार्थेकन्॥पतिदिष्टावेकदिनीसचकालेयकःस्मृतः कालीयकोदारुनिशोतिरुद्रः॥हरिद्रुः हरिःपिंगः पीतोवाद्रुर
स्य द्रुःशाखा हरिद्रुःपीतचदनमितिनिघंटः १०१ दार्वी दीर्यते दृविदारणे दारुशब्दाङ्गौरादिषु ण् दार्वीदारुहरिद्रास्तथागोजिह्विकौषधौ॥पचंपचा पचति ए
षोदरादिः पीतदारुपचंपचेतिनिघंटः पचंबचेत्यपि॥दारुहरिद्रा दारुश्चासौहरिद्राच॥पर्जनी पिपर्ति पॄपालनपूरणयोः विन्गुणेपर् तंजनयति ण्यंतात्कर्मण्य
ण् ससकंदारुहळदइतिख्यातस्य॥वचा वचेरंतर्भावितण्यर्थात्पचाद्यच्॥उग्रगंधा उग्रोगंधोऽस्याः उग्रगंधाऽजमोदायांवचायांछिक्किकौषधौ॥षड्ग्रंथा षट्

अहेरुरथपीतद्रुकालीयकहरिद्रवः १०१ दार्वीपचंपचादारुहरिद्रापर्जनीत्यपि वचोग्रगंधाषड्ग्रंथागोलोमीशतपर्विका १०२
शुक्लाहैमवतीवैद्यमातृसिंह्यौतुवाशिका वृषोऽटरूषःसिंहास्योवासकोवाजिदंतकः १०३ ग्रंथाः ग्रंथयोऽस्याः षड्ग्रंथातुवचायांस्त्रीस्या

त्करंजांतरेपुमान् इत्युक्तं॥गोलोमी गोर्लोमास्याः गोशब्दोगोलोमसदृशेत्लाक्षणिकः॥शतपर्विका शतंपर्वाण्यस्याः॥शतपर्विकाचदूर्वायांवचायामपियोषिति पंचवचायाः
वेखंडइतिख्यातायाः१०२याशुक्लावचासाहैमवतीत्येकं हिमवतिभवा॥वैद्यमाता वैद्यस्यमातेव॥सिंही हिनस्ति हिंसिहिंसायां॥वाशिका वाश्यते वाशृशब्दे गुरोश्चेतिअप्रत्ययेस्वार्थेकन् इ
त्वं दंत्यमध्यापि वासिकेत्यपि तत्रैवं वासयति वासोगृहेव्यवस्थानेवासास्यादाटरूषकइतिरुद्रः॥वृषः वर्षति मधु वृषुसेचने इगुपधेतिकः वृषःस्याद्वासवेधर्मेसौरभेयेचशुक्रके
इतिमूर्धन्यांतेविश्वः अटरूषः अटान्गच्छतोरुषति रुषहिंसायां मूलविभुजादिः इत्याद्युक्तं॥सिंहास्यः सिंहआस्यमस्य सिंहास्यसदृशपुष्पत्वात्॥वासकः वासयति॥वाजिदंत
कः वाजीदंतोस्य वाजिदंताभकेसरत्वात् अष्टौअटरूषस्य अडूळसाइतिख्यातस्य॥१०३॥

आस्फोटा आस्फोटयति स्फुटिरविकसने आस्फोताइत्यपि आस्फोतागिरिकर्ण्यांचवनमल्ल्यांचयोषितीतिमेदिनी ॥ गिरिकर्णी गिरिर्बालमूषिकाकर्णोऽस्याः तत्कर्णतुल्यपत्रत्वात् विष्णुक्रांता विष्णुनाक्रांता ॥ अपराजिता नपराजिता चत्वारिविष्णुक्रांतायाः ॥ इक्षुगंधा इक्षुर्गंधोऽस्याः इक्षुशब्दइक्षुगंधसदृशेलाक्षणिकः इक्षुगंधाकोकिलाक्षेक्रोष्ट्रयां काशेचगोक्षुरे ॥ कांडेक्षुः कांडेनेक्षुरिव ॥ कोकिलाक्षः कोकिलोऽक्षियस्य कोकिलशब्दः कोकिलाक्षिसदृशेलाक्षणिकः ॥ इक्षुरः इक्षुरिवगंधंराति ॥ क्षुरः क्षुरइव क्षुरःस्याच्छेदनद्रव्येकोकिलाक्षेचगोक्षुरइतिविश्वः पंचकोकिलाक्षस्य कोळसुंदा तालिमखान्यानेंबों कोलिस्ता इतिख्यातस्य ॥ १०४ ॥ शालेयः शालीनांभवनंक्षेत्रंशालेयं तदस्यास्ति मत्वर्थेअच् ॥ शीतशिवः शीतमस्यास्ति शिवमस्यास्ति शीतश्चासौशिवश्च ॥ छत्रा छत्रमस्यास्ति छत्राकारस्तबकत्वात् ॥ मधुरिका मधुरोरसोस्त्यस्याः अतइनिठनौ ॥ मिसिः

**आस्फोटागिरिकर्णीस्याद्विष्णुक्रांताऽपराजिता इक्षुगंधातुकांडेक्षुकोकिलाक्षेक्षुरक्षुराः १०४ शालेयःस्याच्छीतशिवश्छत्रामधुरिकामिसिः मिश्रेयाप्यथसीहुंडोवज्रःस्नुक्स्त्रीस्नुहीगुडा १०५ समंतदुग्धाऽथोवेल्लममोघाचित्रतंडुला**

मस्यते मसीपरिमाणे इन्बाहुलकादत इत्वं मिसिःस्त्रीमधुरामांस्योः शतपुष्पाजमोदयोः मिशिः मि शशब्देरुदिकारादितिङीषि मिशी मिशीमिशिरितितालव्यांतआहसोमनंदी ॥ मिश्रेया मिश्रानासौएण्या शकंध्वादिः षट्मधुरिकायाः बडिशेपइतिख्यातायाः ॥ सीहुंडः सीतिहुंडते हुडिवरणे वज्रद्रुमः सिहुंडोऽपीतिरभसात्ह्रस्वादिरपि शीहुंडइतितालव्यादिरपि ॥ वज्रः वज्राग्रदूनिकायांच वज्रोतुधत्तुरेस्मृतः ॥ स्नुक् स्नुही स्नुक् हकारांतःस्त्री स्नुह्यति स्नुहउद्गिरणे स्नुहीस्नुहास्नुगित्यमरदत्तः ॥ गुडा गुडति गुडवेष्टने ॥ गुडोगोलेक्षुविकृतीस्नुहीगुडिकयोर्गुडेतिरुद्रः वज्रद्रुःस्नुक्स्नुहीगुडेतिपाठः १०५ समंतदुग्धा समंतात्दुग्धमस्याः षट्वज्रद्रुमस्य शेरनिवडुंगइतिख्यातस्य ॥ वेल्लं वेल्लति वेल्लचलने अथवेल्लंकृमिघ्नंनत्तंदुलइतिरभसः ॥ अमोघा नमोघा मोघापीत्यन्यत्र कृमिघ्नंतंडुलंमोघेतिवाचस्पतिः ॥ चित्रतंडुला चित्रातंडुलाअस्याः ॥

तंडुलः तंतुकृमिसूत्रं लाति तंडुलःस्याद्विडंगेपिधान्यादिनिकरेपुमान् तंतुलइत्यपि॥ कृमिघ्नः कृमीन्हंति॥ विडंगं विडति विडभेदने षट् विडंगस्य वावडिंगइतिख्या॰ १०६ बला बलति बलसंवरणे बलमस्त्यस्याइतिवा॥ वाट्यालका वाटीमलते अलभूषणादौ ईतुपकडी चिकणाइतिख्यातस्य॥ घंटारवा घंटेआरौति॥ शणपुष्पिका शणःपुष्पंयस्याः शणशब्दस्तंतुपुष्पसदृशेलाक्षणिकः द्वेशणपुष्पिकायाः लघुतागइतिख्यातायाः॥ मृद्वीका मृद्नाति मृदक्षोदे॥ गोस्तनी गोःस्तनोऽस्याः गोस्तनसदृशेगोशब्दो गौणः गोस्तनोहारभेदेनाद्राक्षायांगोस्तनीस्त्रियां गोस्तनेत्यन्यत्र॥ द्राक्षा द्राक्षते द्राक्षिकांक्षायां॥ स्वाद्वी स्वदआस्वादने वोतोगुणइतिङीष्॥ मधुरसा मधुरसोऽस्याः भवेन्मधुरसाद्राक्षामूर्विकादुग्धिकास्त्रवेत्यक्तं पंचद्राक्षायाः॥ १०७॥ सर्वानुभूतिः सर्वाअनुभूतयोऽस्यां सर्वैरनुभूयतेवा॥ सरला सरति सृगतौ सरणीरितिपाठः

तंडुलश्चकृमिघ्नश्चविडंगंपुंनपुंसकं १०६ बलावाट्यालकाघंटारवातुशणपुष्पिका मृद्वीकागोस्तनीद्राक्षास्वाद्वी
मधुरसेतिच १०७ सर्वानुभूतिःसरलात्रिपुटात्रिवृतात्रिवृत् त्रिभंडीरोचनीश्यामापालिंदीत्वतुसुषेणिका १०८

युत्र् त्रिपुटा त्रयःपुटाःयस्याः त्रिपुटीइत्यपि सर्वानुभूतिःसरणात्रिपुटारेचनीसरा त्रिपुटीमहतीश्यामेतिवाचस्पतिः॥ त्रिवृता त्रिभिरवयवैर्वृता॥ त्रिवृत् त्रीनवयवान्वृणोति वृञ्वरणेक्विप्॥ त्रिभंडी त्रीन्दोषान्भंडते भडिपरिभाषणे॥ रोचनी रोचते रुचिदीप्तावभिप्रीतौच रेचनीइत्यप्यन्यत्र रेचनीत्रिवृतादंत्योरितिमेदिनी सप्तत्रिवृतायाः॥ तेडुश्वेतनिशोत्तरइतिख्यातायाः॥ श्यामा श्यायते श्यैङ्गतौ अस्मात्मक्॥ पालिंदी पालयति पालरक्षणे बाहुलकाकिंदच्॥ सुषेणिका सुषुसेनयायाति सत्यापपाशेतिणिच् पचाद्यच् कन् एति सञ्ज्ञायामिषत्वं १०८

काला कलयति॥मसूरविदला मसूरवद्विदलमस्याः॥अर्धचंद्रा अर्धश्चंद्रोयस्याः एतद्विदलस्यार्धचंद्राकारत्वात्॥कालमेषिका कालंमिषति मिषस्पर्धायां॥स-
प्तकृष्णवर्णायास्त्रिवृतायाः काळानेडू निशोत्तरनिगडीनिधारेइतिख्यातायाः॥मधुकं मध्विवइति॥क्लीतकं कलति कलक्षेपे क्लीबआधार्थेभावेक्तः आगमशास्त्रस्यानित्य-
त्वादिड्भावेइत्याद्यूह्यं यष्टिमधुकंयष्टीमधुकमित्यपि॥मधुयष्टिका मधुयष्टीइव चत्वारियष्टिमधुकस्य गोडेंकाष्ठज्येष्ठम धइतिख्या०॥१०९॥विदारी विदारयति दविदा
रणे विदारीशालपर्ण्योंन्चरोगेभेदेक्ष्गंधयोः॥क्षीरशुक्ला क्षीरमिवशुक्ला॥इक्षुगंधा इक्षुर्गंधोस्याः इक्षुशब्दस्तद्गंधसदृशोगौणः॥क्रोष्ट्री क्रोशति क्रुशआह्वाने क्रो
ष्ट्रीशृगालिकाकृष्णाविदारीलांगलीषुचेतिमेदिनी चत्वारिशुक्लभूमिकोहळाइतिख्यातस्य याऽसिता शुक्लाविदारीत्यन्वयः॥क्षीरविदारी क्षीरवतीविदारी॥महाश्वेता

कालामसूरविदलाऽर्धचंद्राकालमेषिका मधुकंक्लीतकंयष्टिमधुकंमधुयष्टिका १०९ विदारीक्षीरशुक्लेक्षुगंधाक्रोष्ट्रीतुयासि
ता अन्याक्षीरविदारीस्यान्महाश्वेतर्क्षगंधिका ११० लांगलीशारदीतोयपिप्पलीशकुलादनी श्रीकृष्णायनमः

महतीचासौश्वेताच॥ऋक्षगंधिका ऋक्षान्गंधयति गंधअर्दने यद्वा ऋक्षोगंधोऽस्याः ऋक्षशब्दस्तद्गंध सदृशोगौणः त्रीणिकृष्णभूमिकूष्मांडस्य॥अन्येति
सितायाअन्याकृष्णेत्यर्थः कृष्णाविदारीत्युक्तत्वात् याऽसितेतिपदछेदेमेदिन्यविरोधेनपूर्वनामचतुष्कं कृष्णभूकूष्मांडस्य॥क्षीरेतित्रयंशुक्लभूकूष्मांडस्येतिवा
असितायाअन्याशुक्लेत्यर्थः ११० लांगली लांगलाकारोस्त्यस्याः मत्वर्थेअच् लांगलीतोयपिप्पल्यांक्लीबंतुकुसुमांतरे॥शारदी शरदिभवा संधिवेलेत्यण्
शारदीसप्तपर्णांबुपिप्पल्योरितिहेमः॥तोयपिप्पली तोयस्यपिप्पली॥शकुलादनी शकुलैरद्यते अदभक्षणे चत्वारिशाकभेदस्य मोगुडजळपिंपळी इतिख्यातस्य॥

खराश्वा खरमश्नुते अशूव्याप्तौसंघातेच खरैरश्यतेवा एतत्पक्षेअशभोजने॥कारवी केनजलेनरौति रुशब्दे करवस्यमयूरस्येयं॥दीप्यः दीपसाधुः॥मयूरः मी
नातिरोगं मीञ्हिंसायां मयूरोनीलकंठेपिस्यान्मयूरशिखौषधौ इतिरभसः॥लोचमस्तकः लोचयति लोचृभासने लोकृदर्शने लोचोदर्शनीयोभाम्यानोनामस्त
कोऽस्य लोचमर्कटइत्यपि पंचमयूरशिखायाः मोरशेंडाइतिख्यातायाः अजमोदाइत्यपिमतं १११ गोपी गोपायति गुपूरक्षणे गोपाइत्यपि गोपीश्यामागोप
वल्लीगोपागोपालिकाचसेतिवाचस्पतिः॥श्यामा श्यायते श्यैङ्गतौ मक्प्रत्ययः॥सारिवा सरणंसारिः अचइः सोस्तियस्याः शृहिंसायां शारिवेत्यपिपाठः
अनंता नास्त्यंतोऽस्याः अनंताचविशल्यायामित्यक्तत्वात् उत्पलशारिवा उत्पलमस्त्यस्याः उत्पलाकारपुष्पत्वात् यद्वा उद्यंतंपलमनया उत्पलाचासौशारिवाच

खराश्वाकारवीदीप्योमयूरोलोचमस्तकः १११ गोपीश्यामाशारिवास्यादनंतोत्पलशारिवा योग्यमृद्धिःसिद्धिलक्ष्म्यौवृद्धेरप्याह्वयाइमे ११२

पंच उत्पलशारिवायाः उपरसाळ उपलसरीइतिख्यातायाः॥योग्यं युज्यते युजिरयोगे ण्यत् यद्वा योगायप्रभवति योगाद्यच्च॥ऋद्धिः ऋध्नोति ऋधुवृद्धौ
ऋद्धिःस्यादोषधीभेदेसमृद्धावपियोषिति॥ सिद्धिः सिध्यति षिधुसंराद्धौ यद्वाकरणे सिद्धिस्तुमोक्षेनिष्पत्तियोगयोरितिहैमः॥लक्ष्मीः लक्ष्यते लक्ष्यते
वा लक्षदर्शने लक्ष्मीःसंपत्तिशोभयोरित्युक्तं चत्वारिऋद्धिनामकस्य ओषधिविशेषस्यकेवणी मुरडशेंग इतिचख्यातस्य इमेयोग्यादयश्चत्वारोवृद्धे
र्वृद्धिनामकौषधेरप्याह्वयाःस्युः ११२ ७ ७ ७ ७

कदली कंदते कंद्यतेवा कदिआव्हानेरोदनेच रंभारक्षेऽथकदलीपताकामृगभेदयोः अजादित्वाट्टापिकदला कदलोपि कदलश्चकदल्यसावितिव्याडिः॥ वारणबुसा वारणानां बुसा बुस्यतेवा बुसउत्सर्गे बुषेतिमूर्धन्यांतइतिकेचित्॥ रंभा रभ्यते रंभाकदल्याप्सरसोरिति॥ मोचा मुंचति मुच्यतेवा मुच्लृमोक्षणे॥ अंशुमत्फला अंशवोंति सूक्ष्मावयवंतिफलान्यस्याः यद्वा अंशुमानिवफलान्यस्याः॥ काष्ठीला॥ षट् कदल्याः॥ मुद्गपर्णी मुद्गपर्णवत्पर्णयस्याः॥ काकमुद्गा काकेनेषज्ज्वलेनमुदंगच्छति इत्याद्यूह्यं॥ सहा त्रयंकाकमूगरानमूगइतिख्याताया: काकमुद्गायाः ११३ वार्ताकी वार्तंआरोग्यंआकयति अकुकुटिलायांगतौ यद्वा वार्तफल्गुअकंदुःखंयस्याः पुंस्यपिवार्ताकइति वार्ता वार्ताकुरित्यन्यत्र पतिंगणस्तुवार्तागोवार्ताकःशाकबिल्वकइतिरभसः॥ वार्तावार्तिंगणेस्त्रावितिविश्वः वार्ताकुरेषागुणसमयुक्तेतिवैद्यकाद्वार्ताकुरपि॥ हिंगुली हिंगुलाति हिंगुलोवर्णकद्रव्ये

कदलीवारणबुसारंभामोचांशुमत्फला काष्ठीलामुद्गपर्णीतुकाकमुद्गासहेत्यपि ११३ वार्ताकीहिंगुलीसिंहीभंटाकीदुष्प्रधर्षिणी ना
कुलीसुरसारास्नासुगंधागंधनाकुली ११४ नकुलेष्टाभुजंगाक्षीछत्राकीसुवहाचसा नाभंटाक्यांतुहिंगुली॥ सिंही हिनस्ति हिंसिहिंसायां॥ भंटाकी भट्यते भण्यतेवा भटभृतौ भणशब्दे॥ दुष्प्रधर्षिणी दुःखेनप्रधर्षितुमशक्या निदिग्धिकापागली पंचवार्ताक्याः रानवांगी डोरलीइतिख्याता॥ नाकुली नकुलानामियं नकुलाकुलत्वंययावा नाकुलीकुकुटीकंदरास्नायांचपंकेस्त्रियामित्युक्तं॥ सुरसा शोभनोरसोऽस्याः सुरसंतुत्रिषुस्वादौपर्णासेनानपुंसकं॥ रास्ना राति रायतेवा रस्यतेवा रादाने रसआस्वादने रास्नातुस्याद्भुजंगाख्यामेलापर्ण्यामपिस्त्रियां॥ सुगंधा सुगंधोस्त्यस्याः मत्वर्थेअच् इत्याद्यूह्यं गंधनाकुली गंधवतीनाकुली ११४ नकुलेष्टा नकुलानामिष्टा॥ भुजंगाक्षी भुजंगानक्षति अक्षूव्याप्तौ कर्मण्यण् यद्वा भुजंगोऽक्षियस्याः भुजंगशब्दस्यभुजंगाक्षिसदृशलक्षणात्॥ छत्राकी छत्रमकति छत्राकारपर्णत्वात् अककुटिलायांगतौ॥ सुवहा सुष्ठुवहति नवरास्नायाः मुंगसी मुंगसवेल इतिख्यातायाः॥

तांबूलवल्ली पृषोदरादिः ताम्यति तमुग्लानौ बौलति बूलमज्जने ताम्यन्वासौबूलीच इत्यांबूली॥तांबूली तांबूली नागवल्यांस्त्रीक्रमुकेतुनपुंसकं॥नागवल्ली नागलीकस्यव ल्ली त्रीणिनागवल्ल्याः पानवेलइतिख्यातायाः॥द्विजा द्विर्जाता द्विजोविप्रक्षत्रिययोर्वैश्येदंतेविहंगमइतिचंद्रः॥हरेणुः मूलेसंधौदीर्घः हरिति कषायेपिहरेणुर्नारेणुकायां स्त्रियांभवेदितिरुद्रः॥रेणुका रेणुरस्यास्तीतिव्रीह्यादित्वाट्ठन्‌कादेशः रेणुकापिहरेणौचजामदग्न्यस्यमातरि॥कौंती कुंतीषुदेशेषुभवा॥कपिलोवर्णोस्त्यस्याः स्त्रीरेणुका यांकपिलावर्णेनाकुकुरेमुनौ अनलेवासुदेवेचकपिलःपरिकीर्तितः॥भस्मगंधिनी भस्मनोगंधः भस्मगंधोस्त्यस्याः षट्रेणुकाख्यगंधद्रव्यस्यरेणुकाबीजइतिप्रसिद्धस्य॥ एलावालुकं एलयति पचाद्यच्‌ टाप्‌ इलप्रेरणे एलाइववलते वलप्राणने बाहुलकादुण्‌ स्वार्थेकन्‌ एलवालुकमितिस्वामी॥ऐलेयं इलायाअपत्यं॥सुगंधि शोभनोगंधो

तांबूलवल्लीतांबूलीनागवल्ल्यप्यथद्विजा हरेणूरेणुकाकौंतीकपिलाभस्मगंधिनी १२० एलावालुकमैलेयंसुगंधिहरिवालुकं वालु कंचाथपालंक्यांमुकुंदःकुंदकुंदरू १२१ वालन्हीबेरबर्हिष्ठोदीच्यंकेशांबुनामच

ऽस्य गंधस्येतिइत्वं॥हरिवालुकं हरिद्वर्णवालुकं॥वालुकं वलप्राणने बाहुलकादुण्‌ पंचवालुकाख्यगंधद्रव्यस्य वाकुककाकडी इतिख्यातस्येत्यपिमतं॥पालंक्या पालाअंक्यते अंकपदेलक्षणेच॥मुकुंदः मुक्तिंददाति मुक्तिपूर्वाद्दाधातोः केमुक्तिशब्दस्यपृषोदरादित्वात्‌मुकुम्‌ मुकुंदःपारदेविष्णौरत्नभेदेचकुंदरौ॥कुंदः कुंभूमिमुनत्ति उंदीक्लेदने॥कुंदरुः कुमुनत्ति उदयतिवा उभयत्रश कंध्वादित्वात्पररूपं चत्वारि पालकी पोईशाक वास्तकाकारा पालख इतिचख्यातस्य १२१ वालं वालयति वलसंवरणे वालोनाकुंतलेऽश्वस्यगजस्यापिचवालधौ वा च्यलिंगोऽर्भकेमूर्खेन्हीबेरेपुंनपुंसकमिति मेदिनी॥न्हीबेरं न्हीयुक्तंबेरमस्य॥बर्हिष्ठं बर्हिषिकुशेतिष्ठति॥उदीच्यं उदीचिजातं॥केशांबुनाम केशाश्चांबुचतयोर्नामय स्यतत्केशांबुनाम यावत्केशांबुनोश्चनामानितानिसर्वाणिपंचवालस्यज्ञेयानि॥

कालानुसार्यं कालेनानुस्रियते॥ वृद्धं वर्धतेस्म वृद्धुवृद्धौ गत्यर्थेतिक्तः वृद्धो जीर्णप्रवृद्धेद्वेत्रिषुक्लीबंतुशैलजे॥ अश्मपुष्पं अश्मनः पुष्पमिव अश्मभवत्वात्॥ शीतशिवं शीतंचशिवंच १२२ शैलेयं शिलायांभवं नद्यादिभ्योढक् शैलेयंतालपर्ण्यांचसैंधवेशैलजेतुना पंचशैलेयस्य फूलशिलाजितइतिख्यातस्य॥ तालपर्णी तालःपर्णमस्याः तालशब्दस्तालपर्णसदृशेलाक्षणिकः॥ दैत्या दितेरियं॥ गंधकुटी गंधस्यकुटीव॥ मुरा मुरति मुरवेष्टने॥ गंधिनी प्रशस्तोगंधोऽस्याः चत्वारिमुरायाः तालिसपत्रभौरमांशीइतिख्यातायाः॥ गजभक्ष्या गजैर्भक्ष्यते गजभक्षाइत्यपि॥ स्रुवहा सुष्टुवहति॥ सुरभी सुष्ठुरभते सुरभिरित्यपि सुरभीरसेत्येकमपिपदं सुरभिःशल्लकीमातृभिन्मुरागोषुयोषितीतिमेदिनी॥ रसा रस्यते रसआस्वादने रसःस्वादेजलेवीर्येशृंगारादौविषेद्रवे बालेरागेगृहेधातौतिक्तादौपारदेपिचेति

कालानुसार्यवृद्धाश्मपुष्पशीतशिवानितु १२२ शैलेयंतालपर्णीतुदैत्यागंधकुटीमुरा गंधिनीगजभक्ष्यातुस्रुवहासुरभीरसा १२३
महेरणाकुंदुरुकीसल्लकील्हादिनीतिच अग्निज्वालासुभिक्षेतुधातकीधातुपुष्पिका १२४ पृथ्वीकाचंद्रवालैलानिष्कुटिर्बहुलाथसा

हैमः १२३ महेरणा महदीरणमस्याः महमुत्सवमीरयतिवा॥ कुंदुरुकी॥ सल्लकी सलति षलगतौ सल्लत्यलक्यतेवा लक्आस्वादने शल्लकी सिल्लकी शलचलने षिल उंछे इत्यन्यत्र श्वाविद्भेदेशल्लक्याविविताल्व्यादौरभसः सल्लकीसिल्लकील्हादेतिरुद्रः॥ ल्हादिनी ल्हादयति अष्टसालईइतिख्यातायाः॥ अग्निज्वाला अग्नेर्ज्वालेव रक्तपुष्पत्वात्॥ सुभिक्षा सुष्ठुभिक्ष्यते॥ धातकी धातुंकरोति तत्करोतिइतिण्यंतात्ण्वुल्॥ धातुपुष्पिका धातुपुष्पमस्याः मत्वर्थेठन् ४ धायटीइ० १२४ पृथ्वीका प्रथते प्रथप्रख्याने औणादिकः॥ चंद्रवाला चंद्रस्यकर्पूरस्यवालेव कर्पूरगंधित्वात्॥ एला एलयति इलप्रेरणे॥ निष्कुटिः निश्चिताकुटिःकौटिल्यमस्याः निष्कुटीइत्यपि॥ बहुला बहूनि बीजानिलाति॥ बहुलानीलिकायांस्यादेलायांदिवियोषिति पंचएलायाः॥

साग्लासूक्ष्मासूक्ष्मपरिमाणाच्चेत् उपकुंचिका उपकुंचति कुंचकौटिल्याल्पीभावयोः॥तुत्था तुदति तुदव्यथने तुत्थमंजनभेदेस्यान्नीलीसूक्ष्मैलयोः स्त्रियां॥ कोरंगी कुरति कुरशब्दे बाहुलकादंगच्॥त्रिपुटा त्रयःपुटायस्याः त्रिपुटामल्लिकायांचसूक्ष्मैलात्रिवृतोः स्त्रियां॥त्रुटिः त्रुटति त्रुटच्छेदे॥ त्रुटिःस्त्रीसंशयेस्वल्पेसूक्ष्मैलाकालमानयोः इतिपंचसूक्ष्मैलायाः १२५ व्याधिः विगतःआधिरनेन व्याधिःकुष्ठेन्वरोगेचेत्युक्तं॥कुष्ठं कुष्णातिरोगं कुषनिष्कर्षे कुष्ठंरोगेपुष्करेस्त्री॥परिभाव्यं परिभावे साधुः तत्रसाधुरितियत् ततःस्वार्थेअण्॥व्याप्यं व्याप्यते आप्लृव्याप्तौ वाप्यमितिक्वचित्पाठः आप्यमित्यपि॥पाकलं पाकंलाति पाकलंकुष्ठभैषज्येपुंसिस्यात्कुंजरज्वरे॥उत्पलं उत् पलति पलगतौ रक्षणेवा धातूनामनेकार्थत्वात् षट् कडुकोष्ठगोडेंकोष्ठइतिख्यातस्य॥ शंखिनी शंखाःसंत्यस्याः शंखाकारपुष्पत्वात्॥चोरपुष्पी चोरइवपुष्पंयस्याः रात्रिविकाशित्वात्॥केशिनी केशाःसंत्यस्याः त्रयंचोरवल्ल्याः चोरशंखाहुली सांखवेलइतिख्यातायाः॥ वितुन्नकः वितुद्यतेस्म तुदव्यथने क्तांतात्स्वार्थेकन् १२६ झटाःमला नमलोऽस्याः झल्यते झटसंघाते झटतिवा झटाचासौअमलाच॥अज्झटा अदव्ययमाश्चर्ये अत् आश्चर्यस्यझटःसंघातोऽस्यां॥ताली तलयति तलप्रतिष्ठायां तालः करतलेंगुष्ठमध्यमायाश्चसंमिते गीतकालक्रियामानेकरस्फालेद्रुमांतर इत्युक्तं॥शिवा शिवमस्त्यस्यां मत्वर्थेअच्॥तामलकी तनुश्चासावामलकीच पृषोदरादिः षट् भूम्यामलक्याः झटामलेत्यत्रझटेतिपृथक्पदंवा अमलेतिच्छेदः आहच तामलक्यमलातालीझटातामलकीतिचेति।

सूक्ष्मोपकुंचिकातुत्थाकोरंगीत्रिपुटात्रुटिः १२५ व्याधिःकुष्ठंपारिभाव्यंव्याप्यंपाकलमुत्पलम्

शंखिनीचोरपुष्पीस्यात्केशिन्यथवितुन्नकः १२६ झटामलाऽज्झटातालीशिवातामलकीतिच

प्रपौंडरीकं तस्येदमित्यण् मेणसमासः पुंडयति पुडिखंडने॥पौंडर्यं पुंडस्यार्यंप्रधानं शकंध्वादित्वात् ङ्पौंडर्यस्य इदंशृालपर्णीतुल्यपत्रंज्ञेयं स्थलपद्ममि तिगौडाः॥ तुन्नः तुद्यतेस्म तुदव्यथने॥ कुबेरकः कुत्सितंबेरमस्य १२७ कुणिः कुणति कुणसंकोचे तुणिरितिक्वचित्पाठः तत्रैवं तूणयति तूणसंकोचे एषोद रादित्वात्ह्रस्वः॥ कच्छः कचतिकचदीप्तौ बाहुलकाच्छः॥कांतलकः काम्यते कमुकांतौ लकति लकआस्वादने कांतश्चासौलकश्च॥नंदिवृक्षः नंद्याः वृ क्षः षट्नंदिवृक्षस्य नादरुखीइतिख्यातस्य अयमश्वत्थाकारपत्रः॥राक्षसी रक्षसः इयं॥ चंडा चंडते चंडिकोपे तत्राह चंडाधनहरीशंखपुष्पास्त्रिष्वतिको पने॥धनहरी धनंहरति हरतेवा॥ क्षेमः क्षिणोति क्षिहिंसायां मन्प्रत्ययः॥दुष्पत्रः दुष्टानिपत्राणियस्य॥गणहासकः गणंहासयति हसेर्ण्वुल् षट्चोराख्य

प्रपौंडरीकंपौंडर्यमथतुन्नःकुबेरकः १२७ कुणिःकच्छःकांतलकोनंदिवृक्षोऽथराक्षसी चंडाधनहरीक्षेमदुष्पत्रगणहासकाः
१२८ व्याडायुधंव्याघ्रनखंकरजंचक्रकारकं सुषिराविद्रुमलताकपोतांघ्रिर्नटीनली १२९ धमन्यंजनकेशीचहनुर्हट्टविलासिनी

गंधद्रव्यस्य चोरओंवा किरमाणीओवा गठोना गाठीवनमूळ इतिचख्यातस्य गणइत्यप्यस्यनाम १२८ व्याडायुधं व्याडस्यव्याघ्रस्यायुधमिव॥ व्याघ्रनखं व्या घ्रस्यनखमिव॥करजं कराज्जातं॥चक्रकारकं चत्वारिव्याघ्रनखनामकगंधद्रव्यस्य लघुनखला वाघनखइतिख्यातस्य॥सुषिरा सुषिरमस्ति मत्वर्थेअच्॥विद्रुमलता वि द्रुमस्येवलता॥कपोतांघ्रिः कपोतस्यांघ्रिरिव॥नटी नटति नटअवस्यंदने॥नली नलति णलगंधे १२९ धमी धम्यते धमिःसौत्रः॥अंजनकेशी अंजनमिवकेशायस्याः सप्तन ळीनामकगंधद्रव्यस्य पवारीतिलोकेप्रसिद्धस्य इयंउत्तरपथेप्रसिद्धा॥हनुः हंति हनुर्हट्टविलासिन्यांनृत्यारंभेगदेस्त्रियां॥हट्टविलासिनी हट्टेविलसतितच्छीला लसक्रीडायाम्॥

शक्तिः शोचति शुचशोके॥शंखः शाम्यति॥खुरः खुरति खुरछेदने खुरः शफेकोलदलइतिहैमः॥कोलदलं कोलस्यबदर्याइवदलं॥नखं नखंतुगंधद्रव्येस्यान्नखः करजपंट्यो रितिहैमः समनखाख्यगंधद्रव्यस्य नखलाइतिख्यातस्य अत्रहनुरुदंतः स्त्रीसाहचर्यान् बदरीतुल्यपत्रत्वात्कोलदलं आढकी आढकमस्त्यस्याः परिच्छेदकत्वेन आढ कीचतुर्वर्यास्त्रीपरिमाणांतरेत्रिषु १३० काक्षी कक्षेभवा॥मृत्स्ना मृत्स्नाऽस्त्यस्याः क्षेत्रत्वेन तत्रेत्थं मृत्स्नामृत्सातुवर्योस्त्रीत्युक्तं॥तुवरिका तुवरोऽस्त्यस्याः मत्व र्थेठन् वार्षिकः।मृत्तिकातुवर्यांढकीकुच्छुराशाटीतिवोपालितात् तुवरिकेत्यपिपाठः॥मृतालकं मृतमालयति अलभूषणादौ॥सुराष्ट्रजं सुराष्ट्राज्जातं षट् तुवरिकायाः

शक्तिः शंखः खुरः कोलदलंनखमथाढकी १३० काक्षीमृत्स्नातुवरिकामृत्तालकसुराष्ट्रजे कुटंनटंदाशपुरंवानेयंपरिपेलवं १३१
प्लवगोपुरगोनर्दकेवर्तीमुस्तकानिच

नूरइतिख्यातायाः॥कुटन्नटं कुटन् चक्रीभवन् नटति नटअवस्यंदने॥दाशपुरं दाशान्कैवर्तान् पिपर्ति पृपाल नपूरणयोः दाशापूरमितिपाठः दशापूरमितिक्वचित्पाठः मूलविभुजादित्वात्कः दशापुरमित्यपि तत्राह दशापूरंदशपुरंप्लवनंजीविताव्हयमितिवाचस्पतिः॥वानेयं वने पानीये ऽजायत॥परिपेलवं परितः पेलवं मृदु १३१ प्लवं प्लवते प्लुङ्गतौ॥गोपुरं गां जलं पिपर्ति पृपालने॥गोनर्दं गांजलंनर्दयति नर्दशब्दे॥कैवर्तीमु स्तकं कैवर्त्याः मुस्तकं इत्याद्युक्तं अष्टंकैवर्तीमुस्तकस्य केवड़ी जलमुस्ता क्षुद्रमोथा इतिख्यातस्य॥

ग्रंथिपर्णं ग्रंथोपर्णान्यस्य ग्रंथयइवपर्णान्यस्येतिवा॥शुकं शोचति शुच् शोके ग्रंथिपर्णेशिरीषेन्चशुकः स्यादितिविश्वः शुकोव्यासस्रुतेकीरेरावणस्यचमंत्रिणि शिरीषपादपेपुंसिग्रंथिपर्णेनपुंसकं इत्युक्तत्वात्॥ बर्हपुष्पं बर्हं पत्रं प्रशस्तंयस्य पुष्प्यति पुष्पविकसने अच् शुकबर्हमित्येकमपिनाम॥बर्हिपुष्पमित्यपि बर्हिः पुष्पं बर्हपुष्पंचेति एथगपि॥स्थौणेयं स्थूणायाः अपत्यं॥कुक्कुरं कुक्कुरोऽस्त्यस्य कुक्कुरशब्दस्तुतद्गंधेलाक्षणिकः पंचगंटीवन भटोराइतिख्यातस्य १३२ मरुन्माला मरुद्भिर्मल्यते मलधारणे समस्तव्यस्तनामेदं तत्राह मुनिर्माल्यवतीमालामोहनाकुटिलालवेतिवाचस्पतिः॥पिशुना पिशति पिशअवयवे पिशुनंकुंकुमेपिच॥स्पृक्का स्पृश्यते स्पृशसंस्पर्शने बाहुलकात्कक् एषोदरादित्वात्सलोपेस्पृक्कापि पृक्कातुब्राह्मणीदेवीमरुन्मालालतालघुः समुद्रांतावधूःकोटिवर्षालंकोपिकामरुत्॥देवी दीव्यति

ग्रंथिपर्णंशुकंबर्हपुष्पंस्थौणेयकुक्कुरे १३२ मरुन्मालातुपिशुनास्पृक्कादेवीलतालघुः॥
समुद्रांतावधूःकोटिवर्षालंकोपिकेत्यपि १३३ तपस्विनीजटामांसीजटिलालोमशामिशी

लता लतति लतआघाते सौत्रः लघुः लघते लघिगतौ समुद्रांता समुद्रोंऽतोयस्याः॥वधूः वहति उह्यतेवा॥कोटिवर्षा कोटिभिरग्रैर्वर्षति॥वृषु सेचने॥लंकोपिका लंकायामुप्यते कुन् संधारणं डुवप्बीजतंतुसंताने दृशार्कपिंडकेतिख्यातायाः १३३ तपस्विनी तपोऽस्त्यस्याः॥जटिलात् जटामांसी मांसंस्यादामिषेकुिबंकंकोलीजटयोःस्त्रियां॥जटिला जटाऽस्त्यस्याः जटिलापिप्पलीमांस्योर्जटायुक्तेचवाच्यवत्॥लोमशा लोमानिसंत्यस्याः लोमशोमुनिमेषयोः॥मिशी मस्यति मसिपरिणामे पंचजटामांस्याः जटेनिरथकृपदंवा तत्राह मांसात्कृष्णाजटाहिंस्रानलदाजटिलामिसिः जटाचवाशिनीपेशीक्रव्यादीचतपस्विनीति॥

त्वक्पत्रं त्वगिवपत्रमस्य॥ उत्कटं गंधित्वात्॥ भृंगं बिभर्ति॥ त्वचं प्रशस्तात्वगस्यास्ति॥ चोचं प्रशस्तंचोचं वल्कलादिकमस्यास्ति त्वक्त्वच चोचशब्दाः स्फर्वल्के
धर्मोणिपत्रकइतिधरणिः॥ वरांगकं वरमंगमस्त्यस्य इतिषट् दालचिनीतज इतिख्यातस्य १३४ कर्चूरकः कर्चति कर्चव्यथने ऊरःप्रत्ययःस्वार्थेकन् कर्चूरकइत्यपिपाठः
॥ द्राविडकः द्रविडदेशेजातः तत्रजातइत्यण् स्वार्थेकन् ॥ काल्यकः कल्येभवः तत्रभवइत्यण् ततः कन् ॥ वेधमुख्यकः वेधेमुख्यः स्वार्थेकन् चत्वारिकचूरइतिख्या
तस्य॥ फलपाकांतानांव्रीह्यादीनांजाताववओषध्यः स्युः॥ ओषधिशब्दप्रयोगःस्यादित्यर्थः॥ बहुत्वविवक्षायांबहुवचनं नतुनित्यं यदातु ओषधेः रोगहारित्वमा
त्रंप्रतीयते नत्वन्यत् तदा औषधशब्दप्रयोगः ओषधेरजाताविव्यण् नकेवलमोषधिरेवौष धशब्दवाच्या किंतु रोगहरत्वेनधृतसोदकत्रिफलाकल्कादिरप्यौषधमभि

त्वक्पत्रमुत्कटंभृंगंत्वचंचोचंवरांगकं १३४ कर्चूरकोद्राविडकःकाल्यकोवेधमुख्यकः ओषध्योजातिमात्रेस्युरजातौसर्वमौषधं
१३५ शाकाख्यंपत्रपुष्पादितंडुलीयोल्पमारिषः विशल्याग्निशिखाऽनंताफलिनीशक्रपुष्पिका १३६ तिसर्वविशेषणाज्ज्ञेयं १३५ यत्पत्रपु

ष्पादितच्छाकसंज्ञकं॥ शाक्यते भोक्तुं यद्वा श्यति श्योतनूकरणे एकंभोजनसाधनस्यपुष्पादेः आदिशब्दात्फलमूलादीनांग्रहणं तत्रोच्यते मूलपत्रकरीराग्रफलकां
डाधिरूढकं त्वक्पुष्पंकवकंचैवशाकंदशविधंस्मृतमिति तत्र करीरं वंशांकुरः कांडमिक्षुदंडादि अधिरूढकं बीजांकुरः कवकंछत्राकं शेषंस्पष्टं॥ तंडुलीयः तंडुलायहितः॥
अल्पमारिषः अल्पश्चासौमारिषश्च द्वे तांदळी तांदुळजाइतिख्या०॥ विशल्या विगतं शल्यमनया विशल्यालांगलीदंतीगुडूचीत्रिपुटास्वितिहेमचंद्रः॥ अग्निशिखा अग्ने
रिवशिखासंतापोयस्याः॥ अनंता नअंतोयस्याः॥ फलिनी फलानिसंत्यस्याः॥ शक्रपुष्पिका शक्रोऽर्जुनतरुः तत्पुष्पमिवपुष्पमस्याः पंचकमग्निशिखायाः कळलावीइतिम०१३६

ऋक्षगंधा ऋक्षस्येवगंधोऽस्याः ऋष्यगंधेत्यपिपाठः॥ छगलांत्री छगलांघ्री छगलांडी छगलेतिपृथक्पदंवा छागेतुछगलश्छागीवृद्धदारकयोः स्त्रियामित्यनेकार्थकोशः॥आवेगी आवेगोस्त्यस्याः॥वृद्धदारकः वृद्धोदारकोस्मात् वृद्धत्वंदारयतिवा वृद्धेतिभावप्रधानं॥ जुंगः जुंगति जुगिवर्जने पंचवृद्धदारकस्य वरधाराजीर्णफंजी इतिख्यातस्य॥ब्राह्मी ब्रह्मणइयं॥मत्स्याक्षी॥वयस्था वयसितिष्ठत्यनया वयस्थातुस्त्रियांब्राह्मीगुडूच्यामलकासुच सूक्ष्मैलायांचकाकोल्यांपथ्यायांतरुणेषुच॥सोमवल्लरी सोमस्यवल्लरी यस्याः शाकुपक्षेपर्णान्युद्भवंति कृष्णेचपतंति सासोमवल्ली सैवसोमवल्लरी इतिचत्वारिसोमलतायाः १३७ पटुपर्णी पटूनिपर्णान्यस्याः॥हैमवती

स्यादृक्षगंधाछगलांत्र्यावेगीवृद्धदारकः जुंगोब्राह्मीतुमत्स्याक्षीवयस्थासोमवल्लरी १३७ पटुपर्णीहैमवतीस्वर्णक्षीरीहिमावती
हयपुच्छीतुकांबोजीमाषपर्णीमहासहा तुंडिकेरीरक्तफलाबिंबिकापीलुपर्ण्यपि

हिमवतिजाता॥स्वर्णक्षीरी स्वर्णमिवक्षीरमस्याः॥हिमावती हिममस्त्यस्याः शरादीनांचेतिदीर्घः चत्वारिस्वर्णक्षीर्याः पिसोळाइतिख्यातायाः॥हयपुच्छी हयपुच्छमिवपर्णान्यस्याः॥कांबोजी कंबोजदेशेभवा तत्रभवइत्यण् ततोङीप्॥माषपर्णी माषस्येवपर्णान्यस्याः॥महासहा महतीचासौसहाच चत्वारिमाषपर्ण्याः रानउडिदइतिख्यातायाः १३८ तुंडिकेरी तुंडंचंचुरस्त्येषां तान्तुंडिकानीरयति ईरप्रेरणे कर्मण्यण् तुंडिकेशीइत्यपि॥रक्तफला रक्तंफलमस्या अजादित्वाट्टाप्॥बिंबिका बिंबीकायति कैशब्दे ङ्यापोरितिन्ह्रस्वः॥पीलुपर्णी पीलोरिवपर्णमस्याः चत्वारितुंडिकेर्याः तोंडलीइतिख्यातायाः॥ ६१ ६१ ६१

बर्बरा वृणोति वृञ्वरणे बर्बरः पामरे केशे चन्नलेनीवृद्दंतरे फंजिकायां पुमान् शाकभेदपुष्पाभिदोः स्त्रियामितिमेदिनी बवयोरैक्यात् बर्बरा॥कबरी कस्यशिरसः व
री कबरं लवणाम्लयोः कबरीकेशविन्यासशाकयोरितिहैमः कबरीइत्यपिबवयोरैक्यात्॥तुंगी तुंजति तुंजिहिंसायां पचाद्यच्ङीप् तुंगीप्रोक्ताहरिद्रायांवर्वरायाम
पीष्यतइतिहैमः॥खरपुष्पा खरंपुष्पमस्याः॥अजगंधिका अजस्येवगंधोऽस्याः॥ अजशब्दः स्वगंधेलाक्षणिकः अजगंधेत्यन्यत्रभंव बर्बरी तिळवणी कानफोडी इति
ख्यातायाः॥१३९॥ एलापर्णी एलायाइवपर्णान्यस्याः पाककर्णेतिङीष्॥ सुवहा सुवहति॥ रास्ना रासते रासृशब्दे रास्यतेवा॥ युक्तरसा युक्तः रसोयस्याः चत्वारिए
लापर्ण्याः कोळिंदणइतिख्यातायाः॥ चांगेरी चांगमीरयति ईरप्रेरणे चांगस्तुशोभनेदक्षे॥ चुक्रिका चुक्रयति चुक्रव्यथने रन्प्रत्ययः॥ दंतशठा दंतानांशठा शठ

बर्बराकबरीतुंगीखरपुष्पाऽजगंधिका १३९ एलापर्णीतुसुवहारास्नायुक्तरसाचसा चांगेरीचुक्रिकादंतशठांबष्ठाम्ललोणिका
१४० सहस्रवेधीचुक्रोऽम्लवेतसःशतवेध्यपि नमस्कारीगंडकारीसमंगाखदिरेत्यपि १४१

धातोः पचाद्यच् टाप्॥ अंबष्ठा अंबेतिष्ठति
सुपीतिकप्रत्ययेअंबांबेतिषत्वं अंबष्ठोदेशभेदेपिविप्राद्वैश्यासुतेपिच अंबष्ठाप्यम्ललोण्यांस्यात्पाठायूथिकयोरपि इत्युक्तत्वात्॥ अम्ललोणिका अम्ललोलिकेत्य
पि पंचअम्ललोणिकायाः चुकाइतिख्यातायाः १४० सहस्रवेधी सहस्रंशतंवावेधितुंशीलमस्य विधविधाने॥ चुक्रः चकत्यनेन चकतृप्तौप्रतिघातेच॥ अम्लवेतसः अ
म्लश्चासौवेतसश्च अम्लत्वात्॥ शतवेधी शतानिवेधितुंशीलमस्य चतुष्कमम्लवेतसस्य चांगेर्यादिनवपर्यायाइत्यपिमतम्॥ नमस्कारी नमस्करणशीला॥ गंडकारी गंडेषुग्रं
थिंषुकारी॥ समंगा समंगति समित्युपसर्गः अगिगतौ॥ खदिरा खदति खदस्थैर्ये चत्वारिलज्जाळुलाजाळुंइतिप्रसिद्धायाओषधेः १४१

जीवंती जीवति शतृप्रत्ययांताद् उगितश्चेतिङीप् जीवयतीतिविग्रहेअंतर्भावितण्यर्थः जीवयतिवा जीवप्राणधारणे ॥ जीवनी करणेल्युट् ॥ जीवा जीव्यतेऽनया करणेघञ् ॥ जीवनीया जीवनायहिता छप्रत्ययः ॥ मधुः मन्यते मनज्ञाने फलिपाटीत्युः धश्चादेशः ॥स्रवा स्रवति स्रुगतौ मधुस्रवेत्येकंनामेत्यन्ये मधुपुष्परसेक्षौद्रेमद्येनातुमधुद्रुमे वसंतदैत्यभिच्चैत्रेस्याज्जीवंत्यांतुयोषितीतिमेदिनी ॥ विश्वप्रकाशोप्येवं पंचजीवंत्याः हरणवेल हरणडोडीइतिरव्यातायाः ॥ कूर्चशीर्षः कूर्चश्मश्रुतद्वच्छीर्षमस्य ॥ मधुरकः मधुरएव स्वार्थेकः ॥ शृंगः शृणाति शृहिंसायां ॥ ह्रस्वांगः ह्रस्वान्यगान्यस्य ॥ जीवकः जीवयति पंचजीवकस्य ॥ किरातत्तिक्तः किरातदेशोऽस्तिजन्मस्थानमस्य मत्वर्थेअच् किरातश्चासौतिक्तश्च किरातश्चिरतिक्तश्चभूनिंबहिमकावपीतिरभसः भूनिंबः भुवोनिंबइव ॥ अनार्यतिक्तः अनार्यप्रियश्चासौतिक्तश्च शाकपार्थिवादिः

जीवंतीजीवनीजीवाजीवनीयामधुस्रवा कूर्चशीर्षोमधुरकःशृंगह्रस्वांगजीवकाः १४२ किराततिक्तोभूनिंबोऽनार्यतिक्तो ऽथसप्तला विमलाशातलाभूरिफेनाचर्मकषेत्यपि १४३ वायसोलीस्वादुरसावयस्थाऽथमकूलकः त्रयंकिराईतइतिरव्यातस्य ॥ सप्तला

सप्तलाति ॥ विमला विगतोमलोयया ॥ शातला शातंसुखंलाति विमलाशातलायांस्यादितिविश्वप्रकाशः ॥ भूरिफेना भूरयःफेनायस्याः ॥ चर्मकषा चर्मणःकषा पंचसप्तलायाः शिकेकाईइतिप्रसिद्धायाः ॥ वायसोली वायसानोलंडयति ओलडि उत्क्षेपे णिजभावेअन्येष्वपीतिडः शकंध्वादित्वात्पररूपम् ॥ स्वादुरसा स्वादुःरसोऽस्याः ॥ वयस्था वयसिस्थीयतेऽनया वयस्थातुस्त्रियांब्राह्मीगुडूच्यामलकीषुच सूक्ष्मैलायांचकाकोल्यांपथ्यायांतरुणेषुच त्रीणि लाहानकावळीकाकोलीइतिचरव्यातस्य ॥ मकूलकः मंकति मकिमंडने ऊलच्प्रत्ययेस्वार्थेकः आगमानित्यत्वान्नुमन्न पृषोदरादित्वादुत्वेमुकूलकोपि ॥

निकुंभः कुं भूमिं बिभर्ति नियतः कुंभोनिकुंभो निकुंभः कुंभकर्णस्यतनयेदंतिकोषधौ॥ दंतिका दम्यतेऽनया दमुपशमे दंतिजेत्यपि॥ प्रत्यक्श्रेणी प्रत्यंचीश्रेण्य
स्याः॥ उदुंबरपर्णी उदुंबरस्येवपर्णान्यस्याः पंचदंत्याः दांतीइतिख्यातायाः यस्याः बीजंजयपालइतिख्यातं १४४ अजमोदा अजंमोदयति मुदहर्षे यद्वा अजेनमो
दते मोद्यतेवा॥ उग्रगंधा उग्रोगंधोऽस्याः॥ ब्रह्मदर्भा ब्रह्मणादृश्यते दृभीग्रंथे॥ यवानिका इंद्रवरुणेतिङीष् आनुक् यमानिकेतिवा यमेनानितिण्वुल् ततःक
न् ४ यवान्याः ओंवाइतिख्यातायाः यवानीद्वयस्यद्वेद्वेनामनीत्यपिमतं॥ पुष्करं पुष्णाति पुष्यतिवा पुषपुष्टौ पुष्करंपंकजेव्योम्निपयः करिकराग्रयोः॥ काश्मीरं
कश्मीरेषुभवं॥ पद्मपत्रं पद्मस्येवपत्रं अस्याः पद्मवर्णमित्विककित्यादिः त्रीणिपौष्करमूले पुष्करमोषधिविशेषस्तस्यमूलेत्यर्थः १४५ अव्यथा नव्यथते व्यथभयसंचलनयोः॥

निकुंभोदंतिकाप्रत्यक्श्रेण्युदुंबरपर्ण्यपि १४४ अजमोदातूग्रगंधाब्रह्मदर्भायवानिका मूलेपुष्करकाश्मीरपद्मपत्राणिपौष्करे १४५
अव्यथातिचरापद्माचारटीपद्मचारिणी कांपिल्यःकर्कशश्चंद्रोरक्तांगोरोचनीत्यपि १४६ प्रपुन्नाडस्त्वेडगजोदद्रुघ्नश्चक्रमर्दकः

अतिचरा अतिचरति॥ पद्मा पदगतौ मन्प्रत्ययः॥ चारटी चारयतिमा॥ पद्मचारिणी पद्मेचरितुंशीलमस्याः॥ पंचउत्तरदेशेप्रसिद्धायाः पद्मचारिण्याः स्थलकमलिनी
इतिख्यातायाः॥ कांपिल्यः कपिकिंचिच्चलने बाहुलकादिल्यः ततःस्वार्थेण् कांपिल्लुइत्यन्यत्र चंद्रः कर्पूरकांपिल्लसुधांशुस्वर्णवारिषितिमेदिनी॥ कर्कशः करेकशति
कशशब्दे शकंध्वादित्वात्पररूपं॥ चंद्रः चंदयति चदिआल्हादने॥ रक्तांगः रक्तमंगंयस्य॥ रोचनी रोचते रुचदीप्तौ रोचनीकर्कशोस्मृता इत्यु॰ रेचनीइत्यपिपाठः पंच
शंडारोचनीतिख्यातायारोचन्याः १४६ प्रपुन्नाडः पुमांसंनाडयति [illegible] प्रपुन्नडः प्रपन्नाडः प्रपुन्नडः॥ एडगजः एडोमेषएवगजोयस्य यद्वा एलगजः॥ दद्रुघ्नः दद्रुरो
गंहंति दद्रूघ्नइत्यपि॥ चक्रमर्दकः चक्रंदद्रुंमृद्नाति मृदक्षोदे॥

पद्माटः पद्मभिवपद्मांवा पद्मसमूहंवा टति अटगतौ॥ उरणाख्यः उरणस्यमेषस्याख्याऽस्य॥ उरणाक्षः उरणस्याक्षीवाक्षियस्य तत्तुल्यपुष्पत्वात् चक्रुंदाकळाइति ख्यातस्य॥ पलांडुः पालयति पालरक्षणे बाहुलकादांडुः पृषोदरादिः॥ सुकंदकः शोभनंअतीववाकंदयति कदिरोदने भक्षकजातिभ्रंशकत्वात् द्वेपलांडोः कां दाइतिप्र०॥१४७॥ हरितेहरिद्वर्णेतत्रपलांडौलतार्कः लतासु अर्च्यते अर्च्यतेवा अर्कस्तवने अर्चपूजायां॥ दुद्रुमः दुष्टोद्रुमः इतिद्वे॥ महौषधं महच्चतदौषधंच महौषधंतुशुंठ्यांस्याद्विषायांलशुनेपिचेत्युक्तत्वात्॥ लशुनं अश्नाति अश्नुतेवा अशभोजने अशूव्याप्तौसंघातेचेतिवा अशेर्लशश्चेतिसाधुः लशूनमित्यपि॥ गृं

पद्माटउरणाख्यश्चपलांडुस्तुसुकंदकः १४७ लतार्कदुद्रुमौतत्रहरितेऽथमहौषधम् लशुनंगृं
जनारिष्टमहाकंदरसोनकाः १४८ पुनर्नवातुशोथघ्नीवितुन्नंसुनिषण्णकं

जनः गृंज्यते भक्षत्वेनकथ्यते रोगेषु गृजि शब्दे कर्मणिल्युट्॥ अरिष्टः नरिष्टमस्मात् अरिष्टोलशुनेनिंबेफेनिलेकाककंकयोः अरिष्टमशुभेतक्रेसूतिकागारआसवे शुभेमरणचिन्हेचेत्युक्तत्वात्॥ महाकंदकः महत्कंदमस्य॥ रसोनकः रसेआस्वादनेऊन्यते पालकहेतुत्वात् ऊनपरिहाणे एरच् घञ् वाणिलोपः स्वार्थेकन् षट्लशुनस्य लसूनइतिप्र०॥ लशु नगृंजनयोराकृतिभेदेपि रसैक्यात् अभेदंबहवोमन्यंते १४८ पुनर्नवा पुनरभीक्ष्णंनवानूयतेवा॥ शोथघ्नी शोथंहंति द्वेपुनर्नवायाः घेटुळीइतिदेशेप्रसिद्धायाः ॥ वितुन्नं विगतंतून्नं व्यथनमस्मात्॥ सुनिषण्णकं सुष्टुनिषण्णमस्मात् द्वे सुषुन कुरडू इतिख्यातस्यशाकभेदस्य॥

संस्पर्शा स्पृशतीति स्पृशसंस्पर्शने ॥ पटूचनकर्वर्तितायाः चारुचवलइतिरव्याताया: ॥ शटी शटति शटरुजादौ ॥ गंधमूली गंधः मूलमस्याः गंधमूलेल्पणि ॥ षड्ग्रं थिका षड्बह्वोग्रंथयोस्याः ॥ कर्चूरः कर्वति कर्वगतौ कर्बुरोपि ॥ पलाशः पलमश्नाति अशभोजने पलेमांसेआशायस्यवा पंचशाम्याः कापुरकाचरी आंबेहळद इतिख्याता याः ॥ कारवेल्लः कारंवेल्लति वेल्लचलने ॥ कटिल्लकः कटति कटेवर्षावर्णयोः कठिल्लकइत्यपि तत्रेत्यं कठति कठशोके १५४ सुषवी सस्तवति सूप्रेरणे (स्रसवी स्रशवी) त्रीणिकारवेल्लस्य कारलीइतिरव्यातस्य ॥ कुलकं कोलति कुलसंस्त्याने इगुपधेतिकैस्वार्थेकन् कुलकंतुपटोलेस्यात्संबद्धश्लोकसंहतौ पुंसिवल्मीककाकेंदुकुलश्रेष्ठपुक

तस्यांकटंभरराजबल्। षड्ग्रंथिकेत्यपि कर्चूरोपिपलाशोथकारवेल्लः कटिल्लकः १५४ स्रुषवीचाथकुलकंपटोलस्तित्तकःप टुः कूष्मांडकस्तुकर्कारुरुर्वारुःकर्कटीस्त्रियौ १५५

ध्यते पटोलः पाटयति पटगतौ अंतर्भावितात् ओलच् ॥ तित्तकः स्वार्थेकः ॥ पटुः पटति पटगतौ पटुर्दक्षेवनीरोगेचतुरेप्यभिधेयवत् पटोलेतुपुमान्क्लीबेछत्रालवणयोरपि चत्वारिपटोलस्य पडवळइतिरव्यातस्य ॥ कूष्मांडकः कु ईषत् ऊष्म अंडेषुयस्य पित्तलत्वात् ॥ कर्कारुः कर्कशत्वं कुवर्णमृच्छति ऋगतौ बाहुलकादुण् द्वेकूष्मांडस्य कोहळाइतिरव्यातस्य ॥ उर्वारुः ऋधातोःसंपदादित्वात् क्विपि बाहुलकादुलेरणो तेर्बाहुलकादुण् पृषोदरादिर्वा यद्वा उर्वधातोर्घञिउर्व संज्ञापूर्वकत्वाद्दीर्घाभावेततो भ्वादिगणस्थऋगतौ अस्मात्बाहुलकादुण् मापणार्थोह्रासः ह्रस्वाआर् इतिरुलाउ र्वारुशब्दःसाधुः (ईर्वारुः ईरगतौ। इर्वारुः ह्रस्वः। इर्वालुः। एर्वारुः आङ्पूर्वकः इत्येतेपाठाः) उन्मत्तोधुस्तूरिर्वारुः कर्कटिःस्यादितिपुंस्कांडेरत्नकोशात् ॥ कर्कटी करंकटति कटेवर्षादौ कर्कटिरित्यपिपाठः उभयंशाकंध्वादि द्वेकर्कट्याः कांकडीइतिरव्याताया: १५५

इक्ष्वाकुः इक्षुमाकरोति यद्वा इक्षुरितिशब्दमकति अकु मतौ इक्ष्वाकुःकटुतुंब्यांस्त्रीसूर्यवंशेनृपेपुमान्॥ कटुतुंबी कटुश्चासौतुंबीच तुंबति रुणिं तुबिअर्दने अच्गौरादिः द्वेकटुतुंब्याः कडूदुध्याभोंपळाइतिख्यातायाः॥ अत्र इक्ष्वाकुपदं कट्वकटुतुंब्युभयसाधारणं तुंबी तुंबिः तुंबा ॥ अलांबूः नलंबते लबिअवस्रंसने (आलाबुः आलाबूः लाबुः लाबूः अलाबुःस्त्रीपिंडफलातुंबिस्तुंबीमहाफला तुंबातुवर्तुलाऌलाबूर्निंबेतुंबीतुलाबुकेतिवाचस्पतिः अलाबूस्तुंबकःप्रोक्तइतिचंद्रः अलाबुर्न्हस्वांतोपिक्वचित्) द्वे काळा तांबडा भोंपळाइतिप्रसिद्धस्य॥ चित्रा चीयते चित्राखुपर्णीगोडुंबासुभद्रादंतिकासुच मायायांसर्पन क्षत्रेनदीभेदेषुचस्त्रियामितिमेदिनी ॥ गवाक्षी गांभूमिमश्नोति अक्ष्यूव्याप्तौ गवाक्षीत्विंद्रवारुण्यांगवाक्षोजालकेकपाविति हेमः॥ गोतुंबा गांभुवंतुंबति तुबि

इक्ष्वाकुःकटुतुंबीस्यात्तुंब्यलांबूरुभेसमे चित्रागवाक्षीगोतुंबाविशालात्विंद्रवारुणी १५६ अर्शोघ्नःशूरणःकंदोगंडीरस्तु
समष्ठिला कलंब्यपोदकास्त्रीतुमूलकंहिलमोचिका: १५७

अर्दने गोडुंबेत्यपिपाठः पृषोदरादिः इतित्रीणिकंवडळइतिख्यातस्य॥ विशाला विशलति शलचलने णप्रत्ययः॥ इंद्रवारुणी इंद्रंवारयति वृवरणे द्वेइंद्रवारुण्याः मोठीकंवडळइतिख्यातायाः॥ अर्शोघ्नः अर्शांसिहंति अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक्॥ शूरणः शूर्यते शूरीहिंसायां दंत्यादिरपि॥ कंदः कंदयति कंद्यतेवा कदिआह्वाने त्रीणिसूरणइतिख्या०॥ गंडीरः गंडति गडिवदनैकदेशे गंड्यतेवा यद्वा गंडीन्ग्रंथीनईरयति ईरप्रेरणे॥ समष्ठिला सम्यगष्ठिलाबीजंयस्याः गंडीरोनासमष्ठिलेतिमाला द्वेगंडीराख्यशाकभेदस्य॥ कडूसुरणइतिख्यातस्य॥ कलंबी कडति कडमदे डलयोःसावर्ण्यात् यद्वा केजलेलंबतेवा लबिअवस्रंसने कलंबीशतपर्वाचकलंबूर्वासवीरुधइतिवाचस्पतिः॥ कलंबीशाक

भेदेपिस्याद्दंडशरयोपुमानितिमेदिनी॥ उपोदका उपाधिकमुदकमस्याः अपोदकेत्यपिपाठः इतिहे वाळी थोरमयाळ पोईमावीवेल इतिप्रसिद्धायाः॥मूलकं मूल
यति मूलरोहणे मुळाइतिविख्यातं॥हिलमोचिका हिलति हिल्भावकरणे मोचयति हिलाचासौमोचिकाच चाकवनइतिप्रसिद्धा १५७ वास्तुकं वास्तोभवं अ
ध्यात्मादित्वात्ठञ्कादेशः चंदनबटवेतिप्रसिद्धं कलंब्यादिकाःपंचशाकभेदाज्ञेयाः प्रत्येकं तस्मिन्कलंबीवेण्वाकृतिर्विद्यते वास्तूकमपिपाठः॥ दूर्वा दुर्वति
दुर्व्यतेवा दुर्विहिंसायां अचूधञ्वा॥शतपर्विका शतंपर्वाति पर्वपूरणे शतपर्णिकेत्यपि तत्रेत्थं शतंपर्णान्यस्याः शतपर्विकातुदूर्वायांवचायामपियोषि

वास्तुकंशाकभेदाःस्युर्दूर्वातुशतपर्विका सहस्रवीर्याभार्गव्योरुहाऽनंताऽथसा
सिता १५८ गोलोमीशतवीर्याचगंडालीशकुलाक्षकः कुरुविंदोमेघनामामु
स्तामुस्तकमस्त्रियाम् १५९

त॥सहस्रवीर्या सहस्रंवीर्याण्यस्याः॥भार्गवी भृगोरियं॥रुहा रोहति॥अनंता नअंतोऽस्याः
षट्दूर्वायाः १५८ सादूर्वासिता शुक्लाऽस्तिचेत् तत्रगोलोमी गोलोमसजाता॥शतवीर्या शतंवीर्याण्यस्याः॥गंडाली गंडति गडिवदनैकदेशे बाहुलकादालच्
इत्याद्यूह्यं॥शकुलाक्षकः शकुलस्येवमत्स्यस्येवाक्षियस्य बहुव्रीहौकप् इतिचत्वारिनामानिभवंति॥कुरुविंदः कुरून्विंदति विद्लृलाभे कुरुविंदरत्नभेदेमुस्ताकु
ल्माषयोःपुमानितिविश्वमेदिन्यौ॥मेघनामा मेघनामानिनामान्यस्य॥मुस्ता मुस्तयति मुस्तसंघाते॥मुस्तकं तत्रमेघनामामेघपर्यायनामकः मुस्तकंच पुंस्यपिज्ञे
यं इतिचत्वारिमुस्तायाः मोथाइतिख्यातायाः १५९ ॰ ॰ ॰ ॰ ॰

भद्रमुस्तकः भंदते भदिकल्याणे रन्प्रत्ययेभद्रमिति भद्रंकरोतिवा भद्रश्चासौमुस्तकश्च भद्रमपिनाम तत्रैत्थं भद्रंस्यान्मंगलेहेम्निमुस्तकेकरणांतरइतिरुद्रः॥गुंद्रा गांजलंद्रा
ति द्रागतौ आतोनुपसर्गेकइति केपृषोदरादित्वात्साधुः द्वेमुस्ताविशेषस्य नागरमोथाइतिख्या० अस्त्रियामित्यनेनमुस्तकभद्रमुस्तकयोरन्वयः गुरवस्तुतत्र भेदमाहुः स
यथा मुस्तकंबुधरोमेघोघनोराजीवशीरुकः भद्रमुस्तोवराहोब्दोगांगेयःकुरुविंदकइति॥चूडाला चूडास्त्यस्याः चूडालातूच्चटायांस्त्रीचूडावतीत्ववाच्यवत्॥चक्र
ला चक्रंलाति॥उच्चटा उच्चटति चटगतौ अंतर्भावितण्यर्थादच् इतित्रीणि उच्चटामूलस्यमुस्ताविशेषस्य॥वंशः वमति टुवम्उद्गिरणे उश्यतेवष्टिवा वशाकां
तौ वंशोवेणौकुलेवर्गेपृष्ठाद्यवयवेपिच॥त्वक्सारः त्वक्त्वचिवासारोऽस्य॥कर्मारः कर्मक्रियामृच्छति ऋगतौ कर्मण्यण्॥तृणध्वजः तृणेषुध्वजइव १६० श

स्याद्भद्रमुस्तकोगुंद्राचूडालाचक्रलोच्चटा वंशेत्वक्सारकर्मारत्वचिसारतृणध्वजाः १६० शतपर्वायवफलोवेणुमस्करतेज
नाः वेणवःकीचकास्तेस्युर्येस्वनंत्यनिलोद्धुताः १६१ ग्रंथिर्नापर्वपरुषीगुंद्रस्तेजनकःशरः

तपर्वा शतंपर्वाण्यस्य॥यवफलः यवइवफ
लान्यस्य यवफलोमांसिकायांकुटजत्वचिसारयोरितिहेमः॥वेणुः वेणति वेणृनिशामनादौ॥मस्करः मस्कतेनेनवा मस्कगतौ यद्वा मंकते मकिमंडने आगमशास्त्र
स्यानित्यत्वान्नुमभ् न सुडागमश्च॥तेजनः तेजयति शस्त्रमग्निंवा दशकंवेणोः॥ये वेणवोऽनिलोद्धुताः अनिलेनकीटकादिकृतरंध्रगतवायुना उद्धुताः ताडिताःसन्
तःस्वनंति शब्दायंते तेकीचकाःस्युरित्येकंनाम चीकति शब्दायंते चीकयतेराद्यंतविपर्ययश्चेतिवुन् अकादेशेकीचकःसाधुः इत्याद्युक्तं १६१ ग्रंथिः ग्रंथिस्तुग्रं
थिपर्णेनाबंधेरुग्भेदपर्वणोः॥पर्व पर्वति पर्वपूरणे पर्वक्लीबंमहेग्रंथौप्रस्तावेलक्षणांतरे दर्शप्रतिपदोःसंधौविषूवत्प्रभृतिन्निषु॥परुः पिपर्ति पृपालनपूरण

योः परुरुदंतोपि बाहुलकादुप्रत्ययइतिभावः मुञ्जासारोग्रंथि परुःपरागःकुसुमरेणुरितिपुंस्कांडेरत्नकोशात् त्रीणिवंशादिग्रंथेः पेरेंइतिख्यातस्य तत्र ग्रंथिर्नापुमान्॥
गुंद्रः गोदने गुदक्रीडायां॥तेजनकः तेजयति तिजनिशाने॥शरः शृणाति शॄहिंसायां सरइत्यपि तत्र सरति सृगतौ शरस्तुतेजनेबाणेदध्यन्नेनाशरंजले सरस्तु
मुंजोबाणाख्योगुंद्रस्तेजनकःशरइतिवाचस्पतेर्दत्यादिश्च त्रीणिशरस्य॥नडः नडति नडगहने नलइत्यपिपाठः डलयोःसावर्ण्यात्॥ धमनः धमति धमध्माने सौ
नः धम्यतेवा॥पोटगलः पुटेनसंश्लेषेणगलति गलअदने स्रवणेच अथपोटगलःपुंसिनलेचाकाशमत्स्ययोरितिमेदिनी त्रीणिदेवनळइतिख्यातस्य॥काशं काशते
काशृदीप्तौ काशस्तृणेरोगभेदेकाशीवाराणसीपुरी कासकाशश्चतृणवाचकौशब्दौ॥१६२॥इक्षुगंधा इक्षुवद्गंधोऽस्याः॥पोटगलः इतित्रीणिकाशस्य॥काशंपुंनपुंस

**नडस्तुधमनःपोटगलोऽथोकाशमस्त्रियां १६२ इक्षुगंधापोटगलःपुंसिभूम्नितुबल्वजाः रसालइक्षुस्तद्भेदाःपुंड्रकांतार**
**कादयः १६३ स्याद्वीरणंवीरतरंमूलेस्योशीरमस्त्रियां** कं पूर्वमुक्तं बल्वजाइत्येकंपुल्लिंगंबहुवचनांतं मोळ लव्हाळे लवा इतिख्यातस्य एको
बल्वजइतिभाष्यकारवचनादेकत्वेपि वलते वलसंवरणे वजति वल्वृचासौवजश्च॥रसालः रसेनालति अलतेवा पूरयते पूरयतिवा अलभूषणादौ॥इक्षुः इष्यते इषु
इच्छायां इइक्षोः॥पुंड्रः पुंड्यते पुंडिखंडने रक्प्रत्ययः॥कांतारकः इत्यादिकास्तस्येक्षोर्भेदाः आदिशब्देन कोशकारादिग्रहः सच इक्षुः कर्कटकोवंशः कांतारो
वेणुनिःसृतिः इक्षूरस्यःपौंड्रकश्चरसालःस्यकुमारकः इत्येकैकं १६३ वीरणं विंपक्षिणमीरयति॥वीरतरं अतिशायितंवीरं स्याद्वीरणेवीरतरंवीरश्रेष्ठेश
रेचना इतितृणभेदस्य काळावाळाइतिख्यातस्य अस्यवीरणस्यमूलेतु उशीरं उश्यते वशकांतौ॥

अभयं नभयमस्मात् अभयास्त्रीहरीतक्यामुशीरेचनपुंसकं निर्भयेवाच्यलिंगेस्यात् ॥ नलदं नलंगंधंददाति डुदाञ्दाने नलदंस्यात्पुष्परसोशीरमांसीषुनद्ध
ये ॥ सेव्यं सेवितुमर्हतितत् षेवृसेवने सेव्यंक्लीबंस्रुषीरेस्यात्सेवार्हेपुनरन्यवत् ॥ अमृणालं मृणालमप्यत्र मृणालंनलदेक्लीबपुंन्नपुंसकयोर्विषे ॥ ज-
लाशयं जलेआशेते अच् यद्वा जलोजडः आशयोयस्य जलाशयोजलाधारेस्यादुशीरेऽन्यलिंगकः १६४ लामज्जकं लातिदोषान् लामज्जासारोऽ
स्य ॥ लघु लंघतेरोगान् लंघ्यतेवा भूस्थत्वात् लघिगतौ ॥ लयं लीयते लीङ्श्लेषणे न्यस्तंनाम तन्नेदं लामज्जकंसवासंस्यादमृणालंलयंलध्वितिसुश्रुतः सम
स्तमपि तन्नेलघुलयं अवदाहमिति अवलीयतेदाहोऽस्मादिति ॥ इष्टकापथं इष्टकेवदृढः पंथायस्येत्याद्यूह्यं ॥ लामज्जकंलघुलयमवदाहेष्टकापथे अवदानमिंद्रगुप्तम

अभयंनलदंसेव्यममृणालंजलाशयं १६४ लामज्जकंलघुलयमवदाहेष्टकापथे नडादयस्तृणंगर्मुच्छ्यामाकप्रमुखाअपि
१६५ अस्त्रीकुशंकुथोदर्भः पवित्रमथकत्तृणं

वदाहेष्टकापथइतिवाचस्पतिः ॥ नडादयः नडकाशादयः ॥ तृणं तृण्यते तृणुअदने तृणजाती
याइत्यर्थः नलादयइत्यपिपाठः येचगर्मुच्छ्यामाकप्रमुखाः गर्मुच्छ्यामाकौतृणधान्यविशेषौ गर्मुत् गिरति गीर्यतेवा गृनिगरणे ॥ श्यामाकः श्यायते श्यैङ्ग
तौ यद्वा श्यामंवर्णमकति अकगतौ प्रमुखशब्दाद्वक्ष्यमाणाः कुशादयः कंगुकोद्रवाद्याश्च तेपितृणजातीयाः अत्रप्रमुखशब्दान्नीवाराद्याग्राह्यास्तव्याः अन्यथाकोद्
रवादीनांहविष्यत्वापातात् ॥ शामकः शामकोपिचेतिहलायुधाच्छामकोपि एके १६५ कुशं कौशेते यद्वा कुश्यति कुशिरश्लेषे ॥ कुथः कुथ्यतिकुथपूतीभावे कु
थः स्त्रीपुंसयोर्वर्णकंबलेपुंसिबर्हिषि ॥ दर्भः दृभ्यते दृभिग्रंथे ॥ पवित्रं पूयतेनेन चत्वारिकुशस्य ॥ तत्रक्लीबपुंसोः ॥ कत्तृणं कुत्सितंतृणं ॥

पौरं पुरेभवं पौरंत्रिषुपुरोद्भूतेकतृणेपुंनपुंसकं ॥ सौगंधिकं शोभनोगंधः सुगंधः प्रयोजनमस्य प्रयोजनमितिठक् ॥ ध्यामं ध्यायतेपशुभिः ध्योनिंतायां ॥ देवजग्धकं देवैरद्यते रौहिषं षट्गंजाणा रोहिस गवत इतिख्यातस्यतृणभेदस्य १६६ छत्रा छदति छादयतिवा छदअपवारणे ॥ अतिच्छत्रः अतिक्रांतः छत्रं ॥ पालघ्नः पालं क्षेत्रंहंतीतिपालघ्नः ॥ मालातृणकं मालाकाराणितृणान्यस्य ॥ भूस्तृणं भुवः तृणमितिविग्रहेपारस्करादित्वात्सुट् भूरव्ययंवा पंचवचांशूतेर्जलतृणभेदस्य अ॰ आद्यद्वयंरौतगवतइतिख्या॰ अंत्यद्वयंमालाकारतृणस्येत्यपिमतं ॥ शष्पं शस्यते शष्यतिवा शसहिंसायाम् शषप्रोषणेवा ॥ बालतृणं बालंचतत्तृणंच

पौरसौगंधिकंध्यामदेवजग्धकरौहिषं १६६ छत्रातिछत्रपालघ्नौमालातृणकंभूस्तृणे शष्पंबालतृणंघासोयवसंतृणमर्जुनं
१६७ तृणानांसंहतिस्तृण्यानड्यातुनडसंहतिः तृणराजाह्वयस्तालोनालिकेरस्तुलांगली १६८

ङ्गे कोमलतृणस्य ॥ घासः ॥ यवसं यौति यूयतेवा यूमिश्रणे अमिश्रणेच गवादीनांभक्ष्यतृणस्य ॥ तृणं तृण्यते तृणुअदने ॥ अर्जुनं अर्ज्यते अर्जअर्जने तृणाख्यायां उनन् ङ्के तृणमात्रस्य ॥ तृणानांसंहतिः समूहः तृण्या इत्युच्यतइत्येकं ॥ नडसंहतिः नडानांसंहतिर्नड्येत्युच्यते एकं ॥ तृणराजाह्वयः तृणानांराजा तृणराज इत्याह्वयोयस्य ॥ तालः तालयति तलप्रतिष्ठायां ॥ नालिकेरः नलति नल्यतेवा णलबंधे एकीयमतं नालिकेराख्योकेरश्च नारिकेरइत्यपि ॥ लांगली लंगति लगिगतौ बाहुलकात् ङ्के नालिकेरस्य नारळ इतिख्यातस्य लांगलीस्त्री ङीषंतः इन्नंतःपुंसीत्यन्ये १६८ ७ ७ ७

घोंटा घोणते घुणभ्रमणे ॥ पूगः पवते पुनातिवा पुञ्पवने पूगः क्रमुकसंघयोरितिहेमः ॥ क्रमुकः क्रामति क्रमुपादविक्षेपे क्रमुकस्तुपुमान् भद्रमुस्तके ब्रह्मदारुणि ॥ गुवाकः गूवाकइत्यपि गुवाकोपिचगूवाकइतिनारपाल्ः ॥ खपुरः खमिंद्रियमाकाशंवापिपर्ति पृपालनपूरणयोः पंचपूगवृक्षस्य सुपारी पोफळी इतिख्यातस्य ॥ अस्यपूगस्यफलं उद्वेगं उद्गतोवेगोऽस्मात् ॥ एतेत्रयः तालनारिकेरपूगाः हिंतालसहिताः हिंतालेनचतुर्थेनसहिताः सतुहिंतालः तालभेदः कथ्यते एवंचत्वारः खर्जूरादयश्चत्वारश्च एवमष्टौ एतेतृणद्रुमाइत्युच्यंते ॥ तत्रैकं खाजूरइतिख्यातस्य खर्जूरः खर्जति खर्जव्यथने खर्जूरंरूप्यफलयोः खर्जूरः कीटवृक्षयोरित्युक्त

घोंटातुपूगः क्रमुकोगुवाकः खपुरोऽस्यतु फलमुद्वेगमेतेचसहिंतालसहितास्त्रयः खर्जूरः केतकीताळीखर्जूरीचतृणद्रुमाः
१६९ इतिवनौषधिवर्गः सिंहोमृगेंद्रः पंचास्योहर्यक्षः केसरीहरिः कंठीरवोमृगरिपुर्मृगदृष्टिर्मृगाशनः

त्वात् ॥ केतकी

केतयति कितनिवासे ङीषंता केगद केतक इतिख्याता ॥ तथा ताळी तालयति ॥ खर्जूरी खर्जूरभेदः १६९ इतिवनौषधिवर्गः सिंहः सिंचति षिचक्षरणे ॥ यद्वा हिनस्ति हिसिहिंसायां ॥ मृगेंद्रः मृगाणामिंद्रः ॥ पंचास्यः पंचते पचिविस्तारे पंचंविस्तृतमास्यमस्य यद्वा मुखपादाश्चपंचास्यानीवयस्य ॥ हर्यक्षः हरिणी पिंगलेअक्षिणीयस्य ॥ केसरी केसराः स्कंधवालाः संत्यस्य केसरीतुरगेसिंहेपुन्नागेनागकेसरइत्युक्तत्वात् ॥ हरिः हरति हृञ् इतिषट्सिंहस्याभिधानानि ॥ कंठीरवो मृगरिपुर्मृगदृष्टिर्मृगाशनइत्यादयोप्यस्यपर्यायाः कंठीरवः ईयुक्तः रवोयस्यसईरवः कंठोऽस्यास्तीतिकंठी कंठीचासोईरवश्च इतिमत्वर्थे ॥ मृगरिपुः मृगाणांरिपुः ॥ मृगदृष्टिः मृगेषुदृष्टिर्यस्य ॥ मृगाशनः मृगानश्नाति ॥

पुंडरीकः॥ पंचनखः पंचनखानियस्य॥ चित्रकायः चित्रः कायोऽस्य॥ मृगद्विट् मृगान्द्वेष्टि इ॰१४ सिंहनाः॥ शार्दूलः शार्यति शॄहिंसायां दूयते दुपरितापे शारश्चासौदूलश्च यद्वा शृणाति॥ द्वीपी द्वीपवर्णावीयते इङ्गतौ द्वीपंचर्मास्त्यस्य॥ व्याघ्रः व्याजिघ्रति घ्रागंधोपादाने इतित्रीणिव्याघ्रस्याभिधानानि॥ तरक्षुः तरंगति मार्गंवाक्षिणोति क्षिणुहिंसायां मितंद्रुवत् तरक्षिरित्यपिपाठः क्षेक्षयेबाहुलकात् किः आधिशब्दवत्साधुः॥ मृगादनः मृगमत्ति अदभक्षणे इतिद्वे कुक्कुराकृतेः कृष्णरेखाचित्रितस्यमृगविशेषस्य तरस इतिख्यातस्याभिधाने १ वराहः वरंश्रेष्ठंआहंति हंतेर्डः॥ सूकरः सवंप्रसवं करोति षूङ्प्राणिगर्भविमोचने संपदादित्वाद्भावे क्विप् ततोहेत्वादिषुटः शूकरइत्यपिपाठः तत्रेत्थं शूकंरातिरादाने यद्वा शूइतिध्वनिंकरोति॥ घृष्टिः घर्षति घृषुसंघर्षे॥ कोलः कोलतिघानत्वात् कुलसंस्त्याने यद्वा कोलंत्यंगान्यत्र कुलश्लेषिघञ्॥ पोत्री पोत्रंमुखाग्रमस्त्यस्य॥ किरिः किरति कॄविक्षेपे किरइत्यपिपाठः॥ किटिः केटति किटगतौ॥ दंष्ट्री दंष्ट्राऽस्त्यस्य॥ घोणी घोणानासाऽस्य॥ स्तब्धरोमा स्तब्धानिरोमाण्यस्य॥ क्रोडः क्रोडति क्रुडघनत्वे यद्वा क्रोडोऽस्त्यस्य॥ भूदारः भुवंदारयति इतिद्वादशसूकरस्याभिधानानि २ कपिः कंपते कपिचलने॥ प्लवंगः विहंगवत्साधुः प्लुङ्गतौ॥ प्लवगः प्लवेनगच्छति गमेर्डः॥ शाखामृगः शाखाचारीमृगः शाकपार्थिवादिवत्॥ वलीमुखः वलीयुक्तंमुखमस्य बलीमुखः बलिमुखइत्यपिपाठौ॥

पुंडरीकः पंचनखचित्रकायमृगद्विषः १ शार्दूलद्वीपिनौव्याघ्रेतरक्षुस्तुमृगादनः वराहः सूकरोघृष्टिः कोलः पोत्रीकिरिः
किटिः दंष्ट्रीघोणीस्तब्धरोमाक्रोडोभूदारइत्यपि २ कपिप्लवंगप्लवगशाखामृगवलीमुखाः

६७ ६७ ६७ ६७ ६७

मर्कटः मर्कति मर्कसौत्रोधातुर्ग्रहणे ॥ वानरः वनेभवंफलादिवानंरातिराआदाने ॥ कीशः कीइतिशब्दंईष्टे मूलविभुजादिः ॥ वनौकाः वनंओकोऽस्य इतिनववा नरस्यअभिधानानि ॥ भल्लुकः भलते भलहिंसायां ३ ऋक्षः ऋक्ष्णोति ऋक्षहिंसायां ॥ अच्छभल्लः अच्छश्चासौभल्लश्च ॥ भल्लूकः भालुकः भाल्लूकइ त्यपिपाठो अच्छःस्फटिकंभल्लूकनिर्मलेष्विनिमेदिनीकारः इतिचत्वारिअच्छभल्लस्य आस्वलरीस इतिख्यातस्याभिधानानि ॥ गंडकः गच्छति गम्भ्रा- न्तौ यद्वा गंडतिसंहतोभवति गडिवदनैकदेशे ॥ खड्गः खदति खडभेदने ॥ खड्गी खड्गंशृंगमस्यास्ति इतित्रीणिगेंडाइतिख्यातस्याभिधानानि ॥ लुलायः लुड विमर्दे लुडसंश्लेषणे डलयोरेकत्वं आमोति आप्लृव्याप्तौ लुडश्चासावापश्चयद्वा लुड्यते लुडविलोडने लुलापइत्यपिपाठः तत्रेदं लुलानिलोडिताआपो

मर्कटोवानरःकीशोवनौकाअथभल्लुके ३ ऋक्षाच्छभल्लभल्लूकागंडकेखड्गखड्गिनौ लुलायोमहिषोवाहद्विषत्कासरसैरि भाः ४ स्त्रियांशिवाभूरिमायगोमायुमृगधूर्तकाः येन लुडविमर्दने यद्वा अयने अयगतौ लुडश्चासौअयश्च ॥ महिषः महति मह्यनेवा मह पूजायां यद्वा मंहने महिङ्‌वृद्धौ ॥ वाहद्विषन् वाहानांद्विषन् यद्वा वाहेषु ॥ कासरः केजले आसरति सृगतौ यद्वा ईषत्सरतीति स्थूलकायत्वात् ॥ सैरिभः सीरस्यास्य र्यस्यइभइवइभः शकंध्वादित्वात्पररूपम् स्वार्थेण् पुत्रवाहनत्वात् इतिपंचमहिषस्य गवाइतिप्रसिद्धस्याभिधानानि ४ शिवा शिवःशिवावादेवतास्त्यस्याः शकुनावेदकत्वात् शिवःकीलेशिवाक्रोशाभवेदामलकीशिवेतिशाश्वतात् ॥ भूरिमायः भूरिमायायस्य ॥ गोमायुः गांविरुतांवाचंमिनोति डुमिञ्प्रक्षेपणे ॥ मृग धूर्तकः मृगेषुधूर्तइव ॥

सृगालः अत्रपक्षेसृजनिमायामिति शादिपाठे श्टंगमित्यादि धटंगंनलानि श्टगालोवंचकेदैत्येसृगालोडमरेविदुरितिविश्वः॥ वंचकः वंचयते वंचुप्रलंभने वंचुकइ-
त्यपिपाठः वंचकस्तुखलेधूर्तेगृहबभ्रौनजंबुकइतिकोशांतरात्॥ क्रोष्टा क्रोशति क्रुशआह्वाने॥ फेरुः फेइत्यव्यक्तंरौति॥ फेरवः फेइत्यव्यक्तोरवोऽस्य॥ जंबुकः ज
मति जमु अदने इतिदशजंबूकस्याभिधानानि स्त्रियामिति पुंव्यक्तावपि शिवाशब्दोनित्यंस्त्रीलिंगइत्यर्थः॥ ओतुः अवति आखुभ्यः गृहंवा अवरक्षणादौ॥
बिडालः बेडति बिड्यतेवा बिडआक्रोशे॥ मार्जारः मार्ष्टिमुखमिति मृजूषशुद्धौ॥ वृषदंशकः वृषान्मूषकान्दशति॥ आखुभुक् आखून्भुंक्ते आखुभ्यः भुनक्तिवा भुज
पालनाभ्यवहारयोः इतिपंचमार्जारस्यनामानि॥ गौधेरः गोधायाः अपत्यं॥ गौधारः॥ गौधेयः एतेत्रयः शब्दाः गोधायांजेस्थलगोधायाः अपत्येगारइतिख्याते अयंतु

सृगालवंचकःक्रोष्टुफेरुफेरवजंबुकाः ५ ओतुर्बिडालोमार्जारोवृषदंशकआखुभुक् त्रयोगौधेरगौधारगौधेयागोधिकात्मजे
६ श्वाविनुशल्यस्तल्लोम्निशललीशललंशलं वातप्रमीर्वातमृगः कोकस्त्वीहामृगोवृकः ७

घ्यासर्पात् गोधायांघोरपडइतिख्यातायांच
तुष्याज्जायते अस्यसर्पस्यदंशेनमानवः अवश्यंम्रियते॥ श्वावित् श्वानंविध्यति व्यधताडने क्विपिनहिवृतीतिदीर्घः॥ शल्यः शलति शलचलने इतिद्वेशल्यस्य
साळईइतिप्रसिद्धस्याभि॰॥ तल्लोम्नि तस्यशल्यस्यलोम्नि शलली शललं शलं इतित्रीणि॥ वातप्रमीः वातंप्रमिमीते वाताभिमुखधावनात् वातप्रमीःस्त्रियांतुल
क्ष्मीवत्॥ वातमृगः वातइव वानस्यनामृगः इतिद्वेवातमृगस्य बाधूटइतिख्या॰॥ कोकः कोकते कुकआदाने॥ ईहामृगः ईहांमृगयते मृगअन्वेषणे॥ वृकः वर्कते वृक-
आदाने यद्वा वृणोति वृञ्वरणे इतित्रीणिवृकस्य। लांडगाइतिख्यातस्याभिधानानि ७ ८ ८ ८ ८

मृगः मृग्यतेव्याधैरिति मृगअन्वेषणे॥कुरंगः कौरंगति रगिगतौ॥वातायुः वातंअयते अयगतौ वानायुः वनायुरित्यपिपाठो॥हरिणः हरति मनोन्हियते गीतेनवा॥अजिनयोनिः
अजिनस्ययोनिः इतिपंचहरिणस्याभिधाना०॥एण्याः चर्माद्यंआद्यशब्दात मांसादि ऐणेयं एण्याःविकारोःवयवोवा इतिएवंनाम॥एणस्यतुचर्माद्यंऐणं एणस्यमृगस्य
विकारोःवयवोवा इत्येवं उभेऐणेयंऐणंचत्रिषुप्रोक्तं ८ कदली केदलति दलविशरणे॥कंदली कंजलंदलति यद्वा कंदेसस्यमूलेलीयते लीङ्श्लेषणे यद्वा कंदते क
दिआव्हाने रंभावृक्षेचकदलीपताकांमृगभेदयोः कलध्वनौकंदलीतुमृगगुल्मप्रभेदयोरितिनिर्लानेमेदिनीकारः॥चीनः चिनोति चिञ्चयने॥चमूरुः चम्वांऊरुर्यस्य॥
प्रियकः प्रियते प्रिञ्तर्पणे॥समूरुः शोभनावूरूयस्य इत्येतेषट्हरिणभेदाः अजिनयोनयोज्ञेयाः॥कृष्णसारः कृष्णोनसारः कृष्णशारइत्यपिपाठः कृष्णश्वासौशा

मृगेकुरंगवातायुहरिणाजिनयोनयः ऐणेयमेण्याश्चर्माद्यमेणस्यैणमुभेत्रिषु ८ कदलीकंदलीचीनश्चमूरुप्रियकावपि समू
रुश्चेतिहरिणाअमीअजिनयोनयः ९ कृष्णसाररुरुन्यंकुरंकुशंबररौहिषाः गोकर्णपृषतैणर्श्यरोहिताश्चमरोमृगाः १०

रश्च शारः शबलकृष्णयोरितितालव्यादौरभसः॥रुरुः रौति रुशब्दे॥न्यंकुः नितरामंचति॥रंकुःरमते रज्यतेवा॥शंबरः शंवृणोति वृञ्वरणे शंवरः संवरइत्यपि
पाठो॥रौहिषः रोहिषंतृणभेदमत्ति अत्रार्थेशेषिकोण् रोहिषंचतृणेक्लीबंपुंसिस्यात्हरिणान्तरइतिविश्वप्रकाशः रोहिषइत्यपिपाठः॥गोकर्णः गोरिवकर्णावस्य गो
कर्णोःश्वतरेसर्पेमृगभेदेगणांतरइतिहेमचंद्रः॥पृषतः पृषताःसंत्यस्य यद्वा वर्षति वृषुसेचने॥ऐणः एण्याःअपत्यं॥ऋश्यः ऋश्यति ऋषीगतौ॥रोहितः रो
हति रुहजन्मनिप्रादुर्भावेच॥चमरः चमति चम्यतेवा चमुअदने॥चमरंचामरेस्त्रीतुचमरीमृगभेदयोरित्युक्तत्वात् एतेद्वादशमृगभेदाःस्युः १०

गंधर्वः गंधयति गंध्यतेवा गंधअर्दने अर्वगतौ गंधश्चासोऽर्वश्च यद्वा गंधैर्वः वांधोऽस्य गंधर्वः पशुभेदेस्यात्पुंस्कोकिलतुरंगयोः अंतराभवसत्वेचगायनेरवेचरेपिचेतिविश्वमे दिन्यौ॥शरभः शृणाति शॄहिंसायां॥रामः रमंतेऽस्मिन्वानेन॥सृमरः सरणशीलः सृगतौ॥गवयः गवते गुङ्शब्दे॥शशः शशति शशप्लुगतौ इत्यादयोयेप्रोक्ताः ये चपूर्वोक्ताः सिंहाद्याः वक्ष्यमाणाश्चयेगोमेषहस्त्यश्वादयः सर्वेतेपशुजातयः पशुशब्दवाच्याःस्युः पश्यतिसर्वमविशेषेण दृशिरप्रेक्षणे ११ उंदुरुः उनत्ति उंदिक्लेदने मूषकः मुष्णाति मुषस्तेये॥आखुः आखनति खनुअवदारणे इतित्रीणिमूषकस्याभिधानानि॥गिरिका गिरति गॄनिगरणे॥बालमूषिका बालाचासोमूषिकाच ख वीखुर्बालमूषिकेतिदुर्गः इतिद्वेस्वल्पमूषकजातेःअभिधाने॥छुछुंदरी॥गंधमुखी गंधःमुखेऽस्याः॥दीर्घतुंडी दीर्घंतुंडमस्याः॥दिवांधिका दिवाअंधिका इतिछुछुंदर्याः

गंधर्वःशरभोरामःसृमरोगवयःशशः इत्यादयोमृगेंद्राद्यागवाद्याःपशुजातयः ११ उंदुरुर्मूषकोप्याखुर्गिरिकाबालमूषि-
का छुछुंदरीगंधमुखीदीर्घतुंडीदिवांधिका सरटःकृकलासःस्यान्मुसलीगृहगोधिका १२ लूतास्त्रीतंतुवायोर्णनाभमर्क
टकाःसमाः

चत्वारिनामानि॥सरटः सरति सृगतौ॥कृकलासः कृकंशिरोग्रीवाकंठंवलासयति इतिद्वेसरडइतिख्यातस्याभिधाने॥मुसली मु सति संशायं मुसखंडने॥गृहगोधिका गृहेगाधिका गृहगोलिकेत्यपिपाठः इतिद्वेगृहगोधायाः पालइतिख्यातायाः अभिधाने ज्येष्ठास्त्रीकुड्यमत्स्याचगृहगोधा गृहालिकेतिकोशांतरम् १२ लूता लुनाति लूञ्छेदने॥तंतुवायः तंतून्वयति वेञ्तंतुसंताने तंत्रवायइत्यपिपाठः॥ऊर्णनाभः ऊर्णेवतंतुर्नाभावस्य॥मर्कटकः संज्ञायांकन् मर्कति मर्कःसौत्रोधातुर्गृहणार्थः इतिचत्वारिऊर्णनाभस्यकोष्टीकोळीइतिख्यातस्याभिधानानि॥ ७ ७

नीलंगुः नितरांलंगति नीलंगूरपिनीलांगूरितिद्विरूपकोशः॥ कृमिः क्रामति क्रमुपादविक्षेपे क्रिमिरित्यपिपाठः क्रिमिर्नाक्रिमिवल्मीकलाक्षायांकृमिलेरवरइतिमेदिनी द्वे
अपिपुंसिक्षुद्रकीटमात्रस्याभिधाने॥ कर्णजलौकाः कर्णस्यजलंओकोयस्य॥ शतपदी शतंपादायस्याः इतिद्वेकर्णजलौकसः घोणा गोम वर्ळोजीइतिख्यातस्याभिधा
ने कर्णजलूकेत्यपिपाठः १३ वृश्चिकः वृश्चति ओव्रश्चूछेदने॥ शूककीटः शूकयुक्तः शूकंशूकाकारंलोमतद्युक्तसर्वांगः कीटःशूककीटइत्यर्थः शाकपार्थिवादित्वत्
इतिद्वेशूककीटस्यउर्णादिभक्षकस्यकसरइतिख्यातस्याभिधाने॥ अलिः अलति अलभूषणादौ आलिरित्यपिपाठः बाहुलकादिण् वृश्चिकोद्रुणआलिःस्यादिति
वोपालितः अथालीस्याद्वृश्चिकेभ्रमरेपुमानितिकोशांतरम्॥ द्रुणः द्रुणति द्रुणहिंसागतिकौटिल्येषु इगुपधेतिकः॥ वृश्चिकः इतित्रीणिविंचूइतिख्यातस्यविषकीटस्य

**नीलंगुस्तुकृमिःकर्णजलौकाःशतपद्युभे १३ वृश्चिकःशूककीटःस्यादलिद्रुणौतुवृश्चिके पारावतःकलरवःकपोतोथशशा**
**दनः १४ पत्रीश्येनउलूकस्तुवायसारातिपेचकौ दिवांधःकौशिकोघूकोदिवाभीतोनिशाटनः** तत्रालिरिदंतइन्नंतश्चभवति॥ पारावतः
परंजीवमवति अवरक्षणादौ शत्रंतांतादिदंमर्थेण॥ कलरवः कलःरवोस्य॥ कपोतः कस्यवायोःपोतइव पारावतःकपोतःस्यात्कपोतोविहगांतरइतिविश्वः पाराव
तः कलरवः पत्रीश्येनःशशादनइतिरभसः इतित्रीणिपारावतस्यपार वारवबुतरइतिख्यातस्याभि०॥ शशादनः शशंअत्ति अदभक्षणे १४ पत्री अतिशयितंप्रश-
स्तंवापत्रमस्य॥ श्येनः श्यायते श्यैङ्गतौ इतित्रीणिससाणाइतिख्यातस्यना०॥ उलूकः उचति उचसमवाये उलूकादयश्चेतिसाधुः॥ वायसारातिः वायसस्यअरातिः
पेचकः पचति पच्यतेवा डुपचष् पाके पचिमच्योरिच्चोपधायाः अतइत्वं पुगंतेतिगुणः दुःखेनसंतपति संतप्यतेवेत्यर्थः॥ निशाटनः निशासुअटति॥

पंचकमप्युन्नूकस्य॥ व्याघ्राटः व्याघ्रंअटति अटगतौ व्याघ्रइवाटतिवा॥ भरद्वाजः इतिद्वेभरद्वाजस्यपक्षिणः कुंभारकोंबा इतिख्यातस्याभिधाने॥ खंजरीटः खंजइवअट्ठति अटगतौ॥ खंजनः खंजति खजिगतौ इतिद्वेचलत्पक्षस्य पक्षिविशेषस्य ताजवा दय्यर इतिख्यातस्याभिधाने १५ लोहपृष्ठः लोहमिवपृष्ठंयस्य॥ कंकः कं कते ककिगतौ॥ कंकस्तुयमद्विजेख्यातोलोहपृष्ठस्तुतांतयोरित्युक्तत्वात् इतिद्वेबाणोपयोगीपत्रस्यपक्षिविशेषस्याभि॰॥ चाषः चाषयति चषहिंसायां॥ किकीदिविः किकिइतिदिव्यतिवाशेते इतिद्वेचाषइतिख्यातस्याभि॰॥ कलिंगः केमूर्ध्निलिंगंचूडाऽस्य॥ कलिंकलहंगच्छतिवा॥ भृंगः भृंगइव॥ धूम्याटः धूम्याधूमसमूहइवाटति॥ इतित्रीणि फेंचुहार मस्तकचूडपक्षीइतिख्यातस्याभिधानानि॥ शतपत्रकः शतंपत्राणयस्य १६ दार्वाघाटः दारुआहंति इतिद्वेकंटफोरा सुतारपक्षी काष्ठकु-

> व्याघ्राटः स्याद्भरद्वाजः खंजरीटस्तुखंजनः १५ लोहपृष्ठस्तुकंकः स्यादथचाषः किकीदिविः कलिंगभृंगधूम्याटाअथस्या
> च्छतपत्रकः १६ दार्वाघाटोऽथशारंगस्तोककश्चातकः समाः कृकवाकुस्ताम्रचूडः कुक्कुटश्चरणायुधः १७ चटकः कल
> विंकः स्यात्तस्यस्त्रीचटकातयोः

ट्टाकारीइतिख्या॰॥ शारंगः शारयति शीर्यतेवा शॄहिंसायां सारंगइत्यपिपाठः सरति सृगतौ यद्वा सारमंगंयस्य सारंगश्चातकेख्यातः शबलेहरिणेपिचेतितालव्यादौकजयः॥ तोककः तोकंकंजलमस्य तोकंकायतिवा कैशब्दे॥ चातकः चतति चतेयाचनेइतित्रीणिचातकस्याभि॰॥ कृकवाकुः कृकेनगलेनवक्ति वचभाषणे॥ ताम्रचूडः ताम्राचूडाऽस्य॥ कुक्कुटः कुटति कुटकौटिल्ये कुकआदाने संपदादित्वात्क्विप् कुकूत्या॥ चरणायुधः चरणःआयुधमस्य इतिचत्वारिकुक्कुटस्य कोंबडें इतिख्या॰॥१७॥ चटकः चटति चटभेदने॥ कलविंकः इतिद्वेचटकस्यचिमणीइतिख्या॰॥ तस्य चटकस्यस्त्रीचटकेत्येकं अजादित्वाट्टाप्॥

तयोश्चटकस्यचटकायाश्चपुमपत्येचाटकैरइत्येकं॥ तयोःस्त्र्यपत्येस्त्रीरूपापत्येचटकेत्येकमभिधानं॥१८॥ कर्करेटुः कर्कैतिरेटति रेटभाषणे॥ करेटुः के वायौरेटति इतिहैअशुभवा दिनिपक्षिभेदे कंकरेट कंकपक्षी इतिख्यातेऽभिधाने॥ करेटुः कर्करेटुःस्यात्करटुः कर्कराटुकइतिरभसः॥ कृकणः कृकेण कंठेनअणति शकंध्वादिः अणशब्दे॥ कृकरः कृइतिशब्दक रणशीलः इतिहै करक इतिख्यातस्य करेटुभेदस्याभिधाने॥ वनप्रियः वनंप्रियमस्य॥ परभृतः परेणकाकेनभृतः॥ कोकिलः कोकते कुकुआदाने॥ पिकः अपिकायति कैशब्दे इतिच त्वारिकोकिलइतिप्रसिद्धस्य॥ काकः कायति कैशब्दे॥ करटः के रटति रटपरिभाषणे॥ अरिष्टः नरिष्टमस्य॥ बलिपुष्टः बलिनापुष्टः॥ सकृत्प्रजः सकृत्प्रजायस्य॥ ध्वांक्षः ध्वां-

पुमपत्येचाटकैरस्त्र्यपत्येचटकैवसा॥१८॥ कर्करेटुःकरेटुःस्यात्कृकणक्रकरौसमौ॥ वनप्रियःपरभृतःकोकिलःपिकइत्यपि १९ काकेतु करटारिष्टबलिपुष्टसकृत्प्रजाः॥ ध्वांक्षात्मघोषपरभृद्बलिभुग्वायसाअपि॥ सएवचचिरंजीवीचैकदृष्टिश्चमौकुलिः २० द्रोणकाकस्तु काकोलोदात्यूहःकालकंठकः॥

क्षति ध्वांक्षियोरवाशितेच॥आत्मघोषः आत्मानंघोषयति घुषिरविशब्दने॥परभृत् परंबिभर्ति॥ बलिभुक् बलिंभुंक्ते भुजपा लनादौ॥ वायसः वयते वयगतौ इतिदशकाकस्याभिधानानि॥ चिरंजीवी चिरंजीवति॥एकदृष्टिः एकादृष्टिर्यस्य॥ मौकुलिः एतदपित्रयंकाकस्य॥२०॥ द्रोणकाकः द्रोणो- स्त्रियामाढकेस्यादाढकादिचतुष्टये पुमान्कृपीपतौकृष्णकाकेस्त्रीनीवृदंनरइतिमेदिनी॥ द्रोणः कृपीपतौकृष्णकाकइतिविश्वप्रकाशः॥ द्रोणकाकोदग्धकाकीवृद्धकाकोवना श्रयइतित्रिकांडशेषः॥ द्रुणाति द्रुणहिंसागतिकौटिल्येषु काकयति ककलौल्ये॥काकोलः इतिहैकाकभेदस्यडोंबकावळाकृष्णकावळाइतिख्यातस्य॥ दात्यूहः दातिंभारणं ऊहते ऊहवितर्के॥ कालकंठकः कालेवर्षाकाले कंठोध्वनिरस्य इतिहै डाहद अंधकाक जलकाकइतिख्यातस्य॥

ध ध ध

आतापी आतायते तच्छीलः ताय संतानपालनयोः आतापीत्यपिपाठः आतापिनिभवेच्चिल्लइतिविश्वप्रकाशः॥ चिल्लः चिल्लति चिल्लशैथिल्ये इतिद्वेचिल्लस्य घारइतिप्रसिद्धस्याभ
॥ दाक्षाय्यः दक्षते दक्षवृद्धौशीघ्रार्थेच दक्षाय्यस्यायंतस्येदमित्यण्॥ गृध्रः गृध्यति गृधुअभिकांक्षायां इतिद्वेगृध्रस्य गीधइतिख्यातस्यनामनी॥ कीरः कीरय तीति॥ शुकः शो
कति शुकगतौ शोभते शवतेवा शुभदीप्तौ शुगतौ इतिद्वेकीरस्य रावा राघू इतिख्यातस्याभिधाने २१ क्रुङ् क्रुंचति क्रुञ्च्कौटिल्याल्पीभावयोः॥ क्रौंचः क्रौंचोद्वीपप्रभेदे
स्यात्पक्षिपर्वतभेदयोः इतिद्वे टेक कुरकुंचा इतिख्यातस्याभि०॥ बकः बंकते बकिकौटिल्येगतौच बवयोरैक्यं यद्वा वांति वायतिवा वागत्यादौ॥ कह्वः केति शब्दं केजलेवा
ह्वयति ह्वेञ् स्पर्धायांशब्देच इतिद्वेबकस्य बगळा इतिख्यातस्याभि०॥ पुष्कराह्वः पुष्करं पद्मंतस्यआह्वा यस्य॥ सारसः सरसिभवः सारसःपक्षिभेदेस्यात्क्लीबेतुसरसीरु

आतायिचिल्लौदाक्षाय्यगृध्रौकीरशुकौसमौ॥२१॥ क्रुङ्क्रौंचोऽथबकःकह्वःपुष्कराह्वस्तुसारसः॥ कोकश्चक्रश्चक्रवाकोरथांगाह्व
यनामकः २२ कादंबःकलहंसःस्यादुत्क्रोशकुररौसमौ॥ हंसास्तुश्वेतगरुतश्चक्रांगामानसौकसः २३

हे इतिद्वेसारसस्यअभिधाने॥ कोकः
कोकते कुकआदाने॥ चक्रः क्रियते इति घञर्थेकविधानांह्लत्वप्रकरणेकृञादीनामितिद्वित्वं॥ चक्रवाकः॥ रथांगाह्वयनामकः रथांगस्यचक्रस्यआह्वयोनामयस्य इति
चत्वारि चक्रवाकस्याभिधानानि॥ २२॥ कादंबः कदंबे समूहे भवतीति॥ कलहंसः कलोमधुरवाक् सचासौहंसश्च इतिद्वे बकइतिप्रसिद्धस्यनामनी॥ उत्क्रोशः उत्क्रो
शति क्रुशआह्वाने॥ कुररः कुरति कुरशब्दे इतिद्वेकुररस्यनामनी॥ हंसः हंति गच्छति भवेद्धूर्णागमाद्धंसइतिवा॥ श्वेतगरुत् श्वेतागरुतोयस्य॥ चक्रांगः चक्रा
ण्यंगान्यस्य॥ मानसौकसः मानसंसरः ओकोयेषां इतिचत्वारि हंसस्यनामानि॥२३॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥

येसिताः देहेनशुक्लाः चंचुचरणैः चंचुराहिताश्चरणाः तैः लोहितैरुपलक्षितास्तेराजहंसाः हंसानांराजानः भवंति ॥ मलिनैः ईषद्धूम्रैश्चंचुचरणैस्तेहंसामल्लिकाक्षाः स्युः मल्लिका
राणिअक्षीणियेषांते मल्लिकाख्याइत्यपिपाठः ॥ सितेतरैः कृष्णवर्णैः चंचुचरणैर्लक्षितास्तेधार्तराष्ट्राः धृतराष्ट्रेभवाः धृतराष्ट्रःकराज्ञिस्यात्पक्षिक्षत्रियभेदयोरितिरभसः २४ शरारिः श
रंकच्छति शरहिंसायां ऋगतौ शराति: शरंअतति अतसातत्यगमने ॥ आतिः अतधातोर्णिजंतादिः ॥ आटिः अटतीति ॥ आडिः अडति अडउद्यमने ॥ आडिः शरालिर्वरटीगंधोलीवा
नरीकपीतिस्त्रीलिंगकांडेरत्नकोशः इतित्रीणि आडीतिख्यातस्यपक्षिणः अभिधानानि ॥ बलाका बलने बलसंवरणे बलेनाकतिवा ॥ बिसकंठिका बिसवत्कंठोऽस्याः इतिद्वे बाळे-

राजहंसास्तुतेचंचुचरणैर्लोहितैःसिताः ॥ मलिनैर्मल्लिकाक्षास्तेधार्तराष्ट्राःसितेतरैः २४ शरारिराटिराडिश्चबलाकाबिसकंठिका ॥ हं-
सस्ययोषिद्वरटासारसस्यतुलक्ष्मणा २५ जतुकाजिनपत्रास्यात्परोष्णीतैलपायिका ॥ वर्वणामक्षिकानीलासरघामधुमक्षिका २६

टोक बगळा इतिप्रसिद्धस्य बकभेदस्य ॥ हंसस्ययोषित्स्त्री वरटास्यात् ॥ सारसस्यस्त्रीतु लक्ष्मणेत्युच्यते लक्ष्मणंनाम्निचिन्हेचसारस्यालक्ष्मणाक्वचिदितिविश्वः २५ जतुका
जतिवद्वेष्टप्रतिकृता इतिकन् ॥ अजिनपत्रा अजिनंचर्म तद्रूपेपत्रेपक्षौयस्याः इतिद्वे वटुरी चामचिराई इतिख्यातपक्षिभेदे अभिधाने ॥ परोष्णी परंशत्रूष्णांयस्याः ॥ तैलपा
यिका तैलंपिबति पापाने इतिद्वेपक्षयुक्तेकीटकविशेषे तेलडुवा वाघूळ इतिख्यातेअभिधाने ॥ वर्वणा वरितिवरित्यनुकरणं वणति वणशब्दे यद्वा वर्वति वर्वगतौ ॥ मक्षि
का मशति मशशब्दे मक्षतिवा मक्षरोषेसंधानेच ॥ नीला नीलति नीलवर्णे इतित्रीणिमक्षिकायाः अभि० ॥ सरघा सरंगतिमंतं घातयति ॥ मधुमक्षिका इतिद्वेमक्षिकाभेदस्यम
धमाशीतिख्यातस्य अभिधाने २६

पतंगिका पततीति॥ पुत्तिका पुत्तकुत्सितंतायते तायूसंतानपालनयोः इतिहूमधुमक्षिभेदस्य॥ इयंतुसरघातः क्षुद्रा यन्निमित्तोमधुभेदः माक्षिकंतैलवर्णंस्याद्घृतवर्णं तुपौत्तिकमिति॥ दंशः दंशाति दंशदशने, वनमक्षिका वनस्यमक्षिका इतिहू मोठीडांस रानमाशी इतिख्यातस्यनामनी॥ तेषांदंशानांजातिर्याऽल्पासादंशीत्यच्यते डांसइतिख्यातस्यनाम॥ गंधोली गंधयति गंधअर्दने॥ वरटा वृणोति वृञ्वरणे॥ वरटावरटीहंस्योस्तत्पतौवरटःस्मृतइतितारपालः॥ इतिहू वरटी गांधीणमाशीइतिख्यातस्यनामनी॥ वरटास्त्रीपुंसयोः २७ भृंगारी भृंगरूपमाराति आराआदाने उपसर्गबलात् यद्वा बिभर्ति यद्वा रूपेणभृंगमृच्छति ऋगतौ झीरुका झी इतिरौति॥ चीरी ची इतिरौति॥ झिल्लिका झिल्लति झिल्लशैथिल्ये तत्रप्रयोगोदृश्यते अदृश्यझिल्लीस्वनकर्णशूलैरिति इतिचत्वारि सुरकुट चिलट इतिख्यातस्याभिधानानि॥ पतंगः पतति॥ श-

पतंगिकापुत्तिकास्याद्दंशस्तुवनमक्षिका॥ दंशीतज्जातिरल्पास्याद्गंधोलीवरटाद्वयोः २७ भृंगारीझीरुकाचीरीझिल्लिकाचसमाइमाः॥ स-
मौपतंगशलभौखद्योतोज्योतिरिंगणः २८ मधुव्रतोमधुकरोमधुलिण्मधुपालिनः॥ द्विरेफपुष्पलिड्भृंगषट्पदभ्रमरालयः॥ २९॥

लभः शलति शलचलने इतिहू टोळदीपपतंग इतिख्यातस्याभिधाने॥ खद्योतः खेद्योतते द्युतदीप्तौ खंद्योतयतिवा॥ ज्योतिरिंगणः ज्योतिर्नक्षत्रंतद्वदिंगति इगिगतौ इतिहू खद्योतस्यकाजवाइतिख्यातस्यनामनी २८ मधुव्रतः मधुव्रतंभक्ष्यंयस्य॥ मधुकरः मधुकरोति॥ मधुलिट् मधुलेढि लिहआस्वादने॥ मधुपः मधुपिबति पापाने॥ अली अलति अलभूषणादौ॥ द्विरेफः द्वौरेफौनाम्नियस्य॥ पुष्पलिट् पुष्पंलेढि॥ भृंगः बिभर्ति भृञः किन्नुदूचेतिसाधुः॥ षट्पदः षट्पदान्यस्य॥ भ्रमरः भ्रमति भ्रमुअनवस्थाने॥ अलिः अलति इत्येकादशभ्रमरस्याभिधानानि॥ अमधुकरेमधुकरशब्दोरूढः २९

मयूरः मयते मयगतौ मह्यांरौतिवा पृषोदरादिः॥ बर्हिणः बर्हमस्त्यस्य॥ बर्ही॥ नीलकंठः नीलः कंठोऽस्य॥ भुजंगभुक् भुजंगंभुङ्क्ते भुजपालनादौ॥ शिखावलः॥ शि-
खी शिखाःसंत्यस्य॥केकी केकास्त्यस्य॥मेघनादानुलासी मेघनादेनानुलसति लसश्लेषणक्रीडनयोः॥ बर्हिणोदंतः बर्हीइन्नंत शिख्यादित्रयमिन्नंतं इतिनवमयूर
स्यनामानि ३० मयूरवाणी केकेत्युच्यते एकंनाम केका केमूर्ध्नि कायतिकैशब्दे॥ चंद्रकः चंद्रइव॥ मेचकः मे चकोवर्णोस्त्यस्य इतिद्वेपिच्छस्यनेत्राकारचिन्हस्याभि
धाने॥ बर्हिकंठसमंवर्णंमेचकंब्रुवतेबुधाइतिकात्यः॥शिखा शेते॥चूडा चुड्यते चुडसमुच्छ्राये इतिद्वेमयूरशिखायाअभिधाने॥ शिखंडः शिखंडोबर्हचूडयोरिति

मयूरोबर्हिणोबर्हीनीलकंठोभुजंगभुक्॥ शिखावलःशिखीकेकीमेघनादानुलास्यपि ३० केकावाणीमयूरस्यसमौचंद्रकमेचकौ॥ शिखाचूडा
शिखंडस्तुपिच्छबर्हेनपुंसके ३१ खगोविहंगविहगविहंगमविहायसः॥ शकुंतिपक्षिशकुनिशकुंतशकुनद्विजाः ३२ पतत्रिपत्रिपतगपतत्पत्र
रथांडजाः नगौकोवाजिविकिरविविष्किरपतत्रयः ३३

हेमचंद्रः॥पिच्छं पिच्छते पिच्छादिकुदने॥बर्हं बर्हति बर्हवृद्धौ इतित्रीणिमयूरपिच्छस्याभिधानानि
३१ खगः खेगच्छति खगःसूर्येग्रहे देवेमार्गणेचविहंगमे॥ विहंगः विहगः विहायसि गच्छति॥ विहंगमः विजहातिभुवं ओहाक्त्यागे॥ विहायाः यद्वा विहायसि ह्यगतौ
विहायाःशकुनेपुंसिगगनेपुंन्नपुंसकं॥ शकुंतिः शक्नोति शक्लुशक्तौ॥ पक्षी पक्षौस्तःअस्य॥ शकुनिः॥ शकुंतः॥ शकुनः एतेषुत्रिषुशक्लुशक्ताविति धातुः शक्नोतीतिविग्रहः॥
द्विजः द्विर्जायतइति ३२ पतत्री पतत्रमस्त्य॥ पत्री पत्राणिसंत्यस्य॥ पतगः पतेनपक्षेणगच्छति॥ पतत् पतति पत्लृगतौ॥ पत्ररथः पत्रंरथइवयस्य॥ अंडजः अंडाज्जायते
स्म॥ नगौकाः नगो नगेवा ओकोयस्य॥ वाजी वाजापक्षाःसंत्यस्य॥ विकिरः विकिरति कॄविक्षेपे॥ विः वाति वागतौ॥ विष्किरः विपूर्वःअग्रेकृविक्षेपेविष्किरःशकुनौवेतिसुट्॥ प

तत्रिः पतेरत्रिन् ३३

नीडोद्भवः नीडेउद्भवोयेषां॥ गरुत्मंतः गरुतः पक्षाः संतियेषां॥ पित्संतः पतितुमिच्छवः॥ नभसंगमाः नभः खंसंगच्छंति इतिसप्तविंशतिः पक्षिमात्रस्यनामानि॥ अथतेषांविशेषाव श्यंतइतिशेषः॥ हारीतः हारिःमनोहरं इतंगमनमस्य इतिदेशांतरभाषयाहारिलतिलगिरूपपक्षिणएकंनाम॥ मद्गुः मज्जति डुमस्जोशुद्धौ इत्येकंजलकाकस्य पाणकावळाइ तिरव्यातस्यअभिधानं॥ कारंडवः कारंडंवाति इत्येकंकरडुवाइतिरव्यातस्या०॥ प्लवः प्लुवते प्लुगतौ प्लवः प्लक्षेप्लुतौकपौ॥ शब्देकरंडवेम्लेच्छजातौभेलकभेलयोः क्रमनिम्नम ह्रीभागेकुलकेजलवायसे जलांतरेप्लुवंगंधतृणेमुस्तकभिद्ध्ययीतिहेमचंद्रः इत्येकंपुडेशपाणकोंबडाइतिरव्यातस्याभि०॥३४॥ तित्तिरिः तित्तिशब्दंराति॥ तित्तिरिः पक्षिणिमु नाविनिहेमः इतितित्तिरिपक्षीप्रसिद्धः॥ कुक्कुभः कुगित्यव्यक्तशब्दंकौति कुशब्दे बाहुलकाद्भः॥ लावः लावयति लूच्छेदने इतिलावापक्षीप्रोक्तः॥ जीवजीवः जीवंजीवय

**नीडोद्भवागरुत्मंतः पित्संतोनभसंगमाः॥ तेषांविशेषाहारीतोमद्गुः कारंडवः प्लवः ३४ तित्तिरिःकुक्कुभोलावो जीवजीवश्चकोरकः॥ कोयष्टिकष्टिट्टिभकोवर्तकोवर्तिकादयः ३५ गरुत्पक्षच्छदाः पत्रंपतत्रंचतनूरुहम्॥**

ति तद्दर्शनेनविषनाशनात्॥ मयूरतुल्यपत्रकः प्रोक्तः चकोरकः चकति चकतृप्तौ योयंचंद्रिकयातृप्यति॥ कोयष्टिकः कंजलंयष्टिरिवअस्य पृषोदरादिः इत्येकंकोंढाइतिरव्यातस्य अभिधानं॥ टिट्टिभकः ष्टिटिशब्दंभाषते टिटिशब्देनभातिवा इतिटिटवीरव्यातः॥ वर्तकः वर्तते वृतुवर्तने चित्रपक्षः पक्षिभेदः गांजिणपक्षीइतिप्रोक्तः॥ वर्तिका उदीचांमतेइत्वं व टई वनच्चरक इतिप्रोक्ता॥ स्त्रियांवर्तकेत्यपि आदिशब्दात्सारिकाकपिंजलादयः एकैकाएकैकं ३५ गरुत् गिरति गृनिगरणे यद्वा गृणाति गृशब्दे॥ पक्षः पक्षति पक्षतेवा पक्षप रिग्रहे॥ छदः॥ पत्रं पतंत्यनेन पत्रंतुवाहनेपर्णेस्यात्पक्षेशरपक्षिणोरित्युक्तत्वात्॥ पतत्रं पतंतंत्रायते त्रैङ्पालने॥ तनूरुहंतन्वांरोहति इतिषट्पक्षस्याभिधाना० गरुत्पक्षेतरौच्छ दमिति क्लीबकांडेबोपालितः॥

पक्षतिः पक्षस्यमूलं ॥ पक्षमूलं पक्षतिः इत्येकं ॥ चंचुः चंचति चंचुगतौ ॥ त्रोटिः त्रोटयते त्रुट् छेदने इतिद्वेपक्षितुंडस्याभिधाने ॥ चंचुश्चंचूस्तथात्रोटिरितिहलायुधः ३६ प्रडी
नं तिर्यग्गमनं ॥ उड्डीनं ऊर्ध्वगमनं ॥ संडीनं संगतगमनं ॥ एताः तिस्रः खगानांगतिक्रियाः गमनव्यापाराः गतिविशेषाइत्यर्थः ॥ पेशी पिंशति पिशअवयवे चने ॥ कोशः कुश
ति निष्क्रमत्यस्मात्स्वयमेव षपाठे कुषनिष्कर्षे कुष्णातिइतिविग्रहः ॥ अंडं तत्रपेशीस्त्री कोशोस्त्रियां क्लीबेइत्यर्थः रूपभेदेनैवक्लीबत्वेसिद्धेद्वेहीनइत्युक्तिः साहचर्येण
प्राप्तमस्त्रीत्वंवारयति इतित्रीणि अंडस्यनामानि ॥ कुलायः कुलंपक्षिसंतानमयतेऽत्र अयगतौ यद्वा कौलायोगतिरस्मात् ॥ नीडं नितरां ईड्यते इतिद्वेपक्षिगृहस्य घरटा
खोपा कोठें इतिख्यातस्यनामनी ॥ ३७ ॥ पोतः पुनाति पवनेवा पुञ् पवने पुङ्पवने ॥ पाकः पायते पिबतिवा पारक्षणे पापानेवा ॥ अर्भकः निपातनात् अर्यते वृद्धिंप्राप्य

स्त्रीपक्षतिः पक्षमूलंचंचुस्त्रोटिरुभेस्त्रियौ ३६ प्रडीनोड्डीनसंडीनान्येताःखगगतिक्रियाः ॥ पेशीकोशोद्वेहीनेंडंकुलायोनीडमस्त्रियां ३७ पो
तःपाकोऽर्भकोडिंभः पृथुकःशावकः शिशुः ॥ स्त्रीपुंसौमिथुनंद्वंद्वंयुग्मंतुयुगुलंयुगम् ३८

ऋगतौ प्राप-
णेपिच ॥ डिंभः डिंभयति डपडिपसंघे ॥ पृथुकः पर्थयति पर्थ्यतेवा पृथप्रक्षेपे प्रथतेवा प्रथप्रख्याने ॥ शावकः शव्यते शवगतौ श्यती श्यायतेवा शोतनूकरणे ॥ शिशुः श-
शाति प्लुतेनगच्छति शशप्लुतगतौ इतिसप्तशिशुमात्रस्याभि० ॥ स्त्रियांतु पोती ॥ पाका ॥ अर्भका ॥ डिंभा ॥ पृथुका एतेचटाबंताः ॥ स्त्रीपुंसौ स्त्रीचपुमांश्च ॥ मिथुनं मेथति
मेथृसंगमे ॥ मिथुनंनद्वयोराशिभेदेस्त्रीपुंसयुग्मकइति ॥ द्वंद्वं द्वंद्वंरहस्ये कलहेतथामिथुनयुग्मयोरित्युक्तत्वात् इतित्रीणिस्त्रीपुरुषरूपयुग्मस्यनामानि ॥ युग्मं युज्यते युजिरयोगे ॥ युगुलं युगंलाति युगमस्त्यस्यवा ॥ युगं युगोरथेहलायंगेनद्वयोर्युकुलादिष्वित्युक्तत्वात् इतित्रयंयुग्मस्य ३८

समूहः समूह्यते ऊहवितर्के॥ निवहः नितरामूह्यते वहप्रापणे॥ व्यूहः व्यूह्यते॥ संदोहः संदुह्यते दुहप्रपूरणे॥ विसरः विसरति सृगतौ॥ व्रजः व्रजति व्रजगतौ॥ स्तोमः स्तूयते ष्टुञ्स्तुतौ॥ ओघः आउह्यते॥ निकरः निकीर्यते कृविक्षेपे॥ व्रातः वृत्यते नियस्यते॥ वारः वार्यते आच्छाद्यतेऽनेन वृञ्वरणे वारः सूर्यादिदिवसेद्वारेवसरवृंदयोः कुब्जाख्येसेहरेवारोवारमद्यस्यभाजनइतिविश्वप्रकाशः॥ संघातः संहन्यते संघातः पुंसिघातेचसंहतौनरकांतरइत्य॰॥ संचयः संचीयते चिञ्चयने ३९ समुदायः समुदीयते अयगतौ आङ्पूर्वः॥ समुदयः समुदीयते इण्गतौ इगतौवा॥ समवायः समवायते अयगतौ घञ्॥ चयः चीयते चिञ् चयने चयः समूहेप्राकारेमूलबंधेसमाहृ

समूहोनिवहव्यूहसंदोहविसरव्रजाः॥ स्तोमौघनिकरव्रातवारसंघातसंचयाः ३९ समुदायःसमुदयःसमवायश्चयोगणः॥ स्त्रियांतुसंहति वृंदंनिकुरंबंकदंबकं ४० वृंदभेदाःसमैर्वर्गःसंघसार्थौतुजंतुभिः॥ सजातीयैःकुलंयूथंतिरश्चांपुंनपुंसकं ४१ पशूनांसमजोऽन्येषांसमाजो

तावित्यक्तत्वात्॥ गणः गण्यते गणसंख्याने गणः प्रथमसंख्योघेचंडीसैन्यप्रभेदयोरित्युक्तत्वात्॥ संहतिः संहन्यते॥ वृंदं वृण्यते वृणुभक्षे॥ निकुरंबं निकुरति निकुर्यते-वाकुरछेदने॥ कदंबं कुत्सितमंबतेवा अविशब्दे कदति कद्यतेवा कदिसौत्रोधातुः॥ तत्र संहतिःस्त्रियां ४० वृंदभेदः वृज्यते वृजिवर्जने समुदायविशेषाःउच्यंतइतिशेषः॥ समैर्हिसजातीयैः प्राणिभिः अप्राणिभिर्वासमूहोवर्गइतिप्रोच्यते॥ एकं॥ यथा मनुष्यवर्गः॥ शैलवर्गः सजातीयैर्विजातीयैरपिजंतुभिः प्राणिभिरेव समूहः संघसार्थइतिचप्रोच्यते इतिद्वेअभिधाने॥ यथापशुसंघः वणिक्सार्थः॥ सजातीयैर्जंतुभिरेवकुलं कोलति कुलसंस्त्याने कुलंजनपदेगोत्रेसजातीयगणेपिचेत्य॰ इत्येकं॥ तिरश्चामेवसजातीयानां समूहोयूथं॥ यौति यूयतेवा यूमिश्रणे यूथंतिर्यक्समूहेस्त्रीपुष्पभेदेचयोषितीत्युक्तत्वात्॥ इत्येकं ४१

पशूनामेववृंदंसमजइतिप्रोच्यते इत्येकं॥संवीयतेऽज अजगतिक्षेपणयोः समजः पशुवृंदेनाविपिनेपिनपुंसकमित्यक्तत्वात्॥ अन्येषांपशुव्यतिरिक्तानांवृंदंसमाजःप्रोच्यते॥ इत्येकं॥ सधर्मिणांएकधर्मवतांसमूहोनिकायः निचीयते चिञ्चयने॥पुंजः पिंजयति पिंज्यतेवा पिजिहिंसाबलादाननिकेतनेषु पिंजरित्यपिपाठः॥ राशिः अश्नुते अशूव्याप्तौ॥उत्करः उत्कीर्यते कृविक्षेपे॥ कूटं कूटयति कुत्स्यतेवा कुटअप्रदाने कुटदाहे अमंत्रणेवा कूटंपुंनपुंसकम् चत्वारिधान्यादिराशेःनामानि ४२ तद्गुणे तेषांकपोतादीनांसमूहेकापोतादीनिभवंति॥ यथा कापोतं कपोतानांसमूहः॥ शौकं शुकानांसमूहः॥ मायूरं मयूराणांसमूहः॥तैत्तिरं तित्तिराणांसमूहः कपोतादिभ्यः अनुदात्तेरञ् आदिशब्दात्काकमित्यादि॥ येगृहासक्ताः क्रीडार्थंपंजरादौस्थापितास्तेपक्षिमृगाः छेकागृह्यकाइतिचस्फः इतिद्वेनामनी॥ गृह्याएवगृह्यकाः स्वार्थेकन्॥ ४३॥ इतिसिं

पशूनांसमजोऽन्येषांसमाजोऽथसधर्मिणाम्॥ स्यान्निकायःपुंजराशीतूत्करःकूटमस्त्रियां ४२ कापोतशौकमायूरतैत्तिरादीनितद्गणे॥ गृहासक्ताःपक्षिमृगाश्छेकास्तेगृह्यकाश्चते ४३ इतिसिंहादिवर्गः मनुष्यामानुषामर्त्यामनुजामानवानराः॥स्युःपुमांसःपंचजनाःपुरुषाःपूरुषानरः १

हादिवर्गः॥ ॥मनुष्याः मनोरपत्यानिपुमांसः यत्प्रत्ययेषुगागमः॥ मानुषाः अञ्प्रत्ययेषुगागमः विग्रहः पूर्ववत्॥ मर्त्याः म्रियंतइति मृङ्प्राणत्यागे॥ मनुजाः मनोःजाताः जनीप्रादुर्भावेडप्रत्ययः॥ मानवाः मनोःइमे इदमर्थेण् इत्याद्यूह्यं॥ नराः नरंति नृणंतिवा। नरोजेमनुजेऽर्जुने यद्वा नयंतिपूर्वंपुरुषानुत्तमांगतिं॥ पुमांसः पुनंति पुञ्पवने॥ पंचजनाः पंचभिः पृथिव्यादिभूतैःजन्यंतइति॥ पुरुषाः पुरंति पुरअग्रगमने यद्वा पुर्यांशेरते॥ नरः नयंति नयतेर्डिच्चेतिऋप्रत्ययः डित्वाट्टिलोपः तत्रैवं पुमांसइत्यादिपंचकंपुंव्यक्तावेवप्रायेणप्रयुज्यते यथा पुंस्कोकिलः केचित्स्त्रीव्यक्तावपिप्रत्ययसंस्कारेण इत्येकादशमनुष्याणांनामानि॥

१

स्त्री स्त्रीवधूर्योषितारामेतित्रिकांडशेषः स्त्यायतः शक्रुशोणितेयस्यां॥ योषित् योषति युष्यतेवा युषः सौत्रः सेवायांजनेवा इतिप्रत्ययः॥ अबला अल्पंबलमस्याः अल्पार्थेनञ् अनुदराकन्येतिवत्॥ योषा योषति योषयतिवा इत्याद्यूह्यं॥ जोषेत्यपिपाठः तत्रैवं जुषति जुष्यतेवा जुषिप्रीतिसेवनयोः॥ नारी नृनरयोर्वृद्धिश्चेतिङीन् वृद्धिश्च॥ सीमंतिनी सीमंतोस्त्यस्याः॥ वधूः वहति ऊह्यतेवा॥ प्रतीपदर्शिनी प्रतीपंद्रष्टुंशीलमस्याः अपांगनिरीक्षणत्वात्॥ वामा वमति स्नेहमित्यध्याहारः टुवमुउद्गिरणे ज्वलितिकसंतेभ्योणः इतिणप्रत्ययः यद्वा वामः कामोऽस्त्यस्याः तत्रैवं वामंधर्मेपुंसिहरे कामदेवेपयोधर इत्युक्तत्वात्॥ वनिता वनसंभक्तौ बाहुलकादितच् वन्यतेस्यक्तः॥ महिला महति मह्यतेवा महंउत्सवंलाति लादाने एषो॰ महपूजायां यद्वा महस्यउत्सवस्यइलाभूमिरितिविग्रहेमहेला इत्येकादशस्त्रियाः २ विशेषाः स्त्री

स्त्रीयोषिदबलायोषानारीसीमंतिनीवधूः॥ प्रतीपदर्शिनीवामावनितामहिलातथा २ विशेषास्त्वंगनाभीरुः कामिनीवामलोचना॥ प्रमदामानिनीकांताललनाचनितंबिनी ३ सुंदरीरमणीरामाकोपनासैवभामिनी॥ णांभेदावक्ष्यंतइतिशेषः अंगना प्रशस्तमंगंयस्याः अंगात्कल्याणेइतिनः इत्येकं॥ एवंरामापर्यंतमेकैकंज्ञेयं भीरुः भयशीला भीत्रुरितिदीर्घोकारांतः भीलुर्भीलूश्च एतावपिपाठौरलयोरैक्यात् भीरुरार्तेजनेस्त्रियामितिरभसः॥ कामिनी कामोऽस्यास्तीति॥ वामलोचना वामः कामोलोचनयोः यस्याः यद्वा वामे सुंदरेलोचनेयस्याः॥ प्रमदा प्रमदोहर्षोस्त्यस्याः प्रमदः सन्मादेमत्तेस्त्रियामुन्मदयोषिति इत्युक्तत्वात्॥ मानिनी मानोस्त्यस्याः मानश्चित्तोन्नतौग्रहे॥ कांता कम्यतेस्म कमुकांतौ॥ ललना ललते लल ईप्सायां णिजभावेल्युः युज्वा यद्वा लडति लडविलासे डलयोरेकत्वं ललनाकामिनीनारीभेदजिव्हासुयोषितीतिविश्वमेदिन्यौ॥ नितंबिनी नितंबोऽस्त्यस्याः ३ सुंदरी अतीवउन्नतीति उंदीक्लेदने सुपूर्वः बाहुलकादर उकारयोःशकंध्वादित्वात्पररूपं गौरादित्वात्ङीष्॥ रमणी रमणीपद

व्याख्याकर्तरिल्युट् अधिकरणेवा ॥ रामा रामापदेरमतेज्वलादित्वात्णेटाप् रमंतेऽस्यामितिपक्षेबाहुलकादधिकरणेघञ्टाप् रमयति रम्यतेऽस्यांवा ॥ पशुभेदेसितेरामो राघवेरेणुकासुते रामंतुवास्तुकेकुष्ठेरामाहिंगुलिनीस्त्रियोरितिहेमः ॥ कोपना कुप्यति तच्छीला कुपक्रोधे ॥ भामिनी अवश्यंभामते भामक्रोधे ॥ वरारोहा वरआरोहो-नितंबोऽस्याः ॥ मत्तकाशिनि मत्ताक्षिवेवकाशते भाति उपपदार्थः कर्ता प्रत्ययार्थस्य कर्तुरुपमानंकर्तर्युपमानेइतिणिनिः मत्तकासिनीत्यपिपाठः ॥ उत्तमा उत्कृष्टेत्यर्थः ॥ वरवर्णिनी वरः वर्णोऽस्त्यस्याः शीतेसुखोष्णासर्वांगीग्रीष्मेयासुखशीतला भर्तृभक्ताचयानारीविज्ञेयावरवर्णिनीतिरुद्रः यद्वा उत्तमेतिनपर्यायः किंतु उत्तमास्त्रीसेतत्पर्यायाज्ञेये तितदर्थः चत्वारि गुणैरुत्कृष्टायाः स्त्रियाः नामानि ४ या कृताभिषेका नृपस्त्री सामहिषीत्येकं कृतः अभिषेकोऽस्याः ॥ महिषी मह्यते महपूजायां ॥ अन्या अकृताभिषेकानृ

वरारोहामत्तकाशिन्युत्तमावरवर्णिनी ४ कृताभिषेकामहिषीभोगिन्योऽन्यानृपस्त्रियः ॥ पत्नीपाणिगृहीतीचद्वितीयासहधर्मिणी ५ भार्याजायाऽथपुंभूम्निदारास्यात्तुकुटुंबिनी ॥

पस्त्रियोभोगिन्यइत्युच्यंते एकं ॥ अतिशयितोभोगोयासां ॥ पत्नी पत्या यज्ञीययोगोयस्याः ॥ पाणिगृहीती पाणिर्गृहीतोयस्याः पाणिगृहीतीभार्यायामितिङीष् ॥ द्वितीया द्वयोः पूरणी या द्वितीयातिथिगेहिन्योर्द्वितीयः पूरणेद्वयोरितिहेमचंद्रः ॥ सहधर्मिणी सहधर्मोऽस्त्यस्याः पत्यासहकर्मस्त्वधिकारात् सधर्मिणीत्यपि ५ भार्या भ्रियते भर्त्रेनेवा डुभृञ्धारणपोषणयोः भृभरणादौवा ॥ जाया जायतेऽस्यां जनेर्यक् जायायास्तद्विजायात्वंयदस्यां जायतेपतिरितिमनुः ॥ दाराः दारयंतिभ्रातृन् दृविदारणे । तत्रदार शब्दोनित्यंपुंसि बहुवचनांतश्च दारशब्दष्टाबंतोऽपि क्रोडाहारातथादारात्रयएतेयथाक्रमं क्रोडेहारेच दारेषुशब्दाः प्रोक्तामनीषिभिरितिहेमचंद्रात् सप्तपरिणीतायाः स्त्रियाः ना० ॥ कुटुंबिनी कुटुंबमस्त्यस्याः कुटुंबंपोष्यवर्गेचेत्यमरमाला ॥ ६ ६

पुरंध्री पुरंधारयति धृञ्धारणे द्वेपतिपुत्रवत्याः पुरंच पुंसकेगेहइत्युक्तत्वात् पुरंध्रिरित्यपि स्वार्थणिजंतात्खच् णिलोपेगौरादित्वात्ङीष् पृषोदरादित्वात् आकारलोपेसाधुः॥ सुचरित्रा शोभनंचरित्रमस्याः॥ सती॥ साध्वी साध्नोतिपतिकार्यमिति पतिंयानातिचरतिमनोवाक्कायसंयता भर्तृभक्ताचयानारीसद्भिःसाध्वीतिचोच्यते इत्यु॰॥ पतिव्रता पत्योव्रतमस्याः इत्याद्यूह्य पतिशब्दः सेवायां लाक्षणिकइतिशेष. चत्वारिपतिसेवातत्परायाः ६ कृतसापत्निका सपत्न्याःभावः सापत्न्यं कृतंसापत्न्यंयस्याः अत्रपक्षेयकारश्रवणापत्तिः अतोरामाश्रमीनिर्ग्राह्या सायथा सापत्न्यशब्दात्ङीषिस्वार्थेकन् यलोपः ह्रस्वः कृतासापत्निकायस्याः क्वचित्कृतसापत्नकेतिपाठः तत्रेत्थं सपत्न्या आगनंसापत्नकं कृतंसापत्नकमस्याः॥ अध्यूढा अधिउपरिऊढंउद्वहनंयस्याः॥ अधिविन्ना अधिउपरिविन्नंलाभो॰स्याः यद्वा अधिका उपरिविन्ना लब्धायस्याः इत्याद्यूह्यं त्रीणिअनेकभार्यस्यप्रथ

पुरंध्रीसुचरित्रातुसतीसाध्वीपतिव्रता ६ कृतसापत्निकाध्यूढाऽधिविन्नाथस्वयंवरा॥ पतिंवरावर्याथकुलस्त्रीकुलपालिका ७ कन्या कुमारीगौरीतुनग्निकाऽनागतार्तवा॥ मध्यूढायाः॥ स्वयंवरा स्वयंवृणीते वृङ्संभक्तौ॥ पतिंवरा पतिंवृणोति॥ वर्या व्रियतेऽनेकैर्या त्रीणि स्वेच्छयापतिवरणोद्युक्तायाः॥ कुलस्त्री कुलपालिकास्त्री शाकपार्थिवादिवत्॥ कुलपालिका कुलंपालयति पालरक्षणे कर्मण्यण् स्वार्थेकन्॥ द्वेकुलवत्याःस्त्रियाः ७ कन्या कनति कनदीप्तौ कन्यानार्यांकुमार्यांचराशयोषधिविशेषयोरितिहेमः॥ कुमारी कम्यते कमुकांतौ यद्वा कुमारयति कुमारक्रीडायां कुत्सितोमारो॰स्यावा द्वेप्रथमवयसिवर्तमानायाः॥ गौरी गूयते गूङ्शब्दे गौरीत्वसंजातरजाः कन्याशंकरभार्ययोरितिविश्वः॥ नग्निका नञ्जतेस्म ओणस्त्रीव्रीडे नग्निकातुकुमार्यांस्यात्पुमान्क्षपणवादिनोः॥ अनागतार्तवा अनागतमार्तवंरजो॰स्याः त्रीणिअदृष्टरजस्कायाः तत्रेत्थंच अष्टवर्षाभवेद्गौरीदशमेनग्निकाभवेदितितस्याअवांतरभेदः॥

७ ७ ७

मध्यमा बालयौवनयोर्मध्येभवा गर्भंवान्तयौवनयौर्मध्येभायस्यांवा॥ दृष्टरजा दृष्टंरजोयस्याः द्वे प्रथमप्राप्तरजोयोगायाः॥ तरुणी तरति तॄप्लुवनतरणयोः औरश्चलोवेत्युनन् वयसिप्रथमेइत्यत्र वयस्यचरमइतिनाच्यामिति ङीप् तलुनी तल्लुनः पवनेयूनियुवत्यांतलुनीस्मृतेतिमेदिनी॥ युवतिः युवतीतिङीषंतेतिकेचित् यूनीतिङीषंतोऽन्यत्र द्वेमध्यमवयसिवर्तमानायाः ८ स्नुषा स्नौति स्नुप्रस्नवने॥ जनी जायतेवंशोऽस्यां जनिरित्यपि कृदिकारादितिङीष् विकल्पात्॥ वधूः वहति वहप्रापणे वधूः पत्न्यांस्नुषानार्योःस्पृक्कासारिवयोरपि इत्यु० अयंपुत्रादिभार्यायाः नवपरिणीतायांचेतिहैमात् वधूरित्येकं नवोढायाःस्त्रियाअपि॥ चिरिंटी चिरेणाटति पितृगेहाद्भर्तृगेहं पृषादरादिः॥ चिरंटी चिरिहिंसायां चिरंटीतुसुवासिन्यांस्याद्द्वितीयवयः स्त्रियामितिविश्वप्रकाशः॥ सुवासिनी सुष्ठुवसति स्ववासिनीत्यपिपाठः तत्रैवं स्वेषुपित्रादिषुवस्तुंशीलमस्याः स्ववासिन्यांचिरिंटीस्याद्द्वितीयेवयसिस्त्रियामितिरुद्रः इतिद्वेकिंचिल्लब्धयौवनायांपरिणीतायां॥ इच्छावती इच्छाविद्यतेऽस्याः॥ कामुका कामयते कमुकांतौ इतिद्वेधनादीच्छावत्याः॥ वृषस्यंती वृषंनरंआत्मनः इच्छति क्यचिसुगागमः शतृप्रत्ययांतात्ङीप्॥ कामुकी कामयते कमुकांतौ द्वेवृषवन्मैथुनेच्छावत्याः ९ या कांतार्थिनी कांतस्यअर्थोयस्याः भर्तुःसंकेतस्थानंगच्छति साऽभिसारिका अभिसरति सृगतौ तदाह हित्वालज्जाभयेश्लिष्टामदेनमदनेनया अभिसारयतेकांतंसाभवेदभिसारिका इत्यु० एकं॥ पुंश्चली पुंसोभर्तुःसकाशाच्चलति पुरुषांतरंगच्छति चलगतौ॥ धर्षिणी धर्षयति ञिधृषाप्रागल्भ्ये आवश्यकेणिनिः धर्षणीत्यपि ल्युट् धृषधातोरनिः कर्षणिः कर्षतिमनः धर्मिणीतिक्वचित्पाठः॥ बंधकी बध्नातिमनोऽन्यत्र॥ असती सत्याभिन्ना॥ कुलटा अटति अटगतौ कुलस्यअटा कुलंजनपदेगृहेइतिविश्वः॥ इत्वरी एतिनच्छीला इत्वरोऽसत्यांपथिकेक्रूरकर्मणिनीचनिषु १०

स्यान्मध्यमादृष्टरजास्तरुणीयुवतिःसमे ८ समाःस्नुषाजनीवध्वश्चिरिंटीतुसुवासिनी॥ इच्छावतीकामुकास्याद्वृषस्यंतीतुकामुकी ९
कांतार्थिनीतुयायातिसंकेतंसाभिसारिका॥ पुंश्चलीधर्षिणीबंधक्यसतीकुलटेत्वरी १०

स्वैरिणी स्वयाइच्छया स्वेनस्वातंत्र्येणवाईरितुंशीलमस्याः इँरगतौ॥पांशुला पांशुःपापमस्त्यस्याः अष्टस्वैरिण्याः॥या शिशुनाविनारहिता सा अशिश्वी नशिशुर्यस्याः एकं॥निष्पतिसुता निर्गतौपतिसुतौयस्याः सा अवीरा एकं पतिपुत्रवतीवीरेतिनाममाला॥ विश्वस्ता विफलंश्वसितिस्म स्वसप्राणनें विश्वस्तोजातविश्वासोविश्वस्ता विधवास्त्रियामितिविश्वः॥विधवा विगतोधवोस्याः द्वेरंडायाः ११ आलिः अलति अलभूषणे आलिः सखीसेतुरालिरालिरावलिरिष्यतइतिशाश्वतः॥सखी समानंख्यायतेजनैः सखंवामित्रेसहायेचवयस्यायांसखीमता॥वयस्या वयसातुल्या॥पतिवत्नी पतिरस्त्यस्याः॥ सभर्तृका सहभर्त्रास्ति॥ द्वेजीवद्भर्तृकायाः॥ वृद्धा वर्धतेस्म वृधुवृद्धौ गत्यर्थेति-

**स्वैरिणीपांशुलाचस्यादशिश्वीशिशुनाविना॥ अवीरानिष्पतिसुताविश्वस्ताविधवेसमे ११ आलिःसखीवयस्याथपतिवत्नीसभर्तृका॥ वृद्धापलिक्नीप्राज्ञीतुप्रज्ञाप्राज्ञातुधीमती १२ शूद्रीशूद्रस्यभार्यास्याच्छूद्रातज्जातिरंगना॥ आभीरीतुमहाशूद्रीजातिपुंयोगयोःसमा १३ अर्याणीस्वयमर्यास्यात्क्षत्रियाक्षत्रियाण्यपि॥**

क्तः वृद्धोजीर्णप्रवृद्धेजेत्रिषुवृक्नीबंतुशीलजेइत्युक्तत्वात्॥पलिक्नी पलितमस्त्यस्याः द्वेपक्वकेश्यां॥प्राज्ञीप्रज्ञास्यात् प्रज्ञास्त्यस्याः॥प्राज्ञातु धीमतीस्यात् धीर्विद्यते द्वेप्रशस्तबुद्धेः १२या शूद्रस्यभार्या सा विजातीयाऽपि शूद्रीत्युच्यते शूद्रस्यस्त्री एकं॥ तज्जातिः शूद्रजातिः अन्यभार्याऽपि शूद्रेत्युच्यते॥आभीरी आभीरस्यस्त्री॥महाशूद्री अमहत्पूर्वेतिटाब् निषेधात्ङीष् द्वेगोपालिकायाः॥जातिपुंयोगयोः महाशूद्रस्यजातौ महाशूद्रस्यस्त्रीत्येवंरूपपुंयोगेचसमा उभयत्रापि नाम द्वयंङीष्प्रत्ययांतमेवेत्यर्थः १३ अर्याणी अर्यस्य वैश्यस्यजातिः॥ अर्या द्वे वैश्यजात्युत्पन्नायाः स्त्रियाः॥ स्वयंवैश्यजातिः भार्यातुयस्यकस्यचिदस्तु इत्यर्थोबोध्यः॥तथा क्षत्रियाणी क्षत्रियस्यजातिः क्षत्रिया द्वेस्वयंक्षत्रियजातिः भार्यातुयस्यकस्यचित्॥

उपाध्याया ॥ उपाध्यायी द्वेस्वयंयाअध्यापिकानस्यां उपेत्याधीयतेऽस्याः सकाशादित्युपाध्याया युगांतरेतु नारीणांव्रतबंधनमुच्यते अध्यापनंचवेदानांसावित्रीवचनंतथे तिपरशरमाधवीयेपमः ॥ तथास्वतः स्वयंमंत्रव्याख्याकृदाचार्यास्यात् एकं भ्रमममपिसमानार्थमित्येके १४ पुंयोगे आचार्यानी आचार्यस्यस्त्रीत्येवंरूपेर्थेएकं आचार्यादणत्वं चेतिणत्वाभावः एवंआर्या आर्यस्यस्त्रीइत्यर्थेएकं ॥ क्षत्रियी क्षत्रियस्यस्त्रीइत्यर्थेएकं ॥ उपाध्यायानी उपाध्यायस्यस्त्री ॥ एवमेव उपाध्यायी द्वेउपाध्यायस्यभार्यायां ॥ पोटा स्त्री पुंसलक्षणा स्तनश्मश्रुरूपेणस्त्री पुंमचिन्हेनयुक्तापोटेत्युच्यते पोटयति पुटभासने चुरादिः पुटति पुटसंश्लेषणे एकं १५ वीरपत्नी वीरः पतिरस्याः ॥ वीरभार्या

उपाध्यायाप्युपाध्यायीस्यादाचार्यापिचस्वतः १४ आचार्यानीतुपुंयोगेस्यादर्याक्षत्रियीतथा ॥ उपाध्यायान्युपाध्यायीपोटास्त्रीपुंसलक्ष णा १५ वीरपत्नीवीरभार्यावीरमातातुवीरसूः ॥ जातापत्याप्रजाताचप्रसूताचप्रसूतिका १६ स्त्रीनग्निकाकोटवीस्याद्दूतीसंचारिकेस मे ॥ कात्यायन्यर्धवृद्धायाकाषायवसनाऽधवा १७

वीरस्यभार्या द्वे वीरभार्यायाः ॥ वीरमाता वीरस्यमाता ॥ वीरसूः वीरंसूयते षुङ् प्राणिगर्भविमोचने द्वे वीरमा तुः ॥ जातापत्या जातमपत्यंयस्याः ॥ प्रजाता प्रजायतेस्म अंतर्भावितण्यर्थाज्जनेर्गत्यर्थेतिक्तः ॥ प्रसूता प्रकर्षेणसूता ॥ प्रसूतिका प्रकर्षेणसूतेसा चत्वारिप्रसूतायाः १६ या नग्निका नग्नास्त्री ॥ सा कोटवीत्येकं कोटंवानि कुटकौटिल्ये घञ्कोटं कोटृवीत्यपि कु इच्छेदने ॥ दूती दवति दुगतौ यद्वा दूयते दूङ् उपतापे दुतनिभ्यांदीर्घश्चेतिक्तः गौरादित्वात् ङीष् वा दुलकान्तिन् दूतिरित्यपि ॥ संचारिका संचरति संचारयतिवा प्रापयतिस्वामिसंदेशं चरगतौ द्वे दूतिकायाः अर्धवृद्धा अर्धेनवृद्धा ॥ काषायवसना काषायंवस्त्रंयस्याः ॥ अधवा नवि द्यतेधवोयस्याः इतिविशेषणत्रयविशिष्टायासा कात्यायनीत्युच्यते एकं ॥ अर्धवृद्धेतिधर्मप्रधानत्वात् अर्धवृद्धत्वेनयुक्तेत्यर्थः १७ ७ ७

या परवेश्मस्था परवेश्मनितिष्ठतिसा ॥ स्ववशा स्वस्यवशा ॥ शिल्पकारिणी केशप्रसाधनादिशिल्पकारिणी चेतिविशेषणत्रयोपेता तस्यां सैरंध्रीतिनामैकं सीरंधरतीति धञ्‌धा
रणे मूलविभुजादित्वात्कः बाहुल्कात् मुम् सीरंध्रस्येयंइदमर्थेण् यद्वा स्वैरंस्वाच्छंद्यंधर ति पृषोदरादिः सीरंध्रीयरवेश्मस्थाशिल्पकृत्स्ववशास्त्रियामितिरभसः तथा
चतुःषष्टिकलाभिज्ञाशीलरूपादिसेविनी प्रसाधनोपचारज्ञासैरंध्रीपरिकीर्तितेतिकात्यायनः इकारमध्यपाठेपृषोदरादित्वंबोध्यं एकं ॥ अवृद्धा नवृद्धा ॥ प्रेष्या प्रेष्यतेराज्ञी
भिः ॥ अंतःपुरचारिणी अंतःपुरंचरति इतिचविशेषणत्रयोपेतांयासाऽसिक्नीस्यादित्येकं सिनोति षञ्‌बंधने इत्याद्यूह्यं १८ वारस्त्री वारस्य वृंदं स्यस्त्री साधारणत्वात् ॥
गणिका गणःसमूहोस्त्यस्याः भर्तृत्वेनगणयतिवा गणसंख्याने । वेश्या वेशेननेपथ्येनशोभते वेशः प्रवेशोऽस्त्यस्यावा वेश्यंवेश्यागृहे क्लीबंगणिकायांतुयोषिति वेवेष्टि

सैरंध्रीपरवेश्मस्थास्ववशाशिल्पकारिका ॥ असिक्नीस्यादवृद्धायाप्रेष्यांतःपुरचारिणी १८ वारस्त्रीगणिकावेश्यारूपाजीवाऽथसाजनैः ॥ सत्कृता
वारमुख्यास्यात्कुट्टिनीशंभलीसमे १९ विप्रश्निकाक्षीक्षणिकादैवज्ञाऽथरजस्वला ॥ स्त्रीधर्मिण्यविरात्रेयीमलिनीपुष्पवत्यपि २०

विष्णुर्व्याप्तौ वेषशब्दात्क
र्मवेषाद्यत् ॥ रूपं जीवा अंघ्यादिरूपमाजीवोऽस्याः चत्वारिवेश्यायाः ॥ सावेश्यागुणवत्वाज्जनैःसत्कृतासतीवारमुख्यास्यात् वारेवेश्यावृंदेमुख्यावारमुख्या एकं ॥ कुट्टनी कुट्टयति
कुटच्छेदने ॥ शंभली शंसूखंभलते भलपरिभाषणे संभलीतितालव्यादिरपि द्वेपरनारींपुंसायोजयित्र्यां नामनी १९ विप्रश्निका विविधःप्रश्नोऽस्त्यस्याः मत्वर्थेठन् ॥ ईक्षणिका शुभा
शुभयोरीक्षणमस्त्यस्याः ईक्षतेवा ईक्षदर्शने ॥ दैवज्ञा दैवं शुभाशुभंजानाति त्रयंशुभाशुभमानिरूपिण्याः ॥ रजस्वला रजोस्त्यस्याः ॥ स्त्रीधर्मिणी स्त्रीधर्मोरजोऽस्त्यस्याः ॥ अविः अव
तिलज्जया अवरक्षणादौ अविंस्त्रीधर्मिणींविद्यादितिकात्यः अवीतिदीर्घांतोऽपि ॥ आत्रेयी अत्रेरपत्यंस्त्री आत्रेयीवदगम्यत्वादात्रेयी आत्रेयिकेत्यन्यत्र आत्रेयोमुनिरात्रेयीपुष्पवत्यां
सरिद्भिदीतिहैमः ॥ मलिनी मलमस्त्यस्याः मलिनंकृष्णादोषयोरित्यु॰ ॥ पुष्पवती पुष्पंरजोऽस्त्यस्याः २०

ऋतुमती ऋतुरस्त्यस्याः॥ उदक्या उदकंअर्हति॥ अष्टरजस्वलायाः॥ रजः रज्यतेऽनेन रजरागे रजः क्लीबंगुणांतर इत्युक्तत्वात्॥ पुष्पं पुष्प्यते पुष्पविकसने पुष्पंविकाशिकुसुमंस्त्रीर जः स. नपुंसकमित्युक्तत्वात्॥ आर्तवं ऋतुरेवार्तवम् प्रज्ञाद्यण् आर्तवंस्त्रीरजः पुष्पेक्लीबंस्यादृतुजेत्रिषु त्रीणिरजसः॥ श्रद्धालुः श्रद्धते नच्छीला॥ स्पृहिगृहि इत्यालुच्॥ दोहदवती दोहदःग र्भिण्यभिलाषोस्त्यस्याः द्वेगर्भवशादन्नादिविशेषाभिलाषिण्याः॥ निष्कला॥ कलान्निष्क्रांता निर्गतंकलंशुक्रंयस्यावा निष्कलस्तुकलाशून्येनष्टबीजेतुवाच्यवदित्युक्तत्वात्॥ विग तार्तवा विगतंआर्तवंरजोऽस्याः॥ द्वेरजोहीनायाः २१ आपन्नसत्वा आपन्नंसत्वंजंतुरनयाऽस्यांवा॥ गुर्विणी गुरुर्दुर्जरोऽलघुर्वागर्भोऽस्त्यस्याः यद्वा गर्वति गर्वगतौ॥ अंतर्वत्नी अंतरस्त्यस्यांगर्भः॥ गर्भिणी गर्भोऽस्त्यस्याः॥ गणिकादेर्गणेसमूहेगाणिक्यादि यथा गाणिक्यं गणिकानांसमूहः॥ गार्भिणं गर्भिणीनांसमूहः॥ यौवनं युवतीनांसमूहः इ

ऋतुमत्यप्युदक्यापिस्याद्रजः पुष्पमार्तवम्॥ श्रद्धालुर्दोहदवतीनिष्कलाविगतार्तवा २१ आपन्नसत्वास्याद्गुर्विण्यंतर्वत्नीचगर्भिणी॥ गणि कादेस्तुगाणिक्यंगार्भिणंयौवनंगणे २२ पुनर्भूर्दिधिषूरूढाद्विस्तस्यादिधिषुः पतिः॥ सतुद्विजोग्रेदिधिषूः सैवयस्यकुटुंबिनी २३

सैवैकं २२ यास्त्री द्विः द्विवारंऊढा वृता तत्रपुनर्भूः पूर्वमेकस्य भूत्वा पुनः अन्यस्य भवतीति॥ दिधिषूः दधातिपापं धिष्यतेवा डुधाञ्धारणपोषणयोः धिष्शब्देवा दीक्षित मतेदिधिंधैर्यंस्यति इत्याद्यूह्यं दिधिषूः दिधिषुरपि बाहुलकात्ह्रस्वविकल्पः द्वेपुनर्भुवः अक्षतान्वक्षताचैव पुनर्भूः संस्कृतापुनरित्युक्तं॥ तस्याद्विरूढायाः पतिर्दिधिषुरित्यु च्यते विग्रहस्तुपूर्ववत् एकं॥ पुनर्भूः पतिरुक्तश्चपुनर्भूर्दिधिषूस्तयेत्येषोप्यूदंतइतिस्वाभिचरणाः मनुस्तु ज्येष्ठायांयद्यनूढायांकन्यायामुह्यतेऽनुजा सचाग्रेदिधिषूर्ज्ञेयापूर्वा तुदिधिषूर्मतेत्याह सापुनर्भूर्यस्याद्विजस्यकुटुंबिनी कुटुंबंपुत्रादिपोष्यवर्गस्तद्वतीसोग्रेदिधिषूरित्येकम् अग्रेप्रधानंदिधिषूर्यस्य अग्रेदिधिषुरितिह्रस्वांतोऽपि दिधिषूः परपूर्वाग्रेदि

धिषुस्तत्पुरंध्रिकइतिनाममाला॥ द्विजशब्दाद्वर्णत्रयस्यापिसंग्रहः २३ कन्यकाजातः कन्यकायाअपरिणितायाजातः सुतः कानीनइत्युच्यते एकं॥ सुभगासुतः सौभागिनेयः सुभगायाअपत्यं द्वेसुभगापुत्रस्य॥यः परस्त्रियःसुतः पारस्त्रैणेयः परस्त्रियाअपत्यं एकं २४ पितृष्वसुः पितुः स्वसुः सुतः पैतृष्वसेयः॥ पैतृष्वस्रीयः पितृष्वसुःअपत्यं द्वे॥ मातृष्वसुःसुतोप्येवं तदाह मातृष्वसेयः मातृष्वस्रीयः पूर्ववत् द्वे॥ विमातृजः विरुद्धामाता मादयइतिसमासः तस्याः जातः वैमात्रेयइति प्रोच्यते॥ एकं॥ वैमात्रोप्यन्यत्र एवमेव २५ बांधकिनेयः बंधक्याअपत्यं कल्याण्यादीनामिनङ्॥ बंधुलः बंधुंलाति॥ असतीसुतः असत्याःसुतः॥ कौलटेर कुलटायाअपत्यं॥ कौलटेयः पूर्ववत्॥ पंचकुलटापुत्रस्य

कानीनः कन्यकाजातः सुतोऽथसुभगासुतः॥ सौभागिनेयः स्यात्पारस्त्रैणेयस्तुपरस्त्रियाः २४ पैतृष्वसेयःस्यात्पैतृष्वस्रीयश्चपितृष्वसुः॥ सुतोमातृष्वसुश्चैवंवैमात्रेयोविमातृजः॥ २५॥ अथबांधकिनेयःस्याद्बंधुलश्चासतीसुतः॥ कौलटेरःकौलटेयोभिक्षुकीतुसतीयदि २६ तदाकौलटिनेयोस्याःकौलटेयोऽपिचात्मजः॥ आत्मजस्तनयःसूनुःसुतःपुत्रःस्त्रियांत्वमी २७ आहुर्दुहितरंसर्वेऽपत्यंतोकंतयोःसमे॥

२६ यदितुसतीभिक्षुकी भिक्षार्थिनी तर्हि कुलानिभिक्षार्थंअटति नतुजारार्थं तस्याकुलटायाआत्मजः आत्मनोदेहाज्जातः कौलटिनेयः कौलटेयः तदितरायाःकौलटेरइतिभेदः कुलंजनपदेगृहइतिविश्वः॥ आत्मजः आत्मनः तनयः तनोतिकुलं तन्यतेवा तनुविस्तारे॥ सूनुः सूयते षूङ् प्राणिप्रसवे सूयतेस्म षूयतेस्म सुतःस्यात्पार्थिवेपुत्रेकन्यायांतुसुतास्मृतेत्युक्तत्वात्॥ पुत्रः पुनाति पूयतेवा पुञ्पवने यद्वा पुन्नरकात्त्रायते पुंनाम्नोनरकाद्यस्मात्पितरंत्रायतेसुतः तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्तः स्वयमेवस्वयंभुवेति अमीआत्मजादयःसर्वे स्त्रियांतुवर्तमानाः २७ दुहितरंआहुः यथा आत्मजा तनया सूनुः सुता पुत्री पुनाति पूयतेवा शेषंपूर्ववत् सुतातुदुहितापुत्रीतित्रिकांडशेषः दुहितेत्यपिऋदंतं स्वस्रादित्वान्नङीप्नतुदावंतं॥ दोग्धि दुहप्रपूरणे दहतिवा दह भस्मीकरणे नस्तृनेष्टुतिसाधुः॥ अपत्यं नपततिपितरोऽनेन पत्लृगतौ॥ तोकं तोकंसंतानसूतयोरितिहेमः द्वे तयोःसमेपुत्रेदुहितरिचक्लीबलिंगेएवेत्यर्थः

औरसः उरसानिर्मितः ॥ उरस्यः औरस्यइत्यपि विग्रहस्तु पूर्ववत् द्वे ॥ स्वजातेसवर्णायामूढायांस्वस्माज्जातेपुत्रेनन्तुदभिमादौ ॥ तातः तातोऽनुकंप्येपितरीतिहेमचंद्रः तनोति ॥ जनकः जनयति जनकःपितृमूपयोरितिहैमः ॥ पिता पातांत्रीणिपितुः २८ जनयित्री जनयति अंतर्भावितण्यर्थाज्जनित्री जनेस्तृचिइडागमे ऋदंतत्वात्ङीप् ॥ प्रसूः प्रकर्षेणसूयते सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥ माता मान्यते मानपूजायां पातिवा भातिगर्भोऽस्यांवा ॥ जननी जनयति जननिरित्यपि ॥ चत्वारिजनन्याः ॥ भगिनी भगंकल्याणं यत्नोवाइच्छावाऽस्त्यस्याः इन्नंतात्ङीप् ॥ स्वसा सुष्टुअस्यति अस्यतेवा असुक्षेपणे द्वेस्वसुः ॥ या पत्युःस्वसा सानःनांदेतिप्रोक्तं एकंनाम ऋदंतमिदं ननंदेत्यपि ननंदति नतुष्यति नर्मदयति भ्रातृजायाभि

स्वजातेत्वौरसोरस्यौ तातस्तुजनकःपिता २८ जनयित्रीप्रसूर्माताजननीभगिनीस्वसा ॥ ननांदातुस्वसापत्युर्नप्त्रीपौत्रीसुतात्मजा २९ भार्यास्तुभ्रातृवर्गस्ययातरःस्युःपरस्परं ॥ प्रजावतीभ्रातृजायामातुलानीतुमातुली ३० पतिपत्न्योःप्रसूःश्वश्रूःश्वशुरस्तुपितातयोः पितुर्भ्रातापितृव्यःस्यान्मातुर्भ्रातातुमातुलः ३१

तिवा ननांदातुस्वसापत्युर्ननंदानंदिनीचसेतिरभसः ॥ नप्त्री नपतंतिपितरोऽनया नप्तानप्त्रीचपौत्रिकेतिरभसः ॥ पौत्री पुत्रस्यपुत्र्याश्चापत्यं द्वेसुतस्यसुतायाश्चात्मजा तत्र २९ भ्रातृवर्गस्यभार्याःपरस्परंयातरःस्युः एकं यतते यतीप्रयत्ने ॥ प्रजावती प्रजास्त्यस्याः ॥ भ्रातृजाया भ्रातुर्जाया द्वे भ्रातुर्जायायाम् ॥ मातुलानी मातुलस्यस्त्री पुंयोगादितिङीष् ॥ मातुली पूर्ववत् मातुलेत्यपि द्वेमातुलभार्यायाः ३० पत्युःपत्न्याश्चप्रसूर्माताश्वश्रूरित्युच्यते एकं ॥ तयोःपतिपत्न्योःपिताश्वशुरइत्युच्यते शुइति आश्चर्येपूजायांवा शुआशु अश्नुते अश्यतेवा अशूव्याप्तौसंघातेच श्वश्रूशिशुश्वशुराइति शभेदाहुताल व्यः एकं ॥ पितुर्भ्रातापितृव्यः एकं ॥ मातुर्भ्रातामातुलइत्युच्यते एकं ३१

५ ५ ५

पत्न्याः भ्रातरः श्यालाइत्येकं श्यायते श्यैङ् गतौ श्यालशब्दस्तालव्यादिर्दंत्यादिर्वा उच्छिष्टमधुपर्कवाची श्याशब्दः तत्र श्यां लातीतिश्यालः स्वामिनः पत्युर्भ्रातरि कनिष्ठेदेवा॥ देवरः दीव्यति देवतेवा देवृदेवनं देवृशब्दस्यदेवादेवरौ इत्यादि देवृदेवरदेवानइतिशब्दार्णवादन्यत्रनांतोपिदेवेति॥ स्वस्रीयः स्वसुरपत्यं घेढुते॥ स्वस्रियः द कि॥ स्वस्रेयः भागिनेयः भगिन्याअपत्यं ढूभागिनीस्रुतस्य॥ दुहितुः पतिः जामाता जायांमिमीते मिनोतिवा माङ् माने डुमिञ् प्रक्षेपणेवा॥ ३२॥ पितामहः पितामहः प श्यौनोजनकेजनकस्यचेतिर्दृहेमः॥ पितृपिता द्वेपितुः पितरि तस्यपितामहस्यपिताप्रपितामहइत्येकं॥ एवंमातुः पितुः पित्रादौ मतामहादि तदाह मातुः पिता मातामहएकं तत्पिताप्रमातामह

श्यालाः स्युर्भ्रातरः पत्न्याः स्वामिनोदेवृदेवरौ॥ स्वस्रीयोभागिनेयः स्याज्जामातादुहितुःपतिः ३२ पितामहःपितृपितातत्पिताप्रपितामहः
मातुर्मातामहाद्येवंसपिंडास्तुसनाभयः ३३ समानोदर्यसोदर्यसगर्भ्यसहजाःसमाः॥ सगोत्रबांधवज्ञातिबंधुस्वस्वजनाःसमाः ३४ ज्ञाते
यंबंधुतातेषांक्रमाद्भावसमूहयोः॥ एकं सपिंडाःसमानः एकः पिंडोदेहोमूलपुरुषोनिर्वाप्योवाऽस्य सहपिंडेन वर्ततइतिवा॥ सनाभयः समानोनाभिर्मूलपुरुषोऽस्य ३३ स मानोदर्यः समानेउदरेशयितः॥ सोदर्यः पूर्ववत्॥ सगर्भ्यः समानेगर्भेभवः यद्वा सहतुल्येगर्भेकुक्षौभवः सहकल्याणसादृश्ययोगपद्यसमृद्धिष्विति विश्वः॥ सहजः सहतुल्ये उदरेजातः चत्वारिएकोदरस्य भ्रातुः॥ सगोत्रः समानंगोत्रंकुलमस्य॥ बांधवः बध्नाति बंधबंधने बांधवोबंधुभित्रयोरिति॥ ज्ञातिः जानाति जायतेवा॥ बंधुः॥ स्वः स्वनति स्व नशब्दे अन्येभ्योपीतिडः॥ स्वजनः स्वआत्मीयश्चासौजनश्च षट्सगोत्रस्य अत्रस्वशब्दस्यरूपाणि स्वः स्वौ स्वाः इत्यादि ३४ तेषांभावसमूहयोः क्रमात् ज्ञातेयंबंधुतास्या त् ज्ञातेर्भावः ज्ञातेयं एकं॥ बंधूनांसमूहः बंधुता एकं॥

५ ५ ५ ५

धवः धवति धूयतेवा धूञ्कंपने धवः पुमान्नरेधूर्तेपत्यौवृक्षांतरेऽपिच ॥ प्रियः प्रीणाति प्रीञ्तर्पणे प्रियोवृद्धौषधेधवेइतिहेमः ॥ पतिः पाति पारक्षणे ॥ भर्ता बिभर्ति डुभृञ् धारणपोषणयोः चत्वारिपत्युः ॥ जारः जरयति जॄषवयोहानौ ॥ उपपतिः उपमितः पत्या उपसृष्टः पतिरनेनवा प्रादिभ्योधातुजस्यवाच्योवाचोत्तरपदलोपश्चेतिसमासः ३५ अ मृतेभर्तरिजाराज्जातः कुंडइत्युच्यते एकं ॥ कुंडयते कुडमनेन कुडिदाहे स्त्रियांतुकुंडी कुंडमरन्यालयेमानभेदेदेवजलाशये कुंडीकमंडलौजारात्पतिवत्नीसुतेपुमान् ॥ मृतेभ र्तरिजाराज्जातः गोलकइत्येकं ॥ गुड्यते गुडरक्षायां डलयोरेकत्वात् गोलकोविधवापुत्रेजारात्स्यात्प्राणिकेगुडे एकं ॥ भ्रात्रीयः भ्रातुरपत्यं ॥ भ्रातृजः भ्रातुर्जातः द्वे भ्रातृपुत्रस्य ॥ भ्रातृभगिन्यौ भ्राताचभगिनीचभ्रातरौस्यातां भ्राताचरासाच भ्राजने भ्राजृदीप्तौ एकं उभावितिसहोक्तौसत्यामितिसूचनार्थं ॥ भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्यामित्येकशेषः ३६

धवः प्रियः पतिर्भर्ता जारस्तूपपतिःसमौ ३५ अमृतेजारजः कुंडोमृतेभर्तरिगोलकः ॥ भ्रात्रीयोभ्रातृजोभ्रातृभगिन्योभ्रातरावुभौ ३६
मातापितरौपितरौमातरपितरौप्रसूजनयितारौ ॥ श्वश्रूश्वशुरौश्वशुरौपुत्रौपुत्रश्चदुहिताच ३७ दंपतीजंपतीजायापतीभार्यापतीत्वितौ ॥

मातापितरौ आनङ्कृतौद्वंद्वेइतिमातृशब्दस्यानङ् माताचपिताचपितरौ मात्रासहोक्तेपितरि पितामात्रेत्येकशेषः मातरपितराविल्यत्रमातृऋकारस्यारङ्भावोनिपात्यते उभय त्रापीतिमतांतरं तेनमातरपितराभ्यामितिप्रयोगइतिन्यासः ॥ श्वश्रूश्वशुरौ श्वश्रूश्चश्वशुरश्च श्वशुरौ श्वशुरश्वश्रूश्चेतिएकशेषोवा द्वे सहोक्तयोः श्वश्रूश्वशुरयोः ॥ पुत्रश्च दु हिताचएकशेषेपुत्रौस्यातामित्यर्थः एकं ३७ दंपती जायाचपतिश्च ॥ जंपती जायापती पूर्ववत् ॥ भार्यापती भार्याचपतिश्च नावित्यनेनैतेशब्दाद्विवचनांताः पुंसीतिसू चितम् ॥ स्त्रीत्वमप्युक्तं तद्यथा शाल्मलीमैथिलीमैत्रीदंपतीजंपतीचसेतिवाचस्पतौज्ञेयं ॥ ७ ५ ६

गर्भाशयः गर्भआशेतेऽत्र पुंसि संज्ञायामितिघः॥ जरायुः जरामेति जरायुरुदंतः॥ उल्बं उल्लीयते लीङ्श्लेषणे यद्वा ओलति उल्यतेवा उल्सौत्रोदाहे श्रीणियेनवेष्टितोगर्भः कुक्षौ निष्कतितस्यचर्मणः॥ कललं कल्यते कलसंख्याने एवं॥ शक्रशोणितसन्निपातस्यप्रसिद्धत्वादस्यपर्यायेनोक्तः किंतु अस्त्रीत्वमात्रंविधीयते॥ उल्बपर्यायः कललइत्येके तदाहुः तदुल्बंकललंचतदिति ३८ सूतिमासः सूतेःप्रसवस्यमासः॥ वैजननः विजायतेऽस्मिन् अधिकरणेल्युट् विजननएव स्वार्थेण् यद्वा विजननस्यगर्भमोचनस्यायं तस्येदमित्यणि आदिवृद्धिः तदुक्तमाहुः नवमेदशमेवाऽपिप्रबलैः सूतिमारुतैः निःसार्यतेबाणइवजंतुश्छिद्रेणसत्वरमिति द्वेप्रसवमासस्य यत्रनवमेवादशमेमासिप्रसूयतेतस्येत्यर्थः॥ गर्भः गीर्यते उद्गीर्यते शब्द्यतेवा गॄनिगरणे॥ गर्भोभ्रूणेऽर्भके कुक्षौसंधेपनसकंटके इतिविश्वमेदिन्यौ॥ भ्रूणः भ्रूण्यते भ्रूणआशाविशंकयोः द्वे कुक्षिस्थगर्भस्य॥ तृतीयाप्रकृतिः स्त्री

**गर्भाशयोजरायुःस्यादुल्बंचकललोऽस्त्रियाम् ३८ सूतिमासोवैजननोगर्भोभ्रूणइमौसमौ॥ तृतीयाप्रकृतिःषंढःक्लीबःपंडोनपुंसके ३९ शिशुत्वंशैशवंबाल्यंतारुण्यंयौवनंसमे॥**

पुंस्त्र्यपेक्ष्य तृतीयाप्रकृतिः तृतीयःप्रकारः असमस्तमेतत् समासेतु तृतीयप्रकृतिः तृतीयाप्रकृतिरितिषडक्षरंनामसंज्ञापूरण्योश्चेतिनिषेधादत्रपुंवद्भावोन तृतीयप्रकृतिरित्यपिनञ्घटितमितिन्यायेनउक्तनिषेधानित्यत्वात्पुंवद्भावः॥ षंढः शाम्यति शमुउपशमे षंढःस्यात्पुंसिगोपतौ अष्टांडेव र्षवरेतृतीयप्रकृतावपीतिकोशांतरात् तत्रप्रथमाप्रकृतिःस्त्री द्वितीयापुमान् तृतीयाक्लीबइतिषंढोमूर्धन्यादिस्तालव्यादिर्वा क्लीबः क्लीबंषंढश्चकंचुकीतितालव्यादौरभसः॥ अस्त्रीनपुंसकेक्लीबंवाच्यलिंगमविक्रमइतिरुद्रः॥ पंडः पंडते पडिगतौ पचाद्यच् यद्वापणते पणव्यवहारे अमंताडुः नपुंसकंनस्त्रीपुमानित्यस्त्रीपुंसयोःपुंसकभावोनिपातनात् ३९ शिशुत्वं शिशोर्भावः॥ शैशवं एवमेव॥ बाल्यं बालस्यभावः अयंबालत्वे॥ तारुण्यं तरुणस्यभावः॥ यौवनं यूनोभावः द्वे॥

स्थाविरं स्थविरस्य भावः युवादित्वात् अण्॥ वृद्धत्वं वृद्धस्य भावः वार्धकं वृद्धाच्चेतिवक्तव्यं इतिवुन्॥ तथैव वार्धक्यमित्यपि ष्यञिसाधुः वार्धक्यंवार्धकेवृद्धसंघातेवृद्धकर्मणीतिविश्वः त्रीणिवृद्धत्वे॥ तत्रवार्धकमित्येकंवृद्धसंघेऽपि वृद्धानांसमूहेऽपि ४० केशादौजरसायत्श्वौक्ल्यंधवलिमातत्पलितमुच्यते आदिशब्दाल्लोम्नांग्रहणं॥ पलतिस्म पलगतौ गत्यर्थेतिक्तः पलनंवा नपुंसकेभावेक्तः यद्वा फलति फलनंवा फलनिष्पत्तौ ञिफलाविशरणेवा औणादिकः पलितंशैलजेतापेकेशपाकेचकर्दमे इत्यक्तत्वात्॥ विस्रसा विस्रस्यतेऽनया स्रंसुअधः पतने भिदाद्यङ्॥ जरा जीर्यत्यंगमनया जॄष्वयोहानौ षित्वादङ् इंजरयाः॥ उत्तानशया उत्तानंशेतेऽसौ उत्तानादिषुकर्तृषुइत्यच्॥ डिंभा डिंभयति डिंभिसंघे चुरादिः अच् डिंभ्यतेवा कर्मणिघञ् डिंभोऽपिबालिशेबाले इत्यः॥ स्तनपा स्तनौपिबति॥ स्तनंधयी स्तनंधयति नासिकास्तनयोरितिखश् धेटः

स्यात्स्थाविरंतुवृद्धत्वंवृद्धसंघेपिवार्धकम् ४० पलितंजरसाशौक्ल्यंकेशादौविस्रसाजरा॥ स्यादुत्तानशयाडिंभास्तनपाचस्तनंधयी ४१
बालस्तुस्यान्माणवकोवयस्थस्तरुणोयुवा॥ टित्वात्ङीप् चत्वारिस्तनंधयस्य त्रिषुवर्त्यंते उत्तानशयादयः शब्दाइतिशेषः स्त्रीत्वेननिर्देशः स्त्रीत्वेरूपभेदप्रदर्शनार्थः डिंभशब्दःसिंहादिवर्गेउक्तोऽपिस्त्रियांटाबंतत्वप्रदर्शनायपुनरिहोक्तः ४१ बालः बल्यते बलतिवा बलसंचलने बालोज्ञेऽश्वेभपुच्छयोरित्युक्तत्वात् बालो-ह्रीबेरखचयोर्बालातुत्रुटियोषितोः बालीभूषांतरेमेधाविनिहेमः॥ माणवकः मनोरयंतस्येदमित्यण् ब्राह्मणमाणववाडवेतिसूत्रेनिपातनाण्णत्वं अल्पार्थेकः हारभेदोमाणवकेबालेकुपुरुषेऽपिचेतिरभसः हेचालस्य॥ आषोडशाद्बालः॥ वयस्थः वयसितिष्ठति वयः पक्षिणिबाल्यादौवयोयौवनमात्रकइतिविश्वः॥ तरुणः तरति तॄप्लवनतरणयोः तरुणंकुब्जपुष्पेभारूचकेयूनितुत्रिष्विति विश्वः॥ युवा यौति यूमिश्रणे औणादिकःकनिन् त्रीणियूनि॥

प्रवयाः प्रगतंवयोऽस्य ॥ स्थविरः तिष्ठति ॥ वृद्धः वर्धतेस्म वृधुवृद्धौ वृद्धः प्राज्ञेस्थविरेचवृद्धंशैलेयगृढयोरितिहेमः ॥ जीनः जिनातिस्म ज्यावयोहानौ क्ते संप्रसारणंदीर्घेरू
पं ॥ जीर्णः जीर्यतिस्म जूषवयोहानौ गत्यर्थेतिक्तः ॥ जरन् जीर्यते स्मशन् षट्वृद्धस्य प्रवयसो जरंतो एवंरूपाणि ४२ वर्षीयान् अतिशयेनवृद्धः ॥ दशमी दशमोव-
स्थाविशेषोऽस्यास्ति ॥ ज्यायान् अतिशयेनवृद्धः वृद्धस्यचेतिज्यादेशः त्रीणिवृद्धस्य ॥ पूर्वजः पूर्वस्मिन्कालेजातः ॥ अग्रियः अग्रेजातः अग्रियइत्यपिपाठः ॥ अग्रजः पूर्व
वत् त्रीणिज्येष्ठभ्रातुः ॥ जघन्यजः जघन्येऽवरकालेजातः ॥ कनिष्ठः अतिशयेनयुवा अतिशायनइतीष्ठन् कनीयानित्यपि ॥ यवीयान् यविष्ठः पूर्ववत् ॥ अवरजः अवरस्मि

प्रवयाः स्थविरोवृद्धोजीनोजीर्णोजरन्नपि ४२ वर्षीयान्दशमीज्यायान्पूर्वजस्त्वग्रियोऽग्रजः ॥ जघन्यजेस्युःक
निष्ठयवीयोवरजानुजाः ४३ अमांसोदुर्बलश्छातोबलवान्मांसलोंऽसलः ॥ तुंदिलस्तुंदिभस्तुंदीवृहत्कुक्षिःपिचं
डिलः ४४

न्कालेजातः ॥ अनुजः अनुपश्चाज्जातः पंचकनिष्ठभ्रातुः ४३ अमांसः अल्पंमांसम
स्य अल्पार्थेनञ् ॥ दुर्बलः दुष्टंबलमस्य ॥ छातः छ्यतिस्म छोछेदने छायतेस्मवा छातश्शुवर्गादिः शातइत्यपिपाठः त्रीणिअबलस्य ॥ बलवान् बलमस्यास्ति ॥ मांसलः
मांसमस्त्यस्य ॥ अंसलः अंसोबलमस्यास्ति त्रीणिबलवतः ॥ तुंदिलः अतिशायितंतुंदमुदरमस्य तुंदादिभ्यइलच् इतिइलच् तुंडिलइत्यपि ॥ तुंदिभः तुंदिशब्दात्मत्वर्थे-
भप्रत्ययः ॥ तुंदी तुंदं उदरमस्त्यस्य ॥ वृहत्कुक्षिः वृहत्कुक्षिरस्य ॥ पिचंडिलः अतिशायितंपिचंडमुदरमस्य पिच्छादिभ्यइलच् इतिइलच् पंचवृहदुदरस्य ४४ ७

अवटीटः ॥ अवनाटः ॥ अवभ्रटः ॥ नतनासिकः नता नासिका यस्य ॥ चत्वारि चिपिटनासिकस्य अवशब्दान्नासिकायानमनेवाच्ये टीटच् नाटच् भ्रटचः एते प्रत्यया भवंति ॥ विग्रहस्तु नासिकायानतं अवनाटं इत्यादि नतंनमनंमदस्ति अस्याः अवटीटा नासिका इत्यादि अर्शआद्यच् तादृशी नासिका अस्त्यस्य अवटीटः पुरुषोऽवनाटः अवभ्रटः गणपाठसामर्थ्यान्न पुनः प्रत्ययः सरूपः प्रत्ययोनष्टइत्यस्य बाधइति भावः ॥ केशवः प्रशस्ताः केशाः संत्यस्य ॥ केशिकः ॥ केशवानित्यपिपाठः अयं भावः प्राणिस्थेतिसूत्रे अन्यतरस्यांग्रहणं समुच्चयार्थं कृतं तस्यानुवृत्त्या सिद्धे केशाद्वेतिसूत्रे तद्ग्रहणं इनिठनोः समावेशार्थं तेन चतुर्णां प्रत्ययानां सिद्धिः केशवानिति सम्यगेव ॥ केशी ॥ अयं प्रशस्तकेशस्य ॥ बलिनः बलिस्त्वक्संकोचोऽस्ति यस्य ॥ बलिभः पूर्ववत् द्वे जरयाश्लथचर्मणः ॥ ४५ ॥ विकलांगः विकलमंगमस्य ॥ पोगंडः पोगंडो विकलांगः स्यादिति हलायुधः पोगंडो विकलांगकइ-

अवटीटोवनाटश्चावभ्रटो नतनासिके ॥ केशवः केशिकः केशी बलिनो बलिभः समौ ४५ विकलांगस्तु पोगंडः खर्वो ह्रस्वश्च वामनः ॥ खरणाः स्यात्खरणसो विग्रस्तु नतनासिकः ४६

तिरलकोशश्च तत्रेत्थं पोगंड एकदेशोऽस्य पौगंडश्चेत्यपि पोगंड एव पौगंडः स्वार्थेऽण् अपोगंड इति पाठे तु नञ्समासः अपोगंडस्तु शिशौ विकलांगेऽन्च भीरुकइतिविश्वः द्वे स्वभावन्यूनाधिकांगस्य ॥ खर्वः खर्वति खर्वगतौ खर्वः संख्यांतरे क्लीबमित्युक्तं ॥ ह्रस्वः ह्रसति ह्रस्यते वा ह्रसशब्दे ॥ वामनः वामयति टुवमुउद्गिरणे भाष्योक्तातिरिक्तव्यवस्थितविभाषाणामप्रामाणिकत्वेपामादित्वं कल्पनीयं ॥ वामनो नीचखर्वे च त्रिषु पुंसीति दिग्गजे अयं ह्रस्वस्य खुजा वेंगु इति ख्यातस्य ॥ खरणाः खरा तीक्ष्णा नासिकास्य ॥ खरणसः खुरखराभ्यां वा नस् अस्याभावे पूर्ववत् खरणाः सांतः द्वे तीक्ष्णनासिकस्य सरळनाक इति ख्यातस्य ॥ विग्रः विगता नासिका यस्य वेर्ग्रोवक्तव्य इति नासिकास्थाने ग्रादेशः ॥ विग्रः ॥ विख्नुः इमौ शाकटायनमते ॥ विख्यः ख्यश्चेति नासिकास्थाने ख्यादेशः विग्रो विख्नुर्विना

सिकइतिरभसः ॥ गतनासिकः गतानासिकायस्य द्वे गतनासिकस्य नकटाइतिख्यातस्य ४६ खुरणाः खुरइवनासिकाऽस्य नासिकास्थानेनस् अग्रिमंतु अच् प्रत्ययेनसा
देशोसाधु ॥ खुरणसः प्राग्वत् द्वेखुरणासिकस्य ॥ प्रज्ञुः ॥ प्रज्ञः ॥ प्रगतजानुकः प्रगतेविरलेजानुनीयस्य प्रसंभ्यांजानुनोर्ज्ञुरितिसूत्रेणजानुस्थानेज्ञुरादेशः द्वेवाता
दिनाविरलजानुकस्य फेंगडाइतिख्यातस्य ॥ ऊर्ध्वज्ञुः "ऊर्ध्वज्ञः" ॥ ऊर्ध्वजानुः ऊर्ध्वेजानुनीयस्य द्वे उच्चजानुकस्य ॥ संज्ञुः "संज्ञः" ॥ संहतजानुकः संहतेजानुनी
यस्य द्वेसंलग्नजानुकस्य ॥ प्रज्ञः प्रगतजानुः स्यात्संज्ञा प्यत्रैवदृश्यते संज्ञुः संहतजानौच भवेत्संज्ञोपितत्रहि ऊर्ध्वज्ञुरूर्ध्वजानुः स्यादूर्ध्वज्ञोपूर्ध्वजानुकइतिसाहसांकः
४७ आसर्वतः ईड्यते ईड्वा इडस्क्तौ यद्वा आइडति इलस्वप्ने अच् आएलइत्यत्रएङिपररूपम् डलयोरैक्यम् ॥ बधिरः बध्नाति,कर्णौबध्यतेवा बंधबंधने द्वेश्रवणेंद्रियहीन-

खुरणाःस्यात्खुरणसः प्रज्ञुः प्रगतजानुकः ॥ ऊर्ध्वज्ञुरूर्ध्वजानुः स्यात्संज्ञः संहतजानुकः ४७ स्यादेडेबधिरः कुब्जोगडुलः कुकुरेकुणिः ॥
पृश्निरल्पतनौश्रोणः पंगौमुंडस्तुमुंडिते ४८

स्यबहिराइतिख्यातस्य ॥ कुब्जः कौउब्जति उब्जआर्जवे यद्वा कुईषदुब्जं आर्जवमस्य शकंध्वादित्वात्पररूपम्
कुब्जोवृक्षप्रभेदेनाप्युब्जेस्याद्वाच्यलिंगकइतिमेदिनी न्युब्जइत्यपि ॥ गडुलः गडति गड्यतेवा गडसेचने ॥ गडुः पृष्ठगुडेकुब्जेइतिमेदिन्यां द्वेकुब्जस्य कुबडाइतिख्यातस्य
॥ कुकुरः कुत्सितः करोऽस्य ॥ कुणिः कुणति कुण्यतेवा कुणशब्दोपकरणयोः ॥ कूणिः निसर्गतः कूणिश्चगुप्तोगंडाइतिनामसमाजा द्वेरोगादिनादूषितकरस्य ॥ पृश्निः स्पृशति
स्पृश्यतेवा स्पृशसंस्पर्शे घृणिपृश्निपार्ष्णीतिसाधुः घृणिः पृच्छति पृच्छ्यतेवा पर्षति पृष्यतेवा पृषुसेचनेवा ॥ अल्पतनुः अल्पातनुरस्य द्वे अल्पशरीरस्य ॥ श्रोणः श्रोणति
श्रोणृसंघाते ॥ पंगुः पनते पनस्तुतौ द्वे जंघाविकलस्य ॥ मुंडः मुंड्यते मुडिखंडने मुंडोमुंडोत्तशीर्षयोरितिहेमः ॥ मुंडितः मुंड्यतेस्म द्वेखंडितकेशस्य ४८

वलिरः वलते वलसंवरणे संचरणेच॥केकरः केमूर्ध्नि कर्तुंशीलमस्य हेलादिषुंटः टेरोबलिरकेकराविति रभसः द्वे नेत्रविपुक्तस्य काणा कैरा तिरवा इति वाख्यातस्य खोडः
खोडति खोडुगतिप्रतिघाते॥खंजः खंजति खजिगतिवैकल्ये अथखंजकेखोडखोराविति रभसः द्वेगतिविकलस्य लंगडाइतिख्यातस्य॥त्रिष्विति जरावराः जराशब्दादवराः
अर्वाचीनाउत्तानशायाद्यास्त्रिलिंगाः वाच्यलिंगाइत्यर्थः॥जडुलः जलति जलघातने जडुलइत्यपि॥कालकः कालयति कलक्षेपे॥पिप्लुः प्लुवते प्लुङ्गतौ मितंद्रुवन् अपेर
कारलोपः श्रीणिकृष्णवर्णस्य देहगतचिन्हविशेषस्य म्हासेंइतिख्यातस्य॥तिलकः तिल इव॥तिलकालकः तिलइवकालकः ४९ अनामयं आमयस्याभावः अर्थाभावे व्ययी

बलिरः केकरेखोडेखंजस्त्रिपुजरावराः॥जडुलः कालकःपिप्लुस्तिलकस्तिलकालकः ४९ अनामयंस्यादारोग्यंचिकित्सारुक्प्रतिक्रिया॥भे
षजौषधभैषज्यान्यगदोजायुरित्यपि ५० स्त्रीरुग्रुजाचोपतापरोगव्याधिगदामयाः॥

भावः॥आरोग्यं अरोगस्यभावः द्वेरोगाभावस्य॥चिकित्सा अ
प्रत्ययादिति भावेअकारप्रत्ययः॥रुक्प्रतिक्रिया रुजः प्रतिक्रिया निरसनं द्वे रोगनिवारणस्य॥भेषजं भेषयति भेषृभये भेषंरोगंजयतिवा इत्याद्यूह्यं औषधं ओषधेः इदं॥
भैषज्यं भेषजमेवभैषज्यं॥अगदः नगदः स्मादिति॥जायुः जयतिरोगान् जिअभिभवे अगदसाहचर्याज्जायुरुदंतःपुंसि पंचौषधस्य ५० रुक् रुजतिदेहं रुजोभंगे क्विप्॥
रुजा भिदाद्यङ् टाप् रुजात्वासत्यांगयोरितिहैमः॥उपतापः उपतापयति उपतापोगदेतापेइतिहेमचंद्रः॥रोगः रुजति पदरुजेतिकर्तरियत्र्॥व्याधिः विविधाआधयोऽस्मात्॥ग
दः गदति गदः कृष्णानुजेरोगेगदाप्रहरणांतरइतिहैमः॥आमयः आमयत्यनेन या आपणे यद्वा आमयनमनेन मीङ्हिंसायां करणेएरच् सप्तरोगमात्रस्य तेषु रुक् रुजाज
कारांतटाबंतौज्ञेयौ उभेस्त्रियौ॥

क्षयः क्षयति देहं अंतर्भावितण्यर्थः क्षिक्षये क्षयेगेहेचकल्पांतेः पत्त्येरुजीतिहैमः शोषः शोषयति शुषशोषणे अच् तत्रेत्थं शोषः शोषणयक्ष्मणोरितिहैमः यक्ष्मा यक्षय
ते यक्ष्यतेवा यक्षपूजायां त्रीणिक्षयरोगस्य ॥ प्रतिश्यायः प्रतिक्षणंश्यायते श्यैङ्गतौ ॥ पीनसः पीनंस्यति अयंमुहुर्नासाजलस्रावी ॥ आपीनसः प्रतिश्यास्यादितिरभ-
सः द्वेपीनसरोगस्य पडसेंइतिख्यातस्य प्रतिश्येत्यपिनाम ५१ क्षुत् क्षवणं टुक्षुशब्दे ॥ संपदादित्वात्क्विप् ॥ क्षुतं स्त्रियांक्षुत्क्षुतंद्वे छिकेतिरभसः ॥ क्षवः क्षवः क्षुतेराजि
कायामित्युक्तत्वात् त्रीणिक्षुतः शिंकेतिख्यातायाः ॥ कासः कासतेऽनेन कासृशब्दकुत्सायां ॥ क्षवथुः क्षौत्यनेन टुक्षुशब्दे क्षवथुः कासेछिक्कायामितिहेमचंद्रः द्वे कासरो
गस्यखोकलाइतिख्यातस्य ॥ शोफः शवति शवगतौ इत्याद्यूह्यं ॥ श्वयथुः श्वयति अनेन ॥ शोथः शोफओषधिभेदेस्यादुत्कृतेत्वग्विवर्धने इतिहैमः त्रीणिशोफस्यसूजइ

क्षयः शोषश्चयक्ष्माचप्रतिश्यायस्तुपीनसः ५१ स्त्रीक्षुत्क्षुतंक्षवः पुंसिकासस्तुक्षवथुः पुमान् ॥ शोफस्तुश्वयथुः शोथः पादस्फोटोवि
पादिका ५२ किलाससिध्मेकच्छूस्तुपामपामाविचर्चिका ॥

तिख्यातस्य ॥ पादस्फोटः स्फुटनं स्फुटविकसने पादस्यस्फोटः यद्वा पादौस्फोटयति ॥ वि
पादिका विपद्यतेऽनया पदगतौ द्वे पादस्फोटनरोगस्य इसबइतिख्यातस्य ५२ किलासं किलति किलश्वैत्यक्रीडनयोः असक्षेपणे अच् किलंचतत् असंचेति इत्याद्यू-
ह्यं ॥ सिध्मं सिध्यति षिधुगत्यां द्वे सिध्मस्य शिबें श्वेतकुष्टइतिख्यातस्य ॥ कच्छूः कषहिंसायां कषेश्छश्चेत्यूः ॥ पाम पायत्यंगं पैशोषणे सतुनांतः नपुंसकलिंगश्च उक्त
रस्तुस्त्रीलिंगः तस्यरूपंतु पामा पामानौइत्याद्यूह्यं ॥ पामा द्वितीयोनांतः टाबंतश्च ॥ विचर्चिका विचर्च्यते चर्चअध्ययने चर्चधातोरोगाख्यायांण्वुल् बहुलंइतिण्वुल्
चतुर्थंस्त्रीलिंगंज्ञेयम् चत्वारिखर्जूविशेषस्य ओलीखरूजइतिख्यातस्य ॥

कंडूः कंडूयनं कंडूञ्गात्रविघर्षणे कंडुरित्यपि॥खर्जूः खर्जनं खजनं खर्जमार्जनेच चात्व्यथने संपतिपूजनेचेतिपाठोहश्यते खर्जूः खर्जूरीकीटकंडुष्वितिहैमः॥कंडूया अप्रत्ययात् भ यंस्त्रीलिंगं खर्ज्वाः सुकारवरूजइतिख्यातायाः॥विस्फोटः विस्फोटयति स्फुटिरविशरणे॥पिटकः पिटति पिटशब्दसंघातयोः विस्फोटाविटिकास्त्रियामित्यमरमालायांवकारादिरपि॥ पिटकःस्यात्तुविस्फोटेमंजूषायामपीष्यतइतिहेमचंद्रः स्त्रियांपिटका द्वे फोडइतिख्या०॥५३॥ व्रणः व्रणति व्रणशब्दे यद्वा व्रणयति व्रणगात्रविचूर्णने॥ ईर्मं इरयतिस्रवं ईरग तिप्रेरणयोः॥ अरुः इयर्ति ऋगतौ॥ ईर्मं अरुश्च अग्निम्र्मणिरूपाणि योव्रणः नैरंतर्येणास्त्रवति तस्मिन् नाडीव्रणइत्येकंनाम॥पुमानिति पुंस्त्वावधारणार्थनिर्देशः इतित्रीणिव्रणस्य॥ कोठः कुठति कुठिप्रतिघाते॥ मंडलकं मंडलइव॥कुष्ठं कुष्णात्यंगं कुषनिष्कर्षे कुत्सितंतिष्ठतिवा कुष्ठंभेषजरोगयोरितिहैमः॥श्वित्रं श्वेतते श्विताचर्णे रक्त चत्वारिकुष्टस्य कोठादिद्वयं

कंडूःखर्जूश्चकंडूयाविस्फोटःपिटकस्त्रिषु ५३ व्रणोस्त्रियामीर्ममरुः क्लीबेनाडीव्रणः पुमान्॥ कोठोमंडलकं कुष्ठश्वित्रे दुर्नामकार्शसी ५४
आनाहस्तु विबंधः स्याद्ग्रहणीरुक्प्रवाहिका॥ प्रच्छर्दिकावमिश्चस्त्री पुमांस्तुवमथुःसमाः ५५

डुलाकुतिकुष्ठस्य गजकर्णइतिप्रसिद्धस्य कुष्ठादिद्वयं श्वेतकुष्ठस्येत्येके॥ दुर्नामकं दुष्टंनामास्य॥पापरोगत्वात्॥ अर्शः ऋच्छति ऋगतौ द्वे अर्शोरोगस्यमुळव्याधइतिख्यातस्य अर्शांसि निक्लीबमप्यन्यत्र ५४ आनाहः आन हनं णहबंधने॥ निबंधः विबंधनं बंधबंधने द्वेमलसूत्रनिरोधस्य मलबद्धरोगइतिख्यातस्य॥ग्रहणीरुक् गृण्हाति जाठराग्निं रुगितिनामनअर्थाद्उक्तं ग्रहउपादाने॥ प्रवाहिका प्रकर्षे णवहति बहुस्रवतिगुदमस्यांसा मलप्रवहणंप्रवाहिकेतिस्वामी॥ प्रवाहिकारुक् रोगः ग्रहणीस्यादित्यन्वयोऽत्र ग्रहणीरितीकारोन्हस्वोपि द्वेसंग्रहणीरोग०॥प्रच्छर्दिका प्रच्छर्द नं छर्दवमने रोगाख्यायामितिण्वुल्॥ वमिः वमनं टुवमुद्गिरणे वमी इक् कृष्यादिभ्यइतिइक् वमइतिपुंस्यपि॥वमथुः वमथुःपुंसिवमनेगजस्यकरशीकरे त्रीणिवमनरोगस्य तस्मि न्पूर्वद्वयंस्त्रियां समाः तुल्यार्थाः ५५

अथव्याधिभेदाउच्यंते विद्रधिः सचउदरादौगंडभेदः फोडइतिख्यातः विद्रंवेदनं दधातीति विदधातोरक्प्रत्ययेरूपंविद्रं आदिशब्दात्कपालकर्णप्रमेहानांपीडकावाच्याः॥विद्रधिः स्त्रियां॥ज्वरः ज्वरति ज्वररोगे॥मेहः मेहति मूत्रयतेऽनेन मिहसेचने सचरक्तमेहः सितमेहइत्यादिना बहुविधः॥भगंदरः भगंदारयति सोपिगुह्यद्वाराद्विस्फोटविशेषः॥श्लीपदं॥पादवल्मीकं पादयोर्वल्मीकमिव हूयंश्लीपदरोगस्य वारुळइतिख्यातस्य॥केशघ्नः केशान्हंति॥इंद्रलुप्तकः हूयंमस्तककेशरोगस्य चाई टक्कल इतिख्यातस्य॥अश्मरी अश्मानंराति कांतात् गौरादिङीष्॥मूत्रकृच्छ्रं मूत्रेकृच्छ्रं अश्माकारंशर्करानिददातीत्यनेनमूत्रकृच्छ्रं अश्मर्याः पर्यायइतिसूचितम् मूत्रविघ्नमात्रेमूत्रकृच्छ्रमितिनायमश्मर्याः पर्याय इति केचि

व्याधिभेदाविद्रधिःस्त्रीज्वरमेहभगंदराः॥"श्लीपदंपादवल्मीकंकेशघ्नस्त्विंद्रलुप्तकः" अश्मरीमूत्रकृच्छ्रंस्यात्पूर्वेशुक्रावधेस्त्रिषु ५६ रोगहार्यगदंकारो भिषग्वैद्यौचिकित्सके॥ वार्तोनिरामयःकल्यउल्लाघोनिर्गतोगदात् ५७ ग्लानग्लास्नूआमयावीविकृतोव्याधितोपटुः॥ त् इतःपरंकथिष्यमाणशुक्र शब्दात्पूर्वे

मूर्च्छितांताशब्दाःस्त्रिषुवाच्यलिंगाइत्यर्थः ५६ रोगहारी रोगंहरतितच्छीलः अगदंकारः अगदंअरोगं जंतुंकरोति॥भिषक् भिषज्यति भिषजरुग्जये संप्रतिचिकित्सायामितिपाठोदृश्यते॥वैद्यः विद्यामधीते॥चिकित्सकः चिकित्सति पंचवैद्यस्य॥वार्तः वृत्तिरस्यास्ति वार्तानुवर्तनेवार्तंगणेकृष्याद्युदंतयोः निःसारारोगयोः क्लीबंवृत्तिमत्तारुजोस्त्रिषु॥निरामयः निष्क्रांतआमयात्॥निरामयस्तुपुंसिस्यादेडकेविगतामयइतिहेमः॥निरामयस्तुपुंसिस्यादेडकेत्रिषुनीरुजइतिविश्वमेदिन्यौ॥कल्यः कलासुसाधुः कल्यंप्रभातेमधुनिसज्जेदत्तेनिरामये॥कल्याकल्याणवाचिस्यादितिहेमः त्रीणिरोगरहितस्य॥कल्यस्तास्यव्यातः उल्लाघइत्येकंरोगान्मुक्तस्य उल्लाघतेस्म लाघृसामर्थ्ये अयमपिपूर्वस्यैवपर्यायइत्येके ५७ ग्लानः ग्लायतिस्म ग्लैहर्षक्षये॥ग्लास्नुः ग्लानशीलः द्वेरोगादिवशात्हर्षरहितस्य॥आमयावी आमयोऽस्यास्ति॥विकृतः विक्रियतेस्म॥व्याधितः व्याधिःसंजातोऽस्य॥अपटुः नपटु पटुर्दक्षे चनीरोगइ०॥

आतुरः आतुतोर्ति आतोरयनीतिवासंज्ञापूर्वोविधिरनित्यः॥ अभ्यमितः अभ्यम्यतेस्म अमरोगेणिचोवैकल्पिकत्वं अमतिस्मवा अमगतौ॥ अभ्यांतः समंकरोगिणः॥ पामनः पामा-
स्यास्ति॥ कच्छुरः कच्छूरस्यास्ति कच्छुराशूकशिब्यांचशटादुःस्पर्शयोरपि॥ कच्छुरः पुंश्चलेकच्छूयुक्तेपीतिविश्वः द्वे पामायुक्तस्य ५८ दद्रुणः दरिद्राति दरिद्रादुर्गतौ॥ दद्रु
रोगी दद्रूरस्यास्ति दद्रूश्चासौरोगश्च दद्रूःखर्जूभेदः दादइतिप्रसिद्धा द्वे दद्रूयुक्तस्य॥ अर्शोरोगेणयुतः अर्शसइत्युच्यते अर्शांसिसंत्यस्य एकं॥ वातकी वातोऽतिशयितोऽस्य
वातातीसाराभ्यांकुक्चेतिइनिप्रत्ययेकुगागमः रोगेचायमिष्यते नेहवातवनीगुहा॥ वातरोगी वातरोगोऽस्यास्ति द्वे वातरोगयुक्तस्य॥ सातिसारः अतिसारेणवर्ततइतिसातिसारः
अतिसारकी अत्रापिवातातीसारेतिइनिप्रत्ययेकुक्॥ अतिसारोऽस्यास्ति द्वे अतिसारयुक्तस्य ५९ क्लिन्नाक्षः॥ चुल्लः॥ चिल्लः॥ चिल्लः खगेसचुल्लश्चपिल्लवत्क्लिन्नलोचने क्लिन्नाक्षी

आतुरोभ्यमितोभ्यांतः समौपामनकच्छुरौ ५८ दद्रुणोदद्रुरोगीस्यादर्शोरोगयुतोर्शसः॥ वातकीवातरोगीस्यात्सातिसारोऽतिसारकी ५९ स्युःक्लि
न्नाक्षेचुल्लचिल्लपिल्लाःक्लिन्नेक्ष्णिचाप्यमी॥ उन्मत्तउन्मादवतिश्लेष्मलःश्लेष्मणःकफी ६० न्युब्जोभुग्नेरुजावृद्धनाभौतुंडिलतुंदिभौ॥ तिहैमः॥ पिल्लः

चत्वारिक्लेदयुक्तेअक्षिणीयस्य तस्यपुंसः चिपडाइतिख्या० अमीचुल्लचिल्लपिल्लास्त्रयः क्लिन्नेक्ष्णिचक्लेदयुक्तेनेत्रेऽपिवर्तंते चिपडेडोळेइतिख्यातेषु॥ उन्मत्तः उन्माद्यतिस्म मदी
हर्षे उन्मुत्तोमुचुकुंदेस्यात्धत्तूरमदयुक्तयोरितिहैमः॥ उन्मादोवातपित्तादिकृतनिश्चितविभ्रम इत्यक०॥ श्लेष्मलः सिध्मादित्वाल्लच् श्लेष्माऽस्यास्ति॥ श्लेष्मणः पामादित्वान्नः पूर्ववत्वि
ग्रहइतिभावः॥ कफी कफोस्यास्ति द्वंद्वोपेतिइनिः त्रीणिकफयुक्तस्य ६० रुजारोगेणभुग्नेवक्रपृष्ठेऽधोमुखेपुरुषेन्युब्जोवर्ततइत्येकं न्युब्जनं न्युब्जः उब्ज आर्जवे भुजन्युब्जौपाण्युपताप
योरितिनिपातनात्साधुः आर्जवे न्युब्जःकुब्जेकृशेस्त्रचि इत्युक्तत्वात् अधोमुखेपिचन्युब्जंकर्मरंगतरोःफलइतिहेमचंद्रः॥ वृद्धनाभिः वृद्धाउन्नतानाभिरस्य॥ तुंडिलः तुंड्यते तुडि
तोडने सिध्मादिः॥ तुंदिभः तुंदिबलिइतिभः तुंदिलतुंडिभावित्यपिपाठे तुंदिलइतिपाठेतुंदादिभ्यइलच् त्रीणिवातादिनोन्नतनाभेः॥

किलासी किलासमस्यास्ति॥ सिध्मलः सिध्ममस्यास्ति सिध्मलामत्स्यांचकृतौवाच्यवत्तुकिलासिनीतिविश्वः द्वे सिध्मयुक्तस्य शिंब्याइतिख्यातस्य॥ अंधः अंधयति अंधदृष्ट्युपघाते॥ अदृक् नदृगस्य द्वेनेत्ररहितस्य आंधळाइतिख्या॰॥ मूर्छालः मूर्च्छास्यास्ति सिध्मादिषुक्षुद्रजंतूपतापाच्चेतिलच्॥ मूर्तः मूर्छामोहसमुछ्रायययोः मूर्तस्थांत्रिषुमूर्छालेकठिनेमूर्तिमत्यपीतिविश्वमेदिन्यौ॥ मूर्छितः मूर्छासंजातास्य मूर्छितंसोछ्रयेमूढे इतिहेमः त्रीणिमूर्छावतः॥ शक्रं शौचत्यनेन शक्रशोके शोचयतिवा शक्रंतुरेतोक्षिरुजोरितिहेमः॥ तेजः तेजयति तिजनिशाने॥ रेतः रीङ्गतिरेषणयोः॥ बीजं विशेषेणईजते ईजगतिकुत्सनयोः बवयोरभेदः यद्वा बीजयति बीज्यतेऽनेनवा बीजव्यजने इत्यादृत्यं॥ वीर्यं वीरेकुशेबेसाधु यद्वा वीरयति वीरविक्रांतौ वीर्यतेअचोयत् वीर्यंतेजः प्रभावयोरित्यु॰॥ इंद्रियं इंद्रस्यात्मनोलिंगं षडुत्तसः॥ मायुः मिनोतीति देहेऊष्माणं

किलासीसिध्मलोंऽधोदृक्मूर्छालेमूर्तमूर्छितौ ६१ शक्रंतेजोरेतसीचबीजवीर्येंद्रियाणिच॥ मायुःपित्तंकफःश्लेष्मास्त्रियांतुत्वगसृग्धरा ६२ पिशितंतरसंमांसंपललंक्रव्यमामिषं॥

डुमिञ् प्रक्षेपणे उण्॥ पित्तं अपिदीयतेस्म दोअवखंडने देङ्पालनेवा अचउपसर्गात्तः द्वे पित्तस्य मायुरुदंतः पुंसि॥ कफः केनजलेनफलति फलनिष्पत्तौ यद्वा के शिरसिफणति फक्कतिवा अन्येभ्योपीतिडः श्लेष्मा श्लिष्यति श्लिषआलिंगने सर्वधातुभ्योमनिन् द्वे कफस्य त्वक् त्वचति त्वचसंवरणे कर्तरिक्विप्॥ असृग्धरा असृजोरक्तस्यधरा असृग्धारेत्येके द्वे चर्मणः त्वचइत्यदंतः त्वचेतिटाबंतश्चान्यत्र ६२ पिशितं पिंशति पिशअवयवे पिश्यतेस्मवा पिशितामांसिकायांस्यादितिहेमः॥ तरसं तरोबलमस्त्यस्मिन् अर्शआद्यच्॥ मांसं मन्यते मनज्ञाने मनेर्दीर्घश्चेतिसः पललं पलति पल्यतेऽनेनवा पलगतौ पललंतिलमिश्रेस्यात्पललंपिशितेपिचेतिशाश्वतः॥ क्रव्यं क्रूयते क्रुङ्गतावितिस्वामिचरणाः अचोयत् रलयोरेकत्वं क्लुव्यतेस्म क्लुवक्षये॥ आमिषं आमिषति मिषस्पर्धायां मेषतिवा मिषुसेचने षट्मांसस्य॥ ६७

उत्तप्तं उत्तप्यतेस्म उत्तप्तंचंचलेशुष्कमांससंतप्तयोरपीतिहेमः॥शुष्कमांसं शुष्कंचतन्मांसंच॥वल्लूरं वल्लते वल्यतेवा वल्लसंवरणे वल्लूरंत्रिषुसंशुष्कमांसेसूकरमांसयोरितिवि
श्वः॥तत्रवल्लूरंत्रिषु वल्लुरमितिन्ह्रस्वोकारमपि ६३ रुधिरं रुणद्धि रुध्यतेवा रुधिर्आवरणे किरच् रुधिरोंगारके पुंसिक्लीबंतुकुंकुमास्रजोरित्युक्तत्वात्॥असृक् अस्यते असु
क्षेपणे नसृजनिवा सृज विसर्गे॥लोहितं रोहति रुह्यतेवा तच्लादेशश्च लोहितंरक्तगोशीर्षेकुंकुमेचकुचंदने॥पुमान्नदांतरे भौमेवर्णेचत्रिषुतद्वति इत्युक्तत्वात्॥अस्रं अस्य
ते बहुलमन्यत्रापीतिरक्॥अस्रः कोणेकचेपुंसिक्लीबमश्रुणिशोणितइतिविश्वः॥रक्तं रज्यतेस्म रंजरागे रक्तोनुरक्तेनील्यादिरंजितेलोहितेषुच क्लीबंतुकुंकुमेताम्रेप्राची
नामलकेसृजीत्युक्तत्वात्॥क्षतजं क्षताज्जातं॥शोणितं शोणतिस्म शोणृवर्णगत्योः समंकंरुधिरस्य॥बुक्का बुक्कते स्वादुत्वान्मृग्यते बुक्क भक्षणे शोणितेषुस्त्रियांबु-

उत्तप्तंशुष्कमांसंस्यात्तद्वल्लूरंत्रिलिंगकं॥६३॥रुधिरेऽसृक्लोहितास्ररक्तक्षतजशोणितम्॥बुक्काग्रमांसंहृदयंहृन्मेदस्तुवपावसा ६४ पश्चा-
द्ग्रीवाशिरामन्यानाडीतुधमनिःशिरा॥

क्लीबुक्कस्तुसमध्योर्द्वयोरितिरभसः॥अग्रमांसं अग्रंमुख्यंमांसं बुक्काग्रमांसमित्यपिसमस्तंज्ञेयं द्वे हृदयांतर्गतमांसविशेष
स्य काळिज इतिख्यातस्य॥हृदयं तदेवाह पद्मकोशप्रतीकाशंरुचिरंचाप्यधोमुखं हृदयंतद्विजानीयाद्विश्वस्यायतनंमहदिति॥हृत् द्वे हृदयकमलस्य॥चत्वारिबुक्का
दिशब्दाःपर्यायाइत्येके॥मेदः मेद्यति ञिमिदास्नेहने॥वपा वपति उप्यतेवा डुवप्बीजसंताने वपाविवरमेदसोरितिहेमः॥वसा वसति वस्तेवा वसनिवासे॥वसआच्छादनेवा॥त्रीणि
मांसजन्यस्नेहस्य॥चरबी मादं इतिख्यातस्य॥पश्चात्तिष्ठति ग्रीवाशिरासामन्येत्यूह्या ग्रीवायाः शिराग्रीवाशिरा मन्यते॥नयाइत्येकं॥नाडी नडयति नाड्यतेवा नड भ्रंशे॥धमनिः
धमति ध्मानेधमिःसौत्रः॥शिरा सिनोति षिञ्बंधने तालव्यादिरपि शिरानापिप्पलीमूलेस्याद्धमन्यांचयोषितीत्युक्तत्वात् शिनोति शिञ्निशाने त्रीणिशिरायाः॥

तिलकं तेलति तिलगतौ तिलतिवा तिलस्नेहने इगुपधेतिकेस्वार्थेकन् तिलकोद्रुमरोगस्य भेदेषुतिलकालके. क्लीबंसौवर्चलेक्लोम्नोनस्त्रियांतुविशेषकइतिविश्वमेदिन्यौ॥ क्लोम क्लवते क्लुङ्गतौ॥ द्वे मांसपिंडविशेषस्य फुफुसइतिप्रसिद्धस्य॥ क्लोममित्यदंतमपि॥ मस्तिष्कं मस्यते मसनंवा मसीपरिणामे मस्तिस्कमपीत्यन्यत्र॥ अयमस्तिस्कोमस्तुलिंगो पीतित्रिकांडशेषः॥ गोर्दं गूर्यते गुरुतेवा गुरीउद्यमने औणादिकः द्वे मस्तकसंभूत घृततुल्यस्नेहस्य गोद मेदू इतिख्यातस्य॥ किट्टं केटतिस्म किटगतौ॥ मलः मलते मलधारणे मलोऽस्त्रीपापविट्किट्टेष्वकृपणेत्यभिधेयवत्॥ द्वे कर्णादिगतमलस्यनाम॥ तत्रेत्थंच वसाशुक्रमसृक्मज्जाकर्णविण्मूत्रविण्नखाः॥ श्लेष्माश्रु दूषिकास्वेदोद्वादशैतेनृणांमलाः ६५ अंत्रं अमति अम्यतेवा अमगतौ॥ पुरीतत् पुरांशरीरंतनोति पुरीतती पुरीतंति एवंरूपाणीत्यूह्यं पुरीतदस्त्रियामितिवाचस्पतिकोशात्पुंस्यपिज्ञेयं द्वे अंत्रस्य

निलकंक्लोममस्तिष्कंगोर्दंकिट्टंमलोऽस्त्रियाम् ६५ अंत्रंपुरीतद्गुल्मस्तुप्लीहापुंस्यथवस्नसा॥ स्नायुःस्त्रियांकालखंडयकृतीतुसमेइमे ६६ सृणिकास्यंदिनीलालादूषिकानेत्रयोर्मलम्॥ नासामलंतुसिंघाणंपिंजूषंकर्णयोर्मलम्॥

आंतडें इतिख्यातस्य॥ गुल्मः गुडयतेऽस्मात् गुडरक्षायां॥ प्लीहा प्लेहति प्लिहगतौ॥ प्लीहा प्लीहानौ एवंरूपाणिउन्नेयानि प्लीहाशब्दष्टाबंतोपि द्वे वामकुक्षिस्थमांसपिंडविशेषस्य॥ वस्नसा वस्तेशरीरं वसआच्छादने॥ स्नायुः स्नाति ष्णाशौचे द्वेअंगप्रत्यंगसंधिबंधनरूपायाः स्नायोः शिराइतिख्यातायाः॥ कालखंडं कालंचतत्खंडंच कर्मधारयः कालेयंकालखंडकइतिरभसः॥ यकृत् यंसंयमंकरोति यमेःसंपदादित्वात्क्विपि मलोपेआगमानित्यत्वात्तुगभावेसाधुः लिंगकार्यानुत्पत्तिर्भिन्नत्वात् द्वे कुक्षेर्दक्षिणभागस्थमांसखंडस्य ६६ सृणिका सरति सृगतौ घृषिभ्यांकिदितिनिः॥ स्यंदिनी अवश्यंस्यंदते स्यंदू प्रस्रवणे॥ लाला लालयते ललइप्सायां भीणिलालायाः स्यंदिनीदंत्यादिः॥ दूषिका दूषयति दुषवैकृत्ये दूषीचदूषिकापिचेतिवाचस्पतिः एकंनेत्रयोर्मलस्य उर्कार पू इतिख्याता॥ सिंघाणमित्येकंनासामलस्य॥ सिंहाणं सिंहानंचेत्यपिपाठौ॥ पिंजूषइत्येकंकर्णमलस्य॥

६५

मूत्रं मूत्र्यते मूत्रप्रस्रावे प्रस्रावः प्रस्रूयते स्रुप्रस्रावे द्वे मूत्रस्य ॥ उच्चारः उच्चार्यते त्यज्यते चरगतौ ॥ अवस्करः अवकीर्यते अधः क्षिप्यते कृविक्षेपे ॥ शमलं शाम्यति श
म्यतेवा ॥ शकृत् शक्नोति शक्यतेवा निःसर्तुं निःसारयितुंवा ६७ पुरीषं पिपर्ति शरीरं पॄपालनपूरणयोः ॥ गूथं गूयते गुङ्शब्दे गुपुरीषोत्सर्गेवा ॥ वर्चस्कं वर्चति वर्च्य
तेवा वर्चदीप्तौ ॥ विष्ठा विनिष्ठते उदरे मूर्धन्यपाठेविष्ठृव्याप्तौ तालव्यांतपाठेतु विट् विशौ एवमूह्यं तत्रेत्थं विशति विशप्रवेशने गूथंपुरीषंवर्चस्कमित्यपिपाठः गूथं
पुंसिक्लीबेच वर्चस्कमपि नघविष्ठायाः ॥ कर्परः कल्पते कृपूसामर्थ्ये ॥ कपालः कंपालयति यद्वा कंपते कपिंचलने कपालोस्त्रीशिरोस्थ्निस्याद्घटादेःशकलव्रजइत्यकः
॥ द्वेशिरोस्थिखंडस्य कपालः पुंसिक्लीबेच ॥ कीकसं कीतिकसति कसगतौ ज्वलादिः अच् कीकसः कृमिजातौस्यात्पुंसिकुल्येनपुंसकं सजातीयगणेगोत्रे देहेविकथितं

मूत्रंप्रस्रावउच्चारावस्करौशमलंशकृत् ६७ पुरीषंगूथवर्चस्कमस्त्रीविष्ठाविशौस्त्रियौ ॥ स्यात्कर्परःकपालोस्त्रीकीकसंकुल्यमस्थिच ६८ स्या
च्छरीरास्थ्निकंकालःपृष्ठास्थ्नितुकशेरुका ॥ शिरोस्थनिकरोटिःस्त्रीपार्श्वास्थनितुपर्शुका ६९

कुलमितिविश्वप्रकाशः कुल्यं कुलेभवं तत्रसाधुरितिवा को
लति कुल्यतेवा कुलसंस्त्याने कुल्यः कुलोद्भवेमान्येकुल्यास्यान्निहितेपिच कुल्यंस्यात्कीकसेस्पष्टेद्रोणीशूर्पामिषेषुच पयःप्रणालीसरितोःकुल्याजीवंतिकौषधावितिविश्वः ॥ अस्थि अस्यते त्रीणिअस्थिमात्रे ६८ कंकालः कमित्यव्ययं सत्वेशिरसिच काल्यति कलविक्षेपे यद्वा कंकते ककिगतौ एकं त्वङ्मांसरहितशरीरास्थिपंजरस्य ॥ सांगा
ङापिंजराइतिख्या० ॥ कशेरुका कंवायुंशृणाति केनशीर्यते यद्वा कशति कश्यतेवा कशशब्दे एकं पृष्ठवंशस्थकणाइतिख्यातस्य ॥ करोटिः कंवायुंरोटते रुटदीप्तौ प्रतिघा
तेच केनरुध्यतेवा एकं शिरोगतास्थिसंघस्य करोटीतिङीषंतोप्यन्यत्र तदेवाह नृकरोटीपरिकरइतिपुष्पदंतकृतशिवमहिम्निज्ञेयमिति ॥ पर्शुका स्पृशति स्पृश्यतेवा स्पृ
शसंस्पर्शने इत्याद्यूह्यं एकंपार्श्वगतास्थि ॥

अंगं अंगति अगिगतौ ॥ प्रतीकः प्रत्येति प्रतीयतेवा इण्गतौ प्रतीकोऽवयवेऽपिस्यात्प्रतिकूलविलोमयोः इत्युक्तत्वात् ॥ अवयवः अवयौति यूमिश्रणे ॥ अपघनः अपहन्यते अपघ
नोंगमितिसाधुः चत्वारिहस्ताद्यवयवस्य ॥ कलेवरं कलेशक्रेमधुराव्यक्तध्वनौवा वरंश्रेष्ठं ॥ गात्रं गाते गाङ्गतौ ष्ट्रन् एतिवा गात्रंगजाग्रजंघादिभागेप्यंगेकलेवर इतिविश्वमे
दिन्यौ ॥ वपुः वपति उप्यतेवा वपुः क्लीबंतनौशस्ताकृतावपि ॥ संहननं संहंति संहन्यतेवा यद्वा संहन्यंतेऽस्मिन् भूतानि ॥ शरीरं शृणाति शीर्यतेवा शृहिंसायां वर्ष्म वर्षति व
र्ष्यतेवा वृषुसेचने ॥ विग्रहः विविधंसुखादिगृह्णाति विविधैर्व्याधिभिर्गृह्यतेवा विग्रहः कायविस्तारेविभागेनारणेस्त्रियामित्यु॰ ॥ ७० ॥ कायः चीयतेऽन्नादिभिः चिञ्च
यने कायः कदेवतेमूर्तौजंघेलक्षस्वभावयोः मनुष्यतीर्थेकायंस्यादित्युक्तत्वात् ॥ देहः दिह्यते दिहउपचये ॥ मूर्तिः मूर्छति मूर्छामोहसमुच्छ्राययोः ॥ तनुः तनोति तन्यतेवा

अंगंप्रतीकोऽवयवोऽपघनोऽथकलेवरम् ॥ गात्रंवपुःसंहननंशरीरंवर्ष्मविग्रहः ७० कायोदेहः क्लीबपुंसोः स्त्रियांमूर्तिस्तनुस्तनुः ॥ पादाग्रंप्र
पदंपादः पदंघ्रिश्चरणोऽस्त्रियाम् ७१ तद्ग्रंथीघुटिकेगुल्फौपुमान्पार्ष्णिस्तयोरधः ॥

तनुर्वपुस्त्वचोरितिहेमः ॥ तनूः ऊङ् पूर्ववत् ॥ द्वादशमूर्तेः ॥ पादा
ग्रं पादस्याग्रं ॥ प्रपदं प्रकृष्टं प्रारब्धंपदं प्रादयोगतेतिसमासः ॥ द्वेअग्रपादस्य ॥ पादः पद्यते पदगतौ पदरुजेतिघञ् पादोबुध्नेतुरीयांशेशैलप्रत्यंतपर्वते ॥ चरणेचमयूखे
च ॥ पत् पद्यतेऽनेन ॥ अंघ्रिः अंहति अनेन अहिगतौ ॥ चरणः चरत्यनेन चरणोस्त्रीबह्वृचादौमूलेगोत्रेपदेऽपिच चतुष्कंचरणस्य पादोंघ्रिरितिपाठेतु अदंतः पदशब्दः ७१ तद्ग्रं
थी तस्यपदःपार्श्वस्थग्रंथी घुटिकेगुल्फावितिसंज्ञकौ घोटतेनया घुटपरिवर्तने ॥ गुल्फौ गलति गल्यतेवा गलअदने घुटिकास्त्री द्विवचनाद्विलंविधीयतेनतुनित्यं द्वेपादग्रंथ्योः पायां
चेघोटेइतिख्या॰ ॥ तयोर्गुल्फयोरधःप्रदेशःपार्ष्णिरित्येकं पृष्यतेनेनपृषुसेचने पार्ष्णिःस्त्रीपुंसयोःपादमूलेस्यात्ध्वजिनीकटावितिरंतिदेवः एकं पादपश्चाद्भागस्य पायाचीटाचइतिख्या॰

जंघा जायते जनिप्रादुर्भावे यद्वा जंघते कुटिलंगच्छति॥प्रसृता प्रसरतिस्म प्रस्त्रियतेस्म प्रकृष्टंसृतंगमनमनयावा द्वे जंघायाः पोटरीइतिख्यातायाः॥जानु जायते॥उ रुपर्व ऊर्णूयते ऊर्णोतेर्णुलोपश्चेतिकुः ऊरोःपर्व॥अष्ठीवत् अतिशयितमस्थियस्मिन् तत्राष्ठीवत्क्लीबेपुंसिच त्रीणि जानुनः गुडघाइतिख्या॰ ७२सक्थि सजजति सज्य तेवा षंजसंगे॥ऊरुः अर्यतेऽनेन ऋगतौ द्वेजानुपरिप्रदेशस्य मांडीइतिख्यातस्य "ऊरोरुपरिभागः सक्थीतिकश्चिद्भेदोदृश्यते" तत्संधिः तस्योरोः संधिः वंक्षणइत्येकं वांक्षति वांक्ष्यतेवा वाक्षिकांक्षायां बाहुलकाद्गुतो ईस्वः॥ गुदं गोदते गुदक्रीडायां यद्वा गूयतेऽनेन गुपुरीषोत्सर्गे इत्याद्युत्या॥अपानं अपानित्यनेन अनप्राणने॥पायुः पातिमलनिःसारणेन पारक्षणे इत्याद्युत्यं त्रीणिविष्ठानिर्गमद्वारस्य पायुरुदंतःपुमान्॥ बस्तिः द्वयोः स्त्रीपुंसोः वसतिमूत्रमत्र यद्वा वस्तेऽनस्थलेवा वसनिवासे वसआच्छा

जंघातुप्रसृताजानूरुपर्वाष्ठीवदस्त्रियां ७२ सक्थिक्लीबेपुमानूरुस्तत्संधिःपुंसिवंक्षणः॥ गुदंत्वपानंपायुर्नाबस्तिर्नाभेरधोद्वयोः ७३
कटोनाश्रोणिफलकंकटिःश्रोणिःककुद्मती॥पश्चान्नितंबःस्त्रीकट्याःक्लीबेतुजघनंपुरः ७४

दनेवा इत्येकंनाभेरधोमूत्राशयस्य॥ ७३॥ श्रोणिफलकं श्रोणिःफलकमिव चर्माकारत्वात् तत्कटइतिज्ञेयं कट्यते कटेवर्षावरणयोः घप्रत्ययः वशोकटोकलिंजेचगजगंडेभृशेकटइतिशाश्वतः इत्येकं॥ कटिः कट्यते कटेआवर- णे कटीतिङीषंतोपि॥श्रोणिः श्रोणति शोणसंघाते श्रोणीइत्यपि॥ककुद्मती ककुदृषांसइवमांसपिंडः सोऽतिशयितोऽस्यां त्रीणिस्त्रीलिंग्यांकट्याः॥स्त्रीकटिः स्त्रियाः कटिः॥तस्याःपश्चाद्भागोनितंबः नितंबति नितंब्यतेवा तंबगतौ अच् यद्वा निभृतंतम्यते कामुकैः तमुकांक्षायां ताम्यति सुरतसंमर्दाद्वा तमुग्लानौ इत्येकं स्त्रीकट्याः पुरः अग्रभागेजघनं ओंटीइतिज्ञेयम् एकं हन्यतइति जघनंस्यान्स्त्रियाःश्रोणिपुरोभागेकटावपि॥ ७४॥ ६ ६

नितंबस्थौ नितंबेनिषतः पृष्ठवंशादधोगर्ते कूपकौ कूपाविव इवेनिकन् कूपकेगुणवृक्षेस्यात्तैलपात्रेकुकुंदरेइतिहैमः ॥ कुकुंदरे भवतः कुंभूमिंदरयति कुंदरं कुत्सितंकुंदरं ईष त्कुंदरमत्रेतिवा यद्वा स्कुद्यते कामिना स्कुदिआप्रवणे कुकुंदरे द्वयहीने द्वाभ्यांस्त्रीपुंभ्यां क्लीबत्वंतु अनित्यं अकारादिरपि इत्येकंपृष्ठवंशाधोगर्तयोः ॥ स्फिचौ स्फायेते स्फायीस्फो बाहुलकात्डिच् ॥ कटिप्रोथौ कट्याः प्रोथौमांसपिंडौ प्रोथति प्रोथृपर्याप्तौ कटीप्रोथाविति नामद्वयंवा स्त्रियांस्फिचौ कटीप्रोथौ कटिप्रोथौचपूलकाविति रभसः प्रोथमश्वघोणाध्वगयोः कट्यामितिहैमः द्वे कटिस्थमांसपिंडयोः टिराँनिरव्यातयोः ॥ वक्ष्यमाणयोः भगशिश्नयोः उपस्थइत्येकं उपतिष्ठते उपस्थः शेफसिक्रोडे तथा मदनमंदिरइतिविश्वमेदिन्यौ ७५ भगं भज्यते भजसेवायां स्वनोघचेतिघिञ्करणात् भजेरपिघः ॥ भगंश्रीयोनिवीर्येच्छाज्ञानवैराग्यकीर्तिषु महात्म्येश्वर्ययत्नेषुधर्मेमो

> कूपकौतुनितंबस्थौद्वयहीनेकुकुंदरे ॥ स्त्रियांस्फिचौकटिप्रोथावुपस्थोवक्ष्यमाणयोः ७५ भगंयोनि
> द्वयोः शिश्नोमेढ्रंमेहनशेफसी ॥ मुष्कोंडकोशोवृषणः पृष्ठवंशाधरेत्रिकम् ७६

क्षे: यनास्वाविति विश्वमेदिन्यौ ॥ योनिः यौति यूमिश्रणे ॥ द्वयोरितियोनिनान्वेति योनिः स्त्रीपुंसयोश्चस्यादाकरेस्मरमंदिरइतिविश्वः द्वेस्त्रीणामुपस्थस्य ॥ शिश्नः शशति शशप्लुतगतौ शिनोतिवा शिञ्निशाने ॥ मेढ्रं मेहंत्यनेन मिहसेचने मेहनंमूत्रशिश्नयोः ॥ शेफः शेते रेतः पाते शेपइत्यपि चत्वारिशिश्नस्य ॥ मुष्कः मुष्णातिरेतः मुषस्तेये मुष्कोमोक्षकवृक्षेस्यात्संघातेवृषणेऽपिच ॥ अंडकोशः अंडयोः कोशः मूर्धन्यांतोऽपि वृषणः वर्षति वृषुसेचने त्रीणिअंडकोशस्य आंडकुली इतिरव्यातस्य ॥ पृष्ठवंशाधरे अधोभागे त्रिकं त्रयाणांसंघः त्रिरास्थाभर्यादितिमित्यर्थः एकं माकडहाडइतिरव्यातस्य ७६ ७ ७

पिचंडः पिचंडोजठरेप्रोक्तःपशोरवयवेपिचेतिहैमः पिचिंडइत्यपि॥ कुक्षिः कुष्यते निष्कास्यतेमलोऽस्मात् कुषनिष्कर्षे क्सि प्रत्ययः॥ जठरं जायतेऽजंतुर्मलोवा॥ जठरोनस्त्रियांकुक्षौवृद्धकर्कटयोस्त्रिषु॥ गुरुचरणास्तु जमत्याहारं जठरं॥ उदरं उद्गृणाति ऋगतौ इत्यांद्यूल्यं उदरंतुंदरणयोरितिहैमः॥ तुंदं तुदति तुदव्यथने यद्वा तर्णोस्यन्तं. तृणुअदने पंचजठरस्य तत्रपिचंडकुक्षीपुमांसौ॥ स्तनः स्तनति कथयति यौवनोदयं स्तन्यते शब्द्यतेवा कामुकैः स्तनशब्दे॥ कुचः कुचते कुचसंकोचे इगुपधेतिकः द्वेउरोजस्य॥ चूचुकं चूष्यते पीयते चूषपाने चूचुइत्यव्यक्तंकायतिवा कुचस्याग्रंचूचुकोनाकुचाननमितिरत्नकोशः द्वयंस्तनाग्रस्य॥ क्रोडं क्रुडयते क्रुडवास्येदने क्रोडः कोलेशनौक्रोडमंकेइतिहैमः क्रोडः शनौशंकरेनानसुमानंकरस्त्रसोरितिविश्वः॥ भुजांतरं भुजयोरंतरं तत्रक्रोडंनापुंसि नत्रापितुनपुंसकस्त्रियोः ७७

पिचंडकुक्षीजठरोदरंतुंदंस्तनौकुचौ॥ चूचुकंतुकुचाग्रंस्यान्ननाक्रोडंभुजांतरम् ७७ उरोवत्संचवक्षश्चपृष्ठंतुचरमंतनोः॥ स्कंधोभुजशिरोंसो ऽस्त्रीसंधीतस्यैवजत्रुणी ७८

उरः इयर्ति ऋगतौ उरोवक्षसिमुख्येस्यादितिहैमः॥ वत्सं वदतिसाम र्थ्यं वदव्यक्तायांवाचि वदस्थैर्येवा वत्सः पुत्रादिहर्षयोरित्युक्तत्वात् पुत्रादौतर्णकेवर्षेवत्सो वत्संतुवक्षसीतिरुद्रः॥ वक्षः वक्षति वक्षसंघाते पंचवक्षसि॥ तनोः शरीरस्यचरमंपश्चाद्भागः पृष्ठमित्येकं पृष्यतेपृषुसेचने पृष्ठंचरमपात्रेऽपिदेहस्यावयवांतरे॥ स्कंधः स्कंद्यते स्कुदिरूपतिशोषणयोः स्कंधः प्रकांडेकायेऽसैविज्ञानादिषुपंचसु नृपेसमूहेव्यूहेचेतिहैमः॥ भुजशिरः भुजस्यअंसः अस्यतेसमाहन्यते भारादिना अंससमाघातेच यद्वा अमति अम्यतेवा अमगतौ अंसः स्कंधेतिभारेस्यादितिहैमः श्रोणिभुजशिरसः खादाइतिरव्यालस्य॥ तस्यैवस्कंधस्यैवसंधी जत्रुणी जत्रुवाचकौपकं क्लीबं ७८

७ ७ ७ ७ ७

बाहुमूलं बाहोर्मूलं ॥ कक्षः कष्यते कषहिंसायां कक्षः स्यादंतरीयस्य पश्चादंचलपल्लवे स्पर्धापदेचदोर्मूलेवक्षोवीरुत्तृणेषुच द्वे कक्षस्य ॥ तयोः कक्षयोरधः प्रदेशः पार्श्वमितिज्ञे यम् ॥ एकंनाम स्पृश्यते स्पृशस्पर्शने ॥ मध्यमं मध्येभवं ॥ अवलग्नं अवलग्यतेस्म लगेसंगे अवलग्नोस्त्रियांमध्येत्रिषुस्याल्लग्नमात्रके ॥ मध्यः मध्योशरीरस्यभवे यद्वा मां शोभांधत्तेसौ मध्यंविलग्नेनस्त्रीस्यान्न्यायेंतरेधमेत्रिषु ॥ त्रीणि देहमध्यस्य माज कंबर इतिख्यातस्य अस्त्रीत्यनेनत्रयाणामन्वयः परौभुजबाहू द्वौशब्दौ हयोः स्त्रियांपुं सिचज्ञेयौ ७९ भुजः भुज्यतेऽनेन भुजपालनाभ्यवहारयोः यद्वा भुजति भुजोकौटिल्ये वाहइत्यपि तत्रेत्थं वाहने वाहुप्रबलं वाहोश्वभुजयोः पुमानितिदामोदरः वाहो बाहुरितिस्मृतइतिदेशीकोशः ॥ प्रवेष्टः प्रवेष्टते वेष्टवेष्टने ॥ दोः दाम्यत्यनेन दमउपशमे दोर्दोषाचभुजोबाहुः पाणिर्हस्तः करस्तथेतिधनंजयः स्त्रियांतु भुजावाहे स्यातां ॥ शे

बाहुमूलेउभेकक्षौपार्श्वमस्त्रीतयोरधः ॥ मध्यमंचावलग्नंचमध्योऽस्त्रीद्वौपरौहूयोः ७९ भुजबाहूप्रवेष्टोदोः स्यात्कफोणिस्तुकूर्परः ॥ अस्योप रिप्रगंडः स्यात्प्रकोष्ठस्तस्यचाप्यधः ८० मणिबंधादाकनिष्ठंकरस्यकरभोबहिः ॥

षेत्यपिटाबंतः प्रतिपदोक्तधनंजयकोशाद्वर्तते इतिचत्वारिभुजस्य ॥ कफो णिः कंखुरवंस्फोरयति स्फुरस्फोरणे संचलनेच पृषोदरादिः यद्वा केनसुखेनफणति स्फुरतिवा फणगतौ स्फुरसंचलनेवा ॥ कफोणिः कफणि द्वयोरितिशब्दार्णवः ॥ कूर्परः कु रति कुरशब्दे क्विप् पिपर्ति पृपालनपूरणयोः पचाद्यच् कूर्चासोपरश्चइत्याद्युक्तं कफोणिः कूर्परोरत्नेपृष्ठमितिनाममाला द्वे कोपरइतिख्यातस्य ॥ अस्यकूर्परस्योपरि ऊर्ध्वे प्रगंड इत्येकं ॥ प्रत्यासन्नोगंडः तस्यकूर्परस्याधोभागेप्रकोष्ठइत्येकं ॥ प्रकुष्यतेऽनेन कुषुलादन्तं कुषनिष्कर्षे प्रकोष्ठमंतरंविद्यादरत्निमणिबंधयोरितिकात्यः प्रकोष्ठोमणिबंधेस्यात्कूर्प रस्योत्तरेऽपिच नृपकक्षांतरेऽपिस्यात् ८० पाणिप्रकोष्ठसंधिर्मणिबंधः ॥ मणिर्बध्यतेऽत्र बंधबंधने तंमर्यादीकृत्य कनिष्ठापर्यंतंकरस्यतुंदिलोबहिर्भागः करभइतिज्ञेयं एकं कृणो ति किरत्यनेनवा कृहिंसायां कृविक्षेपेवा अभच्प्रत्ययः करेभाति भादीप्तौ करभांमणिबंधादिकनिष्ठांतोष्टुनत्सने ॥

पंचशारवः पंचशारवाइवांगुलयोऽस्य॥शयः शेतेऽस्मिन् शमइत्यपिपाठांतरं तत्रेत्थं शाम्यतिकंडूरनेन शमुउपशमे॥पाणिः पणायत्यनेन पणव्यवहारे पण्यतेऽनेनवा पाणिः शमः शयोहस्तइत्यमरमाला त्रीणिकरस्य॥तर्जनी तर्ज्यतेऽनया तर्जभर्जने॥प्रदेशनी प्रदिश्यतेऽनया दिशअतिसर्जने ल्युट् प्रदेशिनीत्यपिपाठः तत्रेत्थं प्रदिशतिप्रदेशो स्त्यस्यावा द्वे अंगुष्ठसमीपांगुल्याः॥८१ अंगुली अंगति अभिगतौ यद्वा अंगुंपाणिपादमवयवंलातिवा अंगुलस्त्वयवोमतइत्यमरदत्तः अंगुलोनायवमानमितिवाचस्पतिः॥ करशारवा करस्य शारवाइव द्वे अंगुलीमात्रस्य॥ताः अंगुल्यः वक्ष्यमाणसंज्ञाभिरूढाः॥अंगुष्ठः अंगुष्ठशब्दोऽगवाची अंगोपाणौतिष्ठति पुंसि तर्जनी पूर्वमुक्तापिसंख्या प्रदर्शनार्थंपुनरुक्ते ति नदोषभाक्॥मध्यमा मध्येभवा देहमध्येमध्यदेशेमध्यमाकर्णिकांगुलिः राकारजस्वलाचापीतिहैमः॥अनामिका ननामग्रहणंयोग्यमस्याः ब्रह्म

पंचशारवःशयःपाणिस्तर्जनीस्यात्प्रदेशनी ८१ अंगुल्यःकरशारवाःस्युःपुंस्यंगुष्ठःप्रदेशिनी॥मध्यमानामिकाचापिकनिष्ठाचेतिताःक्रमा
त् ८२ पुनर्भवःकररुहोनरवोऽस्त्रीनरवरोऽस्त्रियाम्॥प्रादेशतालगोकर्णास्तर्जन्यादियुतेतते ८३

णोनयाशिरश्छेदनात् अतएवास्यांपवित्रीक्रिय ते॥कनिष्ठिका अत्यल्पा कनिष्ठोऽल्पेयुजेयूनिकनिष्ठात्वंतिमांगुलावितिहेमचंद्रः क्रमेणएकेकं॥पुनर्भवः पुनर्भवति पुनर्नवइतिवापाठः॥कररुहः करेरोहति॥नरवः नरवमस्य यद्वा नरवनति नरवन्यनेवा॥नरवोऽस्त्रीक्लीबयोःशक्तोनरवरेपुंनपुंसकं नरवरः नरवंराति नरवरंत्रिष्वित्यमरमाला चत्वारिनरवस्य॥ तर्जनीयुतेंगुष्ठेततेवि स्तृतेप्रादेशः स्यात् प्रदिश्यते दिशअतिसर्जने तत्रेत्थं प्रादेशोदेशमात्रेचतर्जन्यंगुष्ठसंमिते एवंच मध्यमायुतेंगुष्ठेविस्तृतेतालःस्यात् तलत्यत्र तलप्रतिष्ठायां तत्र तालःकर तलेंगुष्ठमध्यमाभ्यांचसंमिते गीतकालक्रियामानेकरस्फालेद्रुमांतरे॥अनामिकायुतेंगुष्ठेतते गोकर्णःगोःकर्णइव गोकर्णोश्वतरेऽपिस्यान्मृगसर्पगणांतरे अंगुष्ठानामिकोन्माने

गोकर्णीमूर्विकोषधौ ॥ इत्येवंतर्जन्यादिसहितेविस्तृतेंगुष्ठेक्रमेणैवैकंज्ञेयं ८३ कनिष्ठयासहविनतेंगुष्ठेविनस्तिः वितस्यंति वितस्यतेवा तस्त उपक्षये ॥ द्वादशांगुलः द्वादश अं गुलयः प्रमाणमस्य प्रमाणेद्वयसित्मात्रच् द्विगोर्नित्यमितिलुक् तत्पुरुषस्यांगुलेरित्यच् द्वे माहृच्यर्याद्वितस्तिः पुमान् स्त्रियामितिसरूपालः ॥ चपेटः चपति चपसांत्वने एटनि इत्यगतौ चपश्चासाविटश्च चर्पटइत्यन्यत्र चर्पटः स्फारविपुलेचपेटेचर्पटेपिचेतिमेदिनी विश्वप्रकाशौ ॥ प्रतलः प्रतलति तलप्रतिष्ठायां तलंस्वरूपाधरयोः खड्गमुष्टिचपे टयोरितिविश्वः प्रतलंपातालभेदे 'पातालभेदेप्रतलंइतिपाठश्छंदोयोग्यः' नतांगुलिकर पुमान् ॥ प्रहस्तः प्रसृतोहस्तः श्रीणिविस्तृतांगुलौपाणौ ८४ वामदक्षिणौ द्वौप्रतलौ प्रतनौविस्तृततलौ अत्र संहतौ मीलितौरस्तः चेत् संहतलः स्यात् संहतंसघट्टलानि सिंहतलइतिपाठांतरं तत्र सिंहस्येवतलमत्र संहतलः प्रतलश्चेतिनामद्वयंवा तत्रसंहतलश्च

अंगुष्ठेसकनिष्ठेस्याद्वितस्तिर्द्वादशांगुलः ॥ पाणौचपेटप्रतलप्रहस्ताविस्तृतांगुलौ ८४ द्वौसंहतौसंहतलप्रतलौवामदक्षिणौ ॥ पाणिर्निकु ब्जः प्रसृतिस्तौयुतावंजलिः पुमान् ८५ प्रकोष्ठेविस्तृतकरेहस्तोमुष्ट्यातुबद्धया ॥

तलावित्यविसर्गपाठः ॥ निकुब्जः नितरांकुब्जः पाणिश्चेत्प्रसृतिःस्या त् प्रसृतइत्यपिपाठः तत्र प्रकृष्टंसृतमस्य प्रसृतः सप्रसारेस्यात् विनीतेवेगितेत्रिषु अर्धांजलौनुपुल्लिंगो जंघायांप्रसृतामतेतिमेदिनीकोशात् एकं ॥ द्वौ द्वौ प्रसृतीसंह तौचेदंजलिरित्येकंपुंसि अज्यतेऽनेन अंजूव्यक्तादौ अंजलिस्तुपुमान् हस्तसंपुटेकुडवेऽपिच ८५ विस्तृतकरे विस्तृतः करोयत्र ॥ प्रकोष्ठेकूर्पराधोभागेहस्तइतिप्रोक्तंप्र म हसति हस्यतेवानेन हसहसने हस्तःकरेकरिकरेप्रकोष्ठेसकरेऽपिच ऋक्षेइत्युक्त० ॥ अयंचतुर्विंशत्यंगुलपरिमितोज्ञेयः सतुबद्धयामुष्ट्यायुक्तश्चेत् रत्निरित्येकम् मु ष्यतेऽनया मुषस्तेये यद्वा मुष्णाति भूच्छाति अर्यतेऽनेनवा रत्यरत्नीस्त्रियौबद्धमुष्टितनांगुलीइत्यमरमाला ॥

निष्कनिष्ठेन निर्गताकनिष्ठायस्मात्तेनमुष्टिनोपलक्षितोहस्तः अरत्निरित्येकं ॥ सरत्निः स्त्रियांपुंसिचं नारत्निः कफणोहस्तेप्रकोष्ठेविनतांगुल्याविनिरुद्धविश्वप्रकाशौ ॥ मुष्ट्या मुष्टिनेतिनिर्देशेनमुष्टिर्द्वयोरितिज्ञातव्यं ८६ तिर्यकृततयोः विस्तृतयोः करसहितयोर्बाह्वोरंतरं व्यामः विशेषेण अम्यते नेन अमगतौ एकं ऊर्ध्वविस्तृतदोष्पाणि नृमाने दोषौचपाणीच तत् ऊर्ध्वविस्तृतंदोष्पाणियेन सतादृशोना तस्ययन्मानंतत्र पौरुषमित्येकं पुरुषः प्रमाणमस्य त्रिषु पौरुषोनदः पौरुषीनदी पौरुषंसरः ८७ कंठः कणति कण शब्दे यद्वा कंठते कठिशोके कंठोगलेसन्निधानेध्वनौमदनपादपे इतिविश्वः समीपगलशब्देषुत्रिषुकंठविदुर्बुधाइतिशाश्वतः ॥ गलः गलति गलअदने गलः कंठेसर्जरसे इ-त्युक्तत्वात् ईग्रीवाग्रभागस्य गोंकनली गोंकटीइतिख्यातस्य ॥ ग्रीवा गीर्यते नया निपातनात्साधुः ॥ शिरोधिः शिरोधीयते स्यां कर्मण्यधिकरणेचेतिकिः ॥ कंधरा कंशिरोधा

सरत्निःस्यादरत्निस्तु निष्कनिष्ठेनमुष्टिना ८६ व्यामोबाह्वोःसकरयोस्ततयोस्तिर्यगंतरम् ॥ ऊर्ध्वविस्तृतदोष्पाणिनृमानेपौरुषंत्रिषु ८७ कंठोगलोथ ग्रीवायांशिरोधिःकंधरेत्यपि ॥ कंबुग्रीवात्रिरेखासाऽवटुर्घाटाकृकाटिका ८८ वक्त्रास्येवदनंतुंडमाननंलपनंमुखं ॥

रयति इत्याद्यूह्यं कंधरोवारिवाहेस्याद्ग्रीवायांकंधरामता श्रोणिमानइतिख्यातस्य शिरोधिरपिस्त्री साग्रीवा ॥ त्रिरेखा तिस्रोरेखायस्यां कंबुग्रीवास्यात् एकं कंबुरिव शंखवद्ग्रीवा ॥ अवटुः अवस्खलति टलवैक्लव्ये इत्याद्यूह्यं ॥ घाटा घाटयति घात्यतेवा घटसंघाते ॥ कृकाटिका कृकं कंठमटति अटगतौ श्रोणिग्रीवाशिरःसंधेः पश्चाद्भागस्य ग्रीवायामुन्नतभागस्य घाटीइतिख्यातस्येतिकेचित् तत्रावटुः पुमान् ८८ वक्त्रं उच्यते नेन वचभाषणे वक्त्रमास्येछंदसीतिहेमचंद्रः ॥ आस्यं आस्यंदते अन्नादिनाप्रस्रवति अस्यंद्यतेवा अन्नादिना-द्रवीक्रियते स्यंदूप्रस्रवणे अन्येष्वपीतिडः यद्वा अस्यंतेवर्णायेन अस्यतेग्रासोवाऽस्मिन् असक्षेपणे बाहुलकात्करणेधिकरणेण्यत् मुखंमुखांतरालंचद्वयमास्यमितीरितं इतिशाश्वतः आस्यंमुखेचतत्मध्यस्तद्भवेचस्त्रियांस्थितौ ॥ वदनं वदंत्यनेन वदव्यक्तायांवाचि ॥ तुंडं तुंडति तुडितोडने ॥ आननं आअनंत्यनेन अनप्राणने ॥ लपनं लप्यते नेन लपव्यक्तायांवाचि ॥ मुखं खन्यते नेन खनुअवदारणे डित् खनेर्मुट् चोदात्तइत्यच् धातोर्मुडागमः मुखमुपायेप्रारंभेश्रेष्ठेनिःसरणास्ययोरितिहैमः सप्तमुखस्य ॥

घ्राणं घ्रायतेनेन घ्रा गंधोपादाने घ्राणंक्लीबंनासिकायांघ्रानेस्याद्वाच्यलिंगकं घ्राणंगंधवहानासानसानस्याच्चनासिकेतिसाहसांकः॥ गंधवहा वहति वहप्रापणे गंधस्यवहा स्याद्गं-
धवहानासायांपुल्लिंगेमातरिश्वनि॥ घोणा घोणति अनया घुणभ्रमणे॥ नासा नासतेनया णासृशब्दे नासातुनासिकायांचद्वारोर्ध्वदारुणिस्त्रियां॥ नसा नस्येत्यपि॥ नासि
का नासेण्वुल् कुल्यागंधवहाघोणाघ्राणंनासाचनासिकेतिकात्यः पंचनासिकायाः ८९ ओष्ठः उष्यते उष्णाहारेण उषदाहे॥ अधरः नध्रियते धृङ् अनवस्थाने अधरस्त्व
पुमानोष्ठेहीनेनूर्ध्वेचवाच्यवत्॥ रदनच्छदः रदनाश्छाद्यंतेऽनेन छदसंवरणे पुंसिसंज्ञायामितिघः छादेर्घेद्वितिन्ह्रस्वः॥ दशनवाससः दशनानांवाससीवावरकत्वात् चत्वारि-
ओष्ठस्य॥ ओष्ठाभ्यांसहितावधरौ केचिदुपरिवर्त्योष्ठः अधोवर्त्यधरइतिमन्वते तदयुक्तं अधरोष्ठः बिंबोष्ठीत्यादिप्रयोगदर्शनात्॥ चिबुकं चीव्यति चीव्यतेवा चीवृआ

क्लीबेघ्राणंगंधवहाघोणानासातुनासिका ८९ ओष्ठाधरौतुरदनच्छदौदशनवाससी॥ अधस्ताच्चिबुकंगंडौकपोलौतत्पराहनुः ९० रदनादशना
दंतारदास्तालुतुकाकुदम्॥

दानसंवरणयोः चिनोतिशोभांवा चिबुःस्याच्चिबुकंतथेतिनिगमः एकं अधस्तादधराधोभागे॥ गंडः गंडति गडिवदनैकदेशे गंडः -
स्यात्पुंसिखड्गिनि॥ कपोलः कंपते कपिचलने कंस्मरंपोलतिवा पुलमहत्वे द्वेकपोलस्य गालइतिख्याः॥ तत्रापिनेत्रकपोलमध्यदेशोगंडइतिग्रंथांतरम्॥ तत्परा ताभ्यांक
पोलाभ्यांपराचिबुकस्याधोहनुरित्येकं हंति हनुर्हट्टविलासिन्यांनृत्यारंभेगदेस्त्रियां हनुः पुंस्यपि प्रायःस्त्री ९० रदनः रद्यते दश्यतेचानेन रदविलेखने दंशादशने दाम्य-
ति दमुउपशमे दंतोद्विकदके कुंजेदशनेथौषधौस्त्रियाम्॥ रदः रदति चत्वारिदंतस्य॥ तालु तालयति तलप्रतिष्ठायां॥ काकुदं काकुर्जिव्हाउद्यतेनुद्य-
तेवास्मिन् अनेकार्थत्वाद्वदिरुत्क्षेपणेवर्तते घञर्थेकः पृषोदरादिः ईषत्ककुदंवा कुङ्शब्दे यद्वा निम्नेषंककुदंशिरः ककुदेभवं तत्रभवइत्यण् द्वेतालुनः॥

रसज्ञा रसंजानाति ज्ञाअवबोधने॥ रसना रसयति रसआस्वादने यद्वा रसयंत्यनया रसानि रसशब्दे बहुलमन्यत्रापीतियुच् तालव्या अपिदंत्याश्चेत्यादौ जिव्हायांरसनानथेत्युक्तेः रसनाशब्दोदंत्यतालव्यमध्यः रसनमितिक्लीबमपि रसनंस्वेदनेध्वनौ जिव्हायांतुनपुंसिस्यादितिमेदिनी॥रसनंतुध्वनौस्वादेरसज्ञारास्नयोःस्त्रियामितिरभसश्च॥ जिव्हा लेढि लिहंत्यनयावा लिहआस्वादने औण्यादिकः त्रीणिजिव्हायाः॥औष्ठद्वयस्यसव्यापसव्यौप्रांतौसृक्किणीस्यातां सृजति लालादि प्रांतावोष्ठस्यसृक्किणीतिक्लीबकांडेःमरद त्तः ईबंतस्यस्त्रियामेकवचनं नांतस्यक्लीबेवाद्विवचनमेतत् सृक्किइति इदंतस्यक्लीबेद्विवचनंवा सृक्किण्यांसृक्किसृक्वचेतिशब्दभेदात् सृक्केतिनांतस्यक्लीबेसृक्कणीतिपाठः कवयुक्तमितिमतेतु यथासृक्किणीस्त्रियाम् सृक्किनांतमिदंतंच सृक्केतिनांतं सृक्व सृक्कमदंतंचेत्यत्र एकमोष्ठांतयोः ९१ ललाटं ललनं ललईप्सायाम् लडविलासेवा डल-

**रसज्ञारसनाजिव्हाप्रांतावोष्ठस्यसृक्किणी ९१ ललाटमलिकंगोधिरूर्ध्वेदृग्भ्यांभ्रुवौस्त्रियौ॥कूर्चमस्त्रीभ्रुवोर्मध्यंतारकाक्ष्णःकनीनिका ९२**

योरेकत्वम् ललेविलासमीप्सांवा अटति अटगतौ ललतिवा अलिकं अलति अल्यतेवा अलभूषणादौ अलीकमहितेपीतिकात्यः अलीकं न्हस्वमध्यामितिराजदेवः॥ गोधिः गुध्यते गुधपरिवेष्टने गावोनेत्रेधीयतेयस्मिन् पुंस्यप्ययं गोधिभालौमहाशंखइतित्रिकांडशेषात् त्रीणिभालपट्टस्य॥ दृग्भ्यांऊर्ध्वेउपरितनौभ्रुवौएकं भ्रम ति भ्रमुचलने यद्वा भ्राम्यति एकंनेत्रोपरिभागस्थरोमराशेः॥ भ्रुवोर्मध्येकूर्चइत्येकं कुरति कुर्यतेवा कुरशब्दे कूर्चमस्त्रीभ्रुवोर्मध्येकत्थनश्मश्रुकैतवे अक्ष्णःकनीनि कामध्यगतकृष्णामंडलंतारकेत्युच्यते एकं तारयति तॄप्लवनादौ तारकोदेत्यभित्कर्णधारयोर्नद्वयोर्दृशि॥ कनीनिका कनति कनीदीप्तौ कनीनिकायाम्दृशेचपुमान्त्रा तारितुत्रिषु कनीनिकातारकेक्ष्णःस्यात्कनिष्ठांगुलावपीत्युक्तत्वात् ९२

छ छ छ

लोचनं लोच्यतेऽनेन ॥ नयनं नीयतेनेन णीञ् प्रापणे नेत्रंमथिगुणेवस्त्रभेदेमूलेद्रुमस्यच रथेचस्त्र षिनद्यांचरथनाभ्यांचयोषिति ॥ नेत्रं ॥ ईक्षणं ईक्ष्यतेनेन ईक्षदर्शने ईक्षणंदर्शनेदृशीनिहैमः ॥ चक्षुः चष्टे चक्ष्यतेनेनवा ॥ अक्षि अश्नुतेऽनेन अशूव्याप्तौ यद्वा अक्षति अक्षूव्याप्तौ ॥ दृक् पश्यति दृशिर्प्रेक्षणे यद्वा दृश्यतेनया सं पदादिः ॥ दृष्टिः दृष्टिर्ज्ञानेक्ष्णिदर्शने इतिहेमचंद्रः अष्टनेत्रस्य ॥ अस्रु अस्यति अश्नुतेवा ॥ नेत्रांबु नेत्रयोः अंबु ॥ रोदनं रुद्यते रुदिर् अश्रु विमोचने ॥ अस्रं अस्रः कोणेकचेपुंसिक्लीबमश्रुणिशोणिते दंतमध्यं अंत्यंतालव्यमध्यं अस्रमदंतं दंत्यमध्यं तालव्यमपि पंचनेत्रोदकस्य १३ नेत्रयोरंतौ अपांगौस्तः एकं अपांगति अ गिगतौ अपकृष्टानि अंगान्यस्माद्वा अपांगस्त्वंगहीनेस्यान्नेत्रांतेतिलकेपिचेतिविश्वः ॥ अपांगदर्शनंकटाक्षः स्यात् अपांगेनदर्शनं कटावतिशयितौ अक्षिणी

> लोचनंनयनंनेत्रमीक्षणंचक्षुरक्षिणी ॥ दृग्दृष्टीचास्रुनेत्रांबुरोदनंचास्रमश्रुच १३ अपांगौनेत्रयोरंतौकटाक्षोऽपांगदर्शनम् ॥ कर्णशब्द
> ग्रहौश्रोत्रंश्रुतिःस्त्रीश्रवणंश्रवः १४ उत्तमांगंशिरःशीर्षं मूर्धानामस्तकोऽस्त्रियां ॥

यत्र. कटंगंडंअक्षतिवा अक्षूव्याप्तौ कर्मण्यण् एकं ॥ कर्णः कीर्यते शब्दग्रहणायक्षिप्यते यद्वा कीर्यते शब्दोस्मिन् किरतिशरीरेस्त्रस्तंवा कृविक्षेपे औणादिकः यद्वा कर्णयति कर्णभेदने दंतः कर्णः पृथासुतेज्येष्ठस्त्रवणालिंगस्त्र तायपि ॥ शब्दग्रहः शब्दोगृह्यतेनेन करणेअप् ॥ श्रोत्रं श्रूयतेऽनेन श्रुश्रवणे ॥ श्रुतिः श्रूयतेऽनया स्त्रियांक्तिन् ॥ श्रवणं श्रवणंतुश्रुतौकर्णेनक्षत्रेनपुंसकम् ॥ श्रवः षट् कर्णस्य १४ उत्तमांगं उत्तमंचतदंगंच सन्महदितिसमासः ॥ शिरः श्रीयतेउष्णीषादिना श्रयतेःस्वांगेशिरः किच्चेत्यसुन् शिरःप्रधानेसेनाग्रेशिखरेमस्तकेपिचेत्यु क्तत्वात् ॥ शीर्षं कुमारशीर्षयोर्णिनिरितिज्ञापकात् शिरःशब्दस्यशीर्षादेशः ॥ मूर्धा मुह्यत्यस्मिन्नाहतेवा मुहवैचित्ये ॥ मस्तकः मस्यतेस्म मसीपरिणामे परिमाणेवा क्तः स्वार्थेकः ना पुंसि पंचशिरसः ॥

चिकुरः चीतिअव्यक्तंकुरति कुरशब्दे चिकूरइत्यपि कुंतलामूर्धजास्त्वस्त्राश्चिकूराश्चिकुराः कचाइतिदुर्गः॥कुंतलः कुंतंकुंतनाग्राकारंलाति कुंतलश्चषकेवालेयवेनाभू-
म्निनाह्वृति इत्यक्त०॥वालः वलति वलप्राणने वल्यतेःवरुध्यतेवा वालोनाकुंतलेःश्वस्यगजस्यापिचवालधौ वाच्यलिंगेभवेदज्ञेन्होबेरेपुंनपुंसकम् अलंकारांतरेभे-
ध्येवालीवालान्तुटौस्त्रियामितिविश्वप्रकाशः॥कचः कच्यते कचबंधने कचत्यात्मानंवा कचःशुष्कव्रणेकेशेबंधेपुंत्रेचगीष्पतेः इत्युक्त०॥कचाकरेणवामितिहेमः॥केशः
क्लिश्यते क्लिशबंधने क्लिशउपतापेवा क्लिश्नातिवा क्लिशविबाधायां केशिरसि शेतेवा कस्य शिरसईशोवा केशः स्यात्पुंसिवरुणेन्होबेरेकुंतलेपिचेत्यक्तत्वात्॥शिरोरु
हः शिरसिरोहति षट्केशस्य १५ कैशिकं केशानांसमूहः॥एवमपिकेश्यं इतिह्र तद्वृंदे तेषांवृंदंतस्मिन्॥अलकाः अलंति अल्यंतेवा अलभूषणादौ अलकाकुबेरपु

चिकुरः कुंतलोवालः कचः केशः शिरोरुहः॥१५॥ तद्वृंदे कैशिकं केश्यमलकाश्चूर्णकुंतलाः॥ तेल
लाटे भ्रमरकाः काकपक्षः शिखंडकः १६ कबरी केशवेशोः थ धम्मिल्लः संयताः कचाः॥

र्यामस्त्रियांचूर्णकुंतले इत्य०॥चूर्णकुंतलाः चूर्णस्यंकर्चूरादिक्षोदस्यकुंतलाः हेकुटिलकेशानां तेअलकाः ललाटेभ्रमरकाः स्युः भ्रमराइव भ्राम्यंतिवा अथभ्रमरकोभृंगे
गेरिकेचूर्णकुंतले एकं॥काकपक्षः काकस्यपक्षइव॥शिखंडकः शिखायाअंडइव शिखंडकशिखंडिकाचितिवाचस्पतिस्मृतौ शिखंडोबर्हचूडयोरितिमेदिन्यां हेकुमारचूडा
याः १६ कबरी कूयते कुङ्शब्दे कंशिरोवृणोत्याच्छादयति कवरंलवणाम्लयोः इत्यक्त० कबरीकेशविन्यासशाकयोरितिहेमः॥केशवेशः केशानांवेशः मार्जनाबंधविशेषः
हेकेशबंधरचनायाःकबरीस्त्री॥संयताः मौक्तिकदामादिबद्धाः कचाः केशसमूहोधम्मिल्लः स्यात् एवं धमति धमध्मानेसौत्रः मिलति मिलसंगमे धम्चासौमिल्लश्च बुचडाइतिख्या०

शिखा शेते शिखाशाखाबर्हिचूडालांगलिक्यग्रमात्रके चूडामात्रेशिफायांच ज्वालायांप्रपदेपिच ॥ चूडा चूडयते चूडसमुच्छ्राये चूडाशिखाग्रयोरित्युक्तत्वात् बाहुमूपावल-
म्योश्चेनिर्हेमः ॥ केशपाशी केशानांपाशः गौरादिः त्रीणिशिरोमध्यस्थचूडायाः ॥ सटा सटति षट् अवयवे सटाजटाकेसरयोः कोटीरस्तु सटाजटेतिरभसः ॥ जटा जायते ज
यतेवा जनेष्टन्लोपश्च यद्वा जटति जट संघाते जटालग्नकचेमूलेमांस्यांमुं सिपुनर्जटी द्वेव्रतिनःशिखायां १७ वेणिः वेणति वेणीसेतुप्रवाहयोरित्युक्तत्वात् वेणीत्यपि ॥
प्रवेणी प्रवेणीस्त्रीकुथावेण्योरितिमेदिनी प्रवेणिरित्यपि द्वेसर्पाकाररचितकेशवेशस्य ॥ शीर्षण्यः शिरसिभवः शिरस्यः पूर्ववत् द्वेविशदेकचे कचादित्यर्थप्रधानोनि

शिखाचूडाकेशपाशीव्रतिनस्तुसटाजटा १७ वेणिःप्रवेणीशीर्षण्यशिरस्योविशदेकचे ॥ पाशः
पक्षश्चहस्तश्चकलापार्थाःकचात्परे १८ तनूरुहंरोमलोमतद्वृद्धौश्मश्रुपुंमुखे ॥

र्देशः तेनकचपर्यायात् परे ॥ पाशः पाशयते पाशबंधने पाशस्तुमृगपश्वादिबंधने ॥ पक्षः पक्ष्यते पक्षपरिग्रहे पक्षोमासार्धकेगेहपार्श्वसाध्यविशेषयोः केशादेःपरतोवृं
देरवलेसखिसहाययोः ॥ हस्तः हसति हस्यतेवा हसेहसने हस्तःकरेकरिकरेसप्रकोष्ठकरेपिच इतित्रयःकलापार्थाः कलापोर्थोयेषां केशसमूहवाचिनइत्यर्थः यथाकचपा-
शः केशपाशः केशपक्षः कुंतलहस्तः १८ तनूरुहं तन्वांरोहति मूलविभुजादिः तनूरुहंतुलोम्निस्यात्पत्रेचननपुंसकमितिविश्वः ॥ रोम रोहति यद्वा रूयते रुशब्दे रुङ्गतौ भा
षणेवा ॥ लोम पूर्ववत् लत्वविकल्पात् त्रीणिरोम्णः ॥ पुंमुखे पुंसः मुखंतत्र तद्वृद्धौ तस्यरोम्णः वृद्धिस्तस्यांसत्यांश्मश्रुज्ञेयं श्मश्रुमुखंश्रयति श्रिञ्सेवायां इत्याद्यूह्यं एकंदाढीइति॰

आकल्पः आकल्पनं कृपूसामर्थ्ये आकल्प्यतेवा आकल्पयतिवा आकल्पःकल्पनेवेशे इत्युक्तत्वात् ॥ वेषः वेषणं विष्यतेवा विष्लृव्याप्तौ घञ् वेशइतितालव्यांतोऽपि वेशो वेश्यागृहेगृहे नेपथ्येचेतिमेदिनी ॥ नेपथ्यं नयतेर्विच् गुणः नेशब्देनपथ्यशब्देनसमासः नेपथ्यंतुप्रसाधने रंगभूमौवेषभेदे इतिहैमः नेपथ्यः स्यादलंकारेरंगज्यायांन पुंसकमितिमेदिनीकोशात् ॥ प्रतिकर्म प्रत्यंगंप्रतिरव्यातंवाकर्म शाकपार्थिवादिवत् ॥ प्रसाधनं प्रसाध्यतेऽनेनांगं पंच अलंकृतस्यशोभायां प्रतिकर्मादिद्वयमलंकरण स्यवा ९९ एतेवक्ष्यमाणारोचिष्णुपर्यंताः दशशब्दास्त्रिषुवाच्यलिंगाः ॥ अलंकर्ता अलंकरोति ॥ अलंकरिष्णुः अलंकर्तुंशीलंयस्य द्वे अलंकर्तरि ॥ मंडितः मंड्यतेस्म

आकल्पवेषौनेपथ्यंप्रतिकर्मप्रसाधनम् ९९ दशैतेत्रिष्वलंकर्ताऽलंकरिष्णुश्चमंडितः ॥ प्रसाधितोऽलंकृतश्चभूषितश्चपरिष्कृतः १००
विभ्राड्भ्राजिष्णुरोचिष्णु भूषणंस्यादलंक्रिया ॥ अलंकारस्त्वाभरणंपरिष्कारोविभूषणं १०१ मंडनंचाथमुकुटंकिरीटंपुंनपुंसकम् ॥

मडिभूषायां ॥ प्रसाधितः प्रसाध्यतेस्म साधसंसिद्धौ ॥ अलंकृतः अलंक्रियतेस्म ॥ भूषितः भूष्यतेस्म भूषअलंकारे ॥ परिष्कृतः परिष्क्रियतेस्म पंच अलंकृतस्य १०० वि भ्राट् विशेषेणभ्राजतेसौ ॥ भ्राजिष्णुः भ्राजते तच्छीलः ॥ रोचिष्णुः रोचतेतच्छीलः त्रयमतिशयेनशोभमानस्य ॥ भूषणं भूष्यतेनेन ॥ अलंक्रिया अलंक्रियतेऽनया द्वेभू षणक्रियायाः भूषातुस्यादलंक्रियेत्यपिपाठः ॥ अलंकारः अलंकारःकंकणादिरूपमादाविनिहैमः ॥ आभरणं आभ्रियतेनेन भृञ्भरणे ॥ परिष्कारः परिस्कारइत्यपि ॥ विभूषणं विभूष्यतेऽनेन १०१ मंडनं मंड्यतेऽनेन मडिभूषायां मंडनंतुप्रसाधनइत्यन्त० पंचालंकारस्य ॥ मुकुटं मंकतेनेन मकिमंडने मकुटमित्यपि ॥ किरीटं किरति अनेन कृविक्षेपे नत्र
किरीटंपुंसिक्लीबेच द्वे मुकुटस्य ॥

चूडामणिः चूडामणिः काकचिंचाफले मूर्धमणावपीनि हेमः॥ शिरोरत्नं शिरसोरत्नं द्वे शिरोमणेः॥ तरलः तरंत्यनेन तरलंचंचले विन्ने भास्करेपि त्रिलिंगकं हारमध्यमणौ पुंसि यवागूसरयोः स्त्रियामित्युक्तत्वात्॥ हारमध्यगः हारस्यमध्यंगच्छति हारमध्यगतोनायकमणिः तरलः स्यात् एकं १०२ वालपाश्या वालपाशोकेशसमूहेसाधुः वालेषुपाश्या पाशसमूहोवा॥ पारितथ्या परितस्तथाभूता एवपारितथ्या स्वार्थेष्यञ् द्वे सीमंतभूषणस्य॥ पत्रपाश्या पाशसमूहः पाश्या पत्रमिवपाश्या॥ ललाटिका ललाटस्यालंकारः कर्णललाटात्कनलंकारे इतिकन् द्वे ललाटभूषणस्य॥ कर्णिका कर्णस्यालंकारः पूर्ववत् कर्णिकाकर्णभूषणे तालपत्रं तालस्यपत्रं ताडपत्रमपि द्वे ताटंकस्य तानवडइतिख्या०॥ तालपत्रंतु कुंडले स्यात्तालपत्रीरंडायामिति हेमचंद्रः॥ कुंडलं कुंडते कुंड्यते वा कुडिदाहे कुडिरक्षायांवा धातूनामनेकार्थत्वाद्वा

चूडामणिः शिरोरत्नं तरलो हारमध्यगः १०२ वालपाश्या पारितथ्या पत्रपाश्या ललाटिका॥ कर्णिका तालपत्रं स्यात्कुंडलं कर्णवेष्टनं १०३ ग्रैवेयकं कंठभूषा लंबनं स्याल्ललंतिका॥ स्वर्णैः प्रालंबिकाथोरः सूत्रिका मौक्तिकैः कृता १०४ हारो मुक्तावली देवछंदोसौ शतयष्टिका॥

कुंडं कुंडा कारंलातिवा कुंडलं कर्णभूषायां पाशेपि वलयेपिच॥ कर्णवेष्टनं कर्णस्यवेष्टनं वेष्ट्यतेऽनेन वेष्टवेष्टने द्वे कुंडलस्य तत्र कर्णिकास्त्रीभिरेव धार्यंते इदं पुरुषैरपि १०३ ग्रैवेयकं ग्रीवायां भवं॥ कंठभूषा भूष्यतेनया भूषअलंकारे कंठस्यभूषा द्वे ग्रीवाभरणस्य ग्रैवेयं ग्रैवमित्यन्यत्र॥ लंबनं लंबते लबिअवस्रंसने॥ ललंतिका लडयति लडविलासे शलौरडलोपि डलयोरेकत्वं ललंत्येव स्वार्थे कनि ह्रस्वः द्वे आनाभिलंबनकंठिकायां सैवल्ललंतिका स्वर्णैः कृता प्रालंबिका स्यात् एकं॥ सैवल्ललंतिका मौक्तिकैरचिता चेदुरः सूत्रिकेत्येकं १०४ हारः मनो ह्रियतेनेन ह्रियतेवा यद्वा हारयति मनः हारोमुक्तासरे युधि॥ मुक्तावली मुक्तानामावली हारोमुक्तावली हारइतिरभसः द्वे मुक्ताहारस्य असौमुक्तावली शतयष्टिकाचेत् देवछंदः देवैः छंद्यते छदिसंवरणे यष्टिहारलताशस्त्रभेदयोरितिविश्वः यष्टिर्लतासरः सरिदिति अनेकार्थमाधवी॥

यष्टिभेदाद्गुच्छादयोहारभेदाः स्युः गुच्छगुच्छार्धगोस्तनाः तेयथा गुच्छः गुड्यते गुडशब्दे स्याद्गुच्छकस्तस्तबकेहारभेदकलापयोरित्यने० द्वात्रिंशल्लनिकोगुच्छइत्यर्थः॥ गुच्छार्धः गुच्छस्यार्धः समप्रविभागाभावात्पुंस्त्वंचतुर्विंशतियष्टिकोगुच्छार्द्धइत्यर्थः।।गोस्तनः गोस्तनइव चतुस्त्रिंशल्लतोहारश्चतुःसरिश्चगोस्तनः चतुर्यष्टिकोगोस्त नइत्यर्थः गुत्सगुत्सार्धगोस्तनाइत्यपिपाठः १०५ द्वादशयष्टिकोःर्धहारः अर्धेनएकदेशेनकृतोहारः शाकपार्थिवादिः॥विंशतियष्टिकोमाणवकः माणवकइवबालइव मा णवकोहारभेदेबालेकुपुरुषेबटाविन्युक्तत्वात्॥एकयष्टिका एकावलीस्यात् एकाचासावावलिश्च सैवएकावल्येवसप्तविंशतिमौक्तिकैः कृतानक्षत्रमालास्यात् नक्षत्रा णांमालेव एकैकं १०६ आवापकः आउप्यते डुवप्॥पारिहार्यः परिन्हियते ऋहञोर्ण्यत् ततःस्वार्थेण्॥कटकः कटति कट्यतेवा कटेवर्षावरणयोः कटकोस्त्री॥नितं

हारभेदायष्टिभेदाद्गुच्छगुछार्धगोस्तनाः १०५ अर्धहारोमाणवकएकावल्येकयष्टिका॥ सैवनक्षत्रमालास्यात्सप्तविंशतिमौक्तिकैः १०६ आ वापकः पारिहार्यः कटकोवलयोस्त्रियां॥केयूरमंगदंतुल्यंअंगुलीयकमूर्मिका १०७ साक्षरांगुलिमुद्रास्यात्.

बोद्रेदंतिनांदंतमंडने

सामुद्रलवणेराजधानीवलययोरपि॥वलयः वलति वलसंवरणे वलयःकंठरोगेनाकंकणेपुंनपुंसकं चत्वारिप्रकोष्ठाभरणस्य पोंचीइतिख्यातस्य॥केयूरं केबाहुशिरसियौति यु मिश्रणे॥अंगदं अंगंद्यते दायतिद्यतिवा देङ्पालने दैपृशोधनेवा दोअवखंडनेवा अंगदः कपिभेदेनाकेयूरेतुनपुंसकं द्वेप्रगंडभूषणस्यबाहुवटेः बाजुबंदइतिख्यातस्य॥अं गुलीयकं अंगुलौभवं जिव्हामूलांगुलेः छः॥ऊर्मिका ऊर्मिरिव ऊर्मिप्रकाशंकायतिवा ऊर्मिःस्त्रीपुंसयोर्वीच्यांप्रकाशेवेगगंधयोरित्य० द्वेअंगुल्याभरणस्यआंगठीइतिख्या० १०७ साऊर्मिका अक्षरैः रामकृष्णादिभिः सहिताचेत् अंगुलिमुद्रा अंगुल्यामुदंराति मोदतेवा मुदहर्षे स्फायितंचीतिरक् एकं

कंकणं कंशब्दंकणति कणशब्दे कंकनेवा कविलौल्ये अनुदात्तेतश्चहलादेरिनियुन् कंकणंकरभूषायांसूत्रमंडनयोरपि॥करभूषणं करंभूषयति करोभूष्यतेऽनेनवा द्वे।
बंस्यान्मंडनेसूत्रेकंकणंकरभूषणमित्यमरमालाः हस्तमंडनसूत्रेस्यात्कंकणोनामनीमरइतिरत्नकोशः कांकणंइतिख्यातस्य॥मेखला मखंगतिंलाति पृषोदरादिः मेखला
द्वि नितंबेस्याद्रशनाखङ्गबंधयोरिति हेमः॥कांची कांचते कांचिदीप्तिबंधयोः कांचीस्यान्मेखलादाम्नि मभेदेनगरस्यच॥समंकी सपति षपसमवाये बहुत्व म
सभिरनेकाभिः किंकिणीभिर्वासमस्वरान्वा कारानि॥ रशना अशुते अशूव्याप्तौ संघातेच अशभोजने इत्याद्युक्तं रशनापिचजिव्हायामितिविश्वः रसनंनिस्वनेनादे
रसनाकांचिजिव्हयोरिति अजयधरणी रसनंचापिरास्नायामितिविश्वप्रकाशः एवंउभयंउभयत्रसाधुः १०८ सारसनं सारसमुत्कृष्टंसनमस्य वनषणसंभक्तौ पंच-

कंकणंकरभूषणम्॥स्त्रीकट्यांमेखलाकांचीसप्तकीरशनातथा १०८ क्लीबेसा
रसनंचाथपुंस्कट्यांशृंखलंत्रिषु॥पादांगदंतुलाकोटिर्मंजीरोनूपुरोःस्त्रियाम् १०९

स्त्रीकटिभूषणस्य
दाब कंबरपट्टाइतिख्यातस्य एकयष्टिर्भवेत्कांचीमेखलात्वष्टयष्टिका रसनाषोडशज्ञेयाकलापः पंचविंशकइतिभेदास्त्विहनविवक्षिताः शृंखलमित्येकं शृंगैः खलति ख
लसंचये शृंखलंपुंश्चलीकांच्योर्लोहरज्जौपबंधने पुंसः कटिभूषणस्य कडदोराइतिख्यातस्य॥पादांगदं पादस्यांगदमिव यद्वा पादएवांगंपादांगं द्यतिदायति दयते-
वा दोअवखंडने दैपशोधने देङ्पालनेवा॥तुलाकोटिः तुलांतुलयावाकोटयति कुटप्रतापने तुलाकारंकोटिरग्रमस्य तुलाकोटिर्मानभेदेंबुदेस्यान्नूपुरेपिचेतिहेमः
तुलाकोटीइत्यपि॥मंजीरः मंजति मजिध्वनौसौत्रः मंजीलइत्यपि॥नूपुरः णूस्तवनेसंपदादिः नुविपुरति पुरअग्रगमने मंजीरोःस्त्रीसन्नूपुरइतिरभसः १०९

हंसकः हंसइवकायति ॥ पादकटकः पादस्यकटकः वलयः यद्वंनूपुरस्य तोरडयापैंजणइतिख्यातस्य ॥ हंसादिद्वयंपादकटकस्यवाळेइतिख्यातस्येतिमतं तुलाकोटिः स्त्रियाम् मं-
जीरः अस्त्रियां ॥ किंकिणी किंचित्किणंकरोति कंकणीतिगुरवः कंकेगतो अणति शकंध्वादिः यद्वा कंस्करवंकणति कणशब्दे किंकिणिरित्यपि कंकणः स्यात्प्रतिसरः कंकणीक्षु
द्रघंटिकेतिभागुरिः ॥ क्षुद्रघंटिका घंटेव यद्वा घंटयति घंटतिवा क्षुद्राचासौघंटिकाच घुंघुरइतिख्यातस्य ॥ त्वगादिचतुष्कंवस्त्रस्ययोनिः कारणं कारणचतुष्टयेनका-
र्यस्यवस्त्रस्यचातुर्विध्यमितिज्ञेयम् ॥ क्षौमादीत्येतद्विनावाल्कफालादयोनिष्प्रमाण्यंतादशत्रिषु तंत्रकंचनचकारादेकादशत्रिषुच वक्ष्यमाणदुकूलसाहचर्यात्क्षौमं क्लीब मेव
त्रिष्वित्येके ११० क्षौमादि क्षुमायाः अतस्याः विकारः आदिशब्दात्शाणमित्यादि ॥ वाल्कं वाल्कलस्यविकारः वाल्कंज्ञेयं एकंलङ्गयस्य ॥ फालं फलस्यविकारः ॥ कार्पासं

हंसकः पादकटकः किंकिणी क्षुद्रघंटिका ॥ त्वक्फलकृमिरोमाणिवस्त्रयोनिर्दशत्रिषु ११० वाल्कंक्षौमादिफालंतुकार्पासंबादरंचतत् ॥
कौशेयंकृमिकोशोत्थंरांकवंमृगरोमजं १११ अनाहतंनिष्प्रवाणितंत्रकंचनवांबरे ॥ तत्स्यादुद्गमनीयंयद्धौतयोर्वस्त्रयोर्युगं ११२ पत्रोर्णं
धौतकौशेयंबहुमूल्यंमहाधनं ॥

कार्पास्याः विकारः ॥ बादरं बदरायाश्चविकारः त्रीणिकार्पासवस्त्रस्य कृमिकोशोत्थं कृमेः कोशः तस्मादुत्थं कौशेयंस्यात् ए-
कं ॥ मृगरोमजं मृगरोम्णः जातं वस्त्रंरांकवं एकं अत्रमृगशब्देनपशुमात्रंग्राह्यं तेनकंबलाद्यपि १११ अनाहतं नआहतं ॥ निष्प्रवाणि निर्गताप्रवाणीतंतुवायशलाकाःस्यात्
तंत्रकं तंत्रादचिरापहृतं ॥ नवांबरं नवंचतदंबरं चत्वारिछेदभोगक्षालनरहितस्यवस्त्रस्य ॥ धौतयोर्वस्त्रयोर्युगंयत्तदुद्गमनीयंस्यात् एकं उद्गम्यते भिलष्यते गम्लृगतौ युग-
मितत्यविवक्षितंटिप्पणोस्पष्टं ११२ यद्धौतकौशेयंतत्पत्रोर्णं धाव्यतेस्म धौतंचतत्कौशेयंच पत्रेषुकृतोर्णापत्रोर्णास्यत्र पत्रोर्णंधौतकौशेयेपत्रोर्णः शोणकद्रुमइतिहैमः
एकं ॥ बहुमूल्यं यद्वस्त्रादिकंतन्महाधनं इत्येकं बहुमूल्यमस्य महद्धनमूल्यमस्य त्रिषु ॥

क्षौमं क्षौति क्षूयतेवा टुक्षुशब्दे क्षौमंपट्टे दुकूलेस्यात् गुरवस्तु क्षुमायाविकारः क्षौममिति पर्यायांतरायाभिधानायपुनरभिहितं ॥ दुकूलं दुष्टंकूलयति कूल आवरणे इ
गुपधेतिकः पृषोदरादिः हेपट्टवस्त्रस्यपाटावइतिख्यातस्य ॥ निवीतं निवीयतेस्म व्येञ्संवरणे ॥ प्रावृतं प्राव्रियतेस्म वृञ्वरणे द्वे प्रावृतवस्त्रस्य ११३ वस्त्रस्यद्वयोर्वस्त्र
योः प्रांतयोर्दशाः स्युः एकं वस्यते वसआच्छादने वसस्तेहनादौ बस्तिर्द्वयोर्निनूहेनाभ्यधोभूम्निदशास्तच दशयते दंशदशाने दशावर्त्यामवस्थायांवस्त्रांतेभूम्निपुंस्त्रि
योरितिरभसः वस्तयोर्द्वयोरितिपाठेतु दशाः वस्तयः द्वे वस्त्रप्रांतयोः स्त्रियांभूम्निदशाः स्त्रीपुंसयोर्बहुत्वेचवस्तयः ॥ दैर्घ्यं दीर्घस्यभावः ॥ आयामः आयम्यतेनेन
आयमनंवा आयाति यापापणेवा आनह्यतेनेन णहबंधने आरोहइतिक्वचित्पाठः तत्र आरुह्यतेनेन आरोहस्त्ववरोहेचवरयोषित्कुटावपि आरोहयोगजारोहेदीर्घत्वे

क्षौमंदुकूलंस्याद्वेतुनिवीतंप्रावृतंत्रिषु ११३ स्त्रियांबहुत्वेवस्त्रस्यदशास्युर्वस्तयोर्द्वयोः ॥ दै
र्घ्यमायामआनाहः परिणाहोविशालता ११४ पटच्चरंजीर्णवस्त्रंसमौनक्तककर्पटौ ॥

चसमुच्चये त्रयंवस्त्रादेर्दैर्घ्यस्य लांबाइतिख्यातस्य ॥ परिणाहः परिणह्यतेनेन ॥ विशालता विशालस्यभावः द्वेविस्तारस्य रुंदीइतिख्यातस्य ११४ पटच्चरं पटते पट
गतौ यद्वा पटदित्यव्यक्तशब्दंचरतिकरोति यद्वा पटइवाचरति ॥ जीर्णवस्त्रं जीर्णंचतद्वस्त्रंच द्वेजीर्णवस्त्रस्य ॥ नक्तकः नक्तंकंसुखमस्मात् क्वचिल्लक्तकइत्यपिपाठः तत्र ल
क्यतेस्म लकआस्वादने ॥ कर्पटः किरति कृणातिवा कॄविक्षेपे कॄहिंसायांवा करोतिवा करूचासौपटश्च यद्वा करस्यपटः शकंध्वादिः द्वेजीर्णवस्त्रखंडस्य फडकेछाटोइ-
तिख्यातस्य ॥ गुरवस्तु द्रवद्द्रव्यंयेनपूयतेतत्करूटीयमित्याहुः ॥

५ ५ ६ ६

वस्त्रं वस्यतेनेन वसआच्छादने॥आच्छादनं आच्छाद्यतेनेन॥वासः वस्यतेनेन वसेर्णिदित्यसन्॥चैलं चिल्यतेनेन चिलवसने चेलमित्यपिपाठः चेलोधमेत्रिषु॥वसनं व
स्यतेऽनेन वसनंछादनेवस्त्रे नपुंसकंतुवसनइतिविश्वः॥अंशुकं अंशुभिः काशते काशृदीप्तौ इत्याद्यूह्यं अंशुकंश्लक्ष्णवस्त्रेस्याद्वस्त्रमात्रोत्तरीययोरितिरभसः ११५
सचेलकः शोभनंचेलमेव स्वार्थेकन्॥पटः पटति पटगतौ पटविस्तारेवा यद्वा पट्यतेनेन पटभासने पटश्चित्रपटेवस्त्रेस्त्रीभियालद्रुमेपुमान् तत्रपटीस्त्री पटः
स्त्रीकर्पटःशाटःसिचयप्रोनलक्तकाइतिरभसः द्वेशोभनवस्त्रस्य॥वराशिः वरंश्रेष्ठंवरणाद्वा श्रुते वरासिरप्यन्यत्र तदाह वरासिःस्यात्स्वड्गवस्त्रेवरासिः स्थूलशाटकइति
दंत्यांतेषुरभसः वराशिर्नेत्यन्वयः स्त्रीनाइतिपाठे स्थूलशाटकः शटति शटरुजादौ स्थूलश्चासौशाटकश्च द्वेस्थूलपटस्य चत्वारएकार्थाइत्येके॥निचोलः निचोल्यते

वस्त्रमाच्छादनंवासश्चैलंवसनमंशुकम् ११५ सुचेलकःपटोस्त्रीस्याद्वराशिःस्थूलशाटकः॥निचोलःप्रच्छदपटःसमौरल्लककंबलौ ११६ अंतरीयो
पसंव्यानपरिधानान्यधोंशुके॥ चुलसमुच्छ्राये यद्वा चोड्यते चुडकृतौ डलयोरेकत्वं निचुलोपि निचुलस्तुनिचोलेस्याद्विज्जलाख्यमहीरुहइत्युक्त० निचोलंतुनपुं
सकमितिरभसः स्त्रियांनिचोलीत्यपीतिराजदेवः॥प्रच्छदपटः प्रच्छदति प्रच्छद्यतेवा छदसंवरणे इत्याद्यूह्यं प्रच्छदश्चासौपटश्च द्वेडोलिकाद्यावरणपटस्य स्त्रीपि
धानपटस्यचुरकेतिख्यातस्येत्यन्ये येनतूलशय्यादिप्रच्छाद्यतेतस्येति गुरुचरणाः॥रल्लकः रमनइति रल्लासौकश्च स्वार्थेकन् इत्याद्यूह्यं रल्लकः कंबलस्मृतइ०ए०
कंबलः कंबति कंब्यतेवा कंबगतौ नागभेदेप्रावरणेचैलस्यैकंबलंजलइतिहेमः द्वेकंबलस्य ११६ अंतरीयं अंतरेभवम् गहादित्वाच्छः॥ उपसंव्यानं उपसंव्यीयतेनेन
व्येञ्संवरणे॥परिधानं परिधीयते डुधाञ्धारणे॥अधोंशुकम् अधोदेहभागस्यअंशुकं चत्वारिपरिधानवस्त्रस्य॥ ६ ७

आचारः प्रब्रियतेनेन इतिघञ् रुत्र्वरणं वृणोतेराच्छादने प्रावरइत्यपि ॥ उत्तरासंगः उत्तरे ऊर्ध्वभागेआसज्यते ॥ बृहतिका बृहत्येव बृहत्याआच्छादनेइतिकन्
११७ संव्यानं संवीयतेनेन संव्यानंछंदनेःशक्रइतिविश्वमेदिन्यौ ॥ उत्तरीयं उत्तरस्मिन्देहभागेभवं पंचवामस्कंधेयच्छार्यतेतस्यउत्तरीयस्य ॥ चोलः चोल्यतेनेन चुलस
मुच्छ्राये ॥ कूर्पासकः कूर्परेआस्यते असक्षेपणे आसउपवेशनेवा पृषोदरादिः इत्याद्यूह्यं कूर्पासस्त्वर्धचोलकइतिहारावली द्वेस्त्रीणांस्तनादिपिधायकस्यकंचुकीतिप्रसिद्धस्य
अस्त्रियां नीशारः नितरांशीर्यते हिमानिलावत्रानेनवा शृहिंसायां एकं ११८ यद्दूरस्त्रीणां अर्धोरुकं अंशुकंत ंचंडातकंस्यात् ॥ ऊरोरर्धं अर्धोरु तत्प्रकाशनेड़प्रत्ययः
अर्धोरुकं चंडांकोपनांस्त्रियमततनि अर्धोरुकंवरस्त्रीणांवासश्चंडातकः स्मृतइतिपुंस्कांडेवोपालितात् पुंसिच एकं परकर लहंगाइतिख्यातस्य ॥ यत् आप्रपदं प्रपदाद्

द्वौप्रावारोत्तरासंगौसमौबृहतिकातथा ११७ संव्यानमुत्तरीयंस्याच्चोलः कूर्पासकोस्त्रियां ॥ नीशारःस्यात्प्रावरणेहिमानिलनिवारणे ११८ अ
र्धोरुकंवरस्त्रीणांस्याच्चंडातकमस्त्रियाम् ॥ स्यात्त्रिष्वाप्रपदीनंतत्प्राप्नोत्याप्रपदंहियत् ११९ अस्त्रीवितानमुल्लोचोदूष्याद्यंवस्त्रवेश्मनि

आप्रपदंतत्प्राप्नोति वस्त्रादितत् आप्रपदीनं यदाप्रपदंप्राप्नोतितदाप्रपदीनं त्रिषु एकं पादाग्रपर्यंतलंबमानवस्त्रस्य ११९ वितानं वितन्यते वितानोयज्ञउल्लोचेविस्तारेपुंन्न
पुंसकम् क्लीबंवृत्तविशेषेस्यात्त्रिलिंगोमंदतुच्छयोः ॥ उल्लोचः ऊर्ध्वंलोचति लोचृभासने ऊर्ध्वंलोच्यतेवा लोचृदर्शने द्वे आतपाद्यपनयार्थमुपरिबद्धस्यचंद्रकारव्यस्यवा
ससः चांदवाइतिख्यातस्य पुंसिवितानः दूष्याद्यं दूष्यते दूषवैकृत्ये दूष्यंत्रिषुदूषणीयेक्लीबंवस्त्रेचतद्गृहे आद्यशब्दात्पटकुटीपटवासादिग्रहणम् ॥ वस्त्रवेश्मनि वस्त्र
रचितगृहेस्यात् दूष्यमपितालव्यमध्यमपिएकं डेरा रावटी इत्यादिकस्यनाम ॥ ५ ५ ५

प्रतिसीरा प्रतिसिनोति प्रतिसीयतेवा षिञ्बंधने ॥जवनिका जवत्यस्यां जुः सौत्रोगतौवेगेच अनादेशेकन् यमनिकेतिपाठः तत्रेत्थं यमयति यमउपरमे ॥ निरस्करणी निरस्क
रोति निरस्क्रियतेऽनयावा तिरस्कारिणीइत्यपि त्रीणिव्यवधानपटस्याः पडदा कनाथइतिख्यातायाः १२० परिकर्म परिमलवर्जनार्थाक्रिया स्नानोद्वर्तनादीत्यर्थः प्रतिकर्म-
निष्क्रियत्पावः ॥ अंगसंस्कारः अंगंसंस्क्रियतेऽनेन द्वे कुंकुमादिनाशरीरसंस्कारमात्रस्य ॥ मार्ष्टिः क्तिन् ॥ मार्जना युच् ॥ मार्जनंशरुद्धिकरणेमार्जनामुरजध्वजाविनिर्हैमः
॥ मृजा अङ्प्रत्ययः त्रीणिप्रोक्षणादिनानिर्मलीकरणस्य ॥ उद्वर्तनं उद्वर्त्यतेऽनेन वृतुवर्तने ॥ उत्सादनं उत्साद्यतेऽनेन षद्लृविशरणादौ उत्सादनंसमुत्क्षेख्योद्वर्तनोद्वा

प्रतिसीराजवनिकास्यात्तिरस्करिणीचसा १२० परिकर्मांगसंस्कारःस्यान्मार्ष्टिर्मार्जनामृजा ॥ उद्वर्तनोत्सादनेद्वेसमेआप्लाव आ
प्लवः १२१ स्नानंचर्चातुचार्चिक्यंस्थासकोथप्रबोधनम् ॥ अनुबोधः पत्रलेखापत्रांगुलिरिमेसमे १२२

हने सुन्वेनिर्हेमः द्वे उद्वर्तनद्रव्येणांग
निर्मलीकरणस्य ॥ आप्लावः विभाषाङिरूपप्लुवोरितिघञ् पसेअप् ॥ आप्लवनं प्लुङ्गतौ ॥ आप्लवः १२१ स्नानं ष्णाशौचे त्रीणिस्नानस्य ॥ चर्चा चर्चनं चर्चअध्ययने
चिंतीत्यङ् चर्चास्याच्चर्ममुंडायांचिंतास्थासकयोरपीतिहैमः ॥ चार्चिक्यं चर्चिकैवचार्चिक्यम् ॥ स्थासकः तिष्ठति स्थागतिनिवृत्तौ बाहुलकात्सः स्वार्थेकन् स्थासवःपुंसिच्चा
र्चिक्येजलादेरपिबुद्बुदइतिविश्वः त्रीणिचंदनादिनादेहविलेपविशेषस्यउटीइतिख्यातस्य ॥ प्रबोधनम् उभयत्रभावेघञ् ॥ अनुबोधः द्वेगतगंधस्यपुनर्गंधव्यक्तीकरणे यथा
कस्तूरिकादेर्मद्यादिना ॥ पत्रलेखा पत्राकारालेखा शाकपार्थिवादिः ॥ पत्रांगुलिः पत्रार्थेऽगुलिः इमेस्त्रियांसमे द्वेकुचगल्लादौरचितस्यकेशरकस्तूर्यादिनातिलकविशेषस्य १२२

तमालपत्रं तमालस्येवाभाति तदाह.तिलात तमालपत्रंतापिच्छपत्रयोःपिचेतिविश्वः॥ तिलकं तिलति तिलस्नेहने तुदादिः तलगनिवा तिलगती तिलकोवृक्षद्रुमाश्वतोः पुंड्रकेतिलकालकं तिलकंरुचकेक्लीबमस्त्रीतिहेमः॥ चित्रकं चित्रयति चित्राश्चयायां चित्रंकरोतीतिवा चित्रकंतिलकनालुव्याघ्रेशूरेचंपुपाठिषु॥ विशेषकं विशिनष्टि विशूष्लृविशेषणं एवुल्॥ विशेषकोस्त्रीतिलकेविशेषेणेनेतरेष्विपु तमालस्तिलकेखड्गइतिविश्वात्तमालोऽपि अन्यत्रोक्तं॥ द्वितीयं॥ तिलकं॥ तुरीयं॥ विशेषकमितित्रितयं नस्त्रियां किंतु पुंनपुंसकयोः चत्वारिललाटेकस्तुर्यादिनाकृततिलकस्य॥ अथ कुंकुमं कुमकुमितिशब्दे॥ वाच्यत्वंनास्य अर्शआद्यच् यद्वा कुकयते कुक आदाने बाहुलकादुमक् आद्यौत्यत्रनुमितियोगविभागान्नुम्॥ काश्मीरजन्म काश्मीरेजन्मास्य काश्मीरंकुंकुमेपिस्यात्पुष्करमूलयोः काश्मीरजंवन्हिशिखंवाल्हीकंपीतनंवरमितिवाचस्पतिः॥ अग्निशिखं अग्निरिवशि

**तमालपत्रतिलकचित्रकाणिविशेषकं॥ द्वितीयंचतुरीयंचनस्त्रियामथकुंकुमं १२३ काश्मीरजन्माग्निशिखंवरंबाल्हीकपीतनं॥ रक्तंसंकोचपिशुनेधीरंलोहितचंदनं १२४**

खाकेसरोऽस्य अथाग्निशिखमुद्दिष्टंकुसुंभेकुंकुमेपिच॥ वरं व्रियते वृञ्वरणे वरंतु घुसृणेकिंचिदिष्टेइतिहेमः॥ बाल्हीकं बल्हते बल्हप्राधान्ये बाहुलकादीकन् बल्हीकदेशेभवं बाल्हीकंबाल्हिकंधीरहिंगुनोर्नाश्वदेशयोरितित्रिकांडशेषः काश्मीरंचारुबाल्हीकंसंकोचंपिशुनंवरमितिहलायुधः॥ पीतनं पीतंकरोति यद्वा पीयते पीङ्पाने बाहुलकात्तनन्॥ रक्तं रज्यतिस्मा गत्यर्थेतिक्तः रक्तंनील्यादिरंजिते॥ संकोचः संकोचति संकुच्यतेवा यद्वा संकोचयति संकोच्यतेवा कुचसंपर्चनकौटिल्यप्रतिष्टंभविलेखनेषु संकोचोमीनभेदेचबंधेक्लीबेतुकुंकुमइतिविश्वमेदिन्यौ॥ पिशुनं पिंशति पिशअवयवे पिशुनंकुंकुमेपिस्त्ये नत्वात॥ धीरं दधातिधीयतेवा डुधाञ्धारणादौ धीरोधैर्यान्वितेस्वैरेबुधेक्लीबंतुकुंकुमे लोहितचंदनं लोहितंचतच्चंदनंच लोहितमपि लोहितंरक्तगोशीर्षंकुंकुमेचकुचंदने एकादशकुंकुमस्य १२४

लाक्षा लक्ष्यतेऽनया राक्षा रक्ष्यतेऽनया लक्षदर्शने रक्षपालने उभयत्रगुरोश्च हल इत्यप्रत्ययः प्रज्ञाद्यण् ॥ जतु जायते ॥ यावः यौति यूयते वा यव एव प्रज्ञाद्यण् यावोऽलक्ते
पानाभिदीतिहेमः ॥ अलक्तः न लज्जतेऽस्य अलस्त्रीशीङ्ग्रा इत्युलकान्तात् यद्वा नलक्यतेऽस्य यद्वा नरक्तोऽस्मात् ॥ द्रुमामयः द्रुमाणामामयः ॥ लवंगं लुनाति लूयते वा ॥ दे-
वकुसुमं देवानां कुसुमं कुसुमेषु देव इव देवयोग्यं कुसुमं च शाकपार्थिवादिः ॥ श्रीसंज्ञं श्रियः संज्ञा यस्य लक्ष्मीपर्यायनामकमित्यर्थः श्रीपालवंगस्य ॥ जायकं जय-
ति गंधांतरं जिअभिभवे १२५ कालीयकं कालस्य वर्णस्येदं कालशब्दात्स्वार्थे कन् क्वचित्कालेयमिति पाठः तत्रेत्थं कलेरिदं सर्वत्राग्निकलिभ्यां ढक् कालीयकं च कालेयं व-
र्णकं कांतिदायकमिति व्याडिः ॥ कालानुसार्यं अनुस्रियते मृगतो कालेन वर्णेनानुसार्यं कालानुसार्यं शैलेये कालीये शिंशपाद्रुमजेऽपि विश्वमेदिन्यौ श्रीणिसुगंधद्रव्यविशेष-

**राक्षालाक्षाजतुक्लीबेयावोऽलक्तो द्रुमामयः ॥ लवंगं देवकुसुमं श्रीसंज्ञमथ जायकं १२५ कालीयकं च कालानुसार्यं चाथ समार्थकं ॥ वंशिकागुरुराजा-**
**र्हलोहं कृमिजजोंगकं १२६ कालागुर्वगुरुः स्यात्तु मंगल्या मल्लिगंधि यत् ॥**

स्यपीतचंदन इति रव्यातस्य ॥ वंशिकं वंशोऽस्त्यत्र अत इनिठनौ क्वचिद्वंशकमपि तत्रेत्थं
वंश इव इवार्थे कन् ॥ अगुरु न गुरु यस्मात् ॥ राजार्हं राजानमर्हति अर्हः प्रशंसायामित्यच् इदं चिंत्यं अनेन शतृविधानात् ॥ राजार्हं जोंगके क्लीबं राज्ययोग्येऽभिधेयवदिति विश्वः ॥
लोहं लुह्यते लुह गार्ध्ये रोहति इदं समीचीनं रलयोरैक्यं वा लोहोऽस्त्रीशस्त्रकलहे जोंगके सर्वतैजस इति मेदिनीकोशाल्लोहं पुंस्यपि ॥ कृमिजं कृमिभिर्जन्यते ॥ जोंगकं जुंग-
ति जुंग्यते वा जुगि वर्जने १२६ कालागुरु कालं च तदगुरु च इति समकं समार्थकं ज्ञेयम् कृष्णागुरुणः पर्याया इत्यर्थः ॥ अगुरु न गुरु यस्मात्तदगुरु अगुरु जोंगके लघ्वाविनिर्हे-
मादगुरुः पुंस्यपि अगरुरिति क्वचित् अगुरु इत्यस्य यच्छब्देन संबंधः स्यादित्यस्य लंगनत्वादुत्तरेण संबंधः यदगुरु मल्लिगंधि सा मंगल्या स्यादिति अंकं स्त्रियत्र तदिति पाठस्त-

त्र्यदगुरुमल्लिगंधिनन्मांगल्येत्यर्थः मल्लिकापुष्पस्येवगंधोस्य मंगले साधुः मंगल्यास्यात्त्रायमाणाश्वत्थबिल्वमसूरके॥ स्त्रियांशाम्यामथःपुष्पीमिसिशतकुवचासुच गो चनायामयोदध्निक्लीबंशिवकरेथिध्यानिविश्वमेदिन्यौ अब्जजोंगकांतानिअगुरुणः कालागुर्वादिद्वयंकृष्णागुरुणः॥ यक्षधूपः यक्षान्धूपायति धूपसंतापे॥ सर्जरसः सर्जस्य सालस्यरसः॥ अरालः नरातिदुःखं रालइतिगुरुचरणाः अरालःसर्जवक्रयोरिति रालःसर्जरसोरालोधूपकोवन्हिवल्लभइतिचरभसः॥ सर्वरसः सर्वैरस्यते रसआस्वादने यद्वा सर्वेरसायस्मिन् १२७ बहुरूपः बहूनिरूपाण्यस्य नानाकृतिगंधत्वात्॥ बहुरूपः स्मरेविष्णौसरटेधूपकेशिवेइतिहेमः इतिपंचधूपस्य रालइति०॥ वृकधूपः वृकइवधूपः वृकधूपस्तुसरलद्रवकृत्रिमधूपयोः॥ कृत्रिमधूपकः कृत्रिमश्चासौधूपश्च स्वार्थेकन् द्वेअनेकपदार्थकृतधूपस्य॥ तुरुष्कः तुतोर्ति तुरत्वरणे टिप्पणी

यक्षधूपःसर्जरसोरालसर्वरसावपि १२७ बहुरूपोप्यथवृकधूपकृत्रिमधूपकौ॥ तुरुष्कःपिंडकःसिल्होयावनोप्यथपायसः १२८ श्रीवासोवृकधूपोपिश्रीवेष्टसरलद्रवौ॥

यं तुरुष्कःसिल्हकेम्लेछजातौदेशांतरेपिचेतिविश्वमेदिन्यौ॥ पिंडकः पिंडते पिडिसंघाते पिंडोबोलेबलेसांद्रेदेहागारैक देशयोः देहमात्रेनिवापेचगोलसिल्हकयोरपि ओंड्रपुष्पेचपुंसिस्यात्क्लीबमाजीवनायसोः पिंडीतुपिंडतगरेलाबूखर्जूरभेदयोरित्य०॥ सिल्हः स्निह्यति ष्णिहप्रीतौ॥ यावनः यवनदेशेभवः इत्याद्यूह्यं चत्वारिसिल्हाख्यगंधद्रव्यस्य ऊदलोबान इतिख्या०॥ पायसः पयएव पयसोविकारोवा पायसस्तुक्लीबपुंसोः श्रीवासपरमान्नयोरितिमेदिनी १२८ श्रीवासः श्रियोवासः श्रीवासोवृकधूपेस्यात्पंकजेमधुसूदनइ० श्रीश्चासौवासश्चेतिवा॥ वृकधूपः धूप्यतेऽनेन धूपसंतापे वृकनामाधूपः शाकपार्थिवादिवत् वृकःस्यात्कृत्रिमेनेकधूपेपिसरलद्रवइतिरभसः॥ श्रीवेष्टः श्रीसंज्ञकः श्रियोवावेष्टोनिर्यासः॥ श्रीपिष्टइत्यपि तत्रैवं श्रियःसरलद्रवस्यापिष्टः पिष्टचूर्णेनजनितत्वात् सरलद्रवः सरलस्यदेवदारोर्द्रवः पंचसरलद्रव्यस्य विशेषनामकधूपइति०॥

मृगनाभिः मृगस्यनाभिः पुंसि ॥ मृगमदः मृगस्यमदः ॥ कस्तूरी कसतिगंधोऽस्याः पृषोदरादिः कसगतौ अयंकस्तूर्याः मृगनाभिर्मृगमदोमृगः कस्तूरिकापिचेति माधवः मृगोपि मदोपि मदोरेतसिकस्तूर्यांमितिमेदिनी मुख्यरात्क्षत्रिये नाभिः पुंसिप्राण्यंगकेद्वयोः चक्रमध्येप्रधानेचस्त्रियांकस्तूरिकामदइतिरभसः ॥ कोलकं कोलति कुलसंस्त्याने स्वयांरेण्वाकोरकमपि कोरकोऽस्त्रीकुड्मलेस्यात्कंकोलकमृणालयोरित्य० १२९ कंकोलकं कंकतेऽत्र ककुलौल्ये संपदादिः कोलति कक्कच तत्कोलंच ॥ कोशफलं कोशोफलमस्य त्रीणिकंकोलगवलाइतिख्या० ॥ कर्पूरं क्रियते कृणातिवा करोतिवा कृविक्षेपे हिंसायांवा कृञ् डुकृञ्करणेवा पूर्यते पूरी आप्यायने करचासौपूरश्च ॥ धनरसः धनोहढः सारोऽस्य धनः सान्द्रेदृढेदार्ढ्यइतिविश्वः धनस्यसारइववा धनसारस्तुकर्पूरेदक्षिणावर्तपारदइतिहेमः ॥ चंद्रसंज्ञः चंद्रस्यसंज्ञाय

मृगनाभिर्मृगमदः कस्तूरीचाथकोलकं १२९ कंकोलकंकोशफलमथकर्पूरमस्त्रियां धनसारश्चंद्रसंज्ञः सिताभ्रोहिमवालुका १३० गंधसारो मलयजोभद्रश्रीश्चंदनोऽस्त्रियां ॥ तैलपर्णिकगोशीर्षेहरिचंदनमस्त्रियां १३१

स्य चंद्रपर्यायनामक इत्यर्थः ॥ सिताभ्रः अभ्रति अभ्रगतौ सितंशीकरत्वम भ्रयति स्वसंबद्धमितिवा सिताभइतिवापाठः सिताआभाअस्य ॥ हिमवालुका हिमाचासौवालुकाच रेणुकावर्णकर्पूरंचंद्रभस्महिमाह्वयमितित्रिकांडशेषः १३० गंधसारः गंधवान्सारः स्थिरभागोस्य गंधएववासारोऽस्य ॥ मलयजः मलयेजातः ॥ भद्रश्रीः भद्राश्रीरस्य हस्तिजात्यंतरभद्रोवाच्यवच्छुभसाधुनोरितिविश्वः ॥ चंदनः चंदयति चांद आल्हादने चत्वारिचंदनस्य मलयागुरुशैलागिरीइतिख्या० ॥ तैलपर्णिकं तिलपर्णोवृक्षभेदेजाता स्वार्थेकन् तैलपर्णगोशीर्षोगिरी अकारावस्थेतिस्वामी तैलपर्णीमलयजेश्रीवासेसिल्हकेपिच इत्येकंधवलशीतलचंदनविशेषस्य ॥ गोशीर्षकम् गोःशीर्षमिव इत्येवमुत्पलगंधिचंदनस्य ॥ हरिचंदनं हरेरिंद्रस्यचंदनं हरिचंदनमस्त्रीस्यात् त्रिदशानांमहीरुहे नपुंसकंतुगोशीर्षेज्योत्स्नाकुंकुमयोरपीत्य० ॥ इत्येकंकपिलवर्णचंदनस्य एवंत्रयोभेदाः १३१

तिलपर्णी तिलस्येवपर्णान्यस्याः यद्वा तिलपर्णीनदी आकरोऽस्याः ॥ पत्त्रांगं पत्त्रमेवांगमस्य इत्याद्यूह्यं पत्त्रांगंनद्वयोर्भूर्जेपद्मकेरक्तचंदने ॥ रंजनं रंजयति रंजरागे रंजनो
रागरजनेरंजनंरक्तचंदने ॥ रक्तचंदनं रक्तंचतच्चंदनंच ॥ कुचंदनं कुत्सितंचंदनं निर्गंधत्वात् कोचंदनमिववा कुत्सितान्यन्यचंदनान्यस्माद्वा कुचंदनंचपत्त्रांगेद्रुभेदेरक्त
चंदनइतिविश्वमेदिन्यौ पंचरक्तचंदनस्य ॥ जातीकोशं जात्याः कोशः जातिरपि जातिर्जातीफलेपिचेतिरभसः जातीवा कोशं फलं इतिपृथगपि फलंक्लीबेजातिको
शेबाणाग्रेफलकेपिचेतिरुद्रः कोशोऽस्त्रीकुड्मलेपत्रेदिव्येरनद्रुपिधानके जातिकोशोऽइतिविश्वप्रकाशौ द्वेजायफळइतिख्यातं ॥ १३२ ॥ कर्पूरादिभिः समभागैः पिंडीकृतोलेप

तिलपर्णीतुपत्त्रांगंरंजनंरक्तचंदनं ॥ कुचंदनंचाथजातीकोशजातीफलेसमे १३२ क
र्पूरागरुकस्तूरी कक्कोलैर्यक्षकर्दमः ॥ गात्रानुलेपनीवर्तिर्वर्णकंस्याद्विलेपनम् १३३

विशेषोयक्षकर्दमइत्येकं तदुक्तं कर्पूरागरुकस्तूरीकक्कोलघुसृणानिच एकीकृतमिदंसर्वंयक्षकर्दमइष्यतइतिव्याडिः कुंकुमागरुकस्तूरीकर्पूरंचंदनंतथा महासुगंधिरि
त्युक्तंनामतोयक्षकर्दमइतिधन्वंतरिश्च घुसृणंकेसरं अन्यत्स्पष्टं ॥ गात्रानुलेपनी गात्रमनुलिप्यतेयया ॥ वर्तिः वर्त्यते वृतुवर्तने वर्तादयश्च वर्तिर्भेषजनिर्माणेनयनां
जनलेखयोः गात्रानुलेपनीदीपदशादीपेषुयोषिति इत्यन्ये ॥ वर्णकं वर्णकरोति तत्करोतीतिणिच् ॥ विलेपनं विलिप्यतेनेनेन लिपउपदेहे चत्वारिगात्रानुलेपयोग्यस्यपिष्टसुग
सुगंधद्रव्यस्य तत्र द्वौद्वौभिन्नार्थावित्येके तदाह गात्रानुलेपनीवर्तिर्विगंध्यथविलेपनम् वर्णकंचाथविच्छित्तिः स्त्रीकषायोंगरागकइतिरभसात् आद्यद्वयमुक्तार्थमेव व
र्णकादिद्वयंघृष्टचंदनादिलेपमात्रस्य १३३

चूर्णं चूर्यते चूर्णप्रेरणे चूर्णो धूलीक्षारभेदे चूर्णानिवासयुक्तिषु ॥ वासयोगः वासेस्सुगंधीकरणे योगउपायो वासयोगः द्वे पटवासादिचूर्णमात्रस्य ॥ भावितं भाव्यतेस्म भावितंवासितेप्राप्तेइतिहैमः ॥ वासितं वास्यतेस्म वसस्नेहादौ वासितंभावितेकृतेइतिहैमः द्वेद्रव्यांतरभावितस्य त्रिषु गंधमाल्यधूपादिभिर्यः संस्कारः वस्त्रतांबूलादौ नांसोरभाधानंतदधिवासनमित्यच्यतेएकं १३४ माल्यं मल्यते मलधारणे ण्यंतात्घञ् चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् यद्वा मालायाः मांलातीति माल्यंकुसुमतत्स्त्रजोः ॥ माला केवलंघञंतमेव ॥ स्त्रक् सृज्यते संपदादिः सृजतिवा सृजविसर्गे एतत्त्रयंमूर्ध्निधृतायाः कुसुमपंक्तेः उपचारादन्यत्रापिप्रयोगः केशमध्येधृतास्त्रक् गर्भकइत्येकं गर्भइव इवेतिकन् यन्माल्यंशिखायांलंबमानंतत्प्रभ्रष्टकमित्येकं प्रभ्रंशितंप्रवृत्तं भ्रंशुअधःपतने पुरोन्यस्तंललाटपर्यंतंक्षिप्तंललामकमित्येकं ललाममिव इवार्थेकन् १३५ यन्माल्यंकंठादृजुलंबि ऋजुलंबितुंशीलमस्यतत्प्रालंबमित्येकं प्रालंबते लबिअवस्त्रंसने यन्माल्यं तिर्यगुपवीतमनृजुउरसिक्षिप्तंतत्वैकक्षिकं विकक्षमुरस्तत्रभवं वैकक्षकमित्यपि एकं ॥ आपीडः आपीडयति पीडअवगाहने ॥ शेखरः शिखति शिखिगतौ द्वेशिखासुन्यस्तमाल्यमात्रस्य १३६ रचना रचनाशब्दोयुच्प्रत्ययांतः ॥ परिस्पंदः परिस्पंदनं स्पंदिकिंचिच्चलने परिस्पंदइत्यपिपाठः तत्रस्पंदूप्रस्रवणे द्वेमाल्यादिरचनायाः ॥ आभोगः आभोजनं आभोगोवारुणछत्रेपूर्णतायत्नयोरपीतिविश्वमेदिन्यौ ॥ परिपूर्णता परितःपूर्यतेस्म पूरीआप्यायने द्वेसर्वोपचारपरिपूर्णतायाः ॥

चूर्णानिवासयोगाः स्युर्भावितंवासितंत्रिषु ॥ संस्कारोगंधमाल्याद्यैर्यःस्यात्तदधिवासनं १३४ माल्यंमालास्त्रजौमूर्ध्निकेशमध्येतुगर्भकः ॥ प्रभ्रष्टकंशिखालंबिपुरोन्यस्तंललामकं १३५ प्रालंबमृजुलंबिस्यात्कंठाद्वैकक्षकंतुतत् ॥ यत्तिर्यक्क्षिप्तमुरसि शिखास्वापीडशेखरौ १३६ रचनास्यात्परिस्पंदआभोगः परिपूर्णता ॥

उपधानं उपधीयतेशिरोत्र डुधाञ् उपबर्हः उपवृह्यतेऽनेनवा वृहवृद्धौ वृहू उद्यमनेवा द्वे उच्छीर्षस्य उशीइतिख्यातस्य शय्यास्याच्छयनीयेपिशुंफने।पिन्यरोपि ति शयनीयं १३७ शयनं शयनंस्फरतेनिद्राशय्ययोश्चनपुंसकं वदंतिउत्तरेणसमत्वद्योतनाय त्रीणिशय्यायाः॥ मंचः मंचतेमचिधारणो च्छ्रायपूजनेषु॥ पर्यंकः परितोंक्यते अकिलक्षणे कर्मणिघञ्॥ पल्यंकः पल्यंकोमंचपर्यंकदृषीपर्यंस्तिकास्फचेतिविश्वः॥ खट्वा खट्यते निद्रालुभिः खटकांक्षायां चत्वारिखट्वायाः प लंगबाजइतिख्यातायाः॥ गेंदुकः गेगगनेइंदुरिवेतिइत्याद्यूह्यं॥ कंदुकः कंद्यते कदिआल्हादनेरोदनेच कंस्फरवंदवाति दयते द्यतियच्छतिवा कं शिरोतुदतिवा

उपधानंतूपबर्हःशय्यायांशयनीयवत् १३७ शयनंमंचपर्यंकपल्यंकाः खट्वयासमाः॥
गेंदुकः कंदुकोदीपः प्रदीपःपीठमासनम् १३८ समुद्गकः संपुटकः प्रतिग्राहः पतद्ग्रहः॥

तुदुउपतापे द्वे गेंदइतिख्यातस्य क्रीडाकारणस्य गिरदीगालउशीइतिख्यातस्येतिकेचित्॥ दीपः दीप्यतेऽनेन दीपयतिवा दीपीदीप्तौ॥ प्रदीपः द्वे दीपस्य॥ पीठं पी यतेत्र पीङ्पाने बाहुलकात्ठः विष्टरःपीठमस्त्रियामितित्रिकांडशेषः॥ आसनं आस्यतेत्र आसउपवेशने अधिकरणेल्युट् द्वे॥ समुद्गकः समुद्गच्छति इप्रत्यं यांतात्स्वार्थेकन्॥ संपुटकः संपुटयते पुटसंश्लेषणे द्वेसंपुटस्य डबा चौफुलाइत्यादिख्यातस्य॥ प्रतिग्राहः प्रतिगृण्हाति प्रतिग्रहः स्वीकरणेसैन्यपृष्ठेपतद्ग्रहे यो ग्यभ्योविधिवद्देयतंद्ग्रहेचग्रहांतरइतिमेदिनी॥ पतद्ग्रहः द्वेपिकदानीइतिख्यातस्य॥ ५ ५ ५

प्रसाधनी प्रसाध्यतेनया प्रसाधनीतुकंकत्यांसिद्धौवेगेप्रसाधनीतिविश्वमेदिन्यौ॥कंकतिका कंकते कंकिगतौ बाहुलकादतच् गौरादिङीष् स्वार्थेकन्ह्रस्वः कंकतीतुप्रसाधनीतित्रिकांडेऽमरमाला कंकतंतुप्रसाधनमितिक्लीबकांडेमरमाला द्वे गजदंतादिरचितायाः केशमार्जन्याः फणीइतिख्यातायाः॥ पिष्टातः पिष्टमतति॥ पटवासकः पटोवास्यतेनेन वासउपसेवायां पटंवासयतिवा द्वेबुकाइतिख्यातस्य चूर्णविशेषस्यच १३९ दर्पणः दर्पयति दृपहर्षणमोचनयोः दृपसंदीपने आदर्शोदर्पणः प्रोक्तइत्यमरमाला॥मुकुरः मंकिमंडने मकुरइत्यपि मकुरः स्यान्मकरवद्दर्पणेबकुलद्रुमे कुलालदंडेइतिमेदिनी मंकुरइत्यपिकेचित्॥आदर्शः आदृश्यतेरूपमत्र दृशिरप्रेक्षणे आदर्शोदर्पणेटीकाप्रतिपुस्तकयोरपि त्रीणिदर्पणस्यआरसाइतिख्या०॥व्यजनं व्यजत्यनेन वायुरितिशेषः अजगतिक्षेपणयोः

प्रसाधनीकंकतिकापिष्टातःपटवासकः १३९ दर्पणेमुकुरादर्शौव्यजनंतालवृंतकम्॥ इतिमनुष्यवर्गः संततिर्गोत्रजननकुलान्यभिजनान्वयौ॥

तालवृंतकं तालस्येववृंतमस्य तालेकरतलेवृंतमिवबंधनमस्यवा वृंतंप्रसवबंधेस्याद्वृंतधाराकुचाग्रयोरितिविश्वः द्वे तालपत्रादिनिर्मितस्यव्यजनस्य इतिमनुष्यवर्गः संततिः संतन्यते तनुविस्तारे॥ गोत्रं गूपते गुङ्शब्दे॥जननं जन्यते जनीप्रादुर्भावे जनजननेवा कर्मणिल्युट् जननंवंशजन्मनोः॥कुलं कूयते कुङ्शब्दे बाहुलकात्लक् कोलयति कुलसंस्त्याने इगुपधेतिकः कुंभूमिंलातिवा कौलायतेवा लीङ्श्लेषणे अन्येभ्योपीतिडः कुलंजनपदेगोत्रेसजातीयगणेपिच भवनेचतनौक्लीबंकटकार्योषधौकुली॥अभिजनः अभिजन्यते भवेदभिजनः ख्यातौजन्मभूम्यांकुलध्वजे इत्यजपाल॥अन्वयः अन्वीयते इङ्गतौ इणगतौवा॥ ७ ७ ७ ७

वंशः उश्यते वशाकानी कर्मणिघञ् शुभानियोगविभागान्भुम् यद्वा वन्यते वनसंभक्तो बाहुलकात्शः वंशोवेणुकुलेवर्गेपृष्ठाद्यवयवे।पिनेतिविश्वमेदिन्यौ अन्ववायः अन्ववायते अयगतो॥ संतानः संतन्यते कर्मणिघञ् कर्तृकरणाधिकरणेष्वपिनिग्रह संभवात॥ वर्णः वर्ण्यते वर्णयतिवा वर्णोद्विजातिशुक्लादियशोगुणकथासु च स्तुतौनानक्रियाभेदरूपाक्षरविशेषण इतिविप्रादिवर्णाः स्युः एवं १ विप्रश्चक्षत्रियश्चविट्चशूद्रश्चचत्वारएववर्णाः॥ राजबीजी राज्ञोबीजियितुंशीलमस्य यद्वा राज्ञोबीजमस्यास्ति॥ राजवंश्यः राजवंशेसाधुः द्वे राजवंशोत्पन्नस्यनाम॥ बीज्यः बीज्यते यद्वाबीजमस्यास्ति अन्यत्रापिदृश्यतइतियप् बीजेभवः साधुर्वा कुलसंभवः कुलेसंभवति कुलेसंभवोऽस्यवा यद्वा कुलंसंभावत्यस्मात् सकुलसंभवस्यद्वेनामनी २ महाकुलः महच्चतत्कुलंच महाकुलं तस्यापत्यं महाकुलादञ्खञौ इत्यञित्र

वंशोन्ववायःसंतानोवर्णाःस्युर्ब्राह्मणादयः १ विप्रक्षत्रियविट्शूद्राश्चातुर्वर्ण्यमिदंस्मृतं॥ राजबीजीराजवंश्योबीज्यस्तु कुलसंभवः २
महाकुलकुलीनार्यसभ्यसज्जनसाधवः॥ ब्रह्मचारीगृहीवानप्रस्थोभिक्षुश्चतुष्टये ३

दित्वृद्धौमाहाकुलः द्वन्द्वेअग्निमोविग्रहः महत्कुलमस्येतिवा॥ कुलीनः कुलेभवः कुल्यंस्यात्कीकसेप्यष्टद्रोणीसूर्यामिषेपुन॥ कुल्यापयःप्रणाल्यांचनद्यांजीवंतिकौषधौ कुलोद्भवेकुलहितेत्रिषुमान्येपुनः पुमान् आर्यः आर्यते ऋगतौ॥ सभ्यः सभायांसाधुः॥ सज्जनः सन्चासौजनश्च॥ साधुः साध्नोतिधर्मसाध संसिद्धौ साधुर्वार्धुषिकेचारेसज्जनेचाभिधेयवत् षट्कुलीनस्यनाम॥ ब्रह्मचारी ब्रह्म वेदः तदध्ययनार्थंव्रतमपिब्रह्म तच्चरितुंशीलमस्य यद्वा ब्रह्मतपोज्ञानंवाचरतीति॥ गृही गृहाः दाराः संत्यस्य॥ वानप्रस्थः वनमेवप्रस्थो वनस्थवाप्रस्थः प्रदेशः वनप्रस्थेभवः॥ भिक्षुः भिक्षणशीलः भिक्षयांन्वायां॥ अत्रभिक्षुः यतिः इत्याश्रमाणांचतुष्टयम् ३

७ ६

आश्रमः आसमंतात्श्रमोस्वधर्मसाधनक्लेशःऽस्त्री आश्रमोब्रह्मचर्यादौवानप्रस्थेवनेस्त्रियांमितिविश्वमेदिन्यौ इत्येकं ॥ द्विजातिः द्वेजातीजन्मनीयस्य मातुरग्रेविजन नंद्वितीयंमौंजीबंधनात् द्विजातिर्विप्रांडजयोश्चपुल्लिंगकः। अग्रजन्मा अग्रेआदौजन्मयस्य अग्रात्सःखाद्वाजन्मास्य अग्रजन्माद्विजेश्रेष्ठेभ्रातरिब्रह्मणिस्मृतः इतिविश्वः॥ भूदेवः भुवोभुविवादेवः॥ वाडवः वडवाद्विजयोषितीतिमेदिनी वडवाः कुंभदास्यश्वस्त्रीविशेषाद्विजन्मनामितिरभसः वडवायांजातः वाडआप्लावे वाडंवातिवा वाडवंकरणेस्त्रीणांघाटिकौघेनपुंसकम् पातालेनास्त्रियांपुंसिप्रस्नावेवडवानलेइतिविश्वमेदिन्यौ॥ विप्रः विप्राति प्रापूर्तौ विपतिवा विपक्षेपे॥ ब्राह्मणः ब्रह्माधीते ब्रह्मज्ञानंवावेत्ति॥ षट्कर्मा षट्कर्माणियस्य कर्माण्युच्यंते इज्याध्ययनदानानि याजनाध्यापनेतथा प्रतिग्रहश्चतैर्युक्तः षट्कर्माविप्रउच्यतेइ

आश्रमोऽस्त्री द्विजात्यग्रजन्मभूदेववाडवाः विप्रश्चब्राह्मणोऽसौषट्कर्मायागादिभिर्युतः ४ विद्वान्विपश्चिद्दोषज्ञःसन्सुधीःकोविदो बुधः॥ धीरोमनीषीज्ञःप्राज्ञःसंख्यावान्पंडितःकविः ५

त्येकं षट्ब्राह्मणस्य यज्ञादिभिःषट्कर्मास्यात् ॥४॥ विद्वान् विदज्ञाने विद्वान्ज्ञानिनिधीरेचविद्वानध्यात्मवेदकः इतिधरणी॥ विपश्चित् विप्रकृष्टंनिश्चिनोतिचिंतयतिवा॥ दोषज्ञः दोषंजानाति सन् असभुवि शतृप्रत्ययः सन्साधौधीरशस्तयोः मान्येसत्येविद्यमानेत्रिषुसाध्वुमयोःस्त्रियां॥ सन् साधुः॥ सुधीः सुष्ठुध्यायति ध्यैचिंतायां॥ कोविदः कुङ्शब्दे विच्गुणः कोर्वेदस्यविदइत्याद्यूह्यं॥ बुधः बुध्यते बुधज्ञाने बुधोबुद्धिज्ञपंडिते॥ धीरः धियंराति रादाने धियंईरयतिवा ईरगतौ धीरोधैर्यान्वितेस्थैर्येबुधेक्लीबंतुकुंकुमे॥ मनीषी मनीषाअस्यास्ति॥ ज्ञः जानाति ज्ञोब्रह्मणुधेविद्वत्सु॥ प्राज्ञः प्रज्ञायस्यास्ति प्राज्ञस्तु पंडितेवाच्यलिंगोबुद्धौतुयोषितिइतिमेदिनी॥ संख्यावान् संख्याविचारणास्त्यस्य॥ पंडितः पंडःशांडे धियिस्त्रीस्यात् पंड्यतेनया पडिगतौ पंडासंजातास्य॥ कविः कवते कौतिवा कुङ्शब्दे कुशब्दे अचइः कविर्वाल्मिकिकाव्ययोः सूरौकाव्यकरेपुंसिस्यात्खलिनेतुयोषिति ५

धीमान् धीरस्तियस्य धीमान्पंडितेनबृहस्पतौ ॥ सूरिः सूते सूयते षूङ् प्राणिगर्भविमोचने षूङ् प्रसवे सूरोऽर्कहलयोः पुंसि सूरः सूर्य उपास्योयस्यास्ति अन्नप
क्षेइन्नंतः सूरी इति ॥ कृती प्रशस्तंकृतंकर्मास्य कृतमनेनवा ॥ कृष्टिः कर्षति कृषविलेखने„ लब्धवर्णः लब्धः वर्णः स्तुतिर्येन ॥ विचक्षणः चक्षिङ् व्यक्तायांवाचि ॥ दूर
दर्शी दूरात् दूराद्वापश्यति दृशिरप्रेक्षणे ॥ दीर्घदर्शीतिचैव इतिपंडितस्यद्वाविंशतिनामानि ॥ श्रोत्रियः छंदोऽधीतेइत्यर्थेनिपातनम् ॥ छांदसः छंदोऽधीतेवेत्ति
वा तदधीतेतद्वेद इसंपूर्णशाखाध्यायिनः ६ उपाध्यायः उपेत्यअधीयतेऽस्मात् ॥ अध्यापकः अध्यापयते ॥ निषेकादिकृत् निषेकोगर्भाधानं आदिशब्देनपुं
सवनादिकंतस्यकर्ता पित्रादिः ॥ गुरुः गिरत्यज्ञानं गॄशब्देनिगरणेवा निषेकादीनिकर्माणियः करोतियथाविधि सविप्रोगुरुरुच्यते इत्येकं ॥ मंत्रव्याख्याकृत् मं

धीमान्सूरिः कृतीकृष्टिर्लब्धवर्णोविचक्षणः ॥ दूरदर्शीदीर्घदर्शीश्रोत्रियच्छांदसौसमौ ६ उपाध्यायोऽध्यापकोऽथस्यान्निषे
कादिकृद्गुरुः ॥ मंत्रव्याख्याकृदाचार्यआदेष्टात्वध्वरेव्रती ७ यष्टाचयजमानश्चससोमवतिदीक्षितः ॥ इज्याशीलोयायजूकोयज्वा
तुविधिनेष्टवान् ८

त्रस्यवेदस्यव्याख्यानंकरोति ॥ आचार्यः चरगतौ ण्यत् व्याख्यानलक्षणंतु पदच्छेदः पदार्थोक्तिर्विग्रहोवाक्ययोजना आक्षेपोऽ
थसमाधानंच व्याख्यानंपंचलक्षणं उपनीयतुयः शिष्यंवेदमध्यापयेद्द्विजः सांगंचसरहस्यंचतमाचार्यंप्रचक्षते ॥ आदेष्टा ऋत्विजः यागेइष्टसंपादनायप्रेरयति
दिशअतिसर्जने सव्रती व्रतंभोजनादिनियमोऽस्यास्ति यद्वा व्रतयतीति ७ यष्टा यजते तृच्प्रत्ययः ॥ यजमानः यजेःशानन् सः सोमवतियज्ञेदीक्षितः दीक्षासंजाताअ
स्य इत्येकं ॥ ईज्याशीलं ईज्याशीलमस्य ईज्यांशीलतिशीलयतिवा ॥ यायजूकः पुनः पुनः भृशंयजते ऊयजनशीलस्य ॥ विधिनायः इष्टवान् सः यज्वा एकं ॥ ८ ॥

गीष्पतीष्ट्याबृहस्पतिसवनयागेनइष्टवान् सः स्थपतिरित्येकं॥सोमपीथी सोमपीतमस्यास्ति॥सोमपः सोमंपिबति आतोनुपसर्गेकः दीर्घपाठेक्किप् द्वेसोमयाजिनः स
र्वस्वंदक्षिणायत्रविश्वजिदादौसयेनेष्टः कृतः सः सर्ववेदाः सर्वंवेत्ति विदलाभे ९ अनूचानः सांगेशिक्षाद्यंगोपेतेप्रवचनेवेदे अधीतीव्याकरणेइतिवत् क्तस्येन् विषय
स्यकर्मण्युपसंख्यानंइतिसप्तमी अधीतीकृतानुज्ञोनूचानइत्येकं अनुज्ञाविनाध्ययनासंभवात्कृतानुज्ञइतिद्रष्टव्यम्॥गुरोःसकाशात्गृहस्थाद्याश्रमांतरप्राप्तयेल
ब्धानुज्ञाआज्ञायेनससमावृत्तः समावर्ततेस्म गुरुकुलवासान्निवृत्तस्येकं॥अभिषवे अवभृथेकृतेसत्वास्यात् एकनाम १० छात्रः गुरुदोषाच्छादनंछत्रंतच्छीलम

सगीष्पतीष्ट्यास्थपतिःसोमपीथीतुसोमपाः॥सर्ववेदाःसयेनेष्टोयागःसर्वस्वदक्षिणः ९ अनूचानःप्रवचनेसांगेधीतिगुरोस्तुयः॥ल
ब्धानुज्ञःसमावृत्तःसुत्वात्वभिषवेकृते १० छात्रांतेवासिनौशिष्येशैक्षाःप्राथमकल्पिकाः॥एकब्रह्मव्रताचाराःमिथःसब्रह्मचारि
णः ११ सतीर्थ्यावेकगुरवश्चितवानग्निमग्निचित्॥पारंपर्योपदेशेस्यादैतिह्यमितिहाव्ययम् १२

स्य शीलमित्यनुवर्तमानेछत्रादिभ्योणइ
तिणप्रत्ययः अंतेवासी अंतेसमीपेवस्तुंशीलमस्य॥शिष्यः त्यलुक् अंतेवासीतुशिष्येपिचांडालेप्यांतगेपिचइतिहेमः शिष्यते शास्अनुशिष्टौ इतित्रीणिशिष्य
स्यना०॥शैक्षाः शिक्षायाःइमे यद्वा शिक्षांलभंतेते प्राथमकल्पिकाः प्रथमकल्पः आद्यारंभः प्रयोजनंयेषांते प्रयोजनमितिठक् यद्वाप्रथमकल्पंअधीयते विद्यालक्षण
कल्पांताच्चेतिठक् कल्पःशास्त्रेविधौन्याये इ्रेप्रथमारब्धवेदानां॥एकब्रह्मव्रताचाराः एकस्मिन्ब्रह्मणिव्रताचरणंयेषांते मिथः परस्परंसब्रह्मचारिणः समानंब्रह्मचरंति इ
तिएकं ११ सतीर्थ्याः समानेतीर्थेगुरौवसंति॥एकगुरवः एकोगुरुर्येषांते इत्येकं॥यः अग्निंचितवान्सःअग्निचित् चिञ्चयने इत्येकं॥पारंपर्योपदेशे परंपरायाआग
तः ततआगतइत्यणंतात् स्वार्थेष्यञ् पारंपर्यंश्चासावुपदेशश्च॥ऐतिह्यं ह अव्ययं इतिहेतिनिपातसमुदायात्स्वार्थेज्यः १२

उपज्ञा यदाद्यं प्रथमं ज्ञानं सा उपज्ञा स्यात् एकं॥ ज्ञात्वा यः आरंभः क्रियते स उपक्रमः ज्ञानपूर्वकआरंभ इत्यर्थः एकं॥ यज्ञः ईज्यते नेन वा यज देवपूजादौ यज्ञः स्यादा
त्मनि मखे नारायणहुताशयोरिति हैमः॥ सवः सूयते सौ षूञ् अभिषवे॥ अध्वरः अध्वरति ध्वृ कौटिल्ये अध्वानं राति वा अध्वरः सावधाने स्याद्वसुभेदे क्रतौ पुमान् इ-
त्युक्तम्॥ यागः ईज्यते ऽनेन करणे घञ्॥ सप्ततंतुः सप्तभिः छंदोभिः जिह्वाभिर्वा तन्यते॥ मखः मखंति देवा अत्र अनेन वा मख गतौ॥ क्रतुः करोति क्रियते वा क्रतु-
र्यज्ञे मुनौ पुंसि इत्युक्तत्वात् इति सप्त यज्ञस्य नामानि १३ पाठः पठनं पाठनं वा पाठश्च पठने ख्यातो ब्रह्म कर्ण्यां तु योषिती ति विश्वः॥ होमः हवनं॥ अतिथीनामदृष्ट
पूर्वाणां गृहागतानां सपर्या पूजा॥ तर्पणं तृप प्रीणने॥ बलिः बलिहरणं बलिर्दैत्योपकारयोः करे चामरदंडे च गृहदारु प्रशाशायो रिति हैमः तदेवं स्वाहि क्रियते विधिना

उपज्ञा ज्ञानमाद्यं स्यात् ज्ञात्वारंभ उपक्रमः॥ यज्ञः सवो ऽध्वरो यागः सप्ततंतुर्मखः क्रतुः १३ पाठो होमश्चातिथीनां सपर्या तर्पणं बलिः
एते पंचमहायज्ञा ब्रह्मयज्ञादिनामकाः १४ समज्या परिषद्गोष्ठी सभा समिति संसदः॥ वेदाध्ययनं स ब्रह्मयज्ञः॥ होमः वैश्वदेवः स देवयागः॥ अ
तिथिपूजनं स मनुष्ययज्ञः॥ तर्पणमन्नोदकादिना तृप्तिकरणं स पितृयज्ञः॥ बलिः बलिहरणं स भूतयज्ञः॥ मनुः अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम् होमो दैवो
बलिर्भौतो नृयज्ञो ऽतिथिपूजनं एते ब्रह्मयज्ञादिनामकाः ब्रह्मयज्ञः आदिर्येषां तानि ब्रह्मयज्ञादीनि नामानि येषां ते १४ समज्या समजंत्यस्यां अज गतौ॥ परिषत् प
रितः सीदंत्यस्यां षद्लृ विशरणादौ षत्वं सदिरप्रतेरिति शास्त्रेणेति॥ गोष्ठी गावो नेकार्था वाचस्तिष्ठंत्यस्यां॥ सभा सह भांत्यस्यां भा दीप्तौ सभा सामाजिके गोष्ठ्यां म
न्दिरयोरपि॥ समितिः समानाभितिर्मिलनं यस्यां सपक्ष इतिवत् योगविभागात् सादेशः॥ संसत् संसीदंत्यस्याम्॥ ७ ७

आस्थानी अतिष्ठंतिर्यास्वति अंचुगतिपूजनयोः आस्थानंपूर्ववत्क्लीबे नपुंसकेसदःसांतं स्त्रीलिंगेतुसदाः १५ प्राग्वंशः हविर्गेहात्प्राक्पूर्वस्मिन्प्रदेशेसदस्यादीनां-
यद्गृहंसप्राग्वंशइत्येकं ॥ यज्ञशालायाः पूर्वपश्चिमस्तंभयोरर्पितंदीर्घकाष्ठंप्राग्वंशइतिकेचित् ॥ वेदोक्तविधिनाविपश्यंतियेतेसदस्याः सदसिसाधवः यद्वा विधिंद्रष्टुंशी
लंयेषां ॥ सभासदः सभायांसीदंति सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥ सभास्ताराः सभांस्तृणंति स्तृञ्आच्छादने ॥ सभ्याः सभायांसाधवः तेसामाजिकाः समाजंरक्षंति इतिच-
त्वारिसभ्यनामानि १६ अध्वर्युः अध्वरंइच्छंतिचरतिवायातिवायजुः यजुर्वेदवित्अध्वर्युः अध्वरशब्दात्क्यच् ततः क्याच्छंदसि ॥ उद्गाता उद्गायतिसाम गैशब्दे ।

आस्थानीक्लीबमास्थानंस्त्रीनपुंसकयोःसदः १५ प्राग्वंशःप्राग्घविर्गेहात्सदस्याविधिदर्शिनः ॥ सभासदःसभास्ताराःसभ्याःसामाजि
काश्चते १६ अध्वर्यूद्गातृहोतारोयजुःसामर्ग्विदः क्रमात् ॥ आग्नीध्राद्याधनैर्वार्याऋत्विजोयाजकाश्चते १७ वेदिःपरिष्कृताभूमिः
समेस्थंडिलचत्वरे ॥

सामवित् उद्गाता ॥ होता जुहोति ऋग्वेदवित् होताइतिक्रमेण ॥ आग्नीध्राः अग्नीनिंधे इंधिदीप्तौ ॥ धनैर्वार्याः यज्ञकर्मधनादिदलावरणी
यायेआग्नीध्राद्या आग्नीध्र आद्योयेषांब्रह्मोद्गातृहोत्रध्वर्यादयः षोडश ॥ ऋत्विजः ऋतौयजंति ॥ तेयाजकाः यजंतिते इताः कुर्वंतियेयज्ञमृत्विजोयाजका
श्चते १७ वेदिः विद्यतेशोधनेन ज्ञायतेविचार्यते प्राप्यतेवा यद्वा वेदयति वेद्यतेवा विदनिवासादौ वेदिःस्यात्पंडितेपुमान् ॥ परिष्कृता परितः कृताप
रिष्कृता भूमिः वेदिःस्यात् एकं ॥ स्थंडिलचत्वरेसमे स्थलंत्यस्मिन् चलंत्यस्मिन् ॥

७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

चषालः चषते चषभक्षणे ॥ यूपकटकः यूपस्यशिरसिवलयाकारकाष्ठविकारः चषालः स्यात् ॥ कुंबा कुंब्यते॰तया कुचिच्छादने यागभूमावंत्यजादिदर्शनवारणाय
सुगहनावृतिर्वेष्टनंकुंबास्यात् एकंस्त्रियां १८ यूपाग्रं यूपस्यअग्रं ॥ तर्म तरति मनिन् ॥ निर्मंथ्यदारुणि मथ्यते मंथविलोडने निर्मथ्यंचतद्दारुच ॥ अरणिः ऋ
च्छति ऋगतिप्रापणयोः अरणिशब्दः स्त्रीपुंसयोः अरणिर्वन्हिमंथनाद्वयोर्निर्मंथ्यदारुणि एकं ॥ दक्षिणाग्निः दक्षिणः अग्निः ॥ गार्हपत्यः गृहपतिनासंयुक्त
॥ आहवनीयः आहूयते प्रीण्यते प्रक्षिप्यतेवाहविरत्र यद्वा आहवनमर्हति गार्हपत्यश्च आहवनीयश्च एतेअग्नयस्त्रयः १९ अग्नित्रयमिदंत्रेताइत्येकं त्रित्वं इ
तात्रेतास्त्रीलिंगे त्रेतायुगेग्नित्रितयेइतिहेमः प्रणीतः प्रकर्षेणनीतः ॥ मंत्रादिनासंस्कृतो॰नलो॰ग्निः प्रणीतः एकं ॥ समूह्यः समूह्यते वहप्रापणे ऊहवितर्के ॥ प-

चषालोयूपकटकः कुंबासुगहनावृतिः १८ यूपाग्रंतर्मनिर्मंथ्यदारुणित्वरणिर्द्वयोः ॥ दक्षिणाग्निर्गार्हपत्याहवनीयौत्रयो॰ग्नयः १९ अग्नि
त्रयमिदं त्रेताप्रणीतःसंस्कृतो॰नलः ॥ समूह्यपरिचाय्योपचाय्यावग्नौप्रयोगिणः २० योगार्हपत्यादानीयदक्षिणाग्निःप्रणीयते ॥ तस्मिन्ना
नाय्यो॰थाग्नायीस्वाहाचहुतभुक्प्रिया २१

रिचाय्यः परिचीयते ॥ उपचाय्यः उपचीयते एतेत्रयःअग्नौप्रयोगिणः प्रयोगो॰स्तियेषांते अग्निधारणा
र्थेस्थंडिलविशेषेप्रयुक्ताः २० गार्हपत्यात् आनीय उद्धृत्य दक्षिणाग्निःप्रणीयते प्रवेश्यते तत्रआनाय्य उच्यते आनाय्यः आनीयतेसौ ॥ अथ आग्नायी
॥ स्वाहा ॥ हुतभुक्प्रिया ॥ आग्नायी अग्नेः स्त्री ॥ स्वाहा सुष्टुआहूयंतेदेवा अनया ॥ हुतभुक्प्रिया इतिस्त्रीत्रयमग्नेः ॥ स्वाहाशब्दस्याव्ययत्वंन कुतः
द्रव्यवाचकत्वात् अतएव स्वाहांतुदक्षिणेपार्श्वे इतिप्रयोगः संगच्छते २१

छ छ छ

सामिधेनी अग्निसमिंधनेसमित्प्रक्षेपेणवन्हिज्वलनेयाऋक् प्रयुज्यते सासामिधेनी॥ सैवधाय्याचस्यात्॥ गायत्रीप्रमुखंछंदः स्यात् तत्रछंदांसिउच्यंते गायत्री उष्णिक् अनुष्टुप् बृहती पंक्ति त्रिष्टुप् जगती इतिच्छंदांसि॥ छंदः चदिआल्हादने॥ हव्यपाके पच्यते पाकः हव्यस्यपाकोयस्मिन् तत् अग्निमुखेहूयमाने ऽन्नेचरुरित्येकं चर्यते भक्ष्यते चरगतौभक्षणेवा चरुर्हव्यांतभांडयोरितिमेदिनी विश्वप्रकाशेतु चरुर्भांडेचहव्यान्ने २२ आमिक्षा आमिष्यते मिषुसेचने॥ श्रृतोष्णे श्रृतंपक्वंचतदुष्णंचतस्मिन् क्षीरेपयसिदधियोगतः याविकृतिः साआमिक्षास्यात् एकं॥ धवित्रं धूयतेऽनेन धूञ्कंपने धूञ्विधूननेवा॥ मृगचर्मणा रचितंयत् व्यजनंतद्धवित्रं वीज्यतेऽनेन अग्नेः संधुक्षणार्थंमृगत्वचारचितस्यव्यजनस्येत्येकं २३ पृषदाज्यं पर्षति पृष्यतेवा पृषुसेचने पृषद्भिः स

ऋक्सामिधेनीधाय्याचयास्यादग्निसमिंधने॥ गायत्रीप्रमुखंछंदोहव्यपाकेचरुः पुमान् २२ आमिक्षासाश्रृतोष्णेयाक्षीरेस्याद्दधियोगतः॥ धवित्रंव्यजनंतद्यद्रचितंमृगचर्मणा २३ पृषदाज्यंसदध्याज्येपरमान्नंतुपायसं॥ हव्यकव्येदैवपित्र्येअन्नेपात्रंस्रुवादिकं २४

हितेदध्नासहितेघृतेपृषदाज्यं पृषातकंसदध्याज्येपृषदाज्यंतदुच्यते एकंदधिमिश्रितघृतस्य॥ परमान्नं परमंचतदन्नंच यद्वा परमानामन्नंपायसंस्यात् पयसिसंस्कृतं पायसंपरमान्नके इतिहेमः द्वेहव्यकव्ये॥ हव्यं हूयतेप्रीण्यंतेदेवायेन हूयतेप्रक्षिप्यतेवा हुदानादनयोः॥ कव्यं कूयतेपितृभ्यः कुशब्दे देवान्नंहव्यं पित्रन्नं कव्यं॥ दैवपित्र्येदेवपितृसंबंधिनिअन्नेक्रमेणहव्यकव्यस्यातां पैत्रमित्यपिपाठः नस्येदमित्यण्॥ पितरः देवताः यस्य अत्रपक्षेयत्प्रत्ययः देवान्नंहव्यं पित्रन्नंकव्यं॥ पात्रं पाति पिबंत्यनेनवा पात्रमन्नेत्रिषुक्लीबंस्रुवादौराजमंत्रिणि तीरद्वयांतरेयोग्यइत्यकृत्वान्॥ स्रुवः स्रवतिघृतादिकं स्रुस्रवणे सः आदिर्यस्यतत् आदिशब्देनचमसोलूखलादिभवेत् स्रुवोहेमपात्रेग्लुकीमूर्वयोः स्त्रियामित्यकृ०२४

ध्रुवा ध्रुवति ध्रुवस्थैर्ये पाठांतराभिप्रायं ध्रुवः शंकौ हरे विष्णौ वटे चोत्तानपादजे वृद्धयोगभिदोः पुंसि ध्रुवं खे जस्रतर्कयोः स्थिरं नित्ये निश्चिते च ध्रुवं क्लीबं प्रकीर्तितम्
इत्युक्तत्वात्॥ उपभृत् उपबिभर्ति॥ जुहूः जुहोति श्रुतिगर्भिं जुहोतीनां हु चेति क्विप् दीर्घश्च एते त्रयः स्रुचो भेदाः स्त्रीलिंगे स्रुवस्तु ना पुल्लिंगे॥ स्रुवः स्रवति स्रुवः॥
उपाकृतः उपाक्रियते कृञ् हिंसायाम्॥ उपाकृतोऽध्वरहते पशौ नोपकृते त्रिषु इति विश्वमेदिन्यौ॥ अभिमंत्र्य अभितः मंत्रयित्वा मत्रि गुप्तभाषणे॥ हतः हंतुमारब्धः
एकं क्रतौ अभिमंत्र्य हतः पशुः उपाकृतः स्यात् २५ परंपराकं परंपरायाः अकं अक कुटिलगतौ यद्वा परमित्यव्ययमतिशये परंपरः श्रेष्ठः आकोः स्मादिति॥ शम
नं शमु उपशमे भावे ल्युट् शमनः श्राद्धदेवत्वे इति विश्वमेदिन्यौ शमनस्तु यमे श्राद्धे शमनं शांतिसिंह्योरिति हैमः॥ प्रोक्षणं प्रपूर्वः उक्षणं उक्षसेचने प्रोक्षणं से

ध्रुवोपभृज्जुहूर्ना तु स्रुवो भेदाः स्रुचः स्त्रियः॥ उपाकृतः पशुरसौ योऽभिमंत्र्य क्रतौ हतः २५ परंपराकं शमनं प्रोक्षणं च वधार्थकम्॥ वाच्यलिंगाः प्र
मीतोपसंपन्नप्रोक्षिता हते २६ सान्नाय्यं हविरग्नौ तु हुतं त्रिषु वषट्कृतं॥ दीक्षांतोऽवभृथो यज्ञे तत्कर्मार्हं तु यज्ञियम् २७

चनवधयोरिति हैमः अयं वधा
र्थकं वधो हिंसार्थोऽस्य त्रीणि यज्ञार्थपशुहननस्य॥ प्रमीतोपसन्नः प्रमीयते स्म मीञ् हिंसायां उपसंपद्यते स्म पद गतौ प्रमीतं वाच्यलिंगं स्यात् प्रोक्षितेऽपि मृतेऽपि चेति-
विश्वः॥ प्रोक्षितः प्रोक्ष्यते स्म उक्षसेचने प्रोक्षितं निहिते सिक्त इति रभसः प्रमीतोपसंपन्नप्रोक्षिताः वाच्यलिंगाः स्युः त्रीणि यज्ञे हतस्य पशोः २६ सान्नाय्यं सन्नीयते
णीञ् प्रापणे॥ हविः हूयते हविर्विशेषः सान्नाय्यं स्यात् द्वे अग्नौ हुतं प्रक्षिप्तं आज्यादि वषट्कृतं वषडिति मंत्रोपलक्षणं वषट्मंत्रेण कृतं प्रक्षिप्तं द्वे हुतस्य॥ अवभृ
थः अवभ्रियतेऽनेन भृञ् भरणे॥ दीक्षांतः दीक्षायाः अंतः प्रधानकर्मसमाप्तौ क्रियमाणो यज्ञः इष्टिपूर्वकः स्नानविशेष इत्येकं॥ तत्कर्मार्हं तस्य यज्ञस्य कर्म क्रि
यामर्हति यज्ञमर्हति एकं क्रतुक्रियासंपादनयोग्यस्य हिजद्रव्यादेः त्रिषु २७

अथ क्रतुकर्म क्रतुश्चयज्ञः कर्मचदानानि इष्टशब्दवाच्यंवाच्यंस्यात् बहुव्रीहिर्वास्यात् इष्टंयोगेचवांछिते एकाग्निकर्महवनंत्रेतायांयच्चहूयते अंतर्वेद्यांचय-
द्दानंइष्टंतदभिधीयते इतिमनुः॥इष्टमाशंसितेपिस्यात्पूजितेप्रेयसित्रिषु समतंतोसुमान्क्लीबसंस्कारेक्रतुकर्मणि एकं॥खातादि पुष्करणीखननमादिर्यस्यदे
वालयारामादिनिर्माणं तत्कर्मक्रिया तस्मिन्पूर्तंस्यात् पूर्यतेस्म पृपालनपूरणयोः पुष्करिण्यःसभावापीदेवतायतनानिच आरामश्चविशेषेणपूर्तकर्मविनि
र्दिशेत् इतिमनुः पूर्तंत्रिषुपूरितेस्यात्क्लीबंखातादिकर्मणि एकं॥अमृतं अमृतमिव अमृतसाधनत्वात्॥विघसः विशिष्टैरघ्यते अदभक्षणे अमृतंयज्ञशे
षेस्यात्पीयूषेसलिलेघृते अयाचितेचमोक्षेचनाधन्वंतरिदेवयोः यज्ञशेषभोजनशेषयोः यज्ञस्यशेषोहोमावशिष्टाज्यपुरोडाशादि देवपित्रतिथिगुर्वादिभुक्तस्य

त्रिष्वथक्रतुकर्मेष्टंपूर्तंखातादिकर्मयत्॥अमृतंविघसोयज्ञशेषभोजनशेषयोः २८ त्यागोविहापनंदानमुत्सर्जनविसर्जने॥विश्राणनंवितर
णंस्पर्शनंप्रतिपादनं २९ प्रादेशनंनिर्वपणमपवर्जनमंहतिः॥मृतार्थंतदहेदानंत्रिषुस्यादौर्ध्वदेहिकं ३०

शेषः तयोः क्रमेणैकैकं २८ त्यागः त्यजनं
॥विहापनं॥दानं दानंगजमदेत्यागेपालनेछेदशुद्धिषु इतिविश्वंमेदिन्यौ विसर्जनंपरित्यागेदानेसंप्रेषणेपिचेतिहेमः॥उत्सर्जनं॥विसर्जनं॥विश्राणनं॥वितरणं॥
स्पर्शनं स्पर्शनोमारुतेपुंसि इतिविश्वः॥प्रतिपादनं प्रतिपादनंतुदानेप्रतिपत्तौप्रबोधनेइतिविश्वः २९ प्रादेशनं दिशअतिसर्जने॥निर्वपणं निःपूर्वकात्वपतेर्भावे
ल्युट्॥अपवर्जनं वृजीवर्जने॥अंहतिः हंतिदुरितमनया.अंहतिस्त्यागरोगयोरितिहेमः त्रयोदशानामाभिदानस्य॥मृतार्थं मृतायइदं॥तदहे तच्चतदहश्च तस्या
हनिवा॥तदहेप्रेतदिने और्ध्वदेहिकं देहादूर्ध्वं ऊर्ध्वदेहः ऊर्ध्वदेहेभवं प्रेतमुद्दिश्यमरणदिनमारभ्यसपिंडीकरणपर्यंतंप्रत्यहंदीयमानस्यजलपिंडादेरित्येकं तत्रिषु ३०

पितृदानं पितृभ्योदानं॥निवापः न्युप्यते निवपनंवा द्वेनामनी सपिंडीकरणादूर्ध्वंपित्रुद्देशेनदानस्य॥शास्त्रतः शास्त्रविधानेन॥तत्कर्म तेषांकर्म॥श्राद्धं श्रद्धा ऽस्ति प्रज्ञाद्यच्द्वेतिणः॥अन्वाहार्यं अनुआन्हीयते ऽहृञ्हरणे॥मासिके मासेभवं पिंडान्वाहार्यकंश्राद्धंकुर्यान्मासानुमासिकमितिमनुवचनं द्वेपंचदशमुहूर्तात्मकस्यदिनस्याष्टमांशाः भागः कुतुपः स्यात् कुत्सितंतपति तपसंपाते यद्वा कुंभुवंतपति दिवसस्याष्टमेभागेमंदोभवतिभास्करः सकालः कुतुपोज्ञेयः पितॄणांदत्तमक्षयं कुतुपोस्त्रियांदोहित्रेवाद्येछागजकंबले कुशेदिनस्याष्टमांशेनास्त्र्येकुतुपीपुनः इत्येकं ३१ पर्येषणा परीष्टिः परेर्वाइतियुजभावेक्तिन् परी-

पितृदानंनिवापःस्याछ्राद्धंतत्कर्मशास्त्रतः॥अन्वाहार्यंमासिकेंशोऽष्टमोऽन्हः कुतुपोस्त्रियां ३१ पर्येषणापरीष्टिश्चान्वेषणाच
गवेषणा॥सनिस्त्वध्येषणायाञ्चाभिशस्तिर्याचनार्थना ३२ षट्तुत्रिष्वर्घ्यमर्घार्थेपाद्यंपादायवारिणि॥क्रमादातिथ्यातिथेयेअ
तिथ्यर्थेऽत्रसाधुनि ३३

ष्टिः परिचर्यायांप्राकाम्येऽन्वेषणेस्त्रियामितिविश्वः॥ अन्वेषणा इषेरनिछायस्येतियुच्॥गवेषणा गवेषमार्गणेयुच् चत्वारिधर्माद्यन्वेषणस्यनामानि॥सनिः षणुदानेइक्॥तु अध्येषणा इषेर्युच् द्वेगुर्वाद्याराधनस्य॥याञ्चा याचृयाञ्चायां॥अभिशस्तिः शंसस्तुतौयाचनेच अभिशस्तिःपुनर्लोकापवादेप्रार्थितेपिचेतिहेमः॥याचना॥अर्थना॥एतच्चतुष्टयं अर्थयाञ्चायां॥आगंतुपर्यन्ताः षट् अर्घार्थेजले॥अर्घ्यं अर्घायइदं॥पाद्यं पादायइदं॥पादार्घाभ्यांचेतिनादर्थ्येयत् एकैकं॥आतिथ्यं अतिथयेइदं अतिथेर्ञ्यइतिनादर्थ्येयत्॥आतिथेयं अतिथौसाधु पथ्यतिथिइतिढञ् एकैकं अत्रसाधुनिअतिथ्यर्थे एतानिनामानिभवंति ३३

आवेशिकः अवेशेअगृहेभवः अध्यात्मादिः वेशोवेश्यागृहेःगृहे भैक्ग्रामिणमतिथिंविप्रंसांगतिथिंतथा॥ आगंतुः आगच्छति॥अतिथिः पुंल्लिंगे गृहागतेविप्रेएते
शब्दाः भवंति अध्वनीनोऽतिथिर्ज्ञेयः अतिथिः कुत्रापुंस्यात्पुमानागंतुकेपिचेतिविश्वमेदिन्यौ दूराच्चोपगतंश्रांतंवैश्वदेवउपस्थिते अतिथिंतंविजानीयान्ना
तिथिः पूर्वमागतइतिव्यासः॥प्राघुणिकस्त्वतिथिर्ज्ञेयः घोणिगृहागतस्य तिथिपर्वोत्सवाः सर्वेत्यक्तायेनमहात्मना सोतिथिः सर्वभूतानांशेषानभ्यागतान्विदुः॥
प्राघूर्णिकः प्राघुणिकः॥अभ्युत्थानं तु गौरवं द्वे उत्थानपूर्वकसत्कारस्य ३४ पूजा पूजनं॥नमस्या नमस्करणं॥सपर्या सप रपूजायाम्॥अर्चा अर्चपूजायां
॥अर्हणा अर्हपूजायां एताःसमाः षट्पूजानामानि॥वरिवस्या वरीवस्यशब्दः पूजार्थः क्यजंतादकारः॥शुश्रूषा शुश्रूषणं श्रुश्रवणे॥परिचर्या परिचरणं॥उपास

स्युरावेशिकआगंतुरतिथिर्नागृहागते॥प्राघूर्णिकःप्राघुणिकश्चाभ्युत्थानंतुगौरवं ३४ पूजानमस्यापचितिःसपर्यार्चार्हणाःसमाः॥
वरिवस्यातुशुश्रूषापरिचर्याप्युपासना ३५ व्रज्याटाट्यापर्यटनंचर्यात्वीर्यापथेस्थितिः॥उपस्पर्शस्त्वाचमनमथमौनमभाषणम् ३६

ना आसउपवेशने॥उपासनंशराभ्यासेप्युपास्तावासने।पिचेतिविश्वमेदिन्यौ चत्वारिसेवायाः परिचर्यातुपसर्पेतिभागुरिः ३५ व्रज्या व्रजनं व्रजगतौ॥अटा अ
टनं॥अटया॥पर्यटनं अटापर्यटनंभ्रम इतिरत्नकोशः इतिचत्वारिपर्यटननामानि॥चर्या गदमदचरियत्॥तु ईर्या ईर्यते ज्ञायते ईरगतौ ण्यत् तस्याःप
थाः ईर्यापथः ईर्या॥ पथेस्थितिः ईर्यापथेध्यानाद्युपाये परिव्राजकानांस्थितेरेकं॥उपस्पर्शः उपस्पर्शनं स्पृशसंस्पर्शे उपस्पर्शःस्पर्शमात्रेस्नानाचमनयोरपि
॥तु आचमनं चमुअदने यद्वा उपस्पृश्यंतेखान्यत्र आचम्यतेंभोत्र द्वेनाऽ॥मौनं मुनेःकर्मभावोवा॥अ भाषणं भाषव्यक्तायांवाचि अभाषणस्यद्वे ३६

आनुपूर्वी पूर्वंपूर्वंअनुइत्यनुपूर्वंभावः वर्णदृढादिभ्यश्चेतिष्यञ् षित्वात्ङीष् आनुपूर्वी स्त्रियांवानपुंसकमानुपूर्व्यं॥आवृत् आवर्तनं वृतुवर्तने संपदादिः॥ परिपाटी परिपाटनं पटगतौ पर्यंतादन्तइः प्रगृह्यत्वात्संध्यभावः॥ अनुक्रमः अनुक्रमणं क्रमुपादविक्षेपे धञ्निनोदात्तोपदेशेनिनवृद्धिः परिपाटीअनुक्रमइत्यत्राद्विवचनत्वा त्यणन्॥ पर्यायः पर्ययणं पर्यायः प्रकारेवसरेक्रमइतिविश्वमेदिन्यौ पंचनामानिक्रमस्य॥ अतिपातः अतिक्रम्यपतनं पत्लृगतौ॥ पर्ययः पर्ययणं इण्गतौ॥ उपात्ययः उपगतस्यातिक्रम्यायनं त्रीणिक्रमोल्लंघनस्य ३७ नियमः नियमनं नियमोयंत्रणायांचप्रतिज्ञानिश्चयेव्रते॥ व्रतं व्रीयनं द्वेव्रतमात्रस्य अस्त्रीपुंनपुंसकयोः तच्च उपवासादि उपवासः आदिर्यस्य कृच्छ्चांद्रायणप्राजापत्यनक्तभोजनादितदुपवासादिव्रतं पुण्यकर्मेव एकमुपवासादिविहितव्रतस्य॥ औपवस्तं उपवसनं

आनुपूर्वीस्त्रियांवावृत्परिपाटीअनुक्रमः॥ पर्यायश्चातिपातस्तुस्यात्पर्ययउपात्ययः ३७ नियमोव्रतमस्त्रीतच्चोपवासादिपुण्यकं॥ औपवस्तंतूपवासोविवेकःपृथगात्मता ३८ स्याद्ब्रह्मवर्चसंवृत्ताध्ययनर्द्धिरथांजलिः॥ पाठेब्रह्मांजलिःपाठविप्रुषोब्रह्मबिंदवः ३९

वसस्तंभे भावेक्तांतात्प्रज्ञाद्यण् औपवस्त्रमितिपाठः तृजंतात्तस्येदमित्यण्॥ तु॥ उपवासः उपवसति उपवसनं वसनिवासे द्वेभोजनरहितस्य॥ विवेकः विवेचनं विवेकःस्याज्जलद्रोण्यांपृथग्भावविचारयोः॥ पृथगात्मता स्यात् पृथक्आत्मास्वरूपंयस्यतस्यभावः प्रकृतिपुरुषादिभेदज्ञानस्यद्वेनामनी ३८ ब्रह्मवर्चसंवृत्ताध्ययनर्द्धिः स्यात् ब्रह्मणः वेदस्यतपसोवावर्चः वृत्तंसदाचारपालनं अध्ययनं गुरुमुखाद्वेदाक्षरग्रहणंतयोः ऋद्धिः द्वेनामनी॥ पाठे वेदपठनकालेयः अंजलिः सब्रह्मांजलिः ब्रह्मणःअंजलिः पाठेवेदपठने येविप्रुषः मुखान्निर्गताजलबिंदवः तेब्रह्मबिंदवः ३९

ध्यानयोगासने ध्यानंप्रत्ययैकताननता योगश्चित्तवृत्तिनिरोधता यद्वा ध्यानस्ययोगउपायः ध्यानमेवयोगोवा तस्यआसनं स्वस्तिकसिद्धपद्मादि॥ब्रह्मासनं ब्रह्मणःसंबंधि आसनं एकं एकतानेनमनसास्मरणंध्यानमुच्यते चित्तवृत्तिनिरोधस्तुसाङ्गोयोगइतिस्मृतः॥कल्पोविधिक्रमौ कल्प्यतेनेन कृपूसामर्थ्ये कल्पःशास्त्रेविधौन्यायेसंवर्तेब्रह्म णोदिने॥विधिः वेधनं विधविधाने विधिर्नानियतौकालेविधानेपरमेष्ठिनि॥क्रमः अयमिदंनियोगशास्त्रस्य॥ क्रमश्चानुक्रमेशक्तौकल्पेचाक्रमणेपिच॥ यःप्रथमःकल्पः आद्योविधिःसमुख्यःस्यात् एकं॥ततः मुख्यात् अधमः गौणः अनुकल्पःस्यात् ४० संस्कारपूर्वंश्रुतेर्ग्रहणंउपाकरणंस्यात् उपाक्रियतेऽनेन डुकृञ्वेदपाठारंभविधिविशेषस्य ॥पादग्रहणं पादयोर्ग्रहणंस्पर्शः॥अभिवादनं अभिमुखीकरणार्थंवंदनं यद्वा आभिमुख्येनवाद्यते आशीःकार्यतेऽनेन वदनामोच्चारणपूर्वकसंस्कृतप्रयोगेणनमस्कारस्य ४१

ध्यानयोगासनेब्रह्मासनंकल्पोविधिक्रमौ॥मुख्यःस्यात्प्रथमःकल्पोऽनुकल्पस्तुततोऽधमः ४० संस्कारपूर्वंग्रहणंस्यादुपाकरणंश्रुतेः॥समेतुपादग्रह णमभिवादनमित्युभे ४१ भिक्षुःपरिव्राट्कर्मंदीपाराशर्यपिमस्करी॥तपस्वीतापसःपारिकांक्षीवाचंयमोमुनिः ४२

भिक्षुः भिक्षणशीलः भिक्षयांच्या याम् सनास्तां सभिक्षुः॥परिव्राट् सर्वंपरित्यज्यव्रजति व्रजगतौ क्विप्दीर्घश्च पदांतविषयेषत्वंच परौव्रजेःषः पदांतेइति॥कर्मंदी कर्मंदेनप्रोक्तंभिक्षुसूत्रंतदधीते कर्मंदकृ- शाश्वादिनिः॥पाराशरी पाराशर्येणप्रोक्तंसूत्रंतदधीते पाराशर्येतिइनिः॥मस्करी मस्करगतौ मस्करोज्ञानंगतिर्वास्यास्ति यद्वा मस्करोवेणुदंडोयस्यास्ति इतिपंचसन्यासि नः॥तपस्वी तपोस्यास्ति तपस्वी तापसेचानुकंप्येचस्त्रियांषिति तापसः पूर्ववत् अण्प्रत्ययः॥पारिकांक्षी परिकांक्षितुंशीलमस्य कांक्षिकांक्षेपरिवर्जने यद्वा ब्रह्म ज्ञानंकांक्षते त्रीणितपस्विनः॥वाचंयमः वाचंयच्छति यमउपरमे वाचियमोव्रतेइतिखश् वाचंयमपुरंदरौ॥मुनिः मन्यते मनज्ञाने मुनिःपुंसिवसिष्ठादौवंगसेनत मौजिने डुमौनव्रतिनि ४२

तपः क्लेशसहः तपसः क्लेशःसहते षहमर्षणे तपः क्लेशस्यसहः अच् ॥ दांतः दाम्यतिस्म दमुउपशमने गत्यर्थेतिक्तः दांतस्तु दमितेपिस्यात्तपःक्लेशसहेपिच ॥ वर्णिनः ॥ ब्रह्मचारिणः द्वेनामनी वर्णोस्यास्तीति मत्वर्थेइतितात्पर्यं ॥ ब्रह्मचारिणः ब्रह्मवेदाध्ययनव्रतंचरतितच्छीलोवा व्रतेऽरूपीतिचाणिनिः ॥ ऋषयः ऋषंति जानंति ऋषीगतौ ऋषिर्वेदवसिष्ठादौदीधितौचपुमानयं ॥ सत्यवचसः सत्यंवचोयेषांते द्वेसामान्यर्षिनामनी ॥ स्नातकस्तु स्नातिस्म ष्णाशौचे कसंज्ञायांकम् ॥ आप्लुवः आप्लुवते प्लुङ्गतौ आप्लुवश्चासौव्रती द्वेसमाप्तवेदव्रतस्यअन्याश्रमगतस्य ॥ गुरवेतुवरंदत्वास्नायाद्यानदनुज्ञया वेदव्रतानिवापारंनीत्वाह्युभयमेवच ४३ येनिर्जितेंद्रियग्रामाः इंद्रियाणांग्रामः निर्जितः इंद्रियग्रामोयैस्ते ॥ यतिनः यमुउपरमे भावेक्तःअतइनिः ॥ यतयः यतंते यतीप्रयत्ने एतेशब्दाः त्रयः निर्जितसर्वेंद्रियस्य ॥ यः व्रतवशात्स्थंडि

तपः क्लेशसहोदांतोवर्णिनोब्रह्मचारिणः ॥ ऋषयःसत्यवचसः स्नातकस्त्वाप्लुवोव्रती ४३ येनिर्जितेंद्रियग्रामायतिनोयतयश्चते ॥ यः स्थंडि
लेव्रतवशाच्छेतेस्थंडिलशाय्यसौ ४४ स्थांडिलश्चार्थविरजस्तमसस्यु र्द्वयातिगाः ॥ पवित्रः प्रयतः पूतः पाखंडाः सर्वलिंगिनः ४५

लेशेते असौस्थंडिलशायि द्वेअनाश्रितभूमिशायनव्रतिनः ४४ चपरस्थांडिलः स्थंडिलादित्यण् ॥ विरजस्तमसः विगतेरजस्तमसीयेभ्यः ॥ द्वयातिगाः द्वयंअतिगच्छंति द्वेनिवृत्तरजस्तमोगुणानां ॥ पवित्रः पवते पुनातिवा पूङ्पवने पवित्रंधर्षणेकुशे ताम्रेपयसिचक्लीबंमध्येस्यादभिधेयवत् ॥ प्रयतः प्रयच्छतिस्म यद्वा प्रयतते यतीप्रयत्ने ॥ पूतः पवतेस्म ॥ पूतंत्रिषुपवित्रेचशाटितेवहुलीकृते नामत्रयं ॥ पाखंडाः पाखंडयंति खडिभेदने पालनाच्चत्रयीधर्मःपाशब्देननिगद्यते तंखंडयंतितेतस्मात्पाखंडास्तेनहेतुना ॥ सर्वलिंगिनः सर्वाणिचतानिलिंगानिच सर्वेषांलिंगानिवासंत्येषाम् ४५

व्रतेब्रह्मचर्ये आषाढः आषाढीपूर्णिमाप्रयोजनमस्य आषाढोव्रतिनांदंडेमासेमलयपर्वते॥पालाशः पलाशस्यविकारः पलाशादिभ्योवेत्यञ्॥दंडः॥रांभस्तुवै णवः रंभशब्दोवेणुवाचकः तस्यविकारः रंभाकदल्यप्सरसोर्नाघेणौवानरांतरे इतिविश्वहेमचंद्रौ वैणवइत्यपिएकंद्वेनामनीत्यर्थः अस्त्री स्त्रीभिन्नःशब्दः॥क मंडलुः कस्यप्रजापतेः जलस्यवामंडःसारः तंलातिलभते मंडिभूषायां कस्यमंडंभूषांलातिवा॥कुंडी कुणशब्दे कुंडमग्न्यालयेमानभेदेदेवजलाशये कुंडीकमंड लौजारापतिवल्लीस्रुतेपुमान् द्वेव्रतिनांजलभाजनस्य॥व्रतिनांयदासनं साबृसी ब्रुवंतःसीदंत्यस्यां पृषोदरादिः एकंब्रह्मचर्याद्यासनस्य ४६ अजिनं अजन्ति अ

पालाशोदंडआषाढोव्रतेरांभस्तुवैणवः॥अस्त्रीकमंडलुःकुंडीव्रतिनामासनंबृसी ४६ अजिनंचर्मकृत्तिःस्त्रीभैक्षंभिक्षाकदंबकं॥
स्वाध्यायःस्याज्जपःसुत्याःभिषवःसवनंचसा ४७ सर्वैनसामपध्वंसीजप्यंत्रिष्वघमर्षणम्॥दर्शश्चपौर्णमासश्चयागौपक्षांतयोः
पृथक् ४८

ज्यतेवा अजगतौ॥चर्म चरति चर्यतेवा चरगतौ॥कृत्तिः कृत्यते कृतीछेदने कृत्तिश्चर्मत्वचोर्भूर्जेकृत्तिकायांद्वयंस्त्रियाम् इतित्रीणिनामानि ॥भैक्षं भिक्षाणांसमूहः भिक्षादिभ्योण् तदेवभिक्षाकदंबकं॥स्वाध्यायः सुअतीवआवृत्याअध्ययनं यत् जपःस्यात् द्वेवेदाध्ययनस्य॥अभिषवः सवनं सासुत्या क्यप् सवनंत्वध्वरेस्नानेसोमनिर्दलनेपिच त्रीणिसोमलताकंडनस्य ४७ सर्वैनसांसर्वाणिएनांसिमानसादिपापानिध्वंसयितुंशीलंयस्यतदपध्वंसि॥जप्यं ज प्यतेतज्जप्यंऋगादितदघमर्षणं अघंमर्षयति मृषुसहने सहनमभिभवः यद्वा मृष्यति पक्षांतयोःअमावास्यापौर्णमास्योः पृथग्भिन्नौयागौ दर्शःचपरंपौर्णमासश्च ए कैकं ४८

शरीरसाधनापेक्षंशरीरमात्रेणसाध्यंयत् नित्यंकर्मतत् यमः यच्छतिअनेन यमोन्यलिंगोयमजेनाकर्केशमनेशनौ शरीरसाधनापेक्षनित्यकर्मणिसंयमे शरीरमा त्रेणसाध्यंयावज्जीवंकार्यं यत्कर्मअनित्यं नतुयावज्जीवंकर्तव्यं तत् आगंतुसाधनं आगंतुभिः कदाचित्कैः कामनयासमयविशेषादिभिः साधनैः साध्यं॥ नियमस्तत् उपवासस्नानजपादि शौचसंतोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधाः नियमाः ४९ यमस्तु अहिंसासत्यमस्तेयमिति दक्षिणेकरेप्रोत्धृतेसतियद्ब्रह्मसूत्रंतदुप वीतंस्यात्॥प्रोत्धृतेबहिर्निष्कृतेसति ब्रह्मसूत्रं यज्ञसूत्रं यज्ञार्थंयत्सूत्रंउपवीतं उपवीयतेस्म अजगानिक्षेपणयोः॥ अन्यस्मिन्करेप्रोत्धृतेसति प्राचीनावीत

शरीरसाधनापेक्षंनित्यंयत्कर्मतद्यमः॥ नियमस्तुसयत्कर्म नित्यमागंतुसाधनम् ४९ "क्षेपकः क्षौरंतु भद्राकरणंमुंडनंवपनंत्रिषु॥"
उपवीतंब्रह्मसूत्रंप्रोत्धृतेदक्षिणेकरे॥ प्राचीनावीतमन्यस्मिन्निवीतंकंठलंबितम् ५० अंगुल्यग्रेतीर्थंदैवंस्वल्पांगुल्योर्मूलेकायं॥
मध्येंगुष्ठांगुल्योः पित्र्यंमूलेत्वंगुष्ठस्यब्राह्मम् ५१

स्यात् अन्यस्मिन्करेवामेकरे॥प्राचीनावीतं प्राचीनंदक्षिणंआवीयतेस्म विपरीतधृतयज्ञोपवीतस्ये कं॥कंठलंबितं कंठेलंबितंसरलभावेनसव्यस्कंधेनिवीतंस्यात् निअधोभागेवीतंगमनमस्य करद्वयेबहिष्कृतेसतिऋजुभावेनस्थापितयज्ञसूत्रस्यनामैकं ५० अंगुल्य ग्रे अंगुलीनामग्रेदैवंतीर्थंस्यात् दैवंदेवानामिदं अतः देवतीर्थंतद्देवताकत्वात् एकं॥स्वल्पांगुल्योः अनामिकाकनिष्ठिकयोः मूलेप्राजेकायंस्यात् कः प्रजापतिर्दे वतास्य कायः कदेवतेस्मैसिंचत्तस्वभावयोः प्रजुतीर्थंकायंस्मात् एकं प्राजापत्यमित्यर्थः॥ अंगुष्ठांगुल्योःमध्ये अंगुष्ठतर्जन्योः मध्यभागे पित्र्यं पितरोदेव तास्य यद्वापितॄणामिदं॥अंगुष्ठस्यमूलेब्राह्मंतीर्थं ब्रह्मादेवतास्य यदाहयाज्ञवल्क्यः कनिष्ठातर्जन्यंगुष्ठमूलान्यग्रंकरस्यच प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात् एकैकं ५१

ब्रह्मभूयं ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुज्यमित्यपि त्रयम् ब्रह्मभूयं ब्रह्मणः भावः ॥ ब्रह्मसायुज्यं ब्रह्मणासहयुज्यतेति युजिर्योगे ॥ तद्वदेव देवभूयादिकं ॥ सांतपनादिकं कृ
च्छ्रं स्यात् सम्यक्तपनं संतपनं तदेव सांतपनम् ॥ गोमूत्रगोमयक्षीरदधिसर्पिःकुशोदकं एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सांतपनं स्मृतं आदिशब्देन चांद्रायणप्राजापत्य
पराकादिग्रहणं ५२ संन्यासवति सम्यक्न्यासः अस्त्यस्मिन् अनशने भोजनत्यागे प्रायः इण्गतौ एरच् इत्येकं अदंतः पुल्लिंगं ॥ अथ वीरहा वीरः अग्निः तं हंति ॥ नष्टाग्निः
नष्टः अग्निर्यस्य प्रमादादिना यस्य अग्निहोत्राग्निः नष्टः ॥ कुहना लोभात् कुहकेनापनं लोभात्परद्रव्याभिलाषात् मिथ्येर्यापथकल्पना पथस्याचाराभेदस्य कल

स्याद्ब्रह्मभूयं ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुज्यमित्यपि ॥ देवभूयादिकं तद्वत्कृच्छ्रं सांतपनादिकं ५२ संन्यासवत्यनशने पुमान्प्रायोऽथ वीरहा ॥ नष्टाग्निः
कुहना लोभान्मिथ्येर्यापथकल्पना ५३ व्रात्यः संस्कारहीनः स्यादस्वाध्यायो निराकृतिः ॥ धर्मध्वजी लिंगवृत्तिरवकीर्णी क्षतव्रतः
५४ सुप्ते यस्मिन्नस्तमेति सुप्ते यस्मिन्नुदेति च ॥ अंशुमानभिनिर्मुक्ताभ्युदितौ च यथाक्रमम् ५५

ल्पना सा कुहना इत्येकं नाम दंभेन कुत्सितध्यानमौ
नादेः अथवा अर्थलिप्सया धर्माश्रयणस्य ५३ संस्कारहीनः व्रात्यः स्यात् संस्कारैर्हीनः गर्भाधानादिभिः शून्यः ॥ व्रात्यः [illegible] व्रातः तं अर्हति ए
कं ॥ अस्वाध्यायः न स्वाध्यायो वेदाध्ययनं यस्य ॥ निराकृतिः आकृतेर्निर्गतः अध्ययनचेष्टायाः निर्गतः इत्येकं वेदाध्ययनरहितस्य ॥ धर्मध्वजी धर्मस्य ध्वजः चि
ह्नं यस्य । धर्मो ध्वज इव धर्मध्वजो यस्य अस्ति ॥ लिंगवृत्तिः लिंगात् आश्रमादिचिह्नधारणात् वृत्तिर्जीविका हेतुर्यस्य द्वे भिक्षार्थं जटाधारिणः ॥ अवकीर्णी कॄ विक्षेपे
हिंसायां वा ॥ अवकीर्णं अस्ति अस्य ॥ क्षतव्रतः क्षतं व्रतं यस्य द्वे खंडितब्रह्मचर्यादेः ५४ यस्मिन्सुप्ते अंशुमानस्तं एति सोऽभिनिर्मुक्तः ॥ अभिसर्वस्मात् तनं कर्माणि
श्रयेन सुप्तं येन यस्मिन्सुप्ते उदेति सोऽभ्युदितः अभितः उदितः सूर्येण इत्यंभूतनिंद्यकर्मास्य ५५

ज्येष्ठे भ्रातरि अकृतदारपरिग्रहे सति कृतदारपरिग्रहः कनिष्ठः परिवेत्तास्यात् परिवेत्ता परिविंदति ज्येष्ठंपरित्यज्य भार्यांलभते विद्लृलाभे एकं ज्येष्ठेविवाहरहिते कृतदारपरिग्रहणस्यकनिष्ठस्य ॥ तस्यपरिवेत्तुः ज्यायान् ज्येष्ठः परिवित्तिःस्यात् परिवर्जनंविंदति लभते विवाहोपयमौसमौ ५६ तथापरिणयः उद्वाहः उपयमः पाणिपीडनं इतिषट्विवाहस्य ॥ व्यवायः ग्राम्यधर्मः मैथुनं निधुवनं रतं पंचमैथुनस्य ॥ इण्गतौ ॥ ग्राम्यधर्मः ग्रामेभवाःग्राम्याः ग्राम्याणांजनानांधर्मः ॥ मैथुनं मिथुनस्यकर्म ॥ निधुवनं नितरांधुवनंहस्तपादादिचालनं ॥ रतं रमणं. ५७ धर्मकामार्थैः त्रिवर्गःस्यात् धर्मश्चवेदप्रतिपाद्ययज्ञादिः कामश्चयथाविधिस्त्रीसेवन

परिवेत्तानुजोऽनूढेज्येष्ठेदारपरिग्रहात् ॥ परिवित्तिस्तुतज्ज्यायान्विवाहोपयमौसमौ ५६ तथापरिणयोद्वाहोपयामाःपाणिपीडनम् ॥ व्यवायोग्राम्यधर्मोमैथुनंनिधुवनंरतम् ५७ त्रिवर्गोधर्मकामार्थैश्चतुर्वर्गःसमोक्षकैः ॥ सबलैस्तैश्चतुर्भद्रंजन्याःस्निग्धावरस्यये ५८ इतिब्रह्मवर्गः मूर्धाभिषिक्तोराजन्योबाहुजःक्षत्रियोविराट् ॥

म् अर्थश्चधनम् त्रिवर्गः त्रयाणांवर्गः एकः ॥ समोक्षकैः चतुर्वर्गः उपलक्षितः ॥ सबलैः बलेनसहितैश्चतुर्भद्रं चत्वारिभद्राणिश्रेष्ठानियत्र एकं ॥ वरस्यजामातुः स्निग्धास्तत्पक्षाः वयस्यादयः जन्याः जनींवधूंवहंति ५८ इतिब्रह्मवर्गविवरणंसमाप्तम् . मूर्धाभिषिक्तः राज्यदानसमयेमूर्धन्यभिषिच्यते मूर्धाभिषिक्तः ॥ राजन्यः राज्ञोपत्यं यद्वा राजति राजृदीप्तौ ॥ बाहुजः बाहुभ्यांजातः बाहुजः क्षत्रियेवीरेस्वयंजाततिलेःपिच्चेतिविश्वमेदिन्यौ ॥ क्षत्रियः क्षदति क्षदसंवरणे सौत्रः क्षतात्त्रायते क्षत्रस्यापत्यंवा ॥ विराट् विशेषेणराजते पंचक्षत्रियस्य ॥

राजा राट् रंजयति राजा राजतेराट् राजाप्रभौच नृपतौक्षत्रियेरजनीपतौ क्षत्रेशक्रेचपुंसिस्यात् इत्य० ॥ पार्थिवः पृथिव्याः ईश्वरः पार्थिवोनृपतौभूमिविकारे पार्थिवीतिच ॥ क्ष्माभृत् क्ष्मांबिभर्ति क्ष्माभुक् क्ष्मांभुनक्ति ॥ नृपः नॄन्पाति पारक्षणे ॥ भूपः भुवंपाति ॥ महीक्षित् महींक्षिपनि क्षिनिवासगत्योः मह्यांक्षय तिवा क्षिक्षयेश्वर्ययोः सप्तराज्ञः १ समंतायाः स्वदेशाव्यवहितभूमे रिमेराजानः ॥ प्रणताशेषसामंतः प्रणताः अशेषाः सामंताः स्वदेशानंतरराजानोयस्यस राजाअधीश्वरः स्यात् अधिकईश्वरः एकंसर्वसन्निहितनृपवशकारिणः ॥ चक्रवर्ती चक्रेभूमंडलेराजमंडलेवावर्तितुंशीलमस्य चक्रंगणेचक्रवाकेइतिविश्वः य

राजाराट्पार्थिवःक्ष्माभृन्नृपभूपमहीक्षितः १ राजातुप्रणताशेषसामंतःस्यादधीश्वरः ॥ चक्रवर्तीसार्वभौमोनृपोन्योमंडलेश्वरः २
येनेष्टंराजसूयेनमंडलस्येश्वरश्चयः ॥ शास्तियश्चाज्ञयाराज्ञःससम्राडथराजकम् ३ राजन्यकंचनृपतिक्षत्रियाणांगणेक्रमात् ॥ मं
त्रीधीसचिवोमात्योन्येकर्मसचिवास्ततः ४

द्वाचक्रंसैन्यंवर्तयितुंसर्वभूमौचालयितुंशीलमस्यसः ॥ सार्वभौमः सर्वभूमेरीश्वरः सार्वभौमस्तु दिग्गजे मेसर्वपृथ्वीपतावपीतिमेदिनी ईसमुद्रपर्यंतभूमीश्वरस्य ॥ अन्यः नृपः मंडलेश्वरः स्यात् मंडलस्यभूम्येकदेशस्येश्वरः स्यान्मंडलंद्वादशराजकेचदेशेचबिंबेच कदंबकेचेतिविश्वः एकं २ येनराजसूयाख्ययज्ञविशेषेणइष्टं द्वादशराजमंडलस्येश्वरोऽपिसः सम्राट् सम्यक्राजनेसौसम्राट् ॥ चपरंयःआज्ञयाराज्ञः शास्ति ॥ अथराजकं राज्ञांसमूहः नृपतीनांगणे ॥ राजन्यकं क्षत्रियाणांगणे इत्येकंनाम ३ मंत्री मंत्रोगुप्तभाषणमस्यास्ति मत्रिगुप्तभाषणे ॥ धीसचिवः धियांसचिवः धीप्रधानःसचिवोवा ॥ अमात्यः अमासहसमीपेवाभवः एतत्त्रयंराज्ञःसचिवस्य ततः धीसचिवादन्येकर्मसचिवाः कर्मसुसचिवाः इत्येकम् ४

महामात्राः महतीमात्रायेषांते मात्राकर्णभूषणेपरिच्छदे प्रधानानि प्रकर्षेणधीयंते इत्यादि प्रधानं स्यान्महामात्रे प्रकृतौ परमात्मनि प्रज्ञायामपिचक्लीबमेकत्वेनूनमेतदेतिक्लीबत्वं पुल्लिंगोपि॥महामात्रः प्रधानस्यादितिपुंस्कांडे ... द्वे प्रधानस्य॥ पुरोधाः पुरः अग्रेधीयते॥पुरोहितः पुरः अग्रेहितं यस्मात्॥ व्यवहाराणांऋणादीन्यष्टादश विवादस्थानानि ... निर्णेतरि॥ निश्चित्य पृच्छतिमाह॥ विविच्य तेसौविवाकः प्राट्चविवाकश्च प्राड्विवाकौ ... कुशलइत्यर्थः विचारानुगतं ... विचारयतियेनासौ प्राड्विवाकस्तत्स्मृतः॥ अक्षदर्शकः अक्षाणांव्यवहाराणांदर्शकः ... व्यवहारयोरितिविश्वः द्वे धर्माध्यक्षस्य ५ प्रतीहारः प्रतीहारो जननिवारणमस्त्यस्य यद्वा

महामात्राः प्रधानानि पुरोधास्तु पुरोहितः॥ द्रष्टरि व्यवहाराणां प्राड्विवाकाक्षदर्शकौ ५
प्रतीहारो द्वारपालद्वास्थद्वास्थितदर्शकाः॥ रक्षिवर्गस्त्वनीकस्थोऽथाध्यक्षाधिकृतौ समौ ६

राज्ञोभिमुखंजनान्प्रतिहरति बहिः प्रापयति॥ द्वारपालः द्वारंपालयति॥ द्वास्थः द्वारितिष्ठति॥ द्वास्थितदर्शकः द्वारिस्थितश्चासौदर्शकः पञ्चाङ्गकः पंचद्वारपालस्य॥ रक्षिवर्गस्तु अवश्यंरक्षंति रक्षापालने आवश्यकेइतिणिनिः रक्षिणांवर्गः॥ अनीकस्थः अनीकेअनीकेवातिष्ठति सर्वानिकः अनीकस्थोरणगजेहस्तिशिक्षाविचक्षणे राजरक्षणिचिन्हेचवीरमर्दकेपिचेतिविश्वमेदिन्यौ द्वे रक्षकगणस्य॥ अथ अध्यक्षाधिकृतौ अक्षंव्यवहारं अधिगतः अध्यक्षः यद्वा अध्यक्षाणि ... मौ अध्यक्षोधिकृतेप्रोक्तः प्रत्यक्षेत्वभिधेयवत्॥ अधिकृतः अधिउपरिकृतः अधिकः कृतइतिवा समावुभौ द्वे व्यापारितस्य ६

एकस्मिन्ग्रामेअधिकृतःस्थायुकः स्यात्तुंशीलमस्य एकंएकग्रामाधिकृतस्य॥भूरिषुबहुलेषुग्रामेषुअधिकृतःगोपः गोपायति गुपूरक्षणे गोपोगोपालकेगोष्ठा ध्यक्षेपृथ्वीपतावपि ग्रामस्याधिकृतेपुंसिसारिवारव्योषधौस्त्रियाम् इत्यकृ॥एकंबहुग्रामाधिकृतस्य॥भौरिकः भूरिणिस्वर्णेनियुक्तःभौरिकः॥कनकाध्यक्षः क नकस्यअध्यक्षः द्वेस्वर्णाधिकृतस्य॥रूप्याध्यक्षस्तु रूप्येअध्यक्षः॥नैष्किकः निष्केहेम्निनियुक्तः नैष्किकोरजनाध्यक्षइतिरभसः द्वेटंककादिशालायांनियुक्त स्य ७ अंतःपुरेतु अधिकृतःजनःअंतर्वैशिकःस्यात् अंतर्वेशेनियुक्तः यद्वा अंतर्वेशोयस्यास्ति एकं अंतःपुराधिकृतजनस्य॥सौविदल्लाः सुष्ठुविदंतं विद्वांस मपिल्लातिवशवर्तिनंकुर्वंतिसुविदल्लाः तएवसौविदल्लाः॥कंचुकिनः कंचुकःउपचोलःअस्तियेषांते॥स्थापत्याः तिष्ठंत्येषुपुरुषाःस्थाः घञर्थकेरूपं स्थानांदारा

स्थायुकोधिकृतोग्रामेगोपोग्रामेषुभूरिषु॥भौरिकःकनकाध्यक्षोरूप्याध्यक्षस्तुनैष्किकः ७ अंतःपुरेत्वधिकृतःस्यादंतर्वैशिको-
जनः॥सौविदल्लाःकंचुकिनःस्थापत्याःसौविदाश्चते ८ षंढोवर्षवरस्तुल्यौसेवकार्थ्यनुजीविनः॥ णांपतयः तएवपालकाःनेसौविदाः सुविदा

एव यद्वा सुवित्सुज्ञानमस्तियेषांते यद्वा सुविदः चतुरस्त्रियः तासामिमेरक्षकाः चत्वारिराज्ञांस्त्र्यगारेषु द्वीरक्षाकृतस्य ८ शंढः शाम्यति शिश्नाभावात् श मुउपशमे शंढः क्लीबस्तुकंचुकी इतिरभसः शंढःस्यात्पुंसिगोपतौ आकृष्टांडेद्दषवरेतृतीयप्रकृतावपि॥वर्षवरः वृणोति वरतिवा वृञ्वरणे वरआवरणेवा व र्षस्यरेतःपातस्यवरः येत्वल्पसत्वाःप्रथमाः क्लीबाश्चस्त्रीस्वभाविनः जात्यानदुष्टाः कार्येषुतेवैवर्षवराःस्मृताः द्वेनपुंसकस्य॥सेवकार्थ्यनुजीविनः॥सेवकः सेव ते षेवृसेवने सेवकस्तुप्रवासेनावाच्यलिंगोनुजीविनि॥अर्थी अर्थःसन्निहितोस्यास्ति अर्थीपुमान्याचकेस्यात्सेवकेचविवादिनि॥अनुजीवी अनुजीवितुंशी लमस्य त्रीणिसेवकस्य॥

विषयानंतरः विषयात्स्वदेशादनंतरो॰ व्यवहितोराजा॥ शत्रुः शातयति शदूशातने अतःशत्रोःपरंराजांतरेणाव्यवहितोराजामित्रंस्यात् मेद्यति ञिमिदास्नेहने मित्रंसु
हृदिसकृणे सूर्येपुंसिस्त्रियांगंधद्रव्येदैत्यांतरेपुमान् एकं ९ परतरः उदासीनःस्यात् अतिशयितः परः शत्रुमित्राभ्यांपरः राजा उदासीनः उदास्ते आसउपवेशने
एकंशत्रु मित्राभ्यांपरस्यराज्ञः॥ पृष्ठतस्तु पार्ष्णिग्राहः पार्ष्णिपश्चात्पदंगृह्णाति सैन्यपृष्ठेपुमान्पार्ष्णिः पश्चात्पद्जिगीषयोरितिविश्वः राज्ञिशत्रुजयार्थंपुरतोग
तेयस्तद्राष्ट्रंजिघृक्षतिसपार्ष्णिग्राहः एकंजिगीषोः पृष्ठभागस्थितस्यराज्ञः॥ रिपुः रपतिदोषं रपव्यक्तायांवाचि॥ वैरी वीरस्यकर्मभावोवा वैरमैथुनीतिनिर्दे
शादण् वैरमस्यास्तीति॥सपत्नः सपत्नीवाच्यसपत्नइतिनिर्देशादकारः॥अरिः इयर्तिविरोधं ऋगतौ॥द्विषन् द्वेष्टि द्विषअप्रीतौ॥द्वेषणः द्वेषशीलः क्रुधमं-

विषयानंतरोराजाशत्रुर्मित्रमतःपरम् ९ उदासीनःपरतरः पार्ष्णिग्राहस्तुपृष्ठतः॥ रिपौवैरिसपत्नारिद्विषद्द्वेषणदुर्हृदः
१० द्विड्विपक्षाहितामित्रदस्युशात्रवशात्रवः॥ अभिघातिपरारातिप्रत्यर्थिपरिपंथिनः ११ ७२

डार्थेभ्यइतियुच्॥ दुर्हृत् दुष्टंहृदयमस्य॥ द्विट् द्वेष्टि॥विपक्षः विरुद्धःपक्षोऽस्य पक्षोमासार्धकेपार्श्वेग्रहेसाध्यविरोधयोः॥अहितः नहितमस्मात्॥अमित्रः अम
तिगच्छति अमगतौरोगेवा इत्रन्प्रत्ययः॥दस्युः दस्यति दसुउपक्षये युच्प्रत्ययेबाहुलकादनादेशाभावः॥शत्रुः अभिघाति अभिहंतुंशीलः द्वेष्योभिघातिरभि
भइतिरत्नकोशः॥ परः अरातिः नरातिसुखं रादाने क्तिच्॥प्रत्यर्थी प्रतिकूलमर्थयितुंशीलः अर्थयाच्ञायाम्॥पंथी दोषाख्यानंप्रथयितुंशीलः पथिगतौ॥
परिशब्देचप्रकृतेदोषाख्यानेनिरसने॥ पूजाव्यास्योश्चभूषणे एकोनविंशतिनामानिशत्रोः ११ ७२ ७२ ७२

वयस्यः वयसातुल्यः॥ स्निग्धः स्निह्यति ष्णिहप्रीतौ वर्तमानेक्तः॥ सवयाः समानंवयोऽस्य त्रीणितुल्यवयसः॥ अथमित्रं मेद्यति ञिमिदास्नेहे॥ सखा समानः ख्यायते लोकैः॥ सुहृत् शोभनंहृदयंयस्य इतिमित्रनामानित्रीणि॥ सख्यं सख्युर्भावः कर्मवा सख्यर्यः॥ साप्तपदीनं सप्तपदैरवाप्यते स्यात् द्वेमित्रतायाः नामनी॥ अनुरोधः रुधिर् आवरणे॥ अनुवर्तनं अनुगम्यवर्तनंचित्ताराधनं द्वे आराध्यादेरिष्टसंपादनस्य १२ यथार्हवर्णः अर्हति अर्हपूजायाम् योयोर्हो यथार्हं वर्णोरूपमस्य वर्णः स्यात् द्वेदरूपयोरितिधरणिः॥ प्रणिधिः प्रकर्षेणनिधीयते प्रणिधिर्नाखल्नेचरे॥ अपसर्पः अपसर्पति सृप्लृगतौ॥ चरः चरति चरगतौ चरोक्षद्यूतभेदेच भौमेचारेस्वसेवने

वयस्यः स्निग्धः सवया अथमित्रंसखासुहृत्॥ सख्यंसाप्तपदीनंस्यादनुरोधोनुवर्तनम् १२ यथार्हवर्णःप्रणिधिरपसर्पश्चरःस्पशः॥
चारश्चगूढपुरुषश्चाप्त प्रत्ययितौसमौ १३ सांवत्सरोज्योतिषिकोदैवज्ञगणकावपि॥ स्युर्मौहूर्तिकमौहूर्तज्ञानिकार्तांतिका अपि १४

स्पशः स्पृशति स्पशबाधनस्पर्शनयोः स्पशः स्यात्संपरायेचप्रणिधावपिपुंस्ययं॥ चारः चारःप्रियालवृक्षेस्यात्गतौबंधापसर्पयोरित्युक्तत्वात्॥ गूढपुरुषः गूढश्चासौ पुरुषश्च॥ आप्तः आप्यतेस्म आप्लृव्याप्तौ॥ प्रत्ययितः प्रत्ययोविश्वासः संजातोऽस्य प्रत्ययःशपथेरंध्रेविश्वासाचारहेतुष्वितिविश्वः द्वेनाम्नी विश्वासाधारस्य॥ समौतुल्यौ १३ सांवत्सरः संवत्सरंवेत्ति॥ ज्योतिषिकः ज्योतिषमधीतेवेदवा॥ दैवज्ञगणकौ दैवंप्राकृतंशुभाशुभंकर्मजानातिगणयति गणसंख्याने॥ मौहूर्तिकः मुहूर्तंअधीते वेदवा॥ मौहूर्तः पूर्ववत्॥ ज्ञानी॥ कार्तांतिकः कृतांतंवेत्ति ज्योतिषिकस्याष्टौनामानि १४ ७ ७

नांत्रिकः तंत्रंसिद्धांतमधीते वेद वा॥ ज्ञातसिद्धांतः ज्ञातःसिद्धांतोयेन हेनामनीतत्वार्थज्ञातुः॥ सत्री सत्रमस्यास्ति सत्रमाच्छादनेयज्ञेसदादानेचवनेवे इतिविश्वः॥ गृहपतिः गृहस्यपतिः इसदान्नादिदानकर्तृगृहस्थस्य॥ लिपिंकरः लिपिंकरोति दयन्ययः॥ लिबिंकरोपि तथैव॥ अक्षरचणः अक्षरैर्वित्तः॥ अक्षरचंचुः तथैव उभा-यत्रापितेनर्वित्तइति चंचुपच्चणापा एतानितामानिलेखके १५ लिखति लिखअक्षरविन्यासो अक्षराणांविन्यासः लिखितंच अक्षरविन्यासश्चतयोःसमाहारः॥ लिपिः लिप्यते लिपउपलेपे॥ लिबिः उभेस्त्रियौ चत्वारिलिखिताक्षरस्य॥ संदेशहरः दूतःस्यात् संदेशंनिरूपणंहरति दूतः दवति दुगमो यद्वा दूयते टुडुपरितापे है॥ न

नांत्रिकोज्ञातसिद्धांतःसत्रीगृहपतिःसमौ॥ लिपिकरोऽक्षरचणोऽक्षरचंचुश्चलेखके १५ लिखिताक्षरविन्यासेलिपिर्लिबिरुभेस्त्रियौ॥
स्यात्संदेशहरोदूतोदूत्यंतद्भावकर्मणि १६ अध्वनीनोऽध्वगोऽध्वन्यःपांथःपथिकइत्यपि॥ स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानिच १७
राज्यांगानिप्रकृतयःपौराणांश्रेणयोऽपिच॥ संधिर्नाविग्रहोयान

द्भावकर्मणि तस्यभावः कर्मवादूत्यं १६ अध्वनीनः अध्वानं अलंगच्छति॥ अध्वगः अध्वानंगच्छति डप्रत्ययः॥ अध्वन्यः अध्वानंगच्छति यत्प्रत्ययः॥ पांथः पंथानंगच्छति॥ पथिकः पूर्ववत् पंचपांथस्य॥ स्वामी राजा॥ अमात्यः मंत्री॥ सुहृत् मित्रं॥ कोशोभांडागारः॥ राष्ट्रं देशः॥ दुर्गाणि पर्वताः॥ बलंसैन्यं १७ राज्यांगानि राज्यस्यराजकर्मणोंऽगानिसाधनानिप्रकृतयः प्रकृष्टंराज्यंकुर्वंति॥ पौराणांश्रेणयः पौराणांनागराणांश्रे-णयः श्रयंतिश्रयंतेवा॥ कामंदकः स्वाम्यमात्यश्चराष्ट्रंचदुर्गंकोशोबलंसुहृत् परस्परोपकारीदंसप्तांगंराज्यमुच्यते॥ पौरश्रेणिभिः सहाष्टांगमपिराज्यमितिदर्शितं॥ अमात्याश्चतथापौराःसद्भिःप्रकृतयःस्मृताः इतिनागराणांश्रेणयोपिप्रकृतयःस्युः॥ संधिः संधानं द्रव्यादिनाशत्रूणांप्रीत्युत्पादनं॥ ना पुल्लिंगः॥ विग्रहः परराष्ट्रेदाहलुंठनादिग्रहणं॥ यानं शत्रुंप्रतिविजिगीषोर्गमनं॥

आसनं आसउपवेशने सामर्थ्याभावेमनिकालंप्रतीक्ष्य दुर्गादिकंनिर्मायतत्रावस्थानमासनं॥ द्वैधं बलिनासह संधिः अबलेनसहविग्रहः इतिप्रकारद्वयंद्वैधं॥ आश्रयः आ-
श्रयणं श्रिञ्सेवायाम् शत्रुणापीड्यमानस्यबलवद्भूपालाश्रयणं आश्रयः १८ एतेषड्गुणाः एतेसंध्यादयः षड्गुणशब्दवाच्याः प्रभावोत्साहमंत्रजाः तिस्रःशक्तयःस्युः
शक्यनेजेतुमनया॥ प्रभावः प्रभवत्यनेन॥ तच्चकोशदंडजंतेजः प्रभुशक्तिः॥ उत्साहः उत्सहंतेनेनेति षहमर्षणे बलादिनौन्नत्यं उत्साहशक्तिः॥ मंत्रः संध्यादीनांसाम
दानादीनांनययावस्थापनंमंत्रशक्तिः एकैकंनाम॥ क्षयः क्षपणं क्षिक्षये अष्टवर्गस्य॥ अपचयः क्षयः वृद्धिः उपचयः अपचयोपचयाभावः स्थानं इतिनीतिवेदि-

मासनंद्वैधमाश्रयः १८ षड्गुणाःशक्तयस्तिस्रःप्रभावोत्साहमंत्रजाः॥ क्षयःस्थानंचवृद्धिश्चत्रिवर्गोनीतिवेदिनां १९ सप्रतापःप्रभावश्चय
त्तेजःकोशदंडजम्॥ सामदानेभेददंडावित्युपायचतुष्टयं २०

नांत्रिवर्गःस्यात्॥ अष्टवर्गस्तु कृषिर्वणिक्पथोदुर्गंसेतुःकुंजरभेदनं॥ खन्याकरबलादानंशून्या
नांचनिवेशनं॥ कोशदंडजं यत्तेजःसप्रतापः प्रभावश्च॥ कोशः धनं॥ दंडः दमः॥ सैन्यंच॥ प्रतापः प्रतापयत्यनेन तपसंतापे॥ प्रभावः प्रभवत्यनेनभावः श्रीणीभुवोनुपस
र्गइतिघञ् प्रकृष्टःभावः अधिक्षेपावमानादेःप्रयुक्तस्यपरेणयत् प्राणात्ययेऽप्यसहनंतत्तेजःसमुदाहृतम्॥ भेदः शत्रूणांभेदनेनआत्मसात्करणं भिदिर्विदारणे॥ दंडः दं
डनं दमुशमनायां साम सान्त्वप्रयोगे यद्वा स्यतिरोषमनेनवा परस्परोपकाराणांदर्शनंगुणकीर्तनं संबंधस्यसमाख्यानमायत्याःसंप्रकाशनं वाचापेशलयासाधुतवाह
मितिचार्पणं इतिसामविधानज्ञैःसामपंचविधंस्मृतमिति॥ दानं धनादेःसमर्पणं॥ एतच्चतुष्कं उपायचतुष्टयं॥ अन्येसप्तोपायाःउक्ताः सामदानंचभेदश्चदंडश्चेतिच
तुष्टयं मायोपेक्षेंद्रजालंचेति २०

साहसं महसिबलेभवं॥ दमः दमनं दमुशमनायाम् दमःस्यात्कर्दमेदंडेदमनेदमथेऽपिचेतिहेमचंद्रः॥ दंडः दंडसैन्येदमेयमे मानव्यूहग्रहेभेदेष्वश्वेकानुचरेपथि प्रकांडेलगु
डेकोणेचतुर्थोपायवर्गयोरितिहेमः श्रीणिदंडस्यनामानि॥साम सांत्वं अथो समौ द्वेसरव्यास्य॥भेदः भेदोधर्मविशेषेस्यात् उपजापोविश्लेषणे उपांशुजपनमुप-
जापः जपव्यक्तायांवाचि उपधीयतेशद्धिज्ञानमत्र॥धर्माद्यैर्यन्निरीक्षणंसाउपधा धर्मार्थकामैर्भयेनचपरीक्षणं॥अमात्यादीनांचित्तान्वेषणं उपधास्यात्॥ तथा॥ भावज्ञानायराज्ञाप्रेरितेनाप्तेनदुष्टोयंराजातदेनमुत्सृज्यान्यमभिषेचयामोवा अन्यंसाधुंनृपंव्रजामइत्युक्तोऽमात्यादिभिर्यदिनज्ञापयतिनिर्माणितंतर्हिसत्यंधा
र्मिकोयमितिनिश्चयः धर्मपरीक्षणम् एकनाम २१ अषडक्षीणः पंचशब्दाः निःशलाकांतास्त्रिषुवर्तंते अविद्यमानानिषडक्षीणियत्र एवंद्वाभ्यामेवकृतस्यमंत्रस्य॥

साहसंतुदमोदंडःसामसांत्वमथोसमौ॥ भेदोपजापावुपधाधर्माद्यैर्यत्परीक्षणम् २१ पंचत्रिष्वषडक्षी
णोयस्तृतीयाद्यगोचरः॥विविक्तविजनच्छन्ननिःशलाकास्तथारहः २२ रहश्चोपांशुचालिंगेरहस्यंतद्भवेत्रिषु

यस्तृतीयाद्यगोचरः तृतीयादीनांनज्ञायते॥विविक्तः विविच्यंतिजनायत्र विचिर् पृथग्भावे विविक्तंत्रिषुसंपृक्तेरहःपूतविवेकिषु॥ विजनः विगतः जनोऽस्मात्॥
छन्नः छद्यतेस्मात् जनः छद् अपवारणे छन्नंतुरहसिक्लीबंछादितेवाच्यलिंगके॥ निःशलाकः निर्गताशलाकायस्मात् शलाकायाः निर्गतोवा तथाशब्दःसमुच्चये
रहः रहयते रहत्यागे रहस्त्वेरहोगुह्ये॥रभसोऽपि रहोनिधुवनेपिस्याद्रहोगुह्येनपुंसकं इतिपंचाभिधानानि २२ रहः चपरंउपांशु द्वेअलिंगेअव्ययेस्यातां॥उपां
शु उपगताः अंशवः किरणाः अत्र उपांशुर्जपदेशःस्यादुपांशुविजनेव्ययम् तद्भवेरहोभवेरहस्यंत्रिषु रहस्यास्त्रीनदीभेदेगोपनीयेऽभिधेयवत् एकम् ॥

विश्रंभविश्वासौसमौ विश्रंभः विश्रंभणं ॥ विश्वासः विश्वसनं विश्रंभः केलिकलहे विश्वासे प्रणये ऽपिचेतिमेदिनी श्रंस् प्रमाणने ॥ यथोचितात् यथाप्रमात् ॥ भ्रेषः भ्रेषृ चलने भ्रंशः अधः पतनं २३ अभ्रेषः भ्रेषादन्यः ॥ न्यायः नियमेनईयते परिन्योरितिघञ् ॥ कल्पः कल्पः शास्त्रेविधौन्यायेसंवर्तेब्रह्मणोदिने ॥ देशरूपं दिश्यते दिशअतिसर्जने देशोरूपमस्य प्रशस्तंदेशनंवा प्रशंसायांरूपम् ॥ समंजसं सम्यगंजोऽत्र यद्वा संगतमंजसात्वमत्र पंचनीतेः ॥ युक्तं युज्यते युजिर्योगे युक्तंयुक्तेपृथग्भूते क्लीबंहस्तचतुष्टये ॥ औपयिकं उपयंत्यनेन उपपूर्वादिणोघञ् उपायाध्रस्वत्वंचेतिठक् ॥ लभ्यं लभ्यते लभ्यंयुक्तेचलब्धव्ये ॥ भजमानं भज

समौविश्रंभविश्वासौ भ्रेषोभ्रंशोयथोचितात् २३ अभ्रेषन्यायकल्पास्तुदेशरूपंसमजसं ॥ युक्तमौपयिकंलभ्यंभजमानाभिनीतव त् २४ न्याय्यंचत्रिषुषट्संप्रधारणातुसमर्थनम् ॥ अववादस्तुनिर्देशोनिदेशःशासनंचसः २५ शिष्टिश्चाज्ञाचसंस्थातुमर्यादा धारणास्थितिः

ते फलमनुबध्नाति भजसेवायाम् ताच्छील्येचानश् ॥ अभिनीतं अभिनीयतेस्म णीञ्प्रापणे क्तप्रत्ययः ॥ अभिनीतंसंस्कृतंचन्याय्येचामर्षणेऽपिचनिरुद्धः अभिनीतस्त्रिषुन्यायेसंस्कृतामर्षिणोरपि २४ न्याय्यं न्यायादनपेतं धर्मपथ्यर्थेतियत् एतेयुक्तादयः षट्त्रिषु न्यायादनपेतस्यद्रव्यांतः संप्रधारणा ण्यासश्रंथेनियुच् ॥ समर्थनं संपूर्वः अर्थउपयाचायां इतिधातुः हेतु कायुक्तपरीक्षायाः ॥ अववादः कायमवलंब्यवदत्यत्रघञ् ॥ निर्देशः निदेशः उभयत्रघञ् ॥ शासनं ल्युट् २५ शिष्टिः क्तिन् ॥ आज्ञा आतश्चोपसर्गेइत्यङ् षट्कर्माज्ञापनस्य ॥ संस्थातु संतिष्ठतेऽनया प्राग्वदङ् सम्यगनुष्ठानम् ॥ मर्यादा मर्येति सीमार्थेव्ययंतत्रादीयते अङ्स्त्रियाम् ॥ धारणा धारयतिधर्मं ल्युः ॥ स्थितिः चत्वारिन्यायपथस्थितेः ॥ ७

आगः अगति अगगतौ आगोपराधेपायेस्यात् सांतं॥ अपराधः अपराधनं राधसंसिद्धौ॥ मंतुः मन्यते मनज्ञाने तुःप्रत्ययः मंतुः पुंस्यपराधेपिमनुष्येपिप्रजापतौ त्रीणिअपराधस्य॥उद्दानबंधनेतुसमे बंधबंधने द्वेबंधनस्य २६ द्विगुणोदंडोद्विपाद्यःस्यात् द्वौपादौपरिमाणमस्य॥ भागधेयः भागएवनामरूपेतिधेयः॥ करः कीर्यते कृविक्षेपे ऋदोरप् करोवर्षोपलेपाणौरश्मौप्रत्ययशुंडयोः करोबंधेनिश्चयेचबलौरत्नेयतावपीतिविश्वः॥ बलिः बल्यते बलबंधेदाने इन् बलिर्दैत्यप्रभेदेचकरचामरदंडयोः उपहारेपुमानस्त्रीजरयाश्लथचर्मणि गृहदारुप्रभेदेचजठरावयवेपिचेत्यकः त्रीणिकर्षकादिभ्योराजग्राह्यभागस्य पट्टीवसूलइतिप्राकृतभाषया॥ घट्टादिदेयं घट्टादौनदीतीरादौ घट्टातुंयोग्यंतत् शुल्बः अस्त्रि शुल्ब्यते शुल्बअतिसर्जने शुल्बंघट्टादिदेयंस्याद्दूरादर्थग्रहेस्त्रि

आगोपराधोमंतुश्चसमेतूद्दानबंधने २६ द्विपाद्योद्विगुणोदंडोभागधेयःकरोबलिः॥ घट्टादिदेयंशुल्कोःस्त्रीप्राभृतंतुप्रदेशनं
२७ उपायनमुपग्राह्यमुपहारस्तथोपदा॥ यौतकादितुयद्देयंसुदायोहरणंचतत् २८

याम् एकमेव॥ प्राभृतंतु प्राभ्रियतेस्म भृञ्भरणे॥ प्रदेशनं प्रदिश्यते दिशअतिसर्जने द्वेदेवताभ्योमित्रादिभ्यश्चदीयमानस्य २७ उपायनं उपेयते उपाय्यतेवा इण्गतौ अय्गतौवा॥ उपग्राह्यम् उपगृह्यते ग्रह उपादाने॥ उपहारः उपह्रियते तथाउपदा उपदीयते डुदाञ्दाने षट्नृपगुरुदर्शनेदीयमानस्यवस्तुनः उपदास्त्रियां उपायनमुपग्राह्यंप्राभृतंचोपदास्त्रियामित्यमरमाला॥ यौतकादि युतकंयोनिसंबंधः तत्रभवं युतयोर्वरवध्वोरिदं तस्येदमित्यण युतकंयुग्मकेयुक्तेसंशयेपिचेतिरभसः युतकंसंशयेयुगे नारीवस्त्रांचलेयुक्तेचलनार्थेच- यौतकं आदिनाव्रतभिक्षादिग्रहणम्॥ तद्देयं सुदायः सुदीयते तदेवहरणं ह्रीयते सुदायः पुंसि द्वे कन्यादानकालेव्रतभिक्षादौचदीयमानद्रव्यस्यनामनी २८

तत्कालः स चासौ कालश्च तदात्वं स्यात् तदेत्यस्य भावः तदात्वं द्वे वर्तमानकालस्य ॥ उत्तरः कालः आयतिः आयास्यतीति आयातिस्तः स्त्रियां दैर्घ्ये प्रभावागामिका लयोः एकं आयतिः स्त्री ॥ यत्सद्यः फलं सांदृष्टिकं संदृष्टे प्रत्यक्षे भवं अध्यात्मादित्वात् ठञ् एकं व्यापारानंतरं जायमानस्य फलस्य ॥ उत्तरं फलं उदर्कः उदर्क्यते अर्कस्तवने उदर्च्यते वा अर्च पूजायां उत् ऋच्यते वा ऋच स्तुतौ उदर्क एष्यत्कालेन तत्फले मदनकंटके एकं भाविनः कर्मफलस्य २९ वन्हितोयादि वन्हिश्च तोयं च ते आदिर्यस्य तत् अदृष्टं स्यात् आदिशब्देन ॥ हुताशनो जलं व्याधिर्दुर्भिक्षं मकरस्तथा अनिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषकाः शलभादयो गृह्यंते एकं अग्न्यादिकृतस्य भय

तत्कालस्तु तदात्वं स्यादुत्तरः काल आयतिः ॥ सांदृष्टिकं फलं सद्य उदर्कः फलमुत्तरम् २९ अदृष्टं वन्हितोयादि दृष्टं स्वपरचक्रजं ॥ महीभु जामहिभयं स्वपक्षप्रभवं भयं ३० प्रक्रिया त्वधिकारः स्याच्चामरं तु प्रकीर्णकम् ॥ नृपासनं यत्तद्भद्रासनं सिंहासनं तु तत् ३१

स्य ॥ स्वपरचक्रजं भयं दृष्टं स्यात् स्वपरचक्रजं स्वश्च परश्च स्वपरौ तयोश्चक्रे सैन्ये ताभ्यां जातं महीभुजां स्वपक्षप्रभवं स्वसहायजन्यं भयं अहिभयं स्यात् गृह त्वात् पक्ष एव अहिः एकं स्वसहायाज्जातभयस्य ॥ निजो यश्चैत्रश्च समाश्रितश्च संबंधतः कार्यसमुद्भवश्च भृत्या गृहीतो विविधोपचारैः पक्षं बुधाः सप्तविधं वदं ति ३० प्रक्रिया तु कृञः शचेति क्यप् ॥ अधिकारः घञ् द्वे मर्यादास्थापनस्य ॥ चामरं प्रकीर्णकं चमनि चम्यते अनेन वा चमु अदने अरप्रत्ययः चमरं चामरे स्त्री तु मंजरी मृगभेदयोः इत्यन्कः० चामरा चामरे बालव्यजने ॥ प्रकीर्णकं प्रकीर्यते स्म कृ विक्षेपे क्तः संज्ञायां कन् प्रकीर्णकं चामरे स्याद्विस्तरे नानुसंगमे द्वे चवरी इति ख्यातस्य ॥ नृपासनं ॥ भद्रासनं द्वे मण्यादिकृत राजासनस्य तत्र हेमविकारो नृपासनं सिंहाकारमासनं ३१ ७५ ७९

हैमंछत्रंतु छादयत्यनेन छद अपवारणे पर्यंतः इस्तान् त्रन् इतिन्ह्रस्वः॥आतपत्रं आतपात्त्रायते आनोनुपसर्गेकः द्वे नृपलक्ष्म एकंराजछत्त्रस्य॥भद्रकुंभः भद्रस्यभद्रोवाकुंभः॥पूर्णकुंभः पूर्णः कुंभः द्वेपूर्णघटस्य॥भृंगारः बिभर्तिजलं भृंगार भृंगारौचेतिसाधू॥कनकालुका कनकस्यालूः ततः कान्ह्रस्वः द्वे स॰वर्णकृतजलपात्रस्यझारीतिख्यातस्य ३२ निवेशः शिबिरं निविशंतेऽत्र विशप्रवेशने निवेशःसैन्यविन्यासेविवाहेचइतिहैमः॥शिबिरं शवंस्मि शचगौ॥षंडेनपुंसके द्वेसैन्यनिवासस्थानस्य सैन्यावातळइतिख्यातस्य॥आगंतुकसैन्यवसतेः सज्जनंतुउपरक्षणं सज्जंतेऽनेन सत्शोभनंजन्यलेवाऽनेन षस्जगतौ जनीप्रादुर्भावे द्वेसैन्यरक्षणायनियुक्तप्रहरिकादिन्यासस्य भाकृतभाषया पाहारागस्तइतिख्या॰॥हस्त्यश्वरथपादातंचतुष्टयंसेनागंस्यात् पदातीनांसमूहः हस्तिनश्च अश्वाश्वरथाश्वपादानंच सेनांगत्वादेकवद्भावः सेनायाः अंगंचतुष्टयं चत्वारःअवयवाः नाविकादिविकादीनांपदानावंतर्भावः नौकानांरथेष्वंतर्भावः महिषादीनांगजेष्वंतर्भावः इत्येकंनाम ३३ दंती अतिशयितोदंतावस्यइति॥दंतावलः दंतशिखात्संज्ञायामितिवलच् वलइतिदीर्घः॥हस्ती हस्तः शुंडास्यास्ति हस्ताज्जाताविनिइनिः॥एवंकरी॥द्विरदः द्वौरदावस्य॥अनेकपः अनेकेनकरेणमुखेनचपिबति॥द्विपः द्वाभ्यांपिबति॥मतंगजः मतंगादृषेःजातः॥गजः गजति गजमदे॥नागः नअगः नगेभवोवा नागोमतंगजेसर्पेपुंनागेनागकेशरे क्रूराचारेनागदंडेमुस्तकेवारिदेपिच देहानिलविशेषेचश्रेष्ठेस्यादुत्तरेस्थितः नागरंगेसीसपत्रेस्त्रीबंधेकरणांतरइतिहैमः॥

हैमंछत्रंत्वातपत्रंराज्ञस्तुनृपलक्ष्मतत्॥भद्रकुंभःपूर्णकुंभोभृंगारःकनकालुका ३२ निवेशःशिबिरंषंढेसज्जनंतूपरक्षणम्॥हस्त्यश्वरथपादातंसेनांगंस्याच्चतुष्टयं ३३ दंतीदंतावलोहस्तीद्विरदोऽनेकपोद्विपः मतंगजोगजोनागः

कुंजरः अतिशयितः कुंजः हनुः अस्य अस्तित्वमुखकुंजेष्वोरः कुंजरोनैकपेकोशेकुंजराधरकीद्रुमे पाटलायांचेतिहेमचंद्रः॥ वारणः वारयतिशत्रुंबलं वारणंप्रतिषेधे
स्याद्वारुणस्तमनंगजइतिविश्वः॥ करी करोस्यास्ति ३४ इभः एति ईयतेवा इणःकिदितिभः॥ स्तंबोगुल्मेतृणादीनामकांडेद्रुमगुच्छयोः स्तंबेरमः स्तंबेरमते॥ पद्मी
पद्मंबिंदुजालकमस्त्यस्य इतिपंचदशहस्तिनः॥ यूथनाथस्तु यूथस्यहस्तिवृंदस्यनाथः॥ यूथपः यूथंपातीति द्वेयूथमुख्यहस्तिनः॥ मदोत्कटः मदेनदानांबुनाउत्क
टोमत्तः॥ मदकलः मदेनकलते कलशब्दसंख्यानयोः मदेसति कलोध्वनिर्यस्येतिवा द्वेअंतर्मदहस्तिनः॥ कलभः कलयति कलगतिसंख्यानयोः कलतेवा कलशब्द

कुंजरोवारणःकरी ३४ इभः स्तंबेरमः पद्मीयूथनाथस्तुयूथपः॥ मदोत्कटोमदकलःकलभः क
रिशावकः ३५ प्रभिन्नोगर्जितोमत्तःसमावुद्वांतनिर्मदौ॥ हास्तिकंगजतावृंदेकरिणीधेनुकावशा ३६

संख्यानयोः कलंभाषतेवा॥ करिशावकः करिणःशावकः द्वेकारपोतस्य प्राकृतभाषयाछावा ३५ प्रभिन्नः प्रकर्षेणभिद्यतेस्म॥ गर्जितः गर्जयति गर्जशब्दे गर्जः
संजातोस्यवा गर्जितंवारिवाहादिध्वनौनामत्तकुंजरइतिविश्वमेदिन्यौ॥ मत्तः माद्यतिस्म मदीहर्षे त्रीणिजातमदस्यनामानि. उद्वांतनिर्मदौसमौ उद्गतंवांतंमदवम
नमस्मात् उद्वांतउद्गीर्णेमदनाहिपइतिहेमः॥ निर्मदः मदान्निर्गतोनिर्गतोमदोस्माद्वा द्वेगतमदस्य॥ गजतावृंदेहास्तिकं हस्तिनांसमूहः द्वे॥ करिणी करोऽस्तिय
स्याः इतिः॥ धेनुका धेनुरिव इवेप्रतिकृतौ स्याद्धेनुकाकरिण्यांच धेनावपि॥ वशा उश्यते वशकांतौ वशानार्यांवंध्यगव्यांहस्तिन्यांदुहितर्यपि त्रीणिकरिण्याः ३६

गंडः गंडति गांडवदनेकदेशे गंडःस्यात्पुंसिखड्गिनि ग्रहयोगप्रभेदेचवीथ्यंगेपिपटेपिच चिन्हवीरकपोलेषुहयभूषणबुद्बुदइत्युक्तत्वात्॥कटः कटति कटेव र्षावरणयोः कटःश्रोणौद्वयोः पुंसिकलिंजातिशयेशवे समयेगजगंडेपिपिप्पलीतुकटीमतेत्युक्तः॥ द्वेगजगंडयोः॥ मदः माद्यत्यनेन मदोहर्षे मदयतिवा मदोरे तसिकस्तूर्यांगर्वेहर्षेभदानयोः॥ दानंद्यत्यनेन दो अपखंडने दानंगजमदेयोगेपालनच्छेदशुद्धिषु द्वेमदोदकस्य॥वमथुः वम्यते टुवमुद्गिरणे वमथुर्वमनेका सेमातंगकरशीकरइतिहेमः॥ करशीकरः करस्यशीकरः द्वेशुंडानिर्गतजलस्य॥शिरसः पिंडौकुंभौस्यातां कुंभुवंउंभति उंभपूरणे शकंध्वादिः उकारयोन्द्वै-स्वउकारः कुंभोराश्यंतरेहस्तिमूर्धांशेराक्षसांतरे कार्मुकेवारनार्यांचघटेक्लीबंतुगुग्गुलाविति॥ पिंडः पिंडयते पिडिसंघाते पिंडोबालेबलेसांद्रेदेहांशरेकदे

गंडःकटोमदोदानंवमथुःकरशीकरः॥ कुंभौतुपिंडौशिरसस्तयोर्मध्येविदुःपुमान् ३७ अवग्रहोललाटंस्यादीषिकात्वक्षिकूटकं॥
अपांगदेशोनिर्याणंकर्णमूलंतुचूलिका ३८ अधःकुंभस्यवाहित्थं

शयोः देहमात्रेनिवापेचगोलसिल्हकयोरपि ओंड्रपुष्पेचपुंसिस्यात्क्लीबमा जीवनायसोः पिंडीतुपिंडतगरेल्पांबुखर्जूरभेदयोः तयोः कुंभयोर्मध्येयत्स्थानंसोविदुः वेत्तीति विदज्ञाने बाहुलकात्कुः विदुःशब्दः पुल्लिंग एकंनाम ३७ अवग्रहः अवगृह्यतेंकुशेन ग्रहउपादाने निर्गमभ्योपिअप् अवग्रहोवृष्टिरोधेप्रतिबंधेगजालिके रुद्रोपि गजालिकेवृष्टिरोधेप्रतिबंधेप्यवग्रहइति॥ ललाटंस्यात्॥ ईषिकातु ई ष्यते इषउंछे ईषगतिहिंसादानेषुवा॥अक्षिकूटकंचक्षुर्गोलकं एकं॥ हस्तिनः अपांगदेशः अपांगस्यदेशः॥निर्याणं निर्यात्यनेन॥ निर्याणंवारणापांगदेशेमोक्षेध्वनिर्गमे एकं॥ कर्णमूलंतु कर्णस्यमूलंचूलिका चूल्यतेःनया चूलसमुच्छ्राये चूलिकानाटकस्यांगेकर्णमूलेतुहस्तिनां एकं ३८ कुंभस्यअधः वाहित्थं अवश्यंवहति॥अस्ययत अ धःप्रतिमानम्॥

अस्ययत् अधः प्रतिमानं अस्थवाहिस्त्यस्यअधोभागेदंतयोर्मध्यं प्रतिमानं प्रतिमीयतेनेन मीञ्हिंसायाम् प्रतिमानंप्रतिच्छायागजदंतांतरालयोरितिरुद्रः एकं॥गजस्य स्कंधदेशः आसनं आस्यतेयस्मिन् आसनंद्विरदस्कंधेपीठेयात्रानिवेशनइतिविश्वमेदिन्यौ॥स्कंधएवदेशः पद्मकं पद्ममिवपद्मकं इवार्थेकन् पद्मकंस्यात्पद्मकाष्ठबिंदु जालकयोरपि॥बिंदुजालकं बिंदूनांजालकं द्वेगजस्यमुखादिस्थबिंदुसमूहस्य ३९ गजस्यपार्श्वभागः पक्षभागःस्यात् पार्श्वस्यभागः यद्वा पार्श्वमेवभागः॥पक्ष यत्यनेन द्वेगजपार्श्वस्य॥अग्रतः यः भागः सदंतभागःस्यात् दंतस्यभागः दंतसंबंधीभागोवा एकंदंतिनः अग्रभागस्य॥पूर्वश्चपश्चाच्चपूर्वपश्चात्तेजंघेच पूर्वप श्चाज्जंघेआदीयस्यासः पूर्वपश्चाज्जंघादिश्चासौदेशश्च पूर्वजंघाभागोगात्रं॥पश्चाज्जंघाभागोवरं इतिक्रमेण॥गात्रं गातेनेन गाङ्गतौ यद्वा एत्यनेन इणग

प्रतिमानमधोऽस्ययत्॥आसनंस्कंधदेशःस्यात्पद्मकंबिंदुजालकं ३९ पार्श्वभागःपक्षभागोदंतभागस्तुयोऽग्रतः॥द्वौपूर्वपश्चाज्जंघादिदेशौगात्रा वरेक्रमात् ४० तोत्रंवेणुकमालानंबंधस्तंभेऽथशृंखले॥अंदुकोनिगडोस्त्रीस्यादंकुशोस्त्रीसृणिःस्त्रियाम् ४१

तौ॥अवरं नवृणोति व्रियतेवा वृञ्वर णे गात्रावरेपूर्वपश्चाद्भागयोःपरिभाषिते इतिभागुरिः गात्रंगजाग्रजंघादिभागेप्यंगेकलेवरे अवरंगजांत्यजंघादिदेशेचरमेत्रिषु द्वौपूर्वपश्चाज्जंघादिदेशौगात्रावरेननेतिरभसः॥अपरंतूत्तरार्थेस्यात्पश्चाद्भागेपदंतिनामिति विश्वः क्रमेणैकैकं ४० तोत्रं तुद्यतेऽनेन तुदव्यथने तोत्रंतुप्राजनेवेणुकेपिच॥वेणुकं वेणुनानिर्वृत्तं निर्वृत्तेऽक्षद्यू तादिभ्यइतिठक् द्वेतोदनदंडस्य॥बंधस्तंभो आलानं आलीयतेऽत्र लीङ्श्लेषणे इत्येकं॥अथशृंखले शृंगंप्राधान्यंखलति खलसंचलने संचये च यद्वा शृंगात्प्रा धान्यात्खलत्यनेन शृंखलापुंस्कटीकाञ्च्यांलोहरज्जौचबंधने॥अंदुकः अद्यतेनेन अदिबंधने अंदुःस्त्रियांस्यान्निगडेप्रभेदेभूषणस्यच॥निगडः निगतोगडः सेचनमस्मा

त् निगलतिवा गलअदने इतिनैर्ऋणिनामानि॥ अंकुशः अंक्यतेनेन अकिलक्षणे॥ स्त्रीभिन्नः॥ सृणिः सरति अंतर्गच्छतिअनयावा संगतो शृणाति शॄहिंसायां सृ
णिरंकुशवाचीचकाशश्चतृणवाचकइतिस्त्रीलिंगे ४१ दूष्या दूष्यतेनया दूष्यंत्रिषुदूषणीयेक्लीबेवस्त्रेचतद्गृहे चूष्याइतिवापाठः चूष्यते पीयते चुषपाने॥ कक्ष्या
कक्षेभवा कक्ष्यावृहतिकायांस्यात्कांच्यामध्येभ्रवंधने हर्म्यादीनांप्रकोष्ठेचकायहेतौप्रयोजने॥ वरत्रा व्रियतेऽनया वृञ्वरणे यद्वा वैरंत्रायते त्रैङ्पालने श्री
णिगजस्यमध्यबंधनस्य॥ कल्पना॥ सज्जना सजे कल्प्यतेनया॥ सज्जनेऽनया षज्जगतौ करिणःसज्जनायांस्त्री क्लीबंक्लृप्तौचकल्पने सज्जनंतुरथेक्लीबसु
परक्षणघट्टयोः वाच्यलिंगंकुलीनेस्यात्कल्पनायांचयोषिति द्वेनायकारोहणार्थंगजसज्जीकरणस्य॥ प्रवेणी प्रकर्षेणवीयतेऽस्यां वीगत्यादिषु प्रवेणिः स्त्री

दूष्याकक्ष्यावरत्रास्यात्कल्पनासज्जनासमे॥ प्रवेण्यास्तरणंवर्णःपरिस्तोमःकुथोद्वयोः ४२ वीतंत्वसारंहस्त्यश्वंवारीतुगजबंधनी॥

कुथावेण्योः॥ आस्तरणं आस्तीर्यतेऽनेन स्तृञ्आच्छादने॥ वर्णः व्रियतेनेन वृञ्वरणे वर्णःस्वर्णव्रतेस्तुतौ रूपेद्विजादौशुक्लादौकुथायामक्षरेगुणे भेदेगीतक्रमे-
चित्रेयशस्तालविशेषयोः अंगरागेचवर्णंतुकुंकुमेइतिहेमः॥ परिस्तोमः परिस्तूयते ष्टुञ्स्तुतौ॥ कुथः कुथ्नाति कुंथयदीमौ यद्वा कुंथत्यशोभां कुथिहिंसायां य
द्वा कुथ्यति कुथपूतिभावे कुथःस्त्रीपुंसयोर्वर्णकंबलेपुंसिबर्हिषि क्लीबेपि स्त्रीप्रवेणीकुथंत्रिषु पंचगजोपर्यास्तरणचित्रकंबलस्य ४२ असारं हस्त्यश्वं वीतं
स्यात् नसारोबलंयस्य हस्तिनश्चअश्वाश्चहस्त्यश्वं॥ वीतंवेति अजतिस्मवा युद्धादिकर्मयः वीगत्यादौ अजगतौवा एकंनाम॥ वारीतु वार्यतेऽनया वारीस्याद्गजबं
धिन्यांकलश्यामपियोषिति वारिर्वागजबंधिन्यांस्त्रीक्लीबंतुनिबालके॥ गजबंधनी बध्यतेऽस्यां गजस्यबंधनी बधबंधने द्वे गजबंधनशालायाः॥ ५

घोटकः घोटते घुटपरिवर्तने कर्तरिण्वुल् घोटसैंधवगंधर्वाहयवाजितुरंगमाइतिरभसः ॥ वीतिः वीगत्यादिषु क्तिच् पीतीतिपाठेऽप्याह पिबति पापानं प्रीतिर्वा इति पाठः प्रीति
र्नाम्येऽस्त्रियांपाने इत्यन्ये ॥ तुरगः तुरति तुरत्वरणे तुरेणगच्छति ॥ तुरंगः तुरगी चाश्वगंधायां तुरगश्चित्तवाजिनोः ॥ तुरंगमः तुरंशीघ्रंगच्छति ४३ वाजी अवश्यंवजति
वजगतौ आवश्यकेणिनिः यद्वा वाजाः पक्षा अस्यसंतीत्यर्थे अतइनिः वाजीबाणाश्वपक्षिषु इत्यन्ये ॥ वाहः उह्यतेनेन वहप्रापणे वाह्यतेवा वाहतेवा वाहृप्रयत्ने वाहोभु
जेपुमान्मानेभेदाश्वदृषवायुषु ॥ अर्वा ऋच्छति ऋगतौ अन्येभ्योपीतिवनिप् यद्वा अर्वति अर्वगतौ बाहुलकात्कनिन् ॥ गंधर्वः गंधं अर्वति अर्वगतौ कर्मण्यण् शकं
ध्वादिः गंधर्वस्तुरगभेदे गायने तुरंगमे पुंस्यायुष्यनंतरे भवे देवभेदेके ॥ हयः हयति हयगतौ अच् हिनोतिवा हिगतौ सैंधवः सिंधुषुभवः सैंधवस्तु सिंधुदे

घोटकेवीतितुरगतुरंगाश्वतुरंगमाः ४३ वाजिवाहार्वगंधर्वहयसैंधवसप्तयः ॥ आजानेयाः कुलीनाः स्युर्विनीताः साधुवाहिनः ४४ वनायुजाः पार
सीकाः कांबोजाबाल्हिकाहयाः ॥

शोद्भवे हय इत्यन्ये ॥ सप्तिः सपति सेनायां समवैति षपसमवाये क्तिच् ॥ येकुली
नास्तेऽआजानेयाः अजनं आजा गतिक्षेपणयोः घञ् आ समन्ताद्जेन आनेयाः प्रापणीयाः आयन्ताद्वा अश्वंकुलीनमजानेयं शावंकिशोरंप्रवदत इति रत्नमाला शक्तिभिर्भिन्नहृद
याः स्खलंतश्चपदेपदे आजानंतियतः संज्ञामाजानेयास्ततःस्मृताः इति अश्वशास्त्रं ॥ कुलीनाः कुलस्यापत्यानि पुमांसः ॥ येसाधुवाहिनः तेविनीताः विनीयंतेस्म कशशिक्षि-
ताः विनीतः सुवहाश्वेस्याद्वाणिज्येपि पुमानयम् जितेंद्रियेगणेतेचापि स्त्रीविनयान्विते ॥ साधुवाहिनः साधुवहनशीलाः वहप्रापणे इतितुरंगनामानि ४४ वनायुजाः पार
शिकाः वनायुषुदेशेषुजाताः ॥ पारशिकदेशोद्भवाः ॥ कांबोजाः कंबोजेषुभवाः ॥ बाल्हिकाः बल्हिकदेशभवाः बाल्हीकंबाल्हिकंधीरे हिंगुनोनाश्वभेदयोरिति त्रिकांडशेषा
त् एतेहयविशेषाः प्रत्येकंभिन्नाः

अश्वमेधीयः अश्वः ययुःस्यात् अश्वमेधार्थहितः छप्रत्ययः॥ ययुः याति ययुःपुमानश्वमेधतुरगेनतुरंगमेइत्यजः॥ जवनस्तुजवाधिकः जवेनवेगेनअधिकः ज
वनंतुस्यदेवेगिहयेनावेगिनित्रिषु इ० ४५ पृष्ठ्यः प्रशस्तमनिराधितंपृष्ठमस्य गुण्यवत्॥ स्थौरी स्थूलस्येदं रलयोरेकत्वं स्थौरंबलमस्यास्ति इभारवाहिनोऽश्वस्य
॥ सितः शुक्लः अश्वः कर्कः करोतिक्रियतेवा कर्कः कर्केबलेवन्हौशुक्लाश्वेदर्पणेघटे एकंशुक्लाश्वस्य॥ रथस्ययःवोढा सरथ्यः रथ्यारथौघेविशिखावर्तनीषुचयो
षिति रथंवहति रथवोढरिपुल्लिंगः एकंरथवाहकाश्वस्य॥ अश्वबालः किशोरः कशानि कशाशब्दे किंचिच्छब्दंते शब्दायतेवा॥ वामी वामयति डुवमुद्गिरणे वाम्यतेवा

ययुरश्वोऽश्वमेधीयोजवनस्तुजवाधिकः ४५ पृष्ठ्यःस्थौरीसितःकर्कोरथ्योवोढारथस्ययः॥ बालःकिशोरोवाम्यश्वावडवावाडवंग
णे॥ ४६॥ त्रिष्वाश्वीनंयदश्वेनदिनेनैकेनगम्यते॥ कश्यंतुमध्यमश्वानांहेषान्हेषाचनिस्वनः ४७

वमति उद्गिरतिवा वामीशृगालीवडवारासभीकरभीषुच॥ अश्वा बलंसामर्थ्यमतिशयितमस्याः डलयोरेकत्वं बवयोरेकत्वंच बलंवातिवा बलेनव्रजतिवा वडवाद्विज
योषिति अश्वायांकुंभदास्यांचनारीजात्यंतरेऽपिच त्रीणिअश्वायाः॥ गणेसमूहेवाडवं वडवानांसमूहः खंडिकादिभ्यश्चेतिअञ् वाडवंकरणेस्त्रीणांघोटकौघेनपुंस
कम् पातालेनास्त्रियांपुंसिब्राह्मणेवडवानलइत्युक्तत्वात् एकं ४६ अश्वेनएकेनदिनेनगम्यतेतदाश्वीनं नत्रिषु अश्वस्यैकाहगमइतिखञ्॥ अश्वानांमध्यंकश्यं
अश्वादेस्ताडनीकशांतामर्हति कश्यंत्रिषुकशार्हेस्यात्क्लीबंमद्याश्वमध्ययोः एकं॥ अश्वानांनिःस्वनःशब्दः हेषा॥ ह्रेषा हेषृह्रेषृशब्दे गुरोश्चहलइत्यः ४७

गलोद्देशः निगालः निगलंत्यनेन गलअदने निगरत्यनेन गृनिगरणे उन्योर्ग्रः इतिघञ् अचिविभाषेतिलोवा॥गलस्योद्देशः घंटाबंधसमीपस्थोनिगालः कीर्तितोबुधैः तस्मिन्नेवमणिर्नामरोमजःशक्रकुत्स्मनइत्यस्यशास्त्रं॥वृंदेतु अश्वीयं॥आश्ववत् अश्वानांसमूहः केशाश्वेतिसूत्रेणउभयंसाधु द्वेअश्ववृंदस्य॥आस्कंदितं स्कंदिर्गतिशोषणयोः पर्यंताङ्घ्रावेक्तः आस्कंदःसंजातोऽस्यवा जवातोश्वोनश्रृणोतिनपश्यति एनादृशीगतिःआस्कंदनं भरधाव भरचाल भरपल्ला प्राकृते॥धौरितकं धोर्कगतिचातुर्ये हृङ्भित्याउभव्राद्यण् अथधौरितकंधैर्यधारणंधारितंचतदितिवाचस्पतिः॥रेचितं रिचिर्विरेचने॥वल्गितं वल्गगतौ॥प्लुतं प्लुवनं प्लुङ्गतौ प्लुतमश्वगतौ ४८ अमूः अश्वानांपंचगतयः॥धाराः धार्यंते श्वात्रानयावा धृधारणे॥घोणातु घोणते घुणभ्रमणे॥प्रोथं प्रोथति प्रोथृपर्याप्तौ प्रोथशब्दः

निगालस्तुगलोद्देशोवृंदेत्वश्वीयमाश्ववत्॥आस्कंदितंधौरितकंरेचितंवल्गितंप्लुतं ४८ गतयोऽमूः पंचधाराघोणातुप्रोथमस्त्रियां
कविकातुखलीनोऽस्त्रीशफंक्लीबेखुरःपुमान्४९ पुच्छोऽस्त्रीलूमलांगूलेवालहस्तश्चवालधिः

पुंनपुंसकः प्रोथोस्त्रीहयघोणायांनाकल्याम-ध्वरेत्रिषु अवस्कंदितं प्राकृतभाषयाचवडचाल धौरितकं सरळचाल रेचितं दुडकीचाल वल्गितं बाजीचाल प्लुतंचौकचाल॥ कविका कवते कुङ्शब्दे॥खलीनः खेमुखेलीनः द्वेकडियालि (लगाम) इतिख्यातस्य॥शफंक्लीबे शंफणति फणगतौ शफंमूलेतरूणांस्यात्गवादीनांखुरेपिचेत्यः॥खुरःपुमान् खुरति खुरछेदने खुरःकोकदलेशफे भूमिं खुरति विदारयति खुरः ४९ पुच्छः पुच्छति पुछप्रमादे पचाद्यच् पुच्छःपश्चात्प्रदेशःस्याल्लांगूलेपुच्छमिष्यते स्त्रीभिन्नः लूमं लूयते लूञ्छेदे॥लांगूले लंगति लगिगतौ लांगूलंपुच्छशेफयोरितिहेमः त्रीणिनामानि॥पुच्छमस्त्रीनपुंसकं॥वालहस्तः वालः हस्तइव दंशादिनिवारकत्वात् वालानांहस्तोवासमूहः वालोनाकुंतलेऽश्वस्यगजस्यापिचवालधौ॥वालधिः वालाःधीयंतेऽत्र द्वेकेशवल्लांगूलमात्रस्य॥

उपावृत्तः लुठितः उपावर्ततेस्म वृतुवर्तने लुठतिस्म लुठप्रतिघाने द्वेनामनीश्रमशांत्यर्थमुहुः पुनः पुनः भूमौपरावृत्तेलुंठितेऽश्वेवर्तेते ५० याने यांत्यनेन याप्रापणे ॥ चक्रिणि चक्रमस्यास्ति ॥ युद्धार्थे युद्धायेदं ॥ शतांगः शतमंगानियस्य ॥ स्यंदनः स्यंदते स्यंदूप्रस्रवणे चलनशब्दार्थादितिसुच् स्यंदनंतुस्कनोनीरेतिनिशोनार्थेस्त्रियाम् ॥ रथः रमंतेऽत्र अनेनवा रथः पुमानवयवेस्यंदनेपतत्सेपिच इतिरथनामत्रयम् ॥ यत्तुचक्रसंयुतंयानं समरायसंग्रामायनभवति असौपुष्यरथः पुष्यइवरथः यकारमध्यः पमध्योवापुष्यवत्सकुमाराकारत्वात् पुष्ये या त्रोत्सवादौ एकंनाम ॥ संग्रामंविनायात्रोत्सवादौसरवभ्रमणार्थंरथस्य ५१ कर्णीरथः कर्णसामीप्यात्कर्णशब्देनस्कंधोलक्ष्यते ॥ कर्णः स्कंधः सोऽस्त्यस्यवाहकत्वेन कर्णीचासौरथश्च प्रवहणं प्रोह्यतेऽनेन वहप्रापणे ॥ डयनं डीयतेनेन डीङ्विहायसा

त्रिषूपावृत्तलुठितौपरावृत्तेमुहुर्भुवि ५० यानेचक्रिणियुद्धार्थेशतांगःस्यंदनोरथः असौपुष्यरथश्चक्रयानंनसमराययत् ५१ कर्णीरथःप्रवहणंडयनंचसमंत्रयं ॥ क्लीबेनःशकटोस्त्रीस्याद्गंत्रीकंबलवाह्यकम् ५२ शिबिकायाप्ययानंस्याद्दोलाप्रेंखादिकास्त्रियाम् ॥

गतौ हयनमितिपाठे हयगतौ एतत्त्रयंसमं श्रेणिपुरुषस्कंधवाह्यस्ययानविशेषस्य ॥ अनः क्लीबे अनः सांतं अनिति अनप्राणने असुन्प्रत्ययः ॥ शकटः अस्त्री शक्नोति भारंवोढुंजीवयितुंवा ॥ तदुक्तं शकटःशाकिनीगावोयानमास्कंदनंस्वनं अनूपःसर्वतोराजा दुर्भिक्षेनवृत्तयः द्वेगाडाइतिख्यातस्य ॥ कंबलिवाह्यकंगंत्री कंबलिभिः वृषैः उह्यते गंत्री गम्यतेऽनया द्वेशाकटिकायाः गाडीइतिख्या॰ ॥ ५२ ॥ शिबिका शिवैव यद्वा शिवंकरोति तत्करोतिण्यंतात्ण्वुल् ॥ याप्ययाने याप्यैरधमैर्वाह्ययानं द्वेपालखीतिख्यातायाः ॥ दोला दोलयति दोल्यतेवा दुलउत्क्षेपे ॥ प्रेंखा प्रेंख्यते इखिगतौ दोलाप्रेंखः पुमान्प्रेंखानिश्रेणिरधिरोहिणीतिरत्नकोशः आदिशब्देनशयनस्वट्वा द्वेहिंदोळेइतिख्यातस्य डोलीइतिख्यातस्यवा ॥

द्वीपिचर्मावृतेरथे द्वैपेनवैयाघ्रेणचर्मणापरिवृतोरथः द्वैपः॥वैयाघ्रः उभौसमौ द्वेव्याघ्रचर्मवेष्टितरथस्य ५३ पांडुकंबलसंवीतः पांडुकंबलेनपरिवृतोरथः स्यात्पांडुकं
बलश्वेतप्रावारग्रावभेदयोः एवं॥कंबलेनवस्त्रेणचआवृतोरथः आदिना क्षौमः दौकूलः चार्मः वास्त्रः कांबलः एवमादिनः स्य॰ ५४ द्वैपवैयाघ्रादयस्त्रिषुवर्तंते॥
द्वैपीरथ्या द्वैपोरथः द्वैपंरथवृंदं रथव्रजेरथसमूहेरथ्या रथकट्या रथानांसमूहः रथ्यातुरथसंघातेप्रतोल्यांरथिवर्त्मनिइतिहैमः त्रीणि॥धूः स्त्री धुर्वति धुर्वी
हिंसायां॥यानमुखंस्यात् यानस्यमुखंपुरोभागः द्वेयोक्त्रबंधनस्थानस्य॥रथांग रथस्यअंगं॥अपस्करः अपकीर्यते स्वस्थानेक्षिप्यते कृविक्षेपे द्वेचक्रस्य ५५

उभौतुद्वैपवैयाघ्रौद्वीपिचर्मावृतेरथे ५३ पांडुकंबलसंवीतःस्यंदनःपांडुकंबली॥रथेकांबलवस्त्राद्याःकंबलादिभिरावृते ५४
त्रिषुद्वैपादयोरथ्यारथकट्यारथव्रजे॥धूःस्त्रीक्लीबेयानमुखंस्याद्रथांगमपस्करः ५५ चक्रंरथांगंतस्यांतेनेमिःस्त्रीस्यात्प्रधिःपु
मान्॥पिंडिकानाभिरक्षाग्रकीलकेतुद्वयोरणिः ५६ चक्रं रथांगं क्रियतेऽनेनेति चक्रः कोकेपुमान्क्लीबंव्रजेसैन्यरथांगयोः राष्ट्रेदंभांतरेकुंभकारोप
करणास्त्रयोः जलावर्तेपि॥रथस्यअंगं रथांगंनद्वयोश्चक्रेनाचक्रांगविहंगमे द्वेनाम्नी॥तस्यांते तस्यचक्रस्यअंते भूःस्पर्शिभागे नेमिः नयतिरथं नेमिर्नीतिनि
शेक्रूपत्रिकचक्रांतयोःस्त्रियां स्त्रीलिंगे प्रधिः पुमान् प्रधीयंतेनेन॥पिंडिका पिंडयंतेयस्यां पिडिसंघाते॥नाभिः नह्यंतेअराः यत्र णहबंधने यद्वानभ्यतेअक्षेण णभहिंसायां नाभिमुख्यनृपेचक्रेमध्यक्षत्रिययोः पुमान् द्वयोः प्राणिप्रतीकेस्यात्स्त्रियांकस्तूरिकामदे द्वे रथचक्रमध्येमंडलाकारायाः॥अक्षाग्रकीलकेतु अक्षस्य
नाभिक्षेप्यस्य अग्रेअंतेकीलके॥अणिः अणति अणशब्दे अणिरादिवदक्षाग्रकीलेस्यादश्रिसीमयोः द्वेनाम्नी ५६ ७ ७

रथगुप्तिः रथस्यगुप्तिः आवरणं॥वरूथः व्रियतेरथोऽनेन वृञ्वरणे ऊथन् वरूथंनर्गवेश्मनोः इतिशकटादिरक्षणार्थंरथस्यसन्नाहवदावरणस्य॥कूबरस्तु कुवते कुङ्शब्दे
कूबरस्त्रियुगन्धरोनाकु ञकेवस्त्रीयुगंधरं॥युगंधरः युगंवोढुर्बंधनकाष्ठंधारयति इतियुगकाष्ठबंधनस्या पनस्य॥अधःस्थंदारुकाष्ठं॥अनुकर्षः अनुकृष्यते कृषविलेखने
अनुकर्षोरथाधस्थदारुण्यपघञ्वपवर्षणे एकं॥रथस्यअधःस्थस्लभागदारुणः॥युगात् रथाद्यंगयुगादित्यर्थः॥अन्यत् युगं प्रासंगः प्रसज्जते षञ्जसंगे घञ् उपसर्गस्येति
दीर्घः ५७ सर्वंहस्त्यश्वरथादिवाहनं यानादिशब्दवाच्यंस्यात् वाहयति यद्वा वहंत्यनेन॥यानं यांत्यनेन यानंस्याद्वाहनेगताविस्फु॰॥युग्यं युज्यतेऽनेन युजिर्योगे यु
ग्यंचपत्रेइतिनिपातनः॥पत्रं पतंत्यनेन पत्लृगतौ पत्रंतुवाहनेपर्णेस्यात्पक्षेशरपक्षिणोः॥धोरणं धोरंत्यनेन धोरयतिवा धोर्ऋगतिचातुर्ये पञ्चवाहनमात्रस्य॥परंपरावाह

रथगुप्तिर्वरूथोनाकूबरस्तुयुगंधरः॥अनुकर्षोदार्वधस्थंप्रासंगोनायुगाद्युगः ५७ सर्वंस्याद्वाहनंयानंयुग्यंपत्रंचधोरणम्॥परंपरा
वाहनंयत्तद्वैनीतकमस्त्रियाम् ५८ अधोरणाहस्तिपकाहस्त्यारोहानिषादिनः॥नियंताप्राजितायंतासूतःक्षत्ताचसारथिः ५९

नंयनत् वैनीत
कं पुन्नपुंसकयोः विनीतकानामिदं यद्वा विनीयतेऽस्म क्तः संज्ञायांकन् प्रज्ञाद्यण्॥परंपरयायद्वाह्यंवहति शकटरथादिरूढंतस्यैकं ५८ अधोरणाः अधोरयंति नंद्यादित्वात्ल्युः
हस्तिपकाः हस्तिनंपाति पारक्षणे आतोनुपेतिकेकन् स्वार्थे॥हस्त्यारोहाः हस्तिनमारोहंति॥निषादिनः निषदंत्यवश्यं यद्वा निषादयंत्युपवेशयंति गृह्यादित्वाण्णिनिः चत्वारि
महातइतिख्यातस्य॥नियंता नियच्छति यमुउपरमे तृच्॥प्राजिता प्राजति अजगत्यादौ वलादावार्धधातुकेवाइतिवीभावोन॥यंता यच्छति॥सूतः सुवति गमयतिस्माश्ववान् षू
प्रेरणे गत्यर्थत्वात्क्तः सूतस्तुसारथौतक्ष्णिक्षत्रियाद्ब्राह्मणीसुते॥क्षत्ता क्षदति क्षदसंवरणे सौत्रः तृन्तृचौ॥सारथिः सारत्यश्वान् सृगतौ अंतर्भावितण्यर्थः सरथस्यापत्यंवा अतइञ् सूतःक्षत्तानियंताचमंतासव्येष्टएवच इत्यमरमाला ५९

सव्येष्ठदक्षिणस्थौ सव्येवामेतिष्ठतिसव्येष्ठः॥दक्षिणस्थः दक्षिणेतिष्ठति दक्षिणस्थः सव्येष्ठश्चदक्षिणस्थश्च रथकुटुंबिनः अष्टौसंज्ञा रथंकुटुंबयितुंशीलमस्य यद्वा रथएवकुटुंबंयस्य॥रथिनः रथोस्त्येषां॥स्यंदनारोहाः स्यंदनमारोहंति द्वेरथारूढस्ययोद्धुः॥अश्वारोहास्तु अश्वमारोहंति॥सादिनः सीदंत्यश्वं षद्लृविशरणादौ सादीतुरंगगानंगरथा-रोहेषुदृश्यते द्वेअश्ववारइतिख्यातस्य॥ ६० भटाः भटंति भटभृतौ परिभाषणेवा भटःस्यात्पुंसिवीरेचविशेषेपामरस्यचेत्यु०॥योधाः युध्यंते युधसंप्रहारे त्रीणिवीरस्य॥सेनारक्षाः सेनांरक्षंति सैनिकः सैन्यरक्षेचस्यात्सेनासमवेतके. द्वेप्रहारकादेः॥सेनायांयेसमवेताः तेसैनिकाः चपरं सैन्याः सैन्यंसैनिकसेनयोरितिहेमः द्वेसेनायांमीलितस्य ६१ येसहस्रेणबलिनः तेसाहस्राः मत्वर्थेण॥सहस्रिणश्चस्युः इतिमत्वर्थे सहस्रंबलानिसंतियेषांते॥सहस्रसंख्याकेनगजाश्वादिनाबलवतः॥परिधिस्थः परिधौसेनांते

सव्येष्ठदक्षिणस्थौचसंज्ञारथकुटुंबिनः॥रथिनःस्यंदनारोहाअश्वारोहास्तुसादिनः ६० भटायोधाश्चयोद्धारःसेनारक्षास्तुसैनिकाः॥सेनायांसमवेता येसैन्यास्तेसैनिकाश्चते ६१ बलिनोयेसहस्रेणसाहस्रास्तेसहस्रिणः॥परिधिस्थःपरिचरःसेनानीर्वाहिनीपतिः ६२ कंचुकोवारबाणोऽस्त्रीयत्तुमध्येसकंचुकाः॥

तिष्ठति॥परिचरः परितश्चरति द्वेसेनायांराज्ञोदंडकारिणः॥सेनानीः सेनांनयति णीञ्प्रापणे सत्सूद्विषेतिक्विप् सेनानीस्यात्पुमान्कार्त्तिकेयेसेनापतौपुमान्॥वाहिनीपतिः वाहिन्याः पतिः द्वेसेनापतेः ६२ कंचुकः कंच्यते कचदीप्तिबंधनयोः बाहुलकादकः कंचुकोवारबाणेस्यान्निर्मोकेकवचेपिच वर्धापकगृहीतांगरक्षितवस्त्रेचचोलके कंचुक्योषधिभेदेच॥वारबाणः बाणंवारयति पर्यंतादण् इणोतिवा रुञ्संवरणे अण्यंतादण् राजदंतादित्वात्परनिपातः यद्वावारमाच्छादकंबाणमस्य पूर्वपदादितिणत्वं द्वेचोलाइतिसन्नाहस्य॥सकंचुकाः पुरुषाःमध्ये कटौकंचुकोपरियत्तुबध्नंतितनत्सारसनं सारंसनोति षणुदाने यद्वा सारंबलमस्यनेदीप्यते।नेन असगतिदीप्त्यादानेषु करणेल्युट् शकंध्वादिः सारसनंमेखलायामुरस्त्रेचनत्तुत्रिणामिति॥अधिकांगः द्वेकंचुकवाद्यार्थंमध्यकायेनिबद्धस्य अधिकांगंसारसनमिति॥

शीर्षकं शीर्षकंस्वार्थेकः स्वमस्मात्कः॥शीर्षण्यं शिरसेहितंशीर्षण्यं शरीरावयवात् यत्‌येच तद्धितेइतिसूत्राभ्यांसाधुः शीर्षण्यं शीर्षण्योविशदेकचेइतिहैमः॥शिरस्त्रं शिरः त्रायते त्रैङ् पालने आतोनुपसर्गेकः त्रीणिशीर्षादिरक्षणेइतिरव्यातस्य॥तनुत्रं तनुंत्रायते प्राग्वत्॥वर्म वृणोतिदेहं वृञ्वरणे मनिन्॥दंशनं दंश्यतेनेन दशिदंशनस्पर्शनयोः करणेल्युट् दंशनंवर्मदंशयोः उरश्छदः उरः छाद्यतेनेन छदअपवारणे पुंसिसंज्ञायांघः प्रायेणेतिघः छादेर्घेद्व्युपसर्गस्येतिह्रस्वः॥कंकटकः कंकते अकिलौल्ये अटन् यद्वाकंकरःकंकटनि कटेवर्षादौ अच् मूलविभुजादित्वात्कोवा॥जगरः जागर्ति पृषोदरादिः जगरः कंकटकोयोगः सन्नाहस्यउरश्छदइति॥कवचः कंवातंवंचति वंचुगतौ कवचोगर्दभांडेचसन्नाहेपर्पटेपिच स

बर्मंतनुत्रसारसनमधिकांगोथशीर्षकं ६३ शीर्षण्यंचशिरस्त्रेथतनुत्रंवर्मदंशनं॥उरश्छदःकंकटकोजगरःकवचोस्त्रियां ६४ आमुक्तःप्रतिमुक्तश्चापि नद्धश्चापिनद्धवत्॥सन्नद्धोवर्मितःसज्जोदंशितोव्यूढकंकटः ६५ त्रिष्वामुक्तादयोवर्मभृतांकावचिकंगणे॥पदातिपत्तिपदगपादातिकपदाजयः ६६

मसन्नाहस्य ६४आमुक्तः आमुच्यतेस्म मुच्लृमोक्षणे॥प्रतिमुक्तः प्रतिमुच्यते नद्धः नह्यतेस्म णहबंधने॥अपिनद्धः चत्वारिधृतकवचादेः॥सन्नद्धः सन्नह्यति सन्नह्यते स्म सन्नद्धोवर्मितेव्यूढे॥वर्मितः सत्यापपाशेतिणिच् वर्मणानह्यतेस्म वर्मसंजातमस्यवा॥सज्जः सज्जति षस्जगतौ अथसज्जःस्यात्सन्नद्धेसंभृतेत्रिषु॥दंशितः दंशः संजातोस्य यद्वा दंश्यतेस्म दशिदंशनादौ व्यूढकंकटः व्यूढः धृतः कंकटोयेन पंचधृतसन्नाहस्य ६५ आमुक्तादयः त्रिषु वर्मभृतां वर्माणिबिभ्रतितेषां॥गणेकावचिकं कवचिनांसमूहः॥आमुक्ता आमुक्तः आमुक्तं पूर्वोक्तस्त्रिलिंगत्वप्रदर्शनमिदंत्रिषु एतदग्रेअपेक्षितं एकंधृतसन्नाहानांगणस्य॥पदातिः पादाभ्यामतति पादशब्दस्यपदादेशः॥पत्तिः पद्यते पदगतौबाहुलकात्तिच्॥पदगः॥पादातिकः॥पदाजिः इकारांताः पद्यते पदगतौ पादाभ्यांगच्छति॥पादातिकः पदातिरेव पादातिकइतिपाठः पादाभ्यांअवति अवरक्षणादौ

पद्गः पद्भ्यांगच्छति॥पदिकः पादाभ्यांचरति पर्पादित्वात्ठन् इकेचरतीतिपद्भावः पदातिपत्तिपादातपादाविकपदाजपदृत्यमरमाला॥पत्तिसंहतिः पादातं पत्तीनांपदातीनां संहतिः समुदायः भिक्षादित्वादण् हेनामनी॥शस्त्राजीवः शस्त्रं आजीवः जीवप्राणधारणं कर्मण्यण्॥कांडपृष्ठः कांडानिशस्त्राणि पृष्ठेयस्य कांडस्पृष्ठइतिवा स्पष्टंगृहीतंकां डंशस्त्रंयेनवाहिताग्न्यादित्वात्निपरनिपातः॥आयुधीयः आयुधेनजीवति॥आयुधिकः आयुधाच्छचेतिउभयत्रप्रत्ययौ चत्वारिशस्त्रजीविनः ६७ कृतहस्तः कृतः अभ्यस्तः हस्तोयस्य॥सुप्रयोगविशिखः शोभनः प्रयोगोस्य तस्मिन्विशिखोस्य॥कृतपुंखः कृतः अभ्यस्तः पुंखयुक्तः शरोयेन त्रीणिकृतशराभ्यासस्य॥लक्ष्यात् वेधात् यः च्युत- सायकः च्युतः भ्रष्टः सायकोयस्य असौ अपराद्धपृषत्कः अपराद्धः व्यर्थः पृषत्कोबाणोऽस्य एकंलक्ष्याप्राप्तशरस्य ६८ धन्वी धन्वअस्यास्ति व्रीह्यादित्वाणिनिः धन्वानुमरु

पद्गश्चपदिकश्चाथपादातंपत्तिसंहतिः॥शस्त्राजीवेकांडपृष्ठायुधीयायुधिकाःसमाः ६७ कृतहस्तःसुप्रयोगविशिखःकृतपुंखवत्॥अप राद्धपृषत्कोसौलक्ष्याद्यश्च्युतसायकः ६८ धन्वीधनुष्मान्धानुष्कोनिषंगयस्त्रीधनुर्धरः॥स्यात्कांडवांस्तुकांडीरःशाक्तीकःशक्तिहेतिकः ६९ याष्टीकपारश्वधिकौयष्टिपरश्वधहेतिकौ॥

देशेनाप्त्वीचापेस्थलेपिचेत्करूत्वात्॥धनुष्मान् धनुरस्यास्तीति मतुप् नसौमत्वर्थेइतिभत्वं॥धानुष्कः धनुः प्रहरणमस्य ठक् प्रत्ययेकादेशः॥निषंगी निषंगोऽस्यास्ति॥अस्त्री अस्त्रमस्यास्ति॥धनुर्धरः धरति धनुषः धरः॥कांडवान् कांडः बाणोऽस्यास्ति कांडस्तंबेत रुस्कंधेबाणेवसरनीरयोः कुत्सितेघुसाभिल्लाडोव्दद्रहसितस्त्रियाम्॥कांडीरः कांडादीरन् मत्वर्थे द्वेबाणधारकस्य॥शाक्तीकः शक्तिः प्रहरणमस्य॥शक्तिहेतिकः शक्तिर्हेतिर्यस्य ६९ यष्टिपरश्वधहेतिकौ यष्टिश्चपरश्वधश्चयष्टिपरश्वधौ हेतीययोः याष्टिकपारश्वधिकौऽस्त्रः यष्टिःप्रहरणमस्ययाष्टिकः परश्वधः प्रहरणमस्यपारश्वधिकः॥ द्वेकं॥

नैस्त्रिंशिकः निस्त्रिंशः प्रहरणमस्य ॥ असिहेतिः असिर्हेतिर्यस्य स्यात् ॥ प्रासिककौंतिकौसमौ प्रासः कुंतश्च प्रहरणमस्य प्राग्वदेकैकं ७० चर्मी चर्मास्यास्तीति व्रीह्या-
दित्वाण्णिनिः ॥ फलकपाणिः फलकं पाणावस्य द्वे फलकधारकस्य ॥ पताकी पताकाऽस्यास्ति प्राग्वत्णिनिः ॥ वैजयंतिकः वैजयंत्यस्यास्ति ठन्मत्वर्थे यद्वा वैजयंत्या
चरति चरतीतिठक् द्वे ध्वजधारकस्य-प्राकृतभाषयानिशाणकरी जरिपटका ॥ अनुप्लवः अनुपश्चात्प्लवते प्लुङ्गतौ ॥ सहायः सहअयते अयगतौ अच् ॥ अनुचरः अनु
चरति टप्रत्ययः ॥ अभिचरः अभितश्चरति अच् चत्वारि अनुचरस्य समाः ७१ पुरोगः पुरोगच्छति अन्येष्वपीतिडः ॥ अग्रेसरः अग्रसरोपि अग्रेसरति पुरोग्रतोग्रे
षुसर्तेटइतिटच् ॥ प्रष्ठः प्रतिष्ठतेगच्छति प्रष्ठोग्रगामिनि इतिषत्वम् ॥ अग्रतःसरः अग्रतः सरति टच् ॥ पुरःसरः पुरः सरति पुरोगच्छति पुरोगमः पचाद्य-

नैस्त्रिंशिकोऽसिहेतिः स्यात्समौ प्रासिककौंतिकौ ७० चर्मी फलकपाणिः स्यात्पताकी वैजयंतिकः ॥ अनुप्लवः सहायश्चानुचरोभिचरः समाः
७१ पुरोगाग्रेसरः प्रष्ठाग्रतःसर पुरःसराः ॥ पुरोगमः पुरोगामी मंदगामी तु मंथरः ७२ जंघालोऽतिजवस्तुल्यौ जंघाकरिकजांघिकौ ॥

च् ॥ पुरोगामी सुप्यजातौ णिनिः अग्रेसराणांसप्तनामानि ॥ मंदगामी मंदंगच्छतिनच्छीलः ॥ तु ॥ मंथरः मथनिपातो मथहिंसासंक्लेशनयोः मंथरानिवा कम
लायः मंथरः कोशफलयोर्वाच्यमंथनयोः पुमान् कुसुम्भः ॥ द्वयोर्ह्लिं पृथ्वी चक्रे शिथिले च वत् द्वे शनैर्गमनशीलस्य ७२ जंघालः सिध्मादित्वाल्लच् अतिशायिताजं-
घाऽस्य प्रज्ञालमज्झिलौ तुल्यौ जंघाले जांघिकादयः इतिवाचस्पतिः ॥ अतिजवः अतिशयितोजवोवेगोयस्य द्वे अतिवेगवतः तुल्यौ ॥ जंघाकरिकः जंघैवकरोराजद्यो भागः ॥-
आकरः श्रेष्ठोवा यद्वा जंघैवकरीहस्तोयस्य ॥ जांघिकः जंघाभ्यां जीवति वेतनादिभ्योजीवति इतिठक् द्वे जंघाजीविनः नामनी ॥ ६ ६

तरस्वी तरः वेगः यस्यास्ति तरस्वीशूरवेगिनोः॥ त्वरितः त्वरते त्रित्वरासंभ्रमे त्वरासंजातास्येतिवा॥ वेगी अतिशायितोवेगोऽस्य॥ प्रजवी प्रजोऽस्तिः प्रजवति॥ जवनः॥ जवः
जवनंतुस्यदेवेगिहयेनावेगिनित्रिषु पुंल्लिंगस्तुभवेद्वेगोबांडुपुष्पेजवेमतेऽ६० षट्त्वरितमात्रस्य ७३ यः जेतुंशक्यते सः जय्यः जेतुंशक्यः एकं॥ जेतव्यमात्रकेजेयः नतुज
य्यः॥ जैत्रस्तु जेता जयनशीलः तृन्नंतात्प्रज्ञाद्यण् एकंजेतुंयोग्यस्य॥ हेजयनः ७४ यः विद्विषतः रिपून् अलं अत्यंतंसामर्थ्येनयोद्धुंसंमुखंगच्छति सः अभ्यमित्र्यः
अमित्रस्याभिमुखं लक्षणेनाभिमतीतिअव्ययीभावे अभ्यमित्राच्छचेतियत् खखौ षुत्रयाणांसाधुत्वं॥ अभ्यमित्रीयः॥ अभ्यमित्रिणः त्रीणिसामर्थ्येनरिपूणांसंमुखंग

तरस्वीत्वरितोवेगीप्रजवीजविनोजवः ७३ जय्योयःशक्यतेजेतुंजेयोजेतव्यमात्रके॥ जैत्रस्तुजेतायोगच्छत्यलंविद्विषतःप्रति ७४
सोऽभ्यमित्र्योऽभ्यमित्रीयोऽप्यभ्यमित्रीणइत्यपि॥ ऊर्जस्वलस्यादूर्जस्वीयऊर्जातिशयान्वितः ७५ स्यादुरस्वानुरसिलोरथिनोरथिकोरथी
॥ कामंगाम्यनुकामीनोह्यत्यंतीनस्तथाभृशम् ७६ शूरोवीरश्चविक्रांतोजेताजिष्णुश्चजित्वरः॥

च्छतः॥ ऊर्जातिशयान्वितः यः सः ऊर्जस्वलः॥ ऊर्ज
स्य पराक्रमस्यअतिशयः तेनअन्वितः॥ ऊर्जस्वलः अतिशायितः ऊर्जोयस्यास्ति ऊर्जशब्दोदंतःसांतश्च॥ ऊर्जस्वी इतिद्वे नामनी ७५ उरस्वान् प्रशस्तंअतिशयितंउरोयस्य॥ उ
रसिलः पिच्छादिभ्यइलच् द्वेविपुलोरस्कः॥ रथिनः रथस्यईनः शकंध्वादित्वात्पररूपं॥ रथिकः रथी अतइनिठनौ रथोस्यास्तीति रथिनअदंतः त्रीणिरथस्वामिनः॥ यःका
मंगामीसः अनुकामीनः कामंयथेष्टंगमनशीलः तथा भृशंअत्यंतंगामी सः अत्यंतीनः अवारपारात्यंतानुकामंगामीतिउभयोःसाधुत्वं एकंअतिगमनशीलस्य ७६ शूरः
शूरयति शूरवीरविक्रांतौ अच् शूरःस्याद्यादवेभटे॥ वीरः वीरयति प्राग्वत् वीरोरसविशेषेपुंस्युत्तरेसुभटेत्रिषु स्त्रीसुरासीरकाकोलीतामलकंयेसकवालुके पतिपुत्रवतीरंभा
विदारीदुग्धिकास्वपेत्यऽ॥ विक्रांतः विक्रामतिस्म क्रमुपादविक्षेपे त्रीणिशूरस्य॥ जेता जयनशीलः॥ जिष्णुः जिष्णुर्नावासवेऽर्जुने॥ जित्वरः इण्नश्जिसर्त्तिभ्यःक्वरप् तुगागमः त्रीणिजयशीलस्य॥

रणेसंग्रामे साधुः समर्थः सः सांयुगीनः संयुगेसाधुः सांयुगीनः शस्त्राजीवादयः सांयुगीनांताः त्रिषु ७७ ध्वजिनी ध्वजाः संत्यस्यां ॥ वाहिनी वाहाः संत्यस्यां ॥ सेना । सीञ्-
नोति षिञ् बंधने सहइनेनवा ॥ पृतना पियते पृङ्व्यायामे पृतनातुस्त्रियांसेनामात्रसेनाविशेषयोरित्युक्तत्वात् ॥ अनीकिनी अनीकंरणोऽस्तिप्रयोजनत्वेनयस्याः अनीकिनी
स्त्रियांसेनामात्रसेनाविशेषयोरित्यु॰ ॥ चमूः चमतिशत्रून् चमूः सेनाविशेषेन्वसेनामात्रेन्वयोषिति ॥ वरूथिनी वरूथाः संत्यस्यां ॥ बलं बलति बलप्राणने यद्वा बलते ब
लसंवरणे संचलनेन्न ॥ सैन्यं सेनैवसैन्यं चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थेष्यञ् ॥ चक्रं चक्रियते घञर्थेकः ॥ अनीकं अनित्यनेन अनप्राणने पुंनपुंसके अनीकोस्त्रीरणेसैन्ये ए
कादशसेनानामानि ७८ व्यूहस्तु व्यूह्यते ऊहवितर्के व्यूहः स्याद्बलविन्यासेनिर्माणेवृंदतर्कयोरित्यु॰ ॥ बलविन्यासः सेनायाः विभज्य स्थापनं द्वे व्यूहस्य ॥ युधिदंडाद

सांयुगीनोरणेसाधुः शस्त्राजीवादयस्त्रिषु ७७ ध्वजिनीवाहिनीसेनापृतनानीकिनीचमूः ॥ वरूथिनीबलंसैन्यं
चक्रंचानीकमस्त्रियां ॥ ७८ ॥ व्यूहस्तुबलविन्यासोभेदादंडादयोयुधि ॥ प्रत्यासारोव्यूहपार्ष्णिः सैन्यपृष्ठेप्रतिग्रहः ७९

योभेदाविशेषाः व्यूहस्येतिशेषः यदाह कामंदकः तिर्यग्वृत्तिस्तुदंडः स्याद्भोगोन्यावृत्तिरेवच मंडलः सर्वतोवृत्तिः पृथग्वृत्तिरसंहतइति ॥ दंडवदस्थानंदंडः अन्योन्यागना
वृत्तिर्भोगः सर्पशरीरस्येव यस्थानंमंडलः गजादीनांविजातीयैरमिश्रितानांस्थानमसंहतः शकटमकरपताकासर्वतोभद्रदुर्जयादयोपि इतिभेदाः प्रत्येकंसंति ॥ प्रत्यासारः
प्रतीपमासारयंतिभग्नान् सृगनोर्व्यंतादच् ॥ व्यूहपार्ष्णिः व्यूहस्यपार्ष्णिः पृष्ठभागः पार्ष्णिस्याद्गुल्फदस्त्रियां स्त्रियांहृयोः सैन्यपृष्ठेपादग्रंथ्यधःशेपिन्वेतिविश्वमेदिन्यौ द्वेव्यूहप
श्चाद्भागस्य ॥ सैन्यपृष्ठे सैन्यस्यपृष्ठेधनुःशतद्वयांतरेस्थितंसैन्यं ॥ प्रतिग्रहः प्रतिगृह्यतेऽनेन प्रतिग्रहः स्वीकरणेसैन्यपृष्ठेपतद्ग्रहे योग्यपात्राविधिवद्देयेतद्ग्रहेचग्रहांतरइत्यु॰ एकं
सैन्यस्यपश्चाद्भिन्नसंधानस्यानीकस्य ७९

एकेभा एकः इभोयस्यां॥ एकरथा एकः रथोयस्यां॥ त्र्यश्वा त्रयोऽश्वाः यस्यां॥ पंचपदातिका पंचपदातयोऽस्यां पद्यते पत्यतेवा पदगतौ पत्लृगतौ पत्तिर्नापदके स्त्रियां गा तावेकरथेभेकत्र्यश्वपंचपदातिके तदुक्तंभारतेन एकोरथोगजश्चैकोनराः पंचपदातयः त्रयश्चतुरगास्तज्ञैः पत्तिरित्यभिधीयते एकं॥ पत्त्यंगैः पत्तेरवयवैर्गजादिभिस्त्रिगुणै र्यथोत्तरं क्रमात्सेनामुखादयः स्युः ८० सेनामुखं तिस्रः पत्तयः सेनामुखं॥ त्रिभिः सेनामुखैः गुल्मः॥ त्रयोगुल्माःगणः॥ त्रयोगणाः वाहिनी॥ तिस्रः वाहिन्यः पृतना॥ तिस्रः पृतनाश्चमूः॥ तिस्रश्चम्वोनीकिनी॥ दशानीकिन्यः अक्षौहिणी॥ गुल्मः गुडति गुड्यतेवा गुडरक्षायां डलयोरेकत्वं गुल्मः सेनाघट्टभिदोः सैन्यरक्षणसंभिदोः

एकेभैकरथात्र्यश्वापत्तिः पंचपदातिका॥ पत्त्यंगैस्त्रिगुणैः सर्वैः क्रमादाख्यायथोत्तरं ८० सेनामुखंगुल्मगणौवाहिनीपृतनाचमूः॥
अनीकिनीदशानीकिन्यक्षौहिण्यथसंपदि ८१ संपत्तिः श्रीश्चलक्ष्मीश्चविपत्त्यांविपदापदौ॥

स्तंबेक्लियामामलक्येलवलीवत्क्ववेश्मसु॥ गणः गणय ते गणयतिवा गणसंख्याने गणः प्रमथसंख्यौघेचंडीसैन्यप्रभेदयोरित्युः॥ अक्षौहिणी अक्षाणामिंद्रियाणांऊहः सविकल्पंज्ञानमक्षौहः सोस्तियस्याः अक्षौहिण्यामित्य धिकैःसप्तत्यात्वष्टभिःशतैः संख्याउक्तासहस्राणिगजानामेकविंशतिः एवमेवरथानांतुसंस्थानंकीर्तितंबुधैः पंचषष्टिसहस्राणिषट्शतानिदशैवतु संख्यातास्तुरगास्तज्ज्ञैर्वि नारथ्यतुरंगमैः नृणांशतसहस्रंतुसहस्राणिनवैवतु शतानित्रीणिचान्यानिपंचाशच्चपदातयइति॥ अथसंपदि संपत् अनया पदगतौ ८१ संपत्तिः क्तिप् क्तिनोःसमावेशः संप त्तिसाकल्यांतइतिनिर्देशात्त्वासरूपन्यायमूलकः॥ श्रीः श्रीयतेसर्वैः श्रिसेवायां श्रीर्वेषरचनाशोभाभारतीसरलद्रुमे लक्ष्म्यांत्रिवर्गसंपत्तौवेषोपकरणेमताइतिविश्वमेदिन्यौ

लक्ष्मीः लक्ष्यते लक्षदर्शने चत्वारिभ्रनोत्कर्षस्य ॥ विपन्त्यां विपत् आपत् स्तः ॥ आयुधंतु आयुध्यंते॒ऽनेन युधसंप्रहारे ॥ प्रहरणं प्रन्हियते॒ऽनेन ॥ शस्त्रं शस्यते॒ऽनेन शसु-
हिंसायां ॥ अस्त्रं अस्यते असूक्षेपणे असानिवा असदीप्तो चत्वारिप्रहरणमात्रस्य ८२ धनुः धनति धनशब्दे उस् प्रत्ययः धनुःप्रियालेनानस्त्रीराशिभेदेशरासने ॥ चा
पः चापस्यवंशभेदस्यविकारः अवयवेचप्राण्योषधिइत्यण् धनुश्चापौतुअस्त्रियौ क्लीबेपुंसिच ॥ धन्व धन्वति धविगतौ धन्वातुमरुदेशेनाक्लीबेचापेस्थलेपिचेल्यकृत्वा
त् ॥ शरासनं शराः आस्यंतेअनेन असूक्षेपणे ॥ कोदंडं कोदति कुद् अनृतभाषणे कोदंडः कार्मुकेदेशभेदभ्रूतलयोरपि इतिहेमचंद्रः ॥ कार्मुकं कर्मणेप्रभवति ॥ इष्वासः
इषवोबाणाः अस्यंतेअनेन इष्वासोधन्वधन्विनोरितिहैमः धनुषः सप्तनामानि ॥ धन्वशब्दः नांतः धन्वमपिअदंतं धनुरुसंतः ॥ अथकर्णस्यशरासनंकालपृष्ठं कालोयम

आयुधंतुप्रहरणंशस्त्रमस्त्रमथास्त्रियौ ८२ धनुश्चापौधन्वशरासनकोदंडकार्मुकं ॥ इष्वासोप्यथकर्णस्यकालपृष्ठंशरासनं ८३ क
पिध्वजस्यगांडीवगांडीवौपुंनपुंसकौ ॥ कोटिरस्याटनीगोधेतलेज्याघातवारणे ८४

इवपृष्ठंयस्य कालवर्णंवापृष्ठंयस्य कालपृष्ठंकर्णचापे पुंसिकंक
विहंगमइतिहैमः एकंकर्णधनुषः ८३ कपिध्वजस्य कपिर्हनूमान्ध्वजोध्वजेवायस्य ॥ गांडीवगांडिवौ गांडिर्ग्रंथिरस्यास्ति पुंनपुंसकौ जिष्णोर्धनुषिकोदंडेगाडीवंगांडि
वंनयोतिशाश्वतः कोदंडेधनुमात्रे॒ऽपि द्वेअर्जुनधनुषः ॥ कोटिः कोटी कोस्यते॒ऽनयावा कुटमनापने कोटिःस्त्रीधनुषोग्रेसौसंख्याभेदप्रकर्षयोः ॥ अटनी अटनिः अट
तिगुणो॒ऽत्र अटगतौ द्वेधनुषोंत्यभागस्य ॥ ज्याघातवारणे गोधे गुध्यतेबाहूयाभ्यां गुधपरिवेष्टने गोधातलनिहाकयोः ॥ तलति तलप्रतिष्ठायां तलश्चपर्देमालद्रोतलंज्या
घातवारणे मत्सोस्वभावाधरयोस्तंत्रोघातेचसव्यतः तलंस्वरूपेनूर्ध्वेस्त्रीक्लीबंज्याघातवारणे ज्यायाः गुणस्याघातस्यवारणेद्वे ८४ ६७

लस्तकः लस्यतेस्म लसश्लेषणक्रीडनयोः क्तेआगमानित्यत्वादिड्भावेस्वार्थेकन्॥धनुर्मध्यंस्यात् धनुषः मध्यं द्वे॥मौर्वी मूर्वायाः विकारः अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षे
भ्यइतिसूत्रेण अण्॥ज्या जिनाति ज्यावयोहानौ डः टाप्॥शिंजिनी शिंक्ते शिजिअव्यक्तेशब्दे आवश्यकेणिनिः॥गुणः गुण्यते गुणआमंत्रणे घञ् गुणोज्यासूत्र
तंतुषु मूर्वातृणविशेषः चत्वारि॥प्रत्यालीढं लिहआस्वादने॥आलीढं उभयत्रक्तः इत्यादिस्थानपंचकं आदिनासमपदंवैशाखं प्रत्यालीढस्तुचरणन्यासप्रदेशिते
त्रिषु वामजंघाप्रसरणपूर्वकदक्षिणजंघासंकोचे प्रत्यालीढं॥दक्षिणजंघाप्रसरणपूर्वकवामजंघासंकोचे आलीढं॥पादयोः समत्वेनस्थितिः समपदं॥वित
स्त्यंतरेणस्थितेपादद्वयेवैशाखः प्रज्ञाद्यणिउक्तंरूपं॥मंडलाकारेणपादद्वयधारणंमंडलं पंचधन्विनांस्थानभेदाः ८५ लक्षं लक्ष्यते लक्षआलोचने लक्षंव्याजशर

लस्तकस्तुधनुर्मध्यंमौर्वीज्याशिंजिनीगुणः॥स्यात्प्रत्यालीढमालीढमित्यादिस्थानपंचकम् ८५
लक्षंलक्ष्यंशरव्यंचशराभ्यासउपासनम्॥ पृषत्कबाणविशिखाअजिह्मगखगाशुगाः ८६

व्ययोः॥लक्ष्यं ण्यंतादचोयत्॥शरव्यं शरवेहिंस्यायहिनं यद्वा शरान्व्ययति व्येञ्संवरणे कप्रत्ययः श्रोणिवेधस्य॥शराभ्यासः शरस्यशरमोक्षस्यअभ्यासः॥उपासनं उप
पूर्वअसक्षेपणे आसउपवेशने उपासनमासने शुश्रूषायांशराभ्यासेपीतिहैमः द्वे शरप्रक्षेपाभ्यासस्य॥पृषत्कः पर्षति पृषुसेचने वर्तमानेपृषद्इतिनिपातनात्कन्॥बाणः व
णनं वणशब्दे बाणःशब्दोस्त्यस्य बाणः स्यात्क्लीवेनदे स्यभेदेकेवलकांडयोरि०॥बाणातु बाणमूल्येस्त्रीनीलझिं स्यांपुनर्द्वयोः॥विशिखः विशिष्टाशिखावाअग्रमस्य विशि-
खाखनित्रिकायांरथ्यायांविशिखःशरइतिहैमः॥अजिह्मगः अजिह्ममृजुगच्छति॥खगः खेगच्छति खगोर्कग्रहपक्षिषु॥आशुगः आशुगच्छति आशुगोःकेशरेवायाविनिहेमचंद्रः ८६

कलंबः कल्यते कलक्षेपे अंबच् कलंबीशाकवदेभेपिस्याद्दंडशरयोः पुमान् ॥ मार्गणः मार्गयति मार्गअन्वेषणे मार्ग्यतेवा मार्गणंयाचनेन्वेषेमार्गणस्तुशरेर्थिनी ॥ शरः शृणाति अनेन शृहिंसायां सरइत्यपिपाठः सरति सृगतौ ॥ पत्री पत्राणिपक्षाः संत्यस्य त्रिषुपुंखः सरः शरइतित्रिकांडशेषः शरस्तुतेजनेबाणेदध्यग्रेनाशरंजलइति विश्वमेदिन्यौ पत्रीकांडेखगेद्रुमे ॥ रोपः रोप्यतेऽनेन रिपविमोहने यद्वा रुप्यतेनेन रोपोरोपणबाणयोरितिविश्वः ॥ इषुः ईर्ष्यतेनेन ईषगतिहिंसादर्शने इतिद्वादशबाणनामानि इषुशब्दः स्त्रीपुंसयोः ॥ पृष्त्वेडनास्तु प्रकर्षेणक्ष्वेदंते ॥ नाराचाः नरानाचामंति यद्वा नराणांसमूहः नारं नारमाचरंति द्वेलोहमयबाणस्य ॥ पक्षः पक्षति प

कलंबमार्गणशराः पत्रीरोपइषुर्द्वयोः ॥ प्रक्ष्वेडनास्तुनाराचाः पक्षोवाजस्त्रिषूत्तरे ८७ निरस्तः प्रहितेबाणेविषाक्तेदिग्धलिप्तकौ ॥
तूणोपासंगतूणीरनिषंगाइषुधिर्द्वयोः ८८ तूण्यांखड्गेतुनिस्त्रिंश

स्यतेनेनवा पक्षपरिग्रहे ॥ वाजः वजत्यनेन वजगतौ वाजयतिवा द्वे शरपक्षस्य ॥ उत्तरेत्रिषु उत्तरेके वक्ष्यमाणालिंगाकांताः ८७ प्रहितेनिक्षिप्तेबाणेनिरस्तइत्येकं निरस्तः निरस्यतेस्म निरस्यतेः क्तः विषाक्तेविषयुक्तेबाणेदिग्धलिप्तकौ दिह्यतेस्म दिहउपचयेक्तः लिप्यतेस्म लिपउपदेहे क्तप्रत्ययः द्वेविषसंबद्धबाणस्य ॥ तूणः तूणयति तूणसंकोचे पचाद्यच् ॥ तूणाचस्त्रियांवा तूणेषुधिउपासंगइतिरत्नकोशः ॥ उपासंगः उपसज्यंतेत्रसराः षंजसंगे ॥ तूणीरः तूणी तूणत्वंईर्ते ईरगतौ यद्वा तूणीशरैः संकोचंराति रादाने आदनेच ॥ इषुधिः इषवोधीयंतेऽत्रकिप्रत्ययः इषुधिः शब्दः स्त्रीपुंसयोः तूण्यांषट्शराधारस्य ८८ खड्गेतु खंडयतिपरं खंड्यतेऽनेनवा खडिभेदने गन्किच खड्गोगंडकशृंगासिबुद्धभेदेषुगंडकइत्यजः ॥ निस्त्रिंशः निर्गतस्त्रिंशतोंगुलिभ्यः ॥

चंद्रहासः चंद्रइवहासःप्रभाःस्य चंद्रंहसतिवा हसेहसने चंद्रहासोनिमान्नके दशग्रीवकृपाणेचकनोयासिवगुग्गुलाविल्यु०॥ असिः अस्यते असुक्षेपणे असतिवा असिःखड्गेन दीधितीनिहेमः॥ रिष्टिः रेषति रिषहिंसायां रिशतिवा रिशहिंसायां रिष्टिःखड्गेनाशःभोस्त्री रिषति क्रुधीगतौ करवाल मंडलाग्रकौक्षेयकासिरिष्टयः रिष्टिःखड्गःकरवारकौ क्षेयकौचनंदकइतिरभसः॥ कौक्षेयकः कुक्षौभवः ढकञ्॥ मंडलाग्रः मंडलमग्रमस्य॥ करपालः करंपालयति पालरक्षणे॥ कृपाणः॥ करवालइतिपाठांतरं करंवलति वल प्राणने करवालोयस्य कृपाणवत् कृपांनुदति नुदप्रेरणे अन्येष्वपीतिडः नवखड्गस्यनामानि ८१ खड्गादिमुष्टौत्सरुः त्सरति त्सरछद्मगतौ आदिनाकटारखंजीर इत्यादि ॥ छुरिकादिग्रहः तन्निबंधनं॥ मेखला नस्यखड्गस्यमुष्टेः चर्म वधिकर्यानिबंधनंमेखला मांलक्ष्मीमखतिवा ईखगतौ यद्वा माइंमानिषेधे ईलक्ष्मींखलति खलसंचलने

चंद्रहासासिरिष्टयः॥ कौक्षेयकोमंडलाग्रः करवालःकृपाणवत् ८१ त्सरुःखड्गादिमुष्टौस्यान्मेखलातन्निबंधनं॥ फलकोस्त्रीफलंचर्मसंग्राहोमु ष्टिरस्ययः ९० द्रुघणोमुद्गरघनौस्यादीलीकरवालिका॥

संवधंच मखलाखड्गबधेस्यात्कांचीशैलनितबयोः इतिखड्गादेश्चर्मादिनिर्मितकटिबंधनस्य॥ युद्धेहस्तान्त तनवारणायमणिबंधेमध्रियमाणस्य॥ फलकः अस्त्री फलति त्रिफलानिशरणे फलनिष्पत्तौवा फलंहेतुफलेजातिफलेफलकसस्ययोः त्रिफलायांचकंकोलेशस्त्राग्रमुष्ट लाभयोरित्य०॥ चर्म चरति चर्यतेवानेन चर्मह्लीचफलकेइतिविश्वः त्रीणि ढालइतिख्या०॥ अस्यफलकस्ययःमुष्टिः ससंग्रहः संगृह्यते ग्रहउपादाने समिमुष्टौर्ल्लनकर्मणि घञ् एकं ९० द्रुघणः द्रुर्हन्यनेनेन॥ मुद्गरघनौ द्रुघणोमुद्गरेपिस्याद्द्रुहिणेचपरश्वधइतिविश्वः मुद्गरः मुदःगरः गृनिगरणे पचाद्यच् हन्यनेनेन घनः सांद्रेदृढदार्व्येविस्ता रेमुद्गरेंबुदे संघेमुस्तेघनंमध्यनृत्यवाद्यप्रभेदयोरितिहेमः त्रीणिमुद्गरस्य॥ ईली ईर्ते ईर्यतेवा ईड्यतेवा ईडस्तुतौ डलयोरेकत्वं ह्रस्वादिपाठेतुइलगतौक्षेपेच॥ करपालिका करंपालयतिपालरक्षणे करवालिकेतिपाठे करंवलते वलहिंसादानयोः करेणचाल्यतेवा पर्यंतादच् इः कन् हेतरवारइतिख्यातस्य गुप्तीतिवा॥

भिंदिपालः भिंदंति बिदिअवयवे भिंदीतिपाठांतरं भिंदिर्ह्रादशतालंतुदशाकुंनोभिधीयनइतिभरतः भिंदिंपालयति॥ सृगः सरति सृगतौ बाहुलकात्गक् द्वेगोफणइति-
ख्यातस्य एतौतुल्यौ॥ परिघः परितोहन्यतेनेन परिघोस्त्रेयोगभेदेपरिघातेर्गलेपिचेतिहेमः॥परिघातनः परितोघातयत्यनेन द्वेलोहबद्धयष्टेः ९१ कुठारः द्वयोःस्त्री
पुंसयोः कुठंगतिप्रतिघातकं आरोगतिरस्य कुठंवृक्षसमृच्छतिवा ऋगतौ॥ स्वधितिः स्वंधियति धिधारणे॥ परशुः परं शृणाति शृहिंसायां॥ परस्वध इतिपाठेतु परस्वं
दधाति कुठारस्त्रीचस्वधितिः परशुश्चपरस्वधः कटाटंकःपर्शरथछुरिकाकोशशायिका इतिरभसः चत्वारिकुठारनामानि॥शस्त्री शस्यतेऽनया शसुहिंसाया स्यात्
शस्त्रमायुधेलोहेशस्त्रीछुरिकयासमाइतिहेमः॥असिपुत्री असेः पुत्री॥ छुरिका छुरति छुरच्छेदने॥असिधेनुका असेर्धेनुरेव चत्वारिछुरिकायाः ९२ शल्यं शलति श

भिंदिपालःसृगस्तुल्योपरिघःपरिघातनः ९१ द्वयोः कुठारः स्वधितिः परशुश्चपरस्वधः॥स्याच्छस्त्रीचासिपुत्रीच छुरिकाचासिधेनु
का ९२ वापुंसिशल्यंशंकुर्नाशर्वलातोमरोस्त्रियां॥ प्रासस्तु कुंतः कोणस्तु

लगतौ शल्यंतुनस्त्रियांशंकौक्लीबंस्वेडेपुनोमरे वापुंसि॥शंकुः पुल्लिंगए
व. शंकतेऽस्मात् शकिशंकायां शंकुःपत्रशिराजालेसंख्याकीलकशंभुषु पादास्त्रभेदयोर्मेढ्रइतिहेमः संख्याकीलकयोःशंकुःशंकुः प्रहरणांतरइतिशाश्वतः द्वेशल्यइति
ख्यातस्य॥शर्वला शर्वति शर्वगतौ सर्वलाइत्यपि सर्वलातिद्विरूपकोशात्॥तोमरः अस्त्रियां म्रियतेनेनमरः तौः तुइतिसौत्रोधातुः विच् गंताचासौतोमरः तौःगंताम्रियतेनेन
द्वे गडासाइतिख्यातस्य॥ प्रासस्तु प्रास्यते॥ कुंतः कुंशरीरंउनत्ति उंदीक्लेदने कुंतः प्रासेचंडभावेस्यात्जातौगवेधुके कुंतीपांडुप्रियायांचशल्लक्यांगुग्गुलेद्रुमइतिविश्वप्र
दिन्यौ द्वेभालाइतिख्यातस्य॥ कोणस्तु कुणशब्दे कोणोवाद्यप्रभेदेस्यात्वीणादीनांचवादने एकदेशेगृहादीनामस्त्रौचलगुडेपिच॥

पालिः पाली॥ अश्रिः अश्री॥ कोटिः कोटी॥ पालयतीति पालरक्षणे पालिः कर्णलताग्रेसौपंक्त्यावंकप्रभेदयोः छन्नादिदेवेस्त्रीपालीयूकासश्मश्रुयोषितोः॥ अश्रिः अश्नाति अश्नुतेवा अशभोजने अशूव्याप्तौ अंस्नः कोणेशिरसिजेइतिविश्वादस्रोपि अश्रिः कोणैकदेशयोरितिधरणिः॥ कोटिः कोटयति कौटिल्यनेवा कुटकौटिल्ये कु स्यतेवा कोटिः स्त्रीधनुषोग्रेस्त्रीसंख्याभेदप्रकर्षयोरितिविश्वः चत्वारिअस्त्रादीनामग्रधारायाः ९३ सर्वाभिसारः सर्वेषामभिसरणंयस्मिन्॥ सर्वौघः सर्वस्यओघः ॥ सर्वसन्नहनार्थकः सर्वसन्नहनमर्थोयस्य सर्वौघोगुरुवेगेचसर्वसन्नहनेपुमान् त्रीणिसर्वसन्नहनस्य॥ लोहोस्त्रीशस्त्रकेलोहे अस्त्रभृतांराज्ञांमहानवम्यांदशम्यां

स्त्रियःपाल्यश्रिकोटयः ९३ सर्वाभिसारःसर्वौघःसर्वसन्नहनार्थकः॥ लोहाभिसारोऽस्त्रभृतांराज्ञांनीराजनाविधिः ९४ यत्सेनया भिगमनमरौतदभिषेणनं॥ यात्राव्रज्याभिनिर्याणप्रस्थानंगमनंगमः ९५ स्यादासारःप्रसरणंप्रचक्रंचलितार्थकम् अहितान्प्रत्य भीतस्यरणेयानमभिक्रमः ९६

वानीराजनासमयेप्रस्थानात्प्राक्शस्त्रवाहनादिपूजनविधिः सलोहाभिसारः लोहस्यशस्त्रस्यअभिसारः अभितोहरणं ९४ अरौशत्रुसमीपेयत्सेनयाअभिगमनं अभियानं याप्रापणे अन् यात्रानुयापनेपिस्याद्गमनोत्सवयोःस्त्रियामितिविश्वः गमोनाक्षविवर्तेस्यादपर्यालोचितेध्वनि॥ यात्रा॥ व्रज्या व्रजगतौ व्रजयजोर्भावेक्यप्॥ अभिनिर्याणं॥ गमनं॥ गमः अप्प्रत्ययः नामषट्कंप्रयाणस्य ९५ आसारः प्रसरणंस्यात् आसारःस्यात्प्रसरणेवेगवृष्टौसुहृद्बलइतिविश्वः प्रसरणीतिपाठे सर्वेनोव्याप्य सैन्यप्रसरणस्यद्वेनामनी॥ प्रचक्रं प्रस्थितंचक्रं प्रचक्रंचलितंत्रिष्वित्यमरमाला द्वेप्रस्थितसैन्यस्य॥ रणेसङ्ग्रामेअहितान्शत्रून्प्रतिअभीतस्यशूरस्ययद्यानंगमनंसअभिक्रमः क्रमुपादविक्षेपे एकं ९६ ५ ५ ३

वैतालिकाः विविधेनतालेनचरंति॥ बोधकराः बोधंकुर्वंति द्वे प्रातर्जागरणकारिणः॥ चाक्रिकाः चक्रेणसमूहेनचरंति॥ घांटिकार्थिकाः घंटयाचरंति द्वे घांटिकस्यादिरस्य प्राकृतभाषयाघड्याळजीतिख्यातस्य॥ मागधास्तु मगध्यंति याचंते मगधाः मधुकाइतिपाठे मधु मधुकरंकायंति द्वे वंशपरंपराशंसकानां॥ बंदिनः बंदंते बंदिअभिवादनस्तुत्योः॥ स्तुतिपाठकाः स्तुतेः पाठकाः बंदिनस्त्वमलप्रज्ञाःप्रस्तावसदृशोक्तयः द्वे भाटइतिख्यातस्य॥ १७॥ समयात् शपथात्हेतोः अनिवर्तिनः तेसंशप्तकाः संशापंशपथंकुर्वंतीति तत्करोतीतिणिच् ण्वुल् यद्वा सम्यक्शापःशपथःसत्यंयेषांते शेषाद्विभाषेतिकप् इत्येकंनाम॥ रेणुः रिणाति रीयतेवा रीगतिरेषणयोः णुप्रत्ययः रेणुः स्त्रीपुंसयोर्धूलौपुल्लिंगः पर्परेषुनरीतिविश्वमेदिन्यौ स्त्रियां धूलिः धुवति धूयतेवा धुविधूनने बाहुलकाल्लिः॥ पांसुः पंसति पंसिनाशने अर्जिदृशिकमीतिसाधुः पांसुः पुल्लिंगे॥ रजः रजति रंजरागे भूरंजिभ्यांकिदित्यसुन् रजः द्वयोः न क्लीबे चत्वारि धूल्याः नामानि १८ चूर्णः चूर्ण्यते चूर्णपेषणे णिजंतादेरच् चूर्णः पुल्लिंगः चूर्णौधूलौक्षारभेदेचूर्णानिवासयुक्तिषुइतिमेदिनी चूर्णानिवासयोगाः स्युश्चूर्णोधूलिः सशर्करइतिशाश्वतः॥ क्षोदः क्षुद्यते क्षुदिरसंपेषणे क्षोदः पेषणचूर्णयोरितिहेमः द्वे पिष्टस्यरजसः पट्टेवरजसइत्येके॥ भृशंअत्यंतं आकुलेव्याप्ते भ्रमन्यादौ समुत्पिंज पिंजलौ वर्तेते समुत्पिंजते पिंजिहिंसायाम् ण्यंतादेरच्॥ पिंजते पिंजलः पिंजंलातिवा॥

वैतालिकाबोधकराश्चाक्रिकाघांटिकार्थकाः॥ स्युर्मागधास्तुमगधाबंदिनस्तुतिपाठकाः १७ संशप्तकास्तुसमयात्संग्रामादनिवर्तिनः॥ रेणुर्द्वयोःस्त्रियांधूलिःपांसुर्नानद्वयोरजः १८ चूर्णक्षोदःसमुत्पिंजःपिंजलौभृशमाकुले

पताका पतति प त्यतेनयावा पल्गती बलाकादयश्चेत्याकः पताकावैजयंत्यांस्यात्सौभाग्यनाटकांकयोरितिविश्वमेदिन्यौ ॥ वैजयंती विजयते जिअभिभवे वैजयंतोम
हेंद्रस्यध्वजप्रासादयोःपुमान् वैजयंतीपताकायांजयंतीपादपेस्त्रियाम् ॥ केतनं केत्यनेज्ञायतेनेन कितसंशयादौ केतनमित्यत्रकरणेल्युट् केतनंतुनिमंत्रणे गृहेके-
तौचकृत्येचइतिहेमचंद्रो ॥ ध्वजं ध्वजः ध्वजति ध्वजगतौ शिश्नचिन्हेपताकायांखट्वांगेशौंडिकेपिचेतिहेमचंद्रः चत्वारिपताकायाः ९९ या युद्धभूमिः अतिभय
प्रदा सा वीराशंसनं वीराःआशंस्यंतेःत्र आङ्शंसइच्छायाम् अधिकरणे ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वं अहमग्रेभवामीतिआग्रहपुरःसरंपूर्वंयुद्धे धावनं अहंपूर्विकास्यात्
मयूरव्यंसकादित्वात्समासः स्वार्थेकन् स्त्रियां एकं १०० दर्पान्गर्वान् आत्मनिआत्मविषयेयासंभावना सामर्थ्याविष्करणं सा आहोपुरुषिका अहोपुरुषस्यभावः मनोज्ञा

पताकावैजयंतीस्यात्केतनंध्वजमस्त्रियाम् ९९ सावीराशंसनंयुद्धभूमिर्यातिभयप्रदा ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वमित्यहंपूर्विकास्त्रियाम् १००
आहोपुरुषिकादर्पाद्यास्यात्संभावनात्मनि ॥ अहमहमिकातुसास्यात्परस्परंयोभवत्यहंकारः १०१ द्रविणंतरःसहोबलशौर्याणिस्थाम
शुष्मंच ॥

दित्वात् वुञ् एकं ॥ यः परस्परं अहंशक्तः अहंशक्तः इत्यहंकारः साअहमहमिका मौर्व्यादिः अहमहंशब्दोरत्यत्र वीप्सायांद्वित्वं एकं १०१ द्रविणं
द्रवत्यनेन द्रुगतौ पराक्रमेबलेपिस्याद्द्रविणंकांचनेधनइतिहेमचंद्रः ॥ तरः तरत्यनेन तॄप्लवनादौ तरोजलेबलेइतिहेमः ॥ सहः सह्यतेनेन सहअभिभवे दंडोत्पलासुकृपर्णी
कुमारीनरवभेषजे ॥ बलं बलत्यनेन बलप्राणने सहोबलेज्योतिषिचसहाहेमंतमार्गयोःइतिहेमः बलंगंधरसेरूपेस्थामनिस्थौल्यसैन्ययोः पुमानहलायुधेदैत्यप्रभेदेवायसेपिच
त्यक ॥ शौर्यं शूरस्यभावः कर्मवा ॥ स्थाम तिष्ठत्यनेन सर्वधातुभ्योमनिन् ॥ शुष्मं शुष्यत्यनेन शुषशोषणे मन् नस्येत्संज्ञायांलोपेअदंतं शुष्ममोजसिसूर्येनाइतिहेमः ॥

शक्तिः शक्यतेऽनया शक्लृशक्तौ शक्तिरायुधभेदेस्यादुत्साहादौबलेस्त्रियामितिहेमचंद्रः॥ पराक्रमः पराक्रम्यतेऽनेन क्रमुपादविक्षेपे पराक्रमोविक्रमेस्यात्सामर्थ्योद्योगयोरपी तिविश्वः॥ प्राणः प्राणित्यनेन अणप्राणने प्राणोहृन्मारुतोबालेकाव्यजीवेनिलेबले पुंल्लिंगः पूरितेवाच्यलिंगः पुंभूम्निचासुषु इत्यकृ॰ दशसामर्थ्यस्य॥ विक्रमः विक्रमणं भावेघञ् विक्रमस्तु पुमान्क्रांतिमात्रेस्याच्छक्तिसंपदीत्युक्तत्वात्॥ अतिशक्तिता अतिशयिताशक्तिर्यस्यतस्यभावः १०२ रणेहन्तेसनि वाभाविनिसति यत्पानं तत् वीरपानं वीराणांपानं वीरपाणमितिपाठः वा भावकरणयोरितिणत्वं एकं॥ युद्धं युधसंप्रहारे भावेक्तः॥ आयोधनं॥ जन्यं जायते जन्यतेवा भव्यगेयेतिसाधुः जन्यंहट्टेपरीवादेसंग्रामेचनपुंसकं जन्यामातृवयस्यायांजन्यःस्याज्जनकेपुमान् त्रिषूत्पाद्यजनित्रोश्चनवोढाज्ञातिभृत्ययोः वरःस्निग्धेइतिविश्वमेदिन्यौ॥ प्रधनं

शक्तिः पराक्रमः प्राणो विक्रमस्त्वतिशक्तिता १०२ वीरपानं तु यत्पानं वृत्ते भाविनि वा रणे ॥ युद्धमायोधनं जन्यं प्र
धनं प्रविदारणम् १०३ मृधमास्कंदनं संख्यं समीकं सांपरायिकम् ॥ अस्त्रियां समरानीकरणाः कलहविग्रहौ १०४

डुधाञ्क्युः आतोलोपेअनादेशाकारश्रवणं प्रधनंयुधिदारुणेइतिहेमः॥ प्रविदारणं दृविदारणे प्रविदारणमाख्यातंसंपरायेवदारणइतिविश्वः॥ १०३॥ मृधं मृधुहिंसायाम् घञर्थेकः॥ आस्कंदनं स्कंदिर्गतिशोषणयोः आस्कंदनंतिरस्कारेरणेसंशोषणेपिचेतिहेमः॥ संख्यं चक्षिङः ख्यातेर्वाभावेकः संख्येकादौविचारेचेतिहेमः॥ समीकं षमवैक्लव्ये॥ सांपरायिकम् अयगतौ इगतौवा॥ समरः ऋगतौ ऋच्छत्यत्र पुंसिसंज्ञायामितिघः॥ अनीकः अनगतौप्राणनेवा अनीकोस्त्रीरणेसैन्ये इतिविश्वः॥ रणः णोञ्प्राणने रणःकोणेक्वणेपुंसिसमरेपुंनपुंसकमित्युक्तत्वात्॥ कलहः॥ विग्रहः विग्रहोयुधिविस्तारेप्रविभागशरीरयोरितिहेमः १०४ ७९

संप्रहारः हृञ्हरणे अधिकरणेघञ् संप्रहारोगतौरणइतिहैमः॥अभिसंपातः अभिसंपतनं पत्लृगतौ भावघञ्॥कलिः कलनं कलशब्दादौ कलिर्विभीतकेशूरेविवादे त्ययुगेयुधीतिहैमः॥संस्फोटः संस्फोटनं स्फुटिर्विशरणे॥संयुगः संयोजनं युजिर्योगे॥अभ्यामर्दः अभ्यामर्दनं मृदुक्षोदे अभिमर्दस्तुपुंसिस्यादवमर्दसंपरायेचेति मेदिनी॥समाघातः समाहननं॥संग्रामः संग्रामयुद्धे॥अभ्यागमः अभ्यागमः समरेंतिकेघातेराधेभ्युपगमे इतिहैमः॥आहवः आङ्ह्येयुद्धेइत्यप् संप्रसारणंच आहवः संगरेयज्ञइतिहैमः १०५ समुदायः अयगतौ घञ्॥संयत् यतीप्रयत्ने यमउपरमेवा उभाभ्यामपिक्विपिसाधु॥समितिः समितिर्युधिसंगमे॥आजिः अजगतौ आजिःस्त्रीसमभूमौचसंग्रामइतिविश्वः॥सामित् संपदादिः॥युत् युधसंप्रहारे एकत्रिंशत्प्रहरणक्रियायाः॥पुंनपुंसके नियुद्धंबाहुयुद्धेवर्तते॥अथ रणसंकु

संप्रहाराभिसंपातकलिसंस्फोटसंयुगाः॥अभ्यामर्दसमाघातसंग्रामाभ्यागमाहवाः १०५ समुदायःस्त्रियः संयत्समित्याजिसमिद्युधः॥नियुद्धं बाहुयुद्धेऽथतुमुलंरणसंकुले १०६ क्ष्वेडातुसिंहनादःस्यात्करिणांघटनाघटा॥क्रंदनंयोधसंरावोबृंहितंकरिगर्जितं १०७

लेपरस्परसंबाधेतुमुलं॥नि युद्धनितरांवायुद्धंनियुद्धं॥बाहुभिर्युद्धंद्वेयुद्धंतुमुलोव्याकुलेरणे द्वेरणव्याकुलतायाः १०६ क्ष्वेडातु त्रिक्ष्विडाअव्यक्तेशब्देघञ् सिंहनादःस्यात् क्ष्वेडावंशशलाकायांसिंहनादे चयोषिति लोहितार्कपर्णफलेघोषपुष्पेनपुंसकं दुरासदेचकुटिलेवाच्यलिंगःप्रकीर्तितः॥सिंहनादः सिंहवन्नदनं णदअव्यक्तेशब्दे भावेघञ् द्वे॥करिणांघटना घटा घटसंघाते घटःसमाधिभेदेचशिरः कूटकुटेषुच घटाघटनगोष्ठीषुघटनासुचयोषितीत्युक्तत्वात् द्वेहस्तिसंघस्य॥योधसंरावः योधानांसंरावःआक्रोशपूर्वकःशब्दः क्रंदनंस्यात् क्रदिआह्वाने क्रंदनंरोदनेपिस्यादाह्वानेपीतिविश्वः द्वेअन्योन्यस्पर्धयायोधानामाह्वानस्य करिणांगर्जितंबृंहितं एकंहस्तिशब्दस्य १०७

धनुषः स्वानः शब्दो विस्फारः विस्फारणं स्फुरस्फुरणे घञिरूचआत्वं पक्षे ॥ पटहआडंबरौसमौ पटहः पटंहंति अन्येष्वपीतिडः पटहानासमारंभोआनकेपुंनपुंसकमितिवि-
श्वः ॥ आडंबरः आडंबरंाति कप्रत्ययः द्वेयुद्धपटहस्य ॥ प्रसभंतु प्रगतासभाविचारो अस्मात् सभायाःप्रगतोवा क्लीबेतुप्रसभंहठ इतिबोपालितः ॥ बलात्कारः ॥ हठः ह
ठप्लुतिशठत्वयोः हठःस्यात्प्रसभेपृष्ठ्यांहठोराधाविहेटयोः इतिविश्वः त्रीणिबलात्कारनामानि ॥ अथ स्खलितं स्खलसंचलने स्खलितंचलितेभ्रेषेइतिहैमः ॥ छलं छो
छेदने कलनिआतोलोपः द्वेयुद्धेमर्यादायाश्चलनस्य ॥ १०८ ॥ अजन्यं जनेसाधु जन्यं नजन्यं क्लीबेनजन्यतेवा जनेर्यक् ॥ उत्पातः उत्पतनं पत्लृगतौ उत्पततिवा ॥ उप
सर्गः उपसृज्यते उपसर्गःपुमान्रोगभेदोपप्लुवयोरपीतिविश्वः त्रीणिशुभाशुभसूचकमहाभूतविकारस्य अयंसमं ॥ मूर्छातु मूर्च्छनं गुरोश्चहलः ॥ कश्मलं कशागतौ क

विस्फारोधनुषःस्वानः पटहाडंबरौसमौ ॥ प्रसभंतुबलात्कारोहठोथस्खलितंछलम् १०८ अजन्यंक्लीबमुत्पातउपसर्गःसमंत्रयम् ॥ मूर्छा
तुकश्मलंमोहोप्यवमर्दस्तुपीडनम् १०९ अभ्यवस्कंदनंत्वभ्यासादनंविजयोजयः ॥ वैरशुद्धिःप्रतीकारोवैरनिर्यातनंचसा ११०

शेरलेमुट्प्रत्य
यस्य ॥ मोहः मोहनं मुहवैचित्त्ये अथमोहोन्यभिरःस्यादविद्यायांचमूर्छने त्रीणि ॥ अवमर्दस्तु अवमर्दनं मृदक्षोदे ॥ पीडनं पीडअवगाहने द्वेधान्यादिसंपन्नस्यदेशस्य
यत्परचक्रेणपीडनंतस्मिन् १०९ अभ्यवस्कंदनं स्कंदिर्गतिशोषणयोः ल्युट् ॥ अभ्यासादनं षद्लृविशरणादौ अभिआङ्पूर्वात्ल्युट् द्वेमहारादिनानिःशक्तिकरणस्य ॥ वि
जयः उभयत्रएरच् जिजये विजयःस्याज्जयेपार्थेस्त्रियांतिथ्यंतरेस्मृता उमासख्यामितिविश्वः जयाजयंतीतिथिभित्पथ्योमातसखीषुच अग्निमंथेनाजयंतेविजयेच
युधिष्ठिरइत्युः ॥ जयः द्वेशत्रुपराभवकरणेनप्राप्तस्योत्कर्षस्य ॥ वैरशुद्धिः प्रतीकारः वैरस्यशुद्धिः साचवैरनिर्यातनं वैरस्यनिर्यातनं यत्नप्रतीकारादौ त्रीणिवैरशोधनस्य ११०

प्रद्राव: प्रद्रवणं द्रुगतौ प्रेद्रुस्तुइतिघञ्॥उद्राव: उद्रवणं उदिश्रयतिइत्यादिनाघञ् ॥संद्राव: संद्रवणं समित्युद्रुइतिघञ्॥संदाव: संदवनं प्राग्वत्॥विद्रव: विद्रु ं अ दोरप्॥द्रव: द्रव:प्रद्रावनमेणोरित्यक्तः०॥अपक्रम: अपक्रमणं भावेघञ्॥अपयानं अपयानेल्युट् अथौपलायनस्य॥रणेभंग: भंजोआमर्दनेघञ् सपराजय: भंग॥ज यविपर्यये भेदरोगतरंगेषुभंगासस्यांतरेस्त्रियाभित्य० जिअभिभावे एरच् द्वे १११ पराजितपराभूतौ पराजित: पराजीयतेस्म परैराजीयतेस्मवा जिजयेक्त:॥परा भू- त: पराभूयतेस्म भावक्तप्रत्यय: द्वेप्राप्ताभिभवस्य॥त्रिष्विनिपूर्वाभ्यामपिसंबध्यते॥नष्टतिरोहितौ नष्ट: नस्यतिस्म॥तिरोहित: तिरोधीयतेस्म दधातेर्हि. त प्रत्यय:॥प्रमा

प्रद्रावोद्रावसंद्रावसंदावाविद्रवोद्रव: ॥अपक्रमोपयानंचरणेभंग:पराजय: १११ पराजितपराभूतौत्रिषुनष्टतिरोहितौ ॥प्रमापणंनिबर्ह णंनिकारणंविशारणं ११२ प्रवासनंपरासनंनिषूदनंनिहिंसनम्॥निर्वासनंसंज्ञपनंनिर्ग्रंथनमपासनम् ११३ निस्तर्हणंनिहननंक्षणनंपरि वर्जनम्॥निर्वापणंविशसनंमारणंप्रतिघातनम् ११४ उद्वासनप्रमथनक्रथनोज्जासनानिच॥

प्रणाप् भीज्ञहिंसायाम् ण्यंताल्ल्युट्॥निबर्हणम् बर्हहिंसायाम्॥निकारणं कृञ्हिंसायाम्॥विशारणं शृहिंसायाम् ११२ प्रवासनं वसुच्छेदने॥परासनं असुक्षेपणे॥निषूदनं षूदक्षरणे॥निहिंसनं हिंसिहिंसायां॥नि र्वासनं वसतिपर्यंत:॥संज्ञपनं मारणतोषणनिशामनेषुज्ञाज्ञपमिच्चेतिवा॥निर्ग्रंथनं ग्रथिकौटिल्ये॥अपासनं ११३ निस्तर्हणं तृहहिंसायां॥निहननं हनहिंसायां॥क्ष णनं क्षणुहिंसायां॥परिवर्जनं वृजीवर्जने॥निर्वापणं डुवप् बीजसंताने॥विशसनं शंसुहिंसायां॥मारणं मृहिंसायां॥प्रतिघातनं हनहिंसायां ण्यंताल्ल्युट् ११४ उ द्वासनं॥प्रमथनं मथहिंसायां॥क्रथनं क्रथहिंसायां॥ उज्जासनम् जसुहिंसायां प्रमापणमित्यारभ्यउज्जासनांतपर्यंतं भावल्ल्युडंता:॥

आलंभः आलंभनं॥ पिंजः पिंजनं पिजिहिंसायां॥ विशरः विशरणं शॄहिंसायां॥ घातः हननं हनहिंसायां॥ उन्माथः उन्मथनं मथिहिंसायां॥ वधः॰ एते भावघञंताः इति त्रिंशद्वधनामानि ११५ पंचता पंचानां भावः तल् पंचतापंचभावेपि मरणेपि च योषिति॥ कालधर्मः कालस्य धर्मः॥ दिष्टांतः दिष्टस्य दैवस्यांतः॥ प्रलयः प्रलयनं लीङ् श्लेषणे एरच्॥ अत्ययः अत्ययनं इण् गतौ प्रत्ययः आगते अत्ययोतिक्रमे दंडे विनाशे दोषकृच्छ्रयोरिति विश्वः॥ अंतः नाशः अनितबंधने अंतः स्वरूपे निकटे प्रांते निश्चयनाशयोः अवयवेपीति हैमः॥ नशअदर्शने नाशः पलायने मृत्यौ परिध्वस्तावदर्शने इति हेमचंद्रः॥ मृत्युः मरणं मृङ् प्राणत्यागे त्युक् प्रत्ययः॥ निधनः निधनं स्यात्कुले नाशे इत्य॰ इति दश मरणस्य॰ तत्र मृत्युः स्त्रीपुल्लिंगयोः निधनं स्त्रीभिन्नं ११६ परासुः परागताः असवो यस्मात्॥ प्राप्तपंचत्वः प्राप्तं पंचत्वं येन॥ परेतः परं लोकं इतः परा दूरं

आलंभपिंजविशरघातोन्माथवधा अपि ११५ स्यात्पंचता कालधर्मो दिष्टांतः प्रलयोऽत्ययः॥ अंतो नाशो द्वयोर्मृत्युर्मरणं निधनोऽस्त्रियां
११६ परासुप्राप्तपंचत्वपरेतप्रेतसंस्थिताः॥ मृतप्रमीतौ त्रिष्वेते चिता चित्या चितिः स्त्रियां ११७ कबंधोऽस्त्री क्रियायुक्तमपमूर्धकलेवरं

इतः गतो वा परेतादयो भीरुपर्यंताः परेतो वाच्यलिंगः स्यान्मृते पुंभूतांतरे पुमान्॥ प्रेतः प्रकर्षेण इतः प्रेतो भूतांतरे पुंसि मृते स्याद्वाच्यलिंगकः इत्य॰॥ संस्थितः संतिष्ठतेस्म मृतप्रमीतौ॥ मृतः म्रियतेस्म मृङ् प्राणत्यागे मृतं मृत्यौ याचिते च इति हैमः॥ प्रमीतः प्रमीयतेस्म मीङ् हिंसायां प्रमीतं वाच्यलिंगं स्यात्प्रोक्षितेपि मृतेपि चेति विश्वः सर्वे ते मृतशब्दाः त्रिषु॥ चिता चीयतेस्म चितं छत्वे त्रिषु चिता चित्या यां संहतौ स्त्रियाम् चित्यं मृतकचैत्ये स्याच्चित्या मृतचितौ स्त्रियामित्य॰ एतत्त्रयं प्रेतदाहस्थलस्य ११७ कबंधः केन वायुना बध्यते कर्मणि यन्॰ अस्त्री॥ अपमूर्धं अपगतः मूर्धा यस्मात्॥ क्रियायुक्तं नर्तनक्रियायुक्तं यत्कलेवरं स कबंधः कं बध्यते छिद्यते स्मात् कबंधं सलिले तुंडे
कृतांगोराहुरक्षसोरित्य॰ एकं॥

पितृवनं श्मशानंस्यात् श्मशानं शवाः शेरतेत्र पृषोदरादिः॥ पितृवनं पितॄणांवनं वनसंभक्तौ वनंनपुंसकंनीरेनिवासालयकानने इत्युक्तत्वात् द्वेश्मशानस्य॥ कुणपः क्वणेः संप्रसारणंचोतिकपन्॥ शवः शवति शवगतौ शवः पुंसि ११८ प्रग्रहः प्रगृह्यते ग्रहउपादाने प्रग्रहस्तुलासूत्रेवर्षानियमनेभुजे हयादिरश्मौरश्मौचसुवर्णेह रिपादपइत्युक्तत्वात्॥ उपग्रहः उपगृह्यते ग्रहेंरुद्ध उपग्रहः पुमान्बंद्यामुपयोगेनुकूलने बंद्यांवर्तते॥ बंद्यते वंद्यतेवा वदिअभिवादनादौ॥ चोरादीनांप्रतिबंधनस्था नस्यद्वेणिनामानि॥ बंधनालयेकारास्यात् कार्यतेत्र कृविक्षेपे कारोवधेनिश्चयेचबलौयत्नरतावपि कारंतुषारशैलेच्चस्त्रियांदूत्यांप्रसेचके बंधनंबंधनागारेद्वेप्रकारिक योरपि द्वे॥ असवः प्राणाः पुंसिभूम्निबहुवचनांताः द्वे असवः अस्यंते अस्यंतिवा असुक्षेपणे॥ प्राणाः प्राणंत्येभिः अनप्राणने प्राणोहृन्मारुतेबालेकाव्यजीवेनि

श्मशानंस्यात्पितृवनंकुणपःशवमस्त्रियां ११८ प्रग्रहोपग्रहौबंद्यांकारास्याद्बंधनालये॥ पुंसिभूम्न्यसवःप्राणाश्चैवंजीवोसुधारणं ११९
आयुर्जीवितकालोनाजीवातुर्जीवनौषधम् २० इतिक्षत्रियवर्गः ऊरव्याऊरुजाअर्याविश्याभूमिस्पृशोविशः॥ लेबले पुल्लिंगः पूरितेवा

च्यल्लिंगः पुंसस्त्रिचासुषु एवंपुंसिभूम्निद्वे पंचवायूनां॥ एवंजीवः जीवप्राणधारणे जीवःप्राणिनिवृत्तौचवृक्षभेदेबृहस्पतौ जीवाजीवंतिकामौर्व्यावचासिंजीतभूमिषु॥ असु धारणं असूनांधारणं द्वेजीवनस्य ११९ आयुः एति इणगतौ॥ जीवितकालः जीवितस्यकालः द्वेजीवावच्छिन्नकालस्य॥ जीवातुः जीवत्यनेन॥ जीवनौषधं जीवनस्य औ षधं द्वे मूलसंजीवनौषधस्य २०॥ इतिक्षत्रियवर्गविवरणंसमाप्तम् ऊरव्याः ब्रह्मणऊरोर्जाताः शरीरावयवाद्यत् ओर्गुणः अवादेशः॥ ऊरुजाः जनीप्रादुर्भावे पंचम्यामजातौड्इतिडः॥ अर्याः ऋगतौ अर्यःस्वामिवैश्ययोः॥ वैश्याः विशंति विशप्रवेशने क्विप् स्वार्थेष्यञ्॥ भूमिस्पृशः भूमिंस्पृशंति॥ स्पृशसंस्पर्शने स्पृशोनुदकइतिक्विन् भूमिस्पृक्पुंसिमानवे॥ विशः इतिषट्वैश्यनामानि॥

आजीवः आजीव्यतेऽनेन हलश्चेतिघञ्॥ जीविका जीव्यतेऽनया गोरोश्चहलइत्यकारः स्वार्थेकन्॥ जीवकः प्राणकपीतसारक्षपणयोरपि कूर्चेशीर्षेचपुंसिस्यादाजीवेजीवि कामता त्रिषुसेविनिरुद्धाशीजीविनोराहितुंडके॥ वार्ता वृत्तिरस्त्यस्यां वृत्तेश्चेतिणोप्रत्यर्थे॥ वृत्तिः वर्ततेऽनया वृत्तिस्तुवर्तनाजीवकौशक्याद्यंमवत्तेनेइतिविश्वः॥ वर्तनं वर्तते जीवत्यनेन नपुंसितुल्यनालायांलक्ष्मीपिंडेवर्तनं॥ जीवनं जीव्यतेऽनेन करणेल्युट् षट्जीवनोपायस्य १ स्त्रियांकृषिः कृषिविलेखने इकृष्यादिभ्यः॥ पाशुपाल्यं पशून्पालयति तस्यभावः पाशुपाल्यं पालरक्षणे॥ वाणिज्यं वणिजांकर्मभावोवा इतित्रीण्येषांवृत्तयः जीविकाभेदा इत्यर्थः॥ सेवा सेवनं षेवृसेवने॥ श्ववृत्तिः श्वनोवृत्तिरिवश्वनइव वृत्तिर्वा हि परचित्तानुवर्तनत्वात्॥ अनृतं नसृतमितिवा नञ्कृतं शानोवृत्तिः स्मृतासेवागर्हितंतां कृत्यकृना हिंसादोषप्रधानत्वादनृतंकृषिरुच्यते॥ अमृ

आजीवोजीविकावार्तावृत्तिर्वर्तनजीवने १ स्त्रियांकृषिः पाशुपाल्यंवाणिज्यंचेतिवृत्तयः॥ सेवाश्ववृत्तिरनृतंकृषिरुञ्छशिलंत्वृतं २ द्वेयाचि
तायाचितयोर्यथासंख्यंमृतामृते॥ सत्यानृतंवणिग्भावः स्यादृणंपर्युदंचनं ३ उद्धारोऽर्थप्रयोगस्तुकुसीदंवृद्धिजीविका॥ तंकर्षणंस्मृतं हेकृषिणस्य॥ कृ

षिः॥ उंछशिलंतु ऋतं आर्यते ऋच्छतिवा ऋतमुंछशिलंस्मृतमितिमनुः पुमानुंछः शिलंस्मृतमितिबोपालितः इतित्रीणि २ याचितेमृत्युहेतुत्वान्मृतमिवमृतं नित्ययाच्ञास्यादित्युक्तेः॥ आयाचितेअजगरवृत्तिवद्यांचितेवप्राप्तेअमृतमित्युक्तं॥ वणिग्भावः वणिजांकर्मक्रयविक्रयादितत्सत्यानृतंस्यात् किंचित्सत्यंकिंचिदसत्यं स त्यानृतं॥ पर्युदंचनंऋणंस्यात् ऋणंदेयेजलेदुर्गेइतिहैमः॥ पर्युदंचनं परितः उदंच्यते अंचुगतौ ३ उद्धारः उद्धियते हृञ्हरणे धृञ्धारणेवा कर्मणिघञ् उद्धारश्चोद्धृ तोऋणेइतिविश्वः ऋणनामानित्रीणि॥ अर्थप्रयोगः अर्थस्यप्रयोगः॥ कुसीदं कुस्यते कुससंश्लेषणे ईदप्रत्ययः कुसीदंवृद्धिजीवनइतिहैमः॥ वृद्धिजीविका वृत्तायाम यासः त्रीणिव्याजइतिख्यातस्य॥

याञ्चयायदाप्तंप्राप्तंतद्याचितकं अपमित्ययाचिताभ्यांकक्नौइत्यप्रययंसाधु॥ विनिमयात्परिवर्तनात् यदाप्तं तदापमित्यकं परिवर्तोविनिमयइतिमेदिनी नियमःपरिवर्तःस्या दितिमनुः ४ उत्तमर्णः उत्तममृणमस्य॥प्रयोक्ता॥ अधममृणमस्य ग्राहकः एवंक्रमात् ऋणव्यवहारे धनस्वामिधनग्राहकयोःक्रमेणैकैकं॥ कुसीदिकः कुसीदार्थंप्रयच्छ ति कुसीदेतिष्ठन्॥ वार्धुषिक॥ वृद्ध्याजीवः वृद्धेर्वृधुषिभावोवक्तव्यः ठक्च वृद्धिराजीवोजीविकास्य॥ वार्धुषिः पृषोदरादित्वात्कलोपेसाधुः चत्वारिनामानिऋणंदत्वा नष्ट द्धोपजीविनःपुरुषस्य वृद्धिमुद्दिश्यप्रयच्छतिवार्धुषिकः ५ क्षेत्राजीवः क्षेत्रमाजीवोऽस्य॥ कर्षकः कर्षति कृषविलेखने॥ कृषकः कर्षति॥ कृषीवलः कृषिरस्यास्तिरजः

याञ्चयाप्तंयाचितकंनिमयादापमित्यकम् ४ उत्तमर्णाधमर्णौद्वौप्रयोक्तृग्राहकौक्रमात्॥ कुसीदिकोवार्धुषिकोवृद्ध्याजीवश्चवार्धु-
षिः ५ क्षेत्राजीवःकर्षकश्चकृषिकश्चकृषीवलः॥ क्षेत्रंव्रैहेयशालेयंव्रीहिशाल्युद्भवोचितम् ६ यव्यंयवक्यंषाष्टिक्यंयवादिभवनं
हियत्॥ तिल्यंतैलीनवन्माषोमाण्वभंगाद्विरूपता ७ मौद्गीनकोद्रवीणादिशेषधान्योद्भवक्षमं॥ कृष्यास्‌निपरिषदोवलच् वलेइतिदीर्घः चत्वारिकृ

षीवलस्य॥ व्रीहिशाल्युद्भवोचितं व्रीहयश्चशालयश्चतेषामुद्भवस्तस्मिन् उचितंयोग्यं यत्क्षेत्रंव्रैहेयंशालेयं ६ यवादीनांभवनं उत्पत्तियोग्यं यत्क्षेत्रंतत्यव्यादि॥ यव्यं य वानांभवनंयव्यं॥ यवक्यं यवकाःअल्पयवाः तेषांभवनंयवक्यं॥ यवकः शूकशून्योयवः॥ षाष्टिक्यं षष्टिरात्रेणपच्यंते षष्टिकाः तेषांभवनंक्षेत्रंषाष्टिक्यं एकैकं॥ तैल्यं ति लानांक्षेत्रंतैल्यं तैलिनवत् माषोमाण्वभंगानांद्विरूपतास्यात्॥ माषाणांभवनंक्षेत्रंमाष्यं माषीणं॥ उमाः अतस्यः तासांक्षेत्रं उम्यं औमीनं अणुर्धान्यभेदः तत्क्षेत्रंअ णव्यं आणवीनं॥ भंगामातुलानी तत्क्षेत्रंभंग्यं भांगीनं इतिद्वेद्वेरूपेभवतः ७ शेषधान्योद्भवक्षमं शेषाणांव्रीह्यादिभ्यउक्तेभ्यः अन्येषांमुद्गादीनांधान्यानांउद्भवोचि तंक्षेत्रंमौद्गीनं मुद्गानामुद्भवोचितंक्षेत्रंमौद्गीनं कौद्रवीणं॥

आदिशब्देनचाणकीनं गौधूमीनं कालायिनं कौलत्थीनं मैयंगवीनं इत्यादि धान्यानांभवनेक्षेत्रे खञ्साधवः एवैकं ॥ बीजाकृतंतु बीजेनसहकृतं कृष्टोद्वितीयत्वनी यशंबबीजात्कृषौइतिडाच् ॥ कृष्टं उप्तकृष्टं उप्तंचतत्कृष्टंचइत्येकं ॥ सीत्यं सीतयासंमितं हलेनरेखयानौ वयोधर्मेत्यादिनायत् ॥ कृष्टं कृष्यतेस्म ॥ हल्यं हलेनकृष्टं मत जनहलात्करणजल्पकर्षेषुइतियत् श्रेणिसामान्यकृष्टभूभागस्य ॥ ८ ॥ त्रिवारंहलेनकृष्टंयत्क्षेत्रं तत्त्रिगुणाकृतं संख्यायाश्चगुणांतायाः कृञोयोगेकृषौडाच् ॥ तृती याकृतं ॥ त्रिहल्यं भलजनेतियत् अन्यत्रनौवयोधर्मेतियत् ॥ त्रिसीत्यं नस्मिन्त्रिवारकर्षणे चत्वारिवारत्रयकृष्टस्य ॥ द्वितीयाकृतंतु द्विवारंकृष्टेतु तत्सर्वंपूर्वं द्विहल्यं द्विसी त्यं ॥ शंबाकृतं शंबशब्दोद्वितीयकर्षणेवर्तते इतिरामाश्रमःसिद्धांतकौमुद्यांतु शंबशब्दः प्रतिलोमेअनुलोमंकृष्टंसंत्रंप्रतिलोमंकर्षतीत्यर्थः शंबकृतंशंबाकृतं पंचद्विवारकृ

बीजाकृतंतूप्तकृष्टेसीत्यंकृष्टंचहल्यवत् ८ त्रिगुणाकृतंतृतीयाकृतंत्रिहल्यंत्रिसीत्यमपितस्मिन् ॥ द्विगुणाकृतेतुसर्वंपूर्वंशंबाकृतमपीह ९ द्रो णाढकादिवापादौद्रौणिकाढकिकादयः ॥ खारीवापुस्तुखारीकउत्तमर्णादयस्त्रिषु १० पुंनपुंसकयोर्वप्रः

ष्टस्य ९ द्रौणिकः आढ किकः आदिशब्देन प्रास्थिकः कौडविकं द्रोणाढकादिपरिमितधान्यस्यवापादौद्रौणिकादयःस्युः उप्यतेऽस्मिन्नितिवापः ॥ क्षेत्रं वापादावित्यादिनापचतीत्याद्यर्थग्रहः द्रोणंआढकंच पचति संभवति अवहरतिवा द्रोणादिपरिमितव्रीह्यादिवाप्ययोग्यक्षेत्रस्यैकं ॥ खारीवापस्तु खार्याः वापः ॥ खारीकः खारीपरिमितंयत्रोप्यते सखारीकः खार्याईकन् इत्यत्रकेवलायाश्चेतिवक्तव्यं इतिईकन् एवं उत्तमर्णादयःखारीकांताः त्रिलिंगाः १० वप्रः उप्यतेत्र वप्रबीजसंतानं रन्प्रत्ययः वप्रस्थानेपुमानस्त्रीरे णोक्षत्रेचयेतटे इतिविश्वः वप्रःप्राकाररोधसोः क्षेत्रेनालेचयेरेणाविति हैमः ॥ ५ ५ ५

केदारः केजलेशिरसिवादासेऽस्य हलदंतादिनिङ्ग्लुक् केनजलेनदीर्यतेवा दृविदारणे कर्मणिघञ् केदारोद्रौशिवेक्षेत्रे भूमिभेदालवालयोरितिविश्वः॥ क्षेत्रं क्षीयतेधा न्यैरत्र क्षिनिवासगत्योः केदारोसिद्धभूपत्योरितिहेमः त्रीणिक्षेत्रस्य॥अस्यक्षेत्रस्यगणेसमूहे कैदारकं कैदार्यं क्षैत्रं कैदारिकं केदाराणांसमूहः वुञ् यञ् ठञ् प्र त्ययाज्ञेयाः क्षेत्राणांसमूहः अण् इतिचत्वारिनामानि ११ लोष्टानि लोष्टसंघाने पचाद्यच्॥लेष्टवः लिश्यंते लिशंतिवा लिशगतौ दृ लेंडस्य॥कोटिशः कोटिनाग्रे णश्यति शोतनूकरणे सपीतिकः कोटिरस्यास्तीतिवा लोमादित्वात्शः द्वेलोष्टभंजनमुद्गरस्य॥प्राजनं प्रवीयतेऽनेन अजगतिक्षेपणयोः ल्युड्वायौ॥तोदनं तु

केदारःक्षेत्रमस्यतु॥कैदारकंस्यात्कैदार्यंक्षैत्रंकैदारिकंगणे ११ लोष्टानिलेष्टवःपुंसिकोटिशोलोष्ट
भेदनः॥प्राजनंतोदनंतोत्रंखनित्रमवदारणे १२ दात्रंलवित्रमाबंधोयोत्रंयोक्त्रमथोफलम्॥

द्यतेनेन तुदव्यथने करणेल्युट्॥तोत्रं उन्कधातोः ष्ट्रन् त्रीणिवृषभादिताडनदंडस्य चाबूकइ०॥खनित्रं खन्यते खनुअवदारणे इत्रप्रत्ययः॥अवदारणं अव दीर्यतेऽनेन द्वेकुद्दालादेः कुदलइतिख्या०॥ १२॥दात्रं दात्यनेन दाप्लवने॥लवित्रं लूयते अनेन छिद्यतेअनेन प्राकृतभाषया इत्याकोयताइ०॥आबंधः आबध्यते नेन बंधबंधने हलस्येतियञ्॥योत्रं यूयते यूमिश्रणे॥योक्त्रं युज्यतेऽनेन युजिर्योगे त्रीणिवृषादेर्गलेयुगबंधनस्योपयोगिन्यांरज्जौ प्राकृतभाषयाजुपणीतिख्या तस्य॥अथो फलं फलति त्रिफलाविशरणे फलंहेतुकृतेजातिफलेफलकसस्ययोः त्रिफलायांचकंकोलेशस्त्राग्रेहलशिलाग्रयोरितिहेमः॥ ६९

निरीशं ईशायाः निर्गतं निरादयइतिसमासः स्वामीतु निष्क्रांताईषाअस्मादितिनिरीषमितिमूर्धन्यांतंपपाठ ॥ कूटकं कुटति कुटकौटिल्ये॥ फालः फालयति ञिफला विशरणे फालउत्फुतौ क्लीबंसीरोपकरणेपुंसिशंकरसीरिणोः॥ कृषिकः कृषति कृषविलेखने कृषिवश्योःकीकन् कृषिकाकृषिकौफालकृषकावितिरुद्रात् ॥ स्त्रियामपि॥ कृषकःपुंसिफालेस्यात्कर्षकेत्वभिधेयवत् इतिविश्वः॥ लांगलं लंगति लगिगतौ लांगलीतोयपिप्पल्यांक्लीबंतुकुसुमांतरम् गोदारणेतृणेराजगृहदारु विशेषयोरित्युक्तं॰॥ हलं हलति हलविलेखने पचाद्यच् हालइत्यपि ज्वलतिकसंतभ्योणः॥ हालः फालवहः सीतेतिविक्रमादित्यः हालोहलेपुमान्हालामदिरायांच योषितीतिमेदिनी १३ गोदारणं गांभूमिंदारयति गौर्भूमिदीर्यतेऽनेनवा करणेल्युट् ॥ सीरः सिनोति सीयतेवा षिञ्बंधने ऋन्दीर्घश्च हलतिग्मकरौसीराविति रभसः

निरीशंकूटकंफालः कृषकोलांगलंहलम् १३ गोदारणंचसीरोऽथशम्यास्त्रीयुगकीलकः॥ ईषालांगलदंडःस्यात्सीतालांगलपद्धतिः १४

सीरः स्यादंशुमालिनी लांगलेपीतिहेमः इतिचत्वारिहलनामानि॥ शम्या स्त्री शम्यतेनया शमउपशमे अघ्न्यादिः॥ युगकीलकः युगस्यकीलकः द्वे खीलइतिख्याते ॥ ईषा ईशापि ईष्टे ईशऐश्वर्ये प्रभुशंकरयोरीशः स्त्रियांलांगलदंडकइतिरुद्ररभसौ इशः स्वामिनिरुद्रेचस्यादीशाहलदंडके इतिविश्वः ईषते ईषगत्यादौ ईषापेशी मंजु षेति॥ लांगलदंडः लांगलस्यदंडः द्वेहलयुगयोर्मध्यकाष्ठस्य॥ सीतालांगलपद्धतिः सीता सीयते षिञ्बंधने सीतालांगलरेखास्याद्व्योमगंगाचजानकीतिरभसः सीताजनकजागंगाभेदयोर्हलपद्धताविति हेमः शीतापि शीतानभःसरितिलांगलपद्धतौच शीतादशाननरिपोःसहधर्मिणीच शीतंस्मृतंहिमगुणेचतदन्वितेचशीतोलसेचबहुवारतरौचदृष्टः इतिधरणिः तालव्यादिः लांगलपद्धतेर्द्वेनाम्नी १४

यत्पशुबंधनेदारुकाष्ठंन्यस्तंरोपितं सः मेधिः पुंसि मेध्यंतेपशवोऽत्र मेधृसंगमे इन्प्रत्ययः खलेदारुइत्येकंपदं इतिहेमेदइतिख्यातस्य खलेदार्वितिहलदंताइतिसप्तम्याम लुक्॥अथवाखलेधान्यमर्दनस्थले यद्दारुइतिपृथक्पदं आशुः अश्नुते अशुव्याप्तौ कृपावाजीतिसुण् आशुस्त्वव्रीहिःशीघ्रयोरितिहेमचंद्रः॥व्रीहिः वर्हत्युपचयंगच्छ ति बृहिवृद्धौ इगुपधात्किदितिइन् व्रीयतेवा व्रीङ्गत्यां पाटलोवर्णोऽस्यास्ति पाटलातीतिवाकप्रत्ययः तृणवीडंतुशामाकोव्रीहिराशुश्चपाटलइति क्लीबमाशु य द्वा आशुव्रीहिइत्येकंपदं आशुनामाव्रीहिः पाटलइत्युच्यते नामद्वयमितिसुभूतिः आशुव्रीहौपाटलोनाश्वेतरक्तेन्यलिंगवानितिरुद्रः त्रीणिषष्टिकादेः सितशू कयवौसमौ सितंशूकंयस्येति यवः यौति यूयतेवा यवोधान्येपृथक्कृताविनिहेमः द्वयवस्य १५ तोक्मस्तुतकति तक्यतेवा तकहसने सहनेच बाहुलकात्मः॥

पुंसिमेधिः खलेदारुन्यस्तंयत्पशुबंधने॥ आशुव्रीहिःपाटलःस्याच्छितशूकयवौसमौ १५ तोक्मस्तुतत्रहरितेकलायस्तुसतीनकः॥
हरेणुखंडिकौचास्मिन्कोरदूषस्तुकोद्रवः १६ मंगल्यकोमसूराथ

अकारस्यओकारः तत्रहरितेयवेतोक्मइत्येकं॥कलायस्तु कंवायुंलाति तमूयने अयगतौ॥सतीनकः सतिजीवेइनः प्रभुः सज्ञायांइतिसमासः हलदंतादित्यलुक् सतानंवायुंकरोति अन्येष्वपीतिडः॥हरेणुः हरति हृञ्हरणे एणुप्रत्ययः॥खं डिकः खंडोस्यास्ति मत्वर्थेठन् कलायस्त्रिपुटः प्रोक्तः सतीनोवर्तुलोमतः हरेणुरेकटोज्ञेयइतिव्याडिः हरेणुस्त्रीरेणुकायांस तुपुंसिसतीनकइतिपुंसि चत्वा रिवाटाणा॥कोरदोषस्तु कोरंरुधिरंदूषयति दुषवैकृत्ये॥कोद्रवः कौति कुशब्दे कवतेवा कुङ्शब्दे उभाभ्यांक्विप् कोश्चासौद्रवश्च इतिद्वेनामनी १६ मंगल्यकः मंगलेसाधुः यत्प्रत्ययांतात्स्वार्थेकन्॥मसूरः मसुरा मसूरा मस्यति मस्यतेवा मसीपरिणामे मसेश्चेत्युरन् ऊरनिदीर्घमध्योऽपि वेश्याधान्यव्रीहिभेदेचमसूरामसु रास्त्रियाम् मसूरमसुरौपुंसिद्वावेतावपिचैतयोरितिरभसः मसूरामसुरावानावेश्याव्रीहिप्रभेदयोरितिमेदिनी द्वेमसूरस्य॥

मकुष्टकः मकिमंडने बाहुलकात्उः गुमभावश्च मकुश्चासोस्थकश्च स्थाधातोःकुन् ॥ मयुष्टकः मयते मयगतौ ष्टकअभिघाते हे ३ ॥ द्विभेदविशेषस्ययवनमुद्गे नामनी ॥ वनस्थमुद्गः मठ इति ॥ सर्षपेतु सरतिस्नेहोस्मात् सृगतौ सर्षपःस्यात्सरोषपः ॥ तंतुभकः स्वार्थेकः तंतुभइति तंतुनाभाति भादीप्तौ ॥ कदंबकः कंदति कं दयतिवा कदिहिंसायां कदिआल्हादेरोदनेच अंबच् अनित्यत्वान्नुम्न स्वार्थेकः श्रीणिमोहन्याइतिख्या॰ १७ एषः सर्षपः धवलश्चेच्छुक्लश्चेत् सिद्धार्थः सिद्धः अर्थोःस्मात् अभिचारादिप्रयोगे सर्षपः सितेनस्मिन्रक्षोघ्नो भूतनाशनइतिरभसः सिद्धार्थस्तु पुमान्शाक्यसिंहेचसितसर्षपे इतिविश्वः एकं श्वेतमोहन्या ॥ गोधूमः गुध्यति गुध्यतेवा गुधपरिवेष्टने गुधेरूमः गोधूमोनागरंगेस्याद्गोधूमोद्विभेदयोरित्यरु॰ ॥ सुमनः सुष्ठुमन्यते मनज्ञाने पचाद्यच् गोधूमसुमनौसमौ इतिर॰

मकुष्टकमयुष्टकौ वनमुद्गेसर्षपेतुद्वौतंतुभकदंबकौ १७ सिद्धार्थस्त्वेषधवलोगोधूमःसुमनःसमौ ॥ स्याद्यावकस्तुकुल्माषश्चणको हरिमंथकः १८ द्वौतिलेतिलपेजश्चतिलपिंजश्चनिष्फले ॥ क्षवःक्षुताभिजननोराजिकाकृष्णिकासुरी १९

मसः हे२गहूं ॥ यावकस्तुकुल्माषःस्यात् यावकः यौति यूमिश्रणे वुन्प्रत्ययांतात्प्रज्ञाद्यण् ॥ कुल्माषः कुलंमस्यति मसीपरिणामे पृषोदरादिः कुत्सितोमाषः कुल्माषोयावकः पुंसीतिरभसः हे२कुलिथइति ॥ चणकः चण्यते चणदाने ॥ हरिमंथकः हरिभिरश्वैर्मथ्यते मंथविलोडने कर्मणिघञ् स्वार्थेकः हे३हरभराइतिख्यातस्य १८ तिलपेजः च्चपरं तिलपिंजः एतौ द्वौ निष्फले तिले पाहूनपापयावांझेतिल.जर्जिलइत्यपरस्यनाम जर्जिलःकथ्यतेसद्भिरण्यप्रभवस्तिलइत्युक्तेः ॥ क्षवः क्षौति टुक्षुशब्दे पचाद्यच् ॥ क्षुधाभिजननः क्षुधां अभिजनयति ॥ राजिका राजति राजयतिवा क्वुन्अकादेशः ॥ कृष्णिका कृष्णैवकृष्णिका ॥ आसुरी असुरस्येयं अस्यतिवा पंचराईइतिख्यातायाःनामानि १९

कंगुप्रियंगू इतिद्वेस्त्रीलिंगे ॥ कंगुः कंस्मरवंगच्छति गम्लृगतौ ॥ मितं द्वित्वान्डुः ॥ प्रियंगुः प्रियंगच्छति द्वेकांगराळे ॥ अतसी अतति अतसातत्यगमने ॥ उमा उं शिवंमाति मिमीतेवा माङ्माने आतइतिकः उयतेवा उमानसीहैमवतीहरिद्राकीर्तिकांतिषु ॥ क्षुमा क्षौति क्षूयतेवा क्षुशब्दे बाहुलकान्मक् एतत्त्रयंजवसइति ख्या० ॥ मातुलानी माया:तुला मातुलंआनयति अनप्राणने गतौवा कर्मण्यण् मातुलस्यधत्तूरस्यस्त्रीवा ॥ भंगा भज्यतेनया भंजेअवमर्दने तरंगभेदयोर्भंगोभंगाश स्यप्रणाल्हयेइतिरुद्रः द्वेभांगइति ॥ व्रीहिभेदस्तु अणुः अणति अणशब्दे अणुव्रीह्यल्पयोरितिहेमचंद्रः एकंचीनाइतिख्यातस्य २० सस्यशूकंकिंशारुः सस्यस्यशूकं सू- क्ष्मंसूचितुल्यमग्रं ॥ किंशारुः किंचित्कुत्सितंवा शृणाति शृहिंसायां किंजरयोःश्रिणइत्युण् किंशारुःस्याद्धान्यशूकेशरेपिचेतिहेमः इत्येकंपुंसि ॥ सस्यमंजरीकणिशं

स्त्रियौकंगुप्रियंगूद्वेअतसीस्यादुमाक्षुमा ॥ मातुलानीतुभंगायांव्रीहिभेदस्त्वणुःपुमान् २० किंशारुःसस्यशूकंस्यात्कणिशंसस्यमंजरी ॥ धा
न्यंव्रीहिःस्तंबकरिःस्तंबोगुच्छस्तृणादिनः २१ नाडीनालंचकांडोस्यपलालोस्त्रीसनिष्फलः ॥ स्यात् सस्यस्यमंजरीकणिशं कणयः कणाःसंत्यस्य क
णिशोधान्यशीर्षकइतिरत्नकोशः इत्येकं ॥ धान्यं धानेपोषणेसाधु ॥ व्रीहिः व्रीणानि व्रीवरणे व्रीहिःसामान्यधान्येस्यादाशुधान्येचपुंस्ययंइतिविश्वः ॥ स्तंबकरिः स्तं बंकरोति व्रीणिसामान्यधान्यस्य ॥ तृणादिनः तृणादिकस्यगुच्छः गुङ्शब्दे संपदादित्वात्क्विप् तुक् गुतंछ्यति गुच्छति छोछेदने स्तंबःस्यात् इतिद्वेनामनी २१ अस्यगुच्छस्ययःकांडःसःनाडी चपरंनालं नाडी नलत्यनेन नाल्यतेवा नलगंधे डलयोरेकत्वं नाडीकुहकचर्यायांघटिकागंडदूर्वयोः नालेव्रणांतरेस्नायावितिहैमः ना लःकांडेमृणालेचनाडीशाककदंबके इतिच ॥ कांडः कणति कणशब्दे कण्यतेवा कांडोनालेधमेवर्गेद्रुःस्कंधेवसरेरसे रहःश्लाघायांतुपुस्तंबेइतिहेमः ॥ इतिद्वे ॥ सः कांडनि

षलः पलालः पलति पल्यतेवा पलगतौ पलम्पलतिवा अलभूषणादौ एकं प्राकृतभाषया सरम कडबा बाटुक इति अस्त्री पुंनपुंसकं॥ कडंगरः गृणाति गिरयतिवा कडस्यगरः कडंगरेतिनिर्देशान्नुम् यद्वा कडमदेक्विप् कड्चतत्अंगंच कडंरकइत्यपि॥ बुसं बुसति बुसउत्सर्गे इगुपधेतिकः क्लीबे द्वे भूसइति॥ धान्यत्वचि धान्यस्यत्वक् तुषः पुमान् तुष्यति तुषतुष्टौ तुषस्तधान्यत्वचिबिभीतकइतिहेमचंद्रः द्वे कोंडाइति २२ श्लक्ष्णतीक्ष्णाग्रे श्लक्ष्णंकृशंतीक्ष्णं निशितं एतादृशंयदग्रंयवादेस्तत्र शूकः पुंनपुंसकं श्यति शोतनूकरणे उलूकादयश्चेतिसाधुः शूकोनुक्रोशशूंगयोरितिविश्वः इत्येकं॥ शमी शाम्यति शमुउपशमे अच् गौरादित्वात्ङीष् शमीसक्तु-

कडंगरोबुसंक्लीबेधान्यत्वचितुषःपुमान् २२ शूकोस्त्रीश्लक्ष्णतीक्ष्णाग्रेशमीशिंबात्रिषूत्तरे॥ ऋद्धमावसितंधान्यंपूतंतुबहु-
लीकृतम् २३ माषादयःशमीधान्येशूकधान्येयवादयः॥ शालयःकलमाद्याश्चषष्टिकाद्याश्चपुंस्यमी २४ फलायांचशिंबिकायांचगुग्गुलइ०॥

शिंबा समति षमवैकल्ये शिनोति शिञ्निशाने द्वे शेंगइति॥ उत्तरे ऋद्धादयः त्रिषु बहुलीकृतांताः ऋद्धं ऋध्यतेस्म ऋधुवृद्धौ क्तप्रत्ययः ऋद्धंसंसिद्धमधिकंवा ऋद्धंसंपन्नधान्येचसुसमृद्धेतुवाच्यवदितिविश्वः॥ आवसितं अवसीयते॥ धान्यं द्वे अपनीततृणस्यराशीकृतधान्यस्य॥ पूतंतु पूयतेस्म पूञ्पवने पूतंत्रिषुपवित्रेचशादितेबहुलीकृते इतिविश्वः॥ बहुलीकृतं अबहुलंबहुलंकृतं अवसीनमृद्धेज्ञानेइतिविश्वः द्वे अपनीतबुसस्यधान्यस्य शूर्पादिनाशोधितस्येत्येकं २३ शमीधान्ये शमीप्रभवंधान्यंतस्मिन्माषादयः यदुक्तं मुद्गोमाषोराजमाषः कुलित्थश्चणकस्तिलः कलायस्तूबरइतिशमीधान्यगणःस्मृतइतिरत्नकोशः॥ शूकधान्ये शूकसहितंधान्यंशूकधान्यं अत्रयवादयः आदिनागोधूमादिःएकं॥ दृहन्नालाः बहुलोदकोत्पन्नाःशालयःव्रीहिविशेषाः तेएवकलमाः अल्पनालाः किंचिज्जलोत्पन्नाः तेषष्टिकाः षष्टिरात्रेणपच्यंते अमीमाषयवशालीकलमषष्टिकाद्याःपुंसि २४

नीवाराः तृणधान्यानिस्युः॥नीवाराः मुन्यन्नभेदाः निव्रीयंते वृञ्वरणे नौवुधान्येइतिघञ् उपसर्गस्येतिदीर्घः॥तृणधान्यानि तृणानीवधान्यानि अकृष्टोत्पन्नत्वात् ब
हुवचनेनशामाकादिग्रहः.स्यान्नीवारोवणिजकेवास्तव्येपिचदृश्यतइतिविश्वः हे॥गवेधुः गवाजलेनतत्रवाएधते एधवृद्धौ॥गवेधुका गवेगवार्थंदीयते रस्यते देङ्
रक्षणे हेमुनिभस्यविशेषस्य कसाइतिरव्यातस्य॥अयोग्रं अयःअग्रेस्य॥मुसलः मुस्यति अनेनमुसखंडने वृषादिभ्यश्चेतिकलच् पुंनपुंसकंस्यात्॥मुसलंस्याद
योःग्रेचपुंनपुंसकयोःस्त्रियाम् तलमूल्याम।खुपर्णीगृहगोधिकयोरपीतिविश्वमेदिन्यौ हेमुसलस्य॥ उलूखलं॥उलूखलं उभयोःपृषोदरादित्वात्साधुत्वं हुलूखलं

तृणधान्यानिनीवाराःस्त्रीगवेधुर्गवेधुका॥अयोग्रंमुसलोस्त्रीस्यादुलूखलमुलूखलम् २५ प्रस्फोटनंशूर्पमस्त्रीचालनीतितउःपुमान्

गुग्गुलेस्यादुलूखलेपिनद्वयोः हेउख्वल २५प्रस्फोटनं प्रस्फोट्यतेऽनेन स्फुटविकसने करणेल्युट्॥शूर्पं शूर्पयति पचाद्यच् शूर्प्यतेऽनेन पुंसिसंज्ञायामितिघः शूर्पमाने॥
सूर्पंचेतिपाठः पुंनपुंसकं सूपइतिरव्यातस्य हे॥चालनी चाल्यतेनया चलगतौ णिजंतात्करणेल्युट्॥तितउः तनोति तन्यतेवाऽनेन तनुविस्तारे तनोतेर्डउसन्
न्वच्चेतिसाधुः क्षुद्रछिद्रशतोपेतंचालनंतितउःस्मृतइतिकात्यः चालनंतितउप्रोक्तमितिक्लीबकांडेरत्नकोशः नस्त्रीतितउचालनीइतित्रिकांडशेषः॥ ७

स्थूलप्रसेवो स्योनइत्यपिपाठः स्थूलः सीव्यतेस्य षिवूतंतुसंताने कंप्रत्ययेऊठ् स्योनइतिपाठे औणादिकोनप्रत्ययः स्योनः स्थूलप्रसेवकाविति रभसः प्रसेवस्तुवीणांगस्थूलयोर्द्वू तावितिहेमचंद्रः द्वेधान्यादिभरणार्थंनिरुत्रा।दिनिर्मितस्य पिशवी गोणी थैली इति॥ कंडोलपिटौ कंड्यते कडिभेदे पिंडइति पिंड्यते पिडिसंघाते पिंडोबालेबलेसांद्रे देहागा रैकदेशयोः देहमात्रेनिवापेचगोलसिल्हकयोरपि ओंड्रपुष्पेचपुंसिस्यात्स्त्री।बमाजीवनायसोः पिंडीतुपिंडतगरेऽलांबुखर्जूरभेदयोरितिमेदिनी द्वेवंशादिनिर्मितभांडस्य पांटी कणिंगइति॥ कटः कटति कटेवर्षादौ कटःश्रोणौद्वयोः पुंसिकिलिंजेतिशयेशवे समयेगजगंडेपिपंक्तौतुकटीमता॥ किलिंजकः किल्यतेऽनेन किलश्वेत्यक्रीडन- योः इगुपधानकिदितिइन् किलेजतिः पंचम्यामजातौइतिजनेडः पृषोदरादिः द्वेवेणवादिविकारस्यकरंडाइति २६ समानाविति स्थूलादिषुसंबध्यते रसवत्यांतु रसाः संत्य

स्थूलप्रसेवौकंडोलपिटौकटकिलिंजकौ २६ समानौरसवत्यांतुपाकस्थानमहानसे॥ पौरोगवस्तदध्यक्षःसूपकारास्तुबल्लवाः २७ आरालिकाआंधसिकाःसूदाऔदनिकागुणाः॥

स्यां पाकस्थानमहानसे॥ पाक स्थानं पाकस्यस्थानं॥ महानसं महच्चतदनश्च त्रीणिपाकस्थानस्य सैपाकघर॥ पाकशाला॥ ॥पौरोगवः पुरः पूजिता गौः भूमिःपुरोगवी तस्यायं यद्वा पुरः प्रथमंयाच्यवस्तुषु गौर्नेत्रमस्य सुरोगुः प्रज्ञाद्यण् तस्या ध्यक्षः अधिकृतः द्वेमहानसाधिकृतस्य वाकनीस॥ सूपकारास्तुबल्लवाः शोभनाआपोऽस्मिन् कुसुकाश्वेत्यपोअतउत् सूपंकुर्वंति बल्लनं बल्लः बल्लसंवरणे बल्लोस्यास्ती तिवा बल्लंवातिवा बल्लवः सूपकारेस्याद्भीमसेनेचगोदुहीतिविश्वः २७ आरालिकाः अरालं कुटिलंचरंति ठक्॥ आंधसिकाः अंधःभक्तंशिल्पंयेषां ठक्प्रत्ययः॥ सूदाःसूदंतिछागादीन् षूदहिंसायां सूदस्तुकथितः सूपकारेचव्यंजनांतरइतिविश्वमेदिन्यौ॥ औदनिकाः ओदनंशिल्पंयेषांते शिल्पमितिठक्॥ गुणाः गुणयंते गुणनिमंत्रणे गु

णोमौर्व्यामप्रधानेरूपादौसूदइंद्रियें त्यागेशौर्यादिसंख्यादिसत्वाद्यावृत्तिरज्जुषुशक्लादावपिबुध्यांचेत्यूक्तः॰ इतिसूपपाककर्तुःआचारीइति आद्यंद्वयंव्यंजनकारस्येतिस्वामी॥ आपूपिकः आपूपाः पण्यंअस्य॥कांदविकः कंदोसंस्कृतं कांदवंपण्यमस्य तदस्यपण्यमितिठक्॥भक्ष्यकारः भक्ष्यंकरोति कर्मण्यण् इमेत्रिषुपौरोगवाद्यः २८ अश्मंतं अश्मनोप्यंतोत्र शकंध्वादिः अश्मंतमश्मभेचुल्लीमरणेनवधावपि क्षेत्रेपिइतिविश्वः अस्वंतेपिपाठे अस्नूनामंतोत्र॥उध्मानं उद्धानमितिवा उत्ध्मायतेत्र ध्माशब्दौ अधिकरणेल्युट् उद्धारमित्यपि॥अधिश्रयणी अधिश्रीयतेत्र श्रीञ्पाके अधिकरणेल्युट्॥चुल्लिः चुल्यते चुल्लभावकरणे चुद्यतेःश्राग्निरितिवा चुदप्रेरणे बाहुलका

आपूपिकःकांदविकोभक्ष्यकारइमेत्रिषु २८ अश्मंतमुद्धानमधिश्रयणीचुल्लिरंतिका॥अगारधानिकांगारशकस्य पिहसंत्यपि २९
हसन्यप्यथनस्त्रीस्यादंगारोलातमुल्मुकम्॥

त्लिक्॥अंतिका अंत्यनेत्र अनिबंधने बाहुलकात्अधिकरणेण्वुल् अंतिकंनिकटेवाच्यलिंगंस्त्रीशोभनौषधौ चुल्यांज्येष्ठभगिन्यांचनाट्योक्तौकीर्त्यतेंतिका पंचचुल्लेः चूलइति॥अंगारधानिका अंगाराःधीयंतेऽस्यां अंगारधानिका ल्युडंतात्ङीषिकन्॥अंगारशकटी अंगाराणांशकटी॥हसंती हसेहसने लटः शतृङीपिनुम् हसंत्यगारधान्यांचमल्लिकायां॥किनीभिदोरितिविश्वः हसनीइत्यपि इतिचतुष्टयंसगडीइतिख्या॰ २९ अथअंगारःनस्त्रीपुंनपुंसकं अंगति अगिगतौ अंगिमदिमंदिभ्यआरन् अंगमियर्तिवा ऋगतौ कर्मण्यण् अंगारमुल्मुकेनस्त्रीपुल्लिंगस्तूमहीसुतइतिविश्वः॥अलातं लादाने नलातमस्य॥उल्मुकं उपदाहे उणादित्वात्साधुः अंगारः निखारा॥अलातं उल्मुकं द्वे अर्धदग्धकाष्ठस्य प्राकृतभाषयाकोलितइतिख्यातस्य॥ ५

अंबरीषंक्लीबे अंब्यतेत्र अविशब्दे अंबरीषइतिसाधुः अंबरीषंरणेभ्राष्ट्रेक्लीबंपुंसिनृपांतरे नरकस्यप्रभेदेचकिशोरेभास्करेपिच आम्रातकेन्नतापेचनिमिषंमत्स्यभेदयोरि॰
॥ भ्राष्ट्रः भ्रज्यंतेत्र भ्रस्जपाके ष्ट्रन्प्रत्ययः वाक्लीबे द्वे भर्जनपात्रस्य प्राकृतभाषयाखापरइति॥ कंदुः पुल्लिंगएव स्कंदति स्कंदिर्गतिशोषणयोः पक्षेस्त्रीसाहचर्यात् स्वे
दनीस्त्रियां स्विद्यतेअस्यामिति स्विदस्नेहने इुकदईइतिख्यातस्य ३० मणिकः अलिंजरः स्यात् अलिंजरयति अलभूषणादौइक् अथवा अलिंजरः अलिंसामर्थ्यं
जरयति जृणातिवा जृवयोहानौ पचाद्यच्॥ मणिकः मणति मणशब्दे सर्वधातुभ्यइन् ततः स्वार्थेकन् हूमाठ किंवा डेराइतिख्यातस्य रांजण॥ कर्करी कर्कहासे घत्र
कर्करातिं रादाने आतोनुपसर्गेइतिकः कर्करीभांडभेदेनादर्पणेकटिनेत्रिष्विति विश्वः॥ आलुः आलूः आलुनाति लुञ्छेदने कर्तरिक्विप्॥ आलाति लाआदाने मिते

क्लीबेंबरीषंभ्राष्ट्रोवाकंदुर्नास्वेदनीस्त्रियाम् ३० अलिंजरःस्यान्मणिकःकर्कर्यालुर्गलंतिका॥ पिठरःस्थाल्युखाकुंडंकलशस्तुत्रिषुद्वयोः ३१

निडुः ह्रस्वपात्रे आलुर्गलंतिकायांस्त्रीक्लीबंमूलेचभेलक इतिविश्वः॥ गलंतिका गलति गलअदने ल्लटः शतृङीप् कन् श्रीणिघृतपक्वनिष्कासनसाधनस्य झाराइति॥ पि
ठरः पेठति पिठबंधे इगुपधेतिकः पिठरातिवा रादाने॥ स्थाली तिष्ठत्यत्र ओदनादिः ष्ठागतिनिवृत्तौ आलच् स्थलंत्यत्रवा स्थलस्थाने ज्वलादित्वाण्णः जातित्वा
त्स्त्रीप्रत्ययः स्थालंभाजनभेदेपिस्थालीस्यात्पाटलोखयोरित्युक्तत्वात्॥ उखा ओखति उखगतौ उषतिवा उष ति उंषदाहे उभाभ्यांकः॥ कुंडं कुंडयति कुंडिदाहे
रक्षायांवा अनेकार्थत्वात् कुंडमग्न्यालयेमानभेदेदेवजलाशये कुंडीकमंडलौजारात्पतिवत्नीसुतेपुमान् पिठरेतु नताइतिविश्वः चत्वारिओदनादिपचनपात्रस्य॥ क
लसः कलशः केनजलेनलसति लसश्लेषणक्रीडनयोः अच् कलंशवति शवगतौ अन्येभ्योपीतिडः कलशः शंबलेचैवजिव्हायांरशनातया कलशस्तुत्रिषु कलशः क
लशी कलशं द्वयोरितिघटेनसंबध्यते ३१

घटः घटी घटते घटचेष्टायां पचाद्यच् घटःसमाधिभेदेनाशिरः कूटकुटेषुच घटोघटनगोष्ठीभ घटनास्त्वयोषितोत्य०॥ कुटः कुटति कुटकौटिल्ये इगुपधेतिकः॥ निवापः नि
यतंपिबंत्यनेन कुटनिवापौविकल्येनस्त्रियां चत्वारि घटस्य॥ शरावः शीर्यते शॄहिंसायां ऋदोरप् शृणातिवा॥ वर्धमानकः वर्धते वृधुवृद्धौ लटः शानच् स्वार्थेकन् द्वेपात्र
भेदस्य परळ इति॥ ऋजीषं ऋचीषमित्यपि अर्ज्यते अर्जअर्जने ईषन्प्रत्ययांतं ऋचशब्दे बाहुलकात्कीषन्॥ पिष्टपचनं पच्यतेऽत्र पिष्टस्यपचनं द्वेपिष्टपचनोपयोगि-
नः पात्रस्य प्राकृतभाषयातवा॥ कंसः अस्त्री कम्यते कमुकांतौ सप्रत्ययः कंसोस्त्रीतैजसद्रव्येकांस्येमानेसुरेतुना॥ पानभाजनं पीयतेइति पानं पानस्यभाजनं द्वेदु
ग्धादिपानपात्रस्य ३२ कुतेश्चर्मणः स्नेहपात्रं स्नेहस्यपात्रं स्नेहस्यतैलघृतादेः पात्रं॥ कुतूः कुत्सितंतन्यते तनुविस्तारे डू कौतिवा प्राकृतभाषया बुधल्ला कुतूः शब्दः स्त्री

घटः कुटनिवापः स्त्रीशरावोवर्धमानकः॥ ऋजीषंपिष्टपचनंकंसोःस्त्रीपानभाजनम् ३२ कुतूः कृतेः स्नेहपात्रंसैवाल्पाकुतुपः पुमान्॥ सर्वमावपनंभां
डंपात्रामत्रंचभाजनं ३३ दर्विः कंबिः खजाकाचस्यात्तर्दूर्दारुहस्तकः॥

लिंगः॥ सैवाल्पाचेत् कुतुपः पुमान् कुत्वाडुपच् प्राकृत० डपकी बुधल्ला॥ सर्वं आवप-
नादि भाडंस्यात् आवपनं आउप्यतेत्र डुपबीजतंतुसंताने॥ भांडं भणति भणशब्दे अमंताड्डः मज्ञाद्यण् भांडंमूलवणिग्वित्तेतुरंगाणांचमंडने नदीकूलद्वयीमध्येभूषणेभा
जनेपिचेत्य०॥ पात्रामत्रंच पाति पारक्षणे पिबंत्यनेनवा पापाने ष्ट्रन्॥ अमत्रं अमति अमगत्यादिषु अत्रन् पात्रंचआमत्रंचभाजने भाजयति भाजपृथक्कर्मणिल्युट् पंच
भांडेइति ३३ दर्विः दर्वी दृणाति दृविदारणे दॄहृभ्यांविनकृदिकारादिनिङीष्वा॥ कंबिः कंबी कम्यते कमुकांतौ बाहुलकात्बिन्ङीप्वा॥ खजका खजति खजमंथने
खजेराकः एतत्साहचर्यात्पूर्वयोःस्त्रीत्वम् श्रोणिपल्लीइतिख्यातस्य॥ तर्दूः तरति तॄप्लवनतरणयोः उप्रत्ययः डुगागमश्च तर्दति तृणति तर्दहिंसायां॥ दारुहस्तकः दा
रुणोहस्तकः इवेप्रतिकृतौइतिकन् एतत्साहचर्यात्तर्दूः शब्दः पुंसि द्वेपरिवेषणाद्युपयोगिनि॥

शाकं श्यति शोतनूकरणे आत्वेकं बाहुलकात् शक्नोत्यनेनवा शक्नुशक्तौ हलश्चेतिघञ् शाकोद्वीपांतरेपिच शाकोद्रुमविशेषेचपुमानहरितकेस्त्रियामितिविश्वः॥ हरितं
कं हरतिन्हीयतेवा हृञ्हरणे हरितोवर्णोस्यास्तीति मत्वर्थेऽच् स्वार्थेकन्॥शिग्रुः शीक्यते शीकतेवा शीकृसेचने शिनोति शिञ्निशाने बाहुलकात्साधुः शिग्रुर्ना
शाकमात्रेचशोभांजनमहीरुहइतिविश्वमेदिन्यौ त्रीणिवास्तूकशाकादेः अस्यशाकस्यनाडिका नालं ३४ कडंबः कडति कडमदे अंबच् डलयोरैक्यं॥ कलंबः केनलंबतेवा ल
बिअवस्रंसने कलंबशाकभेदेपिस्यादुडशरयोःपुमान् द्वेशाकनालस्य प्राकृतभाषयादेठइति॥ वेसवारः वेसंसंप्रेरणंवारयति वृणोतिवा विसप्रेरणे घञ् वृञ्वरणे कर्म-
ण्यण्॥उपस्करः उपस्करोति व्यंजनेनसमवैति करोतेरच् समवायेचेतिसुट् द्वेसंस्कारार्थंदीयमानस्यहिंग्वादिकहरिद्राधान्याकशुंठिसर्षपादेः चित्रकंपिप्पलीमूलंपि

**अस्त्रीशाकंहरितकंशिग्रुरस्यतुनाडिका ३४ कडंबश्चकलंबश्चवेसवारउपस्करः॥ तिंतिडीकंचचुक्रंचवृक्षाम्लमथवेल्लजं ३५ मरिचंकोलकंकृष्णा**

प्पलीचव्यनागरं धान्याकंरजनीश्वेततंडुलाश्चसमांशकाः वेसवारइतिख्यातोशाकादिषुनियोजयेत् इत्यात्रेयसंहितायां विंशतिपलानिहरिद्रायाः दशपलानिधान्याकस्य पंचप
लानिशुद्धजीरकस्य पलसार्धद्वयंमेथिकायाः एतच्चतुष्टयंभर्जितमेवग्राह्यं त्रीणिपलानिमरीचस्य अर्धपलंरामठस्यहिंगोः एतत्सर्वमेकत्रयोज्यंसंमर्दितंवेसवारइत्युच्यते प्राकृ
तभाषयामसालाइति अन्ये॥ तिंतिडीकं तिम्यति तिमआर्द्रीभावे उणादित्वात्साधुः॥ चुक्रं चुकति चुकव्यथोप्रतिघातेच रकिरस्थोरुञ्चोपधायाइतिरक्
॥वृक्षाम्लं वृक्षस्यअम्लं त्रीणिचुक्रेतिख्यातस्य अमसोलइतिवा॥ अथवेल्लजं वेल्लुचलने वेल्लुजायते घञ् जनिरंतर्भावितण्यर्थः ड प्र
त्ययः ३५ मरीचं म्रियतेविषमनेन मृङ्प्राणत्यागे ईचप्रत्ययः॥ कोलकं कोलति कुलसंस्त्याने ण्वुल्॥ कृष्णां कृषविलेखने नक्प्रत्ययः कृष्णःसत्यवतीपुत्रे वायसेकेश
वेर्जुने कृष्णास्याद्द्रौपदीनीलीकणाद्राक्षासुयोषिति मेचकेवाच्यलिंगेस्यात्क्लीबेमरिचलोहयोरितिविश्वः॥

ऊषणं ऊषति ऊषदाहे ल्युट्प्रत्ययः ऊषणंमरिचेक्लीबंकणायामूषणास्मृता॥धर्मपत्तनं धर्मपत्तनेनजातं तत्रजातइत्यण् संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः इतिषट्मरिचेइति०
जीरकः जवति जुःसौत्रः जिनातिवा ज्यावयोहानौ रक्प्रत्ययःसंप्रसारणं॥जरणः जरयति जॄष्वयोहानौ नंद्यादिः जरणोहिंगुनिस्मृतं जरणोजीरकेपिस्यात्कृष्णासौ
वर्चलेपिचेतिविश्वः॥अजाजी अजमजति अजगतिक्षेपणयोः कर्मण्यण् ङीप्॥कणा कणति कणशब्दे पचाद्यच् कणाजीरककुंभीरमक्षिकापिप्पलीषुच कणोः
तिसूक्ष्मेधान्यांशे इतिविश्वः इतिचत्वारिजीरकस्य कृष्णेतुजीरके ३६ सुषवी षूप्रेरणे ऋदोरप् उपसर्गादितिषत्वं॥कारवी कारंवाति वागतिगंधनयोः कप्रत्ययः कार

सुषवीधर्मपत्तनं॥जीरकोजरणोजाजीकणाकृष्णेतुजीरके ३६ सुषवीका
रवीपृथ्वीपृथुःकालोपकुंचिका॥आर्द्रकंशृंगवेरंस्यादथछत्रावितुन्नकम् ३७

भवतिवा अवरक्षणादौ कारवीमधुरादीप्यत्वक्पत्रीकृष्णाजीरके॥पृथ्वी प्रथयने प्रथप्रस्थाने प्रथिम्रदिइतिकुः गुणवचनात्ङीष् पृथ्वीमृत्पृथ्वीमहत्योन्चत्वक्पत्र्यांकृष्णाजीर
कइतिविश्वः पृथुःस्यान्महतीत्रिषु त्वक्पत्र्यांकृष्णाजीरेथपुमानग्नौनृपांतरइत्यकत्वात्॥काला कालोवर्णोस्त्यस्याः॥उपकुंचिका उपकुंचति कुंचकौटिल्यादौ षट्कृष्णावर्णजीर
कस्य भाकृतभा० कालेंजिरे॥आर्द्रकं आर्द्रायांजातं तद्धितवुञ् आर्द्रयतिजिह्वांवा॥शृंगवेरं शृंगमिववेरंशरीरमस्य हेआलेइति इदंशुंठ्याःपूर्वरूपं॥छत्रा छत्रमस्त्यस्याः मत्वर्थे
च् छत्रंस्यादातपत्राणेछत्रामधुरिकौषधौ धान्यकेचशिलींध्रेच इतिहेमचंद्रः॥ वितुंनकं विगतंतुंनकंदुःखमस्मात् वितुन्नकंचधान्याकेझटामालामयूरके इतिविश्वः ३७

शाकं श्यति शोतनूकरणे आत्वेकं बाहुलकात् शक्नोत्यनेनवा शक्लृशक्तौ हलश्चेतिघञ् शाकोद्वीपांतरेपिच शाक्नोद्रुमविशेषेचपुमान्हरितके स्त्रियामितिविश्वः॥ हरित
कं हरति-ह्रीयतेवा हृञ्हरणे हरितोवर्णोस्यास्तीति मत्वर्थेअच् स्वार्थेकन्॥ शिग्रुः शीक्यते शीकतेवा शीकृसेचने शिनोति शिञ्निशाने बाहुलकात्साधुः शिग्रुर्ना
शाकमात्रेचशोभांजनमहीरुहइतिविश्वमेदिन्यौ त्रीणिवास्तूकशाकादेः अन्यशाकस्यनाडिका नालं ३४ कडंबः कडति कडमदे अंबच् डलयोरैक्यं॥ कलंबः केनलंबतेवा ल
बिअवस्रंसने कलंबशाकभेदेपिस्याद्दंडशरयोःपुमान् द्वेशाकनालस्य प्राकृतभाषयादेठइति॥ वेसवारः वेसंसंप्रेरणंवारयति वृणोतिवा विसप्रेरणे घञ् वृञ्वरणे कर्म-
ण्यण्॥ उपस्करः उपस्करोति व्यंजनेनसमवैति करोतेरप् समवायेचेतिसुट् द्वेसंस्कारार्थंदीयमानस्यहिंग्वादिकहरिद्राधान्याकशंठिसर्षपादेः चित्रकंपिप्पलीमूलंपि

अस्त्रीशाकंहरितकंशिग्रुरस्यतुनाडिका ३४ कडंबश्चकलंबश्चवेसवारउपस्करः॥ तिंतिडीकंचचुक्रंचवृक्षाम्लमथवेल्लजं ३५ मरिचंकोलकंकृष्णा

प्पलीचव्यनागरं धान्याकंरजनीश्वेततंडुलाश्चसमांशकाः वेसवारइतिख्यातोशाकादिषुनियोजयेत् इत्यात्रेयसंहितायां विंशतिपलानिहरिद्रायाः दशपलानिधान्याकस्य पंचप
लानिशुद्धजीरकस्य पलसार्धद्वयंमेथिकायाः एतच्चतुष्टयंभर्जितमेवग्राह्यं त्रीणिपलानिमरीचस्य अर्धपलंरामठस्यहिंगोः एतत्सर्वमेकत्रयोज्यंसंमर्दितंवेसवारइत्युच्यते प्राकृ
तभाषयामसालाइति अन्ये॥ तिन्तिडीकं निम्यति निमआर्द्रीभावे उणादित्वात्साधुः॥ चुक्रं चुकति चुकव्यथनेप्रतिघातेच चकिरम्योरुच्चोपधायाइतिरक्
॥ वृक्षाम्लं वृक्षस्यअम्लं त्रीणिचुक्रेतिख्यातस्य अमसोलइतिवा॥ अथवेल्लजं वेल्लुचलने वेल्लंजायते घञ् जनिरेतभावितण्यर्थः उप्र
त्ययः ३५ मरीचं म्रियतेविषमनेन मृङ्प्राणत्यागे ईचप्रत्ययः॥ कोलकं कोलति कुलसंस्त्याने ण्वुल्॥ कृष्णं कृषविलेखने नक्प्रत्ययः कृष्णःसत्यवतीपुत्रेवायसेकेश
वेर्जुने कृष्णास्याद्द्रौपदीनीलीकणाद्राक्षासरुयोषिति मेचकेवाच्यलिंगस्यात्क्लीबेमरिचलोहयोरितिविश्वः॥

ऊषणं ऊषति ऊषदाहे ल्युट् प्रत्ययः ऊषणंमरिचेक्लीबंकणायामूषणास्मृता ॥ धर्मपत्तनं धर्मपत्तनेनजातं तत्रजातइत्यण् संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः इतिषट्त्रिंशदिति ॰ जीरकः जवति जुः सौत्रः जिनातिवा ज्यावयोहानौ रक्प्रत्ययः संप्रसारणं ॥ जरणः जरयति जृष्वयोहानौ नंद्यादिः जरणोहिंगुनिस्मृतं जरणोजीरकेपिस्यात्कृष्णोसौ वर्चलेपिचेतिविश्वः ॥ अजाजी अजमजति अजगतिक्षेपणयोः कर्मण्यण् ङीप् ॥ कणा कणति कणशब्दे पचाद्यच् कणाजीरककुंभीरमक्षिकापिप्पलीषुच कणोः तिसूक्ष्मेधान्यांशे इतिविश्वः इतिचत्वारिजीरकस्य कृष्णेतुजीरके ३६ सुषवी षूप्रेरणे ऋदोरप् उपसर्गादितिषत्वं ॥ कारवी कारंवाति वागतिगंधनयोः कप्रत्ययः कार

मूषणंधर्मपत्तनं ॥ जीरकोजरणोजाजीकणाकृष्णेतुजीरके ३६ सुषवीका
रवीपृथ्वीपृथुःकालोपकुंचिका ॥ आर्द्रकंशृंगवेरंस्यादथछत्रावितुन्नकम् ३७

मवतिवा अवरक्षणादौ कारवीमधुरादीप्यत्वक्पत्रीकृष्णाजीरके ॥ पृथ्वी प्रथयते प्रथप्रस्थाने प्रथिम्रदिद्इतिकुः गुणवचनात्ङीष् पृथ्वीमृगीमहत्योचत्वक्पत्र्यांकृष्णाजीर कइतिविश्वः पृथुःस्यान्महतीत्रिषु त्वक्पत्र्यांकृष्णाजीरेथपुमानग्नौनृपांतरइत्यक्तत्वात् ॥ काला कालोवर्णोस्त्यस्याः ॥ उपकुंचिका उपकुंचति कुंचकौटिल्यादौ पट्कृष्णावर्णेजीर कस्य प्राकृतभा॰ कालेंजिरे ॥ आर्द्रकं आर्द्रायांजातं तद्धितवुञ् आर्द्रयतिजिव्हांवा ॥ शृंगवेरं शृंगमिववेरंशरीरमस्य इदंआलेंइति इदंशंठ्याः पूर्वरूपं ॥ छत्रा छत्रमस्त्यस्याः मत्वर्थे च् छत्रंस्यादातपत्राणेछत्रामधुरिकौषधौ धान्यकेचशिलींध्रेच इतिहेमचंद्रः ॥ वितुंनकं विगतंतुंनकंदुःखमस्मात् वितुन्नकंचधान्याकेझटामालामयूरके इतिविश्वः ३७

कुस्तुंबुरु कुस्तुबरी कुत्सितंतुबति तुबिअर्दने कुस्तुंबुरुणिजातिरितिनिर्देशादुरुः सः ट् ॥ धान्याकं धन्यते भक्षणार्थिभिः धनशब्दे धन्यकमपि धमकंधान्यकंधान्यंकुस्तुंबु रुधनीयकमितिरभसः ॥ छत्रा ॥ वितुंनकं ॥ कुस्तुंबुरु ॥ धान्याकं चत्वारिकोथिंबिरी धणेइति ॥ अथशुंठी शुंठति कफं शुठिप्रतिघाने पचाद्यच्च गौरादिः शुंठिः स्त्र्-स्वोपि सधन्याशुंठिसैंधवमितिवैद्यकं ॥ महौषधं महच्चतदौषधंच महौषधंतुशुंठ्यांस्याद्दिषायांलशुनेपिचेतिविश्वः ॥ विश्वं स्त्रीनपुंसकयोः विश्वा विशति विशप्र वेशने कन् विश्वंकृत्स्नेच भुवनेविश्वेदेवेषुनागरे विश्वाप्यतिविषायांस्यादितिविश्वः ॥ नागरं नगरेभवं तत्रभवइत्यण् नागरंमुस्तकेशुंठ्यांविदग्धेनगरोद्भवे ॥ विश्वभे षजं विश्वस्यदोषस्यभेषजं पंचसंज्ञइति ३८ आरनालकं आर्च्छति ऋगतौ आङ्पूर्वात् अच् णलति णलगंधे ज्वलितिकसंतेतिणः कप् आरोनालोऽस्य ॥ सौवीरं सुवी

कुस्तुंबुरुचधान्याकमथशुंठीमहौषधम् ॥ स्त्रीनपुंसकयोर्विश्वंनागरंविश्वभेषजं ३८ आरनालकसौवीरकुल्माषाभिषुतानिच ॥
अवंतिसोमधान्याम्लकुजलानिचकांजिके ३९

रेषुभवं तत्रभवइत्यण् ॥ कुल्माषं कोलति कुलसंस्त्याने क्विप् कुल् अर्धस्विन्नः माषोःस्मिन् कुल्माषः कुल्माषंस्यात्तुकांजिके कुल्माषोर्धस्विन्नधान्येयवकेचणकेपिचेतिहेमचंद्रः ॥ अभिषुतं अभिषूयतेस्म षुञ्अभिषवे क्तः उपसर्गादितिषत्वं कुल्माषाभिषुतमित्ये कंपदंवा कुल्माषैर्यवादिभिरर्धस्विन्नैरभिषूयतेस्म ॥ अवंतिसोमं अवंतिसुःषूयते सुधातोर्मन् ॥ धान्याम्लं धान्येषुयवादिषुअम्लं ॥ कुजलं कुत्सितंजलं एतेनपुं सके ॥ कांजिके कांजयतिक चिकाचिदीप्तिबंधनयोः पृषोदरादिः कांचिकंकांजिकंदीरंकुल्माषाभिषुतंतथा अवंतिसोमधान्याम्लमारनालमहारसं सौवीरचसु वीराम्लंतथाचुक्रंतुषोदकमितिधन्वंतरिः अष्टकांजिकनामानि ३९ ५ ५ ५ ५

सहस्रवेधि सहस्रंवेधितुंशीलमस्य विधविधाने सुप्यजातौणिनिः॥ जतुकं जतुरेवजतुकं स्वार्थेकन् जतुकाजिनपत्रायांजतुकोहिंगुलाक्षयोः॥ बाल्हिकं बाल्हीकमपि ब ल्हिकेषुभव तत्रभवइत्यण् बाल्हिकोदेशभेदेचबाल्हिकंहिंगुकुंकुमं॥ हिंगु हिनोति हिगतौ हर्षोच हिमंगच्छतिवा मृगय्वादित्वात्साधुः॥ रामठं रमठदेशेभवं रमंतेनेन वा रमुक्रीडायां रमयतिवा बाहुलकादठच् पंचहिंगोः॥ तत्पत्री यस्याहिंगुवृक्षस्यपत्री त्वक्पत्रीइतिवापाठः॥ कारवी कारंवाति वागतिगंधनयोः केगौरादित्वात्ङीष् त त्पत्रीत्वचमाख्यातंत्वक्पत्रीकारवीतिचेतिरुद्रः त्वक्पत्रंतुवरांगके त्वक्पत्रीतिकारव्यामितिहेमः॥ पृथ्वी प्रथते प्रथप्रख्याने पृथ्वीभूमौमहत्यांचत्वक्पत्र्यांकृष्णाजीरक इतिविश्वः पृथुःस्यान्महतित्रिषु त्वक्पत्र्यांकृष्णाजीरेथपुमानग्नौनृपांतरे॥ बाष्पिका बाष्पमिव इवेप्रतिकृतौइतिकन्॥ कवरी केशानांसन्निवेशःसेव कवरीतिचेत्पिपा

सहस्रवेधिजतुकंबाल्हिकंहिंगुरामठं॥ तत्पत्रीकारवीपृथ्वीबाष्पिकाकवरीपृथुः ४० निशाव्हाकांचनीपीताहरिद्रावरवर्णिनी॥ सा
मुद्रयत्तुलवणमक्षीवंवशिरंचतत् ४१ ठः इदंनामपंचकंहिंगुवृक्षस्यपत्र्यां ४० निशाव्हा निशाआव्हायस्याः निशापदेनतत्पर्यायाः लक्ष्यंते कांचनी कां च्यनेनया करणेल्युट् ङीप् कांचिदीप्तौ कांचनः कांचनारेस्याच्चंपकेनागकेसरे उदुंबरेचधत्तूरेहरिद्रायांचकांचनी क्लीबेजकेसरेहेम्नि इतिविश्वः॥ पीता पीयतेस्म पीङ्पाने पापानेवा क्तप्रत्ययेईत्वं हरिंवर्णंद्राति द्राकुत्सायांगतौ कप्रत्ययः हरिभिर्द्रूयतेवा हरितंद्रवतिवा द्रुगतौ अन्येभ्योपीतिडः॥ वरवर्णिनी वरश्चासौवर्णश्चसोस्त्यस्याः पंचह रिद्रायाः नामानि॥ सामुद्रंयत्तुलवणंनदक्षीवं सामुद्रं समुद्रेभवं सामुद्रंलवणेचापिसामुद्रंदेहलक्षणेइतिहेमः॥ लवणं लुनाति लूञ्छेदने लवणंसैंधवादौनासिंधुरसोपिदो रसे तद्युक्तेवाच्यलिंगःस्यान्नदीभेदद्विषोःस्त्रियां॥ अक्षीवं अक्षीवाति वागत्यादौ अक्ष्णः ई अक्षीवाति कप्रत्ययः॥ चपरं वशिरं वशाकांतौ वशिरशति शदाने द्वेलवणना०४१

सैंधवः सिंधुषुभवः सैंधवस्तु सिंधुदेशोद्भवेहये सैंधवः पुंनपुंसके शितशिवं शितंचतच्छिवंच॥अथशीतंशिवंक्लीबंस्यौणेयमणिमंथयोः पुंसिशक्रूफलाहृदेतथामधुरि-
कौषधौ॥माणिमंथं मणिमंथेमाणिमंथाख्यपर्वतेभवं अण्प्रत्ययः॥सिंधुजे सिंधुषुजातंतस्मिन् चत्वारिप्राकृतभाषयासेंदलोणइति॥रौमकं रुमायांभवं॥वस्तकं
वस्तकायति कैशब्दे आतइनिकः वस्तकंरोमकेपुंसिशिवबल्यर्कपर्णयोरितिविश्वः बस्तकमितिपाठे बस्तइवबस्तकं इवेनिकन् अजगंधत्वात् हूसांबरलोणइतिख्यातस्य तं
दुलं रुमाशांभरीदेशेतुनामकोलवणाकरः॥कृतकेकृत्रिमेलवणेपाक्यं विडंच॥पाक्यं पच्यते ण्यत्प्रत्ययः चजोःरितिकुत्वं॥विडं विडति विडभेदने इत्वारीतिख्यातस्य ४२
सौवर्चलं सुष्ठुवर्च्यते वर्चदीप्तौ वृषादित्वात्कलच् प्रज्ञाद्यण् अथसौवर्चलंसर्जक्षारेचलवणांतरे॥अक्षरुचके अक्षंचरुचकंच अक्षाति अक्षूव्याप्तौ पचाद्यच् अक्षोरथस्यावयवेव्यव

सैंधवोःस्त्रीशीतशिवंमाणिमंथंचसिंधुजे॥रोमकंवस्तकंपाक्यंविडंचकृतकेद्वयं ४२ सौवर्चलेक्षरुचकेतिलकंतत्रमेचके॥मत्स्यंडीफाणितंखंडविकारः
शर्करासिता ४३

हारेबिभीतके सायकेशकटेकर्षेज्ञानेचात्मनिराक्षसे अक्षंसौवर्चलेतुल्ये हृषीकइतिहेमचंद्रः॥रुचकं रोचते रुचदीप्तौ इगुपधेतिकेस्वार्थेकन् रुचकोबी
जपूरेचनिष्कैदंतकपोतयोः नद्योःसर्जिकाक्षारेप्यस्त्रीभरणमालयोः सौवर्चलेपिमंगल्यद्रव्येपिकटकेपिचेतिविश्वमेदिन्यौ त्रीणिमधुरलवणभेदस्य सोंचलखारइति॥तत्रमधुर
लवणभेदेमेचकेकृष्णवर्णेसतितिलकं तिलति तेलतिवा तिलस्नेहने तिलगतौवा उभाभ्यां इगुपधेतिकेस्वार्थेकन् तिलकोद्रुमरोगाश्वभेदेषुतिलकालके क्लीबंसौवर्चलेक्लोम्नोर्न-
स्त्रियांतुविशेषके एकं॥मत्स्यंडी मदंमुदंवास्यंदते स्यंदूप्रस्रवणे कर्मण्यण् पृषोदरादिः॥फाणितं फाण्यते फणगतौ इराबकाकवीइति॥खंडविकारे खंडःविकारोऽस्यत
स्मिन्॥शर्करा शृणातिपित्तं शॄहिंसायां करन्प्रत्ययेबाहुलकात्कस्येत्वाभावः शर्करास्वंडविकृतौकर्परांशेरुगंतरे उपलायांशर्करास्तु देशेपिचकलशेपिचेतिहेमः॥सिता सिनो
ति षिञ्बंधने कर्तरिक्तः सितामत्रसितेबद्धेधवलेत्रिषुशर्करायांस्त्री इतिमिश्रीसाखर ४३

कूर्चिका कूर्चति कूर्चविकारे ण्वादेराकृतिगणत्वान् संज्ञायांण्वुलं दध्नासहपयःपक्वंयत्तत्स्याद्दधिकूर्चिका नक्रेणपक्वंयत्क्षीरंसाभवेत्तक्रकूर्चिका कूर्चिकासूचिकायांचतूलिकायां चकुड्मले कपाटोद्भवनेक्षीरविकृतावपियोपितीत्य॰॥ क्षीरविकृतिः क्षीरस्यविकृतिः एकं स्यात्॥रसालातु रसानांलाति मूलविभुजादित्वान् कः॥ मार्जिता मार्ज्यतेस्म मृ जुशोचालंकारयोः क्तप्रत्ययः तदुक्तंसूदशास्त्रे अर्धाढकःशुचिरपर्युषितस्यदध्नः खंडस्यषोडशपलानिशशिप्रभस्य सर्पिष्पलंमधुपलंमरिचंद्विकर्षंशुंठ्याः पलार्धम पिचार्धपलंचतुर्णां सूक्ष्मेपटेललनयामृदुपाणिघृष्टाकर्पूरधूलिसुरभीकृतपात्रसंस्था एषावृकोदरकृतासरसारसालायास्वादिताभगवतामधुसूदनेनेतिदृदधि मधुरार्के शमरीचाद्यैर्दीपीः कृतस्यलेह्यस्य भाकृतभाषयाश्रीखंडइति॥तेमनंतु निष्ठानंस्यात् तेमनं तिम्यतेऽनेन तिमआर्द्रीभावे करणेल्युट् तेमनंव्यंजनंक्लेदेतेमनोज्ज्वलिभिद्यपी

कूर्चिकाक्षीरविकृतिःस्याद्रसालातुमार्जिता॥स्यात्तेमनंतुनिष्ठानंत्रिलिंगंवासितावधेः ४४ शूलाकृतंभटित्रंस्याच्छूल्यमुख्यंतुपैठरम्॥
प्रणीतमुपसंपन्नंप्रयस्तंस्यात्सुसंस्कृतम् ४५ तिहेमचंद्रः॥निष्ठानं निष्ठीयतेऽत्र ष्ठागतिनिवृत्तौ अधिकरणेल्युट् द्वेदध्यादिव्यंजनस्य भाकृतभाषयाकढीति ॥इतःपरंवासितपर्यंतास्त्रिलिंगाः ४४ शूलाकृतं शूलेनकृतं शूलात्पाकेतिडाच् ॥भटित्रं भटति भटभृतौ भट्यतेस्मवा इत्रप्रत्ययः॥शूल्यं शूलेनसंस्कृतं श्रीणिलोहशलाकया पक्वमांसस्य॥उख्यं उखायांसंस्कृतंयत् उभयत्रशूलोखाद्यत् पैठरं पिठरेसंस्कृतं द्वेस्थालीपक्वस्यान्नस्य॥प्रणीतं प्रणीयते प्रणीतमुपसंपन्नेकृतेक्षिप्तेप्रवे शिते संस्कृताग्नौचेतिहैमः॥उपसंपन्नं उपसंपद्यतेस्म पदगतौ क्तप्रत्ययः उपसंपन्नमुद्दिष्टंविहितेचसुसंस्कृतइतिविश्वः द्वेपाकेनसंस्कृतस्यव्यंजनादेः॥ प्रयस्तं प्रयतेस्म यसुप्रयत्ने कर्मणिक्तः॥सुसंस्कृतं सुष्ठुसंस्क्रियतेस्म डुकृञ्करणेक्तः संपरिभ्यांकरोतौभूषणेइतिसुट् द्वेप्रयत्ननिष्पन्नस्यद्रव्यांतरसंस्कृतस्यपक्वस्यनामनी ४५

पिच्छिलंतु विजिलंस्यात् पिच्छिलं पिच्छास्यास्ति पिच्छादित्वादिलच् पिच्छातुशाल्मलीवेष्टेमंडेवाश्वपदामये इतिविश्वः॥ विजिलं विजनंविजिः इगुपधात्किदिलीन् ओ
विजीभयचलनयोः विजिलानि लाआदाने कप्रत्ययः द्वेमंडयुक्तदध्यादेः प्राकृतभाषयासाईसद्ग्रादहीं मठ्ठा॥ संसृष्टं संसृज्यते मृजूशुद्धौ कर्मणिक्तः॥ शोधितं
शोध्यतेस्म शुधशुद्धौ प्राग्वत् द्वेकेशादीदाद्यपनयनेनशोधितस्यान्नादेः॥ चिक्कणं चिक्कगतौ संपदादिः चिक्कं कणति कणशब्दे पचाद्यच् चित्यतेवा चितीसंज्ञाने
॥ मसृणं मस्यति मसीपरिणामे बाहुलकादृणः यद्वा मसृणोति ऋगतौ पृषोदरादिः मसृणोकर्कशेस्निग्धेत्रिषूमायांतुयोषितीतिविश्वः॥ स्निग्धं स्निह्यतिस्म ष्णि
हप्रीतौ त्रीणिस्निग्धस्य॥ भावितं भाव्यतेस्म भावितंवासितेप्राप्ते॥ वासितं वास्यतेस्म वासउपसेवायां सर्वेक्तांताः वासितावकरिणीनार्योवासितंभावितेज्ञतेइतिहेमः द्वेहिं

स्यात्पिच्छिलंतुविजिलंसंमृष्टंशोधितंसमे॥ चिक्कणंमसृणंस्निग्धंतुल्येभावितवासिते ४६ आपक्वंपौलिरभ्यूषोलाजाः पुंभूम्निचाक्षताः॥ पृथु
कःस्याच्चिपिटकोधानाभृष्टयवेस्त्रियः ४७

ग्वादियुक्तस्यव्यंजनादेः ४६ आपक्वं ईषत्पक्वं आङीषदर्थइतिसमासः॥ पौलिः पोलति पुलमहत्वे ज्वलादित्वाण्णोसं
तंगमादित्वादिन् पोलेननिर्वृत्तः अभ्यूषसाहचर्यात्पुंसि॥ अभ्यूषः अभ्यूषयति अभ्यूषतेवा ऊषरुजायां इगुपधेतिकः यत्त्वा अभ्युषइति उषदाहे त्रीणियवादिनाकृतपक्वा
न्नस्य प्राकृतभाषयापोळी॥ लाजाः लज्ज्यंते लजभर्जने घञ् पुंसिबहुत्वेच॥ तथा अक्षताः लाजः स्यादार्द्रतंडुले नपुंसकमुशीरेचस्त्रियांपुंभूम्निचाक्षते॥ अक्षताः क्षणु-
हिंसायां क्तप्रत्ययः नक्षतंयेषांते अक्षताश्चपुंभूम्नीत्यर्थः अक्षतंनद्वयोःपंडेलाजेपुंत्रिष्वहिंसिते लाद्याइति॥ पृथुकः प्रथते प्रथप्रख्याने औणादिकः पृथुकश्चिपिटेर्भकइति
हेमचंद्रः॥ चिपिटकः चिपिटमिव इवेप्रतिकृतौइतिकन् द्वेआर्द्रभर्जिततंडुलस्य प्राकृ० पोहे इति॥ भृष्टयवे भर्जितयवेधानाः धाधातोःनः नित्यंस्त्रियांबहुत्वेच धानाभृष्टयवे
क्रूरधान्याकेचूर्णसक्तुष्वितिहेमः ४७

सूपः पवनंपूः सून्प्रपवने पुवंपाति पिबतिवा आतइतिकः॥अपूपः नपूय्यते पूयीविशरणे यद्वा अपूपंपाति पिबतिवा प्राग्ववत्कः॥ पिष्टकः पिष्टस्यविकारः संज्ञायामितिकन् पिष्टके घृतपूपादौनेत्ररोगांतरेपिचेतिविश्वः श्रीणिअपूपस्य प्राकृतभाषयावडा अथवा घारगा अथवा अनर्सा इति अपूपः पिष्टपूपः स्यादितिमुनिः तदुक्तं चंद्रांशुनिर्मलाःसूपाः शालितंडुलनिर्मिताः॥दधिसक्तवः करंभः करंबोवा करंभः केनजलेनरभ्यतेमिश्रीक्रियते अकर्तरीतिघञ् केनवायुनानीयतेवा रंभेरनेकार्थत्वं॥दधिसक्तवः सचते श चसमवाये दध्ना उपसिक्ताः अन्नेनव्यंजनमितिसमासः करंबइतिपाठे केनजलेनरंबते रबिशब्दे यद्वा किरति कीर्यतेवा कृविक्षेपे हूसक्तवः धानाचूर्णंपुंभूम्नि॥भिस्सा भासते भसदीप्तौ बाहुलकात्सकूइत्वं यद्वा भेदनंभिन् स्त्री भिदंस्यति पृषोदरादिः भक्तंभज्यतेस्म भजसेवायां भक्तमन्नेतमरेचेतिहेमचंद्रः॥अंधः अद्यते अदभक्षणे

पूपोःपूपःपिष्टकःस्यात्करंभोदधिसक्तवः॥भिस्सास्त्रीभक्तमंधोन्नमोदनोस्त्रीसदीदिविः ४८ भिःसटादध्यिकासर्वरसाग्रेमंडमस्त्रियां

अदेर्नुम् धौचेत्यसुन् सांतः अन्नंपूर्ववत् अन्नंभक्तेचभुक्तेस्यादितिविश्वः॥ओदनः उनत्ति उंदीक्लेदने उंदेर्नलोपश्चेतियुच् ऊदतेःनेनवा ऊर्दक्रीडायां॥ओदनंनस्त्रियांभक्तेब लायामोदनीस्त्रियाम् सः दीदिविः दीव्यतेत्यनेन दिवुक्रीडायां दिवो हूदीर्घश्चाभ्यासस्य सइतिविशेषणात्पुंसि षट् अन्नस्य भातइति ४८ भिःसटा भिस्साटीकले डः-ह्रस्वः॥दध्यिका दह्यतेस्यक्तः हूदग्धान्नस्य करपइति॥रसाग्रे रसश्चासावग्रश्च रसस्याग्रइतिवा अग्रोरसइतिरसाग्रः तस्मिन् सर्वेषांरसानांद्रवद्रव्याणामग्रंअ ग्रिमोद्रवःमंडःस्यात् मंडते मंडयतेवा मंडिभूषायां मन्यतेवा मनज्ञाने मंडःपचांगुलेशाकभेदेक्लीनंतुमस्तुनि आमलक्यांस्त्रियांमडाप्यस्त्रियांसारपिच्छयोरितिवि श्वः मंडंनपुंसके एकंप्राकृतभाषयानिवळइति॥ श्रीगोपालकृष्णचरणारविंदाभ्यांनमः श्रीसीतारामाभ्यांनमः 

मासरः मास्यते मसीपरिणामे बाहुलकादरन् मा श्रीःसरत्यत्रे निवा ॥आचामः आचम्यते चमुअदने॥निस्रावः निःस्राव्यते स्रुगतौ पर्यंतात्घञ् द्वंद्वसमासः॥भक्तसमु-
द्भवे भक्तात्ससमुद्भवोयस्य तस्मिन्मंडेप्राकृतभाषयापेजइति ४९ यवागुः यौति यूयतेवा यूमिश्रणे आगुच्॥उष्णिका उष्णैव कन्॥श्राणा श्रीयतेस्म श्रापाके कर्मणिक्तेन-
स्यनत्वं॥विलेपी विलिंपति लिपउपदेहे अच्ङीष्॥सैवतरला तरणंतरः तृप्लवनादौ तरंलाति कप्रत्ययः पंचआर्द्रओदनस्य॥ "क्षेपकस्यव्याख्यानं श्रमणं॥अ-
भ्यंजनं द्वेतैलस्य॥कृसरस्तु तिलोदनः तिलमिश्रओदनः"॥ गवांसर्वंत्रिषु गव्यं गोरिदं अथवा गविभवं अथवागोर्विकारः गोपयसोयत् इत्यादिषुयत्क्षीरादिद्र-
व्यंस्यात् एकं॥गोविट् गोःविट् पुरीषं॥गोमयं द्वेगोःपुरीषे शेणइति गोविट्शब्दः षांतःस्त्रियां सर्वविकारावयवादि गव्यंनपुंसकंज्यायांरणद्रव्येप्ययोस्त्रियाम्

मासराचामनिस्रावामंडेभक्तसमुद्भवे ४९ यवागूरुष्णिकाश्राणाविलेपीतरलाचसा॥'श्रमणाभ्यंजनेतैलंकृसरस्तुतिलोदनः'॥गव्यंत्रिषुगवां
सर्वंगोविट्गोमयमस्त्रियाम् ५० तत्तुशुष्कंकरीषोस्त्रीदुग्धंक्षीरंपयःसमं॥पयस्यमाज्यंदध्यादिद्रप्संदधिघनेतरत् ५१ गोसमूहेनृलिंगस्तुगोदु-
ग्धादौचगोर्हिते॥ तद्गोमयंशुष्कंकरीषःस्यात् अस्त्री करीषं कीर्यते कृविक्षेपे ईषन्प्रत्ययः प्राकृतभाषयागोवरीति॥दुग्धं दुह्यतेस्म दुग्धंक्षीरेपूरितेचेतिहेमचंद्रः॥क्षीरं
क्षीष्हिंसायां संपदादिःक्षियंईरयति कर्मण्यण् क्षीरंपानीयदुग्धयोरितिहेमः॥पयः पीयते पीङ्पाने पयतेवा पयगतौ असुन् पयःक्षीरेचनीरेचेतिहेमः त्रीणिदुग्धस्य
आज्यदध्यादियत्तत्पयस्यं पयसः विकारः पयस्यं पयस्शब्दात्यत् आज्यंचदधिचआदियस्यआदिनातक्रंनवनीतंच एकं॥यत्घनेनरत् दधितद्द्रप्सं द्रप्सं वा दृप्यंते
ऽनेन दृपहर्षादौ बाहुलकात्सः अमागमः अयद्वात्तृप्यनेनेन तृपप्रीणने॥घनेतरत् घनाद्यत्स्यात्इतरत्श्लथं प्राकृतभाषयापातळदहीं द्रप्संदध्यघनंतथेतिनाममाला
बाणद्रप्सोसरावितिगर्गः ५१

घृतं घ्रियते घृसेकेक्तः घृतमाज्यांबुदीप्तेष्विति हैमचंद्रः॥आज्यं आअज्यते ऽनेन अंजूव्यक्त्यादौ क्यप्॥हविः हूयते हूदानादौ हविःसर्पिषिहोतव्यइतिहैमः॥सर्पिः सर्पतिस्म् पृगतौ इषिः नामचतुष्टयंघृतस्य हविःसर्पिः इमौशब्दौषांतौनपुंसके॥नवनीतं नवंचतन्नीतंच॥नवोद्धृतं नवंचतदुद्धृतंच हैलोणीइति॥क्षणमंथनात्दध्नःतत्कालसुद्धृतंनवमित्यर्थः॥यत्तद्योगोदोहोद्भवं तत्तु हैयंगवीनं ह्यः पूर्वस्मिन्दिनेगोदोहजन्यं हैयंगवीनंसंज्ञायां इतिनिपातनात्साधुः प्राकृतभाषयाकालचेंलोणी॥दंडाहतं दंडेन मथ्नाआहतंविलोडितं॥कालशेयं कलश्यांमंथपात्रेभवं दृतिकुक्षिकलशिवस्त्यस्तहेर्ढञ्॥अरिष्टं नरिष्टंअक्षेमंयस्मात् अरिष्टमशुभेतक्रेसूतिकागारआसवे शुभेमरणचिन्हेचेतिविश्वः॥गोरसः चतुष्कमिदंदंडमथितस्य रसमात्रस्य॥पादांबु पादःपादमात्रंचतुर्थांशंअंबुउदकंयस्मिन् मथितंदंडाहतंतक्रमित्युच्यते तं चति तंच्यते-

घृतमाज्यंहविःसर्पिर्नवनीतंनवोद्धृतं॥तत्तुहैयंगवीनंयत्तद्योगोदोहोद्भवंघृतं ५२ दंडाहतंकालशेयमरिष्टमपिगोरसः
तक्रंह्युदश्विन्मथितंपादांब्वर्धांबुनिर्जलम् ५३ मंडंदधिभवंमस्तुपीयूषोऽभिनवंपयः॥

वा तंचुगतौ रक्प्रत्ययः एकं॥अर्धांबु अर्धमंबु उदकंयस्मिन् मथितं तदुदश्वित् उदा उदकेनश्वयतिवर्धते टुओश्विगतिवृद्ध्योः क्विपतुक् उदकस्यउदादेशः॥मथितं मथ्यतेस्म मंथविलोडने क्तः॥ निर्जलं निर्गतंजलंयस्मात् जलरहितंतदपिदंडाहतं तन्मथितमिति एकैकं ५३ दधिभवंमंडंमस्तु दध्नः भवति मंडं मस्तु मस्यते मसीपरिणामे क्तिनतीतितुक् एकंवस्त्रनिःसृतदधिजलस्य दध्नःउपरिभागस्येत्यन्ये॥अभिनवं पयःपीयूषः नूतनप्रसूतायाः गोःक्षीरंपीयूषः पीयतेऽनेन पीङ्पाने ऊषन् पीयूषंसप्तदिवसावधि-क्षीरेतथामृते इतिविश्वमेदिन्यौ एकंनवप्रसूतायाः गोःक्षीरस्य॥

५ ५ ५ ५

अशनाया अशनस्यइच्छा॥ बुभुक्षा भोक्तुमिच्छेत्यर्थः भुजपालनाभ्यवहारयोः सन् अप्रत्ययः॥ क्षुत् क्षुध् बुभुक्षायां त्रीणिक्षुधायाः॥ ग्रासस्तु ग्रस्यते ग्रसुअदने अक र्तरिचेतिघञ्॥ कवलार्थकः कवलः पुमानित्यपिपाठः केनवलते वलत्यसौ पचाद्यच् द्वेग्रासस्य ५४ सपीतिः सहपीतिः पानं स्त्रियांक्तिन्॥ सहस्यसः स्त्री ॥ तुल्यपा नं तुल्यंचतत्पानंच द्वेबहुभिःसंमील्यपानस्य॥ सग्धिः स्त्री सहभोजनं द्वे ॥ उदन्यातु उदकस्येच्छा क्यच्॥ पिपासा पातुमिच्छा इच्छार्थेसन् अप्रत्ययः पापाने ॥ तृ ट् ञितृट्पिपासायां संपदादिः॥ तर्षः घञ् पुंसि तृषालिमान्तर्षोस्त्रियामिनिविश्वः चत्वारितृषायाः॥ जग्धिस्तु भोजनं अदभक्षणे क्तिन् अदोजग्धिः ५५ जेमनं जि

अशनायाबुभुक्षाक्षुद्ग्रासस्तुकवलःपुमान् ५४ सपीतिःस्त्रीतुल्यपानंसग्धिःस्त्रीसहभोजनम् ॥ उदन्यातुपिपासातृट्तर्षोज-
ग्धिस्तुभोजनम् ५५ जेमनंलेहआहारोनिघासोन्यादइत्यपि ॥ सौहित्यंतर्पणंतृप्तिः फेलाभुक्तसमुज्झितम् ५६ कामंप्रका
मंपर्याप्तंनिकामेष्टंयथेप्सितम् ॥

मुअदने ल्युट्॥ लेहः लिहआस्वादने घञ् लेपइतिपाठे लिपउपदेहे लिपस्तु अशनेचस्त्रियांचेतिहेमचंद्रः॥ आ हारः आहरणं॥ निघासः॥ न्यादः घञपोश्चेतिघस्लादेशः सप्तभोजनस्य॥ सौहित्यं सुहितस्यभावः ष्यञ्॥ तर्पणं तृपप्रीणने ल्युट्॥ तृप्तिः क्तिन् त्रीणितृप्तेः ॥ भुक्तसमुज्झितं पूर्वभुक्तंपश्चात्समुज्झितं फेला फेलृगतौ गुरोश्चहलइत्यप्रत्ययः द्वेभक्तोत्सृष्टस्य ५६ कामं कमनं कमुकांतौ भावेघञ् कामंतुवादेनु मतिरेतसोः कामःस्मरेच्छाकामेष्वितिहेमः॥ प्रकामं पर्याप्तं आप्लृव्याप्तौ भावेक्तः॥ निकामं इष्टं क्तेसाधुः इष्टमाशंसितेपिस्यात्पूजितेप्रेरितेत्रिषु सप्ततंतौपुमान् क्लीबेसंस्कारेक्रतुकर्मणि इतिविश्वः॥ यथेप्सितं आप्धातोःसन् आज्ञप्यृधामीत् ईत्वं अभ्यासलोपः षट्यथेच्छायाः एतानिक्रियाविशेषणानि गोपेएतेशब्दाः॥ ७

एतेके गोपः गांपाति आतइतिकः गोपोगोपालकेगोष्ठाध्यक्षोपृथ्वीपनावपि ग्रामस्याधिकृतेपुंसिसारिवारव्योपधौस्त्रियां इतिविश्वः ॥ गोपालः गांपालयति पालरक्षणे कर्मण्य
ण् गोपालोनृपगोपेशेगोकिलेमुशलेहले ॥ गोसंख्यः गांसंचष्टे चक्षिङ् व्यक्तायांवाचि केप्रत्ययेख्यादेशः ॥ गोधुक् सत्सूद्वितिक्विप् गोदुहइतिअकारांतः गांदोग्धि मूलवि
भुजादिः गोपगोदुहबल्लवाद्वितित्रिकांडशेषः ॥ आभीरः आसमंताद्भियंराति आअभिईरयतिवा ॥ बल्लवः बल्लनं बल्लसंवरणे बल्लंवाति वा याति वागत्यादौ आतइतिकः
५७ गोमहिष्यादिकं गोश्चमहिषीचगोमहिष्यौ आदीयस्यतत् आदिशब्देनखराजाविकादेर्ग्रहणं ॥ पादबंधनं पादेबंधनमस्य यादबंधनमितिपाठेतु गोमहिष्यादि
कधनं यदूनामिदं गवादियादवंवित्तमितिबोपालितः एकं ॥ गवीश्वरे गोमान् भूम्निमतुप् ॥ गोमी ज्योत्स्नेतिमिनिश्च गवामीश्वरः गवीश्वरः तत्रगोमान् गावः

गोपेगोपालगोसंख्यगोधुगाभीरबल्लवाः ५७ गोमहिष्यादिकंपादबंधनंद्वौगवीश्वरे ॥ गोमान्गोमीगोकुलंतुगोधनंस्याद्गवांव्रजे
५८ त्रिष्वाशितंगवीनंतद्गावोयत्राशिताःपुरा ॥ उक्षाभद्रोबलीवर्दऋषभोवृषभोवृषः ५९ विद्यंतेयस्य स गोमी बह्व्यः गावोयस्य त्रीणिनामा
नि ॥ गोकुलेतु गवांकुलंसमूहः गोकुलेधनेद्वितिव्याडिः त्रीणिगोसमूहनामानि ॥ गवांव्रजः गवांसमुदायः ५८ यत्र पुरागावःअशिताः भोजिताः तत् अशितंगवीनं
अषडेतिखः सुमन्निपातनात् त्रिषुलिंगेषु एकं पूर्वगवांचरणस्थानस्य ॥ उक्षा उक्षति उक्षसेचने श्वन्नितिनिपातनात्कनिः ॥ भद्रः भंदते भदिकल्याणे भद्रःशिवखंजरी
टेवृषभेतुनंदके करिजातिविशेषेनाक्लीबंमंगलमुस्तयोः कांचनेचस्त्रियांरास्नाकृष्णाव्योमनदीषुच तिथिभेदेप्रसारिण्यांकटूफलानंतयोरपि त्रिषुश्रेष्ठेचसाधौचनपुंसिकर-
णांतरइत्यकृत्वात् ॥ बलीवर्दः बरीवर्दइत्यपि ईश्वरश्चईवरो वीचनोईवरोचतोदद्यानिवरीवर्दः अतिशयितंबलमस्यास्तीतिबली बलीचासौईवर्दश्चबलीवर्दः ॥ ऋषभः

ऋषति ऋषीगतौ॥ वृषभः वर्षति वृषुसेचने उभायन्नअभच् सचकित् वृषभः श्रेष्ठवृषयोरितिविश्वः केवृषबड्‌ इति वृषोधर्मेबलीवर्देसंख्यापुंराशिभेदयोः श्रेष्ठेस्या दुत्तरस्यश्चवासमूषकेशुक्लेवृषामूषकपर्ण्यांचेस्त्र॰ ५९ अनड्वान् अनःशकटंवहति अनसिवहेः क्विबनसोडश्च॥ सौरभेयः सुरभ्याः अपत्यं ढक्॥ गौः गच्छति गौः स्वर्गेचबलीवर्देरश्मौचकुलिशेपुमान् स्त्रीसौरभेयीदृग्बाणादिग्वाग्भूष्वप्सुभूम्निचनिविश्वमेदिन्यौ नववृषभनामानि उक्षा उक्षाणौ एवं॥ अन्नड्वान् अनड्वा हौ॥ उक्ष्णां वृषाणां संहतिः समूहः औक्षकं गोत्रोक्षेतिवुञ्॥ गवांसंहतिः गव्या खलगोरथात्इतियनिसाधू॥ गोत्रा वत्सधेन्वोः वात्सकधैनुकं वत्सानांसंहतिः वात्स

अनड्वान्सौरभेयोगौरुक्ष्णांसंहतिरौक्षकम्॥ गव्यागोत्रागवांवत्सधेन्वोर्वात्सकधैनुके ६० वृषोमहान्महोक्षः स्याद्वृद्धोक्षस्तुजरद्गवः॥ उत्पन्नउक्षाजातोक्षःसद्योजातस्तुतर्णकः ६१ शकृत्करिस्तुवत्सःस्याद्दम्यवत्सतरौसमौ

कं गोत्रेतिवुञ् धेनूनांसंहतिःधैनुकं अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् एवैकं ६० महान्उक्षा महोक्षः महांश्चासौउक्षाच अचतुरेतिसाधुः एवं॥ वृद्धोक्षस्तु वृद्धश्चासावुक्षाच तु उक्तसूत्रेणसाधुः॥ जरद्गवः जरन्चासौगौश्च गोरतेतिटच् द्वेवृद्धवृषस्य महोक्षःस्यादुक्षतरःस्कंधिकःस्कंधवाहकः षोढन्षट्दशनोवत्सः कूटोभग्नविषाण कइति उत्पन्नउक्षाजातोक्षः अचतुरेतिसाधुः॥ सद्यःजातस्तु तर्णकः तृणोति तृणभक्षणे ण्वुल् शकृत्करिस्तु शकृत्करोति॥ वत्सः वदति वदव्यक्तायांवाचि सःप्रत्य यः वत्सः पुत्रादिवर्षयोः तर्णकेनोरसिक्लीबमितिविश्वः द्वे॥ दम्यः दमितुंयोग्यः दमनार्हः दमुउपशमने अर्हार्थेपोरदुपेतियत् द्वेवत्सभावमतीत्याद्वितीयंवयःस्पृष्टस्य स्तो ॥वत्सतरः अतिशयेनवत्सःइति

आर्षभ्यः ऋषभस्यप्रकृतिः ष्यः ॥षंढतायोग्यः षंढतायांयोग्यः एकं ॥ षंढः सनोति सन्यतेवा षणुदाने षंढंपद्मादिसंघातेनक्लीस्यात्क्लीपतौपुमान् इतिमेदिनी शंढइ
तिपाठे शर्मेटः बाहुलकात्‌एत्यादेशाभावः षंढःस्यात्पुंसिगोपतौ आकूष्मांडेवर्षपरेत्तृतीयाप्रकृतावपि ॥ गोपतिः गवांपतिः ॥ इट्चरः इषाचरति इषइच्छायां
क्विप् त्रीणिसांडइतिरव्यातस्य ६२ स्कंधप्रदेशस्तु वहः वहतियुगमनेन गोचरसंचरेतिसाधुः वहःस्याद्वृषभस्कंधेवाहेगंधवहोपिचेतिविश्वः एकं प्राकृतभाषया
खांदाइति ॥ सास्नातु सस्ति षसस्वप्ने सास्नारास्नावा रास्नासास्नेतिसाधुः ॥ गलकंबलः कंबलोनागराजेस्यात्सास्नाप्रावारयोः क्रमात् इतिविश्वः गोः कंठेलंबमा
नस्यचर्मणः द्वेनामनी ॥ नस्तितस्तु नस्तंकृतमस्य ॥ नस्योतः नस्तायांउतः नासिकायांप्रोतः द्वेप्रोतनासिकस्य नाकांतवेसनटोंचलेल्याबईल ॥ प्रष्टवाट् प्रष्टमग्र

आर्षभ्यः षंढतायोग्यः षंडोगोपतिरिट्चरः ६२ स्कंधदेशोत्वस्यवहः सास्नातु गलकंबलः ॥ स्यान्नस्तितस्तुनस्योतः प्रष्टवाड्युगपार्श्वगः
६३ युगादीनांतुवोढारोयुग्यप्रासंग्यशाकटाः ॥ खनतितेनतद्वोढास्येदंहालिकसैरिकौ ६४ धूर्वहेधुर्यधौरेयधुरीणाःसधुरंधराः ॥ उभा
वेकधुरीणैकधुरावेकधुरावहे ६५

गामितंवहति ॥ युगपार्श्वगः युगस्यस्कंधकाष्ठस्यपार्श्वंगच्छति अन्येष्वपीतिडः द्वेदमनकालेकंधारोपितकाष्ठवाहस्य
६३ युगादीनांतुवोढारः युगंप्रासंगंशाकटंवावहंति युग्यः प्रासंग्यः तद्वहतिरथयुगप्रासंगं इतिसाधू ॥ शाकटः शकटादण् युगस्यवोढायुग्यः ॥ प्रसंगस्यस्कंधेधृ
तकाष्ठस्यवोढाप्रासंग्यः ॥ शाकटः शकटस्यवोढाशाकटः ॥ तेनखनति हलेनखनति ॥ हालिकः सीरेणखनति ॥ सैरिकः तद्वोढा तस्यहलस्यवोढाहालिकः ॥ सी
रस्यवोढासैरिकः हलसीराट्ठक् इतिवा ६४ धूर्वहे वहतं ॥ निवहः धुरःवहः नस्मिन्नेतेशब्दाः धूर्यः धुरंवहति ॥ धौरेयः धुरोयड्ढकौ धुरंधारयति संज्ञायांइतिखचिमुम् ॥
धुरीणः धुरंवहति ॥ सधुरंधरः धुरंधरेणसहिताः एते नामपंचकंधुरंधरस्य ॥ एकधुरावहे एकाचासौधूश्चतांआवहतीति उभौ एकधुरीणः एकधुरः एवं ६५

यः वै सर्वधुरावहः सतुसर्वधुरीणः खः सर्वधुरात्इतिखः॥माहेयी मह्याः अपत्यंस्त्री स्त्रीभ्योढक् मह्यते महपूजायां॥सौरभेयी सुरभ्याः अपत्यं ढक्॥गौः गच्छति गमेर्डोः॥उस्रा वसनिस्रौरमस्यां वसनिवासे उस्रार्जुन्युपवित्रयोः उस्रस्तुवृषभेप्रोक्तः किरणेचतथापुमान्॥माता मान्यते मानपूजायां तृच् मातरौगोजनन्यौद्वे इतिरुद्रः मातागौर्यादिजननीगोब्राह्मण्यादिभूमिष्वितिविश्वः॥शृंगिणी शृंगेस्तोस्यामिति अतइनिः ६६ अर्जुनी अर्जुनवर्णयोगात् अर्जुनःककुभेपार्थेकार्तवीर्येभ- सूरयोः मातुरेकसुतेपिस्याद्धवलेपुनरन्यवत् नपुंसकंतृणेनेत्ररोगेस्यादर्जुनीगवी उषायांबाहुदानद्यां कुट्टन्यामपिचक्कचिदितिविश्वः॥अघ्न्या नहन्यते हंतिवाअ पात्रेदातारं अघ्न्यादयश्चेतिसाधुः॥रोहिणी रोहितवर्णयोगात् रोहिणीसोमवल्केभेकंथरोमामयोर्गवि इतिनवकंगवां॥याउत्तमागौः सा नैचिकी नीचैः चरति य

सतुसर्वधुरीणःस्याद्योवैसर्वधुरावहः॥माहेयीसौरभेयीगौरुस्रामाताचशृंगिणी ६६ अर्जुन्यघ्न्यारोहिणीस्यादुत्तमागोषुनैचिकी
॥वर्णादिभेदात्संज्ञाःस्युःशबलीधवलादयः ६७ द्विहायनीद्विवर्षागौरेकाब्दात्वेकहायनी॥चतुरब्दाचतुर्हायण्येवंत्र्यब्दात्रिहायणी ६८

द्वा निचिकर्णाशिरोदेशोइतिरभसः निचिशब्दात्स्वार्थेकन् प्रशस्तंनिचिकमस्याः ज्योत्स्नादित्वादण् नैचिकीगौरुत्तमातुनिचिकीसाप्रकीर्तिता इतिनाममाला नीचिकापि चिकाचेतिद्विरूपकोशः वर्णादिभेदात् शबली शबला धवली धवला आदिनावर्णभेदात् कृष्णा कपिला पाटलाइत्यादि प्रमाणादिभेदात् दीर्घा खर्वा वामनी अवयवभेदात् पिंगाक्षी लंबकर्णी वक्रशृंगी ६७ द्विहायनी द्वौहायनौयस्याः दामहायेतिङीप्॥द्विवर्षा द्वेवर्षेवयःप्रमाणंयस्याः द्वे॥एकाब्दातु एकःअब्दोयस्याः एकहायनी एकः हायनोयस्याः॥द्वे॥चतुरब्दा चत्वारः अब्दाः यस्याः॥चतुर्हायणी चत्वारोहायनाःयस्याः द्वे॥त्र्यब्दा त्रयोऽब्दायस्याः॥त्रिहायनी त्रयःहायनाःयस्याः त्रि
चतुर्भ्यांहायनेतिणत्वं द्वे ६८

वशा वष्टि वशकांतौ पचाद्यच् वशोजनस्पृहायत्तेष्वायनत्वप्रभुत्वयोः वशानार्यांवंध्यगव्यांहास्तिन्यांदुहितर्यपीतिविश्वः॥ वंध्या बध्नाति बधबंधने हेवांझइति॥ अ
वतोकातु अवगलितंतोकमपत्यंयस्याः॥ स्रवद्गर्भा स्रवद्गर्भोयस्याः द्वे सहसापतितगर्भायाः मृतवत्सास्रवद्गर्भाइत्यपि॥ अथसंधिनी संधाअस्त्यस्याः व्रीह्यादि
भ्यश्चेतिइनिः अवश्यंसंधनेवा॥ वृषभेणआक्रांता मैथुनेथसंगता संधिनीवृषभाक्रांताकालदुग्धोस्त्रयोः स्त्रियाम् एकं॥ अथ गर्भोपघातिनी वेहत्स्यात् गर्भं
उपहंति द्वेवषयोगेसतिगर्भपातंकरोतितस्याः ६९ प्रजनेगर्भग्रहणेकाल्याप्राप्तकालाउपसर्या उपस्त्रियतेवृषेण स्तृगतौ एकंगर्भग्रहणयोग्यायाः॥ याबालगर्भिणी बाल्ये

वशावंध्यावतोकातुस्रवद्गर्भाथसंधिनी॥ आक्रांतावृषभेणाथवेहद्गर्भोपघातिनी ६९ काल्योपसर्याप्रजनेप्रष्ठौहीबालगर्भिणी॥ स्यादचंडीतुसु
कराबहुसूतिःपरेष्टुका ७० चिरप्रसूताबष्कयणीधेनुःस्यान्नवसूतिका॥ सुव्रतासुखसंदोह्यापीनोध्नीपीवरस्तनी ७१ द्रोणक्षीराद्रोणदुग्धा
धेनुष्याबंधकेस्थिता॥ चासौगर्भिणीच साप्रष्ठौही प्रष्ठंवहति वहश्चेतिण्विः वाहइतिङीष् द्वेप्रथमगर्भधृतवत्याः॥ अचंडीतु नचंडी अचंडा॥ सुखकरा सुखं
करोति अच् द्वे अकोपनायाः गरीबगाय सुशीलेत्यर्थः॥ बहुसूतिः बह्वीसूतिर्यस्याः॥ परेष्टुका परंइच्छति परैरिष्यतेवा इषेस्तः द्वेबहुप्रसूतायाः ७० चिरप्रसूता चि
रंप्रसूता॥ बष्कयणी बष्कते बष्कगतौ बाहुल्यकादयन् बष्कयः तरुणवत्सः सोस्त्यस्याः बैष्कयिणी बष्कयःएकहायनोवत्सोयस्याइतिवा द्वेबहुकालेनजातप्रसवा-
याः॥ नवसूतिका नवंसूतंप्रसवोयस्याः साधेनुःस्यात् धीयते धेट्पाने धेनुर्गोमात्रकेदोग्ध्राइतिहैमः द्वेनूतनप्रसूतायाः॥ सुव्रता शोभनंव्रतमस्याः॥ सुखसंदोह्या द्वे
सुखेनदुग्धदात्री तस्याः॥ पीनोध्नी पीनंऊधोयस्याः॥ पीवरस्तनी पीवरौस्तनौयस्याः॥ द्रोणक्षीरा द्रोणपरिमितंक्षीरंयस्याः॥ द्रोणदुग्धा द्रोणंदोग्धि द्वेद्रोणपरिमितदु
ग्धदात्र्याः॥ याबंधकेस्थिता सा धेनुष्या संज्ञयांधेनुष्याइतिसाधुः॥

याप्रतिवर्षंप्रसूयते सा समांसमीना समायांसमायांविजायते समांसमांइतिरवः एकंप्रतिवर्षंप्रसूतायाः ७२ ऊधस्न बहतीतिऊधः वहेर्धोदीर्घश्च असुन् ॥आ
पीनं आप्यायतेस्म ओप्यायीवृद्धौ॥क्लीबं कासइति॥शिवककीलकौसमौ शिवकः श्यति गात्रकंडूंशोतेवात्र॥कीलकः किल्यते कीलबंधने हल्श्चेतिघञ् स्वार्थेकन्
द्वेबंधनकाष्ठस्य खुंटाइति॥दाम द्यति दोअवखंडने दीयतेवा देङ्रक्षणे मनिन् ॥संदानं संदीयते ल्युट् द्वेबंधनरज्ज्वोः॥गोदोहनकालेपादबंधनरज्ज्वोः पशुरज्जु
स्तु दामनी दामेव प्रज्ञाद्यण् ॥द्वे॥यस्यांईज्यांबहवः वृषाः बध्यंतेतस्यां दावणइति ७३ वैशारवः विशारवाप्रयोजनमस्य विशारवाषाढेत्यण् वैशारवोप्यासभेदेपिमंथ
नेचप्रकीर्तितः॥मंथः मथ्यतेनेन॥मंथानः मंथति बाहुलादानच् ताच्छील्येचानशवा मंथानः अकारांतः मंथति॥मंथाः मंथ्यतेनेन इनिः पंचमंथनदंडस्य रवीइति

समांसमीनासायैवप्रतिवर्षंप्रसूयते ७२ ऊधस्तु क्लीबमापीनंसमौशिवककीलकौ॥नपुंसिदामसंदानंपशुरज्जुस्तुदामनी ७३ वैशारवमं
थमंथानमंथानोमंथदंडके॥कुठरोदंडविष्कंभोमंथनीगर्गरीसमे ७४ उष्ट्रेक्रमेलकमयमहांगाः करभः शिशुः॥ मंथाः मंथानो मंथानः॥कुठरः

कठरइत्यपि कुठति कुठगतिप्रतिघाते॥कुटरइतिपाठे कुटकौटिल्ये॥दंडविष्कंभे दंडंविष्कभ्नाति स्कंभुरोधने सौत्रः द्वेमंथनदंडोयत्रस्थाप्यते तस्यस्तंभस्य प्राकृतभाष
याघुसळखांब॥मंथनी मथ्यतेऽस्यां॥गर्गरी गर्गइतिशब्दंराति गिरतिवा गृनिगरणे बाहुलकाद्गरः द्वेमंथनपात्रस्य डेरा चरवीइति सर्वे स्त्रीलिंगे ७४ उष्ट्रः ओषति उ
ष्यतेवा उषदाहे ष्ट्रन्॥क्रमेलकः क्रमति क्रमुपादविक्षेपे अच् एलति इलगतौ एलयतिवा इलक्षेपे क्रमश्चासौएलकश्च ण्वुल्॥मयः मीनाति मयतेवा मीञ् हिंसायां म
यगतौवा पचाद्यच्॥महांगः महांतिअंगानियस्य पश्चाद्वंद्वः नामचतुष्टयमुष्ट्रस्य॥उष्ट्रस्यशिशुः करभः किरति कीर्यतेवा कृविक्षेपे अभच् करभोमणिबंधादिकनिष्ठांतोष्ट्
तत्सुतइत्य० एकमुष्ट्रशिशोः॥

दारवैः काष्ठमयैः पादबंधनैरुपेताः युक्ताः शृंखलकाः स्युः शृंखलंबंधनं येषां एकं दारुविकारश्शृंखलाप्रायबंधनयुक्तस्य करभस्य ७५ अजा अजति अजगतौ पचाद्यच् अजश्छागेहरेविष्णावंबुजे वेधसिस्मरइतिहैमः॥ छागी छ्यति छायतेवा छोछेदने गन्जातेरितिङीष् दृशोल्डाइति॥ स्तभः स्तभ्नोति स्तंभुरोधने तुंभ इतिपाठे तोभते तुभहिंसायां शृभइतिपाठे शृभइतिहिंसायां॥ छागः छायते छोछेदने गन्प्रत्ययः॥ बस्तः बस्तअर्दने चुरादेरच्॥ छगलकः पंचनामानि अजस्य प्राकृतभाषयाबोकडइति॥ मेढ्रः मेहति मिहसेचने ष्ट्रन्॥ उरभ्रः उरुभ्रमति भ्रमुचलने डः पृषोदरादिः॥ उरणः॥ ऊर्णायुः ऊर्णाअस्यास्ति युस्॥ यद्वा ऋच्छति अर्यते ऋगतौ क्युन्॥ मेषः मिषति मिषस्पर्धायां अच्॥ वृष्णिः वर्षति वृषुसेचने॥ एडकः इडति एलयतिवा इलगतिक्षेपणयोः ण्वुल् इ

करभाः स्युः शृंखलकादारवैः पादबंधनैः ७५ अजाछागीस्तभच्छागबस्तछगलकाअजे॥ मेढ्रोरभ्रोरणोर्णायुमेषवृष्णायएडके ७६ उष्ट्रोरभ्राजवृंदस्यादौष्ट्रकौरभ्रकाजकम्॥ चक्रीवंतस्तुबालेयारासभागर्दभाःखराः ७७

दंनामसप्तकंप्राकृतभाषयामेढरूं अथवा एडका इतिख्यातं ७६ उष्ट्राणांचपशूनांउरभ्राणांचपशूनां अजानांवृंदेसमूहे औष्ट्रकं॥ औरभ्रकं॥ आजकं॥ समूहेवुञ् प्रत्येकं एकैकं॥ चक्रीवंतस्तु॥ चक्रीवान् चक्रवत् भ्रमणं चक्रं तदस्यास्ति आसंदीवदितिसाधुः॥ बालेयः बलयेउपहारायसंहितः छदिरुपधिबलेर्ढञ् बलेःअपत्यंवा इतरस्त्रानीतिढक् बालेयोगर्दभेपुंसिमृदोबलिहतेत्रिषु इतिविश्वः॥ रासभः रासते रासृशब्दे अभच्॥ गर्दभः गर्दति गर्दशब्दे अभच् गर्दभः श्वेतकुमुदे गर्दभोगंधभिद्यपि रासभोगर्दभोक्तौ द्रजंतुरोगप्रभेदयोरितिविश्वः॥ खरः खंमुखंबिलंअतिशायितंयस्य खमुखेतिरः खरोनरक्षोंतरेतीक्ष्णेदुःस्पर्शेरासभेपिचेतिहेमचंद्रः पंचगर्दभस्यनामानि गाढवइति ७७

वैदेहिकः विदेहेषु भवः धूमादित्वात् वुञ्। विदेग्धि वा दिह उपचये वैनिश्चिनः देहउपचयोयस्येतिवा वैदेहिकोवाणिजकेशूद्राद्वैश्यासुतेपिचेतिविश्वहेमचंद्रौ॥सार्थ
वाहः सार्थंवहतीति कर्मण्यण्॥नैगमः निगमेभवः तत्रभवइत्यण् नैगमःस्यादुपनिषद्वणिजोरितिविश्वः निगमोवणिजेपुर्यामितिविश्वः॥वाणिजः वणिक् वणिक्स्त्रियांवणि-
ज्यायांपुमान्वाणिजकेपिचेतिविश्वः॥पण्याजीवः पण्यते पणव्यवहारे अवद्यपण्येतिनिपातः पण्यमाजीवोयस्य॥आपणिकः आपणोव्यवहारोऽस्यास्ति मत्वर्थेठ
न्॥क्रयविक्रयिकः क्रयविक्रयाभ्यांजीवति अपन्नामानिक्रयविक्रयाभ्यांजीवमानस्य वाणीद्रति ७८ विक्रेता विक्रीणाति डुक्रीञ्द्रव्यविनिमये॥विक्रयिकः विक्रयेणजी
वति क्रयविक्रयगृहणं संघातविग्रहार्थं इतिकृत्वा उभयंराद्यु द्वे वस्त्रपात्रादिविक्रयकारिणः॥क्रायकः ण्वुलनागिदं क्रीणाति॥क्रयिकः क्रयेणजीवतिठन् द्वे मूल्येनवस्त्रा

**वैदेहकः सार्थवाहो नैगमो वाणिजो वणिक्॥पण्याजीवो ह्यापणिकः क्रयविक्रयिकश्च सः ७८ विक्रेता स्याद्विक्रयिकः क्रायिकक्रयिकौ समौ॥वा
णिज्यं तु वणिज्या स्यान्मूल्यं वस्नोऽप्यवक्रयः ७९ नीवी परिपणो मूलधनं लाभोऽधिकं फलम्॥**

दिग्राहकस्य॥वाणिज्यं वणिजांकर्म ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ्
॥वणिज्या दूतवणिग्भ्यांचेतियः स्वभावात्स्त्रीलिंगःस्यात्॥मूल्यं मूलेनआनाम्यं नौवयोधर्मेत्यादिनायत्॥वस्नः वसत्यत्र नप्रत्ययः वस्नंवस्त्रेधनेमूल्येभृतावितिहेमचंद्रः
॥अवक्रियः अवक्रियतेनेन घप्रत्ययः इतित्रीणि ७९ नीवी नितरांइन्वति इविप्रीणने आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम न् नीविरित्यपि नीवीस्याद्वसनग्रंथौनीवीमूलधनेपिचेतिहेमः
॥परिपणः परिपण्यते पणव्यवहारेकृतौच घप्रत्ययः तुभ्यर्थंप्रयुज्यते॥मूलधनं मूलंचतद्धनंच भयंक्रयविक्रयादिव्यवहारेयन्मूलधनंतस्य भांडवलइतिख्या० नीवीस्त्री
स्यात्॥मूलधनादधिकमुत्पन्नंफलंसलाभःस्यात् लभ्यते अकर्तरिइतिघञ् फलति फलनिष्पत्तौ फलंजातीफलेसस्येहेतूत्थेव्युष्टिलाभयोरितिविश्वः फलंहेतुकृतेजाती
फलेफलकसस्ययोः त्रिफलायांचकंकोलेशस्त्राग्रेव्युष्टिलाभयोरित्युक्तत्वात्॥लभ्यते डुलभष्प्राप्तौ एकंनपाइतिख्या०॥

परिदानं परिवृत्त्यदानं क्वचित्प्रतिदानमितिपाठः॥ परीवर्तः परिवर्तनं भावेघञ्॥ नैमेयः स्वार्थेण्॥ नियमः नि°मानं विघमः वैमेयोपि मङ्गाद्यण् विमयइत्यपि चत्वा
रिपरिवर्तनस्य अदलाबदलइतिख्यातस्य ८० उपनिधिः उपनिधीयते डुधाञ् उपसर्गेघोःकिः॥ न्यासः न्यस्यते असुक्षेपणे कर्मणिघञ् द्वेनिक्षेपस्य ठेव पुरलेलें
द्रव्यइतिप्रसिद्धस्य स्मृतौतेषांभेदोनास्ति तस्यनिक्षेपस्यनिक्षेप्त्रेअर्पणं प्रतिदानं प्रतीपदानं प्रतिदानं एकं॥ क्रये क्रयविषये यदापणेप्रसारितंवस्तु तत्क्रय्यं क्री
यते ग्राहकागृण्हीयुरितिमत्या आपणेप्रसारितस्य एकं॥ यत्क्रेतव्यमात्रं क्रेतुंयोग्यं तन्मात्रकंयत् तत्क्रेयंस्यात् अचोयत् एकंहट्टेप्रसारणयोग्यस्य ८१ एवं विक्रेयं विक्री
यते॥ पणितव्यं पण्यते पणव्यवहारे॥ पण्यं पणेभवं त्रीणि विक्रेयक्रियाकर्मणः क्रय्यादयोवाच्यलिंगाः॥ सत्यापनं सत्यस्यकरणं॥ सत्यंकारः सत्यंकरोति कारे सत्या

परिदानंपरीवर्तोनैमेयनियमावपि ८० पुमानुपनिधिर्न्यासः प्रतिदानंतदर्पणं॥ क्रयेप्रसारितंक्रय्यंक्रेयंक्रेतव्यमात्रके ८१ विक्रे-
यंपणितव्यंचपण्यंक्रय्यादयस्त्रिषु॥ क्लीबेसत्यापनंसत्यंकारः सत्याकृतिः स्त्रियां ८२ विपणोविक्रयः संख्याः संख्येयेह्यादशत्रिषु

गदस्येतिमुम्॥ सत्याकृतिः सत्यापनासत्यकृतिरितिस्त्री कांडेबोपालितः भयंअवश्यं मयैवनक्रेतव्यमित्यादिरूपस्य सत्यस्यकरणे सईकरणें इतिख्याते॥ सत्यंकारस्तु
लोकेसत्याकृतिः सत्यादशपथइतिडाच् ८२ विपणः विपणनं॥ विक्रयः विक्रयणं द्वेविक्रयक्रियायाः॥ आदशा दशाशब्दमभिव्याप्य एकाद्याअष्टादशांताः संख्या
शब्दाः संख्येये त्रिलिंगाः नेच यथा एकोविप्रः एकंपात्रं एकागौः दशब्राह्मणाः दशस्त्रियः दशापत्यानि नतुविप्रस्यैकइत्यादि एवं अष्टादशापर्यंताः उदाहरणे
ऊह्याः तेषुचतुष्पर्यंता वाच्यलिंगाः शेषंत्रिषुसमं हिशब्दादेतेषांसंख्येयेएवइतिर्नतुसंख्यायामितिसूचितम्॥ ॥श्रीमज्जानकीनाथायनमः॥ ॥

विंशत्याद्याः विंशतिराद्यायासांताःसर्वाःसंख्याः सदैकत्वेसदैवएकवचनांताः संख्येयसंख्ययोर्वर्तंते यथा एकोनविंशतिर्गावः विंशत्याकुलालैःकृताः शतंघटाः संतीत्यादि संख्यायांयथा पटानांविंशतिः गवांशतं ८३ संख्यार्थे विंशत्यादीनांयदासंख्यार्थस्तदा द्विवचनबहुवचनेस्तः संख्यांतरार्थेवर्तमानायाविंशत्यादि संख्यायाः द्विवचनेबहुवचनेऽपिस्यातामित्यर्थः यथाद्वेविंशती तिस्रोविंशतयइति तासुविंशत्यादिनवतिमाभिव्याप्यस्त्रीलिंगाः यथा विंशत्यापुरुषैःकृतं विंशतिःफलानीति॥ पंक्तेरिति पंक्तिर्दशाक्षरच्छंदोदशसंख्यावलीष्वपीतिविश्वः पंक्तेर्दशगुणोत्तरंक्रमाच्छतसहस्रादिज्ञेयं यथादशगुणापंक्तिः शतं एवमेवं दशगुणितानिशतानि सहस्रं दशगुणितानिसहस्राण्ययुतमित्याद्यूह्यं यत्राह एकदशशतसहस्रायुतलक्षप्रयुतकोटयःक्रमशः अर्बुदमब्जंखर्वनिखर्वमहापद्मशंकवस्त

विंशत्याद्याःसदैकत्वेसर्वाःसंख्येयसंख्ययोः ८३ संख्यार्थेद्विबहुत्वेस्तस्तासुचानवतेःस्त्रियः॥ पंक्तेःशतसहस्रादिक्रमाद्दशगुणोत्तरम् ८४ यौतवंद्रुवयंपाय्यमितिमानार्थकंत्रयम् ॥मानंतुलांगुलिप्रस्थैर्गुंजाःपंचाद्यमाषकः ८५

स्मात् जलधिश्चांत्यंमध्यंपरार्धमितिदशगुणोत्तराःसंज्ञाः संख्यायाःस्थानानांव्यवहारार्थंकृताः पूर्वैरिति ८४ यौतवं यौतुःशोधनं शोधकोवा यौतेर्बाहुलकात्तुन् तस्येदं॥ द्रुवयं मानेवयः॥ पाय्यं इतित्रयंमानार्थकं मीयतेऽनेन मानंसमानंअर्थोयस्य माङ्माने परिमाणवाचकमित्यर्थः॥तत्मानंतुलांगुलिप्रस्थैर्भिनत्ति तुलामानंअंगुलिमानंप्रस्थमानंचेतित्रिविधमित्यर्थः एतदेवोन्मान प्रमाणपरिमाणशब्दैःक्रमेणव्यवह्रियते तदुक्तं ऊर्ध्वमानंकिलोन्मानंपरिमाणंतुसर्वतः अयामस्तुप्रमाणंस्यात्संख्याभिन्नातुसर्वतइति॥ पंचगुंजाः आद्यमाषःमष्यतेऽनेन मषहिंसायां आद्यश्चासौमाषकश्च शास्त्रीयमाषकत्वात् तदेवाह पंचकृष्णलोमाषइति एकं आद्येतिविशेषणंद्विकृष्णलस्यगजनमाषस्य व्यावृत्त्यर्थं तस्यशास्त्रेप्रायशोव्यवहाराभावात् ८५

तेषोडशमाषाअक्षः कर्षश्चस्यात् अक्षति अक्ष्रूव्याप्तौ पचाद्यच् अक्षोरयस्यावयवंव्यवहारेबीभीतके सायकेशकटेकर्षेज्ञानेचात्मनिरावणाविति हेमचंद्रः कर्षति कृषवि-
लेखने कर्षेनाकर्षणेमानप्रभेदेपुंनपुंसकं अस्त्रीक्लीबपुंसोःस्यात् द्वेतोळाइतिख्यातस्य॥ कर्षचतुष्टयं पलंस्यात् एकं कर्षाणांचतुष्टयं पलति पलगतौ अच् पलमुन्मान
मांसयोरितिहेमः॥ सुवर्णः शोभनोवर्णोयस्य सुवर्णोनास्वर्णकर्षसुवर्णाचमरवांतरे स्त्रीकृष्णागुरुणिक्लीबेकांचनेहरिचंदनइतिविश्वः रुद्रस्तु सुवर्णस्वर्णबिस्तयोरिति
क्लीबमाह॥ बिस्तः बिस्यतेस्म बिसउत्सर्गे क्तः द्वेहेम्नः सुवर्णस्याक्षे अशीतिगुंजाभिस्तुलितेसुवर्णएवेत्यर्थः॥ तस्यहेम्नः पले कुरुबिस्तइत्येकंनाम कुरुषुबिस्तः ८५
पलानांशतंतुलास्यात् तोलयति तुलउन्माने अतुलोपेतिनिपातनात्गुणाभावः तुलासादृश्यमानयोः गृहाणांदारुबंधायपीटिकायामपीष्यते राशौपलशतेभांडे इति

तेषोडशाक्षः कर्षोस्त्रीपलंकर्षचतुष्टयम्॥ सुवर्णबिस्तोहेम्नोक्षे कुरुबिस्तस्तुतत्पले ८६ तुलास्त्रियांपलशतंभारःस्याद्विंशतिस्तु
लाः॥ आचितोदशभाराःस्युः शाकटोभारआचितः ८७ कार्षापणः कार्षिकःस्यात् विश्वहेमचंद्रौ तुलास्त्रियां एकं॥ विंशतिस्तुलाएकोभारः

स्यात् एकं भ्रियतइति भृञ्भरणे भारःस्याद्दीवधेविष्णौपलानांद्विसहस्रकइति कोशांतरेउक्तत्वात् भारः सहस्रद्वितयेपलानामपिवीवधइत्यजयश्च पुरुषेणवै
द्वेपलसहस्रेवोढुंशक्यतइत्यर्थः॥ दशभाराः आचितइतिस्युः आचीयतेस्म चिञ्चयने भारैर्दशभिराचितइति रत्नकोशः॥ यः शाकटः शकटेनऊह्यते भारः सो
पिआचितइत्येकं आचितःशाकटोन्मेषे पलानामयुतद्वयइतिविश्वः ८७ कार्षापणः कर्षस्यायंकार्षः कार्षस्यकार्षेणवाआपणः आपणनं पणव्यवहारादौ नित्यंपणः
परिमाणेइत्यप् कार्षापणोस्त्री कार्षिकेपणषोडशिकेपिच॥ कार्षिकः कर्षस्यायं अध्यात्मादित्वाठ्ठञ् द्वेराजतकर्षपरिमितरूपकस्य रुपयाइतिख्यातस्य॥

ताम्रिके ताम्रस्यायं तस्मिन्कार्षिके पणइति कर्षस्यायं पण्यतेनेन पणव्यवहारादौ अपधञिसंज्ञापूर्वकत्वात्वृद्ध्यभावः पणोवराटमानेस्यान्मूल्येकार्षापणेगृहे क्र
य्यशाकादिकेद्यूतव्यवहारेभृतौधने एकंताम्रकृतकार्षापणस्यपैसाइतिख्यातस्य इतितुलामानमुक्तं अंगुलिमानंचहस्तादिनृवर्गेउक्तं प्रस्थमानंत्वाह आ
ढकादयःशब्दाःपरिमाणविशेषवाचकाःप्रत्येकंभिन्नाःस्युः तेचयथा आढकः आढौकते ढौकृगतौ अच् पृषोदरादिः आढकीचतुर्वयांस्त्रीपरिमाणांतरेत्रिषु ए
कंपायलीइतिख्या॰॥ द्रोणः द्रवति द्रुगतौ नप्रत्ययः द्रोणोस्त्रियामाढकेस्यादाढकादिचतुष्टये पुमान्कूपीपतौकृष्णकाकेस्त्रीनीरदंतरे स्त्रियांकाष्ठांबुवाहिन्यां
गवादीनामपीष्यतइतिविश्वः इत्येकंअदमणीइतिख्या॰॥ द्वे अप्यस्त्रियां॥खारी खंआराति इत्येकंदीडमणीइतिख्यातस्य॥वाहः ऊह्यतेनेन वहप्रापणे ह

कार्षिकेताम्रिकेपणः॥अस्त्रियामाढकद्रोणौखारीवाहोनिकुंचकः ८८ कुडवःप्रस्थइत्याद्याःपरिमाणार्थकाःपृथक्॥

लश्चेतिघञ् वाहोःश्वमानयोः वाहइत्येकंबारामणीइति॰ खारइतिपुंसिवा खारीरिनिन्हस्वांतोपिस्त्रियां॥निकुंचकःनिकुंचति कुचकौटिल्ये ण्वुलंतं ८८ कुडवः कुंड्यते कुंड
नेवा कुडिदाहे बाहुलकात्कवः कुटपइत्यपिपाठइतिमुकुटः पावशेरइत्येकम्॥ प्रस्थः प्रस्थोस्त्रियांमानभेदेसानावत्युच्चवस्तुनि आद्यशब्दाच्छूर्पभारादिनां
ग्रहणं पलंप्रकुंचकंमुष्टिःकुडवस्तच्चतुष्टयं चत्वारःकुडवाःप्रस्थश्चतुष्प्रस्थंतथाढकं अष्टाढकोभवेद्द्रोणोद्विद्रोणःशूर्पउच्यते सार्धशूर्पोभवेत्खारीद्विशूर्पोद्रोण्युदाहृ
ता तमेवभारंजानीयाद्वाहोभारचतुष्टयमिति अन्यच्च अष्टमुष्टिर्भवेत्किंचित्किंचिदष्टौतुपुष्कलं पुष्कलानितुचत्वारिआढकःपरिकीर्तितः चतुराढकोभवेद्द्रोणइत्यत-

न्यानलक्षणमित्युक्तं अत्रपलादित्रयमभिन्नं तत्तद्देशभेदात्तस्थान्यथात्वंच यथामगधदेशे द्रोणस्तुखार्याः खलुषोडशांशः स्यादाढकोद्रोणचतुर्थभागइत्या
दि रूपकादेश्चतुरीयभागः पादइत्युच्यते एकं पद्यते पद्यतेऽनेनवा पादः पादोबुध्नेतुरीयांशे शैलप्रत्यंतपर्वते श्लोकपादेपिचक्ष्मां तुपुंल्लिंगः किरणेपुनरितिकोशांतरं अंशः
अंश्यते अंशविभाजने घञ् अंशोविभाजनेभोक्तृएकदेशेपिवसुलनइतिहेमचंद्रः॥ भागः भज्यते भजसेवायां कर्मणिघञ् भागोरूपार्धकेचांशेनस्थाभाग्यैकदेशयोरितिहे
मः॥ वंटकः वंट्यते वटिविभाजने कर्मणिघञ् स्वार्थेकः ॥ णिभावाभावःस्य वांटाइतिभाषितस्य ॥ द्रव्यं द्रुरिव द्रव्यं वाभव्ये द्रव्यंभव्येधनेस्यादौजतुद्रुमविकारयोः
विनयेभेषजेरीत्यामितिहेमः॥ वित्तं विद्यतेऽस्य विद्लृलाभे वित्तोभोगइतिसाधुः वित्तं क्लीबेधनेवाच्यलिंगंस्थ्यातेविचारिते॥ स्वापतेयं स्वपतौसाधु स्वपतेर्ढञ्॥ रिक्थं रिच्य
ते रिचिरविरेचने क्थन् ऋक्थं ऋच्यते ऋचशब्दे बाहुलकात्॥ धनं धनति धनधान्ये पचाद्यच् धनंतुगोधनेवित्तेइतिविश्वः॥ वसु वसति उष्यतेवाऽस्मिन्गुणैः वसनिवासे

पादस्तुरीयोभागःस्यादंशभागौतुवंटके ८९ द्रव्यंवित्तंस्वापतेयंरिक्थमृक्थंधनंवसु॥ हिरण्यंद्रविणंद्युम्नमर्थरैविभवाअपि ९०

उप्रत्ययः इत्यादिसूत्रे वसुर्मयूखाग्निधनाधिपेषुयोक्त्रसुमंस्त्याद्युसुन्दाखेकवचस्वेद्युसिंधनेपुरत्नेयवसु ॥ तत्स्थान्मधुरेन्यवत्स्वेतिविश्वप्रकाशः॥ हिरण्यं हर्यति हर्यगति
कांत्योः कन्यन्प्रत्ययः हिरादेशश्च इत्यादिसूत्रे हिरण्यंरेतसिद्रव्येशातकुंभवराटयोः अक्षयेमानभेदेस्यादकुप्येयेनपुंसकं द्रविणं द्रवति द्रूयतेवा द्रुगतौ द्रुदक्षिभ्या
मिनण् द्रविणंतद्वयोर्वित्तेकांचनेचपराक्रमइतिविश्वः॥ द्युम्नं दिवंमनति म्नाअभ्यासे आतोनुपसर्गेइतिकः द्युम्नंवित्तेबलेपिचेतिहेमचंद्रः॥ अर्थः अर्थ्यते अर्थउप
याच्ञायां अकर्तरिघञ् ऋच्छति अर्यतेवा ऋगतौ थन् अर्थोविषयार्थनयोर्धनकारणवस्तुषु अभिधेयेचशब्दानांनिवृत्तौचप्रयोजनइतिकोशांतरात्॥ राः राति सुखं राय
तेवा रादाने रातेर्डैः राद्वयोर्विभवेस्वर्णेइतिरुद्रः॥ विभवः विभवति पचाद्यच् विभवोधननिर्वृत्त्योरितिहेमः तत्र अर्थादित्रयंपुंसि राः रायौ रायः एवमूह्यं त्रयोदशध
नस्यना० १०

कोशः कुशयते कुशसंश्लेषणे कुष्यते कुषनिकर्षे उभाभ्यामपि घञ् कोशस्तालव्यान्तो मूर्धन्यान्तो वा द्वे अपि कृताकृतयोः घटिताघटितयोर्हेमरूप्ययोः ताभ्यां हेमरूप्याभ्यां यदन्यत्ताम्रादि तत्कुप्यं स्यात् गुप्यते गुपू रक्षणे राजसूयेति साधुः एकं कुप्यं ह्रस्वादि अर्थाद्धिरण्यमरूप्यं चाकुप्यं तद्द्वयं कुप्यं अकुप्यं च॥ आहतं रूपात् आहन्यते यत् मुद्रितं चेत् रूप्यं रूपमाहन्यतेऽस्य रूप्यं स्यादाहतस्वर्णरजतं रजतेपि चेति विश्वः ११ गारुत्मतं गरुत्मतः जातं मुच्यते स्म शक्तिभिः॥ मरकतं मरकं तरत्यनेन अन्येष्वपि डइति डः॥ अश्मगर्भः अश्मनो गर्भः॥ हरिन्मणिः हरिद्वर्णो मणिः शाकपार्थिवादिः चत्वारि पाच इति प्रसिद्धस्य मणेः॥ शोणरत्नं शोणं च तद्रत्नं च॥ लोहितकः लोहितमेव कन्॥ पद्मरागः पद्ममिव रागोऽस्य त्रीणि पद्मराग माणीक इति ख्यातस्य॥ मौक्तिकं मुक्तैव तस्येदमित्यण्॥ मुक्ता मौक्तिकशब्दो विनयादिः मुक्ता

स्यात्कोशश्च हिरण्यं च हेमरूप्ये कृताकृते॥ ताभ्यां यदन्यत्तत्कुप्यं रूप्यं तद्द्वयमाहतं ११ गारुत्मतं मरकतमश्मगर्भो हरिन्मणिः॥ शोण
रत्नं लोहितकः पद्मरागोथ मौक्तिकम् १२ मुक्ताथ विद्रुमः पुंसि प्रवालं पुंनपुंसकम्॥ रत्नं मणिर्द्वयोरश्मजातौ मुक्तादिकेपि च १३

मौक्तिके पुंस्त्र्योरिति हैमः द्वे मोती इति प्रसिद्धस्य॥ प्रवालः प्रवलति वल प्राणने ज्वलादित्वाण्णः प्रवालोऽस्त्री किसलये वीणादण्डे च विद्रुमे इति विश्वः द्वे पोंवळें इति ख्यातस्य॥ रत्नं रमतेऽस्मिन् रमु क्रीडायां रमेस्त च इति साधुः रत्नं स्वजातिश्रेष्ठे स्यान्मणावपीति हैमः॥ मणिः मण्यते मण शब्दे मणिः स्त्रीपुंसयोरश्मजातौ मुक्तादिकेपि चेति विश्वः तत्र मणिः स्त्रीपुंसयोः स्त्रियां ङीषं तोपि मणी द्वे अश्मजातौ मरकतादौ मुक्तादिकेपि वर्तते आदिग्रहणात् विद्रुमेपि कनकं कुलिशं नीलं पद्मरागं च मौक्तिकं एतानि पंच रत्नानि रत्नशास्त्रविदो विदुः सुवर्णं रजतं मुक्ता राजावर्तं प्रवालकं रत्नपंचकमाख्यातं शेषं वस्तु प्रचक्षत इति वा मुक्ताफलं हिरण्यं च वैडूर्यं पद्मरागकं पुष्पराग च गोमेदं नीलं गारुत्मतं तथा प्रवालयुक्तान्युक्तानि महारत्नानि वै नव इति प्रयोगदर्पणात् १३

स्वर्णं सुष्ठु ऋणोति ऋ गतौ पचाद्यच् यद्वा शोभनः अर्णो गतिरनेन॥ सुवर्णं शोभनः वर्णोऽस्य सुष्ठु वर्ण्यते वा वर्णवर्णने कर्मणि घञ्॥ कनकं कनति कनी दीप्तौ कृ आदि-
भ्यो वुन् कनकं हेम्नि पुंसि स्यात्किंशुके नागकेसरे धत्तूरे कांचनारे च कालीये चंपकेऽपि चेति कोशांतरम्॥ हिरण्यं प्राग्च्युत्पादितः हिनोति हीयते वा हिगत्यादौ इति हेमशब्दः सि
ध्यति॥ हेम॥ हाटकं हटति हट दीप्तौ हाटयति वा ण्वुल्॥ तपनीयं तप्यतेऽनेन तप संतापे करणे अनीयर्॥ शातकुंभं शातकुंभे पर्वते भवं तत्र इत्यण्॥ गांगेयं गंगाया अ
पत्यं यं गर्भं सुषुवे गंगा पावकाद्दीप्ततेजसं तदुल्बं पर्वते न्यस्तं हिरण्यं समपद्यत इति वायुपुराणे गांगेयः स्यात्पुमान्भीष्मे क्लीबं स्वर्णकसेरुणोरिति कोशांतरम्॥ भर्म बिभर्ति भर
ति वा मनिन्॥ कर्बुरं कर्बत्यनेन कर्ब दर्पे मद्गुरादयश्चेति साधुः कर्बुरं सलिले हेम्नि कर्बुरः पापरक्षसोः कर्बुरा कृष्णवृंतायां शबले पुनरन्यवदिति विश्वः कर्बूरमित्यपि दीर्घमध्यं शब्दर

स्वर्णंसुवर्णंकनकंहिरण्यंहेमहाटकम्॥तपनीयंशातकुंभंगांगेयंभर्मकर्बुरम् ९४ चामीकरंजातरूपंमहारजतकांचने॥रुक्मंकार्तस्वरं
जांबूनदमष्टापदोऽस्त्रियाम् ९५ अलंकारसुवर्णंयच्छृंगीकनकमित्यदः॥

त्नावल्यां कर्बूर इत्यप्यन्यत्र कर्बूरः स्यात्पुमान्रक्षस्यास्त्रं वर्णे पुनर्पुंसकमिति मे
दिनी भर्ममित्यदंतमपि द्विरूपकोशे ९४ चामीकरं चमीकरे आकरे भवं इत्याद्यूह्यं॥ जातरूपं जातं रूपं यस्य यद्वा प्रशस्तं जातं जातरूपं प्रशंसायां रूपम्॥ महारजतं मह
च्च तद्रजतं च॥ कांचनं कांचति कांचि दीप्तौ नंद्यादिः॥ रुक्मं रोचते रुच दीप्तौ औणादिकः रुक्मं लोहे सुवर्णे चेति हेमचंद्रः॥ कार्तस्वरं कृतस्वरे आकरविशेषे भवं अण्प्रत्ययः इत्या
द्यूह्यं॥ जांबूनदं जंबूरसस्य नद्यां भवं अण्प्रत्ययः॥ अष्टापदः अष्टौ धातवः पदानि स्थानान्यस्य यद्वा अष्टानां पदं अष्टनः संज्ञायां इति दीर्घः अष्टापदं पुंसि क्लीबे च इत्येकोनविंशतिः
सुवर्णस्य ९५ यदलंकाररूपं सुवर्णं तत् शृंगीकनकमुच्यते शृंगीति पृथक् तत्र शृंगं प्राधान्यं यस्याः गौरादिः इत्याद्यूह्यं भूषणं कनकं शृंगी इति नाममाला यन्माला भूषणं कनकं शृंगीति॥

दुर्वर्णं दुष्टोवर्णोस्यानेनवा दुर्वर्णं स्त्रियसदूर्णे क्लीबमेणेयरूप्ययोः॥रजतं रजति रज्यतेवा रंजरागे पृषिरंजिभ्यांकिदित्यतच् रजतंत्रिषुशुक्लेस्यात्क्लीबंहारेचेतिविश्वः॥रूप्यं रूपयति रूप्यतेवा रूपरूपक्रियायां अचोयत्॥खर्जूरं खर्जति खर्जव्यथने ऊरः प्रत्ययः खर्जूरंरूप्यफलयोः खर्जूरः कीटवृक्षयोः॥श्वेतं श्वेतते श्विताश्वर्णे अच् श्वेतो द्वीपाद्रिभेदयोः श्वेतावराटिकाकाष्ठपाटल्याशंखिनीषुच तत्रतु खर्जुरंह्रस्वोकारमितिरामनाथः अपिशब्दात् तारंकलधौतंकलधौतमित्यपि इतिपंचकंरजतस्य ९६ रीतिः रीयते रिणातिवा रीङ्क्षरणे रीगतिरेषणयोः उभाभ्यामपिक्तिन् रीतिः स्त्रियांस्यं दप्रचारयोः पित्तलेलोहकिट्टेच ऋगतौ॥आरकूटः आरंकूटयते कूटदाहे पचाद्यच्

दुर्वर्णंरजतंरूप्यंखर्जूरंश्वेतमित्यपि ९६ रीतिःस्त्रियामारकूटोनस्त्रियामथताम्रकम्॥शुल्बंम्लेच्छमुखंद्व्यष्टवरिष्ठोदुंबराणिच ९७

आरकूटोस्त्रियांद्रव्यंरीतोतुरीतिकोमलभिनिरभाराः रीतिः स्त्रियां रीतीत्यपि आरकूटः क्लीबपुंसोः इतिपित्तलस्य॥ताम्रं ताम्यति तम्यतेवा तमुकांक्षायां रक्प्रत्यये कः॥शुल्बं शलति शलगतौ उल्बादयश्चेतिसाधुः यद्वा शुल्बयति शुल्ब्यतेवा शुल्बमाने अच् घञ्वा शुल्बंताम्रेयज्ञकर्मण्याचारेजलसन्निधावितिहेमचंद्रः॥म्लेच्छमुखं म्लेच्छदेशोमुखमुत्पत्तिरस्य म्लेच्छस्यमुखमिवेतिवा॥ द्व्यष्टं द्वेहेमरूपेअष्टुतेस्य अशूव्याप्तौ क्तिश्चापि॥ वरिष्ठं अतिशयेनवरं ऊरुर्वा वरिष्ठंताम्रकेक्लीबमितिटवर्गद्वितीयांतेरुद्रः॥ उदुंबरं उंशंभंवृणोति वृञ्वरणे पचाद्यच् औदुंबरंभवंताम्रेफलादौयज्ञशाखिनइत्यजयः उदुंबरस्तुदेहल्यांवृक्षभेदेनपुंडिते तर्थेचकुष्टभेदेपिताम्रेपिस्यान्नपुंसकम् इतिषट्ताम्रस्य ९७

लोहः लोहति लुह्यतेवा लुहगार्ध्ये लूयतेनेनवा लूञ्छेदने रुह्यति रोहतिवा रुहप्रादुर्भावे कपिलकादित्वात्पृषोदरादर्वा लोहोस्त्रीशस्त्रकलहेजांगकेसर्वतेजसे॥ शस्त्रकं शस्यतेनेन शसुहिंसायाम् दाम्नीतिष्टुन्॥ तीक्ष्णं तेजयति तेज्यतेवा अनेनवा तिजनिशाने तिजेर्दीर्घश्चेतिसाधुः तीक्ष्णंसामुद्रलवणेविषलोहाजिमुष्कके क्लीबंयवाग्रकेपुंसितिग्मात्मत्यागिनोस्त्रिषु॥ पिंडं पिंडते पिड्यतेवा पिडिसंघाते पिंडोबालेबलेसांद्रेगेहागारैकदेशयोः देहमात्रेनिवापेचगोलसिल्हकयोरपि ओंड्रपुष्पेचपुंसिस्यात्क्लीबमाजीवनायसोः पिंडीतुपिंडतगरेऽलाबूखर्जूरभेदयोरित्युक्तत्वात्॥ कालायसं कालंचतदयश्च समासांतः टच् कृष्णायसेपिनिरुत्तमाला॥ अयः एति अयतेवा असुन्॥ अश्मसारः अश्मनःसारः अश्मसारंचशस्त्रकमित्यमरमाला समलोहस्य॥ मंडूरं मंडने मडिभूषायां मंडूरंटवर्गमध्यं॥ सिंहाणं शिङ्घ्यते

लोहोस्त्रीशस्त्रकंतीक्ष्णंपिंडंकालायसायसी॥ अश्मसारोऽथमंडूरंसिंहाणमपितन्मले ९८ सर्वंस्यात्तैजसंलोहंविकारस्त्वयसःकुशी॥

शिघिआघ्राणे सिंघाणयतिवा पृषोदरादिः सिंहानमितिपाठेतु सिंहवदनिति अनप्राणने सिंहमानयतिवा सिंघाणमित्यपि हेलोहमलस्यलोहकीटइतिख्यातस्य ९८ सर्वमपितैजसं सुवर्णरजतादिकं लोहमित्युच्यते मद्वाद्यणिलोहमित्यपि तेजसोविकारः यद्वा तेजोस्त्यस्य यद्वा सर्वं स्वर्णादितैजसंलोहंचस्यात् एकं तदेवाह सुवर्णरजतताम्ररीतिः कांस्यंतथात्रपु सीसंकालायसंचैवमष्टौलोहानिचक्षतइति॥ अयस्कविशेषाल्लोहसंज्ञंस्यात्॥ अयसःविकारः फालाख्यः कुशीस्यात् एकं कुंभ्रूमिंश्यति शोनसूकरणे कप्रत्ययः कुशीफाले पिवंदायामितिविश्वः कुशीफाले कुशोदर्भे कुशवल्यांकुशंजले कुशोरामसुतेद्वीपेपापिष्ठयोक्तमत्तयोरित्यु॰ कुशीस्त्रियां॥

क्षारः क्षरति क्षरसंचलने ज्वलदित्वाण्णः क्षारः काचेरसेगुडे भस्मनिधूर्तेलवणेइतिहेमचंद्रश्च ॥ काचः काचते कचबंधनेदीप्तौच काचः शिक्येमणौनेत्ररोगभेदेमृदंतरइति विश्वः द्वे काचस्य कांच बांगडखारइति ॥ चपलः चोपति चुपमंदायांगतौ औणादिः इत्याद्युह्यं ॥ रसः रस्यते रसआस्वादने घञ् रसयनिधातूनिति पर्यंनादच् रसः स्वादेजले वीर्येशृंगारादौविषेद्रवे बालेरागेगृहेधातौतिक्तादौपारदेपिच रसातुरसनापाठासल्लकीक्षितिकुंगुषु ॥ सूतः सूयतेस्म षूप्रसवेक्तः सूतस्तुसारथौतक्षिणसूत्रिया ब्राह्मणीसुते बंदिपाठकयोःपुंसिमस्तेमारितेत्रिष्वितिविश्वः ॥ पारदः पारंददाति डुदाञ्दाने कः अन्यत्वः पारतइतिपाठेतु पारंतनोति तनुविस्तारे डः रसेंद्रःपारदःप्रोक्तःपारतोपिनिगद्यतइतितारपालः पारतस्तुमनाक्पांडुः सूतस्तुरहितोमलात् पारदस्तुमनाकृशानः सर्वतुल्यगुणाःस्मृताइतिशब्दार्णवः चत्वारिपारदस्य पाराइति ९९ यन्माहिषंशृंगंतद्गव

क्षारः काचोऽथचपलोरसःसूतश्चपारदे ९९ गवलंमाहिषंशृंगमभ्रकंगिरिजामले ॥ स्रोतोंजनंतुसौवीरंकापोतांजनयामुने १००

लमित्येकं गवलं गवः गुङ्शब्दे तंलाति पारदोहिप्रायेणगवलेनिधाप्यतेनतन्नदभिधानं अभ्रकं अभ्राति पचाद्यच् अभ्र्यतेवा घञ् अभ्रगतौ अभ्रस्यप्रतिकृतिर्वा अत्रपक्षेकन् ॥ गिरिजामलं गिरौजातं जनीप्रादुर्भावे अमति अमगतौ कलच् तच्चतत् द्वेअभ्रकइतिख्यातस्य गिरिजंअमलंइतिकश्चित् तन्मतेत्रीणि गिरिजंगिरिजाबीजममलंगबलध्वजमितिवाचस्पतिः ॥ स्रोतोंजनं अंज्यतेनयनमनेन अंजूव्यक्त्यादौ ल्युट् अंजनंस्रोतोजमंजनं यमुनास्रोतसोजातत्वात् शाकपार्थिवादिः ॥ सौवीरं सुवीरदेशेभवं सौवीरंकोलिकेस्रोतोंजनेचबदरीफले नातुनीवृतीतिविश्वः ॥ कपोतांजनं कपोतस्येदं कपोतवर्णत्वात् कपोतंचतदंजनंच ॥ यामुनं यमुनायांभवं यद्वा यमुनायाइदं तद्दूष्यमलत्वात् यमुनास्रोतसोजातमंजनंस्रोतोंजनं धन्वंतरिस्तु अंजनंमेचकंकृष्णसौवीरंस्यात्सुवीरजं कपोतकंयामुनंचस्रोतोंजनमुदाहृतमिति चत्वारिसौवीरांजनस्य सुरमाइतिख्यातस्य १००

तुत्थांजनं तुत्थयति तुथ्यतेवा तुत्थआवरणे अचूथन्वा तुत्थंचतदंजनंच ॥ शिखिग्रीवं शिखिनोग्रीवा शिखिग्रीवाअस्यास्ति तद्वर्णत्वात् ॥ वितुन्नकं वितुद्यतेऽस्मा तुदव्यथने भूतेक्तः ॥ मयूरकं मयूरस्यप्रतिकृतिः इवार्थेकन् मयूरंकायतिवा साहृश्यात् कैशब्दे ॥ कर्परी कल्पते कृपूसामर्थ्ये बाहुलकात्साधुः पंचमीरखूतइतिख्यातस्य ॥ दार्विका दारुहरिद्रा तस्याः विकारः दार्वी ततः कन् ॥ क्वाथोद्भवं अजापयसिआवर्तितं तुत्थंरसांजनादिसंज्ञंस्यात् दार्विकेत्यपि तुत्थंस्यादमृतासंगंकर्परीतुन्नमित्यपीतिरभसः ॥ रसांजनं रसजंअंजनं शाकपार्थिवादिवत् १०१ रसगर्भं रसोगर्भोऽस्य ॥ तार्क्ष्यशैलं तार्क्ष्यशैलेभवमभेदोपचारादितिमुकुटः ॥ गंधाश्मा गंधयुक्तोऽश्मा ॥ गंधकः गंधोस्यास्ति गंधिकइतिपाठेतु शोभनोगंधोऽस्य मत्वर्थेठन् आमोदलेशयोर्गंधः सस्कगंधिकइतिरभसः सौगंधिकइत्यपि त्रीणिगंधस्य ॥ चक्षुष्या चक्षुषेहिता शरीराव

तुत्थांजनंशिखिग्रीवंवितुन्नकमयूरके ॥ कर्परीदार्विकाक्वाथोद्भवंतुत्थंरसांजनं १०१ रसगर्भंतार्क्ष्यशैलंगंधाश्मनितुगंधकः ॥ सौगंधिकश्चचक्षुष्याकुलाल्यौतुकुलत्थिका १०२ रीतिपुष्पंपुष्पकेतुपुष्पकंकुसुमांजनं ॥ यवाद्यत्वात् चक्षुष्याकुंभकारीचकुलत्थिकेतिरत्नकोशः

चक्षुष्यः केतकेपुंडरीकसंज्ञकपादयोः कुलत्थिकासुभगयोःस्त्रियामाक्षिहितेन्यवदितिकोशांतराच्च ॥ कुलाली कुलमलति अलभूषणादौ कर्मण्यण् ॥ कुलत्थिका कुलेतिष्ठति कुलत्थप्रतिकृतिरितिवा त्रयंतुत्थविशेषस्यनिळासुरमाइतिख्यातस्य १०२ रीतिपुष्पं रीतेःपित्तलस्यपुष्पमिव ॥ पुष्पकेतु पुष्पस्यकेतुरिव नाशकत्वात् उदंतंनपुंसके पुष्पकेतुकुसुमांजनमितिरुद्रः ॥ पुष्पकं पुष्पस्यप्रतिकृतिः इवेतिकन् पौष्पकमित्यपि ॥ कुसुमांजनं कुसुममिवकुसुमनाशकंवाअंजनं चत्वारिध्मायमानपित्तलादुत्पन्नस्य जस्ताचेंफूलइतिख्यातस्य ॥

मेषकंबलः मेषलोमकृतःकंबलः शाकपार्थिवादिः॥ऊर्णायुः ऊर्णास्यास्ति ऊर्णायायुस् ऊर्णायुर्नाक्षणेभंगेमेषकंबलमेषयोरितिविश्वः ऊर्णायुरुद्दंतः पुंसि द्वे मेषकंबलस्य॥शशोर्णं शशस्योर्णा शशोर्णंकारणंकारमितिचंद्रगोमिलिंगानुशासनात्क्लीबत्वं॥शशलोम शशस्यलोम द्वे शशलोम्नः॥मधु मन्यते मनज्ञाने फलिपाटीतिउणादिसूत्रेणसाधुः मधुपुष्परसेक्षौद्रेमद्येनातुमधुद्रुमे वसंतेदैत्यभिद्भेदेमस्याज्जीवंत्यांतुयोषितीतिविश्वमेदिन्यौ॥क्षौद्रं क्षुद्राभिर्मक्षिकाभिः कृतं अण्प्रत्ययः॥माक्षिकं मक्षिकाभिः कृतं क्षौद्रंतुमधुनीरयोरितिहेमचंद्रः आदिनाभ्रामरपौत्तिकादिग्रहणं॥मधूच्छिष्टं मधुनाउच्छिष्यते॥सिक्थकं सिंचति सिं-च्यतेवा सिच्क्षरणे थक्स्वार्थेकः द्वे मैणइतिख्या॰ १०७ मनःशिला मनःशब्दवाच्याशिला मनःशिलइतिद्विरूपकोशः॥मनोगुप्ता मनसागुप्ता॥मनोह्वा मनशब्दे

मेषकंबलऊर्णायुःशशोर्णंशशलोमनि॥मधुक्षौद्रंमाक्षिकादिमधूच्छिष्टंतुसिक्थकम् १०७ मनःशिलामनोगुप्तामनोह्वानागजिह्विका॥नैपाली कुनटीगोलायवक्षारोयवाग्रजः १०८ पाक्योऽथसर्जिकाक्षारः कापोतःसुखवर्चकः॥

ह्वयते कथ्यते ह्वेञ्शब्दे आतइतिअङ्॥नागजिह्विका नागानांजिह्वेव चत्वारिमनःशिलायाः॥नैपाली नेपालेभवा भवार्थेण् नैपालीमनःशिलास्यात्सवहानवमाल्यपीतिविश्वः॥कुनटी कौनटति नटअवस्यंदने इत्यगौरादिः यद्वा कुत्सितानटीव॥गोला गांदीप्तिंलाति कप्रत्ययः गुडयतेवा गुडवेष्टने डलयोरैक्यं गोलागोदावरीसख्योःकुनटीदुर्गयोःस्त्रियां पात्रांजनेमंडलेवालिंजरेबालकेल्लने द्वयोर्लक्ष्यांपुमान्कंपेकंपयुक्तेभिधेयवत् श्रीणिनैपालदेशोद्भवायांमनःशिलायां संकेतार्थाइत्येके॥यवक्षारः यवानांक्षारः॥यवाग्रजः यवाग्राज्जायतेस्म १०८ पाक्यः पाके साधुः श्रीणिजवखारइतिख्या॰॥सर्जिकाक्षारः सर्जिकारसजःक्षारः शाकपार्थिवादिः सर्जिकादग्ध्वाक्षार्यतइतिसर्जिकाक्षारः सृजिकाक्षारइतिरामनाथः॥कापोतः कपोतवर्णोस्यास्ति॥सुखवर्चकः सुखंवर्चयति वर्चदीप्तौ कुन्॥

सौवर्च्चलं सुवर्चलायाइदं तस्येदमित्यण् अथसौवर्च्चलंसर्जक्षारेचलवणांतरइत्य० ॥ रुचकं रोचतेऽनेन रुचदीप्तावभिप्रीतौच रुचकोबीजपूरेस्त्रनिष्केदंतक पोतयोः नद्वयोःस्वर्जिकाक्षारेप्यश्वाभरणमाल्ययोः सौवर्च्चलेपिमंगल्यद्रव्येपिकटकेपिचेतिकोशांतरं द्वेक्षारभेदस्य संचलरवारइतिरव्या० आगुक्तमपिक्षार प्रसंगात्पुनरुक्तं पंचापिसर्जिकाक्षारस्येतिस्कभूत्यादयः॥ त्वक्क्षीरी त्वचोवंशात्क्षीरमस्याः॥वंशरोचना रोचने नंद्यादिः वंशस्यरोचना वंशलोचनेतिहेमचं द्रः त्वक्क्षीरीवंशजाशुभ्रावंशक्षीरीतुवैष्णवीतिशाश्वतः द्वेवेणुजन्योषधिविशेषस्यवंशलोचनइतिरव्या० १०९ शिग्रुजं शिग्रोर्जायतेस्म डप्रत्ययः॥श्वेत मरिचं श्वेतंमरीचमिव द्वेसौभांजनबीजस्य शेवग्याचेंबीजइति॥ऐक्षवंमूलंमोरटंस्यात् मुरसंवेष्टने शाकादिभ्योटन् इक्षोरिदं एकं॥ग्रंथिकं ग्रंथिरेव स्वार्थेकः

सौवर्च्चलंस्याद्रुचकंत्वक्क्षीरीवंशरोचना १०९ शिग्रुजंश्वेतमरिचंमोरटंमूलमैक्षवम्॥ग्रंथि
कंपिप्पलीमूलंचटिकाशिरइत्यपि ११० गोलोमीभूतकेशोनापत्रांगंरक्तचंदनम्॥

ग्रंथिकंपिप्पलीमूलेगुग्गुलुग्रंथिपर्णयोः करीरेपुंसिदेवज्ञेसहदेवाख्यपाण्डवइतिविश्वः॥पिप्पलीमूलं पिप्पल्याःमूलं॥चटिकाशिरः चटिकायाः शिरइव चटकाशिरइतिहेमचंद्रः व्यस्तमपि शिरोनापिप्पलीमूलइतिमेदिनी त्रयंपिप्पलीमूलस्य पिंपळीमूळइतिरव्या० ११० गोलोमी गोरिवलोमान्यस्याः गोलो मीश्वेतदूर्वायांस्याद्वचाभूतकेशयोरितिविश्वः॥ भूतकेशः भूतानांकेशइव द्वेजटामांसीइतिप्रसिद्धायाः॥पत्रांगं पत्राण्यंगेऽस्य पत्रांगंनद्वयोर्भूर्जेपद्मकेरक्त चंदनइतिविश्वः॥रक्तचंदनं रक्तंचंदनमिव रक्तसारत्वात् द्वेरक्तचंदनतुल्यस्य रक्त सारद्रव्यस्य रुष्णाशिंसवपतंगइतिचरव्यानस्य॥

त्रिकटु त्रयाणांकटूनांसमाहारः सनपुंसकं॥ त्र्यूषणं ऊषति ऊषदाहे इगुपधेतिकेप्रामेकृत्यल्युटइतिल्युट् पात्राद्यंतत्वान्नस्त्री॥त्राभावस्तनपुंसकमितिसाधुः त्रया णांऊषणानांसमाहारस्त्र्यूषणमितिद्विरूपकोशः॥ व्योषं विशेषेणओषति उषदाहे पचाद्यच् त्रीणिशुंठीपिप्पलीमरीचानांसमाहारस्य॥ त्रिफला त्रयाणांफलानां समाहारः अजादित्वाट्टाप् तृफलाइत्यपि नत्र तृफलति तृफत्तृमौ त्रिफलात्तृफलाचेतित्रिकांडशेषः॥ फलत्रिकं फलानांत्रिकं हरीतक्यामलकबिभीतकफलानांस माहारस्य ॥१ इतिवैश्यवर्गः शूद्रः शोचति शुचशोके शुचेर्दश्चेतिरक् दीर्घश्चेतिसाधुः॥ अवरवर्णः अवरोऽधमोवर्णोऽस्य अवरश्चासौवर्णश्चेति वा॥ वृषलः वृष्यते वर्षतिवा वृषुसेचने वृषंधर्मंलुनातिवा लूञ्छेदने अन्येभ्योपीतिडः वृषंलातिवा॥ जघन्यजः जघन्यात्पादाज्जातः जनीप्रादुर्भावे चत्वारिशूद्र

त्रिकटुत्र्यूषणंव्योषंत्रिफलातुफलत्रिकम् ॥१११ इतिवैश्यवर्गः शूद्राश्चावरवर्णाश्चवृषलाश्चजघन्यजाः॥ आचांडालात्तुसंकीर्णा अंबष्टकरणादयः १ शूद्राविशोस्तुकरणोऽंबष्टोवैश्याद्विजन्मनोः॥

स्य॥ चं डालोब्राह्मण्यांशूद्राज्जातः तमभिव्याप्य वक्ष्यमाणा अंबष्टकरणादयः अं बष्टश्चकरणश्चांबष्टकरणौ आदीयेषांते आदिशब्दात् उग्रादयः संकीर्णाः प्रतिलोमानुलोमजत्वान्मिश्राः संकीर्यंतेस्म कॄविक्षेपे एकं १ शूद्राविशोः शूद्रायांचविट्छन योः सुतइतिवक्ष्यमाणेनान्वयः करणइत्येकं नत्रेत्थं किरति कीर्यतेवा कृबहुलमन्यत्रापीतियुच् सतुलेखनवृत्तिः स्यात् करणंहेतुकर्मणोः बाल्यवाद्यहंसलेपेनृत्यगीत प्रभेदयोः क्रियाभेदेंद्रियक्षेत्रकारसंवेशनेषुच कायस्थेसाधनेक्लीबंपुंसिशूद्राविशोःसुतेइतिविश्वः॥ वैश्यायांब्राह्मणाज्जातःसुतोऽंबष्टः वैश्याचद्विजन्माचत योःसुतःअंबष्टः अंबतिष्ठति अंबष्ठोदेशभेदेपिविप्राद्वैश्यासुतेपिच अंबष्ठाप्यम्ललोण्यांस्यात्पाठायूथिकयोरपीतिविश्वः सतुचिकित्सावृत्तिः॥

शूद्राक्षत्रिययोः शूद्राचक्षत्रियश्चतयोःसुतः उग्रः उच्यते उच्चसमवाये सतुशास्त्रवृत्तिः उग्रःशूद्रासुतेक्षत्राद्रुद्रेपुंसित्रिषूत्कटे॥ क्षत्रियाविशोः क्षत्रियाविट्चत-
योःसुतःमागधः मगध्यति मगधवेष्टने मागधोमगधोद्भूतेशुक्लजीरकबंदिनोः वैश्यतःक्षत्रियापुत्रेमागधीस्यात्तुपिप्पली पूथीभाषाविशेषश्चेतिहेमचंद्रः सतुराजा
दिस्तुतिपाठवृत्तिः एकैकं २ अर्याक्षत्रिययोः अर्याचक्षत्रियश्चतयोःसुतः माहिष्यः महिष्यांसाधुः तत्रसाधुरितियत् अविमह्योष्टिषच् स्वार्थेष्यञ् यद्वा मह्यते
महतिवा महपूजायां अस्यज्योतिषंशाकुनंशास्त्रंचस्वरशास्त्रंचजीविका॥ अर्यावैश्या अर्याशूद्रयोः अर्याचशूद्रश्चतयोःसुतः क्षत्ता क्षरति क्षणतिवा क्षद्संहतौ
तस्यवृत्तिःपापर्द्धिकादिः क्षत्ताशूद्रात्क्षत्रियाजेप्रतीहारेचसारथौ भुजिष्यात्तनयेपिस्यान्नियुक्तावेधसोःपुमान्॥ ब्राह्मण्यांक्षत्रियाज्जातः सूतइत्युच्यते सूयतेस्म सू

शूद्राक्षत्रिययोरुग्रोमागधःक्षत्रियाविशोः २ माहिष्योर्याक्षत्रिययोःक्षत्तार्याशूद्रयोःसुतः॥ ब्राह्मण्यांक्षत्रियात्सूतस्तस्यांवैदेहकोविशः
३ रथकारस्तुमाहिष्यात्करण्यांयस्यसंभवः॥ स्याच्चंडालस्तुजनितोब्राह्मण्यांवृषलेनयः ४

ङ्‌प्रसवेक्तः तस्य गजबंधनमश्वानांवाहनंकर्मसारथ्
रित्यादिर्जीविका सूतः पारदसारथ्योरित्युक्तत्वात्॥ तस्यांब्राह्मण्यांवैश्याज्जातोवैदेहकः विदेहेषु भवः विदेहस्यापत्यंवा स्वार्थेकः वैदेहिकोवाणिजकेशूद्रावैश्य
सुतेपिचेतिविश्वः चतुःषष्टिकलाकर्मशैक्ष्यंतदुपजीविका पण्यांगनानांराज्ञांचकुर्यात्संगंतदिच्छया उपजीव्यंतुतास्त्ववेति एकैकं ३ करण्यांशूद्रविशोःसुतायांमाहि
ष्याद्वैश्याक्षत्रिययोःजाताज्जातोरथकारःस्यात् रथंकरोति रथकारस्तुमाहिष्यात्करणीजेत्वनक्षणि अस्यवर्तनंतु रथकर्मेंधनादिभिः॥ ब्राह्मण्यांवृषलेनशूद्रेणप्रउ
त्पादितःसचंडालःस्यात् चांडालइत्यपि चंडति चडिकोपे मृतचैलैर्निंद्यमांसैःस्मशानेनस्यजीवनमित्येकैकं ४ ७ ६७

कारुः करोति कारुस्तु कारके शिल्पिनि विश्वकर्मणि शिल्पिनीतिहेमचंद्रः॥ शिल्पी शिल्पमस्यास्ति शिल्पंतुवाच्यवत्कारेस्त्रियांकोलदलौषधौ तस्मात्तंत्रवायश्चना
पितोरजकस्तथा पंचमश्चर्मकारश्च कारवः शिल्पिनोमताः इतिचित्रकादेः॥ तैः सहजातिभिः संहतैः श्रेणिः श्रयति श्रीयतेवा श्रिञ्सेवायां श्रेणिःस्त्रीपुंसयोः पं
क्तौसमानांशिल्पिसंहतौ द्वयोः स्त्रियांपुंसिच एकंसजातीयशिल्पिसंघस्य॥ कुलकः कोलति कुलसंस्त्याने कुलकंतुपटोलेस्यात्संबद्धश्लोकसंहतौ पुंसिवल्मी
ककाकेंदुकुलश्रेष्ठेषुकथ्यते कुलिकइतिपाठेतु कुलमधीनत्वेनास्यास्ति कुलिकोनागभेदेस्याद्द्रुभेदेकुलसत्तमइतिमेदिनी॥ कुलश्रेष्ठी कुलश्रेष्ठत्वमस्त्यस्य द्वेका
रुसंघेमुख्यस्य शिल्पिभेदानाह मालाकारः मालांकरोति मालाऽस्यास्ति यद्वा मालाशिल्पमस्य मालिकास्त्रमलापुत्रीग्रीवालंकरणेपिच पुष्पमाल्येनदीभेदेपक्षि-

कारुः शिल्पीसंहतैस्तैर्द्वयोः श्रेणिः सजातिभिः॥ कुलकः स्यात्कुलश्रेष्ठीमालाकारस्तुमालिकः ५ कुंभकारः कुलालः स्यात्पलगंडस्तुलेपकः॥ तं
तुवायकुविंदः स्यात्तुन्नवायस्तुसौचिकः ६

मात्रेतुमालिकः द्वेमाळीइति॰ ५ कुंभकारः कुंभंकरोति कुंभकारीकुलख्यांचपुंसिस्याद्घटकारकइतिविश्वः कुंभू
मिं लालयति लडविलासे डलयोरैक्यं कुलंमान्यातिवा कुलमलतिवा घूकेकुलालः ककुभेकुंभकारेजनांतरे द्वेकुंभारइति॥ पलगंडः पलंमांसंतत्तुल्येनमृदादिना
गंडतिवदनैकदेशमिवकरोति गडिवदनैकदेशे॥ लेपकः लिंपति लिपउपदेहे द्वेसुधादिलेपकारस्यगृहादौ॥ तंतुवायः तंतून्वयति वेञ्तंतुसंताने तंत्रवाय
पाठेतु तंतवोवितन्यंतेयस्मिन्ततंत्रं तद्वयति॥ कुविंदः कुंशुवंकुत्सितंवाविंदति विद्लृलाभे कुपिंदइत्यपि कुपक्रोधे द्वेपटानांनिर्मातरि कोष्टीइतिख्याते॥ तु
न्नवायः तुन्नंछिन्नंवयति वेञ् ॥ सौचिकः सूच्यावानंशिल्पमस्यसौचिकः शिल्प मितिठक् द्वेकंचुक्यादेर्निर्मातरि शिंपीइतिख्याते रफूवालाइत्यपि ६

रंगाजीवः रंगेणाजीवति जीवप्राणधारणे रंगः श्वेतपीतरक्तादिकः आजीवोऽस्येतिवा ॥ चित्रकरः चित्रंकरोति दिवाविभेतिटः हे चितारीइतिख्यातस्य ॥ शस्त्रमार्जः शस्त्रंमार्ष्टीति मृजूशुद्धौ ॥ असिधावकः असिंधावति धावुगतिशुद्ध्योः कर्मण्यण् कन् हे सिकलकरइतिख्यातस्य ॥ पादूकृत् पद्यतेऽनया पदगतौ ऊः सञ्णित् पादूं पादत्राणंकरोति तांतः ॥ चर्मकरोति चर्मकारः कर्मण्यण् ॥ व्योकारः व्योकरोति व्योइत्यव्ययं लोहबीजवाचीतिश्रीभोजराजः ॥ लोहकारः लोहंकरोति हे लोहारइतिख्यातस्य ७ नाडिंधमः नाडींवंशनलींधमति ध्माशब्दाग्निसंयोगयोः नाडीमुष्ट्योश्चेतिखच् खित्यनव्ययस्येतिह्रस्वः मुम् ॥ स्वर्णकारः स्वर्णंकरोति ॥ कलादः कलामादत्ते मूलविभुजादिः ॥ रुक्मकारकः रुक्मंकरोति चत्वारिस्वर्णकारस्यसोनारइतिख्या० ॥ शांखिकः शंखः शिल्पमस्य ॥ कांबविकः कंबोर्विकारोस्यास्तीति तस्यवि

रंगाजीवश्चित्रकरः शस्त्रमार्जोसिधावकः ॥ पादूकृच्च र्मकारःस्याद्व्योकारोलोहकारकः ७ नाडिंधमःस्वर्णकारः कलादोरुक्मकारकः
स्याच्छांखिकःकांबविकःशौल्विकस्ताम्रकुट्टकः ८ तक्षातुवर्धकिस्त्वष्टारथकारस्तुकाष्ठतट् ॥ ग्रामाधीनोग्रामतक्षःकौटतक्षोनधीनकः ९

कारइत्यण् ततः शिल्पमिनिठक् हे कासारइतिख्या० ॥ शौल्विकः शुल्वंघट्टनंशिल्पमस्य ॥ ताम्रकुट्टकः ताम्रंकुट्टयति कुट्टछेदने हे तांबटइतिख्यातस्य ८ तक्षा तक्ष्णोति तक्षूतनूकरणे कनिन् ॥ वर्धकिः वर्धति वर्धछेदने वर्द्धकर्षति कर्षहिंसायां बाहुलकाड्डिः ॥ त्वष्टा त्वक्षति त्वक्षूतनूकरणे तृच्प्रत्ययः ॥ त्वष्टापुमान्देवशिल्पितक्ष्णोरादित्यभिद्यपि ॥ रथकारः रथंकरोति अण् ॥ काष्ठतट् काष्ठंतक्षति पंचवर्धकेः सुतारइ० ॥ ग्रामाधीनः ग्रामेऽधीनः ॥ ग्रामतक्षः ग्रामस्यतक्षा ग्रामकौटाभ्यांचतक्ष्णइतिटच् इतिहेगावचासुतारइति० ॥ अनधीनकः नाधीनः स्वार्थेकः ॥ स्वाधीनोयस्तक्षासकौटतक्षः स्यात् कुट्यांभवः कौटश्चासौतक्षाच एकंस्वतंत्रसुतारइत्यस्य ९

क्षुरी क्षुरोऽस्यास्ति॥ मुंडी मुंडंकरोति॥ दिवाकीर्तिः दिवा कीर्तिरस्य दिवाकीर्तिस्तु पुंसिस्यान्नापितांतावसाययोरितिविश्वः॥ नापितः नापोसंजातोस्य नआपि यतिस्नपवा पिबतो॥ अंतावसायी नखानामंतमवसातुंशीलमस्य अवपूर्वात्षोंतकर्मणिइत्यतः णिनौयुगागमः पंचनापितस्यनामानीइतिरव्या॰॥ निर्णेजकः नि र्णेनेक्ति निजिरशुद्धौ॥ रजकः रजति रंजरागे द्वे वस्त्राणांधावकस्य परीटइतिरव्या॰॥ शौंडिकः शुंडासुरापण्यमस्य तदस्यपण्यंइतिठक्॥ मंडहारकः मंडं सुराग्रंसंहरति द्वेशौंडिकस्य मद्योपजीविनः कलालइतिरव्यात॰ १० जाबालः जवमलति आलातिवा अ लभूषणादौ लाआदाने॥ अ जाजीवः अजा आजीवोजीविकास्य द्वे अजापालस्य मेंढपाळधनगरइतिरव्या॰॥ देवाजीवः देवैराजीवितुंशीलमस्य इत्याद्यूह्यं देवाजीवीत्यपि॥ देवलः देवान् जीविकार्थं

क्षुरीमुंडीदिवाकीर्तिनापितांतावसायिनः॥ निर्णेजकस्याद्रजकः शौंडिकोमंडहारकः १० जाबालःस्यादजाजीवोदेवाजीवस्तुदेव
लः॥ स्यान्मायाशांबरीमायाकारस्तुप्रातिहारिकः ११ शैलालिनस्तुशैलूषाजायाजीवाःकृशाश्विनः॥

लाति देवंलक्षणयातत्स्वंलातिवा द्वे देवोपजीविनः गुरवइति॥ माया विश्वंमानियस्यां मिमीतेवा मामाने माङ्माने वा मायास्याच्छांबरीबुध्योर्मायः पीतांबरेस्तुरइत्य॰॥ शांबरी शंबराख्यदैत्य स्येयं द्वेइंद्रजालादिमायायाः गारुडइतिरव्यातायाः॥ मायाकारः मायांकरोति॥ प्रातिहारिकः प्रतिहारोव्याजःप्रयोजनमस्य प्रयोजनमितिठक् द्वेइंद्रजालिक स्य ११ शैलाली शिलालिनाप्रोक्तंनटसूत्रमधीयते॥ शैलूषः शिलूषस्यऋषेरपत्यं अण् नटेबिल्वेचशैलूषइतितालव्यादिमूर्धन्यांतेरभसः॥ जायाजीवः जायया जीवंति जीवप्राणधारणे कृशाश्वी कृशाश्वेनप्रोक्तंनटसूत्रमधीयते कर्मदकृशाश्वादिनिः॥

भरतः भरतस्यमुनेः शिष्यः संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः भारतइत्यपि रंगावतारीशैलूषोनटो भरतआरतावित्वाचस्पतिः॥ नटः नटति घट्नटेषुनटवाइतिख्यातेषु॥ चारणः चारयंतिकीर्तिं चरणतो॥ कुशीलवः कुत्सितंशीलमस्त्यस्य कुशीलवानिता इतिकथकानांनटविशेषाणां १२ मार्दंगिकाः मृदंगः तल्लक्षणयातद्वादनंशीलमस्तियेषां॥ मौरजिकाः मुरजःशिल्पंयेषां इतिमृदंगवादनकुशलानां मृदंगीपखवाजीइतिख्यातानां॥ पाणिवादाः पाणिंवादयंति॥ पाणिघाः पाणिंघ्नंति इयेपाणितलेनैवपाणिना तदंतरेमृदंगादिध्वनिमनुकुर्वंतितेषां॥ वेणुध्माः वेणुंधमंति ध्माशब्दादौ वैणविकाः वेणवंशिल्पमस्तियेषां इतिवेणुवादिनां॥ वीणावादाः वीणांवादयंति॥ वैणिकाः वीणाशि-

भरताइत्यपिनटाश्चारणास्तुकुशीलवाः १२ मार्दंगिकामौरजिकाः पाणिवादास्तुपाणिघाः॥ वेणुध्मास्युर्वैणविकावीणावादास्तुवैणिकाः १३
जीवांतकःशाकुनिकौद्वौवागुरिकजालिकौ॥ वैतंसिकःकौटिकश्चमांसिकश्चसमंत्रयं १४ भृतकोभृतिभुक्कर्मकरोवैतनिकोपिसः॥ वार्तावहोवैवधिकोभारवाहस्तुभारिकः १५

ल्पमस्त्येषां वेणुध्माआदंतःसोमपावत् इतिवीणावादिनां विणेकरीइतिख्यातानां १३ जीवांतकः जीवानामंतकः जीवंतिकइत्यपि॥ शाकुनिकः शकुनान्हंति इतिपक्षिणांहंतारि पक्ष्यांचापारधीइतिख्याते॥ वागुरिकः वागुरया मृगबंधन्याचरति॥ जालिकः जालेनचरति॥ वैतंसिकः वीतंसेनमृगपक्ष्यादिबंधनोपायेनचरति॥ कौटिकः कूटेनमृगादिबंधनसंत्रेणचरति॥ मांसिकः मांसंपण्यमस्य अयंमांसविक्रयजीविनःखाटकीइति० १४ भृतकः भ्रियतेस्मभृञ् भरणे यद्वा भृतिंकरोति भृतिभुक् भृतिंवेतनंभुंक्ते॥ कर्मकरः कर्मकरोति कर्मणिभृतोइतिटः॥ वैतनिकः वेतनेनजीवति चत्वारिवेतनोपजीविनः चाकरमजूरइतिप्रसिद्धस्य॥ वार्तावहः वार्तायावहः पचाद्यच्॥ वैवधिकः विविधंवहति विवधिकइत्यपि इतिवार्तावहकंकावडीइतिख्याते॥ भारवाहः भारंवहति॥ भारिकः भारोस्तिवाह्यत्वेनास्य इतिओझेकरीइतिख्यातस्य भारीतिनांतोप्यन्यत्र १५

विवर्णः विगतोवर्णोयस्ययस्माद्वा वर्णोद्विजादौशुक्लादौस्तुतौरूपयशोक्षरइतिविश्वः॥पामरः पामानंराति यद्वा पाधर्मः म्रियतेयेन पुंसिसंज्ञायांघः॥नीचः इग्र-
त्ययांतः॥प्राकृतः प्रकृतौभवः यद्वा प्रकृष्टमकृतमकार्यंयस्य॥पृथक्जनः सज्जनेभ्यः पृथक्भूतोजनः शाकपार्थिवादिवत्॥निहीनः निश्चयेनहीनः॥अपसदः
अपकृष्टमपकृष्टेवासीदति षद्लृविशरणादौ अपशोदइतिभरतमालायां॥जाल्मः जालयति जल॰ ॰च्छादने इतिधातूनामनेकार्थत्वात् जालंकरोति जाल्मस्तु
पामरेत्यक्तत्वात् असमीक्ष्यकारिणिचेतिहैमः॥क्षुल्लकः क्षधंलाति स्वार्थेकन् यद्वा क्षुणति क्षुद्यतेवा क्षुदक्षोदे यद्वा क्षुधालक्ष्यते लकआस्वादने खुल्लकइ
त्यपि तत्रोक्तंरभसकोशे खुल्लकस्त्रिषुनीचेल्पइति॥इतरः इनाकामेनतीर्यते ऋदोरप् इतंगमनंरातिवा यद्वा इतेनज्ञानेनरीयतेइत्याहुर्वृद्धां दशनीचस्य १६ भृत्यः

विवर्णःपामरोनीचःप्राकृतश्चपृथक्जनः॥निहीनोपसदोजाल्मःक्षुल्लकश्चेतरश्चसः १६ भृत्येदासेयदासेरदासगोप्यकचेटकाः॥ नियोज्य
किंकरप्रेष्यभुजिष्यपरिचारकाः १७ पराचितपरिस्कंद म्रियते भृञ्भरणे भृत्यःपोष्येभृतौभृत्येइतिविश्वः॥दासेयः दास्याअपत्यं दासेरःउक्तार्थे
द्रक्॥दासः दंसयति दंस्यंतेवा दसिदीप्तौ दास्यते दासृदाने घञ् दाशइतितालव्यांतोऽपि॥गोप्यकः गुप्यते गुपूरक्षणे स्वार्थेकः गोप्यंकायतिवा कैशब्दे॥चेट
कः चेट्यते चिटपरप्रेष्ये चेडकइत्यपि॥नियोज्यः नियुज्यते युजिर्योगे प्रयोज्यनियोज्यौशक्यार्थेइतिसाधु॥किंकरः किंचित्कुत्सितंवाकरोति॥प्रेष्यः प्रे
ष्यते इषगतौ प्रैष्यइत्यपि॥भुजिष्यः भुंक्तेस्वाम्युच्छिष्टं॥परिचारकः परिचरति चरगत्यादौ एकादशभृत्यस्य १७ पराचितः परैराचीयतेवर्ध्यते चिञ्चय
ने पराजितोपि तत्रेत्थं परैराजीयतेस्म भूतेक्तः॥परिस्कंदः परिस्कंदति स्कंदिर्गत्यादौ पचाद्यच् परेश्चेतिवाषत्वं परिष्कन्नः परिस्कन्नश्चइत्यपि॥

परजातः परस्माज्जातः परपोषितत्वात् इत्याद्यूह्यं॥ परैधितः परैरेधितः॥ संवर्धितः चत्वारिऔदासिन्येनपुष्टोपितस्य॥ मंदः मंदते स्वपिति मदिस्तुत्यादौ पचा द्यच् मंदोतीक्ष्णेचमूर्खेचस्वैरेचाभाग्यरोगिणोः अल्पेचत्रिषुपुंसिस्याद्धस्तिजात्यंतरेशनावितिविश्वः॥ तुंदपरिमृजः तुंदंउदरंपरिमार्ष्टि मृजूशुद्धौ तुंदशोक योरितिकः॥ आलस्यः नलसति लसश्लेषणे अलसमस्त्यस्यअलसः अलसएवआलस्यः अर्शआद्यच्॥ शीतकः शीतंकरोति॥ अलसः॥ अनुष्णः नउष्णः अनु ष्णः उष्णोदक्षः उष्णोग्रीष्मेपुमान्दक्षाशीतयोरन्यलिंगकः आलसइत्यपि षट् आळशीइति० १८ दक्षः दक्षते दक्षवृद्धौ शीघ्रार्थेच दक्षःप्रजापतौकुष्टवृष भेकुक्कुटेपथि द्रुमेदक्षातुमेदिन्यामितिविश्वः॥ चतुरः चतति चच्यतेवा चतेयाचने उरच्॥ पेशलः पेशनं पिशसमाधौ घञ् पेशंलाति इत्याद्यूह्यं॥ पटुः

परजातपरैधिताः॥ मंदस्तुंदपरिमृजआलस्यःशीतकोऽलसोनुष्णः १८ दक्षेतुचतुरपेशलपटवःसूत्थानउष्णश्च॥ चंडालप्लवमातंग दिवाकीर्तिजनंगमाः १९ निषादश्वपचावंतेवासिचांडालपुक्कसाः॥

पाटयति पटुर्दक्षेचनीरोगेचतुरेप्यभिधेयवत्॥ सूत्थानः सुष्ठुउत्थानमुद्योगोऽस्य॥ उ ष्णः उष्णत्वंशीघ्रकारित्वमस्यास्ति अर्शआद्यच् षट्दक्षस्य॥ चंडालः चंडते चडिकोपे॥ प्लवः प्लवते प्लुङ्गतौ प्लवः प्लक्षेप्लुतौकपौ॥ मातंगः मतंगस्यापत्यं मतंगस्यायंवा त स्येदमित्यण्॥ दिवाकीर्तिः दिवाकीर्तिरस्य॥ जनंगमः अधार्मिकान्जनान्गच्छति जनेभ्योगच्छतिवा गमेश्चेतिखच् जलंगमइत्यपि १९ निषादः निषीदतिपापमस्मिन् ह लश्चेतिघञ् षद्लृविशरणादौ निषादःस्वरभेदेपिचंडालेधीवरांतरइत्युक्तत्वात्॥ श्वपचः श्वानंपचति पचाद्यच् श्वपाकइत्यपि॥ अंतेवासी ग्रामादेरंतेवसति चांडा लः चंडंआलाति प्रज्ञाद्यण्॥ पुक्कसः पुक्कुत्सितंपुण्यंवापुमांसंवाकसति कसगतौ पुक्कसःश्वपचेऽधमेइतिमेदिनी दशचांडालस्य॥

अवांतरभेदाः किंचित्संज्ञाहतः किरातादयस्त्रयो म्लेच्छजातयश्चंडालानां भेदाः किरात अतति अतसातत्यगमने किरतिशरान् किरश्चासौ अतश्च किरातो म्लेच्छभेदे स्याद्भूनिंबेऽल्पतनावपि स्त्रियांचामरवाहिन्यां कुट्टनीदुर्गयोरपि ॥ शबरः शवति शवगतौ शवरानिवा शबरो म्लेच्छदेशोत्त्वयानीयंशांबरं पिबेति विश्वः ॥ पुलिंदः पोलति पुलम हत्वे पुलिकः कथ्यते म्लेच्छे पुलिंदोपि निगद्यत इति नारपालः पुलिंद पक्षशबर इति रत्नकोशः ॥ म्लेच्छः म्लेच्छति म्लेच्छ अव्यक्ते शब्दे एते सर्वे वनचराः स्युः तदुक्तं च गोमांस भक्षको यस्तु लोकबाह्यं च भाषते सर्वाचारविहीनोसौ म्लेच्छ इत्यभिधीयते सूतसंहितायामपि ब्राह्मण्यां वैश्यतो जातः क्षत्ता भवतिनामतः अस्यामनेनचौर्येण म्ले-च्छो विप्रः प्रजायतइति २० व्याधः विध्यति व्यधताडने ॥ मृगवधाजीवः मृगवधेनाजीवति ॥ मृगयुः मृगान्वधार्थं याति यामापणे मृगयुः पुंसि गोमायौ व्याधेचपरमेष्ठि-

भेदाः किरातशबरपुलिंदाम्लेच्छजातयः २० व्याधो मृगवधाजीवो मृगयुर्लुब्धकोपि सः ॥ कौलेयकः सारमेयः कुक्कुरो मृगदंशकः २१ शुनको भषकः श्वा स्यादलर्कस्तु स योगितः ॥

नि ॥ लुब्धकः लुभ्यतेस्म लुभगार्द्ध्ये क्तः स्वार्थिकः चत्वारि व्याधस्य ॥ कौलेयकः कुले भवः कुलकुक्षिग्रीवाभ्यइति ढक-ञ् कौलेयकः सारमेये कुलीनेपीति हैमः ॥ सारमेयः सरमायाः अपत्यं स्त्रीभ्योढक् ॥ कुक्कुरः कोकते कुक आदाने कुरति कुरशब्दे कुकश्चासौ कुरश्च कुक्कुरः सारमेये नाग्रंथिपर्णेनपुंसकमितिविश्वः कुर्कुर इति राजमुकुटः कुक्कुरस्तु शतिः श्वानः कपिलो मंडलः शुन इति वाचस्पतिः ॥ मृगदंशकः मृगान्दशति दंशदशने २१ शुन-कः शुनति शुनगतौ ॥ भषकः भषति भषभर्त्सने ॥ श्वा श्वयति टुओश्विगतिवृद्ध्योः रामश्वानस्य ॥ योगितः प्रयोगेण उन्मत्तत्वं प्रापितः श्वा अलर्कः स्यात् अल मर्थ्यते अर्च्यते वा अर्कस्तवने अर्च्यपूजायां घञ् शकंध्वादिः अलर्कोधवलार्केस्याद्योगोन्मादितकुक्कुरइति विश्वः अलकइतिमुकुटः एकम् ॥

योमृगयायांकुशलः श्वा सविश्वकद्रुरित्येकं विश्वकंसर्वंद्रवति द्रुगतौ यद्वा विश्वकंदते कदिआव्हानादौ विश्वकद्रुस्त्रिषुखलेश्वानारवेदानुनोः पुमान् एकं पारधीकुत्रा शिकारीकुत्राइतिख्या०॥शुनी गौरादित्वान्ङीष् सरमास्यात् सरति सृगतौ अमप्रत्ययोबाहुलकात् २२ योग्राम्यः सूकरः सविट्चरः स्यात् विषंविष्ठां चरति चरगत्यादौ एकंगावडुकरइति॥ यस्तरुणः पशुःरजादिःसवर्करः वर्कते वृकआदने वर्करः परिहासेस्याच्छागेयुवपशावपि इतिविश्वः वर्करोमेषशावकइत्यप्यन्यत्र एकंतरुणपशुमात्रस्य बकराइत्यादिख्या०॥आच्छोदनं आच्छिद्यंतेत्र॥मृगव्यं मृगाव्ययंतेत्र व्ययगतौ॥आखेटः आखिद्यंतेःत्र खिदत्रासे॥मृगया मृग्यतेःत्र क्यप्प्रत्ययः मृगअन्वेषणे मृगयास्त्रियां चत्वारिपापर्द्धेः शिकारीइतिख्या०॥२३॥ लुब्धयोगा लुब्धकसंबंधात्॥ दक्षिणारुः दक्षिणेपार्श्वेऽरुर्व्रणमस्य सकुरंगको

श्वाविश्वकद्रुर्मृगयाकुशलः सरमाशुनी २२ विट्चरःसूकरोग्राम्योवर्करस्तरुणःपशुः॥ आच्छोदनंमृगव्यंस्यादाखेटोमृगयास्त्रियां २३ दक्षिणारुर्लुब्धयोगाद्दक्षिणेर्माकुरंगकः॥ चौरैकागारिकस्तेनदस्युतस्करमोषकाः २४ प्रतिरोधिपरास्कंदिपाटच्चरमलिम्लुचाः॥ दक्षिणेर्मास्यात्

दक्षिणेईर्मास्य एकं॥चौरः चोरयंत् चुरस्तेये ण्यंतादप्रत्ययःसंज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः पचाद्यचि चोरइत्यपि चोरःपाटच्चरेपिस्याच्चौरपुष्पौषधावपीतिविश्वः॥ ऐकागारिकः एकमसहायंप्रयोजनमस्य॥स्तेनः स्तेनयति स्तेनचौर्ये॥दस्युः दस्यति दसुउपक्षये युप्रत्ययः दस्युश्चौरेरिपौपुंसीतिहैमः॥तस्करः तत्करोति॥मोषकः मुष्णाति मुषस्तेये ण्वुल् २४ प्रतिरोधी प्रतिरोद्धुंशीलमस्य रुधिर् आवरणे सुप्यजातौणिनिस्ताच्छील्ये ॥परास्कंदी परानस्कंदितुंशीलमस्य स्कंदिर्गत्यादौ॥पाटच्चरः पाटयंश्चरति चरेरट् पृषोदरादिः पटच्चरइत्यपि चौरजीर्णपटयोः पटच्चरइतिनामानुशासनं॥मलिम्लुचः मल्यते मलधारणे मलिधृतंम्लोचति म्लुचस्तेये मूलविभुजादिः मलिम्लुचोमासभेदे चौरज्वरनयोःपुमानितिविश्वः दशचौरस्य॥

चौरिका चोरस्य भावः कर्म वा मनोज्ञादित्वात् वुञ् चौरिकेत्यपि॥ स्तैन्यं स्तेनस्य भावः कर्म वा स्तेनाद्यन्नलोपश्च स्तैन्यमिति ष्यञंतं केचिदिच्छंति स्तेयंस्तैन्यंच चौर्यं स्यात् चौरिका चौरिके स्त्रियामिति वाचस्पतिः॥ चौर्यं चोरस्य कर्म ष्यञ् चत्वारि चोरकर्मणः॥ चौर्यधनं लोप्त्रं स्यात् लुप्यते लुप्लृ छेदने लोप्त्रमस्त्र णिचोरितइति विश्वः लोत मिति जटाधरः तस्य चोरस्य धनं एकं २५ मृगपक्षिणां मृगाश्च पक्षिणश्च तेषां बंधननिमित्तं यदुपकरणं पाशजालादि स वीतंस इत्येकं वितंस्यते तसि अलंकारे घञ् उपसर्गस्येति दीर्घः वीतंसो बंधनोपाये मृगाणामपि पक्षिणां तेषामेव च विश्वासहेतोः प्रावरणेपि चेति विश्वः वितंस इत्यपि॥ उन्माथः उन्मथ्यतेनेन मथ विलोडने हलश्चेति घञ् उन्माथः कूटयंत्रे स्यात्सारथौ घातके पुमान्॥ कूटयंत्रं द्वे मृगपक्षिबंधनार्थं छलेन यद्यंत्रं निबध्यते नन्न सांपळा इति ख्याते॥ वागुरा अवागुरते गुरी हिंसायां इगु

चौरिकास्तैन्यचौर्ये च स्तेयं लोप्त्रं तु तद्धने २५ वीतंसस्तूपकरणं बंधने मृगपक्षिणां॥ उन्माथः कूटयंत्रं स्याद्वागुरा मृगबंधनी २६ शुल्बं वराटकं स्त्री तु रज्जुस्त्रिषु वटी गुणः॥ उद्घाटनं घटीयंत्रं सलिलोद्वाहनं प्रहेः २७

पधेतिके अवाकारस्य लोपः॥ मृगबंधनी मृगो बध्यतेनया करणे ल्युट् द्वे जालीकृतरज्जुविशेषे मृगादेंजाळे इति॰ २६ शुल्बं शुल्वयति शुल्व्यते वा शुल्ब विसर्गे ण्यंतादच् शुल्बेत्यपि रज्जुः शुल्बा वराटो नेतिरत्नकोशात् स्त्रियां शुल्बं ताम्रे यज्ञकर्मण्याचारे जलसन्निधाविति विश्वः॥ वराटकं वरमटति अटगतौ अणंतात् स्वार्थे कः स्त्र्यंवराकर इति पाठं स्वामी चरणाः पठंति॥ रज्जुः सृज्यते सृज विसर्गे रज्जुर्वेण्यां गुणेयोषिदिति विश्वमेदिन्यौ॥ वटी वटति वट वेष्टने वट्यते वा वटास्त्रिषु गुणे पुंसि स्यान्न्यग्रोधकपर्दयोः॥ गुणः गुण्यते गुण आमंत्रणे गुणोमौर्व्यामप्रधाने रूपादौ सूदइंद्रिये त्यागे शौर्यादि संध्यादि सत्वाद्यावृत्ति रज्जुषु शुक्लादावपि बुध्यांचेत्यु॰॥ तत्र वराटकः पुंसि क्लीबे च रज्जुः स्त्रियां वटी त्रिषु पंच रज्जोः चन्हाट द्वोर इत्यादि ख्या॰॥ प्रहेः कूपा-सलिलोद्वाहनं सलिलं उत् ऊर्ध्वं वाह्यते येन तद्द्वयं उद्घाटनं घटीयंत्र राहाटगाडगे इति क्षेयं उद्घाट्यतेनेन घट संघाते ण्यंतात् ल्युट् घटीनां यंत्रं २७

वेमा वयति तंतून् अनेन वेञ् तंतुसंताने वेमइत्यपि ॥ वापदंडः वापस्यदंडः वायदंडइतिक्वचित्पाठः तत्रेत्थं वायस्यदंडः द्वे वस्त्रव्यूतिदंडस्य कोष्ठ्याचेंधाटेंइतिख्यातस्य
सूत्रं सूत्र्यते सूत्रवेष्टने सीव्यतेऽनेनवा षिवुतंतुसंताने सूत्रंतुसूचनाकारिग्रंथेतंतुव्यवस्थयोरितिहैमः ॥ तंतुः तन्यते तनुविस्तारे नरि पुंसितंतुः सूत्रंतंतुरितिहारावल्यां
संहतोपि द्वे सूतइतिख्यातस्य ॥ वाणिः वाणनं वणशब्दे ॥ व्यूतिः विशिष्टाऊतिः व्यूतिरितिनिद्रूपकोशः द्वेतंतुवानस्यविणगेंइतिख्यातस्य ॥ लेप्यादिकर्मणि लेप्यमा
दिर्यस्य तच्चतत्कर्मच लेप्यंमृदापुत्तलिकादिकरणं आदिशब्दात्काष्ठपुत्तलिकादिग्रहणं तत्रपुस्तमित्येकं पुस्त्यते पुस्तआदरादौ तदुक्तं मृदावादारुणावाथव
स्त्रेणाप्यथचर्मणा लोहरत्नैःकृतंवापि पुस्तमित्यभिधीयते २८ वस्त्रदंतादिभिः कृता पुत्रिकापांचालिकास्यात् आदिनाकाष्ठमृच्छिलादि पुत्रीइव इवेतिकन् पंचाल-

पुंसिवेमावापदंडःसूत्राणिनरितंतवः ॥ वाणिर्व्यूतिःस्त्रियौतुल्यौपुस्तंलेप्यादिकर्मणि २८ पांचालिकापुत्रिकास्याद्वस्त्रदंतादिभिःकृता ॥ जतुत्र
पुविकारेतुजातुषंत्रापुषंत्रिषु २९ पिटकःपेटकःपेटामंजूषाःथविहंगिका ॥

देशोभवा जनपदतदवध्योश्चेतिवुञ् आदिवृद्धिः स्यात्पुत्रिकापुत्तलिकादुहित्रो
र्यावन्तूलिके नापुत्रेशरभेधूर्तेशैवद्रुसमभेदयोरितिविश्वमेदिन्यौ पांचालिकास्त्रियांवस्त्रपुत्रिकागीतभेदयोः पंचालिकेत्यपि तत्रेत्थं पंचभिर्वर्गैरल्यते अलभूषणादौ घ
ञ् एकंबाहुलीइतिख्यातस्य ॥ जतुत्रपुविकारेतु जातुषं जतुनःलाक्षायाःविकारः ॥ त्रपुणःवंगस्यविकारः त्रापुषं त्रिषु एकैकं २९ पिटकः पेटति पिटसंघाते क्वुन् पि
टकस्त्रिषुविस्फोटेमंजूषायांपुनःपुमान् पेडकः पुस्तकादीनांमंजूषायां कंद. बकइतिविश्वः ॥ पेटकः पवुल् ॥ पेटा पेडेतिमुकुटः तत्र पिडले पिडिसंघाते आगमानि
त्यत्वान्नुमन पीडेतिस्वामी तन्मच पीडयति पीडअवगाहे पचाद्यच् ॥ मंजूषा टुमस्जोशुद्धौ नुम् चत्वारिवस्त्रालंकारादिस्थापनार्थंकृतायामंजूषायाःपेटीइति
ख्यातायाः आद्योपेटारिकायां परोमहत्यामितिस्वामी ॥ विहंगिका विहायसागच्छति खच्चडिद्वावाच्यः मुकुटस्तुविहंगमेतिपठति तत्कारणंडिलविकल्पः

भारयष्टिः भारस्ययष्टिः एकंशिक्याधारलगुडस्य खुंटीइतिख्या॰ इयंभारोद्वहनार्थाचतुर्दंडिकेनिसप्याः शिक्याधारस्कंधग्राह्ययोर्लगुडइतिद्रविडाः॥ तदालंबि तस्यांभारयष्ट्यांआलंबितुंशीलमस्य लंबिअवस्त्रंसने॥ शिक्यं शक्नोतिवोढुं॥ काचः स्यात् कच्यतेऽत्र कचबंधने काचःशिक्येमणौनेत्ररोगभेदेमृदंतर इतिविश्वमेदिन्यौ द्वे आलंबयानस्यरज्जुपंजरस्य शिंकेइतिख्यातस्य॥ पादुका पद्यतेऽनया पदगतौ ३० पादूः॥ उपानत् पदेउपनह्यते पादमुपनह्यति वा णहबंधने संपदादिभ्यइतिक्विप् चेनिवाक्विप् नहिवृत्तीतिदीर्घः त्रयमपिस्त्रियां पादत्राणस्य जोडाइतिख्यातस्य॥ सैवोपानत् पदायता पदवत्आयता पदायांसेनबद्धेत्यर्थः॥ अनुपदीना स्यात् अनुगायामेसाहश्येवा अनुपदंबद्धा अनुपदीनाउपानत् इतिकौमुद्यांस्पष्टं एकंवाहाण इतिख्या॰॥ नध्री नह्यतेऽनया

भारयष्टिस्तदालंबिशिक्यंकाचोऽथपादुका ३० पादूरुपानत्स्त्रीसैवानुपदीनापदायता॥ नध्रीवध्रीवरत्रास्यादश्वादेस्ताड नीकशा ३१ चांडालिकातुकंडोलवीणाचंडालवल्लकी॥

णहबंधने दाम्नीशसेतिष्ट्रन् षित्वान्ङीष्॥ वध्री वर्धने वृधुवर्धने वृधिवपि भ्यांरन् गौरादित्वान्ङीष्॥ वरत्रा व्रियतेऽनया वृञ्वरणे वृञश्चित् इत्यत्रनगुणः त्रीणिचर्ममय्यारज्जाः वाधीइतिख्यातायाः॥ अश्वादेस्ताडनी रज्जुः कशास्यात् ताड्यतेनया तडआघाते ण्यंताल्ल्युट्॥ कशति कशशब्दे पचाद्यच् कशगतिशासनयोर्वा आदिनाउष्ट्रगर्दभचोरादिग्रहणं एकंजरबंदइति॥ ३१ चांडालिका चंडालस्येयं अण्ङीप् स्वार्थेकन् ह्रस्वः चंडालेनकृतावा कुलालादिभ्योवुञ्वा चांडालिकाकिन्नरायामुपायामोषधीभिदीत्यक्त॰ चंडालि केत्यपि॥ कंडोलवीणा कंडोलस्यचंडालस्यवीणा कंटोलवीणेत्यपि कंडोलीतिपृथक्पदमपि कडिमदेबाहुलकादोलच्॥ चंडालवल्लकी चंडालस्यवल्लकी त्रीणिकिं नरीतिख्यातायाअंत्यजवीणायाः॥

नाराची स्वल्पोनाराचोबाणभेदः इति गौरादित्वात् ङीष् ॥ एषणिका इष्यतेनया इषगतौ ल्युट् टित्वात् ङीप् ह्रे स्वर्णकाराणांनाराचाकृतिर्यालोहशलाकातत्र कांटा त
राजूइतिख्याते ॥ शाणः शण्यते शणदाने अकर्तरीतिघञ् श्यतिवा शोतनूकरणे बाहुलकात् अणः ॥ निकषः निकषति कषहिंसायां पचाद्यच् निकषः शाणफलके
इतिविश्वमेदिन्यौ ॥ कषः श्रीणिस्वर्णादि यत्र घर्षणेनपरीक्ष्यते तस्याः शिलायाः करोटी निसाणाइत्यादिख्यातायाः खड्गादितीक्ष्णकरणयंत्रस्येत्यन्ये ३२ व्रश्चनः व्र-
श्चतेः नेन करणेल्युट् ओव्रश्चूछेदने ॥ पत्रपरशुः पत्रमिवपरशुः ह्रे स्वर्णादिच्छेदनस्यपरशोः कानसइतिख्यातस्य ॥ ईषिका ईष्यते इषतिवा ईषउंछे वुन्प्रत्ययः
ईषिकेतिपाठेतु इष्यते इषगत्यादौ क्वुन् इषीकेत्यपि पृषोदरादिः ॥ तूलिका तूलति तूल्यतेवा तूलनिष्कर्षे क्वुन् ह्रे शलाकाभेदस्य सळईइतिख्यातस्य ॥ तैजसावर्तनी

**नाराचीस्यादेषणिकाशाणस्तुनिकषःकषः ३२ व्रश्चनः पत्रपरशुरीषिकातूलिकासमे ॥ तैजसावर्तनीमूषा भस्त्राचर्मप्रसेविका ३३ आस्फोटनी**
**वेधनिकाकृपाणीकर्तरीसमे ॥**

तैजसंस्वर्णादिआवर्त्यतेयत्र ल्युट् अधिकरणे वृतुवर्तने ॥ स्वर्णादिपाकार्थपात्रविशेषःस्यात् मूषति मूषस्तेये मूषी मूषा
त्वावर्तनीमूषीतिशब्दार्णवः मुषस्तेयइत्यस्माद्भिदाद्यङ्न्हस्वादिरपि -ह्रस्वा मुषा मुषी गौरादिः मूसइतिख्याता एकं ॥ भस्त्रा भस्यतेनया भसदीप्तौ त्रन् नितुत्रेतिनेट् ॥ चर्मप्रसेवि
का चर्मणाप्रसीव्यते षिवुतंतुसंताने संज्ञायामितिण्वुल् चर्मप्रसेवकइत्यपि ह्रे अग्निज्वलनार्थस्यचर्मप्रसेवकस्य भाताइतिख्यातस्य ३३ आस्फोटनी आस्फोट्यतेनया स्फुट
भेदने करणेल्युट् लास्फोटनीइत्यपि तत्र लळंतोमास्फोटयंति पृषोदरादिः ॥ वेधनिका विध्यतेनया विधविधाने करणेल्युट् स्वार्थेकः वेधनीतुलास्फोटन्यांस्फोटनीसूपदं
शिकेतिवाचस्पतिः ह्रे मुक्तादेर्वेधोपयुक्तस्य शस्त्रभेदस्य सांमताइतिख्या० ॥ कृपाणी कृपामणति अणशब्दे कर्मण्यण् ॥ कर्तरी कृंतति कृतीछेदने बाहुलकादरः इत्या-
द्यूह्यं ह्रे स्वर्णपत्रादिविछिद्यतेयेन तस्यकातरइतिख्यातस्य ॥

वृक्षादनो वृक्षमत्ति अदभक्षणे कृत्यल्युटोबहुलमितिल्युट् ॥ वृक्षभेदी वृक्षंभेत्तुंशीलमस्य भिदिर्विदारणे सुप्यजातावितिणिनिः द्वेवृक्षभेदनार्थस्यशस्त्रभेदस्य ॥ वाकसनासणीइतिख्यातस्य ॥ टंकः टंकयति टकिबंधने टमितिशब्दंकायतिवा कैशब्दे ॥ पाषाणदारणः पाषाणोदार्यतेऽनेन दृविदारणे द्वेपाषाणदारणार्थस्य घनभेदस्यटांकीइतिप्रसिद्धस्य ३४ क्रकचः क्रइतिकचति कचशब्दे पचाद्यच् ॥ करपत्रं करेणकरात्वा पतति पत्लृपतने द्वेकरवतइतिख्या० ॥ आरा आइति ऋगतौ आङ्पूर्वात्पचाद्यच् अच् आर्यतेवा भिदादौ ॥ चर्मप्रभेदिका धात्वर्थनिर्देशइतिण्वुल् चर्मणःप्रभेदिका द्वेचर्मखंडनार्थस्य शस्त्रभेदस्यआरीइतिख्या० ॥ सूर्मी शोभनाऊर्मिः बहुव्रीहिर्वा सर्वतोक्तिगौरादित्वात्ङीष् सूर्मिरितिवा अन्यपक्षेगौरादित्वं ॥ स्थूणा तिष्ठति ष्ठागतिनिवृत्तौ रास्नासास्नास्थूणेतिसाधुः ॥ अयःप्रतिमा

वृक्षादनोवृक्षभेदीटंकःपाषाणदारणः ३४ क्रकचोऽस्त्रीकरपत्रमाराचर्मप्रभेदिका ॥ सूर्मीस्थूणायःप्रतिमाशिल्पंकर्मकलादिकं ३५ प्रतिमानंप्रतिबिंबप्रतिमाप्रतियातनाप्रतिच्छाया ॥ प्रतिकृतिरर्चापुंसिप्रतिनिधिरुपमोपमानंस्यात् ३६

अयसःप्रतिमा शोणिलोहप्रतिमायाः ॥ कलादिकंयत्कर्मतच्छिल्पं कलागीतनृत्यादिः आदिनासुवर्णक्षुरादिग्रहणं शील्यते शल्यतेवा शीलसमाधौ शलगतौवा उभाभ्यांधातुभ्यां औणादिकःप्रत्ययः शिल्पंस्त्रुवेक्रियायोगेइतिविश्वः एकं ३५ प्रतिमानं प्रतिकृत्यमीयतेऽनेन माङ्माने करणेल्युट् अनादेशः ॥ प्रतिबिंबं प्रतिकृतिर्बिंबस्य कुगतीतिसमासः ॥ प्रतिमा प्रतिमीयतेऽनया आतश्चोपसर्गेइतिकरणेअङ् ॥ प्रतियातना प्रतियात्यतेनया यतनिरोपस्कारयोः चुरादिः ण्यासंश्रन्थेतियुच् ॥ प्रतिच्छाया प्रकृष्टाच्छाया प्रादिसमासः ॥ प्रतिकृतिः प्रकृष्टाकृतिः प्रतिनिधेःकृतिर्वा ॥ अर्चा अर्च्यते अर्चपूजायां ॥ प्रतिनिधिः प्रतिनिधीयते सदृशीक्रियते उपसर्गेघोःकिः अष्टौप्रतिमायाः प्रतिनिधिःपुंसि ॥ उप

मा आतश्चोपसर्गे भावेकरणेवा अङ् उपमानमित्यत्रापित्यद् ॥तथा उपमानं द्वे करणेभावेचयेनोपमीयते याचोपमितिस्तयोरेनेनामनी केचित्तुपूर्वाचिनेइत्याहुः॥
३६ समादिसमानोत्तरसतकं वाच्यलिंगाः स्युः समति समवैक्लव्ये अच् तुलयासंमितः नौवयोधर्मेत्यादिनायत् सदृक्षादयस्त्रयोपित्यदादिषु दृशइतिसाधवः आ
धारणेनसहवोपसर्जनस्येतिसहस्यसादेशः सहमानेनवर्ततेसमानं मानंअस्येतिवासमानः अमीतुनिभादयउत्तरपदस्थाएव सदृशपर्याया वाच्यलिंगाश्चस्युः
तेयथा पितृनिभः पुत्रः मातृसंकाशाकन्या देवनीकाशमपत्यमित्यादि निभस्तुकथितोव्याजेपुल्लिंगः सदृशेषुच निकाशोनिश्चयेतुल्यइतिविश्वः आदिशब्दा
द्भूतरूपकल्पादिग्रहणं यथा पितृभूतः पितृरूपः पितृकल्पः॥कर्मण्या कर्मणासंपद्यते संपदादिभ्यइत्यधिकारेकर्मवेषाद्यत् कर्मणिसाधुर्वा॥विधा क

वाच्यलिंगाः समस्तुल्यः सदृक्षः सदृशः सदृक् ॥साधारणः समानश्चस्युरुत्तरपदेत्वमी ३७ निभसंकाशनीकाशप्रतीकाशोपमादयः॥
कर्मण्यातुविधाभृत्याभृतयोभर्मवेतनम् ३८ भरण्यंभरणंमूल्यंनिर्वेशः पणइत्यपि॥

र्माणिविधीयंतेऽनया आतश्चोपसर्गे इतिकरणेअङ्॥
भृत्या भ्रियंतेकर्मकरा अनया भृञ् भरणे संज्ञायांसमजेतिक्यप् तुगागमश्च॥ भृतिः॥ भर्म भ्रियतेऽनेन डु भृञ् भृञ्वा मनिन्॥ वेतनं वीयतेनेन वीग
त्यादौ वीयतीप्यांततनुः ३८ भरण्यं भरणेसाधुः भरण्येत्यपि॥ भरणं भृञोल्युटिसाधुः भरणंवेतने भृताविति विश्वः॥ मूल्यं मूलेनआनाम्यं नौवयो
धर्मेत्यादिनायत् मूल्यंस्याद्वेतनेरत्नइतिविश्वः॥ निर्वेशः निर्विश्यतेऽनेनवा कर्मणिकरणेघञ् विशप्रवेशने निर्वेशस्तुपुमान् भोगेवेतनेमूर्छनेपिचेत्यके०
॥पणः पण्यते नित्यंपणः परिमाणोइत्यप् पणोवराटमानेस्यान्मूल्येकार्षापणेग्लहे क्रय्यशाकादिके द्यूतव्यवहारे भृतौधनइ० एकादशवेतनस्य॥

सुरा सुअतीवरायंत्यनया रैशब्दे आतश्चोपसर्गेकरणेड्‌ सुरा चषकमद्ययोः पुल्लिंगःस्त्रिदिवेशेस्यात्‌॥हलिप्रिया हलिनोबलस्यप्रिया॥हाला हलत्यंगं ह लविलेखने ज्वलितिकसंतेभ्योणः॥परिस्रुत्‌ परितःस्रवति स्रुस्रवणे क्विप्‌चेतिक्विप्‌ तुक्‌॥ वरुणात्मजा वरुणस्यसमुद्रस्य ३९ गंधोत्तमा गंधउत्तमोयस्याः ॥प्रसन्ना प्रसीदतिस्म षद्लृ विशरणादौ क्त प्रत्ययः प्रसन्नास्त्रीसुरायांस्यादच्छसंतुष्टयोस्त्रिषु॥इरा इंकामंराति रादाने आतोनुपसर्गेइतिकः॥कादंबरी कु- त्सितंअंबरं कदंबरंनीलांबरमस्यास्ति अर्शआद्यच्‌ नस्येदं कदंबेजातोरसः कादंबः तंराति कादंबरी गौरादित्वान्ङीष्‌ इत्याद्यूह्यं कादंबरस्कंदव्यग्रेमद्यभेदे नपुंसकं स्त्रीवारुणीपरभृताभारतीसारिकासुचेत्यु०॥परिस्रुता परितःस्रुता यद्वा परितःस्रूयतेस्म लोकैः स्रुगतौ॥मदिरा माद्यंत्यनया मदीहर्षे किरच्‌॥कश्य

सुराहलिप्रियाहालापरिस्रुद्वरुणात्मजा ३९ गंधोत्तमाप्रसन्नेराकादंबर्यःपरिस्रुता॥मदिराकश्यमद्येचाप्यवदंशस्तुभक्षणं ४० शुंडापानंमद
स्थानंमधुवारामधुक्रमाः॥मध्वासवोमाधवको

कश्यतेऽनेन कशशब्दे बाहुलकात्‌ उभयत्रयत्‌॥मद्यं माद्यंतेऽनेन मद्याश्वमध्ययोःकश्यमितिरंतिदेवः क श्यस्त्रिषुकशार्हेस्यात्क्लीबंमद्याश्वमध्ययोरितिविश्वः त्रयोदशमद्यस्य तेषु गौडीपैष्टीचमाध्वीचविज्ञेयात्रिविधासुरेतिवचनात्‌ सुराद्विद्वयंगौड्यादित्रिविधमद्यस्य शेषंमद्यमात्रस्य॥पानरुचिजननाययद्द्रव्यंव्यंजनादिअशितुमिच्छंतिसोऽवदंशोज्ञेयः अवदश्यते दंशदशने इत्येकं॥भक्षणं भर्जितचणकादि तस्य ४० शुंडा शुन्यते शुन गतौ अमंताड्डुः शुंडापानगृहेमता अप्यंबुहस्तिनीवेश्याहस्तिहस्तसुरासुचेतिमेदिनी शुंडापिजलहस्तिन्यांमदिराकरिहस्तयोरितिविश्वकोशाश्च॥पानं पिबंत्यत्र अधि करणे पापाने ल्युट्‌ समस्तमपि शुंडापानं॥मदस्थानं मदस्यस्थानं द्वेमद्यगृहस्य॥मधुवारः मधुनोवारः॥ मधुक्रमः मधुनोक्रमः द्वेमधुपानावसरस्य॥मध्वासवः मधु कपुष्पंमधुतस्यासवः॥माधवकः मधुनाकृतः संधितः॥

मधु मन्यते मनज्ञाने मधुपुष्परसेक्षौद्रेमद्येनातुमधुद्रुमइतिविश्वमेदिन्यौ॥मार्द्वीकं मृद्वीकाद्राक्षातस्याः विकारः तस्यविकारइत्यण् केचित्तुमाध्वीकमितिपठंति तत्रपृषोदरादित्वं अहूयोरितिक्लीबत्वंस्यात् चत्वारिमधुकपुष्पकृतमद्यस्य गुरुचरणास्तु द्वौद्वौपर्यायावाहुः ४१ मैरेयं मिरायांदेशविशेषेओषधिविशेषेवाभवं नद्यादित्वाढक्॥आसवः आ सूयते षुञ्अभिषवे ऋदोरप्॥शीधुः शेरतेऽनेन शीङोधुक् पुंनपुंसकयोर्दारुजीवातुरस्थाणुशीधवइतित्रिकांडशेषः यद्यपि शीधुरिक्षुरसैःपक्वैरपक्वैरासवोभवेत् मैरेयंधात कीपुष्पगुडधानांबुसंहितमितिमाधवः तथापिभेदमनादृत्योक्तं त्रीणिइक्षुशाकादिजन्यमद्यविशेषस्य शीधुरस्त्रियां आसवःपुमान्॥मेदकः मेद्यति ञिमिदास्नेहने॥ जगलः भृशंगलति गल्यतेवा गलअदने यङ् लुगंतात्अच् संज्ञापूर्वकत्वाद्दीर्घोकितइतिनदीर्घः मेदकेपिष्टमद्येचेत्युक्तत्वात् जगलोमदनद्रुमेचेति द्वेसुरकल्कस्य मद्यभे

मधुमार्द्वीकमद्वयोः ४१ मैरेयमासवःशीधुर्मेदकोजगलःसमौ॥संधानंस्यादभिषवःकिण्वंपुंसितुनग्नहूः ४२ कारोत्तरःसुरामंडआपानंपान गोष्ठिका॥

दस्येत्येके॥संधानं संधीयते संधानंस्यादभिषवेतथासंघट्टनेपिचेतिविश्वः॥अभिषवः अभिषूयते षुञ्अभिषवे ऋदोरप् भवेदभिषवःस्नानेमद्यसं धानयज्ञयोरितिविश्वः द्वेमद्यसंधानस्य॥फलवंशांकुरादिकंबहुकालंयत्संधीयतेतेनस्येत्येके॥किण्वं कणनं कणशब्दे उल्बादयश्चेतिसाधुः किण्वंपापेसुराबीजइति विश्वः॥नग्नहूः ह्वानं ह्वयतेवा नग्नस्यहूः नग्नहूः नग्नह्वौ नग्नह्वः ह्वेञ्स्पर्धायांशब्देच अस्मात्संपदादित्वात्क्विपिसंप्रसारणेपूर्वरूपेहलइतिदीर्घेभावप्रत्य- यांतेननग्नशब्दस्यसमासः कर्तृप्रत्ययांतेनवा एवंरूपाणीति द्वे तंडुलादिद्रव्यकृतसुराबीजस्य॥मत्तनग्नकृताह्वानस्येत्यन्ये॥सुरायाःमंडः अग्रभागः कारोत्तरः स्यात् कारेणक्रिययाउत्तरः कारोत्तमइतिस्वामी एकं॥आपानं आसंभूयपिबंत्यस्मिन् अधिकरणेल्युट्॥पानगोष्ठिका पानस्यगोष्ठिका स्वार्थेकः द्वेपानसभायाः

चषकः चष्यतेनेन चषभक्षणे चषकोऽस्त्रीसुरापात्रेमधुमद्यप्रभेदयोरितिमेदिनी॥पानपात्रं पानस्यपात्रं द्वेमद्यपात्रस्य॥सरकः स्त्रियते सृगतौ कृञादिभ्योवुन् सरकः सीधुपानेस्यशीधुनोर्मद्यभाजनइत्यजयः अपिशब्दात्सरकोप्यस्त्री सरकंवानानुतर्षेनेतिरत्नकोशः॥अनुतर्षणं अनुतर्षणमनेन ञितृषपिपासायांभावेकरणे वाल्युट् चषकश्चानुतर्षश्चेतिभागुरिः द्वेमद्यपानस्य चत्वारिमद्यपानपात्रस्येतिमुकुटः ४३ धूर्तः धूर्वति धूर्वीहिंसायां तन्प्रत्ययः राल्लोपः धूर्तस्तुखंडलवणेध-न्तूरेनाविटेऽभिधु धार्तइतिपाठेतु धावनेनआर्तः धावुगतिशुद्ध्योः संपदादिः बाहुलकाद्वलोपः॥अक्षदेवी अक्षैर्दीव्यति सुप्यजातौइतिणिनिः॥कितवः कितंवा याति कितेनपातिवा कप्रत्ययः कितवोधूर्तवन्मत्तेवंचकेकनकाह्वयइतिविश्वः॥अक्षधूर्तः अक्षेषु धूर्तःसप्तमीशौंडैः इतिसमासः॥ धूतकृत् द्यूतंकरोति पंचद्यूतकृतः

चषकोऽस्त्रीपानपात्रंसरकोप्यनुतर्षणं ४३ धूर्तोऽक्षदेवीकितवोऽक्षधूर्तोद्यूतकृत्समाः॥स्युर्लग्नकाःप्रतिभुवःसभिकाद्यूतकारकाः ४४ द्यूतोऽस्त्रियामक्षवतीकैतवंपणइत्यपि॥पणोक्षेषुग्लहोक्षास्तु

सोगटीखेळणारा इतिख्या०॥लग्नकः लजतेस्य आलस्जीव्रीडने गत्यर्थेति क्तः स्वार्थेकः॥प्रतिभूः प्रतिप्रतिनिधिर्भवति प्रतिभूः द्वेऋणादौप्रतिनिधिभूतस्य धनिकाधमर्णयोरंतरेयःतिष्ठतिविश्वासार्थंतस्य जामीनइतिख्या०॥सभिकः सभाद्यूतंआश्रयत्वेनास्यास्ति अत्रादित्वाट्ठन् सभाद्यूतंसभागृहइतिरुद्रः॥ द्यूतकारकः द्यूतंकारयति द्वेयेद्यूतंकारयंतितेषां ४४ द्यूतः देवनं दिवुक्रीडायांभावेक्तः॥अक्षवती अक्षाः पाशकाःसंत्यस्यां॥कैतवं कितवस्यकर्म हायनांतेत्यादिनाअण् कैतवंतुछलेद्यूतेकैतवःकितवेरिपौ॥ पणः पणोग्लहोऽस्त्यस्मिन् अर्शआद्यच् चत्वारि द्यूतस्य॥पणः पण्यते उत्सृज्यंते पणव्यवहारे अप्प्रत्ययः॥ग्लहः ग्लह्यतेनेन ग्लहआदाने गृ ह्यतेवा अक्षेषु ग्लहः इतिसाधुः द्वेद्यूतजयेलाप्यमानस्य॥अक्षः अक्षंति अक्षूव्याप्तौ पचाद्यच् अक्षोज्ञाना त्मशकटावयवेषुस्यपाशके रुद्राक्षद्राक्षयोःसर्पविभीतकतरावपि चक्रेवर्षेपुमान्क्लीबमक्षसौवर्चलेंद्रियइत्यनु०॥

देवनः दीव्यंतियेन करणेल्युट् देवनंव्यवहारेस्याज्जिगीषाक्रीडयोरपि अक्षेषुदेवनःप्रोक्तइतिविश्वः॥ पाशकः पाशयंति पाशबंधने त्रयंफांसेइतिख्यातस्य॥
४५ शारीणामितस्ततोवामदक्षिणतोनयनंपरिणायः परिन्योर्नीणोद्युताभ्रेषयोरितिघञ् इत्येकं॥अष्टापदं अष्टौपदान्यस्य अष्टापदं अष्टनः संज्ञायामितिदीर्घः
अस्त्रियाम्॥शारिफलं शारीणांफलकंपटः अष्टापदोःस्त्रीफलकेशारीणांफलकेपिचेतिमेदिनी फलंहेतुसमुत्थेस्यात्फलकेव्युष्टिलाभयोरितिविश्वः द्वेशारीणां
खेलनाधारपट्टस्य सोंगट्यांचापटइति॥ प्राणिद्यूतं प्राणिभिः कृतंद्यूतं ससमाह्वयइत्युच्यते घप्रत्ययः सम्यगाह्वयंतेत्र एकं॥प्राणिद्यूतं मेषमहिषगवादिकृत
युद्धंसमाह्वयइत्यर्थः अप्राणिभिःकृतमिति द्यूतमुच्यते प्राणिभिःक्रियतेयत्तुसविज्ञेयःसमाह्वयइत्युक्तत्वात् ४६ अत्रकेषांचिल्लिंगासंग्रहादसंपूर्णत्वंनिवारय

देवनाःपाशकाश्चते ४५ परिणायस्तुशारीणांसमंतान्नयनेस्त्रियाम्॥अष्टापदंशारिफलंप्राणिद्यूतंसमाह्वयः ४६ उक्ताभूरिप्रयो
गत्वादेकस्मिन्येऽत्रयौगिकाः॥ताद्धर्म्यादन्यतोवृत्तावूह्यालिंगांतरेऽपिते ४७ इतिशूद्रवर्गः इतिद्वितीयकांडःसमाप्तः नि उक्ताइ

ति अत्रशूद्रवर्गेयेयौगिकाःशब्दाः मार्दंगिकमालाकारवैणविकादिप्रमुखाः पुंसिबहुलप्रयोगत्वान्निबिडप्रयोगदर्शनादेकस्मिन्नेवलिंगेपुंसियेयौगिकाःप्रोक्तास्तेतद्ध
र्म्याद्योगवशात्तेषामन्यतोन्यत्रजातौवृत्तौसत्यां अन्यत्रस्त्रियांक्लीबेचोहनीयाः अपिशब्दाद्रूढाअपि करणकुलालादयोजातिवचनात् पुंसिस्त्रियांचवर्ततेइतिज्ञेयम्
यस्यावयवशक्त्याएवार्थोबुध्यतेसयौगिकः स्यात् यस्यावयवशक्तिमनपेक्ष्यसमुदायशक्तिमात्रेणार्थोबुध्यतेसरूढः तत्रयौगिकोलिंगांतरे यथा मालाकारीस्त्री मा
लाकारंकुलं एवंकुंभकारी स्त्री कुंभकारंकुलमित्यादि अणंतत्वात्स्त्रियांङीप् अयौगिकोयथाकरणादयः अत्रजातेरस्त्रीविषयादितिङीष् ४७ इतिशूद्रवर्गः

इतिसविग्रहामरकोशेद्वितीयकांडस्यव्याख्यानंसमाप्तम् २

इतिसविग्रहामरकोशेद्वितीयकांडःसमाप्तिमगमत्

# अथसविग्रहअमरकोशतृतीयकांडप्रारंभः

श्रीगणेशायनमः विशेष्यनिघ्नैरिति ॥ वक्ष्यमाणवर्गानाह ॥ सामान्येकांडे ॥ साधारणत्वात् ॥ एतैरक्षिभास्तत्त्नामकावर्गाः कथ्यंते ॥ एतैः कैः विशेष्यनिघ्नैः ॥ विशेष्यस्त्रीदारादि पूर्वोक्तं तत्रनि-
घ्नंअधीनंयेषांतैः लिंगवचनैः शुक्लत्वादिशब्दैः संकीर्णैः परस्परविजातीयार्थैः ॥ कर्मपारायणादिभिः ॥ नानार्थैश्च ॥ अनेकार्थेषुवर्तमानैर्नाकलोकादिभिः ॥ अव्ययैः स्वरादिभिर्लिंगादि
संग्रहैः ॥ लिंगान्यादौयेषांतानितेषांसंग्रहाः ॥ आदिशब्दान्नामानि ॥ लंकाशेफालिकेत्यादीनितैः ॥ तेचवर्गाः स्वतंत्रानेत्याह ॥ कीदृशाः वर्गाः ॥ वर्गसंश्रयाः वर्गाः पूर्वोक्तस्वर्गादिवर्गाः
संश्रयाः संबंधिनोयेषांते १ प्रायशोरूपभेदेनअस्मिन्शास्त्रेलिंगनिर्णयः ॥ नहृदेवात्रवर्गेपिस्यादितिभ्रमनिरासार्थंव्यापकंलक्षणमाह ॥ स्त्रीदाराद्यैरिति ॥ यादृशैः स्त्रीलिंगत्वा

विशेष्यनिघ्नैः संकीर्णैर्नानार्थैरव्ययैरपि लिंगादिसंग्रहैर्वर्गाः सामान्येवर्गसंश्रयाः ॥ १ ॥
स्त्रीदाराद्यैर्यद्विशेष्यं यादृशैः प्रस्तुतंपदैः गुणद्रव्यक्रियाशब्दास्तथास्युस्तस्यभेदकाः २ ॥

दियुक्तैः स्त्रीदाराद्यैः ॥ आदिनाकलत्रादि ॥ पदैर्यद्विशेष्यं स्त्रीदारादिरूपंयथाप्रस्तुतंप्रक्रांतंतस्यविशेष्यस्यभेदकाः व्यावर्त्तकागुणद्रव्यक्रियाविशिष्टाः शब्दास्तथास्युः ॥ विशेष्यस्ययादृ
दृशोलिंगवचनेतादृशलिंगवचनाएवभवेयुरित्यर्थः ॥ तत्रगुणः शुक्लतादिस्तद्विशिष्टोयथा ॥ शुक्लतिनीस्त्री ॥ शुक्लतिनोदाराः ॥ शुक्लतिकलत्रं ॥ द्रव्यंदंडादितद्विशिष्टोयथा ॥ दंडिनी
स्त्री ॥ दंडिनोदाराः ॥ दंडिकलत्रं ॥ क्रियावचनादिव्यापारस्तद्विशिष्टोयथा ॥ पाचकास्त्री ॥ पाचकादाराः ॥ पाचकंकुलं २

सुकृती सुकृतमस्यास्ति इनिः ॥ पुण्यवान् पुण्यमस्यास्ति मतुप् ॥ धन्यः धनायअर्हः धनंलब्धेतियुक्तं धन्याधान्यामलक्योः स्याद्धन्यंपुण्यवतित्रिष्विति विश्वमेदिन्यौ भ्रयंभाग्य संपन्नस्य ॥ महेच्छः महतीच्छास्य गोस्त्रियोरितिन्हस्वः ॥ महाशयः महानाशयोस्य आशयस्यादभिप्रायेमानसाधारयोरपि हेउदारचित्तंयस्यतस्य ॥ हृदयालुः प्रशस्तंहृदयं यस्य ॥ सुहृदयः शोभनंहृदयमस्यास्ति भित्रत्वाविवक्षणान्न हृद्भावः सहृदयइतिवापाठः तत्रहृदयेनसहेति बहुव्रीहिः प्राणिमात्रस्यतथात्वादत्र प्रशस्तपरत्वंहृदयशब्दस्य हेवि शुद्धमनसः हृदयवान् हृदयिकइत्यपि ॥ महोत्साहः महानुत्साहोयस्य ॥ महोद्यमः महानुद्यमोस्य हेदुःसाध्यकृत्योपिसाधनपरस्य ३ प्रवीणः प्रकृष्टावीणास्य यद्वावीणयाप्र

सुकृतीपुण्यवान्धन्योमहेच्छस्तुमहाशयः हृदयालुःसुहृदयोमहोत्साहोमहोद्यमः ३ प्रवीणेनि
पुणाभिज्ञविज्ञनिष्णातशिक्षिताः वैज्ञानिकःकृतमुखःकृतीकुशलइत्यपि ४

गायंतिप्रगीयतेवा सत्वापेतिणयंतादत्र निपुणःनिपुणति पुणकर्मणिशुभे कः अभिज्ञः अभिजानाति ॥ विज्ञः विजानाति उभयत्रापिआलश्चोपेतिकः ॥ निष्णातः ॥ निष्णानेग त्यर्थेक्तः ॥ शिक्षितः अशिक्षिष्ट शिक्षाविद्यापादाने कर्त्तरिक्तः वैज्ञानिकः विज्ञानंबुद्धिः तत्रनियुक्तइतिठक् इत्याद्युक्त्यं ॥ कृतमुखः कृतंमुखमस्य सर्वेषांकृतमुखत्वाद त्रकृतशब्दस्यसंस्कृतपरत्वं ॥ कृती कृतंकर्मप्रशस्तमस्य मत्वर्थेइतिः ॥ कुशलः कुशान्लातिकः कौपृथिव्यांशलतिवा शलचलने अत्र कौशानयति चालयति राजका र्याणिवा कुशलः शिक्षितेभिज्ञ क्षेमेचसुकृतेचापिपर्याप्तेचनपुंसकमितिविश्वमेदिन्यौ दशप्रवीणस्य ४ ७ ७ ७

पूज्यः पूज्यते पूजपूजायां आर्होयत् ॥ प्रतीक्ष्यः प्रतीक्ष्यते ईक्ष दर्शने यत् पूज्यः श्लाघार्हपूज्योरिति हेमः प्रतीक्ष्यः प्रतिपाल्येप्याहुर्जोवेति हेमः हे ॥ सांशयिकः संशयमापन्नइति ठञ् यद्वा संशयविषयीभूतोर्थः सांशयिकः इति दीक्षितः संशयापन्नमानसः संशयापन्नं मानसं यस्य यस्मिन् हे संदेहविषयस्य ॥ दक्षिणीयः दक्षिणामर्हति ॥ अर्हपूजायां दक्षिणार्हः ॥ दक्षिण्यः कडंकरेति छयतौ दाक्षिणइत्यपि अण् ॥ क्षोणिदक्षणायोग्यस्य ५ वदान्यः सांप्रत्यस्येति वदति वदेर्वान्यः वदान्योदानशौंडेस्याच्चारुवादिनिवाच्यवत् वदन्यइत्यपि ॥ स्थूललक्ष्यः स्थूलैर्महद्भिर्लक्ष्यते ण्यत् स्थूलं लक्ष्यमस्येतिवा ॥ दानशौंडः पुं शौंडः शौंडोमत्तेपिपिस्यात् इति विश्वः ॥ बहुप्रदः बहुप्रददाति प्रेदाज्ञइतिकः चत्वारिअ

पूज्यःप्रतीक्ष्यःसांशयिकःसंशयापन्नमानसः दक्षिणीयोदक्षिणार्हस्तत्रदक्षिण्यइत्यपि ५ स्युर्वदान्यस्थूललक्ष्यदानशौंडाबहुप्रदे जै
वातृकः स्यादायुष्मानंतर्वाणिस्तुशास्त्रवित् ६ परीक्षकः कारणिकोवरदस्तुसमर्द्धकः हर्षमाणोविकुर्वाणःप्रमनाहृष्टमानसः ७

निदाघः ॥ जैवातृकः जीवति जीवेरातृकन् तद्धितइति जैवातृकः पुमान् सोमे कृषकायुष्मतोस्त्रिषुइति विश्वमेदिन्यौ ॥ आयुष्मान् अतिशयितमायुरस्य मतुप्प्रशस्तं च हे आयुषः ॥ अंतर्वाणिः अंतर्वाण्यस्य यद्वा अंतर्वाणयति वणशब्दे ण्यंतादिञ् शास्त्रवित् शास्त्रंवेत्ति क्विप् हे शास्त्रज्ञस्य ६ परीक्षकः परीक्षते ईक्षदर्शने ण्वुल् कारणिकः करणेप्रवर्त्तते चरतीतिठक् आदिवृद्धिः करणंहेतुकर्मणोरित्युक्तं हे प्रमाणैरर्थनिश्चायकस्य ॥ वरदः वरंददाति कःप्रत्ययः प्रसन्नेप्यांतं चिन्नेन्वरदा तु कन्यकाइतिहेमः ॥ समर्द्धकः समृध्नोति ऋधुवृद्धौ ण्वुल् हे वरणांदातरि ॥ हर्षमाणः हर्षति हृषुअलीके चानश् विकुर्वाणः विकुरुते शानच् प्रमनाः प्रकृष्टंमनोस्य ॥ हृष्टमानसः हृष्टंमानसमस्य चत्वारिहृष्टचेतसः ७

दुर्मनाः दुःस्थितंमनोस्य ॥ विमनाः विगतंविविधंवामनोस्य ॥ अंतर्मनाः अंतर्मनोस्य त्रीणिउद्विग्नमनसः ॥ उत्कः ॥ उन्मनः ॥ उद्गतंमनोस्य उत्कृष्टात्स्वार्थेकन् द्वेउत्कंठितमनसः दक्षि
णः दक्षते दक्षवृद्धौ शीघ्रार्थेच दुदक्षिण्याभिनच् दक्षिणोदक्षिणोद्भूतसरलच्छंदवर्तिषु ॥ अवामेत्रिषुयज्ञादिविधिदानेदिशिस्त्रियां ॥ सरलः सरति स्रुगतौ अलच् सरलः पूतिक
ष्ठेनार्थेदारवर्कयो स्त्रिषु ॥ उदारः उत्कृष्टमाप्तमंताद्रातिकः उदारोदातृमहतोर्दक्षिणेप्यभिधेयवत् त्रीणिऋज्वाशयस्य ॥ दातृभोक्तरि दाताचासौभोक्ताच तत्रसुकलइत्येकं ॥
सुकल्यते कलशांदसंख्यानयोः स्वल् शोभनाकलास्येतिवा ॥ तत्परः तत्परंउत्तमंयस्य तेनपूर्यतेवा पृपालनपूरणयोः अप् ॥ प्रसितः पिञ् बंधनेक्तः ॥ आसक्तः अतिशयेनसक्तः
षंगेः क्तः त्रीणितात्पर्ययुक्तस्य ॥ इष्टार्थोद्युक्तः इष्टमर्थसावधर्म्यितत्रउद्युक्तः ॥ उत्सुकः मदुषोगंसनातिम्भादेः सौतिअसादेः सुनातिवास्वादिः सुप्रसवैश्वर्ययोः सुञ्अभिपन्नेवा

दुर्मनाविमनाअंतर्मनाःस्यादुत्कउन्मनाः दक्षिणेसरलोदारौसुकलोदातृभोक्तरि ८ तत्परेप्रसितासक्ताविष्टार्थोद्युक्तउत्सुकः प्रतीतेप्रथितख्या
तवित्तविज्ञातविश्रुताः ९ गुणैःप्रतीतेसुकृतलक्षणाऽहतलक्षणौ इभ्यआढ्योधनीस्वामीत्वीश्वरः पतिरीशिता १०

तद्धिपिआगमानित्यत्वानुगमभावः यद्वाउत्सुनाति पूर्वेरणे हेत्वर्थोक्तमत्वतः पंचापितत्पर्यायाइत्येके ॥ प्रतीतः प्रतीयतेस्म इण्गतौक्तः ॥ प्रथितः प्रथतेस्म प्रथप्रख्याने ॥ ख्यातः आख्यायि ख्यापकथ
ने ॥ वित्तः आवेदिविद्लाभेक्तः ॥ विज्ञातः ज्ञाअवबोधनेक्तः यद्वाविजानाति ॥ विश्रुतः श्रूयतेस्म श्रुश्रवणे इमेसर्वेकर्मणिक्ताः षट्प्रसिद्धस्य ९ कृतलक्षणः कृतंलक्षणंनामास्य लक्ष
णंनाम्निचिन्हेचेतिविश्वः ॥ आहतलक्षणः आहतमस्य लक्षणमस्यआहतं गुणितेपिस्यादितिविश्वः द्वेगुणैः प्रसिद्धस्य ॥ इभ्यः इभमर्हति दंडादित्वाद्यः इभ्योधनवतीभ्यातुकरेण्वांसल्लकीतरा
वितिहेमचंद्रः ॥ आढ्यः आध्यायतिकेपृषोदरादिः ॥ धनीबहुधनमस्यइनिः त्रीणिबहुधनवतः ॥ स्वामीस्वमस्यास्तिस्वामीतिः साधुः स्वामिप्रभावपि सोवपोगितिविश्वः ईश्वरः ईष्टेदशाऐश्वर्ये वरच् इश्वर-
शेव श्वेशंशोमाथेस्वामिनिवाव्यवत्इतिविश्वमेदिन्यौ ॥ पतिः पातिपारक्षणेपांतेडतिः पतिर्धवेगतौमूलेधवेचेतिविश्वः ॥ ईशिता तृच् ॥ १० ॥

स्वलपूः स्वलंन्वलंत्तरंपुनाति पूञ्पवने क्विप् स्वलंमलस्थानकल्केषिनिखिरव ः॥ बहुकरः बहु करोतिअच् हे मलसंमार्जनवलुः ॥ दीर्घसूत्रः दीर्घसूत्रंव्यवस्थायस्य सूत्रंतंतुव्यवस्थयोरि तिविश्वः॥ चिरक्रियःचिरेणक्रियायस्य हे विलंबेनक्रियासंपादकस्य ॥ जाल्मः जालयति जाल्यतेवा जलअपवारणे बाहुलकान्मः जाल्मस्तु पामरे ऽसमीक्ष्यकारिणिचेतिहैमः ॥ असमी-क्ष्यकारी असमीक्ष्य ऽविचार्यकर्तुंशीलमस्य हे योगुणदोषानविमृश्यकरोतितस्य ॥ यः क्रियासुमंदोऽलसः मूढोवासकुंठइत्येकं ॥ कुंठति कुठिप्रतिघाते आकुस्येन १७ कर्मक्षमः कर्मसुक्षमः ॥ अलंकर्मीणः कर्मणेक्रियायैअलंसमर्थः अषडक्षीणेतिखः हे क्रियाकरणेसमर्थस्य ॥ क्रियावान् क्रियास्यास्तिमतुप् एकंकार्मः कर्मशीलः कर्मशीलमस्य छत्रेतिण प्रत्ययः स्त्रियांतुकार्मी ताच्छील्येडीनिङीप् हेकर्मफलमनपेक्ष्य प्रवृत्तस्य ॥ कर्मशूरः कर्मणिशूरः ॥ कर्मठः कर्मणिघटते कर्मणिघटोठच् हे प्रयत्नेन प्रारब्धकर्मपरिसमापकस्य १८

स्वलपूःस्याद्बहुकरोदीर्घसूत्रश्चिरक्रियः जाल्मोसमीक्ष्यकारीस्यात्कुंठोमंदःक्रियासुयः १७ कर्मक्षमोलंकर्मीणःक्रियावान्कर्मसूद्यतः सकार्मःकर्म
शीलोयःकर्मशूरस्तुकर्मठः१८ भरण्यभुक्कर्मकरःकर्मकारस्तुतत्क्रियः अपस्नातोमृतस्नातआमिष्,शीस्तुशाष्कुलः १९ बुभुक्षितःस्यात्क्षुधितोजिघत्सुरशनायितः

भरण्यभुक् भरण्यंवेतनंभुक्ते क्विप् कर्मण्यभुगित्यपि ॥ कर्मकरः कर्मकरोतिकर्मणिभृतौइति हे मूल्येनकर्मकुर्वतः यः तत्क्रियःसकर्मकारकः तत्कर्मैवक्रियायस्य कर्मकरोति कर्मण्यण् ॥ अभृतक्रियइत्यर्थः योवेतनंविनाकर्मकरोतितस्यैकं ॥ अपस्नातः अपकृष्टस्नानः मृतस्नातः मृतेस्नातः हे मृतमुद्दिश्यस्नातस्य ॥ आमिषाशी आमिषमश्नाति अश-भोजने णिनिः ॥ शौष्कुलः शष्कुलीरुक्षमांसेपिमांसमात्रेपिसामततानामस्ति शीलमित्यण् स्वामीतुशाष्कुलइतिपठति तत्रपृषोदरादिः शष्कुलःशुष्कमांसस्यपणिकेपिशिताशि नीतिहैमः १९ बुभुक्षितः बुभुक्षासंजातास्य इतच् क्षुधितः क्षुध्यतिस्म ॥ जिघत्सुः अत्तुमिच्छुः सनाशंसेतिउः ॥ अशनायितः अशनस्येच्छा अशनायासा संजातास्य चत्वारि
बुभुक्षितस्य ॥

परान्नः परस्यान्नं परान्नं नित्यमस्य मत्वर्थे अच् ॥ परपिंडादः परस्यपिंडः तमत्ति कर्मण्यण् । पिंडमाजीवनइति धरणिः हे परान्नजीवनस्य ॥ भक्षकः भक्षयति भक्षअदने ण्वुल् ॥ घस्मरः घस ति घस्तृ अदने क्मरच् ॥ अद्मरः अत्तीति अद् भक्षणे क्मरच् त्रीणि भक्षणपरस्य २० आद्यूनः आदेवीत् दिवेः क्तः ॥ औदरिकः उदरे प्रसितः औदरिकः उदराट्ठगाद्यूनइति ठक् ॥ हे विजिगीषाविवर्जि ते उत्कर्षेच्छारहिते उदराट्ठगाद्यूनइति ठक् ॥ आत्मंभरिः आत्मानं बिभर्ति ॥ कुक्षिंभरिः कुक्षिं बिभर्ति फलेग्रहेइति सूत्रे उभयोर्निपातनं ॥ हे स्वोदरबिभर्तिनस्य पोटभरूइतिख्या. २१ सर्वान्नीनः सर्वेषामन्नानि तानि भक्षयति अनुपदेतिखः ॥ सर्वान्नभोजी सर्वेषां अन्नानि सर्वान्नानि भोक्तुं शीलमस्य सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये इति णिनिः हे सर्वान्नभक्षकस्य ॥ गृध्नुः गर्द्धनशीलः गृधु

परान्नः परपिंडादो भक्षको घस्मरोद्मरः २० आद्यूनः स्यादौदरिको विजिगीषाविवर्जिते उभौ त्वात्मंभरिः कुक्षिंभ
रिः स्वोदरपूरके २१ सर्वान्नीनस्तु सर्वान्नभोजी गृध्नुस्तु गर्द्धनः लुब्धोभिलाषुकस्तृष्णक्समौ लोलुपलोलुभौ २२

अभिकांक्षायां त्रसिगृधीति क्नुः हे आकांक्षाशीलस्य ॥ लुब्धः लुभ्यतिस्म लुभगार्ध्ये गत्यर्थेतिक्तः लुब्धआकांक्षिणि व्याधइतिहेमचंद्रः ॥ अभिलाषुकः अभिलष्यति लष कांतौ लषपतेत्युकञ् ॥ तृष्णक् तृष्यति ञितृषापिपासायां स्वपितृषोर्नजिङ् ॥ तृष्णक् तृष्णजौ तृष्णजः एवं ज्ञेयं त्रीणि अभिलाषशीलस्य पंचापि लुब्धस्येति केचित् ॥ लोलु पः गर्हितं लुंपति लुप्लृ छेदने लुपसदेति यङंताद्रच् ॥ लोलुभः भृशं लुभ्यति धातोरेकाचइति यङंताद्रच् लुभगार्ध्ये हे अतिलुब्धस्य २२

७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

सोन्मदः उन्मादेनसहवर्त्तते ॥ सून्मादइत्यपि तत्र क्त अतिशयितउन्मादोस्य उन्मदइत्यपिच पाठः तत्रतुउद्गतोमदोहर्षोस्य उन्मादिष्णुः उन्मादशीलः अलंकृञ्नीतीष्णुच् हे उन्माद शीलस्य ॥ अविनीतः नव्यनाथि णीञ् प्रापणेक्तः ॥ समुद्धतः समुद्धंतिस्म हंतेक्तः समुद्धन्यतेस्मेतिवा समुद्धतंससुदीर्णेप्यविनीतेनवाच्यवत् हे दुर्विनीतस्य ॥ मत्तः मद्यतेस्म गत्यर्थेतिमदेः क्तः ॥ शौंडः शुंडायांपानागारे भवः तत्रभवः शौंडोमत्तेचविख्यातेपिप्पल्यांतुभवेत्स्त्रियामितिविश्वमेदिन्यौ ॥ उत्कटः उद्गतः कटआवरणमावरकोयस्य यद्वा संयो दश्चकटच् उत्कटस्तीव्रमत्तयोरितिहेमः ॥ क्षीबः क्षीबतेस्म क्षिबुमदे अनुपसर्गेतिनिपातितः क्षीवन्इतिनांतोप्यस्ति चत्वारि मत्तस्य ॥ कामुकः कामयते कमुकांतौ लषेतिउकञ् ॥

सोन्मादस्तून्मादिष्णुः स्यादविनीतः समुद्धतः मत्तेशौंडोत्कटक्षीबाः कामुके कमिताऽनुकः २३ कम्रः कामयिताऽभीकः कमनः कामनोभिकः वि धेयोविनयग्राहीवचनेस्थितआश्रवः २४ वश्यः प्रणेयोनिभृतविनीतप्रश्रिताः समाः धृष्टेधृष्णग्वियातश्चप्रगल्भः प्रतिभान्विते २५

कमिता णिङभावेतृच् ॥ अनुकः अनुकामयते अभिकामयते अनुकाभिकेतिसाधुः २३ कम्रः रप्रत्ययः ॥ कामयिता कामयतेतृच् ॥ अभिकामयते ॥ अभीकः अनुकाभिकेतिसाधुः अभीकः कामुकेक्रूरेनिर्भयेत्रिषुनाक कवौ अभिकइत्यपि अभीकोदीर्घमध्योह्रस्वमध्यश्च ॥ कमनः अनुदात्तेतियुच् कमनः कामुकुकामेभिरूपे ऽशोकपादपे ॥ कामनइत्यपि नवकामुकस्य ॥ विधेयः प्रवृत्तौनिवृत्तौवा विधातुंशक्य अचोयत् ॥ विनयग्राही विनयंगृहीतुंशीलमस्य णिनिः ॥ वचनेस्थितः वचनेतिष्ठतिस्म तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥ आश्रवः आशृणोति ऋश्रवणे पचाद्यच् आश्रवोवचनेस्थिते प्रतिज्ञायांचक्लेशेचेतिहेमः च त्वारिवचनधारिणः २४ वश्यः वशमधीनत्वंगतः वशंगतइतियत् वशमायत्ततायांस्यादितिविश्वः ॥ प्रणेयः प्रकर्षेणनेतुंशक्यः अचोयत् हे वशंगतस्य अत्रविधेयादिषडपिवशंगतस्यवा ॥ निभृतः नितरां अभारि डुभृञ्भरणे क्तप्रत्ययः ॥ विनीतः व्यनायिइति ॥ प्रश्रितः प्रश्रयमस्याथिइतुणे: श्रिञ्सेवायां निष्ठा त्रयंविनीतस्य ॥ धृष्टः धृष्णोतिस्म ञिधृषाप्रागल्भ्ये निष्ठा ॥ धृष्णक् धृषेश्वेतिनजिङ् धृष्णुरित्यपि धृष्णक् धृष्णजौ धृष्णजः एवंनेयं ॥ वियातः विरुद्धंयातंचेष्टितंयस्य त्रीणिनिर्लज्जस्य ॥ प्रगल्भः प्रगल्भतेगल्भधार्ष्ट्येपचाद्यच् ॥ प्रतिभान्वितः प्रतिभयान्वितः प्रज्ञानवनवोन्मेषशालिनीप्रतिभामतेतिरुद्रः हे प्रत्युत्पन्नमतेः २५

अधृष्टः ॥ शालीनः शालामवेशमर्हति शालीनकौपीनेतिसाधुः हेसलज्जस्य ॥ विलक्षः विशेषेणलक्षयति लक्षआलोचने अच् ॥ विस्मयान्वितः विस्मयेनाश्चर्येणान्वितः हेपरकीयधर्मशीलादौसा
साश्चर्यस्य ॥ अधीरः नधीरोधैर्यंयस्य ॥ कातरः ईषत्तरति ईषदर्थेचेतिकोः कादेशः हेभयक्षुत्पिपासादिव्याकुलस्य ॥ त्रस्तः त्रस्यति त्रसीउद्वेगेक्तः त्रस्नुरित्यपि ॥ भीरुः बिभेति ञिभीभयेक्रुः
भिकरान्नेत्रिलिंगःस्याद्द्वयोर्योषितियोषितीतिविश्वमेदिन्यौ ॥ भीतइत्यपि ॥ भीरुकः क्रुकन् बिभेति ॥ भीलुकः क्लुकन् चत्वारिभयशीलस्य २६ आशंसुः आशंसते आङ्शासिइ
च्छायां सनाशंसेत्युः ॥ आशंसिता ताच्छील्ये तृन् हेवांइष्टार्थमासीष्टोः ॥ गृहयालुः गृहयति गृहग्रहणे आलुच् ॥ गृहीता गृहीतेत्यपि तृच् हेग्रहणशीलस्य ॥ श्रद्धयाआस्तिक्यबुध्यायुक्त-

स्याद्धृष्टेतुशालीनोविलक्षोविस्मयान्विते अधीरेकातरस्त्रस्तेभीरुभीरुकभीलुकाः २६ आशंसुराशंसितरिगृहयालुर्ग्रहीतरि श्रद्धालुः श्रद्धया
युक्तेपतयालुस्तुपातुके २७ लज्जाशीलेऽपत्रपिष्णुर्वंदारुरभिवादके शरारुर्घातुकोहिंस्रःस्याद्वर्द्धिष्णुस्तुवर्द्धनः २८

स्तत्रश्रद्धालुरित्युच्येते ॥ श्रद्धाति आलुच् ॥ पतयालुः पतयति तच्छीलः पतगतौवा आलुच् ॥ पातुकः लषपतेत्युकञ् २७ लज्जाशीलः लज्जाशीलमस्य ॥ अपत्रपिष्णुः अपत्रपते
इष्णुच् हेलोकलज्जायुतस्य ॥ वंदारुः वंदतेतच्छीलः वदिअभिवादनस्तुत्योः शृवंद्योरारुः ॥ अभिवादकः अभिवादयति ण्वुल् हेवंदनशीलस्य ॥ शरारुः शृणातितच्छीलः शृहिं
सायां ॥ घातुकः उकञ् हंति ॥ हिंस्रः हिनस्ति हिसिहिंसायां नमिकंपीतिरः हिंस्नाकाकादनीमांस्योः स्त्रियां ॥ स्याद्घातुकेन्यवदितिविश्वमेदिन्यौ त्रीणि हिंसाशीलस्य ॥ वर्द्धिष्णुः
वर्द्धतेतच्छीलः वृधुवृद्धौ इष्णुच् ॥ वर्धनः अनुदात्तेतियुच् ॥ वर्द्धनः छेदने वृद्धौ वर्द्धनीतुगलंतिकेऽपिहैमः हेवर्द्धनशीलस्य २८ ७ ७ ७

उत्पतिष्णुः उत्पततितच्छीलः पत्लृगतौ ॥ उत्पतिता द्वे उत्पतनशीलस्य अत्र येत्रिनिष्णुच्चस्नुक्नुक्माजित्यादयः प्रत्ययास्तेतच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषुवोध्द्व्याः ताच्छील्येप्रयोगः प्रायेण ॥ अलंकरिष्णुः अलंकरणशीलः ॥ मंडनः मंडनशीलः मडिभूषायां क्रुधमंडार्थेभ्यश्चेतियुच् द्वे अलंकारेणशीलस्य ॥ भूष्णुः चात्भवः भवनशीलः ॥ भविष्णुः ॥ भविता त्रीणि भवनशीले ॥ वर्तिष्णुः वर्तनशीलः इष्णुच् ॥ वर्तनः वृतुवर्तने अनुदात्तेतश्चेतियुच् द्वे वर्त्तनशीलस्य २९ निराकरिष्णुः निराकरणशीलः ॥ क्षिप्नुः क्षेपणशीलः क्षिपप्रेरणे क्नुः क्षिष्णुमितिकेचित् द्वे निराकरणशीलस्य ॥ सांद्रस्निग्धः मेदुरः स्यात् ॥ सांद्रो घनः सचासौस्निग्धश्च मदनशीलः ञिमिदास्नेहने घुरच् एकं ॥ ज्ञाता जानाति तृन् ॥ विदुरः वेदनशीलः विदिभिदीत्मकुरच् ॥ विंदुः विंदुरिच्छुरितिसाधुः त्रीणि ज्ञानशीलस्य ॥ विकाशी विकसति कसगतौ वौकसे तिधिनुण् तालव्यांतोपि ॥ विकस्वरः विकसनशीलः वरच् विश्वक रइत्यपि विकाशास्फुटनेव्यक्तावितिदत्यांतेभरणि. द्वे विकाशशीले ३० विसृत्वरः विसरणशीलः सृगतौ इण्नशजीतिक्वरप् तुक् ॥ विसृमरः क्मरच् ॥ प्रसारी प्रसरणशीलः घिनुण् ॥ विसारी विसारोस्यास्ति इनिः चत्वारिप्रसारणशीले ॥ सहिष्णुः सहनशीलः षहमर्षणे इष्णुच् ॥ सहनः अनुदात्तेतियुच् ॥ क्षंता क्षमणशीलः क्षमूसहने तृन् तितिक्षुः तितिक्षणशीलः सन्नंताद्उः ॥ क्षमिता तृन् पक्षेइट् ॥ क्षमी घिनुण् इति षट् क्षमाशीले ॥ ३१

उत्पतिष्णुस्तूत्पतितालंकरिष्णुस्तुमंडनः भूष्णुर्भविष्णुर्भविता वर्तिष्णुर्वर्तनः समौ २९ निराकरिष्णुः क्षिप्नुः स्यात्सांद्रस्निग्धस्तु मेदुरः ज्ञातातुविदुरो विंदुर्विकाशीतुविकस्वरः ३० विसृत्वरो विसृमरः प्रसारी च विसारिणि सहिष्णुः सहनः क्षंतातितिक्षुः क्षमिताक्षमी ३१

७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

क्रोधनः क्रोधनशीलः क्रुधकोपे क्रुधमंडेतियुच् अमर्षणः ॥ नमर्षणशीलः प्राग्वत् ॥ कोपी अवश्यंकुप्यति आवश्यकेणिनिः त्रीणि क्रोधनस्य ॥ चंडः चंडते चंडिकोपे पचाद्यच् चंडस्तयमदासे तिकोपने ॥ तीव्रेदैत्यविशेषेच चंडीतुशिवयोषिति चंडाधनहरीशंखपुष्योरितिहेमचंद्रः ॥ अत्यंतकोपनः अत्यंतंकुप्यति द्वे अतिक्रोधनस्य क्रुधेतियुच् ॥ जागरूकः जागरणशीलः जागृनिद्रा क्षये जागर्तेरूकः ॥ जागरिता तृन् द्वे जागरणशीले ॥ घूर्णितः घूर्णतेस्म घूर्णभ्रमणे गत्यर्थेक्तः घूर्णाजातास्येतिवा इतच् ॥ प्रचलायितः प्रचलइवाचरति क्यङ् प्रचलायाजातास्येतिवा प्रच लायतेस्म गत्यर्थेतिक्तः द्वे संजातघूर्णस्य ३२ स्वप्नक् स्वपनशीलः स्वपिइतिनजिङ् ॥ शयालुः शयनशीलः शीङ्स्वप्ने शीङ्रोवाच्यइत्यालुच् शयालुः स्याद्जगरेनिद्राशीलेचकुंजरे इतिविश्वमेदिन्यौ निद्रालुः निद्राशीलः द्राकुत्सायांगतौआलुच त्रीणिनिद्राशीलस्य निद्राणः स्वप्नक्शयालुर्निद्रालुर्निद्राणशायितौसमौ क्तसंयोगादिरितिनत्वं निद्रातिस्मानिद्रितइत्यपि इतच् ॥ शयितः शेतेस्मक्तः द्वे निद्रांप्राप्त

क्रोधनोमर्षणः कोपी चंडस्त्वत्यंतकोपनः जागरूकोजागरिता घूर्णितः प्रचलायितः ३२ स्वप्नक्शयालुर्निद्रालु
निद्राणशायितौसमौ पराङ्मुखः पराचीनः स्यादवाङप्यधोमुखः ३३ देवानंचतिदेवद्र्यङ् विष्वद्र्यङ् विश्वगंचति ॥
यःसहांचतिसध्र्यङ् ससतिर्यङ् यस्तिरोंचति ३४

स्य ॥ पराङ्मुखः परांचत्यनभिमुखोभवति अंचुगतिपूजनयोः परापूर्वकात्क्विन् पराचीनः पराङ्मुखस्यविभां चेभितिखः द्वे विमुखस्य ॥ अवाङ् अवांचत्यधोमुखीभाति अवाङ् क्विन्नंतं अवांचौ अवांचः एवमूह्यं ॥ अधोमुखः अधोमुखंयस्य द्वे ३३ देवद्र्यङ् देवानंचतिगच्छतिपूजयतिवा क्विनिअन्या न्यादेशः एकं चांतं स्त्रियांतुदेवद्रीची ॥ विष्वद्र्यङ् विश्वक्समंतात्अंचतिगच्छति विश्वद्र्यङ् इतितालव्यमध्योपि स्त्रियांविष्वद्रीची चांतं एकं सध्र्यङ् सहांचतितुल्यंगच्छति एकं सध्र्यङ् सध्र्यंचौ सध्र्यङ्चः एवमुन्नेयं सर्वत्रअन्येः क्विनिअन्यादेशः स्त्रियांतुसध्रीची तिर्यङ् तिरोवक्रंअंचति क्विन्मात्रं एकं ३४ ७ ७ ७

वदः वदति वदव्यक्तायांवाचि ॥ वदावदः अतिशयेनवदति पचाद्यच् ॥ वक्ता वक्ति वचपरिभाषणे तृन् वक्तातुपंडितेपिस्याद्वाग्मिन्याप्यभिधेयवदितिविश्वः त्रीणिवक्तुः ॥वागीशः वाचामीशः वाक्पतिः वाचांपतिः द्वे पटुवक्तुः वाचोयुक्तिपटुः वाचोयुक्तिः सयुक्तिकत्वं तत्र पटुः वाक्दिक्पश्यद्भ्यइति अलुक् ॥वाग्मी प्रशस्तावागस्य वाचोग्मिनिः वाग्मीपटौसुराचार्येइतिविश्वमेदिन्यौ द्वेनैयायिकस्य ॥वावदूकः कुर्वादिपाठादूकः ॥अतिवक्ता अतिवक्ति साधुकारिण्युपसंख्यानंइतिआकेस्तच्छीलेतिसूत्रांत्यपदार्थः द्वेबहुभाषिणि ३५ जल्पाकः जल्पति जल्पव्यक्तायांवाचि षाकन् ॥ वाचालः॥ वाचाटः आलजाटचौबहुभाषिणि इतिसाधु ॥ बहुगर्ह्यवाक् बहुगर्ह्यावाग्यस्य जल्पाकिषित्वास्त्रीयांङीष् ॥ चत्वारिबहुगर्ह्यभाषिणः ॥ दुर्मुखः दुष्टं निंदितंमुखंयस्य दुर्मुखः कपिभिन्नांगभिदोर्नासुखरेत्रिषुविश्वः ॥मुखरः निंदितंमुखमस्य मत्वर्थेरः मुखशब्दोत्रलक्षणयावचनपरः ॥अबद्धमुखः नबद्धंनियमितंमुखमस्य त्री-

वदोवदावदोवक्तावागीशोवाक्पतिःसमौ वाचोयुक्तिपटुर्वाग्मीवावदूकोतिवक्तरि ३५ स्याज्जल्पाकस्तुवाचालोवाचाटोबहुगर्ह्यवाक् दुर्मुखेमुखराबद्धमुखौशक्तुःप्रियंवदे ३६ लोहलःस्यादस्फुटवाग्गर्ह्यवादीतुकद्वदः समौकुवादकुचरौस्यादसौम्यस्वरोस्वरः ३७

ण्यप्रियवादिनः ॥ शक्तुः शक्नोति वक्तुमिति शकृशक्तौ क्तुः ॥प्रियंवदः प्रियंवदति प्रियवशेवदः खच् मुम् शक्तइतिस्वामी शक्तइतिसर्वधरः द्वेप्रियवक्तरि ३६ लोहलः लोहंला-ति कमत्यय लोहलशब्दःखलाधारा १ व्यक्तवाचिनित्रिषुइतिविश्वहेमचंद्रौ ॥ अस्फुटवाक् नस्फुटावागस्य ॥द्वे अस्फुटवादिनि ॥ गर्ह्यवादि गर्ह्यंवदति णिनिः ॥ कद्वदः कुत्सितंवदति वदयोश्चेति कत् द्वेकुत्सितवादिनः ॥ कुवादः कुत्सितंवदति बहुव्रीहिर्वा ॥कुचरः कुत्सितंचरति अच् द्वेदोषकथनशीलस्य ॥असौम्यस्वरः असौम्योरूक्षःस्वरोयस्य ॥अस्वरः अप्रशस्तःस्वरोयस्य द्वेकाकादिवद्रूक्षस्वरस्य ३७

रवणः रवणशीलः रुशब्दे उभयत्र चलनेतियुच् ॥ शब्दनः शब्दनशीलः द्वेशब्दशीलस्य ॥ नांदीवादी नांदीवदनशीलः णिनिः ॥ नांदीकरः नांदीकरोतिवदति टप्रत्ययः तदेवाह आशीर्वचनसंयुक्तास्तुतिर्यस्मात्प्रवर्तते देवद्विजनृपादीनांतस्मान्नांदीतिकीर्त्यतइतिरभसः द्वेस्तुतिविशेषवादीनः नाटकादौमंगलार्थंभेर्यादिवादनशीलस्येत्यर्थः ॥ जडः जलति जलघातने अच् डलयोरभेदः इष्टंवानिष्टंवास्करवदुःखंवानचेहधीमोहात् विंदति परवशागः सभवेदिहजडसंज्ञकःपुरुषः ॥ अज्ञः नजानाति इगुपधेतिकः द्वेअत्यंतमूढस्य यो वक्तुंश्रोतुंच शिक्षितोनस्यात्सएडमूकः एडोबधिरश्चासौमूकश्च पाठांतरेतु नास्त्येडोमूकोस्मादित्यर्थः त्रिलिंगोनेडमूकः स्याच्छठेवाग्श्रुतिवर्जितइतिरभसः एकं ३८ तूष्णींशीलः

रवणःशब्दनोनांदीवादीनांदीकरःसमौ जडोज्ञएडमूकस्तुवक्तुंश्रोतुमशिक्षिते ३८
तूष्णींशीलस्तुतूष्णीकोनग्नोवासादिगंबरे निष्कासितोऽवकृष्टःस्यादपध्वस्तस्तुधिक्कृतः ३९

तूष्णींशीलंयस्य शीलेकोमलोपश्चेतिसाधुः ॥ तूष्णीकः द्वेमौनशीलस्य ॥ नग्नः नजतेस्म ओनजीव्रीडेक्तः नग्नोवंदिक्षपणयोः पुंसित्रिषुविवाससीतिविश्वः ॥ अवासाः नवासोस्य ॥ दिगंबरः दिगेवांबरंयस्य दिगंबरःस्यात्क्षपणे धनेतमसिशंकरे त्रीणिनग्नस्य ॥ निष्कासितः निष्कास्यतेस्म कसगतौ ण्यंतात्क्तः निष्कामितइत्यपि ॥ अवकृष्टः अवकृष्यतेस्म कृषविलेखनेक्तः द्वेनिर्गमितस्य ॥ अपध्वस्तः अपध्वस्यतेस्म ध्वंसुअधःपतनेक्तः अपध्वस्तःपरित्यक्तेविदितेप्यवचूर्णिते ॥ धिक्कृतः धिगितिकृतः द्वे निर्भर्त्सितस्य ३९

७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ . ७ ७

आत्तगर्वः आत्तोगर्वोयस्य आत्तगंधइत्यपिपाठांतरं गंधोगंधकआमोदेलेशेसंबध्धगर्वयोरितिविश्वः गंधोगर्वोलवोपिचेतित्रिकांडशेषः॥ अभिभूतः अभिभूयतेस्म क्तः द्वे भग्नदर्पस्य चत्वारोपिपर्यायाइत्येके॥ दापितः दाप्यतेस्म दापयतीति॥ साधितः साध्यतेस्म साधसंसिध्दौ द्वे धनादिकंप्रदापितस्य प्रदापितस्यधनादेर्वा॥ प्रत्यादिष्टः प्रत्यादिश्यतेस्म दिशअतिसर्जने क्तः निरस्तः निरस्यतेस्म असक्षेपणे क्तः निरस्तःप्रेषितशरेसंत्यक्तेत्वरितोदिते निष्ठ्युते प्रतिहतेचेतिहेमः॥ प्रत्याख्यातः प्रत्याख्यायतेस्म ख्याप्रकथने चक्षिङ्वा॥ निराकृतः क्तः चत्वारिनिराकृतस्य ४० निकृतः न्यकारि कृञः क्तः निकृतंविप्रलब्धेस्यान्छठेत्रिषितिविश्वमेदिन्यौ॥ विप्रकृतः द्वेविवर्णीकृतस्य॥ विप्रलब्धः

आत्तगर्वोभिभूतःस्याद्दापितःसाधितःसमौ प्रत्यादिष्टोनिरस्तःस्यात्प्रत्याख्यातोनिराकृतः ४० निकृतःस्याद्विप्रकृतोविप्रलब्धस्तुवंचितः मनोहतःप्र
निहतःप्रतिबद्धोहतश्चसः ४१ अधिक्षिप्तःप्रतिक्षिप्तोबद्धेकीलितसंयतौ आपन्नआपत्प्राप्तःस्यात्कांदिशीकोभयद्रुतः ४२

विप्रलभ्यतेस्म वंचुगतौ॥ वंचितः वंच्यतेस्म क्तः द्वेवंचतांगतस्य॥ मनोहतः मनोहतंयस्य॥ प्रतिहतः प्रतिहन्यतेस्म हंतेः क्तः प्रवेत्प्रतिहतंद्विष्टेप्रतिस्खलितरुद्धयोः॥ प्रतिबध्दः प्रतिबध्यतेस्मबंधबंधने॥ हतः हन्यतेस्म चत्वारिमनसिहतस्य कृतमनोभंगस्येत्यर्थ ४१ अधिक्षिप्तः आधिक्षिप्यतेस्म क्षिपप्रेरणे क्तः अतिक्षिप्तः प्रणिहितेक्षुत्सितेभर्त्सितेत्रिषितिविश्वहेमचंद्रौ॥ प्रतिक्षिप्तः प्रतिक्षिप्तंवारितेस्यात्प्रेषितेपंचके त्रिषित्युक्त्वात् द्वे कृताक्षेपस्य कस्यचिच्छौर्यादिकंप्रतिस्पर्धमानस्य दुर्वचनमधिक्षेपइतिराजमुकुटः॥ बध्दः बध्यतेस्म बंधबंधने॥ कीलितः कील्यतेस्म कीलबंधने॥ संयतः संयम्यतेस्म यमउपरमे क्तः त्रीणिरज्ज्वादिनानिबध्दस्य॥ आपन्नः आपद्यतेस्म पदगतौ इमेसर्वेक्तप्रत्ययांताः आपन्नः सापदिप्राप्तेपिवाच्यलिंगकः॥ आपत्प्राप्तः आपदंप्राप्तः द्वेआपदंप्राप्तस्य॥ कांदिशीकः कांदिशंयामीत्याह तदाहेतिमाशब्दादिभ्यइतिठक् पृषोदरादिः ४२ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

आक्षारितः आक्षार्यतेस्म क्षरसंचलने ण्यंतात्क्तः आक्षारोमैथुनंमत्याक्रोशोस्य इतिवा ॥ क्षारितः क्षारितःस्माविनेक्षारैरभिशस्तोपिचत्रिषु ॥ अभिशस्तः अभिशस्यतेस्म शसुहिंसा
यांक्तः त्रीणिमैथुननिमित्तंमिथ्यादूषितस्य ॥ संकसुकः संकसतीति कसगतौ उकन् ॥ अस्थिरः नस्थिरः द्वेचलस्वभावस्य ॥ व्यसनार्त्तः व्यसनेनार्त्तः ॥ उपरक्तः उपरज्यतेस्म रं-
जरागेक्तः ॥उपरक्तोव्यसनार्तेराहुग्रस्तेंदुसूर्ययोरितिविश्वः द्वेव्यसनपीडितस्य ॥ विहस्तः विक्षिप्तः हस्तोयस्य व्याकुलःकुलधातोरिगुपेतिकः ४३ विक्लवःविक्लवतेक्लुङ्गतौ अच् विह्वलःविह्वलतीति ह्वल
चलने अच् द्वेशोकादिनागात्रभंगंप्राप्तस्य ॥विवशः विरुद्धंवष्टि वशकांतौ अच् विवशोऽरिष्टदुष्टधियोरपि ॥अरिष्टदुष्टधीः अरिष्टेनदुष्टाधीर्यस्य द्वेआसन्नमरणस्य

आक्षारितःक्षारितोभिशस्तेसंकसुकोस्थिरे व्यसनार्त्तोपरक्तौद्वौविहस्तोव्याकुलौसमौ ४३ विक्लवोविह्वलःस्यात्तुविवशोऽरिष्टदुष्ट-
धीः कश्यःकशार्हेसन्नद्धेत्वाततायीवधोद्यते द्वेष्येत्वक्षिगतोवध्यःशीर्षच्छेद्यइमौसमौ विष्योविषेणयोवध्योमुसल्योमुसलेनयः ४५

त्रिलक्षणेनदूषितमतेः ॥ कश्यः कशामर्हति दंडादित्वाद्यः कश्यंकशार्हमद्यमोरित्युक्तत्वात् ॥ कशार्हः कशातेनंयमर्हति अर्हइत्यच् द्वेताडनार्हस्य ॥सन्नद्धेसन्नह्यतिस्म णह
बंधनेक्तः ॥वधोद्यते वधेउद्यतः तत्र आततायीत्येकं आततंयथातथाऽयितुंशीलमस्य अयगतौ सुपीतिणिनिः ४४ द्वेष्यः द्वेष्टुमर्हः द्विषअप्रीतौ ण्यत् ॥ अक्षिगतः अक्षिविषयंगतः शाक
पार्थिवादिः द्वेद्वेषार्हस्य ॥वध्यः वधमर्हति दंडादिभ्योयः यद्वाहंतुमर्हः हतोवधचेतियत् शीर्षच्छेद्यः ॥शीर्षस्यच्छेदस्तमर्हति शीर्षछेदाद्यच्चेतियत् द्वेशिरछेदार्हस्य वध्यः वधमर्हति ॥ यो
विषेणवध्यः हंतव्यः सविष्यइत्येकं नौवयइतियत् यः मुसलेनवध्यः समुसल्यः दंडादिः एकं ४५

अहंकारवान् अहंकारोस्यास्ति मतुप् अहंशुभमितिमांतमव्ययं ॥ अहंयुः अहंविद्यतेयस्य अहंशुभेनियुस् द्वेअहंकारिणः ॥ शुभंयुः शुभमस्यास्ति युस ॥ शुभान्वितः शुभेनान्वितः
द्वेशुभयुक्तस्य मातापित्रादिदृष्टकारणनिरपेक्षाअदृष्टसहकृतेभ्योगुणेभ्योजातायेदेवास्तेदिव्योपपादुकाउच्यंते उपपद्यंते पदगतौ उकञ् दिविभवाः द्युमेतियत् तेन्वतेन्च नारकव्याद्
तयेदिव्यपदं एकं ॥ नृगवाद्याः नाचगौश्चाद्योयेषां आद्यशब्देनखरश्वादीनांग्रहणं ॥ जरायुजाः स्युः जरायोर्गर्भाशयाज्जाताः एकं ५० । कृमिदंशाद्याः कृमिश्चदंशश्चाद्योयेषां आद्य
शब्देनमशकमत्कुणादिग्रहणं ॥ स्वेदजाः स्युः स्वेदहेतुत्वादूष्मास्वेदः ततोजाताः स्वेदजाः ॥ पक्षिसर्पादयः पक्षीचसर्पश्चआदीयेषां आदिशब्दात् नक्रमत्स्यपिपीलिकादयः ॥ अंड

अहंकारवानहंयुः शुभंयुस्तुशुभान्वितः दिव्योपपादुकादेवानृगवाद्याजरायुजाः ५० स्वेदजाः कृमिदंशाद्याः पक्षिसर्पादयोंडजाः इतिप्रा
णिवर्गः उद्भिदस्तरुगुल्माद्या उद्भिदुद्भिज्जमुद्भिदम् ५१

जाः अंडेभ्योजाताः एकं इतिप्राणिवर्गः ॥ तरुगुल्माद्याः तरुश्चगुल्मश्चाद्योयेषां आद्यशब्देनतृणौषधिलतादिग्रहः ॥ उद्भिदः उच्यंते एकं भुवंउद्भिदंति भिदिरविदारणे द्वे उद्भि
त्पर्यायावाह ॥ उद्भिज्जं उद्भिदोजातं ॥ उद्भिदं उद्भिनत्ति इगुपेतिकः ५१

सुंदरं सुष्ठु उनत्ति सुंदरं सुद्र्यते हढादरे यहदर्द्रिनिअप् यद्वा सुउनत्ति चित्तं द्रवीकरोति उंदीक्लेदने बाहुलकादरः शकंध्वादिः॥ रुचिरं रोचते रुचदीप्तावभिप्रीतौच॥ किरच्॥ चारु चरति चित्ते चरगतौ भुण् तदुक्तं विश्वप्रकाशे चारुर्बृहस्पतौ पुंसिशोभने त्वभिधेयवदिति॥ सुषमं सुशोभनं समं सर्वमस्य सुविनिर्दुर्भ्यइति त्वं ॥ साधु साधेरुण् तदुक्तं हेम चंद्रे साधुर्जैनेमुनौ वार्धुषिके सज्जनरम्ययोरिति॥ शोभनं शोभते शुभदीप्तौ अनुदात्तेतिपुच्च शोभनं योगभेदेनासुंदरे वाच्यलिंगक इति कोशांतरात्॥ कांतं कम्यतेस्म कमुकांतौ क्तप्रत्ययः यद्वा कनतिस्म कनीदीप्त्यादौ क्तः तदाह कांतास्यात्प्रियंगौस्त्रीशोभनेत्रिषुनाधवे लोहेचचंद्रसूर्याय: पर्यायात्तशिलासुचेति विश्वमेदिन्यौ॥ मनोरमं मनोरम

सुंदरंरुचिरंचारुसुषमंसाधुशोभनं कांतंमनोरमंरुच्यंमनोज्ञंमंजुमंजुलं ५२ तदासेचनकंतृप्तेर्नास्त्यंतोयस्यदर्शनात् अभीष्टे ऽभी-
प्सितंहृद्यंदयितंवल्लभंप्रियं ५३

यति रमक्रीडायां ण्यंतात्कर्मण्यण् मनोहरमितिपाठेतु मनोहरति॥ रुच्यं रोचते रुच्यतेवा राजसूयेतिसाधुः॥ मनोज्ञं मनसाजानाति इगुपधज्ञेति कः मंजु मज्यते मजिध्वनौइति सौत्रोधातुः बाहुलकादुः॥ मंजुलं मंजुमंजुत्वंलाति कः मंजुलंचजलांतर इत्युक्तत्वात् तदुक्तंच हैमे रम्येकुंजेमंजुलस्तुदात्यूह इति द्वादशसुंदरस्य० ५२ यस्यदर्शनात् तृप्तेरंतोनास्ति तदासेचनकंस्यात् असेचनकमपि नसिच्यतेमनोत्र षिचक्षरणे॥ अभीष्टं अभीतइष्यतेस्म इषइच्छायां क्तः॥ अभीप्सितं अभ्यासुमिष्यतेस्म आप्लृव्याप्तौक्तः॥ हृद्यं हृदिप्रियं यत् तदुक्तं विश्वप्रकाशे हृद्यं धवलजीरेचतुल्यिये हृद्भवेपिच वशाकृद्दमंत्रेचहृद्यो हृद्याख्यभेषज इति॥ दयितं दय्यतेस्म दयदानादौक्तः वल्लभं वल्यते बल्लतेवा वल्लसंवरणे अभच् तदुक्तं विश्वप्रकाशे वल्लभोदयितेध्यक्षेसल्लक्षण तुरंगमइति॥ प्रियं प्रीणाति प्रीञ्तर्पणे तदुक्तं हैमे प्रियोवि
ध्योषधेहृद्येधवेइति षडभीष्टस्य ५३ ७ ७

व्याघ्रादय एते शब्दा उत्तरपदे ॥ श्रेष्ठार्थगोचराः श्रेष्ठार्थो गोचरो विषयो येषां ते क्वचिद्धानकाइतिपाठः यथा पुरुषव्याघ्रः पुरुषः व्याघ्र इव पुरुषश्रेष्ठ इत्यर्थः आद्यशब्देन सोमा दीनां ग्रहणं न यथा नृसोमः व्याघ्रादिराकृतिगणः उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे इति विशेष्यस्य पूर्वनिपाते व्याघ्रादेरुत्तरपदत्वं ५९ अप्राग्र्यं प्राग्र्याद्भिन्नं प्रधानादन्यत् ॥ द्वयहीने द्वाभ्यां हीने त्रयमप्रधानस्य ॥ विशंकटं वेः शंकटच् ॥ पृथु प्रथने प्रथ प्रख्याने तदुक्तं हेमचंद्रे पृथुर्विशाले भूपाले वाच्यकाकृष्णाजीरयोरिति ॥ बृहत् बर्हति बृह वृद्धौ अतिप्रत्ययः ॥ विशालं शालच् विशाला त्विंद्रवारुण्यामुज्जयिन्यां तु योषिति नृपरक्षभिदोः पुंसि पृथुले त्वभिधेयवदिति विश्वमेदिन्यौ ॥ पृथुलं पृथुत्वमस्यास्ति मत्वर्थे लच् पृथुलं लाति वा ॥ महत् महति मह पूजायां वर्तमाने इति सूत्रेण निपातितः ६० वड्रं वलते वल संवरणे संचरणे च रकुडलयोरेकत्वस्मरणं ॥ उरु ऊर्णोति ऊर्णुञ् आच्छादने नुलोपेन ह्रस्वः ॥ विपुलं विपोलति पुल महत्त्वे इगुपेति

स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुंगवर्षभकुंजराः सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचराः ५९ अप्राग्र्यं द्वयहीने द्वे अप्रधानोपसर्जने विशंकटं पृथु बृहद्विशालं पृथुलं महत् ६० वड्रोरुविपुलं पीनपीव्नी तु स्थूलपीवरे स्तोकाल्पक्षुल्लकाः सूक्ष्मं श्लक्ष्णं दभ्रं कृशं तनु ६१

कः तदुक्तं विश्वे विपुलं पृथुले गाधे मेरुपश्चिमभूधरे इति नव विस्तीर्णस्य ॥ पीनं प्यायते स्म ओप्यायी वृद्धौ क्तेनत्वं ॥ पीव प्यायते प्यैङ् वृद्धौ क्वनिप् संप्रसारणं स्त्री पीवरी स्यात् ॥ स्थूलं स्थूलयति स्थूल बृंहणे अच् तदुक्तं हैमे स्थूलः पीने जडे इति पीवरं प्यायते निपातनः तदुक्तं हेमचंद्रे पीवरः स्थूलकूर्मयोरिति चत्वारि स्थूलस्य ॥ स्तोकः स्तुच्यते ष्टुच प्रसादे घञ् ॥ अल्पः अल्यते वार्यते अल भूषणादौ पः ॥ क्षुल्लकः क्षोदनं क्षुदिर संपेषणे संपदादिः लातेः कः पररूपवर्णः स्वार्थे कः इत्यायुक्तं तदाह क्षुल्लकस्त्रिषु नीचेल्पे इति श्लक्ष्णं श्लिष्यते श्लिष्यति वा श्लिष आलिंगने श्लिषेरच्चोपधाया इति साधुः सूक्ष्मं सूच्यते सूच पैशुन्ये सूचेः स्मन् सूक्ष्मं स्यात्कतके ऽध्यात्मे पुंस्यणौ भिदुरत्वल्पके इति विश्वे उक्तं ॥ दभ्रं दभ्यते दंभ दंभने रक् ॥ कृशं कृश्यते स्म कृश तनूकरणे अनुपतिसाधुः ॥ तनु तन्यते तनु विस्तारे उः तदुक्तं विश्वमेदिन्योः तनुः कायत्वचि स्त्री स्यात्त्रिष्वल्पे विरले कृशे इति. ६१

मात्रा मीयते माङ्माने ष्ट्रन्टाप् मात्रंन्वव धृतौ स्वार्थे काल्र्न्येमात्रापरिच्छदे असंशावयवे द्रव्येमानेल्पे कर्णभूषणे कालेवृत्तेनवेतिहेमः ॥ त्रुटिः त्रुट्यते त्रुटछेदने इन्‌कित् ॥ लवः लूयते लूञ् छेदने अप् ॥ लेशः लिशति लिशगतौ लिश्यतेवा अच् घञ्वा ॥ कणः कणति कणनिमीलने अच् कणोधान्यांशलेशयोरित्यकत्वात् कणाजीरकपि प्पल्योरितिहेमचंद्रश्च ॥ अणुः अणति अण्यतेवा अणशब्दे अणश्चेत्युः अणुव्रीह्यल्पयोरितिहेमः लवादयःपुंसि नवस्त्रियोमात्रात्रुटीश्च त्रुटीतिङीबंतोपिक्वचित् एका दशासूक्ष्मस्य स्तोकाद्यणवंताएकार्थाइतिकेचित् शेषंविशेषनिघ्नं ॥ अल्पिष्टं अतिशयेनअल्पं ॥ अल्पीयः ॥ कनीयः अतिशयेनअल्पं कनिष्ठं इत्यपि ॥ अणीयः अतिश येनअणुः ईयसुन् चत्वारोल्पेत्यल्पे ६२ प्रभूतं प्रभवतिस्म क्तः तदुक्तंहेमे प्रभूतमुद्गते प्राज्यइति ॥ प्रचुरं प्रचोरति चुरस्तेये णिजभावेइगुपधेतिकः ॥ प्राज्यं प्रज्यते अज

स्त्रियांमात्रात्रुटिःपुंसिलवलेशकणाणवः अत्यल्पेल्पिष्ठमल्पीयः कनीयोणीयइत्यपि ६१ प्रभूतंप्रचुरंप्राज्यमदभ्रंबहुलंबहु ॥

पुरुहूःपुरुभूयिष्ठंस्फारंभूयश्चभूरिच ६२ गतौ घ्यन् यद्वा प्रकर्षेणाज्यतेकाम्यते अजूव्यक्त्यादौ क्यप् ॥ अदभ्रं दभ्रादन्यत् नञ्समासः नलोपः बहु लं बहून्लाति बहुलानीलिकायांस्यादेलायांदिवियोषिति कृत्तिकासुस्त्रियांभूम्निविहायसिनपुंसकं पुंस्यग्नौकृष्णपक्षेचवाच्यवत्प्राज्यकृष्णयोरितिविश्वमेदिन्यौ ॥ ब हु बहते वहिवृध्यौ उः नलोपः तदुक्तंविश्वे बहुस्त्र्यादिसंख्यासुविपुलेत्वभिधेयवदिति ॥ पुरुहं पुरून्हातिगच्छति डः यद्वा पुरून्जहाति जिहीतेवा कः पुरुहू इत्यपि पुरुहूः पुरुह्वे पुरुह्वः एवं पुरुहुस्तुक्लीबे पुरु पिपर्तिपूर्यतेवा पृपालनपूरणयोः कुप्रत्ययः उत्वं तदुक्तंहेमे पुरुः प्राज्येभिधेयवत् पुंसिस्याद्देवलोकेचनृपभेदपरागयोरिति ॥ भूयिष्ठं अतिशयेनबहु बहोर्लोपइतिसाधुः ॥ स्फारं स्फायते स्फायीवृध्दौ रक्प्रत्ययः यलोपः स्फिरमित्यपिपाठः तदुक्तंहेमचंद्रे स्फारस्तुकरकादीनांबहुधेविपुलेपिचेति ॥ भूयः

बहुशब्दात्तदईयसुन्ईलोपः प्रकृतेर्भूआदेशः ॥ भूरि भ्रियते अतिशयेनबहु भूयशब्दविग्रहः तदुक्तंहेमे ॥ भूरिस्याद्धनुरेस्वर्णेइति द्वादशबहुलस्य ६३

दवीयः अत्यंतंदूरं ईयसुनइष्ठन् ॥ दविष्ठं ॥ सुदूरं सुतरांदूरं त्रयंअत्यंतदूरस्य ॥ दीर्घं दृणाति दृविदारणे ॥ आयतं आयम्यतेस्म क्तः आयततेवा अच् द्वे दीर्घस्य ॥ वर्तुलं उलच्
निस्तलं निर्गतंतलमस्य तदुक्तंविश्वे निस्तलंवर्तुले चलइति ॥ वृत्तं वर्ततेस्म क्तः त्रीणिवर्तुलस्य ॥ यदून्नतानतं तत् बंधुरंस्यात् ॥ एकं उन्नतंयदानतंच बध्नाति बंधबंधने म
द्गुरादिः बंधूरमित्यपि ६९ उच्चः उच्चिनोति डः उच्चैस्त्वमस्त्यत्रवा मत्वर्थेअच् ॥ प्रांशुः प्रकृष्टाअंशवोयस्य ॥ उन्नतः उन्नमतिस्म नमप्रह्वत्वे क्तः ॥ उदग्रः उद्गतमग्रमस्य ॥ उ
च्छ्रितः उच्छ्रयतिस्म श्रिञ्सेवायां उच्छ्रितंत्रिषुसंजातेसमुन्नद्धप्रवृद्धयोरित्युक्तत्वात् ॥ तुंगः तुंज्यते तुजिहिंसायां घञ्कुत्वं षट्उन्नत स्य ॥ वामनः वामयतिमदं टुवम्
उद्गिरणे ल्युः ॥ न्यक् न्यंचति अंचुगतौ न्यक्चांतः स्त्रियांतुनीची ॥ नीचः नीचैस्त्वमस्त्यत्र मत्वर्थेअच् नीचः पामरखर्वयोरितिहेमचंद्रः ॥ खर्वः खर्वति खर्वगतौ अच् ॥ ह्रस्वः ह्रस-

दवीयश्चदविष्ठंचसुदूरंदीर्घमायतम् वर्तुलंनिस्तलंवृत्तंबंधुरंतून्नतानतम् ६९ उच्चप्रांशून्नतोदग्रोच्छ्रितास्तुंगेथवामने । न्यङ्नीचखर्वह्रस्वाःस्युरवाग्रेवनतानतम् ७० अरालंवृजिनंजिह्ममूर्मिमत्कुंचितंनतम् आविद्धंकुटिलंभुग्नंवेल्लितंवक्रमित्यपि ७१

ति ह्रसशब्दे वप्रत्ययः पंच ह्रस्वस्य ॥ अवाग्रं अवनतमग्रमस्य ॥ अवनतं अवनमतिस्म क्तः ७० अरालं ऋच्छति ऋगतौ विच् अरमालाति कः अरालातिवा तदुक्तंविश्वे अरालुः कुटिले
सर्जरसेसमदद्विंतिनीति ॥ वृजिनं वृज्यते वृजीवर्जने इनन् तदुक्तंकोशांतरे वृजिनंकिल्बिषेक्लीबंकेशेनाकुटिलेत्रिषु ॥ जिह्मं जहाति हीयतेवा ओहाक्त्यागे मन् तदुक्तंहेमे जिह्मस्तु कु
टिलेमंदे जिह्मंतगरपादपइति ॥ ऊर्मिमत् ऊर्मिरस्यास्ति मतुप् ॥ कुंचितं कुंचतिस्म कुचकौटिल्ये क्तः ॥ नतं नमतिस्म तदुक्तंकोशांतरे नतंतगरपाद्यांस्यात्क्लीबंकुटिलनम्रयोरिति ॥ आ
विद्धं आविध्यतेस्म व्यधताडने क्तः तदुक्तंकोशांतरे आविद्धोवाच्यलिंगेस्यात्कुटिलेचपराहतइति ॥ कुटिलं कुटिंकौटिल्यंलाति कुटतिवा कुटिकौटिल्ये इक् तदुक्तंकोशांतरे कुटिलात्वा
पगायांस्त्रीभुग्नेतुवाच्यलिंगकः ॥ भुग्नं भुजतिस्म भुजोकौटिल्योक्तः वेल्लितं वेल्लतिस्म वेल्लचलने क्तः वेल्लितंगमनेक्लीबंकुटिलेविधुतेत्रिष्वित्युक्तं ॥ वक्रं वंचतिस्म वंचुगतौरक् एका
दशवक्रस्य ७१

ऋजुः अर्जेनिअर्जअर्जने भर्जिदृशीतिसाधुः ॥ अजिह्मः भिन्नोजिह्मात् ॥ प्रगुणः प्रकृष्टागुणास्य त्रीण्यवक्रस्य ॥ व्यस्तः व्यस्यतेस्म असुक्षेपणेक्तः तदुक्तंविश्वे व्यस्तस्तुव्याकुलेव्यास इति ॥ अप्रगुणः भिन्नः प्रगुणात् ॥ आकुलः आकोलति कुलसंस्त्याने इगुपधेतिकः त्रीणिव्याकुलस्य ॥ शाश्वतः शश्वद्भवः तत्रेत्यण् ॥ ध्रुवः ध्रुवति ध्रुवस्थैर्ये कः ॥ नित्यः नियतंभवः त्यप् ॥ सदातनः सदाभवः ॥ सनातनः सनाभवः सायंचिरेतिसाधुः पंचनित्यस्य ७२ स्थास्नुः स्थानशीलः क्स्नुः ॥ स्थिरतरः अतिशयेनस्थिरः तरप् ॥ स्थेयान् स्थेयांसौ स्थेयांसः ईयसुन् एवमूर्ध्वं त्रीण्यतिस्थिरस्य यएकरूपतया एकेनैवस्वभावेनकालव्यापी कालस्यव्यापकः आकाशादिः सकूटस्थः कूपिस्थइतिकः स्यात् एकं कूटोनिश्चलः सन् तिष्ठती

ऋजावजिह्मप्रगुणौव्यस्तेत्वप्रगुणाकुलौ शाश्वतस्तुध्रुवोनित्यसदातनसनातनाः ७२ स्थास्नुःस्थिरतरःस्थेयानेकरूपतयातुयः का
लव्यापीसकूटस्थः स्थावरोजंगमेतरः ७३ चरिष्णुजंगमचरंत्रसमिंगंचराचरं चलनंकंपनंकंप्रंचलंलोलंचलाचलम् ७४

ति तदुक्तंमेदिन्यां कूटो ऽस्त्रीनिश्चले मूलेराशाविति ॥ स्थावरः स्थानशीलः वरच् ॥ जंगमेतरः जंगमादितरः द्वेअचरस्य ७३ चरिष्णु चरणशीलं चरगतौ इष्णुच् ॥ जंगमं वक्रंगच्छति ॥ नित्यमिति यङ् ॥ चरं चरति तदुक्तंकोशांतरे चरोक्षद्यूतभेदेच भौमेचारेत्रसेचलइति ॥ त्रसं त्रसति त्रसीउद्वेगे अच् ॥ इंगं इंगति इगिगतौ अच् चराचरं चरिचलीतिसाधुः तदुक्तंविश्वमेदिन्योः चराचरंजंगमेस्यादिंगविष्टपयोरपि षट्चरस्य ॥ चलनं चलनशीलं चलगतौ चलनेतियुच् चलनंभ्रमणेकंपेकंप्रेतुवाच्यलिंगकमिति विश्वमेदिन्यो ॥ कंपनं कंपनशीलं कपिचलने युच् तदुक्तंकोशांतरे कंपनंनद्वयोः कंपेकंप्रेस्यादभिधेयवत् ॥ कंप्रं नमिकंपीतिरः त्रयंकंपनशीलस्य ॥ चलं चलतिअच् ॥ लोलं लोडति लुडविलोडने अच् डलयोरेकत्वं ॥ चलाचलं चरिचलीतिद्वित्वादि ७४

चंचलं चंचति चंचुगतौ बाहुलकादलच् चंचुलातुतडिल्लक्ष्म्योश्चंचलश्चपलेनल इत्युक्तत्वात् ॥ तरलं तरति तरलं चंचलेखिंगेभास्वरेपित्रिलिंगकं हारमध्यमणौपुंसियवागू- सुरयोःस्त्रियामितिविश्वमेदिन्यौ ॥ पारिप्लवं परिप्लवते प्लुङ्गतौ अच् प्रज्ञाद्यण् तदुक्तंहैमे पारिप्लवश्चाकुलेस्याच्चंचलइति चपलंचटुलंचैवेत्यपिपाठः ॥ अतिरिक्तः अति रिच्यतेस्म रिचिरविरेचनेक्तः ॥ समधिकः सम्यगधिकः द्वे अधिकमूलस्य ॥ दृढसंधिः दृढसंधानमस्य सः ॥ संहतः संहन्यतेस्म क्तः संहतंसंगतं दृढेइतिहैमः द्वे दृढसं धानस्य ७५ खक्खटं खक्खटमिति कक्खहसनेअटन् कवर्गद्वितीयादीत्यन्ये कठिनं कठकृच्छ्रजीवने ॥ क्रूरं कृंतति कृतीछेदनेरक्धातोः क्रूआदेशः तदुक्तंहैमे

कांड ३

चंचलंतरलंचैवपारिप्लवपरिप्लवे अतिरिक्तःसमधिकोदृढसंधिस्तुसंहतः ७५ कर्कशंकठिनंक्रूरंकठोरंनिष्ठुरंदृढम् जठरंमूर्तिमन्मूर्तंप्रवृद्धंप्रौढमेधितम् ७६ पुराणेप्रतनप्रत्नपुरातनचिरंतनाः प्रत्यग्रोभिनवोनव्योनवीनोनूतनोनवः ७७

क्रूरान्नृशंसघोरोष्णकठिनाइति ॥ कठोरं कठिचकिस्म्यांमोरन् ॥ निष्ठुरं निनिष्ठति ॥ दृढं दृंहति दृंहतिस्मवा दृहदृहिवृद्धौ दृढः स्थूलेतिसाधुः तदुक्तंकोशांतरे दृढंस्थू लेनितांते चप्रगाढेबलवत्यपि ॥ जठरं जीर्यते जॄष्वयोहानौ अठच् तदुक्तंविश्वे जरठः कर्कशेपांडौकठिनेप्यभिधेयवदिति ॥ मूर्तिमत् मूर्तिः काठिन्यमस्यास्तिमतुप् ॥ मूर्तं मूर्छतिस्म मूर्तःस्यात्त्रिषुमूर्छालेकठिनेमूर्तिमत्यपीतिविश्वः मूर्छामोहसमुच्छ्राययोः क्तः नवकठिनस्य ॥ प्रवृद्धं प्रवर्धतेस्म वृधुवृद्धौक्तः ॥ प्रौढं प्रोह्यतेस्म वहप्रापणे क्तः ॥ एधितं एधतेस्म एधवृद्धौक्तः त्रयंप्रवृद्धस्य ७६ पुराणं पुराभवं सायंचिरेतिसाधुः पुराणप्रोक्तेइतिनिपातनात् पुराणंप्रत्नशास्त्रयोरित्युक्तत्वात् ॥ प्रतनं ॥ प्र- त्नं तनप्रत्नौ पुरातनं पुराभवं ॥ चिरंतनं चिरंभवं सायंचिरेतिसाधुः पंचपुरातनस्य ॥ प्रत्यग्रः प्रतिनवंअग्रमस्य ॥ अभिनवः अभिनूयते णुस्तुतौ ॥ अप् नव्यः यत् नवएव नवीनः स्वः नूतनः त्नप् ॥ नवः अप् ७७

१५

नूत्नः क्नः सप्तनूतनस्य ॥ सुकुमारं सुष्ठुकुमार्यते कुमारक्रीडायां पः ॥ कोमलं कमेरकन् अतउत्त्वंच कोमलंमृदुलेजलइतिविश्वः ॥ मृदुलं मृदुर्गुणोस्यास्ति मत्वर्थे ॥ मृदु मृद्यते मृदक्षोदेकुः मृद्वीस्त्रीत्र कोमलंइतिहैमः चत्वारिकोमलस्य ॥ अन्वक् अन्वंचति अंचुगतौ क्विन् अन्वक्षं अनुगतमक्षमिंद्रियं ॥ अनुगं ॥ अनुगच्छति गम्लृ गतौ डः ॥ अनुपदं पदस्यानुपश्चात् चत्वारिपश्चादित्यर्थे अव्ययीभावत्वात्क्लीबंअव्ययंच ७८ प्रत्यक्षं अक्षमिंद्रियंप्रतिगतं प्रासादिसमासः समक्षमित्यपि ॥ ऐंद्रियकं इंद्रियेणानुभूयते द्वेइंद्रियग्राह्यस्य ॥ प्रत्यक्षत्वात् अप्रत्यक्षं अक्षेषुप्रतिगतंप्रत्यक्षंन अनध्यक्षमितिपाठइतिकेचित् तत्रेत्थं अक्षेष्वध्यक्षंअतिक्रांतं अध्यक्षंविभक्त्यर्थेव्ययीभावः ॥ अतींद्रियं इंद्रियेभ्यःअतिक्रांतं तत्रेत्थं अपरोक्षमैंद्रियकंपरोक्षंस्यादतींद्रियमिति द्वेइंद्रियेरग्राह्यस्य ॥ एकतानः एकंतानयति तनुश्रद्धोपकर

नूत्नश्चसुकुमारंतु कोमलंमृदुलंमृदु अन्वगन्वक्षमनुगोऽनुपदंक्लीबमव्ययम् ७८ प्रत्यक्षंस्यादैंद्रियकमप्रत्यक्षमतींद्रियम् एकतानोनन्यवृत्तिरेकाग्रैकायनावपि ७९ अप्येकसर्गएकाग्र्योप्येकायनगतोपिसः पुंस्यादिःपूर्वपौरस्त्यप्रथमाद्याअथास्त्रियाम् ८०

णयोः कर्मण्यण् ॥ एकस्तानोविस्तारोस्यवा अनन्यवृत्तिः ॥ नअन्यावृत्तिरस्य ॥ पुंवद्भावः ॥ एकाग्रः एकमेकस्मिन्वाग्रमस्य ॥ एकायनः एकमयनमस्य ७९ एकसर्गः एकमेकस्मिन्वासर्गोनिश्चयोस्य ॥ एकाग्र्यः एकंअग्रंज्ञेयमस्य ॥ एकायनगतः एकंचतदयनंच एकायनंगतः एकस्मिन्नयनेगतंज्ञानमस्येतिवा सपेक्षाग्रस्य ॥ आदिः आप्रथमंदीयतेगृह्यतेउपसर्गेघोःकिः ॥ पूर्वः पूर्वति पूर्वपूरणे पूर्वंतुपूर्वजेप्राच्यांप्रागपश्चात्तुभेदकइत्युक्तत्वात् ॥ पौरस्त्यः पुरोभवः दक्षिणोत्त्यक् ॥ प्रथमः प्रथते प्रथप्रख्याने प्रथरेमच् तदुक्तंकोशांतरे प्रथमस्तप्रवेदादौप्रधानेपिचवाच्यवत् ॥ आद्यः आदौभवः दिगादित्वात्यत् पंचकमाद्यस्य ८०

७ ७

अंतः अमति अमगतौ बाहुलकात्तन् अंजतिवा अंतिबंधने अच् अंतःस्वरूपेनिकटेप्रांतेनिश्चयनाशयोरितिहेमचंद्रः ॥जघन्यं जघनेभवं यत् तदुक्तं कोशांतरे जघन्यंहेम
निक्लीबंचरमेगर्हितेन्यवदिति ॥ चरमं चरति चरगतौ अमच् ॥अंत्यं अंतेभवं यत् तदुक्तंहेमचंद्रे अंत्यस्त्वंतभवे धमइति ॥पाश्चात्यं पश्चाद्भवं त्यक् ॥ पश्चिमं अग्रेतिडिमच्
तत्रअंतस्त्वपुंसि क्लीबेच यथास्वच्छंदास्त्रीकुलस्यांतः षडंत्यस्य ॥मोघं मुह्यंत्यस्मिन् मुहवैचित्ये अन्नूर्न्यंक्वादित्वात्कुत्वं मोघोदीनेनिष्फलेचमोघोस्यात्प्राटलीतराविति
हैमः ॥निरर्थकं निर्गतोर्थोयस्मात् कप् द्वेव्यर्थस्य स्पष्टं स्पशयतेस्म क्तः ॥स्फुटं स्फुटविकसने इगुपेतिकः स्फुटोव्यक्तप्रफुल्लयोरितिउक्तत्वात् ॥प्रव्यक्तं प्रव्यज्यतेस्म क्तः

अंतोजघन्यंचरममंत्यपाश्चात्यपश्चिमाः मोघंनिरर्थकंस्पष्टंस्फुटंप्रव्यक्तमुल्बणम् ८१ साधारणंतुसामान्यमेकाकीत्वेकएककः
भिन्नार्थकाअन्यतरएकस्त्वो ऽन्येतरावपि ८२

प्रव्यज्यतेस्मेतिवा अंचुविशेषणेक्तः उल्बणं घञ् उद्‌गणति वणशब्दे अच् पृषोदरादिः चत्वारिस्पष्टस्य ८१ साधारणं आधारणेनसह सहस्यसादेशः ॥सामान्यं समानस्य
भावः घञ् जातिवाचि सामान्यंतुक्लीबं एकमप्यनेकसंबंधिसाधारणं द्वे ॥ एकाकी एकादाकिनच् ॥एकः पक्षेकन्लुक्चेति एकंसंख्यांतरेश्रेष्ठेकेवलेतरयोस्त्रिषु त्रीणिअ
सहायोस्य ॥भिन्नः ॥अन्यतरः अन्यएव स्वार्थेतरबित्यर्थः क्वचिदेकतरइतिपाठः तत्रेत्थं एकात् ॥डतरच्प्रत्ययः ॥इणःकन् ॥एकः त्वः तनोति ॥ तनोतेः वः क्विप् आगं
मानित्यत्वान्नतुक् तुक्पक्षेत्वत् ॥अन्यः अनिति अनप्राणने यः ॥इतरः इनाकामेनतरति इतरः पामरेन्यस्मिन्निहेमचंद्रः त्वशब्दवत्सर्वशब्दवत् षट्भिन्नार्थकाः भिन्नस्यवाच
काःस्युः ८२

उच्चावचं उदक्च अवाक्च मयूरव्यंसकादि ॥ नैकभेदं एकोभेदोस्य नएकभेदं सुप्सुपेतिनशद्बेनसमासः द्वे बहुविधस्य ॥ उच्चंडं उच्चंडनं चंडिकोपे घञ् ॥ अविलंबितं विलं
ब्यतेस्म नविलंबितं लबिअवस्रंसनेक्तः स्वामीतुअविलंबनमितिपठति द्वे तूर्णस्य ॥ अरुंतुदः अरुर्मर्मतुदति विध्वरुषोस्तुद इतिखच् मुम् ॥ मर्मस्पृक् मर्मस्पृशति स्पृशोनुदकेक्विन्
द्वे मर्मभेदिनः ॥ अबाधं नबाधास्य निरर्गलं निर्गतार्गलास्य ॥ द्वे निर्बाधस्य ८३ प्रसव्यं प्रगतंसव्यात् प्रसव्यंवाच्यलिंगः स्यात्प्रतिकूलानुकूलयोरिति ॥ प्रतिकूलं प्रतीपंकूलात् ॥
अपसव्यं ॥ अपगतंसव्यात् अपसव्यंत्रिलिंगंतुदक्षिणप्रतिकूलयोरितिविश्वः ॥ अपष्ठु अपतिष्ठति सुषामादिः कुः नदुक्तंकोशांतरे अपष्ठुःपुंसिकालेच वामेस्यादन्यलिंगक इति च

उच्चावचंनैकभेदमुच्चंडमविलंबितं ॥ अरुंतुदस्तुमर्मस्पृगबाधंतुनिरर्गलं ८३ प्रसव्यंप्रतिकूलंस्यादपसव्यमपष्ठुच वामंशरी
रंसव्यंस्यादपसव्यंतुदक्षिणं ८४ संकटंनातुसंबाधःकलिलंगहनंसमे संकीर्णेसंकुलाकीर्णेमुंडितंपरिवापितं ८५

लादिविपरीतस्य यद्वामंशरीरंतत्सव्यं ॥ सूयते षूप्रेरणे अचोयत् एकं यद्दक्षिणंशरीरंतदपसव्यंस्यात् अपक्रांतंसव्यात् एकं ८४ संकटं संबाधार्थात्संशद्बात्संप्रोदश्चकटच् संक
टति कटेवर्षावरणयोः अच् ॥ संबाधः सम्यग्बाधतेत्र बाधृलोडने घञ् तदुक्तंविश्वे संबाधः संकटेभयइति नापुंसान् द्वे अल्पावकाशेवर्त्मादौ ॥ कलिलं कलतेकल्यतेवा क-
लशद्बसंख्यानयोः इलच् ॥ गहनं गाह्यते गाहविलोडने युच् ह्रस्वः पृषोदरादित्वात् तदुक्तंकोशेगहनंवनदुःखयोरिति द्वे दुरधिगम्यस्य यथागहनंशास्त्रंदुर्ज्ञानमित्यर्थः ॥ संकी
र्णं संकीर्यतेस्मक्तः संकीर्णंनिचितेपिस्यादशुद्धेचाभिधेयवत् ॥ संकुलं संकोलति कुलसंस्त्याने इगुपेतिकः आकीर्णं आकीर्यतेस्म कृविक्षेपेक्तः व्यंजनादिभिरत्यंतमिश्रस्य यथासंकीर्णवर्गः
केचित्तुएतान्पूर्वपर्यायानाहुः संकीर्णंमृषिपत्नीनामितिप्रयोगात् ॥ मुंडितं मुंड्यतेस्म मुडिखंडनेक्तः ॥ परिवापितं परिवाप्यतेस्म द्वे कृतमुंडनस्य ८५

घ्राणं घ्रायतेस्म घ्रागंधोपादाने घ्रातं जुदविदेतिवानत्वं तदुक्तंहैमे घ्राणंतु घ्रातघोणयोरिति द्वे आघ्रातस्य ॥दिग्धं दिह्यतेस्म दिहउपचये तदुक्तंकोशांतरे दिग्धोवि-
षाक्तबाणेस्यात्पुंसिलिप्तेन्यलिंगक इति॥ लिप्तं लिप्यतेस्म लिपउपदेहे तदुक्तंहैमे लिप्तंभक्तविलिप्तयोरिति द्वे विलिप्तस्य ॥समुदक्तं समुदच्यतेस्म अंचुगतौ केनलोपः उद्धृतं
उध्रियतेस्म हृञ्हरणे धृञ्धारणेवा तदुक्तंअन्यकोशे उधृतंस्यात्त्रिषुक्षिप्तंपरिष्कृतोझितेपिचेति कूपादेर्जलादेः॥ वेष्टितं वेष्ट्यतेस्म वेष्टवेष्टने ॥वलयितं वलयंजातमस्य
॥तारकादिः यद्वा वलयवत्कृतं तत्करोतीतिणिच् ॥संवीतं संवीयतेस्म व्येञ्संवरणेक्तः ॥रुद्धं रुध्यतेस्म रुधिरआवरणे ॥आवृतं आव्रियतेस्म वृञ्आवरणे पंचनद्यादिवेष्टित

घ्राणघ्रातेदिग्धलिप्तेसमुदक्तोद्धृतेसमौ वेष्टितंस्याद्वलयितंसंवीतंरुद्धमावृतम् १० रुग्णंभग्नेथनिशितंक्ष्णुतशातानितेजिते स्या
द्विनाशोन्मुखंपक्वंह्रीणह्रीतौतुलज्जिते ११ वृत्तेतुवृत्तव्यावृत्तौसंयोजितउपाहितः प्राप्यंगम्यंसमासाद्यंस्यन्नंरीणंस्नुतंस्रुतम् १२

स्यनगरादेः १०रुग्णंरुज्यतेस्म रुजोभंगे ॥भग्नं भज्यतेस्म भञ्जोआमर्दने कौटिल्ये द्वेव्यथितस्य ॥निशितं निशायतेस्म शोतनूकरणे केशाच्छोरन्येति इत्वं निशातमित्यपिपाठः इत्वविकल्पात् ॥क्ष्णुतं
क्ष्णूयतेस्म क्ष्णुतेजने ॥शातं ॥तेजितं तेज्यतेस्म तिजनिशातने चुरादिः ण्यंतात्क्तः चत्वारिशाणादिनातीक्ष्णीकृतस्य ॥विनाशोन्मुखंव प्रत्यासन्नविनाशंपक्वंस्यात् विनाशःविन शनं भावेघञ् उद्भवं
मुखमारंभोस्य विनाशोन्मुखं पच्यतेस्म डुपचष्पाके तदुक्तंहैमे पक्वंपरिणतेनाशाभिमुखइति एकं॥ ह्रीणः अन्हैषीत् ह्रीलज्जायां जुदविदेतिवानत्वं॥ ह्रीतः॥ लज्जितः लज्जासंजातास्य त्रीणिनामानि
संजातलज्जस्य ११ वृतः वृतंवृतेदृढेभूतइत्यमरमालात् व्रियतेस्म वृञ्वरणे॥ वृत्तः वृत्यतेस्म वृतुवरणे॥ व्यावृतः वावृतइतिकेचित् तन्मतेवावृत्यतेस्म त्रीणिकृतवरणस्य ॥संयोजितः संयोज्यतेस्म युजिरयोगे
स्वयंवरादौस्त्रीकृतवरादेरित्यर्थः संयोजितइतिभरतमालायां ॥उपाहितः उपाधीयतेस्म दधातेर्हिः उपाहितेनक्षोत्पातेपुमानारोपितेत्रिष्वित्युक्तत्वात् द्वेसंयोगंप्रापितस्य॥ प्राप्यं प्राप्यते आप्लृव्याप्तौण्यत् ॥ग
म्यंगम्यते गम्लृगतौ पोरदुपधात्इतियत् ॥समासाद्यं समासद्यते षद्लृविशरणादौण्यत् त्रीणिप्राप्तुंशक्यस्य ॥स्यन्नंस्यंद्यतेस्म स्यंदूप्रस्रवणे केयस्येतिइडभावः॥ रीणं रीयतेस्म रीङ्स्रवणे स्वादयओदितः ओ
दितश्चेतिनत्वं ॥स्नुतंस्नूयतेस्म ष्णुप्रस्रवणे स्रुतं स्रूयतेस्म स्रुगतौ चत्वारि प्रस्रुतस्यनामानि १२

संगूढः संगुह्यतेस्म गुहू संवरणे ॥ संकलितः संकल्यतेस्म कल संख्याने हे योजिस्यांकादेः यथाद्वौत्रयः पंचचसंकलितादशभवंति ॥ अवगीतः अवगीयतेस्म गैशब्दे क्तः ईत्वं तदुक्तंविश्वे अवगी
तंतुनिर्वादे दुष्टगर्हितयोरपीति ॥ ख्यातगर्हणः ख्यातागर्हणायस्य द्वेनिंदितस्य ॥ विविधः विचित्राविधायस्य ॥ बहुविधः बहवोविधायस्य ॥ नानारूपः नानारूपंयस्य ॥ पृथग्विधायस्य चत्वारि
॥९३॥ अवरीणः अवरीयतेस्म रीङ्स्रवणे नष्टानत्वं ॥ धिक्कृतः धिगकारि यद्वानिर्भर्त्सितउक्तः द्वेनिंदितमात्रस्य ॥ अवध्वस्तः अवध्वस्यतेस्म ध्वंसुगतौच अपध्वस्तइतिपाठः तदुक्तंविश्वे अ
पध्वस्तंपरित्यक्तेविदितेप्यवचूर्णितइति ॥ अवचूर्णितः अवचूर्ण्यतेस्म सत्योपपंति यद्वाचूर्णपेषे द्वेचूर्णीकृतस्य ॥ अनायासकृतं ॥ फाण्टंस्यात् एकं अनायासेनकृतः कषायविशेषः फण्यते
स्म क्षुब्धस्वांतेत्यादिना ः नागासेनिपातितं माधवस्तुनवनीतप्रभवासागवस्थापन्नंद्रव्यंफाण्टंइतिवेदभाष्येआह फणगतौ ॥ स्वनितं स्वन्यतेस्म स्वनशब्दे ॥ ध्वनितं ध्वन्यतेस्म ध्वनशब्दे

संगूढःस्यात्संकलितोवगीतःख्यातगर्हणे विविधःस्याद्बहुविधोनानारूपःपृथग्विधः ९३ अवरीणोधिक्कृतश्चाप्यवध्वस्तोवचूर्णितः अना
यासकृतफांटंस्वनितंध्वनितंसमे ९४ बद्धेसंदानितंमूतमुद्दितंसंदितंसितं निष्पक्वंक्वथितंपाकेक्षीराज्यहविषांशृतम् ९५

द्वेशाहृतस्य इमौक्तांतौ ९४ बद्धं बध्यतेस्म बधबंधने ॥ संदानितं संदान्यतेस्म दानखंडनेक्तः ॥ मूतं मूयतेस्म मूङ्बंधने ॥ उद्दितं उद्यतेसंद्यतेस्म दोअवखंडने क्तेद्यतिइत्वं ॥
उदितमित्यपिपाठः ॥ संदितं सीतं सीयतेस्म षिञ्बंधनेक्तः षड्बद्धस्य ॥ निष्पक्वं निश्चयेनपक्वं क्तेपचोवः ॥ क्वथितं क्वथ्यतेस्म क्वथेनिष्पाके द्वे साकल्येनपक्वस्य कषायादेः क्षी
राज्यहविषां ॥ पाके ॥ शृतमित्येकं ९५

मुनिवन्ह्यादौ निर्वाणइत्येकं निर्वांनिस्म वागतिगधयोः यथानिर्वाणोमुनिः निर्मुक्तः निर्वाणोवन्हिः निर्गतइत्यर्थः आदिशब्दात् निर्वाणो हस्ती निमग्नइत्यर्थः तदुक्तंविश्वे निर्वाणमस्तं गमनेनिर्वृतौ गजमज्जने संगमेप्यपवर्गेचेति निर्वाणोवात इतिनिः पूर्वाद्वांतेर्निष्ठातस्यनत्वं एवं गतेअनिले निर्गतइत्येकं निर्गतः वातोयस्मात् समस्तेपाठेतु गतश्चासावनिलश्च तस्मिन् ॥ पक्कं परिणतं परिणमतिस्म नमधातोः क्तेमलोपः हे ग्राकंप्रासस्य ॥ गूनं गूयतेस्म गुपुरीषोत्सर्गे दुग्वोर्दीर्घश्चेतिनत्वं ॥ हन्नं हद्यतेस्म हदपुरीषोत्सर्गे रदाभ्यामिति नत्वं हे कृतपुरीषोत्सर्गस्य ॥ मीढं मिह्यतेस्म मिहसेचने क्तेढोढेलोपः दीर्घश्च ॥ मूत्रितं मूत्र्यतेस्म मूत्रप्रस्रावे हेकृतमूत्रोत्सर्गस्य १६ पुष्टं पुष्यतेस्म पुषपुष्टौ पुषितं ण्यादेरिट् ॥ सोढं स-

निर्वाणोमुनिवन्ह्यादौ निर्वातस्तु गतेनिले पक्कंपरिणतेगूनंहन्नेमीढंतुमूत्रिते १६ पुष्टेतुपुषि
तंसोढेक्षान्तमुद्वान्तमुद्गते दांतस्तुदमितेशांतःशमितेप्रार्थितेर्दितः १७

ह्यतेस्म षहमर्षणे क्तेओत्वं ॥ क्षांतं क्षम्यतेस्म क्षमूषसहने हेक्षमां प्रापितस्य ॥ उद्वांतः उद्वम्यतेस्म टुवमुउद्गिरणे उद्वानमितिमुकुटेनोक्तं उद्वांतमितिरामनाथेनच ॥ उद्गतः उद्गम्यतेस्म गम्लृगतौ हेवमनेनत्यक्तस्यान्नादेः ॥ दांतः दम्यतेस्म दमुउपशमे वादांतशांतेति साधुः तदुक्तंकोशांतरे दांतस्तुदमितोपिस्यात्तपः क्लेशसहेपिचेति ॥ दमितः हेदमंप्रापितस्य यथादमितमिंद्रियं ॥ शांतः शम्यतेस्म शमुउपशमे शांतोरोगः निवृत्तइत्यर्थइति तदुक्तंकोशांतरे शांतोनिमुक्तरसयोः पुंसित्रिषुसमन्वितेति ॥ शमितः ण्यंतात्क्तः हेशमंप्रापितस्य ॥ प्रार्थितः प्रार्थ्यतेस्म अर्थयाचायां क्तप्रत्ययः ॥ अर्दितः अर्द्यतेस्म अर्दगतौयाचनेच तदुक्तंकोशांतरे अर्दितंयाचितेपिस्याद्गतव्याधौचहिंसितेति हेयाचितस्य १७

ज्ञप्तः ज्ञप्यतेस्म मारणादौमित् ॥ ज्ञपितः हे बोधं प्रापितस्य ॥ छन्नः छाद्यतेस्म छद अपवारणे वादांतेतिसाधुः तदुक्तं हैमे छन्नं रहश्छादितयोरिति हे आच्छादितस्य ॥ पूजितः पूज्य
तेस्म पूज पूजायां ॥ अंचितः अंच्यतेस्म अंचु पूजायां अर्चित इत्यपि पाठे अर्च पूजायां हे नामनि ॥ पूर्णः पूर्यतेस्म पूरी आप्यायने तदुक्तं हैमे पूर्णः कृत्स्नेच पूरितेइति ॥ पूरितः हे ॥
क्लिष्टः क्लिश्यतेस्म क्लिश विकाशने क्लिशितः हे क्लेशं प्रापितस्य ॥ अवसितः अवस्यतिस्म अवसीयतेस्म वा षो अंतकर्मणि क्तः स्मृतौ तत्वं तदुक्तं हैमे सितस्त्ववसिते बद्धे वर्णे सिता
तु शर्कराइति ॥ सितः हे समाप्तस्य १८ प्लुष्टः प्लुष्यतेस्म प्लुष्यतेस्म वा प्लुषु प्लुषु दाहे ॥ प्लुष्टः ॥ उषितः उष्यतेस्म उष दाहे तदुक्तं हैमे उषितं त्वोषिते ॥ दग्धे इति ॥ दग्धः दह्यतेस्म

ज्ञप्तस्तु ज्ञपितेछन्नश्छादितेपूजितेंचितः पूर्णस्तु पूरितेक्लिष्टः क्लिशितेवसितेसितः १८ प्लुष्टप्लुष्टोषि
तादग्धेनष्टत्वष्टौतनूकृते वेधितच्छिद्रितौविद्धेविन्नवित्तौविचारिते १९

दह भस्मीकरणे चत्वारि दग्धस्य इमेक्तांताः ॥ नष्टः नश्यतेस्म ॥ त्वष्टः त्वक्ष्यतेस्म तक्षू त्वक्षू तनूकरणे ॥ तनूकृतः अतनुस्तनुरकारि तनूकृतः त्रीणि यथा तष्टं काष्ठं शस्त्रे
णाल्पीकृतमितिनहत् ॥ वेधितः वेध्यतेस्म विध विधाने ण्यंतात्क्तः ॥ छिद्रितः छिद्र्यतेस्म छिद्र भेदने क्तः ॥ विद्धः विध्यतेस्म व्यध ताडने प्राग्वत् तदुक्तं विश्वे विद्धं स्याद्वे
धितेक्षिप्ते सदृशेवासितेत्रिषु इति त्रीणि यथा कर्णौ विद्धौ ॥ विन्नः विद्यतेस्म विद विचारणे नुदेनिस्त्रे साहचर्यात् तदुक्तं विश्वे विन्नं विचारिते लब्ध इति ॥ वित्तः तदुक्तं कोशांतरे-
वित्तं क्लीबं धने वाच्यलिंगं ख्याते विचारितेइति ॥ विचारितः विचार्यतेस्म चर गतौ त्रीणि प्राप्तविचारस्य १९

निष्प्रभः निष्क्रांताप्रभास्मात् ॥ विगतः विगच्छतिस्म गम्लृगत्यर्थे तिक्तः तदुक्तंरुद्रे विगतोवीतनिष्प्रभाविति ॥ अरोकः रोचनंरोकः भावे घञ् नरोकोस्य रुच्दीप्तौ त्रीणिविश्री-सिहीनस्य ॥ विलीनः विलीयतेस्म लिङ्श्लेषणे गत्यर्थेक्तः ॥ विद्रुतः विद्रवतिस्म ॥ द्रुगतौ गत्यर्थे तदुक्तंहेमे द्रुतंशीघ्रविलीनयोरिति त्रीणिद्रवीभूतस्यघृतादेः ॥ सिद्धः सि-ध्यतिस्म षिधुसंराद्धौक्तः ॥ निर्वृतः निवर्त्ततेस्म वृतुवर्त्तने ॥ निष्पन्नः निष्पद्यतेस्म पदगतौ गत्यर्थे तदुक्तंहेमे सिद्धोबाद्यादिकेदेवयोनौनिष्पन्नमुक्तयोः नित्येप्रसिद्धेचेति त्रयंसिद्धस्य ॥ दारितः दार्यतेस्म दृविदारणे ॥ भिन्नः भिद्यतेस्म भिदिरविदारणे ॥ भेदितः त्रीणिभेदंप्रापितस्य १०० ऊतं ऊयतेस्म उपीतंतुसंतानेक्तः ॥ स्यूतं सि-व्यतेस्म षिवुतंतुसंतानेक्तः ॥ ऊतं ऊयतेस्म वेञ्तंतुसंतानेक्तः स्यूतं स्यूतिः सीवनसंतत्योः स्त्रियांस्यूतःप्रसेवकइत्युक्तत्वात् ॥ उतं त्रितयं ॥ तंतुसंतते संतन्यतेस्मतंतुभिः सं

निष्प्रभेविगतारोकौविलीनेविद्रुतद्रुतौ सिद्धेनिर्वृत्तनिष्पन्नौदारितेभिन्नभेदितौ १०० ऊतंस्यूतमुतंचेतित्रितयंतंतुसंतते स्यादर्हितेनमस्यितनमसितमपचायितार्चितापचितम् १०१ वरिवसितेवरिवस्थितमुपासितंचोपचरितंच संतापितसंतप्तौधूपितधूपायितौचदूनश्च १०२

ततं अर्हितं आर्ह्यतेस्म अर्हपूजायांक्तः ॥ नमस्यितं ॥ नमसितं ॥ नमः कृतं नमोवरिवशिति ॥ क्यच् क्यस्यविभाषेतियलोपविकल्पः अपचायितं अपचाय्यतेस्म चायृपूजानिशामनयोः ॥ अर्चितं अर्च्यतेस्म अर्चपूजायां ॥ अपचितं विभावः षट्अर्चितस्य १०१ वरिवसितं वरिवः कृतं नमोवरिवइति क्यच् क्यस्य विभाषेतियलोपविकल्पः वरिवस्थितं ॥ उपासितं उपास्यतेस्म आसउपवेशने ॥ उपचरितं उपचर्यतेस्म चरेःक्तः चत्वारिशुश्रूषितस्य ॥ संतापितं संताप्यतेस्म तपदाहे चुरादिः ॥ संतप्तं तप्यतेस्म तपसंतापे धूपितं धूप्यतेस्म धूपसंतापे ॥ धूपायितं आयादयइतिवा ॥ दूनं दूयतेस्म दुङुपतापे पंचसंतापितस्य एभ्यः अकर्मकेभ्यः कर्त्तरिक्तोन्येतान्येवरूपा-णि १०२

त्दृष्टः हर्षितेस्म त्दृष्यतिस्मवा त्दृषुअलीके त्दृषतुष्टौ तदुक्तंकोशांतरे त्दृष्टोरोमांचितेप्यिच जातहर्षे प्रतिहृतेविस्मिते प्यभिधेयवदिति ॥मत्तः माद्यतिस्म मदीहर्षे ॥तृप्तः तृ-
प्यतिस्म तृपप्रीणने ॥प्रल्हन्नः ल्हाद्यतेस्म ल्हादीसखे ल्हादोर्ल्ह्रीतिन्हस्वः॥प्रमुदितः प्रमोदतेस्म मुदहर्षे॥प्रीतः प्रीयतेस्म प्रीङ्प्रीणने इमेक्तांताःसर्वे षट्प्रमुदितस्य॥छिन्नं छि
द्यतेस्म छिधिरद्वैधीकरणेक्तः तदुक्तंकोशांतरे छिन्नंकृतेत्रिलिंगेस्याद्वुइच्यामपियोषिति॥छातं छायतेस्म छोछेदने॥लूनं लूयतेस्म लूञ्छेदने॥कृत्तं कृत्यतेस्म कृतीछेद
ने॥दातं दायतेस्म दापुलवने॥दीनं दीयतेस्म दोअवखंडने॥छितं शाच्छोरितिविकल्पः॥वृक्णं वृश्च्यतेस्म ओव्रश्चूछेदने अष्टोखंडितस्य १०३ स्रस्तं स्रस्यते ध्वस्यते भ्रस्य
तेस्म ध्वस्तं॥भ्रष्टं स्रंसुध्वंसुभ्रंसुअवस्रंसने॥स्कन्नं स्कद्यतेस्म स्कंदिरगत्यादौ॥पन्नं पद्यतेस्म पदगतौ॥च्युतं च्यूयतेस्म च्यूङ्गतौ॥गलितं गल्यतेस्म गलअदने ससच्यु

त्दृष्टेमत्त स्तृप्तः प्रल्हन्नः प्रमुदितःप्रीतः छिन्नंछातंलूनंकृत्तंदातंदितंछितंवृक्णं १०३ स्रस्तंध्वस्तंभ्रष्टंस्कन्नंपन्नंच्युतंगलितं लब्धं
प्राप्तंविन्नंभावितमासादितंचभूतंच १०४ अन्वेषितंगवेषितमन्विष्टंमार्गितंमृगितम् आर्द्रंसार्द्रंक्लिन्नंतिमितं

तस्य एष्वोगत्यर्थाकर्मकेतिकर्तरिक्ते एतान्येवरूपाणि॥लब्धं लभ्यतेस्म डुलभष्प्राप्तौ॥प्राप्तं प्राप्यतेस्म आप्लृव्याप्तौ॥विन्नं विद्यतेस्म विद्लृलाभे॥भावितं भाव्यतेस्म प्र
प्राप्तौ॥आसादितं आसाद्यतेस्म षद्लृविशरणादौ॥भूतं षट्प्राप्तस्य १०४ अन्वेषितं अन्वेष्यतेस्म एषृगतौ इषिण्येतोवा॥गवेषितं गवेष्यतेस्म गवेषमार्गणे॥अन्विष्टं अन्विष्य
तेस्म इषइच्छायां॥मार्गितं मार्ग्यतेस्म मार्गअन्वेषणे॥मृगितं मृग्यतेस्म मृगअन्वेषणे पंचगवेषितस्य यथाइतस्ततोगवेषितोपिचोरोनदृष्टः॥आर्द्रं आर्द्यतेस्म अर्दगतौ अर्देदीर्घ
श्चेतिरक् तदुक्तंकोशांतरे आर्द्रानक्षत्रभेदेस्यात्स्त्रियांक्लिन्नेभिधेयवदिति॥सार्द्रं आर्द्रत्वेनसह॥क्लिन्नं क्लिद्यतेस्म क्लिदूआर्द्रीभावे॥तिमितं तिम्यतेस्म॥

स्तिमितं स्तिम्यतिस्म तिमष्टिमआर्द्रीभावे तदुक्तंकोशे स्तिमितंस्तरलेक्लिन्नइति ॥ समुन्नं समुनतिस्म उंदीक्लेदने ॥उन्नं अकर्मकत्वात्कः समक्लिन्नस्य १०५ त्रातं त्रायते स्म त्रैङ्पालने तदुक्तंहेमे त्राणंत्रातेरक्षणेत्रायमाणौषधावपीति ॥त्राणं नुदविदेतिनिष्ठानत्वविकल्पः ॥ रक्षितं रक्ष्यतेस्म रक्षपालने ॥अवितं अव्यतेस्म अवरक्षणादौ॥ गोपायितं गोपाय्यतेस्म गुपूरक्षणे आयादयइतिआयविकल्पः॥गुप्तं गुप्यतेस्म गुप्तंगूढे त्रातेइतिहैमः षट्रक्षितस्य॥ अवगणितं अवगण्यतेस्म गणसंख्याने ॥अवम तं अवमन्यतेस्म मनज्ञानेक्तः॥ अवज्ञातं ॥ अवमानितं अवमान्यतेस्म मानपूजायां॥ परिभूतं परिभूयतेस्म परिभवतेःतिरस्कारार्थत्वं पंचअवमानितस्य १०६ त्य क्तं त्यज्यतेस्म त्यजहानौक्तेकृत्वं॥हीनं हीयतेस्म ओहाकृत्यागेक्तेघुमेतिईत्वंतस्यनत्वं॥विधुतं विधूयतेस्म धुञ्कंपने ॥समुज्झितं समुज्झ्यतेस्म उज्झउत्सर्गे॥ धूतं धू

स्तिमितंसमुन्नमुत्तंच १०५ त्रातंत्राणंरक्षितमवितंगोपायितंचगुप्तंच अवगणितमवमतावज्ञातेवमानितंचपरिभूते१०६ त्यक्तंही नंविधुतंसमुज्झितंधूतमुत्सृष्टे उक्तंभाषितमुदितंजल्पितमाख्यातमभिहितंलपितम् १०७ बुद्धंबुधितंमनितंविदितंप्रतिपन्न

यतेस्म धूविधूनने तदुक्तंहेमचंद्रे धूतेभर्त्सितकंपितावितिः ॥ उत्सृष्टं उत्सृज्यतेस्म सृजविसर्गेक्तेषत्वंजकारस्य षट्उत्सृष्टस्य॥उक्तं उच्यतेस्म वचभाषणे ब्रुवोवचिर्वासं प्रसारणं॥ भाषितं भाष्यतेस्म भाषव्यक्तायांवाचि॥उदितं उद्यतेस्म वद्व्यक्तायांवाचि क्तेसंप्रसारणं॥जल्पितंजल्प्यतेस्म जल्पव्यक्तायांवाचि॥ आख्यातं आख्याय तेस्म ख्याप्रकथने चक्षिङ्वा॥अभिहितं अभिधीयतेस्म दधातेर्हिः॥ लपितं लप्यतेस्म लपव्यक्तायांवाचि सप्तउदितस्य १०७ बुद्धं बुध्यतेस्म बुधअवगमने॥ बुधितं बु धिरबोधनेक्तःतदुक्तंहेमे बुधःपंडितेजिनेति॥मनितं मन्यतेस्म मनुअवबोधने यस्यविभाषेतिअनित्वं॥विदितं विद्यतेस्म विदज्ञाने॥प्रतिपन्नं प्रतिपद्यतेस्म पदगतौ क्ते- रदाभ्यामितिनत्वं॥

अवसितं अवसीयतेस्म षोंतकर्मणि के द्यतिस्यतीत्वं ॥ अवगतं अवगम्यतेस्म गम्लृगतौ समावगतस्य ॥ ऊरीकृतं ऊरीक्रियतेस्म उरीकृतमित्यपिपाठः ॥ उररीकृतं उररी क्रियतेस्म अनंगंअंगमकारि ॥ अंगीकृतं त्रिषुच्चिप्रत्ययेईत्वं ॥ आश्रुतं आश्रूयतेस्म श्रुश्रवणे ॥ प्रतिज्ञातं प्रतिज्ञायतेस्म सर्वत्रक्तप्रत्ययः १०८ संगीर्णं संगीर्यतेस्म गॄ निगरणे केईत्वं ॥ विदितं विद्यतेस्म विद्ज्ञाने ॥ संश्रुतं संश्रूयतेस्म ॥ समाहितं समाधीयतेस्म दधातेर्हिः ॥ उपश्रुतं उपश्रूयतेस्म प्रतिश्रुतमित्यपिपाठः ॥ उपगतं उपगम्यतेस्म एकादशांगीकृतस्य ॥ ईलितं ईड्यतेस्म ईडस्तुतौ ॥ शस्तं शस्यतेस्म शंसुस्तुतौ तदुक्तंहेंमे शस्तंक्षेमे प्रशस्तेचेति ॥ पणायितं पणाय्यतेस्म पणव्यवहारेस्तुतौ– आयोवा ॥ पनायितं पनाय्यतेस्म पनच आयोवा ॥ प्रणुतं प्रणूयतेस्म णुस्तुतौ ॥ पणितं ॥ पनितं १०९ गीर्णं गीर्यतेस्म गॄशब्दे ॥ वर्णितं वर्ण्यतेस्म वर्णवर्णक्रियागुणविस्ता

मवसितावगते ऊरीकृतमुररीकृतमंगीकृतमाश्रुतंप्रतिज्ञातं १०८ संगीर्णविदितसंश्रुतसमाहितोपश्रुतोपगतं ईलितशस्तपणायितपनायितप्रणुतपणितप-
नितानि १०९ अपिगीर्णवर्णिताभिष्टुतेडितानिस्तुतार्थानि भक्षितचर्वितलीढप्रत्यवसितगिलितखादितप्सातं ११० अभ्यवहृतान्नजग्धग्रस्तग्लस्ताशितं भुक्ते ॥

रेवचनेषु ॥ अभिष्टुतं अभिष्टूयतेस्म ष्टुञ्स्तुतौ ॥ ईडितं ॥ स्तुतं स्तुतमर्थोयेषांतानि द्वा दश ॥ भक्षितं भक्ष्यतेस्म भक्षअदने ॥ चर्वितं चर्व्यतेस्म चर्वअदने ॥ लिप्तं– लिप्यतेस्म लिपउपदेहे क्वचित्तुलीढमित्यपिपाठः तत्रलिहआस्वादने ॥ धातुः ढलोपेदीर्घः ॥ प्रत्यवसितं प्रत्यवसीयतेस्म षोंत कर्मणि ॥ गिलितं गीर्यतेस्म गॄनिगरणे ॥ खादितं खाद्यतेस्म खादभक्षणे ॥ प्सातं प्सायतेस्म प्साभक्षणे ११० अभ्यवहृतं अभ्यवह्रीयतेस्म ॥ अन्नं अद्यतेस्म ॥ जग्धं अदोनन्नेइतिज्ञापकात्जग्धिर्वा ॥ ग्रस्तं ग्रस्यतेस्म ग्रसुग्लसुअदने ॥ ग्लस्तं ॥ अशितं अश्यतेस्म अशभोजने ॥ भुक्तं भुज्यतेस्म भुजपालनाभ्यवहारयोः चतुर्दशखादितस्य इमेसर्वेक्तांताः ॥

द्वैधाभावस्य यत्कर्मवृत्तंतत् ॥ अवदानं वृत्तंकर्मभूतपूर्वंचारित्रं ॥ कर्मणः कर्मणिवावृत्तं ॥ वर्त्तनं वृतुवर्त्तने भावेनिष्ठा क्वचिदपदानमितिपाठः एकंप्रशस्तकर्मणः ॥ काम्यदानं त्वप्रवारणं वृञोल्युट् काम्यस्यवरस्याहरुत्यश्ववादेर्दानं इत्याद्युक्तं ॥ प्रव्रियते वृञ्वरणे प्रवारणंमहादानमितित्रिकांडशेषः प्रहारणमितित्रिकांडशेषः ३ वशक्रिया वशस्य-क्रिया ॥ करणं ॥ संवननं वनुयाचनेल्युट् संवदनमित्यपि स्यात्संवदनमालोचेवशीकारेनपुंसकमितिमेदिनी द्वेमणिमंत्रादिनावशीकरणस्य ॥ मूलकर्म ओषधीनांमूलैरुच्चाटनादियत्कर्मतत्कार्मणं कर्मैव तद्धक्कालकर्मणोण् एकं ॥ विधूननं धूञ्कंपने ल्युट्नुक् ॥ विधुवनं धूविधूनने गाङ्कुटेतिङित्वाद्गुणाभावः विधुननमितिजटाधरः द्वेकंपनस्य ॥ तर्पणं तृपप्रीणने ॥ प्रीणनं प्रीञ्तर्पणे ल्युट् नुक् ॥ अवनं अवरक्षणादौ त्रीणितृप्तेः ४ पर्याप्तिः त्रोणार्थात्क्तिन् ॥ परित्राणं त्रैङ्पालने हस्तधारणं हस्तेनह-

अवदानंकर्मवृत्तंकाम्यदानंप्रवारणं ३ वशक्रियासंवननंमूलकर्मतुकार्मणम् विधूननंविधुवनंतर्पणंप्रीणनावनं ४ पर्याप्तिःस्यात्परित्राणंहस्तधारणमित्यपि सेवनंसीवनंस्यूतिर्विदरःस्फुटनंभिदा ५ आक्रोशनमभिषंगःसंवेदोवेदनाननना

स्तस्यवा धारणं ॥ रोधः क्वचित्हस्तवारणमित्यपि तत्रैवंहस्तेनवारणं त्रीणिमारोद्यतनिवारणस्य ॥ सेवनं षिवुतंतुसंताने ल्युट् ॥ सीवनं पृषोदरादिः ॥ स्यूतिः क्तिनिऊठ् सेवस्य सेवनंस्यूतिरितिपाठस्तन्याय्यः त्रीणिसूचीक्रियायाः ॥ विदरः विदणं दृविदारणे अप् ॥ स्फुटनं स्फुटविकसने कुटादित्वाद्गुणाभावः स्फोटनमितिभरतमालायां ॥ भिदा भिदिर्विदारणे भिदाद्यङ् त्रीणिद्विधाभावस्य ५ आक्रोशनं क्रुशआह्वाने ॥ अभीषंगः अभिषंगइत्यपि उपसर्गस्येतिदीर्घत्वविकल्पात् द्वेशापयुक्तगालिप्रदानस्य ॥ संवेदः विदज्ञाने घञ् ॥ वेदना विदन्वेत्तनाख्याननिवासेषु तत्रवेदनानान अतोवेदनमित्यपि द्वेअनुभवस्य आक्रोशनमभीषंगःसंवेदोवेदनाननना ॥ संमूर्छनमभिव्याप्तिर्याञ्चाभिशस्तिर्यनादना ॥

संमूर्छनं मूर्छामोहसमुछ्राययोः ल्युट् ॥ अभिव्याप्तिः अभिव्यापनं आप्लृव्याप्तौ क्तिन् द्वेसर्वतोव्याप्तेः ॥ याञ्चा याचनं टुयाचृयांचायां ॥ भिक्षा ॥ भिक्षणं भिक्षायांचादौ ॥ अर्थना अर्थयांचायां ॥ अर्दना अर्दगतौ याचने उभाभ्यामपियुच् चत्वारियाचनस्य याञ्चेतियजयाचेतिनङ् ६ वर्धनं वर्धछेदनपूरणयोः ॥ छेदनं छिदिर्द्वैधीकरणे उभयत्रल्युट् वर्धनंछेदनेद्द्ध्याविति दंतोष्ठ्यादावजयः द्वेकर्तनस्य ॥ आनंदनं टुनदिसमृद्धौ आमंत्रणमितिक्वचित्पाठः तत्रमंत्रिगुप्तभाषणे ॥ सभाजनं सभाजप्रीतिसवनयोः उभयत्रल्युट् सभाजनमितिराजमुकुटः ॥ आप्रच्छन्नं ल्युट् प्रच्छज्ञीप्सायां आङ्पूर्वआनंदार्थः त्रीणिस्वागतसंप्रश्नादिनाविहितस्यानंदस्य ॥ आम्नायः घञ्युक् आम्नानं म्नाअभ्यासे ॥ संप्रदायः दाञोघञ्युगागमः द्वेगुरुपरंपरागतस्यसुपदेशस्य ॥ क्षयः क्षयणं क्षिक्षये एरच् क्षिया क्षिर्हिंसायां षित्वादङ् द्वेअपचयस्य ७ ग्रहः ग्रहणं ग्राहः ग्रहउपादाने ग्रहेत्यप् द्वेग्रहणस्य ॥ वशः वशकांतौ वशिरण्योउपसंख्यानइत्यप् ॥ कांतिः कमुकांतौ द्वेइच्छायाः ॥ रक्षणः रक्षपालने नङ् ॥ रक्षा त्राणं त्रैङ् पालनेल्युट् द्वेरक्षणस्य ॥ रणः रणनं रणशब्दे वशिरण्योरित्यप् ॥ क्वणः क्वणनं क्वणशब्दे क्वणोवीणेत्यप् द्वेशब्दकरणस्य व्यधः व्यधनं व्यधताडने व्यधजपेत्यप् ॥ वेधः वेधनं विधविधाने घञ् द्वेवेधनस्य ॥ पचा पचनं डुपचष्पाके षित्वादङ् द्वेपचनस्य ॥ हवः ह्वानं ह्वेञ्स्पर्धायां शब्दे च भावत्रुपेतिसाधुः ॥ हूतिः द्वेआह्वानस्य ॥ वरः वरणं वृञ्वरणे ग्रहवृइत्यप् तपोभिरिष्यनेयस्तदेवेभ्यः सवरोमतः ॥ वृतिः क्तिन् द्वेवेष्टनेसंभक्तौच ८

संमूर्छनमभिव्याप्तिर्याञ्चाभिक्षार्थनार्दना ६ वर्धनच्छेदनेथद्वेआनंदनसभाजने आप्रच्छन्नमथाम्नायःसंप्रदायःक्षयेक्षिया ७
ग्रहेग्राहोवशःकांतौरक्षणस्त्राणेरणःक्वणे व्यधोवेधोपचापाकेहवोहूतौवरोवृतौ ८

ओषः ओषणं उषदाहे घञ् ॥ प्लोषः प्लोषणं प्लुषदाहे प्रोषइत्यपिशह्वार्थकोशे द्वे दाहस्य ॥ नयः नयनं णञ्गतौ घञ्संज्ञात्वात् वृध्यभावः ॥ नायः णीञ्प्रापणे एरच् द्वे नीतेः ॥ ज्यानिः ज्यानं ज्यावयोहानौ क्तिन्संप्रसारणं ॥ जीर्णिः जरणं जॄष्वयोहानौ द्वे जीर्णतायाः ॥ भ्रमः भ्रमणं घञ्नोभानोपेति वृध्यभावः भ्रमुअनवस्थाने भ्रमिः इकृष्यादिभ्यः द्वे भ्रमणस्य ॥ स्फातिः स्फायनं स्फायीवृद्धौ क्तिन् स्फातिर्वृद्धिः प्रसारोनेति बोपालितः ॥ वृद्धिः वर्द्धनं वृधुवृद्धौ क्तिन् द्वे वृद्धेः ॥ प्रथा प्रथनं प्रथप्रख्याने भिदादयङ् ॥ ख्यातिः ख्यानं ख्याप्रकथने चक्षिङादेशोवा द्वे प्रख्यातेः ॥ स्पृष्टिः स्पर्शने स्पृशसंस्पर्शे ॥ पृक्तिः पृचेः क्तिन् द्वे स्पर्शस्य ॥ स्रवः स्रवणं स्रुप्रस्रवणे ॥ स्रवः स्रुगतौ द्वे प्रस्रवणस्य ९ एधा एधवृद्धौ अप्रत्ययः विधेत्यपि तत्रेत्थं विधाजलासनेऋध्दौप्रकारे वेतसेविधाविति मेदिनी धाञ्अ

ओषः प्लोषे नयो नाये ज्यानिर्जीर्णिर्भ्रमो भ्रमौ स्फातिर्वृद्धौ प्रथा ख्यातौ स्पृष्टिः पृक्तौ स्रवः स्रवे ९ एधा समृध्दौ स्फुरणे स्फुरणा
प्रमितौ प्रमा प्रसूतिः प्रसवे श्च्योते प्राधारः क्लमथः क्लमे १०

ङ् ॥ समृद्धिः समर्द्धनं ऋधुवृद्धौ क्तिन् द्वे उपचयस्य ॥ स्फुरणं स्फुरस्फुरणे संचलने कुटादिः ॥ स्फुरणा स्वार्थण्यंताद्युच् स्फुलनं स्फोरणं स्फारणं वेत्यपि द्वे स्फुरणस्य ॥ प्रमितिः प्रमाणं डुमिञ्प्रक्षेपणे ॥ प्रमा माङ्माने आतश्चोपसर्गेत्यङ् द्वे यथार्थज्ञानस्य ॥ प्रसूतिः प्रसवनं षूङ्प्रसवे षूप्रेरणेवा प्रसवः अप् द्वे गर्भविमोचनस्य ॥ श्च्योतः श्च्योतनं श्च्युतिर्क्षरणे घञ् ॥ प्राधारः प्रधरणं धृक्षरणदीप्त्योः घञ्उपेतिदीर्घः द्वे घृतादेः क्षरणे ॥ क्लमथः क्लमनं क्लमु ग्लानौ शमादिभ्योथच् ॥ क्लमः घञ्नोदात्तेति वृध्यभावः द्वे ग्लानेः १०

उत्कर्षः उत्कर्षणं कृषविलेखने घञ् ॥ अतिशयः अतिशयनं द्वे प्रकर्षस्य ॥ संधिः संधानं धाञ् उपसर्गेघोः किः ॥ श्लेषः श्लेषणं श्लिषआलिंगने घञ् द्वे संधानस्य ॥ विषयः विषयनं षिञ्बंधने एरच् ॥ आशयः एरच् आश्रयइत्यपिपाठः अन्नाप्यच् द्वे आश्रयस्य ॥ क्षिपा क्षेपणं क्षेपणं क्षिपक्षेपणे भिदाद्यङ् ल्युट् द्वे प्रेरणस्य ॥ गीर्णिः गीलनं गृनिगरणे क्तिनोनिष्ठावत्वान्नत्वं ॥ गिरिः इक् द्वे निगरणस्यगिलणेइतिरक्षः ॥ गुरणं गुरीउद्यमे कुटादिः गूरणमितिमुकुटः ॥ उद्यमः उद्यमनं यमउपरमे घञ् द्वे भाराद्युद्यमस्य ११ उन्नायः उन्नयनं अवोदोर्नियइति घञ् ॥ उन्नयः एरच् द्वे उन्नयनस्यऊर्ध्वनयनस्य ॥ श्रायः श्रयणं श्रीञ्सेवायां श्रीणीनि घञ् श्रयणं द्वे सेवायाः ॥ जयनं ल्युट् जयः एरच् द्वे जयस्य ॥ निगादः निगदनं गदव्यक्तायांवाचि ॥ निगदः नौगदेतिअपूर्वापक्षे घञ् द्वे कथनस्य ॥ मादः मदनं मदीहर्षे घञ् ॥ मदः

उत्कर्षो ऽतिशयेसंधिः श्लेषेविषयआश्रये क्षिपायांक्षेपणंगीर्णिगिरौगुरणमुद्यमे ११ उन्नायउन्नयेश्रायः श्रयणेजयनंजयः नि
गादोनिगदेमादोमदउद्वेगउद्भ्रमे १२ विमर्दनंपरिमलोभ्युपपत्तिरनुग्रहः निग्रहस्तद्विरुद्धस्यादभियोगस्त्वभिग्रहः १३

अप् द्वे हर्षस्य ॥ उद्वेगः उद्वेजनं ओविजीभयचलनयोः घञ् ॥ उद्भ्रमः उद्भ्रमणं भ्रमुअनवस्थाने घञ्नोदेतिवृद्ध्यभावः द्वे उद्वेजनस्य १२ विमर्दनं मृदुक्षोदे ल्युट् ॥ परिमलः परिमलनं मलधारणे घञिसंज्ञात्वात् वृद्ध्यभावः द्वे कुंकुमादिमर्दनस्य तदुक्तंविश्वे परिमलोविमर्देप्रीति ॥ अभ्युपपत्तिः अभ्युपपदनं पद्गतौ क्तिन् ॥ अनुग्रहः अनुग्रहणं ग्रहउपादाने अप् द्वे अंगीकारस्य ॥ तद्विरुद्धः निग्रहः स्यात् अप् ततो ऽनुग्रहात् नियमेनग्रहणं विग्रहः स्तु विरोधः स्यादित्यपिपाठः ॥ तत्रविरोधनं रुधिरआवरणे घञ् ॥ एवं अभियोगः अभियोजनं घञ् अभिग्रहः अप् युजिरयोगे अभिग्रहो ऽभिग्रहणेप्यभियोगेचगौरवइतिरुद्रः १३ द्वे कलहाह्वानस्य ॥

मुष्टिबंधः मुष्टेर्बंधः ॥ संग्राहः संग्रहणं समिमुणाविति घञ् द्वे मुष्टिबंधस्य ॥ डिंभः डिंबन डि। विनोदे घञ् डीङ् विहायसांगतौ डिंबइत्यपि भयध्वनौ मुक्त सेमिडिंबः प्लीहनि विप्लवइतिरभसः ॥ डमरः डयनं डमेतिशब्दस्यरानं घञर्थेकः विद्रवेडिंबं ॥ विप्लवः विप्लवनं प्लुङ् गतौ अप् त्रीणि नरलुंठनादेकूपसर्गविशेषस्य प्रलयस्यवा अशस्त्रकलहस्येतिरामस्वामी ॥ बंधनं बंधबंधने ल्युट् ॥ प्रसितिः प्रसयनं षिञ् बंधने क्तिन् ॥ चारः चरणं चरगतौ घञ् अनेकार्थत्वात्बंधने नदुक्तंरुद्रकोशे बंधा प्रसर्पयोश्चारइति त्रयंबंधनस्य स्वामीतु चारस्थानेस्वारं पठित्वास्वारादीनांचतुर्णांपर्यायतामाह स्वृशब्दोपतापयोः अच् प्रज्ञाद्यण् ॥ स्पर्शः स्पृशति स्पृशबाधन स्पर्शनयोः रेफहीनस्यप्रकृतिः स्पर्शोरुजायांदानेचेतिविश्वः स्पशइतिरेफहीनोपि ॥ स्प्रष्टा स्पृशति तृच् अमागमः स्पष्टेत्यपि उपतप्ता उपतपति तपसंतापे त्रीणि

मुष्टिबंधस्तुसंग्राहोडिंबेडमरविप्लवौ बंधनंप्रसितिश्चारःस्पर्शस्प्रष्टोपतप्तरि १४ निकारोविप्रकारःस्यादाकारस्त्विंगइंगितम्
परिणामोविकारोद्वेसमेविकृतिविक्रिये १५

संतप्तस्य संतापस्यवा १४ निकारः निकृष्टीकरणं उभयत्र कृञो घञ् ॥ विप्रकारः विप्रकरणं नदुक्तंधरण्यां निकारस्त्यात्परिभवे धान्यस्योत्क्षेपणेपिचेति द्वे अपकारस्य ॥ आकारः आकरणं घञ् ॥ इंगः इंगनं इंगितं इगिगतौ क्तः त्रीणि अभिप्रायानुरूपचेष्टायाः ॥ परिणामः परिणमतं णमप्रह्वत्वे घञ् ॥ विकारः विकरणं घञ् द्वे प्रकृतेरन्यथाभावे यथामृद्विकारोघटः ॥ विकृतिः विक्रिया द्वे विरुद्धक्रियायाः परिणामस्यैवपर्यायाविभावपिवा मुकुटस्तु आद्यद्वयंपरिणतस्योत्तरद्वयंविकृतेरिति ॥ १५ अपहारः अपहरणं हृञ् हरणे ॥ अपचयः अपचयनं चिञ् चयने एरच् द्वे अपहरणस्य ॥ समाहारः समाहरणं घञ् ॥ समुच्चयः समुच्चयनं चिञ् चयने एरच् द्वे राशीकरणस्य ॥ ७ ७

प्रत्याहारः प्रत्याहरणं घञ् ॥ उपादानं द्वे स्वविषयेभ्यइंद्रियेपरावर्त्तनस्य ॥ विहारः विहरणं उभयत्र घञ् ॥ परिक्रमः नोदेतिवृध्यभावः परिक्रमणं क्रमुपादविक्षेपे द्वेपर्य्यागतेः १६ अभिहारः अभिहरणं अभिग्रहणं घञ्ल्युटू आभ्योहारइत्यपि द्वेचौर्यकरणस्य ॥ निर्हारः निर्हरणं अभ्यवकर्षणं द्वेशल्यादेर्निष्कासनस्य उभयत्रघञ्ल्युटौ ॥ अनुहारः अनुहरणं ॥ अनुकारः अनुकरणं उभौ घञन्तौ द्वेविडंबनस्य अर्थस्यधनादेरपगमेव्ययइत्येकं ॥ व्ययनं एरच् व्ययवित्तेसमुत्सर्गे इत्युक्तत्वात् १७ प्रवाहः प्रवहणं वहप्रापणे घञ् ॥ प्रवृत्तिः प्रवर्त्तनं वृतुवर्त्तने क्तिन् द्वेअविच्छेदेनजलादिप्रवृत्तेः यद्बहिर्गमनंसप्रवाहउच्यते एकं प्रकृष्टोवहः गोचरेतिसाधुः प्रवहस्तुबहिर्याचामातरिश्वप्रभेदयोरितिविश्वः ॥ वियामः वियमनं घञ् ॥ वियमः अप् ॥ यामः यमः अप्घञ् ॥ संयामः संयमः यमः समु

प्रत्याहारउपादानंविहारस्तुपरिक्रमः १६ अभिहारोभिग्रहणंनिर्हारोभ्यवकर्षणम् अनुहारोनुकारःस्यादर्थस्यापगमेव्ययः १७
प्रवाहस्तुप्रवृत्तिःस्यात्प्रवहोगमनंबहिः वियामोवियमोयामोयमःसंयामसंयमौ १८ हिंसाकर्माभिचारःस्याज्जागर्याजागराद्वयोः
विघ्नोंतरायःप्रत्यूहःस्यादुपघ्नोंतिकाश्रये १९

पनिविपुंचेतिसाधवः षट्संयमनस्य १८ हिंसाकर्म ॥ अभिचारःस्यात् एकं हिंसाफलं कर्मजारणमारणादीत्यर्थः शाक्तपार्थिवादिः ॥ अभिचरणं घञ् ॥ जागर्या जागरणं जागरा जागर्तेरकारोवापक्षेयक् जाग्रोवीतिगुणः द्वेजागरणस्य अग्रियेत्यपि पाठः जागर्तिश्चेतिमुकुटः तत्रजागराःस्त्रीपुंसयोः ॥ विघ्नः विहननं घञर्थेकः ॥ अंतरायः अंतर्मध्येअंतरस्यव्यवधानस्यवा अयनं ॥ अयगतौ त्रीणि विघ्नस्य अंतिकाश्रयेउपघ्नइत्येकं ॥ अंतिकेआश्रीयते आश्रयणंवा एरच् उपहन्यते उपहननंवा उपघ्नआश्रयेइतिसाधुः १९

व्यत्यासः व्यत्यसनं असुक्षेपणे॥विपर्यासः विपर्यसनं उभयत्र घञ्॥व्यत्ययनं विपर्ययः विपर्यसनं उभयत्र एरच् विपर्यायइतिभरतमालायाम् चत्वारिव्य
तिक्रमस्य॥पर्ययः पर्ययणं एरच् अतिक्रमः अतिक्रमणं घञ्॥अतिपातः अतिपतनं पत्लृगतौ॥उपात्ययः उपात्ययनं एरच् चत्वारिअतिक्रमस्य ३३
समाहूयत्यत्रारान्प्रेषणं तत्रप्रतिशासनंस्यात् शासुअनुशिष्टौ ल्युट् एकं॥भृत्यादिप्रेषणस्य॥ऋतुषुद्विजन्मनांछंदोगानांयास्तुतिभूमिः स्तवनदेशः ससंस्ता
वः स्यात् एकं॥समेत्य स्तुवंत्यत्र ष्टुञ्स्तुतौ यज्ञेसमिस्तुवइतिघञ् अधिकरणे ३४ यत्रकाष्ठेकाष्ठंनिधाय तक्ष्यतेवास्यादिनातनूक्रियते सकाष्ठरूपआधारउद्

स्याद्व्यत्यासोविपर्यासोव्यत्ययश्चविपर्यये॥पर्यायोऽतिक्रमस्तस्मिन्नतिपातउपात्ययः ३३ प्रेषणंयत्समाहूयतत्रस्यात्प्रतिशासनं
॥ससंस्तावः क्रतुषुयास्तुतिभूमिर्द्विजन्मनाम् ३४ निधायतक्ष्यतेयत्रकाष्ठेकाष्ठंसउद्घनः॥स्तंबघ्नस्तुस्तंबघनः स्तंबोयेननि
हन्यते ३५ आविधोविध्यतेयेनतत्रविष्वक्समेनिघः॥उत्कारश्चनिकारश्चद्वौधान्योत्क्षेपणार्थकौ ३६

घनः उद्घनोत्याधानंइतिसाधुः
ऊर्ध्वंहन्यतेऽस्मिन् एकं॥स्तंबः तृणादिगुच्छउन्मूल्यतेयेनसः खनित्रः स्तंबघ्नः स्तंबघनः द्वेस्यातां स्तंबोहन्यतेयेन स्तंबेकचेतिकः अप्चघनादेशश्च क
पक्षेगमहनेत्यपधालोपः २ येनशस्त्रादिनाविध्यतेतत्र सआविधः स्यात् आविध्यतेयेन व्यधताडने घञर्थेकेसंप्रसारणं एकं॥भ्रमरसूच्यादेः विंधणेइ-
त्यादिख्यातस्य॥ विष्वक्समेवृक्षेनिघः स्यात् विष्वक् आसमंतात् समंसमानंतत्र नियतंहन्यते नियोनिमीतिसाधुः एकं तुल्यारोहपरिणाहवृक्षादेः॥उत्का
रः उत्करणं॥निकारः निकरणं॥कृविक्षेपे कृधान्येइतियञ् द्वौधान्योत्क्षेपणार्थकौस्यातां धान्यस्यउत्क्षेपणंअर्थोययोस्तौ ३६ ७

निगारः निगरणं गॄनिगरणे ॥उद्गारः उद्गरणं गॄशब्दे उभयत्र घञ् ॥विक्षावः विक्षवणं टुक्षुशब्दे ॥उद्ग्राहः उद्ग्रहणं ग्रहउपादाने उभयत्र घञ् निगारादिउद्ग्राहांताः गरणादिषुउन्नेयाः यथा गरणेअभ्यवहारेनिगारइत्येकं गिळणे इतिख्यातस्य आदिना उद्गरणे वमने उद्गारःस्यात् विक्षवणे शब्दे विक्षावः इत्येकं शिंकइतिख्यातायाः उद्ग्रहणे ऊर्ध्वीकृत्यग्रहणे उद्ग्राहः स्यात् ढेंकरइतिख्यातः क्रमेणैकैकं ३७ आरतिः आर्येप्र ॥अवरतिः॥आरमणं रमुक्रीडायां त्रिषुक्तिन् ॥विरतिः ॥उपरामः उपरमणं घञ् उपरमणइतिख्यातस्य चत्वारिउपरतेः॥निष्ठेवः ष्ठिवुनिरसने घञ् ॥निष्ठ्युतिः क्तिन्प्रत्ययेऊठ् ॥निष्ठेवनं निष्ठीवनं ल्युट् चत्वारि मुखेनश्लेष्मनिरसनस्य अभिन्नानि समानानिस्युः ३८ जवनं ल्युट् जुः सौत्रोवेगे ॥जूतिः ऊतियूतिजूतीतिसाधुः द्वेवेगस्य ॥सातिः षोंतकर्मणिक्तिन् ॥अव

**निगारोद्गारविक्षावोद्ग्राहास्तु गरणादिषु ३७ आरत्यवरतिविरतय उपरामेथास्त्रियांतु निष्ठेवः निष्ठ्युतिर्निष्ठेवनंनिष्ठीवनमि**
**त्यभिन्नानि ३८ जवनेजूतिःसातिस्त्ववसानेस्यादथ ज्वरेजूर्तिः उदजस्तु पशुप्रेरणमकरणिरित्यादयःशापे ३९ गोत्रांतेभ्यस्त**
**स्य वृंदमित्यौपगवकादिकम् आपूपिकंशाष्कुलिकमेवमाद्यमचेतसाम् ४०**

सानं द्वेसमापनस्य ॥ज्वरः ज्वररोगे घञ्संतापपूर्वकत्वाद्वृध्यभावः ॥जूर्तिः ज्वरत्वरेत्यूठ् द्वेज्वरस्य पशूनांधेन्वादिप्राणिनांप्रेरणंउदजइत्युच्यते ॥उदजनं अजगतौ अप् अपञ्णोरित्युक्तेर्विभाषेण ॥एकं शापेआक्रोशेउक्तेअकरणिरित्यादयः॥अकरणि आदिशब्देन ॥अजीवनिः अजननिः आक्रोशेनन्यनिः॥अवग्राहः निग्राहइति आक्रोशेवन्योग्रहइति घञ् ३९ गोत्रांतेभ्यः अपत्यप्रत्ययांतेभ्यः औपगवादिशब्देभ्यस्तस्यवृंदं समूहइत्यर्थे औपगवादिकं उपगोरपत्यानिपुमांसः औपगवास्तेषांसमूहः गोत्रोक्षेतिवुञ् आदिशब्देन गार्गकं ॥दाक्षकमित्यादि अचेतसां जडानां अपूपादीनां वृंदं आपूपिकं अपूपानांसमूहः अचित्तेतिठक् ॥शाष्कुलिकं शष्कुलीनांसमूहः आदिनासाक्तुकं इत्यादृत्य एकैकं ४० ७ ७ ७

माणवानांबालानांसमूहः ब्राह्मणमाणववाडवाद्यत् माणव्यं सहायाःसखायः तेषांसमूहः ॥सहायता ग्रामजनेतिसूत्रेगजसहायाभ्यांचेतिवक्तव्यं इतितल् हला नांसमूहोहल्या पाशादित्वाद्यत् एकैकं द्विजन्मनांब्राह्मणानांवाडवानांचसमूहः ब्राह्मण्यवाडव्येस्यातं ब्राह्मणमाणवेतियत् ४१ पर्शुकानांअस्थिविशेषानां समूहः ॥पार्श्वं पश्वोणस् पृष्ठानांसमूहः पृष्ठ्यं पृष्ठाद्यत् यज्ञविषये ऽदःस्मरंति ॥खलिनी खलानांसमूहः ॥खल्याच इनित्रेतिइनिः खलगोरथात् द्वेखलसमू हस्य मनुष्याणांसमूहोमानुष्यकं ४२ ग्रामाणांसमूहोग्रामता जनानांसमूहोजनता उभयत्रग्रामजनेतितल् धूमानांसमूहोधूम्या ॥ पाशानांसमूहः पाश्या गलानांसमूहःकाशानांसमूहोगल्या पाशादयइमे ॥सहस्राणांसमूहः॥साहस्रं ॥करीषाणां शुष्कगोमयानांसमूहः कारिषं ॥ वर्मणांकवचानांसमूहः वार्मणं सह

माणवानांतुमाणव्यंसहायानांसहायता हल्याहलानांब्राम्हण्यवाडव्येतुद्विजन्मनां ४१ द्वेपर्शुकानांपृष्ठानांपार्श्वंपृष्ठ्यमनु
क्रमात् खलानांखलिनीखल्याप्यथमानुष्यकंनृणां ४२ ग्रामताजनताधूम्यापाश्यागल्यापृथक्पृथक् अपिसाहस्रकारी
षवार्मणाथर्वणादिकम् ४३ इतिसंकीर्णवर्गः नानार्थाःकेपिकांतादिवर्गेष्वेवात्रकीर्तिताः भूरिप्रयोगायेयेषुपर्यायेष्वपि
तेषुते १

स्नादिभ्योभिक्षादित्वादण् अथर्वणांसमूहः आथर्वणं आदिशब्दात् चार्मणमांगारंचार्मिणमित्यात्यूह्यं ॥ इतिसंकीर्णार्थानांवर्गः ॥संकी र्णार्थत्वंच घञादीनांकर्तृभिन्नकारकेभावेचविधानात् भावेप्रायेणविग्रहोदर्शितः कारकेषुतुयथासंभवमूह्यः॥ इतिसंकीर्णवर्गविवरणं ॥ अथानेकार्थाः अत्र नानार्थवर्गेवक्ष्यमाणेषु कांतादिवर्गेष्वेवकांताआदयोयेषांस्वांतगांतादीनांवर्गेष्वेवकेपिनानार्थाप्रोक्ताः॥ येकांतादयोनाकलोकादयः ॥शब्दाः॥भूरिप्रयोगाःभूरि प्रयोगोयेषांनाकःकाव्यालंकारायेषु येषुपर्यायेषुदृश्यंते तेष्वपिपर्यायेषुकथिताः अपिशब्दात्इहापि ॥यथानाकशब्दः॥अतःपुनरुक्तिर्नोद्भाव्येतिभावः१

आकाशेस्वर्गेचनाकइत्येकंनामवर्त्तते नअकंदुःखमत्र नभ्राडित्यत्रनिपतितः ॥ लोकस्तु भुवनेजनेवर्त्ततेएकं लोक्यते लोकृदर्शने कर्मणिघञ् ॥ श्लोकः पद्येअनु
ष्टुबादौवृत्ते यशसिकीर्तौ इत्येकं ॥ श्लोक्यते श्लोकृसंघाते घञ् शरेबाणेखड्गेचसायकः स्यात् स्यति ण्वुल्युक् २ क्रोष्टा सृगालः ॥ वरुणः पाशी ॥ जंबुको जंबुक
शब्दवाच्यौ स्यातां ॥ जमति जमुअदने मृगवादिः तदुक्तंमेदिन्यां ॥ जंबुकः फेरवेनीचेपश्चिमाशापतावपीति ॥ चिपिटः ॥ भ्रष्टव्रीहितंडुलः ॥ अर्भकः शिशुः ना
युभौपृथुकौस्यातां ॥ प्रथते प्रथप्रख्याने ॥ औणादिकः तदुक्तंकोशांतरे ॥ पृथुकः पुंसिचिपिटेशिशौस्यादभिधेयवत् इति ॥ दर्शनंद्योतश्च ॥ अलोको ॥ स्यातां ॥

आकाशेत्रिदिवेनाकोलोकस्तुभुवनेजने पद्येयशसिचश्लोकःशरेखड्गेचसायकः २ जंबुकौक्रोष्टुवरुणौपृथुकौचिपिटार्भकौ ॥
आलोकौदर्शनेद्योतौभेरीपटहमानकौ ३ उत्संगचिन्हयोरंकःकलंकोंकापवादयोः तक्षकोनागवर्द्धक्योरर्कःस्फटिकसूर्ययोः ४

आलोकनं लोकृदर्शने घञ् ॥ आलोकस्तुपुमान्द्योते दर्शनेबंदिभाषणइतिमेदिनीकारः ॥ भेरीपटहं ॥ आनकोस्यातां भेरीचपटहश्चतयोःसमाहरः ॥ तुर्यंगता
देकवद्भावः अनितीति अनप्राणने ण्वुल् तदुक्तंमेदिन्यां ॥ आनकः पटहेभेर्यांमृदंगेध्वनदंबुद इति ३ उत्संगः क्रोडः तत्रचिन्हेचांकः ॥ अंक्यतेनेन अ
किलक्षणे करणेघञ् तदुक्तंमेदिन्यां अंकोरूपकभेदो ।गचिन्हरेखाजिभूषणे ॥ रूपकांशांतिकोत्संगस्थानेकं पापदःखयोरिति ॥ कलंकः अंकापवादयोः चिन्हादोषा
परोपयोःस्यात् कलति कलशब्दसंख्यानयोः क्विप् अकश्च कलंकोंके । पवादेचकालायसमलेपिच ॥ नागवर्द्धक्योः नागविशेषत्वष्टोः तक्षकः स्यात् तक्षति तक्षूतनूकरणेः
ण्वुल् स्फटिकसूर्ययोः अर्कशब्दः स्यात् अर्च्यते अर्कस्तवने अर्चपूजायांवा घञ् तदुक्तंमेदिन्यांअर्कोर्कपर्णेस्फटिके रवौताम्रेदिवस्पतौइति ४

मारुतेवायौ वेधसिब्रह्मणि अग्नेसूर्ये कइत्येकाक्षररूपशद्बः स्यात् ॥ कायति कचतिवा कैशाद्दे कत्वदीमौडः तदुक्तंमेदिन्यां कोब्रम्हणिसमीरात्मयमदंक्षेषुभास्करे ॥ मयूराग्नौनचपुंसिस्यात्करवशीर्षजलेषुकमिति ॥ शिरोंबुनोः ॥ कंस्यात् मयूराग्नौनच पुंसिस्यात्करवशीर्षजलेषुकमितिमेदिनी ॥ करेवापिकंस्यात् कमितिक्लीबं कशद्बस्त ॥ पुंसिरूपंतु ॥ कः कौकाः इत्यादिरूपंऊह्यं ॥ तुच्छधान्येतंदुलरहितेधान्येसंक्षेपेलघुनिभक्तसिक्थके ॥ पुलाकः स्यात् पोलनं पुलमहत्वे संपदादिः पुलमकति अकत्कुटि लायांगतौइत्याद्युत्यं ५ करिणः वारणस्यपुच्छमूलोपांते पुच्छपुलस्यउपांते पायुपिधानमांसपिंडे उलूकेपक्षिविशेषेच पेचकः पचतिः पच्यतेवा पचिमव्योरिच्चोपधायाः इतिवुन् ॥ कमंडलौच करेणवर्षोपले ॥ करकः करोति करकस्त पुमान् पक्षिविशेषेदाडिमेपिच द्वयोर्मेघोपलेनस्त्री करकंचकमंडलाविति मेदिनी ॥ स्मगतेबुद्धेचका

मारुतेवेधसिब्रध्नेपुंसिकः कंशिकोंबुनोः स्यात्पुलाकस्तुच्छधान्येसंक्षेपेभक्तसिक्थके ५ उलूकेकरिणःपुच्छमूलोपांतेचपेचकः कमं डलौचकरकः स्मगतेचविनायकः ६ किष्कुर्हस्तेवितस्तौचशूककीटेचवृश्चिकः प्रतिकूलेप्रतीकस्त्रिष्वेकदेशेतुपुंस्ययम् ७ शाद्बुद्धराजे ॥ विनायकः

स्यात् विनयतिण्वुल् विनायकस्त ॥ हेरंबेतार्क्ष्येविघ्नेजिनेगुरौ ६ हस्तेहस्तप्रमाणेवितस्तौचकिष्कुः स्यात् कायतेनेन कौशद्बे मृगय्वादिः तदुक्तंकोशे ॥ किष्कुर्द्वयोर्वितस्तौचसप्रकोष्ठेकरेपिचेति ॥ चकारात् ॥ प्रकोष्ठेपि शूककीटे कीटविशेषे ॥ वृश्चिकः स्यात् वृश्चति ओव्रश्चू छेदने वृश्चीतिकिकन् चकारात् अष्टमराशौ तदुक्तंहलायुधे वृश्चिकस्तद्गुमेराशौशूककीटेषधीभिदोरिति ॥ प्रतिकूलेप्रतीकः स्यात् प्रतिकूले त्रिषु अयंप्रतीकः एकदेशेपुंसिस्यात् प्रतिगताईलक्ष्मीर्येन कप्रत्ययः प्रकोवयवेपिस्यात्प्रति कूलविलोमयोः ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

भूनिंबेकिराततिक्ते कत्तृणेभूस्तृणेपि च ॥ भूतिकंस्यात् भवति क्विप् भूत्कन् कत्तृणभूस्तृणे गंधतृणविशेषौ ॥ ज्योत्स्निकायां ॥ पटोल्यां ॥ घोषे अपामार्गे ॥ कोशातकी स्याद्
कोशमतति अतसातत्यगमने कुनगौरादिः तदुक्तं मेदिन्यां ॥ कोशातकः कचे पुंसि पटोल्यां घोषके स्त्रियामिति ८ ज्योत्स्ना चंद्रमसो भासि स्फुरज्ज्योत्स्नि निशि स्मृ
ते त्यजयः कट्फले कायफल इति ख्यात वृक्षभेदे शितखदिरे च ॥ सोमवल्कः स्यात् ॥ सोम इव वल्को वल्कलमस्य ॥ सिल्हके पण्यभेदे ॥ तिलकल्के निःस्नेहति-
लचूर्णे च ॥ पिण्याकः पण्यते पणव्यवहारे पिनाकादिः पिण्याकोऽस्त्री तिलकल्के हिंगु बाह्लीकसिह्लकइति ॥ रामठे हिंगुनि बाल्हीकं स्यात् ऽत्यतेवहतिवा अल्ला

स्याद्भूतिकं तु भूनिंबे कत्तृणे भूस्तृणेपि च । ज्योत्स्निकायां च घोषे च कोशातक्यथ कट्फले ८ सिते च खदिरे सोमवल्कः स्यादथ सि
ल्हके तिलकल्के च पिण्याको बाल्हीकं रामठेपि च ९ महेंद्रगुग्गुलूलूकव्यालग्राहिषु कौशिकः रुक्तापशंकाः स्यातंकः स्वल्पेपि क्षुल्लकस्त्रिषु १०

कादिः तदुक्तं रभसकोशे ॥ बाल्हीकं बाल्हीकं धीरहिंगुनोर्नाशिवदेशयोरिति ॥ चकारात् प्रतिपदोक्तकोशस्य पदसंग्रहः ९ महेंद्रगुग्गुलूलूकव्यालग्राहिषु ॥ कौशि
कः कुशिकस्यापत्यं ॥ कौशिको नकुले व्यालग्राहे गुग्गुलुशक्रयोः ॥ विश्वामित्रे च कोशज्ञोलूकयोरपि कौशिकः ॥ कौशिकी चंडिकायां च नदीभेदे च योषितीति वि
श्वः ॥ रुक्तापशंकास्तु रोगसंतापभयेषु आतंकः स्येकः आसः आतंकनं नफिकु छुजी वने धञ्भावे करणेवा आतंको रोगसंतापशंकासु मुरजध्वनाविति विश्वः
स्वल्पे क्षुल्लकः स्यात् ॥ क्षोदनं मिदः क्षुदासंचूर्णने संपदादिः क्षुदं क्षुधं [illegible] ॥ ह्रस्वनीचाल्पयोर्ग्रहणं क्षुल्लकस्त्रिषु नीचेल्प इति कोशांतरात् १०

जैवातृकः शशांकेपि ॥ जीवति जीव प्राणधारणे आतृकन् ऐदागमश्च तदुक्तं कोशांतरे जैवातृकः पुमान्सोमे दीर्घायुःकृशयोस्त्रिषीति ॥ अश्वस्य खुरेपि वर्त्तकः वर्त्तते वृतु वर्त्तने ण्वुल् अपिशब्दात् पक्षिवर्त्तिकयोर्ग्रहणं वर्त्तकस्तु खुरेश्वस्य विहगे वर्त्तिका द्वयोरिति विश्वात् एवं सर्वत्र ॥ व्याघ्रेपि पुंडरीकः स्यात् पुंडयति पुडि भूषायां पुंडरीकं सितांभोजे सितछत्रे च भेषजे पुंसि व्याघ्रेग्निदिग्नागे कोशकारांतरेपि चेति विश्वः ॥ यवान्यामपि दीपकः स्यात् दीपयति दीपी दीप्तौ ण्वुल् तदुक्तं विश्वे दीपकं वा गलंकारे वाच्यावद् दीप्तिकारके दीपकश्चाजमोदायां यवानी बर्हिचूडयोरिति ११ कपिक्रोष्टुश्वानः शालावृकशब्दवाच्याः स्युः ॥ शालां वृणोति वृञ् वरणे कक् स्वर्णेपि गैरिकं स्यात् गिरौ भवं गैरिकं धातु रुक्मयोरित्युक्तत्वात् मेदिन्यां पीडार्थेपि व्यलीकं स्यात् अलति अलं भूषणादौ विगतं च न तत् अलीकादिः तदुक्तं विश्वे व्यलीकमप्रीयाकार्यवैल

जैवातृकः शशांकेपि खुरेप्यश्वस्य वर्त्तकः व्याघ्रेपि पुंडरीको ना यवान्यामपि दीपकः ११ शालावृकाः कपिक्रोष्टुःश्वानः स्वर्णेपि गैरिकं पीडार्थेपि व्यलीकं स्यादलीकं त्वप्रियेनृते १२ शीलान्वयावनूके द्वे शल्के शकलवल्कले साष्टे शते सुवर्णानां हेम्न्युरोभूषणे पले १३

क्ष्येपि पीडनइति ॥ अप्रियेनृते अलीकं स्यात् अलीकमप्रियेपि स्याद्दिव्यसत्येन पुंसकमिति विश्वः १२ शीलान्वययोः स्वभाववंशयोः ॥ अनूकं स्यात् अनूच्यति उच समवाये इगुपेतिकः तदुक्तं मेदिन्यां अनूकं तु कुले शीले पुंसि स्याद्गतजन्मनीति ॥ शकलवल्कले खंडत्वचोर्द्व शल्के स्यातां शलति शल चलने कन् ॥ सुवर्णानां हेम्नः कर्षाणां साष्टे शते ॥ हेम्नि च ॥ उरोभूषणे हेमपले दीनारे द्रव्यभेदे च निष्कः स्यात् अष्टभिः सह वर्त्तत इति तदुक्तं मेदिन्यां ॥ निष्कमस्त्री साष्टहेमशते दीनारकर्षयोरिति ॥ गुंजानामशीतिः कर्षः कर्षचतुष्टयं तु पलं स्यात् ॥ दीनारः सांव्यवहारिकं रूपकमित्यर्थः १३ ६ ६७

शमलेनसीः पुरीषपापयोः॥ दंभेपि॥ कल्कः स्यात् कल्यतेकलशद्वानयोः कः तदुक्तंविश्वे त्रिषुपापशाग्र्येकल्कोऽस्त्रीविटकिट्टेभदंभयोरिति कल्कोऽस्त्री घृततैला
दिशेषेदंभेविष्ठीतिकइतिमेदिनी॥ शूलशंकरधन्वनोः पिनाकः स्यात् अस्त्रियांच पनाय्यते पत्रकृतौ पिनाकादिः तदुक्तंमेदिन्यां पिनाकोस्त्रीरुद्रचापेपां
सुवर्षेत्रिशूलयोरिति १४ करण्यांहस्तिन्यांधेनुकाचस्यात् धेनुरेवधेनुकास्वार्थेकन् स्याद्धेनुकाकरिण्यांचधेनावपीतिविश्वः चकारात्धेन्वामपि मेघजाले
मेघव्राते कालिकास्यात् कालोवर्णोयस्याः यद्वाकाल्येव तदुक्तंरभसेधुसरीयोगिनीभेदमानवाद्वेषुकालिका क्रमदेय्यवस्तमूल्येकाष्ठीकावर्षाघनेषुचे

दीनारेपिचनिष्कोस्त्रीकल्कोस्त्रीशमलैनसीः दंभेप्यथपिनाकोऽस्त्रीशूलशंकरधन्वनोः १४ धेनुकातुकरेण्वांचमेघजालेचकालिका
कारिकायातनावृत्त्योः कर्णिकाकर्णभूषणे १५ करिहस्तांगुलेपद्मबीजकोश्यांत्रिषूत्तरे वृंदारकोरूपिमुख्यावेकेमुख्यान्यकेवलाः १६

ति॥ यातनावृत्त्योः कारिकास्यात् तदुक्तंमेदिन्यां कारिकानटयोषिति कृतौविवरणश्लोकेशिल्पयातनयोरपि नपुंसकंतुकर्मादौकारकेकर्तरित्रिष्विति यातनाकर्म्यारि
त्यपिपाठः १५ करिहस्तांगुलौ करिहस्ताग्रे॥ पद्मबीजकोश्यांच कमलांतर्गतकोशेकर्णिकास्यात् कर्णस्यालंकारः तदुक्तंमेदिन्यां कर्णिकाकरिहस्ताग्रेकरमध्यांगु
लावपि क्रमुकादिच्छटाबीजवराटेकर्णभूषणे कर्णिकाकथ्यतेत्यंतसूक्ष्मवस्त्वग्निमंथयोरिति उत्तरेअतःपरंस्वांतेभ्यः प्राक्शब्दास्त्रिषुउक्त्याः वृंदारकोरूपिमुख्यौ
रूपवान् मुख्यश्च प्रशस्तंवृंदमस्यशृंगवृंदाभ्यामारकन् एकेमुख्यान्यकेवलाः स्युः मुख्यश्चान्यश्चकेवलश्चेति तदुक्तंमेदिन्यांवृंदारकः सुरेपुंसिमनोज्ञःश्रेष्ठयोस्त्रिष्विति एकंसं
ख्यांतरेश्रेष्ठेकेवलेतरयोस्त्रिष्वीतिविश्वः १६

दांभिकः यः आदूरेभिलेक्षणः कौक्कुटिकः स्यात् दंभोस्यास्तितन् आदूरेरितेईक्षणोयेन कुक्कुटीं पश्यति संज्ञायां ललाटकुक्कुटीइतिठक् दांभिकोमायावीइत्यर्थः
योदूतः प्रभोः चाभिनः क्रोधप्रसन्नताविज्ञानाय भालदर्शी यश्च कार्याक्षमः तावुभौ लालाटिकौ स्यातां भालं ललाटं पश्यति कार्यकर्त्तुमक्षमः ललाटं पश्यति
ठक् भाग्यवत् कार्याक्षमोभावदर्शीतिपाठः तत्र भावंचित्ताभिप्रायं लालाटिकः प्रभोर्भालदर्शिन्याश्लेषणांतरइतिविश्वः लालाटिकः सदालस्यप्रभुभावनिदर्शनीत्य
जघन्यश्च १७ इतिक्रांतवर्गः खांतानाह त्विट्करज्वालासु शोभाकिरणकीलेषु मयूखः स्यात् मिमीते माङ्माने माऊउरवोमयश्च त्विट्च करश्च ज्वाला च अलिबाणो शि
लीमुखौ स्तः अलिर्भ्रमरः बाणश्च शिलीशल्यंमुखेयस्य शाम्यत्यनेन शमउपशमे शमेःखः ललाटास्थ्नि शंखः स्यात् सच निधौ निधिभेदे कंबौच वर्त्तते नस्त्रियां इंद्रियेपि

स्याद्दांभिकः कौक्कुटिकोयश्चादूरेरितेक्षणः। लालाटिकः प्रभोर्भालदर्शी कार्याक्षमश्च यः १७ मयूखस्त्विट्करज्वालास्वलिबाणौ शिलीमुखौ॥
शंखो निधौ ललाटास्थ्नि कंबौ न स्त्री इंद्रियेपि खं १८ घृणिज्वाले अपि शिखे, खांताः शैलवृक्षेनगावगौ ॥ आशुगौ वायुविशिखौ शरार्कविहगाः खगाः १९

खं वर्त्तते खनति खनुअवदारणे अन्येभ्योपीडः अपिशब्दात् अन्यत्रापि तदुक्तं मेदिन्यां खमिंद्रियेपुरेक्षेत्रेशून्यविंदौ विहायसि संवेदनेदेवलोकेशर्मण्यपिनपुंस
कमिति १८ घृणिज्वाले किरणपर्यायेशिखेअपिस्यातां शैलेइति शीङोन्हस्वश्चेतिखः अपिशब्देन अन्यत्र शिखाशाखाबर्हिचूडालांगलिक्यग्रमात्रके चूडामात्रेशि
खायांचज्वालायांमपदेपिचेतिमेदिनी इतिखांताः गांतानाह शैलवृक्षौ नगौ अगौ च यथासंख्यंस्यातां नगच्छतः गौ गम्लृगतौ डः नञः प्रकृतिभावोवा तदुक्तंवि
श्वेनगोमहीरुहेशैलेभास्करेपवनाशने इति वायुविशिखौ समीरबाणौ आशुगौ स्यातां आशुगच्छतिडः शरअर्कविहगाः खगाः खगशब्दवाच्याः स्युः खेगच्छति गमेर्डः
खगः सूर्येग्रहेदेवेमार्गणेचविहंगमेइतिविश्वः १९

पक्षिसूर्यौ पतंगौ स्यातां पतति पत्लृगतौ पतेरंगच् पक्षिणि चकारात् अन्यत्र तदुक्तं मेदिन्यां पतंगः शलभे शालिप्रभेदे पक्षिसूर्ययोरिति क्रमुकवृंदयोः हस्वसम्
हयोः पूगः स्यात् पूगं तत्फलं विज्ञेयं क्रमुकस्य क्लीबइत्यर्थः पुनाति पूञ् पवने पशवोपि मृगाद्याः मृगवाञ्छकास्तु: मृग्यते मृग अन्वेषणे घञ् तदुक्तं विश्वे मृगः प
शौ कुरंगे च करिनक्षत्रभेदयोः अन्वेषणायां याञ्चायां मृगी तु वनितांतरे इति प्रवाहजवयोरपि ऋच्छादिनिनिर्गमरंहसोः वेगः स्यात् वेजनं घञ् २० कौसुमे रेणौ स्ना
नीयादौ रजस्यपि परागः स्यात् कुसुमस्यायं स्नात्यनेन गंधचूर्णेन परागच्छति डः आदिशब्दस्य ग्रहणं अन्यत्र करतलादिश्रमशांतये कामशास्त्रोक्तं यत्कर्पूरादि
रूपं तदुक्तं हलायुधे परागः कौसुमे रेणौ धूलिस्नानीययोरपि गिरिप्रभेदे विख्याताबुपरागे च चंदनेइति नागमातंगौ गजे स्यातां नअगः मतंगस्यायं मातंगश्च मा

पतंगौ पक्षिसूर्यौ च पूगः क्रमुकवृंदयोः पशवोपि मृगा वेगः प्रवाहजवयोरपि २० परागः कौसुमे रेणौ स्नानीयादौ रजस्यपि ॥
गजेपि नागमातंगावपांगस्तिलकेपि च २१ सर्गः स्वभावनिर्मोक्षनिश्चयाध्यायसृष्टिषु योगः सन्नहनोपायध्यानसंगतियुक्तिषु २२

तंगश्च अपिशब्दात् अन्यत्र उक्तं तिलकेपि अपांगः स्यात् अपगतोंगात् निरादयः इति समासः अपांगो नयनस्यांते स्याच्चित्रकप्रधानयोरित्यजयः अपांगस्त्वंगहीने
स्यान्नेत्रांते तिलकेपि चेति विश्वः २१ स्वभावनिर्मोक्षनिश्चयाध्यायसृष्टिषु सर्गः स्यात् स्वभावः प्रकृतिः निर्मोक्षस्त्यागः अध्यायः काव्यादिविरामस्थानं सृज्यते सृज विसर्गे घञ्
तदुक्तं मेदिन्यां सर्गस्तु निश्चयाध्यायमोहोत्साहात्मसृष्टिष्विति सन्नहनोपायध्यानसंगतियुक्तिषु कवचसामादिचित्तवृत्तिनिरोधसंगमेषु योगः स्यात् योजनं युजसमाधौ यु
जिरयोगे घञ्कुत्वं योगोपूर्वार्थसंप्राप्तौ संगतिध्यानयुक्तिषु वपुस्थैर्यप्रयोगे च विष्कंभादिषु भेषजे विस्रब्धघातके द्रव्योपायसन्नहनेष्वपि कार्मणेपि चेति मेदिनी २२

स्रग्वेस्त्र्यादिभृतौ अहेश्वफणकाययोः भोगःस्यात् भोजनं भुजपालनाभ्यवहारयोः घञिकृतं स्त्रीआदिर्येषांतेषांतस्त्र्यां आदिनाहस्त्यश्वादिकर्मकाराणांचभृतिः तदुक्तंवि
श्वे भोगःस्रग्वेधनेपुंसिशरीरफणयोर्मतः पालनेभ्यवहारेचयोषितादिभृतावपीति चातकेहरिणेसारंगःपुंसिस्यात् शबलेतुकर्बुरेतुत्रिलिंग्यांस्यात् सारंअंगंयस्य श
कंआदित्वात्पररूपं सारंगच्छति वा सारंगःपुंसिहरिणेचातकेचमतंगजे शबलेत्रिषितिमेदिनी २३ कपौ प्लवगः वर्त्तते प्लवेनगच्छति चकारात्सारथेर्ग्रहणं तदुक्तंचमे
दिन्यां प्लवगोवानरेभेकेसारथौचोष्णदीधितारिति शापेआक्रोशेपराभवेतिरस्कारेअभिषंगः अभिषंजनं षंजसंगे घञ् यानाद्यंगे पुंसिच युगःस्यात् युगंयुग्मेकृता
दिषु योजनं युज्यतेवा युजिरयोगे घञ् संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः आदिनाशकटाद्यंगानांग्रहणं तदुक्तंविश्वे युगोरथेहलाद्यंगेनद्वयोस्तु कृतादिषु युग्मेहस्तेचतुष्केयुगदिना-

भोगःस्रग्वेस्त्र्यादिभृतावहेश्वफणकाययोः चातकेहरिणेपुंसिसारंगःशबलेत्रिषु २३ कपौचप्लवगःशापेत्वभिषंगःपराभवे याना
द्यंगेयुगःपुंसियुगंयुग्मकृतादिषु २४ स्वर्गेषुपशुवाग्वज्रदिङ्नेत्रघृणिभूजले लक्ष्यदृष्ट्यास्त्रियांपुंसिगौर्लिंगंचिन्हशेफसोः २५

धौषधेपिचेति २४ स्वर्गेषुपशुवाग्वज्रदिङ्नेत्रघृणिभूजले स्वर्गश्चइषुश्चशरः पशुश्चसुरभिर्बलीवर्दोवा वाक्चदिक्चनेत्रंचघृणिश्चरश्मिः भूश्चजलंचस्वर्गादिजलांतानांद्वंद्वेने
क्यं लक्ष्यदृष्ट्यांप्रयोगदृष्ट्यांस्त्रियांपुंसिचगौशब्दोज्ञेयः गच्छतिगम्यतेअनेनवा तदुक्तंकेशवे गौर्नादित्येबलीवर्देकिरणक्रतुभेदयोः स्त्रीतुस्यादिशिभारत्यांभूमौचसुरभावपि
नृस्त्रियोःस्वर्गवज्रांबुरश्मिदृग्बाणलोमस्विति तदेवोक्तंविश्वे गौः स्वर्गेवृषभेरश्मौवज्रेशीतकरेपुमान् अर्जुनीनेत्रदिग्बाणभूवाग्वादिषुयोषिति चिन्हशेफयोः लिंगंस्या
त् लिंग्यतेनेन लिगिगतौ लिंगंचिन्हे ऽनुमानेचसांख्योक्तप्रकृतावपि शिवमूर्त्तिविशेषेपिमेहनेपिनपुंसकमितिमेदिनी २५ ७ ७ ७

प्राधान्यसान्वोः प्रकृतशिखरयोः शृंगंस्यात् तदुक्तंमेदिन्यां शृंगंप्रकृतेशिखरेचिन्हे क्रीडांबुयंत्रके पाषाणोत्कर्षयोश्चापिशृंगः स्यात्कूर्चशीर्षकइति मूर्धगुह्ययोः म-
स्तकयोन्योः वरांगंस्यात् वरंचतदंगंच तदुक्तंहैमे वरांगंयोनिमातंगमस्तकेषुगुडत्वचीति भ्यादिकीर्त्यनेषु सप्तकपदेषु भगंस्यात् भज्यते भजसेवायां घ-
ञिसंज्ञापूर्वकत्वात्‌प्रध्यभावइत्याद्युक्तं तदुक्तंमेदिन्यां भगंश्रीयोनिवीर्येच्छाज्ञानवैराग्यकीर्तिषु माहात्म्यैश्वैर्ययत्नेषुधर्मेमोक्षे धनाववाविति इतिगांताः २६ प
रिघाते परितोमारणे अस्त्रे अस्त्रविशेषे परिघःस्यात् परिहननं परिहन्यतेऽनेनवा हनहिंसागत्योः परौघइतिसाधुः अपिशद्वेनार्गलेच तदुक्तंविश्वे परिघोयोगभेदे

शृंगंप्राधान्यसान्वोश्च वरांगंमूर्द्धगुह्ययोः भगंश्रीकाममाहात्म्यवीर्ययत्नार्ककीर्तिषु २६ इतिगांताः ॥ परिघः परिघातेस्त्रेप्यो
घोवृंदेंभसांरये मूल्येपूजाविधावर्घोंहोदुःखव्यसनेष्वघम् २७ त्रिविष्टेल्पेलघुः ॥ इतिघांताः ॥

स्त्रविशेषेर्गलघातयोरिति अंभसांरये जलवेगे वृंदे परंपरायांनृत्ये ओघःस्यात् वहति वहप्रापणे अचून्यंक्वादित्वात्साधुः तदुक्तंविश्वे ओघोवेगेजलस्यचे-
ति वृंदेपरंपरायांचओघोनृत्येपदेऽप्योरिति मूल्ये पूजाविधौ पूजोपकरणे अर्घः वर्त्तते अर्ध्यतेनेन अर्हपूजायां हलश्चेति घञ्‌ न्यंक्वादिः इत्याद्युक्तं अंहो
दुःखव्यसनेषु पापजन्ममरणमृगव्यसनद्यूतरागद्वेषादिकेषु अघंस्यात् २७ अघ्यतेनेन अधिगत्याक्षेपे घञ् आगमशासनत्वान्नुमन् इष्टेस्ल्पेऽल्पेगुरौ त्रिषु
लघुःस्यात् लघ्यते लघिगतौ लंघिवंह्योर्नलोपश्चेत्युः कृष्णागुरुणिशीघ्रेचलघुक्लीबेगुरौत्रिषु निःसारेचमनोज्ञेचशृक्कायांतुलघुस्त्रियामितिरभसः॥इतिघांताः॥

शिक्यादिद्वयजः दुग्धदध्यादिपात्राधारार्थंरज्जुविशेषमृद्विशेषनेत्ररोगाः एतेत्रयः काचाः तच्छब्दवाच्याः स्युः कच्यतेनेनवा कचबंधे घञ्नक्वादेशितिकुत्वंन तदुक्तंमेदि-
न्यांकाचः शिक्येमणौनेत्ररोगभेदेमृदंतरइति विपर्ययेवैपरीत्ये विस्तरेचइदंपाठांतरं प्रपंचः प्रपंचने पचिव्यक्तीकरणे पचाद्यच् तदुक्तंमेदिन्यां प्रपंचाः संचयेपिस्या
द्विस्तरेचप्रतारणे इति पावकेशुचिः स्यात् पुंसिच शोचत्यनेन शुचशोके इगुपेतिइन्सचकित् तदुक्तंविश्वे शुचिर्ग्रीष्माग्निशृंगारेष्वाषाढेशुद्धमंत्रिणि जेष्ठेचपुंसिधवले
शुद्धेनुपहतेत्रिष्वीति २८ मासिआषाढे अमात्येप्रधाने अत्युपधे उपधामुत्क्रांतंअतिक्रांतेशुद्धचित्तइत्यर्थः पुंसिस्यात् मेध्येपूतेसितेशुभ्रेच्चत्रिषु अभिषंगेस्पृहायां
चगभस्तौचरुचिःस्यात् स्त्रियांरुचिदीप्तौ तदुक्तंहेमे रुचिःस्त्रीदीप्तौशोभायामभिषंगाभिलाषयोरिति २९ इतिचांताः केकितार्क्ष्यौमयूरगरुडौ अहिभुजौ अहिंभुंक्ते

काचाःशिक्यमृद्भेदद्दग्रुजः विपर्यासेविस्तरेचप्रपंचःपावकेशुचिः २८ मास्यमात्येचात्युपधेपुंसिमेध्येसितेत्रिषु अभिष्वंगेस्पृहायांच
गभस्तौचरुचिःस्त्रियां २९ इतिचांताः ॥ केकितार्क्ष्यावहिभुजौदंतविप्रांडजाद्विजाः अजाविष्णुहरच्छागागोष्ठाध्वनिवहाव्रजाः ३० धर्म
राजौजिनयमौकुंजोदंतेपिनस्त्रियाम् वलजेक्षेत्रपूर्द्वारेवलजावल्गुदर्शना ३१

भुजअभ्यवहारे कर्त्तरिक्विप् दंतविप्रांडजाः द्विजाःस्युः द्विर्जायते द्विजःस्यात्
ब्राम्हणक्षत्रवैश्यदंतांडजेषुनाइतिरभसः विप्रात्क्षत्रवैश्ययोर्ग्रहणं अंडजाः पक्षिणइति विष्णुःहरः च्छागोवस्तः त्रयःअजाः अन्येष्वपीतिडः तदुक्तंविश्वे अजोहरौहरेकामेवि
धौच्छागेरघोःसुतेइति गोष्ठाध्वनिवहाः गोस्थानकमार्गसंघाः व्रजाःस्युः व्रजगतौअच् जिनयमौ धर्मराजौक्तः धर्मस्यराजा धर्मराजोयमेबुध्देयुधिष्ठिरनृपेप्युमानितिविश्वः जिनबुद्धः
करिदंतेपिकुंजः नस्त्रियां कौजायते डेप्युषोदरादित्वान्मुम् कुंजोस्त्रियांनिकुंजेपिहनौदंतेपिदंतिनामितिविश्वः क्षेत्रेनगरद्वारेचवलजंस्यात् वलेजातंडः तदुक्तंमेदिन्यां वलजंगोपुरेक्षेत्रेस
स्यसंगरयोरपि वल्गुदर्शनावलजास्यात् वरस्त्रीत्यर्थः वल्गुसुंदरंदर्शनंयस्याः वलजीवरयोषायांपृथ्यामपि

समेऽक्ष्मांशे रणेपि आजिः स्यात् अजंत्यस्यां अजगतौ तदुक्तं मेदिन्यां अथाजिः स्त्री समक्ष्मौ संग्रामे इति संततौ जने च प्रजा स्यात् प्रजायते उपसर्गे चेति डः शंखे शशांके अब्जः- स्यात् अप्सु जायते चकारात् धन्वंतरिपद्मयोर्ग्रहणं पद्मे क्लीबं स्वके स्वकीयकुले नित्ये सत्ये निजं त्रिषु स्यात् निजायते यथा निजः पटः इति जांताः ३२ आंतानाह आत्मनि पुरुषे क्षेत्रज्ञः स्यात् क्षेत्रं जानाति ज्ञा अवबोधने आतइति कः प्रवीणे तु वाच्यलिंगकः स्यात् चेतनानाम्नोः चित्ते नामनि संज्ञा स्यात् हस्ताद्यैरर्थसूचनाऽत्रापि आदिना भ्रूलो- चनादिग्रहणं तदुक्तं मेदिन्यां संज्ञा नामनि गायत्र्यां चेतनारवियोषिताः अर्थस्य सूचनायां च हस्ताद्यैरपि योषितीति इति आंताः ३३ काके भगंडौ करटौ स्यातां कौ तिरट

समेऽक्ष्मांशे रणेप्याजिः प्रजा स्यात्संततौ जने अब्जौ शंखशशांकौ च स्वके नित्ये निजं त्रिषु ३२ इति जांताः ॥ पुंस्यात्मनि प्रवीणे च क्षेत्रज्ञो वाच्य लिंगकः संज्ञा स्याच्चेतनानामहस्ताद्यैश्चार्थसूचना ३३ इति आंताः ॥ काके भगंडौ करटौ गजगंडकटी कटौ शिपिविष्टस्तु खलतौ दुश्चर्मणि महेश्वरे ३४ देवशिल्पिन्यपि त्वष्टा दिष्टं दैवेपि न द्वयोः ॥ नि रट्‌ इशाद्‌ पचाद्यच् तदुक्तं मेदिन्यां करटो गजगंडे स्यात्कुसंभे निंद्यजीवने एकादशाहादिश्राद्धे दुर्दु- रूढेपि वायसे करटो वाद्यभेदे इति गजगंडकटी कटौ स्यातां गजगंडश्च कटिश्च तदुक्तं विश्वे कटः श्रोणौ क्रियाकारे कालिंजे निशायेशवे समये गजगंडेपि पिल्यां तु कटी मते ति कटः श्रोणौ द्वये पुंसि कलजे निशायेशवे इति खलतौ दुश्चर्मणि महेश्वरे शिपिविष्टः स्यात् शापिषु रश्मिषु पशुषु वा विष्टः तदुक्तं रभसे शिपिविष्टः शिवः शौरिर्दुश्चर्मखलि- तिस्तथेति खलितिः रुजा केशरहित इत्यर्थः शिपिविष्टः शिविपिष्ट इति विशप्रवेशने क्तः राजमुकुटः ३४ देवशिल्पिन्यपि त्वष्टा स्यात् त्वक्षति त्वक्ष्यते च त्वक्ष तनूकरणे औणा- दिकः त्वष्टा पुमान् देवशिल्पिन तक्ष्णोरादित्यभिद्यपीति विश्वः दैवेपि दिष्टं स्यात् दिश्यते स्म दिश अतिसर्जने क्तः प्राक्तनकर्मणि द्वयोः न अपितु क्लीबं तदुक्तं विश्वे दिष्टं दैवे पुमा- न्काल इति ॥

रसेनिंबादिरसेकटुःस्यात् कट्वते अकार्येकटुनपुंसकं मत्सरतीक्ष्णयोःत्रिषु कटुःस्त्रीकुटुरोहिण्यांलताराजिकयोरपिनपुंसकमकार्येस्यात्पुंल्लिंगोरसमात्रकेइतिमेदिनी क्षे
माशुभाभावेषुरिष्टंस्यात् अभावःक्षेमस्य रिष्टंस्यादशुभेनसोरित्यजयः रिष्टंक्षेमाशुभाभावेपुंसिखड्गेचफेनिलेइतिविश्वः शुभाशुभेअरिष्टेस्यातां नरिष्टं तदुक्तंमेदिन्यां आरि
ष्टोलशुनेनिंबेफेनिलेकाककंकयोः अरिष्टमशुभेतक्रेसूतिकागारआसवे शुभेमरणचिन्हेचेति ३५ मायादिसीरांगांतेषुनवसु कूटंस्यात् कूटअप्रदानेअच् तत्स्त्रियां विपरीत
दर्शनंमाया मृगबंधनविशेषः यंत्रं आयुधविशेषः अयोघनः हलाग्रं पुंजःराशिः अन्यत्स्पष्टं ३६ सूक्ष्मैलायां अल्पेकालेसंशयेपित्रुटिःस्यात् त्रुटति त्रुट्यतेअनेनवा त्रु

रसेकटुः कट्वकार्येत्रिषुमत्सरतीक्ष्णयोः ३५ रिष्टंक्षेमाशुभाभावेष्वरिष्टेतुशुभाशुभे मायानिश्चलयंत्रेषुकैतवानृतराशिषु ३६ अयोघने
शैलशृंगेसीरांगेकूटमस्त्रियाम् सूक्ष्मैलायांत्रुटिःस्त्रीस्यात्कालेल्पेसंशयेपिसा ३७ अत्युत्कर्षाश्रयःकोट्योमूलेलग्नकचेजटा व्यु
ष्टिःफलेसमृद्धौचदृष्टिर्ज्ञानेक्ष्णिदर्शने ३८ इष्टिर्यागेच्छयोःस्पष्टंनिश्चितेबहुनित्रिषु कष्टेतुकृच्छ्रगहनेदक्षामंदागदेषुच ३९

टच्छेदने त्रुटिःस्त्रीसंशयेस्वल्पेसूक्ष्मैलाकालमानयोरितिविश्वः ३७ अत्युत्कर्षाश्रयः चापाग्रप्रकर्षकोणाः कोट्यः तद्वाचकास्यः कोटयते कुटप्रतापने अचइः तदु
क्तंविश्वे कोटिःस्त्रीधनुषोग्रेसौसंख्याभेदप्रकर्षयोरिति लग्नकचेमूलेजटास्यात् जटति जटसंघाते पचाद्यच् जटालग्नकचेमूलेमांस्यांप्लक्षेप्युनुर्जटीइतिविश्वः–
३८ फलेसाधितार्थे समृद्धौ व्युष्टिः व्युछनं व्युछतेवाक्तिन् ज्ञानेअक्ष्णिदर्शने दृष्टिःस्यात् दर्शनं दृशिरप्रक्षणे करणेवा ३९

यागेच्छयोः इष्टिःस्यात् इषेःक्तिन् तदुक्तंमेदिन्यां इष्टिर्मनाभिलाषेपिसंग्रहश्लोकयागयोरिति ॥ निश्चिते बहुनि बहुले स्पृष्टंस्यात् तदुक्तंरुद्रे गुप्तनिर्मितयोःप्राज्येत्रिषु स्पृष्टंतुनिश्चितेइति कृच्छ्रगहने दुःखदुरधिगमे कष्टेक्तः कष्यतेस्म कषहिंसायां क्तः दक्षामंदागदेषु अनलस स्तीक्ष्ण रोगहीनेषु ॥ पटुःस्यात् तदुक्तंमेदिन्यां पटुर्दक्षे चत्तीरोगेचतुरेप्यभिधेयवदिति द्वौकष्टपटू वाच्यलिंगौस्तः ॥ इतिटांताः ॥ नीलकंठःशिवेपिच नीलःकंठोस्य अपिशब्दात्मयूरेपि अंतर्जठरं कोष्ठःस्यात् कुषेःथन् पुंसिच जठरस्यांताः कोष्ठःकुसूलेचात्मीयेमध्येकुक्षेर्गृहस्यचेतिविश्वः अंतर्गृहंकुसूलःस्यात् गृहस्यांतः कुसूलोधान्यागारमित्यर्थः ४० निष्पत्तिनाशांताः नि ष्पादनादर्शनप्रध्वंसाः निष्ठाःस्युः निष्ठानं ष्ठागतिनिवृत्तौ आतश्चोपसर्गेइत्यङ् तदुक्तंविश्वे निष्ठानिष्पत्तिनाशांतयांचानिर्वहणेषुचेति उत्कर्षेस्थितौदिशिच का

पटुर्द्वौवाच्यलिंगौच ॥ इतिटांताः ॥ नीलकंठःशिवेपिच पुंसिकोष्ठोंतर्जठरंकुसूलोंतर्गृहंतथा ४० निष्ठानिष्पत्तिनाशांताःकाष्ठो त्कर्षेस्थितौदिशि त्रिषुज्येष्ठोतिशस्तेपिकनिष्ठोतियुवाल्पयोः ४१ इतिठांताः ॥

ष्ठास्यात् काशते काशृदीप्तौ काष्ठादारुहरिद्रायांकालमानप्रकर्षयोः स्थानमात्रेदिशिचस्त्रीदारुणिस्यान्नपुंसकमितिमेदिनी अतिशस्तेपिज्येष्ठःस्यात् अ तिशयेनप्रशस्यः ज्यचेति प्रशस्यस्यज्यादेशः त्रिषु अतिशस्तअतिप्रशस्तइत्यर्थः तदुक्तंविश्वे ज्येष्ठःश्रेष्ठेचवृद्धेचत्रिषुमासांतरेपुमान् ज्येष्ठातुगृहगोधा ख्याजंतुनक्षत्रभेदयोरिति अतियुवाल्पयोः कनिष्ठःस्यात् युवाल्पाभ्यांइष्ठन्कनादेशः कनिष्ठोतियुवात्यल्पानुजेस्त्रीदुर्बलांगुलाविति विश्वः ४१ इतिठांताः ॥

लगुडेपिदंडःस्यात् दंडयति अच् अनेन वा घः तदुक्तं विश्वे दंडोदमे मानभेदे लगुडे यमसैन्ययोः व्यूहभेदे प्रकांडेश्वेकोणमंथानयोरपि अभिमानेग्रहे दंडश्चंडांशोः परिपार्श्विकइति ॥ गोलेक्षुपाकयोः मृदादिगुडके इक्षुविकारयोः गुडःस्यात् गुडति गुड वेष्टने इगुपधेतिकः तदुक्तं मेदिन्यां गुडःस्याद्गोलके हस्तिसन्नाहेक्षुविकार योः गुडास्नुह्यांच कथिना गुडिकायांचयोषितीति स्नुहीगुडिकयोर्गुडेत्युक्तत्वात् सर्पमांसात्पशुर्व्याडोस्यात् व्याडति अडउद्यमे अच् व्याडोव्याघ्रे घुलेसर्पेइति रभसः मांसंअत्तीतिमांसात् सचासौ डलयोरैक्यात् व्यालश्च गोभूवाचस्तु इडाइलाः स्युः गौर्धेनुः ॥ इलति इलउत्क्षेपे डलयोरेकत्वस्मरणात् ॥ इला इडातु बुध-योषिति सौरभेय्यांचवचनेवस्त्र मत्यावपि स्त्रियामित्युक्तत्वात् ४२ वंशशलाकापि वेणुशलाका ॥ शूर्पादिघर्षयेत्यर्थः क्ष्वेडास्यात् क्ष्वेलति क्ष्वेलृचलने डलयोरेकत्व-

दंडोस्त्रीलगुडेपिस्याद्गुडोगोलेक्षुपाकयोः सर्पमांसात्पशूव्याडौगोभूवाचस्त्विडाइलाः ४२ क्ष्वेडावंशशलाकापिनाडीकालेपिषट्-क्षणे कांडोस्त्रीदंडबाणार्ववर्गावसरवारिषु ॥ ४३॥

क्ष्वेडावंशशलाकायांसिंहनादेचयोषिति लोहितार्केपर्णफलेघोषपुष्पेनपुंसकं दुरासदेचकुटिलेवाच्यलिंगः प्रकीर्तितइतिविश्वः कालेषट्क्षणेनालेचनाडी स्यात् नाडीनालेव्रणांतरइत्युक्तत्वात् तथा शिनायांगंडदूर्वायांचर्यायांकुहकस्यचेतिमेदिनीकारः षट्क्षणे षट्क्षणकालेइत्यर्थः विशेषणेतात्पर्यं दंडादिवाच्येतेषु षट्सुपदेषु कांडःस्यात् अस्त्रीच कनति कनदीप्तौ अमंताड्डः अनुनासिकेतिदीर्घः अर्वाकुत्सितः वर्गःपरिच्छेदः अवसरः प्रस्तावः तदुक्तं धरिण्यां कांडंचावसरेबाणेनाले स्कंधेचशाखिनां स्तंबेरहसिवर्गेचेति ४३ ॥

अश्वाभरणे अमत्रे मूलवणिग्धने भांडंस्यात् भण्यते भणशब्दे भांडंभूषणामात्रेस्यादितिधरणिः तदुक्तंविश्वेन भांडंपात्रेवणिङ्मूलधनेभूषाश्वभूषयोरिति अमत्रेपात्रे इ
तिडांताः॥ भृशाप्रतिज्ञयोः अत्यर्थस्वीकारयोः बाढंस्यात् ऊह्यतेस्म वहप्रापणे क्षुब्धस्वांतेतिसाधुः भृशकृच्छ्रयोः अत्यर्थदृढयोः प्रगाढंस्यात् प्रगाह्यतेस्म गाहूविलोड
ने तदुक्तंधरिण्यां प्रगाढंस्याद्दृढे कृच्छ्रेइति ४४ शक्तस्थूलौ समर्थबलवंतौ दृढौस्यातां त्रिषुच दर्हति दृह्यतिस्मवा दृहदृहिवृद्धौ दृढःस्थूलबलयोरितिसाधुः तदुक्तंमेदिन्यां
दृढः स्थूले नितांतेच प्रगाढेबलवत्यपि विन्यस्तसंहतौ व्यूढौस्यातां विशेषेणोह्यतेस्म गत्यर्थेक्तः तदुक्तंविश्वे व्यूढः संततविन्यस्तेपृथुलेप्यभिधेयवदिति इतिढांताः॥ अर्भ
केस्त्रैणगर्भे भ्रूणः स्यात् भ्रूण्यते भ्रूणआशायां कर्मणि घञ् स्त्रियाअयंस्त्रैणः स्त्रैणश्चासौगर्भश्च भ्रूणःस्त्रीगर्भडिंभयोरित्युत्पलात् बलिसुते शरे बाणःस्यात्

स्याद्भांडमश्वाभरणेमत्रेमूलवणिग्धने ॥इतिडांताः॥ भृशप्रतिज्ञयोर्बाढंप्रगाढंभृशकृच्छ्रयोः ४४ शक्तस्थूलौत्रिषुदृढौव्यूढौ—
विन्यस्तसंहतौ ॥इतिढांताः॥ भ्रूणोर्भकेस्त्रैणगर्भेबाणोबलिसुतेशरे ४५ कणोतिसूक्ष्मेधान्यांशेसंघातेप्रमथेगणः॥ पणोद्यूतादि

बाणयति बाणशब्दे स्वार्थेण्यंतात्पचाद्यच् तदुक्तंमेदिन्यां बाणःस्याद्गोस्तनेदैत्यभेदेकेवलकांडयोः बाणातुबाणमूल्येस्त्रीनीलझिंट्यांपुनर्द्वयोरिति ४५ अतिसूक्ष्मेपदा
र्थेधान्यांशेच कणःस्यात् कणति कणनिमीलने पचाद्यच् कणाजीरककुंभीरमक्षिकापिप्पलीषुच कणोतिसूक्ष्मेधान्यांशे इतिमेदिनी संघातेप्रमथेगणःस्यात्
गण्यते गणसंख्याने घञ् गणःस्यात्प्रमथेसंघे संख्यासैन्यप्रभेदयोरिति विश्वः रुद्रपार्षदेपि ॥ द्यूतादिधनांतेषुपंचसु पणःस्यात् पणतेअनेनवा तत्रद्यू
तांतर्गतादिनामेषकुक्कुटादिनायुद्धादिकं द्यूतमक्षादिक्रीडनं ॥

उत्सृष्टंन्यस्तार्थं भृतिः वेतनं मूल्यंविक्रेयवस्तुद्रव्यंधनं काकणिकाचतुष्टयं तदुक्तंधरिण्यां पणोभानेवराटानांमूल्येकार्षपणेधने द्यूतेविक्रय्यशाकादौबद्धमुष्टौ ग्लहेभृताविति ४६ मौर्व्यांद्रव्याश्रितेसत्वशौर्यसंध्यादिकेगुणःस्यात् गुण्यते गुणआमंत्रणे घञ् गुणोमौर्व्यामप्रधानेरूपादौसूदइंद्रिये त्यागेशौर्यादिकेसं-ध्यासत्वाद्यावृत्तिरज्जुषु शुक्लादावपितुध्यांचेतिमेदिनी द्रव्याश्रितादिसंध्यादिकांतेषुपदेषु पर्यायानाह रसगंधादौ सत्वरजआदौ शौर्यचातुर्यादौ संधिविग्र हादौ प्रत्येकंआदिशब्दस्यसंबंधः निर्व्यापारस्थितौ व्यापाराभावस्थितौ कालविशेषजातकर्माद्युत्सवयोः क्षणःस्यात् क्षणोति क्षणुहिंसायां तदुक्तंरुद्रे क्षणो व्यापारशून्यत्वमुहूर्तोत्सवपर्वस्त्विति ४७ द्विजादौब्राम्हणक्षत्रियवैश्यशूद्रेषु शुक्लादौ शुक्लपीतनीलादिषु स्तुतौनुत्यांवर्णःस्यात् वर्ण्यतेवर्णवर्णने तदुक्तंमेदि न्यां •

उत्सृष्टेभृतौमूल्येधनेपिच ४६·मौर्व्यांद्रव्याश्रितेसत्वशौर्यसंध्यादिकेगुणः निर्व्यापारःस्थितौकालविशेषोत्सवयोःक्षणः ४७
वर्णाद्विजादौशुक्लादौस्तुतौवर्णंतुवाक्षरे अरुणोभास्करेपिस्याद्वर्णभेदेपिचत्रिषु ४८ स्थाणुःशर्वेप्यथद्रोणःकाकेप्याजौरवेरणः

न्यां वर्णाद्विजादिशुक्लादियशोगुणकथासुच स्तुतौनानस्त्रियांभेद रूपाक्षरविलेपन इति अक्षरे वर्णंतुवापुंसि भास्करे वर्णभेदेकपिले अरुणःस्यात् अपि शब्दाभ्यांमेदिनीस्थपदसंग्रहः तदुक्तंमेदिन्यां अरुणोव्यक्तरागेर्के संध्यारागेर्कसारथौ ॥ निःशब्देकपिलेकुष्ठभेदेनागुणिनित्रिषुभिति अरुणातिविषश्यामामं जिष्ठात्रिवृतासुच्चेतिविश्वः ४८ शर्वेपिस्थाणुःस्यात् तिष्ठतीति तदुक्तंस्थाणुःकीलेहरेपुमानिति काकेपिद्रोणःस्यात् द्रवतिद्रुगतौ नप्रत्ययेगुणः तदुक्तं मेदिन्यां द्रोणोस्त्रियामाढकेस्याद्आढकादिचतुष्टये पुमान्कृपीपतौकृष्णकाकेस्त्रीनीवृदंतर इतिरवेशब्दे रणःस्यात् रणति रणशब्दे तदुक्तंमेदिन्यां रणःक्वाणेक्वणः पुंसिसमरे नतपुंसकमिति ॥ ७ ७

नापितेपुंसिश्रेष्ठेग्रामाधिपेत्रिषु ग्रामणीः स्यात् ग्रामंनयति णीञ्प्रापणेसत्सूइतिक्विप् अग्रग्रामाभ्यांइतिणत्वं ग्रामणिर्भोगिकेपत्यौप्रधानेनापितेपिच ग्रामणीर्नीलिका यांचग्रामीणापण्ययोषितोरितिविश्वः ४९ मेषादिलोम्निऊर्णास्यात् ऊर्णोति ऊर्णञ्आच्छादने आदिनाशशोष्ट्रमृगादीनांगृह्यते तल्लोमभिः ऊर्णाभवतीत्यर्थः हेमप्रतिमा यान्त्र हरिता हरिद्वर्णा हरिणीस्यात् हरिणस्यस्त्री तदुक्तंमेदिन्यां हरिणीहरितायांचगौरीभीवृत्तभेदयोः स्वर्णप्रतिमायांचेति पांडौ पांडुरवर्णे हरिणः स्यात् हरति त दुक्तंमेदिन्यां हरिणःपुंसिसारंगेशबलेत्वभिधेयवदिति वेश्मनः गृहस्यस्तंभेस्थूणास्यात् तिष्ठति अपिशब्दात्लोहप्रतिमा तदुक्तंविश्वे स्थूणास्यात् भूम्यांस्तंभेपिवेश्मनरि नि स्पृहापिपासेइच्छापानेच्छे तृष्णेस्यातां तर्षणं जुगुप्साकरणे निंदारूपेघृणे घर्णनं घृणुदीप्तौ ५० वणिक्पथे विपणिः विपण्यते अस्यांवा पणव्यवहारे आपणेपण्य

ग्रामणीर्नापितेपुंसिश्रेष्ठेग्रामाधिपेत्रिषु ४९ ऊर्णामेषादिलोम्निस्यादावर्तेचांतराभ्रुवोः हरिणीस्यान्मृगीहेमप्रतिमाहरितात्रया-
५० त्रिषुपांडौचहरिणः स्थूणास्तंभेपिवेश्मनः तृष्णेस्पृहापिपासेद्वे जुगुप्साकरुणेघृणे ५१ वणिक्पथेचविपणिः सुराप्रत्यक्चवारुणि
करेणुरिभ्यांस्त्रीनेभेद्रविणंतुबलंधनम् ५२ शरणंगृहरक्षित्रोःश्रीपर्णंकमलेपिच विषाभिमरलोहेषु तीक्ष्णंक्लीबेखरेत्रिषु ५३ वीथ्यांचपण्येनवि

पणिःस्त्रियामितिरुद्रः सुरामद्यं प्रत्यक् प्राग् दिक्वारुणीस्यात् वरुणस्येयं तदुक्तंविश्वे वारुणीगंडदूर्वायांप्रतीचीसुरयोःस्त्रियामिति ईभ्यांहस्तिन्यांकरेणुःस्यात् स्त्रीकरोति इभेह स्त नि नास्यात् बलंधनंचद्रविणंस्यात् द्रूयते द्रवतिवा द्रुगतौ द्रविणंनद्वयोर्वित्तेकांचनेचपराक्रम इतिविश्वः ५२ गृहरक्षित्रोःशरणं शृणाति शृहिंसायां तदुक्तंकोशांतरे शरणंगृह- क्षित्रोर्वधरक्षणयोरपि कमलेश्रीपर्णंस्यात् श्रीपर्णीकुंभिगंभार्योः क्लीबेपद्माग्निमंथयोरितिरभसः विषाभिमरलोहेषु अभिमरःयुद्धं तीक्ष्णंस्यात् क्लीबे तेजयति तेजनिशानने त दुक्तंमेदिन्यां ॥

क्षीक्ष्णंसामुद्रलवणेविबलोहाजिमुष्कके क्लीबंयवाग्रजेपुंसितिग्मात्मत्यागिनोस्त्रिर्षीति भवेदभिमरोयुद्धेवधेस्वबलसाध्वसेइति स्वरेत्रिषु हेत्वादिप्रमात्रांतेषुपंचस्रु प्रमाणं-
स्यात् प्रमीयते प्रमिमीतेनेनवा पर्यायानाह धूमादिः सीमा परिछेदः ज्ञाता तदुक्तंमेदिन्यां प्रमाणंनित्यमर्यादाशास्त्रेषुसत्यवादिनि इयत्तायांचहेतौन्चक्लीबेकर्त्रेप्रमात
रिइति ५३ क्षेत्रादिषुत्रिषु साधकतमंकरणंस्यात् अतिशयेनसाधकं क्षेत्रं बीजोसतिस्थानं तदुक्तमजये करणंकारणेकायेसाधनेंद्रिय कर्मसु कायस्थेव्रतबंधेन्चनाट्य
गीतप्रभेदयोः पुमान्शूद्राविशोःपुत्रेवानरादौन्चकीर्त्यंतइति प्राण्युत्पाते प्राणिजन्मनि असंबाधन्चमृगतौ निरुपद्रवसेनागमने घंटापथे संसरणं सम्यक्सरंत्यनेन मृग
तौ वांतान्नेउन्नयेन्चसमुद्धिरणंस्यात् समुध्रियते तदुक्तंविश्वे भक्तोद्गिरतोन्मूलितयोःस्यादुध्दरणमुन्नयेइतिरभसः ५५ अतःपरंवक्ष्यमाणांतशाह्वास्तेत्रिषु पशुश्टंगं

विषाभिमरलोहेषुतीक्ष्णंक्लीबेस्वरेत्रिषु ५३ प्रमाणंहेतुमर्यादाशास्त्रेयत्ताप्रमातृषु करणंसाधकतमंक्षेत्रगात्रेंद्रियेष्वपि ५४ प्राण्युत्पादे
संसरणमसंबाधन्चमूगतौ घंटापथेथवांतान्नेसमुद्धिरणमुन्नये ५५ अतस्त्रिषुविषाणंस्यात्पशुश्टंगेभदंतयोः प्रवणंक्रमनि
म्नोर्व्यांमव्हेनातुन्चतुष्पथे ५६ संकीर्णोनिचिताशुद्धाबी रणंशून्यमूषरम् ॥

भदंतयोः विषाणंस्यात् तदुक्तंविश्वे विषाणीक्षीरकाकोल्यामजश्टंग्यां
न्चयोषिति ॥कुष्टनामौषधौक्लीबंत्रिषुश्टंगेभदंतयोरिति ॥ क्रमनिम्नोर्व्यांक्रमेणनिम्नाचासौउर्वीन्च ॥ प्रवणंस्यात् महेन्चतुष्पथेन्चनापुह्लिंगः॥प्रवणःक्रमनिम्नोर्व्यांमव्हेन्चस्यान्च
तुष्पथे॥आपत्तेन्चतथाक्षीणेप्रगुणेसमुदाहृत इतिधरणिः ५६ निचिताशुद्धौ मित्रौ संकीर्णौस्यातां संकीर्यतेस्म कृविक्षेपे संकीर्णसंकटेव्यासेकुत्रचिद्वर्णसंकरे ॥ संकीर्णंनिचितेपि
स्यादशुद्धेन्चाभिधेयवदित्याजयः ॥शून्यंनिर्जनस्थलं उषरं स्थलभेदः ईरणंस्यात् ऋतियस्मिन् ऋगतौ ईरणंतूषरेशून्य इत्युक्तत्वात् इदादिरपि इतिणांताः ॥

अथतांतानाह ॥देवसूर्यौविवस्वंतौस्यातां विवस्तेजोस्यास्ति मतुप् तदुक्तंविश्वे॥ विवस्वांस्तुसुरेसूर्येतन्नगर्यां विवस्वती।।नदार्णवौ सरस्वंतौस्यातां सरोगमनमस्यास्ति मतुप्
सरस्वांस्तुनदेवाह्वौनान्यवद्रसिकेस्त्रियामितिविश्वः ५७ पक्षितार्क्ष्यौगरुत्मंतौ गरुतःसंत्यस्य भासपक्षिणौ शकुंतौस्यातां शक्नोति भासः गोष्टकुक्कुटः पक्षिमात्रंवा तदुक्तं-
विश्वे ॥भासोभासिसमाख्यातो गोष्ठकुक्कुटगृध्रयोरिति ॥अग्न्युत्पातौ धूमकेतूस्यातां धूमः केतुश्चिन्हमस्य तदुक्तंविश्वे॥ धूमकेतुः स्मृतोवन्हावुत्पातगृहभेदयोरिति मे
घपर्वतौजीमूतौस्यातां॥जीवनंमुंचति पृषोदरादिः जीमूतौ। स्त्रींधृतिकरेदेवतारेपयोधरइतिमेदिनी॥पाणिनक्षत्रेहस्तौ हसति हसेहसने तन् तदुक्तंमेदिन्यां॥हस्तःक
रेकरिकरे सभकोष्ठकरेपिच ॥ऋक्षेइति पवनामरौमरुतौ मरुद्देवेसमीरेनाय्यंथिपर्णेनपुंसकमितिमेदिनी ॥हस्तिपकेमहामात्रेसूतौसारथौ॥यंतास्यात् यच्छति यमउपर

देवसूर्यौविवस्वंतौसरस्वंतौनदार्णवौ ५७ पक्षितार्क्ष्यौगरुत्मंतौशकुंतौभासपक्षिणौ अग्न्युत्पातौधूमकेतूजीमूतौमेघपर्वतौ ५८ हस्तौ
तुपाणिनक्षत्रेमरुतौपवनामरौ यंताहस्तिपकेसूतेभर्ताधातरिपोष्टरि ५९ यानपात्रेशिशौपोतःप्रेतःप्राण्यंतरेमृते गृहभेदेध्वजेकेतुः
पार्थिवेतनयेसुतः ६०

मे तृच् धातरिपोष्टरि भर्ता विभर्तरि भरतिवा डुभृञ्धारणपोषणयोः तदुक्तंविश्वे भर्तास्वामिनिधारकइति॥भर्तास्वामिनिपुंसिस्या
त्रिषुधातरिपोष्टरीतिमेदिनी ५९ यानपात्रेवहिते शिशौपोतःस्यात् पुनातिपूयतेवा पूञ्पवने तदुक्तंविश्वे पोतःशिशौवहित्रेचगृहस्थानेचवाससीति प्राण्यंतरेमृतां
तरे मृतेप्रेतःस्यात् प्रकर्षेणइतः प्रेतोभूतांतरेपुंसिमृतेस्याद्वाच्यलिंगकइतिमेदिनी ग्रहभेदेध्वजे केतुःस्यात् तदुक्तंविश्वे॥केतुर्नारुग्पताकारि ग्रहोत्पातेषुलक्ष्मणीति
पार्थिवेतनयेसुतः सूयतेस्म सोतिस्मवा षुञ्अभिषवे षूप्रसवैश्वर्ययोः सुतःस्यात्पार्थिवेपुत्रेस्त्र्यपत्येतुसुतास्मृतेति ६०          ७     ७     ७     ७

कारुभेदेस्थपतिःस्यात् तिष्ठत्यस्मिन् घञर्थेकः स्थश्चासौपतिश्च स्थपतिः कंचुकिन्यपीत्युक्तत्वात् जीवेष्टियाजकेशिल्पिभेदेनासत्तमेत्रिषिविमेदिनी भूमिधरेनृपे भूभृत् भवंबिभर्ति डभृञ् भूपेमूर्धाभिषिक्तः मूर्द्धनिअभिषिच्यतेस्म षिचक्षरणे तदुक्तंमेदिन्यां मूर्द्धाभिषिक्तोभूपालेमंत्रिणिक्षत्रियेपिचेति ॥ स्त्रीकुसुमे ऋतुःस्यात् स्त्रीरजसि तदुक्तंधरण्यां ॥ ऋतुर्मासिवसंतादौ धारेस्त्रीकुसुमेपिचेति ६१ विष्णावपिअजिताव्यक्तौस्यातां अजितश्चाव्यक्तश्चेति नव्यज्यतेस्म अंजूव्यक्त्यादौक्तः तदुक्तंविश्वे ॥अव्यक्तःशंकरेविष्णावव्यक्तंमहदादिषु आत्मन्यपिस्याद्व्यक्तं अस्फुटेत्वभिधेयवदिति ॥त्वष्टरिसारथौसूतः सूवति सूयतेस्म षूप्रेरणे सूतस्तुसारथौतक्ष्णिक्षत्रियात्ब्राह्मणीसुते बंदिपारदयोःपुंसि प्रसूतेप्रेरितेत्रिषिति ॥प्राज्ञेपिस्फुटेव्यक्तःस्यात् ॥ व्यज्यतेस्म अंजू व्यक्तःस्फुटमनीषिणोरित्युक्तत्वा

स्थपतिःकारुभेदेपिभूभृद्भूमिधरेनृपे मूर्द्धाभिषिक्तोभूपेपिऋतुःस्त्रीकुसुमेपिच ६१ विष्णावप्यजिताव्यक्तौसूतस्त्वष्टरिसारथौ
व्यक्तःप्राज्ञेपिदृष्टांतावुभौशास्त्रनिदर्शने ६२ क्षत्तास्यात्सारथौद्वाःस्थेक्षत्रियायांचशूद्रजे वृत्तांतस्यात्प्रकरणेप्रकारेकार्त्स्न्यवार्तयोः ६३

त् उभौदृष्टांतौ शास्त्रनिदर्शनेस्यातां शास्त्रंतर्कादिउदाहरणंच ॥ दृष्टंअंतोत्र तदुक्तंविश्वे अंतःप्रांतेंतिकेनाशइति ६२ सारथौद्वाःस्थेक्षत्रियायांचशूद्रजे॥क्षत्ता तदुक्तंविश्वेक्षत्ताशूद्रात्क्षत्रियाजेप्रतिहारेचसारथौ भुजिष्यातनयेक्षत्तानियुक्तेचप्रजासृतीति ॥प्रकरणेप्रस्तावे ॥ प्रकारेभावे कार्त्स्न्यवार्तयोः साकल्यप्रवृत्तयोः वृत्तांतः वृत्तोंतोस्य वृत्तस्यांतइतिवा ॥ वृत्तांतोवासरेभावेकार्त्स्न्येवार्ताविशेषयोः॥ वृत्तांतःप्राक्रियायांचेति ॥६३

७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

समरेनृत्यस्थाननीवृद्विशेषयोः आनृत्यंत्यत्र नृतीगात्रविक्षेपे ॥ आनर्तोनृत्यशालायांजनेजनपदांतर इत्यजयः आनर्त्तोदेशभेदेपिनित्यस्थानेजनेरणेहूतिविश्वश्च
यमादद्याकुशलकर्मांतेषुचतुर्षुपदेषु ॥ कृतांतःस्यात् कृतःअंतोयेन ६४ पर्यायानाह दैवं दिष्टं अकुशलकर्मपापं रसरक्तादि श्लेष्मादिस्यात् रसःप्रथमाहारस्य
विकारःआदिशब्दात्वसामज्जाशुक्रादिश्लेष्मादिधातुशब्दवाच्यं आदिनापित्तादिग्रहणं महाभूतानिपृथीव्यादिनी तद्गुणाःगंधादयःस्युःइंद्रियाणि चक्षुरादी
नि ॥ अश्मविकृतिः मनःशिलादिस्यात् धातवःशब्दयोनिः दधाति धीयतेवाःतुन् भूसत्तायामित्यादिः भूवादयोधातवइतिसूत्रात् ६५ नृपस्यअसर्वगो
चरेकक्षांतरेशुद्धांतःस्यात् शुद्धःअंतोस्य असर्वेतिकक्षांतरविशेषणं तदुक्तंअजये ॥ शुद्धांतोंतःपुरेराज्ञकक्षाभेदेचभूपतावितिं कासूसामर्थ्ययोःशक्ति

आनर्तःसमरेनृत्यस्थाननीवृद्विशेषयोः कृतांतोयमसिध्दांतदैवाकुशलकर्मसु ६४ श्लेष्मादिरसरक्तादिमहाभूतानितद्गुणाः इंद्रि
याण्यश्मविकृतिःशब्दयोनिश्चधातवः ६५ कक्षांतरेपिशुद्धांतोनृपस्यासर्वगोचरे कासूसामर्थ्ययोःशक्तिर्मूर्तिःकाठिण्यकाय
योः ६६ विस्तारवल्ल्योर्व्रततिर्वसतीरात्रिवेश्मनोः क्षयार्चयोरपचितिःसातिर्दानावसानयोः ६७

शक्यतेनया शकूशक्तौ स्त्रियांक्तिन् शक्ति
रस्त्रांतरेगौर्यामुत्साहादौबलेस्त्रियां कासूर्विकलवाचीस्यात् कासूःशक्त्यायुधेपिचेतिविश्वः काठिन्यकाययोः मूर्तिः मूर्च्छ्यते मूर्च्छामोहादौक्तिन् ६६ विस्तारव
ल्ल्योः ॥ व्रततिःव्रजंतीततिरस्याः पृषोदरादिः ॥ रात्रिवेश्मनोः ॥ वसतिःवसंत्यस्यां वसानिवासे अतिः वसतिःस्यात्स्त्रियांवासेयामिन्यांचनिकेतनइतिविश्वः ॥ क्षया
र्चयोः ॥ अपचितिः अपचीयते अपचाय्यतेस्म चायृपूजादौ तदुक्तंमेदिन्यां भवेदपचितिःपूजाव्ययनिष्कृतिहानिषुस्त्रि ॥ दानावसानयोःसातिःसननं सानंच ष
णुदाने षोंतकर्मणि अवसानंसमाप्त्यंनयोः ६७

पीडाधनुष्कोट्योः अर्तिः अर्द्दनं अर्द्दहिंसायां सामान्यजन्मनोः॥जातिः जननंअनयावा तदुक्तं जातिछंदसिसामान्येमालत्यांगोत्रजन्मनोः जातिर्जातीफलधात्र्यां चुल्लीकंपिल्लयोरपीतिविश्वात् प्रचारस्पंदयोः लोकाचारप्रश्रवणयोः॥ रातिः रीयतेरिणातिवारयणंवारीश्रवणेरीगतिरेषणयोः तदुक्तंविश्वे॥रितिः प्रचारेस्पंदेच लोहकेदारकृत्ययोरिति डिंबेप्रवासेचईतिः ईयतेनेनयाईङ्गतौ डिंबोविप्लवः तदुक्तंविश्वे॥ईतिडिंबेप्रवासेतिरष्ट्यादिषट्कंचस्त्रियामिति ६८ सच्चसप्तप्रकारः अति वृष्टिरनावृष्टिः शलभाःमूषकाः शुकाः स्वचक्रंपरचक्रंचसप्तैताईतयःस्मृताइति॥उदये अभ्युदये अधिगमेलाभे प्राप्तिःस्यात् त्रेताअग्नित्रयेदक्षिणगार्हपत्याहव नीयाख्ये॥युगेस्यात् त्रीन्भेदानिता त्रेताशद्भःआबंतः वीणाभेदेपिमहती महते महपूजायां॥ महतीवल्लकीभेदेराज्येतुस्यान्नपुंसकं॥तत्वभेदेपुमान्श्रेष्ठेवाच्यवदितिवि

> अर्तिःपीडाधनुष्कोट्योर्जातिःसामान्यजन्मनोः प्रचारःस्पंदयोरीतिरीतिर्डिंबप्रवासयोः ६८ उदयेधिगमेप्राप्तिस्त्रेतात्वग्नित्रयेयुगे॥
> वीणाभेदेपिमहतीभूतिर्भस्मनिसंपदि ६९ नदीनगर्योर्नागानांभोगवत्यथसंगरे संगेसभायांसमितिःक्षयवासावपिक्षिती ७०रवे
> रर्चिश्वशस्त्रंचवन्हिज्वालाचहेतयः जगतीजगतिश्छंदोविशेषेपिक्षितावपि ७१

श्वःभस्मनिसंपदिच भूतिः भवतिअनया भूतिर्भस्मनिसंपत्ति हस्तिशृंगारयोःस्त्रियामितिविश्वः ६९ नागानां नदीनगर्योः भोगवती भोगोस्त्यस्यां मतुप् अथभोगवतीनागपुरीनद्योरहोपुमानितिविश्वः संगरेसंगेसभायांच समितिःस्यात् समयनंस मीयतेचास्यां इगतौक्तिन् क्षयवासावपिक्षितीस्यात् क्षयणं क्षीयतेस्यांवा क्षिक्षये क्षिनिवासगत्योः तदुक्तंमेदिन्यां क्षितिर्निवासेमेदिन्यांकालभेदेक्षयेस्त्रियामिति ७०रवेः अर्चिः शस्त्रंवन्हिज्वाला एतेहेतयः हंतिहिनोतिवा हन्यतेनयावा जगतिलोके च्छंदोविशेषे द्वादशाक्षरपादे क्षितौ अपिशद्वात् जने जगतीस्यात् गच्छति तदुक्तंविश्वे जगत्स्याद्दि ष्टपेक्लीबनावायोजंगमेत्रिषुजगतीभवेक्ष्मायांछंदोभेदेजनेपिचेति ७१ ७ ७

दशम छंदः दशाक्षरपादकं पंक्तिःस्यात् पंक्तिर्दशाक्षरंछंदोदशसंख्यालिषुस्त्रियामितिमेदिनी ॥प्रभावेआयतिःस्यात् आयम्यतेनया आयमनंवा यमउपरमेउत्तर-
कालेपि तदुक्तंविश्वे ॥आयतिः संयमेदैर्ध्ये प्रभावागामिकालयोरिति ॥गतौ पत्तिः स्यात् ॥वीरसैन्यभेदयोरपि ॥पतति पत्लृगतौ पत्तिर्नापदगेस्त्रियामित्युक्तत्वात्
तदेवोक्तंमेदिन्यां ॥गतावेकरथेभैकत्र्यश्वपंचपदातिकइति ॥पक्षभेदयोः शुक्लकृष्णाख्ययोःखगावयवयोश्च मूलेप्रतिपदिपक्षिपक्षमूलेचपक्षतिः॥पक्षस्यमूलं ७२ये
नौलिंगेचप्रकृतिः योनिलिंगेद्वंद्वैक्यं तदुक्तंरभसे॥प्रकृतिर्गुणसाम्येस्यादमात्यादिस्वभावयोःयोनौलिंगेपौरवर्गेइति ॥कैशिक्याद्याः॥वृत्तमः वृत्तिर्विवरणे॥आदिना कौशे
क्युगृहणं तदुक्तंभरतेन ॥भारतीसात्वतीचैवकैशिक्यारभटीतथा॥ चतस्रोवृत्तयश्चैवयासुनाट्यंप्रसंभितमिति ——— ॥तदुक्तंविश्वे वृत्तिर्विवरणेजीव्येकैशिक्यादिषुचेष्य

पंक्तिश्छंदोपिदशमंस्यात्प्रभावेपिचायतिः पत्तिर्गतौचमूलेतुपक्षतिःपक्षभेदयोः ७२ प्रकृतिर्योनिलिंगेचकैशिक्याद्या-
श्चवृत्तयः सिकताःस्युर्वालुकापिवेदेश्रवसिचश्रुतिः ७३ वनिताजनितात्यर्थानुरागायांचयोषिति शुषिःक्षितिव्युदासेपिधृतिर्धा
रणधैर्ययोः ७४ तद्देति ७३ वालुकाः सिकताःस्युः सिकतेत्यत्रषिन्नेरतन्कृतं पृषोदरादित्वात् सिकताशब्दोबहुवचनांतः वालुकायांस्त्रियां तदुक्तं मेदिन्यां
सिकताः स्त्रीसिकतिलेवालुकायांतुभूम्नीइति ॥वेदेश्रवसिचश्रुतिः श्रूयतेनेनयावा श्रुश्रवणे स्त्रियांक्तिन् तदुक्तंविश्वे॥श्रुतिःश्रोत्रेतथाम्नायेवार्तायांश्रोत्रकर्मणीति ७३
जनितात्यर्थानुरागायांयोषितिच ॥वनितास्यात् वन्यतेस्म वनुयाचने क्तः यस्येत्यस्यांनित्यत्वादिट् ॥जनितो ऽत्यंतानुरागोयस्यां चकारात्योषिन्मात्रेपि तदुक्तंविश्वे वनिताजनि
तात्यर्थरागयोषितियोषितीति क्षितिव्युदासे भूविवरेशुषिः शुष्यतेगोपनंच शुषिःकारागृहेप्रोक्ताभूगर्तेरक्षणे ऽधमेइतिविश्वः॥धारणाधैर्ययोः धृतिः स्यात् धरणं धृञ्धार
णे धारणायोगः तदुक्तंविश्वे धृतियोगांतरेधैर्येधारणाध्वरतुष्टिषिति ७४

क्षुद्रवार्त्ताकी बृहती स्यात् वर्त्तमाने इत्युणादिसूत्रेण साधुः सा छंदोभेदं महत्यपि स्यात् तदुक्तं विश्वे बृहती क्षुद्रवार्त्ताक्यां कंटकार्यां च वाचिके वारिधान्यां महत्यां च छंदोवसनभेदयो रिति क्षुद्रवार्त्ताकी आर्षधादिशाख: स्त्रीकरिण्यो: हस्तिन्यो: वासिता वासयति वसनिवासे वासउपसेवायां वा क्त: तदुक्तं विश्वे वासिता करिणीनार्योर्वासितं सुरभीकृते ध्वा नमात्रे खगारावे वासितं वस्त्रवेष्टितम् इति ॥ रामस्वामी तु तालव्यमध्यपाठमाह तत्र वाश्रृ शब्दे इत्यौउपजीविकायां जनश्रुतौ च वृत्त्यां वार्त्ता स्यात् मत्वर्थेण: वार्त्ता वा तिंगणेव त्तौ वार्त्ता कृष्यां वृत्तं तयोरिति विश्व: ७६ फल्गुनि असारे अरोगे वार्त्तं त्रिषु घृतामृते अक्षतं च स्यातां ॥ वार्त्तं फल्गुन्यरोगे स्याद् आरोग्य वृत्तिमत्यपीति धरणि: घ्रियते ॥ जिघर्त्ति वा घृक्षरणदीप्त्यो: अंजिघृसिभ्य: क्त: ॥ तदुक्तं विश्वे घृतमाज्ये जले क्लीबं प्रदीप्ते त्वभिधेयवदिति ॥ नमृतं मरणमत्र तदुक्तं विश्वे अमृतं यज्ञशेषे स्यात् पीयूषे सलिले घृते अया

बृहती क्षुद्रवार्त्ताकी छंदोभेदं महत्यपि वासिता स्त्रीकरिण्योश्च वार्त्ता वृत्तौ जनश्रुतौ ७५ वार्त्तं फल्गुन्यरोगे चाप्यषु त्रिषु घृतामृते
कलधौतं रूप्यहेम्नोर्निमित्तं हेतुलक्ष्मणो: श्रुतं शास्त्रावधृतयोर्युगपर्याप्तयो: कृतम् अत्याहितं महाभीति: कर्म जीवानपेक्षि च ७७

चितेन्चमोक्षे चनाप्यन्वं तदिदेश्योरिति रूप्यहेम्नो: कलधौतं स्यात् कल: मल: धौतो स्य तदुक्तं मेदिन्यां ॥ कलधौतं सुवर्णे स्याद् रजते च नपुंसकमिति हेतुलक्ष्मणो: निमित्तं-स्यात् निमिद्यते ञिमिदास्नेहने अनात्मने पदनिमित्ते इति निर्देशान्नत्वं लक्ष्म चिन्हमित्यर्थ: ७६ शास्त्रावधृतयो: श्रुतं स्यात् श्रूयते स्म श्रवणं च श्रुश्रवणे क्त: अव धृतमाकर्णितमित्यर्थ: युगपर्याप्तयो: कृतं स्यात् कृञ: क्त: तदुक्तं मेदिन्यां कृतं युगे लमर्थे स्याद्विहिते हिंसिते त्रिष्विति ॥ जीवानपेक्षि जीवस्य असहनं कर्म महाभीति: म हद्भयं अत्याहितं स्यात् अतीवाधीयते स्म मनसि डुधाञ् क्त: दधातेर्हि: ७७

युक्तेन्याय्येक्ष्मादौक्षित्यादिपंचकेऋतेसत्येप्राणिनिजंतौअतीतेवृत्तेसमेसदृशांभूतंस्यात् भूधातोःक्तः प्राप्यतीतइतिसमाहारद्वंद्वः तदुक्तंमेदिन्यां भूतंक्ष्मादौपिशा चांदौजंतौक्लीबंत्रिषूचिते ॥प्राप्तेवृत्तेसमासत्येदेवयोन्यंतरेतुनाइति भूतंक्ष्मादौपिशाचादौन्याय्येसत्योपमानयोरितिविश्वश्च ॥पद्येश्लोकेअतीतेभूतेदृढनिस्तले गाढवर्त्तुलेद्वंद्वेक्यं अतीतादिकेत्रिलिंग्यांवृत्तंस्यात् वृतुवर्तनेक्तः ७८ राज्यंमहत्स्यात् मह्यते महपूजायां वर्त्तमानेपृषादितिसाधुः तदुक्तंमेदिन्यां महतीवल्लकी भेदेराज्येतुस्यान्नपुंसकं तत्त्वभेदेपुमान्श्रेष्ठेवाच्यवदिति ॥जन्येजनापवादे गर्हितेनिंदितेअवगीतं अवगीयतेस्म गैशब्दे क्तेईत्वं ॥अवगीतस्तुनिर्वादेदुष्टगर्हि तयोरपीतिविश्वः रूप्येश्वेतंस्यात् श्वततेश्वितावर्णे पचाद्यच् तदुक्तंविश्वे श्वेतंरूप्ये।न्यवच्छुक्लेश्वेतोद्वीपाद्रिभेदयोरिति हेम्निरूप्येसितेत्ररजतं॥रजतिरज्य

युक्तेक्ष्मादावृतेभूतंप्राण्यतीतेसमेत्रिषु वृत्तंपद्येचरित्रेत्रिष्वतीतेदृढनिस्तले ७८ महद्राज्यंचावगीतंजन्येस्याद्गर्हितेत्रिषु श्वे
तंरूप्येपिरजतंहेम्निरूप्येसितेत्रिषु ७९ त्रिष्वितोजगदिंगेपिरक्तंनील्यादिरागिच अवदातःसितेपीतेशुद्धेबद्धार्जुनौसितौ ८०

तेनेनवा रंजरागे अतच्ः कित्वान्नलोपः रजतंरंजनेरूप्येशोणितेन्हदहारयोरित्यजयः ७९ अतः रजनात्परेतांताःशब्दास्त्रिषु इंगेजंगमेविष्टपेचजगत् गमेःक्विपिद्वित्वंमलोपेतुक् तदुक्तंमेदिन्यां जगत्स्याद्विष्टपेक्लीबंवायौनाजंगमेत्रिष्विति नील्यादिरागिच रक्तंस्यात् रंजरागेक्तः रक्तोऽनुरक्तेनील्यादिरंजितेलोहितेत्रिषु- क्लीबंतुकुंकुमेताम्रइतिमेदिनी सितादित्रिकेअवदातःअवदायतेस्म दैप्शोधने आत्वेक्तःअघुत्वादित्वंन बद्धेअर्जुनेसितं सीयतेस्म षिञ्बंधने सितश्चवसि तेचबद्धेधवलेत्रिषुशर्करायांस्त्रीइक्तत्वात् ८०

युक्तेन्याय्येअतिसंस्कृतेअतिप्रशस्ते मर्षिणी क्षंतरि अभिनीतःस्यात् अभिनीयतेस्म॥ कृत्रिमे॥ घटादौ लक्षणोपेते पाणिन्यादिसूत्रव्युत्पादिते॥ संस्कृतं संस्क्रिय तेस्म तदुक्तंकोशांतरे संस्कृतः कृत्रिमेशस्तेभूषितेप्यन्यलिंगकः क्लीबंतुलक्षणोपेतेइति॥अनवधौ अनंतः नअंतोस्य अनंतः केशवेशेषेबुमान्निरवधौ-त्रिषितिमेदिनी अनंतरवेनिरवधाविति हेमश्च ८१ ख्यातेप्रसिद्धेहृष्टेचप्रतीतः प्रतीयतेस्म इण्गतौ प्रतिपूर्वादिणःक्तः प्रज्ञातज्ञातहृष्टेषुप्रतीतःसादरेत्रिषितिरभसः तदेवोक्तंहेमे प्रतीतःसादरेप्राज्ञेप्रथितेज्ञातहृष्टयोरिति कुलजेकुलीनेबुधेपंडिते अभिजातः अभिजायतेस्म गत्यर्थेतिक्तःजनेरात्वं तदुक्तंमेदिन्यां अभिजातःकुलीनेस्यान्न्याय्यपंडितयोस्त्रिषिति पूतविजनो पवित्रजनाभावस्थले विविक्तौस्यातां विविज्यते विजिर्पृथग्भावे विचिरविरे

युक्तेतिसंस्कृतेमर्षिण्यभिनीतोथसंस्कृतम् कृत्रिमोलक्षणोपेतेप्यनंतोनवधावपि ८१ ख्यातेहृष्टेप्रतीतोभिजातस्तुकुलजे-
बुधे विविक्तौपूतविजनौमूर्च्छितौमूढसोच्छ्रयौ ८२ द्वौचाम्लपरुषौशक्तौशितौधवलमेचकौ सत्येसाधौविद्यमानेप्रशस्तेभ्यर्हितेचसत्८३

चनेवा विविक्तंस्यादसंपृक्ते रहःपूतविवेकिषिति हेमः मूढसोच्छ्रयौद्वौ मूर्छितौस्यातां मूर्छतिस्म मूर्छामोहसमुच्छ्राययोरित्युक्तत्वात् मोहंगलवृध्दियुक्तावित्यर्थः अम्लपरुषौशक्तौस्यातां ईशकिरपूतिभावेक्तः तदुक्तंमेदिन्यां पूताम्लनिष्ठुरेशक्तमिति मृन्मयादिशक्तौभांडेसगुडंक्षौद्र कांजिकं॥ धान्यराशौत्रिरात्रस्थंशक्तंशक्तंतदुच्यतइत्युक्तत्वात् धवलमेचकौशितौस्यातां शीयते शिनोतिस्मवा शिञ्निशाने क्तिन्क्तिजवा निशितेपिशितिर्भूर्जेवासितासितयोस्त्रिषितिमेदिनी मेचकोकृष्णवर्णःस्यादित्यर्थः सत्याद्याभ्यर्हितांतेषुपंचस्वसत्स्यात् अस्ति असभुवि लटःशतृअलोपः तदुक्तंमेदिन्यां सन्साधौधीरशस्तयोरिति ८३

अरात्यभियुक्ते अरातिनाअभियुक्ते क्रांते अग्रतः कृते पूजिते पुरस्कृतः पुरोकारि कृञः क्तः पुरोव्ययेतिगतित्वंनमस्पुरोरितिसः आश्रयावातोनिवासवातवर्जितौ॥ एतौनिवातौ निवृत्तोवातोस्मात् यच्छस्त्राभेद्यंवर्मकवचं तदपिनिवातमेवस्यात् निवातोदृढसन्नाहेनिवासेवातवर्जिते इत्यजयः ८४ जातोन्नद्धप्रवृद्धाः उत्पन्नदृसप्रवृद्धाः उच्छ्रिताःस्युः उच्छ्रयन्ति उच्छ्रीयतेस्मवा श्रिञ्सेवायांगत्यर्थेतिकर्त्तरि कर्मणिवा क्तः उच्छ्रितं त्रिषुसंजातेसमुन्नद्धप्रवृद्धयोरितिमेदिनी अंशीवक्ष्यमाणावृद्ध्यादयः॥ उत्थिताः उत्तिष्ठंतिस्म गत्यर्थेइतिक्तः तदुक्तंमेदिन्यां उत्थितंस्यात्त्रिषूत्पन्नेप्रोद्यतेवृद्धिमत्यपीति वृद्धिमत्प्रोद्यतोत्पन्नौ सादरार्चितौ आदृतौ आद्रियतेस्म दृङ् आदरेक्तः प्रोद्यतश्चउत्पन्नश्चवृद्धिमाश्च ८५ ॥इतितांताः॥ ॥अभिधेयरैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु अर्थः

पुरस्कृतःपूजितेरात्यभियुक्तेग्रतःकृते निवातावाश्रयावातौशस्त्राभेद्यंचवर्मयत् ८४ जातोन्नद्धप्रवृद्धास्युरुच्छ्रितारुत्थितास्त्व मी वृद्धिमत्प्रोद्यतोत्पन्नाआदृतौसादरार्चितौ ८५ ॥ इतितांताः॥ ॥अर्थोभिधेयरैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु निपानागमयोस्तीर्थमृषिजुष्टेजलेगुरौ ८६

स्यात् अर्यते ऋच्छतिवा ऋगतौ थन्प्रत्ययः यद्वाअर्थ्यते अर्थउपयांच्यायां पर्यायानाह वाच्यं राः धनं वस्तुतत्वं निवृत्तिर्निवर्त्तनं तदुक्तंमेदिन्यां अर्थोविषयार्थनयोर्धनकारणवस्तुषिति तदुक्तंचहैमे अर्थोहेतौप्रयोजने निवृत्तौविषयेवाच्ये प्रकारद्रव्यवस्तुष्विति निपानागमयोः जलकूपशास्त्रयोः ऋषिजुष्टे जलेगुरौउपाध्याये तीर्थंस्यात् तीर्यतेअनेनवा तॄप्लवनतरणयोः थक्ईत्वं तदुक्तंमेदिन्यां तीर्थंशास्त्राध्वरक्षेत्रोपायनारीरजःकृत अवतारर्षिजुष्टांबुपात्रोपाध्यायमंत्रिषिति निदानागमयोरित्यपिपाठः निदानमुपायइतिमुकुटः ८६

शक्तिस्थेशक्तमिति संबद्धार्थेसमर्थपदविधौ हिते ऽनुकूले समर्थः त्रिलिंग्यां समर्थयते समर्थ्यतेवा अर्थउपयांच्यायां पचाद्यच् घञ्वा क्षीणरागवृद्धौ दशमी स्थोस्तः दशाम्यांतिष्ठति सुपिस्थइतिकः दशमीस्थोन ष्टजीवेस्छ विरेप्यन्यलिंगकइतिविश्वः क्षीणोरागोरसोस्य पदवी वीथीस्यात् विध्यतेनया विधृयाच्च- ने करणे घञ्पृषोदरादित्वात्वीत्यस्यदीर्घः तदुक्तंमेदिन्यां वीथीपंक्तौगृहांगेचरूपकांतरवर्त्मनोरिति ८७ आस्थानीयत्नयोः सभाप्रयत्नयोः आस्था आति ष्ठंत्यस्यां आतश्चोपेत्यङ् तदुक्तंमेदिन्यां आस्थात्वालंबनस्थानयत्नापेक्षासुयोषितीति सानुमानयोः शिखरपरिमाणभेदयोः प्रस्थः प्रतिष्ठत्यस्मिन् अनेन वा घञर्थेकः अस्त्री प्रस्थोस्त्रियांमानभेदेसानावुन्मितवस्तुनीतिमेदिनी शास्त्राद्रविणयोः ग्रंथः संस्थाधारेस्थितौमृतावित्यन्यत्र॥ इतिथांताः॥

समर्थस्त्रिषुशक्तिस्थेसंबद्धार्थेहितेपिच दशमीस्थौक्षीणरागवृद्धौवीथीपदव्यपि ८७ आस्थानीयत्नयोरास्थाप्रस्थोस्त्रीसा नुमानयोः॥ इतिथांताः ॥अभिप्रायवशौछंदावब्दौजीमूतवत्सरौ ८८ अपवादौतुनिंदाज्ञेदायादौसुतबांधवौ पादारश्म्यं घ्रितुर्यांशाश्चंद्राग्न्यर्कास्तमोनुदः ८९ अभिप्रायवशौआशयाधीनौछंदौ छंद्यते छदिसंवरणे घञ् तदुक्तंहेमे छंदोवशे ऽभिप्रायेचवृषस्यापाणमा त्रके निषेषणार्थपदे ऽपीति जीमूतवत्सरौ अब्दौस्यातां अपोददातीतिआतोनुपेतिकः तदुक्तंविश्वे अब्दः संवत्सरेमेघेगिरिभेदेचमुस्तकइति ८८ निंदाज्ञेकुत्सा शासने अपवादौ वदेःकर्मणिभावेवाघंञ् अववादइत्यपिपाठः तदुक्तंविश्वे अपवादस्तुनिंदायामाज्ञाविश्रंभयोरपीति सुतबांधवौ दायादौस्तः दायमत्ति अदभक्षणे क र्मण्यण् दायादस्तुभवेत्पुंसि सपिंडे तनयेपिचेतिविश्वः रश्म्यंघ्रितुर्यांशाः पादाः पद्यते पदगतौ पदरुजेतिघञ् रश्मितुर्यांशौ किरणचतुर्थभागावित्यर्थः पादोबुध्नेतुरीयांशेशै लप्रत्यंतपर्वते चरणेचमयूखेचेतिविश्वः तदुक्तंचहेमे पादोमूलास्रतुर्यांशांघ्रिषुप्रत्यंतपर्वतेइति चंद्राग्न्यर्काः तमोनुदः तमोनुदतीतितमोनुत् णुदप्रेरणे कर्त्तरिक्विप् गुणाभावः ८९

जनवादे जनापवादे निर्वादः निर्वदनं वदव्यक्तायांवाचि भावेघञ् निर्वादस्यात्परीवादपरिनिश्चितवादयोरितिविश्वः जंबालशष्पयोः पंकघासयोः शादः शाद्यते अनेनवा शद्लृशातने करणेभावेवाघञ् आरावादिरणांतेषुचतुर्षुपदेषु आक्रंदः आरावः आर्तध्वनिः त्रातारक्षकः आक्रंदनं आक्रंदते आक्रंद्यतेस्मिन्वा आक्रंदयतिवा क्रदिआह्वाने रोदनेच घञ्पचाद्यच्वा तदुक्तंमेदिन्यां॥ आक्रंदः क्रंदनेह्वानेमित्रदारुणयुध्दयोरिति १० अनुरागेप्रसादःस्यात् प्रसदनमनेनवा शद्लृविशरणादौ घञ्भावेकरणेवा॥अनुरागः अनुग्रहइत्यर्थः तदुक्तंमेदिन्यां प्रसादोऽनुग्रहेकाव्यप्राणस्वास्थ्यप्रसत्तिषिति व्यंजनेसूदःस्यात् सूद्यते सूदयतिवा षूदक्षरणे सूदस्तुसूपवत्सूपकारेचव्यंजनेपिचेतिविश्वः गोष्ठाध्यक्षेगोविंदः गांविंदति विद्लृलाभे तदुक्तंविश्वे गोविंदोवासुदेवेस्याद्गवाध्यक्षेबृ

निर्वादोजनवादेपिशादोजंबालशष्पयोः आरावेरुदितेत्रातर्य्याक्रंदोदारुणेरणे १० स्यात्प्रसादोनुरागेपिसूदःस्याद्व्यंजनेपिच गोष्ठाध्यक्षेपिगोविंदोहर्षेप्यामोदवन्मदः ११ प्राधान्येराजलिंगेचवृषांगेककुदोस्त्रियां स्त्रीसंविज्ञानसंभाषाक्रियाकाराजिनामसु १२

हस्पतावितिगोष्ठस्यगोस्थानस्य अध्यक्षेगोपालादावित्यर्थः हर्षेआमोदवन्मदःस्यात् आमोदोगंधहर्षयोरित्युक्तत्वात् मदोरेतसिकस्तूर्यांगर्वेहर्षेभदानयोरितिविश्वः ११ प्राधान्येप्रधानमेवप्राधान्यंतत्र राजलिंगेछत्रचामरादौवृषांगेककुदःस्त्रियां कंकस्वंकौति कुशद्वे क्विप्तुक्पृषोदरादिः ज्ञानादिनामांतेषुपंचसुसंवित्स्त्रीस्यात् संवेदनं संविद्यतेनयावा विदज्ञानेविदचेतनादौच संपदादिः क्रियायाः कारोनियमः पणबंधोवा आजिर्युध्दं अन्यत्सुगमं तदुक्तंहैमे संवित्संभाषणे ज्ञानेसंयमेनाम्नितोषणे क्रियाकारेप्रतिज्ञायांसंकेताचारयोरपीति संवित् स्त्रियांप्रतिज्ञायामाचारेज्ञानसंगरे संभाषणेक्रियाकारेसंकेतेनाम्नितोषणे इतिविश्वश्च १२

धर्मेरहसि उपनिषत्स्यात् उपनिषदनं उपनिषीदन्निश्चयोस्यांवा षद्लृविशरणादौ संपदादिः तदुक्तंमेदिन्यां भवेदुपनिषद्धर्मेवेदांतेविजनेस्त्रियामिति ऋतौ वत्सरेशरत्स्यात् शृणाति शृहिंसायां आदिमत्ययः शरत्स्त्री व्यवसितादिवस्त्वंतेषुषट्सुपदेषु पदंस्यात् पदति पद्यते पदस्थैर्ये पदंगतौवा पचाद्यच् भावकर्मकरणेषुघञ् तदुक्तंहेमे पदंस्थानेविभक्त्यंतेशद्धेवाक्येंकवस्तुनोः त्राणे पदेपादचिन्हेव्यवसायापदेशयोरिति १३ सेविते गोसेवितप्रदेशे माने खुरमाने गोष्पदंस्यात् गावः पद्यंतेस्मिन्देशे गोःपदं तन्मात्रंक्षेत्रं प्रतिष्ठाकृत्यं आस्पदंस्यात् आपद्यतेस्मिन् आस्पदंप्रतिष्ठायां इतिसाधुः प्रतिष्ठास्थानं कृत्यंकार्यं इतःपरंवर्णसमासेदांताः त्रीषु इष्टमधुरौस्वादु स्वदआस्वादनेउण् तदुक्तंविश्वे स्वादुमिष्टमनोज्ञयोरिति इष्टो मनोहरइत्यर्थः अतीक्ष्णकोमलौ मृदू

धर्मेरहस्युपनिषत्स्यादृतौवत्सरेशरत् पदंव्यवसितत्राणस्थानलक्ष्माङ्घ्रिवस्तुषु १३ गोष्पदंसेवितेमानेप्रतिष्ठाकृत्यमास्पदम् त्रिष्विष्टमधुरौस्वादूमृदूचातीक्ष्णकोमलौ १४ मूढाल्पापटुनिर्भाग्यामंदाःस्युर्द्वौतुशारदौ प्रत्यग्राप्रतिभौविद्वत्सुप्रगल्भौविशारदौ १५ इतिदांताः

स्यातां म्रदमर्दने कुःसंप्रसारणं तदुक्तंविश्वे मृदुःस्यात्कोमलेखरइति १४ मूढाल्पापटुनिर्भाग्याः एतेमंदाः स्युः मदीहर्षेमदिस्तुत्यादौवा पर्यायानाह मूर्खः असमर्थः भाग्यहीनः प्रत्यग्राप्रतिभौ अभिनवाप्रगल्भौ एतौद्वौतुशारदौ संधिवेलेत्यण् तदुक्तंविश्वे शारदोहेस्त्रियांतोयेपिप्पलीसप्तपर्णयोः सस्येक्लीबंशारज्ज्ञानन्नूतनाप्रतिभेत्रिष्विति विद्वत्सुप्रगल्भौ विशारदौस्तः विशिष्टोविपरीतोवाशारदः विशारदः पंडितइत्यर्थः विशारदोबुधेधृष्ट इतिहेमः ॥ इतिदांताः १५ ॥ ७ ७ ७ ७ ७ ३

व्यामः वटश्च न्यग्रोधौस्तः न्यक्करुणद्धि रुधिर आवरणे कर्मण्यण् तदुक्तंविश्वे न्यग्रोधो व्यामवटयोर्न्यग्रोधश्च शमीतराविति व्यामः प्रसारित कुंडला-
कार भुजद्वयमित्यर्थः ॥ कायेउन्नतिः उत्सेधः पर्याहारः परितः आन्हियतेअनेन उभयतोबध्दशिक्यंस्कंधवात्द्यं कावडीतिरव्यातमित्यर्थः ॥ मार्गः पंथाः एतौ
विवध संज्ञकौस्यातां विविधः वधः हननंगमनंवा अनेनवा मादिभ्योधातुइतिसाधुअन्येषामितिदीर्घः तदुक्तंविश्वे ॥ विवधोवीवधश्चापिपर्याहारे ध्वभारयो
रिति ॥ यज्ञियतरोः पलाशादिकस्यशाखायांसमिधियांउपसूर्यकेसूर्यसमीपेपरिमंडलइत्यर्थः ॥ परिधिः परिधीयते डुधाञ् उपसर्गेघोः किः बंधकंव्यसनं
आपत्तिः चेतःपीडा अधिष्ठानं अध्यासनं एते आधयःआधिशब्दवाच्याः स्युः तदुक्तंविश्वे ॥ आधिःपुमांश्चित्तपीडाप्रत्याशाबधकेपिच ॥ व्यसने चाप्यधिष्ठा

**व्यामोवटश्चन्यग्रोधावुत्सेधःकायउन्नतिः पर्याहारश्चमार्गश्चविवधौवीवधौचतौ १६ परिधिर्यज्ञियतरोःशाखायामु**
**पसूर्यके बंधकंव्यसनंचेतःपीडाधिष्ठानमाधयः १७ स्युःसमर्थननीवाकनियमाश्चसमाधयः दोषोत्पादेनुबंधःस्यात्प्र**
**कृत्यादिविनश्वरे १८**

ने इति आधानं अनेनअस्मिन्वा अधिकरणेकरणेवाकिः उत्तमर्णसह्मनिऋणमुक्तिपर्यंतंविश्वासाययन्निक्षिप्यते तद्बंधक-
मित्यर्थः १७ समर्थननीवाकनियमाः समाधयः स्युः पर्यायानाह चोद्यपरिहारः वचनाभावः मूल्योत्कर्षार्थंधान्यादिसंग्रहोवा ॥ अंगीकारः समाधानंअनेनवा भावेक
रणेवाकिः तदुक्तंसमसे समाधिर्ध्याननीवाकनियमेषु समर्थनइति दोषोत्पादे प्रकृत्यादिः विनश्वरेप्रकृत्यादिषु प्रकृति प्रत्ययागमादेशोद्भवत् विनश्वरंइतसंज्ञा
लोपाभ्यामदर्शनशीलमक्षरंतस्मिन्अनुबंधः स्यात् अनुबध्यते बधबंधने घञ् अकर्तरीतिशास्त्रेण कर्मणीतिभावः १८

मुरव्यानुयायिनि मुरव्यंपित्रादिकं अनुयातीतितस्मिन् शिशौ प्रकृतस्यआरब्धस्य अनुवर्त्तने । निवर्त्तने सएवस्यात् तदुक्तंमेदिन्यां अनुबंधीतुहिक्कायांस्तृष्णायामपियोषिति विनश्वरेप्रकृत्यादेः प्रकृतस्यानिवर्त्तने मुरव्यानुयायी बालेच दोषस्योत्पादनेपुमा निति विष्णौचंद्रमसिविधुः विध्यति विरहिणं व्यधताडने कुप्रत्ययेसंप्रसारणं विधुःशशांकेकर्पूरेहृषीकेशेचराक्षसइतिविश्वः परिच्छेदे सीम्नी बिले अवधिः अवधानं उपसर्गेघः किः अवधिस्त्ववधाने स्यात्सीम्निकालेबिलेपुमानितिविश्वः ९९ विधानेकर्त्तव्ये दैवेप्राक्तनकर्मणि अपिशद्बात् परमेष्ठिनि विधिः भावेघ्यथाकरणेकिः तदुक्तंमेदिन्यां विधिर्नानियतौकालेविधानेपरमेष्ठिनीति विधानंअनेनवा प्रार्थनेचरेप्रणिधिःस्यात् प्रणिधानं प्रणिधीयतेवा अत्रापिकिः प्रणिधिर्नारवलेचरे इत्युक्तत्वात् ॥

**मुरव्यानुयायिनिशिशौप्रकृतस्यानुवर्त्तने विधुर्विष्णौचंद्रमसिपरिच्छेदेबिले ऽवधिः ९९ विधिर्विधानेदैवेपिप्रणिधिःप्रार्थनेचरे॥**
**बुधवृद्धौपंडितेपिस्कंधःसमुदयेपिच १०० देशेनदविशेषेब्धौसिंधुर्नासरितिस्त्रियाम् विधाविधौप्रकारेचसाधूरम्येपिचत्रिषु १०१**

प्रणिधिरवधानेपि बुधवृद्धौएतौधांतौशद्बौपंडितेपिस्यातां बुध्यते बुधअवगमने इगुपेतिकः तदुक्तंविश्वे बुधःकवौरोहिणेयइति वर्द्धनेस्म वृधुवृद्धौ गत्यर्थेतिक्तः तदुक्तंविश्वे वृद्धोजीर्णेप्रवृद्धेज्ञेत्रिषुक्लीबंतुशैलुजेइति अपिशद्बात्सौम्येस्थविरेच समुदयेसमुहेपिस्कंधःस्यात् कंशिरोदधाति पारस्करादिः तदुक्तंविश्वे स्कंधःस्यान्नृपतौवंशेसंपरायसमूहयोः कायेतरुप्रकांडेचभद्रादावपिति तदुक्तंचहेमे स्कंधःप्रकांडेकायेंऽसेविज्ञानादिषुपंचसु नृपेसमूहेचेति १०० देशेनदविशेषेअब्धौसिंधुःस्यात् पुंसि सरितिस्त्रियांसएवस्यात् स्यंदते स्यंदूप्रस्रवणे उप्रत्ययेसंप्रसारणंधादेशश्च तदुक्तंविश्वे सिंधुःसमुद्रेनद्यांचनदेदेशेप्रदानयोरिति ॥

विधौविधानेप्रकारेच विधास्यात् विधानंडुधाञ् आतइत्यङ् यथाहिविधंकिंविधमित्याद्युक्तं रम्येपिसाधुःस्यात् त्रिषु साध्नोति साधसंसिध्दौ उण् तदुक्तंविश्वे साधुर्वार्धुषिकेचारौसज्जनेचाभिधेयवदिति १०१ जायाभार्यास्यात् स्नुषापुत्रस्यपत्नीस्यात् स्त्रीमात्रेचवधूः स्यात् वहति वहप्रापणे वहोधश्चेत्यूः वधूः स्नुषानवोढास्त्रीभार्या पृक्कांगनासुचेतिविश्वात् सर्वत्रापिसमः लेपः चूर्णविशेषः सुधास्यात् सुष्टुधीयते डुधाञ् आतइत्यङ् सुधागंगेष्टकाचूर्णस्नुहीचामृतसूर्वयोः इत्यजयः तदंवोक्तंमंजर्यां सुधामासादपाकूनव्यंसुधाविद्धलसुधामृतं सुधाहिभोजनज्ञेयंसुधाधात्रीसुधास्नुहीति लिप्यतेअनेनेतिदेवालयमित्यर्थः करणेघञ् अमृतं स्नुहीस्यात् प्रतिज्ञास्वीकारःसंधा आतइत्यङ् मर्यादाश्रद्धासंप्रत्ययः आदरःस्पृहा कांक्षा १०२ मद्येपुष्परसेक्षौद्रेमाक्षिकेमधु

१ वधुर्जाया:स्नुषास्त्रीचसुधालेपोमृतंस्नुहि संधामतिज्ञामर्यादाश्रद्धासंप्रत्ययः स्पृहा २

मधुमद्येपुष्परसेक्षौद्रेप्यंधंतमस्यपि अतस्त्रिषुसमुन्नद्धोपंडितंमन्यगर्वितौ ३ ब्रम्हबंधुरधिक्षेपेनिर्देशेथावलंबितः प्रवर्त्तते तदुक्तंविश्वे

मधुःक्षौद्रेजलेक्षीरेमद्येपुष्परसेमधुः दैत्येचैत्रेवसंतेचजीवाशोकेमधुद्रुमइति तमस्यपिअंधंस्यात् अंधयति अंधदृष्ट्युपघाते पचाद्यच् अंधस्तुतिमिरेक्लीबंचक्षुर्हीनेभिधेयवदितिविश्वः अतःपरंधांतवर्गपर्यंतास्त्रिषुस्युः पंडितंमन्यगर्वितौ समुन्नध्दौ समुन्नह्यतेस्म णह बंधने आत्मानंपंडितंमन्यतेसो तदुक्तंविश्वे समुन्नद्धःसमुद्धूतेपंडितंमन्यदृप्तयोरिति ३ अधिक्षेपेनिर्देशेब्रम्हबंधुःब्रम्हेव ब्राम्हणःजातिः बंधरस्य निंदापरत्वात् हेब्रम्हबंधोदुष्टोसीतिप्रयोगोपि तदुक्तंविश्वे ब्रम्हबंधुरधिक्षेपेनिर्देशेचद्विजन्मनामिति अवलंबितःआश्रितः अपिशब्दात्बद्धोपि ॥ ७ ७

अविदूरश्च सन्निहितश्च अवष्टब्धः अवष्टभ्यतेस्म ष्टभिस्तंभे स्तंभरोधनेवा प्रत्ययेअवाच्चेतिषः तदुक्तंमेदिन्यां अवष्टब्धोविदूरेस्यादाक्रांतेचावलंबितइ
ति ख्यातभूषितौ प्रसिद्धौस्तः प्रसित्ध्यति प्रसिध्यतेस्मवा षिधुसंराद्धौगत्यांवा कर्त्तरिकर्मणिवा क्तः ४ इतिधांताः सूर्यवन्हीचित्रभानूस्तः चित्रा
भानवोरश्मयोयस्य रश्मिर्दिवाकरोभानू भाति भादीसो दाभाभ्यांनुः धातृदेहौभूतात्मानौस्तः भूतानांआत्मा भूतानिआत्मास्वभावोस्यवा मूर्खनीचौ पृथ-
ग्जनौ पृथक्कार्योजनः शाकपार्थिवादिः ५ शैलपाषाणौ ग्रावाणौ ग्रसते ग्रसुअदने ग्रश्चासोआवाच आवनति वनसंभक्तौशाद्वा शरपक्षिणौ पत्रिणौ पत्रा-
णिसंत्यस्य मत्वर्थेइनिः तदुक्तंविश्वे पत्रीश्येनेरथेकांडेखगद्रुरथिकाद्रिषुिति तरुशैलौशिखरिणौ शिखरमस्तियस्य वन्हिबर्हिणौशिखिनौस्तः शिखाःसं

अविदूरोप्यवष्टब्धःप्रसिद्धौख्यातभूषितौ ४ ॥इतिधांताः॥ सूर्यवन्हीचित्रभानूभानूरश्मिदिवाकरौ भूतात्मानौधातृदेहौमूर्ख
नीचौपृथग्जनौ ५ ग्रावाणौशैलपाषाणौपत्रिणौशरपक्षिणौ तरुशैलौशिखरिणौशिखिनौवन्हिबर्हिणौ ६ प्रतियत्नावुभौलि-
प्सोपग्रहावथसादिनौ द्वौसारथिहयारोहौवाजिनोश्वेषुपक्षिणः ७

त्यस्य अतइनिः तदुक्तंहेमे शिखीवन्हौवलीवर्देशरेहेतुग्रहेद्रु
मे मयूरेकुक्कुटेपुंसिशिखावत्यन्यलिंगकेइति ६ लिप्सोपग्रहौ वांछानुकूलनेउभौप्रतियत्नौस्तः यजयाचेतिनङ् तदुक्तंमेदिन्यां प्रतियत्नस्तुसंस्कारलि-
प्सोपग्रहणेषुचेति सारथिहयारोहौद्वौसादिनौ अवश्यंसीदति सादयतिवा षद्लृविशरणादौ नंद्यग्रहीतिणिनिः तदुक्तंहेमे सादीतुरंगमारोहेनिषादिरथिनो
रपीति अश्वेषुपक्षिणः वाजिनः वाजाः पक्षाः संत्यस्म ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

कुले जन्मभूम्यांचजननस्थाने अभिजनः अभिजायतेऽस्मिन् हलश्चेति घञ् अभिजनः कुलेऽस्यातो जन्मभूम्यां कुलध्वजइतिविश्वः वर्षार्चिर्व्रीहिभेदाः हायनाः जहा-
ति जिहीतेवा हश्चेतिण्युट् अह्नरश्मिपर्यायौ तदुक्तंमेदिन्यां हायनोनस्त्रियांवर्षेपुंस्यर्चिर्व्रीहिभेदयोरिति व्रीहिभेदः षष्टिक इत्यर्थः चंद्राग्न्यर्काः विरोचनाः विरोच
ते रुचिदीप्तौ अनुदात्तेतिश्चयुच् प्रल्हादे नत्रयोऽपि ८ क्लेशोवृजिनः वृज्यते वृजीवर्जने वृजेः किच्चेतिनन् अपिशब्दात् कल्मषे क्लीबं तदुक्तंहैमे वृजिनः केशे वृजिनं
कल्मषे ऽघेरक्तचर्मणीति वृजिनकल्मषेक्लीबंकेशेनाकुटिलेत्रिषितिरभसश्च अर्कस्करशिल्पिनोः विश्वकर्मा विश्वंकर्मास्मादस्येतिवा विश्वकर्मासहस्रांशौ
मुनिभिर्देवशिल्पिनोरितिमेदिन्यां यत्नादिवर्ष्मांतेषु षट्रूपदेषु आत्माशब्दः स्यात् अतति अतसातत्यगमने मनिन् तदुक्तंधरिण्यां आत्माकले वरेयत्ने स्वभावे

कुलेप्यभिजनोजन्मभूम्यामथ्यथहायनाः वर्षार्चिर्व्रीहिभेदाश्च चंद्राग्न्यर्कोविरोचनाः ८ क्लेशोपिवृजिनोविश्वकर्मार्कस्करशिल्पिनोः
आत्मायत्नोधृतिर्बुद्धिः स्वभावोब्रम्हवर्ष्मच ९ शक्रोघातुकमत्तेभोवर्षकाब्दोघनाघनः घनोमेघेमूर्तिगुणेत्रिषुमूर्तेनिरंतरे १० अभिमा
नोर्थादिदर्पेज्ञानेप्रणयेहिंसयोः इनःसूर्येप्रभौराजामृगांकेक्षत्रियेनृपे ११

परमात्मनि चित्तेधृतौचबुद्धौच परव्यावर्त्तनेऽपिचेति ९ घातुकमत्तेभः शा
क्रः स्यात् हंति हनहिंसागत्योः उकञ् घातुकश्चासौमत्तेभश्च वर्षुकाब्दः घनाघनः पचाद्यंतर्गणवचनेनसाधुः अन्योन्यघट्टतेचैवंघातुकेचघनाघनइतिधरणि
अर्थादिदर्पे ज्ञानेप्रणयेहिंसयोः अभिमानः अभिमननं मनज्ञाने मीञ्हिंसायां आदिशब्दात् कुलपश्वगुणादिग्रहः १० मेघेमूर्तिगणेकाठिन्येच घनःस्यात् पुंसि मू
र्ते कठिणे निरंतरे सांद्रेचत्रिषुस्यात् तदुक्तंधरिण्यां घनंसांद्रंघनंवाद्यंघनोमुस्तोघनोंबुदः घनःकाठिन्यसंघातेविस्तरेलोहमुद्गरेचेति मूर्तौघनइतिसाधुः सूर्येप्रभौइनः
एतिईयतेवा मृगांकेचंद्रे क्षत्रियेनृपेच राजा राजति राजृदीप्तौ कनिन् राजाप्रभौचनृपतौक्षत्रियेरजनीपतौ यक्षेशक्रेचपुंसिस्यादितिमेदिनी ११

नर्तकीदूत्यौ वाणिन्यौस्त्तः अवश्यंवणति वणशब्दे आवश्यकेनिरग्रहिइतिवाणिनिः वाणिनीनर्त्तकीमत्ताविदग्धा वनितास्त्र्चेतिमेदिनी स्रवंत्यां वाहिनीस्यात्
अपिशब्दात् सेनायामपि वहति ग्रह्यादित्वाण्णिनिः तदुक्तंविश्वे वाहिनीस्यात्तरंगिण्यांसेनासैन्यप्रभेदयोरिति वज्रतडितौ ह्रादिन्यौस्त्तः ह्रादतेवश्यं ह्राद
अव्यक्तेशब्दे आवश्यकेणिनिः द्वसेअपिशब्दात्विजातीयप्ररोहेच वंदायां कामिनीस्यात् आवश्यंकाम्यते कमुकांतौ णिनिः पूर्ववत् कामिनीस्त्रीकवंदयोर्भिरुक
कत्वात् योषिन्मात्रेविलासिन्यामपिवंदाकामिन्यामपि १२ त्वग्देहयोरपितनुः तनोतितन्यतेवा तनुविस्तारे उमत्ययः तदुक्तंमेदिन्यां तनुःकायेत्वचिस्त्री
त्यांस्त्रियल्पेविरलेकृशइति अधोजिह्विकासूनास्यात् सवनंसूयतेवा षूमाणिगर्भविमोचने क्तेनत्वं तदुक्तंमेदिन्यां सूनापुन्यांवधस्थानेगलकंठिकयोर-

वाणिन्यौनर्त्तकीदूत्यौस्रवंत्यामपिवाहिनी ह्रादिन्यौवज्रतडितौवंदायामपिकामिनी १२ त्वग्देहयोरपितनुःसूनाधोजिह्विका
पिच क्रतुविस्तारयोरस्त्रीवितानंत्रिषुतुच्छके १३ मंदेथकेतनंकृत्येकेतावुपनिमंत्रणे वेदस्तत्वंतपोब्रह्मब्रह्माविप्रःप्रजापतिः १४

पइति क्रतुविस्तारयोः तुच्छकेंचशून्ये मंदे वितानंत्रिषुस्यात् वितननं वितन्यतवा उमयत्रघञ् वितानोयज्ञविस्तारोल्लोचेषुक्रतुकर्मणि वृत्तभेदावसर
ोर्वितानंतुच्छमंदयोरितिविश्वः तदुक्तंचमेदिन्यां वितानोयज्ञउल्लोचेविस्तारेपुंनपुंसकं क्लीबंवृत्तविशेषेस्यांत्रिलिंगोमंदतुच्छयोरिति १३ कृत्येकेतौध्वजे
पनिमंत्रणेकेतनंस्यात् कितेर्भावादौल्युट् तदुक्तंहेमे केतनंतुध्वजेकार्येनिमंत्रणनिवासयोरिति वेदः तत्वंचेतन्यं तपःब्रह्मस्यात् बृंहति बृहि वृद्धौ मनि
[ तदुक्तंमेदिन्यां ब्रह्मतत्वंतपोवेदेनद्वयोःपुंसिवेधसि ऋत्विग्योगभिदोर्विप्रेइति विप्रप्रजापत्योः ब्रह्मा १५

उत्साहनेहिंसायांसूचनेच्चगंधनंस्यात् गंधअर्दने भावादौल्युट् तदुक्तंविश्वे गंधनंसूचनोत्साहहिंसनेषुप्रकाशनइति प्रतीवापः दुग्धादौदध्यादिप्रावा र्थंतक्रादिप्रक्षेपः जवनं वेगः आप्यायनंतर्पणं एतदर्थकमातंचनं ल्युट् १५ लांछनेश्मश्रुनिष्ठानावयवेषु व्यंजनं स्यात् निष्ठानंतेमनंतिमत्यर्थः व्यज्यतेनेनवा ल्युट् तदुक्तंमेदिन्यांव्यंजनंतेमनेचिन्हेश्मश्रुण्यवयवेपिचेति लोकवादेपश्वहिपक्षिणांयुद्धे कौलीनंस्यात् कुलीनस्यकर्मभावोवा युवादित्वाद् अण् तदुक्तंधरण्यां कौलीनंपशुभिर्युद्धेकुलीनत्वापवादयोरिति १६ निःसरणेवहिर्गमने वनभेदेउपवने प्रयोजनेच उद्यानंस्यात् उद्यान्त्यनेनास्मिन् यामापणे करणेधिकरणेल्युट् उद्यानंवनभेदेस्यान्निःसृतौचप्रयोजनइतिधरणिः अवकाशेस्थितौस्थानंस्यात् स्थीयतेत्र अधिकरणमात्रे

उत्साहनेचहिंसायांसूचनेचापिगंधनं आतंचनंप्रतीवापजवनाप्यायनार्थकम् १५ व्यंजनंलांछनंश्मश्रुनिष्ठानावयवेष्वपि स्या-
त्कौलीनंलोकवादेयुद्धे पश्वहिपक्षिणां १६ स्यादुद्यानंनिःसरणेवनभेदेप्रयोजने अवकाशेस्थितौस्थानंक्रीडादावपिदेवनं १७
उत्थानंपौरुषेतंत्रेसंनिविष्टोद्गमेपिच व्युत्थानंप्रतिरोधेचविरोधाचरणेपिच १८

तदुक्तंमेदिन्यां स्थानंसादृश्यवकाशोस्थितौ वृद्धिक्षयेतरे इति क्रीडादौदेवनंस्यात् दीव्यतेनेनेतिभावादौ ल्युट्अनादेशः तदुक्तंविश्वे देवनंव्यवहारेस्याज्जिगीषाक्रीडयोरपि अक्षेषुदेवनः प्रोक्तइति १७ पौरुषेतंत्रेसन्निविष्टोद्गमे उत्थानंस्यात् उत्पूर्वात्स्थाधातोर्ल्युट् तदुक्तंमेदिन्यां उत्थानमुद्यमेतंत्रेपौरुषेपुस्तकेरणे प्रांगणोद्गमहर्षेषुमलरोगेपिनद्व्योरिति तंत्रं कुटुंबकृत्येस्यात्सिद्धांतेचौषधोत्तमे प्रधानेतंतुवायेचशास्त्रभेदेपरिछदे श्रुतिशास्त्रांतरेहेतावुभयार्थप्रयोजने इतिविश्वः स्वतंत्रताचउत्थानमितित्रि कांडशेषः सन्निविष्टस्योद्गमेऊर्ध्वीभवने विरोधाचरणे प्रतिरोधेतिरस्कारे व्युत्थानंअपिशब्दात्स्वातंत्र्यकृत्येपि विरुध्यमुत्थानं प्रादयतिसमासः

मारणाद्यानुव्रज्यांतेषुपदेषुसाधनंस्यात् साध्नोतेर्भावादौल्युट् निर्वर्तनं अर्थनिष्पादनं उपकरणं साधनसामग्री तदुक्तंमेदिन्यां साधनंमृतसंस्कारेसैन्येसिद्धौ
षधेगतौ निर्वर्तनोपायमेढ्रदापनेष्वनुगमेधनेइति अनुव्रज्या अनुगमनमित्यर्थः उपायेपि १९ वैरशुद्धौदानेन्यासार्पणेनिर्यातनंस्यात् यतधातोर्ण्यंतात् भावादौल्यु
ट् निक्षिप्तद्रव्यस्यार्पणइत्यर्थः विपदिभ्रंशेस्यानच्यूत्यांपतनेवा व्यसनंस्यात् विपूर्वादस्यतेर्भावादौल्युट् कामजे कोपजे दोषेतदेवस्यात् तदुक्तंमेदिन्यां व्यस
नंत्वशुभेसक्तौपानस्त्रीमृगयादिषु दैवानिष्टफलेपापेविपत्तौनिष्फलोद्यमइति कामजदोषः मृगयाक्षपानादौ इतरस्तुवा क्पारुष्यदंडपारुष्यार्थदूषणादौ अक्षि

मारणेमृतसंस्कारेगतौद्रव्योपपादने निर्वर्तनोपकरणानुव्रज्यासुचसाधनं १९ निर्यातनंवैरशुद्धौदानेन्यासार्पणेपिच व्य
सनंविपदिभ्रंशेदोषेकामजकोपजे २० पक्ष्माक्षिलोम्निकिंजल्केतंत्वाद्यंशेप्यणीयसि तिथिभेदेक्षणेपर्ववर्त्मनेत्रच्छदेध्वनि २१

लोम्निकिंजल्केतत्वाद्यंशेसूत्रादिसूक्ष्मांशेअणीयसी पक्ष्मस्यात् नातंच २० पक्ष्यतेनेनवा पक्षपरिग्रहे कर्मकरणादौमनिन् तदुक्तंविश्वे पक्ष्मसूत्रादि
सूक्ष्मांशेकिंजल्केनेत्रलोमनीति तिथिभेदेक्षणेउत्सवेपर्व पर्वति पर्व्यतेवा पर्वपूरणे बाहुलकात्कनिन् तदुक्तंधरण्यां पर्वस्यादुत्सवेग्रंथौप्रस्तावेविषुवादि-
षु दर्शप्रतिपदोः संधौस्यातिथेः पंचकांतरइति पर्वप्रस्तावोत्सवयोर्ग्रंथौविषुवदादिषु दर्शप्रतिपत्संधौच तिथिग्रंथविशेषयोरिति हैमश्च नेत्रच्छदे नेत्राच्छा
दकचर्मपुटे अध्वनिवर्त्म वर्तते नेनास्मिन्वा वृतुवर्तने मनिन् २१

अकार्यंगुह्येअकरणार्हेउपस्थे कौपीनेस्तः कूपपतनमर्हति कौपीनंपापंनत्साधनत्वात्तद्वत् गोप्यकौपीनंस्यादकार्येपिचीरगुह्यप्रदेशयोरितिविश्वः वस्त्रभेदेपित्वात्पुं-
लिंगमपितदाच्छादनत्वात् वस्त्रमपि संगतोभार्यादिसंबंधे रतेक्रीडायां मैथुनंस्यात् मिथुनमेव मिथुनस्येदं वा तस्येदं संबंधेस्मरतेयुग्मेराशौमिथुनमिष्यतइतिव्याडिः
परमात्माधीः प्रधानंस्यात् प्रधानंस्यान्महामात्रेप्रकृतौपरमात्मनि प्रज्ञायामपिचक्लीबमेकत्वेतूत्तमइतिमेदिनी प्रकृतिःप्रज्ञा प्रधत्ते प्रधीयतेनेनास्मिन्वा कर्तृकर
णादौ ल्युट् बुद्धिचिन्हयोः प्रज्ञानंस्यात् प्रज्ञाप्रज्ञायतेनेनवा भावादौल्युट् २२ पुष्पफलयोःप्रसूनंस्यात् प्रसूयते षूञ्अभिषवे नप्रत्ययोदीर्घश्च प्रसूनंवाच्यवज्जाते-
क्लीबंतुफलपुष्पयोरितिमेदिनी कुलनाशयोः निधनं कुलवंशइत्यर्थः रोदनाव्हानेक्रंदने क्रदिआव्हानेरोदनेच भावेल्युट् देहप्रमाणयोः वर्ष्म वर्षते दृष्यतेवा वृषुसेचनेम

अकार्यंगुह्येकौपीनेमैथुनंसंगतौरते प्रधानंपरमात्माधीःप्रज्ञानंबुद्धिचिन्हयोः २२ प्रसूनंपुष्पफलयोर्निधनंकुलनाशयोः क्रंदनेरोद
नाव्हानेवर्ष्मदेहप्रमाणयोः २३ गृहदेहत्विट्प्रभावाधामान्यथचतुष्पथे सन्निवेशेचसंस्थानंलक्ष्मचिन्हप्रधानयोः २४

निन् तदुक्तंमेदिन्यां वर्ष्मदेहप्रमाणानिस्कंदराकृतिषुस्मृतमिति २३ गृहदेहत्विट् प्रभावाद्स्तेनानिचत्वारिधामशब्दसंज्ञकानि दधाति धीयतेवाडुधाञ् मनिन्
तदुक्तंधरण्यां धामशक्तौप्रभावेचतेजोमंदिरजन्मस्विति धामरश्मौगृहेदेहेस्थानेजन्मप्रभावयोरितिहैमश्च चतुष्पथे सन्निवेशेशृंगाटके अवयवविभागे सं-
स्थानंस्यात् भावादौल्युट् संस्थानंत्वाकृतौस्मृतावित्युक्तत्वात् चिन्हप्रधानयोः लक्ष्म लक्ष्यतेनेनवा लक्ष्यदर्शने कर्मादौमनिन् २४

७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

संपिधानापवारणे तिरोधानवस्त्रादिपरिवृत्तौ एते उभे आच्छादनवाचके आच्छाद्यतेनेन छदअपवारणे चुरादिः भावादौल्युट् आच्छादनसंपिधानेवस्त्रेपवृत्ति
मात्रकइतिधरणिः साधनेनिष्पादने अवाप्तौलाभे तोषणेतुष्टौ आराधनंस्यात् आराध्यतेनेन राधसंसिध्दौ प्राग्वत् २५ चक्राद्याध्यासनांतेषु अधिष्ठानंस्यात्
अधिष्ठीयतेनेनवा तिष्ठतेभावादौल्युट् अधिष्ठानंरथस्यांगंप्रभावेध्यासनेपुरइत्यजयः स्वजातिश्रेष्ठेरत्नं रमयति रमक्रिडायां रमेस्तनेतिसाधुः रमतेस्मिन्वा
तदुक्तंमेदिन्यां रत्नंस्वजातिश्रेष्ठेपिमणावपिनपुंसकमिति सलिलकानने एतेउभेवनेस्तः वन्यतेवनसंभक्तौ वनुयाचनेवा घंजिसंज्ञापूर्वकत्वान्नवृध्दिः तदुक्तं
रभसे क्लीबंस्यान्नकाननेनीरे निलयेवनमितिवनं प्रस्त्रवणेगेहे प्रवाहेंभसिकाननइतिहेमश्च २६ विरले सांतरे स्तोके । त्येतलिनं तदुक्तंविश्वे तलिनंविरलेस्तो

आच्छादनेसंपिधानमपवारणमित्युभे आराधनंसाधनेस्यादवाप्तौतोषणेपिच २५ अधिष्ठानंचक्रपुरप्रभावाध्यासनेष्वपि रत्नंस्वजा
तिश्रेष्ठेपिवनेसलिलकानने २६ तलिनंविरलेस्तोकेवाच्यलिंगंतथोत्तरे समानाःसत्समेकेस्युःपिशुनौखलसूचकौ २७ हीनन्यूनावूनग-
र्ह्यौवेगिशूरौतरस्विनौ ॥ केस्वच्छेपिवाच्यलिंगकमिति तलति तल्यतेवा तलप्रतिष्ठायां मिनन् तथातलिनवदुत्तरे आनांतात् वाच्यलिंगकाः सत्समेके-
समानाःस्युः सन् अर्हः समः तुल्यः एकश्च एतेसमानशब्दवाचकास्युरित्यर्थः यथा एको दरौसमानोदरौ समतिषमवैक्लव्ये चानश् समानसत्समेकेष्वित्यक्तत्वात्
मानेनसहइतिवा खलसूचकौदुर्जनकर्णजपौ उभौपिशुनौ पिंशति पिशिअवयवे उनन् सचकित् पिशुनंकुंकुमंस्मृतं कपिवक्रेचकाकेनासूचकक्रूरयोस्त्रिषिति
मेदिनी पृक्कायांपिशुनास्त्रीस्यादिति २७ ऊनगर्ह्यौअल्पनिंद्यौ हीनन्यूनौस्तः तच्छब्दवाच्यौइत्यर्थः जहाति हीयतेस्मवा आदिकर्मणि कर्मणिवाक्तः नत्वं न्यूनयतिन्यू
न्यतेस्मवाऊनपरिहाणे अच्घञ्वा वेगिशूरौतरस्विनौस्तः अस्मेतिविनि

तरोबलंजवोस्यास्ती सस्यमदकार्येननसोमत्वर्थेइतिमत्वात् अपराद्धेअपराधवति अभिग्रस्तेशत्रुणाव्यापन्नेतोजालविपत्के अभिपन्नःस्यात् अभिपद्यतेस्म पद्गतौग
त्यर्थेतिक्तः कर्मणिवानिष्ठानत्वं तदुक्तंविश्वे अभिपन्नोपराद्धे ऽभिद्रुतेभ्यस्तविपन्नेनइति ॥ २८ इतिनांताः ॥ भूषणे बर्हे तूणीरे संहतौसमुदाये कलापोवर्तते कला-
माप्नोति आप्लृव्याप्तौ कर्मण्यण् कलाआप्यतेनेनवा घञ् तदुक्तमजये कलापः संहतौबर्हेकाञ्च्यांभूषणातूणयोरिति परिच्छदेपटमंडपाद्युपकरणे पर्युप्तोसर्वतो
वपने डुवप्बीजसंताने सलिलस्थितौजलाधारे परीवापः परिवपनं अनेनात्रवा भावादौघञ् उपेतिदीर्घः २९ गोधुग् गोष्ठपतीगोपौ स्यातां गांदोग्धीति क्विप्
तदुक्तंविश्वे गोपोग्रामौघगोष्ठाधिकृतयोर्बल्लवेनृपइति गांपाति पारक्षणे आतइतिकः हरविष्णू वृषाकपीतत्संज्ञकौस्यातां वृषंधर्मंनकंपयति कपिकिंचिच्चल

अभिपन्नोपराद्धेभिग्रस्तेव्यापन्नतावपि २८॥ इतिनांताः ॥ कलापोभूषणबर्हेतूणीरेसंहतावपि परिच्छदेपरीवापःपर्युप्तौसलिल-
स्थितौ २९ गोधुग्गोष्ठपतीगोपौहरविष्णूवृषाकपी बाष्पमूष्माश्रुकशिपुत्वन्नामाच्छादनंद्वयम् ३० तल्पंशय्याट्टदारेषुस्तंबेपिविटपोस्त्रियां॥
मासरूपस्वरूपाभिरूपाद्‍

ने अहिकंप्योर्नलोपश्चेतिसाधुः वृषाद्धर्मादाकंपयतिदुष्टानितिवा यद्वा वर्षतिकामान् वृषुसेचने इगुपेतिकः
आकंपयतिपापानि इप्रत्ययेनलोपः वृषश्चासौआकपिश्च यद्वावृषाद्धर्मान्नकंपतेवास्मात् अपादानेइः यद्वावृषइंद्रो वृषोधर्मोवाकपिरिववशोस्य इत्याद्यूह्यं तदुक्तंमेदि
न्यां वृषाकपिःपुमान्कृष्णेशंकरेजातवेदसि ऊष्माश्रुतप्तनेत्रोदकंबाष्पं औणादिकः बायति ओवैशोषणे वातिवा वागत्यादौ अन्नंभोजनंआच्छादनंवस्त्रं एतत् द्वयं कशय
पुस्यात् कशेदुस्वंमृगय्वादिः तदुक्तंविश्वे एकोक्त्याकशिपुर्भक्तस्याच्छादनेचद्वयोःपृथगिति वक्ष्यमाण भक्त्रियामितिकशिपुतल्पाभ्यामितिसंबध्यते ३० शय्याट्टदारेषु शय्याट्टालिकास्त्री
षु तल्पंस्यात् तल्पतेस्मिन् तलप्रतिष्ठायां शाकटायनेनसाधितः स्तंबेयवसादिस्तबके विटपः वेटतिविट्यतेवा विटआक्रोशे शब्देच तदुक्तंविश्वे विटपःपल्लवेषिंगेविस्तारेस्तंबशाखयो
रिति विराधियेपि प्रासरूपस्वरूपाभिरूपाः एतेत्रयः॥

बुधमनोज्ञयोः वर्त्तते प्रासोरूपं गत्यर्थैतिक्तः प्रासंरूपंयेनवा स्वयमेवरूपंयस्य अभिलक्ष्यंरूपंअस्य अभिरूपोबुधेरम्ये ३१ अमीमेद्यलिंगाः विशेष्यनिघ्नाः पूर्वाभर्शिनः कूर्मी कमठी वीणाभेदः कच्छपीस्यात् कच्छंपिबति रूपीतिकः जातेरितिङीष् कछेनवापाति तदुक्तंविश्वे कच्छपीवल्लकीभेदेऽज्ञकोस्त्रुगदांतरइति ॥ इतिपांताः॥

रवर्णेराक्षसेरेफःस्यात् पुंसि कुत्सितेरेफः वाच्यलिंगकः रिप्यते रिफतिवा रिफहिंसायां घञ् अचूवा ३२॥ ॥इतिफांताः॥ ॥ अथबवयोःसावर्ण्यात् बांतान्वां तांश्चाह अंतराभवसत्वे जन्ममरणयोरंतराभध्येभवंसत्वंनस्त्रीन् प्राणिनि अश्वेदिव्यगायनेगंधर्वः गंधंअर्वति अर्वगतौ कर्मण्यण् कंध्वादिः तदुक्तंविश्वे गंधर्वः पशुभेदेस्यात्पुंस्कोकिलतुरंगयोः अंतराभवसत्वेच गायनेखेचरेपिचेति विश्वावस्वादीनामेवदिव्यगानमित्यर्थः वलयेशंखेकंबुःस्यात् पुंसि कंबति कंबगतौ कुमत्यय

बुधमनोज्ञयोः३१॥ मेद्यलिंगाअमीसूकूर्मीवीणाभेदश्वकच्छपी॥ ॥इतिपांताः॥ ॥रवर्णेपुंसिरेफःस्यात्कुत्सितेवाच्यलिंगकः॥३२॥ इतिफांताः॥ ॥अंतराभवसत्वेश्वेगंधर्वोदिव्यगायने कंबुर्नावलयेशंखेद्विजिह्वोसर्पसूचकौ ३३ पूर्वोन्यलिंगःप्रागाहपुंबहुत्वेपिपूर्वजान्॥इतिबांताः॥कुंभौघटेभमूर्द्धांशौडिंभौतुशिशुबालिशौ ३४

तदुक्तंमेदिन्यां कंबुः शंखेस्त्रियांपुंसिशंबूके वलयेगजइति सर्पसूचकौ द्विजिह्वौ द्वेजिह्वेयस्य ३३ पूर्वः पूर्वशब्दः प्राग्वाचकः वाच्यलिंगकः सदेवपूर्वागौः पूर्वाश्रमः यदापूर्वजान्पितामहादीनाहतदापुंबहुत्वंस्यात् पूर्वयति पूर्वनिकेतने पचाद्यच् तदुक्तंधरण्यां पूर्वेस्युःपूर्वजाःपूर्वेज्ञालयइति प्राक्पूर्वमग्रतइत्यपि ॥ इतिबांताः॥ घटेभमूर्द्धांशौकलशगजमस्तकभागौ कुंभौ कुंभूमिंकुत्सितांवाउंभति उंभपूरणे कर्मण्यण् कुंभःस्यात्कुंभकर्णस्यसुतेवेश्यापतौघटे राशिभेदेद्विपांगेचेतिविश्वः शिशुबालिशौडिंभौ डिंभयति डिभिसंघाते पचाद्यच् ३४

स्थूणाजडीभावौ स्तंभौ स्तभ्नाति स्तंभु रोधने पचाद्यच् स्थूणा गृहस्तंभ इत्यर्थः ब्रह्माग्निलोचनौ शंभू शंभवति भूसत्तायां भासौवा डुः तदुक्तं हैमे शंभुः पुंसि-
महादेवे परमेष्ठिनि चार्हति विष्णौ च कुक्षिभ्रूणार्भकाः गर्भाः स्युः गिरति गृणाति वा गॄ निगरणे गॄ शब्दे वा भन्प्रत्यये गुणः गर्भः कुक्षौ शिशौ ... भ्रूणे पनसकंट
क इति हैमः भ्रूणः गर्भस्थजंतुरित्यर्थः प्रणये विश्वासादौ विस्रंभः विस्रंभणं विस्रभ्यते नेन वा स्रंभु विश्वासे घञ् तदुक्तं विश्वे विस्रंभः केलिकलहे विश्वासे
प्रणये वधइति परिचय मार्गनयोरपि प्रणयः ३५ भेर्यां दुंदुभिः स्यात् पुंसि अक्षे दुंदुभिः स्त्रियां दुंदु इति शब्देन उभति उभपूरणे पररूपं तदुक्तं मेदिन्यां दुंदुभिः
पुमान् वरुणे दैत्यभेदे भेर्यां च व्यक्षाबिंदुविकेष्वइति महारजने पुष्पभेदे क्लीबं कुसुंभं स्यात् कुस्यते अनेन वा अन्तू घञ् वा पृषोदरादिः तदुक्तं विश्वे कुसुंभं इयान्

स्तंभौ स्थूणाजडीभावौ शंभू ब्रह्मत्रिलोचनौ कुक्षिभ्रूणार्भका गर्भा विस्रंभः प्रणयेपि च ३५ स्याद्भेर्यां दुंदुभिः पुंसि स्यादक्षे दुंदुभिः स्त्रिया
म् स्यान्महारजने क्लीबं कुसुंभं करके पुमान् ३६ क्षत्रियेपि च नाभिर्ना सुरभिर्गवि च स्त्रियाम् सभासंसदि सभ्ये च त्रिष्वध्यक्षेपि वल्लभः
३७ ॥ इतिभांताः ॥

महारजने नाककमंडलौ चेति कनके ककमंडले पुमान् स्यात् येन महारजनेन रक्तं कौसुंभं स्यादित्यर्थः ३६ क्षत्रियेपि ना-
भिः नास्यात् तदुक्तं मेदिन्यां नाभिर्मुख्य नृपे चक्रमध्य क्षत्रिययोः पुमान् द्वयोः प्राणिमत्कीके स्यात् स्त्रियां कस्तूरिकामद इति प्राणिमतीके शरीरे द्वयो
रित्यर्थः सुरभिर्गवि स्त्रियां च सुष्ठु रभते रभ्यते वा सर्वधातुभ्य इन् रभ राभस्ये तदुक्तं ? चैत्रे वसंते च तथा जातीफले पुमान् स्वर्णगंधो सल्लकी क्लीबं सु
गंधिकालयोः स्त्रीप्रसिद्धसंसदि सभा सह भांति दीप्यंते अस्यां वा भा दीप्तौ सुपातिकः तदुक्तं रभसे स्त्रियां सामाजिके गोष्ठ्यां द्यूतमंदिरयोः सभ्ये इति अध्यक्षे वल्लभः
त्रिष्वपि वल्लते वल्ल्यते वा वल्लु संवरणे संचरणे च शासिवल्लि इत्यभच् तदुक्तं विश्वे वल्लभो दयिते ध्यक्षे सल्लक्षणतुरंगम इति ३७ ॥ इतिभांताः ॥ ॥

किरणप्रग्रहौरश्मीस्यानां अश्नुतेऽनेन अश्नुव्याप्तौ मिश्रत्ययेअशोरशः तदुक्तंमेदिन्यां रश्मिःपुमान्दीधितौस्यात्सक्ष्मप्रगृहयोरपीति अश्वादिबंधनरज्जुःप्रग्रहइत्यर्थः कपिप्लवंगमौ प्लुवंगमौ प्लुवेनप्लुत्यागच्छति गमश्चेतिखच्प्लुम् इच्छामनोभवौकामौ कमनंकम्यतेवा कमुकांतौ घञ् तदुक्तंविश्वे कामःस्मरेच्छयोःपुमान् रेतस्यपिनिकामेचकाम्येपिस्यान्नपुंसकमिति शक्त्युद्योगौपराक्रमौ क्रमुपादविक्षेपेघञ् तदुक्तंमेदिन्यां पराक्रमःस्यात्सामर्थ्येविक्रमोद्योगयोरपीति ३८ पुण्यादिसोमपांतेषु षट्रूषधर्मशब्दः धरतिध्रियतेवा धृञ्धारणेमन् तदुक्तंमेदिन्यां धर्मोस्त्रीपुण्यआचारेस्वभावोपमयोःक्रतौ अहिंसोपनिषन्न्यायइति तत्र यमस्तु अंतकेपि न्यायेयथा धर्माध्यक्षः स्वभावेयथाक्रूरधर्मा आचारे धर्मशास्त्रोक्ते सोमंपिबति यःउपायपूर्वः सःआरंभः भावेघञ् उपधाउपक्र

किरणप्रग्रहौरश्मीकपिप्लवंगमौ इच्छामनोभवौकामौशौर्योद्योगौपराक्रमौ ३८ धर्माःपुण्ययमन्यायस्वभावाचारसोमपाः उपायपूर्वआरंभउपधाचाप्युपक्रमः ३९ वणिक्पथःपुरंवेदोनिगमोनागरोवणिक् नैगमौद्वौबलेरामौनीलचारुसितेत्रिषु ४०

मःस्यात् उपक्रमणमनेन वाभावेकरणेवाघञ् तदुक्तंविश्वे उपक्रमः स्यादुपधाचिकित्सारंभविक्रमइति अमात्यशीलपरिक्षोपायउपधेत्यर्थः ३९ वणिक्पथः वाणिज्यं पुरं नगरं वेदः आम्नायः एतेनिगमाः निगमवाच्याः निगम्यतेत्रानेनवा घञ् तदुक्तंविश्वे निगमोवाणिजेपुर्यांकटेवेदेवणिक्पथइति नागरः वणिक् एतौद्वौ नैगमौ निगमेभवः तत्रभव इत्यण् तदुक्तंविश्वे नैगमस्यादुपनिषद्वणिजोर्नागरोपिचेति नगरेभवः अण् बले पुंसि नीलचारुसिते त्रिषुरामशब्दः रमतेअनेनवा रमक्रीडायां ज्वलितिइतिणः घञ्वा तदुक्तंविश्वे रामःपशुविशेषेस्याज्जामदग्न्येहलायुधे राघवेचासितश्वेतमनोज्ञेषुतुवाच्यवदिति बलोबलदेवइत्यर्थः

शद्बादिपूर्वः ग्रामः वृंदे ग्रसते ग्रस्यतेवा ग्रसु अदने ग्रसेरान्चेतिसाधुः तदुक्तंविश्वे ग्रामः स्वरेसंवसथे वृंदेशद्बादिपूर्वकइति यथाशद्बग्रामः क्रांतौविक्रमणे
विक्रमः घञ् तदुक्तंधरणौ विक्रमःशक्तिसंपत्तिः क्रांतिमात्रंचविक्रमइति स्तोत्रेअध्वरे वृंदेस्तोमः स्तूयतेनेनवा ष्टुञ्स्तुतौ अर्त्तिस्तुइतिमः कुटिलेअलसेजि
ह्मः जहाति हीयतेवा जहातेःसन्वदालोपश्चेतिमः ४१ उष्णो घर्मः अपिशद्बावस्वेदांभसिच चेष्टालंकारेहावेभ्रांतौच विभ्रमः केचित् अमूलंपद्यार्द्धमिति गुल्म
शद्बः गुडप्रकृतिकःमगंतः रुक्मसेनासु रुक्मश्रीहारव्यः स्तंबः कुशादिगुच्छः तदुक्तंमेदिन्यां गुल्मःसेनाघट्टभिदोः सैन्यरक्षणकृद्भिदोः स्तंबइति जामिःज
सुअदनेइण्दीर्घश्च स्वसृकुलस्त्रियोः स्वसाभगिनीइत्यर्थः तदुक्तंरभसे प्रहरेसंयमेयामो जामिस्वसृकुलस्त्रियोरिति यामिः कुलस्त्रीस्वस्रोः स्त्रीतिकोशा-

शद्बादिपूर्वोवृंदेपिग्रामःक्रांतौचविक्रमः स्तोमस्तोत्रेध्वरेवृंदे जिह्मस्तु कुटिलोलसे ४१ उष्णोपिघर्मश्चेष्टालंकारेभ्रांतौचविभ्रमः ॥
गुल्मारुक्स्तंबसेनाश्चजामिःस्वसृकुलस्त्रियोः ४२ क्षितिक्षांत्योःक्षमायुक्तेक्षमंशक्तेहितेत्रिषु त्रिषुश्यामोहरित्कृष्णोश्यामास्याच्छा
रिवानिशा ४३

तराच्च अंतस्थादिरपि यामापणे क्षितिक्षांत्योः भूमितितिक्षयोः क्षमावर्त्तते क्षमणं क्षमूषुसहने षित्वादङ् क्षमतेक्षम्यतेवा क्षमूसहने अच्
पचाद्वा क्षमातितिक्षापृथ्वीच योग्येशक्ते हितेक्षममितिधरणिः क्षमंशक्तेहितेत्रिषु ४२ हरित्कृष्णोश्यामो श्यायते श्यैङ्गतौ मक् तदुक्तंमेदिन्यां श्यामोवटेप्रयागस्य
वारिदेवृद्धदारकेपिकेचकृष्णहरितोःपुंसिस्याच्चह्लित्रिषु मरीचेसिंधुलवणेक्लीवंस्त्रीशारिवौषधौ अप्रसूतांगनायांचप्रियंगावपिचोच्यते यमुनायांत्रियामायांकृष्णात्रित्वकौ
षधौ नीलिकायामिति शारीवाशतावरीनिशाच श्यामास्यात् गुच्छादिकेत्वंतेषु षट्सु ललाभंस्यात् ललमति अमगत्यादौ कर्मण्यण् तदुक्तंरुद्रे प्रधानध्वजशृंगेषुपुंड्रवालधि
लक्ष्मसु भूषावाजिप्रभावेषु ललामंस्याल्ललामचेति बाहुलकात्मिनांतोपि अश्वादीनां ललाटचित्रंपुंड्रमित्यर्थः अश्वस्यैवभूषासामीप्यात् प्रधानमेवप्राधान्यं ४३

अध्यात्मंसूक्ष्मंस्यात् सूच्यतं सूचेपेरस्त्ये सूचे:स्मन् तदुक्तंमेदिन्यां सूक्ष्मंस्यात्कैतवे:ध्यात्मेपुंस्यणौत्रिषुचाल्पकइति आत्मान्यधिकृतलिंगदेहइत्यर्थः आद्येआ दौप्रधानेमुख्येप्रथमःस्यात् आम्नातंत्रिषिति प्रथते प्रथविस्तारे प्रथेरमच् तदुक्तंविश्वे प्रथमस्तुभवेदादौप्रधानेपिचवाच्यवदिति वल्गुमतीपे सांद्रविपरीतेवा मौस्यातां वमतिवम्यतेवा ज्वलितिइनिणः दुवमुउद्गिरणे तदुक्तं वामसव्येमतीपेचद्रविणेचालिसुंदरे पयोधरेहरेकामेत्रिष्वाहामातुयेधिति वामीशरगालीवड वानासमीकरभीष्वितिविश्वात् न्यूनकुत्सितौहोअधमौ अवति अवरक्षणादौ अवद्यावमाधमेतिसाधुः यह्वानधम्यते धमतिवा धमध्मानेसौत्रः घञ्अन्च वा ४४ जीर्णअतिपरिणामं परिभुक्तंभुक्तोज्झितद्वयंयातयामंत्वेयं यातःगतःयामउपभोगकालोयस्य तदुक्तंहैमे यातयामोन्नवज्जीर्णेपरिभुक्तोज्झिते-

सूक्ष्ममध्यात्ममप्याद्येप्रधानेप्रथमस्त्रिषु वामौवल्गुप्रतीपौद्वावधमौन्यूनकुत्सितौ ४४ जीर्णंचपरिभुक्तंचयातयाममिदं द्वयं॥ इतिमांताः॥ ॥तुरंगगरुडौतार्क्ष्यौनिलयापचयौक्षयौ ४५ श्वशुर्यौदेवरश्यालौभ्रातृव्यौभ्रातृजद्विषौ॥ ४५

पिचेति ॥ ॥इतिमांताः ॥ ॥ तुरगगरुडौ तार्क्ष्यौ तार्क्ष्यस्यापत्यंकृष्यण् तदुक्तंहैमे तार्क्ष्यस्त्वश्वेस्यंदनेवाहेगरुडे गरुडाग्रजे अ श्वकर्णीद्रुयेतरौस्यादिति निलयापचयौगृहह्रासौ क्षयौ क्षयणं क्षयतेत्रवा क्षिक्षये क्षिनिवासगत्योः एरच् उक्तंक्षयोरोगांतरेवेश्मकल्पांतोपच- येष्वेतिदेवरश्यालौ श्वशुर्यौ श्वशुरस्यापत्यं राजश्वशुराद्यत् भ्रातृजद्विषौ भ्रातृव्यौ भ्रातुरपत्यं भ्रातुर्व्यच्चव्यन्सपत्ने इतिसाधुत्वं ४५

रसदेहेंद्रौ ध्वनदंबुदशक्रौ पर्जन्यौ पर्जन्यइतिसाधुः तदुक्तंविश्वे पर्जन्योमेघशब्देपिध्वनदंबुदशक्रयोरिति पिपर्ति पर्षतिच पृपालनपूरणयोः पृषुक्षेन्यने स्वा
मिवैश्ययोः अर्यः अर्यतेऋगतौ अर्यःस्वामीतिसाधुः पुष्यनक्षत्रेकलियुगे तिष्यः त्वेषति त्विषदीप्तौ अघ्न्यादिः तिष्यः कलियुगे ऋक्षेतिष्याधात्रीचकथ्यत इतिधरणिः
अवसरेप्रस्तावे क्रमे पर्यायः पर्ययणं इण्गतौ परावनुपेतिघञ् तदुक्तंविश्वे पर्यायस्तुप्रकारेस्यान्निर्माणेवसरेक्रमइति ४६ अधीनादिहेत्वंतेषुसप्तसु प्रत्ययः
प्रत्ययशब्दः स्यात् प्रत्ययनंप्रतीयतेनेनवा प्रत्येतीवा इण्गतौएरच् अच्वा पचादित्वात् तदुक्तंविश्वे प्रत्ययःशपथेरंध्रेविश्वासाचारहेतुषु प्रथितत्वेचसन्नादावधी
नज्ञानयोरपीति सचरंध्रेछिद्रे शब्देच शब्देयथा अंशरेनअंशकइत्यत्र कन्प्रत्ययः दीर्घद्वेषानुतापयोःअनुशयः अनुशयनमेनेनवा शीङ्स्वप्ने एरच् घोवा भवे

पर्जन्यौरसदब्देंद्रौस्यादर्यःस्वामिवैश्ययोः तिष्यःपुष्येकलियुगेपर्यायोवसरेक्रमे ४६ प्रत्ययोधीनशपथज्ञानविश्वासहेतुषु रं-
ध्रेशब्देथानुशयोदीर्घद्वेषानुतापयोः ४७ स्थूलोच्चयस्त्वसाकल्येनागानांमध्यमेगते समयाःशपथाचारकालसिद्धांतसंविदः ४८

दत्तशयोद्वेषेपश्चात्तापानुबंधयोरितिविश्वः ४७ असाकल्ये कार्त्स्न्ये नागानांगजानांमध्यमेगतेशीघ्रमंदाभावगमने स्थूलोच्चयः उच्चयनं चिञ्चयने एरच्
स्थूलस्योच्चयः तदुक्तंविश्वे स्थूलोच्चयस्त्वसाकल्येगंडोपलकरंडयोरिति शपथादयः पंच समयाःस्युः समीयतेत्र्यानेनवासमेतिवा इणागतौ इगतौवा एरच्
घोवा पचाद्यच्वा तदुक्तंहैमे समयःशपथेभाषासंपदोः कालसंविदोः सिद्धांताचारसंकेतनियमावसरेषुच क्रियाकारेचनिर्देशेचेति संवित्भाषेत्यर्थः॥

व्यसनानिधूतादीनि अशुभंदैवंविशेषणं विपत् इतित्रयः अनयाः ननयनंअनेनवा अत्रवा णीञ्प्रापणे एरच् यद्वा अयात् शुभावहविधेरन्यः तदुक्तंविश्वे अनयस्त्वविपद्दैवाशुभयोर्व्यसनेपिचेति अतिक्रमेउल्लंघने कृच्छ्रे दोषे दंडे अत्ययः अत्ययनमनेनवा इण्गतौएरच् अत्ययोतिक्रमेकृच्छ्रेप्युत्सातेनाशदंडयोरितिधरणिः आपदि युद्धायत्योः संपरायः संपरायणं इणगतौ एरच् संपरायःसमीकेस्यादापदुत्तरकालयोरितिकोशांतरात् ४९ आयतिःउत्तरकालः श्वशुरे पूज्यः अर्हार्थेयत् पूज्योश्वशुरपूजार्हावितिधरणिः पश्चात् अवस्थायिसेनापृष्ठभागस्थितं बलं समवायश्च समूहः एतौसन्नायौ सन्नयनं सन्नीयतेवा सन्नयनेवा णीञ्प्रापणे एरच् ५० संघाते संनिवेशे संस्त्यायः स्त्यायतेर्घञ् युक् तदुक्तं संस्त्यायः संनिवेशेचसंघातेविस्तृतावपि अमीवत्संभादयः त्रयः प्र

वसनान्यशुभंदैवंविपदित्यनयाःस्त्रियः अत्ययोतिक्रमेकृच्छ्रेदोषेदंडाप्यथापदि ४९ युद्धायत्योःसंपरायःपूज्यस्तुश्वशुरेपिच ॥
पश्चादवस्थायिबलंसमवायश्चसन्नयौ ५० संघातेसन्निवेशेचसंस्त्यायःप्रणयास्त्वमी विस्रंभयाञ्चाप्रेमाणोविरोधेपिसमुच्छ्रयः
५१ विषयोयस्ययोज्ञातस्तत्रशब्दादिकेष्वपि निर्यासेपिकषायोस्त्रीसभायांचप्रतिश्रयः ५२ णयाःप्रणयनं णीञ् एरच् तदुक्तंकोशांतरे प्रणयः

प्रसरेप्रेम्णिविरोधेपि समुच्छ्रयः एरच् वैरोन्नत्योः समुच्छ्रयइतिरभसः ५१ यस्यमत्स्यादेर्योजलादिर्ज्ञातोनित्यसेवितस्तस्यतत्रशब्दादिकेष्वपिविषयः अपिशब्दात् स्पर्शरूपरसगंधादीनांग्रहणं विसिनोति षिञ्बंधने एरच् तदुक्तंविश्वे विषयोगोचरेदेशेतथाजनपदेपिच प्रबंधाद्यस्ययोज्ञातस्तत्ररूपादिकेपुमान् निर्यासेपि कषायः कषतिकंठं कषहिंसायांबाहुलकादायः अस्त्री तदुक्तंविश्वे कषायोरसभेदेस्यादंगरागेविलेपने निर्यासेचकषायोथस्त्रसंभौलोहितेन्यवदिति निर्यासः क्वाथइत्यर्थे सभायांप्रतिश्रयः प्रतिश्रयणमत्रश्रिञ्सेवायांएरच् पोवासेचकषायोथस्त्रसंभौलोहितेन्यवदिति ५२

भूम्नि बाहुल्ये अंतगमने मृत्यौच प्रायः स्यात् इण् एरच् नत्रेत्थं प्रायेण बाहुल्येन घटोदृश्यते प्रायश्चानशने मृत्यौ प्रायोबाहुल्यतुल्ययोरिति विश्वात् अंतोनाशोगम्यते ऽनेन दैन्ये क्रतौ क्रुधि मन्युः मन्यते मनज्ञाने मृगय्वादिः रहस्योपस्थयोर्गुह्यं गूहनं गुह्यतेवा गुहसंवरणे क्युप तदुक्तं विश्वे गुह्यं रहस्युपस्थेच गुह्यः कमठदंभयोरिति शपथतथ्ययोः सत्यं सति साधुः यत् सत्यं क्रतेच शपथे तथ्ये च त्रिषु तद्वतीति विश्वात् ५३ बले प्रभावेच सामर्थ्ये तेजो विशेषेच वीर्यं वीर्यतेऽनेनवा वीरक्रांतौ अचो यत् तत्र साधुरितिवा तदुक्तं विश्वे वीर्यं प्रभावे शुक्रेच तेजः सामर्थ्ययोरपि भव्ये सत्वे गुणाश्रये पृथिव्यादौ द्रव्यं स्यात् द्रोरिदं द्रव्यं द्रव्यं च भव्ये तदुक्तं विश्वे द्रव्यं स्याद्द्रविणे भव्ये पृथिव्यादौ चपित्तले भेषजे च विलेपेच जतुद्रुमविशेषयोरिति स्थाने गृहे भे अग्नौ धिष्ण्यं धिष्यते धृष्णोतिवा धिषशब्दे निपातनात् धिष्ण्यं—

प्रायो भूम्न्यंतगमने मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधि रहस्योपस्थयोर्गुह्यं सत्यं शपथतथ्ययोः ५३ वीर्यं बले प्रभावे च द्रव्यं भव्ये गुणा
श्रये धिष्ण्यं स्थाने गृहे भेऽग्नौ भाग्यं कर्म शुभाशुभम् ५४ कशेरुहेम्नोर्गांगेयं विशल्या दंतिकापि च वृषाकपायी श्रीगौर्योः

स्थानाग्निनक्षत्र शुभाशुभं कर्म भाग्यं भज्यतेऽनेन भजसेवायां ण्यत् भाग्यं शुभात्मक विधेः स्याच्छुभे कर्मणीति भंनक्षत्रमित्यर्थः ५४ कशेरुहेम्नोः गांगेयं गंगायाः अपत्यं शुभ्रादित्वाढक् तदुक्तं विश्वे गांगेयः स्यात्तु भानभीष्मो क्लीबं स्वर्णकशेरुणोः कशेरुतु स्वनाम्नाख्यातं दंतिका विशल्या स्यात् विगता शल्यात् स्याः विगतं शल्यं यस्यवा तदुक्तं हैमे विशल्याग्निशिखा दंतागुडूची त्रिपुटास्वपि चेति श्रीगौर्योः वृषाकपायी वृषाकपेः स्त्री वृषाकपायी श्रीगौरी च शिवंतिकस्वपिचेति ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

नामशोभयोः अभिख्याता अभिख्यानं ख्याप्रख्याने कथ आतश्चेत्यङ् तदुक्तंकोशांतरे अभिख्यात्वभिधानेस्याच्छोभायांचयशस्यपि ५५ आरंभादयोनवश-
ब्दाः क्रियाशब्दवाच्या कृञ् शब्देनिसाधुः तत्रारंभे सर्वाः क्रियामंत्रमूलानुपाणां निष्कृतौप्रायश्चित्तेयथा महापातकिनांपुंसांप्राणांतिकक्रियास्मृता शिक्षा-
यांयथा क्रियावस्तूपहिताप्रसीदति पूजनेयथा देवक्रियापरस्तपस्वी संप्रधारणंविचारः तत्रयथा क्रियांविनाकोहिजानातिकृत्यं उपायेयथा. सुप्तसामादि
काः क्रियाः कर्मणियथा निष्क्रियस्यकुतःसुखं चेष्टायांयथा मृतः किंनिष्क्रियोयतः चिकित्सायांयथा पूर्वज्वरेसमुत्पन्ने क्रियापूर्वज्वरातुरा क्रियाकर्मणि
चेष्टायांकरणेसंप्रधारणेइतिविश्वः सूर्यप्रियादि चतुष्के छाया शब्दः छ्यति छोच्छेदने आदतत्वाण्णः तदुक्तंविश्वे छायास्यादातपाभावेप्रतिबिंबार्कयोषितोरि

रभिख्यानामशोभयोः ५५ आरंभोनिष्कृतिः शिक्षापूजनंसंप्रधारणम् उपायः कर्मचेष्टाचचिकित्साचनवक्रियाः ५६ छायासूर्य
प्रियाकांतिःप्रतिबिंबमनातपः कक्ष्याप्रकोष्ठेहर्म्यादेःकांच्यांमध्येभवंधने ५७ कृत्याक्रियादेवतयोस्त्रिषुभेद्येधनादिभिः

नि तदुक्तंचमेदिन्यां छायासूर्यस्त्रीप्रतिमायामर्कयोषित्यनातपे उत्कोचेपालनेकांतौशोभायांचतमस्यपीति हर्म्यादेः राजगृहादेः प्रकोष्ठे कांच्यामध्येभबंधने क
क्ष्या स्यात् कक्षेभवा शरीरावयवाद्यत्वात् तदुक्तंहैमे कक्ष्यागृहप्रकोष्ठेस्यात्सादृश्येयोगकांचिषु बृहतिकेगनाड्योश्चेति ५७ क्रियादेवतयोः कृत्या-
कृत्यते कृतीच्छेदने कृड्गोविभयप् कर्मासदेवतयोरित्यर्थः धनादिभिः भेद्ये कृत्याशब्दः आदिशब्दात् स्त्रीप्रमुख्या दीनांग्रहणं भेत्तुंयोग्यः भेद्यः परराष्ट्रग-
तपुरुषादिरित्यर्थः त्रिष्विति

जनवादे निंदितवादे अन्येस्थान् मनजनेतियत् जनानांवादः इत्यादि अन्यामातृवयस्यास्याज्जन्याजनवरप्रिया जननीजनयित्रोश्चजन्यं निर्वादयुद्धयो रिति-
धरणिः अंत्यः धर्मेचजघन्यः जघनेभवः शरीरेतियत् यद्वाकुटिलंहन्यंते तदुक्तंविश्वे जघन्यंचरमेशिश्नेजघन्यंगर्हितेऽन्यवदिति ५८ गर्ह्योहीनौ वक्तव्यो
वचनार्हौ वचपरिभाषणे तदुक्तंमेदिन्यां वक्तव्यंकुत्सितेहीनेवचनार्हेचवाच्यवत् सज्जनिरामयौ बद्धसन्नाहनीरोगौ कल्यो कलासुसाधुः तत्रसाधुः-
तदुक्तंमेदिन्यां कल्यंप्रभातेक्लीबंस्यात्कल्यो वाक्श्रुतिवर्जिते सज्जनीरोगदक्षेषुकल्याणवच तेपिच उपायवचनेपिस्यादिति आत्मवान् ज्ञानी अर्थात्अ
नपेतः सचार्थ्यः स्यात् अर्थेसाधुः तत्रसाधुरितियत् अर्थादनपेतः धर्मेतियत् तदुक्तं अर्थ्योविज्ञार्थशालिनोरित्यजयात् अर्थ्यंशिलाजत्वन्यर्थ्योबु

जन्यंस्याज्जनवादेपिजघन्योंत्येधमेपिच ५८ गर्ह्योहीनौचवक्तव्यौकल्यौसज्जनिरामयौ आत्मवाननपेतोर्थादर्थ्योपुण्यंतु
चार्वपि ५९ रूप्यंप्रशस्तरूपेपिवदान्योवल्गुवागपि न्याय्येपिमध्यः सौम्यंतुसुंदरे सोमदेवते ६०

धेन्याख्येतुवाच्यवदितिविश्वाच्च
चार्वपि संदरमपि पुण्यंस्यात् पुनाति पुञ् पवने यद्वापुणतेरिगुपेतिकेयत् पुण्यस्त्रीपुमनोज्ञेस्यात्क्लीबंसत्कृतधर्मयोरितिविश्वः ५९ प्रशस्तरूपेपि अहतंप्र
शस्तंवारूपमस्यास्तिनच रूप्यंस्यात् रूपादाहतेतियप् तदुक्तंविश्वे रूप्यंस्यादाहतस्वर्णरजतेरजतेपिच रूप्येप्रशस्तरूपेतुवाच्यवदिति वल्गुवागपि वदा
न्यः वदति वदेरान्याः वदान्योदातृवाग्मिनोरिति अजयः न्याय्यंउचिते मध्यः मांध्यायति ध्यैचिंतायां आतोनुपेतिकः यद्वामत्यते महपूजायां तदुक्तंन्याय्या
वलग्नयोर्मध्यमंतरेचाधमेपि ध्विनिरभसान् सुंदरे सोमदेवते सौम्यं सोमोदेवतस्य हविरित्यर्थः तदुक्तं सौम्योबुधेमनोज्ञेस्यादनुभेसोमदेवतइतिविश्वात् सो
मइवसोमः ६०

इतियांताः निवहावसरौ वृंदप्रस्तावौवारौ वारयति व्रियतेवा वृञ्वरणे अच्घञ्वा तदुक्तंविश्वे वारः सूर्यादिदिवसेवारोवसरवृंदयोः कुब्जवृक्षेहरेवारोवारस्म-
द्यस्यभाजनइति प्रस्तराध्वरौ दर्भशय्याकृत् संस्तरौ संस्तीर्यते स्तृञ्आच्छादने ऋदोरप् प्रस्तरः दर्भमुष्टिरपीत्यर्थः तदुक्तंविश्वे संस्तरप्रस्तरावेतौप्रस्तराध्व
रयोरपि मणिपाषाणयोरपीति गीष्पति पित्राद्यौ गुरू गृणाति गृशब्दे गृणाति अवबोधयति आद्यशब्देन वेदशास्त्राध्यापकश्च तदुक्तंकोशांतरे गुरु-
स्त्रिलिंग्यांमहतिदुर्जरलघुनोरपि पुमान्निषेकादिकरेपित्रादौसुरमंत्रिणि युगसंशयौ द्वापरौ द्वाभ्यांपरः द्वौपरावत्रवा पृषोदरादिः ६१ भेदसादृश्ये प्रकारः
भावेघञ् तदुक्तं प्रकारस्तुल्यभेदयोः भेदस्तुब्राह्मणादीनां सादृश्यं मुखचंद्रयोरित्यर्थः इंगिताकृति आकारौ आकरणं घञ् आकृतिरवयवसंस्था

निवहावसरौवारौसंस्तरौप्रस्तराध्वरौ गुरूगीष्पतिपित्राद्यौद्वापरौयुगसंशयौ ६१ प्रकारौभेदसादृश्ये आकाराविंगिताकृती
किंशारूसस्यशूकेषुमरूधन्वधराधरौ ६२अद्रयोद्रुमशैलार्काःस्त्रीस्तनाब्दौपयोधरौ ध्वांतारिदानवावृत्राबलिहस्तांशवःकराः६३

नमित्यर्थः सस्यशूकेषुकिंशारुः किंचित्कुत्सितंशृणाति शृहिंसायां किंजरेत्युण् तदुक्तंमेदिन्यां किंशारुर्नासस्यशूके वि शिखेकंकपक्षिणोति धन्वधराधरौ
निर्जलदेशपर्वतौ मरुः म्रियंतेजंतवोस्मिन् मृङ्प्राणत्यागे उप्रत्ययः मरुर्नागिरिधन्वनोरित्यक्तत्वात् मरुस्थलीप्रदेशसंबधत्वात् मरुशब्दवाचकपर्वतइत्यर्थः
६२ द्रुमशैलार्काः अद्रिवाचकास्युः अत्ति अद्यतेवा अदभक्षणे अदिशदीतिक्रिन् स्त्रीस्तनाब्दौ स्त्रीकुचमेघौ पयोधरौ धरति धृञ् धारणे पयसोधरः तदुक्तं
मेदिन्यां पयोधरः कोशकारेनारिकेलेस्तनेपिच कशेरुमेघयोःपुंसीति ध्वांतारिदानवाः वृत्राः वृणोति वृञ्वरणे बाहुलकात् क्रन् तदुक्तंहैमे वृत्रोरिपौघने ध्वां
तेशैलभेदेचदानवेइति बलिहस्तांशवः कराः कीर्यंते कृविक्षेपे ऋदोरप् करोतिवापचादयच् बलौराजमात्यभागइत्यर्थः ६३

भंगनारीरुक्बाणाः प्रदराः प्रदीर्यते प्रदरणंअनेनवा दृविदारणे ऋदोरप् प्रदरोरोगभदेस्याद्विदारेशरभंगयोरित्युक्तत्वात् नारीरुक्स्त्रीरोगभेदइत्यर्थः कचा
अपि अस्राःस्युः अस्यते असुक्षेपणे बाहुलकाद्रः अस्रः कोणेकचेपुंसिक्लीवमश्रुणिशोणितइतिकोशांतराच्च अजातशृंगः गौः कालेपिश्मश्रू स्थानसमये
पि अश्मश्रुः नाच्चएतौतूबरौतुइतिसौत्रोधातुः बाहुलकाद्वरः दीर्घश्च कालसंबंधः उभयत्र तूबरोश्मश्रुपुरुषेप्रोदाशृंगारकोपिच पुरुषेव्यंजनत्यक्ते स्यात्कषायरसे
पिचेतिमेदिनी ६४ स्वर्णेपि राः राति सुखं रायतेवा रादाने रातेर्डैः टिलोपः राःपुंसिस्वर्णवित्तयोरितिकोशांतराच्च पर्यंकपरीवारयोः परिकरः परिकीर्यते कॄ
विक्षेपे अप् यद्वा परिक्रियतेनेन पुंसीतिघः तदुक्तंविश्वे भवेत्परिकरोव्रातेपर्यंकपरिवारयोः प्रगाढगात्रिकाबंधेविवेकारंभयोरपीति यत्नारंभोपरिकरावि-

प्रदराभंगनारीरुक्बाणाअस्राः कचाअपि अजातशृंगोगौःकालेप्यश्मश्रुर्नाचतूबरौ ६४ स्वर्णेपिराः परिकरः पर्यंकपरिवारयोः
मुक्ताशुद्धौचतारःस्यात्सारोवायौसतुत्रिषु ६५ कर्बुरेथप्रतिज्ञाजिसंविदापत्सुसंगरः वेदभेदेगुप्तवादेमंत्रोमित्रोरवावपि ६६

तित्रिकांडशेषः मुक्ताशुद्धौ तारः तारयति ण्यंतादच् यद्वा तार्यतेअनेनवा करणेघञ् तारोमुक्तादिसंशुद्धौतरणेशुद्धमौक्तिके तारंचरजतेत्युच्चस्वरेप्यन्यवदी-
रितमितिविश्वः वायौ शारः शृणाति शॄहिंसायां शृवायुवर्णेइतियञ् शारः स्यान्छबलेवाच्यवल्लिंगेपुंसिससीरणेइति सतुत्रिषुकर्बुरेपिशबलवर्णेपि ६५ प्रति
ज्ञाजिसंपदापत्सु संगरः संगरणं गॄशब्देअप् संगीर्यतेवानेन पुंसीतिघः संगरोयुधिचापदीत्युक्तत्वात् क्रियाकारेविषेचांगीकारेक्लीबंशमीफलइतिमेदिनी
कारः वेदभेदे गुप्तवादेच मंत्रः मंत्र्यतेमंत्रणंवा मंत्रिगुप्तभाषणे घञ् तदुक्तंविश्वे मंत्रोवेदविशेषेस्याद्देवादीनांचसाधने गुह्यवादेपिचपुमानिति गुप्तवादस्तु प्रच्छ
न्नकर्तव्यावधारणइत्यर्थः रवावपि मित्रः मेद्यति ञिमिदास्नेहने क्तः अपिशब्दात्सख्यौमित्रं मित्रंसखाहृदिनद्वयोरित्युक्तत्वात् ६६

मरवेषुयूपखंडेपि स्वरुः स्वरति स्वर्यते स्वृशब्दोपतापयोः शृस्वृइत्युः स्वरुर्वज्रश्वनौबाणेयूपखंडेपिचस्वरुः यूप खंडेयूपेतक्ष्यमाणेप्रथमपतितेश कले गुत्धेपि उपस्छेपि अवस्करः अबोधः कीर्यते कृविक्षेपे अप् अवस्करोपिवर्चस्केगुत्धइत्युक्तत्वात् स्तूर्यरवे गजेंद्राणांचगर्जिते आडंबरः आडंब्यते डबिक्षे पे घञ् आडंबरानि आनडइतिकः आडंबयतिवा बाहुल्कादरन् तदुक्तंविश्वे आडंबरः समारंभेगजगर्जिततूर्ययोरिति ६७ अभियोगे अभिगम्यआक्रम णे चौर्ये चोरस्यकर्मतत्र सन्नहने कवचादिधारणे अभिहारः अभिहरणं हरतेर्घञ् जंगमे जंगमविशेषपरिजने खड्गकोशे परिच्छदे उपकरणे परीवा रः परिवार्यतेनेन घञ् उपेनिदीर्घः परिवारः परिजनेखड्गकोशेपरिच्छदेइत्युक्तत्वात् ६८ विल्पी वृक्षाः दर्भमुष्टिः विष्टरः विस्तीर्यते स्तृञ् आ-

मरवेषुयूपखंडेपिस्वरुर्गुत्धेप्यवस्करः आडंबरस्तूर्यरवेगजेंद्राणांचगर्जिते ६७ अभिहारोभियोगेचचौर्येसंनहनेपिच स्याज्जंगमेपरिवारःखड्गकोशेपरिच्छदे ६८ विष्टरोविटपीदर्भमुष्टिःपीठाद्यमासनम् द्वारिद्वास्थेप्रतीहारःप्रतीहार्यप्यनं तरे ६९ विपुलेनकुलेविष्णौबभ्रुर्नापिंगलेत्रिषु

-च्छादने वृक्षासनेतिसाधुः दर्भमुष्टिस्तु पंचाशताभवेद्ब्रह्मातदर्धेनतुविष्टरइत्युक्तत्वा त् पीठाद्यं आसनंचविष्टरः आद्यग्रहणात् कृष्णाजिनादि पीठंतु काष्ठादिमयमासनं द्वारि द्वास्थे द्वारपाले प्रतीहारः प्रतिह्रियतेनेनाथवा अनंतरो क्तेप्रतीहारे प्रतीहारीत्यपिशब्दः सानुपुंव्यप्यावपिस्त्रियां उपसर्गस्येतिदीर्घः गौरादिङीष् तदुक्तंमेदिन्या प्रतिहारोद्वारिद्वास्थेद्वास्थितायांचयो- षितीति ६९ विपुले नकुले विशेष्ये विष्णौचबभ्रुःना पिंगलेत्रिषुस्यात् बिभर्ति भरतिवा डुभृञ् भृजवा कुश्च्येतिसाधुः तदुक्तंबलस्वामिना बभ्रुर्नानकु लेविष्णौविपुलेपिंगलेत्रिष्विति बभ्रुर्विशालेनकुलेकृशानावजितेमुनौ शालिनीपिंगलेचेतिविश्वः

बले स्थिरांशे वृक्षादीनांकठोरभागे न्याय्ये. सारः सरति सृस्थिरे वरेश्रेष्ठे क्लीबं त्रिषु स्यात् तदुक्तंविश्वे सारोबलेस्थिरांशेचमज्जिपुंसिजलेधने न्याय्येक्लीबंत्रिषुवर इ-
ति ७० द्यूतकारेपणेच्च दुरोदरः द्यूतेदुरोदरं दुष्टंउदरमस्य दुरोदरोद्यूतकारेद्यूताक्षपणयोःपुमानिति पणाःस्तकःग्लह इत्यर्थः महारण्येदुर्गपथे कांतारंपुंनपुंसकंस्यात् कांतं
मनोज्ञमृच्छतिइयर्ति ऋधातोः कर्मण्यण् तदुक्तंमेदिन्यां कांतारोस्त्रीमहारण्येबिलदुर्गमवर्त्मनि पुंसिस्यादिक्षुभेदेथेति ७१ अन्यशुभद्वेषे परसंपत्त्यसहने मत्सरः पुंसि
स्यात् मादयति परशुभे मदीहर्षे कृभूमदीतिसाधुः तद्वत्कृपणयोः तद्वति कृपणेच्च त्रिषु मत्सरः अभिधेयलिंगकः तदुक्तंकोशांतरे मत्सरामक्षिकायांस्यान्मा
त्सर्यक्रोधयोःपुमान् असह्यपरसंपत्तौकृपणेचाभिधेयवदिति देवात् वृतेअभीष्टेवरः पुंसि श्रेष्ठेत्रिषु मनाक्प्रियेईषदिष्टे क्लीबं व्रियतेवरणेवा वृञ्वरणे ग्रहवृ-

सारोबलेस्थिरांशेचन्याय्येक्लीबेवरेत्रिषु ७० दुरोदरोद्यूतकारेपणेद्यूतेदरोदरं महारण्येदुर्गपथेकांतारंपुन्नपुंसकम् ७१ मत्सरोन्यशुभद्वेषेतद्वत्कृपणयोस्त्रिषु देवाद्वृतेवरश्रेष्ठेत्रिषुक्लीबं मनाक्प्रिये ७२ वंशांकुरेकरीरोस्त्रीतरुभेदेघटेचना नाचमूजघनेहस्तसूत्रेप्रतिसरो स्त्रियाम् ७३

इत्यप् यद्वावृणोति वरतिवा पचाद्यच् वरोजामातरिवृतौदेवतादेरभीप्सिते षिंगेपुंसित्रिषुश्रेष्ठेकुंकुमेतुनपुंसकं वरीप्रोक्ताशतावर्यां वराचस्यात्फलत्रिके
मनागिष्टेवरंक्लीबंकेचिदाहुस्तदव्ययमितिमेदिनीकारः ७२ वंशांकुरे वंशस्यवेणोरंकुरे करीरः कृणाति किरति कीर्यतेवा कॄहिंसायां कॄविक्षेपेवा ईरन् करिणईर्यति ईरगतौ
कर्मण्यण् तदुक्तंविश्वे वंशांकुरेकरीरोऽस्त्रीवृक्षभिद् घटयोःपुमान करीरचीरिकायांचदंतमूलेचदंतिनामिति अस्त्री तरुभेदे घटेचना चमूजघनेसेनायश्चाद्भागे प्रतिसरः ना प्र
तिसरति अच् प्रतिस्त्रियतेनेनवा यः हस्तसूत्रे अस्त्रियां तदुक्तं मेदिन्यां भवेत्प्रतिसरोमंत्रभेदेमाल्येचकंकणे व्रणशुद्धौचमूपृष्ठेपुंसिनस्त्रीतुमंडले आरक्षेकरसूत्रेचानियोज्येत्व
न्यलिंगकइति हस्तसूत्रंतुमंगलार्थंमंत्राभिमंत्रितकरबंधनसूत्रमित्यर्थः ७३

यमादि भेकांतेषु त्रयोदशस्वर्थेषु हरिशब्दःस्यात् हरति हञ् अचइः हरिर्वातार्कचंद्रेंद्रयमोपेंद्रमरीचिषु सिंहाश्वकपिभेकाहिशुकलोकांतरेषुच हरिर्वाच्यावदाख्यातोहरित्कपिलवर्णयोरितिविश्वात् कपिले कपिलवर्णे हरिशब्दःत्रिलिंगः ७४ कर्परांशेपि शर्करास्यात् शृणाति शीर्यतेवा शॄहिंसायां शःकरन् सिकतास्वपि तदुक्तंमेदिन्यां शर्कराखंडविकृतावुपलाकर्परांशयोः शर्करान्वितदेशेपिरुग्भेदेशकलेपिचेति यापने याप्यतेऽनेनतत्र गतौ यात्रावर्तते यानंअनयावा याप्रापणे त्रन्प्रत्ययः तदुक्तंविश्वे यात्रातुयापनोपायेगतौदेवार्चनोत्सवइति भूवाक्सुराः स्व इरा वर्तते स्वरामद्यमित्यर्थः निद्राप्रमीलयोः तंद्रीस्यात् तन्द्रेतिसाधुःअत्यंतश्रमादिनाग्लायाप्रमीलेत्यर्थःतंद्रेत्यपि ७५ उपमातृक्षित्यामलक्यास्वपि धात्रीस्यात् तदुक्तंमेदिन्यां धात्रीजनन्यामलकीवसुमत्युपमातृषुिति धीयते धेट्पाने -

यमानिलेंद्रचंद्रार्कविष्णुसिंहांशुवाजिषु शुकाहिकपिभेकेषुहरिर्नाकपिलेत्रिषु ७४ शर्कराकर्परांशेपियात्रास्याद्यापनेगतौ इराभूवाक्सुराप्सुस्यात्तंद्रीनिद्राप्रमीलयोः ७५ धात्रीस्यादुपमातापिक्षितिरप्यामलक्यपि क्षुद्राव्यंगानटीवेश्यासरघाकंटकारिका ७६ त्रिषुक्रूरेधमेल्पेपिक्षुद्रंमात्रापरिच्छदे अल्पेचपरिमाणेसामात्रंकार्त्स्न्येवधारणे ७७

धः कर्मणीतिसाधुः दधातिवा डुधाञ् सर्वधातुइतिसाधुः व्यंगादिकंटकारिकांतेषुषट्सु व्यंगा अंगहीना नटीनर्त्तनशीला सरघा मधुमक्षिका कंटकाबृहती तदुक्तंहैमे क्षुद्राव्यंग्यानटीव्यंगाबृहतीसरघासुच चांगेरिकायांहिंस्रायांमक्षिकामात्रवेश्ययोरिति क्षुद्यतेक्षुदिरसंचूर्णनेरक् ७६ क्रूरेअधमेअल्पेक्षुद्रंस्यात्त्रिषु तदुक्तंहैमे क्षुद्राहरिद्रेकृपणेनृशंसेऽल्पनृशंसयोरिति परिच्छदे अल्पेचपरिमाणेमात्रा स्त्रियां मीयतेअनयावा मामाने माङ्मानेवाचत्र तदुक्तंहैमे मात्राकर्णविभूषायांवित्तेमाने परिच्छदे अक्षरावयवेस्वल्पेक्लीबंकार्त्स्न्येवधारणइति कार्त्स्न्ये अवधारणे मात्रंस्यात् परिच्छदेयथा महामात्रः अल्पेयथा शाकमात्रा परिमाणेयथा किंहस्तिमात्रोंकुशः कार्त्स्न्येयथा जीवमात्रंनहिंस्यात् अवधारणेतुपयोमात्रंभुक्तं ७७

आलेख्याश्चर्ययोः चित्रंस्यात् चिनोति चीयतेवा अनिन्चीतित्रः तदुक्तंहैमे चित्राखुपर्णीगोडुंबास्फभद्रादंतिकास्फञ्च मायायांसर्पनक्षत्रनदीभेदेषुचस्त्रियां – तिलकालेख्ययोः क्लीबंकर्बुराद्भुतयोरपीति श्रोणिभार्ययोः कलत्रंस्यात् कलंत्रायते त्रेङ्पालने सुपीतिकः कडेति कड्यतेवा कडशासने बाहुलकाद्त्रन् श्रोणिः कटिरित्यर्थः तदुक्तंरभसे दुर्गस्थानेनृपादीनांकलत्रंश्रोणिभार्ययोरितिरभसः योग्यभाजनयोः पात्रंस्यात् पाति पायतेवा पीयतेनेनवा पारक्षणे पापाने वाष्ट्रन् तदुक्तंविश्वे पात्रंतुभाजनेयोग्येपात्रंतीरद्वयांतरे पात्रंस्त्रुवादौपर्णेचराजमंत्रिणिचेष्यतइति दानपात्रंश्रोत्रियइत्यर्थः वाहनपक्षयोः पत्रं पत्यंत्यनेन दाम्नीशसेतिसाधुः तदुक्तंविश्वे पत्रंतुवाहनेपर्णेपक्षेचशरपक्षिणोरिति ७८ निदेशग्रंथयोः आज्ञाव्याकरणादिग्रंथयोः शास्त्रंस्यात् शासेः ष्ट्रन् शिष्य

**आलेख्याश्चर्ययोश्चित्रंकलत्रंश्रोणिभार्ययोः योग्यभाजनयोःपात्रंपत्रंवाहनपक्षयोः ७८ निदेशग्रंथयोःशास्त्रंशस्त्रमा युधलोहयोः स्याज्जटांशकयोर्नेत्रंक्षेत्रंपत्नीशरीरयोः ७९ मुखाग्रेक्रोडहलयोःपोत्रंगोत्रंतुनाम्निच**

तेनेन इत्यादिसूत्रं आयुधलोहयोः शस्त्रंस्यात् शस्यतेनेन शसुहिंसायां शस्त्रत् तदुक्तंहैमे शस्त्रंलोहास्त्रयोः क्लीबंछुरिकायांचयोषितीति जटांशकयोः वृक्षमूल वस्त्रभेदयोः नेत्रं – नयति नीयतेऽनेनवा नीयते णीञ्प्रापणे दाम्नीतिप्रत्ययः तदुक्तंविश्वे नेत्रंनेतरिभेद्यवदिति नेत्रंमथिगुणेवस्त्रभेदेमूलेद्रुमस्यच रथेचक्षाषिनयोश्चने त्रीनड्यांचयोषितीतिरभसः पत्नीशरीरयोः क्षेत्रं क्षयति क्षियते क्षीयतेनेनवा क्षिनिवासादौष्ट्रन् इत्यादिसूत्रं क्षेत्रंशरीरेकेदारेसिद्धस्थानकलत्रयोरितिविश्वमेदिन्यौ – ७९ क्रोडहलयोः मुखाग्रे पोत्रं पूयतेनेन पूञ्पवने हलसूकरयोः पुवः तदुक्तंविश्वे पोत्रंवस्त्रेमुखाग्रेचसूकरस्यहलस्यचेतिक्रोडसूकरइत्यर्थः नाम्निच गोत्रं गांत्रायते आतोनुपेतिकः तदुक्तंमेदिन्यां गोत्राभूगव्ययोर्गोत्रः शैलेगोत्रंकुलाख्ययोः संभावनीयेबोधेचकाननक्षेत्रवर्त्मस्विति

आच्छादनादिवनांतेषुसत्रं तदुक्तंविश्वे सत्रंयज्ञेसदादानाच्छादनारण्यकैतवइति सीदंत्यत्रानेन षद्लृविशरणे अपिशब्दात्कैतवे ८० विषयेरूपसादौ — कायें अजिरं अजंत्यत्रानेनवा अजगतौ अजिरेतिसाधुः तदुक्तंहैमे अजिरंदर्दुरेकायेविषयेप्रांगणेनिलेइति अपिशब्दात्चत्वरमपि व्योम्न्याकाशे वाससिवस्त्रे अं वरं अंबंते अब्यतेवा अविशब्दे बाहुलकादरः तदुक्तंविश्वे अंबरंवाससिव्योम्निकार्पासेचस्रुगंधकेइति ८१ राष्ट्रेपि चक्रंस्यात् क्रियतेनेन घञर्थेकः द्वित्वप्रकरणे रुजादीनामितिद्वित्वं तदुक्तंहैमे चक्रःकाकेपुमान्क्लीबंव्रजेसैन्यरथांगयोः राष्ट्रेदंभांतरेकुंभकारोपकरणास्त्रयोरिति अपिनाजलावर्तेपि मोसे अक्षरं नक्षरति क्षर संचलने पचाद्यच् अपिवर्णब्रह्मणोः तदुक्तंहैमे अक्षरंस्यादपवर्गेपरमब्रह्मवर्णयोः गगनेधर्मतपसोरंबरेमूलकारणइति क्षीरं अप्सु चकारात्दुग्धे तदुक्तंमे

**सत्रमाच्छादनेयज्ञेसदादानेवनेपिच ८० अजिरंविषयेकायेप्यंबरंव्योम्निवाससि चक्रंराष्ट्रेप्यक्षरंतुमोक्षेपिक्षीरमप्सुच ८१**
**स्वर्णेपिभूरिचंद्रौद्वौद्वारमात्रेपिगोपुरं गुहादंभौगव्हरेद्वेरहोंतिकमुपव्हरे ८२**

दिन्यां क्षीरंदुग्धेजलेपिचेति द्वौभूरिचंद्रौशब्दौ स्वर्णेपि स्तः भवति भूयतेवा भूसत्तायां भूप्रात्सौवा अदिशदीनिक्किन् तदुक्तंमेदिन्यां भूरिर्नावासुदेवेचहरेत्वपरमेष्ठिनि नपुंसकंसुवर्णेचप्राज्येस्याद्वाच्यलिंगकइति स्व र्णभूरिरूपभेदान्नपुंसकमित्यर्थः चंद्रति चदिआल्हादने स्फायितंचीतिरक् तदुक्तंमेदिन्यां चंद्रःकर्पूरकांपिल्लसुधांशुस्वर्णवारिषिति द्वारमात्रेतु गोपुरं पुर ति पुरअग्रगमने गवापुरं तदुक्तंमेदिन्यां गोपुरंद्वारिपूर्द्वारिकैवर्तीमुस्तकेपिचेति द्वारमात्रेपिगोपुरमितिकेचित् गव्हरे गुहादंभौ स्यातां गात्यते गाहूविलोडने गव्हरस्तुगुहादंभनिकुं जगहनेष्वपीतिविश्वः रहः विजनं अंतिकं समीपं द्वेउपव्हरसंज्ञे उपव्हरंत्यत्रव्हृकौटिल्येपुंसीतिघः उपव्हरंसमीपेस्यादेकांतेचनपुंसकमि तिहैमः ८२

पुरः अधिकं उपरि एतानिअग्रशब्दवाच्यानिस्युः अग्यते अगतिवाअगकुटिलायांगतौ औणादिकःप्रत्ययः तदुक्तंमेदिन्यां अग्रंपुरस्तादुपरिपरिमाणेपलस्य
च आलंबनेसमूहेचप्रांतेनेचस्यान्नपुंसकं अधिकेचप्रधानेचप्रथमेचाभिधेयवदिति अधिकंयथा साग्रंशतं उपरियथावृक्षाग्रं पुरंमंदिरंचेतिद्वयं अगारेनगरेच-
स्यात् पिपर्ति पृपालनपूरणयोः मूलविभुजादिःउत्वंच यद्वा पुरति पुरअग्रगमने इगुपधेतिकः तदुक्तंभरथ्यां पुरंशरीरमित्याहुर्गेहोपरिगृहं पुरमिति पुरंशरी
रेनगरेगृहपाटलिपुत्रयोरितिहैमेच मंदतेऽत्र मंदिरत्वात्यादौ इधिमदीकिरच् तदुक्तंमेदिन्यां मंदिरंनगरेक्लीबमिति विषयेजनपदे उपद्रवेमरणादौचराष्ट्रः स्यात्
अस्त्री राजति राजृदीप्तौ औणादिकःप्रत्ययः ८३ श्वभ्रे गर्ते भयेच दरः स्यात् दृभयेविदारणेवा अप् अस्त्रियां दरोऽस्त्रीसाध्वसेगर्तेकंदरेत्तुद-

पुरोऽधिकमुपर्यग्राण्यगारेनगरेपुरम् मंदिरंचाथराष्ट्रोऽस्त्रीविषयेस्यादुपद्रवे ८३ दरोऽस्त्रियांभये
श्वभ्रेवज्रोऽस्त्रीहीरकेपवौ तंत्रंप्रधानेसिद्धांतसूत्रवायेपरिच्छदे ८४ औशीरश्चामरेदंडेऽप्यौशीरंशयनासने

रीस्मृता दरात्ययंमनागर्थइतिरभसः हीरकेमणिभेदे पवौ भिदुरे वज्रः वजति वजगतौ रन्प्रत्ययः वज्रंस्याद्बालकेधान्येक्लीबंयोगांतरेपुमानितिविश्वः प्रधाने स्वतंत्रे सि
द्धांते तांत्रिके सूत्रवाये परिच्छदे तंत्रंस्यात् तन्यते तनुविस्तारे तत्रिकुटुंबधारणेभावेकर्मणिवाघञ् इत्याद्युक्तं तदुक्तंमेदिन्यां तंत्रंकुटुंबकृत्येस्यात्सिद्धांतेचौ
षधोत्तमे प्रधानेतंतुवायेचशास्त्रभेदेपरिच्छदे श्रुतिशाखांतरेहेतावुभयार्थप्रयोजने इतिकर्तव्यतायांचेति ८४ चामरे चमरस्यायं दंडे औशीरं उश्यते वशा
कांतौ वशेःकित्इति ईरन् ततः प्रज्ञाद्यण् औशीरंचामरेदंडे औशीरंस्वाद्यपीठयोरित्यजयः औशीरेशयनासनेऽस्त्रःशयनासनयोः समुदितयोरौशीरसंज्ञेतिस्वामी

रूपभूतिस्तुपृथगेवव्याख्यातवान्

करिहस्ताग्रे वाद्यभांडमुखे जले व्योम्नि खड्गफलेखड्गमध्ये पद्मे तीर्थौषधिविशेषयोश्च पुष्करंस्यात् पुष्णाति पुष्यतेअनेनवा पुषपुष्टौ पुषःकिदितिकरन् त-
दुक्तंहैमे पुष्करंपंकजेव्योम्निवयःकरिकराग्रयोः ओषधिद्वीपविहगतीर्थरागोरगांतरे पुष्करंतुर्यवक्त्रेचकांडेखड्गफलेपिचेति ८५ अवकाशादित्रयोदशशब्देषु अं
तरशब्दःस्यात् अंतरानिरादाने आतोनुपेतिकः अवकाशादिषुयथा अंतरेहिमं अवधौमासांतरेदेयं परिधानेपरिधानीये अतर्थौपर्वतांतरितोरविः भेदेयदंत
रंसर्षपशैलराजयोः तादर्थ्येत्वदंतरेणाऋणमेतत् छिद्रेपरांतरेप्रहर्तव्यं आत्मीयेअयमत्यंतरोमम विनार्थेअंतरेणापुरुषकारमिति बहिःअंतरेचंडालगृहाः अ
वसरे अंतरंगःसेवकः मध्येआनयोरंतरेजातःपर्वतः अंतरात्मानिरूहेषां तरेज्योतीरूपः चकारात्सादृश्येहकारस्यधकारांतरतमइत्यर्थाः ८६ सुस्ते पिवरंस्यात्

**पुष्करंकरिहस्ताग्रेवाद्यभांडमुखेजले "व्योम्निखड्गफलेपद्मेतीर्थौषधिविशेषयोः" ८५ अंतरमवकाशावधिपरिधानांतर्द्धि
भेदतादर्थ्ये छिद्रात्मीयविनाबहिरवसरमध्येंतरात्मनिच ८६ मुस्तेपिपिठरंराजकशेरुण्यपिनागरम् शार्वरंत्वंधतमसेघा
तुकेभेद्यलिंगकम् ८७** पेठति पिच्यतेवा पिठहिंसासंक्लेशयोः बाहुलकादरः गुणाभावश्च अपिनामंथाने तदुक्तंमेदिन्यां पिठरस्थाल्यांनाक्लीबंमु-
स्तमंथानदंडयोरिति राजकशेरुणिजलजतृणमूले नागरं नगरेभवं तत्रभवइत्यण् तदुक्तंमेदिन्यां नागरंमुस्तकेशुंठ्याविदग्धेनगरोद्भवइति राजकशेरुः कंदवि-
शेषइतिकेचित् नागरमोथाइत्यावर्तसीनाः अंधतमसेगाढांधकारे शार्वरं शर्वर्यांभवं तत्रभवइत्यण् धातुके भेद्यलिंगकं स्वामीतु घातुकेभेन्द्रलिंगकमित्य
पिपाठः घातुकश्चासाविभश्चभेन्द्रलिंगकं पुल्लिंगमितिव्याख्यत् ८७ ६९ ६९ ६९ ६९

अरुणे सिते पीतेच गौरः गौरतिगवतेवामनोंबइत्याद्युत्यं गुरीवुद्यमने गुङ्गतौवा तदुक्तंमेदिन्यां गौरः पीतेरुणेश्वेतेविशुद्धेचाभिधेयवत् नाश्वेतसर्षपे-
चंद्रेनद्वयोः पद्मकेसरइति व्रणकार्यरुष्करः अरुः करोति दिवाविभेतिटः अपिशब्दात् भल्लातकफलग्रहणं तदुक्तंमेदिन्यां अरुष्करोव्रणकृतिः त्रिषुभल्ला
तकेपुमानितिमेदिनी कठिनेपि जठरः जायतेअस्मिन् अग्नेररः पृषोदरादि. तदुक्तंहेमे जठरः कुक्षिवृद्धयोरिति उदरेपि अधस्तादपि अधरः नधर
ति धृञ्धरणे पचाद्यच् ओष्ठहीनयोरपि अधरस्तुपुमानोष्ठेहीनेनूर्ध्वेपिवाच्यवत् ८८ अनाकुलेपिस्वस्थेपि एकाग्रः एकमेकत्ववाअग्रमस्य तदुक्तंर-
भसे एकाग्रमन्यलिंगस्यादेकतानेष्वनाकुलइति अपिशब्दातएकतानेपि व्यासक्तेद्विधाव्याप्ते आकुलेनेककार्यव्यग्रचित्ते व्यग्रः विविधंविविधेवाअ

गौरोरुणेसितेपीतेव्रणकार्यरुष्करः जठरःकठिनेपि स्यादधस्तादपिचाधरः ८८ अनाकुलेपिचैकाग्रो व्यग्रोव्यासक्तआकुले
उपर्युदीच्यश्रेष्ठेष्वप्युत्तरःस्यादनुत्तरः ८९ एषांविपर्ययेश्रेष्ठेदूरानात्मोत्तमाःपराः ग्रमस्य उपर्युदीच्यश्रेष्ठेषुत्रिषु उत्तरः वर्तनेउत्तरति तृप्लव

नतरणयोः पचाद्यच् उपरी इतउत्तरं उदीच्येयथा रत्नानांशतरोहारः तदुक्तंमेदिन्यां उत्तरं प्रतिवाक्येस्यादूर्ध्वोदीच्योत्तमेऽन्यवत् उत्तरस्तुविराटस्यत-
नयेदिशिचोत्तरइति एषां उपर्यादीनां विपर्ययेवैपरीत्येश्रेष्ठेचानुत्तरः श्रेष्ठेतुनउत्तरः श्रेष्ठोयस्मादितिविग्रहः ८९ दूरानात्मोत्तमाः एतेत्रयः-
पराः परशब्दवाच्याः पिपर्तिपूर्यतेअनेनवा अप्ययोवा तदुक्तंमेदिन्यां परःश्रेष्ठारिदूरान्योत्तरेक्लीबंतुकेवलइति ५ ॥
५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

स्वादुप्रियौतु मधुरौ मधुमाधुर्यमस्यास्तीति मधुरः अस्त्यर्थेमतुप् ऊषसुषिमुष्कमधोरः इति रः तदुक्तंविश्वे मधुरंमधुवत्स्यादुप्रियेषुमधुरान्यवदिति कठिननिर्दयौ क्रूरौ कृं
तति कृतीच्छेदने रक्प्रत्यये क्रूआदेशः तदुक्तंविश्वे क्रूररक्तकठिनेघोरेनृशंसेत्वभिधेयवदिति १० दातृमहतोः उदारः उदुच्चैरासमंताद्वृच्छति पचाद्य
च् तदुक्तंरभसे उदारोदातृमहतोर्दक्षिणेचाभिधेयवत् अन्यनीचयोः इतरः इनाकामेनतरति स्वभस्वातंत्र्येईर्तेईरतिवा ईरगतौकंपनेच ईरप्रेरणेवा प
चाद्यच् मंदस्वच्छंदयोः स्वैरः उद्दीप्तशक्त्योः शुभ्रा शोभते शुभदीप्तौ स्फायितंचीतिरक् शुभ्रंस्यादभ्रकेक्लीबंउद्दीप्तशुक्लयोस्त्रिषु इतिमेदिनी ११ इति
रांताः चूडा शिखा किरीटंमुकुटं संयताःकेशाश्च एतेत्रयःमौलयः मूलस्यादूरभवः सुतंगमादिभ्यइञ् तदुक्तंरभसे किरीटेमौलिरक्लीबेचूडासंयतकेश

स्वादुप्रियौतुमधुरौक्रूरौकठिननिर्दयौ १०उदारोदातृमहतोरितरस्त्वन्यनीचयोः मंदःस्वच्छंदयोःस्वैरःशुभ्रमुद्दीप्तशुक्लयोः ११
इतिरांताः चूडाकिरीटंकेशाश्चसंयतामौलयस्त्रयः द्रुमप्रभेदमातंगकांडपुष्पाणिपीलवः १२ कृतांतानेहसोःकालश्चतुर्थेपियुगे
कलिः

योरिति मौलिः किरीटेधम्मिल्लेचूडायामनपुंसकं अशोकपादपेपुंसीतिमेदिनीकारश्च द्रुमप्रभेदमातंगकांडपुष्पाणि एतेचत्वारःशब्दाः पीलुवा-
च्याः स्युः पीलति पीलप्रतिष्टंभे मृगय्वादयःकुः तदुक्तंमेदिन्यां पीलुःपुमान्प्रसूतेस्यात्परमाणौमतंगजे अस्थिखंडेचतालस्यकांडपादपभेदयोरिति मा-
तंगकांडोजगुवाणावित्यर्थः १२ कृतांतानेहसोः कालःस्यात् कालयति कलशब्दसंख्यानयोः कलप्रेरणे ण्यंतादच् इत्याद्युक्तं कृतांतः यमः अनेहः समयः तदुक्तं
मेदिन्यां कालोमृत्यौमहाकालेसमयेयमकृष्णयोरिति चतुर्थेपि युगे कलिः कलयति कल्यतेवा कलगतौसंख्यानेच ण्यंतादचेइःअदंतत्वादुपधाहस्विनं तदुक्तंविश्वे
कलिःस्त्रीकलिकायांनाशूराजिकलहेयुगेइति

कुरंगेपि कमलः कमुकांतोणिङ्भावेकलच् कमलंसलिलेताम्रेजलजेव्योम्निभेषजे मृगभेदेतुकमलः इत्यक्त० प्रावारेपि कंबलः कंकुत्सितंशिरोंबुवावलते वल संवरणे संचरणेच मुलविभुजादिः तदुक्तंरभसे कंबलोनागराजेस्यात्सास्नाप्रावारयोरपि कृमावप्युत्तरासंगेसलिलेतुनपुंसकं १३ करोपहारयोः राजदेयो पचारयोः पुंसि बलिः स्यात् प्राण्यंगजेत्वक्संकोचे स्त्रियां बलिः बलते वल्यतेवा वलप्राणने वलसंवरणे औणादिकइः तदुक्तं रभसे वलिर्दैत्यप्र भेदेचकरचामरदंडयोः उपहारेपुमान्स्त्रीतुजरयाश्लथचर्मणि ग्रहदारुप्रभेदेचजठरावयवेपिचेति स्थौल्य सामर्थ्यसैन्येषु बलं बल्यते बलतिवा पचा द्यच्वा इत्याद्युक्तं तदुक्तंमेदिन्यां बलंवन्दूरसेरूपेस्थामनिस्थौल्यसैन्ययोः बलोहलायुधेदैत्यभेदेवलिनिघायसइति ना काकसीरिणोः १४ वात्या

स्यात्कुरंगेपिकमलः प्रावारेपिचकंबलः १३ करोपहारयोःपुंसिवलिःप्राण्यंगजेस्त्रियाम् स्थौल्यसामर्थ्यसैन्येषुबलंनाकाकसी रिणोः १४ वातूलः पुंसिवात्यायामपिवातासहेत्रिषु भेद्यलिंगः शठेव्यालः पुंसिश्वापदसर्पयोः १५ मलोस्त्रीपापविट्किट्टान्यस्त्री शूलंरुगायुधम्

यां वातसमूहे वातुलः वातंसहते वातासहे वातमासहते वातात्समूहेचेत्यूलः चादसहने प्राणिनिवातूलस्त्रिषु वातूलोवातुलोपि स्यादितिद्विरूपकोशात्ह्रस्वमध्योपि शठे वाच्यलिंगः व्यालः स्यात् विरूपंआसमंताड्डलति अडतिवा अलभूषणादौ अडउद्यमेवा डलयोरेकत्वं पचाद्यच् तदुक्तंरभसे व्यालोदुष्टगजेसर्पेखलेश्वापदसिंहयोरिति १५ पापविट्किट्टानि मलवाच्यानिस्युः मलोऽस्त्री मलयति मलतत्कृतौ मलधारणेच इत्याद्युक्तं विट् वि ष्ठा किट्टं तैलाद्यधोभागस्थं मलोस्त्रीपापविट्किट्टरूपणोत्वभिधेयवदित्युक्तत्वात् वसाशुक्रमसृङ्मज्जामूत्रंविट्कर्णविट्नखाः श्लेष्माश्रुदूषिकास्वेदोद्वादशैतेनृणांमलाः रुग् आयुधं शूलं स्यात् शूलति शूलसंजायां इगुपधकः तदुक्तंविश्वे शूलोऽस्त्रीरोगआयुधे मृत्युकेतनयोगेष्विति

शंकावपिलोहकीलकेपि कीलः द्वयोः स्त्रियांतुकीला कीलति कील्यतेऽनेन अनेनवा कीलबंधे कः यन्त्रवा तदुक्तंधरण्यां कीलःकफोणिकायांतेस्थाणौच्चज्वल नार्चिषिइति कीलोग्नितेजसीप्रोक्तःकफोणिरत्नेगयोरस्तथानिहेगश्च आश्रयांशकोणोवा अंकउत्संगः चिन्हंवा पंक्तिःश्रेणिःएतेषुपदेषु पालिः पालयति पाल्यतेवा पालरक्षणे अच्इः पालिः कर्णलतायांस्यात्प्रदेशेपंक्तिचिन्हयोरित्यजयः सश्मश्रुयुवतीपाल्लिः पंक्तिः कर्णलतापिचेतित्रिकांडशेषः पाल्लिः कर्णे लताग्रेश्रीपक्त्यांकप्रभेदयोः छात्रादिदेयेस्त्रीपालीयूकासश्मश्रुयोषितोरितिमेदिनी १६ शिल्पेगीतवाद्यादिनैपुण्ये कालभेदे त्रिंशत्काष्ठात्मकेकाले कला कलयति कलतेवा कलशब्दसंख्यानयोः पचाद्यच् इत्याचूल्यं तदुक्तंमेदिन्यां कलास्यान्मूलरैवृद्धौशिल्पादावंशमात्रके षोडशांशेचचंद्रस्यकलनाकालमानयोरि

**शंकावपिद्वयोःकीलःपालिस्त्र्यश्र्यंकपंक्तिषु १६ कलाशिल्पेकालभेदेप्यालिसख्यावलीअपि अब्ध्यंबुविकृतौवेलाकालमर्याद योरपि १७ बहुलाः कृत्तिकागावोबहुलोग्नौशितौत्रिषु**

ति सख्यावली आलिःस्यात् आअलति अल्यतेवा अनयावा अवभूषणादौ सर्वधातुभ्यइन् कृदिकारादितिङीष् तदुक्तंमेदिन्यां स्यादालिर्विशदाशये त्रिषुस्त्रियांवयस्यायांसेतौपंक्तौचकीर्तिइ ते अब्ध्यंबुविकृतौ इंदुदर्शनात्सिंधुजलरक्षौ कालमर्यादयोरपि वेलास्यात् वेल्मृति वेल्यतौ पचाद्यच् इत्याचूल्यं तदुक्तंविश्वप्रकाशे वेलाकालेचजलधेस्तीरनीरविकारयोः अक्लिष्टमरणेरोगसीमिवाग्विबुधस्त्रियां भोजनेपाश्वराणांस्यादिति १७ कृत्तिकागावः बहुलाख्याःस्युः बहुलाति आतोनुपसर्गेकः अग्नौब हुलःपुंसि शितौकृष्णवर्णे त्रिषु-तदुक्तंमेदिन्यां बहुलानीलिकायांस्यादेलायांगोषुयोषिति कृत्तिकायांस्त्रियांभूम्नि विहायसिनपुंसके पुंस्यग्नौकृष्णपक्षेचवाच्यवत्प्राज्यकृष्णयोरिति

विलासक्रिययोः लीला लीड श्लेषणे बाहुलकाल्लोगुणाभावश्च लीलां विंदुक्लेदौ विलासस्त्वलास्यगारभावप्रभवक्रियास्त्विति शर्करापिच उपलास्यात् सिकताः स्वं इचि कृतिवा उपलाति लादाने आतश्चोपसर्गे डंशांमृप्रति ओशोभोवापलाति पलगतौअच् शर्कराशकलेज्ञेयासितोपलरजस्यपीत्यजः उपलः प्रस्तरेरत्ने शर्करायांस्मृतोपला १८ शोणिते अंभसिच कीलालं कीलंप्रतिबंधनअल्यतेवार्यते अलभूषणादौ कर्मणियच् कीलंप्रतिबंधंअलतिवा कर्मण्यण्– आद्यंप्रथमे शिफाभयोः वृक्षजटानश्च विशेषयोः मूलं मूलति मूलप्रतिष्ठायां मूलरोहणेवा इगुपधेतिकः समूहः जालं स्यात् आनायः शाणसूत्रादिकृतोरज्जु संघः गवाक्षक्षारकावपिधातायनास्फुटकलीकावपिएतेत्रयोपि जालवाचकाः स्युः जलति जलघातने ज्वलादित्वाण्णः इत्यादूल्यं जालंगवाक्षआनायेक्षार

लीलाविलासक्रिययोरुपलाशर्करापिच १८ शोणितेंभसिकीलालंमूलमाद्येशिफाभयोः जालंसमूहआनायगवाक्षक्षारकाव

पि १९ शीलंस्वभावेसद्वृत्तेसस्येहेतुकृतेफलम् छदिर्नेत्ररुजोः क्लीबंसमूहेपटलंनना २०० केदंभवृंदयोः जालोनीपद्धुमेइतिविश्वः

१९ स्वभावेप्रकृतौ सद्वृत्तौ सच्चरिते शीलं शील्यतेनेन शीलसमाधौ घञ्धोवा सस्येधान्ये फलंस्यात् हेतुकृतेहेतुनाघटितेपि यथाद्रव्यस्यफलंयत्नः त दुक्तंविश्वे फलंहेतुसमुत्थेस्यात्फलकेव्युष्टिलाभयोः जातीफलेपिकंकोलेसस्यबाणाग्रयोरपीति छदिर्नेत्ररुजोः गृहाच्छादननेत्ररोगयोः समूहेच क्लीबं– पटलंस्यात् नना समूहेत्वयः पटंविस्तारंलाति लाआदाने आतोनुपेतिकः अथपटलंपिटकेच परिच्छदे छदिर्दृग्रोगतिलके क्लीबंवृंदेतु नर्नेनेति मेदिनी २००

३ ५ ५ ५ ५ ५

अधः स्वरूपयोः रसातलवद्धस्तलयोः अस्त्रीमतलंस्यात् तलति तलप्रतिष्ठायां पचाद्यच् तदुक्तंमेदिन्यां तलंस्वरूपेनूर्ध्वेस्त्रीक्लीबंज्याघातवारणे काननेकार्य बीजेचपुंसिताल्महीरुहे चपेटेचत्सरोतंत्रीघातेसरव्येनपाणिनेति तलंस्वरूपाधरयोः खड्गमुष्टिचपेटयोरिति आमिषे पलं पलति पलगतौ पचाद्यच् तदुक्तं रुद्रे पलमुन्मानमांसयोरिति और्वानलेपि पातालं पततिअत्रवा पल्लगतौ चडिपतिश्यामालच् इत्याद्युत्यं पातालंनागलोकेस्याद्विवरे वाडवानलइत्य० वस्त्रे चैलं अधमेत्रिषु चैलः स्त्रियां चैला चेलमित्यपि चिलति चिल्यतेवा चिलवसने अच् यअत्रवा पोचेतु चेलतिचेल्यतेवा चेलगतौ प्रज्ञाद्यणितिक्षिः २०१ शंकुभिः कीर्णेश्वभ्रेगर्ते कुकूलं कोर्ध्वेमेःकूलं कुत्सितंवाकुलं केवते कवसेवने केशिरसिवलतिवा वलप्राणने पचाद्यच् तुषानले नातुकुकूलः तुष-

**अधःस्वरूपयोरस्त्री तलंस्याच्चामिषेपलम् औवानलेपिपातालंचैलंवस्त्रेधमेत्रिषु २०१ कुकूलंशंकुभिःकीर्णेश्वभ्रेनातुतु षानले निर्णीतेकेवलमितित्रिलिंगंत्वेककृत्स्नयोः २०२ पर्याप्तिक्षेमपुण्येषुकुशलंशिक्षितेत्रिषु प्रवालमंकुरेप्यस्त्रीत्रिषुस्थूलं जडेपिच २०३**

ज्वलने निर्णीतेनिर्णीतार्थे केवलं जलमित्यर्थः एककृत्स्नयोरपित्रिलिंगंस्यात् केवलः कुलालः कृत्स्नेतु केवलाघटाः तदुक्तंमेदिन्यां केवलः कुहनेपुमानिति २०२ पर्याप्तिक्षेमपुण्येषु कुशलं कोभूमौशलति शलचलने पचाद्यच् कुशान् लातिइत्यादृ० शिक्षितेऽभ्रेचत्रिषु तद्यथा शिक्षितोशिष्यः शिक्षितागौः पर्याप्तिःसामर्थ्यमित्यर्थः अंकुरेपिअस्त्री प्रवालं प्रवलति वलप्राणने ज्वलादिचाण्णः तदुक्तंमेदिन्यां प्रवालोस्त्रीकिसलयंवीणादंडेचविद्रुमइति जडेपित्रिषुस्थूलं स्थूलयति स्थूलपरिबृंहणे पचाद्यच् स्थलंकूटेचनिष्प्रज्ञेपीवरेचान्यलिंगकमि त्य० २०३

दंतुरेउन्नतदंतयुक्तेपुंसि तुंगे करालः करेणालाति यद्वाकरमलति अलभूषणादौ कर्मण्यण् करालःदंतुरेतुंगेभीषणेन्वाभिधेयवत् दंतुरस्तून्नतरदंतेतथोन्न तनतरेविषिविति मेदिनी चारौदक्षेचपेशलः पशंलाति पिश अवयवेयत् इत्याद्यूह्यं मूर्खेअर्भकोपि वालः वलति वलप्राणने ज्वलितिइतिणः इत्यान्तर्ये तदुक्तं विश्वे वालः कचेशिशौमूर्खेन्हीवेरेश्वेभपुच्छयोरिति वालोनाकुंतलेश्वस्यगजस्यापिचवालधौ वाच्यलिंगोभवेदज्ञेन्हीवेरेपुनपुंसकंमित्याक्तत्वा० चलसतृष्णयोः लो लः लोडति लोडृउन्मादे पचाद्यच् डलयोरेकत्वं लोलश्चलेसतृष्णेचेत्यक्तत्वात् २०४ इतिलांताः वनारण्यवन्ही दवदावौ दुनोति दवतिवा दुदुपताप दुगतौवा दुन्योरनुपसर्गेइतिणः पक्षअच् जन्महरौ भवौ भवति अच् तदुक्तंमेदिन्यां भवः क्षेमेचसंसारेसत्तायांप्राप्तिजन्मनोरिति मंत्रीसहायश्च प्रधानसहायौ सचि-

करालोदंतुरेतुंगेचारौदक्षेचपेशलः मूर्खेर्भकेपिवालःस्याल्लोलश्चलसतृष्णयोः २०४ इतिलांताः दवदावौवनारण्यवन्हीजन्महरौ भवौ मंत्रीसहायःसचिवोपतिशाखिनराधवाः २०५ अवयःशैलमेषार्का आज्ञाव्हानाध्वराहवाः भावःसत्तास्वभावाभिप्रायचेष्टा त्मजन्मसु २०६

चोस्तेः सहअयते। यतिवा अयगतौ इगतौवा सचनंपत्वसवाये सचिवादि वागत्यादौ पतिशाखिनरः धवाःस्युः धवति धुवति धुनोतिधुनातिवा धूञ्धुञ्कंपने धूञ्धूनने पचाद्यच् तदुक्तंहैमे धवःपुमान्नरेधूर्तेपत्यौवृक्षांतरेपिचेति २०५ शैलमेषार्काःअवयः अवति अव्यतेवा अवर क्षणे इन् तदुक्तंमेदिन्यां अविर्नाथेरवौमेषेशैलेमूषिककंवलइति आज्ञाव्हनाध्वराः हवाःस्युः व्हेञः संप्रसारणं सत्तादिजन्मांतेषुषट्सु भावः भावयति पचाद्य च् भावःसत्तास्वभावाभिप्रायचेष्टात्मजन्मसु क्रियालीलापदार्थेषुविभूतिबुधजंतुष्वित्यक्त० इत्यादावपि आत्मानिचस्वभावमाचरेत्पुमान् २०६ ॥ राम

उत्पादादिगर्भमोचनांतेषुपंचस्रु प्रसवः प्रसूयते षूङ्प्राणिप्रसवे अप् प्रसवोगर्भमोचने उत्पादेस्यादपत्येपिफलेपिकुसुमेपिचेत्युक्तः॰ उत्पादःउत्पत्तिः अ-
विश्वासे अपन्हवे अपलापे निकृतौशाठ्ये निन्हवः न्हुङ् अपनयने अप् तदुक्तंविश्वे निन्हवःपुंसिनिकृतावविश्वासापलापयोरिति २०७ उत्सेकामर्ष-
योः इच्छाप्रसरे महे उत्सवे एतेषु उत्सवःस्यात् उत्सेकःउद्रेकः प्रसरः वेगः उत्सवोमहउत्सेकइच्छाप्रसवकोपयोरित्युक्तत्वात् प्रभावे सतांचमतिनिश्चये-
अनुभावः अनुभावयति पचाद्यच् तदुक्तंविश्वे अनुभावः प्रभावेस्यान्निश्चयेभावसूचकइति २०८ जन्महेतुःजनकः प्रभवः प्रभवत्यास्मात्अप् आद्योपलब्धये प्र-
थमज्ञानाय चस्थानमपि स्थानवाचकोपि प्रभवःस्यात् आद्योपलब्धिर्यथा कुलालचक्रप्रभवोघटइत्यर्थः प्रभवत्यस्मात् तदुक्तंमेदिन्यां प्रभवोजन्मसूलेस्या-

स्यादुत्पादेफलेपुष्पेप्रसवोगर्भमोचने अविश्वासेऽपन्हवेपिनिकृतावपिनिन्हवः २०७ उत्सेकामर्षयोरिच्छाप्रसरेमहउत्सवः अनु
भावःप्रभावेचसतांचमतिनिश्चये २०८ स्याज्जन्महेतुःप्रभवःस्थानंचाद्योपलब्धये शूद्रायांविप्रतनयेशस्त्रेपारशवोमतः२०९
ध्रुवोभभेदेक्लीबंतुनिश्चितेशाश्वतेत्रिषु

ज्जन्महेतौपराक्रमे ज्ञानस्यचादिमस्थानइति शूद्रायांविप्रतनये विप्राज्जाते शस्त्रे परश्वधाख्ये पा
रशवः परान्शृणाति शृहिंसायां उप्रत्ययस्याडित्वंततः स्वार्थेण् परस्त्रियाअपत्यंवा परस्त्रीपरशुचेत्यण् तदुक्तंरभसे पुंसिपारशवःपुमान् परस्त्रीतनेशस्त्रे
द्विजाच्छूद्रासुतेपिचेति २०९ भभेदे नक्षत्रभेदे ध्रुवःपुंसि क्लीबंतुनिश्चिते शाश्वतेनित्येत्रिषुध्रुवः ध्रुवति ध्रुवगतौ पचाद्यच् तदाहविश्वे ध्रुवःकीलेशिवे
शंकौ वटेचोत्तानपादजे ध्रुवामूर्वाशालपर्ण्योर्गीतिस्रुक्भेदयोरपि ध्रुवंतुनिश्चितेतर्केनिश्चलेशाश्वतेन्यवदिति ७ ७

ज्ञातौ आत्मनिस्वेत्रज्ञे एतयोः द्वयोः पुंसि स्वः स्वनति स्वन्यतेवा स्वनशब्दे अन्येभ्योपीतिडः तदुक्तंविश्वे स्वःस्यात्पुंस्यात्मनिज्ञातौत्रिष्वात्मीयेस्त्रियांध
नेइति आत्मीये स्वसंबंधिनि स्वंत्रिलिंगं धनेअस्त्रियांस्वः २१० स्त्रीकटीवस्त्रबंधेपि परिपणे राजपुत्रादेर्बंधके वणिजांमूलधनेपि नीवीस्यात् निव्ययति नि
वीयतेवा व्येञ्संवरणे गौरीफेरवयोः शिवापार्वतीसृगालयोः शिवा शिवमस्त्यस्याः पुंडरीकद्रुमेचापिशिवाज्ञाटामलौषधौ अभयामलकीगौरीक्रोष्ट्रीस
कुफलासुचेतिविश्वः द्वंद्वंकलहयुग्मयोः स्यात् द्वंद्वंरहस्येतिसाधुः तदुक्तंविश्वे द्वंद्वंरहस्येकलहेतथामिथुनयुग्मयोरिति चार्थेद्वंद्व इतिनिर्देशात्पुंस्त्वमपि
२११ द्रव्यासुव्यवसायेषु वित्तप्राणनिश्चयेषु सत्वं स्यात् सीदंत्यस्मिन् गुणाद्याः षद्लृविशरणादौ अन्येभ्यइतिसाधुः सत्वंद्रव्येगुणेचित्ते व्यवसायस्व

स्वोज्ञातावात्मनिस्वंत्रिष्वात्मीयेस्वोस्त्रियांधने २१० स्त्रीकटीवस्त्रबंधेपिनीवीपरिपणेपिच शिवागौरीफेरवयोर्द्वंद्वंकलहयुग्म
योः २११ द्रव्यासुव्यवसायेषुसत्वमस्त्रीतुजंतुषु क्लीबंनपुंसकंषंढेवाच्यलिंगमविक्रमे २१२ इतिवांताः द्वौविशौवैश्यमनुजौद्वौ-
चराभिमर्शौस्पर्शौ

भावयोः पिशाचादावात्मभावे बलेप्राणेषु जंतुष्वितिहेमचंद्रः जंतुषुअस्त्रियां सत्वंस्यात षंढेतृतीयप्रकृतौ नपुंसकं क्लीबंस्यात् क्ली
बने क्लीबआधार्ष्ट्ये इगुपेतिकः अविक्रमे वाच्यलिंगं स्यात् तदुक्तंरुद्रे अस्त्रीनपुंसके क्लीबवाच्यलिंगमविक्रमइति क्लीबो ऽपौरुषषंढयोरितिहैमः क्लीबंस्यात्षंडकेन
स्त्रीवाच्यलिंगस्त्वविक्रम इतिमेदिनी २१२ इतिवांताः वैश्यमनुजौ द्वौविशौ वर्तेते विशति विशप्रवेशने कर्तरिक्विप् तदुक्तंविश्वे विट्स्मृतौ वैश्यमनुजप्रवेशेषुमनीषि
भिरिति चराभिमर्शौ गूढपुरुषयुद्धे स्पर्शौ स्पृशति स्पृशबाधनस्पर्शनयोः पचाद्यच् ८१ ८२ ८३ ८३ ८३

पुंजमेषाद्यौ एतौद्वौ राशिस्तः रश्यते रशानेवा रशतेः सौत्रात्णिः अचइः आदिनावृषभादयः कुलमस्करौ अन्वयवेणू वंशः स्यात वमति वम्यतेवा टुवमु
 द्गिरणे वृषवमिपयःशक वंशोवेणौकुलेवर्गेपृष्ठाद्यवयवेपिचेतिहेमः २१३ रहःप्रकाशौ एतौद्वौ वीकाशौ विकाशनमस्मिन् काशृ दीप्तौ अधिकरणेघञ् वि
काशइत्यपि विकाशोविजनेव्यक्तेइतिविश्वः विकाशःपुंसिविजनेप्रकाशेसदृशागमेइत्यनेकत्वात् भृतिभोगयोः वेतनोपभोगयोः निर्वेशः निर्विश्यते
यत्र निर्वेशस्तुपुमान्भोगेवेतनेमूर्च्छनेपिचेत्यन्तः कृतांतयमे पुंसि कीनाशः क्षुद्रकर्षकयोरकृपणात्कृषीवलयोरपित्रिषु कीनाशःस्यात् क्लिश्नाति क्लिश्य
तेव क्लिशविबाधनेक्लिशेरिच्चोपधायाइतिसाधुः इत्याद्युक्तं तदुक्तंमेदिन्यां कीनाशःकर्षकक्षुद्रोपांशुघातिषुवाच्यवत् २१४ पदे व्याजे लक्ष्ये निमित्ते अ

द्वौराशीपुंजमेषाद्यौद्वौवंशौकुलमस्करौ २१३ रहःप्रकाशौवीकाशौनिर्वेशोभृतिभोगयोः कृतांतेपुंसिकीनाशःक्षुद्रकर्षकयोस्त्रिषु २१४
पदेलक्ष्येनिमित्तेपदेशः स्यात्कुशमप्सुच दशावस्थानेकविधाप्याशातृष्णापिचायता २१५

पदेशः भावेकर्मणिवाघञ् तदुक्तंविश्वे अपदेशः
पुमान्लक्ष्येनिमित्तव्यपदेशयोरपीतिविश्वः अप्सुच कुशंस्यात् कौशेतेतिष्ठति अन्येभ्योपीतिडः कुश्यतिवा कुशश्लेषणे इगुपेतिकः कुपांपश्यतिवा शीत
नुकरणो कः तदुक्तंविश्वे कुशोरामसुतेदर्भेयोक्त्रेद्वीपेकुशंजलइति अनेकविधा अवस्था दशास्यात् दशति दंशदशने मुलविभुजादिः दहदशोतिनि
र्देशान्नलोपोच्यपिवा दशाबाल्यादिरूपेत्यर्थः तदुक्तंविश्वे दशावस्थादीपवर्त्योर्वस्त्रांतेचभ्रमियोषितीति आयता दीर्घा तृष्णापि अशा स्यात्
आसमंतादश्नुते अशूव्याप्तौ पचाद्यच् चकाराद्दिगप्याशा २१५

स्त्रीकरिण्योः योषाहस्तिन्योर्वशा इति वशकांतौ अच् वशावंध्यासुतायोषास्त्रीगवीकरिणीषुचेतिमेदिनी ज्ञानेज्ञो ज्ञातरि त्रिषु इक् स्यात् इ
शिरप्रसणेक्विप् तदुक्तंमेदिन्यां इक्स्त्रियांदर्शनेनेत्रेज्ञोचत्रिषुवीक्षकइतिमेदिनी साहसिकः विवेकरहितः कर्कशः कृणोति कृञ्हिंसायां वि-
च् कशति कशशब्दे अच् कर्चासौकशश्च कठोरामसृण्योरपि क्रूरदुःस्पर्शयोरपि तदुक्तंविश्वे कर्कशःपरुषेक्रूरेकृपणेनिर्दयेदृढे इक्षौसाहसिके
कामपर्दकांपिल्ययोरपीति २१६ प्रसिद्धेपि प्रकाशः प्रकाशते प्रकाशनंवा काशृदीप्तौ अच् घञ्वा अपिशब्दात् प्रकाशोनिप्रसिद्धेस्यात्प्रहासा
तपयोःस्फुटस्तुतिविश्वः शिशावज्ञेच बालिशः बालिश्यति शीतनूकरणे आतइतिकः कुड्मलेमुकुले खड्गपिधाने अर्थौघेधनसमूहे दिव्ये शप-

वशास्त्रीकरिणीचस्यादृग्ज्ञानेज्ञातरित्रिषु स्यात्कर्कशः साहसिकः कठोरामसृणावपि २१६ प्रकाशोतिप्रसिद्धेपिशिशावज्ञे
पिबालिशः कोशोस्त्रीकुड्मलेखड्गपिधानेर्थौघदिव्ययोः २१७ इतिशांताः रूक्षमत्स्यावनिमिषौपुरुषावात्ममानवौ काक
मत्स्यात्खगौध्वांक्षौकक्षौतुतृणवीरुधौ २१८

थभेदे कोशः स्यात् कुशधातोरच्घञ्वा २१७ इतिशांताः रूक्षमत्स्यौ अनिमिषौ
ननिमिषति मिषस्पर्धायां इगुपधेतिकः नञ्समासः आत्ममानवौ पुरुषौ पुरति पुरअग्रगमने पुरःकुषन् तदुक्तंहेमचंद्रे पुरुषश्चात्मनिनरेपुन्नागइ
ति आत्माक्षेत्रज्ञइत्यर्थ काकमत्स्यात्खगौ मत्स्यानत्ति क्विप् मत्स्यात्चासौखगश्चबकादिः ध्वांक्षौ ध्वांक्षिघोरवाशितेच पचाद्यच् तदुक्तंविश्वे
ध्वांक्षस्तुकाकबकयोस्तक्षुकेभिक्षुकेगृहइति कार्पासबीजनिष्कासनयंत्रतर्कुटमित्यर्थः तृणवीरुधौ कक्षौ कषति कष्यतेच कषहिंसायां औणा

पुंजमेषाद्यौ एतौद्वौ राशिस्तः रश्यते रशतिवा रशतेः सौत्रात्णिः अचइः आदिनावृषभादयः कुलमस्करौ अन्वयवेण् वंशः स्यात वमति-वम्यतेवा टुवमु
द्गिरणे वृषवनिभ्यःशक् वंशोवेणौकुलेवर्गेपृष्ठाद्यवयवेपिचेतिहेमः २१३ रहः प्रकाशौ एतौद्वौ वीकाशौ विकाशनमस्मिन् काशृ दीप्तौ अधिकरणेघञ् वि
काशइत्यपि विकाशोविजनेव्यक्तइतिविश्वः॰ विकाशःपुंसिविजनेप्रकाशेसदृशागमेइत्यक्तत्वात् भृतिभोगयोः वेतनोपभोगयोः निर्वेशः निर्विश्यते
यत्र निर्वेशस्तुपुमान्भोगेवेतनेमूर्च्छनेपिचेत्युक्तः॰ कृतांतेयमे पुंसि कीनाशः क्षुद्रकर्षकयोरकृपणकृषीवलयोरपित्रिषु कीनाशःस्यात् क्लिश्नाति क्लिश्य
तेव क्लिशविबाधने क्लिशेरिच्चोपधायाइतिसाधुः इत्याद्यूह्यं तदुक्तंमेदिन्यां कीनाशःकर्षकक्षुद्रोपांशुघातिषुवाच्यवत् २१४ पदे व्याजे लक्ष्ये निमित्ते अ

होराशीपुंजमेषाद्यौद्वौवंशौकुलमस्करौ २१३ रहःप्रकाशौवीकाशौनिर्वेशोभृतिभोगयोः कृतांतेपुंसिकीनाशःक्षुद्रकर्षकयोस्त्रिषु २१४
पदेलक्ष्येनिमित्तेपदेशःस्यात्कुशमप्सुच दशावस्थानेकविधाप्याशातृष्णापिचायता २१५

पदेशः भावेकर्मणिवाघञ् तदुक्तंविश्वे अपदेशः
पुमान्लक्ष्येनिमित्तव्यपदेशयोरपीतिविश्वः अप्सुच कुशंस्यात् कौशेतेतिष्ठति अन्येभ्योपीतिडः कुश्यतिवा कुशश्लेषणे इगुपधेतिकः कुपापश्यतिवा शोत
नुकरणे कः तदुक्तंविश्वे कुशोरामसुतेदर्भेयोक्त्रेद्वीपेकुशंजलइति अनेकविधा अवस्था दशास्यात् दशति दंशदशने भुजविकुजादिः दहदशोतिनि
र्देशान्नलोपोच्यपिवा दशाबाल्यादिरूपेत्यर्थः तदुक्तंविश्वे दशावस्था दीपवर्त्योर्वस्त्रांतेच्चपियोषितीति आयता दीर्घा तृष्णापि अशा स्यात्
आसमंतादश्नुते अशुव्याप्तौ पचाद्यच् चकारादिग्व्याशा २१५

स्त्रीकरिण्योः योषाहस्तिन्योर्वशा वृषि वशकांतौ अच् वशावंध्यासुतायोषास्त्रीगवीकरिणीषुचेतिमेदिनी ज्ञानेबुद्धौ ज्ञातरि त्रिषु दृक् स्यात् दृ
शिरप्रेक्षणेक्विप् तदुक्तंमेदिन्यां दृक्स्त्रियांदर्शनेनेत्रेबुद्धौचत्रिषुवीक्षकइतिमेदिनी साहसिकः विवेकरहितः कर्कशः कृणोति कृञ्हिंसायां बि-
च् कशति कशशब्दे अच् कर्चासौकशश्च कठोरामसृण्योरपि क्रूरदुःस्पर्शयोरपि तदुक्तंविश्वे कर्कशः परुषेक्रूरेकृपणेनिर्दयेदृढे दृक्षौसाहसिके
कासमर्दकांपिल्लयोरपीति २१६ प्रसिद्धेपि प्रकाशः प्रकाशते प्रकाशनंवा काश्दीप्तौ अच्घञ्वा अपिशब्दात् प्रकाशोतिप्रसिद्धेस्या ह्रासा
तपयोः स्फुटइतिविश्वः शिशावज्ञेच बालिशः बालिश्यति शीतनूकरणे आतइतिकः कुड्मलेमुकुले खड्गपिधाने अर्थौघेधनसमूहे दिव्ये शप-

वशास्त्रीकरिणीचस्याद्दृग्ज्ञानेज्ञातरित्रिषु स्यात्कर्कशः साहसिकः कठोरामसृणावपि २१६ प्रकाशोतिप्रसिद्धेपिशिशावज्ञे
पिबालिशः कोशोस्त्रीकुड्मलेखड्गपिधानेर्थौघदिव्ययोः २१७ इतिशांताः स्तरमत्स्यावनिमिषौपुरुषावात्ममानवौ काक
मत्स्यात्खगौध्वांक्षौकक्षौतुतृणवीरुधौ २१८

थभेदे कोशः स्यात् कुशधातोरच्घञ्वा २१७ इतिशांताः स्तरमत्स्यौ अनिमिषौ
ननिमिषति मिषश्लेषणे इगुपधेतिकः नञ्समासः आत्ममानवौ पुरुषौ पुरति पुरअग्रगमने पुरः कुषन् तदुक्तंहेमचंद्रे पुरुषश्चात्मनिनरेपुन्नागवृक्षे
ति आत्मास्येवज्ञइत्यर्थ काकमत्स्यात्खगौ मत्स्यानत्ति क्विप् मत्स्यात्चासौखगश्चबकादिः ध्वांक्षौ ध्वांक्षियोरवाशितेच पचाद्यच् तदुक्तंविश्वे
ध्वांक्षस्तुकाकबकयोरतक्षेभिक्षुकेगृहइति कार्पासबीजनिष्कासनयंत्रतर्कुटमित्यर्थः तृणवीरुधौ कक्षौ कषति कष्यतेच कषहिंसायां औणा

दिकः तदुक्तं धरण्यां कक्षः स्मृतोभुजामूले कक्षोरण्येचवीरुधि कक्षः शुष्कतृणेप्रोक्तः कक्षकच्छउदात्ततः काञ्चास्यन्द्वीपदेकांच्यांरथगेहप्रकोष्ठयोः गज रज्जोपरीधानपश्चादंचलपल्लवइति २१८ प्रग्रहे अश्वादिरज्जौ रश्मौ किरणे अभिषुः ईषते इष्यतेवा इषगतिहिंसादर्शनेषु ईषेः किच्चेत्युः अभिगतइषु प्रा दिसमासः प्रेषणमर्दने प्रैषः प्रपूर्वात् ईषयज्प्रादूहोतिवृद्धिः तदुक्तमजये प्रैषः प्रेषणपीडयोरिति प्रैषः स्यात्प्रेषणेक्लेशमर्दनोन्मादयोरपीतिविश्वश्च सहाये पि पक्षः पक्षते पक्ष्यतेवा पक्षपरिग्रहे अचयज्वा अपिनायतत्वे तदुक्तंमेदिन्यां पक्षोमासार्द्धकेपार्श्वेग्रहसाध्यविरोधयोः केशादेः परतोवृंदेवलेसिवसहाययोः चुल्लीरंध्रेपतत्रेचराजकुंजरपार्श्वयोरिति शिरोवेष्टकिरीटयोः उष्णीषः उष्णामीषतेहिनस्ति ईषगत्यादौ इगुपधेतिकः पररूपं तदुक्तं विश्वे उष्णीषंतुशिरोवे

अभीषुःप्रग्रहेरश्मौप्रैषः प्रेषणमर्दने पक्षः सहायेप्युष्णीषः शिरोवेष्टकिरीटयोः २१९ शुक्रलेमूषिके श्रेष्ठे सुकृतेवृषभेवृषः द्यू तेक्षेशारिफलकेप्याकर्षोथाक्षमिन्द्रिये २२०

ष्टकिरीटेलक्षणांतरइति २१९ शुक्रलादिषुपंचसु वृषः वर्षति वृषुश्रेष्ठेसेचनेच शुक्रं लातीति शुक्रलोवृषणः तदुक्तंहैमे वृषोधर्मेबलीवर्दे शृंग्यांपुंराशिभेदयोः श्रेष्ठेस्यादुत्तरस्थेचवासिमूषकशुक्रले वृषोबलीवर्द इति घूते अक्षे पाशके शारिफलके शा रीणांद्यूतोपकरणानांफलकंपीठिकातस्यां आकर्षः आकृष्यते आकर्षत्यस्मिन्वा कृषविलेखनेघञ् लघूपधगुणः तदुक्तंमेदिन्यां नाकर्षोद्यूतइंद्रिये पाशेशा रिफलेचैवकोदंडाभ्यासवस्तुनि आकर्षणेपिपुंसिस्यादिति इंद्रिये अक्षं अश्नोत्यश्यतेवा अनेनात्मवा अशूव्याप्तौ अचृघञ्वा तदुक्तंमेदिन्यां अक्षोज्ञा तार्थशकटव्यवहारेषुपाशके रुद्राक्षेन्द्राक्षयोःसर्पेविभीतकतरावपि चक्रेकर्षेपुमानिति अक्षंसौवर्चलेतुत्थेहृषीकइति घूतांगादिकेतुपुंसिस्यात् २२०

द्यूतांगेपाशे कर्षंचक्रेकर्षैमानभेदेचक्रेरथावयवे व्यवहारेअयव्यये कलिद्रुमे बिभीतके अक्षः तदुक्तंविश्वे अक्षःकर्षेतुषेचक्रेशकटव्यवहारयोः आत्मज्ञेपा
शकेचासंतुत्थेसौवर्चलेंद्रियइति वार्ताजीविका करीषाग्निश्चकर्षूः कर्षणं कृष्यते कर्षतिवा कृषविलेखने भावादौकाषेचमीत्यू कल्याभिधायिनीकर्षूःस्या
त् तदुक्तंरभसे करीषाग्निःपुमान्कर्षूः कुल्यायामपिच स्त्रियामिति कुल्यानदीइत्यर्थः करीषाग्निःशुष्कगोमयानलइत्यर्थः २२१ पुंभावेतत्क्रियायांच पौरुषं पुरुष
स्यकर्मभावोवा तदुक्तंमेदिन्यां पौरुषंपुरुषस्येस्यादूर्ध्वविस्तृतदोः पाणिन्मानेत्वभिधेयवदिति अक्षचविषं चातृगरलेपि वेवेष्टि विष्
व्याप्तौ इगुपधात्कः विषंतुगरलेतोयेइतिविश्वः उपादानेप्यामिषंस्यात् मिषेर्यज् तदुक्तंमेदिन्यां आमिषंत्वनपुंसके भोग्यवस्तुनिसंभोगेप्युत्कोचेपले

नाद्यूतांगेकर्षंचक्रेव्यवहारेकलिद्रुमे कर्षूर्वार्ताकरीषाग्निःकर्षूःकुल्याभिधायिनी २२१ पुंभावेतत्क्रियायांचपौरुषंविषमप्सुच उ
पादानेप्यामिषंस्यादपराधेपिकिल्बिषम् २२२ स्याद्वृष्टौलोकधात्वंशेवत्सरेवर्षमस्त्रियाम् प्रेक्षानृत्येक्षणंप्रज्ञाभिक्षासेवार्थनाभृतिः २२३

लोपश्चेति पापेपिकिल्बिषं किलक्षेपेकिलेर्बुकचेतिसाधुः किल्बिषंपापरोगयोरित्यरुक्त० २२२ वृष्टौमेघवर्षावे अवधातुरक्षणादौ प्रकृतोपयुक्तोधास्यः लोकधात्वंशो
लोकंधत्तेलोकधातुर्जंबुद्वीपादि तदंशो भारतादिखंडे वत्सरे वर्षं अस्त्रियां वर्षतिवर्षयतिवा पचाद्यच् तदुक्तंरभसे वर्षोस्त्रीभारतादौचजंबूद्वीपाब्दवृष्टि
षु वर्षाकालेस्त्रियांभूम्नीइति नृत्येक्षणंप्रज्ञातिन्द्वयप्रेक्षासंज्ञं० प्रेक्षणमनया ईक्षदर्शने गुरोश्चेत्यकारः प्रेक्षाधीनृत्यदर्शयोरित्यजयः प्रेक्षानृत्येक्षणेबुद्धावित्य
मरमाला० सेवार्थनाभृति भिक्षास्यात् अर्थनायांचेत्यर्थः भृतिर्वेतनमित्यर्थः तदुक्तंविश्वे भिक्षाभृतौचयाच्ञायांसेवाभिक्षितवस्तुनोरिति २२३ राम

शोभापि त्विड्स्यात् त्वेषणमनया संपदादिः तदुक्तं रभसे कांतौवाचिरुचौत्विड्स्त्रीति परेवक्ष्यमाणास्त्रयः शब्दास्त्रिषुवाच्यलिंगाः का त्स्न्यानिकृष्टयोः साक ल्याधनयोः न्यक्षंस्यात् नियतानिकृतानिवाअक्षाणियस्मिन्यस्यवा समासांतः तदुक्तंविश्वे न्यक्षः परशुरामेस्या न्यक्षः कात्स्न्र्यनिकृष्टयोरिति प्रत्यक्षेसा क्षात्प्रमिते अधिकृतेनियुक्ते अध्यक्षः अक्षेषुव्यवहारेषुअधिकृतः अधिकृतान्यक्षाण्यस्येतिवा समासांतः इत्याद्युक्तं अक्ष्णव्यासो पचाद्यच् अप्रेष्णि निःस्नेहे अचिक्कणेअमसृणे रूक्षः रूक्षयति रूक्षपारुष्ये अच् २२४ इतिषांताः रविश्वेतच्छदौहंसौ हंतिगच्छति हनहिंसागत्योः पचाद्यचिभवेद्रूणाग मात्यंसः तदुक्तंविश्वे हंसोविहंगभेदेस्यादर्केविष्णौहयांतरे योगिमंत्रादिभेदेषुपरमात्मन्यमत्सरे निर्लोभनृपतौहंसः शरीरमरुदंतरइति सूर्यवन्ही विभाव

त्विड्शोभापित्रिषुपरेन्यक्षंकात्स्न्र्यनिकृष्टयोः प्रत्यक्षेधिकृतेध्यक्षोरूक्षस्त्वप्रेम्ण्यचिक्कणे २२४ इतिषांताः रविश्वेतच्छदौहंसौसूर्यव
न्हीविभावसू वत्सौतर्णकवर्षौद्वौसारंगाश्चदिवौकसः २२५ शृंगारादौविषेवीर्येगुणेरागेद्रवेरसः पुंस्युत्तंसावतंसौद्वौकर्णपूरेचशेखरे २२६

सू विभाप्रभावसुधनमस्य विभावसुः पुमान्सूर्येहारभेदेचपावके इत्युक्तत्वा॰ तर्णकवत्सौ गोवत्सपुत्रौ द्वौवत्सौ वसत्यस्मिन् वसनिवासे सप्रत्ययः ससीतितः तदुक्तंमेदिन्यां वत्सः पुत्रादिवर्षयोः तर्णकेनोरसिक्लीबमिति दिवौकसः सारंगः शकंध्वादिः चातकाः देवाश्च सारंगायति गैशब्देगापोष्टक् तदुक्तंद्विरूपकोशे - दिवौकाश्चदिवौकाश्चपुंसिदेवेचचातकइति २२५ शृंगारादौ शृंगारवीरकरुणादौनवविधे विषेगरले वीर्येतेजसि गुणेस्वाद्वादौ रागे द्रवे रसः रस्यते रसआस्वादने- कर्मणिघञ् तदुक्तंमेदिन्यां रसोगंधरसेस्यादेतिक्तादौविषरागयोः शृंगारादौद्रवेवार्येदेहेधातंबुपारदेइति उत्तंसावतंसौउत्तंसश्चावतंसश्च द्वौ कर्णपूरे कर्णाभरणे शेखरे च शिरोभूषणे वर्तेते तसिभूषेत्यस्मादच् यञ्वा तदुक्तंविश्वे उत्तंसः कर्णपूरेपिशेखरेचावतंसवदिति २२६ राम

देवभेदेनलेरश्मौ वसुः वसतिसर्वत्रोष्यतेनेनवा वसनिवासे उप्रत्ययः रत्नंवनेनचवसुक्लीबं तदुक्तंमेदिन्यां वसुर्नादेवभेदाग्निभावोश्चवकराजसु क्लीबंस्वद्योष-
धेश्यालेरेरत्नमधुरेत्रिषिति विष्णोश्चवेधाः स्यात् विधातिविधविधाने असुन् इत्याद्यू० चानविरंचोपि तदुक्तंरभसे वेधाः पुंसित्हषीकेशेबुधेचपरमेष्ठिनि हि
ताशंसाहिदंष्ट्रयोः आशीः स्त्रियां आशास्ते आङःशास्रुहिंसायां कर्तशिकिप्रसंपदादिर्वा इत्याद्यू० हितस्याशंसा २२७ प्रार्थनौत्सुक्ययोयाचोद्युक्ते उभेलाल
से लालसनं लसश्लिषो यङःतादकारः तदाह तृष्णातिरेकेचलालसा लालसौत्सुक्ययन्त्रनिरेकयांचासुचद्वयोरितिमेदिन्या चौर्यादिकर्मच हिंसास्यात् हिंस
ने हिंसिहिंसायां अकारः चात्वधेपि आदिनावृत्तिनाशादिकर्म अश्वापि प्रसूः प्रसूते षूङ प्रसवे सत्सूद्विषेतिक्विप् आश्वावडवेत्यर्थः तदुक्तंमेदिन्यां प्रसू

देवभेदेनलेरश्मौवसूरत्नेधनेवसु विष्णौचवेधाः स्त्रीत्वाशीर्हिताशंसाहिदंष्ट्रयोः २२७ लालसेप्रार्थनौत्सुक्येहिंसाचौर्यादिकर्मच प्र
सूरश्वापिभूद्यावौरोदस्यौरोदसीचते २२८ ज्वालाभासौनपुंस्यर्चिर्ज्योतिर्भद्योतदृष्टिषु

रम्भाजनन्योश्चकदलीवीरुधोःस्त्रियामिति भूद्यावौ
रोदसी रोदस्यौ स्यातां रोदितिसर्वमस्मिन् रुदिर् अश्रुमोचने असुन्गौरादित्वात् स्वसेङीष् रोदसी रोदस्योश्चेतिसांतद्विवचनांतेस्यातामेकयोक्त्याभूमिद्यावो-
रु अप्युच्येतइत्यर्थः रोदसीत्यव्ययमप्यस्ति यदाहद्यावापृथिव्योरोदस्योरोदसीरोदसीतिचेति पृथगपिप्रयोगोस्ति तदुक्तंविश्वे रोदश्वरोदसीचापिदिविभू
मौपृथक्पृथक् सहप्रयोगेप्यनयोरोदस्यावपिरोदसीति २२८ ज्वालाभासोः कीलदीप्त्योः अर्चिः अर्च्यते अर्चपूजायां इसिः नपुंसि भद्योतदृष्टिषु ता
राप्रकाशकनीनिकामध्यभागेषु ज्योतिः द्योतते द्योतनंवानेन द्युतदीप्तौ इसिःगुणः आदेश्चजः ज्योतिरग्नौदिवाकरे इत्युक्तत्वात्

पापापराधयोरागः इणआग अपराधेचेत्यसुन् स्वगबाल्यादिनोः वयः आदिनायौवनादिवयः वयगतौअसुन तदुक्तंविश्वे वयःपक्षिणिबाल्यादौवयोयौ वन-
मात्रकइति २२९ तेजःपुरीषयोः वर्चः वर्चते वर्चदीप्तौ असुन् तदुक्तंमेदिन्यां वर्चोनपुंसकंरूपेविष्ठायामपितेजसि पुंसिचंद्रस्य तनयइति उत्सवतेजसोः
महः मह्यते महपूजायां असुन्गुणे गुणभेदे स्त्रीपुष्पे आर्त्तवे रजः रज्यतेनेन रंजरागे असुन् रजःक्लीबंगुणांतरे आर्तवेचपरागेचरेणुमात्रेचदृश्यतइत्यु-
क्तत्वात् अदंतोपि घञर्थेकः रजोथरजसासार्द्धंस्त्रीपुष्पगुणधूलिषित्यजयः राहौध्वांतेगुणे तमः तम्यतेनेन तमुग्लानौ असुन् तमोध्वांतेगुणेशोकेक्लीबंवा
नाविधुंतुदे २३० परोभिलाषेच छंदः चंद्यतेन चदि आल्हादनेदीप्तौच असुन्चस्यच्छः पद्ये अनुष्टुभादावित्यर्थः छंदः पद्येचवेदेचस्वैराचाराभिलाषयोरित्यु-

पापापराधयोरागःस्वगबाल्यादिनोर्वयः २२९ तेजःपुरीषयोर्वर्चोमहउत्सवतेजसोः रजोगुणेचस्त्रीपुष्पेराहौध्वांतेगुणेतमः २३०
छंदःपद्येभिलाषेचतपःकृच्छ्रादिकर्मच सहोबलसहामार्गौनभःखंश्रावणोनभाः२३१ ओकःसद्माश्रयश्चौकाः

क्तत्वात् कृच्छ्रादिकर्मच त-
पः तप्यतेनेन तपसंतापे असुन् आदिनाचांद्रायणादि तदुक्तंरभसे तपोलोकांतरेपिच चांद्रायणादौधर्मेचपुमान्शिशिरमाघयोरिति बलं सहः क्लीबे मार्गः सहाः
सहते सह्यतेनेनात्रवा षहमर्षणे असुन् तदुक्तंमेदिन्यां सहोबलेज्योतिषिच्चपुंसिहेमंतमार्गयोरिति खं नभः नभ्यतेनेनात्रवा णभहिंसायां असुन् तदुक्तंविश्वे-
नभोव्योम्निनभोमेघेश्रावणेचपतद्ग्रहे घ्राणेमृणालसूत्रेचवर्षासुचनभाःस्मृत इति २३१ सद्म गृहं ओकः स्यात् उचसमवाये असुन् न्यंक्वादिः अदंतोपि ओ-
कउचः कइतिनिपातनात् आश्रयः ओकाः तदुक्तंहैमे ओकास्त्वाश्रयमात्रेचमंदिरेत्वनपुंसकमिति श्रीसितारामप्रसन्न ॥६७॥ ॥६७॥

क्षीरं पयः पीयते पायतेवा पीङ्पाने पयगतौच असुन् पयोंबुचस्यात् उब्जत्यनेन उब्जआर्जवे असुनिबलोपःगुणः दीप्तौबले ओजः ओजोदीप्तावष्टंभेप्रकाश बलयोरपीतिउक्तत्वा॰ यश्चाह ओजोदीप्तिप्रकाशयोः अवष्टंभेबलेधातुतेजसीतिहैमे इंद्रिये निम्नगारये स्रोतः स्रुवतिस्रुगतौ असुन् स्रोतोंबुवेगइंद्रियइत्यु क्त॰ २३२ प्रभावे दीप्तौ बले शुक्रेच तेजः तेजयति तेज्यतेनेनवा तिजनिशातने असुनिगुणः तेजोदीप्तौप्रभावेचस्यात्पराक्रमरेतसोरित्युक्तत्वात् यच्चाह ते जोधाम्निपराक्रमइति अतः परंसांतसमाप्तिपर्यंतावाच्यलिंगाःवक्ष्यमाणाः त्रिलिंगाः विद्वान् ज्ञाता स्यात् वेत्ति विदज्ञाने विदन्पंडितः शतृस्थानेवसुरादे शः पक्षे तदुक्तंविश्वे विदंनात्मविदिप्राज्ञेपंडितेचाभिधेयवदिति चात् आत्मज्ञोपि बीभत्सः बीभत्सते बीभस्यतेनेनवा बधेः सन्नंतादच् तदुक्तंहैमे बीभ-

पयःक्षीरंपयोंबुच ओजोदीप्तौबलेस्रोतइंद्रियेनिम्नगारये २३२ तेजः प्रभावेदीप्तौचबलेशुक्रेप्यतस्त्रिषु विद्वान्
विद्श्चबीभत्सोहिंस्रोप्यतिशयेत्वमी २३३ वृद्धप्रशस्ययोर्ज्यायान्कनीयांस्तुयुवाल्पयोः वरीयांस्तूरुवरयोःसाधीया
न्साधुबाढयोः २३४ इतिसांताः

त्सोविकृतेक्रूरेरसेपार्थेघृणात्मनीति हिंस्रः क्रूरः हिंसिहिंसायांरक् २३३ अमीवक्ष्यमाणाज्याय-
आदयः साधीयः पर्यंताः सांतास्त्वादीनांवाडपर्यंतानां अतिशयेईयाः वृद्धप्रशस्ययोः अतिशयेनवृद्धप्रशस्यौ ज्यायान् उभयोस्थाने ज्यादेशः अतिशय
ज्येष्ठः युवाल्पयोः कनीयान् अतिशयेन उरुवरयोः वरीयान् अतिशयेनवरिष्ठः साधुबाढयोः साधीयान् अतिशनइष्ठन्ईयसुन्भ्यांइमेसर्वेसाध-
वः अतिशयितंबाढंसाधीयः २३४ इतिसांताः ५ ५ ५५ ५५ ५५

दलेपिबर्हं बर्हति बृहद्वृद्धौ अच् इत्याद्युक्तं अपिशब्दात्पिच्छेपि तदुक्तंहैमे बर्हंपर्णेपरीवारेकलापइति निर्बंधोपरागार्कादयः ग्रहाः ग्र॰ह्णाति ग्रहउपादाने-
अप् अचवा निर्बंधआग्रहविशेषः उपरागश्चंद्रार्कग्रहणमित्यर्थः ग्रहोनिग्रहनिर्बंधग्रहणेष्वरणोद्यमे सूर्यादौपूतनादौचसैंहिकेयोपरागयोरितिविश्वः द्वार
आपीडे शिरोभूषणे क्वाथरसेक्वथितद्रव्यरसे नागदंतके भित्तिस्थकीलके निर्व्यूहः निर्व्यूहति व्यूहलौकिकोधातुः इगुपधेतिकः तदुक्तंविश्वे निर्व्यूहःशे
खरेद्वारेनिर्यासेनागदंतकइति २३५ तुलासूत्रे अश्वादिरश्मौ प्रग्राहः प्रग्रहोपिच प्रेवणिजोरश्मौचवाचअप्क्षेग्रहवइत्यप् प्रगृह्यते प्रग्रहस्तुतुलासू
त्रेग्रषादीनांचबंधने हयादिरश्मौरश्मौचसुवर्णस्यचपादपइतिविश्वः पत्नीपरिजनादानमूलशापाः परिग्रहः परिगृह्यते परिगृह्यतिवा अच्ग्रहेत्यप् परिजनादा

दलेपिबर्हंनिर्बंधोपरागार्कादयोग्रहाः द्वार्यापीडेक्वाथरसेनिर्व्यूहोनागदंतके २३५ तुलासूत्रेश्वादिरश्मौप्रग्राहःप्रग्रहोपिच पत्नीपरिज
नादानमूलशापाः परिग्रहाः २३६ दारेषुचगृहाः श्रोण्यामप्यारोहोवरस्त्रियाः व्यूहोवृंदेप्यहिर्वृत्रे

नेतु परिवारस्वीकारोङ्गेयो शापःशपथइ
त्यर्थः तदुक्तं अजये परिग्रहः कलत्रेचस्वीकारयोरपि शपथेपरिवारेचराहुग्रस्तभास्करइति २३६ दारेषुकलत्रे गृहाः गृह्णाति धान्यादिगृहंतास्था
तगृहादाराः इत्याद्युक्तं वात् सद्मनिग्रहः पुंभूम्नि गृहंगृहाश्चपुंभूम्निकलत्रेपिचसद्मनिइत्याद्यु॰ वरस्त्रियाः श्रोण्यामपि कट्यामपि आरोहः अपिश
ब्दात्गजारोहे आरुह्यते आरोहादैर्घ्यउच्छ्रायस्त्रीकट्यामानभिदपि आरोहणेगजारोहइतिहेमचंद्रः वृंदेपि व्यूहः व्यूहते ऊहवितर्के इगुपधेतिकः व्यूहःस्या
द्बलविन्यासेनिर्माणेवृंदतर्कयोरितिविश्वः वृत्रेपि अहिः आहंति हनहिंसागत्योः आङोह्रस्वः इणप्रत्ययोडित् अहिर्वृत्रासुरेसर्पेइतिविश्वः

अग्नींद्वर्काः तमोपहाःतमोपहंति अपेक्षेशतमसोड्इतिडः तदुक्तंविश्वे तमोपहः सहस्रांशुमृगांकाजिनवन्हि॑षिति २३७ परिच्छदे नृपार्हेर्थेराजयोग्यद्रव्ये परि
बर्हः परिवर्हते परिवर्ह्यतेवा वर्हप्राधान्ये अचृघञ्वा तदुक्तंविश्वे परिवर्हस्तुराजार्हवस्तुन्यपिपरिच्छदइति परिवर्हः परिवारइत्यर्थः इतिर्हांताः इतः परेअनेका
र्थाः वक्ष्यमाणाआङादिशब्दाअव्ययाउच्यंते इषदर्थेआपिंगलईषत्पिंगलाः अभिव्याप्तौ आजन्मव्यभिचारी सीमार्थे पांडुमर्यादिकुल्यइति आपांडु धातुयो
गजे क्रियायोगजेर्थे यथाआहरति आक्रामतीत्यादि आङितिअव्ययंईषदादिपदचतुष्टयेवर्त्तते तस्यङकारोनुबंधः २३८ स्मृतौस्मरणे वाक्येवाक्यपूरणेन्च प्र
गृह्यः आइतिनिपातः सःस्यात् आप्नोति क्विपिपृषोदरादित्वात्पलोपः स्मृतौयथा आएवंकिलतत् वाक्येतुआएवंमन्यसे तदुक्तंमेदिन्यां आप्रगृह्यस्मृ-

अग्नींद्वर्कास्तमोपहाः २३७ परिच्छदेनृपार्हेर्थेपरिबर्हो इतिर्हांताः अव्ययाःपरे आङीषदर्थेभिव्याप्तौसीमार्थेधातुयोगजे २३८ आप्र
गृह्यः स्मृतौवाक्येप्यास्तुस्यात्कोपपीडयोः पापकुत्सेषदर्थेकुधिङ् निर्भर्त्सननिंदयोः २३९

तौवाक्ये ऽनुकंपायांसमुच्चयइति कोपपीडयोः आःइतिनिपातःवर्त्तते आस्ते आउपवेशने पाग्वत्साधुः पीडायांयथा आःशीतं कोपेतु आःपापिके ज
ल्पसि आःस्मरणे ऽप्याकरणेकोपसंतापयोरपीत्यक्तत्वात् पापकुत्सेषदर्थेपापाद्यार्थत्रये कुशब्दः कवति कूयतेवा कुङ्शब्दे डुप्रत्ययः तदुक्तंविश्वे कुकुत्सा
यां निवारणइ कुपापीयसिकुत्सायामिषदर्थे निवारणइतिमेदिनीकारश्च पापेकुकर्म कुत्सायांकापुरुषः ईषदर्थे कवोष्णमित्यादि निर्भर्त्सननिंदयोः धि
कृशब्दः धक्कयति धक्कनाशने बाहुलकात्डिकः अपकारशब्देर्भयोत्पादनंभर्त्सनमित्यर्थः दोषप्रकीर्तनंनिंदेत्यर्थः २३९ राम

अन्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये चशब्दः स्यात् चंदते चदिआल्हादे अन्येभ्योपीतिडः तत्रोदाहरणं भिक्षामटगांचानय समाहारेसमूहे घटश्चपटश्च घटपटं मिलितानामन्वयेइतरेतरयोगे हरिश्चहरश्चहरिहरौ परस्परनिरपेक्षस्यानेकस्यैकस्मिन्नन्वयेसमुच्चये मातरंपितरंभजस्वेपि चपादपूरणे पक्षांतरेहेतौविनिश्चयइतित्रिकांडकोशः आशीःक्षेमपुण्यादौ स्वस्तिस्यात् असधातोः क्तिच् स्वस्तिमंगलाशीर्वादपापनिर्णोजनादिषितिभागुरिः तत्रोदाहरणं दातुःस्वस्त्यस्तु क्षेमेउपद्रवाभावे स्वस्त्यान्वर पुण्ये स्वस्तिमंतः स्वर्गच्छत तदुक्तंमेदिन्यां स्वस्तिस्यान्मंगलेपुण्येप्याशंसायामपिक्वचिदित्याविग्रहणं प्रकर्षे लंधनेपि अति अतति इन्प्रत्ययः तत्रोदाहरणं अत्युत्तमोविष्णुदासः तदुक्तंविश्वे अतिशब्दःप्रशंसायांप्रकर्षेलंधनेपिचेतिविश्वः-

चान्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये स्वस्त्याशीःक्षेमपुण्यादौप्रकर्षेलंघनेप्यति २४० स्विन्प्रश्नेचवितर्केचतुस्याद्भेदेवधारणे सकृत्सहैकवारे वाप्याराद्दूरसमीपयोः २४१

लंघनेतु अतिवेलंजलधितलं २४० प्रश्ने वितर्केच स्वित् स्यात् सुवृएँति इणगतौक्विप् स्वित्प्रश्नेचवितर्केचतथैवपदपूरणइत्युक्तं० प्रश्नेउदाहरणं किंचित्कुशलमस्ति वितर्के ब्रह्मविष्णुशिवानांमध्येआद्योच्चारणंविष्णोराहोस्विदन्यतरस्य तदुक्तंमेदिन्यां स्वित्प्रश्नेचवितर्केचतथैवपदपूरणइति भेदे अवधारणे तुशब्दःस्यात् तुदति तुदव्यथने डुप्रत्ययः तुपादपूरणेभेदेसमुच्चयेवधारणे पक्षांतरेनियोगेचप्रशंसायांविनिग्रहइतिमेदिनी सहार्थे एकवारेच सकृच्छब्दः सकृदित्यर्थे सकृद्भोजनंकुरु सकृदपिगोदावर्यांदत्तपिंडोभव सकृत्सहैकवारयोरित्यजयः दूरसमीपयोः आरात् तत्रउदाहरणं यथा आराच्छत्रोःसदावसेत् समीपेतु सखायंस्थापयेदारात् आङ्पूर्वात्रादानेइत्यतः बाहुलकादानिः २४१

मतीच्यां पश्चमदिशि चरमेंत्ये पश्चाच्छब्दः पश्चादित्यनेनावरस्यसप्तमीपंचमीप्रथमांतस्यनिपातः अवरस्यपश्चभावः आतिप्रत्ययः तत्रोदाहरणं-
तिष्ठसुंदरिमत्क्षेहेपश्चादस्तंगतोरविः पश्चिमेवयसिप्राप्तेविष्णोराराधनंकुरु अप्यर्थविकल्पयोः उतशब्दः उंयतेस्म उङ्‌शब्देक्तः अप्यर्थः समुच्चयार्थः उतश
ब्देयथा उतगांगउतस्वर्गः विष्णुरुतशिवःसेव्यः उतप्रश्नवितर्कयोः समुच्चयेविकल्पेचेतिहेमः उतापीद्वौच्चवादार्थौ इत्यजयः पुनरर्थेपौनःपुन्ये सहार्थे
च शश्वत् स्यात् शश्वति शशप्लुतगतौ शश्वत्सहसहार्थयोरितिजयः तत्रयथा शश्वद्विष्णुस्मरदासीपुत्रोभागनतसमद्यति शिष्यैः शश्वद्गतो द्रोणः कुरु-
पांडवसंज्ञकैश्चेत्यादि प्रत्यक्षतुल्ययोः साक्षाच्छब्दः सहाक्षेणसाक्षात्स्तमतति क्विप् साक्षात्तुल्यसमक्षयोरित्यजयः तत्रोदा॰ साक्षाद्दृष्टोमयाहरिः-

मतीच्यांचरमेपश्चादुताप्यर्थविकल्पयोः पुनःसहार्थयोःशश्वत्साक्षात्प्रत्यक्षतुल्ययोः २४२ खेदानुकंपासंतोषविस्मयामंत्रणेब
त हंतहर्षेनुकंपायांवाक्यारंभविषादयोः २४३ तदात्मत्वेनगच्छन्सन्प्राप्तोनिर्वाणजंसुखं साक्षाल्लक्ष्मीरियंवधुः संसारगह्वरेतिष्ठन् निर्मुक्तं-
स्वर्गजंसुखं साक्षात्तुल्यसमक्षयोरित्यजयः २४२ खेदादिविस्मयामंत्रणांतेषुपंचस्वर्थे बतशब्दाः वध्यगतोक्तः बतखेदेनुकंपायांहर्षेसंबोधनेद्भुतइतिदं
त्योष्ठ्यादावजयः बतेतियथा अहोबतमहत्कष्टंपीतंहालाहलंविषं बतसंसारतापतप्तोसि बतपतिसुखंचुंबनलबितानतसखी अहोममसुंदबाला-
श्चमतकुर्वतवेबत एहिहंजेबतममलेखमापय हर्षे अनुकंपायां वाक्यारंभविषादयोः हंतशब्दः तत्रउ॰ पुर्वस्माद्गतमेप्राप्तसंध्यातदीनारकंनिशि हंत
दीनोरक्षितव्यः प्राणैरपिधनैरपि हंततेकथयिष्यामि चरमेविषादेतु हंतजातमजातारेः प्रथमेनत्वयारिणा हंतदानेऽनुकंपायां वाक्यारंभविषादयोः निश्चये

चप्रमोदेचेतिहेमः २४३ राम

मुख्यसदृशे प्रतिनिधौ वीप्सालक्षणादौ प्रयोगतश्च प्रतिशब्दः भातिप्रयतेवा प्रापूरणे प्रथप्रख्याने बाहुलकात्डतिः प्रतिशब्दोयथा शिवंप्रतिविष्णुः अभि मन्युंप्रतिपरीक्षित् व्याप्तुमिच्छावीप्सातस्यांयथा ब्राह्मणंब्राह्मणंप्रति ददातीत्यर्थः लक्षणायांयथा वृक्षशाखांप्रतिविद्योततेविद्युत् आदिनाइत्थंभूताख्याना दौ प्रयोगतइतिशिष्टप्रयोगानुसारेणप्रतिशब्दस्यप्रक्षेपः प्रतिस्यंभूतभागयोः प्रतिदानेप्रतिनिधौवीप्सालक्षणयोरपीतिहैमः हेतुप्रकरणप्रकाशादिसमाप्तिषु– इतिशब्दः एति अयतिवा क्तिच् तदुक्तंविश्वे इतिप्रकरणेहेतौप्रकाशादिसमाप्तिषु निदर्शनेप्रकारेस्यादनुकर्षेचसंततमिति हेत्वर्थेइतिशब्दोयथा वालिहंतीति स्मग्रीवोनश्यमूकंपलायते प्रकरणेप्रकारे विप्रक्षत्रियविट्शूद्राइतिभेदाः इतिपाणिनिः पाणिनिशब्दोलोकेप्रकाशतेइत्यर्थः प्रकर्षइतिपाठः आदिनाएवं

प्रतिप्रतिनिधौवीप्सालक्षणादौप्रयोगतः इतिहेतुप्रकरणप्रकाशादिसमाप्तिषु २४४ प्राच्यांपुरस्तात्प्रथमेपुरार्थेग्रतइत्यपि याव त्तावच्चसाकल्येवधौमानेवधारणे २४५

क्रमादमुंनारदइत्यबोधि समासोअवसानेयथा धर्ममाचरेदिति तदुक्तंहैमे इतिस्वरूपेसान्निध्येविवक्षानि यमेपिच हेतौप्रकारप्रत्यक्षप्रकर्षेष्ववधारणे एवमर्थेसमाप्तौस्यादिति २४४ प्राच्यांप्रथमे पुरार्थे अग्रेइत्यग्रतः पुरस्तात् पूर्वस्मिन् अस्तातिप्रत्यये पूर्वशब्दस्य पुरादेशः प्रथमेयथापुरस्ताद्भुक्ते पुरार्थेअतीते यथापुरस्ताद्दासोभूत अग्रतोग्रे पुरस्तात् दृश्यतेरविः पुरस्तात्पुस्तकंयद्वाग्रतइत्यर्थः अपिप्राच्याद्यर्थे साकल्यादि चतुष्के यावत्तावच्छदौ तद्धिताइतिबहुवचनेनानुक्तज्ञापनात्डावतुरिति अमरटिप्पणे यावद्दत्तंतावद्भुक्तं अवधौ मूलाच्छाखांयावत्स्कंधः मानेपरिमाणे याव त्स्वर्णंतावद्रजतं अवधारणेनिश्चये यौन्नियंतावदामंत्रयस्व तदुक्तंमेदिन्यां यावत्कात्स्न्येवधारणे प्रशंसायांपरिच्छेदेमानाधिकारसंभ्रमे पक्षांतरेचेति २४५

अथोअथइमौशब्दौमंगलादिषुवर्त्तेते अर्थउपायौ क्वाथां बाहुलकात्डो अथेत्यत्रडे पृषोदरादित्वात् रलोपः मंगलेयथा अथातोब्रह्मजिज्ञासा अनंतरे स्नानंकृ
त्वाऽथभुंजीत आरंभे अथशब्दानुशासनंलिख्यते प्रश्ने अथवक्तुंसमर्थोसि कार्त्स्न्ये अथधातून्ब्रूमः तदुक्तंहेमे अथोअथसमुच्चये मंगलेसंशयारंभाधि
कारानंतरेषुच अन्वादेशेप्रतिज्ञायांप्रश्नसाकल्ययोरपीति निरर्थकाविध्योः वृथाशब्दः वृणोति वृणीतेवावृञ्वरणे निरर्थके वृथादुग्धोनड्वान् अविधौविधिहीने-
वृथादानं वृञोबाहुलकात्थाक् तदुक्तंविश्वे वृथानिष्कारणेवंध्येवृथास्याद्विधिवर्जितइति अनेकोभयार्थयोः नानाशब्दः स्यात् नैतिनाना भिन्नरूपांइतिआना
ञ् नानाशब्दोविनार्थेपितथानेकोभयार्थयोरितिरक्षितात् अनेकार्थे नानाविधंफलं उभयार्थे नानाविधंनगृण्हीयात् २४६ पृच्छायां विकल्पेचनु नुदतिनौतिवा

मंगलानंतरारंभप्रश्नकार्त्स्न्येष्वथोअथ वृथानिरर्थकाविध्योर्नानानेकोभयार्थयोः २४६ नुपृच्छायांविकल्पेचपश्चात्सादृश्ययोरनु प्रश्नावधारणानुज्ञानुनयामंत्रणेननु २४७

णुदप्रेरणे णुस्तुतौवा डुप्रत्ययः पृच्छायां कोनुकुर्यात् विकल्पे अयंघटोनुपटोनु तदुक्तंविश्वे नुस्यात्प्र
श्नेविकल्पार्थेव्यतीतानुनयार्थयोरिति पश्चात्सादृश्ययोरनुस्यात् अनिति अनप्राणने बाहुलकादुः पश्चादर्थे मातरमनुयाति सादृश्ये कृष्णमनुकरोति तदुक्तंहैमे-
अनुलक्षणवीप्सेत्थंभूतभागेषुसंन्निधौ सादृश्यायामहीनेषुपश्चादर्थसहार्थयोरिति अनुहीनेसहार्थेचपश्चात्सादृश्ययोरपि आयामेचसमीपेचलक्षणादावनुक्रमा
दितिविश्वश्च प्रश्नादिषामंत्रणांतेषुपंचस्वननुशब्दः ननुदति नुदप्रेरणे प्रश्ने ननुकिमानीतं अवधारणे नन्वियंगौः अनुज्ञायां नन्वोदनंकुरु अनुनये सांत्वने
ननुकोपंसंचदयांकुरु आमंत्रणेसंबोधने यथा ननुभोक्तुरन् तदुक्तंहैमे नन्वाक्षेपेपरिप्रश्नेप्रत्युक्तावप्यवधारणे वाक्यारंभेप्यनुनयामंत्रणानुज्ञयोरपीति २४७ श्रीरामप्रसे

गर्हादिसंभावनांतेषुपंचस्स अपिशब्दःस्यात् नपिबति पिबतौ क्विप् आगमोनित्यः तदुक्तंविश्वे अपिसंभावनाप्रश्नशंकागर्हासमुच्चये तथायुक्तपदार्थेचकाम चारक्रियास्वचेति सचयथा अपिजल्पारापतिरंडे समुच्चये विष्णुमजशिवमपि प्रश्ने अपिजानासिकिंमारंबिड्लोस्मित्वदागमे शंकायां अपिमेस्वखीभवेत् संभा वनायां अपिकामंजयेस्थाणुःउपमायां विकल्पे वाशब्दः वाति वागत्यादौ तदुक्तंविश्वे वास्यादिकल्पोपमयोरेवार्थेचसमुच्चय इति आशीविषोवासंक्रुद्धः विकल्पेयथा शिवंवायदिवाविष्णुंयोजानातिसपंडितः अर्द्धे जुगुप्सिते साचि षामसांत्वप्रयोगेअव्ययः अर्थे साचिसंमितासी जुगुप्सितेयथा साचिकृतमकल्याणकारि- २४८ सहसमीपे अमानमातिमामानेक्विप् सहार्थेयथा पुत्रैरमाभुंक्ते समीपेतु अमान्यः अमाभवइत्यर्थेल्यप् समीपवर्त्तीत्यर्थः वारिणि मूर्द्धनिच केकम्यते क

गर्हासमुच्चयप्रश्नशंकासंभावनास्वपि उपमायांविकल्पेवासामित्वर्धेजुगुप्सिते २४८ अमासहसमीपेचकंवारिणिचमूर्द्धनि इ वेत्थमर्थयोरेवंनूनंतर्केर्थनिश्चये २४९ तूष्णीमर्थेसुखेजोषं

सुकांतौ णिङभावेविच् तदुक्तंमेदिन्यां कंशिरः सुखवारिषुइति इवेत्थमर्थयोः एवं शब्दः इवेयथा इवार्थेयथा अग्निरेवंमाणवकाः अग्निरिवेत्यर्थः इत्थमर्थेप्रकारे एवंवादिनिदेवर्षौ एवंप्रकारोपमयोरंगीकारेऽवधारणेइतिधरणिःहेम चंद्रौ वमतेर्विच् तथानूनंशब्दःस्यात् नुयास्तत्यानमति विच् नूनमुपयतियज्वनामियः अर्थनिश्चयेतु क्षुद्रेपिनूनंशरणंप्रपन्ने तदुक्तंविश्वेनूनंनिश्चिततर्कयोरिति २४९ तूष्णीमर्थेमौने सुखेच जोषंशब्दःस्यात् जुष्यतेजुषप्रीतौ बाहुलकादम् जोषंसुखेप्रशंसायांतूष्णीमित्यनयोरपीत्यक्तत्वात् जोषंस्थिताःस्म सुखे तु जोषंवैभोजनंकुरु ॥राम॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥राम॥

पृच्छायां जुगुप्सनेच किंशब्दः चोरस्यचौर्यंकिंसुतप्रार्थितं जुगुप्सनेतु सकिंराजायःप्रजांनरक्षति कृयते कुशब्दे बाहुलकात्डिम् तदुक्तंविश्वे किंवित
र्केपरिप्रश्नेक्षेपनिंदाप्रकारयोरिति किंकुत्सायांचतर्केचनिषेधप्रश्नयोरपीत्स्कृ० प्राकाश्ये प्रसिध्यां नामशब्दः सयथा मुकुंदंभजतुनामसुक्तिदातृत्वात् सं
भाव्येकथंचिदर्थे भविष्यतियुधिष्ठनाम क्रोधेनामशब्दस्तु नामयति नाम्यतेवा पामप्रव्हत्वे मर्मवैरीरावणोनामपापः उपगमे सदूषोमीकारं सयथा-
शत्रोःसकाशाद्गृण्हातिनाम कुत्सने यथा कोनामायं प्रलपतिमेविशतःसभायां तदुक्तंमेदिन्यां नामक्रोधेभ्युपगमेविस्मयस्मरणेपिच संभाव्यकुत्सा
प्राकाश्यविकल्पेष्वपिदृश्यते २५० भूषणस्य अलंकारस्य पर्याप्तेः परिपूर्णतायाः शक्तेःसामर्थ्यस्य वारणस्यनिवारणस्यच वाचकं अलं स्यात् अलं

किंपृच्छायांजुगुप्सने नामप्रकाश्यसंभाव्यक्रोधोपगमकुत्सने २५० अलंभूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकम् हुंवितर्केपरिप्रश्नेस
मयांतिकमध्ययोः २५१

ति अलंभूषणादौ बाहुलकादम्, तदुक्तंविश्वे अलंभूषणपर्याप्तिवारणेषुनिरर्थके अलंशक्तौचानादिक्षमीति तवेत्थं अ-
लंकृतवती अलंशिशोःस्तन्यं सचभलंभुक्तवान् अलंसामरावणाय अलंमहीपालतवश्रमेण अलंनिरर्थकेइतिहैमश्च वितर्के परिप्रश्नेच हुंकारशब्दः हुयते
हुदानादौ बाहुलकात्मः यथा हुंनरःनारायणोहं हुंघटोयं तदुक्तंत्रिकांडशेषे हुंवितर्केचानुमतावितिहुंवितर्केपरिप्रश्नेहुंरुषोक्त्यनुनीतिषु हुंवितर्केपरिप्रश्ने -
हुंलज्जायांनिवारणइतिविश्वहैमयोश्च अंतिकमध्ययोः समया समेति इणगतौ आः अंतिकेयथा समयाकुलालदंडः यथाच समयामातृपित्रोः शि-
शुः २५१ सम ॥श्रीसीतारामचंद्रायनमः॥

अप्रथमे भेदेन्व पुनः पनते पनस्कृतौ बाहुलकादुर् अस्यउः यथा पुनर्देहि पुनरप्रथमेमतं अधिकारेन्त भेदेष्व तथापक्षांतरेपिचेतिमेदिनी भेदेयथाकिंपुनर्- गौः पुण्या निश्चयनिषेधयोः निशब्दः नृणाति नुनेथे क्विपईत्वं निर्गतंधयः निषेधेन्नयथा निर्धनः पुरुषः शष्पसमानः तदुक्तंविश्वे निर्निश्चयेक्कांतायर्थेनिः- शेषप्रतिषेधयोरिति प्रबंधे चिराशीते निकटे अगामिकेन्व पुरा पुरति पुरअग्रगमने बाहुलकात्काकित्वात्लघूपधगुणाभावः संयथा पुराधीते चिरानी तेतु इतिहासपुराणा दीत्यर्थः सन्निहितेपि आगामिके भाविनीत्यर्थः तदुक्तंविश्वमेदिन्योः पुरापुराणेनिकटेप्रबंधातीतभाविष्विति २५२ ऊरी उररी उररीचेति शब्दत्रयं विस्तारे अंगीकृतौवत्तेयं ऊयते ऊयतंतुसंताने बाहुलकात् ररीकृरीक् वयतेरीकः संप्रसारणं ऊररीचोररीचोरीविस्तारेंगीकृतवयमित्यजयः ऊ

पुनरप्रथमेभेदेनिर्निश्चयनिषेधयोः स्यात्प्रबंधेचिरातीतेनिकटागामिकेपुरा २५२
ऊरर्यूरीचोररीचविस्तारेंगीकृतेत्रयम् स्वर्गेपरेचलोकेस्ववार्तासंभाव्ययोःकिल २५३

ररीकरोतीत्यादीत्यर्थः स्वर्गेपरेलोके स्वः स्वरति स्वशब्दोपतापयोः विच्गुणः स्वर्गएवं स्वर्गेगे दर्शनान्मुक्तोनजानेस्नानजंफलमिति परइतिलोकविशेषणं- परेलोकेतु स्वर्गताअपिइच्छंतिशुचिजन्मसदलसं तदुक्तंविश्वे स्वःस्वर्गपरलोकयोरिति वार्तासंभाव्ययोः किलशब्दः किलति किलश्वेत्ये इगुपेतिकः वार्तायांयथा जघानकंसंकिलदेवदेवः संभाव्येतु द्रोणांकिलातिक्रांतौसोशिष्येषुतवचार्जुनः तदुक्तंविश्वे किलशब्दस्तु वार्तायां संभाव्यानुन- यार्थयोरिति वार्त्तायामरुचौकिलेतित्रिकांडशेषश्च २५३ राम

निषेधे वाक्यालंकारे जिज्ञासायां अनुनयेच खलुशब्दः खलति खलसंचये बाहुलकादुः निषेधेसयथा खल्वपटुरयंराजा भजंतित्वेकाखलुरामचंद्रं म-
च्चित्तहारकोजारकृष्णोवैपारदारिकः जानासिखलुभोरंदे देहिमेखलुवाचकं एवंचत्वार्युदाहरणानि तदुक्तंमेदिन्यां खलुस्याद्वाक्यभूषायांजिज्ञासायांच
सांत्वने वीप्सामानानिषेधेषुपूरणेपादवाक्ययो रिति समीपायाभिमुखांतपदपंचके अभितः अभिशब्दात्तसिल् समीपेसयथा वल्लवीम भितस्तिष्ठन्कृष्ण-
एवसमेरिषुः उभयार्थे अग्रतोमेथलागच्छेदभितोरामलक्ष्मणौ शीघ्रार्थे अभितोधीष्वबेगुरोः साकल्येयथा अभितोयातिवेजलं अभिमुखेचयथा प्रत्यर्थी
त्वभितोहंतियदिनस्यासलायनं २५४ नामप्राकाश्ययोः प्रादुः स्यात् प्रादंति अधिबंधने बाहुलकादु स्आगमानित्यत्वान्नुम्न नाम्नियथा प्रादुर्वभूवहारिणी

निषेधवाक्यालंकारजिज्ञासानुनयेखलु समीपोभयतःशीघ्रसाकल्याभिमुखेभितः २५४ नामप्राकाश्ययोःप्रादुर्मिथोन्योन्यंर
हस्यपि तिरोंतर्द्धौतिर्यगर्थेहाविषादशुगर्तिषु २५५

गयामेपुरस्तात् प्रादुरासीज्जगन्नाथइतिच प्राकाश्येयथा प्रादुर्भावोधियोमेस्यात् अन्यो
न्यार्थे रहसिच मिथः मेथति मेथृसंगमे पृषोदरादित्वाद्ध्रस्वः असुन् बाहुलकात् ओःसांतओदंतयोतंत्रं अन्योन्यार्थेयथा वत्सार्षिषेणविदानांमिथोसागोत्र्यं र
हसिमिथोयथा मिथोमहर्षिभिस्तास्तं तदुक्तंविश्वे मिथोन्योन्यंमिथोरहइति अंतर्द्धौ अंतर्द्धाने तिर्यगर्थे च तिरःशब्दः तरति तृ असुन् कचिदपवादविष ये
ष्युत्सर्गोभिनिविशतइतिगुणाविषइर् अंतर्धानेसयथा शकुंतलांसमादायकण्वशिष्यास्तदंतिके तिरोबभूवुरिति तिर्यगर्थेतु तिरोगच्छतिवेखलः विषादे शुचि-
अर्त्तौहाशब्दः जहाति अन्येभ्यइतिडे पृषोदरादित्वाद्धलोपेन तदुक्तंविश्वे हाविषादेच शोकेचकुत्सादुःखार्थयोरपीति विषादेयथा मारःकालेहापिडयति शोकेयथा हाचंद्र

तत्तापतप्तोस्मिस्पृशमांकरैः पीडायांहाहतोस्मीति २५५ अद्भुते खेदेच अहहेति अहंजहातिजिहीतेडेमलोपः पृषोदरादित्वात् अद्भुतेसयथा अहहमहाप्रकर्षोस-
मः खेदेयथा अहहनीतंवयोम याव्यर्थं अहहादीर्घांतमपीतिनवधिबोध्यः तदुक्तंमेदिन्यां अहहेत्यद्भुतेखेदेपरिक्लेशप्रकर्षयोः संबोधनेपीति हेलौअवधार
णेच हिशब्दः हिनोतिहिगतौविच्(क्वि)पतुगभावोवा हेतौयथा पर्वतोवन्हिमानत्रधूमोहिपरिदृश्यते निश्चयेन धर्मोहिदृश्यतेमित्रंनत्वन्यादिति हिपादपूरणे-
हेतौविशेषेप्यवधारणे प्रश्नेहेत्वपदेशेचसंभ्रमासूययोरपि हीद्वःखहेतावाख्यातौ विषादेविस्मयेपिचेतिदीर्घांतपाठोप्यस्ति इतिनानार्थवर्गः चिराय -
चिरमयते अयगतौ कर्मण्यण् चिररात्राय चिररात्रानयते रात्रेरच् अग्रेकर्मण्यण् चिरस्य चिरमस्य असुक्षेपणे ण्यत् शकंध्वादित्वात् पररूपंआद्यायेषां

अहहेत्यद्भुतेखेदेहिहेतावचधारणे इतिनानार्थवर्गः चिरायचिररात्रायचिरस्याद्याश्चिरार्थकाः मुहुःपुनःपुनःशश्वदभीक्ष्ण
मसकृत्समाः १ ताघेषां तेशब्दाः तेचिरार्थकाः दीर्घकालवाचकाः स्युः क्रमेणैकैकस्योदाहरणं चिरायमांरंगकांनर्वीक्षते वामलोचना चिररात्रायमेना
बालक्ष्यामोज्वलितंगृहं सरवेतवकटाक्षेन चिरायममसंचित्तमिति अशीविषमुखज्वालैर्गोपीगोपगवांगणः चिरस्यकृष्णारक्षैवामृतोपानात्ससुस्थितः आ
द्यशब्दात्चिरेण चिरात् चिरमित्यपिज्ञेयं मुहुः पुनः पुनः शश्वत् शश्वद्बहुलंवाति अभीक्ष्णं असकृत् एतेपंचसमाः अर्थतः नैषांविग्रहरूपएवं मोहनं
मुहुर्वेचित्ये बाहुलकादुस् नित्यंवीप्सयोरितिपुनःशब्दस्याद्विवचनं शश्वति शशप्लुतगतौ अभिक्ष्णौति क्ष्णुणतेजने बहुलंडम् नसकृत् अजयस्त. अभी-
क्ष्णशब्दमनव्ययमप्याह अभीक्ष्णंतुपौनःपुन्येसर्वदार्थेचदृश्यतइत्यनव्ययपाठात् वारंवारंशश्वदर्थेवारवारेणचेष्यतइतित्रिकांडशेषः १ राम

स्राक् स्रामकति अककुटीलायांगतो स्रैपाकेसंपदादिः क्विप् झटति झटमीति झटसंघाते इणः क्तिन् अंजसा अंजूव्यक्त्यादौ अचूस्यतेक्विप् अन्हाय-
न्हुङ् अपनयने घञ्आवादेशवस्ययः द्राक् द्राति द्राकुत्सायांगतौ बहुलंकः मंक्षु मज्जाति टुमस्जोशुद्धौ बहुलंसुः मस्जिन्नइतिनुम् सपदि समोलोपः प
दीरिति एतेसप्तशब्दाः शीघ्रवाचकाः स्युः बलवत् बलमस्यास्ति मतुप् सुष्ठु सुतिष्ठति अपोलकुः किमुत किंचतदुतच सु सूयते षुगतौ क्विप्तुगभा
वः अति अतइन्तीव षट्निर्भरस्य २ पृथक् पृथप्रक्षेपे बहुलंकक् विना वेनौ इणोणः ऋतेः केहिगतौरुकक्नञोआनाञ् अंतरेण ऋते हिरुक् ना-
ना एतेषट्शब्दाः वर्जने वियाहास्तु एवंतेयथा पर्थयति पृथप्रक्षेपे अंतरेति ऋतीयते ऋतिः सौत्रोधातुः हिनोति हिगतौ रुकक्प्रत्ययः नञोविनञ्प्रा

स्राक्झटित्यंजसान्हायद्राङ्मंक्षु सपदि द्रुते बलवत्सुष्ठुकिमुतस्वत्यतीवचनिर्भरे २ पृथग्विनांतरेणार्तेहिरुङ्नानाचवर्जने यत्त
द्यतस्ततोहेतावसाकल्येतुच्चिचन ३

मितिनाञ्प्रत्ययः तत्क्रमेणोदाहरणानि किंचिच्चपृथुकाह्लसापृथक्वाधिहितेंचल इतियावत् विनाकृष्णेनय-
हृतंविनाकृष्णेनयत्हृतमिति अंतरेयाच्युतंनास्तिपदं तद्वाचकंनृणामिति त्वांऋतेमेगतिर्नास्तिरोदीमिकस्यवेपुरः हिरुक्हारिंनपूवः स्यात्संसारार्णवविभ्रमइ
ति स्वर्यंनानानास्तिश्रेष्ठोमहेशु एताद्दशानिद्वयानि यत् यच्छति यमउपरमे क्विप् मलोपस्तुक् तत् तनोति तनुविस्तारे शाग्व नसाधु यतः यस्मात् ततः
तस्मात् पंचम्याः पंचम्यास्तसिल त्यदाद्यत्वं चत्वारि हेतौकारणे तत्रोदाहरणानि यत्पवित्रंमनोहारिशिववर्णनमुच्यतइति तदिदंविजहाहिकामुकमिति यतो
रितधन्यधन्योयंपिबन्हरिकथामृतमिति ततःप्रभातसमयोउदयंयातिभास्करः साकल्येतु चित् चेतति चितिसंज्ञाने क्विप यथा काचित्कराभ्यांभ्रमतावपत्यं च
न चनतिचनशब्देपचाद्यच् कचनइतिद्वयंस्यात् ३

कदाचित् जातु जायति जेक्षये बहुलंकुत्र इति द्वयं कस्मिश्चित्काले तत्रेत्थं कदाचित् मेसख्याः सहचरिस्मृतिस्तेभवतिचेत्कठोरः स्मारोवेति ज्ञानंमेस्यात्तु वैष्णवमिति सार्धंऋध्यति ऋधवृध्दौ महस्यसः बहुलकः साकं सह अकनं सत्रा सहभायतेक्विप् समं समति षमवैक्लव्ये बहुलंअम् सह षहमर्षणेअच् पंचसहवाचकाः आनुकूल्यार्थकं प्राध्वंस्यात् प्राध्वनति ध्वनशब्दे प्राङ्पूर्वात्अम्प्रत्ययः तदुक्तं प्राध्वंतुप्रणतेचातिदूरेवर्त्मनिबंधनेइति व्यर्थके वृथामुधाचस्यात् वियते वृङ्वरणेवा थाक् मुह्यति बहुलंकाहस्यधः ४ आहो आहेति डोप्रत्ययः उताहो उतचअहोचानयोः समाहारः वयलेः क्तः किमुत किम् चउतचनयोः समाहारः वै शब्देबहुलंडिमिः किं किमु उतं षडविकल्पेज्ञेयाः तत्रोदाहरणानि आहोमेरांद्वांतः कनकलतिकायामिति इत्याद्यूह्यानि तुतुदति

कदाचिज्जातु सार्धंतु साकं सत्रा समं सह आनुकूल्यार्थकं प्राध्वं व्यर्थके तु वृथा मुधा ४ आहो उताहो किमुत विकल्पे किं किमूत च
तुहि च स्म ह वै पादपूरणे पूजने स्वति ५ दिवाह्नीत्यथ दोषा च नक्तं च रजनाविति तिर्यगर्थे साचि तिरोऽप्यथ संबोधनार्थकाः ६

तुः हि हिनोति क्विपितुगभावः च चनति चिनोतिवा ऊः स्म स्मयते ष्मिङ्ईषद्धसने डः ह डः वैवै : षट् श्लोकपादपूरणे सु सवतिषुगतौ तिअतति हे पूजने यथाअयमसुदिनंजातं अत्युग्रं वर्ततेधुना उभयत्र बहुलं ५ अन्हीत्यर्थेदिवाशब्दःस्यात् दीव्यतेः का दोषा दुष्यतेः आ नक्तं हेरात्राविस्यर्थे दुष्यंत्यत्र दुष्यैकृत्ये तत्रोदाहर॰ चौरागच्छंतिवैदोषाधनिकस्यनसद्मनि क्रमरिस्यतासिवैनक्तं मिमि साचि सचनं षचसमवाये इष्प्रत्ययपादित्वात् तिरः तरणं असुनिडत्वं इतिद्वेतिर्यगर्थे तत्रउ॰ साचीकृत्यहयग्रीवेनवीक्षते मदिरेक्षणा तिरोगत्वाप्रपश्यंतप्रधावन्हरिणीगणः ६

प्याट् पाट् प्यैड् दृध्यौ टप्रत्ययः पटेर्ण्यंतात् क्विप् अंगेरच् हिनोतेर्विच् हंतेर्डैः भातेर्डोस् अंग हे है भोः इत्येतेसंबोधनवाचकाः स्युः पाटयति पटगतौ प्यायते प्याङ् वृद्धो अंगति अगिगतौ हंति भांति उदाह० प्याट्रामयज्ञविध्वंसकर्तारंराक्षसंजहि एवंसर्वत्र समया समयानिकटेमध्येनिष्कर्षोतिकमध्ययोरित्यु० निकषा उभयंआःसमिणिनिसाधु हिरुक् हिनोति तदुक्तंरुद्रे हिरुकमध्येविनार्थेचेति हिरुगुक्तंचसामीप्य इत्यमरमालाच यशोदायानंदपल्यावर्त्तेनैवैहिरुक्शिशुः श्रीणिसामीप्ये अतर्किते सहसाशहः स्यात् सहते षहमर्षणे असाप्रत्ययः उदाह० सहसाविदधीतनक्रियां पुरः पूर्वस्मिन् पूर्वस्यपुरः पुरतः पुराति पुरअग्रागमने बहुलंअनस्कः अग्रतः अग्रेतसिः त्रयोग्रार्थाः ७ देवहविर्दाने स्वाहास्वादतेनेन स्वादआस्वादने आप्रत्ययः पृषोदरादित्वादस्यहः

स्यः प्याट्पाडंगहेहैभोः समयानिकषाहिरुक् अतर्कितेतुसहसास्यात्पुरःपुरतोग्रतः ७ स्वाहादेवहविर्दानेश्रौषट्वौषट्वषट्स्वधा ॥ किंचिदीषन्मनागल्पेप्रेत्यामुत्रभवांतरे ८ वद्वायथातथैवैवंसाम्येहोहीचविस्मये ॥

श्रौषट् स्रुश्रुआह्वयतेनेन डौप्रत्ययः श्रूयतेनेनवा श्रुश्रवणे अमुश्रिन्इति डौषट् वौषट्ऊहयतेनेन वहप्रापणे डौषट् वषट् उषट् स्वधा स्वद्यतेनेन षदआस्वादने आदस्यधः एतेपंच तत्रपितॄणांदानेस्वधा किंचित् उभयोः समाहारः ईषत् मनाक् उभयत्रअत्आक् एतानित्रीणिस्वल्पे उदाह० किंचिद्दानेनमेतुष्टोदेवदेवोजनार्दनः हालाहलमिदं प्रोक्तंईषत्मात्रंशिवस्यतु मनाक्दृष्ट्याविवर्धय प्रेत्य इणः लोल्यप् अमुत्रेतिअदसः त्रंञ् हे भवांतरे वनीपकजनश्चंद्रः प्रेत्यराजामहीयतेइहामुत्रचगीयते ८ व वा यथा तथा इव एवं एतेषांप्रक्रियाऊह्या षड्साहश्यस्य अहो नञ् डोहाङ्धातुः हीत्यत्रडीप्रत्ययोहंतेः हीहेविस्मये उदाह० अहोरूपंमहोकांतिीरमासहचरीतदा ॥ ७ ॥

मोहिनींनेसमालोक्येति तदुक्तंविश्वे हीविस्मयविषादयोरिति तूष्णीं तूष्णीकां एतौद्वौशब्दौमौने तुषतुष्टौ बहुलंनाम् यथा कामवत्कव्यइतिसाधू मनोहरोसर्व-
मनोहरेषुतूष्णींस्थितोपंकजकुड्मलोनदा तद्दर्शनात्चंचललोचनायारित्यादि तूष्णीकांजलजंपश्यन्गुरुर्मेतंब्रवीत् जलजंमत्स्यमित्यर्थः सपदि पदेरिन्
समोलोपः तत्क्षणेसद्यःशब्दः सद्यःपरुदितिसाधुः हेतत्कालेसचासौक्षणश्च ९ दिष्ट्या दिशेःसंपदादिक्विप्रस्त्यायतेःक्विप् समुपजोषं हेआनंदे विद्वज्जनम
नश्चंद्रहरिश्चंद्रोविराजते दीष्ट्यामेदर्शनंप्राप्तोविश्वामित्रादित्यादि दिशांस्त्यायति स्त्येशब्दादौ जुषेरम् अंतरे इणोविच्डानप्रत्ययैःसाधवः अंतरा अंतरेण त्रयंम
ध्ये प्रसह्येति हठार्थवाचकशब्दःस्यात् षह मर्षणेल्कोल्यप् १० सांप्रतं तनुविस्तारेड्म् रमोदीर्घः स्थाने स्थानशब्दात्ण्यंतादेप्रत्ययः एतद्द्वयं युक्तेस्यात् उदा०

मौनेतुतूष्णींतूष्णीकांसद्यःसपदितत्क्षणे ९ दिष्ट्यासमुपजोषंचेत्यानंदेथांतरांतरा अंतरेणचमध्येस्युः प्रसह्यतुहठार्थकम्
१० युक्तेद्वेसांप्रतंस्थानेभीक्ष्णंशश्वदनारते अभावेनह्यनोनापिमास्ममालंचवारणे ११

साम्प्रतंतेकरिष्यामियथालक्ष्मीःप्रसीदति प्रक्तिःप्रपु
ज्येषुकुलोचितातेस्थानेप्रवानित्यादि अभीक्ष्णं शश्वत् द्वयंअनारते शशेवत्क्ष्णौतेर्डम् तत्र अभीक्ष्णदातुस्तवतेकुलोचितमिति कुलटामानसंशश्वत्स्मरधारा
पतेध्रुवं नहि नह्यति नह बंधने अ नोन चत्वारिअभावे तत्रोदाह० नहिवसिष्ठपथ्यः परिभवः अराजकोयथाग्रामोनशोभवतिसत्वरमित्यादि भवांतरेकिं
चनमेकृतंस्यादस्मिन्भवेवेधवनोवशश्च नजल्पसियदाकांतेप्राणत्यागंकरोम्यहमित्या अस्यादभावेस्वल्पार्थेइतिविश्वः मास्म माचस्मचानयोः समाहारः
मा संपदादिः अलं अलम्भूषणेअम् त्रीणिवारणे मास्मकुरु मामास्पृश अलमितिविस्तरेण ॥११॥ ८ ७ ७

चेत् यदि हयंपक्षांतरे सत्यंचे चिति विच् यती इनलस्यद: भपसाचकिंशठचिमनोयद्यस्तितीर्थेनकिं अध्धा अंजसा अतं सततगमनंधयति दधातिवा विच् अं
जू व्यक्त्यादौ अंजंस्यति एतद्वयंतत्वेतत्वार्थौ अद्धासदसत:परं प्राप्नुवंतिहरिहारवासिनइत्यादि अंजसांजनवद्भाति प्रादु: आवि: अदभक्षणेउस् उङ्शद्बेइन् एत
द्वयंप्राकाश्येस्पष्टार्थे उदाह० कितवस्यसभायांवैप्रादुरासीत्युधिष्ठिर: आविर्बभूवमकरंदइवारविंदइत्यादि प्रान्ति अदभक्षणेअवति अवरक्षणादौ मन्नादिलोप:
ओ उदा० ओमित्युक्तवचस्तेनगृण्हीयुर्ब्राह्मणाधनमिति एवं उदा० एवंयदुक्त्वाविरराम राम: परमं परंमिमीतेमिनोतिमिनातिवा इम् त्रीणिमते तदुक्तंविश्वे ओमि
त्यंनुमतौप्रोक्तंप्रवणेचाप्युपक्रमइति एवंप्रकारोपमयोरंगीकारेऽवधारणइत्युक्तत्वात् १२ सम्यंतत: तसि: समंतात् परित: तसिल् सर्वत: सर्वस्मात् विष्वक्

पक्षांतरेचेद्यदि च तत्वेत्वद्धांजसा द्वयंम् प्राकाश्येप्रादुराविस्यादोमेवंपरमंमते १२ समंततस्तु परित:सर्वतोविष्वगित्यपि अका
मानुमतौकामम सूयोपगमेस्तुच १३

विष्वुअंचति क्विन् अभित: तसिल् विश्वत:समंतादित्यादि चत्वारिसर्वतइत्यर्थे उदाह० समंतत:संचर
णं नारदस्ययथारवे: परितोभ्रेघडंबरमिति वाहिनीमुखभोगेषुसर्वतोमारणंकुरु विष्वक्प्रकाशतेपातगांगं तेड० अकामानुमतौ अनिच्छयानुमतौ
काममित्येकंनाम काम्यते णिङंतादम् तदुक्तंरुद्रे अकामानुमतौकाममसूयोपगमेपिचेति आकामेत्यपिपाठ: तत्राङ्बोध्य: तदुक्तंत्रिकांडेकामंकाम्यात्म्य
नुज्ञयोरिति असूयोपगमे अस्त्वित्येकं अस्यतेस्तु यातकाममपि असूयापूर्वस्वीकारइत्यर्थ: असति अस्यति तदुक्तंमेदिन्यां अस्तुस्यादभ्यनुज्ञाते ऽसू-
यांगीकारखेदेरपि उदा० इतियथानृतमभ्यतेत्वयातदपिमास्त्विति १३ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

ननुविरोधोक्तौस्यात् ननुइतिसमाहारः नन्विदमन्यसेकांतेतर्हिकिंमम्प्रजायते कामप्रवेदने इष्टपरिप्रश्ने कच्चिच्छब्दः कत्चिन्इतिसमाहारः उ॰ रावणस्यपु
रेदृष्टाकच्चिन्मेप्राणवल्लभा निःषमं निर्गतंसममत्रदुष्टंसमं दुःषमं द्वेगर्ह्येस्यात् कुलालरचितुंकुंभांनिःषमंदृश्यतेधुना कूपस्थितासिमेकांतेदुःषमंव
र्ततेदिनं यथास्वं यथायथं द्वेयथायोग्ये यथास्वेयथायथंइतिसाधू यथास्वमितिवीप्सायांअव्ययीभावः १४ मृषा मिथ्याद्वेशब्दौ वितथेस्यातां मृष्यते मृ
षुसहने कामत्ययः मथ्यते मथविलोडने अव्ययादिः यथार्थं यथातथं द्वयंसत्ये अर्थमनतिक्रम्य सत्यमनतिक्रम्य अव्ययीभावः तथाशब्दस्तथ शाद्वोवासत्या
र्थः एवंतु पुनः वैवा एतेपंच अवधारणवाचकाः निश्चयवाचकाः स्युः विवेत्यत्रवाएवेतिछेदः १५ अतीतार्थकबोधकं प्रागित्येकंनाम अंचतेःक्विन् उ॰ प्राङ्

ननुचस्याद्विरोधोक्तौकच्चित्कामप्रवेदने निःषमंदुःषमंगर्ह्येयथास्वंतुयथायथम् १४ मृषामिथ्याचवितथेयथार्थंतुयथायथम्
स्युरेवंतुपुनर्वैवेत्यवधारणवाचकाः १५ प्रागतीतार्थकंनूनमवश्यंनिश्चयेद्वयं संवद्वर्षे ऽवरेत्वर्वागामेवंस्वयमात्मना १६

जन्मानिकृतमित्यादि नूनं अवश्यं एतद्द्वयंनिश्चितेस्यात् उ॰ नूनंजनेनमहतिपुरुषेप्रयुक्तमित्यादि अवश्यंभाविकर्मस्यात् नुऊ नयति ऊनपरिहारणे आ
म् अवश्यायते श्यैङ्गतौ उम् तदुक्तंविश्वे नूनंनिश्चिततर्कयोरिति संवदित्येकंनाम वर्षे संवयते वयगतौ क्विप्यलोपः यद्वासंवदति क्विन् अपरे अर्वा-
गित्येकंनाम अर्वतं अंचतिवा क्विन् अंगीकारे आं एवंचेतिद्वयं आमयति अमगत्यादौ क्विप् आमेवंशब्दौज्ञानावधारणे स्यातां आत्मनेत्यर्थे स्वयं सु-
ष्ठुअयते अयगतौ अम् ॥१६॥ ७ ७ ७ ७ ७ ७

अल्पे नीचैरित्येकं नोदीर्घश्चौतिङेसिः उ० वानीराइव दृश्यंते नीचैः मत्यर्थिनस्तवेति महतिउच्चैरित्येकं ०उ० त्रिकूटमेवतत्रोच्चैर्जयस्तंभंवकारसः उच्चीयते-
चिञ्चयने उदिचेडैसिः भृशमिबहुले प्रायःशब्दः अयतेरसुन् उ० प्रायोमाधस्यचक्रुचित् नपुंसकत्वंभवतीत्येषशास्त्रनिर्णयः अद्रुतेमांद्ये शनैः शणति शान
यतिवा शणदाने ऐसुन्स्यमः उ० शनैर्गमनंकुरु अतिदीर्घतरंमार्गमाशंकेति नित्ये सनेत्येकंनाम षणसंभक्तो आप्रत्ययः उ० सनातनः वाह्येबहिरित्येकंना
म वहप्रापणेइस् उदा० सायंसंध्याबहिर्जलइति अतीते स्मेति षोंतकर्मणिउमन् उ० वदंतिस्म० अस्तमदर्शने अस्यतेस्तम् अस्तं उ० अस्तंयातियदाभानौ १७
सत्वे अस्ति असनं असदीमौ क्तिच् उ० अस्तिपेत्रकंकर्मेतिमतियस्य आस्तिकइत्यादि रुषाउक्तौ उशब्दः उनशब्दोड्किप् तदुक्तंरभसे उषास्याद्रजनीशेषेउषइत्यपिह

अल्पेनीचैर्महत्युच्चैःप्रायोभूम्न्यद्रुतेशनैः सनानित्येबहिर्बाह्येस्मातीतेस्तमदर्शने १७ अस्तिसत्वेरुषोक्तावुउंप्रश्नेऽनुनयेत्व-
यि हुंनर्केस्यादुषारात्रेरवसानेनमोनतौ १८ पुनरर्थेऽगनिंदायांदुष्टुसुष्टुप्रशंसने ॥ श्यतइति उ० हंतुमुमागतंशत्रुमित्यादि तदुक्तंमेदि-
न्यां उपंबोधनरोषोक्त्योरनुकंपानियोगयोः पादपूरणे १पिचइश्यतइति प्रश्ने ऊं ऊयतेर्डुक् उदा० बहि स्तिष्ठसिऊकांतइति ह्रस्वपाठेउमित्यपि अनुन
यीसांत्वने अयिशब्दः अयतेरिः यथा अयिस्निग्धेसुग्धेइत्यादि वितर्केहं शब्दः हुचानादौउम् रात्रेरवसाने उषा उ० चिकित्सकैर्यथाज्ञसं उषापानंतथाकुरु
मिति उषदाहेक्वा नतौनमशब्दः नमतेरसुन् उ हरायनमः १८ पुनरर्थे अंगेति अगिगतौघञ् उ० "मूर्खोपिनाममन्यतेकिमंगविद्वान्" किंपुनरित्यर्थः निंदायां दुष्टुउ०
खलस्यमानसंदुष्टुयथादुर्योधनस्यच प्रशंसने सुष्टु निष्ठतेःकुःसुषामादिः उ०विद्वज्जनमनोहारिसुष्टुकाव्यंप्रजायतइति ॥ ७ ७ ७ ७

सायं दिनान्ते साय स्यतेर्णम् ष्टुक्च उ॰ अ॰ [illegible] स्वामिनेर्य्यसायस्रामाविधीय तइति प्रगे प्रातः इ॰ प्रभाते स्यातां उ॰ प्रगांप्रगायर्यान्ते च बादिनस्तथा गेशाइगे प्रत्ययः क्षार्जी
वेःहंकरिष्यामिप्रातः स्नानंजनार्दन अननन्तरः समीपार्थे निकषा १९ पूर्वेह्नि गतेवर्षे परुदित्येकंनाम उल्प्रत्ययः पूर्वस्यपरादेशः पूर्वतरे गतवर्षात्पूर्ववर्षे परारीत्येकंना
म पूर्वतरस्यपरः आरीन्प्रत्ययः उपायन्नसंवत्सरेर्थे यनिवर्तमानेइह ऐषमइत्येकं यनिगच्छति इदमइश्स्समसणप्रत्ययः सद्यः परुदितिसाधवइमेत्रयः अथाणां उ॰
" परारिगतः कालःपरुत्नागतऐषमोपिनागतः यर्नातिशाव्रंनस्यैणः सप्रस्यांरूपं अत्रान्हि अस्मिन्नहनी अद्यशाहः इदमोद्यश्च उ॰ अद्यश्वोवाकुसुमधनुषोचोवरा
ज्याभिषेकइति अथपूर्वेन्हीत्यादावर्तें पूर्वेद्युरादयः शह्वाभवंतीत्यन्वयः पूर्वेन्हीत्यादिशह्नेनउत्तरे न्हीत्यादिषट्कस्यग्रहणंस्यात् २०तेयथा पूर्वस्मिन्नहनि पूर्वेद्युः

सायंसायेप्रगेप्रातः प्रभातेनिकषांतिके १९ परुत्परार्यैषमोब्दे पूर्वेपूर्वतरेयति अत्राद्यान्ह्यथ पूर्वेन्हीत्यादौपूर्वोत्तरापरात् २० तथा
धरान्यान्यतरेतरात्पूर्वेद्युरादयः उभयद्युश्चोभयेद्युः परेत्वन्हि परेद्यवि २१ ह्योगतेनागतेन्हि श्वः परश्वस्तु परेहनि तदातदानींयुगपदे
कदासर्वदासदा २२

अहनिवाच्ये पूर्वशह्वात् एद्युस् एवं अन्यअन्यतरइतरअपरअधरउभयउत्तरेभ्यः उभयद्युरित्यत्रद्युः उभयद्युः नदुक्तंरुद्रे पूर्वेद्युरिष्यतेप्रा-
तः पूर्वेद्युः पूर्ववासरइति उत्तरस्मिन्नहनिउत्तरेद्युः अपरस्मिन्नहनिअपरेद्युः अधरस्मिन्नहनिअधरेद्युः अधरस्तुपुमानोष्ठहीनेनूर्ध्वेचवाच्यवदित्युक्त॰ अन्यस्मिन्नहनि
अन्येद्युः अन्यतरस्मिन्नहनिअन्यतरेद्युः इतरस्मिन्नहनीतरेद्युः उभयस्मिन्नहनिउभयद्युः उभयेद्युः द्वौशह्वौभवतः परेन्हितु परेद्यवि परशह्वादेद्यवि एतस्यर्येताःसद्यःपरु
दितिसाधवः २१ गतेहनि ह्यइत्येकंनाम उभावपिपृषोदरादि अनागतेन्हि श्वइत्येकंनाम ततःपरेहनि परश्वइतिशह्वः तदा तदानीं तस्मिन्कालेस्यातां तदोदाचेत्यादिना
दानीतिप्रत्ययो कस्मिन्काले युगपत् एकदा सर्वेतिदा एतौशह्वौस्यातां सर्वदा सदा एतौ शह्वौसार्वकालेभवतः सर्वस्यपक्षेसादेशः २२

एतर्हि एतदःर्हिप्रत्ययः इदमोऽथमुन्स्त्यवंतं संप्रति इदानीं अधुना इदमोर्हिल् अधुनाइत्यमःप्रत्ययः इशोलोपःसांप्रतं एतत्संचकं अस्मिन् कालइत्यर्थे भवति प्रागुदिशीयत्वात् साधवः
उ० एतर्हिमवन्सोजातः तथाशाद्धःसमुच्चये पूर्वादौदिशि पूर्वादौदेशे पूर्वादौकालेवा प्रागादयःस्युः दिशिप्राग्दिगित्यादि देशेप्राग्देशइत्यादि काले प्राक्कालइत्यादि पूर्वादौइ
त्यादिशब्देनोत्तर पश्चिमदक्षिणाधरोर्ध्वादीनांग्रहः प्रत्यगादयइत्यादिशब्देनत्ववागित्यादिग्रहणं उत्तरात् अधरात् दक्षिणात् उत्तराधरदक्षिणादातिरितिसाधवः उत्त
रेण अधरेण दक्षिणेन निष्पयःएनबन्योतिएनब् दक्षिणा दक्षिणाहि दक्षिणादाच् आहिचदूरेतिसाधू दक्षिणतः उत्तरश्चसंगृह्यते ऊर्ध्वेतूपरिउपरिष्टादिदि उप
र्युपरिष्टात् २३ ॥ ॥ इत्यव्ययवर्गः ॥ ॥ अथलिंगसंग्रहप्रकारः ॥ ॥ सलिंगशास्त्रैः पाणिन्याद्युक्तलिंगविधानसूत्राणि तत्सहितैः कीदृशैः सन्नादिकृ

**एतर्हिसंप्रतीदानीमधुनासांप्रतंतथा दिग्देशकालेपूर्वादौप्रागुदक्प्रत्यगादयः २३ इत्यव्ययवर्गः सलिंगशास्त्रैःसन्नादिकृ**
**त्तद्धितसमासजैः अनुक्तैःसंग्रहेलिंगंसंकीर्णवदिहोन्नयेत् १ ॥**

तद्धितसमासजैः सन्नादयसंन्नादिप्रत्ययजो श्चकृतश्वपाकादयश्चतद्धिताश्चअणा-
द्यंताःसमासाश्च अदंतोत्तरपदोद्विगुःस्त्रियामित्यादयश्चजायंतेयेभ्योर्थेर्वा पुनःकीदृशैः शास्त्रैः प्रागनुक्तैः तत्रेहानुक्तमपिसलिंगशास्त्रैरूह्यमित्यर्थः तैः इहास्मिन्सं
ग्रहवर्गेलिंगंसंकीर्णवदुन्नहेदूहेत यथासंकीर्णवर्गेप्रकृत्यादिभिरुन्नेयंतथात्राप्युन्नयेदित्यर्थः तत्रप्रकृत्यर्थैर्यथा अर्धर्चाःपुंसिचेति प्रत्ययार्थेन यथास्त्रियांक्तिन् प्रकृ
तिप्रत्ययार्थाद्यैरित्याद्यथाह्य क्रियाविशेषणानांनपुंसकत्वं एकत्वंचयथाशोभनंपचनीत्यादि यद्वासलिंगशास्त्रैः सन्नादिकृतद्धितसमासेभ्योजातैःशब्दैश्चेतिप्रत्यक्रमूहेक
रणत्वंबोध्यं पक्षद्वयेपिसन्नादीतिचिंत्यंकृदादिजभिन्नसन्नादिजानामलाभात् सनादिभ्योविहितकृज्जैरितिव्याख्यानेपिव्यर्थविशेषणत्वात् संकीर्णवर्गेयथाप्रकृति
प्रत्ययार्थैर्लिंगोहनमनुक्तलिंगशब्दविषयं तथात्रापि सलिंगशास्त्रादिभिः लिंगोहनमनुक्तलिंगशब्दविषयेबोध्यं ॥१ ॥ ॥ ॥

१)

सन्नादिकृतद्धितसमासजविषयंपूर्वोक्तशद्बलिंगादन्यंल्लिंगंतस्यशेषः तस्यविधिः व्यापी व्याप्नोति पूर्वोक्तकांडत्रयस्यव्यापकइत्यर्थः अत्रोक्तैः प्रागुक्तैश्वविशेष-
विधिभिः नबाध्यतेचेत् अपवादविषयंविहाय सर्वत्रप्रवर्त्ततइत्यर्थः स्त्रियामित्यधिकारोयंभस्त्रीशद्बपर्यंतंज्ञेयः ईदू ईच्च ऊच्चएतौइकारोकारौविरामोअंतौयस्य
ततूईदूद्विरामंतच्चतदेकाच्चईदूद्विरामैकाच् उदा॰ धीः ह्रीः भ्रूः भूः हूः लवनंलूः भवनंभूः नयतिनीः लुनातिलूरित्यादौतुपरत्वात्कृतः कर्त्तरीतित्रिलिंगत्वं इदंत-
मूदंतंचोयदेकस्वरंशद्बरूपंतत्स्त्रियांरित्यर्थः योनिर्भगंतत्सहितानांप्राणिनांनामस्त्रियांस्यात् यथा माता दुहिता याता स्त्रीदाराःपुंभूम्नीतिशेषः २विद्युदादी
नांन्हीपर्यंतानांअष्टानांनामतत्स्त्रियां यथाविद्युत् तडित् रात्रिः रजनिः वल्लीव्रततिः वीरुत् वीणाविपंचीत्यादौऽव्याबूडंतमितिसिद्धेवीणाग्रहणं चिंत्यं केचित्तुवीणा

लिंगशेषविधिर्व्यापीविशेषैर्यद्यबाधितः स्त्रियामीदूद्विरामैकाच्सयोनिप्राणिनामच २ नामविद्युन्निशावल्लीवीणादिग्भूनदीह्रियां
अदंतैर्द्विगुरेकार्थोनसपात्रयुगादिभिः ३

स्थानेवाणीपठंति वाक् गोः गीः दिक्हरित् भूः भूमिः कुः सरित् त्रिस्रोताः विपाट् ह्रीग्रहणंचिंत्यं इदूद्विरामै
काजितित्रपादौऽव्याबूडंतमितिचसिध्दत्वात् केचित्तुधीयामितिपठंति संवित् चित् प्रतिपत् अदंतैर्मूलादिशद्बैःसहयोद्विगुसमासःसास्त्रियांकीदृशः एकार्थः एको
र्थोयस्य द्विगुरेकवचनमित्यनेनसमाहारेएकत्वविधानात् यथा दशमूली दशानांमूलानांसमाहारः पंचाक्षरी पंचानांअक्षराणांसमाहारः एवंत्रिलोकीषडध्यायी
त्यादि अदंतैरितिकिं पंचकुमारि पंचानांकुमारीणांसमाहारः दशधेनु पंचराजमित्यादौटचिअदंतत्वेसत्यपिपात्रादित्वान्नपुंसकत्वमित्येके पात्राद्यंतस्यनेतिनि
षेधात्उत्सर्गःप्रवर्त्ततेइत्यर्थः एकार्थःकिं पंचकपालः पंचसुकपालेषुसंस्कृःपुरोडाशः नसइति पात्रयुगादिभिरुत्तरपदैःअदंतैः योद्विगुःसस्त्रियांनस्यात् यथा पंच-
पंचपात्रं चतुर्युगं त्रिभुवनमित्यादि ३

तल्प्रत्ययः स्त्रियांभावाद्यर्थेविहितः तत्रभावे यथा शकुनता वृंदेसमूहे ग्रामता गोता कर्मणिब्राम्हणता तलंतइतिसूत्रे सर्वेषांतल् प्रत्ययानांग्रहणं वृंदइति वृंदे
समूहेयइनि कव्यत्र यश्चइनिश्च कट्टश्चत्रश्चतदंतंएतेचत्वारः प्रत्ययाः स्त्रियांतेचयथा पाशादिभ्योयः पाश्या पाशानांसमूहः वात्या वातानांसमूहः खल्या खलानां
समूहः खलादिभ्यइनिः खलिनि शाकिनी गोत्रारपकट्टा वृंदेसमूहे किं मुखेभवोमुख्यः दंडोस्यास्तीतिदंडी वैरेति मैथुनिका मिथुनस्यकर्म वैरमैथुनादौत्वयो
वुन्प्रत्ययःसस्त्रियां नचवैरेविरोधार्थेयथा अश्वमहिषिका अश्वमाहिषस्येदंवैरमित्यर्थः एवंकाकोलूकिका मैथुनिकायांयथा अत्रिभरद्वाजिका अत्रिभरद्वाजयोरियं
मैथुनिका विवाहरूपसंबंधइत्यर्थः एवंकुत्सश्चकुशिकाचतयोर्मैथुनिकाकुत्सकुशिका द्वंद्वात्वुन् वैरमैथुनिकयोः इतिवुन् वुन्ग्रहणंवुञउपलक्षणंयथाका

तल्वृंदेयेनिकव्यत्रावैरमैथुनिकादिवुन्  स्त्रीभावाद्वावनिक्तिण्वुल्णच्ण्वुच्क्यब्युजिञङनिशाः ४

शिका गार्गिकयाश्लाघते क्वचित्वैरमैथुनिकादिवुरिति पाठः आदिनावीप्सादौवुनोग्रहणं पादशतस्येतिदंडव्यवसर्गेतिविहितस्यग्रहणमित्यर्थः वैरेति
किंवासुदेवकः अर्जुनकः स्त्रियांभावादिः स्त्रीभावादिस्तस्मिन् स्त्रियामित्यधिकृत्यभावादौयेविहिताः प्रत्ययाः अनिक्तिनादयस्तेस्त्रियांस्युरित्यर्थः स्त्रि
यांक्तिन्इत्यधिकारात् अनिर्यथा आक्रोशेनञ्यनिः अकरणिः अजीवनिः क्तिन्यथा कृतिःगतिः ण्वुल्यथा प्रच्छर्दिका प्रवाहिका रोगाख्यायामितिण्वुल् आसिका
धात्वर्थेतिण्वुल् णच्यथा व्याक्रोशी कर्मव्यतीतिणच् ण्वुच्यथा शायिका पर्यायेतिण्वुच् क्यप्यथा व्रज्या व्रजयेतिक्यप्  स्त्रीभावादौकिं वदःक्यपिक्यप्च ॥
मृषोद्यं ब्रम्हभूयं नायंस्त्रियां युच्यथा कारणा आसना ण्यासश्रन्थेतियुच् इञ्यथा वापिः वासिः इञ्वपादिभ्यः काकारिकामकार्षीः इञ्उपलक्षणार्थत्वादिण्इकृच
यथा  यथा आजिः इणजादिभ्यः कृषिः अङ्यथा पचा त्रपा भिदा षिद्भिदेतिसूत्रेण निर्यथा ग्लानिःम्लानिः हानिः शप्रत्ययोयथा क्रियाकृञःशच्इच्छार्थ

उणादिषुयेनिः ऊः ईः एतेत्रयः स्त्रियांस्युः तत्रन्यंतोयथा श्रेणिः श्रोणिः द्रोणिः उपादिष्वनिरितिपाठे अनिर्यथा धरणिः धमनिः सरणिः ऊदंतोयथा चमूः कर्षूः अन्यूप्र-
त्ययांतोधातुरितिस्त्रीत्वं ईदंतोयथा तंत्रीः तरीः उणादिषुउक्ताइमेप्रत्ययाः अ्यंतं आबंतं ऊडंतंचयच्चलंजंगमंस्थिरंस्थावरंवातत् स्त्रियांस्यात् जंगमंयथा नारी
शिवा ब्रह्मबधूः स्थावरंयथा कदली माला कर्कंधूः तच्छब्देना ऽत्रमुष्ट्यादिकंनिर्दिश्यते तेनायमर्थः तन्मुष्ट्यादिकंप्रहरणंयदिक्रीडायांवर्तते तर्हितस्मिन्नर्थे
विहितोणप्रत्ययः स्त्रियां दिगित्यनेनोक्तोदाहरणोद्देशः तेनदांडामौसलेतिचोदाहर्त्तव्यं मुष्टिः प्रहरणमस्यांक्रीडायांमौष्टा पल्लवः प्रहरणमस्यांक्रीडायांपाल्ल
वा तदस्यांप्रहरणमितिक्रीडायांणः क्रीडायाविशेष्यत्वात्स्त्रीत्वं ५ सायघंतवाच्याद्दंडपातादिक्रीऽस्यांफाल्गुन्यादिकायामित्यर्थे घञंताद्धिहितोञप्रत्ययः

उणादिषुनिरूरीश्चऊ्याबूडंतंचलंस्थिरम् तत्क्रीडायांप्रहरणंचेन्मौष्टापाल्लवाणादिक् ५
घञोञःसाक्रियास्यांचेद्दांडपाताहि फाल्गुनी श्येनंपाताचमृगयातैलंपातास्वहेतिदिक् ६

सस्त्रियांस्यात् स्त्रियामेवञप्रत्ययप्रत्ययविधानात् उदाहरणं दंडपतोस्यांफाल्गुन्यांदांडपाताफाल्गुनी एवंश्येनपातोस्यां श्येनंपातामृगया तिलपातोऽस्यांधा-
स्वक्रियायांतैलपाता श्येनतिलस्येतिमुम् पित्रदानेस्वधामतमित्यमरमाला वररुचिनातुस्वधाक्रियाप्रवेणीतिस्त्रीलिंगतोक्ता इतिशब्देनमुसलपातोऽस्यांमौसलपाता
भूमिरित्यादिसिद्धिः क्वचिद्देशेफाल्गुनपौर्णमास्यांदंडपातेनक्रीडाभवतीतिदिगित्यनेनदांडपातादिकंउदाहरणमितिसूचितं ॥ ६ ॥ ७ श्री सीतारामप्रसन्न ॥ ७

यदि अपचये ऽल्पत्वे विवक्षा वक्तुमिच्छास्यात्तर्हि मृणाल्यादयः स्त्रीलिंगास्युः यथा अल्पंमृणालंमृणाली आदिशब्दात् यथा ह्रस्वोवंशोवंशी गौरादित्वान्ङीप् अपचये एव स्त्रीत्वदर्शनात् एवंकुंभीप्रणालीछत्रीपटीपेटिका कान्विदितिकिं अल्पोवृक्षोवृक्षकइत्यादिनस्त्रियां अथज्याव्रतमित्यादिनोक्तलिंगानामपिकेषांचिन्नाम्नांसुखेनलिंगज्ञानायपृथक्पाठकांतादिक्रमेणाह वंकेति लंकाराक्षसपुरी रमंतेस्यांबाहुलकात् शेफालिकापुष्पभेदः वृक्षभेदश्च सतुनिर्गुंडीइतिप्रसिद्धः टीकापदविषयपदव्याख्या धातकीवृक्षभेदः धायटीइतिप्रसिद्धा पंजिकानिःशेषपदव्याख्या अढकीतुवरीतूरइतिप्रसिद्धा ७ सिध्रका सेधतिसिध्यतेवा षिधुगत्यां बहुलंरक्स्वार्थेकः क्षिपकादित्वादित्वंन वृक्षभेदः सारिका सगतिसृगतौ ण्वुल् तालव्यादिपाठे शॄहिंसायांधातुः शृणातिदुःखंविरहिणीनांसासिक्रापक्षिभेदः साळुंकीइतिप्रसिद्धा हिक्का हि

स्त्रीस्यात्काचिन्मृणाल्यादिर्विवक्षापचयेयदि लंकाशेफालिकाटीकाधातकीपंजिकाढकी ७ सिध्रकासारिकाहिक्काप्राचिकोल्कापिपीलिका
तिंदुकीकणिकाभंगिःसुरंगासूचिमादयः ८

क्कनं हिक्कअव्यक्तेशब्दे गुरोरित्यः यद्वाहिक्कयते हिक्कहिंसायां अच् ऊर्ध्ववातप्रवृत्तोशब्दविशेषः उचकीइतिप्रसिद्धा प्राचिका प्राचति अंचुगतौ ण्वुल् वनमक्षिकापक्षिभेदइतिस्वामी उल्का ऋच्छति अर्यतेवा ऋगतौ शकेतिसाधुः उल्कातेजःपुंजः पिपीलिका अपीपील्यते पीलप्रतिष्टंभे वष्टिइतिअल्लोपः मुंगीइतिप्रसिद्धा शनैर्यातिपिपीलिकइतिपुंस्त्वमपीतिस्वामी तिंदुकी वृक्षभेदः टेंभुरणीइतिप्रसिद्धा तिम्यति तिमआर्द्रीभावे बहुलंदुक् कणिका कणतिकणगतौ अच्स्वार्थेकन् परमाणुरित्यर्थः भंगिः कौटिल्यभेदः विच्छित्तिर्वा तदुक्तंरभसे व्याजच्छलनिभेभंगीर्विच्छित्तौनिमीलिकेति भंगस्यकरणंतत्करोतिणिचि ततइन् सुरंगा विवरभेदः सुरंगइतिख्यातः सुबहुरज्यतेस्यांरंजरागे हलश्चेतिघञ्कुत्वं सूचिः व्यधनी सूच्यतेनयासूचपैशून्ये चुरादेर्ण्यंतादिन्वङः तदुक्तंरत्नकोशे स्त्रीसूचिनृत्यभेदेचव्यधनी शिखयोरपीति मादिः मह पूजायांक्विन् ह्रस्वदः घर्तंप्लुतंदीर्घः तदुक्तंहैमे मादिर्दैन्यंपत्रशिरेति मादिः स्त्रीपत्रभंगेचदैन्यस्यापिप्रकाशनइत्युक्तं

पिच्छ पिच्छ्यते पिच्छबाधे गुणेरित्यकारः शाल्मलिनिर्यासः भक्तादिमंडश्च तदुक्तं हैमे पिच्छाशाल्मलिवेष्टके पंक्तिपुगच्छटाकांशमंडेषश्वपदामये मोचायांपिच्छलइति विलंडा वातभेदः विलंड्योपर पदोनया नाडिआघाते शुराश्वहलः काकिणीपणचतुर्थांशः तदुक्तं मेदिन्यां काकणीपणतुर्यांशेमानदंडेचदृश्यते कृष्णलैकवराट्योःस्याद् मानस्यांशकेपिचेति काकमणति अणशब्दे कर्मण्यण् पृषोदरादिः रभसस्तुनांतेष्वप्याह तत्र अन प्राणने धातुर्बोध्यः पणादमानदंडानां तुर्यांशेपिचकाकिनीति आढ कस्य पंचाशत्तमो भागउदमानं तदुक्तंचगणितावल्यां कुल्वास्यादष्टमिद्रौणो द्रोणपादेनचाढकः अतोर्धशतिकोभागउदमानमुदाहृतमिति चूर्णि· चूर्णयतेरचइः

पिच्छाविलंडाकाकिण्यश्चूर्णिः शाणीद्रुणीदरत् सातिःकंथानयासहीनाभीराजसभापिच १

चूर्णिका शाणी शणस्यविकारः तस्याविकारइत्यण् शाणीशाणपटविशेषः निकषइतिस्वामी शाणइत्यपे द्रुणी द्रुणतिकुः द्रुणजेह्यधेवधेगतौ द्रुणीकर्णजलौकेत्य- र्थः तदुक्तं हैमे द्रुणीकूर्म्यांजलद्रोण्यामिति दरत् दीर्यते दृविदारणे भयेवाअदिप्रत्ययः दरत्स्त्रियांप्रपातेपिभयपर्वतयोरपीत्युक्तं० म्लेंछजातिरित्यर्थः सातिः ऊतियूतीतिसाधुः सातिर्दानावसानयोरित्यु० म्लेछजातिरित्यर्थः कंथा कम्यते कमुकांतौ कंथामृन्मयभित्तौस्यात्तथाप्रावरणांतरइत्युक्तं० आसंदी आस्यते स्यां आसउपवेशने अहादिः आसनभेदइत्यर्थः वेत्रासनमितिकेचित् नाभिः नभ्यतेनयास्यां णभहिंसायां इणजादिभ्यः अंगविशेषणइत्यर्थः नाभि र्मुरव्यनृपेचक्रमध्यक्षत्रियेयःपुमानद्वयोः द्वयोःप्राणिशरीरेस्यात्स्त्रियांकस्तूरिकामदइत्युक्तत्वात् राजसभा राज्ञःसभा तत्पुरुषः सभाराजेत्यस्यायवादो- यं १ ॥ श्रीसांबसदाशिवप्रसन्न ॥ ॥ ७ ७ ७ ७ ७ ७

झल्लुरी झर्चते झर्झभत्सोक्त्योः बाहुलकादरन् पृषोदरादिः तदुक्तं मेदिन्यां झलरी झल्लुरी च स्याद्धुडुक्के वालचक्रके इति वाद्यभेद इत्यर्थः चर्चरी चर्च्यते चर्च उक्तौ बहुलं अरन् गौरादिः करशब्द इत्यर्थः तदुक्तं कोशांतरे चर्चरी गीतभेदे च केशभित्करशब्दयोरिति पारी पारयति पार्यते वा पृपूर्तौ पचादिः तदुक्तं हैमे कर्कशीपूरयोः पारी पादरज्ज्वां च हस्तिनः हस्तिपादरज्जुरित्यर्थः होरा होलति हुल्यते वा हुल हिंसासंवरणयोः अच् घञ् वा होरा तुलग्नेराश्यर्द्धे शास्त्ररेखाभभेदयोरिति हैमः लट्वा लटति लट बाल्ये क्वन् तदुक्तं मेदिन्यां लट्वा करंज भेदे स्यात्फले वा ये खगांतरइति लट्वा ग्रामचटक इत्यर्थः सिध्मला सिध्ममस्त्यस्याः मत्वर्थे लच् सिध्मलामत्स्यविकृतौ वाच्यवत्तु किलासिनीति मेदिनीकारः तदुक्तं च त्रिकांडशेषे सिध्मलाशुष्कमांसे स्त्री त्रिलिंग्यां तु किलासिनीति लाक्षा लाक्ष्यते लक्ष शिल्पयोगे बहुलं सः जतु इत्यर्थः लिक्षा लक्ष्यते

झल्लुरी चर्चरी पारी होरा लट्वा च सिध्मला लाक्षा लिक्षा च गंडूषा गृध्रसी चमसी मसी १०॥ ॥ इति स्त्रीलिंगसंग्रहः॥

लक्ष आलोचने घञ् पृषोदरादित्वात् इः लिक्षा यूकांड मित्यर्थः गंडूषा जलादिना मुखपूरणमित्यर्थः गंडयते गडि वदनैकदेशे गंडे भवेत्यूषन् पुंस्यपि स्यात् तदुक्तं रुद्रे गंडूषो मुखपूर्तौ स्याद्धस्तांगुलावपि प्रसृत्यामपि तेपि स्यादिति उन्नतानाभिस्तु गंडूषा नापि मुखपूर्तिर्गिलिबोपालितः गृध्रसी वातरोगभेदः गृध्रं स्यति सतु ऊरुसंधौ भवति चमसी यज्ञपात्रभेदः चम्यते चमु अदने असच् गौरादिः चमसो यज्ञपात्रस्य भेदे स्त्री पिष्टकेस्त्रियामित्यमरः मसी तेत्यपरं नाम मसी कज्जलं मस्यति मसी परिणामे अच् तदुक्तं त्रिकांडशेषे मेला मसी जलं पत्रांजनं च स्यान्मसिद्वयोरिति ॥१०॥ ७ ७ ७ ७

अथपुल्लिंगसंग्रहः पुंस्त्वेइतिपनहूहूशब्दपर्यंतमधिकारः सभेदानुचराः भेदैस्तुषितसाध्यादिभिः अनुचरैः सनंदादिभिःसहिताः सुरासुराः सुराश्चासुरा श्चदेवदैत्याः सपर्यायाः पर्यायैःसहिताः पुंसि केस्युःपर्यायोयथा अमरानिर्जरादेवाइत्यादयः केतद्भेदायथा तुषिताः साध्याः इंद्रोमरुत्वान्मघवास्वरः स्वर्योर्व मा हाहा हूहूः तुंबुरित्यादि अनुचरायथा विष्णोरनुचराजयविजयप्रभृतयः रुद्रानुचरानंदिकेश्वरादयः एवं असुरपर्यायाः दैत्याः दैतेयाः दानवाइत्यादयः तद्भे दाःदैत्यभेदाः बलिनमुचिजंभादयः दैत्यानुचराः कूष्मांडरुंडमुंडादयः एवंसर्वत्रऊह्यं एतेषामपिदेवतानिपुंसिवादेवतास्त्रियामित्यादिबाधकंस्मारयिष्यति अबा धिताइति वक्ष्यमाणेन स्वर्गादयः एकोनविंशतिःसभेदाः सपर्यायाश्चपुंसिस्युः अनुचरासंभवात्तावन्मात्रंसंबध्यते स्वर्गपर्यायोयथा स्वर्गोनाकस्त्रिदिवइत्यादिः द्यौ

पुंस्त्वेसभेदानुचराःसपर्यायाःसुरासुराः स्वर्गयागाद्रिमेघाब्धिद्रुकालासिशरारयः ॥ ११ ॥

दिवौहस्त्रियाक्लीबेत्रिविष्टपमितिबाधकंबलवत्तरंतद्भिन्नापुंस्त्वं यागः यज्ञः मखः क्रतुः तद्भेदाः उक्थ्यातिरात्राग्निष्टोमाश्वमेधादयः इष्ट्यादेर्बाधितत्वंवक्ष्य ति अद्रिःगिरिः पर्वतः तद्भेदाःमेर्वादिहिमवत्यादयः एतेषांमध्येपवादः चेदुक्तः शैलवर्गे मेघोघनइत्यादिः पर्यायः भेदआवर्तादिः अभ्रस्यतु अभ्रं मेघइति क्लीबपाठो बाधकः अब्धिः समुद्रइत्यादयः समुद्रपर्यायाः क्षीरोदादिर्भेदः द्रुर्वृक्षः शाखीत्यादिपर्यायः वटादिर्भेदः अत्रापिक्वचिद्रूपभेदादिना पाटलाशिं शपादौ अपवादाउक्ताः कालोदिष्टः समयःएवंपर्यायः मासादयोभेदाः अदिना पक्षाः ऋतुः दिनतिथ्यादौबाधः असिःखड्गः नंदकादयोभेदाःअदिना मंडलाग्रः चंद्र हासः करवालः इत्यादौबाधःस्यादौलिः करपालिकारूपःशरोबाणः भेदोनाराचादि अदिना कांडःमलुःविशिखःइषुर्द्वयोरितिबाधःअरिःशत्रुःअरातिःभेदआततायादिः ११

करः राजग्राह्यो भागो रश्मिः पाणिश्च मरीच्यादीनां तु पुंस्त्वं बाधितं मरीच्यस्त्रीत्युक्तत्वात् गंडः कपोलः ओष्ठो दंतच्छदः दशनवसनादि तु रूपभेदात् बाधितं दोः प्रवेष्टः भुजादेर्द्वयोरिति बाधः दंतो रदः भेदो जंभः कंठो गलः समीपगलभेदेषु कंठं स्त्रियु विदुर्बुधा इति शाश्वतः केशः कचः नखः पुनर्भवः नखरोस्त्रियामिति बाधः स्तनः कुचः पयोधरः एते यथासंभवं सभेदपर्यायाः पुंसि अन्हः अहश्च अंते येषां ते अन्हाह्नांताः पुंसि स्युः ते च यथा अन्हः पूर्वं पूर्वाण्हः अन्हः अपरं अपराण्हः द्वयोरन्होः समाहारः द्व्यहः त्र्यहः उभयत्र न संख्यादेः समाहारे इत्यन्हादेशो न अत्र नपुंसकमिति अस्यापवादः क्ष्वेडो विषं तद्भेदाः पुंसि स्युः यथा सौराष्ट्रिकः शौक्लिकेयः ब्रह्मपुत्रः अत्र गरलं विषं पुंसि क्लीबे च काकोलमित्यादि बाधितं रात्रांताः रात्रो अंतो येषां ते अन्न रात्रो र दंतत्वं समासांते न प्राक्संख्यकाः प्राक् पूर्वपदं न संख्या येषां ते पुंसि स्युः परवल्लिंगता

करगंडोष्ठदोर्दंतकंठकेशनखस्तनाः अन्हाह्नांताः क्ष्वेडभेदा रात्रांताः प्राक्संख्यकाः १२ श्रीवेष्टाद्याश्च निर्यासा असन्नंता अबाधिताः कशेरु जतुवस्तूनि

पवादोयं परत्वात्समाहारनपुंसकतामपि बाध्यते तेनाहोरात्रः अहश्च रात्रिश्च सर्वरात्रः अपरात्रः पूर्वरात्रः प्राक्संख्यका इति किं पंचरात्रं गणरात्रं पुण्यरात्रं पुण्यरात्रश्चार्धर्चादिपाठात् क्लीबत्वं च १२ श्रीवेष्टाद्याः ये निर्यासाः वृक्षद्रवाः ते पुंसि स्युः श्रीवेष्टः आद्यो येषां ते श्रीवेष्टः सरलः श्रीविष्टपूइनिक्तः चित्साठः आद्यग्रहात् श्रीवासवृक्षधूपादीनां ग्रहणं चात् गुग्गुलभिल्हकादयः असन्नंताः असूच अनूच नावंतो येषां ते धनुर्मसि स्त्रसन्नंतमित्यादिना वक्ष्यमाणेन अप्सरआदीनां पूर्वोक्ते न च बाधके नाबाधिताश्चेत् पुंसि स्युः तत्र अदिना जलौकसः स्रुमनसः ते असंता यथा अंगिरा चंद्रमाः वेधाः पुरोधाः अन्नंता यथा कृष्णवर्मा मघवा अबाधिता इ-
ति किं इदं लोम इदं साम इदं वर्म ॥

तुरुविरामकाः तुश्चरुश्चतुरू तौविरामौ विरामेवायेषांते एतादृशाः तुशब्दांताश्चरुशब्दांश्च पुंसिस्युः तेयथा धातुः हेतुः सेतुरित्यादि कुरुः मेरुः त्सरुः किंशारु रित्यादि कशेरुजतुवस्तूनि हित्वेतिव्यर्थं अबाधितताइत्यस्या न्वयस्यसंभवात् वस्तुनस्तुबाधितताइत्यपिव्यर्थं विशेषेषुबाधितइत्यनेननिर्वाहात् अतएववा रुअश्वादिषुनिर्वाहः तत्रकशेरुअस्थिविशेषः तृणविशेषोवाजतुलाक्षेत्यर्थः १३ कषणपद्याः षट्वर्णाउपांते अंत्यसमीपेयेषांते तथा यदीति यदिएतेकादिवर्णष ट्कोपांताअदंताःस्युस्तर्हिपुंसिभवंति यथा अंकः अर्कः लोकः स्फटिकः शल्कवल्कादिषुबाधितंपूर्वं भाषः तुषः रोषः ओषधौषधपुरुषादयः णोपांताः वर्षादयस्तुपूर्वेणबा धिताः पाषाणः गुणः घुणः किरणादयोणोपांताः विषाणादिबाधितं कौस्तुभांशारभगर्भदर्भादया भोपांताः कुसुभादिबाधितं होमग्रामधूमस्तोमव्यायामगुल्मादयः॥

हित्वातुरुविरामकाः १३ कषणभमरोपांतायद्यदंताअमीअथ पथनयसटोपांतागोत्राख्याश्चरणाह्वयाः १४ ॥ ७ ॥

मोपांताः पद्मादेर्वापुंसि त्यादिनाबाधितत्वं समीरकेशरमारसीकरझर्झरादयः रोपांताः अजिरादेर्बाधः पकारादिवर्णषट्कोपांताः अबाधिताश्चेत्पुंसिस्युः अत्रयद्यंताइ तिपूर्वोक्तंनसंबध्यते अथादित्वात् पकारोपांताःयथा यूपस्तूपकूपकलापादयः कुतपादिर्बाधः थकारोपांताःसार्थस्वार्थअर्थनाथशपथादयः नोपांताःफेनइनअपघनजनमन्त्रादयः योपांता रयविनयतंतुवायव्ययअयादयः मृगयादिस्तुबाधितः सोपांता मानसपनसरसहासादयः बिसादिर्बाधितः टोपांताः पटघटकरटहाटादयः किरीटादेर्बाधितः गोत्रेतिगोत्रवं शाः तस्यन्नाख्यासंज्ञायेषांतेगोत्राख्याऋषिसंज्ञकाः गोत्रस्यादिपुरुषाः येप्रवराध्यायपठिताः येप्यन्येअपत्यप्रत्ययंविनागोत्रवाचित्वेनलोकेप्रसिद्धास्तेपुंसिस्युः यथावसिष्ठः गोत्रमस्माकं एवंकश्यपवत्सादयः चरणानांवेदशाखानांआह्वयाः नामानिपुंसिस्युः यथा कठकः बह्वृचइत्यादयः १४ ७ ७ ७ ७

नाम्निसंज्ञायां अकर्त्तरि चकारके भाव भावेभ्यचविहितास्ते घञादयः सप्रत्ययाः पुंसिस्युः भावेचेतिचकारादसंज्ञायांच घञ्गृहीतः घञंतायथा भास्यतइतिभासः कर्मणिघञ्
विदंति अनेनवेदः प्रपतत्यस्मात्प्रपातः भावः पाकः पजिचजोरितिकुत्वं त्यागः रोगः अच् यथा जयः चयः नयः एरच् अप् यथा करः गरः लषः लवः नङ् यथा यज्ञः प्रश्नः ल्यांचे
त्यत्रतु पुंस्त्वंवाधितं नङ् उपलक्षणार्थत्वात् स्वपोनन् स्वप्नः स्वप्नसंवेशाइत्यपीतिवापुंस्त्वसिद्धिर्बोध्या णप्रत्ययोयथा न्यादः नौणचेतिसूत्रेण घप्रत्ययोयथाउरश्छदः अ
थुच् यथा वेपथुः ल्युरिति कर्त्तरिनंद्यादिल्युः पुंसिस्यात् यथानंदनः रमणः मधूसूदनः भावे पृथ्वादिभ्योयइमनिच्सपुंसिस्यात् यथा पृथोर्भावः प्रथिमा महिमा भावइ-
तिकिं वृणोतीतिवरिमा पृथ्वी भावेइतिशाहोदेहल्दीदीपन्यायेन पूर्वत्रपरत्रचसंवध्यते भावेकोयथा आकूत्यः सर्पातिकः ग्रस्यः घञर्थेकः प्रादितः अन्यतश्चपरोयोघुसं

नाम्न्यकर्त्तरि भावेच घञजब्नङ्णघाथुच ल्युःकर्त्त रीमनिच्भावेकोघोः किः प्रादितोन्यतः १५ द्वंद्वेश्ववडवावश्ववडवानसमाहृते॥
कांतःसूर्येंदुपर्यायपूर्वोयःपूर्वकोपिच १६ वटकश्चानुवाकश्चरल्लुकश्चकुडंगकः॥

ज्ञोधातुस्तस्माद्विहितःकिप्रत्ययः पुंसिस्यात् दाप्दै पौविनादाप्रूपोधास्त
पश्चधातुर्घुसंज्ञकः प्रादितोयथा प्रधिः निधिः विधिः आदिः आङ्पूर्वोदाधातुः किप्रत्ययः अन्यतोयथाजलधिः कर्मण्यधिकरतिकिः इषुधिः स्त्रुद्वयोरितिवाधितत्वं १५ असमाहृते समा
हारादन्यत्रद्वंद्वेद्वंद्वसमासेश्ववडवौ अश्वश्ववडवाचपुंसिस्यातां नयैवाश्ववडवान् अश्ववडवोइतिद्विवचनमनंत्वं समाहारेतुअश्ववडवंक्लीबंविभाषावृक्षमृगेतिनैकवद्भावः सूर्यचंद्रप
र्यायपूर्वकः कांतशब्दः पुंसि यथा सूर्यकांतः चंद्रकांतः अयस्कांतः अर्ककांतेंदुकांतलोहकांताइतिपर्यायास्त्रयः १६ वटकः वटति वटवेष्टने माषपिष्टविकारइत्यर्थः अनुवाकः अनुउच्यतेकर्म
णि घञ् [illegible] रल्लुकः [illegible] कांबलपदादिः लुनाति लुक आस्नात्ते पुंसीतिघः रल्लुचासौलुकश्च पक्ष्मकंबलपर्यायवाचकोपि कुडंग
कः कुटनि कुटकौटिल्ये क्विप् कुट् अंगमस्य कुडंगकइति क्वचित्पाठः कुडंगकोवृक्षलतागहनमितिगुरवः॥ ॥ ॥

पुंखः पुमांसंखनतिपुंसाखन्यतेवा खनुअवदारणे डः पुंखश्च बाणावयवइत्युक्त॰ न्यूंखः न्यूंख्यते उखिगतौ पुंसीतिघः सामवेदोनिपातितओंकारः न्युंखइतिह्रस्वो कारोपि तदुक्तंमेदिन्यां न्युंखः सम्यग्मनोज्ञेचसाम्नः षट्प्रणवेपिचेति समुद्गः समुद्गम्यते गम्लृगतौ डः संपुटकपर्यायवाचकइत्यर्थः पिटः पेटति पिटआक्रोशे इगुपधेतिकः तदुक्तंमेदिन्यां पिटोद्रौरवादिरेषिंगेमूषिके खदिरेपिचेति पिटोधूर्तःपट्टः काष्ठादिरचितआसनविशेषः पटति पट्यतेवा पटगतौ टः तदुक्तंहैमे पट्टः पेषणपाषाणेव्रणादीनां-चबंधने चतुष्पथेधराजादिशासनांतरपीठयोरिति धटः तस्थते तटउच्छ्राये तस्यधः घन्यतेवा धनशब्दे तदुक्तंमेदिन्यां धटोदिव्यतुलायांस्याध्दटीचीरेचवाससइति परि क्षार्थतुलायांच धटः सूरिभिरिष्यतइतिविश्वश्च खटः खटकायांघः तदुक्तंहैमे खटोंधकूपककफयोः प्रहरांतरटंकयोरिति १७ कोट्टारः कुट्यते कुट्टः छेदने प्रतापनेवा बाहु

पुंखोन्यूंखःसमुद्गश्चपिटपट्टधटाःखटाः १७ कोट्टारघट्टहट्टाश्चपिंडगोंडपिचंडवत् गडुःकरंडोलगुडोवरंडश्चकिणोघुणः ॥ १८ ॥

लकादारः गुणः तदुक्तंरभसे कोट्टारोनागरेकूपेपुष्करिण्यांश्चपाठकेइति घटः घट्यतेस्मिन् घट्टचलने हलइतिघञ् घाटेतिलोकावदंति केचित्तु कोट्ट अरघट्टइति छित्वाकोट्टदु र्गपुरं अरघट्टः कूपभेदइति अरैश्चक्रावयवसमैः काष्ठविशेषैर्घट्यतेरच्यते अरघट्टः कूपाज्जलनिःसारणार्थे घटीयंत्रंराहाटइत्यन्ये हट्टः हटंत्यत्र हटदीप्तौ बहुलंदः आपणइत्य- र्थः पिंडः मृगादिसंघातवाचकः स्यात् पिंडते पिंड्यतेवा पिडिसंघाते अच् घञ् वा पिंडोबोलेबलेसांद्रेदेहागारैकदेशयोरित्युक्त॰ गोंडः गोरंडइव नाभिः गोंडोपामरजातौच द्वद्वना भौचसंमतइतिरुद्रः पिचंडः उदरं पिचिंडइत्यपि अपिचंड्यतेनेनान्नवा चडिकोपे घञ् अलोपः तदुक्तंमेदिन्यां शस्तेपिचंडउदरेपशोरवयवेपुमानितिः पिचंडवत् गंड्वादयोपिप्रसीत्य न्वयः गडुः गलगंडः गडतिगड्यतेवा गडसेचने बहुलंउः गडुः पृष्ठगुडेकुब्ज इतिविश्वः करंडः वंशादिकृतभांडविशेषः क्रियते डुकृञ् अंडन् तदुक्तंहैमे करंडोमधुकोशोसौकारंडवे दल दकइति लगुडोवंशादिदंडः लगति लगसंगे उडच् वरंडोमुखरोगः वृणोति व्रियतेवा वृञ्वरणे अंडन् वरंडोप्यंतरावेदौसमूहमुखरोगयोरित्युक्त॰ किणः कणति कणगतौ पचाद्यच् पृ

षोदरादिः किणोमांसग्रंथिभेदः व्रणजंचिन्हंचघुणाः घोणते घुणभ्रमणे इगुपेतिकः तदुक्तंरत्नकोशे घुणःस्यात्काष्ठवेधकइति काष्टकृमिरपि १८ दृतिः द्रियते दृङ् आदरे तदुक्तंमे दिन्यां दृतिश्चर्मपुटेमत्स्येनेति चर्मपुटकइत्यर्थः सीमंतः केशविन्यासः शकंध्वादिः हरितः हरति ह्रियतेवा हृञ्हरणेइतिमत्ययः हरित्पालाशवर्णः तदुक्तंमेदिन्यां हरिद्दि- शिस्त्रियांपुंसिहयपर्णविशेषयोः अस्त्रियांस्यात्तृणेचेति रोमंथः पृषोदरादिः पश्वनांचर्वितचर्वणं उद्गीथः उद्गीयते गैशब्दे थकईत्वं उद्गीथः प्रवणः सामवेदध्वनिरित्यर्थः णः बुद्बुदः जलविकारः बुदित्यव्यक्तध्वनिंबुंदतिकरोति उबुंदिरनिशाणे मूलविइतिकेनलोपः कासमर्दः गुल्मभेदः अर्बुदः अरंबुंदतिउबुंदिर् केनलोपः अर्बुदोमांसकी लेस्यात्पुरुषेदशकोटिषुइतिमेदिनीकारः अर्दनि अर्दगतौ रश्मिः कुंदः स्कुंदते स्कुंदिआप्रवणे अच् पृषोदरादिः तदुक्तंहेमे कुंदोमाघ्ये स्त्रीमुकुंदभ्रामिनिध्यंतरेषुनाइति

इतीसीमंतहरितोरोमंथोद्गीथबुद्बुदाः · कासमर्दोर्बुदःकुंदःफेनस्तूपोसयूपकौ १९ आतपःक्षत्रियेनाभिःकुणपक्षुरकेदराः पूरस्क्ररमचुक्राश्च॥ फेनः जलविकारः स्फायते स्फायीवृध्दौ स्फेनमीनाविति साधुः स्तूपः वदकादिः स्तूयते ष्टुञ्स्तुतौ स्तूप्यतेवा ष्टुपसमुच्छ्राये ए नोष्पपश्च युनाति पूयतेवा बाहुलकात्पक् गुरवस्तुयूपशब्दंपठंति यौति पूयते वा यूमिश्रणे मिश्रणेच १९ आतपः आतपति तपसंतापे अच् क्षत्रियेनाभिः स्यात् क्षत्रियवाचीनाभिशब्दः पुंसीत्यर्थः कुणपः कुणंपातिपिबतिवा तदुक्तंमेदिन्यां कुणपःपूतिगंधोशवेपिचेति क्षुरः क्षुरति क्षुरविलेखने इगुपेतिकः वपन शस्त्रमिति तदुक्तंमेदिन्यां क्षुरःस्यात्छेदनद्रव्ये कोकिलाक्षेचगोक्षुरइति केदरः व्यवहारपदार्थः केदृणाति दृविदारणे अच् यद्वा केदीर्यते पूरः पूरयति पूरपूरणे पूरःस्यादंभसांवृद्धौ व्रणसंशुद्धिखाद्ययोरिति हैमः क्षुरमः बाणविशेषः क्षुरमातिक्षुरइवभातिवा भाप्तौ कप्रत्ययः मुकुटस्तुखुरमइतिकवर्गाद्वितीयंपठति चुक्रः शाकभेदः चक्यतेनेन चकतृप्तौ प्रतिघातेच रक्तुत्वंच चक्रस्त्वम्ले स्थलवेतसइति हैमः ॥ ॥ ॥

गोलः वर्त्तुलपिंडः गुड्यते गुडरक्षायां घञ् रलयोरकत्वं गोलागोदावरीसख्योः कुनंदीदुर्गयोः स्त्रियामित्युक्तः॰ हिंगुलः हिंगुलातिकः रागद्रव्यविशेषः तदुक्तंमेदिन्यां हिंगुलोवर्णकद्रव्येनाभंटाक्यांतुहिंगुलीति हिंगुलुःस्यात्तुहिंगुलमितिमुकुटः उदंतपक्षेऽः पुद्गलः पुन् गलति गलअदने लत्वंपचाद्यच् भावेवाप्रुदिनिकुत्सापामव्यपे तदुक्तंमेदिन्यां पुद्गलःसुंदराकारेत्रिषुपुंस्यात्मदेहयोरितिमेदिनी २० वेतालः वीवायुरितोगतोमस्मात् सवेतः वेतमलति अलभूषणेकर्मण्यण् यद्वा वेधावेतालः मतिधायस्य भूताविष्टशवइत्यर्थः भल्लः भल्लते भल्यतेवा अच् घञ्वा भल्लपरिभाषणहिंसादानेषु भल्लःस्यात्तुंभिभल्लूकइतिमेदिनी मल्लः मल्लते मल्लधारणे अच् इत्याद्युक्तं मल्लःपात्रेकपाले चमत्स्यभेदेवलीयसीत्युक्तः॰ मल्लोबाहुयुद्धकुशलः पुरोडाशः तदुक्तंविश्वे पुरोडाशोहविर्भेदेच यस्यांपिष्टकस्यच रसेसोम-

गोलहिंगुलपुद्गलाः २० वेतालभल्लमल्लाश्चपुरोडाशोपिपट्टिशः कुल्माषोरभसश्चैवसकटाहः पतद्ग्रहः २१ ॥ इतिपुल्लिंगशेषः ॥

लतायाश्चकृतशेषेच कीर्त्तितइति पुरःमथमंदाशंत्येनं दाशृदाने घञ् पृषोदरेतिडादेशः पट्टिशोऽस्त्रभेदः पट्टिंश्यति शोतनूकरणे आतइतिकः पट्टिशस्त्रीपट्टभेदेस्यात् लुलाटेकुंभिकाद्रुमेइत्युक्तः॰ पट्टिसइति दंत्यसांत्यइतिमुकुटः कुल्माषः अर्धस्विन्नोयवः कुत्सितमाषोवा तदुक्तंमेदिन्यां कुल्माषंकांजिकेयावकेपुमानिति कुल्माषोपावके प्रोक्तःकुल्माषंकांजिकेपिचेतिविश्वः कुलंमषति मषहिंसायां कुलसंस्त्याने संपदादिः अणेअण् रभसः हर्षः रभतेनेनवा रभराभस्ये असच् रभसोहर्षवेगयोरितिविश्वः सकटाहः कटेनातिशयेनाहन्यते गम्यते हनहिंसागत्योःडः कटाहोघृततैलादिपाकपात्रेपिकर्परे कटाहःकूर्मपृष्ठेचस्तूपेचमाहिषीशिशौइतिविश्वः पतद्ग्रहः गृह्णाति ग्रहउपदाने पचाद्यच् पततस्तांबूलादेर्ग्रहः पीकदानीइतिभाषा ॥२१॥ ॥इतिपुल्लिंगशेषः॥ ॥

हिहीनं द्वाभ्यांस्त्रीपुंसाभ्यांहीनेननपुंसके अधिकारोयमावाल्हकात् श्लोकद्वये प्राधान्येननिर्दिष्टाखादिशब्दाः षड्विंशतिपर्यायैः सहक्लीबे अत्रान्यदितिबाधित
त् यदन्यत्तदेव क्लीबमितिसावधानार्थमुक्तं चकारादुत्याभरणादिसंग्रहः खमिंद्रियंव्योमच त्तद्यथा छिद्रंनभः वियत् इत्यादि खनति खन्यतेवा खनुअव
दारणेडः खमिंद्रियेपुरेक्षेत्रशून्यविंदौविहायसि संवेदनेदेवलोकेशर्मण्यपिनपुंसकम् इत्युक्त० अरण्यंविपिनंकाननमित्यादि अर्यते ऋगतौ पर्णपत्रंदलं प
र्णपत्रंकिंशुकेचेतिमेदिनी पर्णयति पर्णहरितभावे अच् श्वभ्रं श्वभ्रयति श्वभ्रोविलेपेतकेइत्युक्त० पातालमित्यादीत्यर्थः हिमंतु प्रालेयमित्यादि हंति हंतेर्हि
चेतिमन् तदुक्तंमेदिन्यां हिमंतुषारमलयोद्भवयोःस्यान्नपुंसकमिति उदकंतुजलंनीरं उनत्ति उंदीक्लेदने कुन् नलोपः शीतं श्यायतेस्म श्यैङ्गतौ क्तेसंप्रसारं

हिहीनेन्यच्चखारण्यपर्णश्वभ्रहिमोदकम् शीतोष्णमांसरुधिरमुखाक्षिद्रविणंबलम् २२

णं तदुक्तंमेदिन्यां शीतंहिमगुणेक्लीबंशीतलालसयोस्त्रिषुति उष्णंनिगममित्यादि ओषति उषदाहे नक् तदुक्तंमेदिन्यां उष्णोग्रीष्मे पुमान्दक्षाशीतयोरन्यलि
गकइति शीतोष्णंगुणेक्लीबंतद्वतित्रिषित्यर्थः मांसं मन्यते मनज्ञाने सः मनेर्दीर्घः मांसंस्यादामिषेक्लीबंकक्कोलीजडयोस्त्रियामित्युक्त० रुधिरं रुणद्धि रुध्य तेवा
रुधिरआवरणे किरच् रुधिरोंगारकेपुंसिक्लीबंतुकुंकुमास्रजोरित्यु० मुखं खन्यते खनतिवा तदुक्तंमेदिन्यां मुखंनिःसरणेवक्त्रेप्रारंभोपाययोरपि संध्यांतरेनाट
कादेः शब्देपिचनपुंसकमिति अक्षि अश्नुते अशूव्याप्तौसंघातेच अशेर्णित् द्रविणंद्रविणंनह्यपार्वतेकांचनेचपराक्रमइत्युक्त० अक्षिशब्दात् नयननेत्रयोर्ग्रहणं
बलं बलते बलसंवरणे बलंगंधरसेरूपेस्थामनिस्थौल्यसैन्ययोः पुमान्हलायुधेदैत्यप्रभेदेवायसेपिच बल्ययुक्तेन्यलिंगेपिइतिरभसः २२ ॥

फलं फलति फलनिष्पत्तौ पचाद्यच् फलंहेतुकृतेजातौ फले फलकसस्ययोः त्रिफलायांचकंकोलेशस्याग्रेवृद्धिलाभयोरित्युक्तं० क्वचिद्धलमितिपाठः तत्र हलं
ति हलविलेखने अच् हेम हिनोति हिगतौ मनिन् हेमशब्दात्सुवर्णकनकादीनांग्रहणं शुल्वं शलति शल्यतेवा शलगतौ उल्बादित्वात्साधुत्वं तदुक्तंमेदिन्यां
शुल्वंनाम्रेयज्ञकर्मण्याचारेजलसन्निधाविति लोहंलोहयति लुत्यतेवा लुहगार्ध्ये पचाद्यच् लोहोस्त्रीशस्त्रकलहेजोंगकेसर्वतैजसेइत्युक्तं० सुखं सुखयति
दुष्टचयति सुखदुःखतत्क्रियायांअच् शर्मशांतमित्यादि दुःखंतु कृच्छ्रं कष्टं शुभं शोभते शुभदीप्तौ इगुपेतिकः शुभशब्दात् कल्याणकंशल्योर्ग्रहणं अशुभं

फलहेमशुल्वलोहंसुखदुःखशुभाशुभं जलपुष्पाणिलवणंव्यंजनान्यनुलेपनं २३

नशुभं जलपुष्पाणि जले भवानिपुष्पाणि कुमुदकमलकल्हारोत्पलादीनि लवणं लुनाति लुञ्छेदने नंद्यादित्वात्साधुत्वं तदुक्तंरभसे लवणं सैंधवादौना
सिंधुरक्षोभिदेरसे तद्वत्स्वैषांच्यलिंगंस्यान्नदीभेदाद्दृषोःस्त्रियामिति व्यंजनं व्यज्यतेनेन करणेल्युट् अजू व्यक्त्यादौ व्यंजनंतेमनेचिन्हेश्मश्रुण्यवयवे
हनीत्युक्तत्वात् व्यंजनंश्मश्रुचिन्हयोः तेमने १ वयवेकादाविति हेमश्च व्यंजनविशेषाणामपिदधितक्रादिनांग्रहः अनुलेपनं अनुलिप्यतेनेन लिप
उपदेहे ल्युट्करणे कुंकुमादि अत्रबाधितादन्यत्इतिकिं आकाशोविहायाद्यौः अटवीअरण्यानीत्यादिकं एवमन्यदप्यूह्यं २३

कोट्यां: अन्याकोटिशद्बाद्भिन्नायाशतादिसंख्यासाक्लीबेस्यात् द्विहीनेइत्यधिकारात् लक्षाशब्द: वाक्लीबे पक्षेस्त्रियां लक्ष्यते लक्षदर्शने अकारप्रत्यय: तदुक्तंमेदिन्यां लक्षानपुंसिसंख्यायांक्लीबंव्याजशरव्ययोरिति तादिनिलक्षवाचकंनियुतमुच्यते नियूयतेस्म क्तप्रत्यय: तदुक्तंरत्नकोशे शतंसहस्रमयुतंनियुतंप्रयुतंमतं स्त्रीकोटिरर्बुदमित्तिक्रमाद्दशगुणोत्तरमिति असंतमिसंतमुसंतमन्नंतंचयत् द्व्यच्कंद्विस्वरंतत्क्लीबेअसंतंयथा पय: तेज: यश: मन: असकृत्प्रत्ययांताइमेइसंतंयथा सर्पि: हवि: ज्योति: उसंतंयथा वपु: धनु: यजु: अन्नंतंयथा चर्म शर्म सामेति इमेमनिनंता: अनेनैव क्लीबत्वेसिद्धे परतोयन्मर्मशब्दोपादानंतदस्यानित्यत्वज्ञापनार्थं अयंग्रंथोमर्मशब्दोपरिटिप्पण्यांस्य ष्टइतिनतएवद्रष्टव्य: तेनगुणांधकारशोकेषु नर्मारात्हो पुमानयमित्याद्यपिसिद्धं अकर्तरिकर्त्तुरन्यत्रयदनांतंअन्येत्यंतेयस्यतत्क्लीबेयथागम

कोट्या: शतादिसंख्यान्याबालक्षानियुतंचतत् द्व्यच्कमसिसुसन्नंतंयदनांतमकर्त्तरि २४ त्रांतंसलोपधंशिष्टंरात्रंप्राक्संख्ययान्वितम् पात्राद्यदंतैरेकार्थोद्विगुर्लक्ष्यानुसारत: २५ ॥

नं भरणं दानं करणं वरणं अकर्त्तरीतिकिं कर्त्तरिनक्लीबंतदाह नंदयति नंदन: रमण: २४ त्रांतंक्लीबेयथा पात्रंवहित्रंवस्त्रंगात्रमित्यादि सकारोलकारोवाउपधा अंत्यात्पूर्वोयस्यतत् सोपधंयथा बिसं अंधतमसं अवसेत्यच् बुसं लोपधंयथा कूलं तूलं स्थलं मूलमित्यादि शिष्टमितियदवशिष्टंप्रागुक्तादन्यत् तच्चप्रागुक्तेपदबाधितंतदपित्रांतादिकंक्लीबेइत्यर्थ: शिष्टमितिकिं पुत्र: वृत्र: हंस: कंस: पनस: शाल: काल: गल: संख्यापूर्वपदोरात्रशब्द: क्लीबे रात्रान्हाहा: पुंसीतिपुंस्त्वंप्राप्तेरपवादोयं त्रिरात्रं पंचरात्रं अह: सर्वैकेतिअच् एवंगणरात्रमित्यपि संख्येतिकिं अर्धरात्र: पूर्वरात्र: मध्यरात्र: अत्रापिअच् पात्रादिभिरदंतैरेकार्थोद्विगु: क्लीबेपंचरात्रं त्रिभुवनं आदिशब्दात् चतुर्युगमित्यादि लक्ष्यानुसारत: शिष्टप्रयोगानुगमेनेत्यर्थ: पात्राद्यंतस्यनेतिइतिकेनेत्यर्थ: अनेनपंचमूलीत्रिलोकीत्यादिरपवाद: एकार्थ: किंपंचकपाल: पुरोडाश: द्विगुरयंतद्धितार्थ: २५ ७ ७

द्वंद्वसमासस्यैकत्वं समाहारे अव्ययीभावश्च क्लीबे उभयं क्लीबे द्वंद्वैक्यं यथा पाणिपादं शिरोग्रीवं मार्दंगिकपाणविकं द्वंद्वश्चेति एकत्वं अव्ययीभावो यथा अधिस्त्री अधिहरि उपगंगं सामीप्येव्ययीभावः संख्याया अव्ययाच्च परः पथिन् क्लीबे यथा द्विपथं त्रयाणां पथां समाहारस्त्रिपथं चतुष्पथं अव्ययाद्यथा विपथं कापथं संख्याव्ययादिति किं धर्मपथः योगपथः समासांतः अप्रत्ययः पथ इति समासांतानुकरणं समासे षष्ठीविभक्त्यंतात्परा छाया क्लीबे सा चेद्बहूनां संबंधिनी तत्रैव तदुदाहरति वीनां पक्षिणां छाया विच्छायमिति इक्षुच्छायं छायाबाहुल्ये इति क्लीबत्वं बहूनामिति किं कुड्यस्य छाया कुड्यच्छायमिति वा स्त्रियां तु वक्ष्यते विभाषा सेनेति विकल्पात् संहतौ समूहविषये सभाशब्दः क्लीबे अत्रापि षष्ठ्या इत्यनुवर्त्तते अशाला चेति शास्त्रेणेत्यर्थः यथा दासीनां सभा दासीसभं स्त्रीसभमित्यादि संहताविति किं दासीनां सभा

द्वंद्वैकत्वाव्ययीभावौ पथः संख्याव्ययात्परः षष्ठ्या छाया बहूनां चेद्विच्छायं संहतौ सभा २६ शालार्थापि परा राजामनुष्यार्थादराजकात्
दासीसभं नृपसभं रक्षःसभमिमा दिशः २७

दासीसभा दासीगृहमित्यर्थः सभा राजामनुष्यपूर्वा इत्यत्र अमनुष्यशब्देन रक्षःपिशाचादीनां ग्रहणान्न क्लीबत्वं २६ शालार्था गृहार्था अपिशब्दात् संहत्यर्था च या सभा सा अराजकात् राजशब्दविवर्जितात् राजामनुष्यार्थात् राजपर्यायात् अमनुष्यार्थात् रक्षआदिशब्दात् षष्ठ्यंतात्परा चेत् क्लीबे शाला गृहं अर्थोऽभिधेयो यस्याः सा शालार्था अराजक राजपर्यायात् यथा इनसभं ईश्वरसभं अमनुष्यार्थाद्यथा रक्षःसभं पिशाचसभं अमनुष्येत्यत्र रूढ्या रक्षःपिशाचादीनां ग्रहणं इति कौमुद्यां स्पष्टं राजकात् किं राजसभा राजपर्यायग्रहणात् नेह चंद्रगुप्तसभा राजविशेषोयं पर्यायस्यैव ग्रहणमिष्यते इति वचनात् इदं सिद्धं षष्ठ्या इति किं नृपतिविषये सभा नृपतिसभा नृणां पतिर्यस्यां सा चासौ सभा चेति वा नृपतिसभा अमनुष्यार्थादिति किं दासीसभा दासीनां शालेत्यर्थः सभाशब्दस्य शालावाचित्वं संघातवाचित्वं च सभा राजेत्यत्र शालावाची अशाला चेत्यत्र संघातवाची इदं दंडिग्रंथे स्पष्टं इमा दिश इति दासीसभमित्यादीनि क्रमेण त्रीण्युदाहरणानीत्यर्थः तत्र दासीसभमि

त्यादितुसंहताचित्यस्यैवइतरेतुशालासंहतिसाधारणे इदंक्लीबत्वंनञ्कर्मधारयसमासेनभवतितत्पुरुषेनञ्कर्मधारयइत्यधिकारात् २७ तदादित्वप्रकाशने तयोःउपज्ञो
पक्रमयोःआदित्वंप्राथम्यंतत्प्रकाशनेद्योत्यमानेउपज्ञांतउपक्रमांतश्चतत्पुरुषःसमासःक्लीबेस्यात् उपज्ञोपक्रमंतदाद्येति अनुशासनात् तत्रोदाहरणमाह उपज्ञाय
तइत्युपज्ञा कर्मण्यण् कोब्रह्मातस्योपज्ञाकोपज्ञंप्रजा कस्योपक्रमः कोपक्रमंलोकः प्रजापतिनामधर्मंसृष्टत्वात्तेनादावुपज्ञाताप्रजेत्यर्थः तदादित्वेतिकिं देवदत्तोपज्ञामृ
न्मृयःप्रकारः मृत्प्रकारस्यानेककारणत्वात् देवदत्तेतिसामान्यशब्देनचतदादित्वप्रतिपादनाभावेक्लीबत्वाभावः एवंदेवदत्तोपक्रमोरथः अत्रापिषष्ठ्याइत्यनुवर्त्तते
उशीनराणांनामस्कमध्येषष्ठ्यंतात्पराकंथाक्लीबे संज्ञायांकंथोशीत्यनुशासनेनेत्यर्थः सौशमीनांकंथासौशमिकंथं उशीनरादन्यत्रदाक्षिकंथा नामस्कइतिकिंवीर

उपज्ञोपक्रमांतश्चतदादित्वप्रकाशने कोपज्ञकोपक्रमादिकंथोशीनरनामस्क २८ भावेनणकचिन्न्योन्त्येसमूहे भावकर्मणोः अदंत
प्रत्ययाःपुण्यस्कादिनाभ्यांतहःपरः २९

णकंथा २८ नणकचिन्न्योन्त्येनप्रणश्चकश्चचिच्चतेभ्यःअन्येयेतव्यदादयो धातुप्रत्ययाः भावेविहिता
तेक्लीबे तत्रधातुप्रत्ययायथा भवितव्यं भाव्यंसहितं कृतं भवनीयमित्यपिनणकचिन्न्योन्त्यइतिकिंप्रश्नःयजयाचेतिनङ् न्यादःनौणच्वेतिणःआख्त्थः कृपीति
कःसामर्थ्याद्भावेनणकेति घञ् उपलक्षणंपाकः भावेकिं कर्त्तव्योधर्मसंग्रहः भूतोवैरी समूहार्थेयथा भिक्षाणांसमूहोभैक्ष्यं गार्भिणंउभयत्राण् औपगवंगोत्रोक्षे
तिवुञ् काकमित्यादि समूहेण् भावेदंतायथा गोर्भावः गोत्वं शुचेर्भावः शौचंइगंताच्चलघुपूर्वात्इत्यण् कर्मणिष्यञ्यथा शौक्ल्यं राज्ञःकर्मराज्यं चौर्यं तलप्रत्ययस्यतु
स्त्रीत्वमुक्तं तत्रतलंतःअयंस्त्रियांस्यात्इतिप्रमाणं पुण्यस्कादिनाभ्यांपरोविहितसमासांतोहन्शब्दःक्लीबेपुण्यस्कादिनाभ्यांमन्हःक्लीबतेष्टेतिप्रमाणं अन्हाइ
ताइति स्त्वस्यापवादोयं पुण्याहंउत्तमैकेतिनिषेधात्अन्हादेशोनतत्रोत्तमशाह्नेनपुण्यस्यग्रहणंस्कदिनाहंस्कदिनशाह्नःप्रशस्तार्थः २९ ॥

क्रियाव्ययानां क्रियाणां अव्ययानांच भेदकानि विशेषणानि अपिशब्दात् क्लीबे एकवचनेनैवस्युः क्रियाविशेषणंयथा मृदुपचति सुखंतिष्ठतिगृही सलीलं क्रीडति क्ष
ण्याः अव्ययविशेषणंयथा कमनीयंप्रातः रम्यंस्वः कंठरवेणाह उक्थं उच्यते वचभाषणे थक्संप्रसारणं सामविशेषः तोटकं तुटति तुटकलहकर्मणि ण्वुल् अका
देशः तोटकं वृत्तभेदोरूपकभेदश्च चोचं उपभुक्तफलावशिष्टंतालफलमितिकेचित् कदलीफलमितिवा चोष्यते चुषमंदायांगतौ यद्वाचंचति चच्यतेवा चंचुगतौ
अच् घञ्वा पृषोदरादिः पिच्छं बर्हमित्यर्थः पिच्छ्यतेपिच्छखंडे मुक्तमिति पाठेमुच्लृ मोक्षणे मुच्यतेक्त गृहस्थूणं गृहस्तंभः गृहस्यस्थूणा तिरीटं तरतितर्यते
वातृ प्लवनतरणयोः कीटन् वेष्टनमिति शिरोभूषणमित्यन्ये मर्मसंधिस्थानं म्रियतेनेन मृङ् प्राणत्यागे सर्वधातुभ्योमनिन् योजनं क्रोशचतुष्टयं युज्यते युजिर

क्रियाव्ययानां भेदकान्येकत्वेप्युक्थतोटके चोचंपिच्छं गृहस्थूणं तिरीटं मर्म योजनम् ३० राजसूयं वाजपेयं गद्यपद्ये कृतौ कवेः मा
णिक्य भाष्य सिंदूर

योगे कर्मणिल्युट् अनादेशः योजनंपरमात्मनि चतुष्कोश्यांचयोगेच ३० राजसूयं राज्ञासोतव्योभिषेकद्रव्यानि यादृश्येन व्यः क्य
प्राराजालतात्मकः सोमः सूयतेऽत्र षुञ् अभिषवे राजसूयोतिनिपातनात्साधुः वाजपेयं वाजंपेयंसुरापेयमत्र अर्धर्चादित्वात्पुंस्यपि लिंगत्वं कवेः कृतौ वर्तमानं गद्यं
गद्यते गद व्यक्तायांवाचि गदमदेतियत् पदसमूहइत्यर्थः पद्यं पादाः संत्यस्य मत्वर्थेयत् पदः संत्यस्येतिवा तदुक्तंमेदिन्यां पद्यं श्लोकेप्यमा न्तु द्वेपद्यादंतानिवाऽ
तेति कवेः कृताविति किं गद्यावाकू पद्यापद्धतिः माणिक्यं मणिशब्देनकायतिजनोयं कैशब्दे मन् किप्तुजादिः मणिकेमणिपुराख्येनगरेभवमितिवा शौडिकादित्वात्
व्यः रत्नभेद इत्यर्थः भाष्यं भाष्यतेसूत्रार्थोयेन भाषव्यक्तायांवाचि बहुलंकरणेल्युट् तदुक्तं सूत्रार्थोवर्ण्यते यत्रवाक्यैः सूत्रानुकारिभिः स्वपदानिचवर्ण्यंते भाष्यं भा
ष्यविदोविदुरिति सिंदूरं स्यंदतेस्यंदू प्रस्रवणेउरच् संप्रसारणंच सिंदूरस्तरुभेदेस्यात्सिंदूरं रक्तवर्णके सिंदूरंनो वज्रावकवेश्चिकापालकोपुचेतिविश्वप्रकाशः रक्तवर्णभेद

इत्यर्थः चीरं वस्त्रभेदः चीयते चिञ् चयने रक्दीर्घः तदुक्तंमेदिन्यां चीरीझिल्ल्यांनपुंसकं गोस्तनेवस्त्रभेदेचवरेखालिखनं भेदयोरिति चीवरं मुनिवासः शाक्यभिक्षप्रावरणमितिस्वामी पिंजरं कायास्थिवृंदं पक्ष्यादिबंधनगृहंच पिंज्यते पिजिसंपर्के बाहुलकादरः पंजरमितिकेचित् तदुक्तंकोशांतरे पिंजरो ऽश्वांतरेपीतेक्लीबंस्वर्णेचपीतकइति ३१ लोकायतं लोकेआयतंते यती प्रयत्ने अचुइ दमर्थेऽण् संज्ञापूरणीतिनवृद्धिः चार्वाकशास्त्रं हरितालं हरितेनाकालेने अलभूषणादौ अच् तदुक्तंमेदिन्यां हरितालंधातुभेदेस्त्रीदूर्वाकाशरेखयोरिति विदलं विदलति दलविदारणे पचाद्यच् वंशकृतपात्रभेदः स्थालं भांडभेदः स्थलत्यत्र ष्ठल स्थितौ हलश्चेति घञ् स्थालंभाजनभेदेपिस्थालीस्यात्पाटलेरवयोरित्यकः० बाल्हिकं बल्हुदेशेभवं अध्यात्मादिः कुंकुमादीत्यर्थः

चीरचीवरपिंजरम् ३१ लोकायतंहरितालंविदलस्थालबाल्हिकं ॥ ॥इतिनपुंसकसंग्रहः॥ ॥पुन्नपुंसकयोः शेषोर्धर्चपिण्याककंटकाः ३२

बाल्हवमित्यपि तत्रभवइत्यण् इतिक्लीबशेषवर्गः॥ अथचिकुसपर्यंताः पुंसिक्लीबेचस्युः उक्तादन्यः शेषः यथाशंखपद्मौनिधिवाचकौपुंसि कंबुनलिनवाचनौतुपुंनपुंसकयोः तथा ऽत्रत्यशब्दोपियत्पर्यायेबाधितस्तत्पर्यायाद्भिन्नश्चेत्पुंन्नपुंसकयोरित्यर्थः अर्धर्चोर्धमर्धर्चः पिण्याकं तिलकल्कं पण्यते पणव्यवहारे पिनाकादयश्चेतिसाधुः पिण्याको ऽस्त्रीतिलकल्केहिंगुबाल्हीकसिल्हकेइतिमेदिनी कंटकं कंटति कटिगतौण्वुल् रोमहर्षादित्यर्थः कंटकः क्षुद्रशत्रौचकर्मस्थानिकदोषयोः रोमांचेचद्रुमांगेचकंटकोमस्करेपिचेतिविश्वः तदुक्तंचमेदिन्यांकंटकोनस्त्रियांक्षुद्रशत्रौमत्स्यादिकीकसे नेयोगिकादिदोषेक्तोस्याद्रोमांचद्रुमांगयोरिति ३२

मोदकं मोदयते मुदहर्षे ण्वुल् तदुक्तं मेदिन्यां मोदकः खाद्यभेदे । स्त्री हर्षके पुनरन्यवत् इति मोदको हर्षुले खाद्ये इति हैमः कः तंडते तडि आघाते ण्वु ल् उपतापविशेष इत्यर्थः तदुक्तं मेदिन्यां तंडकः खंजने फेने समासप्रायवाक्ये च गृहदारुतरुस्कंध मायाबहुलके ष्वपीति न कइत्यपि दंड एव स्वार्थे क न् टंकः टंकयति टकि बंधे अच् अश्मदारण इत्यर्थः तदुक्तं मेदिन्यां टंकोनीलकपित्थे च खनित्रे टंकने स्त्रियां जंघायां क पुमान्कोपे कोशासिग्रावदा रण इति शाठकः पटभेदः शटति शटगतौ ण्वुल् कर्पटं स्थानभेदः वस्त्रभेदो वा खर्वटमित्यपि तत्रेत्थं खर्वति खर्वदर्पे अटन् प्रत्ययः पत्रे कृतो भ

मोदकस्तंडकष्टंकः शाटकः कर्पटोर्बुदः पातकोद्योगचरकतमालामलकानडः ३३

वेद्ग्रामयो नगरं चैकतः स्मृतं मिश्रं तु खर्वटं नाम नदीगिरिसमाश्रयमिति अर्बुदं संख्याभेदः अर्वति अर्वहिंसायां बाहुलकादुदच् अर्बुदो मांसपरुषिदशा कोटिषु नस्त्रियां महीधरविशेषेनाड्स्कत० पातकं ब्रह्महत्यादि पातयति पत्लृगतौ ण्वुल् उद्योगः उद्योजनं युजिर्योगे घञ् उत्साह इत्यर्थः चरकं वै द्यशास्त्रभेदः चरति चरगतौ कुन् करक इत्यपि तत्रस्यूतवक्त्र तमालः ताम्यति तमु ग्लानौ कालन् तदुक्तं मेदिन्यां तमालस्तिलके खड्गे तापिच्छे वरुणद्रुमे इति आमलकः आमलक्याः फलं नित्यं वृद्धेति मयटः फले लुक् इति लुक् धात्रीफलमिति नडः अंतर्विवरं तृणभेदश्च नडति नड भ्रंशे पचाद्यच् ॥३३॥ ७

कुष्टं कुष्णाति कुषनिष्कर्षे क्थन् कुष्टंरोगेपुष्करे ।स्त्रीतिमेदिनीकारः कुष्टंभेषजरोगयोरितिहैमः मुंडं मुडिखंडनेघञ् शिरः शीधुमद्यं शेतेनेनेन धुक्कुबुस्तं बुसबुत्स
र्गे भृशंमांसं पनसादिफलासारभागश्च क्वचित्पुस्तमितिपाठः श्वस्तमितिकश्चित् क्ष्वेडितं क्ष्वेड्यते ञिक्ष्वीडास्नेहणेमोक्षणयोः क्तः वीरकृतसिंहनादइत्यर्थः क्षेमं
कुशलं क्षिपति क्षपतिवा क्षिनिवासगत्योः क्षि क्षयेवा मन् जानीयान्मंगलं क्षेमंक्षेमंलब्धार्थरक्षणमित्यक्तः कुट्टिमं भित्तिभेदः कुट्टनं कुट्टछेदे घञंतात्इमप् कु
ट्टेननिर्वृत्तं कुट्टिमोस्त्रीनिबध्दाभूरित्यक्तः संगमं संयोगः गत्लृगतौ गृहक्लृ इत्यप् शतमानं मानभेदः अर्मअक्षिरोगः ऋगतौमन् शबलं शबत्यनेन शबगतौ अलच्
पाथेयं चशबलो ।स्त्रीसंबलवत्कुलपाथेयमत्सरइतिमेदिनीकारः अव्ययं तदुक्तंमेदिन्यां अव्ययोस्त्रीशद्वभेदेनाविष्णौनिर्व्ययेत्रिषिति तांडवं तंडुनाप्रोक्तं तेनप्रो

कुष्टंमुंडंशीधुंबुस्तंक्ष्वेडितंक्षेमकुट्टिमम् संगमंशतमानार्मशंबलाव्ययतांडवम् ३४ कवियंकंदकार्पासंपारावारंयुगंधरम् ॥ ॥

क्तंइत्यण् ओर्गुणः अवादेशः नृत्यभेदइत्यर्थः ३४ कवियं कवते कुङ्शद्वे बहुलंइयः महाराष्ट्रभाषयाकडियालीतिप्रसिद्धं नार्यांकविखलीनकवियंवा
नातुरंगमुखभांडमितिबोपालितः कंदं कदति कदिआल्हादने पचाद्यच् पद्ममूलादि तदुक्तंमेदिन्यां कंदो ।स्त्रीसूरणे सस्यमूले जलधरेपुमानिति क्वचित्कर्मे
तिपाठः कार्पासं वस्त्रयोनिभेदः करोतिक्रियतेवा कृञ्ः पास पारयति पारकर्मसमाप्तौ अच् यद्वापार्यतेसमाप्यतेकर्मानेन पुंसीतिघः पारावारं नवा
रयति वृञ्वरणे पारावारः पयोराशौपारावारं तटद्वय इतिहैमः युगंधरं युगंधारयति धृञ्धारणे संज्ञायांभृइतिखच् कूबरमित्यर्थः ॥ ॥

यूपं यज्ञांगभेदः युवत्यस्मिन् युमिश्रणे पः दीर्घश्च प्रग्रीवं प्रगताग्रीवायस्मिन् द्रुमशीर्षकमित्यर्थः वातायन मुखशालावा पात्रीवं पात्रीवातिकः यज्ञपात्रभेदः यूषं मंड इतिप्रसिध्दं यूषान यूषबंधे इगुपधिकः शुज्ञामलकयूषस्तुश्चाहीपित्तकफोहितइत्युक्तं वैद्यकात् चमसचिक्कसौ पात्रभेदौ तत्रचमत्यनेन चमुअदने असच् चेतत्यनेन चिती संज्ञाने बाहुलकात् कसः तकारस्यकः चिक्कणं चिक्कयतिवा चिक्कंस्यतिवा इत्याद्यूत्त्यं ३५ अर्धर्चादौ अस्मिन्वर्गे पुंन्नपुंसकाधिकारेइतिवायत् घृतादीनांपुंस्त्वा द्यंपाणिन्यादिभिरुक्तं तत्तुवैदिकं वेदेंप्रसिद्धमित्यर्थः अतस्तदिह नोक्तंतल्लोके प्यस्ति चेत् शेषवत् उक्तादन्यः शेषस्तद्वदस्तु शिष्टप्रयोगतो ग्राह्यमित्यर्थः पाणिनिनापुं न पुंसकयोरित्यधिकारंकृत्वा घृतभूतमस्तद इत्याद्यनुशासनंप्रणीतं तेनअयंघृतः इदंघृतंइत्यादिप्रयोगद्वयंसाधितं तेचप्रयोगावेदेसंति अतोत्रसविचारोनकृतः लोके-

यूपंप्रग्रीवपात्रीवेयूषंचमसचिक्कसौ ३५ अर्धर्चादौघृतादीनांपुंस्त्वाद्यंवैदिकंध्रुवं तन्नोक्तमिहलोकेपितच्चेदस्त्यस्तुशेषवत् ३६ इति पुंन्नपुंसकसंग्रहवर्गः॥ ॥ स्त्रीपुंसयोरपत्यांताःद्विचतुःषट्पदोरगाः॥

-पिसंतिचेत् लिंगमशिष्यंलोकाश्रयत्वात् इतिमहाभाष्यात् शिष्टप्रयोगादेवसर्वलिंगनिर्णयइतितात्पर्यै ग्राह्यमित्यर्थइत्यस्याग्रेलेख्यमिदं इतिपुंनपुंसकसंग्रहवर्गः॥३६ ॥अपत्यार्थेविहितायेणादयस्तदंताःसर्वेस्त्रीपुंसयोःस्युः यथाउपगोः अपत्यंपुमान् औपगवः उपगोरपत्यंस्त्री औपगवी एवमेववैदेहि गार्ग्यःगार्गी स्त्रियांपुंसिचप्रयोगार्थंस्त्रीपुंसयोरित्यधिकृत्यअपत्यार्थेतद्धितेइत्युक्तं औपगवःऔपगवीइत्युदाहरणं प्रदर्शितंकौमुद्यां द्विपदचतुष्पदषट्पदवाचिनः उरगवाचिनश्च जातिविशेषाःस्त्रीपुंसयोः तत्रद्विपदजातिभेदोयथा मानुषःपुमान् मानुषीस्त्री ब्राम्हणःब्राह्मणी शूद्रःशूद्री अजादित्वाट्टाप् षट्पदभेदोयथा भृंगःभृंगी उरगोयथा उरगःउरगी नागःनागी स्त्रीयोगेःसहवुमाख्याःपुन्नामानिस्त्रीपुंसयोः॥ ॥

यथा इंद्रः इंद्राणी मातुर्भ्राता मातुलः तस्य स्त्री मातुली आनुगाविकल्पः पुंसि वर्तमानो मातुलः स्त्रीयोगात्स्त्रीत्वेपि वर्तते शूद्रस्य स्त्री शूद्री मल्लुकादयश्च स्त्रीपुंसयोः
मल्लुकः पुष्पवल्लीभेदः मल्लते मल्ल धारणे ण्वुल् स्त्रियां तु मल्लिका मल्लिका तृणशून्येपि मीनसृत्सात्र भेदयोरित्युक्तः० ३७ मुनिः मन्यते मनज्ञाने मनेरुच्चेति साधुः मुनिः पुंसि
वसिष्ठादौ वंगसेनतरौ जिनेइत्युक्तः० मुनिर्यतौ शुदीबुद्धपिलायागस्त्ति किंशुकइति विश्वः ऊमिरिति पाठः वराटकः वरमटति अटगतौ क्कुन् कपर्दकइत्यर्थः स्त्रियां तु वराटिका
स्वातिः शोभनमतति अतसातत्यगमने इण् वृद्धिः नक्षत्रभेदइत्यर्थः वर्णकः चंदनं वर्णयति वर्णवर्णक्रियादौ ण्वुल् तदुक्तं रभसे विलेपनं चंदने च वर्णकं पुंनपुंसकमिति ॥
वर्णकश्चारणे स्त्री तु चंदने च विलेपने द्वयोर्नीत्यादिषु स्त्री स्यादुत्कर्षे कांचनस्य चेति मेदिनी च झाटलिः झटं लाति ला दाने बहुलं डिः इत्याद्यूत्वं किंशुकवृक्षसदृशः मोरवाइति

जातिभेदाः पुमाख्याश्च स्त्रीयोगैः सह मल्लुकः ३७ मुनिर्वराटकः स्वातिर्वर्णको झाटलिर्मनुः मूषासृपाटी कर्कंधूर्यष्टिः शाटी कटी कुटी ३८ ॥ इ
तिस्त्रीपुंसंग्रहः ॥ ॥ स्त्रीनपुंसकयोर्भावक्रिययोः ष्यञ् क्वचिच्च वुञ् औचित्यमौचिती मैत्री मैत्र्यं वुञ् प्रागुदाहृतः ३९

प्रसिद्धः मनुः स्वायंभुवादिः मन्य
ते मनज्ञाने शृइत्युः मैत्रीवा मूषा तैजसावर्तनी मूषति मूष लुंठने पचाद्यच् स्वर्णादिविलयनभांडमित्यर्थः सृपाटी परिमाणभेदः सर्पति सृप्लृ गतौ बहुलं कारः कित्वात् गुणाभावः कर्कंधूः क
र्कंदधाति अंदुइतिसाधुः बदरीफलमिति यष्टिः यक्षते यक्षपूजायां क्तिच् कलोपः शाटी पटभेदः शास्यते घञ् कटी देहावयवः कटति कटेवर्षादौ अच् जातिङीष् कुटी गृहकोष्टकः कुट
ति कुट कौटिल्ये इगुपधेति कः अत्र मूषा आकारांता टाबंतत्वात् ३८ इतिस्त्रीपुंसंग्रहः ॥ ॥ भावक्रिययोः भावे कर्मणि च वर्तमानः ष्यञ् प्रत्ययो वुञ् प्रत्ययश्च क्वचित्स्त्रीनपुंसकयोर्वर्त
ते तत्र ष्यञ् प्रत्ययमुदाहरति औचित्यमिति उचितस्य भावः औचित्यं औचिती च षित्वात् ङीष् यलोपः मित्रस्य कर्म मैत्र्यं मैत्री वा एवं सामग्र्यं सामग्री वा आर्हंत्यां आर्हंति वुञ् प्रत्ययस्तु चौ
रमैथुनिकादि वुञ् इत्यं प्रागुदाहृतः तथा मिथुनस्य भावः कर्म वा मैथुनिका मैथुनकं च मनोज्ञादित्वात् वुञ् ३९ ॥ ॥ ॥ ॥

षष्ठ्यंतप्राक्पदाः सेनादयः तत्पुरुषेस्त्रीनपुंसकयोःस्युः षष्ठ्यंतंषष्ठीविभक्त्यंतंप्राक्पदंयासांताः यथा नृणांसेनानृसेनं वेतिविकल्पान्नृसेनापि श्वनांनिशाश्वनिशं गवांशालागोशालं वृक्षस्यछायावृक्षछायं यवानांस्करायवस्करं विभाषासेनास्कराछायाशालानिशानांक्लीबत्वं बोध्यंतदभावेस्त्रीत्वं इतरइतिएवमन्यत्राप्युदाहर्तव्यमित्यर्थः दिक्उदाहरणमिदं ४० आबंतोत्तरपदोनंतोत्तरपदश्चद्विगुसमासः अपुंसिस्त्रीनपुंसकयोः स्यात् लिंगशेषार्थमिति परिभाषणात् अन्नंतोत्तरपदस्ययोंत्यनकारस्तस्यलुप् लोपश्चस्यात् आबंतांत्यपदमुदाहरति त्रिखट्वमिति तिस्रःखट्वाःसमाहृताःत्रिखट्वं त्रिखट्वी अन्नंतोत्तरपदोयथा त्रयाणांतक्ष्णांसमाहारःत्रितक्षं त्रितक्षीच ततक्षन् शब्दस्यांत्यनकारोलुप्तः आबंतोवा अ-

**षष्ठ्यंत प्राक्पदाः सेनाछायाशालास्करानिशा स्याद्वानृसेनंश्वनिशंगोशालमितरेचादिक् ४० आबन्नतोत्तरपदोद्विगुश्चापुंसिनश्चलुप् त्रिखट्वंचत्रिखट्वीचत्रितक्षंचत्रितक्ष्यपि ४१ त्रिषुपात्रीपुटीवाटीपेटीकुवलदाडिमौ ॥ इतित्रिलिंगशेषसंग्रहः॥ परंलिंगंस्वप्रधानेद्वंद्वेतत्पुरुषेपिनत् ४२**

नोनलोपश्चवाद्विगुस्त्रियामित्यनुशासनात् इमेसाधवः ॥४१ इतिस्त्रीनपुंसकलिंगसंग्रहः ॥ ॥ त्रिष्विति अयमधिकारः पात्र्यादिदाडिमांताषट्शब्दाः त्रिषुलिंगेषुज्ञेयाः यथा पात्री पात्रं पात्रः पाति पारक्षणे तदुक्तंमेदिन्यां पात्रमत्रेत्रिषु क्लीबंस्त्रुवादौराजमंत्रिणीति पात्रंतुकूलयोर्मध्ये पर्णेनृपतिमंत्रिणि ॥ योग्यभाजनयोर्यज्ञ भांडेनाट्यानुकर्त्तरीतिहेमः इत्यादिएवंपुटः पुटं पुटी पुटति पुटसंश्लेषणे इगुपधेतिकः गौरादिः वाटी वाट्यते वटवेष्टने ण्यंतात्कर्मणिघञ् तदुक्तंहैमे वाटः पथिवृतौ वाटंवरंडे ऽगान्नभेदयोःवाटी वास्तौगृहोद्यानकट्योरिति पेटी पिट्यते पिटशब्दसंघातयोः घञ् कुवलं बदरीफलं कौवलति वलविस्तृतौ पचाद्यच् तदुक्तंमेदिन्यां कुवलंचोत्पलेमुक्ताफलेपिबदरीफले कुड्मलेमुकुरेपुंसिनद्वयोर्नरकांतरइति दाडिमः दलनंदालः दलविदारणे भावेघञ् दालेननिर्वृत्तः भावप्रत्ययांतादिमप् डलयोरेकत्वं ॥ ॥ इतित्रिलिंगशेषः॥ ॥ ७ ७ ७

द्वंद्वैकत्वस्याव्ययीभावस्य च लिंगं प्रागुक्तं स्वप्रधाने उभयपदप्रधाने इतरेतराख्ये द्वंद्वसमासे तत्पुरुषे च तदेव परलिंगं स्यात् परपदस्य लिंगं तत्परलिंगं यत्सरमग्रिमपदस्य लिंगं तदेव लिंगमित्यर्थः द्वंद्वे यथा कुक्कुटमयूर्यौ मयूरीकुक्कुटौ तत्पुरुषे यथा धान्येनार्थो धान्यार्थः सर्पाद्भीतिः सर्पभीतिः सर्पभयं अत्र प्रमाणपरवल्लिंगं तत्पुरुषयोरिति ४२
उक्तस्य तत्पुरुषलिंगस्यापवादमाह अर्थेति अर्थांताः अर्थांते ये यांते परोपगाः परगामिनः वाच्यलिंगा इत्यर्थः यथा द्विजायार्थं द्विजार्थः सूपः द्विजार्था यवागूः द्विजार्थं पयः
अर्थेन नित्यसमासो विशेष्यलिंगता चेति वक्तव्यमिति वार्तिकं प्रेति प्राद्यलंप्राप्तापन्नपूर्वाः परोपगाः परं विशेष्यमुपगच्छंतीत्यर्थः तत्र प्रादिपूर्वो यथा अतिक्रांतो मालामतिमालो हारः अतिक्रांता मालामतिमालेयं अतिमालमिदं अवक्रुष्टः कोकिलया अवकोकिलः अलंपूर्वो यथा अलंकुमार्यै इत्यलंकुमारिरयं अलंकुमारिरियं अलंकुमारि इदं परप-

परंलिंगं स्वप्रधाने द्वंद्वे तत्पुरुषेपि तत् ॥ ४२ अर्थांताः प्राद्यलंप्राप्तापन्नपू-
र्वाः परोपगाः तद्धितार्थो द्विगुः संख्यासर्वनामतदंतकाः ॥ ४३ ॥ ॥

दलिंगनिषेधवार्तिके अलंग्रहणात् समासः प्राप्तजीविको द्विजः प्राप्तजीविका स्त्री प्राप्तजीविकमिदं एवमापन्नजीविकः तद्धितार्थो द्विगुर्वाच्यलिंगः पंचकपालः पुरोडाशः पंचकपालं हविः इदं सर्वं द्विगुप्राप्तापन्नालंपूर्वगतीति वार्तिकमूलकं संख्याशब्दाः सर्वनामसंज्ञकास्तदंतकाश्च परलिंगभाजः संख्या यथा एकः पुमान् एकं कुलं द्वौ पुमांसौ द्वे स्त्रियौ कुले च त्रयः पुरुषाः तिस्रः स्त्रियः त्रीणि कुलानि एवं चत्वारः चतस्रः चत्वारि षट्संज्ञकान्वक्ष्यति विंशत्यादीनां लिंगं द्वितीयकांडे उक्तं शतादिकानां तु नपुंसकसंग्रहे सर्वनाम यथा सर्वो देवः सर्वा नदी सर्वं कुलं एवं परः पुमान् संख्यांतको यथा ऊनत्रयः ऊनतिस्रः ऊनत्रीणि सर्वनामांतको यथा परमसर्वः परमसर्वा परमस
र्वं ४३

अदिङ्नाम्नांबहुव्रीहिः अन्यलिंगभाक् तदुदाहरणंस्वयमुन्नेयं यथावृद्धाभार्यायस्यसवृद्धभार्यः बहुधनः बहुधना बहुधनं अदिङ्नाम्नामितिकिं दक्षिणस्याःपूर्वस्या श्वदिशोरंतरालंदक्षिणपूर्वा दिग्नामितिबहुव्रीहिः गुणयोगेनद्रव्ययोगेनक्रियायोगेनच यउपाधिर्विशेषणंतेनधर्मिणिप्रवृत्तास्तेधर्मेलिंगभाजः गुणयोगेनयथा गंधवतीपृथ्वी गंधवानश्मा गंधवत्कुसमं शङ्कुःपटइत्यादीन्युदाहरणंयोग्यं द्रव्ययोगेनयथा दंडिनीस्त्री क्रियायोगेनयथा पाचिकास्त्री ४४ असंज्ञायांकर्त्तरिकृत्सत्य याःपरोपगायथा करोतीतिकर्त्री कर्त्तापुमान् कर्तृकलत्रं कर्तृलिंगंभवति असंज्ञायांकिं प्रजा हरिः कर्त्तरिकिं कृतिः कर्मणि कर्त्तरिचवर्त्तमानाः कृत्यप्रत्ययाःपरगामिनः कर्मणियथा कर्त्तव्याभक्तिः कर्त्तव्योधर्मस्त्वया कर्त्तरियथा वसतीतिवास्तव्योयं वसेस्तव्यत्कर्त्तरिणिच्चेकर्त्तरिप्रत्ययः वास्तव्यासा वास्तव्यंतत् कर्त्तरिकर्मणी-

बहुव्रीहिरदिङ्नाम्नांमुन्नेयंतदुदाहृतं गुणद्रव्यक्रियायोगोपाधिभिः परगामिनः ४४ कृतःकर्तर्यसंज्ञायांकृत्याःकर्तरिकर्मणि अणाद्यंतास्तेनरक्ताद्यर्थेनानार्थभेदकाः ४५ षट्संज्ञकास्त्रिषुसमायुष्मदस्मत्तिङव्ययं॥

ति किं भावेतु एधितव्यंत्वया औत्सर्गिकंएकवचनंक्लीबत्वंच तेनरक्तंरागादित्याद्यर्थेविहितायेअणादयस्तदंताः शब्दानानार्थानांभेदका अनेकार्थविशेषणभूताः विशिष्टलिंगाइत्यर्थः यथा कौंकुमं वस्त्रं कौंकुमीशाटी कौंकुमः पटः कौंकुमंवासः रक्ताद्यर्थइत्यादिशब्दान्मथुरायाआगतोमाथुरोयं इयंमाथुरी अणाद्यंताइत्यादिशब्दाद्ग्रामेभवाग्राम्यास्त्री ग्राम्यःपुमान् अत्रयप्रत्ययः ४५ षट्संज्ञकाः षांतनांतसंख्याकातिशब्दास्त्रिषुलिंगेषुसमाः सरूपानित्यंबहुषुवर्तमाना अतोबहुवचनांताश्चेत्यर्थः यथा षडिमे षडिमाः षडिमानि पंचभिरेताभिः कतिपुंमांसः कतिस्त्रियः कतिकुलानि किमः संख्यापरिमाणेडतिश्चेति डतिप्रत्ययोलिंगसामान्येइतिभावः युष्मदस्मच्छब्दौतिङंतपदान्यव्ययानिच त्रिषुसमानि युष्मच्छब्दोयथा त्वंस्त्री त्वंपुमान् त्वंकलत्रं अस्मच्छब्दोयथा अवांपुमांसौ आवांस्त्रियौ

आवांकलत्रे ङे:प्रथमयोरम् स्वमोर्नपुंसकादितिसूत्रस्थभाष्यात् युष्मदस्मदोर्लिंगसत्ताबोधनेपिलिंगबोधकप्रत्ययानुत्पत्तेर्नरूपेभेदइतिसामआकमित्यत्रअलिंगे युष्मदस्मदीत्यस्य
सलिंगभेदे दकंविनाकेवलेलिंगंनप्रतीयतेइत्यविरोधः तिङ् यथा स्थालीभवति घटोभवति पात्रंभवति एवंदाराभवंतीत्यादि आख्यातस्यकारकबोधकत्वेपिलिंगकार्यायोग्यत्वंसत्त्वाभा
वाच्चक्रियायाः अव्ययंयथा उच्चैःदाराः उच्चैःस्त्री उच्चैःकलत्रं उच्चैःगृहं परमिति विरोधेविप्रतिषेधेसतिपरंलिंगानुशासनंप्रवर्त्तते यथामानुषशब्दस्यकषणप्रमरोमांताइतिप्रा
गुक्तविधिनापुंस्त्वेएवप्राप्तेसतिद्विचतुःषट्पदेत्यनेनोत्तरत्रोक्तेनस्त्रीपुंसविधिर्निश्चयः यथामानुषीयं मानुषोयमिति शेषमिति शेषमत्रानुक्तं अभिधानादिकंशिष्टानांमहाकवीनां

परोविरोधेशेषंतुज्ञेयंशिष्टप्रयोगतः ४६ ॥इतिलिंगादिसंग्रहवर्गः ॥इत्यमरसिंहकृतौनामलिंगानुशासने॥ कांडस्तृतीयः
सांगोयंसामान्येनसमर्थितः ४७ इत्युक्तंव्यपहारार्थंनामलिंगानुशासनं॥शब्दानांनगतावंतंतावपींद्रबृहस्पती ४८॥ ॥

भाष्यकारादीनांप्रयोगतोज्ञेयं यद्वा अनुक्तंशब्दलिंगंशिष्टप्रयोगतोबोद्धव्यं लिंगमशिष्यंलोकाश्रयत्वाल्लिंगस्येतिभाष्योक्तेरित्यर्थः॥४६॥ उक्तंउपसंहरति इत्यमरको
शेतृतीयकांडंसमाप्तं॥ ॥अनल्पाध्वरसंपत्तिप्रख्यातयशसःकृतः॥श्रीसखारामनाम्नोग्निहोत्रिणःसुमहायशाः १ विठ्ठलाभिधयाख्यातोदत्ताङ्गःकोशविग्रहे
॥विनायकस्यपुत्रेणबालव्युत्पत्तिसिद्धये २ पंडितेत्युपनाम्नावैहरिणाकृतविग्रहः स्वकोषाइवकोशोयंशब्दजातप्रवर्तकः३ सविग्रहाख्यकोशार्केस्वशिलायंत्रकेन्यधात् ॥
तेनाभूत्सप्रमहातेजाःप्रख्यातःपृथिवीतले ४ रुधिरोद्गारिनाम्न्यब्देसहस्राष्टशतोद्भवे॥मार्गशीर्षासितेपक्षेनवम्यांभानुवासरे॥ ख्यातोस्त्वाचलपर्यंतंबालकानूतर्पयंन्नयं॥५
हाअमरकोशसन१८४७च्या२७व्याआक्टप्रमाणेरजिष्टरकेलाउन्ये

इतिसविग्रहअमरकोशतृतीयकांडःसमाप्तः॥